Utopický vizionář Bernard Bolzano

S předmluvou L. Perného

Pavel Siručeek

Institut české levice

2022

Autor: **prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.**

Autor předmluvy: **PhDr. Lukáš Perný, Ph.D.**

1. elektronické vydání (pdf), resp. 2. rozšířené a doplněné vydání

Recenzenti (a poradci) 1. vydání:

PhDr. Petr Buchta

doc. Ing. Pavel Janíčko, CSc.

Ing. Petr Makovský, Ph.D.

Ing. Jaroslav Šetek, Ph.D.

Recenzent 2. vydání:

PhDr. František Neužil, CSc.

© Pavel Sirůček, 2022

Praha: Institut české levice 2022

ISBN 978-80-11-02303-4 (pdf)

https://institutcl.cz/digital_library

Věnování

V souvislosti s utopií *O nejlepším státě* v paměti trvale zůstane vryta vzpomínka na kolegu a kamaráda prof. Ing. M. Helíska, CSc. V polovině prosince 2020 na pravidelném posezení Pátečníků (na dlouhou dobu tehdy seanci poslední a proto i nervózní, těsně před lockdownem) iniciativně a nezištně nabízel k zapůjčení tento Bolzanův spis v českém vydání z roku 1981. Bylo to naše předposlední setkání. Za několik týdnů podlehl kovidu. Je sice krajně troufalé takto nedokonalé dílko věnovat pověstnému perfekcionistovi, který by jistě vše jako vždy pečlivě prostudoval a – naprosto oprávněně – odhalil i trefně glosoval mnohé nedostatky, ale alespoň takto lze Mojmírovi poděkovat. I splatit dluh, že nabídka na zapůjčení zůstala neakceptována. Měla být realizována později, leč později již nenastalo. Čest Tvé památce!

Obsah

Predslov.....**5**

Upřesnění ohledně 2. vydání.....8

Zaměření, cíle, metodologie, prameny (místo úvodu).....**9**

kapitola 1. **Pedagog, ušlechtilý lidumil, kněz i kacíř**.....**23**

kapitola 2. **Svébytný zemský patriot, filozof, matematik a logik**……...**55**

kapitola 3. **Sociální kritik, reformátor, pacifista a (proto)ekonom**……**85**

3.1. ***O nejlepším státě***.....**103**

3.2. **Ekonomické návrhy Bolzana**.....**150**

3.3. **Bolzanovo společenskokritické myšlení v proudu utopismu**.....**202**

3.4. **Vizionář Bolzano a komunitarista Cabet**.....**225**

kapitola 4. **Bolzanovství, bolzanovci a vesměrné bloudění F. M. Klácela**...**237**

4.1. **Buditel, spisovatel a poutník Klácel**.....**253**

4.2. **Utopista a reformátor Klácel**.....**276**

kapitola 5. **Inspirace a deformace odkazu osamělého myslitele Bolzana**…**311**

P.S. Bolzanova renta a knihovna……344

Otevřené otázky (místo závěru).....**346**

Výběr z díla B. Bolzana……...**351**

Doplňující informace a další prameny.....**357**

Abstrakt.....399
Klíčová slova.....399
Oborové zařazení.....399
Abstract……...400
Keywords.....400
JEL Classification.....400
Shrnutí.....401
Summary.....403

Rejstřík.....405
O autorovi.....443

Poděkování náleží recenzentům i kolegům z CSTS a akademické sféry (včetně matematika a historika nejenom matematiky J. Coufala) za připomínky a náměty. Nepřesnosti, opomenutí či problematická místa a omyly však samozřejmě padají pouze na vrub autora samotného. Ocenění zaslouží Šmeralova knihovna Institutu české levice nejen za nevšední nabídku titulů.

Predslov

„Podvolujeme se totiž vždycky, že budeme – v něčem aspoň – jednati ne tak, jak bychom sami chtěli, nýbrž tak, jak toho žádá vůle celku ... Svoboda ve státě nezáleží na tom, že by mohl činiti každý, co by chtěl, ale že nikdo není nucen k něčemu, co jest zlo buď objektivně, buď – pokud možná – také podle jeho svědomí ...“ (B. Bolzano)

V októbri 2021 je to 240 rokov od narodenia jedného z najvýznamnejších českých utopistov a humanistov, ktorého meno je neprávom opomínané, hoci by malo byť umiestňované hneď vedľa takých osobností ako Komenský, Masaryk, Jesenius či Hus. Keď som sa v rámci stáže na Vysokej škole ekonomickej v Prahe prechádzal popod domom Bernarda Bolzana uvedomil som si, aké je kruté, že tento vizionár stojí na okraji záujmu. V obrovskom dave turistov by sa našiel len málokto, kto by túto osobnosť poznal čo i len z počutia. Aj preto mám radosť z toho, že vychádza monografia, ktorá dáva Bolzanovi a jeho dielu zaslúženú poctu.

Český ekonóm Pavel Sirůček[1] predkladá pre české (a pre jazykovú príbuznosť azda aj slovenské) akademické prostredie unikátnu monografiu venovanú sociálno-filozofickému, politologickému a ekonomickému rozmeru diela česko-nemecko-talianskeho mysliteľa a predovšetkým najvýznamnejšieho českého utopistu, profesora Bernarda Bolzana (1781 – 1848), ktorý je však vo filozofickom prostredí známy skôr ako matematik a logik.

Na Bolzanovi by som rád vyzdvihol hneď v úvode dve významné súvislosti – je to jednak fakt, že tento vizionár pôsobil na našom území a jednak by som chcel vyzdvihnúť nadčasovosť jeho diela *O najlepšom štáte*. Ako som už zosumarizoval v knihe *Utopisti,* Bolzano v podstate naprojektoval racionálne zriadený sociálny štát v globálnom rozmere. Bolzanov najlepší štát projektuje progresívne zdanenie, regulovanú ekonomiku, čiastočné kolektívne vlastníctvo, družstevné princípy či voľný prístup k zdravotníctvu, bývaniu a vzdelaniu. Nastolenie takého štátu je možné iba prostredníctvom výchovy, čím sa dostáva na podobnú platformu ako Robert Owen či Ján Amos Komenský. Mimochodom, treba dodať, že Bolzano mal určite znalosti aj o ostatných utopistoch, nakoľko bol ctiteľom Étienna Cabeta, ktorý vo svojej *Ceste do Ikárie* zosumarizoval zrejme prvé známe dejiny sociálneho utopizmu, v ktorých nevynecháva také mená ako More, Campanella, Morelly, Mably, Babeuf, Saint-Simon, Fourier či Owen.

Sirůčkova kniha sa skladá z piatich kapitol a doplňujúcich príloh. V prvej kapitole Sirůček predstavuje Bolzanov životopis a jeho dielo, v ďalšej jeho filozofickú koncepciu, jeho chápanie patriotizmu, matematicko-logické východiská a napokon v tretej kapitole jeho sociálnu kritiku, pričom v ďalších troch podkapitolách podrobne rozoberá Bolzanovu utópiu *O najlepšom štáte,* jeho ekonomické návrhy a napokon komparáciu jeho diela s koncepciou utopistu Étienna Cabeta (autor v knihe komparuje koncepciu Bolzana aj s koncepciami ďalších utopistov). V kapitole štvrtej sa Sirůček venuje odkazu bolzanovcov (v tejto časti

[1] O Sirůčkovi som sa dozvedel vďaka jeho recenzie na knihu *Utopisti, vizionári* (Perný, 2020), v ktorej sa čiastočne venujem aj odkazu Bernarda Bolzana. V tejto súvislosti som bol oslovenený k napísaniu predslovu a napokon uvedená kniha je tiež v predloženej monografii citovaná, za čo vyjadrujem autorovi veľkú vďaku.

autor urobil skutočný kus užitočnej vedeckej práce pri dokumentovaní bolzanovského hnutia) a F. M. Klácela[2]. Finálne autor analyzuje intepretácie aj deformácie Bolzanovho odkazu a poslednú časť textu necháva otvoreným otázkam o Bolzanovom odkaze.

Pripomeňme si v krátkosti Bolzanov životný príbeh. Jeho otec bol taliansky obchodník s umením a matka dcérou nemeckého pražského obchodníka. Vyštudoval piaristické gymnázium v Prahe, venoval sa štúdiu matematiky, logiky a teológie. Na začiatku 19. storočia sa uchádzal o miesto profesora matematiky, avšak vzhľadom na to, že miesto dostal iný uchádzač, stal sa kňazom a neskôr univerzitným učiteľom náboženstva. Získal titul doktor filozofie, no v tom istom roku mu zakázali učiť pre reformátorské postoje. Od roku 1820 žije v ústraní a venuje sa vedeckej práci. Až do roku 1828 proti nemu viedla cirkevná vyšetrovacia komisia proces. V 40. rokoch 19. storočia pracuje ako sekretár na prácach pre Kráľovskú spoločnosť náuk. Zomiera v revolučnom roku 1848 a pochovaný je na Olšanských cintorínoch.

Sirůček ako komplexný znalec Bolzanovej filozofie neopomína ani otázky spojené s Bolzanovými objavmi na poli filozofie matematiky a pripomína jeho názor, podľa ktorého slabý matematik nikdy nebude silným filozofom.[3] Bolzano v otázkach sociálno-filozofických veril v existenciu vyššieho morálneho zákona, ktorý dovedie ľudstvo k veľkému svetoštátu, v ktorom bude ľudstvo jednotné. Rozum dal človeku Boh a z toho vyplýva aj *„požehnanie zhora“* na nastolenie rozumnej spoločnosti. Bolzano vychádzal ako katolík z kresťanského ideálu lásky a spravodlivosti, avšak samotné kresťanstvo ponímal racionálne, a to podobne ako *„utopický socialista“* Henri de Saint-Simon podľa ktorého je úlohou nového kresťanstva predovšetkým nastolenie sociálnej spravodlivosti. Bolzano predpokladal, že ľudská prirodzenosť je rovnaká a nezdôrazňoval rozdiely medzi národmi, čím spadá do kategórie univerzalistických utopistov. Z toho vyplýva aj odlišná koncepcia národa, než dominantne zvíťazila v európskom prostredí (*„víťazná“* koncepcia vychádzala predovšetkým z nemeckej a čiastočne francúzskej filozofickej tradície). Ako pripomína Ján Pavlík: *„Nutno ovšem zdůraznit, že ačkoliv se Bolzano ztotožňuje s obecně humanistickou a liberálně-emancipační dimenzí národního obrození, odmítá zcela rozhodně romantický nacionalismus, který přichází do českých zemí z Německa, kde se zformoval jako reakce proti moderní státnosti násilně*

[2] Klácelovmu životu, dielu, aktivitám, miestu v národno-oslobodenckom hnutí, v budovaní utopickej osady v USA – utopický projekt *„cesty na Svojanov“*; filozofickým východiskám vychádzajúcim z hegelovej dialektiky; definíciám kozmopolitizmu, humanizmu, národa, sociálnej spravodlivosti – venuje pomerne rozisahlu časť knihy a je unikátnym obohatením tejto knihy

[3] Sirůčkov kolega z Vysokej školy ekonomickej, docent Ján Pavlík sa Bolzanovmu matematickému odkazu venuje podrobne vo svojom texte *Bernard Bolzano a německá klasická filosofie*: „*Bolzanova reforma logických základů matematiky je v pozoruhodné korelaci s vnitřními vývojovými trendy, které dominovaly v matematické vědě jeho doby. Jednou z určujících metodologických tendencí v soudobé matematice byla totiž snaha odstranit určité relikty, které porušovaly striktně pojmovou konstrukci matematických vět a důkazů. Sám Bolzano je ve své matematické činnosti reprezentantem tohoto úsilí, ba dokonce stojí v jeho čele... Bolzanovo stanovisko je jednoznačné: Subjektivismus, byť i transcendentální, je zásadně neschopný vybudovat metodologii matematiky, a navíc je přísně vědeckému (= logickému) charakteru této metodologie přímo protikladný ... Bolzanova teorie ideálních logických objektů, nevyznačujících se charakterem pravd o sobě, a přesto nezávislých na subjektivních průbězích myšlení, byla ovšem motivovaná i snahou odvrátit závažné nebezpečí, které hrozilo formální logice (a zejména její nejdůležitější větě, větě identity) ze strany transcendentálního subjektivismu ... Bolzanova koncepce ideálních objektů o sobě se rovněž často považuje za restauraci platonismu. U Bolzana však spíše jde o restauraci sokratovsko-platónského pojetí smyslu filosofie než o doslovnou reprodukci Platónova systému ...“* (Pavlík, 1994, s. 1019-1025).

vnucené Napoleonem; právě v opozici proti filosofickému základu tohoto nacionalismu, jímž je rousseauovsko-herderovská koncepce národa jakožto „přirozené“ substance či totality, která nachází své nejvlastnější vyjádření v národním jazyku, rozvíjí Bolzano své učení o národu, podle něhož je národ definován společným mravním cílem“. [4]

V Bolzanovej utopii je zakorenený silný občiansky étos – žiadny dospelý nemá byť vylúčený z politického života a hlasovanie je povinné. Keď Sirůček analyzuje Bolzanove ekonomické myšlienky, nachádza celý rad racionálnych argumentov pri otázkach vlastníctva. Bolzano kritizuje inštitút dedičstva a nezmyselnosť neobmedzeného vlastníctva. Bolzanove argumenty za obmedzenie vlastníctva sú mimoriadne podnetné a inšpiratívne aj pre sociálno-filozofické diskusie o samotnej podstate inštitútu vlastníctva, ale aj pri otázkach zmyslu práce či kritiky pôžičiek. Je zástancom regulácie trhu, cien, kontroly kvality, zdaňovania, prispôsobenia výroby spoločenským potrebám s dôrazom na užitočnosť a zmysluplnosť tak práce, ako aj jej výsledkov. Bolzano sa tiež venuje poľnohospodárskej reforme, pričom zdôrazňuje ideu družstevníctva a spolupráce. Najlepší štát je charakteristickým predovšetkým tým, že je riadený rozumnými opatreniami, ktoré by mali predchádzať chaosu, nespravodlivosti a sociálnej nerovnosti. Moralizujúce apely a súdy sú súčasťou Bolzanovej filozoficko-teologickej koncepcie vychádzajúcej z asketicko-kresťanského postoja.

Sirůček tiež kriticky pristupuje k deformácii Bolzanovho odkazu, či už prostredníctvom organizácií, ktoré sa snažili *„ponemečtiť české dejiny“*, ale aj prostredníctvom slniečkárskej interpretácie Bolzana v prospech multikulturalizmu a liberálnej globalizácie a deštrukcie národných štátov. Sirůček zdôrazňuje, že Bolzanove poňatie identity je spojené so zemským, teda nie krvným patriotizmom. Sirůček sa stavia jasne proti liberálnemu výkladu Bolzana, varuje pred liberálnou dystópiou a zdôrazňuje Bolzanova názory o rozdielnosti medzi mužmi a ženami. Unikátnosť predposlednej kapitoly dokazuje Sirůčkovu schopnosť prepojiť a komparovať Bolzanove poznatky so súčasnými tendenciami doby covidovej resp. postcovidovej, a celkového spoločenského vývoja v súvislosti s postojmi súčasných spoločensko-vedných teoretikov. V úplnom závere autor Bolzanovu utópiu zaraďuje do rôznorodých kategórii utopizmu a konštatuje, že Bolzano predbehol svoju dobu a ďaleko presiahol koncept osvietenskej utópie.

Sirůčkova monografia je obohatená bohatým poznámkovým aparátom, ktorý dokazuje autorovu erudovanosť a kompetentnosť. Autor knihu písal v časoch covidovej izolácie, o ktorej sa mnohí domnievali, že bude spúšťačom spoločenských zmien a impulzom pre uvažovanie o nových spoločenských alternatívach, pre ktoré môže byť vizionár Bolzano mimoriadne inšpiratívny. Harmonická a sociálne spravodlivá spoločnosť bez vojen, nerovnosti, chudoby – to je ideál, po ktorom túžili sociálni utopisti a túžil po ňom aj Bolzano. Verím, že predložená monografia bude mimoriadne inšpiratívna nielen pre akademické prostredie, ale aj pre prostredie reálnej politiky.

Lukáš Perný 1. 10. 2021

[4] (Pavlík, 1994, s. 1016).

Upřesnění ohledně 2. vydání

Kolega L. Perný, kterému patří poděkování za předmluvu i za podnětné inspirace nejenom ohledně Bolzana, apeloval ohledně publikování 2. vydání v roce 2021. Nejlépe symbolicky 5. října, 240 let od narození Bolzana. Realita však dovolila věnovat se pracnému dotažení textu seriózně až v roce 2022. Zopakovat je nutné, že autor se rozhodně nepovažuje za bolzanologa ani za komplexního znalce jeho filozofie, jak je v předmluvě značně nadneseně titulován.

Toto 1. e-vydání (resp. 2. rozšířené a doplněné vydání) vychází díky Institutu české levice, i když v textu vyřčené nemusí vždy zcela rezonovat s jeho oficiálními stanovisky a výstupy. Autor nehodlá plýtvat vzácnou energií při – často nedůstojném, ba přímo žebravém – shánění finančních podpor případné podoby tištěné. Ani materiál vydávat v papírové podobě vlastním nákladem. V časech pro levici krajně nelehkých, nejen finančně, si ostatně podporu zaslouží důležitější aktivity a počiny. Nicméně doufá, že snad i tento formát si nějaké nadšence nalezne. Ovšem čtení to snadné ani odpočinkové není. Autor se za způsob psaní – čtenářsky značně náročný a krajně nekomfortní –, včetně obsáhlého ransdorfovského poznámkového aparátu pod čarou, p.t. čtenářům omlouvá. Leč, jak známo *„starého psa novým kouskům …“*.

2. vydání usiluje o překonání syrovosti a nedotaženosti vydání prvního. Přináší aktualizaci a doplnění pramenů. Pro lepší orientaci je rozčleněna kapitola 4. a více členěna je i kapitola 3. Všechny kapitoly jsou významně prohloubeny. Současně je u 2. vydání zmenšeno řádkování. Z prostého důvodu, aby až tolik nebilo do očí, že rozsáhlé poznámky pod čarou na některých stránkách téměř převyšují text samotný. Místy (např. u pikantních drobniček ze života B. Němcové či ohledně vesměrného bloudění F. M. Klácela) přitom však text již zabíhá možná až příliš za hlavní záměr práce. Spočívající v pohledu politického ekonoma na dílo a odkaz Bolzana i na jeho oddané ctitele a různorodé následovatele, ovšem pouze nepřímé. Důraz je kladen na společenskovědní problematiku, která je organickou součástí Bolzanova díla.

V platnosti zůstávají závěry, že poslední český polyhistor Bolzano ekonomem nebyl, ale hospodářské aspekty v jeho vizi hrají důležitou roli a tato nespočívá na fundamentech pouze naivně fantazijních. Východisko ekonomických úvah představuje kategorie vlastnictví. Čímž se odlišuje od mnoha utopistů. V díle lze vystopovat vizionářství sociálního státu, veřejného sektoru či zárodky prvků ekonomie blahobytu. Zdůraznit možno promyšlenost, logičnost a přesnost projektu účelně zřízeného státu. Spis (Bolzano, 1932) představuje první původní, a dodnes i jedinou, ucelenou a systematickou českou utopii. Označování Bolzana za utopického socialistu přitom ale zůstává diskutabilní. Přehlížet nelze náboženstvo-etické ukotvení celého jeho díla, resp. fakt, že pojítkem Bolzanových veškerých aktivit je nejvyšší mravní zákon.

Monografie Bolzana interpretuje jako osobnost pokrokovou, ovšem nikoli pokrokářskou. Bolzano, který po celý život aspiroval především na poslání kněze-vychovatele, zůstává obtížně zařaditelný. Přičemž přesahuje i rámec tradičního osvícenství prvky romantickými i konzervativními. Opomenut by neměl zůstat idealistický světonázor a neživotný moralismus nejenom jeho utopie. Bolzano byl, a stále zůstává osamocen, a některé jeho myšlenky – ale i omyly – stále aktuální. Dnes možná více než dříve (ohledně míru, cenzury, rad starších etc.).

Pavel Sirůček 1. 10. 2022

Zaměření, cíle, metodologie, prameny (místo úvodu)

ThDr. Bernard Bolzano (1781 – 1848)[5] *nebyl pouze matematikem a logikem evropského formátu, teologem, filozofem či celoživotním učitelem a vychovatelem, nýbrž také kritickým sociálním myslitelem a reformátorem, jehož dílo má i zřetelné dimenze ekonomické. Proto oprávněně figuruje v přehledech prvopočátků českého ekonomického myšlení. Díky spisu O nejlepším státě se Bolzano stává nejznámějším, a původním, českým utopistou. Monografie mapuje polozapomenutý a nezřídka deformovaný odkaz tohoto myslitele renesančního záběru, s důrazem na ekonomické, resp. sociálně-ekonomické aspekty Bolzanova díla. Stručně zmíněni jsou bolzanovci, včetně připomenutí bloudění a díla „posledního kacíře v českých dějinách" – moravského buditele, reformátorského snílka a dalšího utopisty F. M. Klácela.*

Na samém počátku stálo koncipování jednoho z dílů rubriky *Ekonomické osobnosti* pro *Alternativy (časopis Centra teoretických a strategických studií)*.[6] Cílem bylo představit Bolzana (a Klácela) s důrazem na sociálně-ekonomický rozměr jejich utopických úvah. Mělo jít o rozšířenou verzí medailonku (Sirůček, Šetek, 2019),[7] s využitím (Sirůček, 2008, 2009, 2011, 2015).[8] Jarní karanténa roku 2020 přinesla hlubší – a v mnohém i překvapivý (včetně aktuálnosti a nečekané inspirativnosti řady myšlenek) – ponor do díla široce rozkročeného a nevšedního myslitele Bolzana, resp. do prací o Bolzanovi a jeho době, nežli bylo původně zamýšleno. Počet stran začal rychle přesahovat mez akceptovatelnou pro časopisecké jediné pokračování. Práci přerušily letní prázdniny a poté všestranně náročná příprava, jakožto i samotná realizace on-line výuky v zimním semestru 2020. Dokončena monografie byla až ve finále roku 2020. Obtíže především technického rázu způsobily, že dostupné se, a to na pouhých několika CD, 1. vydání – jako (Sirůček, 2020c) s rozsahem 260 stran a pod hlavičkou slánského nakladatelství Melandrium – stalo až po jednom z rozvolnění zákazů na jaře 2021 Tedy v roce, na který připadlo 240. výročí narození *„mudrce z Prahy"* B. Bolzana.

---

[5] Na titulní straně B. Bolzano. Pramen: https://edu.techmania.cz/cs/encyklopedie/vedec/1069/bolzano.

[6] Rubrika, věnovaná sociálně-ekonomickým osobnostem, které mají co říci i dnešní levici, kriticky představila F. Valentu (*Alternativy* č. 1), M. I. Tugana-Baranovského (*Alternativy* č. 2), N. D. Kondratěva (*Alternativy* č. 3), R. Luxemburgovou (*Alternativy* č. 4), J. V. Robinsonovou (*Alternativy* č. 5), J. K. Galbraitha (*Alternativy* č. 6), J. Ulrycha-Kamenického (*Alternativy* č. 7), manžele Tofflerovi (*Alternativy* č. 8), M. Kaleckiho a O. R. Langeho (*Alternativy* č. 9), S. Gesella (*Alternativy* č. 10) a J. Ch. L. Simonde de Sismondiho (*Alternativy* č. 11). Časopis CSTS je dostupný ke stažení na https://www.kscm.cz.

[7] Uveřejněném ve dvojčísle *Acta Oeconomica Pragensia* (2019, č. 3-4, vyšlém v létě 2020), které se stalo smutnou *„labutí písní"* vědeckého periodika s bohatou historií. Ročník 27 zůstává posledním. Skončil i seriál věnovaný polozapomenutým postavám sociálně-ekonomického myšlení světového a tuzemského, který vycházel česky v období 2015-17 a anglicky od roku 2018. K zániku časopisu výrazně přispěla kontraproduktivní snaha o tzv. světovost. Přechodem pouze k anglické mutaci, v pošetilé honbě za body a citacemi ve scientometrickém *„kafemlýnku"*. Naši obrozenečtí předkové věnovali nemálo sil vybojování vědeckých časopisů v českém jazyce, my je dnes likvidujeme jeden po druhém. V ekonomii odolává již pouze *Politická ekonomie*. Přežije 70. ročník? Přitom naléhavost aktualizace a kultivace odborné – nejenom ekonomické – terminologie v českém jazyce roste.

[8] Popularizační materiály neposkytovaly prostor na podrobnější výklad či argumentaci. Objevují se v nich zjednodušení, zkratkovitosti i nepřesnosti, které jsou monografií (snad) alespoň částečně korigovány a osvětleny. Mnohá upřesnění a doplnění přináší 2. vydání. Precizována je oproti 1. vydání autentičnost citací s odvolávkami na české vydání utopie (Bolzano, 1832) z roku 1981 (kdy v 1. vydání na několika místech došlo k nerozlišení novějších českých vydání a posunům odkazovaných stránek). Za případná další přehlédnutí se autor omlouvá.

Zdůraznit nutno, že se autor nepovažuje za fundovaného bolzanologa a monografie nemá ambice konkurovat studiím, které jsou často výsledkem bádání celoživotního. Ani si nečiní nárok na komplexnost uchopení osobnosti a díla Bolzana, zabývá se jen vybranými aspekty. Jedná se o drobný příspěvek do otevřených diskuzí o odkazu a poselství svébytného Bolzana, pro který plně platí slova A. Kolmana, že kniha, je *„velmi nedokonalá a nevyhovuje nárokům autorovým, a hlavně není zdaleka taková, jak si to zaslouží Bolzanova osobnost …“*.[9]

Zdrojem inspirací zůstává mapování osudů a sociálně-ekonomického odkazu českých a moravských *„kacířů“* u J. Šetka (Šetek, 2008b, 2011a) a dalších – mnohdy opomíjených a méně známých – osobností. Jako byl táborský sociolog E. Chalupný (Šetek, 2009), spisovatel a historik J. Herben (Šetek, 2010b), agrární politik a ctitel venkova F. Machník (Šetek, 2011b) anebo sociální pracovník a humanista P. Pitter (Šetek, 2010a). Potřeba i jejich připomínání aktuálně roste s obecně upadajícím zájmem o dějiny, historii a vzdělání jako takové.

Důležitou roli sehrálo *„putování dějinami utopií“* – unikátní dílo téměř encyklopedického charakteru L. Perného (Perný, 2020).[10] Titul usiluje o systematické zmapování utopismu v jednotlivých etapách dějin, s těžištěm v utopickém myšlení novověkém od T. Mora do 19. století.[11] V chronologickém přehledu dějin utopií neabsentují utopičtí socialisté řazení k ideovým zdrojům marxismu – v čele s *„triumvirátem“* Saint-Simon, Fourier, Owen.[12] Z důvodu podrobného představení zejména zmíněných utopistů Perného studií byla v této monografii vynechána kapitola rekapitulující ekonomické aspekty děl utopických socialistů světových. Z pohledu politického ekonoma lze sice v Perného textu postrádat ještě zřetelnější důraz na ekonomickou dimenzi utopií,[13] leč ekonomické aspekty zcela opomenuty nejsou. A ani být nemohou. Původně plánovaná kapitola o utopickém socialismu a dalších utopistech se tak ve světle Perného práce jeví zbytečná, jako ono pověstné *„nošení sov do Athén“*.[14]

[9] (Kolman, 1958, s. 5), kdy Kolman citované uvádí o své bolzanovské studii v předmluvě k českému vydání.
[10] Srov. recenzi (Sirůček, 2020b), resp. (Perný, 2021b, 2022).
[11] Opomenut však není utopismus antický a středověký ani liberální, resp. neoliberální (anti)utopie současné (liberální dystopie). Na Slovensku (i v ČR) jde o první komplexní zpracování *„histórie pokusov, fantázií, ilúzií a – vo väčšej či menšej miere na vedeckom poznaní založených – predstáv priekopnikov sociálneho utopizmu a ich novších pokračovateľov …“* (Perný, 2020, s. 390). Přesněji jde o první pokus zpravovat téma dějin utopií a utopismu z pozic systematické filozofie od 60. let 20. století. Srov. (Zamarovský, 1961), (Šimečka, 1963, 1967), (Marušiak, 2010). Z českých pramenů srov. (Pešková, 1965), (Novotný, 1982) či (Ouředník, 2010).
[12] Srov. (Engels, 1880). Marxisté považují rok 1848 za konec utopismu, neboť vychází *Manifest komunistické strany* (Marx, Engels, 1848). (Perný, 2020) přehled dějin utopií a hledání spravedlnosti symbolicky završuje Pařížskou komunou v roce 1871.
[13] L. Perný není ekonom, nýbrž sociální filozof, kulturolog, hudebník. Možné je však ocenit Perného materialismus v podobě např. vazeb utopických idejí na krize a v neposlední řadě to, že L. Perný neopomíjí význam vlastnických vztahů. Např. *„Nejzásadnejším problémom pri čítaní utopistov je problematika súkromného vlastníctva, presnejšie povedané, neomedzeného vlastníctva …“* (Perný, 2020, s. 361). Za pozornost i pečlivé prostudování stojí také Perného dizertace zaměřená na reflexi otázky spravedlivosti aplikované „*na komparatívnej analýze vybraných projektov ideálnych spoločenských zriadení, tzv. utópií (Thomas More, Tomasso Campanella, Charles Fourier, Henri de Saint-Simon, Robert Owen, Étienne Cabet, Wilhelm Weitling, Bernard Bolzano) optikou súčasných sociálno-filozofických koncepcií. Práca z predmetu dejiny filozofie osciluje medzi sociálnou a politickou filozofiou a dejinami filozofie …“* (Perný, 2021b, s. 5).
[14] Pouze v rámci kapitoly 3. je – z důvodů srovnání s utopií (Bolzano, 1932) – v pasáži 3.4. stručně představen É. Cabet, resp. v subkapitole 3.3. telegraficky rekapitulovány některé myšlenky osvícenských utopistů G. B. Mablyho a É. G. Morellyho. Ve zkrácené podobě v monografii figurují pasáže věnované F. M. Klácelovi. Podrobnějšímu rozboru života, díla a odkazu tohoto svérázného myslitele budou věnovány samostatné materiály.

Užitečný je Perného přehled interpretací termínu utopie (včetně zmatků s tímto spojených), ústící do tří prolínajících se rovin zkoumání utopií.[15] Perný systematizuje – možná až příliš široké – dělení utopií, včetně přehledu tří interpretací termínů utopie a utopismus. Jedná se o:

1) Antropologický rozměr utopie, resp. kulturně-antropologickou a filozofickou definici ve smyslu univerzálního produktu lidského myšlení, normativního společenského ideálu ukotveného v lidském vědomí. Utopie coby projev kolektivní paměti lidstva (touhy po spravedlnosti, harmonii a dokonalosti) se projevuje v lidové kultuře (v pohádkách, bajkách, pověstech, mytologii, zvycích, náboženských rituálech, archetypech i současné kultuře). Existuje ve všech kulturách a náboženstvích, což dokazuje přítomnost mýtického Zlatého věku (Eden, království nebeské v *Bibli, Kanaán, Epos o Gilgamešovi*).

2) Utopii jako umělecký text anebo architektonický plán, resp. kulturologicko-uměleckovědní definici ve smyslu kulturně-uměleckého či jiného uměleckého projevu. Vyskytuje se v různých uměleckých formách – jako literární žánr popisující ideální státy (utopický román s cestopisnou nebo memoárovou formou, poezie aj. s utopickými prvky, včetně magických předmětů u Robina Hooda či Jánošíka), filmová, divadelní, rozhlasová utopie, počítačové hry, utopická architektura (stavby, celá města). Příkladem mohou být díla *Utopie* (More, 1516), *Sluneční stát* (Campanella, 1623) či *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932).

3) Konkrétní plány na společenské reformy, o utopii politiky, resp. sociálně-filozofickou a politologickou definici ve smyslu plánu na reformu společnosti, politického projektu. S podobou politických pamfletů, manifestů, filozofických děl, pedagogických spisů, deklarací či revolučních výzev. Ambicí je reforma směrem k ideálnímu zřízení, kdy jde o aplikaci utopických idejí do zákonů, ústav, paktů, mezinárodních smluv (s přesahy do filozofie, sociologie, ekonomie, politologie, filozofie práva). Příkladem mohou být práce *O společenské smlouvě* (Rousseau), *Zákoník přírody* (Morelly), *Kniha o novém mravním světě* (Owen) apod.

S uvedenou interpretací tato monografie částečně polemizuje, a to s i ohledem na těžiště v podobě zmapování sociálně-ekonomické dimenze Bolzanova díla. V subkapitolách 3.1. až 3.3. je tudíž stěžejní spis *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) charakterizován nikoli coby dílo umělecké, nýbrž jako práce sociálně-ekonomická, politologická apod., resp. i coby politický projekt. Což koresponduje spíše se skupinou, resp. interpretací třetí podle (Perný, 2020).

Perný neopomíjí kategorizaci utopií a připomíná nepřeberné množství kritérií a schémat.[16] Členění utopií diskutuje ve spojitosti s motivy sociální spravedlnosti,[17] sociální transformace

[15] 1) Utopismus jako univerzální transhistorická idea, normativní ideál, univerzální produkt myšlení (Eden, zlatý věk apod. v rovině filozofie, religionistiky, kulturní antropologie), 2) Konkrétní utopie z kulturně-uměleckého hlediska – literární text (v rovině literární vědy, kulturologie, estetiky) nebo zespolečenštění funkcí a vybavení města (v rovině architektury). 3) Utopické plány na reformu společnosti v rovině sociální filozofie či práva. Tyto zahrnují: a) Utopie lokální (utopie místa) s podobami a1) národní utopie, utopie vlasti jako idealizovaného zlatého věku národa nebo budoucnosti národa, a2) utopie řehole či utopické komunity (prakticky realizované či plánované v lokálním rozměru), a3) utopie politiky (stav, kdy utopie získají možnost historické realizace skrze reálnou politiku na konkrétním území, např. jakobíni). Za b) Utopie globální – utopie času, utopie věčného pořádku, *„ako vyvrcholenie dejin, tedy v kontexte filozofie dejín ide o globálne naplnenie univerzálnej harmónie“* (Perný, 2020, s. 16). Např. Augustinův Boží stát, Fourierova a Owenova Harmonie, světová federace a věčný mír (Kant), světové bratrství (Cabet), ideální světostát (Bolzano), mesianistická a mírová mise Slovanů sjednocující národy (Herder, Štúr, Maliarik), světová křesťanská monarchie (Campanella), Proudhonův anarchokomunismus, Marxův komunismus anebo Popperova otevřená společnost.

[16] S odkazy např. na (Szacki, 1971).

a filozofie dějin, metafyzickými otázkami, vztahem k urbanismu, architektuře či tématem lokálního a globálního. Bolzanova utopie je interpretována coby příklad utopie globální. Z hlediska časové osy dějin utopismu přináleží Bolzano k utopismu 18. a 19. století, zahrnujícímu osvícenství, romantismus a realismus. S příklady utopických socialistů i pokusů o realizaci utopických projektů (Morelly, Mably, Fourier, Saint-Simon, Owen, Cabet a jiní).[18]

Součástí Perného studie jsou pasáže zaměřené na slovanský utopismus, s důrazem na autory slovenské, resp. dění na Slovensku. Nechybí kapitola věnovaná utopismu českému a moravskému. Mezi klíčovými českými a moravskými sociálními utopisty 19. století[19] text jmenuje K. Sabinu, A. Smetanu, B. Bolzana, F. L. Chleboráda, F. M. Klácela, J. V. Friče, resp. členy utopického společenství *Českomoravské bratrstvo* (B. Němcová, F. M. Klácel) a tajného klubu *Repeal*. Zmíněn je *Český sci-fi utopizmus* (kam jsou řazeni J. Kepler, J. Arbes, K. J. Pleskač, S. Čech, K. Čapek)[20] a především dílo *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932). Bolzano přináleží k většině utopistů kritizujících sociální nerovnost, jejíž zdroj autoři spojovali se soukromým vlastnictvím a nerovnoměrným rozdělením produktů práce.[21]

Nyní podrobněji k monografii samotné. S plným vědomím aktuální nepopulárnosti je třeba zdůraznit, že se jedná o práci z oblasti dějin ekonomických teorií, resp. sociálně-ekonomických učení.[22] Bolzana za ekonoma označit sice nelze, za sociálního myslitele, který se významně dotkl také ekonomické problematiky ovšem ano. Text se (místy až otrocky) pokouší vyhovět všem kritériím na monografii – odbornou knihu ve smyslu RVVI.[23] S důrazem na tzv. jasnou vědeckou metodologii a všechny předepsané formální náležitosti. Včetně nutné formulace výzkumných otázek, naplnění cílů, dále abstraktů, seznamů literatury či rozsáhlého poznámkového a odkazového aparátu anebo závěrů, poučení a inspirací pro dnešek. Monografie však nevznikla pouze kvůli čárce za publikaci a autor při koncipování

---

[17] Srov. (Perný, 2021b).

[18] Utopistům má být společný optimismus, víra v naplnění – alespoň částečné – jejich ideálu, o kterém psali v uměleckých textech anebo ve formě konkrétních plánů na společenskou reformu. Mnohým z nich se některé ideje podařilo aplikovat do praxe již za života. Utopisté předpovídali vědeckotechnický pokrok (vynálezy, automatizaci výroby atd.) i pokrok sociální (namátkou stanovený pracovní čas, nejrůznější práva, spravedlivá odměna). Zasloužili se o reformy v řadě oblastí. Sociální odkaz utopistů se stal nedílnou součástí ideové základny sociálních, socialistických, dělnických hnutí a stran, odborů a revolučních organizací.

[19] S využitím (Novotný, 1982). Opomenuto by nemělo zůstat ani pojednání starší, a to jedno z nejznámějších děl české barokní literatury *Labyrint světa a ráj srdce* (Komenský, 1970). J. A. Komenský utopické myšlenky rozvíjí také v textech *Obecná porada* (Komenský, 1992) a *Všenáprava* (Komenský, 2008). Srov. (Hábl, 2020).

[20] S poznámkou, že české sci-fi vrcholí v kinematografii, a to ve filmech K. Zemana – srov. (Perný, 2020).

[21] *„Väčšina utopistov (More, Rousseau, Morelly, Mably, Saint-Simon, Owen, Weitling, Bolzano) kritizovali sociálnu nerovnoť, kroroj prameň nadchádzali v súkromom vlastníctve a nerovnomernom rozdelení produktov práce …“* (Perný, 2020, s. 361).

[22] Dějiny ekonomických, šířeji sociálně-ekonomických učení se u nás – navzdory dlouhé, bohaté a unikátní tradici – staly nechtěnou a pouze trpěnou *„Popelkou“*. Většinou byla jejich výuka i kultivace zlikvidována či minimalizována, resp. odsunuta do sféry laciné *„lidové tvořivosti“*, tragikomického amatérismu a neumětelství. Pod hesly o tzv. modernizaci výuky a snižování nároků i zátěže. Proč prý zatěžovat studenty myšlenkami mrtvých mužů (ještě k tomu bílých), když si lze všechno rychle a bezpracně vygooglovat? Na odborné příspěvky z oblasti dějin ekonomických teorií bývá povýšeně nahlíženo jako na pouhou ekonomii *„kecací“* (tedy tzv. nevědeckou a povrchní, neodpovídající trendům tzv. empirické revoluce a *„těžby dat“*), resp. jako na texty ryze populární či popularizační, maximálně ve smyslu ekonomické beletrie, která přitom žádný vědecký přínos mít nemá. Takovéto příspěvky nebývají favorizovány ani při rozhodování o grantech, projektech, výkonech etc.

[23] Konkrétně ve smyslu s. 2-3 dokumentu *Definice druhů výsledků výzkumu, experimentálního vývoje a inovací* na https://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=29415.

usiloval o zajímavost i srozumitelnost a přístupnost výkladu, kterým se v neposlední řadě snaží zvýšit pronikavě mizející povědomí o kráse světa dějin sociálně-ekonomických teorií.

V materiálech věnovaných Bolzanovi často bývá tato osobnost vykreslována jako geniální myslitel, který vlivem nepříznivých okolností – včetně tradovaného, že měl předběhnout svou dobu – dlouho zůstával nedoceněn a teprve mnoho let po své smrti je objevován, resp. znovuobjevován. Bolzano ovšem zcela zapomenut nebyl nikdy. O době Bolzanova života I. Seidlerová píše, že *„v české společnosti se ... udržuje povědomí, že Bolzano je vynikající učenec ..., ale obsah jeho vědeckých prací zůstává neznám“* (Seidlerová, 1963, s. 130). Což minimálně zčásti platí dodnes. Výše zmiňované znovuobjevování Bolzana se přitom týká především některých oblastí jeho díla,[24] na které se právě zaměřuje tato monografie.

Bolzano je známý hlavně jako matematik a logik formátu nesporně přesahujícího české hranice. K méně zdůrazňovaným náleží pedagogická, teologická, filozofická či etická dimenze rozsáhlého díla širokého záběru.[25] Ještě méně známý zůstává Bolzano coby sociální myslitel, vizionář a utopista, který se zabývá i ekonomickými otázkami. Opomenut by neměl zůstat ani Bolzano vlastenec – zemský patriot. Tématem monografie je kritické zmapování přínosu Bolzana především jako utopického vizionáře prizmatem politické ekonomie, ovšem s neostrými hranicemi, resp. přesahy do sociologie,[26] politologie, filozofie aj. Jeho sociálně-ekonomické a politické myšlení je představeno v neopomenutelném kontextu Bolzanových ostatních vědeckých a tvůrčích aktivit i souvislostí s jeho životem, osudem a rozpory doby.

Základní výzkumnou otázku lze formulovat takto: Je možné Bolzana považovat za původního, a originálního, českého utopistu? Tedy, zda Bolzanova utopie není pouhým kompilátem osvícenských idejí, resp. zda představuje svébytný, původní a ucelený utopický systém. S výzkumnými podotázkami: Čím Bolzano obohatil české ekonomické myšlení, resp. lze jej řadit k jeho prvopočátkům? a Má dílo, odkaz a poselství Bolzana co říci i k dnešku?

Kritické připomenutí Bolzanovy projektované společnosti – účelně zřízeného světostátu v harmonickém soužití všech občanů – a dalších utopií může být užitečné též při aktuálních diskuzích o budoucnosti, o alternativách vývoje, včetně různých podob nekapitalismu.[27] Což může být umocněno dobou kovidovou, resp. postkovidovou. Se společenskou poptávkou po naději, harmonii, kráse, míru (nejen) v duši a víře v lepší budoucnost i spravedlivější a méně

[24] Srov. (Konůpka, 2017), včetně rekapitulace střídajících se vln většího a menšího zájmu a různé *„linie“* Bolzanovy recepce. Uváděno Konůpkou je – v kontextu zapomínání a znovuobjevování Bolzana (1848-1918) – období doznívání Bolzanova přímého vlivu, objevování jeho díla vědeckého a jeho sociálního myšlení. Následně základní linie českého myšlení o Bolzanovi v období 1918-48 (Bolzano jako matematik, pozdní josefinista a socialista) a bolzanovské studie z 50., 60., 70. a 80. let 20. století s důrazem na neoficiální linii bádání.

[25] Mezioborovostí Bolzano v jistých ohledech připomíná dalšího českého originálního, a široce zaměřeného, myslitele R. Richtu – srov. (Sirůček, 2019e).

[26] Bolzana též jako *„sociologického teoretika“* zkoumá např. (Seidlerová, 1963 aj.). V *Úvodu* představuje studii a klade výzkumné otázky, včetně toho, že: *„Závěr práce by ... měl zodpovědět otázku, jaký byl vlastně dosah a ohlas Bolzana jako sociologického teoretika“* (tamtéž, s. 5). Obdobně jako u označení ekonom, je však nutné zdůraznit, že ani sociologem (či politologem) v moderním slova smyslu Bolzano není.

[27] Včetně cimrmanovského *„prozkoumávání slepých uliček“*. Jako varování před omyly a chybami v souvislosti např. s umělou ideou tzv. evropanství či ideologií evropeismu. Nepochopena a nenaplněna zůstala Bolzanova utopie ideálního světostátu i související vize sjednocení, vzniku *„jedné mysli, ducha i srdce“* Čechů a Němců. Aspekty vidění česko-německých vztahů v duchu nadčasového modelu vyšší humanity diskutují kapitoly 2. a 5.

chaotický svět. Něco jiného je rozmařile snít o dystopiích a dekadenci anebo v nich přímo žít.[28] V analogii s rozvojem kultury, umění, ale i vědy po morových epidemiích středověku.[29]

Kontext otevřených obecnějších úvah typu, zda je utopie sen, fikce, mýtus, vize anebo emancipační snaha či akční plán konkrétního projektu, hnutí aj., resp. zda pomocí *„bezradné utopie“*[30] lze vyvolat změny v ekonomice a celé společnosti vybízí k dalším podotázkám: Je Bolzanova vize ideální společnosti realistickým projektem, osvícenskou utopií či pohádkou a pouhým vzdušným zámkem? Tedy fantazírováním, možná i zčásti užitečným, ale již dávno překonaným vědeckým a společenským pokrokem? Má Bolzanův nejlepší stát ekonomické opodstatnění, resp. spočívá na promyšlených ekonomických základech? V neposlední řadě k otázce: Je možné označit osvícenského kněze-rebelanta Bolzana za utopického socialistu?[31]

Předmět zkoumání ze sféry dějin sociálně-ekonomických učení předurčuje metody.[32] Historické deskripce, rekonstrukce a interpretace, komparace, kritické analýzy, ale i syntézy poznatků, explanace a v podobě otevřených otázek, resp. výzev i predikce. Použity jsou techniky narativní a hermeneutické[33] a lze identifikovat náznaky metaanalýzy. Využívána je strukturální metodologie, kdy práce staví na rozborech textů (s využitím pramenů primárních i sekundárních) a kriticky interpretuje střípky z historie sociálně-ekonomického myšlení v období především první poloviny 19. století. Se zaměřením na prvopočátky českého (a moravského) sociálně-ekonomického myšlení. Pohled na utopie je zasazen do kontextu českých dějin, v souvislosti s procesy národního obrození. Originálnost a původnost utopie *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) je – vedle obsahové analýzy – zkoumána pomocí srovnání s významnými utopiemi období cca 16. století až první polovina 19. století (např. G. B. Mablyho[34] a É. G. Morellyho).[35] S důrazem na ekonomické dimenze a na styčné plochy především s dílem *Cesta do Ikarie* É. Cabeta (Cabet, 1840, s využitím českého překladu 1950).[36] Z výše uvedených důvodů však utopiím jiných autorů nejsou věnovány celé kapitoly.

Kapitola 1. – rekapitulující životní osudy Bolzana – představuje osobnost pedagoga a kněze-heretika, reformátorského teologa, specifického představitele českého katolického osvícenství. Též Bolzana bolestně hledajícího v souvislosti s volbou profese i životní dráhy a v neposlední řadě Bolzana osamoceného. Bolzano coby svébytný zemský patriot, revoluční skeptik, originální filozof, matematik a logik je předmětem kapitoly 2. Důraz je kladen na

[28] Srov. (Hauser, 2019).
[29] Srov. (Cílek, 2020a, b).
[30] Parafráze slov F. Engelse o tom, že dokud byl socialismus pouze bezradnou utopií, kapitalismus a jeho důsledky sice kritizoval, ale nedovedl vysvětlit jeho podstatu. A tedy ani se ním vypořádat. Srov. (Engels, 1880).
[31] Jak činí (Seidlerová, 1963), řadící však utopii (Bolzano, 1932) k socialistickým utopiím 18. století anebo v duchu (Kolman, 1958)? Nebo dokonce Bolzana považovat i za komunistu jako obdobného utopistu É. Cabeta? Srov. (Cabet, 1840), (Marx, Engels, 1967).
[32] Opět s glosou o nepopulárnosti jmenovaných přístupů. Dnes bývá nemístně protěžována ekonomie empirická s *„těžbou dat“*, přičemž při empirických zkoumáních často naprostých banalit adekvátní teorie fatálně absentuje. Připomeňme, že in (Kohout, 2014) u hesla *Data Mining* stojí: *„1. Ve starém dobrém 20. století byl termín „data mining“ nadávkou, jejímž terčem se stávali mladí nadšení výzkumníci ochotní vydolovat z empirických dat kýžené informace za každou cenu. Dokonce i za cenu metodologických chyb a falešných korelací … 2. Dominantní pracovní metoda akademických ekonomů v 21. století“* (tamtéž, s. 33). Srov. též (Sirůček, 2021c).
[33] Srov. (Ochrana, 2009).
[34] S blízkostí utopie (Bolzano, 1932) a díla Mablyho operuje (Seidlerová, 1963), přičemž i Bolzanovu utopii řadí obsahem k socialistickým utopiím století 18. a nikoli 19. století. Což precizuje subkapitola 3.3.
[35] Částečně také W. Weitlinga či H. F. R. Lamennaise.
[36] Srov. (Janiš, 2004), (Johnson, 1974), (Perný, 2020) a (Zamarovský, 1961).

Bolzanovy přesahy (např. konceptu zemského patriotismu o sociální a mravní dimenze) a jeho problematickou zařaditelnost, resp. nezařaditelnost (např. do škol filozofických). Se závěrem, že jako vědec se nestrefil do správné doby.[37] Uvedené však neplatí pouze o jeho filozofii či logice, nýbrž i o dalších Bolzanových aktivitách. Přičemž je možná interpretace, že v řadě ohledů svou dobu předběhl, ovšem na straně druhé i ta, že svou dobu v něčem *„zaspal“*. Což platí i ohledně Bolzanova utopického myšlení, které má blíže k utopistům století 18. nežli 19.

Těžiště monografie tvoří kapitola 3. představující Bolzana jako sociálního myslitele a původního českého utopistu – *„rozvrhovatele sociálně spravedlivé státní utopie“*.[38] Opomenuty nejsou diskuze ohledně interpretací Bolzana-utopického socialisty, ani jeho přiřazování spíše k socialismu náboženskému anebo v neposlední řadě socialismu státnímu. Subkapitola 3.1. též shrnuje recepci Bolzana-utopisty v různých etapách 20. století. Bolzano se v rámci sociálního a politického myšlení věnoval také hospodářské problematice, včetně důrazu na kategorii vlastnictví. Což u mnoha utopií v propracovanější podobě přítomno obvykle nebývá. Proto může být – v souvislosti s prvopočátky českého ekonomického myšlení – Bolzano řazen i k ekonomům, přesněji *„praekonomům“* či *„protoekonomům“*.

Utopické pojednání *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) představuje subkapitola 3.1. a především klíčová subkapitola 3.2. Tato detailně seznamuje s fungováním Bolzanova účelně zřízeného státu po hospodářské stránce. Rekapitulovány jsou zde i Bolzanovy pokusy o praktickou realizaci některých svých návrhů. Část 3.3. zasazuje Bolzanovo reformní myšlení do proudu utopismu. Subkapitola 3.4. srovnává Bolzanovy vize s blízkou utopií É. Cabeta.

Kapitola 4. telegraficky připomíná tradici bolzanovství a některé bolzanovce,[39] s následnou podrobnější orientací na osudy a hledání u svérázného moravského utopisty F. M. Klácela. Představuje bouřliváka Klácela jako *„bytostného snivce“*[40] oproti rozumově založenému Bolzanovi. Se závěrem, že za utopického socialistu – i když taktéž se zřetelnými snahami o *„zkřesťanštění“*[41] vizí a idejí socialistických a částečně i komunistických – by bylo přesnější označovat až právě Klácela a nikoli samotného Bolzana.[42] Jehož odkazu a inspiracím ve smyslu osamělého myslitele je věnována – místy možná až (ne)mírně provokativní –

[37] Např. Palouš uvádí: *„Při hodnocení jeho díla bylo vtipně napsáno, že jako pedagog a teolog nepřekročil nikde rok 1800, jako vzdělanec a lidumil že vyplnil značný kus duchovních dějin českých v 19. století a jako matematik a logik že vzbuzuje pozornost 20. věku a stává se jedním z velkých zjevů v říši ducha“* (Palouš, 1981a, s. 391).
[38] Zde s využitím (Palouš, 1981a, s. 391). Srov. (Kern, 2011) s interpretací patriarchálního státu v části 3.2.
[39] Přičemž často šlo o pátrání téměř detektivní, zmínky a odkazy jsou roztříštěné a roztroušeny po nejrůznějších pramenech a mnohdy si i odporují. Nehledě na různé pohledy a interpretace, včetně rozdílné optiky české, resp. německé. Za systematické zmapování by bolzanovská tradice stála, což ambicí této monografie ani zdaleka není.
[40] Srov. (Lorenzová, 1990). Klácel byl – na rozdíl od ctnostného Bolzana – excentrický samorost, neklidný a svérázný blouznivec. Nicméně oba byli činorodými a silnými osobnostmi, které poznamenávali lidi kolem sebe.
[41] Zde s využitím (Seidlerová, 1963, s. 118).
[42] (Winter, 1933) považuje Bolzana za náboženského socialistu. Což odmítá (Vozka, 1937), který Bolzana vykresluje jako prvního moderního socialistu v Čechách. Překladatel M. Jašek v poznámkách in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934) uvažuje o blízkosti Bolzana a socialismu státního – katedrového socialismu. Bolzana jako utopického socialistu, s přihlédnutím k dobovým poměrům, interpretuje (Kolman, 1958) či (Seidlerová, 1963). Srov. (Berka, 1981c, (Lochman, 1964), (Loužil, 1978b), (Novotný, 1982), (Pešková, 1965). V jistých ohledech Bolzana za socialistu i utopického socialistu možné označit je, např. v kontextu jeho vývoje od osvícenské teologie, jejíž rámec přitom nikdy zcela neopouští. Za komunistu však Bolzana považovat nelze. Tato monografie Bolzana za socialistu, resp. utopického socialistu v pravém slova smyslu přímo neoznačuje a kloní se k tomu, že prvním skutečným utopickým socialistou v Čechách byl až bolzanovec Klácel. Zčásti jde o slovíčkaření, přičemž záleží na šíři a interpretaci termínů socialista, utopický socialista, moderní socialista apod.

závěrečná kapitola 5. Naznačující inspirace národního obrození s důrazem na češství německy píšícího Bolzana anebo kriticky glosující adorace tzv. evropských rozměrů jeho poselství atd.

Monografie usiluje o naznačení méně známých aspektů Bolzanova díla i přehlížených inspirací plynoucích z jeho odkazu. Zdůrazňuje šíři odborného záběru i svébytnost Bolzana a jeho originálního myšlení. Osobnost, dílo i historické a intelektuální poselství Bolzana zasahuje do dobového rámce a nahlíží na ně v materialistickém a konzervativním duchu.[43] Přičemž relativizuje automatické řazení Bolzana k liberálům a dokumentuje, že v řadě ohledů zastával postoje zřetelně konzervativní, což rekapituluje kapitola 5. V neposlední řadě Bolzano určitě nepatřil k ekonomickým liberálům a věřil v sílu státu, jak dokládá kapitola 3.

Samotného Bolzana monografie neidealizuje ani nepovažuje za světce, k čemuž některé interpretace mají tendenci sklouzávat.[44] Na straně jedné stojí – vedle zmíněné originality – vyzdvižení autenticity Bolzana, který to, co hlásal opravdu i sám žil. Mravní autoritou a příkladem neoblomnosti a opravdovosti[45] se stal pro mnohé nejenom ve své době. Na druhé straně Bolzanův morální pragmatismus, resp. to, jak bezmezně je oddán svému nejvyššímu mravnímu zákonu a svým pravdám působí až nelidsky. Bolzano obecné blaho staví nad člověka.[46] Nadpozemsky ctnostný Bolzano nevěří, Bolzano – jakožto držitel Jediné Pravdy (*„pravdy o sobě“*)[47] – ví, co je správné a nejlepší pro všechny. Bolzano prožíval a bral věci i život velice vážně,[48] otevřenou otázkou zůstává, zda i s (dostatečným) nadhledem …

Komplexní vizi ideálního světa, uspořádaného na bázi křesťanského bratrství, pomocí výchovy a osvěty Bolzano mesiášsky[49] předává studentům. Jeho utopismus je do jisté míry odklonem od osvícenské teologie a lze v něm vystopovat prvky utopického socialismu. I když označení samotného Bolzana jako utopického socialisty zůstává věcí názoru. Věcí úhlu pohledu zůstává taktéž, do jaké míry může být vizionářské pojednání *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) označováno za utopii socialistickou.[50] Dodejme, že jde o utopii v českých poměrech první a vlastně stále í jedinou ucelenou a systematickou, což je v textu rozebíráno.

(Novotný, 1990 aj.) za uceleněji pojatou českou sociálně politickou utopii označuje sociální spis K. Sabiny *Duchovný komunismus* (Sabina, 1861). Jde o pojednání filozoficko-sociologické, částečně i politické, které mělo posloužit k povzbuzení českého národa. Stručně je zmiňováno v souvislosti hodnocení utopických a reformátorských pokusů F. M. Klácela v subkapitole 4.2. Připomínána často bývá utopie Bolzanem ovlivněného A. Smetany *Význam současného věku* (Smetana, 1848), která se zamýšlí nad minulostí, přítomností a budoucností

[43] V obdobném duchu, z pozic konzervativně levicových, je interpretována R. Luxemburgová – s důrazem na její přínos ekonomický – in (Sirůček, 2019b). Srov. jiný náhled in (Dinušová, 2022).
[44] Srov. (Červinková-Riegrová, 1881). Životopisný nástin líčí, kterak Bolzano trval na tom, aby se sloužícím za vše děkovalo, jak miloval děti i rodiče, jak hrával na housle slepé sousedce, jak laskavý byl ke svým přátelům.
[45] Srov. (Masaryk, 1895).
[46] *„… nepřispívá-li kdo druhým, pak ať raději nežije!”* (Palouš, 1994, s. 73), resp. *„Kdo neprospívá druhým, není hoden života!“* (Loužil, 1978b, s. 25). Bolzano z kazatelny např. hřímá: *„Jenom neberme žádné ohledy na svou vlastní osobu, jedná-li se o blaho celé země …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 136, s odkazem na exhortu z roku 1813).
[47] O *„strašidelném bytí“* přisuzovaném objektivním *„pravdám o sobě“* se zmiňuje např. J. Černý in (Bolzano et al., 1981) s odkazem na F. S. Exnera. Srov. (Jauris, 1981), (Preisner, 1981), (Skalický, 1987, 2006) aj.
[48] Podle J. Dobrovského bral Bolzano *„jako kněz a katolík svou věc příliš přísně“* – srov. (Winter, 1933).
[49] Včetně sebeobětujícího se idealismu v duchu Dona Quijota – srov. (Kusý, 1979), (Pithart, 1979).
[50] Jak činí např. (Kolman, 1958), který Bolzana nazývá *„utopickým socialistou“*, ale i *„knězem-socialistou“*.

české společnosti. Smetana je krátce představen v kapitole 4. Detailnější srovnání utopií Bolzana, Sabiny a Smetany však přesahuje rámec této monografie.[51] Především proto, že díla (Smetana, 1848) a (Sabina, 1861) postrádají ekonomickou dimenzi utopie (Bolzano, 1932).

U Bolzana[52] by nikdy neměl zůstávat přehlížen (či nedoceněn) náboženský rozměr celého jeho díla, včetně vizionářských, obvykle však nikoli zcela fantazijních, představ a utopií.[53] Bolzanovo sociální myšlení spočívá na důsledném domýšlení náboženské nauky.[54] S čímž se úzce prolíná zmíněná dimenze výchovná, vzdělávací a osvětová – ve smyslu jediných cest, které mají podle Bolzana vést k logicky vyprojektovanému ideálu společenského uspořádání.

Jako české specifikum lze nahlížet bolzanovské katolické osvícenství.[55] Bolzano fakticky prosazuje katolickou restauraci, ovšem opačně, nežli odpovídalo zájmům katolické církve i rakouské monarchie. Bolzano se snažil nadchnout studenty a posluchače pro ušlechtilé ideje křesťanství ve smyslu mravního základu prospěšného života. Což bylo nebezpečné a podezřelé jak z hlediska konzervativního katolictví, tak i z hlediska výchovy poslušných rakouských poddaných.[56] Obdobně lze hodnotit interpretaci Bolzana jako reprezentanta pozdního josefinismu,[57] který se prosazoval v Čechách. Původní josefinismus Josefa II. obhajoval stávající řád, zatímco Bolzanův josefinismus byl spíše jeho kritikou.[58]

Jaké primární a sekundární prameny byly využity, resp. na jaké odborné, ale i beletristické[59] texty monografie reaguje? Zásadní je studium původních pramenů, prací samotného Bolzana. Některé lze nalézt ve formě elektronické na síti, nic však nenahradí tištěnou voňavou knihu.[60] V souladu s hlavním zaměření práce se jedná především o první český překlad sociálně reformního spisu *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) z roku 1934 z pera M. Jaška (včetně rozsáhlých komentářů a poznámkového aparátu), konfrontovaný s novým

[51] Srov. (Novotný, 1982).
[52] Obdobně jako u É. Cabeta – srov. (Cabet, 1846).
[53] Podle (Preisner, 1981) Bolzano dospívá až k *„socialistickému náboženství“ – „Revoluce 1848 ukázala pak velmi jasně, kam směřuje objektivní logický racionalismus Bolzanova filosofování, totiž k radikálnímu reformismu, od něhož vede snadno sledovatelná světonázorová spojnice k „československému“ schismatu let dvacátých, a ovšem i k evropské liberální teologii. Bolzano postoupil tenkrát od post josefínského státně absolutistického požadavku „obecného blaha“ k ideologii socialismu, a ještě dále k jakémusi socialistickému náboženství s reformovanou liturgií, univerzálním ekumenismem, zrušeným celibátem, zrušenými kláštery atd., k světonázoru, který tolik fascinoval někdejšího seminaristu K. H. Borovského“* (tamtéž, s. 387). *„Katolický teista“* Bolzano je pro antimarxistického Preisnera reprezentantem myšlenkového proudu, který měl vést až k marxistickému odmítnutí náboženství. Srov. (Hanuš, 2020).
[54] (Loužil, 1978b) uvádí *„nábožensko-etické zakotvení Bolzanových sociálně-etických názorů“* (tamtéž, s. 129).
[55] Včetně i romantických prvků v myšlení samotného B. Bolzana – srov. (Loužil, 1978b).
[56] Pro R. Preisnera není Bolzano následování hodný vzor, nýbrž jeden *„z čelných reprezentantů zintenzivňující se duchovní a politické krize habsburské monarchie“* (Preisner, 1981, s. 391). Bolzana nazývá *„apoštolem jejího zániku“*. *„Jeho reformní katolicismus rozvracel s institucí Církve i samy základy uspořádání společnosti národů v monarchii“* (tamtéž).
[57] Srov. (Winter, 1933 aj.).
[58] Srov. (Patočka, 1958, 1987).
[59] Monografie hlouběji neřeší – často značně diskutabilní – dělení knižních textů na odborné, vědecké, populární či popularizační, beletristické aj. (u textů časopiseckých bývá orientace snazší, s ohledem na konkrétní časopis). Jako čistě beletristické vnímá povídky, romány či romaneta typu (Arbes, 2011), Baar (1941), (Všetička, 1995), které jsou odkazovány čistě pro ilustraci a úplnost. Za odborné, resp. vědecké studie z využívaných knižních publikací považuje např. (Loužil, 1978b), (Seidlerová, 1963) či (Bayerová, 1976). Tituly (Kolman, 1958) anebo (Berka, 1981c) již mohou být vnímány minimálně na pomezí vědecké studie a populární či popularizující knihy.
[60] Podrobný seznam tištěných pramenu k tématu Bolzano (a bolzanovství) do 60. let 20. století rekapituluje *Kapitola I Prameny a literatura* in (Seidlerová, 1963).

překladem na základě vydání z roku 1981. Monografie dává obvykle přednost překladu staršímu, které se ke starosvětskému Bolzanovi hodí lépe. Z důvodu krásy, ale i přesnosti a výstižnosti českého jazyka dřívějšího oproti modernímu vyjadřování. Na řadě míst je však uváděn – pro srovnání a lepší porozumění – i překlad novější.[61] Všechny citace jsou důsledně uváděny v autentické podobě, místy již však neodpovídající pravidlům psaní dnes. Pravopisné a stylistické odchylky byly zachovány u všech citovaných textů kvůli přesnosti i autentičnosti.

Monografie kriticky pracuje se zmapováním Bolzanových sociálně-ekonomických a politických názorů především podle výkladu a interpretací – uváděno chronologicky – in (Vozka, 1937), (Kolman, 1958), (Seidlerová, 1963), (Loužil, 1978b), (Berka, 1981c). Využity byly pasáže *Vybrané myšlenky z akademických řečí Bernarda Bolzano*, tvořící jeden z dodatků překladu utopie (Bolzano, 1932) z roku 1981, dále úryvky *Z Bolzanova díla* obsažené in (Loužil, 1978b) anebo filozofický výbor (Bolzano et al., 1981) etc.

Úvodem byly vzpomenuty různé historicky a sociálně cílené příspěvky J. Šetka a přehledová studie L. Perného o dějinách utopismu (Perný, 2020). Ohledně vymezení a klasifikací utopií jsou využity taktéž materiály (Naxera, Stulík, 2012), (Novotný, 1982),[62] (Szacki, 1972), (Sousedík, 1992). Nezbytné je připomenutí dalších textů o utopickém myšlení jako (Pešková, 1965), (Ouředník, 2010)[63] anebo ve slovenském jazyce (Zamarovský, 1961).

(Perný, 2020) termín utopismus vnímá značně široce – ve smyslu *„normativního ideálu“*.[64] Tato monografie se kloní spíše k interpretaci užší, a to v duchu K. H. Marxe a F. Engelse, kdy utopické je chápáno jako *„naivní a nezralé“* a odtržené od skutečné praxe.[65] Opomenuta by však neměla zůstat významná rozmanitost pojmu utopie, která může nabývat vymezení negativních (též jako nerealizovaná idea), pozitivních (např. ve smyslu vylíčení budoucích životních poměrů, kdy zlo a nedostatky jsou překonány, aniž by to mohlo být na základě objektivní zákonitosti vědecky odůvodněno) či být interpretována coby kategorie neutrální.[66]

Hlavně kapitola 1. využívá autobiografii (Bolzano, 1836, s využitím českého vydání 1981), původně vydanou bez Bolzanova vědomí[67] a dále poznámky překladatele M. Jaška *K životu*

[61] České vydání z roku 1981 jako dodatek přináší *Vybrané myšlenky z akademických řečí Bernarda Bolzana*, které se staly inspirací pro uvození kapitol.
[62] Obsahuje spisy: B. Bolzano *O nejlepším státě*, A. Smetana *Význam současného věku* a K. Sabina *Duchovný komunismus*. Výbor uspořádal a poznámkami opatřil J. Novotný. Srov. (Bolzano, 1932), (Smetana, 1848).
[63] Též (Vacková, 2009).
[64] Srov. např. (Perný, 2020, s. 290).
[65] *„Termín utopický socializmus použili práve Marx a Engels, ktorí sa ním ohradili voči tzv. nevedeckému socializmu …“* (Perný, 2020, s. 290). Proletariát má dějinně-historické revoluční poslání, které naivní a nerealistické plány zabíjejí. Utopisté ignorují historické podmínky a trpí *„mylnou predstavou zmierenia a vylepšenia podmienok všetkých tríd … Naivita spočívala v predstave, že je možné ideálny model vládnucim triedam nanutiť“* (dtto). Zakladatelé marxismu oceňovali pozitivní prvky v utopiích (v rámci predikcí sociálního pokroku). Odmítají však naivitu, snění a absenci ekonomických fundamentů. Podle Engelse utopisté vystupovali revolučně, ale nemohli překročit hranice vymezené epochou. Nezralému stavu kapitalistické výroby, nezralé třídní situaci odpovídaly i nezralé teorie. Vědecký socialismus – na rozdíl od utopického – spočívá na reálných materialistických základech. Srov. (Engels, 1880).
[66] Srov. různé interpretace kategorie ideologie dle (Heywood, 1994) či (Mannheim, 1991).
[67] Bolzano práci sepsal na přání manželů Hoffmannových. Zároveň chtěl splnit požadavek obsažený ve statutech Královské české společnosti nauk, pro kterou by každý člen měl napsat autobiografii. Srov. (Červinková-Riegrová, 1881), (Vlasáková, 2006).

Bolzanovu in (Bolzano, 1932, s využitím českého vydání 1934).[68] V kontextu osudů Bolzana nelze opomenout text (Červinková-Riegrová, 1881, s využitím českého vydání 2001).

Ohledně Bolzanova života, díla i odkazu na prvním místě figuruje průkopnická monografie (Loužil, 1978b),[69] kterou lze vnímat i jako čítanku svého druhu z textů Bolzana.[70] Život, dílo a odkaz Bolzana, včetně zasazení do historického kontextu, stručněji mapuje kniha (Berka, 1981c), resp. další texty tohoto autora. Poslední dva zmiňované tituly jsou v monografii hojně odkazovány i citovány, přičemž by však neměla zůstat přehlížena jejich dobová podmíněnost. Která je ještě zřetelnější u textu (Kolman, 1958)[71] anebo v menší míře i u studie (Seidlerová, 1963)[72] – materiálů taktéž často v textu využívaných a hojněji též odkazovaných. Přičemž se monografie však s některými interpretacemi Bolzana, jeho hodnocením a se závěry ve zmiňovaných pracích ne vždy plně ztotožňuje. Např. ohledně významu náboženské dimenze díla Bolzana anebo ohledně jednoznačnosti přiřazování Bolzana k utopickým socialistům.

K rozsáhlejším i drobnějším textům o Bolzanovi v češtině dále náleží – chronologicky[73] – (Vozka, 1937), (Soják, 1948), (Patočka, 1958, 1963, 1969, 1987), (Lochman, 1964), (Bayerová, 1976, 1994), (Pithart, 1979), (Beran, 1981), (Čechák, 1981), (Vlček, 1981), (Palouš, 1981b, 1994), (Preisner, 1981), (Švejda, 1981), sborník (Jauris, 1981), (Vlasáková, 2005a, b, 2021 aj.), (Trlifajová, 2006 aj.), (Sršeň, 2021) a další práce časopisecké i knižní. Věnované dimenzi matematické, logické či teologické[74] (Jašek, 1922a), (Veselý, 1957 aj.), (Folta, 1981), (Jarník et al., 1981), (Simon, 1981), (Vopěnka, 1998 aj.), (Mačák, 2005), (Skalický, 2006 aj.), (Hykšová, 2011), (Coufal, Brezina, 2018, 2019), (Jedinák, 2018); filozofické (Pavlík, 1994), (Hála, 1994, 1998), (Kejkula, 2002), včetně sémiologických, resp. sémantických aspektů (Horálek, 1982), (Valenta, 1985, 2019) či estetických (Svoboda, 1954); dimenzi pedagogické (Pavlíková, 1985b) aj. anebo líčící Bolzana jako vlastence a obrozence

[68] Jedná se o část *II. Poznámky překladatelovy. Doplňky. Doklady* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, zejména s. 244-253).

[69] Studie (Loužil, 1978b) zůstává cenná při shrnutí úvah především filozofických a logických. Ocenit lze i Loužilův *Doslov* k českému vydání utopie (Bolzano, 1932) z roku 1981. Loužilova interpretace Bolzanova projektu dokonalé společnosti přitom využívá jako východisko zejména studii (Seidlerová, 1963), kterou lze v řadě ohledů týkajících se Bolzanova myšlení politického a sociálního považovat taktéž za průkopnickou.

[70] Především ohledně Bolzanových exhort a pojednání *Vědosloví* (Bolzano, 1837b).

[71] Česká verze originálu v ruštině z roku 1955 náleží k prvním pokusům shrnout a zhodnotit dílo Bolzana jako celek. Důraz Kolman kladen na logiku. Nové postřehy přináší i ohledně matematiky a sociální utopie (Bolzano, 1932). Podle pozdější sovětské práce (Koljadko, 1982) náleží utopie (Bolzano, 1932) k nejzajímavějším a nejoriginálnějším v 19. století, přičemž má v jistém smyslu završovat linii evropského utopického socialismu.

[72] Přičemž samotná Seidlerová kriticky nahlíží na některé interpretace převážně marxistických poválečných studií o Bolzanovi. Práci (Kolman, 1958) sice považuje za nejpozoruhodnější pokus, leč kritizuje tuto za popisný způsob podání. *„Nedostatkem práce je, že autor ve svém hodnocení ohlasu Bolzanova díla a jeho postavení v české společnosti poněkud nekriticky přejal závěry starší literatury"* (Seidlerová, 1963, s. 19). Kriticky nahlíží též na brožuru (Soják, 1948), která má být *„materiálově závislá na Winterovi. Jejím přínosem je správnější interpretace obsahu Bolzanovy utopie. Přílišná snaha o aktualizaci a vyzdvihování těch rysů Bolzanova státu, které vnějškově připomínají lidovou demokracii, dodávají však Sojákovým úvahám ahistorický charakter"* (Seidlerová, 1963, s. 19) – srov. (Winter, 1933, 1949 aj.). Seidlerová pokračuje: *„Svobodova předmluva k novému poválečnému vydání „O nejlepším státu" je založena na nejpřístupnější literatuře. Svoboda považuje Bolzana za ušlechtilého, ale zcela nereálného idealistu a utopistu a jeho vliv značně přeceňuje"* (Seidlerová, 1963, s. 19) – srov. (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1949).

[73] S prolínáním oficiální a neoficiální linie bolzanovských zkoumání a souvisejících úvah v období 1948-89. K linii oficiální patří např. (Kolman, 1958), (Seidlerová, 1963), (Berka, 1981c) anebo (Loužil, 1978b) apod. K linii neoficiální (Patočka, 1963, 2006), (Pithart, 1979), (Palouš, 1981a, b, 1994). Srov. (Konůpka, 2017).

[74] Včetně důrazu na provázanost mezi Bolzanovým myšlením matematickým a teologickým, s hledáním souladu mezi rozumem a vírou apod. – srov. též (Vopěnka, 1981, 1998, 2004a, b).

(Zouhar, 2001), (Šmahelová, 2002), (Kovářová, 2005).[75] Vědce, zejména matematika a logika Bolzana představuje (Šolcová, 2018); osvícenského teologa Bolzana zkoumá (Putna, 2017).[76]

V němčině lze jmenovat práce (Fels, 1929), (Winter, 1932, 1933,[77] 1967 aj.), (Zeil, 1968), (Dorn, 1987), (Stern, 1990), (Rumpler, 2000), (Demetz, 2013 aj.) či (Centroneová, 2015 aj.). (Strasser, 2020)[78] na katolíkovi Bolzanovi ilustruje vícerozměrnost evropského osvícenství. Neprávem zapomenutý vzdělavatel je zván prvním středoevropským osvícenským filozofem, uvažujícím o budoucnosti bez kapitalismu i vykořisťování planety. (Kern, 2011) vnímá utopii (Bolzano, 1932) coby první raně buržoazní utopii, založenou na utilitárním principu. Oceňuje jasnost a přesnost designu institucionální struktury ideálního státu, včetně ekonomických aspektů anticipujících závěry moderní ekonomie blahobytu.[79] V angličtině možno zmínit texty (Wrinchová, 1917),[80] (Rusnock, 1997, 2021 aj.), (George, Rusnock, 2006), (Morscher, 2007, 2008 aj.), (Roski, 2017 aj.), s důrazem především na příspěvky v matematice, logice a filozofii.[81] Filozofické pojetí výchovy Bolzana z moderního hlediska nahlíží (Synytsia, 2021).

Disertace (Píša, 2018) – v kontextu bádání ohledně rakouské cenzury – klade otázku, do jaké míry byla *„mizivá recepce Bolzanova díla jeho vědeckými současníky ovlivněna zásahy státní a církevní moci“* (tamtéž, s. 212). Bolzano totiž bývá tradičně vykreslován jako jednoznačná oběť rakouské cenzurní zvůle. Což je konfrontováno s názory samotného Bolzana, který se ve svých pojednáních prezentuje coby rozhodný zastánce cenzury. Kvalifikační práce (Jiras, 2019) cílí na spis *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932), včetně naznačení vlivu Bolzana na K. Havlíčka Borovského.[82] K závěru o přesazích Bolzana ve srovnání se spisy osvícenských utopistů[83] se přiklání taktéž tato monografie, jak dokladují odlišnosti od návrhů G. B. Mablyho a É. G. Morellyho, zmíněné subkapitolou 3.3.

Předmětem kvalifikační práce (Konůpka, 2017) je myšlení o Bolzanovi.[84] Rekapitulováno je zapomínání a objevování, resp. znovuobjevování Bolzana a jeho díla v kontextu základních linií českého myšlení a uvažování o Bolzanovi. Bolzanovo dílo je vnímáno jako dílo otevřené, které nabývá nových významů v závislosti na kontextech, do nichž promlouvá. Striktně odmítavě je nahlíženo na marxisticko-leninské interpretace[85] a s využitím např. J. Patočky[86] je

[75] Některé méně známé aspekty Bolzanova díla připomíná sborník věnovaný 200. výročí Bolzanova narození v roce 1981, s rokem vydání 1985 – *Literární archiv 16.* Srov. též (Loužil, 1982).
[76] In část *Bernard Bolzano – katolické osvícenství v praxi* v rámci subkapitoly *Katolický reformismus* je Bolzano vykreslován coby archetyp *„evropského katolického osvícence názory i trpkým osudem …“* (Putna, 2017, s. 46). M.C. Putna u Bolzana hovoří o archetypu *„církevního disidenta – muže, který si stojí za svou pravdou a odmítá se podřídit rozhodnutí autority, pokud ho o jeho vině nepřesvědčí racionálními argumenty“* (tamtéž, s. 50).
[77] Zde s využitím českého překladu (Winter, 1935). K osobě E. Wintera srov. (Němec, 2017), (Vykypěl, 2018).
[78] Bolzanovským tématům jsou věnovány také sborníky (Strasser, 2003, 2011).
[79] Kapitola 2. zmiňuje důkaz existence Paretovské efektivnosti plynoucí z matematických Bolzanových vět.
[80] Medailon (Wrinchová, 1917) neopomíjí ani naznačení idejí utopie (Bolzano, 1932) s poukazy na rukopis.
[81] Bolzanovo dílo v oblasti logiky, matematiky a filozofii matematiky – s důrazem na propojení mezi různými oblastmi Bolzanova myšlení (včetně etiky a náboženství) a života – mapuje text (Rusnock, Šebestík, 2019).
[82] Konstatováno je obdobné *„naladění“* Bolzana a Havlíčka Borovského i ohledně některých ekonomických úvah – srov. (Bažantová, 2002b). Srov. též (Tobolka, 1900, 1901, 1902-03).
[83] *„Bolzanova utopie nevykazuje plně rysy utopické osvícenské literatury, ale … již tematizuje problémy charakteristické pro myšlení a společnost první poloviny devatenáctého století, a je tak možné ji zařadit po bok sociálních utopií Owena, Fouriera a především Cabeta“* (Jiras, 2019, s. 3). Což precizuje zejména pasáž 3.3.
[84] Kde pramenné stopy jsou texty věnované přímo Bolzanovi a tématům s ním souvisejícím. Srov. (Pauza, 2002).
[85] Zejména v duchu (Berka, 1976 aj.), který nemá být spokojen s údajně nedůsledně marxistickou interpretací Bolzana in (Kolman, 1958) či (Seidlerová, 1963) ani s politicky neutrálním studiem Bolzanovy pozůstalosti in

Bolzano důsledně vykreslován a vychvalován jako osobnost *„nečeská“*.[87] Vůči této interpretaci se vymezuje kapitola 5., resp. 2. monografie. Pro úplnost dodejme, že kvalifikační práce (Krpálková, 2021) představuje B. Bolzana a Ch. F. M. Fouriera coby sociální utopisty a pokouší se srovnávat jejich názory ohledně ideálního uspořádání společnosti, s důrazem na výchovu a vzdělání. S cílem posoudit možný přínos obou pro sféru školství a výchovy dnes.[88]

U kapitoly 4., která v kontextu bolzanovství mapuje osudy, dílo a odkaz F. M. Klácela, lze jmenovat články, resp. knihy zde uváděné abecedně: (Batušek, 1960), (Boháč, 1952), (Čáda, 1908), (Dohnal, 2003), (Dvořáková, 1976), (Gabriel, Orel, 1972), (Jeřábek, 1988), (Kabelík, 1907, 1908, 1912), (Koukal, Popelová, 1955), (Krejčí, 1948), (Lašek, 1946), (Lorenzová, 1990), (Loužil, 1983b), (Matalová, 1979 aj.), (Papoušek, 1996), (Peasleeová, Orel, 2001, 2007), (Seidlerová, 1963),[89] (Soldán, 2011), (Souček, 1906 aj.), (Šetek, 2008b), (Trapl, 1955, 1999), (Vinš, 2014), (Vlha, 2013), (Vosyka, 2008) či kvalifikační práci (Vašíčková, 2018).

Bolzanovci se objevují v literatuře beletristické,[90] v odborné rovině tyto studuje (Kořalka, 2002), (Vomáčka, 2000), (Veverková, 2004, 2022 aj.) anebo kvalifikační práce (Pichnerová, 2019). Ohledně života Klácela je důraz kladen na texty (Dvořáková, 1976) a (Kabelík, 1908, 1912). Klácel bývá líčen jako moravský obrozenec, novočeský filozof, novinář či spisovatel. Zmíněny jsou další dimenze, kdy vedle zájmu o přírodovědu je Klácel portrétován coby sociální myslitel, utopista i neúspěšný reformátor, který u nás jako jeden z prvních psal o socialismu a komunismu. Využita je hlavně práce (Klácel, 1849a),[91] resp. *Morawské Nowiny*. Pro shrnutí utopického projektu svojanovské obce je operováno s Klácelovou závětí z jeho pozůstalosti ve znění (Kabelík, 1907).[92] Ve srovnání s Bolzanem je Klácelova vize ideálního společenského uspořádání mnohem méně komplexní, méně původní, daleko více utopická až fantazijní a nespočívá ani na propracovanějších a promyšlených hospodářských základech.

Z textů zaměřených na české ekonomické myšlení, resp. na přehledy postav, které se zapsaly do dějin ekonomické vědy Bolzana neopomíjí slovník (Sojka, 2002). Jediná věta je Bolzanovi věnována in (Sojka a kol., 1991, 1999) a několik odstavců in (Sitárová, Kliment, 1981), kde je Bolzano zmiňován jako autor utopického spisu *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932). Skutečnost, že Bolzano si všímal též otázek hospodářských nepřehlíží v pasáži *První stopy českých ekonomů* titul (Vencovský, 1997). Připomíná intelektuální vliv Bolzana – myslitele *„jehož vlastním oborem byla filozofie a matematika“* (tamtéž, s. 35) – na dobové české myšlení. *„Z nesmírně bohaté vědecké činnosti vzbudilo mimořádnou pozornost dílo*

(Loužil, 1978b) aj. Marxisté mají odmítat interpretace zdůrazňující Bolzanův vliv na vývoj fenomenologie (dle J. Patočky) i roli jeho náboženského myšlení (dle J. M. Lochmana). Srov. (Lochman, 1964), (Patočka, 1958, 2006).

[86] Srov. (Patočka, 2006), resp. (Konůpka, 2017).

[87] Bolzano jako Evropan, napůl Němec a Ital. Bolzano se sám považoval za Čecha ve smyslu zemského patriotismu a nikdy Čechy neopustil. Německý původ řady bolzanovců zdůrazňuje kvalifikační práce (Pichnerová, 2019), zaměřená na připomenutí života a díla bolzanovce F. Schneidra. Srov. též (Bayerová, 1994).

[88] Zmínit je možné i kvalifikační práci (Bláha, 2011), s oceněním samotného tématu, kterým jsou ekonomické systémy v utopické literatuře. Hlubší a podrobnější komparace fungování projektovaných ideálních společností po hospodářské stránce ovšem přesahuje rámec i této monografie. Ekonomické dimenze utopických projektů a vizí v českém sociálně-kritickém myšlení má za cíl zmapovat připravovaný materiál (Šetek, Sirůček, 2023).

[89] Součásti studie (Seidlerová, 1963) je průkopnický *Exkurs J. M. Fesl.* Fesla tato monografie pouze zmiňuje – především v rámci kapitoly 4. – a nepřibližuje blíže jeho osudy, osobnost ani dílo, tak jako dále u F. M. Klácela.

[90] Srov. např. (Arbes, 2011), Baar (1941), (Všetička, 1995).

[91] Které, obdobně jako v případě utopie (Bolzano, 1932), dává tato monografie přednost před vydáními dalšími.

[92] S využitím ukázek Klácelových textů in (Kabelík, 1908).

Von besten Staate (1831) …“ (dtto).[93] In (Vencovský et al., 1999) figuruje Bolzanův návrh na zřízení spořitelny, jeden z prvních u nás. Odstavec Bolzanovi – v kontextu vývoje českého ekonomického myšlení 19. století – věnuje studijní text (Fuchs, Lisý, 2009).[94]

Za *„důkaz katolického étosu osvícenství v zemích České koruny“* označuje Bolzana (Doležalová, 2018, s. 37). Je představován coby současník Buquoye[95] a Lexy,[96] přitom však jako myslitel *„zcela odlišný“*. Hlavně coby teolog a kazatel. Ekonomické názory promlouvají z díla *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932). Bolzano a F. L. Chleborád jsou označeni za původní sociální myslitele a první propagátory koncepcí spolupráce (družstevnictví) v českých zemích. V ekonomických úvahách měl Bolzano propojit biblickou interpretaci s nejnovějšími směry sociálního myšlení a svými originálními myšlenkami. Opomenuta není náboženská dimenze celého díla. Doležalová implicitně dává samotného Bolzana do souvislosti s křesťanskými sociálními názory – obdobně, jak to činí detailněji tato monografie. Koncept Bolzanovy nové společnosti měl formou reforem překonat zaostalý feudalismus, vzájemnou nesnášenlivost a nespravedlivé rozdělení majetku. Vlastnictví měl Bolzano považovat za zásadní ekonomickou kategorii fungování společnosti. Zabýval se taktéž rolí státu a státního rozpočtu. Vedle teoretických náhledů na projektování nové společnosti jsou zmíněny praktické implikace – Bolzanovy návrhy (ohledně dělnické záložny, školy na výchovu dělnické mládeže, zvýšení mezd dělníků, ochranného zákonodárství), které mnohdy čekaly na své naplnění i desítky let.

(Varadzin, 2021) krátce zmiňuje omezený vliv Bolzana na vývoj ekonomického myšlení v českých zemích. Připomíná, že Bolzano byl samouk, pokud jde o ekonomické teorie. Přichází s neotřelou vizí veřejného sektoru. Základ správy spojoval s obcí, navrhoval úpravy vlastnictví, zdanění aj. Jeho vize měla být odmítána a Bolzano neupřesnil, jak dosáhnout *„nejlepšího státu“*. Vědec Bolzano ale vytvořil inspirativní obraz, nutící i dnes k zamyšlení.

---

[93] *„… jako výraz utopické víry ve společnost, která spěje k tomu, aby řídila ideály křesťanské lásky a spravedlnosti, a to i při zachování soukromého vlastnictví, s představou peněz jednak kovových pro mezinárodní styk a jednak papírových pro vnitřní hospodářský život, s představou určité regulace půjček atp.“* (Vencovský, 1997, s. 35). Pozornost vzbudilo však nikoli za Bolzanova života, přičemž výraz *„mimořádnou“* je přehnaný.

[94] Se zmínkami názorů na vlastnictví, úrok anebo peníze. Spis (Bolzano, 1932) se „*dotýká všech stránek státního zřízení a společenského života. Společnost směřuje do stavu, kdy se bude řídit ideály křesťanské lásky a spravedlnosti. Předpokládá zachování soukromého vlastnictví, ale přimlouvá se za zásahy veřejné moci do nakládání s majetkem, rovněž do práv koupě a prodeje i do stanovení ceny. Vylučuje např. soukromý úvěr, ten má být poskytován pouze veřejnými pospolitostmi a to se zřetelem na potřeby a užitky. Pospolitostem také náleží rozhodnutí o výši úroku, přičemž úrok má být nejmírnější. Stejně jako Buquoy považuje kovové peníze za potřebné pouze v zahraničním obchodě, zatímco papírové peníze dostačují pro domácí směnu. I vlastnictví půdy má zůstat soukromé, ale obdělávání má zajisti pospolitost vytvořená členy vlastníkovi rodiny a pomocným personálem, aby nikdo nemohl nabýt zisky nepřiměřené vynaloženému kapitálu. Ze soukromého vlastnictví mají být vyloučena vzácná díla“* (Fuchs, Lisý, 2009, cit. dle https://is.muni.cz/elportal/estud/esf/js08/dejiny/web/ch13s02.html). Srov. (Slavíčková, 2015).

[95] Hrabě Jiří František August Buquoy (1781 – 1851) byl soukromý učenec, který se jako jeden z prvních pokusil o systematický výklad národního hospodářství v českých zemích, včetně úvah o aplikaci matematické analýzy. Uvědomoval si propojení ekonomických a politických zájmů státu a nabádal k jejich zkoumání pomocí matematických metod – srov. (Buquoy, 1815), (Krameš, 2001). Jeho mezioborový vědecký zájem sahal od matematiky, fyziky, chemie, fyziologie a dalších přírodních věd přes národní hospodářství až po filozofii (rozvíjel naturfilozofii) a i vedl roku 1838 k založení prvního evropského chráněného území Žofínský prales. Hospodářský spis (Buquoy, 1815) zveřejňuje ve druhé fázi své tvorby, kdy koncipuje *„spisy ležící na hranici mezi přírodovědou, filozofií a poezií“* (Ovčáčková, 2018, s. 291). Srov. (Buquoy, 1819), (Seidlerová, 1963).

[96] Jan Antonín Lexa z Aehrenthalu (1733 – 1824) se stal zakladatelem rodu Aehrenthalů. Za napoleonských válek zbohatl dodávkami obilí pro armádu a byl povýšen do šlechtického stavu. (Krameš, 2010) Lexu řadí k několika osobnostem, působících mimo univerzitní centra, které veřejnost seznamovali s idejemi klasické školy politické ekonomie. Lexa i Buquoy spisy publikovali v zahraničí. Srov. (Bráf, 1907), (Krameš, 2001).

kapitola 1. **Pedagog, ušlechtilý lidumil, kněz i kacíř**

„Ctnost vyžaduje víc než právní bezúhonnost“[97]

Plným jménem Bernardus Placidus Ioannes Nepomucenus Bolzano[98] byl pražský německy píšící myslitel – osvícenský katolický kněz, teolog, učitel, vychovatel, filozof, etik, matematik, logik, teoretik vědy, humanista, reformista i utopista. Heslo Bolzano otevírá v Ottově naučném slovníku charakteristika *„ideálný lidumil a velebystrý myslitel v oboru filosofii i mathematiky, jakož i kněz nad jiné zbožný …“* (Ottův slovník naučný, 1891, s. 313).

Jde o důležitou – ale často spíše opomíjenou a rozdílně vnímanou i (dez)interpretovanou – postavu českého národního obrození.[99] Světové vědce inspiruje zejména jeho dílo z oblasti matematiky a logiky,[100] přičítána Bolzanovi bývá i originalita myšlení filozofického.[101] Tuzemští myslitelé čerpají též z idejí sociálních a politických.[102] Bolzanova sociální filozofie ovlivňuje mnohé další autory, nicméně přímého pokračovatele Bolzano nemá. Což se týká všech dimenzí díla této široce rozkročené osobnosti, která byla i zůstává osamocena.[103] I přesto, že prakticky po celý život se kolem Bolzana pohybuje kruh oddaných žáků a přátel.

(Loužil, 1978b) píše: *„Bolzano měl řadu žáků a nespočet ctitelů, kteří udržovali živou památku jeho ušlechtilé osobnosti a pokrokového působení, avšak nikoho, kdo by tvůrčím způsobem navázal na jeho teoretické vědecké dílo … jinými slovy měl mnoho žáků v onom volném a širokém smyslu, v němž tak označujeme každého, kdo se se sympatiemi hlásí k svému učiteli, avšak žádného skutečného žáka, žádného kongeniálního pokračovatele ve svém vědeckém díle“* (tamtéž, s. 9).[104]

---

[97] *„Ctnost není a nemá být ve své podstatě nic jiného než vytrvalé úsilí co nejvíc zmenšit množství utrpení na světě a co nejvíc zvětšit množství blaha“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 126). Myšlenka, resp. citace je inspirována oddílem *Vybrané myšlenky z akademických řečí Bernarda Bolzana* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, zde s datováním exhorty 1810). Srov. (Bolzano, 1813, 1849-52, 1884).

[98] Podle poznámek překladatele M. Jaška in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934) s odkazem na matriku křtěnců bývalé fary Panny Marie na Louži, *„nyní v archívu fary u sv. Františka v Praze“* (tamtéž, s. 244). Uváděno též jako Bernard (Bernhard) Placidus Jan Nepomuk Bolzano (dle https://ceskaaslovenskahistorie.estranky.cz/clanky/ceska-historie/4.-ceska-historie.-novovek-1830---1917.html) či Bernardus Placidus Johann Gonzal Nepomuk Bolzano.

[99] Srov. (Vozka, 1937), (Kolman, 1958), (Berka, 1976), (Pithart, 1979), (Palouš, 1981b, 1994), (Šmahelová, 2002), (Patočka, 2006), (Konůpka, 2017) aj.

[100] (Bolzano, 1817b, 1837b, 1851b aj.), kdy v řadě ohledů měl dobu předstihnout o desetiletí. Srov. (Lutz, 1989).

[101] Za *„jednoho z nejoriginálnějších myslitelů 19. století“* Bolzana označuje filozofické kompendium (Hirschberger, 1991, s. 447).

[102] (Bolzano, 1813, 1827, 1834b, 1849-52, 1932 aj.).

[103] V čemž může připomínat rakouského ekonoma z moravské Třešti Josepha Aloise Schumpetera (1883 – 1950), jehož dílo podstatně přesahuje rámec ekonomické vědy. Schumpeter dodnes zůstává osamocen, stále opodál, nezařaditelný a stále inspirující – obdobně jako B. Bolzano. U Schumpetera studovala řada známých ekonomů, ovšem žádného přímého pokračovatele nemá a ani se nikdy neprofilovala žádná významnější Schumpeterova škola. A to i přes vlny popularity zájmu o jeho dílo či existenci různorodých schumpeterianců, neoschumpeterianců apod. Obdobný může taktéž být *„středoevropský“* rozměr jejich osobností a díla. Na rozdíl od Bolzana však Schumpeter neupadl nikdy až v takové zapomnění. Odlišné byly i jejich povahy a ambice, ctnostný a skromný Bolzano nikdy nepodléhá vůni moci ani peněz. Srov. (Bažantová, 2014), (Sirůček, 2016a).

[104] Dodává: *„To upadlo v zapomenutí, takže musilo být ve 20. století znovu objevováno“* (Loužil, 1978b, s. 9).

Pro pochopení Bolzanových snů i osudů je nutné zohlednění historického pozadí a rozporů tzv. doby temna. Včetně potlačování českého jazyka i celého národa. Následně přicházejí reformy tereziánské a josefinské, snažící se upevnit státní moc a vedené duchem osvícenského absolutismu. Na místo exaltované religiozity baroka nastupuje střízlivá praktičnost a racionalita osvícenského věku.[105] Což formuje mladého Bolzana a trvale jej poznamenává. K reformám měla odpor především šlechta a církev. Nikoli nepodstatnou roli hrál strach z revoluce, s příkladem *„francouzské rebelie“*. Císař František I. (II.) se zasloužil o opětovné upevnění církevní moci a Rakouská monarchie se stala silně protirevoluční zemí.[106]

Bolzano přichází na svět v pátek[107] 5. 10. 1781, tedy v roce tolerančního patentu a zrušení nevolnictví osvícenským Josefem II. Jeho život je *„symbolicky vyznačený datem zrušení nevolnictví a datem zrušení roboty …“* (Bolzano et al., 1981, s. 15).[108] Narodil se na pražském Starém Městě[109] v rodině nepříliš zámožného obchodníka se starožitnostmi a luxusním zbožím, a to jako čtvrté z dvanácti dětí. Otec[110] byl Ital, který se v Praze oženil s dívkou z obchodnické rodiny původem z Dolních Rakous[111] a celý život prožil v Čechách. Počtářské zkušenosti obchodnických rodin se u Bernarda projevily matematickou genialitou.

Bernard Bolzano se sám představuje následujícími slovy: *„Praha 5. října 1781. Dnes ráno o půl sedmé přišel jsem na svět jako čtvrté dítě svého milého otce Bernarda Bolzana z Nesso při jezeře Comském v Milánsku a své milé matky, dcery Václava Františka Maurera z tohoto hlavního města Prahy a to na Starém Městě Klattnerském domě č. 224 na bývalém Mariánském náměstí; stalo se tak milostí a prozřetelností boží, čehož nedej mi všemohoucí a dobrotivý bůh zapomenout, abych žil stále, děkuje v hloubi srdce nejmoudřejšímu cíli božského tvoření prozřetelnosti, jemu věren a vědom si svých povinností k němu!“* (Winter, 1933, s využitím českého překladu 1935, s. 22).

Bernard byl *„již od narození těla slabého, málo užil hravých let dětských, byl však záhy tím duševně čilejším“* (Ottův slovník naučný, 1891, s. 313). Rodiče jej zpočátku vedli ke kreslení a malování a posléze k hudbě. Bolzano však přiznává, že kreslení a malování musel zanechat

[105] Srov. (Winter, 1933, 1945 aj.).
[106] Srov. (Bolzano, 1836) či (Berka, 1981c).
[107] Monografie využívá kalendář (Brožík, 1989).
[108] K historickým (i ideovým) souvislostem doby srov. (Berka, 1981c), (Kolman, 1958) či (Seidlerová, 1963).
[109] V domě č. p. 224 v Platnéřské ulici (později č. p. 101 na Mariánském náměstí). V místě rodného domu Bolzana se nachází budova Městské knihovny hlavního města Prahy. Pamětní deska B. Bolzana je umístěna na domě v Celetné ulici č. p. 590/25 (Dům U čtyř kamenných sloupů), kam rodina přesídlila v roce 1786. Jedná se současně o úmrtní dům B. Bolzana. Pamětní deska, s Bolzanovým reliéfem, nese text: *„Zde žil a zemřel Bernard Bolzano vynikající matematik a filozof 5. 10. 1781 18. 12. 1848“*.
[110] Bernard Pompeius Bolzano (1737 – 1816) se Bernardovi stává vzorem demokratického a humanistického smýšlení a inspirací celoživotního zájmu o obecné blaho a dobročinnost. Ztělesňoval ideál osvícenského josefínského občana. Sečtělý, pilný, nedbající pouze o své profity, nýbrž mající na zřeteli i blaho spoluobčanů. Sociálně cítící, podporující sirotčince a špitály, včetně Vlašského špitálu, tradiční sociální instituce italské komunity v Praze, která plnila roli zdravotnickou, sociální i výchovnou. Otec i jeho synové zde zastávali různé funkce. Otec vedl děti ke vzdělání, k lásce k bližním a aktivnímu veřejnému působení ve prospěch obce. Také Bernard věřil, že zárukou pokroku lidstva je šíření vzdělanosti a užitečná práce občanů ve prospěch celku.
[111] Silnějšími citovými pouty měl být Bernard spojen se zbožnou, skromnou a ctnostnou matkou Marií Cecílií, rozenou Maurerovou (1754 – 1821), která původně toužila po životě v klášteře – srov. (Bolzano, 1836). *„Bolzanova matka užila svrchovaně všech strastí mateřství“* (Loužil, 1978b, s. 12). Dospělosti se dožívají pouze čtyři z dvanácti dětí, přičemž matku přežívají jen prvorozený Jan a Bernard. Na tuberkulózu umírá mladá Františka (1797 – 1813), úspěšný mladý lékař Petr Eduard Bolzano (1793 – 1818) podléhá tyfu brzy po promoci.

kvůli namáhání očí (trpěl krátkozrakostí a značnou dráždivostí)[112] a ke hře na housle mu *„naprosto chyběl hudební sluch“* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 27).

Kvůli špatnému zdraví první vzdělání získává od domácího učitele. Od osmi let navštěvuje tzv. hlavní školu u Panny Marie před Týnem. V desátém roce života, roku 1791, nastupuje na německé piaristické gymnázium na Novém městě Pražském, kde studuje především klasické jazyky, a které ukončuje v roce 1796. V období 1796-99 se Bolzano vzdělává na pražské univerzitě v tříleté filozofické přípravce.[113] Seznamuje se s německou racionalistickou filozofií G. W. Leibnize a idejemi Ch. Wolffa, považovaného za zakladatele německé osvícenské filozofie. Svědomitý Bolzano rychle proniká i do tajů matematiky, logiky[114] a fyziky pod vedením S. Vydry[115] či F. J. Gerstnera.[116] Bolzana ovlivňuje učebnice matematiky (Kästner, 1758)[117] – *„Fascinovala ho skutečnost, že Kästner dokazoval i to, co se obyčejně nepovažuje za nutné dokazovat pod záminkou, že to každý ví“* (Loužil, 1978b, s. 13).[118]

Přitom se Bolzano zprvu o matematiku příliš nezajímá a dokonce musí brát kondice od spolužáků. Také filozofie, zvláště logika, mu zpočátku činila potíže a lépe chápal fyziku.[119] Postupně nalézá zálibu ve *„spekulativní části“* matematiky,[120] která souvisí s filozofií a tyto propojuje. V duchu glosy: *„Nalézáme filozofy bez jakýchkoli znalostí matematiky, a naopak matematiky bez filozofických znalostí. To vůbec neprospívá ani filozofii ani matematice a již*

---

[112] Neduživý Bolzano v dětství trpěl stálými bolestmi hlavy, z dětských her jej vylučovala i arytmie. *„Na prahu dospělosti se objevila tuberkuloza“* (Loužil, 1978b, s. 12). Celý život trpěl chrlením krve. Srov. (Vlček, 1981).

[113] Filozofická fakulta sloužila do roku 1848 po středověkém vzoru jako povinná přípravka pro další studia na ostatních fakultách Karlo-Ferdinandovy univerzity – srov. (Pavlíková, 1985b).

[114] Bolzano v logice kriticky navazuje na Karla Jindřicha Seibta (1735 – 1806), kolem něhož byl seskupen okruh pražských katolických osvícenců, kam náležel i Bolzanův otec. Seibt byl filozof, kněz, pedagogický reformátor, profesor a rektor, s vlivem na obrozence. (Winter, 1933) Seibta hodnotí jako zakladatele českého katolického osvícenství. Na pražské univerzitě Seibt zavádí výuku estetiky (*„věd o kráse“*). Bolzana vyučoval metafyziku, logiku a etiku. Kruh kolem Seibta ovlivňuje Bolzana i tím, že za těžiště práce považuje vychovatelské působení. (Seidlerová, 1963) představuje Seibta jako učitele *„filosofie celé generace našich obrozenců“* (tamtéž, s. 27).

[115] Stanislav Vydra (1741 – 1804) byl český matematik, profesor, jezuita, později katolický kněz a národní buditel – *„proslulý cordatus Bohemus“* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 142). Vydra se obdivoval schopnosti Bolzana abstraktně přemýšlet a nechával se jím i na přednáškách zastupovat. Ottův slovník chválí matematické schopnosti Bolzana a praví: *„… učitel jeho Gerstner po oslepnutí Vydry prohlásil jej sotva 19letého již za způsobilého k supplování“* (Ottův slovník naučný, 1891, s. 313). Bolzana však přednášky Vydry zcela neuspokojovaly, neboť neobsahovaly podrobné a přesné důkazy. Srov. (Bolzano, 1837a).

[116] Elementární matematiku Bolzana vyučoval S. Vydra, praktickou matematiku český matematik a inženýr Franz Anton Leonard Herget (1741 – 1800). Vyšší matematiku Bolzano studoval u zakladatele české polytechniky Gerstnera. Němec František Josef Gerstner (1756 – 1832) byl významným technikem a přírodovědcem. Působil jako matematik, fyzik, profesor či dopravní inženýr, stal se zakladatelem teorie vln i průkopníkem stavby železnic v Čechách, Rakousku a Rusku. Gestner talentovaného žáka Bolzana podporoval a četl jeho první matematické texty. Srov. (Bolzano, 1837a), (Kraus et al., 2018).

[117] *„Bolzano si jí velice vážil, neboť v ní nacházel důkazy prováděné s korektností v té době zcela neobvyklou“* (Simon, 1981, s. 250).

[118] (Loužil, 1978b) pokračuje: *„Toto principiální rozlišení mezi subjektivní jistotou a objektivním nahlédnutím důvodů tvoří od této chvíle základní kámen Bolzanova pojetí vědy (včetně filosofie a náboženství) a stává se postupně osou veškerého jeho vědeckého, filosofického i sociálně-výchovného úsilí“* (tamtéž, s. 13).

[119] Ovšem už u fyziky *„poznává, že většina jejích empirických pouček „není odvozena bezprostředně ze zkušenosti“ a že nezbytně vyžadují zdůvodnění, důkazu a vymezení platnosti … To ostatně ukazuje jeden z jeho raných, nedokončených fyzikálních rukopisů „Aetiologie“ …, v němž se pokouší o axiomatické vybudování mechaniky analogické matematice, snaží se zpřesnit vztahy mezi pojmy a tím i celý výklad základů této disciplíny“* (Folta, 1981, s. 12). Srov. (Bolzano, 1836), (Winter, 1933).

[120] *„Moje obzvláštní záliba v matematice byla založena … jen na její čistě spekulativní části neboli cenil jsem na ní jen to, co je současně filosofií“* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 29).

ne vůbec pravdě“ (Lambert, 1771). O matematiku následně Bolzano opírá své názory nejen filozofické. Matematika měla pro Bolzana význam i terapeutický, neboť mu pomáhala překonávat dlouhá období nemocí.[121] Studentům později Bolzano zdůrazňuje, že *„slabý matematik nebude nikdy silným filozofem“* (Berka, 1981c, s. 15). S nedůvěrou pohlížel na filozofy, kteří z matematiky nevycházeli, včetně dobově populárních německých filozofů.[122]

Bolzano zamýšlel studovat teologii, ale zejména výhrady ze strany otce jej přiměly na teologickou fakultu nenastoupit ihned po skončení filozofických studií, nýbrž ještě další rok hlouběji pronikat na filozofické fakultě do vyšší matematiky a filozofie.[123] Během této doby Bolzano ohromuje učitele a získává stipendium.[124] Od roku 1800 studuje teologii na Karlo-Ferdinandově univerzitě, a to i kvůli zajištění vědecké kariéry a možnostem osvětové a výchovné práce. Největší službu pro obecné blaho spojoval s rolí kněze a pedagoga, přičemž se po celý život zabýval problematikou výchovy – teoreticky i prakticky.[125] Studoval taktéž pedagogickou literaturu,[126] kterou prakticky zprvu uplatnil při výchově svých sourozenců. Polyhistor Bolzano byl autorem vlastní metody výuky čtení a psaní. Bolzanovu metodu zaznamenává jeho žák a životopisec Ř. Zeithammer, figurující mezi bolzanovci v kapitole 4., a publikuje v němčině např. jako *Popis nové výuky čtení a psaní* (Zeithammer, 1849).

Obdařen nejen nevšedním nadáním, nýbrž i krajní odpovědností hledal Bolzano svou životní dráhu těžce. Dlouho, a i bolestně, zvažoval volbu povolání. Obchodníkem, jako otec, být nechtěl a toužil po dalším studiu. Při všestranném talentu šlo o složité rozhodování. Bolzana fascinovala hlavně matematika, vznešenou a přísnou logikou, byl tu ovšem nejvyšší zákon mravní. Příkaz a závazek konat maximum pro druhé. Bolzano zvažoval, zda bude společnosti prospěšnější jako kantor nebo jako kněz. Nakonec se rozhodl pro kněžství, neboť v něm mohl vykonat ještě více dobra. Hodlal se stát světským knězem[127] a učitelem, přičemž nepřehlížel, že se přitom musí mnohého vzdát.[128] Lásku mu měla poskytovat rodina.

---

[121] Srov. (Bolzano, 1836), (Pavlíková, 1985a).

[122] Výrokem měl narážet i na dvorního faráře a císařského zpovědníka (vídeňského dvorního kaplana) německé národnosti Jakoba Frinta (1766 – 1834). Učitele náboženství, resp. autora učebnice, která se stala povinným zdrojem výuky náboženství na univerzitách a teologických učilištích (Frint, 1806). Tohoto textu se však Bolzano odmítal při přednáškách držet, ač toto musel původně přislíbit. Frint následně usiloval o likvidaci josefinistů a bolzanovců v Litoměřicích. Zastával post kanovníka, opata a v závěru života byl biskupem diecéze Sankt Pölten.

[123] *„Po ukončení předepsaného tříletého filozofického kursu mi rodiče navrhli, abych odložil vstup do teologie ještě alespoň o rok ... Návrh jsem vděčně přijal ...“* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 34).

[124] Srov. (Červinková-Riegrová, 1881). K Bolzanovým studiím srov. též (Šebestík, 2014).

[125] V díle Bolzana lze objevit i prvky sociální pedagogiky, přičemž v českých zemích měly sociálně pedagogické myšlenky zázemí v praktické filantropické práci, zmíněné např. v souvislosti s bolzanovci v úvodu kapitoly 4.

[126] Včetně textů *O pravém způsobu cvičení mládeže na školách českých* (Pařízek, 1788-1800). U pedagoga, filozofa a teologa Aleše Vincence Pařízka (1748 – 1822) v roce 1804 Bolzano absolvuje kurz pro katechety a učitele. Ještě před nástupem na gymnázium se Bolzano seznamuje s idejemi Kindermannovské školy. Jan Ferdinand Kindermann (1740 – 1801) byl školský reformátor, ovlivněný K. J. Seibtem. Oba propagují, že blaho státu a lidí má být možné povznést vzděláním a fungujícím školským systémem. Blaho státu má záležet na občanech. Vzdělaných, pracovitých, mravně zralých a občansky zodpovědných. Povinností státu má být šířit a všestranně podporovat vzdělanost. Srov. (Justoň, 2021-22), (Kasper, Kasperová, 2008), resp. (Winter, 1933).

[127] Clerici saeculares – světským knězem, katolickým duchovním nepatřícím k žádnému řádu. Slib poslušnosti řádu považoval Bolzano za nepřijatelný, neboť, jak si poznamenal: „*Člen řádu je pouhý stroj, hybnou silou je prelát“* – srov. (Bolzano, 1836) či https://dvojka.rozhlas.cz/668-schuzka-pokrok-prinaseji-ti-kdoz-se-odvazuji-meniti-vse-co-neni-v-poradku-7940542. K univerzitním studiím Bolzana srov. (Pavlíková, 1985a).

[128] Obával se celibátu i toho, že bude poslán na venkovskou faru, ač se chtěl stát vědcem. Srov. (Bolzano, 1836).

Studium teologie Bolzanovi mělo umožnit náboženství – o jehož božském původu a pravdivosti nebyl zcela přesvědčen – důkladně prozkoumat před tím, nežli se stane jeho hlasatelem. Otec (na rozdíl od zbožné matky) nesouhlasil[129] a odmítal i synovi kupovat potřebné knihy. Bolzano uvádí, že přesto, že byl díky tomu pozadu v historických vědách, donutil ho nedostatek knih více přemýšlet. Což ho posunulo v čistě spekulativní oblasti a čeho se přitom dopátral, mělo více vnitřních souvislostí a bylo zevrubněji přezkoumáno.[130]

Roku 1805 Bolzano končí doktorátem (ThDr.) studium teologie a nechává se – opět po pochybnostech, váhání a duševním tápání – vysvětit na kněze. *„1805, 5. IV. – Bolzano byl promován na doktora filosofie, 1805, 7. IV. – Bolzano byl vysvěcen na kněze a začal přednášet“* (Kolman, 1958, s. 209).[131] Bolzano však přijímá pouze nižší stupeň svěcení, neboť se hodlá věnovat především práci pedagogické. Předtím nevstupuje ani do výchovného ústavu pro bohoslovce, nýbrž se stravuje a stále bydlí v otcovském domě.

Bolzano od mládí projevoval touhu stát se společenským reformátorem.[132] Přitom nepatřil k naivním idealistům, kteří se nadšeně vrhají např. do politiky, s představou, že všechno a rychle změní.[133] Po skončení studií teologie způsob, jak osobní vizi – v duchu, resp. motivaci podle nalezeného nejvyššího mravního zákona – naplnit, spojil s profesí učitele, který vlastní představy o nápravě společnosti předává dál svým studentům. Kněžská profese v Bolzanově interpretaci tudíž znamenala spíše profesi učitelskou a sociálně reformátorskou.[134] Na kněze nahlíží Bolzana především jako na pedagoga, na vychovatele a na mravní vzor. *„Nejhlavnější pozornost jsem … obrátil k tomu, jak bych získal posluchače pro dobrou věc ctnosti a náboženství ...“* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 43).

Pochybnostmi Bolzano trpěl zejména v počátečních ročnících studia teologie, což jej velmi trápilo. *„Nebyl jsem dokonce ani úplně přesvědčen o pravdivosti a božském původu náboženství, jehož hlasatelem jsem se měl stát … Studium církevních dějin, starých jazyků a exegese*[135] *nebylo příliš způsobilé, aby mě přesvědčilo o božském původu katolického, ano i jen některého křesťanského učení. Bylo mi naopak stále nepochybnější …, že objevení se křesťanství na zemi nemůžeme vůbec pokládat za dílo zcela bezprostředního, nadpřirozeného působení božího“* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 37-38).

Následně byly mnohé pochybnosti rozptýleny poznámkou profesora pastorální teologie J.

---

[129] Kromě toho, že počítal s tím, že Bernard převezme živnost, pohlížel – coby osvícenec – na teologii s jistým despektem. Taktéž se obával, že syn bude v kněžském stavu nešťastný. Srov. (Bolzano, 1836), (Loužil, 1978b).

[130] Srov. (Bolzano, 1836).

[131] In (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981) Bolzano ohledně toho, jak *„dostal stolici náboženské vědy na filozofii“* (tamtéž, s. 42) píše: *„V letním běhu roku 1805 – 19. dubna – jsem byl uveden do úřadu, když jsem o dvanáct dnů dříve přijal kněžské svěcení a dva dny předtím hodnost doktora filozofie“* (dtto). K hodnosti doktora upřesňuje: *„Nebylo to z marnivosti …, ale proto, že se mi zdálo nutné zajistit si postavení v učitelském oboru, a poněvadž nadto byla na filozofické fakultě v Praze přijata zásada, že každý člen jejího učitelského sboru má být také doktorem“* (tamtéž). Dodejme, že 5. 4. 1805 byl pátek, 7. 4. 1805 neděle a 19. 4. 1805 opět pátek.

[132] *„… citlivá vnímavost pro sociální nespravedlnost a vášnivá touha po nápravě se u Bolzana projevovaly už od mládí“* (Kolman, 1958, s. 115).

[133] Srov. např. exhortu *Pozor na nepřátele dobré věci lidstva!* z roku 1809. Srov. (Bolzano, 2006 aj.).

[134] *„Kněz byl Bolzanovi ovšem ne tak prostředníkem mezi Bohem a lidmi ve smyslu svátostném, jako spíše vychovatelem a reformátorem lidstva, který mu zprostředkovává lepší poznání“* (Winter, 1933, s využitím českého překladu 1935, s. 35). *„Kněžství v Bolzanově pojetí, to je především výchova, vzdělávání, šíření morálních a rozumných názorů“* (Putna, 2017, s. 46).

[135] Exegese označuje výklad biblických textů (pozn. PS).

M. Miky,[136] že *„nějaká nauka je již oprávněna, jakmile jen je možno ukázat, že nám víra v ni poskytuje určité výhody“* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 39). Náboženská nauka má být oprávněna, pokud lze ukázat, že víra v ní je pro člověka mravně prospěšná, že jej mravně povznáší. V náboženství nemá jít o to, jaká věc ve skutečnosti je, nýbrž pouze o to, jaká představa o ní nám poskytuje největší mravní prospěch. Mravní prospěšností má jít ospravedlnit a poté uznat za dobré i sporné články křesťanství. Bolzano jej považoval za nejdokonalejší náboženství, nejprospěšnější blaženosti a ctnosti celého lidstva všech dob. Přičemž má být schopno pokroku a stálého zdokonalování.[137] Bolzanovo pojetí zdokonalování náboženství ale nespočívá pouze v novém rozvíjení stávajících nauk, ale v rozporu s katolickou tradicí i v opouštění nauk přežilých.[138]

„Bolzano si vytváří pojem „dokonalého náboženství“, které ztotožňuje s pravou moudrostí – je to souhrn pravd, které nejlépe slouží podpoře ctnosti a blaženosti; myslí se tu nejen na pozemskou, ale též věčnou blaženost člověka“ (Brabec, 1981, s. 325). *„Bolzano si vytvořil i pojem „nejlepšího státu“, v němž se měly v budoucnosti jeho myšlenky pro blaho lidstva uskutečnit“* (tamtéž, s. 332).[139] Osvícenský mravní pragmatismus při výkladu náboženských pravd navrací Bolzanovi ztracenou duševní rovnováhu a vnitřní klid. Dostává se mu do rukou způsob, jak ospravedlnit a rozumově vyložit i pravdy katolické víry, jako zázraky, dogmata, tajemství.[140] Tímto je charakterizován Bolzanův postoj nejen v otázkách náboženských, resp. církevních (včetně církevních institucí a autorit), nýbrž taktéž ve sféře sociální, politické a ekonomické (ohledně majetku, moci, státu, práv a povinností občanů i vládců). Vždy přitom příkazům církve a státu zůstává nadřazen nejvyšší mravní zákon – ctnost a blaženost celku.[141]

Své pozdější studenty a posluchače Bolzano přesvědčuje, že po stránce teoretické se křesťanství nepříčí rozumovým pravdám, a že není zásadnějšího rozporu mezi náboženstvím a vědou. Po stránce praktické vyzdvihuje mravní prospěšnost křesťanství.[142] Dospívá k vlastní verzi eticko-náboženskému utilitarismu,[143] která se stává nosným prvkem jeho myšlení, zvláště pak utopického, které představuje kapitola 3. Bolzano překonává pochybnosti o svém dalším směřování. Přiznává, že jej předtím uráželo i rmoutilo, že mu připadaly *„různé nauky církve neslučitelné s rozumem či alespoň s dějinami*“ (Bolzano, 1836, s využitím českého

[136] Jan Marian Mika (1754 – 1816) pod vlivem katolického osvícenství posuzoval prospěšnost náboženství jeho prospěšností mravní. Z původně osvícenského teologa se stal kritikem francouzské revoluce a studentům vyprávěl o *„„hrůzách“ francouzské revoluce ...“* (Kolman, 1958, s. 115). Mikovi bývá připisováno působení na Bolzana ohledně odklonu od osvícenské teologie a vliv na povahu Bolzanova utopismu.
[137] Srov. (Bolzano, 1845).
[138] Srov. (Lochman, 1964).
[139] Srov. (Bolzano, 1932).
[140] Církevní učení o nesmrtelnosti duše ospravedlňuje Bolzano tím, že *„v nás vyvolává horlivost v usilování o ctnost a poskytuje nám vnitřní klid ...“* (Loužil, 1978b, s. 146). S Loužilovou poznámkou, že spis *Athanasia neboli Důvody pro nesmrtelnost duše* (Bolzano, 1827a) téma nesmrtelnosti podstatně překračuje. I kdyby víra v nesmrtelnost byla jen lidskou smyšlenkou (což si ale Bolzano sám nemyslí), *„i pak by si zasloužila, abychom ji podrželi a usilovali po její potvrzení. Byl by to oblažující klam, který má větší cenu než pravda, jež by nás srážela k zemi ...“* (Loužil, 1978b, s. 146, s odkazem na Bolzano, 1849-52, zde 1852, s. 298).
[141] Srov. (Palouš, 1994).
[142] Srov. (Ottův slovník naučný, 1891).
[143] Přičemž se však Bolzanova etika *„liší od Benthamova mravního utilitarismu. Bolzanovi byla zcela cizí Benthamova myšlenka, že přirozeným prostředkem k zajištění obecného blaha je sledování soukromého zájmu (princip egoismu), tedy právě ta myšlenka, která Benthama odhaluje jako naivního apologeta kapitalismu“* (Loužil, 1978b, s. 34). K utopickému utilitarismu Bolzana srov. (Kern, 2011), resp. závěr subkapitoly 3.2.

překladu 1981, s. 38).[144] Až zjištěná blahodárnost zmíněného poznání Bolzana přesvědčila, že v křesťanství je pravé Boží zjevení a přiměla Bolzana požádat o přijetí do kněžského stavu.[145]

Bolzano počítal s místem gymnaziálního profesora náboženství, ovšem učitelem náboženství se stává přímo na pražské filozofické fakultě, kde se dokonce ujímá vedení katedry náboženské nauky. Na radu J. M. Miky se totiž také účastnil konkurzu na tuto nově zřízenou katedru. Bolzano uspěl a roku 1805 byl jmenován profesorem náboženské doktríny, vyučujícím náboženské nauky a filozofii náboženství a univerzitním katechetou. Zřízením nové katedry císař zamýšlel čelit osvícenským liberálním myšlenkovým proudům a posílit oficiální ideologii rakouské monarchie, kterou byl ortodoxní katolicismus. Loužil píše: *„Byla v tom ironie dějin, že si císař František I. nechal vnutit k prosazování své reakční církevní a školské politiky právě pokrokovou osobnost Bernarda Bolzana“* (Loužil, 1978b, s. 18).[146]

Za další ironii dějin lze označit to, že nadějný matematik Bolzano o několik měsíců dříve uspěl v konkurzu na vedoucího katedry matematiky, nicméně místo nezískal. V roce 1804 se v důsledku odchodu S. Vydry do důchodu uvolnil post na katedře elementární matematiky na Karlo-Ferdinandově univerzitě. Zkouška jediných uchazečů – B. Bolzana a J. L. Jandery – v říjnu 1804 sestávala z písemné a ústní části.[147] Komise na místo vybrala staršího z uchazečů, což ovlivnilo nejenom vývoj Bolzana, nýbrž i směr, kterým se mohla ubírat matematika.[148]

Brzy začínají dlouhodobé tlaky na Bolzanovo odvolání. Již po pár měsících výuky dvorský dekret z Vídně nabádal vedení fakulty, aby na konci školního roku Bolzano složil úřad, na který měl být vypsán nový konkurz.[149] Vytýkány mu byly reformní a revoluční ideje[150] i to, že se při výkladu nedrží předepsané literatury. Přesto je roku 1806 jmenován řádným univerzitním profesorem. S pověstí nadaného matematika se projevuje jako přesvědčivý učitel i kazatel. Originalitou, promyšleným obsahem a logičností přednášek si postupně získává popularitu. *„Ráz jeho přednášek o náboženství byl naskrz originální. Hluboký základ víry*

---

[144] Ovšem: *„Nyní se mi … najednou stalo nepochybným, že v náboženství, zejména v božím zjevení, nejde vůbec o to, jaká je věc sama o sobě, ale naopak jen o to, jaká představa o ní nás nejvíce povznáší. Trvalo nyní sotva několik týdnů a byl jsem k svému naprostému uklidnění přesvědčen, že máme v křesťanství, a to právě v katolickém křesťanství, pravé boží zjevení a nejdokonalejší ze všech náboženství“* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 39).

[145] I když nakonec *„vyjevuje tajemství“*, že se jako kněz necítil *„úplně šťastným“*, přece jen se této volby po celý život držel v teoretických pojednáních i praktickém životě. Ohledně kněžství též uvádí, že při zcela nestranném hodnocení si musí přiznat, že v mládí nečekal, že oběť, kterou tímto rozhodnutím musel přinést, *„bude tak veliká, jakou jsem ji shledal později“* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 36). (Kolman, 1958) píše, že *„Bolzano, jemuž nebylo dopřáno poznat rodinné štěstí a který těžce nesl nepřirozený slib celibátu, stavěl rodinu velmi vysoko …“* (tamtéž, s. 121) – srov. (Bolzano, 1813, 2006 aj.). Srov. též (Putna, 2017).

[146] Pedagog Bolzano jako nositel liberálních idejí figuruje např. in (Seebacherová, 2015). Mnohdy Bolzano bývá interpretován právě jako liberál, nicméně v řadě ohledů (namátkou např. v souvislosti se vztahy mužů a žen, rodinou aj.) byl silně konzervativní. Rozhodně nepatřil k ekonomickým liberálům, jak dokládá kapitola 3.

[147] Komise vybrala tři otázky: najít vzorec povrchu a objemu koule, najít vzorec, který určuje míru rychlosti plnění nádrže vodou, a vysvětlit důkaz zákona o páce. (Makovský, 2019) představuje úvod do českého překladu rukopisu obsahujícího písemnou zkoušku Bolzana. Zejména odpověď na první otázku je analyzována ve světle pozdějších Bolzanových úvah o základech matematiky, zmíněných v kapitole 2. Dále adepti odpovídali ústně na zadání ohledně věty z geometrie (rovnoběžníky mezi rovnoběžkami nad stejnou základnou mají stejný obsah).

[148] Premonstrát – a pozdější univerzitní rektor, kněz a český matematik – Josef Ladislav Jandera (1776-1857) byl doporučen S. Vydrou. Komise také konstatovala, že: *„Jandera má pro přednášení lepší hlas*“ (Šolcová, 2018, s. 61). Srov. (Červinková-Riegrová, 1881), (Makovský, 2019), (Pavlíková, 1985b).

[149] K Bolzanovu setrvání tehdy pomohla i přímluva pražského arcibiskupa V. F. Salma – srov. (Bolzano, 1836).

[150] Pavlíková upřesňuje: *„Byly to myšlenky o rovnosti lidí, o pokroku a osvětě, o lepším uspořádání společnosti, o vztahu k majetku, o národnostní otázce“* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 145).

pojil se tu s bystrým rozborem rozumovým v ušlechtilý celek …" (Ottův slovník naučný, 1891, s. 313). Schopnost sebekritiky a cílevědomá i důsledná práce na odstranění svých špatných vlastností (prchlivost,[151] falešný stud[152] či sklon k sarkasmu) postupně přispěla k jeho oblibě.

I když přijetí Bolzana posluchači na pražské univerzitě bylo zpočátku chladné. Bolzano začal vyučovat nový povinný předmět. Povinné kurzy katolického náboženství – k upevnění náboženského vědomí – pro všechny studenty filozofických přípravek probíhaly v celém průběhu jejich studia dvě hodiny týdně. K tomu měli studenti za povinnost účastnit se nedělních kázání. Úspěšné absolvování náboženských kurzů přitom bylo podmínkou dalšího studia na ostatních fakultách. *„Studenti byli z velmi pochopitelného důvodu předem zaujati proti novému učebnímu předmětu … Koloval mezi nimi dosud Systém přírody, spisy Voltairovy a jiných volnomyšlenkářů, a tak jim bylo dílem směšné, dílem podezřelé všechno, co se vztahovalo k náboženství ... Před mou nástupní přednáškou se dohodli, že začnou dupat při prvním výroku, který je pohorší, a nehodlali ustat dokud bych neopustil katedru …"* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 43-44).[153] Bolzano byl mlád,[154] chatrného zdraví a slabého hlasu. Přednášky a promluvy si však pečlivě připravoval. Svědomitě dbal na objektivní strukturu a snažil se obsáhnout i relevantní námitky proti dokazovaným výrokům. K výuce náboženství přistupoval neortodoxně[155] a nedogmaticky.[156] V přednáškách se mísily poznatky z psychologie, metafyziky, logiky, etiky nebo pedagogiky. Základem Bolzanovy koncepce výuky náboženství se stalo přísně rozumové hledisko.[157]

Taktéž pedagogiku Bolzano chápal a realizoval jako soulad slov a skutků. Humanistické ideje pouze nehlásal, nýbrž i sám žil.[158] Cílem pedagogické činnosti byla pro Bolzana náprava společenských poměrů. Jako učitelská osobnost se stal příkladem sladění vědeckého zájmu s lidskostí a ušlechtilostí mravní autority. Stylizoval se do role ideálního učitele-reformátora,[159] přičemž i na sebe kladl nemalé nároky. Vyžadoval od sebe *„exemplární"* chování, neboť pouze tehdy mohl mravnost, ctnost a zbožnost požadovat od druhých.

---

[151] Pověstnou laskavost lze tudíž spojovat spíše s dlouholetým vnitřním osobním úsilím nežli s vrozenou povahou – srov. (Bolzano, 1836).

[152] Ve smyslu vlastnosti, která člověku zabraňuje v projevech citlivosti a něžnosti k druhým, a to zejména kvůli obavám z následného posměchu nebo obviňování z nepravosti či zženštilosti. I tuto vlastnost – *„přecitlivělost k posměchu"* – Bolzano postupně překonává silnou vůli a *„rozumovými důvody"* – srov. (Bolzano, 1836).

[153] Srov. (Pavlíková, 1985b).

[154] *„Přestože byl přísný examinátor, studenti jej měli rádi, a nepatrný věkový rozdíl mezi profesorem a jeho posluchači nikterak neoslaboval kázeň při přednáškách"* (Kolman, 1958, s. 19).

[155] *„Úspěch svých přednášek o náboženství odůvodňuje Bolzano také tím, že používal při hlásání náboženských pravd takových výrazových prostředků, které se posluchačům líbily …"* (Seidlerová, 1963, s. 109, s odkazem na Bolzano, 1836).

[156] Bolzanova interpretace náboženství sebou nesla *„možnost volnějšího zacházení s dogmaty, které bylo Bolzanovi často vytýkáno …"* (Seidlerová, 1963, s. 110). Volnější zacházení s náboženskými dogmaty se následně výrazně projeví u Bolzanova spolupracovníka M. J. Fesla, představeného v kapitole 4.

[157] Bolzanem proslovená první exhorta z 1. 5. 1805 nesla název *O nutnosti víry řídicí se důvody rozumu.* A hned se také stala předmětem vyšetřování ze strany katolických konzervativních kruhů. K filozoficko-logickému způsobu výkladu Bolzana – v kontextu dobového volání po racionálním zdůvodnění religiozity – i jeho sebeúkolu nadměrně *„nefilozofovat"* srov. (Pavlíková, 1985b). Srov. též (Palouš, 1994).

[158] *„Bolzanova etika je stejně jednotná jako jeho osobnost"* (Loužil, 1978b, s. 35). Důraz je kladen na morálku, jejímž fundamentem je nejvyšší mravní zákon, představený taktéž v úvodu kapitoly 3.

[159] (Otáhal, 2015) tvrdí, že v pedagogické osobnosti Bolzana dominuje náboženský typ osobnosti učitele. S odkazy na typologie W. O. Döringa a E. Sprangera, založené na hodnotách upřednostňovaných v životě. Srov. (Kohoutek, Ouroda, 2000).

„Samozřejmým předpokladem … je mravní velikost … Bolzano požaduje po něm samostatný způsob myšlení, dobrou paměť, rozvahu v jednáních, zřetel ke skutečnosti, duchapřítomnost, odvahu, stálost, píli a neúnavné úsilí, trpělivost, víru ve zlepšitelnost člověka, touhu odstraňovat zlo, kdekoliv se s ním setkáme, přitom však bez zbytečného novotářství, pokoru, sebezapíravost, radost ze spolupracovníků, odpírání si vlastních časných prospěchů a zdraví, zejména pokud jde o nervy" (Winter, 1933, s využitím českého překladu 1935, s. 36).

Obdobně jako Sokrates věřil i Bolzano, že se lidé mohou naučit ctnosti. Následně, pokud budou vědět, co je lepší, mají se i podle toho chovat. Bolzano se snažil o trpělivý a laskavý vztah ke studentům. Na začátku učitelské dráhy si zapsal do zápisníku: *„Moje působení jako učitele může se projeviti po pravdě jen láskou. Musí být proto mou nejpřednější starostí, abych si získal lásku svých žáků"* (Winter, 1933, s využitím českého překladu 1935, s. 55).

Připomenout lze i Bolzanova slova: *„Z mé strany zapůsobilo asi nejvíce, že jsem se ... choval spíše jako jejich přítel, než abych jim dával pocit, že jsem jejich učitelem ..."* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 44).[160] Svým posluchačům se Bolzano aktivně věnoval i mimo výuku. Naslouchal osobním problémům studentů, dával prostor k námitkám, k diskuzi, k řešení nejasností. Odmítal útěk od problémů a mlžení historických nejasností, kterým se mělo údajně zabránit zmatkům ve víře. Poskytoval soukromé hodiny, pořádal rétorická cvičení (a to i v českém jazyce),[161] debatoval se studenty během procházek Prahou, inicioval založení studentské fakultní knihovny (kam sám přispíval řadou svazků), pořádal sbírky pro nemajetné a tyto finančně i jinak podporoval.[162] Bolzano byl přesvědčen, že akademici mají osobním příkladem vést ostatní a k tomuto se je snažil připravit. Přitom byl přísný k sobě i druhým. Ohledně zábavy akademikovy razil – a sám i žil – názor, že zábavou akademikovou by měly být úkony související s jeho povoláním. Přísnou povinností studujících má být věnovat i všechen volný čas vlastnímu vzdělání. Varoval přitom studenty před spisy, které odmítají katolické náboženství či náboženství vůbec, a taktéž před četbou románů. Potřeba občasného rozptýlení, má být podle Bolzana nalezena v prostých, přirozených zábavách, v přírodě, rodičovské a sourozenecké lásce, v přátelství.[163]

Sám přísně dbal na ctnostný život,[164] což mu přiznávali i jeho odpůrci a nepřátelé. Ctnost pro Bolzana nebyla idea z knih a kazatelen. Za lživé považoval odvolávání se na životní okolnosti a společenskou situaci, při nichž ctnost působí zbytečně a směšně. Hřích charakterizoval jako špatné jednání z lenosti, pro vlastní prospěch a zbavení se odpovědnosti.[165] Bolzano zdůrazňoval roli svědomí, vědomí pohoršení druhých a rozhodnutí

---

[160] *„... a potom že jsem náboženské pravdy vyjadřoval slovy, která jim byla příjemnější"* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 44).

[161] O pedagogickém zápalu Bolzana svědčí přednášky o povinnostech akademiků, které bez nároku na odměnu, organizoval a realizoval v období 1805-08. *„Přednáší v nich o povinnostech akademiků k Bohu, k sobě samému a ke svým bližním a podával praktický návod, jak těmto povinnostem dostát"* (Pavlíková, 1985, s. 66).

[162] *„... nejen že učil, žil a kázal svým studentům v době jejich studií, ale provází je i do života. Zajímá se stále o své bývalé žáky a sleduje blahovolně jejich vývoj"* (Winter, 1933, s využitím českého překladu 1935, s. 61).

[163] Srov. (Pavlíková, 1985b).

[164] Ctnostný a střídmý život, umírněný, bez okázalosti, marnotratnosti i přílišné ctižádostivosti apod. propaguje Bolzano také v utopickém projektu *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932), jak dokládají subkapitoly 3.1. a 3.2. Srov. např. kapitolu XXII. *O ctižádostivosti* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[165] Srov. exhortu *Každý předpis rozumu, který je poznán pomocí správných úsudků, musí být proveditelný* z roku 1809. Srov. (Bolzano, 1813, 1849-52, 1884, 2006), resp. (Lochman, 1964).

víry. Člověk má hřešit, pokud mu je rozumově jasné, jak by se měl zachovat, ale zachová se jinak. Anebo jedná-li proti svému přesvědčení a se svým činem není vnitřně ztotožněn.

Pro Bolzana je hříchem omyl, který se stal zvykem, kdy se člověk nechal ovládnout vášněmi, přestal naslouchat vnitřnímu hlasu a vědomě se rozhodl porušovat zákony mravnost. Hřích je zdržet se všeho správného a spravedlivého.[166] Hříchem má být i přetvářka, klamání druhých předstíráním ctnosti, vědomý život ve lži a Bolzano neopomíjí ani hřích *„ješitnosti a slavomamu“*, který otupuje svědomí při vykonávání úřadu a dodržování zákonů, ničí úctu k lidským právům a smysl pro poctivost, zbavuje moudrosti a mění se ve vášeň. Za hřích Bolzano považoval též neúcta k ženám, pohrdání jejich rozumem, kvalitami a schopnostmi, dále nemravný přístup, zneužívání a porušování práv žen v manželství, v práci, ve vztazích aj.

Bolzano byl vnímám jako *„šlechtic ducha“,* persona *„výjimečné lidskosti“* a mravní autorita,[167] uchvacující silou vnitřního přesvědčení. Studenty vedl k nezaujatému kritickému myšlení, k odvaze svobodně se vyjadřovat a náležitě argumentovat. *„Bolzano snášel kritiku a přál si ji. Studenti mohli veřejně pronést kritiku a námitky proti jeho učení a vždy pečlivě odpovídal“* (Brabec, 1981, s. 320).[168] Bolzano usiloval přimět studenty k vlastním názorům na základě objektivního a kritického myšlení. Během přednášek předkládal logicky uspořádané námitky pro i proti předkládaným pravdám. S cílem, aby se studenti dobrali náboženského přesvědčení vlastním přemýšlením, nikoli pouze slepým přijímáním dogmat.[169] Přednášky obvykle Bolzano zakončoval slovy sv. Pavla: *„Zkoušejte vše a to nejlepší podržte!“* (Červinková-Riegrová, 1881, s využitím vydání 2001, s. 11).

I ve spisech, včetně utopie *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932), Bolzano připomínal námitky proti formulovaným myšlenkám a tezím a logickou cestou zkoumal jejich pravdivost.[170] Jasnost a přesnost vyjádření, důkladnost zpracování i originalita myšlenek je patrná v celém Bolzanově díle. Stejně jako důraz na logiku a racionalismus. Všechno, čím se zabýval, Bolzano důkladně a do hloubky promýšlel, budoval na pevných základech a využíval přísně vědeckých metod, přičemž spojoval praktické postupy bádání s teoretickou logikou.

Materiál (Synytsia, 2021) analyzuje filozoficko-výchovný přístup Bolzana s ohledem na význam Bolzanova pedagogického odkazu pro další vývoj výchovy a vzdělávání. Filozofické pojetí výchovy podle Bolzana bylo silně ovlivněno náboženstvím, idejemi pozdního osvícenství a pozdního josefinismu. Pedagogická koncepce byla nedílnou součástí Bolzanovy sociálně-politické teorie. Bolzano přikládal značný význam studiu filozofie a získávání logických dovedností ve výchově. Psaní učebnic považoval za jeden ze základních kamenů

---

[166] Srov. exhortu *O pramenech nejhorší ze všech neřestí – zradě práv lidstva* z roku 1809. Srov. (Bolzano, 1813, 1849-52, 1884, 2006), resp. (Lochman, 1964).

[167] *„Humanitní zásady Bolzanovy v praxi stávaly se vlastenectvím, láska k rodné zemi a řeči, třeba jiným popudem probuzena u posluchačů jeho, zásadami těmi nabývala hloubky, opravdovosti a tvaru určitého nesoucího se především ku vzdělání lidu”* (*Květy*, 1881, s. 635, s využitím Palouš, 1994, s. 70). Srov. (Palouš, 1981b).

[168] *„Bolzano byl mistrem v tvoření jasných a srozumitelných pojmů, což považoval vždy za velmi důležité a vedl k tomu své posluchače“* (Brabec, 1981, s. 325).

[169] V kázání Bolzano vycházel z evangelia v duchu slov: *„Milí přátelé, nevěřte každé nauce, která se vydává za zjevení boží, nýbrž zkoumejte učení dříve, zda vskutku od Boha pochází …“* (Červinková-Riegrová, 1881, s využitím vydání 2001, s. 11). Sám se označoval za člověka chybujícího a nabádal, že z jeho zásad a způsobu života má být posluchači přijalo jen to, *„co býti přijato má“* (tamtéž). Srov. (Šolcová, 2018) aj.

[170] Srov. (Bolzano, 1836, 1981c), resp. (Vlasáková, 2006).

vzdělávacího procesu. Což mělo umožnit zintenzívnit komunikaci mezi učiteli a studenty, postupně zapojit všechny do vzdělávání a celkově podpořit společenský pokrok. Bolzanovy pedagogické myšlenky jsou označeny za inspirativní nejenom v kontextu evropské kultury počátku 19. století, nýbrž i z hlediska současnosti. Především s ohledem na potřebu harmonického osobního rozvoje, hledání zdrojů vnitřní motivace u studentů a zlepšování jejich logického myšlení, význam duchovních kvalit učitele a ohledně role státu ve směru pokroku vzdělávání coby nejúčinnějšího prostředku kvalitativních společenských změn.[171]

Do pedagogického působení spadala kazatelská činnost univerzitního exhortátora. Zájmu se těšily Bolzanovy proslulé nedělní a sváteční povzbuzující, a výchovné, exhorty – kázání v chrámu Nejsvětějšího Salvátora v Klementinu.[172] Zpočátku se promluv Bolzano obával, ale tyto mu poskytovaly větší volnost než výuka a začal v nich koncipovat své sociálně-politické názory.[173] *„Bolzanovy exhorty skutečně nejsou kázáními v běžném smyslu. Evangelní perikopy, k nimž se mají kázání vztahovat, Bolzano vykládal vždy ve velmi aktualizovaně, ve smyslu praktického, racionálního a tolerantního křesťanství“* (Putna, 2017, s. 47).

Pro vysokou úroveň exhort byl Bolzano označován jako nový Komenský, *„ba nový Jan Hus“.*[174] Pavlíková vyzdvihuje, že exhorty *„měly neobyčejný vliv na studující mládež, a z myšlenek, které v nich Bolzano rozvíjel, vyklíčilo české bolzanovství”* (Pavlíková, 1985, s. 71). Pražské duchovní prostředí ovlivňoval kázáními na morální, etická a výchovná témata, která se opírala o citát či delší úryvek z bible, nicméně byla obvykle podávána v implicitně osvícenském duchu.[175] Bolzano propojoval obecná témata s aktuálním děním a nebál se přicházet s tématy tabuizovanými ani náměty, které *„zaváněly“* idejemi francouzské revoluce.[176] Jinak přísně racionální Bolzano se zaníceně dotýkal lidských práv, svobody, rovnosti lidí, občanské společnosti a při každé příležitosti zdůrazňoval důležitost osvěty.[177]

(Loužil, 1978b) v kapitole *Bolzano jako universitní učitel* mapuje též aktivity kazatelské, přičemž i v této sféře vyzdvihuje význam etiky: *„Klíčovým úkolem etiky je podle Bolzana formulování nejvyššího mravního zákona.*[178] *Zápas o vyřešení tohoto problému spadá do doby působení na universitě a mnohostranně se proto promítá do jeho exhort“* (tamtéž, s. 27).

---

[171] Srov. (Otáhal, 2015).
[172] Srov. (Bolzano, 1813, 1849-52, 1884, 2006), (Bolzano, Strasser, 2001).
[173] (Pavlíková, 1985b) exhorty označuje za pravý důvod pozdějšího odchodu Bolzana z univerzity. (Loužil, 1978b) uvádí ohledně exhorty *O sobě a svých nepřátelích* (z 15. 11. 1819, která je součástí knihy Loužil, 1978), že je *„to ona exhorta, která dala bezprostřední podnět k Bolzanovu sesazení“* (tamtéž, s. 314). Bolzano se zde *„vyrovnává v duchu své etiky se svými odpůrci a nepřáteli“* (dtto). Srov. (Seidlerová, 1963).
[174] Srov. (Vomáčka, 2000). (Berka, 1981c) píše: *„Mnohým ... obdivovatelům se jevil dokonce jako novodobý Mistr Jan Hus“* (tamtéž, s. 6). Souvislost mezi Bolzanem a J. A. Komenským nalézá (Patočka, 1958). Připomíná podobnosti jako ideu smíření lidstva šířením jednotné rozumové osvěty, všeobecné demokratické vyučování, encyklopedismus (srov. (Bolzano, 1837b)), pojetí vědění jako nástroje lidského blaha a zdokonalování. Cestu mezi Bolzanem a Komenským nepovažuje za přímou a spojující článek nalézá v G. W. Leibnizovi, jenž znal myšlení Komenského, a kterého zase znal Bolzano a byl jím inspirován. V marxistickém duchu na souvislosti mezi Komenským, Leibnizem a Bolzanem poukazuje (Bayerová, 1976). Ke Komenskému srov. (Hábl, 2020).
[175] Včetně prvního kázání *O nutnosti víry řídicí se důvody rozumu*. Srov. (Bolzano, 1813, 1834b).
[176] Příklady exhort: *O úloze rozumu a nutném vítězství dobra v dějinách, O štěstí, O přátelství, O lásce k vlasti, O postoji k Židům, O povinnosti myslit na smrt, O pravém hrdinství*. Srov. (Bolzano, 1813, 1834b, 1849-52 aj.).
[177] Srov. např. exhortu *Nedostatek osvěty (nevědomost a omyl) je třeba považovat za hlavní příčinu všech zel, která sužují naši vlast* z roku 1817, kde Bolzano rozebírá fenomén lhostejnosti, nevědomosti a předsudků a zdůrazňuje potřebu *„nových dělníků na Boží vinici“*. Srov. (Bolzano, 1813, 1849-52, 1884, 2006).
[178] *„Od nalezení pravého nejvyššího mravního zákona si Bolzano sliboval podstatné zdokonalení etické teorie a v souvislosti s tím i povznesení všeobecné mravnosti ...“* (Loužil, 1978b, s. 32).

Klíčová idea rovnosti lidí – v Bolzanově pojetí rovnosti *„podstatné (nikoli absolutní!)“* (Kolman, 1958, s. 119)[179] – je blíže diskutována v souvislosti s Bolzanovými názory sociálně-ekonomickými a politickými v kapitole 3., resp. v kontextu utopie (Bolzano, 1932). *„Zásadu podstatné rovnosti všech lidí zdůvodňoval Bolzano především „historickým důkazem“, vycházeje při tom, z učení o společném původu lidského rodu podle Písma a z malichernosti všech rasových, národnostních a stavovských rozdílů“* (tamtéž, s. 120). Což Bolzano opírá o *„důkaz rozumový“*,[180] přesvědčení o společném původu všech lidí[181] a *„důkaz ethický“*.[182]

Bolzano vycházel z křesťanského světoobčanství a křesťanského lidskosti a v exhortách se zasazoval o to, aby rozdíly mezi stavy a národy byly co nejpokojněji vyrovnávány. V exhortách tříbil a předával své představy o ideálním společenském uspořádání, které systematicky vyložil v díle *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932), které představuje kapitola 3. Kázání se mu stala i prostředkem sebereflexe[183] a důvěrnějších promluv k přátelům a studentům. Rozptýleně lze v exhortách vystopovat i Bolzanovu etiku či výchovný program.

Pedagogické a osvětové aktivity kontroverzního rebelanta Bolzana byly bedlivě sledovány a od počátku jeho univerzitní kariéry ostře kritizovány.[184] Život Bolzanovi ztrpčovala stálá udání a obvinění. K nimž náležela nařčení, že Bolzano volá po odstranění hierarchických stupňů a přehrad mezi lidmi anebo, že propaguje idealisty I. Kanta[185] a F. W. J. Schellinga. Bolzano odmítal náboženství využívat v boji proti pokroku a otevřeně hlásal ideje nejen republikánské a osvícenské,[186] nýbrž i úvahy blízké utopickému či křesťanskému socialismu. Od mládí Bolzano kriticky přemítal o teologických výrocích, které mu připadaly neslučitelné s dějinami a rozumem. Nebál se vykládat evangelium a původ křesťanství podle vlastního rozumu. Bolzano byl přesvědčen, že poslání náboženství spočívá ve zdokonalování obecného blaha. Hlásal, že podstatou evangelia je obecné blaho pro všechny bez rozdílů[187] a, že pro všechny platí stejný mravní zákon. Bolzano používal sílu kritické filozofie.

---

[179] Srov. (Perný, 2020, 2021b).

[180] *„… s poukazem na to, že důležité je jen to, co má význam pro ctnost a blaženost“* (Kolman, 1958, s. 120).

[181] (Kolman, 1958) Bolzana interpretuje coby stoupence *„pokrokové monogenistické theorie, podle níž všechny lidské rasy mají mít jediný společný původ …“* (tamtéž, s. 120). Přičemž připomíná, že se Bolzano např. taktéž podrobně zabývá problematikou osídlení Ameriky.

[182] Etický důkaz ohledně *„podstatné“* rovnosti všech lidí – *„Na základě této rovnosti jsme povinni přiznat jim „podstatně stejná práva a nároky na pozemskou blaženost“ a prosazovat jejich blaho právě tak horlivě jako své vlastní. Zdůrazňuje př tom, prospěšnost představy, že všichni lidé jsou bratři“* (Kolman, 1958, s. 121).

[183] Např. exhorta o exhortách z roku 1818, věnovaná užitku z exhort pro posluchače – srov. (Loužil, 1978b).

[184] K významným odpůrcům Bolzana patřil – vedle již zmíněného dvorního kaplana J. Frinta – také osobní lékař císaře Františka I. a vídeňský protomedicus (nejvyšší lékař) Rakušan Andreas Joseph von Stifft (1760 – 1836). Stifft náležel k císařovým ochráncům pořádku. Bedlivě sledoval Bolzanovy aktivity a sepisoval na něj hlášení, přičemž upozorňoval i na kontroverzní místa Bolzanových prací, které přehlédla rakouská cenzura.

[185] Kantovy spisy náležely k dobově módní četbě v akademických kruzích – srov. (Pavlíková, 1985b). Samotného Bolzana seznamuje s dílem (Kant, 1781) na gymnáziu spolužák J. A. Stoppani – srov. (Winter, 1971b). Bolzano ke Kantově filozofii přitom později zaujímá kritický postoj, naznačený v kapitole 2. K dalším obviněním Bolzana z kantovství srov. (Křivský, 1985).

[186] Kdy pokračoval v duchu svých osvícenských učitelů např. S. Vydry a K. H. Seibta. Srov. (Seidlerová, 1963).

[187] *„Raději pochybujte o kterékoli jiné pravdě, o božském původu naší svaté víry či o nesmrtelnosti duše, ano raději pochybujte – co pravím! – o existenci boha na nebesích, než abyste i jen na okamžik zapochybovali o podstatné rovnosti všech lidí a o navěky nezměnitelné povinnosti, která z toho vyplývá: milovat každého jako sama sebe“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 126). Citace je převzata z oddílu *Vybrané myšlenky z akademických řečí Bernarda Bolzana* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, zde s datováním exhorty 1809). Srov. (Berka, 1981b).

Církví Bolzano byl – pro své střízlivě racionalistické, pragmatické pojetí náboženství a místy až kacířské ideje – soustavně pronásledován a cenzurován. *„„… Muž tento, koryfeus lžipokroků našeho věku, žáků má a stranníků nesmírně, kteří po celé zemi jsouce rozptýleni, zásady, jimiž byli naplněni, do lidu rozsévati nepřestávajíc". Z žaloby na Bolzana v r. 1819 do Říma podané"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. V).

(Loužil, 1978b) používá v souvislosti s Bolzanovými náboženskými názory označení *„mravní pragmatismus"* – Bolzano *„… každý jev života (způsob jednání, výklad náboženských pravd, společenskou instituci) poměřuje jeho mravní prospěšností, že veškeré lidské chování podřizuje bezvýjimečně nejvyššímu mravnímu zákonu"* (tamtéž, s. 141-142).[188]

Ohledně náboženského učení Bolzana (Seidlerová, 1963) rekapituluje, že toto *„za několik desítek let ... prodělává velmi malý vývoj ..."* (tamtéž, s. 116). Bolzanovy náboženské názory *„vycházejí z racionalistické teologie 18. století a také do jejího okruhu patří. V zdůvodňování se objevují mnohé rysy deismu. Nejednotný ráz dodává utilitaristické, čistě etické zdůvodňování předmětu a účelu náboženství, nahrazující v podstatě náboženství morálkou, která však je vedena snahou o záchranu náboženství. Silně zdůrazňovaná myšlenka vývoje vede k učení o přechodném rázu nynějších náboženství"* (dtto).

(Skalický, 2006) nastoluje rozporné otázky ohledně pravověrnosti Bolzanovy teologii, nikoli ovšem Bolzana samotného.[189] Podle (Šmerda, 2011) na otázku, zda je Bolzanova teologie pravověrná, Skalický odpovídá: *„V jeho myšlení, tak průzračném, logickém akoherentním, se zvlášť výrazně zračí obtíž syntézy mezi duchem křesťanství a duchem iluminismu. Jinými slovy: v Bolzanově myšlení lze in concreto studovat problém inkulturace křesťanství do nové osvícenské kultury, rozvíjené mladou, pokrokovou buržoazií"* (Skalický, 1987, s. 151, s využitím českého překladu in Šmerda, 2011, s. 43).

(Seidlerová, 1963) – při rozboru stránek Bolzanových teologických názorů, které úžeji souvisí s jeho názory společenskými[190] – konstatuje, že *„objektivně … nebylo Bolzanovo učení pravověrné, že svou racionalistickou formou*[191] *připadalo současným teologům zastaralé a s ostatními jeho názory tvořilo nesourodý celek …"* (tamtéž, s. 108). Bolzanovými racionalistickými teologickými práce totiž prolínají úvahy blízké romantické teologii,[192]

[188] Bolzanova etika nemá na mysli vodítko k jednání v podobě prospěchu hmotného, nýbrž *„je to vždy mravní prospěch"* (Loužil, 1978b, s. 141). Nejedná se tedy o pragmatismus, jak bývá míněn v běžném smyslu (resp. v životě soukromém či politickém) ani o pragmatismus jako filozofický směr.

[189] Naznačuje obtíže syntézy mezi duchem křesťanství a duchem iluminismu – srov. (Skalický, 1987, 2006). Srov. (Lochman, 1964), (Seidlerová, 1963).

[190] *„… tedy v podstatě jeho náhledy na společenskou úlohu náboženství a církve …"* (Seidlerová, 1963, s. 108).

[191] Bolzanovy náboženské názory jako systém vcelku náleží *„do okruhu racionalistického náboženského myšlení a Bolzano se k němu vehementně hlásí. Ovšem vlastní termín racionalismus, který v církevním pojetí je, zjednodušeně řečeno, chápán obvykle jako redukce církevního učení na tak zvané přirozené náboženství s odvrhnutím náboženství zjeveného, Bolzano odmítá"* (Seidlerová, 1963, s. 108-109).

[192] Bolzanovi *„přestává být náboženství vědou, neboť vychází z potřeb našeho srdce, je pravdou, kterou hledáme za jistým účelem. Náboženství je souhrn takových pravd, které nás vedou k ctnosti a blaženosti, je odpovědí na otázky, které si klademe z potřeb srdce, proto do něj zabudujeme pouze ty nauky a názory, které mají na ctnost a blaženost všech lidí buď prospěšný nebo škodlivý vliv. Takovéto náboženství nepotřebuje rozumového zdůvodňování, ba ani pravdivost … Víra za těchto okolností nemůže škodit, i kdyby byla nepravdou …"* (Seidlerová, 1963, s. 110, s odkazy na Bolzano, 1884).

přičemž tyto rysy *„dodávají jeho systému velmi nejednotného rázu“* (tamtéž, s. 110).[193] Seidlerová pokračuje: *„Bolzano nakonec nestojí tak daleko od pravdy, když v úvahách o tom, co může být jeho práci vytýkáno, uvádí eklektismus, nehlášení se k žádnému systému, zvláštní pojímaní katolicismu a hlavně: „… Není nic nesourodějšího, než směs svobodomyslnosti a strnulého lpění na starobylé katolické nauce, která se nachází … v Bolzanových teologických spisech; je sotva k uvěření, jak tentýž člověk, se může vyjadřovat brzy tak, brzy onak …“* (Seidlerová, 1963, s. 108, s odkazem na dopis Bolzano Feslovi z 22. 2. 1839).

Ohledně pravověrnosti Bolzana (Vlasáková, 2021) uvádí: *„… Bolzano sám vždy trval na své věrnosti nauce katolické církve, jeho pragmatický přístup (v syrové formě vyjádřitelný tak, že není tolik podstatné, co je pravda, ale jaké přesvědčení v posledku nejvíce přispívá k všeobecnému blahu) vedl k tomu, že v některých případech byly jeho teze skutečně na hraně pravověrnosti. Bolzano však měl za to, že je to právě nauka katolické církve, jejíž přijetí přispívá a bude přispívat k upevnění ctností a ke zvýšení všeobecného blaha“* (tamtéž, s. 16).[194]

„V teologii jde Bolzanovi především o důkaz, a to rozumový a logický důkaz[195] *náboženských pojmů“* (Seidlerová, 1963, s. 109). Jako teolog se Bolzano především věnoval problematice podložení věrohodnosti křesťanství čili fundamentální teologii,[196] přičemž má předjímat některé problémy moderní teologie. V interpretaci dle (Skalický, 1987, 2006) se jedná o teorii obrazu (vypracovanou za účelem adekvátnější interpretace náboženských tvrzení), pojetí zdokonalitelnosti katolicismu, úsilí dokázat věrohodnost a uvěřitelnost křesťanského Zjevení,[197] pojetí oživené a vědomím obdařené hmoty aj.[198]

(Loužil, 1978b) píše:[199] *„Bolzano usiloval o vytvoření originální teologické koncepce a*

---

[193] Seidlerová zdůrazňuje, že Bolzanova definice, která náboženství nahrazuje morálkou je přitom vedena snahou *„zachránit tímto způsobem křesťanství, a to katolické náboženství v církevním pojetí …“* (Seidlerová, 1963, s. 110-111). A nikoli jako u mnohých jiných, kde tento postup naopak znamená rozchod s náboženstvím.

[194] Putna uvádí: *„Některé Bolzanovy názory, především náboženský evolucionismus, se jeví skutečně jako velmi radikální a jen s velkým úsilím slučitelné s tradiční katolickou naukou. Jiné z nich, tlumočené jinak a jinými (srozumitelnost liturgie, zvýšení úrovně apologetiky, vedení dialogu se sekulárním světem), byly nakonec na Druhém vatikánském koncilu církví akceptovány“* (Putna, 2017, s. 49).

[195] K čemuž Seidlerová dodává – s odkazem na Bolzanovu učebnici náboženství (Bolzano, 1834b), jejíž pasáže však byly později z *„taktických důvodů“* upravovány a liší se od původního pojetí –, že: *„Přitom často snaha o logicky efektní a učeností vyšperkovaný důkaz přehluší ohledy na obsah; v učebnici náboženství, psané ovšem dle předepsané osnovy, najdeme celé pasáže důmyslných konstrukcí a úvah, které jsou v přímém rozporu s tím, co Bolzano říká jinde …“* (Seidlerová, 1963, s. 109) (pozn. PS).

[196] Srov. (Šmerda, 2011).

[197] (Seidlerová, 1963) píše: *„Subtilní otázky dogmatiky, otázka pojmu zjevení, která je ústředním bodem Bolzanova teologického učení, neměly začátkem 19. století prakticky žádnou společenskou úlohu již ani v našich zemích“* (tamtéž, s. 108).

[198] *„Bolzanova teorie obrazu předjímá do určité míry jak Bultmannovu demytizaci, tak Sabatierovu teorii symbolického charakteru náboženských pravd. Jeho pojetí zdokonalitelnosti katolicismu předjímá Newmanovu teologii vývoje dogmatu. Jeho úsilí dokázat věrohodnost a uvěřitelnost křesťanského Zjevení předjímá klasickou apologetiku takových tomistů jako Ambrosie Gardeil a Garrigou-Lagrange. Jeho pojetí oživené a vědomím obdařené hmoty předjímá vizi takzvané Materia matrix Teilharda de Chardina“* (Skalický, 1987, s. 151, s využitím českého překladu in Šmerda, 2011, s. 43). Srov. (Lochman, 1964), (Šetek, 2011a).

[199] S využitím systematického výkladu Bolzanových teologických názorů in (Bolzano, 1834b). Rozebíráno je např. Bolzanovo *„mravně pragmatické“* pojetí zjevení, které má překračovat sféru náboženství a stavět *„nás před otázky obecně filozofické, zejména gnoseologické. Co je to pravda, jaké místo zaujímá v hierarchii hodnot Bolzanovy etiky, jaký je vztah vědy a víry atd.?“* (Loužil, 1978b, s. 138). Diskutována je i demokratická tvorba katolické věrouky atd. Se závěrem, že *„Bolzanův demokratismus nešel za stavovské hranice …“* (tamtéž, s. 150) a příkladem myšlenky, že až zmizí všechny stavovské rozdíly, má zůstat zachován stav kněžích. Přitom si ovšem

přikládal jí nemenší význam pro nápravu lidského rodu než své logice. Reforma společnosti a reforma náboženského života se u něho vzájemně doplňují a podmiňují" (tamtéž, s. 129). Dle (Putna, 2017) má ohledně pochopení Bolzanova pojetí katolického reformismu mít klíčový význam *„dvojí kázání Proč ubývá za našich časů úcty ke křesťanství, zbudované na perikopě o seslání Ducha svatého, tedy o zrození křesťanské církve. Proč …?"* (tamtéž, s. 47).[200]

Bolzano má být osobností, která dala v Čechách 19. století impuls k reformně obrodným snahám uvnitř církve – *„ideově pramenícím z půdy evropského osvícenství a racionalismu 18. století"* (Jeřábek, 1988, s. 43). Bolzanova *„reformní koncepce se zakládala na zevrubném poznání celé soudobé národně společenské situace a prokazovala velkou citlivost vůči její ústřední problematice. Proto Bolzano dovedl vidět současný stav církve ne izolovaně, ale jako příznačný jev soudobého stavu politického, národního a sociálního v Rakousku. Ve snaze hierarchie o obnovu někdejší myšlenkové kázně v církvi dobře rozpoznal především úsilí o udržení mocenského vlivu rakouského katolicismu a o podporu metternichovského absolutismu. Bolzano se dokonce nevyhýbá ani současným otázkám sociálním …"* (tamtéž, s. 43-44).[201] *„Svobodomyslné myšlenky docházely v církvi ohlasu zejména mezi alumny a mladými kněžími … do jejich řad a myslí pronikaly ideje francouzských sociálních utopistů …"* (tamtéž, s. 44).[202] K těmto náležel i F. M. Klácel, představený subkapitolami 4.1. a 4.2.

(Vinš, 2014) vyzdvihuje Bolzanův reformní katolicismus, který zasazuje do proudu dějin starokatolicismu: *„Ve své Učebnici náboženské vědy z roku 1834 se Bolzano hlásí k učení … katolického osvícence Johanna Michaela Sailera (který velmi výrazně ovlivnil i o 18 let mladšího Ignaze von Döllingera). Proti vyhrocené a centralizované papežské autoritě staví Bolzano zásadu sv. Vincence Lerinského, že skutečně katolické je jen to, co „všude, vždy a všichni věřili". Tato formule se později stane jakýmsi mottem či úhelným kamenem starokatolické teologie"* (tamtéž, s. 15). *„K pěstování dobré náboženské znalosti doporučuje Bolzano studium filosofie, zejména logiky, dějin světských i církevních, Bible, koncilů a starých církevních otců. Rovněž v praktických otázkách předjímal pozdější starokatolická stanoviska, například v otázce zdobrovolnění či odstranění celibátu duchovenstva, v nesouhlasu s povinnou ušní zpovědí nebo v otázce nerozlučitelnosti manželství. Sympatická mu rovněž byla již Dobrovským propagovaná idea bohoslužby v národním jazyce.*

Bolzano přál *„překlenutí propasti mezi kněžími a laiky, přiblížení církve lidu. Opětovně proto požadoval mj. uplatnění národního jazyka v církevních obřadech"* (dtto, s odkazem na Bolzano, 1849-52, zde 1851, s. 282 aj.).

[200] *„Za prvé kvůli pokroku – ale Bolzano přitom vnímá pokrok jako jev pozitivní, jako důsledek mnohasetletého působení křesťanství na lidstvo … Za druhé, na útoky nepřátel odpovídají křesťanští obránci nedostatečně a neobratně. Za třetí, křesťanství je spojeno se státní mocí, čímž u mnohých vzniká živelný odpor k němu coby k vnucené oficialitě. Za čtvrté, křesťanství bývá ve školách a v katechezi pochybně traktováno, totiž „že berou a hájí se některé nauky do slova, ačkoli platí jenom ve smyslu obrazném" … Za páté, současná podoba křesťanské bohoslužby je nedokonalá: Mnohému se v ní už nerozumí a lid z ní nemá rozumnou potravu ducha a zůstává tedy vnitřně neúčasten"* (Putna, 2017, s. 48).

[201] *„… jde tak daleko, že vyslovuje pochybnost o spravedlivosti vztahu poddaných k vrchnosti, a ve svých univerzitních přednáškách r. 1816 poukazuje na sociální deklasovanost českého obyvatelstva v českých zemích"* (Jeřábek, 1988, s. 44). O sociální dimenzi Bolzanova díla a odkazu pojednává kapitola 3.

[202] *„… jak o tom podává přímé svědectví například moravský buditel a literární historik Karel Šmídek. Bolzanovec Vincenc Zahradník a hegelovský myslitel Augustin Smetana znamenali nejvyšší stupeň obrodného procesu, který u Smetany přerostl dokonce v postoj proticírkevní, ateistický a sociálně revoluční. Ale i když zdaleka ne všichni, kdo cítili neudržitelný stav současnosti, měli odvahu a vůli k podobně nebezpečné a zjevné opozici, přece nelze popřít, že celé toto duchovní a názorové vření nebylo v předbřeznových Čechách bez významu pro přípravu půdy, z níž vyrostlo národní a společenské hnutí roku 1848"* (Jeřábek, 1988, s. 44).

Nejpatrnější je ovšem jeho úzká myšlenková souvislost s pozdějším starokatolickým hnutím v jeho postoji k otázce papežského universálního jurisdikčního primátu" (dtto).[203]

Bolzano bývá označován za dovršitele osvícenské katolické teologie u nás. S průkopníkem v osobě J. Dobrovského – *„Tak jako osvícenská katolická teologie u nás měla svého průkopníka v Josefu Dobrovském, tak v Bolzanovi má svého dovršitele"* (Šmerda, 2011, s. 42).[204] Bolzanovství – vymezené v úvodu kapitoly 4. též ve smyslu teologické školy – náleží k proudům *„alternativního katolicismu"*, s více či méně zdůrazňovanými prvky *„kacířství"*.[205] V některých datováních právě smrt Bolzana v roce 1848 v širším kontextu symbolicky ukončuje obtížně vymezitelné období pozdního osvícenství.[206]

Různě nahlížet lze na otázku, zda samotný Bolzano náležel mezi *„čisté osvícence"*, což zůstává diskutabilní i u bolzanovců. Bolzano někdy bývá považován za příkladného osvícence, nicméně např. (Loužil, 1978b) ukazuje významné romantické rysy v Bolzanově myšlení. Zdůrazňuje např. Bolzanovo subjektivní pojetí křesťanství, které má pro každého věřícího být odlišné či velkorysý prostor, který Bolzano přiznal iracionalitě: citům a zvyků.[207]

V centru Bolzanových úvah se vždy nalézá nejvyšší mravní zákon, který nařizuje každému přispívat k obecnému blahu, a tím i vlastnímu. Nejvyšší mravní zákon ukládá člověku, ať v Boha věří anebo nevěří, aby se řídil zájmem všeobecného blaha a aby k tomuto blahu ze všech sil přispíval a vždy takto jednal. Tím nakonec prospívá také sám sobě. Pro vlastní chování vytyčuje Bolzano životní krédo *„Šťastným býti a jiné blažiti toť úkol člověka!"*.[208] Bolzanovo pojetí náboženství proto bývá někdy označováno spíše za životní moudrost ohledně toho, kterak se člověk mravností stane šťastným.[209]

Bolzano hledal způsob, jak najít – a obnovit – smysl náboženství v době rozmachu vědy a osvěty. *„Ve vědecky zdůvodněném výkladu náboženství vidí Bolzano jedinou možnost záchrany jeho další existence ..."* (Seidlerová, 1963, s. 109). Seidlerová připomíná, že osvícenství přináší do náboženství i myšlenku vývoje. S čímž spojuje, že u Bolzana *„otázka*

---

[203] *„V roce 1841, tedy 29 let před vydáním dogmatické konstituce Pastor aeternus, která universální jurisdikční primát římského biskupa spolu s jeho neomylností dogmatizovala, formuluje svůj názor na primát papeže v dopise Josefu Michaelu Feslovi: „Zcela jste postihl mé mínění, když zřízení primátu a celé hierarchie nepočítáte k vlastním dogmatům""* (Vinš, 2014, s. 15). Vinš končí takto: *„Někdy bývá vznášena otázka, proč se na evropské úrovni některý z významných teoretiků starokatolictví (zejména pak Ignaz von Döllinger) výslovně nepřihlásil k Bernardu Bolzanovi a jeho reformnímu programu. V odpovědi na ni můžeme říci, že jak Bolzano, tak Döllinger vycházeli do značné míry ze stejného zdroje: z názorů tübingenské katolické školy a zejména pak z učení Johanna Adama Möhlera, který tvoří prokazatelné pojítko mezi oběma teology, avšak Döllinger, který kromě ovlivnění Möhlerem náležel i k tzv. Sailerovu kruhu, dovádí své reformní požadavky již zpočátku do radikality, která nebyla Bolzanovi možná a která je v českém prostředí spíše naznačena než naplno vyslovena až reformním programem Františka Náhlovského v roce 1848, který ale v katolickém prostředí neobstál"* (dtto). Reformní program Náhlovského zmiňuje kapitola 2.

[204] Dalšími byli J. F. Hurdálek anebo J. L. Hay. Srov. (Skalický, 2006), (Táborský, 2007).

[205] *„Z hlediska hereziologie byly alternativní proudy oficiálně uznány za pravověrné až Druhým vatikánským koncilem. Nicméně už během modernistické krize je Vatikán toleroval coby „menší kacířství" než samotný modernismus"* (Pichnerová, 2019, s. 24, s odkazem na Arnold, 2014).

[206] Jiné interpretace tento konec vztahují již k roku Bolzanova suspendování (1820) – srov. (Pichnerová, 2019).

[207] Romantické prvky lze nalézat i u F. M. Klácela, jak dokládají pasáže 4.1. a 4.2. – srov. (Seidlerová, 1963).

[208] Z nejvyššího mravního zákona si Bolzano *„i pro své vlastní chování vyvodil zásadu: „Šťastným být a jiné blažit, toť úkol člověka"* (Berka, 1981c, s. 98). Srov. (Kejkula, 2002). Formulaci a konsekvencím Bolzanova nejvyššího mravního zákona se věnují pasáže na začátku kapitoly 3.

[209] Srov. (Palouš, 1981b), (Winter, 1933).

perfektibility katolického náboženství tvoří jeden z hlavních bodů jeho zájmu …“ (tamtéž, s. 111). Bolzano *„věří nejen v základní změnu forem …, nýbrž vůbec v přechodný ráz nynějšího náboženství …“* (dtto).[210] Bolzano operuje se samozřejmým vývojem církevního učení, ale *„pro neučené lidi je lépe, tvrdí-li se, že je od počátku neměnné. Jinak by těžko pochopili dokonalost učení katolické církve …“* (tamtéž, s. 112, s odkazem na Bolzano, 1834b).[211]

V souvislosti s postojem Bolzana k vědě, zdůrazňuje Seidlerová jeho *„dvojakost“*. Na straně jedné pojetí typicky osvícenské *„ve vyzdvihování významu vědy a její důležitosti“* (Seidlerová, 1963, s. 100).[212] Ovšem na straně druhé především výrazná Bolzanova snaha *„smířit vědu s náboženstvím“* (dtto). *„Poměr vědy a náboženství vyjadřuje Bolzano takto: 1. Náboženství, zejména křesťansko-katolické, může být poznáno i bez učenosti, 2. Nepravá, bloudící učenost často překáží náboženskému poznání. 3. Pravá učenost je v přátelském poměru ke katolickému křesťanství. 4. Křesťanství prospělo učenosti“* (dtto).[213] Bolzano se tudíž rozchází s mysliteli, *„kteří přísné oddělení vědy a náboženství … považovali za nezbytný výchozí požadavek jakéhokoli vědeckého bádání …“* (dtto).[214]

Bolzano řeší úlohu náboženství a církve ve společnosti a státu. Přitom vychází *„otevřeně ze snahy po záchraně náboženství a do určité míry i dosavadních církevních institucí …“* (Seidlerová, 1963, s. 113).[215] Náboženství má vykazovat velkých vliv na veřejný život, přitom však Bolzano odmítá řešit otázky uspořádání společnosti z pozic náboženství. *„Otázku státního zřízení nelze dle názoru Bolzana řešit na základě náboženství, nýbrž pouze ze zkušenosti a tato otázka není součástí náboženství“* (tamtéž, s. 116).[216] Ani svou státní utopii (Bolzano, 1932) – představenou v kapitole 3. – Bolzano nespojuje s náboženskou ideologií.

Odklon od křesťanských hodnot přitom má podle Bolzana vést k novým chybám a nedostatkům. V době pokroku a osvěty má úpadek křesťanství být nebezpečnější než kdykoli předtím. Osvěta se má dotýkat právě křesťanství, které má rozvoj společnosti ve vínku.

---

[210] *„Dobře to vysvítá z jeho dopisu Feslovi, kde v podstatě souhlasí s Feslovým názorem, že v budoucnu zbudou z dosavadního náboženství pouze některá morální pravidla …; otázka, které náboženství je lepší, nebude vyřešena ani z bible, ani z historie náboženství, ale na poli morálky a psychologie …“* (Seidlerová, 1963, s. 111, s odkazy na dopisy Bolzano Feslovi z 15. 8. 1832 a 19. 12. 1845).

[211] *„V Bolzanově učení objeví se i voltairovská myšlenka jiné interpretace náboženství pro prostý lid …“* (Seidlerová, 1963, s. 112). *„I o Bolzanovi platí tedy slova A. Smetany, že víra, že lid je nutno formálně podvádět, byla tak zakořeněna v kléru, že jí podléhali i nejlepší z kněží …“* (dtto, s odkazem na Smetana, 1863).

[212] Přičemž – v interpretaci Seidlerové – zaostalost prostředí, *„které klade velmi malé konkrétní požadavky na vědu se projeví … v přílišném zdůrazňování abstraktních partií“* (Seidlerová, 1963, s. 105).

[213] Věda – podle Bolzana – nemá do náboženství přinášet pouze rozkol, pochybnosti a pronásledování církve. Vědecké zkoumání může *„svou výchovou k soudnosti, zásobováním poznatky, které by mohly prospět při hledání náboženských pravd i osobní autoritou věřících vědců, přinést náboženství mnohý užitek“* (Seidlerová, 1963, s. 100). Seidlerová však dodává: *„Bolzano si ovšem uvědomuje, že toto stanovisko je pro vědu těžko přijatelné a věnuje mnoho místa důkazům o nezbytnosti náboženství pro vědce. Učencům je dokazováno, že snaha po vysvětlení rozporů v Písmě byla po osmnáct století jedním z faktorů vývoje všech věd a jako vědecký úkol je jim ukládáno, aby zkoumali, jakých přirozených sil používá moudrost boží při výrobě zázraků …“* (Seidlerová, 1963, s. 100, s odkazem exhortu z roku 1813).

[214] *„… směšuje vědu s náboženstvím a důrazně hájí teologii jako vědu; nutně pak u něho najdeme pasáže, kde se přímo uchyluje k banálnímu církevnímu klišé; pouze lidská pýcha může doufat, že se jí rozumovými úvahami, bez pomoci boží podaří rozšířit říši věd a umění a rozřešit otázky, které před námi stojí už staletí …“* (Seidlerová, 1963, s. 100, s odkazem na Bolzano, 1849-52).

[215] Srov. Bolzanovy vize náboženství v utopii (Bolzano, 1932). Srov. např. pasáže o náboženské svobodě v rámci kapitoly VII. *O svobodě myšlení a svědomí* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[216] Podle Seidlerové *„… v tomto tvrzení je jeden z nejsilnějších bodů Bolzanova učení o společnosti …“* (Seidlerová, 1963, s. 113, s odkazem např. na exhortu z roku 1817).

Klíčem k dějinným změnám má být dodržování nejvyššího mravního zákona na základě zásad Kristova učení. Bolzano nejvyšší mravní zákon spojil s podporou obecného blaha a náboženské principy prohlásil za mravní zákon, platný pro dosažení nápravy člověka a světa nezávisle na Boží existenci. Podle jeho interpretace[217] má existovat nejvyšší mravní zákon mimo Boží existenci i vůli, což má dávat legitimitu i ateismu proto, že je každý člověk má být nejvyšším mravním zákonem vázán – činit svým bližním dobro má být logikou rozumu.[218]

Bolzano se – z pozic českého katolického osvícenství[219] – zamýšlel nad příčinami dobového úpadku víry.[220] Věřil v nahrazování nadpřirozených představ *„přirozeným náboženstvím“* – filozofií a vědou –, nicméně současně varoval před falešnou učeností a pobloudilými filozofiemi, vedoucí k úpadku křesťanství i víry. Po období lehkověrnosti má přicházet skepse, kdy se již tolik nevěří na zázraky, kterými církev dotvrzuje pravdivost zjevení. Další příčinu úpadku křesťanského náboženství Bolzano spojoval s tím, že je náboženstvím panujícím, a pokud jde o katolické vyznání, v rakouské monarchii pak i náboženstvím státním. Vzdělaní lidé mají považovat za nedůstojné podřizovat se ve věcech svědomí státním zákonům. Kromě toho má mít opozice proti tradičním autoritám pro lidi zvláštní půvab. Což nutně souvisí s tím, že náboženství bylo po staletí zneužíváno pro mocenské a zištné cíle vládnoucích vrstev. Za úpadek křesťanství má tudíž být zodpovědný stát, protože si je vynucuje jako státní náboženství síly, moci a zištnosti.[221]

Podle (Seidlerová, 1963) je Bolzanova *„kritika obsahu náboženského učení jen kusá a okrajová …“* (tamtéž, s. 112), zato jeho *„kritika církevních institucí i obyčejů …“* (dtto) má některé ostřejší rysy.[222] *„Bolzano vidí, že křesťanství není dnes pro lidi již takovou potřebou, jako v době svého vzniku …“* (dtto, s odkazem na exhortu z roku 1809). S kritikou se přitom obrací do církevních kruhů, kdy pranýřuje kupování církevní hodností, úroveň a nevzdělanost kněží anebo to, že vlivem sociálních poměrů bývalo pro chudého studenta kněžství jediným východiskem. Odsuzuje celou instituci mnišství a klášterní způsob života. Bolzano upřednostňuje manželství před celibátem a žádá jeho odstranění.[223] Požaduje zavedení

[217] Jako systém charakterizuje Bolzanovu teologii (Lochman, 1964), kdy Bolzanovo pojetí považuje za důsledek Bolzanova vlastního hledání, a nakonec za propad do říše pouhých iluzí a fikcí. Jako logický systém Bolzanovu teologie vnímá (Winter, 1933 aj.) s odkazy na učebnici náboženství *Religionswissenschaft* (Bolzano, 1834b).

[218] Což bylo interpretováno i jako kacířské, kdy Bolzano měl uznáním Kristovy neexistence popírat existenci samotného Boha, zbavovat Krista božského charakteru a víru spojovat s výplodem lidské fantazie – srov. (Winter, 1933 aj.). Bolzano sice věřil v sílu rozumu, nikdy ovšem nepropadl pýše rozumu – mezi hojně citované výroky náleží jeho slova: *„Koho chce Bůh zničit, toho raní rozumem“.*

[219] Které širší odklon od katolické zbožnosti přičítá také tomu, že: *„Byla tradována způsobem na tu dobu již nemožným, svět nezacházel by tak daleko ve svém pohrdání pravou zbožností, kdyby k tomu nedávali pobožnůstkáři příčinu. Pobožnůstkářství škodí náboženství stejně jako bezbožnost“* (Winter, 1933, s využitím českého překladu 1935, s. 20).

[220] Osvícenské myšlení je charakterizováno ostrým náboženským kriticismem: *„Koncem 17. a na začátku 18. století dochází v Evropě k vždy otevřenějšímu a rozhodnějšímu boji proti jakémukoliv náboženství. Bayle a Hume, angličtí deisté a francouzští encyklopedisté napadají všemi zbraněmi ducha a s oslňující výmluvností náboženství v jeho kořenech. Ve vzdělaných kruzích tehdejší Evropy objevuje se takový nedostatek víry, že je těžko si to dnes skoro představit”* (Winter, 1933, s využitím českého překladu 1935, s. 15).

[221] Srov. (Bolzano, 1932).

[222] Leč je *„vedena duchem liberalistické kritiky církve a je značně kompromisní …“* (Seidlerová, 1963, s. 116).

[223] Podle Bolzana jedině v rodině žije člověk v souladu s přírodou a může dosáhnout nejvyšší možné dokonalosti. Leč ve styku s počestnými a vzdělanými ženami doporučuje krajní opatrnost a zdrženlivost. Určením člověka není, aby se bavil, nýbrž aby vykonal něco velkého a obecně prospěšného. Proto se nesmí dát strhnout příjemností společenských styků k tomu, aby jim věnoval příliš času. Srov. (Bolzano, 1932 aj.).

národního jazyka při bohoslužbách[224] a katolické liturgie či breviáře aj. považuje za zastaralé.

Bolzano zaujímal k náboženství etický postoj. Etické a sociální otázky prolínají celým jeho dílem i politickým myšlením.[225] Věřil v užitečnost náboženství, v mravní poslání křesťanství, s cílem zvelebování blaha. Upevnění a prohloubení křesťanské víry vnímal jako předpoklad nápravy mravních a společenských poměrů.[226] Nekompromisně kritizoval církevní zlořády, které byly v rozporu s jeho sociálně-etickými ideály. Hlásal a věřil, že kněží mají nad ostatními vynikat mravným životem i vědeckým vzděláním. Jak bylo již konstatováno v souvislosti s Bolzanovými aktivitami pedagogickými, kněze nahlíží především jako učitele.[227] Náplní jejich činnosti má být mravní výchova, šíření osvěty a zmírňování bídy a nedostatku. Bolzano tak náleží k církevním reformátorům a byl *„knězem v pravém slova smyslu“* – knězem ryzího charakteru a člověkem, který dokázal nadchnout novými idejemi v těžkých dobách.[228] Ještě výrazněji se zmíněné projevuje v Bolzanově pozdější kritice společnosti a státu, resp. utopických vizích nové společnosti in (Bolzano, 1932).[229]

Bolzano ovšem uskutečnění mnohých církevních reforem odkládá *„do daleké budoucnosti, pro současnost volí řešení kompromisní s jasnou tendencí o záchranu katolické církve. Tou je ... dán ... postoj k současným náboženským směrům. V období roku 1848 přiklání se Bolzano k snahám o reformu církve v intencích liberální buržoazie“* (Seidlerová, 1963, s. 116-117).[230]

„Boj o Bolzana“ trval léta, včetně vleklých sporů ohledně literatury, podle které přednášel. Při jmenování řádným profesorem Bolzano slíbil – v *„ctnostném klamu“* (kterým Bolzano získal čas učit) – držet se přísně dogmatiky a vyučovat podle oficiální učebnice (Frint, 1806). Se studenty však spíše rozebíral její nedostatky ohledně filozofické a logické argumentace.[231] Roku 1811 získává od studijního direktora J. N. Grüna povolení vyučovat náboženství podle vlastního nárysu, sešitů, později vydaných coby *Učebnice náboženské nauky* (Bolzano,

[224] I proto (Šetek, 2011a) Bolzana označuje za předchůdce proudu Katolické moderny, usilujícího na přelomu 19. a 20. století spojit historické křesťanství s moderní vědou a filozofií. Nepovažuje však Bolzana za předchůdce křesťanského směru teologie osvobození, který vznikl v 60. letech 20. století v Latinské Americe a z katolického prostředí se rozšířil i do protestantských směrů a judaismu. S výjimkou odporu k ateismu se tento inspiruje marxismem, a to i v otázkách revoluce, třídního boje a diktatury proletariátu. Bolzano ovšem násilné řešení jakýchkoli sporů a nerovností odmítá. Srov. (Skalický, 1987, 2006).

[225] Konzervativní katolické kruhy Bolzanovy hlásané názory pobuřovaly, *„... podle nich měl Bolzano a jeho žáci pod „etickými“ hodnotami ve skutečnosti na mysli hodnoty „nekřesťanské“, ba „pohanské“. Vyčítali mu, že mluví pořád jen o etice místo o zázracích a dogmatech; náboženství se u něho stávalo pouhou moudrostí usnadňující soužití lidí ...“* (Šolcová, 2018, s. 64, s odkazem na Winter, 1933).

[226] Srov. (Loužil, 1998).

[227] *„... Bolzanův kněz ... není u Bolzana prostředníkem mezi nebem a zemí, ale především učitelem ...“* (Seidlerová, 1963, s. 114, s odkazem na Winter, 1933).

[228] Srov. (Červinková-Riegrová, 1881). (Brabec, 1981) líčí příkladný kněžský život Bolzana toužícího po nejlepším státě i nejlepší církvi – jak rekapituluje kapitola 3. Bolzanovo myšlení je charakterizováno jako racionalistické, ovšem současně prosycené upřímnou náboženskou vírou.

[229] V účelně zřízeném státě v duchu utopického projektu (Bolzano, 1932) má náboženství v podstatě být soukromou věcí občanů a panovat má náboženská svoboda. Bolzano požaduje též vymanění škol z vlivu církve.

[230] (Seidlerová, 1963) diskutuje vlivy liberalistických snah o reformy církve ze 40. let 19. století na Bolzana. S tím, že Bolzano *„reformu církve očekává především od církve samé ...“* (tamtéž, s. 115, s odkazem na dopis Bolzano Feslovi z 27. 12. 1846). *„S přibližováním roku 1848 čím dál více spoléhá na hnutí zdola, ovšem uvnitř církve ...“* (dtto). V souvislosti s hnutím německého katolicismu Seidlerová zmiňuje Bolzanovu vlastní práci o církevní reformě, která byla pravděpodobně zničena M. J. Feslem – s odkazem na (Winter, 1933 aj.).

[231] Důkazy, *„které Frint ve své učebnici pro věroučné pravdy uváděl, spočívaly spíše na dialektice než na pevném základně“* (Winter, 1933, s využitím českého překladu 1935, s. 51). Proto podle Bolzana *„nepřesvědčovaly, nýbrž jen uváděly ve zmatek“* (dtto).

1834b). Podklady k výuce se stávají osou úředního popotahování Bolzana.[232]

Jeden z vlivných Bolzanových ochránců – fakultní direktor[233] a strahovský opat – J. N. Grün[234] umírá v roce 1816, čímž Bolzanovi končí relativně klidnější období. Nový studijní direktor F. Wilhelm nahlížel na Bolzanovy přednášky negativně. Bolzanovi je v roce 1818 udělena důtka (z důvodu odchýlení se od oficiální učebnice a špatný prospěch studentů) a je vyzván poslat opis přednášek ke kontrole do Vídně. Komise však nic závadného nenalezla. Brzy ovšem začíná nové kolo vyšetřování v souvislosti se špatnou disciplínou pražských univerzitních studentů. Zkoumány byly i exhorty publikované in (Bolzano, 1813). Tento výbor byl v roce 1828 vatikánskou kurií zařazen na index církevně zakázaných knih. K libri prohibiti od roku 1839 náleželo též anonymní vydání Bolzanových přednášek (Bolzano, 1834b). Církevní zákaz se týkal všech vydání, včetně překladů, na rozdíl od cenzurních zákazů rakouských úřadů, vztahujících se pouze na konkrétní vydání.[235]

Studentské nepokoje na filozofické fakultě roku 1818 byly využity proti Bolzanovi, který tehdy zastával post děkana. Vyšetřování nařízené císařem dopadlo sice příznivě, nicméně byl vyvolán dojem, že Bolzano posiluje nekázeň. V komplikovaných sporech kolem Bolzana se angažují univerzity, arcibiskupství, státní rada, římský nuncius i samotný císař a papež.

Během děkanského roku 1819 je Bolzanovi znemožněno učit a v roce 1820 je suspendován. Císař odvolává Bolzana z funkce dekretem z 24. 12. 1819.[236] Pravděpodobně na naléhání J. Frinta – čelného představitele protijosefinské linie – který se také údajně neměl nikdy vyrovnat s tím, že Bolzano odmítal vyučovat podle jeho příručky (Frint, 1806). Tuto Bolzano považoval za nedostatečnou a opakovaně veřejně podroboval kritice.[237] Bolzano odmítá obvinění s poukazem na své svědomí, nehodlá sám rezignovat a nechává se sesadit. I v tomto kontextu lze zmínit Bolzanovu myšlenku ohledně *„Právo na neposlušnost“*.[238]

(Putna, 2017), zasazující Bolzanovo působení do širšího historiografického rámce české katolické literatury 19. století, konstatuje, že: *„V životním osudu a postojích Bernarda Bolzana takto ožívá dávný duch Jana Husa …“* (tamtéž, s. 51).[239] Putna píše. že *„se v novodobých duchovních dějinách českých zemí poprvé objevuje archetyp církevního disidenta*

---

[232] K peripetiím kolem Frintovy teologické učebnice a Bolzanových sešitů k výuce srov. (Loužil, 1978b), (Pavlíková, 1985b), (Píša, 2018), resp. (Bolzano, 1836).

[233] Státem dosazovaný studijní direktor disponoval většími pravomocemi, nežli měl děkan.

[234] Johann Nepomuk Grün (1751 – 1816) byl představitelem české osvícenské vědy. Zastával post děkana filozofické fakulty a opata Strahovského kláštera.

[235] Srov. (Píša, 2018). Srov. též (Loužil, 1978b).

[236] Ve čtvrtek 20. 1. 1820 byl Bolzano pozván k nejvyššímu purkrabí, kde byl přečten dekret, jímž ho císař František I. sesadil z vysokoškolského postu z důvodů *„porušení povinností kněze, učitele náboženství, učitele mládeže a dobrého státního občana“ – „„… buď bez odkladu odstraněn se stolice učitelské (na universitě) … Buď mu udělena nejostřejší důtka za ona místa v jeho tištěných řečech („vzdělávacích“) …, v nichž se tak těžce prohřešil proti povinnostem kněze, učitele mládeže a dobrého poddaného …; buď připojeno k této důtce, že přísnější trest, jakého by právem zasloužil, ze zvláštní milosti císařské mu promíjím …“ Dekret cis. Františka I. ze dne 24. prosince 1819“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. V).

[237] Srov. (Loužil, 1978b).

[238] *„… je zřejmé, že moudrý člověk se rozhodne jen tehdy neuposlechnout výslovného rozkazu svých představených, když je škoda, kterou by způsobilo jeho splnění, nesporně větší než pohoršení, k němuž by zavdalo podnět jeho nesplnění …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 134). Myšlenka, resp. citace je inspirována oddílem *Vybrané myšlenky z akademických řečí Bernarda Bolzana* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, zde s datováním exhorty 1812). Srov. (Bolzano, 1813, 1849-52, 1884).

[239] A to v souvislosti s vlastním Bolzanovým životopisem (Bolzano, 1836).

– muže, který si stojí za svou pravdou a odmítá se podřídit rozhodnutí autority, pokud ho o jeho vině nepřesvědčí racionálními argumenty. Muže, který intelektuálně i mravně očividně převyšuje své malicherné, ustrašené a závistivé odpůrce a kterému hrozí jen jediné: Že se propadne do (jistě v mnohém, snad i zcela) oprávněné zahořklosti vůči instituci, které obětoval všechnu svou sílu i rozum i srdce a která se mu odměnila nedůvěrou, podezříváním a ostrakizací. Že začne sám sebe vnímat jako jediného spravedlivého" (tamtéž, s. 50-51).

Bolzanovi přitom byla nabídnuta jiná místa, které nepřijímá i kvůli pokročilému věku své matky.[240] Když stále odmítá podání rezignace, je výše zmiňovaným dekretem sesazen a má zákaz vstupu za katedru. *„Okolnost, že jsem se stolice nevzdal dobrovolně, ale že jsem z ní byl sesazen, zdála se mi hned zpočátku, a zdá se mi dosud, velice důležitá. Kdybych byl odstoupil dobrovolně, byla by mě znepokojovala každá myšlenka na dobro, které bych tu snad mohl ještě vykonat ..."* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 97).

Bolzanovi však náleží doživotní renta, ke které si přilepšoval soukromým vyučováním.[241] Některé intepretace konstatují, že postih v podobě vyloučení z veřejného života (důsledkem neochoty rezignovat byl dekret o sesazení a přípis, ve kterém mu bylo do budoucna zapovězeno jakékoli další pedagogické působení na školách[242] a publikační činnost)[243] vlastně Bolzanovi zachránil chatrné zdraví a umožnil koncipování klíčových vědeckých děl.

Sám Bolzano přiznává, že se vlastně těšil, jak poklidně dožije v ústraní při vědecké práci. *„Jakkoli jsem pokládal za jedno z největších dobrodiní božích, že se mi dostalo úřadu učitele náboženství, a to v tak raném věku, byl jsem také upřímně rád, že mi byl zase odňat ..."* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 94).[244] Ke zhoršení Bolzanova zdraví dochází v období 1813-16, kdy se musí nechávat na univerzitě zastupovat. Po návratu se musí šetřit, čemuž výrazně neprospívá chlad a průvan ve velkých prostorách, kde vedl své exhorty.

V souvislosti s Bolzanovým univerzitním sesazením klade J. Loužil logickou otázku: *„... nepřekvapuje spíše, že padl až po patnácti letech intenzívního učitelského a kazatelského působení?"* (Loužil, 1978b, s. 19). *„... byl paradox v tom, že Bolzano mohl tak dlouho bez překážek hlásat své neortodoxní a podvratné názory, anebo v tom, že byl sesazen, ačkoli dle*

[240] Měl mu být nabízen i post profesora matematiky ve Vídni nebo astronoma v některé z rakouských hvězdáren.
[241] *„Skromná pense ve výši 300 zl. stř. ročně stěží stačila Bolzanovi na uhájení holého živobytí. Honoráře, které obdržel za své práce, rozdal mezi sociálně potřebné. Na bohaté žáky byl přísnější než na chudé, od majetných ctitelů bral vysoké honoráře za kondice neb jiné služby. Často se uvádí episoda, kterou zaznamenal Wisshaupt: K Bolzanovi přišel šlechtic a žádal ho o úsudek o svých matematických pracích. Bolzano shledal, že nestojí za nic. Řekl otevřeně knížeti své mínění a poradil mu, aby zanechal matematiky. Chce-li nějak vyniknout, nechť věnuje část svého jmění na vybudování akciové společnosti, která by stavěla levné a zdravé dělnické domky"* (Vozka, 1937, s. 12) – srov. (Wißhaupt, 1850). Vozka však zároveň připomíná Bolzanův odpor k dobročinnosti a charitě, např. v souvislosti s okázalým rozdáváním almužen, což precizuje kapitola 3. Srov. (Doležalová, 2018).
[242] *„Bolzanova žádost o místo profesora matematiky na pražské universitě byla zamítnuta na základě císařova rozhodnutí, že Bolzano nesmí být ustanoven v žádném učitelském místě ..."* (Seidlerová, 1963, s. 38-39). Na jiném místě pak Seidlerová – na základě korespondence Bolzana s M. J. Feslem z roku 1823 – uvádí, že *„Bolzanova činnost navenek v 20. a 30. letech je minimální"* (tamtéž, s. 40), přičemž Bolzano odmítá i *„stolici dogmatiky na universitě v Tűbingenu"* (dtto). Za stažením se z veřejného působení zřejmě je i Bolzanova volba.
[243] Srov. (Červinková-Riegrová, 1881).
[244] Bolzano ještě dodává: *„... a právě tímto způsobem odňat"* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 94). Ohledně svého pronásledování a perzekucí Bolzano přiznává, že nejcitelněji byl zasažen obviněními, týkajícími se jeho *„mravního charakteru"*, v čele s výtkou *„pýchy a samolibosti"* (tamtéž, s. 107). In (Bolzano, 1836) nad obviněními přemýšlí a snaží se hájit, že snad nikdy *„nezpyšněl"* ani nepodlehl ješitnosti.

svého nejlepšího přesvědčení pracoval k obnovení a zdůvodnění náboženské víry?" (dtto).[245]

Odejitím z univerzity pronásledování svobodomyslného Bolzana však nekončí. Je tlačen k odvolání mnohých myšlenek. Podle (Loužil, 1978b aj.) mělo být konečným cílem podrytí jeho mravní autority,[246] která přitom ale byla nuceným odchodem z univerzity ještě posílena. *„V očích veřejnosti, zejména vzdělanců, se Bolzano jevil jako mučedník pronásledovaný pro své přesvědčení; to jen zvyšovalo jeho nespornou mravní autoritu"* (Loužil, 1998, s. 895).

Bolzano se následně nachází pod dohledem církevním i pod policejním dozorem.[247] Nesmí publikovat, což hořce nese: *„Co se předloží cenzuře pod mým jménem, tomu je nejen odepřeno imprimatur, ale rukopis sám je ihned zabaven a opětované prosby o vrácení mého vlastnictví nejsou ani pokládány za hodné odpovědi"* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 102-103).[248] Bolzanovi je odpírán přístup k vědecké literatuře, jeho pošta je cenzurována. Později má dovoleno vydávat práce bez politického či náboženského obsahu. Zákaz veřejné činnosti Bolzana vedl k orientaci na vědní obory, kde mohl svobodně argumentovat – např. na logiku a matematiku. Přednášky a koncepty exhort jsou Bolzanovi odebrány a roku 1821 je proti němu zahájeno léta trvající vyšetřování.[249] Přímé i nepřímé perzekuce se týkají i Bolzanových stoupenců, jak rekapitulují úvodní pasáže kapitoly 4.

(Seidlerová, 1963) v kontextu po desetiletí trvajícího poštovního dozoru, nutnosti a obtíží tajné korespondence, nebezpečí domovních prohlídek, šikanování osob Bolzanovi blízkých, ale i strachu mnohých se s Bolzanem jakkoli stýkat, konstatuje, že *„Bolzanova ideová izolovanost ... se brzy propojuje s izolovaností osobní ..."* (tamtéž, s. 39).

Dobové námitky proti Bolzanovu učení byly povahy nejen náboženské, ale i politické.[250] (Kolman, 1958) zdůrazňuje *„pronikavý rozpor"* názorů *„s ideologií, jež v jeho době vládla v rakouském státě"* (tamtéž, s. 91). Rozpor měl *„... tragickou odezvu v Bolzanově životě"* (dtto), přičemž měl být prohlouben dalšími okolnostmi. 1) Podobou rakouského osvícenství – *„josefinismem"* a bojem v lůně katolické církve mezi stoupenci reforem a katolickou reakcí (kdy se částečně hranice mezi těmito tábory měla shodovat s *„rozhraničením ... mezi austrokatolicismem a římským katolicismem"*. 2) *„Bolzanovy myšlenky daleko přesahovaly rámec původních idejí německého osvícenství"*. 3) *„... Bolzano nebyl nacionalista, nemohl*

---

[245] Loužil pokračuje: *„Odpověď ... nám může poskytnout jen konkrétní rozbor Bolzanovy kazatelské a učitelské činnosti. Ale jedna věc se zdá být zřejmá již nyní: vysvětlení nebude spočívat v eliminaci zdánlivého paradoxu, nýbrž v jeho potvrzení a vysvětlení z povahy Bolzanovy činnosti a názorů"* (Loužil, 1978b, s. 19).

[246] *„Bolzano byl zneškodněn jako učitel a kazatel, avšak mnohem důležitější bylo zničit jeho mravní autoritu, zlomit ho v jeho odporu a přimět k odvolání a pokání"* (Loužil, 1978b, s. 158).

[247] (Seidlerová, 1963) ohledně *„ostrého policejního dozoru"* upřesňuje: *„Na tento dohled však nelze ... pohlížet jako na nějaké výjimečné represálie; byl údělem většiny inteligence, i těch, kteří se z hlediska úřadů neprovinili ..."* (tamtéž, s. 38).

[248] Pokouší se o publikování pod cizím i svým jménem, ale posléze na vydávání náboženských spisů v Rakousku rezignuje. K čemuž poznamenává: *„Nezbývá mi tedy než čekat, až se poměry samy sebou změní. A skutečně doufám, že se časem změní alespoň něco v té věci. Myslím, že kdybych chtěl za několik let vydat například spisy čistě matematického obsahu, nemusely by být jejich vydání činěny překážky. Nemohu však rozumně očekávat, že se dožiji toho, aby mi bylo povoleno také vydání spisů spadajících do oboru náboženství"* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 103).

[249] K cenzuře Bolzanových prací, resp. k pokusům Bolzana publikovat doma i v zahraničí srov. (Píša, 2018).

[250] (Seidlerová, 1963) shrnuje: *„Bolzanovo sesazení z místa profesora, i když se v něm bezesporu odrazily současně vnitrocírkevní boje, mělo jasně politický charakter"* (tamtéž, s. 177). Pokračuje: *„Přímé politické činnosti se Bolzano stranil"* (dtto). Což se projevilo i během revolučního roku 1848, jak připomíná kapitola 2.

však také nesympatizovat s bojem utlačeného českého národa za obnovení jeho práv, jeho politické rovnoprávnosti a jeho kultury a nemohl tento boj nepodporovat" (tamtéž, s. 92).

Napadána byla Bolzanova tvrzení o rovnosti, odstranění rozdílu mezi stavy[251] anebo učení o poměru k vrchnosti. Vytýkán Bolzanovi byl racionalismus, obraznost náboženského učení a jeho nahrazování morálkou i nauka o věčném trvání a vývoji světa, věčném pokroku a nekonečnosti vesmíru. V časech protinapoleonských nálad obecné blaho – coby konečný cíl Bolzanova nejvyššího mravního zákona – připomínalo orgán francouzské revoluce Výbor obecného blaha. Podezřelé bylo již samotné slovo ústava, když Bolzano hovořil a psal o nutnosti zavedení lepšího společenského zřízení a dokonalejších ústav.[252]

Na Bolzanovu obranu vystupují studenti, mezi nimiž kolují posměšné verše: *„To, že vláda ve své hlouposti svrhla největšího patriota Čech, je jen ku prospěchu moudrosti, lepší poddané to vzbudí v jejich snech. Náš Bolzano už velkým zůstane, i když vystaven tak těžké pohaně!"* (Loužil, 1978b, s. 155, s odkazem na Bolzano, Winter, 1969).[253] Bolzano však vyzýval ke klidu a v exhortách již připravoval studenty na své sesazení. Nabádal je k samostatnému přemýšlení o svých názorech – *„Zkoumejte vše a to dobré podržte!"*.[254] K uklidnění situace přispělo, že na uvolněné místo nastoupil bolzanovec B. Pfeiffer.[255]

Bolzano se těšil podpoře obrozeneckých autorit jako J. Dobrovský či F. L. Čelakovský – *„Nevinný Hus v osidla jejich upadl, upadl pravdu milující Rousseau, a – Bolzano – můj božský učitel padl, ach, padl"* (Čelakovský Kamarýtovi, cit. dle Loužil, 1978b, s. 154).[256] Za Bolzanem stála také část staré zemské šlechty či pražský arcibiskup. Proces, který proti Bolzanovi vedla církevní vyšetřovací komise, formálně končí roku 1825,[257] a to po Bolzanově prohlášení o pravověrnosti.[258] Nikoli ovšem ohledně odvolání myšlenek, kdy Bolzano odolal

---

[251] *„Podstatná rovnost lidí především vyžaduje, aby byla odstraněna stavovská nerovnost"* (Kolman, 1958, s. 121).

[252] Srov. (Bolzano, 1932).

[253] Anebo: *„Ať potlačí jen hloupý stát Muže, jenž Čech je, největší vlastenec, Tak možno spící šálit snad, Však moudrým k prospěchu to bude nakonec Bolzano jest a bude velikán, byť sebe hůř byl osudem zlým štván"* (cit. dle http://www.ahmp.cz/print_new.php?printStatus=2&printPage=page/a176.html). Jedná se o epitaf za působením oblíbeného profesora, který se objevil krátce po Bolzanově sesazení na tabuli v posluchárně univerzity. Veršíky zavdaly příčinu k několikaměsíčnímu policejnímu vyšetřování a dočasnému uvěznění jednoho studenta, aniž by se prokázalo, čí ruka se odvážila vyjádřit všeobecné mínění.

[254] Bolzano *„věnuje 18. listopadu 1819 zvláštní promluvu otázce, jak by měli jeho posluchači a žáci posuzovat jeho, Bolzana, a jeho žalobce. Otevřeně jim říká, že zásady, které po léta hájil, narážejí na příkrý odpor a nejvyšší úřady uvažují o jeho sesazení. Varuje své žáky před nespravedlivým postojem ke svým odpůrcům ...; proto, že ho chtějí zbavit svobody vyučování, nemusejí být ještě zlí. A na jejich omluvu uvádí ... vysoký věk, neznalost pokroku věd, závislost na informacích z druhé ruky (od donašečů) apod. Avšak právě tak žádá své posluchače, aby nesoudili nepříznivě o něm samém jen proto, že je vystaven kritice úřadů a napadán svými nepřáteli. Ti mu předhazují mravní přepjatost, podvracení náboženství a myšlenkové novotaření. Není to ale jen obvyklé hanobení všech pokrokových myslitelů?"* (Loužil, 1978b, s. 153-154). Bolzano klade posluchačům na srdce, že *„nemají spěchat s odsudkem jeho názorů. Jeho pronásledování jim má být podnětem k tomu, aby o to přísněji a svědomitěji zkoumali objektivní zdůvodnění jeho zásad"* (tamtéž, s. 154, s odkazem na Bolzano, 1836).

[255] Srov. (Červinková-Riegrová, 1881), (Loužil, 1978b).

[256] Srov. (Palouš, 1981b, 1994), (Kolman, 1958).

[257] Srov. (Loužil, 1978b). Podle jiných interpretací však měl být proces fakticky ukončen až v roce 1828.

[258] K církevnímu procesu s Bolzanem, který poukazuje na střet doznívajícího osvícenství a mocensky prosazované katolické restaurace v Čechách na počátku 19. století srov. též (Lorenzová, 2002).

nátlaku arcibiskupa i císaře a nikdy nelitoval svébytného pojetí katolického náboženství.[259]

Bolzanovi hrozila internace v klášteře. *„Tvrdošíjnost Bolzanova odporu pobouřila jeho nepřátele do krajnosti. Zdálo se, že o jeho osudu je již rozhodnuto; byla již zkoumána otázka, ve kterém klášteře má být uvězněn. Tu zasáhla do Bolzanova osudu světlá postava Josefa Dobrovského ...“* (Loužil, 1978b, s. 160).[260] Na rozplynutí sporu do ztracena zřejmě měla vliv totiž i výhružka J. Dobrovského, že celá causa – včetně intrik J. Frinta[261] – bude zveřejněna v zahraničí.[262] Ovšem až do konce života se Bolzano nalézá pod nepřímým dohledem.[263]

Ohledně vstupu Dobrovského do sporu Loužil klade otázku: *„Proč vlastně musil Bolzana zachraňovat Dobrovský? Nemohl k témuž prostředku sáhnout ... sám?“* (Loužil, 1978b, s. 162). Odpovídá: *„Ne, Bolzano se nemohl otevřeně postavit proti své církevní vrchnosti, a to nejen proto, že nebyl existenčně nezávislý jako Dobrovský (jistě také ne pro nedostatek odvahy), nýbrž především proto, že neměl jeho světonázorové a mravní autonomie: proto, že ve svém reformním úsilí vytyčil předem jasnou mez ustanoveních pozitivní církve. Musel přijít ryzí osvícenec Josef Dobrovský, aby učinil přítrž pronásledování polovičatého osvícence Bernarda Bolzana ...“* (tamtéž, s. 162-163, s odkazem na Lochman, 1964).[264]

Bolzanovo působení učitelské a kazatelské spadá do doby prvních výraznějších úspěchů českého národního hnutí. Vrcholí činnost starší buditelské generace, zakotvené v osvícenství (V. M. Kramerius, J. Dobrovský, A. J. Puchmajer, J. Nejedlý). Stále silněji se však již hlásí o slovo i první představitelé druhé generace, v jejichž projevech se ozývají tóny romantického nacionalismu (J. Jungmann, V. Hanka, F. Palacký, P. J. Šafařík, F. L. Čelakovský, J. E. Purkyně). Který však Bolzano odsuzuje, veřejně kritizuje jako dobový nešvar a považuje za formu romantického blouznění.[265] Podle Bolzana lidé blouzní, pokud nezkoumají věci takové, jaké jsou o sobě, nýbrž tvoří si o nich obrazy, které jsou jim příjemné. Mají však chybu, že podněcují k citům a činům, které neodpovídají skutečnému stavu věcí. Odmítal laciné vlastenecké horování a ani v českém jazyku neviděl romantické ztělesnění národního ducha, nýbrž tento považoval za pouhý nástroj sociální komunikace. Přitom ale důsledněji neusiloval o jediný státní jazyk ani nepochyboval o způsobilosti češtiny pro potřeby vědy či literatury.[266]

Bolzanův odpor k romantickému nacionalismu vadí J. Jungmannovi, jednomu

[259] *„Bolzano se na slavnostním zasedání pražské arcibiskupské konzistoře přihlásil formálně k učení katolické církve, aniž by ovšem musel explicitně odvolat své názory. Tím byl osvobozen od dalších církevních postihů, suspendace z univerzitního místa však zrušena nebyla a autorovi rovněž nebyly vráceny rukopisy, které si církevní orgány předtím vyžádaly k přezkumu“* (Píša, 2018, s. 216). Srov. (Bolzano, 1836).

[260] O pomoci Dobrovského se však Bolzano nedozvídá. Věřil, že zásluhu na ochabnutí zájmu o jeho osobu měla hlavně velkomyslnost císaře – srov. (Červinková-Riegrová, 1881). Srov. též (Berka, 1981c), (Němcová, 1996).

[261] *„Bolzanovo a Frintovo pojetí náboženské nauky se totiž úplně rozcházelo, neboť jejich základní duchový postoj byl venkoncem jiný ... Frint vycítil v Bolzanovi brzy protivníka a pokoušel se učinit jej včas neškodným“* (Winter, 1933, s využitím českého překladu 1935, s. 49).

[262] Dobrovský píše ostré dopisy pražskému arcibiskupovi Chlumčanskému, který býval biskupem litoměřickým. Varuje, že zveřejnění intrik císařova zpovědníka (včetně chyb jeho učebnice) a dalších může vyvolat posměch vzdělaného světa. Václav Leopold Ignác Chlumčanský (1749 – 1830) v roce 1805 vysvětil Bolzana na kněze.

[263] (Píša, 2018) dokladuje, že policejní sledování Bolzana skončilo s jeho přesídlením do Těchobuzi roku 1830. (Loužil, 1978b) píše: *„Od konce roku 1825 nebyl už Bolzano až do konce života obtěžován. Nesměl ovšem učit, ani publikovat a jeho starší spisy byly dány na index ...“* (tamtéž, s. 163).

[264] Čímž Loužil ilustruje *„nedůslednost a rozpornost Bolzanova postoje jako nábožensko-mravního reformátora ...“* (Loužil, 1978b, s. 162) i Bolzanovo *„zvláštní postavení mezi osvícenstvím a restaurací“* (dtto).

[265] Ale i v jeho myšlení lze nalézat prvky romantismu či biedermeierovské citovosti – srov. (Loužil, 1978b).

[266] Srov. (Bolzano, 1813, 1816b, 1849-52 aj.). Podrobněji k problematice jazyka viz kapitolu 2.

z Bolzanových dobových odpůrců.[267] Bolzanův osud byl přitom spjat se značným zájmem ze strany českých obrozenců.[268] Osobnosti Bolzana si vážil a některé jeho ideje vášnivě vyznával F. L. Čelakovský, jeden ze známých Bolzanových studentů. Mezi které náleželi V. Hanka nebo V. Zahradník a další,[269] zmiňovaní v souvislosti s bolzanovci v kapitole 4. Bolzana se zastával J. Dobrovský, F. Palacký s Bolzanem konzultoval teologické a církevně-politické problémy svého historického díla.[270] Bolzana uznávala a humanistickými ideály Bolzana se řídila K. Světlá,[271] na Bolzanovy myšlenky odkazovala i její sestra S. Podlipská, bolzanovce zmiňuje J. Arbes či J. Š. Baar.[272] Po smrti Bolzana se k němu hlásí K. Havlíček Borovský.[273]

Po odejití z univerzity se Bolzano stahuje do ústraní a sepisuje řadu prací, z nichž některé vycházejí tiskem až po jeho úmrtí. Mnoho studií zůstává v rukopisech či roztroušeno po méně významných tiskovinách. Od roku 1820 přebývá na zámečku v Radíči na Sedlčansku.[274] V období cca od poloviny 20. let do 40. let získává Bolzano takřka rodinné zázemí na Pacovsku, ve vesnici Těchobuz, na velkostatku manželů Hoffmannových.[275] Tito vlastnili v

[267] Ke vztahu Jungmanna i jeho příznivců k Bolzanovi a jeho žákům srov. (Pavlíková, 1974), (Seidlerová, 1963). Srov. též (Loužil, 1978b).

[268] V souvislosti s přesahy českých obrozenců, resp. ohledně charakteru Bolzanova společenskovědního poznání (Čechák, 1981) klade důraz na *„základní motiv ovlivňující (subjektivně) formování Bolzanových společenských názorů. Sám jej charakterizuje jako snahu „co nejvíce přispět k obecnému blahu lidstva“ …“* (tamtéž, s. 485). Což precizuje kapitola 2. v kontextu Bolzana-filozofa, resp. kapitola 3. mapující Bolzanovy názory sociální.

[269] *„Mezi jeho žáky a stoupenci nacházíme básníky F. L. Čelakovského a J. V. Kamarýta, pokrokové kněze V. Zahradníka a F. Náhlovského, představitele českého romantismu V. Hanku, J. Lindu a. V. Svobodu a mnohé další příslušníky tehdejší české inteligence“* (Berka, 1981c, s. 5). Bolzanovce představuje úvod kapitoly 4.

[270] Palacký též Bolzana zapojoval do činnosti Královské české společnosti nauk, které předsedal – srov. (Loužil, 1978b). Vnučka Palackého sepsala první biografii Bolzana v českém jazyce (Červinková-Riegrová, 1881).

[271] In (Světlá, 1888) vzpomíná: *„Jaký vliv měl Bolzano napolo námi zapomenutý, nikdy a nikde ještě u nás dle dosahu a zásluhy své nedoceněný, na mysli svých současníků, těžko vypsati … Tolik prostředních hlav, slabých talentů, nepatrných spisovatelů nalezlo u nás panegyriky ochotné, možná dost, že právě jen proto, aniť byli prostředními, nepatrnými, bezvýznamnými, nesnižujíce nikoho velikostí svou, neurážejíce nikoho vzletem a snahou svou. A tento první zas s otevřeným hledím bojovník pro novou svobodu naši, nejrozhodnější, nejšlechetnější z nich v době své, jenž naučil tolik českých srdcí znovu po ní toužiti a vzdělal našemu národu tolik výtečných učitelů, kteří všude, kdež působili, po sobě zůstavili stopy kvetoucí a pokračujíce jeho ideálním směrem, u nás rok 1848. možným učinili a pod jménem Bolzanistův na vždy si získali nároky na vděčnost národa našeho – o muži takového významu, takové ceny, nemáme jiného než tu a tam některou zběžnou, neúplnou zprávu, a nikdo se necítil dosud puzen a povinen zachovati potomkům důstojnou o něm památku. Nepsalo prý se dosud o Bolzanovi, ježto byl po otci Vlachem, pro vědu neměl dosti zásluh, že byl knězem a ták dále. Nemohu ovšem posoudit díla jeho vědecká a jejich pro vědu tu význam, ale ve vědě pro nás nejdůležitější, bez níž by zůstalo člověčenstvo i se svými telegrafy, železnými drahami a všemi výboji novověkými, v nichž mnohým teď se líbí spatřovati souhrn jeho kultury, tím stádem polovičních dravců, jímž že dosud jest, obraz jeho dějin co nejurčitěji mu dosvědčuje, ve vědě, kterak se stává člověk člověkem a jak úkolu svému lidskému nejlépe by dostál, tu náleží beze všeho odporu Bolzano mezi nejjasnější hvězdy“* (tamtéž, s. 129-131).

[272] Srov. (Arbes, 2011), (Baar, 1941).

[273] O vlivu Bolzana na Havlíčka i o podobnosti jejich úvah se zmiňuje úvod kapitoly 4. Srov. (Stanislav, 1954).

[274] U pražského advokáta Františka Pistla (1812 – 1872), který Radíč vlastnil. V období 1820-30 hostil Bolzana, který hledal klid na vědeckou práci, ochranu před rakouskými úřady a zdravotní odpočinek. I když byl zbaven kněžství a odsvěcen měl dále sloužit v zámecké kapli mše. Bydlel v zámeckém pokoji, který nese jeho jméno.

[275] Obec Těchobuz uvádí na svých stránkách ohledně zámku následující: *„… V letech 1825 až 1841 pobýval u rodiny Hoffmannů Bernard Bolzano, významný filozof, matematik a teolog. Bývalý Bolzanův pokoj byl v severní části zámečku …“* (cit. dle http://m.techobuz.cz/turista/mistni-pamatky/zamek#scroll). (Ottův slovník naučný, 1891) hovoří o období 1823-41. V pamětnickém vyprávění (http://techobuz.cz/files/kronika/vypraveni-o-bernardu-bolzanovi.mp3) zaznívá, že Bolzano pobýval v Těchobuzi od jara do zimy. Poprvé se v Těchobuzi měl objevit v roce 1823 a poslední návštěvu zde uskutečňuje před smrtí v létě roku 1848.

obci barokní zámek[276] a provozovali místní sklárny.[277] Bolzano je povolán ke smrtelné posteli jejich dcery Karolíny, zemřelé roku 1823. Nejprve se tak stává utěšitelem A. Hoffmannové,[278] zoufalé a zdrcené, které věnuje filozofické dílo *Athanasia neboli Důvody pro nesmrtelnost duše* (Bolzano, 1827a). Bolzano přes léto s rodinou Hoffmannových pobýval na venkově, kde těžil ze zdravého životního prostředí. Zimu trávil u bratra, který převzal otcovský obchod, v Praze. Denně přitom docházel k Hoffmannovým, kteří přes zimu také přebývali v Praze.

Hoffmannová je až do své smrti roku 1842 Bolzanovou *„mateřskou přítelkyní"* a oddanou spolupracovnicí, které žárlivě bděla nad jeho zdravím a měla mu i opakovaně zachránit život. Byla první čtenářkou jeho prací, ošetřovatelkou v nemoci a důvěrnicí, ke které Bolzano osudově přilnul. (Loužil, 1978b) píše: *„Anna Hoffmannová byla skutečně ženou výjimečnou a neobyčejnou a není divu, že měla na Bolzana-člověka i vědce hluboký pozitivní vliv"* (tamtéž, s. 168). Ohledně skutečné povahy vztahu tvrdí, že šlo o *„vztah výlučný a jedinečný, jehož citová spontánnost a intenzita překračují meze pouhého přátelství, i když si jak Bolzano, tak Anna Hoffmannová skutečný stav věcí snad ani neuvědomovali a jeho označení pravým jménem by nepřipustili"* (tamtéž, s. 169). Bolzano na Hoffmannové nesmírně lpěl a následně se všemožně snažil přispět k jejímu léčení, když se u ní začátkem 40. let 19. století objevilo závažné onemocnění. Smrt své přítelkyně velmi těžce nesl.[279] *„Po smrti Anny Hoffmannové jako by se ještě úžeji semkl kruh Bolzanových přátel a žáků kolem svého učitele"* (Loužil, 1978b, s. 290). Snažili se mu ulehčit život a zlepšit podmínky pro jeho vědecké aktivity.

„Bolzano žil po dlouhá léta v tom zapadlém kousku Českomoravské vysočiny s očima otevřenýma a rukama dělnýma" (Palouš, 1981a, s. 392). Bolzano v Těchobuzi iniciuje vznik české školy,[280] pomáhá místním zemědělcům, přičemž v duchu své vize propaguje ideu družstevní práce, navrhuje zřídit agrární družstvo, družstevní sýpky i družstevní svépomocnou záložnu. *„Bolzano byl v trvalém styku s lidmi. Byl utěšitel i podpořil … Josef Hoffmann ve svých pamětech píše, že kdo se s Bolzanem setkal, ten byl již nadosmrti poznamenán"* (tamtéž, s. 395). *„Svědectví hlasu místní lidové tradice dosvědčuje, že ušlechtilost Bolzanova nebyla jen situována do patosu jeho vědeckého díla v oblasti utopického uvažování o nejlepším státu a jeho racionalistických vývodů v oblasti mravouky, ale projevovala se výrazně v jeho*

[276] V roce 1981 byla v průčelí zámku – na počest 200. výročí Bolzanova narození – umístěna jednoduchá pamětní deska s nápisem, který neopomíjí ani sociální dimenzi Bolzanova odkazu: *„Zde žil a pracoval v letech 1823-1841 Bernard Bolzano významný matematik, filosof a sociální myslitel"*.

[277] Němec s upřímným vztahem k českému národu, pokrokový josefinista Josef Hoffmann (1776 – 1851) byl majitel panství, sklářský podnikatel a mecenáš. Náležel k nejbližšímu kruhu Bolzana. Srov. (Hoffmann, 1850).

[278] Anna Hoffmannová, rozená Janotíková z Adlersteinu (1784 – 1842) byla vzdělaná a inteligentní *„ženština ducha i srdce"*. Původně spíše šetrná, kterou silně proměnila smrt její dcery a vliv utěšitele a mentora Bolzana.

[279] V době pohřbu Hoffmannové byl Bolzano sám těžce churav, ovšem nedal se přáteli ani lékařem, *„odradit od toho, že „doprovodí rakev své „dobrodinkyně" na cestě do Těchobuzi, kde měla být pochována v rodinné hrobce"* (Loužil, 1978b, s. 171). Bolzano se *„z rány, kterou pro něho znamenala smrt Anny Hoffmannové, … již nikdy zcela nevzpamatoval. Zbývající léta jeho života jsou již poznamenána pozvolným úbytkem tělesných i duševních sil"* (dtto). Loužil dodává: *„Život již pro něho ležel převážně v minulosti"* (tamtéž).

[280] Přesvědčil rodinu Hoffmannových, aby z věna zesnulé dcery – namísto plánované honosné hrobky – postavili a finančně zabezpečovali školu. Která se měla stát památníkem nejtrvalejším. O škole obec Těchobuz uvádí: *„Byla postavena roku 1825 majitelem velkostatku Josefem Hoffmannem …. Vystavění školy inicioval Bernard Bolzano a na stavbu byla použita část peněz, které byly původně určeny k výstavbě kaple a hrobky předčasně zesnulé dcery Josefa Hoffmanna Karolíny. Škola byla triviální, jednotřídní a učilo se česky. Škola přispívala ke vzdělání řady generací plných 149 let, v roce 1974 byla škola v Těchobuzi, pro nízký počet žáků, uzavřena"* (cit. dle http://m.techobuz.cz/turista/mistni-pamatky/skola#scroll). Srov. (Kadlec et al., 2009).

všedním životě, v jeho denním konání, v jeho zacházení s bližním" (dtto).

Bolzano bývá vnímán jako chladně uvažující bytostný intelektuál, který se příliš nezajímal o praktické problémy a starosti lidí. Což však relativizují jeho aktivity na univerzitě (pomoc nejen studentům) i nadšený zájem o dění v Těchobuzi. Kde měl dokonce sloužit mše. Místním lidem se jevil jako člověk mimořádně dobrosrdečný a aktivně pečující o obecné blaho. Ohledně pobytů v Těchobuzi kolují i pověsti. Nejrozšířenější je pověst o Bolzanově studánce, zvané též svěcené. U studánky měl Bolzano často odpočívat i s A. Hoffmannovou a pracovat. Právě tady měla vznikat jeho autobiografie (Bolzano, 1836), věnovaná Hoffmannové.

Pověst koluje hned v několika zněních. (Stehlík, 1957) s odkazy na (Kavalírová, 1929) píše: *„Ze zámku vyběhlo děvčátko a ztratilo se v lese. Marně je sháněli v celém okolí, až šťastná náhoda pomohla. Vyslali po stopách psy. Jeden se utrhl a druhý, jdoucí s Bolzanem, dovedl svého pána ke studánce, předtím neznámé, kde plačící dítě vítalo svého zachranitele. Pes brzy nato zahynul … v parku pod mohutným bukem můžeme ještě dnes spatřit malý pomníček, na památku této příhody zde postavený"*.[281] Jiné verze však jako ztracenou uvádějí dcerku Hoffmannových.[282] (Koubek, 2014) přidává verzi další. Dívka se měla sama zaběhnout ze zámku. Lidé ji celou noc hledali, avšak marně. Ráno se k nim přidal i Bolzano, který dívku objevil spát na okraji lesa vedle studánky. Bolzano nedovolil, aby ji lidé vzbudili a čekali, až tak učiní sama. Po probuzení jim vyprávěla o krásné paní, která ji hlídala a opatrovala. Bolzano usoudil, že dívka měla zjevení a tou paní byla Panna Marie. Bolzano se měl zasadit o to, aby studánka byla posvěcena. Kromě toho chtěl u studánky nechat postavit kapličku, k čemuž však nikdy nedošlo. Podle Galerie Bernarda Bolzana v obci Těchobuz[283] má být pravděpodobnější verze s neznámým děvčátkem, vystopované Bolzanovým psem.[284]

Vedle vědy se Bolzano věnuje rekonvalescenci, neboť po celý život trpí vážnými obtížemi zdravotními.[285] *„Bolzanovo chatrné zdraví bylo navíc podlamováno úmrtími jeho nejbližších*

---

[281] Cit. dle http://www.zemezamyslena.cz/chapters/32. (Palouš, 1981a) pověst formuluje obdobně: *„Těchobuz je na okraji dost hlubokých lesu. Stalo se, že na večeru odešlo asi čtyřleté děvčátko a odešlo do lesa. Než zpozorovali jeho ztrátu, uhodila noc a lidé hledali. Hledali marné, děvčátko nenašli. Doslechl se to Bolzano. Mel velmi ušlechtilého psa, kterého nasadil na stopu, kudy děvčátko šlo, jak je naposled viděli. Psa nasadil a Bolzano děvčátko zachránil. Bolzanův pes to děvčátko zachránil před smrtí, protože děvčátko by bylo noc nepřežilo, protože to nebylo v době, kdy by byly teplé noci"* (tamtéž, s. 395). Vděční rodiče v místě, kde bylo děvčátko nalezeno postavili pomník. Věnovaný nikoli skromnému Bolzanovi, nýbrž jeho čtyřnohému příteli.

[282] Na stránkách obce Těchobuz figuruje Bolzanova studánka s textem: *„Název vznikl díky pověsti, která vypráví, že Bolzano zde našel ztracenou dceru Hoffmannových Karolínu. Bolzanova studánka je jedním z míst, která v okolí obce a v paměti krajiny uchovávají živou vzpomínku na Bernarda Bolzana"* (cit. dle http://m.techobuz.cz/turista/mistni-pamatky/bolzanova-studanka#scroll). Stránky obce byly vygenerovány v roce 2008 z dostupné literatury, přičemž jednotlivé zdroje se od sebe odlišovaly. Ztracenou dcerku Hoffmannových zmiňuje také Obecní kronika Těchobuz, založená roku 1925 (*Kronika Těchobuze v průběhu staletí* in Kadlec et al., 2009, zde s. 6 dle http://techobuz.cz/obcan/kronika-techobuz-v-prubehu-staleti). Karolína (po domácku Karlinka) se měla ztratit a s přicházející nocí narazila na studánku. Kamenné zdi se střechou tehdejší velké studánky ji chránily před chladem. Karlinku měl objevit podle jedné verze Bolzano, podle jiné věrný pes Karolíny. Jiná znění zmiňují ušlechtilého psa Bolzana.

[283] Též podle pamětníka na http://techobuz.cz/files/kronika/vypraveni-o-bernardu-bolzanovi.mp3.

[284] *„Pomníček Bolzanovu psu"* existuje jako pískovcový podstavec bez textu. Původně stál u rybníka, ale byl přemístěn. Mnozí si mysleli, že jde připomenutí koně. Bolzano figuruje i v pověsti o propadlém mlýně v černé kaluži pod protrženou hrází na úpatí kopce Dobroslava. Služebné děvče proklelo mlynáře, mlýn se propadl a na jeho místě vzniklo malé jezírko. Do této černé kaluže měl Bolzano spouštět klubko provazu zatíženého kamenem, ale dna nedosáhl. Od té doby lid věří, že je kaluž bezedná. Srov. (Kadlec et al., 2009), (Stehlík, 1957).

[285] Bolzano měl být postavy pohublé, astenický typ. (Hoffmann, 1850) píše, že oduševnělý Bolzano byl středně vysoký, štíhlý a na muže jemně stavěný. Podle exhumačního nálezu in (Vlček, 1981) zubní sklovina a stopy na

... Nejvíc ... Bolzanem otřásla smrt jeho matky, která ho zastihla uprostřed církevního vyšetřování (1821). Každá taková rána vyvolala u něho nové chrlení krve, z něhož se dlouho a těžce zotavoval" (Loužil, 1978b, s. 163). Vyššího věku se Bolzano měl dožít díky zdravému životnímu stylu, včetně otužování. Významnou roli sehrála jeho pevná vůle, odhodlání a duševní vyrovnanost.[286] Ctnostný – v určitých ohledech přímo puritánský – Bolzano žil skromně, až asketicky. Prostředky na nákup knih dostával od přátel a svých stoupenců. Loužil píše o *„úzkoprsém moralismu"* Bolzana, který má být zřetelný i z konstrukce Bolzanova ideálního státu in (Bolzano, 1932), rozebíraného kapitolou 3., čím může být míněna rigidita společenských vztahů i fungování celého Bolzanem navrhovaného společenského systému.[287]

V bádání se Bolzano zaměřuje na teologii, filozofii, logiku a matematiku, přičemž neopomíjí ani nápravu společnosti. Stále zkoumá dosah svého životního úkolu *„šíření blahodějného světla"* pro *„lepší uspořádání světa"* skrze náboženství, přičemž chtěl psát jenom to, co se *„ne-li lidem, aspoň Bohu bude líbiti"*.[288] Přesahuje přitom rámec křesťanské lidumilnosti a dobročinnosti a dostává se místy až na pozice socialistické. Bolzano uvažuje o nutnosti změn politických a ekonomických, včetně proměn sociálních poměrů venkovského lidu a městské chudiny,[289] jak ukazuje kapitola 3. Vše v duchu nejvyššího mravního zákona, resp. Bolzanova celoživotního úsilí o blaho lidstva. *„... je přece jen jedna vlastnost, kterou by mi měli přiznat a po jejímž uznání netoužím z pouhé ješitnosti, ta totiž, že jsem to dobře myslel se svými bližními a že mé hlavní úsilí od časného mládí až dodnes směřovalo jen k tomu, abych napomáhal blahu lidstva"* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 114).

Bolzano vytváří obsáhlé, multidisciplinárně rozkročené, dílo, které však dlouho zůstávalo nedoceněno a nebylo ani obecněji známo. Současníky zaujal jako mravní autorita, kazatel či pedagog, ovšem jako vědec je příliš neoslovuje. Jak shrnuje kapitola 2. Vedle problémů s rakouskou cenzurou a církevními zákazy při vydávání knih[290] roli sehrála i jeho originalita. Na straně jedné v řadě aspektů předběhl svou dobu, na straně druhé se ovšem jeho myšlení (např. filozofické) mohlo Bolzanovým současníkům jevit jako již neaktuální a zastaralé.

V rámci pedagogických a reformátorských plánů Bolzano zpracovává učební materiál *Religionswissenschaft*[291] (Bolzano, 1834b) a především stěžejní vědecké pojednání *Vědosloví* (Bolzano, 1837b), v nichž klade důraz na teoreticko-systematické zpracování látky. I zde je

---

skobovitém kořenu nosu svědčí o přítomnosti tuberkulózních nemocí v dětství, stejně jako o poruchách výživy. Kromě odkašlávání krve měl Bolzano trpět častými záněty při okraji kostry nosu.

[286] Srov. (Wißhaupt, 1850).

[287] Konkrétně Loužil zmiňuje Bolzanův *„značně úzkoprsý moralismus, který byl v rozporu s mocným rozvojem měšťanské kultury a umění v první polovině 19. století ..."* (Loužil, 1978b, s. 117) v souvislosti s Bolzanovým odporem k divadlu. Srov. kapitolu XVII. *O umění* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934), představenou v subkapitole 3.1.

[288] Srov. dopis M. J. Feslovi z dubna 1831 in (Winter, 1933).

[289] V úvahách i aktivitách Bolzanovi nešlo pouze *„o lidumilnost či dobročinnost v křesťanském pojetí, ale také o reálnou přeměnu sociálních poměrů venkovského lidu a městské chudiny"* (Berka, 1981c, s. 34).

[290] Srov. (Píša, 2018).

[291] *Učebnice náboženské nauky – Náboženská věda v kritickém přehledu* (4. svazky: *Lehrbuch der Religionswissenschaft, ein Abdruck der Vorlesungshefte eines ehemaligen Religionslehrers an einer katholischen Universität, von einigen seiner Schüler gesammelt und herausgegeben*). Přesněji se jedná o systematický výklad Bolzanových teologických názorů na základě jeho univerzitních přednášek z náboženské vědy, *„které jeho žáci vydali bez jeho vědomí a jména v roce 1834 v zahraničí ..."* (Loužil, 1978b, s. 129).

patrná Bolzanova vědecká snaha proniknout do základů zkoumaných oborů.[292] Právě zmíněné práce bývají někdy interpretovány jako Bolzanova hlavní díla.[293] Bolzano samotný ovšem za stěžejní považoval především svůj utopický spis (Bolzano, 1932), rozebíraný kapitolou 3.

„Dvojí dobrou stránku mělo odstranění Bolzanovo z úřadu tak namáhavého, jakým pro jeho svědomitost byla professura náboženství na filosofii; byloť mu více možná pečovati o své zdraví a tak život si prodloužiti, jakož i užiti tohoto získaného času ku pracím vědeckým, jimž v zimě v Praze, v létě pak (od r. 1823) v Těchobuzích u přítele svého Hoffmana se oddával, o čemž nejlépe svědčí spisy Královské české společnosti nauk, jejímž řádným členem Bolzano od 19. února byl, a pak v Sulzbachu vydané … Zejména vypracoval mezi r. 1820 – 1830 nejobsáhlejší své dílo, zvané Wissenschaftslehre … načež opět mathematickým bádáním se věnoval, hodlaje zbudovati úplnou soustavu mathematickou, což i z velké části provedeno v zachovaném rukopisném díle velmi objemném" (Ottův slovník naučný, 1891, s. 315).

Bolzano se rád zdržoval na zámku v Liběchově u Mělníka, kde koncipuje metafyzický spis *Paradoxy nekonečna* (Bolzano, 1851b). V Liběchově náležel k hostům vlasteneckého mecenáše A. Veitha,[294] přičemž pobýval i u jeho sestry v Jirnech poblíž Úval.[295] Od roku 1841 Bolzano žil u bratra v pražské Celetné ulici.[296] Mnohá matematická a logická pojednání vznikají v období 1841-48, kdy se po návratu do Prahy účastní činnosti Královské české společnosti nauk, jejímž členem byl jmenován roku 1815.[297] Což bylo jedno z mála oficiálních uznání, které se mu dostává během života. Bolzano působil jako sekretář sekce a konal řadu přednášek z matematiky, fyziky,[298] filozofie, estetiky i jazykovědy, z nichž některé byly i vydány tiskem.[299] K aktivnímu zapojení do zmíněné instituce přispěl *„Bolzanův návrat do Prahy na počátku čtyřicátých let a zejména skutečnost, že řízení Královské české společnosti nauk se ujal František Palacký … V roce 1841 prosadil Palacký dokonce, že byl Bolzano zvolen sekretářem matematické a filozofické sekce"* (Loužil, 1978b, s. 302).[300]

---

[292] *„Bolzano usiloval o porozumění základním pojmům, slovům a větám, jimiž popisovali tehdejší myslitelé své postupy"* (Šolcová, 2018, s. 47).

[293] Srov. jejich stručné představení in (Bolzano, 1841).

[294] Liběchovský podnikatel Antonín Veith (1793 – 1853) byl mecenášem školství, věd a umění. Coby zemský vlastenec usiloval o pokojné soužití Čechů a Němců v českých zemích. Spolu se svým otcem – zámožným textilním podnikatelem J. Veithem z Volar – podporovali české a německé školy i kruh učenců a umělců navštěvujících Liběchov (B. Bolzano, F. A. Brauner, J. V. Frič, F. M. Klácel, J. V. Krombholz, F. Palacký, K. Sabina aj.). V Liběchově nalézaly azyl osoby vypovězené z Prahy či nepohodlné úřadům. V Liběchově působili malíři J. Navrátil a Q. Mánes, sochař V. Levý poblíž vytesal řadu soch, reliéfů a plastik. Včetně bájné jeskyně Klácelka, která měla sloužit jako pracovna F. M. Klácela anebo záhadných Čertových hlav, představených v subkapitole 4.1. K pobytu Bolzana v Liběchově srov. (Rychlík, 1959). Srov. též (Hanzal, 1979).

[295] Podnikatel a velkostatkář J. Veith věnem daroval Jirny dceři Kláře, provdané na pražského měšťana M. Wagnera. Jirenský zámek byl za své nejslavnější historie v polovině 19. století útočištěm mnoha vzdělanců.

[296] Obchodník Jan Křtitel Bolzano (1777 – 1859), uváděný též jako Johann Baptist Bolzano.

[297] *„1815, 19. II. – Bolzano byl zvolen členem Královské české společnosti nauk"* (Kolman, 1958, s. 209).

[298] Bolzano se přátelil s rakouským fyzikem a matematikem Ch. A. Dopplerem, kterého podporoval při jeho působení v Praze. Bolzano si uvědomoval význam objevu, známého jako Dopplerův jev, který byl představen na přednášce Královské společnosti nauk v roce 1842 – srov. (Eden, 1993). Srov. (Bolzano, 1843a, 1847a).

[299] Bolzano také podporoval návrh F. S. Exnera z roku 1842, aby Královská česká společnosti nauk začala vydávat kritický časopis. Tento měl seznamovat se stavem rakouské vědy a s vydanou literaturou, získávat rakouské literatuře zájem zahraničí a vzbuzovat zájem veřejnosti o vědu. K realizaci návrhu však nakonec, zejména z důvodů finančních a politických, nedošlo – srov. (Beran, 1981), (Hykšová, 2011).

[300] (Seidlerová, 1963) upozorňuje, že i když se Bolzano s rodinou Palackého blíže seznámil a na některé věci měl stejné názory, tak *„o nějaké příbuznosti v myšlení v zásadních otázkách nemůže však být ani řeči"* (tamtéž, s. 138). Odlišné zůstávají jejich náhledy na vědu, politiku i na společnost. Nepřímý vliv Bolzana na filantropické

Bolzanův rozporuplný postoj k dění revolučního roku 1848 připomínají úvodní pasáže kapitoly 2., v souvislosti s vizemi (resp. iluzemi) ohledně soužití Čechů a Němců. *„Na podzim roku 1848 se Bolzanův zdravotní stav opět zhoršil. Ke stálému kašlání krve přibylo již od poloviny čtyřicátých let vynechávání tepu; nyní si Bolzano navíc stěžuje na slábnoucí paměť“* (Loužil, 1978b, s. 307). *„Bolzano cítil, že jeho síly ochabují a že své dílo už nedokončí. Naděje, že najde skutečného pokračovatele, se ukazovala stále méně reálnou. K tomu přistoupil tragický průběh veřejných událostí. Svět kolem něho potemněl …“* (dtto).

V prosinci 1848 Bolzano nachladl. Vyčerpaný a nemocný umírá v pondělí dopoledne 18. 12. 1848 v Praze na ochrnutí plic v domě svého bratra U čtyř kamenných sloupů v Celetné ulici. O skonu referovaly pražské noviny např. těmito slovy: *„Bývalý swobodomyslný profesor náboženstwí na zdejších vyšších školách, známý Doktor Bolzano, jehožto spisy, smutný osud, wůbec žiwot protiwenstwí a pronásledowání plný u celé Ewropy w čestné jsou památce, zemřel wčera po krátké nemoci. Byľ to muž znamenitých darů ducha†), stal se wšak newinnou obětí absolutismu a pekelné hierarchie. – Studentská legie mu, jak slyšíme uspořádá na wybídnutí studetského wýboru slawný průwod. – Čest jménu a pokoj popeli jeho!“* (*Pražský Wečerní List*, 19. 12. 1848, č. 172, s. 1 (777). ISSN nemá).[301]

Brněnské *Morawské Nowiny*, kde byl hlavním redaktorem F. M. Klácel – ústřední postava subkapitol 4.1. a 4.2. – v krátkém oznámení o Bolzanově úmrtí na ochablost plic píší: *„Úmrtím jeho ztratily náboženství a věda jednoho z nejhorlivějších, nejsvobodomyslnějších a nejučenějších obránců a vzdělavatelů, nejen vlast, nýbrž i člověčenstvo jednoho z nejšlechetnějších a nad mnohé jiné moudřejších pánů a milovníků“* (*Morawské Nowiny*, 23. 12. 1848, č. 44, s. 173. ISSN nemá – přepis PS).[302]

Bolzano si přál spočinout vedle A. Hoffmannové v Těchobuzi. Uzavřel totiž s těchobuzským hostitelem neobvyklou dohodu. Podle úmluvy s J. Hoffmannem ten, *„kdo zemře dříve, má právo na místo po boku Anny Hoffmannové, druhý pak bude pochován na nejbližším volném místě. Bolzano zemřel první, avšak jeho bratr a snad i přátelé nevzali na jeho poslední přání ohled …“* (Loužil, 1978b, s. 172, s odkazem na Hoffmann, 1850).

Bolzano je tak – pod vlivem obav z pomluv – pohřben na pražských Olšanských hřbitovech. Původně do prostého rodinného hrobu, pod jednoduchý železný kříž, doplněný mramorovou deskou s latinskými slovy. V roce 1860 byly ostatky přeneseno do společné hrobky, kterou pro něho a jeho žáka a přítele F. Schneidra[303] dal zbudovat F. Šebek.[304] Místo se nalézá na III. hřbitově, těsně u zídky mezi II. a III. hřbitovem.[305] Nejenom (Vlach et al.,

---

aktivity Palackého dcery M. Riegrové-Palacké zmiňuje kapitola 4., obdobně jako práci dcery a spolupracovnice Riegra M. Červinkové-Riegrové. K bolzanovství u Palackých (a Riegrů) srov. (Pavlíková, 1976).

[301] Podepsáno značkou M. Což by mohlo značit nakladatele K. W. Medaua.

[302] Zpráva (uvozená R.R.) však pravděpodobně nepochází z pera Klácela.

[303] F. Schneider byl pohřben roku 1858 napravo od Bolzana.

[304] Architekt Šebek vyjádřil vděk svým oblíbeným učitelům Bolzanovi a Schneidrovi. Společná hrobka je umístěna v těsné blízkosti hrobů původních. Kamenný náhrobek ve stylu neogotiky ozdobil sochař J. Effenberger pískovcovým krucifixem. Do nové hrobky byly *„byli později pohřbeni ještě další dva muži, prof. Josef Šauer z Augenburgu (1917), ctitel Bolzanova učení, a Jan Schneider (1939), prasynovec Františka Schneidra, vrchní policejní ředitel“* (Sršeň, 2021, s. 163). Srov. (Ottův slovník naučný, 1891).

[305] *„V roce 1980 bylo při exhumaci zjištěno, že se zde nacházejí ostatky dalších jedenácti členů rodiny Bolzanů, které byly převezeny ze zrušeného hřbitova u kostela Panny Marie Na Louži. Tento kostel stál na Starém Městě na rohu dnešní Husovy ulice a Mariánského náměstí. V průběhu josefínských reforem byl spolu s přilehlým*

2016) tradičně ohledně přesné polohy uvádějí *„oddělení 9, hrob č. 107“* (tamtéž, s. 29). Podle aktuálního označení hřbitovních částí se však nejedná o oddělení 9, nýbrž o oddělení 10.

Původní mramorové náhrobní desky Bolzana a Schneidra jsou zasazeny přímo do hřbitovní zídky. Vzájemně se podobají – na černém pozadí stojí zlacenými literami životopisné údaje. U Bolzana latinsky, Schneidrovy jsou vytesány německy.[306] U Bolzana stojí: *Dr. BERNARDUS BOLZANO PRESBYTER ECCLES RELIGIONIS DOCTRINAE IN UNIVERSITATE PRAGEN A PROFESSOR C.R: PLURIMIS FLEBILIS OBIIT DIE XVIII. DECEMBRIS ANNO MDCCCXLVIII. AETATIS SVAE LXVII. DILECTUS DEO ET HOMINIBUS CUJUS MEMORIA IN BENEDICTIONE EST. ECCLI. XLV.* Volně přeloženo PS: *„Dr. Bernardus Bolzano, kněz církve, profesor nauky náboženství na pražské univerzitě. Zemřel s mnoha slzami dne 18. prosince roku 1848. Věk 67, milovaný bohem i lidmi, jeho památka zůstává požehnaná“*.[307]

Problémy s udržováním místa Bolzanova posledního spočinutí zmiňuje (Sršeň, 2021),[308] který při příležitosti restaurování Bolzanova hrobu roku 2011 apeloval – v souvislosti s nejistým a opatrným přešlapováním kolem Bolzanova odkazu v minulosti i současnosti –, že zůstává zejména důležité, *„abychom přestali považovat Bolzana za cizince, a konečně uznali, že je to pražský rodák a Čech …“* (tamtéž, s. 164). Což zdůrazňuje a precizuje kapitola 5.

K dalším úpravám Bolzanova hrobu dochází roku 2019. Na sklonku léta 2022 působí hrobka relativně důstojně i udržovaně, přičemž zarostlá břečťanem je pouze spodní část. Na rozdíl od zanedbaných, a stěží identifikovatelných, hrobů v sousedství (včetně rodiny Náhlovských), s nečitelnými nápisy a mnohdy zarostlými břečťanem kompletně. Pravý roh mramorové desky F. Schneidra ve zdi zůstává odlomený a je položený vedle. Překvapivě před místem posledního spočinutí obou kněží ale stále není umístěna žádná vysvětlující tabulka.[309]

(Sršeň, 2021) ovšem poznamenává, že samotný *„Bolzano by nejspíše považoval naše úsilí udržet jeho náhrobek v dobrém stavu za malichernost a zbytečnost. Byl v těchto věcech překvapivě nesentimentální, racionální, až chladně pragmatický. I dnešního člověka zaráží, když čte v jeho závěti doporučení, aby jeho mrtvé tělo bylo využito v pitevně libovolným způsobem k vědeckým účelům. Je známo, že vnější projevy uznání a kultu k celebritám*

---

hřbitovem zrušen a v roce 1791 zbořen …“ (Vlach et al., 2016, s. 29). Srov. (Šolcová, 1999).

[306] *„FRANZ SCHNEIDER Weltpriester und Direktor der k. k. deutschen Oberrealschule. 30 Jahre hindurch Religionslehrer zuerst am k. ständ. techn. Institute, dann auch an der k. k. deutschen Oberrealschule. Er starb Vielen zu früh am 16. März im 63 Lebensjahre. Sein Wunsch und eifrig Sterben war auf Erden, dass Alle beßer, weißer, lebensfroher werden“*. Volně přeloženo PS: *„František Schneider. Světský kněz a ředitel německé střední školy. 30 roků učitel náboženství, nejprve na permanentním techn. ústavu, pak také na německé střední škole. Zemřel příliš brzy 16. března ve věku 63 let. Jeho dychtivým přáním na zemi i ve smrti bylo, aby se každý stal lepším, čistším a šťastnějším“*. Autorem nápisu má být F. Náhlovský, posléze také zde v blízkosti pohřbený. K Schneidrovi, zmíněném mezi bolzanovci v kapitole 4., a jeho přátelství s Bolzanem srov. (Pichnerová, 2019).

[307] Se závěrečným odkazem na verš knihy Starého zákona Ecclesiasticus 45:1: *„Dilectus Deo et hominibus Moyses, cujus memoria in benedictione est“* (*„Mojžíš, milovaný Bohem i lidmi, jehož památka je požehnaná“*).

[308] *„Procházíme-li dnes Olšanskými hřbitovy, neubráníme se pocitu zmaru a zkázy. Ten není vyvoláván pouze oním přirozeným faktem, že tu nad živými převládají svým počtem mrtví. Mnohem drtivěji působí zjevná neúcta k mrtvým předkům, cynicky demonstrovaná všudypřítomným vandalismem, který už poničil značné množství zdejších náhrobků“* (Sršeň, 2021, s. 164).

[309] Jako např. u nedalekého hrobu L. Stroupežnického. Nemluvě o honosnější blízké hrobce K. H. Borovského na II. hřbitově. Vysvětlující tabulky náleží k adoptovaným hrobům podle projektu https://www.hrbitovy-adopce.cz. Hrob Bolzanův přitom nefiguruje ani v seznamu hrobů adoptovaných ani neadoptovaných.

považoval za nicotné, pokud nevyplývaly z hlubšího ocenění jejich díla a myšlenkového odkazu …" (tamtéž, s. 164).

Bolzanova pohřbu ve čtvrtek 21. 12. 1848[310] se účastnilo mnoho lidí, včetně studentů. V české společnosti se udržovala, a dodnes udržuje, Bolzanova pověst *„mučedníka za dobrou věc"*,[311] Byl považován za ideálního kněze a pedagoga,[312] nespravedlivě pronásledovaného církví a perzekuovaného rakouskými úřady za pokrokové názory. V tomto duchu jej líčí i marxistická interpretace (Kolman, 1958). Měl se stát *„obětí nejtemnější politické a náboženské reakce"* (tamtéž, s. 12).[313] Jeho jméno figuruje pod okny Národního muzea.[314] Přičemž však Národní muzeum dlouho do svého Panteonu neumístilo Bolzanovu bystu, odlitou v bronzu pro tuto síň slávy již na přelomu 19. a 20. století. Bolzanova busta byla do Panteonu Národního muzea umístěna až v rámci reorganizace sochařské výzdoby roku 2018.

(Berka, 1981c) končí představení života B. Bolzana slovy: *„Bezprostřední ohlas na jeho úmrtí i hodnocení jeho památky současníky v rodných Čechách nejlépe vyjadřují Havlíčkovy Národní noviny z 22. 12. těmito slovy: „Pomníkem jeho nejkrásnějším a nejtrvalejším jest, že svobodné pohybování ducha v naší vlasti jest namnoze plod semen, která on rozséval""* (tamtéž, s. 41).[315]

[310] Závěrečná data k Bolzanovu životopisu (Kolman, 1958) poskytuje tato: *„1860 – Na Bolzanově hrobě byl postaven pomník, 1861 – Na Karlově universitě byl založen Bolzanův fond, 1923 – Královská česká společnost nauk ustavila komisi pro vydávání Bolzanovy literární pozůstalosti"* (tamtéž, s. 210).

[311] Zde s využitím (Seidlerová, 1963, s. 132).

[312] Podle (Winter, 1933 aj.) se Bolzano zapsal do dějin jako *„vychovatel Čech 19. věku"*.

[313] Obdobně jako bolzanovec A. Smetana, připomínaný v kapitole 4.

[314] Mezi dvaasedmdesáti jmény osobností české historie, která jsou zlatým písmem napsána pod okny Národního muzea v Praze. Jde nejen o Čechy, nýbrž i o vládce či vědce působící v českých zemích a na území Slovenska. Vedle B. Bolzana k nim náleží další jména zmíněná v monografii – J. A. Komenský, S. Vydra, J. Dobrovský, F. J. Gerstner, J. Jungmann, V. Hanka, F. Palacký, F. L. Čelakovský, J. Wenzig. Srov. (Petřík, 2010).

[315] M. Jašek v poznámkách k překladu utopie *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934) píše: *„U mistra čísel váhy Bolzanovy je možno snad vzpomenouti, že Bolzanův otec zaznamenal (v zápisníčku uloženém v knih. Národního musea) přesně hodinu jeho narození; to učinil, pokud se úmrtí týká, ještě přesněji i lékař Bolzanův dr. Wisshaupt, takže lze udati délku života Bolzanova nejen na hodiny, nýbrž téměř i na minuty"* (tamtéž, s. 244 – komentář M. Jaška). S využitím záznamů o době narození (5. 10. 1781 v 6:30 např. dle (Winter, 1933)) i úmrtí (18. 12. 1848 v 10:05 – *„… jen pět minut po desáté ráno …"* (Wißhaupt, 1850, s. 54 – překlad PS)) lze – se zohledněním přestupných roků dle (Brožík, 1989) – spočítat, že Bolzanův plodný život trval přibližně 593 200,58 hodin, resp. 35 592 035 minut.

kapitola 2. **Svébytný zemský patriot, filozof, matematik a logik**

„Vlast a vlastenectví“[316]

Nejenom jako univerzitní kazatel v pražském kostele Nejsvětějšího Salvátora B. Bolzano přispívá k šíření idejí národního obrození. V kázáních se dotýká i národnostní problematiky a dospívá k osobitému konceptu národa, který se ovšem širšího uplatnění ani naplnění nedočkal. V Bolzanově době ani později. Nicméně v obecném povědomí přežívají útržkovitě střípky z dějepisu ohledně Bolzana usilujícího – v utopické víře, že lze osvětovou a výchovou probudit bytostné Dobra v každém člověku – o vzájemné porozumění mezi Čechy a Němci. Bolzano může představovat i symbol vlastenectví (či patriotismu) stavěného do protikladu k nacionalismu.[317] Zmíněné má úzké vazby na Bolzanovy utopické konstrukce,[318] přičemž Bolzanovy symbolické výzvy ohledně toho, aby Češi a Němci vytvořili v Čechách jeden *„národ“* v politickém smyslu, včetně jedné *„zemské řeči“*, lze za snění a utopii označit též.[319]

(Seidlerová, 1963) připomíná, že je nutné mít na zřeteli, že Bolzano pojetí národnostní otázky *„formuluje již v letech desátých, tedy v době národního obrození ještě velmi málo pokročilého; v pozdějších letech se zachovaly pouze zmínky“* (tamtéž, s. 93).[320] *„Přitom Bolzano sám stál vždy stranou národnostních třenic, tyto otázky byly značně na okraji jeho zájmu“* (dtto). Za paradoxní – *„i když velmi lehce vysvětlitelné“* (dtto) – je tak označeno, že *„právě o otázku Bolzanova národnostního stanoviska a osobního postoje byly v literatuře svedeny nejurputnější boje“* (dtto). Bolzano pocházel z prostředí německy mluvícího, ve kterém se i po celý život pohyboval. Seidlerová píše: *„... i když zřejmě není pravdivé Fričovo tvrzení ..., že Bolzano se nenaučil po celý život ani slova česky, dokazují ojedinělé české věty v korespondenci, že jeho čeština byla triviální a pravopis více než chatrný“* (tamtéž).[321]

Podle Bolzana má mít opravdové vlastenectví sociální náplň, což spojoval s humanistickou činností pro veřejné blaho. Láska k vlasti měla spočívat i v úsilí o zmírnění sociální bídy.

---

[316] *„Podle mého názoru má každý člověk považovat za svou vlast zemi, od níž přijal nejvíce dobrodiní a které je naopak s to prokázat nejvíce služeb“* (Bolzano, 1932, využitím českého překladu 1981, s. 141). Myšlenka, resp. citace je inspirována oddílem *Vybrané myšlenky z akademických řečí Bernarda Bolzana* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, zde s datováním exhorty 1816). Srov. (Bolzano, 1813, 1849-52, 1884).

[317] Srov. (Joch, 2016), (Konůpka, 2017).

[318] Srov. (Patočka, 1969, 1987 aj.).

[319] J. Černý poznamenává, že: *„V těchto symbolických výzvách se ... koncentrovala síla i slabost jeho osvícenského postoje“* (Bolzano et al., 1981, s. 42). Zatímco se začíná zdvihat mocná vlna českého i německého nacionálního hnutí, zatímco se rozpory nastupujícího kapitalismu začínají projevovat v prvních třídních konfrontacích, a zatímco buržoazní revoluce otřásají posledními zbytky feudalismu v Evropě. *„Bolzano vystupoval s apely k lidskému rozumu, který měl vytvořit nový stát, novou harmonickou vlast bez násilí boháčů a utrpení chudých, řízenou přesně logicky odůvodněnými zákony, vedoucími k dosažení nejvyššího blaha“* (dtto).

[320] *„Z pozdějších let se zachovaly pouze náhodné Bolzanovy poznámky k národnostní otázce ... souhlasí Bolzano s požadavky naprostého zachování individuality slovanských národů, s tím, že čeština dosud málo zakotvila v majetných vrstvách, postaví se však ostře proti jakýmkoli formulacím, které mají třeba jen slabý náběh k panslavismu ... Z těchto důvodů odmítá později i svolání slovanského sjezdu ...“* (Seidlerová, 1963, s. 97-98, s odkazem např. na Wißhaupt, 1850). Celkově však *„teoreticky ani prakticky neprodělávají Bolzanovy názory na národní záležitosti do konce jeho života žádných změn“* (Seidlerová, 1963, s. 98).

[321] S odkazy na (Frič, 1886), resp. české úryvky v dopise Bolzano Feslovi z 16. 9. 1847.

Bolzano v duchu českého katolického osvícenství věřil v osvětu a pokrok. *„Napriek tomu, že Bolzano patril k asketickým utopistom, veril v pokrok a postupné napredovanie ľudstva vpred, ktoré končí až jeho zánikom ..., pričom nevylučuje aj negatívnu dialektiku dejín (krok späť). Verí v zjednotené ľudstvo a nastolenie mieru ...“* (Perný, 2021b, s. 127, s odkazem na Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 136).[322]

Osvěta a vzdělanost se měla šířila napříč národy, které by měly usilovat v rovnosti společně dospět k dokonalosti lidského pokolení jako celku. Osvícenské vlastenectví stavělo na rozumnosti, přirozenosti a mravnosti, přičemž kladlo důraz na zájem o lid, péči o slabé a bezmocné či na prosazování kvalitních vztahů v rodině jako základu státu. Bolzano přitom částečně byl taktéž vlasteneckým tradicionalistou. Což je patrné např. z důrazu, který kladl na zachování starých zvyků, mravů a tradic.[323] Přičemž vlastenecký a katolický tradicionalismus, ovšem i koncept zemského patriotismu Bolzano přitom přesahuje, jak je dále naznačeno.

Vztah k rodné zemi, lásku k vlasti i příčiny jejího úpadku rozebírá Bolzano v exhortě *O lásce k vlasti* z roku 1810.[324] Plošné neuvědomělé vlastenectví chtěl naplnit citem, emocí srdce, úsilím, jehož cílem má být mravnost. Lásku k vlasti chápal je jako činnou lásku k zemi, k níž je jedinec i národ vázán vděčností za udělená dobrodiní, a které sám může posloužit. Což Bolzano považoval za víc nežli biologickou danost. Láska k vlasti má být láskou ke společenství lidu v ní žijícímu, má být ctností, má mít prioritu nad láskou k vlastní osobě a má vyžadovat asketismus těla i duše. Vlastenec má prožívat růst národa jako vlastní růst, láska k vlasti má být nutností srdce, *„ušlechtilou vášní“*. Bolzanovo vlastenectví je etické, neseno je ve znamení míru[325] a vzájemné snášenlivosti a spojeno s výchovou ke křesťanským postojům a občanské uvědomělosti v duchu ideálů křesťanského bratrství.

„Pojetí vlasti má u Bolzana teritoriální charakter“ (Seidlerová, 1963, s. 93). Z čehož plyne, že *„mluví-li o lásce k vlasti, obrací se současně na obě národnosti“* (tamtéž). Za vlast Bolzano pokládal zemi, od níž člověk přijal nejvíce dobrodiní a které je naopak schopen prokázat nejvíce služeb. Vlastí je země, ve které člověk žije, a nemusí to vždy být ta, kde se narodil. *„Vlast tedy není člověku prostě dána, nýbrž je věcí racionální úvahy a mravní volby. Všichni lidé, kteří se uvědoměle a aktivně zasazují o prospěch určité země, tvoří národ – lhostejno, jakým mluví jazykem ...“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 156). Hranice vlasti se kryjí obvykle s hranicemi národa a státu.[326] Někdy bývá v jednom státě spojeno více národů. Pokud nejde o příliš násilné a nepřirozené spojení a pokud již není možné národy právoplatně oddělit a osamostatnit, Bolzano doporučuje, aby národy mezi sebou strhly přehrady, odstranily rozdíly a *„objaly se jako děti jedné společné vlasti“*. Láska k vlasti spočívá v horlivé snaze rozmnožit její přednosti. Na rozkvět vlasti mají lidé nahlížet

[322] Přesněji se jedná o s. 136-138 (pozn. PS).
[323] *„Máme je zachovávat i tehdy, když jsou neúčelné, jen když nejsou vysloveně škodlivé, a to z vděčnosti k předkům a k uctění jejich zásluh“* (Loužil, 1978b, s. 69). Srov. (Bolzano, 1932), resp. kapitolu 3.
[324] Srov. (Bolzano, 1849-52, resp. 1813, 1884, 2006). Srov. též (Loužil, 1983a).
[325] *„Otázkami války a míru se Bolzano zabývá poměrně málo. Příčinu válek udává tradiční: svár knížat ...“* (Seidlerová, 1963, s. 87, s odkazem na exhorty z let 1810, 1813). Srov. (Bolzano, 1849-52).
[326] (Seidlerová, 1963) upozorňuje na časté směšování pojmů národa a vlasti v *„období těsně před formováním moderních buržoazních národů“* (tamtéž, s. 93). „*Toto pojetí udržuje se pak dlouho v oficiální ideologii, která se snaží ... pro mnohonárodnostní Rakousko udržet „nenárodní“ pojem vlasti. Buržoazní pojetí národa prosadí se u nás až v druhé etapě národního obrození: např. Jungmann považuje za dvě neomylné známky národnosti dějiny a jazyk ...“* (tamtéž, s odkazem na Zelený, 1873).

jako na vlastní prospěch a všemožně jej podporovat. Problém nastává, pokud láskou k vlasti nejsou prodchnuty vyšší stavy. Tehdy se stávají jejím bičem, protože učitelé a kněží, místo aby se starali o osvětu lidu, udržují jej v předsudcích, neboť z toho mají prospěch.

Úpadek lásky k vlasti Bolzano spojoval s hospodářským a morálním zbídačením země a nerovnostmi vzdělání, s kořeny ve dvojjazyčnosti. I ohledně nesamostatnosti[327] a nesvornosti české vlasti zdůrazňoval kořen všeho negativního spočívající v nedostatku osvěty.[328] Bolzano apeloval na nutnost zachování ideálů vzdělávání, nabádal k odstranění sociální nespravedlnosti a přehodnocení zpátečnických náboženských postojů. Oslovoval vyšší vrstvy pro jejich duchovní i materiální základnu, z níž mohou rozdělovat potřebným. Vyzýval k příkladnému češství bez kopírování cizích obyčejů v řeči a mravech, k dodržování zákonů své země, pokud nejsou škodlivé a založené na předsudku. Tyto je třeba změnit či odstranit.[329]

Bolzano těžce nesl rozdělení Čechů a Němců obývajících jednu zemi. Vedle rozdílů jazykových a vzájemné neznalosti další příčinu nesvornosti připisoval rozdílům *„ve způsobu myšlení, v pojmech a stupni vzdělanosti“* (Vozka, 1937, s. 7) mezi oběma kmeny[330] jednoho národa. Způsob myšlení a mravy každého z nich mají mít přednosti i nedostatky a žádnému nemá být dávána přednost. Nápadnější a jednostrannější mají být rozdíly v míře vzdělanosti a osvěty, kde má Čech za Němcem zaostávat „*co do vzdělání svého ducha“.* Mezi oběma národnostmi mají přetrvávat *„velké rozdíly, dané v povaze, v myšlení i ve stupni vzdělanosti, způsobené ... především „vychováním a poměry““* (Bolzano et al., 1981, s. 41).[331]

Důležitou příčinu nepřátelství přičítá historickému vývoji, kdy nedochází ke *„sloučení součástí národa“* na základě dobrovolného souhlasu, nýbrž násilím. S tím, že německá část má být stále až příliš zvýhodňována a vyvyšována. *„... česky mluvící část obyvatelstva žije „v žalostném stavu chudoby a poroby“ a „všichni boháči a velcí majetníci v národě jsou buď rozenými Němci a docela cizozemci, anebo jsou to takoví lidé, kteří se k Němcům počítají, poněvadž dávno již odložili českou řeč a český mrav““* (Bolzano et al., 1981, s. 41-42). Tušil i sociální kořeny českého obrození a měl pro oprávněné snahy česky mluvících pochopení.

„Bolzano sice vidí sociální kořeny národnostní otázky, její řešení však nehledá, alespoň explicitně, v tomto směru“ (Seidlerová, 1963, s. 95). Návrhy řešení směřuje spíše k překonání nerovnosti jazykové – lidé by se podle Bolzana měli přestat stydět za český jazyk. Němci by

---

[327] *„Národ se musí naučit uznávat pravdu, že Čechy jsou nejúrodnější, nejpožehnanější zemí v Evropě, že i lidé, kteří se narodili na této požehnané půdě jsou neméně obdařeni Bohem ... byli-li jsme kdysi velcí, můžeme se tedy, budeme-li chtít, stát takovými znovu“* (Bolzano, 2006, s. 174).

[328] *„... jen v omylu a nevědomosti chceme vidět pramen veškerého zla, které zakoušíme, jen od potírání omylu, od šíření lepších názorů budeme očekávat veškeré dobro jak na celé zemi, tak i v naší zkormoucené vlasti. A právě proto nebudeme také Otce na nebesích prositi o nic vroucněji, než aby ráčil poslat pomocníky k splnění tohoto úkolu, schopné dělníky na svou vinici“* (Bolzano, 2006, s. 174).

[329] Srov. exhortu *O povinnosti ctít mravy své země* z roku 1812 in (Bolzano, 2006 aj.).

[330] *„Bolzano hájí ... teritoriální definici národa, jednotlivé části obyvatelstva státu, mluvící stejnou řečí, nazývá kmeny ...“* (Seidlerová, 1963, s. 98).

[331] Seidlerová přitom za zajímavé označuje, *„že na současných institucích své vlasti váží si Bolzano pouze jediné – školství: zdůrazňuje, že počtem všeobecných a vyšších škol předčí Čechy kteroukoli jinou zem“* (Seidlerová, 1963, s. 94). Pokračuje: *„Zde naráží Bolzano na známý fakt, že odbourávání pokrokových josefinských reforem v Rakousku pokračovalo daleko nejpomaleji ve školství, kde přežívala nejen organizace, ale i duch osvícenské tradice. Současně ale Bolzano ukazuje, že nedovedeme této výhody dostatečně využít a tak se stává, že ve skutečném vzdělání a vědomostech se ocitáme za sousedními zeměmi ...“* (dtto, s odkazem na exhortu z roku 1818). Srov. pedagogický přínos Bolzana v kapitole 1., resp. školské reformy bolzanistů zmíněné v kapitole 4.

se měli pořádně učit spíše česky nežli francouzsky, italsky nebo anglicky a takřka *„celý problém by byl vyřešen, kdyby se každé dítě již v mládí dokonale naučilo oběma jazykům. Bolzano také hájí opětovné zavedení mateřské řeči při bohoslužbách“* (tamtéž, s. 96).[332]

S národnostní otázkou souvisí i chování k Židům, kdy židovské otázce *„věnoval poměrně velkou pozornost“* (Seidlerová, 1963, s. 96).[333] Bolzana zarmucovalo, že i vzdělaní schvalují, a sami se podílejí na pronásledování. Židy si Bolzano neidealizuje; jejich chyby však nemají tkvět v přirozené povaze židovského národa, nýbrž mají být následkem krutých historických osudů. Studentům Bolzano ukládá, aby v Židech viděli vždy pouze lidi. A až posluchači vstoupí do občanského života, aby se zasazovali o obnovení práv židovského národa.[334]

V souvislosti s Bolzanovým vnímáním sociální dimenze národnostní otázky[335] lze konstatovat, že národní emancipaci Čechů Bolzano nespojuje výhradně s otázkou jazyka a rovnoprávností kulturní, nýbrž šířeji i se sociálním a politickým vyrovnáním česky a německy mluvících. Jeho názory jsou blízké ideji rakouského slovanství, reprezentovanou F. Palackým, a jsou v rozporu s nacionalistickým programem obrozenců okolo J. Jungmanna.[336] *„Nástup Jungmannovy generace znamená … nahrazení dosavadního dvojjazyčného zemského patriotismu jazykově českým romantickým nacionalismem, Napříště již nestačí hlásit se k politické ideji českého království, spojovat svůj osud s osudem jeho obyvatel, láskyplně zkoumat jeho kulturní památky a historické tradice. Aby někdo mohl být považován za Čecha, musil česky mluvit a tvořit“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 153).[337]

Pro Bolzana, jakožto stoupence národní snášenlivosti – a současně člověka smýšlejícího i *„nadnárodně“*[338] – však byl každý projev nacionalismu, ať již německého, ale i českého nepřijatelný.[339] Stavěl se proti národnostnímu šovinismu i proti habsburskému způsobu

[332] S odkazy na exhorty z let 1810, 1816 a (Bolzano, 1849-52).

[333] V interpretaci Seidlerové však Bolzano židovskou otázku *„nechápe … jako problém národnostní nebo náboženský, ale výlučně jako záležitost sociální“* (Seidlerová, 1963, s. 97). Seidlerová postoj Bolzana označuje též za *„nanejvýš demokratický“* (tamtéž, s. 98). Srov. též (Demetz, 2009, 2013).

[334] Rétorickou a homiletickou analýzou exhorty *Von den Grausamkeiten der Christen an den Juden* se zabývá (Demetz, 2013). Přičemž esejisticky usiluje o smíření racionality a víry křesťanské i judaistické v duchu důrazu na linii exaktně vědní a humanistickou, ale společensky reformní a sociálně angažovanou v díle Bolzana.

[335] *„Bolzano se dostává daleko před současníky, když poukazuje na spojitost národnostní otázky a otázky sociální, která souvisí s celkovým uspořádáním společnosti. Proto je Bolzanovi láska k vlasti totožná s aktivní snahou po změně poměrů, proto je mu cizí jakákoli národnostní nenávist“* (Seidlerová, 1963, s. 98).

[336] Srov. (Novotný, 1985).

[337] Loužil pokračuje: *„Tento zdánlivě zcela přirozený krok znamenal pronikavý obrat v dosavadním kulturně politickém a sociálně politickém vývoji: namísto Čechů (Böhmen), z nichž zdaleka ne všichni mluvili česky, nastupují „praví“ Češi upírající jméno Čechů „pouhým Čechoněmcům“ …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 153). Dodává: *„Nacionální (jazykové) oddělení, umožněné přílivem českého lidového živlu do měst po zrušení nevolnictví, bylo nezbytným předpokladem dovršení českého národně osvobozeneckého zápasu. Zároveň však rozštěpilo v předvečer rozhodujícího střetnutí s feudálními silami rakouské monarchie „české“ měšťanstvo (a v závislosti na něm i široké vrstvy lidu) na Čechy na Němce …“* (dtto).

[338] Srov. (Soják, 1948).

[339] *„Vzrušenými slovy varuje své žáky před národní nesnášenlivostí: nebude-li mezi nimi panovat duch vzájemné lásky, stanou se původci záhuby své země“* (Seidlerová, 1963, s. 97). *„V nesvorném národě, kde se každý stará jen o svůj užitek a potlačování souseda je mu věcí lhostejnou, může vláda snadno vložit otroctví na celý národ, jen když je dosti lstivá a neútočí na všechny najednou, nýbrž na jednoho po druhém …“* (dtto, s odkazem na Bolzano, 1849-52). Seidlerová dodává: *„Ovšem i v těchto otázkách odmítá … jakékoli revoluční metody“* (dtto).

vládnutí. Pro bytostného humanistu Bolzana platilo, že *„nejprve lidstvo, pak národ“*.[340] Ohledně národnostní otázky zastával stanovisko zemského patriotismu, vzniklého z opozice k centralistickým snahám josefinského absolutismu. Bolzano přichází s obhajobou zemského vlastenectví (ve kterém národ a jazyk nejsou totéž) a s ideou, že jsme *„Bémové“*.[341] Jeden národ o dvou jazykových větvích, resp. národních kmenech. V duchu humanistické etiky vyzýval oba kmeny k bratrské spolupráci v zájmu blaha společné vlasti. *„Bolzano pojímá vlastenectví jako vlastenectví ve prospěch české země“* (Bolzano et al., 1981, s. 41).

(Patočka, 1969) rozlišuje v národním obrození dvě koncepce národa, které staví proti sobě. Jádrem Bolzanovy koncepce národa má v Patočkově pojetí být její mravní rozměr. *„První je Jugmannova, opřená o Herdera – v podstatě je to Herderova myšlenka, kterou Jungmann velice ostře přeformuloval v čistě jazykové pojetí národa.*[342] *Druhá koncepce, jen o něco málo pozdější, takřka krok za krokem oponuje pojetí Jungmannovu: koncepce Bernarda Bolzana …“* (tamtéž, s. 458). Podle Bolzana národ *„je politická jednota, společnost žijící v jistém státě, který existuje buď de iure nebo de iure i de facto. Národ a jazykový kmen nejsou totéž. Jazykové kmeny jsou jen materiál pro národ … Smysl existence národa neleží v přírodních danostech (např. v nějakém původně daném charakteru), nýbrž v morálních výkonech: v obraně proti bezprávi, v boji proti asociálním emocím, sociálnímu útlaku, nerovnosti a privilegiím“* (tamtéž, s. 459). Podle Patočky[343] se o syntézu měl pokusit F. Palacký, kdy z Bolzana Palackého ovlivňuje idea *„soužití, koexistence, vzájemného plodného ovlivňování a případné syntézy různých kmenových prvků“* (tamtéž, s. 460).[344]

(Přibáň, 2017) vyzdvihuje, že Bolzano *„odmítal romantické pojetí národa jako výlučného jazykového společenství a stavěl proti němu typicky osvícenskou představu teritoriálního patriotismu“*.[345] K Patočkově interpretaci dodává: *„Jan Patočka ovšem přesně pochopil, že Bolzanovo pojetí národa není založeno jen na sdílených pocitech zemského vlastenectví a nelemuje ho pouze odkaz na společné tradice a politické dějiny, ale že zrovna tak vychází z vize společnosti, ve které řešení sociálních problémů spočívá ve výchově a vzdělání. Proti romantickému pojetí národa jakožto spontánně se vyvíjejícího společenství jazyka a jedinečného kolektivního ducha zde stojí mravní pojetí národa coby intelektuálního*

---

[340] Ideu národnostní odvozuje z ideje humanitní, přičemž humanitu staví nad národnost. *„Bolzano jako Herder odvozoval z idee humanitní ideu národnostní. Bolzano shodně s Kollárem stavěl humanitu nad národnost“* (Vozka, 1937, s. 9).

[341] (Seidlerová, 1963) píše: *„Obyvatele Čech nazývá Bolzano Böhme a označuje je jako jeden národ – Volk. Čechy a Němce pak nazývá Volksstämme. Tuto terminologii však nezachovává zcela důsledně“* (tamtéž, s. 95).

[342] Podle Jungmanna národ je *„přírodní jednota společenská (tj. přírodou daná); je založena na lidských organických silách, které pak určují dějinné osudy toho kterého lidského společenství. Nemá smysl hledat pro národ nějakou mravní úlohu odlišnou od sebeudržení a seberozvití“* (Patočka, 1969, s. 458) (pozn. PS).

[343] Pro J. Patočku samotného má být *„obsahem českých dějin stálý kontakt a boj slovanského živlu s německým“* (Patočka, 1969, s. 461).

[344] *„Bolzano sám nehovořil o tom, jak si syntézu představuje, ale tvrdil, že vzájemné pronikání nadmíru různorodých elementů je velmi plodné. Před Palackého myšlenkou vzájemného „stýkání a potýkání“ dvou velkých kulturních substrátů máme zde u Bolzana něco podobného. A podobně jako u Palackého se také u Bolzana a bolzanovců (Fesl) tato myšlenka uplatňuje dvojím způsobem, ve dvojím kontextu: v užším českém a širším rakouském. Bolzano a bolzanovci měli koncept pro řešení národnostních problémů nejen v Čechách, ale i v Rakousku. Podobně Palacký má svou koncepci „stýkání a potýkání“ pro Čechy a Moravu ve svých Dějinách a koncepci národně spravedlivého federálního Rakouska“* (Patočka, 1969, s. 460).

[345] Cit. dle https://www.advojka.cz/archiv/2017/21/o-nejlepsich-statech.

společenství, které se utváří v univerzálním duchu výchovy a vzdělávání k humanitě“.[346]

Dobové představy o vlastenectví (celoněmeckém, rakouském[347] či českém územním) silně ovlivňovaly i vnímání kategorií jako vlast a národ. Na přelomu 18. a 19. století byly v národně politickém povědomí oblíbené termíny vlast a vlastenectví spojovány s územním vyčleněním. Osvícenci ovšem namítali, že přesné hranice vlasti nelze stanovit. Historicky a teritoriálně zaměřený bohemismus (coby sdílení stejného území)[348] dochází ideového zdůvodnění především ve šlechtických[349] (a taktéž církevních) kruzích v Čechách. Hlavně z důvodů ekonomických. Současně mělo jít o oporu nesouhlasu aristokracie s centralizačními opatřeními rakouského státu. V rodícím se česko-německém konfliktu bohemisté nezřídka usilovali o manifestaci své tzv. nestrannosti. Což ovšem vadilo straně české i německé.

Také Bolzano si kladl otázky ohledně definování vlasti a národa, přičemž vyzdvihoval *„společného ducha vlasti“*. Ve smyslu kulturně historické a etické části národního povědomí, která v Čechách měla být společná pro český i pro německý jazykový kmen jednoho zemského národa. Na rozdíl např. od J. Jungmanna (který spatřoval řešení v národně svébytné nové české kultuře),[350] prosazoval Bolzano rovnocenný dvojjazyčný česko-německý národ.

Bolzano utopicky snil o celistvém česko-německém národě, jehož dva jazykové kmeny mají svorně pracovat pro blahu celku. Přitom si však uvědomoval, že možnosti vzájemných vztahů značně komplikuje právě dvojí mateřská řeč. Jazyková odlišnost se přitom měla odrážet v odlišnostech sociálního postavení a úrovně vzdělaní.[351] Z rozdílnosti se měl rodit česko-německý rozpor. Bolzano spojoval řešení s morální obnovou a rozvíjením obecné lásky člověka k člověku uvnitř dvojjazyčného českého národa.

Ve třech proslovech z roku 1816 *O vzájemném poměru obou národních kmenů v Čechách* (Bolzano, 1816b)[352] řeší národnostní otázku,[353] přičemž koncipuje teorii jednoho (Böhmisch) národa skládajícího se z kmene českého (Tschechisch) a německého. Bolzano upozorňoval, že odlišnost dvou jazyků uvnitř jedné země a jednoho zemského národa poškozuje možnost vzniku *„společného ducha“*. Jednou z cest řešení mohlo být užívání pouze jednoho jazyka – vyzývá nejen k vytvoření jednoho národa Čechů a Němců v politickém smyslu, ke vzájemné úctě a snášenlivosti jazykové, ale dokonce i k *„zavedení jedné „zemské řeči““* (Bolzano et

[346] Cit. dle https://www.advojka.cz/archiv/2017/21/o-nejlepsich-statech.
[347] Např. ve smyslu lásky k vlasti jako ke společné vlasti rakouské. Její považování za nejvyšší ctnost souvisí též s ohrožením v době napoleonských válek – ve smyslu ohrožení materiálního i duchovního.
[348] Národ je identifikován na základě příslušnosti k historicky-geografickému celku.
[349] Srov. koncept *„tzv. šlechtického vlastenectví“* vzpomínaný in (Seidlerová, 1963).
[350] Jungmann vyznává vlastenectví jazykově-etnické, které odlišuje národ jako přirozený útvar od státu jako mechanického díla, nepřirozeného, vytvořeného skupinkou lidí. Za vlast Jungmann nepokládá místo, kde se nemluví česky (resp. kde se dosud nemluví česky). Za Čechy nepovažuje ty, kteří sice u nás žijí, a snad i vlastenecky cítí, mluví však cizím jazykem. Kulturní program své generace vytyčuje ve dvou článcích v časopise *Hlasatel český* v roce 1806 známé jako *Dvojí rozmlouvání o jazyku českém* (Jungmann, Vodička, 1948).
[351] Dvojí mateřskou řeč Bolzano považoval za příčinou *„zhoubného rozkolu …“*, která *„… zatemňuje obraz podstatné rovnosti občanů“*, brání soucitu a touze po poznávání druhého. Staví obě národnosti proti sobě, uprostřed neporozumění. předsudků, nepravd a vzájemného opovržení, a to v době po vyčerpávajících válkách, kdy má být žádoucí soulad a vzájemná pomoc. Srov. (Bolzano, 1813, 1849-52, 1884, 2006).
[352] In (Bolzano, 1849-52, s využitím českého překladu 1882, svazek I) uváděno jako *O poměru obou národností v Čechách: První řeč (na sedmou neděli po svatém Duchu 1816)*, *O poměru obou národností v Čechách: Druhá řeč (na osmou neděli po svatém Duchu 1816)* a *O poměru obou národností v Čechách: Třetí řeč (na devátou neděli po svatém Duchu 1816)*.
[353] Která je v exhortě *O lásce k vlasti* z roku 1810 pouze zmíněna. Srov. též (Bolzano et al., 2007).

al., 1981, s. 42). Což ovšem bylo v podmínkách probouzejícího se obrozeneckého jazykového cítění naprosto nemyslitelné. Bolzano proto navrhoval, aby dvojjazyčnost byla chápána naopak jako přednost, vedoucí k vzájemnému obohacování obou dílčích jazykových kmenů.

Podle (Loužil, 1983a) směřoval Bolzanův koncept do budoucnosti a *„přibližoval se pojmu národa v politickém smyslu, jak se vyvinul u velkých národních států západní Evropy, u nichž národní příslušnost znamenala především příslušnost k určitému centralizovanému státnímu útvaru (rovnala se tedy státnímu občanství) a neimplikovala bezpodmínečně etnickou a jazykovou jednotu všech jeho obyvatel"* (tamtéž, s. 223). Loužil připomíná, že přes nereálnost této koncepce, která se zřetelně ukazovala ve 30. a ještě výrazněji ve 40. letech 19. století, *„Bolzano jí zůstal v podstatě věrný až do své smrti v roce 1848"* (dtto).[354]

Bolzano byl zapáleným zemským patriotem a boj Čechů za zrovnoprávnění s privilegovanými Němci považoval za zcela oprávněný. Nepochyboval o významu Čech ani českého národa, ani o tom, zda jsou hodny dokonalosti. I český národ má být suverénní částí světa se svým významem pro celek, obdobně jako je vesmír propojen všemi svými částmi a každí z částí má svůj vlastní význam pro celek. Nicméně typickým českým vlastencem se Bolzano nestal, neboť se snažil uchovat si tzv. objektivitu a nestranný nadhled.[355] Přitom rozpoznával sociální kořeny národnostního útlaku českého národa[356] a v rámci utopicko-humanistických koncepcí stranil utlačovanému. Snažil se stejnými prostředky čelit rodícímu buržoaznímu nacionalismu vyvolávajícímu nacionalistickou nenávist. Národností nadšení, ani české ani německé, nesdílel, a proto nacionalisté z obou stran na něho hleděli s podezřením a někdy i přímo nepřátelsky. V prostředí, kde si Češi i Němci zakládali na vlastním jazyku,[357] nebyl Bolzano považován ani za Čecha ani za Němce. Češi Bolzanovi vytýkali, že dostatečně neprotěžoval český jazyk, Němci mu nemohli odpustit, že přál Čechům. Může být vnímán jako *„bojovník za českoněmecké dorozumění"*.[358] Jehož ideálem byl harmonický soulad dvou národností v Čechách žijících za účelem povznesení a zvelebení společné vlasti.[359]

„Jako muž přísně spravedlivý, uznával ovšem trpkou křivdu, která se české národnosti děla, ale protiněmecký šovinismus našich některých vlastenců byl cizí jeho ušlechtilému kosmopolitismu. Proto se choval odmítavě k českému radikálnímu hnutí a sarkasticky stíhal

---

[354] Srov. (Loužil, 1978b).

[355] Považovat však Bolzana za nepřátelský protiklad Jungmanna a snah českých obrozenců (např. právě ohledně jazykového programu) je interpretace značně zjednodušená – srov. (Patočka, 1969). Bolzano např. v kázáních *O vzájemném poměru obou národních kmenů v Čechách* (Bolzano, 1816b) kritizuje superioritu němčiny nad češtinou, a z ní vyplývající podřízené postavení česky mluvících – *„… Nejsou snad stále ještě Němci rodilí v zemi a ti, kdo se k nim přidali, ve sto a jedné důležité věci upřednostňováni? Není to německý jazyk, v němž jsou přednášeny všechny vyšší vědy v zemi a který byl povýšen též na úřední jazyk ve všech veřejných záležitostech?"* (Bolzano, 1813, s využitím českého překladu 2006, s. 221-222). Pro Bolzana je *„potlačování českého jazyka … mravně nezdůvodnitelné a nikdy nepochybuje o oprávněnosti a způsobilosti češtiny existovat a uplatnit se i v těch nejnáročnějších činnostech ducha"* (Palouš, 1994, s. 86).

[356] *„Bolzanův pojem národa je sociálně politický. Bolzano si byl vědom sociálního původu národnostního rozkolu v Čechách …"* (Patočka, 1969, s. 459).

[357] Lhostejnosti k významu jazyka kritizuje a považuje za hlavní nedostatek koncepce i (Patočka, 1969 aj.).

[358] *„Bernard Bolzano sil svobodomyslné myšlenky v Čechách a pracoval pro národnostní soužití Čechů s Němci. Je hodno pozoru, že Bolzanův kulturní odkaz patří stejným dílem oběma národnostem. Bolzano sice psal takřka výlučně německy, avšak Němcem se nikdy necítil. Velkoněmecké hnutí, které po válkách napoleonských uchvacovalo liberálně ji cítící Němce, bylo Bolzanovi zcela cizí. Bolzano nepovažoval se za Čecha ve smyslu národnostním, nýbrž ve smyslu teritoriálním"* (Vozka, 1937, s. 5).

[359] Srov. (Bolzano, 1850b aj.).

povrchnost „tabulkového“ nacionalismu …[360] *Bolzanovi tanulo na mysli podobné národnostní soužití v Čechách, jaké trvá po staletí ve Švýcarsku.*[361] *Obě národnosti považoval za národy státní“* (Vozka, 1937, s. 5-6).

Zemský patriotismus měl být veden láskou k domovu. Bolzano ale mantinely zemského patriotismu minimálně částečně překračoval,[362] neboť např. preferoval nejen občanské ctnosti, ale i národnostní a náboženskou toleranci. Podle (Loužil, 1983a) svou *„koncepci nespojoval s historickými právy českých stavů, tj. šlechty, nýbrž s přirozenými právy všeho obyvatelstva země“* (tamtéž, s. 223). Opomíjen nelze ani vždy přítomnou dimenzi sociální a morální.[363]

Zemský patriotismus bývá vnímán i jako proud opírající se o osvícenský racionalismus, resp. mechanistické pojetí národa. Proti kterému je vymezováno organické pojetí, stavící národ (coby přirozenou entitu) a stát proti sobě. Národ není odvozován z území státu, nýbrž hlavně z jazyka definujícího charakter národa. Což reprezentuje Jungmann a obrozenci.[364] Dle (Palouš, 1994) se však koncept Bolzana vymyká východiskům mechanickým i organickým: *„Není to … ani samočinnost mechanismu, ani samorost organismu, ani fakticita daná zeměpisně, prostě principem stmeleného společenství nemůže být podle Bolzana vůbec žádná fakticita, ale je jím základní mravní zákon veřejného blaha“* (tamtéž, s. 84).

Bolzanovo pojetí národa je neromantické.[365] Pro Bolzana národem jsou ti, kdož prostorově a časově žijí blízko sebe, pokud skutečně naplňují porozumění nejvyššímu mravnímu zákonu.[366] Národem rozuměl lid určité země, přičemž otázku národa nahlížel jako primárně etickou. V duchu nejvyššího mravního zákona být součástí národa nemá být daností, nýbrž spíše velkým úkolem. Výzvou pro člověka neustále na sobě pracovat a emancipovat se. Lidé se stávají součástí národa v určitém čase a prostoru, ale pouze pokud naplňují obecné blaho.

Revoluční rok 1848 osudem i dobou unavený a chřadnoucí Bolzano zprvu vítá.[367] Oceňuje, že na shromáždění ve Svatováclavských lázních 11. 3. 1848 *„vystoupili svorně Češi a Němci, židé, katolíci i protestanti …“* (Loužil, 1978b, s. 303).[368] Bolzano během života formuluje sice radikální politické a sociální požadavky, leč sám okázalému radikalismu[369] ani přehnanému

---

[360] *„Bolzano rozhodně si přál, aby obě národnosti měly plné právo na své kulturní vyžití, nepřál si, aby Češi odnárodňovali Němce a aby Němci germanisovali nás. Pojímal spolužití národnostní zcela moderně. Jeho národnostní filosofie je zpřízněná se socialistickým pojímáním rovnocennosti každé národnostní individuality“* (Vozka, 1937, s. 6).

[361] *„… Češi a Němci v Čechách mají tvořit i při rozdílnosti jediný národ, tak jako … tvoří Valoni a Vlámové národ belgický, Němci, Francouzi a Italové, obývající Švýcarsko, národ švýcarský“* (Vozka, 1937, s. 8).

[362] Bolzanův koncept je zde řazen k zemskému patriotismu – srov. (Hanzal, 1981), (Zouhar, 2001) aj.

[363] *„Ve věci jazyka sami naši bolzanovci (Zahradník, Havlíček) šli jinou cestou, totiž Jungmannovou. Ale cítili též, že Bolzanovo pojetí není prostě staré zemské vlastenectví (v podstatě tradicionalistické), nýbrž že je tu sociální pojetí národa s podstatně syntetickým morálním úmyslem“* (Patočka, 1969, s. 459).

[364] Srov. (Patočka, 1969, 1987).

[365] Ač myšlení Bolzana bývají přisuzovány i rysy romantické, jak naznačuje kapitola 1. – srov. (Loužil, 1978b).

[366] Na národnosti, řeči ani společné historii u Bolzana přitom hlavní důraz nespočívá – srov. (Palouš, 1994).

[367] *„Dal se strhnout všeobecným nadšením prvních dnů …“* (Kolman, 1958, s. 129).

[368] *„Radoval se z toho, že vyhlášení konstituce bylo dosaženo bez krveprolití …“* (Loužil, 1978b, s. 303).

[369] Dle (Winter, 1933 aj.) se Bolzano v roce 1848 jednoznačně postavil proti radikálům typu F. M. Klácela či A. Smetany. Bolzano se stavěl proti *„čechomanii“* i proti velkoněmeckému nacionalismu. (Loužil, 1983a) připomíná, že v roce 1848 Bolzano *„zavrhoval stejně rozhodně jak „slavomanii“ svého českého žáka Štulce, tak „Deutschtůmelei“ svého německého žáka R. Zimmermanna“* (tamtéž, s. 223-224). Což potvrzuje (Seidlerová, 1963, s odkazy na dopisy Bolzano Feslovi z 1. 9. 1843 a 10. 8. 1848), přičemž dodává, že Bolzano někdy se však *„sám neubrání drobným projevům nepochopení pro české požadavky“* (tamtéž, s. 98).

optimismu nepodléhá. Prudký vývoj události roku 1848 Bolzana zaskočil. Je vyděšen z omylu ohledně víry, že by Češi a Němci mohli žít ve vzájemné shodě a vzájemné spolupráci. Národnostní rozbroje a nacionalistické vášně se projevily silněji nežli ideály osvícenského racionalismu. Bolzano zůstává ohledně této buržoazní revoluce spíše skeptikem.[370] Zcela ji nezavrhuje, neboť potencionálně mohla vést k naplnění vize lepší společnosti, ale odmítá se jí politicky účastnit.[371] V čemž sám přitom nepřekonatelný rozpor nevidí.[372] Bolzano odmítal v revolučním roce 1848 udílet politické rady[373] a ani nepřijímá svou volbu do Národního výboru (v němž měl hájit zájmy církve),[374] který měl vyjednávat s Vídní.[375]

Loužil o Bolzanovi konstatuje: *„Byl v pravém slova smyslu utopický myslitel, který se cítil doma v oblasti rozumových principů dokonalého státu, nikoli však na historické půdě aktuálních politických a sociálních zápasů“* (Loužil, 1978b, s. 305). Přičemž kriticky poukazuje na *„Bolzanův nehistorický přístup k současnému sociálně-ekonomickému a politickému vývoji“* (dtto) a připomíná jeho *„rozkolísanost a nedůslednost“* (tamtéž).[376]

Revoluční dění Bolzano vnitřně silně prožívá, což se odehrává v době, kdy mu rychle ubývá sil tělesných i psychických a zhoršuje se jeho zdravotní stav. Vyčerpán Bolzano umírá koncem roku 1848,[377] jak uvádí závěr kapitoly 1. Zmínit je možné ztroskotání akce bolzanovce F. Náhlovského,[378] které se stalo *„předznamenáním porážky celého buržoazně demokratického hnutí roku 1848 za pražského červnového povstání“* (Loužil, 1978b, s. 306). Bolzano neoslavoval generála Windischgrätze coby zachránce německé kultury a jeho postup

---

[370] Podle interpretace in (Kolman, 1958) měl Bolzano brzy pochopit, že *„tato revoluce nemůže přinést podstatné změny a že po ní přijde ještě krutější reakce“* (tamtéž, s. 129).

[371] (Seidlerová, 1963) píše: *„Zestárlý Bolzano se přímo záměrně vyhýbá denním událostem ... a do určité míry radí k tomu i ostatním ...“* (tamtéž, s. 47, s odkazy na dopisy Bolzano Feslovi 5. 5. 1848, 19. 3. 1848). Ostatními má být míněn R. Zimmermann.

[372] Podle (Loužil, 1978b) Bolzano věřil, že může vyprojektovat na základě čistě rozumové spekulace ideální společenské zřízení, nicméně postrádá schopnosti, aby uvedený ideál dokázal prosazovat v každodenní politice. (Kolman, 1958) připomíná, že Bolzano sám rozsáhlejší veřejnou činnost nevyvíjel ani se neúčastnil veřejných shromáždění. Leč pozorně sledoval dění politické a kulturní a u Bolzana se scházeli jeho žáci, s nimiž diskutoval i ohledně šíření filozofických, politických a sociálních názorů. (Seidlerová, 1963) konstatuje, že Bolzano sehrál pokrokovou úlohu jako učitel, ale *„jeho společenská činnost po sesazení je vcelku bezvýznamná“* (tamtéž, s. 48).

[373] *„Z těchže důvodů, z jakých se ve své Knížce o nejlepším státu vyhýbal problematice přechodu od současného stavu k ideálnímu uspořádání společnosti, odmítal dávat také politické rady v pohnutém roce 1848 ...“* (Loužil, 1978b, s. 305, s odkazem na Wißhaupt, 1850, s. 13). Srov. (Bolzano, 1932), resp. kapitolu 3.

[374] Především církevní majetek, což Bolzano rozhodně nemínil činit. Loužil uvádí: *„Volbu do Národního výboru v dubnu roku 1848 Bolzano nepřijal jednak pro svůj špatný zdravotní stav, ale především proto, že si od toho nic nesliboval ...“* (Loužil, 1978b, s. 305).

[375] Podle interpretace (Kolman, 1958) se Bolzano v *„rozhodujícím okamžiku ... ve své třídní omezenost zalekl „davu““* (tamtéž, s. 129).

[376] S dodatkem, že tímto se *„ovšem nijak nelišil od většiny českých buržoazních, ba i radikálních demokratů“* (Loužil, 1978b, s. 305).

[377] *„Zoufalství, jež se zmocnilo pokrokové inteligence, zvláště po krvavých podzimních událostech ve Vídni, uspíšilo Bolzanovu smrt“* (Kolman, 1958, s. 130).

[378] Šlo o praktický pokus reformy náboženských a církevních poměrů, *„o aggiornamento v duchu Bolzanově, i když bez jeho přímé účasti“* (Loužil, 1978b, s. 306). Bolzanův žák F. Náhlovský, rektor Lužického semináře a člen Národního výboru – jmenovaný v kapitole 4. – svolal 18. 5. 1848 shromáždění demokraticky smýšlejících kněží. Byla formulována řada požadavků majících církev v Čechách přiblížit požadavkům doby, přičemž *„... sám mírný Bolzano vyčítal Náhlovskému přílišnou bázlivost ...“* (dtto). Prosazování požadavků (včetně návrhu zavést národní jazyk do bohoslužeb, odstranění uctívání svatých, zpochybňování účelnosti celibátu, odstranění vysokých bot jako součásti kněžského oděvu nebo volby církevních představitelů s cílem demokratizace církve) měl sloužit zvláštní kněžský časopis, nepodléhající církevní cenzuře. Církevní hierarchie byla pobouřena a celá akce se rychle zhroutila poté, co drážďanský biskup Náhlovského suspendoval z místa rektora semináře.

odsuzoval. *„… zdroj všeho neštěstí viděl v „aristokratické zpupnosti, která opovrhuje občanskou společností“. „Od tohoto okamžiku“ – napsal o něm jeho lékař Wißhaupt – „ztratil zájem na událostech dne; očekával příchod krvavých válek, a poněvadž považoval i spravedlivou válku za velké neštěstí, kdo by mu mohl zazlívat, že se nyní ještě více než dosud oddal svým abstraktním studiím““* (tamtéž, s. 307, s odkazem na Wißhaupt, 1850).

Vědec i člověk Bolzano zůstával, a do konce života i zůstal, zahleděn do vzdálené budoucnosti, přičemž realitě své doby – v podmíněnosti sociálně-ekonomické, ideové i národnostní – příliš neporozuměl.[379] (Demetz, 2009) připomíná, že české národní vědomí se orientovalo podle jazykového pojetí národa J. Jungmanna a nikoli podle pojetí Bolzana, že národ je konstituován politickými úkoly. Nenaplněna a nepochopena měla zůstala Bolzanova utopie – jeho naivní sen ohledně nutného sjednocení, vzniku *„jedné mysli, ducha i srdce“*. Zmíněný sen byl neuskutečnitelný z důvodů objektivních, ale i (a možná především) důvodů subjektivních – český ani německý národ po ničem podobném nikterak a nikdy netoužil.[380] Bolzanovým vysněným ideálem bylo dosažení jednoty a rovnosti pro účely zajištění stability a suverenity nejenom v rakouské monarchii, nýbrž v celé Evropě. K čemuž mělo napomoci odstranění protipólu českého a německého, jazykového, vzdělanostního aj.[381]

V obecné rovině během 19. století dochází k opuštění ideje zemského patriotismu či vlastenectví (bez ohledu na jazyk) založeného na citovém vztahu k Bohemii a nastává výrazné dělení obyvatelstva českých zemí podle národností.[382] Bolzanův bohemismus přitom bývá následován různými způsoby.[383] Jedna z interpretací bohemismus vnímá coby alternativu k *„českému jazykovému nacionalismu“*,[384] posilujícímu představu, že Čechy patřily (a patří) jenom Čechům. Dvojjazyčný bohemismus měl vybízet k národnostnímu smíření a býval populární hlavně u politických představitelů české historické šlechty. Nejenom v 19. století, nýbrž i během 20. věku (např. při náhledech na problém Sudet). Občanství má být v takovémto pojetí nad všemi přírodními a kulturními i národními rozdíly. Vyzdvihováno bývá, že uvedené mělo smazávat hranici mezi našimi a jejich, resp. mezi MY a ONI.[385] Při řešení česko-německých národnostních sporů měl však být zvolen postup opačný a měly být

[379] Srov. (Berka, 1981c), (Kolman, 1958).

[380] Jako se nyní evropské národy vesměs neztotožňují s umělou ideou tzv. evropanství – srov. (Klaus, 2006).

[381] *„Bolzano si přál zrovnoprávnění českého jazykového kmene, odstranění vzdělanostního nadpráví a tím stvoření perspektivy společenského vzestupu pro české vrstvy, ale neuvážil jasně, co je v tom všecko obsaženo …“* (Patočka, 1969, s. 459). Bolzanovo pojetí jazyka považuje Patočka za abstraktní – *„Proto Bolzanův pokus zachovat pro určité duchovní oblasti v celé „české“ společnosti týž jazykový ráz, pro něho přirozeně německý, bylo osvícenská jednostrannost, kterou posléze nebylo možno udržet – byl to papírový pokus“* (dtto).

[382] Přičemž *„zemští vlastenci“* mnohdy neměli s českým národem nic společného. Byli a cítili se Němci. K zemskému patriotismu šlechty vs. baroknímu vlastenectví srov. (Kutnar, 2003).

[383] Včetně antagonistických důsledků pro český zemský patriotismus. Jeden z proudů bohemismu staví na vnímání Čech coby součásti Svaté říše římské a od roku 1815 Německého spolku – tedy s německým vyústěním českého zemského patriotismu. Začlenění teritoriálního národa českého do německého kulturního národa je pojímáno především jako svazek duchovní. Protichůdný pohled bývá spojován s F. Palackým, pro kterého byly Čechy samostatným královstvím a významným členem rodiny národů Evropy ještě dřív, než Habsburkové usedli na český trůn. Palacký se vyslovuje také k ideji dvojjazyčného českého národa, přičemž však překračuje tradiční pojetí bohemismu (zdůrazněním češtiny jako skutečně historického národního jazyka a zařazením Moravanů a hornouherských Slovanů do českého jazykového okruhu). Vyslovuje požadavek svébytné existence Čechů jako národa vedle německého národa, ne však jako etnické skupiny či jazykového kmene uvnitř německého národa.

[384] Kdy jakýkoli nacionalismus je v těchto interpretacích vnímán ryze pejorativně. K žonglování s termíny vlastenectví, patriotismus či nacionalismus namátkou srov. (Kutnar, 2003), (Joch, 2016) či (Lancz, 2020).

[385] Což se nemělo hodit obrozencům, neboť tito potřebovali krajany mluvící stejnou řečí nadchnout pro podporu.

vyloučeny otázky svobody a hodnot (včetně možnosti volby jazyka a nikoli přinucování mluvit jednou řečí, jak to údajně mají činit čeští nacionalisté). Což diskutuje kapitola 5. Zmíněný přístup rezonuje i v (post)moderních podobách, kdy zcela jednostranně vychvaluje automatickou přínosnost kombinace různých národů v jednom státě a obvykle přehlíží historické skutečnosti i zkušenosti potvrzující, že přirozeností lidí je touha žít mezi svými.

Různou optikou je vnímáno místo Bolzana v dějinách filozofického myšlení. J. Černý rekapituluje: *„Bolzano je pro historiky filozofie postavou přinejmenším složitou a těžko zařaditelnou …“* (Bolzano et al., 1981, s. 8-9). Složitosti[386] přitom zároveň charakterizují *„i dobu a společenské poměry rakouské, a tedy i české skutečnosti, v níž Bolzanovo myšlenkové i teoretické dílo vznikalo a k níž se svými filozofickými výzvami obracelo …“* (tamtéž, s. 9).

Bolzano jako filozof se nedokázal plně ztotožnit se žádným z filozofických systémů, jeho pronikavé myšlení nacházelo všude slabé stránky. Náboženské postoje srovnával s dobovou filozofií, vedle níž vytvářel systém vlastní, neboť ve filozofických směrech nacházel nepřesnosti a nedotaženosti.[387] Např. německý idealismus kritizuje pro nedostatek respektu k logice víry. Přitom se ale zpytoval, zda snad důvodem nepochopení jiných není jeho vlastní nedokonalost.[388] Vždy zůstával otevřený k dialogu a rád přijímal podněty k zamyšlení, od učitelů, kolegů, studentů, z knih. Důsledně ale tyto podroboval důkladnému zkoumání a vydával se – při hledání *„pravd o sobě“*[389] – vlastní cestou, kterou považoval za správnou. Byl skálopevně přesvědčen o existenci *„pravd o sobě“*, obdobně jako ideálních entit.[390]

(Čechák, 1981) připomíná, že u Bolzana *„samo postižení těchto „pravd o sobě“ je opět stimulováno především morálně“* (tamtéž, s. 486).[391] Čechák pokračuje: *„To se projevuje i v „definici“ filozofie ve stati Co je to filozofie?: „Filozofie je věda o objektivní souvislosti všech těch pravd, k jejichž posledním důvodům se snažíme podle možnosti proniknout, abychom se stali moudřejšími a lepšími“ … Tato myšlenka je vyjádřením Bolzanovy koncepce jednoty*

[386] V Bolzanově (nejen) filozofickém díle se lze setkat *„jak s osvícenskokritickým myšlením, tak i s „osvícenou“ obhajobou katolické církve a jejích dogmat, jak s ostrou a bojovnou kritikou feudálních ideologií a bezohledného kořistnického postupu kapitálu, tak i s „náboženskoetickým „sociálním mastičkářstvím“, jak s výzvami k ozbrojenému odporu proti vrchnosti, tak i s rezignací vůči skutečné ozbrojené revoluci, jak s matematicky přesným racionálním myšlením, tak i s nepochopením významu dialektiky …“* (Bolzano et al., 1981, s. 9).

[387] *„V Bolzanově životě nikdy nebylo ani sebekratší období, v němž by se mu byl zdál nějaký filozofický systém jedině pravým, a byl dokonce předmětem jeho hlubokého obdivu. Na každém nacházel hned při prvním seznámení mnohé závady, pro něž se s ním nemohl spřátelit …“* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 115).

[388] Bolzano se vždy obával, zda *„vina neporozumění a neuznání“* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 115) jiných filozofií, a dalších vědců, netkví v něm samém. Srov. (Lochman, 1964).

[389] Objektivní *„pravdy o sobě“* jsou ústředním pojmem *„Bolzanovy filozofické koncepce vědy, logiky i poznání“* (Bolzano et al., 1981, s. 27).

[390] K Bolzanově víře v ideální entity a *„pravdy o sobě“* srov. (Jauris, 1981).

[391] *„Při charakteristice Bolzanova pojetí vědy je … třeba zdůraznit, že motivy k vědeckopoznávací činnosti jsou především morálního charakteru („nejvyšší zákon mravní“), předmětem vědy pak je postižení „pravd o sobě" a pro metodu vědy je charakteristický racionalistický logicismus, vyznačující se široce rozvinutou alogicky utříděnou argumentací odmítající (a nechápající) smysl a význam v té době se formující dialektiky pro rozvoj vědeckého poznání“* (Čechák, 1981, s, 486, s odkazem na předmluvy K. Berky in Bolzano, 1837b, s využitím českého překladu Bolzano, Berka, 1981).

vědy a morálky, která plně odpovídá osvícenské tradici (je také akceptována naším národním obrozením) a prostupuje celé jeho dílo" (dtto).[392]

J. Černý konstatuje, že Bolzano byl *„... nadlouho izolovaný od reálného společenského vývoje a koncentrovaný na problémy logického a matematického charakteru ..."* (Bolzano et al., 1981, s. 25). Bolzanova kritika skutečnosti *„vychází z ideálně zkonstruovaného obrazu toho, co může být racionálně dokázáno a co je „věčnou pravdou" bez ohledu na skutečnost. Odtud i jeho stálá moralizace skutečnosti, snaha o perfektibilitu společnosti, vědy, a nakonec i katolického náboženství, snaha o perfektibilitu logickou i morální"* (dtto). Bolzanovo hledání ideálního společenského uspořádání přibližuje kapitola 3.

Marxistická interpretace (Kolman, 1958) Bolzana řadí k objektivnímu idealismu, obdobně jako Leibnize či Hegela. Z tohoto – pro materialisty – *„nesprávného základu"* je vyvozováno, že Bolzano *„nestál na nohou, ale na hlavě, byl plný vnitřních rozporů ..."* (tamtéž, s. 90).[393] Zmíněný základ měl odporovat Bolzanovým *„vědeckým matematicko-logickým a sociálním snahám ..."* (dtto).[394] *„Ústřední idea, z níž se zrodil celý ten bohatě rozrůzněný okruh Bolzanových zájmových tendencí a jež si jej podřídila, je idea všeobecného blaha jako nejvyššího mravního principu"* (tamtéž).[395]

Označován Bolzano taktéž bývá za následovníka scholastické filozofie[396] a za předchůdce analytických filozofů, resp. dokonce i za prvního analytického filozofa.[397] Vyzdvihován přitom může být originální objektivismus, tvořící páteř Bolzanova díla, který je patrný i ve filozofickém pojednání *Athanasia neboli Důvody pro nesmrtelnost duše* (Bolzano, 1827a), kde se Bolzano vyrovnává s nesmrtelností.[398] Osvícenský objektivista a realista Bolzano je přesvědčen, že duše je nesmrtelná. Představuje důvody k této náboženské víře. Bůh, člověk, lidské duše a příroda přitom jsou pro Bolzana nepochybnými skutečnostmi.

„Bolzanovým ontologickým východiskem je problém nesmrtelnosti duše a jejího vztahu

---

[392] V poznámce Čechák upřesňuje ohledně zmiňované stati (Bolzano, 1849d): *„Podle původního záměru měla být tato úvaha přednesena a vydána v Pojednáních královské české společnosti nauk. Avšak tento záměr zůstal nerealizován"* (Čechák, 1981, s. 486).

[393] Bolzanova *„filosofie jako celek ... byla scholastická, idealistická a metafyzická, prosáklá kněžourstvím"* (Kolman, 1958, s. 165). K přínosům matematickým, v oblasti logiky etc., a především ke svým pokrokovým společenským názorům, včetně utopie (Bolzano, 1932), tak – v interpretaci A. Kolmana – neměl Bolzano dospět *„na základě této filosofie, nýbrž jí navzdory, pod přímým vlivem životní praxe*" (tamtéž).

[394] Se závěrem, že filozofický světový názor měl *„u Bolzana jen podružný význam"* (Kolman, 1958, s. 90).

[395] *„Idea všeobecného blaha byla ideou osvícenství XVIII. století, ideou tehdy pokrokové francouzské buržoasie"* (Kolman, 1958, s. 90). Němečtí osvícenci se opírali o idealistickou racionalistickou filozofii a *„spoléhali na to, že tato idea bude uskutečněna cestou reforem, jež měli provést „králové-filosofové""* (dtto). *„Do Rakouska a do českých zemí se idea všeobecného blaha dostala z Francie přes Německo, a to prostřednictvím G. W. Leibnize a Christiana Wolffa; dostala se tam však se zpožděním a nenašla zde na dlouho příznivou půdu ..."* (tamtéž, s. 91).

[396] Především díky důrazu *„na přesnost definice, na přesné stanovení a rozlišení pojmů, metodu argumentace pro a proti, vyvrácení námitek, důraz na technickou stránku logiky aj."* (Vlasáková, 2005b, s. 20).

[397] Pro důraz na logiku a matematiku, vědecké postupy při filozofování i způsob výkladu, včetně principu logického realismu či nové apriorní teorie poznání coby alternativě ke Kantovi – srov. (Lapointeová, 2014). Za prvního analytického filozofa označuje Bolzana (Rusnock, 1997). Podle (Vlasáková, 2005a, b) se má Bolzano od pozdějších analytických filozofů odlišovat realistickým pojetím pojmů. Srov. též (Blok, 2016).

[398] V knize *„rozprav s přítelkyní o nesmrtelnosti"*, ovlivněné idejemi G. W. Leibnize, Bolzano filozoficky zpracovává útěšné proslovy ke zdrcené A. Hoffmannové po úmrtí její dcery v roce 1823 – srov. (Palouš, 1981a). Seidlerová dílo zasazuje do kontextu Bolzanova sesazení a jeho pronásledování: *„Výsledkem procesu i politické izolovanosti je, že u Bolzana ve 20. letech vystoupí do popředí snaha vyrovnat se s nařčením z nepravověrnosti. Výsledkem této tužby je Athanasia ..."* (Seidlerová, 1963, s. 42). Srov. (Ryschawy, 1970).

k tělu" (Bolzano et al., 1981, s. 33). Bolzano věří, že organické bytosti smrtí nabývají schopnosti k dosažení vyšších stupňů. *„Zákonu přitažlivosti"* má podléhat i duše a ostatní částice těla. Výbor (Bolzano et al., 1981) ilustruje, že některé základní principy Bolzanovy ontologie (včetně Bolzanovy nauky o oživených substancích) se *„diametrálně rozcházely jak s oficiálním reakčním církevním teismem, tak i s osvícenským deismem*[399]*"* (tamtéž. s. 21).[400]

Bolzano odmítá metafyziku J. G. Fichta i koncept G. W. F. Hegela. Pro Bolzana byla *„Hegelova filozofie ... „pustý žvást", který působí lidskému poznání těžké škody"* (Loužil, 1978b, s. 285). V tomto bodě Bolzano *„neznal ... kompromisu ... Proto si také čeští hegelovci (A. Smetana, I. J. Hanuš) Bolzana vážili, ale nenavazovali na něho ..."* (dtto).[401] In (Bolzano, 1849d, 1851a) je kritizována teze o *„rozumné"* skutečnosti a dialektické pojetí dějin i dějin filozofie. Za nepochopení a nedocenění dialektiky Bolzana kritizují marxistické interpretace. J. Černý píše, že *„myšlenka dialektického uchopení historického vývoje jej nezaujme"* (Bolzano et al., 1981, s. 13). Bolzano ostře napadá německou pokantovskou filozofii – *„Její myšlenka dialektického vývoje světa odporovala jeho ideji přísně formálně logické výstavby vědy a Bolzano do konce života tento rozpor nebyl s to překonat"* (tamtéž, s. 24).

Předmětem diskuzí zůstává kritika I. Kanta.[402] Přičemž samotný Bolzano byl církví obviňován, že je kantovec.[403] Filozofii Kanta[404] a německého idealismus, především Hegela, měl považovat za zhoubnou, neboť má otevírat dveře subjektivismu. Jeho kritika cílí zejména na transcendentální subjektivismus, podle kterého je poznání možné pouze na základě dvou apriorních kategorií (čas a prostor). Bolzano neuznává Kantovo rozdělení na apriorní a empirické soudy a nevidí v nich rozdíl.[405] Posunutého významu u Bolzana nabývá i kantovské

---

[399] Seidlerová píše: *„Osvícenský racionalismus přináší ... i určité prvky deismu"* (Seidlerová, 1963, s. 109). *„U Bolzana nejsou příliš výrazné. Je to především učení o věčném trvání hmoty; dále Bolzano důrazně varuje před přílišným hledáním působení božího v každém zjevu přírodním ..."* (dtto, s odkazem na exhortu z roku 1817). *„S ... deistickým pojímáním úlohy Boha v našem životě je spojeno i popření jakýchkoli zvláštních, na pozemském životě nezávislých vztahů a povinností k Bohu, které jsou typické např. pro snahy pietistické"* (tamtéž).

[400] K problémům Bolzanovy ontologie, která měla být – předmětem i metodou – *„ještě „metafyzikou" ..."* (Bolzano et al., 1981, s. 21) srov. (tamtéž), resp. (Lochman, 1964). (Kolman, 1958) staví na tom, že *„Bolzano byl metafyzik, determinista a jako takový neuznával v přírodě žádnou libovůli ..."* (tamtéž, s. 111).

[401] Ke Smetanovi a Hanušovi srov. kapitolu 4. K dílu a odkazu Hegela srov. např. (Sobotka, 1979).

[402] Bolzanovu kritiku Kanta rekonstruuje např. W. Dubislav, který na Bolzana upozorňuje tzv. Berlínskou skupinu logického empirismu – srov. (Kasabova, 2013). (Nesbitt, 2020) nalézá styčná místa filozofií A. Badioua a B. Bolzana, *„kterého Badiou označil za historického předchůdce, ale nikdy se přímo v tomto směru neangažoval. Mezi zmíněné body náleží jejich příslušné kritiky Kanta a Hegela, stejně jako jejich různé koncepty množin, platonistický realismus, axiomatizace ..."* (tamtéž, s. 57 – překlad PS). Připomínány jsou i Bolzanovy úvahy o nekonečnu, náhledy na matematiku atd. Srov. (Badiou, 2014), (Badiou et al., 2019).

[403] Srov. (Křivský, 1985).

[404] Bolzano, na rozdíl od Kanta, tvrdí, že: *„... subjekt nemůže objekty „klást", jak prohlašuje idealismus, nýbrž je pouze nalézá v jejich svébytnosti, a zrovna tak nalézá a neklade objektivní pravdy"* (Preisner, 1981, s. 384). „*Pravda tedy podle Bolzana není zakořeněna v subjektu, nýbrž bytuje nezávisle na subjektu, vyskytuje se „o sobě". Toto bytování pravd a věcí „o sobě" mělo filosofii zachránit před pádem do relativity všeho poznání, jež – podle Bolzana – hrozilo z přijetí Kantovy filosofie ... Pravda „o sobě" vstupuje pak do subjektu v podobě logické pravdy. Proto je pro Bolzana formální logika nejvyšší metodou poznávání pravdy ... Pravda není pro Bolzana-teologa pravdivá proto, že je myšlena Bohem, nýbrž naopak: Bůh jí myslí proto, že je „o sobě" pravdivá"* (tamtéž). Mezi čistě pojmové pravdy náleží Bolzanův nejvyšší mravní zákon. Srov. (Jauris, 1981).

[405] Text (Bayerová, 1976) zahrnuje studii *Bolzanova kritika Kanta a určení významu jeho protikantovství*, včetně problémů vztahu ke Kantovi v Bolzanově díle, Bolzanova protikantovského postoje v historickém kontextu či obsahové stránky Bolzanovy kritiky Kanta.

rozdělení soudů na analytické a syntetické etc.[406] Bolzano varoval před vnitřní rozporností filozofie, hodlající založit objektivitu pravdy na subjektivitě poznávajícího subjektu.[407]

Bolzano kritizuje i nové pokantovské systémy a vytýká jim pomíjení pravidel logiky, neobjasňování předmětu, významu slov, nezdůvodňování a zamítání matematické metody. Zdůrazňuje i jejich oblibu ve větách, které obsahují paradoxy a množství tautologií. Jedinou možností odstranění toho stylu myšlení má být studium logiky. Bolzano nesouhlasí ani s Kantovým míněním o zásadním rozdílu mezi myšlením matematickým a filozofickým.[408]

Blízko Bolzano měl k idejím racionalistického filozofa G. W. Leibnize, a i proto bývá označován jako osvícenský racionalistický teolog. (Simons, 2019) píše, že za života byl Bolzano dokonce známý jako *„český Leibniz“*.[409] Černý ohledně Bolzanova pojetí filozofie a výchozích principů uvádí, že *„Bolzano zůstal po celý život ovlivněn osvícenským racionalismem, leibnizovsko-wolffovským pojetím logiky, vědy a filozofie“* (Bolzano et al., 1981, s. 20). Věda v tomto pojetí figuruje coby objektivní struktura dokazatelných pravd. *„… která, jak Bolzano proti Kantovi a německé dialektické filozofii dokazuje, nemůže vyrůstat pouze z principů subjektivního rozumu a kterou nemůže otřást idea rozporuplné dialektiky objektivního světa“* (Bolzano et al., 1981, s. 20). *„Veškerá věda je založena na neotřesitelných objektivních pravdách, které mohou být všeobecně filozoficky uplatněny a dokazovány a které vedou k rozšiřování mravní dokonalosti a obecného blaha“* (dtto). Ohledně vlivů Leibnize možno uvést zájem o *„přísně“* pojmové poznání, včetně porozumění a přesného definování pojmů, kterého se Bolzano drží po celý život nejen ve filozofii.[410]

Nejenom (Winter, 1933)[411] řadí Bolzana k nejoriginálnějším myslitelům 19. století, který inspiruje mnohé (a to zdaleka nejenom) filozofy. Silné podněty přináší autorům orientovaným fenomenologicky. (Preisner, 1981) operuje s větví Bolzano – Masaryk – Husserl – Patočka. *„Jan Patočka si byl plně vědom pozoruhodné spojnice Bolzano – Masaryk – Husserl, již můžeme už plným právem protáhnout až k Patočkovi samému“* (tamtéž, s. 384).[412] Bolzanovy

---

[406] Srov. (Blok, 2016), který na základě rukopisů a poznámek Bolzana diskutuje náhledy na pojetí matematické metody, resp. obecné matematiky, na vztahy částí a celku etc. v díle Kanta a raných pracích Bolzana. K raným dílům Bolzana srov. (Centroneová, Siebel, 2018).

[407] Podle (Skalický, 2006) Bolzano platné východisko spojuje pouze s radikálně objektivním tvrzením, že existuje pravda (či pravdy) *„o sobě“*. Pouze takové východisko umožňuje založení absolutní platnosti logiky, která – a to podle Bolzanova nejhlubší přesvědčení – nemůže být odvozována z psychologie či na ni převáděna. Logika nemůže být pouhým výtvorem lidské psychiky, ale naopak psychika, má-li být platným nástrojem poznání, musí respektovat zákony logiky stejnou měrou, jakou je musí respektovat andělé a Bůh sám. Logika je Bolzanovi něco jako stoické faktum, jemuž jsou bezpodmínečně podřízeni nejenom lidé, nýbrž i bohové.

[408] Srov. (Petr, 1926). K Bolzanově kritice Kanta i novokantovství srov. též (Pavlík, 1994). (Bayerová, 1994) shrnuje vztah Bolzana k celé německé idealistické filozofii.

[409] Podle (Simons, 2019) Bolzano taktéž vyvinul monadologii, v níž monády, které nazýval *„atomy“*, mají prostorové umístění a fyzikální vlastnosti – srov. (Příhonský, 1857). Srov. též (Leibniz, 1982).

[410] (Čechák, 1981) připomíná vliv Leibnizova idealistického racionalismu již u samotného určení předmětu vědy, resp. vědeckého poznání. Blízkost je uváděna i ohledně programu univerzální vědy, s jednotnou matematickou metodou, univerzálním jazykem a novou logikou. Též Leibniz přichází se zásadami reformy logiky. Bolzano přejímá naukové prvky (např. dělení představ), navazuje na Leibnizovu teorii substancí, je ovlivněn názorem, že smyslem filozofie a bádání je zmoudření a zlepšení atd. – srov. (Leibniz, 1982, 2004). (Berka, 1981c) Bolzana hodnotí jako nejvýznamnějšího představitele moderní logiky, „*vedle Leibnize“* (tamtéž, s. 121).

[411] Srov. (Hirschberger, 1991) aj.

[412] (Podle (Preisner, 1981) si Bolzano *„zaslouží pozornost nejen jako jeden z iniciátorů moderní fenomenologie, ale také jako jeden z předchůdců racionální liberální teologie, která je s fenomenologií – zejména přes její existencialistickou odnož – intimně spjata …“* (tamtéž, s. 386).

úvahy o matematice, logice a filozofii vědy ovlivnily řadu žáků F. Brentana, včetně E. Husserla.[413] E. Husserl se k Bolzanovu logickému objektivismu přitom explicitně hlásí. Bolzanův spis *Vědosloví* (Bolzano, 1837b) má být – podle Husserla – dílem *„představujícím systematický projekt logiky, který dalece převyšuje všechno, co bylo až doposud vytvořeno na poli logických systémů na světové úrovni“* (Husserl, 1968, s. 225-226).[414]

(Pauza, 2002) konstatuje: *„Bereme-li v úvahu evropský vědecký a kulturní kontext, budeme v českých podmínkách stěží hledat myslitele, jehož dílu by byla (a to zejména v posledních stu letech) věnována tak soustředěná pozornost jako Bernardu Bolzanovi – muži, jenž měl za svého života jen omezený počet příznivců. Ještě méně bylo tehdy těch, kteří byli s to nahlédnout radikální novost jeho myšlenkových iniciativ. Bolzana vlastně „objevila“ až Brentanova škola (zejména Edmund Husserl)“* (tamtéž, s. 933).

Bolzano bývá taktéž řazen ke svébytné tzv. rakouské filozofické tradici,[415] resp. filozofii *„podunajské monarchie“*.[416] Určité vazby a souvislosti mohou být nalézány i u tradice liberální rakouské ekonomické školy[417] (včetně inklinací u národohospodáře K. Engliše).[418] Bolzano však nezaložil filozofickou, ale ani žádnou jinou (matematickou či logickou) školu. Ovlivnil filozofy jako T. G. Masaryk,[419] A. Krombholz anebo V. Zahradník. Diskutován je nepřímý Bolzanův vliv na lvovsko-varšavskou filozofickou školu prostřednictvím K. J. S. Twardowskiho. S důrazem např. absolutnost a pochmurnost pravdy. Vliv logického pojednání *Vědosloví* (Bolzano, 1837b) bývá připomínán v souvislosti se S. Leśniewskim aj.[420]

Ve filozofické argumentaci je patrné Bolzanovo matematické nadání. Bolzanův zájem o matematiku byl taktéž silně motivován filozoficky.[421] Pozornost Bolzano cílil hlavně na revizi a budování základů matematiky. Byl si přitom vědom slabých míst právě v základech geometrie a analýzy. Bolzano náleží – k stále plně nedoceněným – matematickým inovátorům a průkopníkům moderních matematických metod.[422] Do učebnic posléze vstupuje Bolzano-

---

[413] Srov. (Roski, 2017), (Smith, 1994). Vztahu Bolzano – Husserl se věnuje též (Bayerová, 1976, 1994).

[414] Překlad PS. Husserl oceňoval důsledný boj proti psychologismu – srov. (Loužil, 1998). (Bayerová, 1994) klade důraz právě na Husserlovo antipsychologické logizování. Naznačuje i posuny za Bolzana, včetně způsobu vyvracení nařčení, že fenomenologie je pouze *„bolzanovskou naukou obrácenou naruby“*. Srov. (Husserl, 1968).

[415] *„V díle pražského filosofa … Bolzana dochází ke zrození velmi významného a pozoruhodného evropského kulturního fenoménu, který se obvykle označuje jako rakouská filosofická tradice …“* (Pavlík, 1994, s. 1013). Srov. (Schuster, 2020).

[416] (Pavlík, 1994) zmiňuje posloupnost B. Bolzano – F. Brentano – Brentanovi žáci (včetně např. T. G. Masaryka) – raný L. J. J. Wittgenstein. Srov. (Hála, 1994, 1998). Srov. též (Winter, 1971a).

[417] Např. u racionalismu L. E. Misese. J. G. Hülsmann v úvodu k dílu *Epistemological Problems of Economics* v pasáži *Misesův racionalismus* píše: *„Na počátku devatenáctého století byl realistický racionalismus pevně zasazen do Rakouska prostřednictvím děl Bernarda Bolzana a popularizován prostřednictvím spisů německého filozofa Johanna Friedricha Herbarta“* (Mises, 2003, li – překlad PS).

[418] Srov. (Engliš, 1931, 1947). Srov. též (Doležalová, 2018).

[419] Ohledně podobnosti s Masarykem – který se k Bolzanovi dostává prostřednictvím filozofa R. Zimmermanna – bývá konstatován společný zájem o sociálně-etické problémy a vztah vědy a náboženství. Podle Bolzana věda a víra nestojí proti sobě, nýbrž musí být nalezeno nové východisko jejich vztahu. Samotný Masaryk odkazuje na Bolzana málokdy, ale některé jeho myšlenky jsou zjevné již u Bolzana – srov. (Masaryk, 1895), resp. (Drozenová, 2010), (Loužil, 1978b). (Seidlerová, 1963) zmiňuje Masarykovu podporu vydávání Bolzanových spisů matematických a dodává, že Masaryk *„o Bolzana podtrhoval jeho nerevolučnost …“* (tamtéž, s. 148, s odkazem na Masaryk, 1896).

[420] Srov. (Bettiová, 1998).

[421] Na matematický odkaz Bolzana a související témata z logiky a filozofie cílí web https://bernardbolzano.org.

[422] K Bolzanově matematické tvorbě, včetně filozofie matematiky a matematické metody srov. (Berka, 1981c).

Weierstrassova věta (poprvé prokázána Bolzanem v roce 1817 jako lemma v důkazu věty o střední hodnotě),[423] Bolzano-Cauchyova podmínka konvergence řad anebo Bolzanova funkce.

In (Kolman, 1958) matematický přínos rekapituluje *kapitola III Bolzanovy matematické objevy – význam a pojetí matematiky – matematický důkaz – aritmetisace analysy – theorie podobnosti a postulát rovnoběžek – Bolzano jako průkopník theorie množin – základy funkcí – reálné proměnné*.[424] Bolzanovy *„matematické ideje předjaly další vývoj této vědy, který se ubíral cestou její axiomatisace, aritmetisace analýzy a vytvoření základů theorie množin“* (tamtéž, s. 164). Zdůrazňovány bývají objevy v oboru matematické analýzy a teorie množin i přínos v rozpracování základů matematické symbolické logiky. Kolman shrnuje: *„Nesčetné, zapomenuté a teprve poměrně nedávno znovu objevené matematické práce Bolzana obsahují řadu znamenitých objevů. Je to definice funkce a její spojitosti, stanovení kritérii konvergence posloupnosti, věta o horní hranici množiny, rozlišení mezi spojitostí a diferencovatelností funkce a sestrojení spojité funkce nemající derivace v množině všude husté, rozlišení mezi konečnou, spočetnou a nespočetnou množinou, uznání vlastního nekonečna atd. Bolzano se stal předchůdcem Dirichleta, Cauchyho, Weierstrasse a Cantora, prvním matematikem, jenž začal vytvářet theorii funkcí reálné proměnné“* (Kolman, 1958, s. 165).

Po nástupu na pražskou univerzitu Bolzano formuluje svou matematickou prvotinu *Úvahy o některých předmětech elementární geometrie* (Bolzano, 1804), týkající se rovnoběžek. Jako motto ke své první vědecké práci si Bolzano vybírá slova starořeckého Isokrata: *„Vidíme, že ve vědách i ve všech ostatních oblastech nepřinášejí pokrok ti, kdo křečovitě lpějí na ustáleném stavu věcí, nýbrž ti, kdo usilují o lepší, a kdo se odvažují stále měnit vše, co není v pořádku“* (Bolzano et al., 1981, s. 7).[425] U díla (Bolzano, 1804) jde šířeji o reformní program výuky matematiky na fakultě, který stávající profesory matematiky však neoslovuje.

Další matematická pojednání koncipuje Bolzano v období 1810-17 a následně v letech 1833-48.[426] Již in (Bolzano, 1804) *„výslovně formuluje program revize základů … z tohoto hlediska zkoumá v historickém sledu: – základy geometrie – základy matematického důkazu a výstavby vědecké teorie – základy matematické logiky – základy matematické analýzy – základy teorie množin. V prvém období – do dvacátých let – zkoumá drobné problémy …, po r. 1820 začíná se systematickým souborným zpracováním“* (Folta, 1981, s. 19).[427] Folta pasáž

[423] Srov. (Bolzano, 1817b). Srov. též (Rusnock, 2021).

[424] Jmenovaná kapitola je in (Kolman, 1958) vůbec nejrozsáhlejší, přičemž při představování Bolzana na prvním místě uvádí *„český matematik …“*. O něco méně stránek zabírají pasáže věnované Bolzanovým názorům společenským a politickým, které představuje kapitola 3. Kolman oceňuje z hlediska důležitosti pro vědu hlavně Bolzanovu matematickou logiku, ovšem i tuto kritizuje pro její ovlivnění Bolzanovou idealistickou gnoseologií.

[425] Srov. (Klusoň, 2005).

[426] (Folta, 1981) uvádí, že: *„téměř všechny problémy, které v průběhu života řešil, měly své kořeny už v jeho raných pracích. Vracel se k nim, dalo by se říci, znovu v širších souvislostech a se snahou vytvořit „dokonalou“ koncepci výkladu celé matematiky – tj. vybudovat matematiku od samých základů“* (tamtéž, s. 19).

[427] *Wissenschaftslehre* (Bolzano, 1837b) *„je systematickým výkladem metodiky výkladu vědy, a v jejím rámci se objevují některé partie, jež jsou rozpracováním matematické logiky. Na tuto práci má navázat Grossenlehre (nauka o veličinách), která nebyla nikdy dokončena, i když jednotlivé její části byly už značně rozpracovány (existují až tři rukopisná zpracování některých partií) a staly se základem prvých edicí ve Spisech Bernarda Bolzana (Functionenlehre …; Zahlentheorie …). A protože Bolzano pro dokončení této práce počítá – bohužel marně – s pomocí svých žáků, vrhá se s posledními silami znovu do problematiky základů nekonečných procesů a dospívá ve svých Paradoxien des Unendlichen … k závažným výsledkům teorie množin“* (Folta, 1981, s. 19-20). Srov. (Bolzano, 1851b, 1975, 2012), (Bolzano, Rychlík, 1930), (Bolzano, Berg, 1976).

o Bolzanově koncepci matematiky uzavírá konstatováním: *„Bolzano jako matematik neměl v úmyslu napsat jako řada matematiků 18. století všeobjímající učebnici – kompendium matematiky, ale koncepční syntézu – výklad výstavby matematiky“* (tamtéž, s. 20).

Studií *Příspěvky ke zdůvodněnějšímu výkladu matematiky* (Bolzano, 1810) zahajuje hledání vnitřních souvislostí mezi matematikou a logikou.[428] Zmíněná práce bývá též i označována za Bolzanův *„vědecký program v matematice“* (Šolcová, 2018, s. 62).[429] Materiál (Bolzano, 1816a) pojednává o binomické poučce. Dále Bolzano tvoří text *Ryze analytický důkaz poučky, že mezi každými dvěma hodnotami, jež dávají výsledky opačných znamének, leží nejméně jeden reálný kořen rovnice* (Bolzano, 1817b)[430] anebo příspěvek z geometrie a integrálního počtu *Pokus o objektivní zdůvodnění nauky o třech rozměrech prostoru* (Bolzano, 1817a).

Po nedobrovolném odchodu z univerzity se Bolzano navrací k reformátorským plánům v oblasti matematiky a logiky, o kterých přemýšlí od mládí. Především problémy s veřejným publikováním prací[431] však způsobily, že většina jeho děl vytvořených po roce 1820 zůstala v rukopise a byla poprvé vydána nezřídka až ve 20. století.[432] Bolzano zůstával matematiky dlouho přehlížen a některé jeho výsledky výzkumů byly posléze objevovány znovu.[433] Bolzanova pojednání totiž zůstávala dlouho neznámá, resp. nebyla kvůli anonymnímu vydání spojována s osobou Bolzana. Mezi důvody, proč se Bolzanovy matematické práce nestaly již dříve obecně známé bývá uváděno v neposlední řadě i to, že Bolzano své úvahy komplikoval filozofickými myšlenkami.[434] Předchůdcem důležitých teorií a myšlenek přitom Bolzano není pouze v matematice, nýbrž i v dalších oblastech poznání, jako je logika aj.

Bolzano nikdy ani na krátký čas Čechy neopustil. Valná část jeho vědecké pozůstalosti zůstala v Praze. Vlivem náhody jsou však jeho rukopisy matematické uchovány mimo Čechy. Bolzano celý život doufal, že mezi žáky objeví i matematika, který by byl schopen dokončit jeho matematické záměry. Od svého návratu do Prahy vkládal naděje do R. Zimmermanna,[435] kterého též soukromě vyučoval matematiku a filozofii. Proto matematickou pozůstalost odkazuje právě jemu. Když se Zimmermann stal profesorem filozofie na vídeňské univerzitě,

---

[428] In (Bolzano, 1810) si *„všímá především matematických pojmů a na příkladech upozorňuje, že řada z nich je pouze intuitivní a vyžaduje zpřesněného vymezení, stejně jako pro výstavbu teorie je nezbytný důsledný postup od jednoduchých pojmů ke složitějším …“* (Folta, 1981, s. 21).

[429] Bolzano *„shrnuje svůj pohled na matematické vědy a jejich aplikace“* (Šolcová, 2018, s. 67).

[430] Jde o pojednání ohledně analytického důkazu poučky, že mezi dvěma hodnotami funkce, jež poskytují opačně označené výsledky, leží nejméně jeden reálný kořen rovnice. Spisek tvoří přílohu textu (Kolman, 1958). Srov. (Fuentes-Guillén, 2017, 2022).

[431] Srov. (Píša, 2018).

[432] Srov. připravovaný český překlad (Fuentes-Guillén, 2022).

[433] (Berka, 1981c) připomíná také rok 1881 – sté výročí Bolzanova narození – který se stal příležitostí pro oživení zájmu o jeho osobnost a dílo. *„J. Durdík se ve své oslavné řeči O filosofii a činnosti Bernarda Bolzana, proslovené na velkém shromáždění Akademického čtenářského spolku 15. října 1881, snažil obhajovat jeho filozofii proti Kantovi i Herbartovi“* (tamtéž, s. 119) – srov. (Durdík, 1881). Publikován je Bolzanův životopis (Červinková-Riegrová, 1881) anebo matematický spis (Bolzano, Studnička, 1881). O rok později začínají česky vycházet *Řeči vzdělávací akademické mládeži* (Bolzano, 1849-52), sebrané Bolzanovy spisy vycházejí ve Vídni.

[434] Srov. (Fuentes-Guillén, 2017, 2022), (Jarník et al., 1981), (Veselý, 1997).

[435] Česko-rakouský filozof Robert Zimmermann (1824 – 1898) navazuje na Bolzanovu filozofii. Zimmermann je dokonce obviněn z plagiátorství, kdy jeho středoškolská učebnice filozofické propedeutiky (Zimmermann, 1852-53) má obsahovat pasáže z *Vědosloví* (Bolzano, 1837b), aniž ovšem Bolzana jmenuje. Učebnice měla mít vliv na přetrvání bolzanovského myšlení v Rakousku a na *„bolzanovskou renesanci“*, především v teologickém prostředí. Srov. (Winter, 1975).

přechází i matematická pozůstalost do Vídně.[436] Zimmermann pro zpracování pozůstalosti ale mnoho neudělal a postupně se od Bolzana odklání i filozoficky. Nový zájem o Bolzanovy matematické výsledky se probouzí ve 20. letech 20. století mezi českými matematiky.[437]

Bolzanovo jméno je spojeno především s matematickou analýzou. Samotný Bolzano bývá řazen mezi průkopníky pojetí matematiky založené na logice.[438] Stává se jedním z prvních, kteří v matematické analýze začali uplatňovat rigorózност (Bolzano, 1810, 1816a, 1817a, b aj.).[439] Zpřesňování základů matematické analýzy je věnována i nedokončená učebnice *Größenlehre* ze 40. let 19. století (Bolzano, 1975).[440] Tento matematický spis vymezuje základní pojmy koncepce logiky, jak ji Bolzano rozvíjí ve stěžejním logickém pojednání *Vědosloví* (Bolzano, 1837b). Pro Bolzana představovala logika jakousi *„metavědu“*, která by měla napomoci nově formulovat filozofické, morální, náboženské i politické pravdy. *„Jako osvícenec dával B. Bolzano formální logice i sociální či dokonce politický význam“* (Valenčík, 1983, s. 38). Věřil, že rozpracováním aparátu logiky bude *„možné odlišit ve všech případech pravdu od nepravdy a v souladu s tím i uspořádat společnost“* (dtto).[441]

Bolzano byl přesvědčen, že logika je vědou objektivní, postulující *„pravdy o sobě“* zcela nezávisle na procesech lidského myšlení.[442] Dílo (Bolzano, 1975) obsahuje metodický postup, jakým má být vedena výuka a výklad vědy, zejména matematiky. Bolzano přichází s požadavkem důsledně exaktní výstavby celého výkladu[443] zahrnující i definice základních pojmů a důkazy výchozích tvrzení.[444] Bolzano usiluje o výklad základních pojmů své logiky (věty a představy o sobě, pojmy a názory, představy předmětné a bezpředmětné, proměnné části vět apod.) a poskytuje návod k metodickému postupu výuky vědy, zejména matematiky. Bolzano vysvětluje pojmy uzavřený, otevřený a polouzavřený interval a významně přispívá k definicím dalších pojmů z teorie reálných čísel (infima množiny aj.) a teorie funkcí

[436] Srov. (Winter, 1975). K osudům matematické pozůstalosti – s rolí F. J. Studničky – srov. (Němcová, 1996).
[437] Což souvisí i s badatelskými (a překladatelskými) počiny M. Jaška, představeného v kapitole 3., a považovaného za objevitele Bolzanovy funkce – srov. (Jašek, 1922a, b). Srov. (Folta, 1981), (Jarník et al., 1981).
[438] Srov. (Hahn, 1933).
[439] Bolzano předznamenává nový směr matematické analýzy, který později rozvíjí K. T. W. Weierstrass. Bolzanovu matematickou analýzu, mající svébytný filozofický obsah, připomíná (Rusnock, 1997) se závěrem, že Bolzana lze oprávněně považovat za zakladatele moderní analytické filozofie. Srov. (Vlasáková, 2005a, b).
[440] Bolzano se pokouší o koncipování vlastní učebnice elementární a vyšší matematiky, což považoval za nutný základ pro logickou nauku prezentovanou v díle *Vědosloví* (Bolzano, 1837b). Učebnici ovšem nedokončil, za její část lze považovat pojednání *Paradoxy nekonečna* (Bolzano, 1851b). Část obšírného úvodu ke spisu *Größenlehre* nazvaná *Von der matematische Lehrart* česky vychází jako (Bolzano, 2012). Srov. (Loužil, 1978b).
[441] *„Formální logika v jeho pojetí měla umožnit dokázání a uspořádání všech pravdivých poznatků (včetně poznatků o společnosti) a na základě toho je vyložit v učebnicích a encyklopediích, vést ke zreformování společnosti. V takovém pojetí však nejsou respektovány omezené možnosti formální logiky a otázka empirických východisek poznání“* (Valenčík, 1983, s. 38).
[442] Srov. (Palouš, 1981b, 1994) či (Bolzano et al., 1981 aj.).
[443] (Loužil, 1978b) píše: *„Historik matematiky C. B. Boyer považuje vydání Bolzanova Čistě analytického důkazu za počátek exaktního období v matematické analýze …“* (tamtéž, s. 276). Míněna je práce (Bolzano, 1817b) – srov. (Boyer, 1949). Loužil dodává: *„S čímž souvisí i Bolzanův pokus o exaktní definici pojmu nekonečna v Paradoxech nekonečna, jež současně znamenaly i první aplikaci pojmu „množina““* (Loužil, 1978b, s. 276-277). Srov. (Bolzano, 1851b).
[444] (Jedinák, 2018) o Bolzanovi píše: *„Spoznal, že v matematike sa nemôžeme zaobísť bez dôkazu existencie. Pri každom dôkaze žiadal uviesť všetky predpoklady, používať dané a neuchyľovať sa k cudzorodým pojmom. Naznačil cesty k formalizácii niektorých dôkazových postupov. Mal geniálnu intuíciu, kriticky a originálne zameral svoju pozornosť na precízne definovanie základných pojmov aj v iných vedných odboroch. Pozoruhodným spôsobom predvídal celý rad zásadných problémov modernej formálnej logiky a teórie vedy“* (tamtéž, s. 28).

(spojitost, limita, derivace, nutná a postačující podmínka konvergence posloupnosti).

(Jarník et al., 1981) text *Functionenlehre* (Bolzano, Rychlík, 1930) označuje za skutečný mezník základů nauky o funkcích[445] – *„bohužel mezník zarostlý mechem neznámosti“* (tamtéž, s. 39). Ohledně důvodů až pozdějšího objevení matematického díla je uváděno toto: *„… ovšem jak ono filozofické založení Bolzanovo tak průkopnický ráz jeho díla působily na jeho knihu též několika nepříznivými vlivy. Především Bolzano nebyl matematický rutinér; proto partie, jež vyžadují jen „ryzího myšlení“, jsou u něho většinou dokonaleji provedeny než ony partie, jež vyžadují větší „řemeslné“ zručnosti. Za druhé novost projednávaných problémů působila, že Bolzano neměl vůbec k dispozici vhodné názvosloví …; každou maličkost musel obšírně vypisovat*[446] *a není divu, že někdy, brodě se v záplavě slov, uklouzl a dopustil se nesprávného úsudku. A ještě jedna okolnost jistě těžce doléhala na Bolzanovu práci. Jeho průkopnické dílo bylo by v jeho době nalezlo pochopení nejvýše u největších duchů matematických; jaké porozumění mohl Bolzano očekávat v tehdejším rakouském prostředí, v němž prostřednost, bezbarvost a zpátečnictví byly vládou podporovány jako nejvyšší občanské ctnosti? Sám, za dokonalého nezájmu a nepochopení svého okolí pracoval Bolzano na svém díle; jistě leckterá nedokonalost jeho díla byla by zmizela, kdyby si byl mohl o svých problémech pohovořit s nějakou spřízněnou duší“* (tamtéž, s. 40).

Bolzano chápe funkci jako zobrazení, přičemž cílem se stalo též popsat spojitou funkci definovanou v daném intervalu, která nemá derivaci v bodech tvořících hustou podmnožinu. Bolzanova funkce je historicky prvním příkladem spojité funkce nemající v žádném bodě derivaci, přičemž Bolzano příklad popisuje téměř půl století před K. T. W. Weierstrassem.[447] Graf Bolzanovy funkce je typickou fraktální křivkou a prvním historicky známým fraktálem vůbec.[448] Známými a obecně využívanými se později – po objevení Bolzanových důkazů – stávají Bolzanovy věty, formálně demonstrující vlastnosti spojitých funkcí.

S odkazy na tištěný text (Bolzano, 1817b)[449] a Bolzanovy matematické rukopisy jsou

---

[445] Úryvek z *Nauky o funkcích* (týkající se spojité a nespojité funkce a derivace) tvoří jednu z příloh textu (Kolman, 1958).

[446] Text (Jarník et al., 1981) zdůrazňuje Bolzanovu pečlivost *„při zavádění pojmů“* (tamtéž, s. 41) i to, že si *„dává velmi záležet na definicích“* (dtto). V této souvislosti upozorňuje na vyjadřovací potíže, se kterými *„musil Bolzano zápasit: k definici spojitosti spotřeboval 23 řádek!“* (dtto). Na straně druhé je však připomínáno, že s termínem samotné funkce přitom operuje Bolzano jako s běžným pojmem, *„bez jakékoliv definice“* (dtto). S vyjádřením domněnky, že funkce zřejmě byla definována v jiné – a to neznámé – části Bolzanova rukopisu.

[447] Objevitel Bolzanovy funkce M. Jašek píše: *„Podávaje v dalším … první předběžnou zprávu o rukopise Bolzanově „Functionenlehre“ …, definuji funkci, obsaženou v druhé části tohoto díla, o níž tvrdí Bolzano a dokazuje – více než třicet let před Riemannem, Hanklem a Weierstrassem, že jsouc spojitá v celém uzavřeném intervalu (a, b), „nemá derivaci pro tolik hodnot svého argumentu, že mezi každé dvě z nich lze vložiti třetí, pro níž opět nemá derivace …“* (Jašek, 1922a, s. 69). Srov. (Bolzano, Rychlík, 1930), (Jarník et al., 1981).

[448] Bolzano se také zamýšlel nad pojmem dimenze útvaru in (Bolzano, 1817a) – srov. (Simon, 1981). Snahy o nalezení funkcí, které jsou spojité, ale nejsou diferencovatelné bývají řazeny k prehistorii fraktálů. Za první dlouho byla považována funkce, kterou představil Weierstrass roku 1882. V roce 1930 K. Rychlík uveřejnil část Bolzanovy matematické pozůstalosti, kde je popsána konstrukce funkce spojité na intervalu, která není v žádném bodě diferencovatelná – srov. (Bolzano, Rychlík, 1930). Ke K. Rychlíkovi (a B. Bolzanovi) srov. (Hykšová, 2003). K problematice fraktálů srov. (Edgar, 2021).

[449] Podle (Jarník et al., 1981) jednu z formulací Bolzanovy věty *„vyslovil Bolzano již v rukopisné „Zahlenlehre“ a v tištěném pojednání „Rein analytischer Beweis …“ (1817). V tomto pojednání dokazuje Bolzano tuto větu tím, že ji převádí na jistou podmínku (tzv. Bolzanovu-Cauchyovu) pro konvergenci posloupnosti; ovšem Bolzanův pokus o důkaz Bolzanovy-Cauchyovy podmínky (v témže pojednání) ztroskotal, ježto by vyžadoval teorii reálných čísel, jež byla vytvořena až o několik desítiletí později. Dnes ovšem postupujeme raději obráceně: napřed*

formulovány Bolzanovy věty, resp. věta Bolzanova-Weierstrassova, s několika rovnocennými formulacemi. Bolzanova věta z roku 1817, resp. s interpretací též coby první Bolzanova věta, zní: Jestliže $f(x)$ je funkce jedné proměnné spojitá v intervalu $\langle a, b\rangle$ taková, že $f(a) \cdot f(b) < 0$, potom existuje bod $c \in (a, b)$ takový, že $f(c) = 0$. Bolzanova věta praví: Je-li funkce $f(x)$ spojitá v $\langle a, b\rangle$ a platí-li $f(a) \cdot f(b) < 0$, potom rovnice $f(x) = 0$ má v (a, b) alespoň jedno řešení. První důsledek Bolzanovy věty: Jestliže $f(x)$ je funkce jedné proměnné spojitá v intervalu I taková, že $f(x)$ nemá v intervalu I žádný nulový bod (tj. v intervalu I neexistuje bod c takový, že $f(c) = 0$), potom $f(x)$ je v intervalu I buď stále kladná, nebo stále záporná. Druhý důsledek Bolzanovy věty: Jestliže $f(x)$ je funkce jedné proměnné spojitá v $\langle a, b\rangle$ a d je reálné číslo takové, že buď $f(a) < d$ a současně $f(b) > d$, nebo $f(a) > d$ a současně $f(b) < d$, potom existuje bod $c \in (a, b)$ takový, že $f(c) = d$. Někdy bývají důsledky interprertovány jako druhá Bolzanova věta, např. ve znění: Nechť funkce $f(x)$ je spojitá na intervalu $\langle a, b\rangle$, potom nabývá všech hodnot mezi svou nejmenší a největší hodnotou.[450]

Weierstrassova věta zní: Jestliže $f(x)$ je funkce jedné proměnné spojitá v intervalu $\langle a, b\rangle$, potom funkce $f(x)$ nabývá v intervalu $\langle a, b\rangle$ jak svého maxima, tak i svého minima vzhledem k tomuto intervalu ($f(x)$ je na intervalu $\langle a, b\rangle$ ohraničená a nabývá zde své největší a nejmenší hodnoty, tj. existují čísla $x1, x2 \in \langle a, b\rangle$ s vlastností $f(x1) \leq f(x) \leq f(x2)$ pro všechna $x \in \langle a, b\rangle$). Weierstrassova věta zaručuje existenci maxima i minima spojité funkce v uzavřeném intervalu, ale nedává žádný návod, jak takové maximum a minimum určit.[451] Doplněním Bolzanovy věty, důsledků Bolzanovy věty i věty Weierstrassovy je věta Darbouxova: Jestliže $f(x)$ je funkce jedné proměnné spojitá v intervalu $\langle a, b\rangle$ taková, že $f(a) \neq f(b)$, potom ke každému $d \in \langle \min\{f(a), f(b)\}, \max\{f(a), f(b)\}\rangle$ existuje $c \in \langle a, b\rangle$ takové, že $f(c) = d$. Bolzanova-Weierstrassova věta zní: Jestliže (a_n) je omezená posloupnost taková, že reálné číslo k je dolní mezí a reálné číslo l je horní mezí této posloupnosti, potom lze z posloupnosti (a_n) vybrat konvergentní posloupnost (b_n) takovou, že $\lim b_n \in \langle k, l\rangle$. S ekvivalentní formulací: Je-li (a_n) omezená posloupnost, potom existuje vlastní hromadný bod posloupnosti (a_n) – *„… každá ohraničená posloupnost má aspoň jeden hromadný bod …“* (Jarník et al., 1981 s. 45).[452]

Bolzanova-Weierstrassova věta má aplikace i ekonomii, např. v souvislosti s koncepty ekonomické rovnováhy, kdy je využívána při důkazech existence. Věta umožňuje dokázat, že pokud je příslušný soubor alokací kompaktní a neprázdný, pak v systému existuje Pareto

---

dokazujeme větu o horní hranici a potom teprve podmínku Bolzanovu-Cauchyovu“ (tamtéž, s. 45). Srov. (Bolzano, 1817b), (Bolzano, Berg, 1976).

[450] Druhá Bolzanova věta je uváděna i coby důsledek Bolzanovy věty pro funkce spojité na uzavřeném intervalu, jejíž závěr se týká existence nikoliv jedné funkční hodnoty, nýbrž všech hodnot mezi extrémy uvažované funkce. Což bývá spojováno taktéž s formulací A. L. Cauchyho z roku 1826. Význam Bolzana coby matematika bývá srovnáván právě s jeho současníkem Cauchym – *„Co Cauchy chápal intuitivně, to Bolzano objevil metodou exaktní analýzy …“* (Loužil, 1978b, s. 276, s odkazem na Winter, 1967). Srov. (Jarník et al., 1981).

[451] Ohledně přínosu K. J. W. Weierstrasse bývají uváděna léta 1869 či 1885. Srov. (Jarník et al., 1981).

[452] V souvislosti se zmíněnými větami je užíváno také označení věta o nabývání mezihodnot, věta *„o překročení řeky“* aj., s využitím při řešení nerovnic i rovnic. Interpretace ve smyslu *„překročení řeky“* osu x představuje jako řeku. *„Kladné hodnoty spojité funkce f (x) tvoří vzhledem k x jeden břeh a záporné druhý. Jestliže poutník před chvílí stál na jednom břehu a nyní stojí na opačném, někde musel řeku překročit. Bod funkce f (x), který je roven nule, leží na ose x, je bod překročení řeky“* (Šolcová, 2018, s. 63). Coby Bolzanova metoda bývá označována iterační metoda jednorozměrné minimalizace (metoda půlení intervalu, metoda dichotomie).

efektivní alokace. (Bewley, 2007)[453] vychází z toho, že modely ekonomické rovnováhy řeší následující otázky: Jaké jsou efektivní způsoby distribuce dostupných vzácných statků mezi subjekty? Jak bude trh (obecně trh konkurenční) rozdělovat dostupné komodity mezi subjekty? Bewley naznačuje návod, kterak Bolzanova-Weierstrassova věta pomáhá odpovědět na zmíněné otázky.[454] Další postřehy ohledně Bolzanovy anticipace závěrů moderní ekonomie blahobytu – v interpretaci podle (Kern, 2011) – rekapituluje závěr subkapitoly 3.2.

(Simon, 1981) představuje Bolzana jako předchůdce teorie dimenze, který se zabýval základy obecné topologie (Bolzano, 1817a, 1851b aj.).[455] V duchu vysokých nároků na přesnost matematického uvažování se Bolzano pokouší o definování dimenze.[456] *„… byla to právě otázka přesného vymezení základních geometrických pojmů, která ho přirozeným způsobem přivedla ke studiu topogie roviny a prostoru“* (Simon, 1981, s. 250).[457] Simon přitom klade otázku, *„proč Bolzano, když byl věnoval tolik energie nalezení definic geometrických pojmů, nevyslovil o nich – s jedinou výjimkou – žádnou větu“* (tamtéž, s. 257). *„Zpravidla se poukazuje na jeho stáří, slabost, na nedokončenost jeho posledních prací“* (dtto). Simon za pravděpodobnější vysvětlení, *„proč Bolzano nehledal věty o pojmech, které zavedl“* (dtto) však považuje, že: *„Vybudovat novou teorii nebylo Bolzanovým cílem, jeho cílem bylo postavit geometrii na pevnou půdu. A geometrie už přece své věty měla: byly v Euklidových Základech“* (tamtéž, s. 258).[458]

Bolzano originálně přemýšlel o matematickém nekonečnu a rozpracovával filozofii matematické vědy. Intuitivně pokládá základy *„psychoanalýzy matematiky“* – teorie množin,[459] když vrcholné, a své poslední, matematické pojednání, sepsané v letech 1847-48, *Paradoxy nekonečna* (Bolzano, 1851b) nastiňuje operace s nekonečnými množinami. Poprvé

---

[453] (Bewley, 2007) větu formuluje takto: Bolzanova-Weierstrassova věta tvrdí, že každá omezená posloupnost má konvergentní podposloupnost. Používá se při důkazu existence řešení problému: max. $x \in X$ f (x), kde $X \subset$ Rn je uzavřená a ohraničená (neboli kompaktní) množina a f (x) je spojitá funkce. V kontextu kompaktnosti Bolzanovu-Weierstrassovu větu připomíná (Morgan, 2008), s udávanou formulací v roce 1840. Na přílišnou obecnost věty, resp. nutnost znalosti rozložení čísel uvnitř daného intervalu upozorňuje (Billing, 1947).

[454] S řadou různých aplikací. Na problematiku spotřebitele, kdy většina obecných modelů rovnováhy zahrnuje spotřebitele, kteří činí nezávislá rozhodnutí na trhu. V jednoduchém modelu spotřebitelského chování bývá uvažována situace, kdy spotřebitel vybírá nejlepší dostupný spotřební koš, který splňuje maximalizací jeho užitku, za podmínky naplnění rozpočtového omezení. Řešení optimalizačního problému vede k odvození poptávky – srov. (Varian, 1995) aj. Bolzanova-Weierstrassova věta pomáhá dospět k závěru, že na spojité funkcí užitku s kompaktním rozpočtovým omezením existuje funkce poptávky. Další oblastí aplikací je problém efektivnosti. Pro důkaz, že v ekonomice s omezenou nabídkou zdrojů existuje efektivní alokace, lze maximalizovat součet užitků všech subjektů ve společnosti podléhajících omezení zdrojů. V jednoduché čisté ekonomice směny je příslušný Edgeworthův box (množina omezení) kompaktní a za předpokladu spojitých jednotlivých funkcí užitku dává spojitý součet užitků. Proto má existovat efektivní alokace. Zmínit lze i problematiku konkurenční rovnováhy. Přičemž existence konkurenční rovnovážné ceny, s rovností poptávek a nabídek na všech trzích, závisí na existenci poptávky, řešené výše. Bolzanova-Weierstrassova věta pomáhá při stanovení existence efektivních alokací a tržní rovnováhy. Prokázání existence řešení je nezbytným prvním krokem, který ospravedlňuje použití konceptu pro další ekonomickou analýzu. Srov. (Fitzpatrick, 2006).

[455] Včetně studie *Versuch einer Erklärung der Begriffe von Linie, Fläche und Körper*, vzniklé v období 1843-44, ale za Bolzanova života nepublikované. Srov. (Bolzano, 1948), (Bolzano, Berg, 2001).

[456] Ostatně i matematická prvotina (Bolzano, 1804) *„buduje teorii přímky v pevné víře, že postulát o rovnoběžkách dosud nikdo nedokázal jen z toho prostého důvodu, že nikdo pořádně neví, co je to vlastně přímka …“* (Simon, 1981).

[457] Srov. (Bolzano, 1843c aj.).

[458] (Večerka, 1967) ovšem upozorňuje na zlomky Bolzanovy práce kritizující právě Euklidovy *Základy*. Srov. (Euklides, 2022). Srov. též (Johnson, 1977).

[459] Živnou půdu pro Bolzanem založenou teorii množin spojuje se spiritualitou barokní Prahy (Vopěnka, 1998).

je definován pojem nekonečná množina a nekonečné množství (které má být množstvím větším, nežli je množství konečné). V kontextu konceptu *„pravd o sobě“* Boha nazývá Bolzano nekonečným.[460] Bolzanovo matematicko-filozofické uchopení konečna a nekonečna – ač samotný Bolzano píše německy – svým způsobem přispívá i k proměnám významu těchto termínů v českém jazyce do podoby interpretací používaných v současnosti.[461]

Bolzano jako první zkoumá aktuální nekonečno[462] jakožto pojem označující velikost (nebo početnost) něčeho. Aparátem k uchopení aktuálního nekonečna je teorie množin. Bolzano zavádí pojem množiny, přičemž klade důraz na způsob porovnávání *„velikosti“* nekonečných množin.[463] Dílo (Bolzano, 1851b) ovlivňuje tvůrce teorie množin a další matematiky, resp. myslitele.[464] In (Bolzano, 1851b) jsou shrnuty také *„Bolzanovy filosofické výroky o přírodovědeckých otázkách, roztroušené ve všech jeho spisech …“* (Kolman, 1958, s. 108).[465]

Téma vztahu konečných a nekonečných veličin in (Bolzano, 1851b) má transdisciplinární charakter a pohybuje se na rozhraní matematiky a filozofie. Z tohoto plynoucích obtíží si byl Bolzano vědom. Píše: *„Matematici se téměř nikdy nezabývají filosofií a naši dnešní filosofové naproti tomu věří, že se mohou bez matematiky obejít, nebo za dostačující pokládají, tlachají-*

---

[460] *„… Bolzano ponúkol dôkaz existencie aktuálneho nekonečného množstva právd samých o sebe. Pravda sama o sebe je fakt (výpoveď, poznanie) o tom, ako to skutočne je, bez ohľadu na to, či je to niekým myslené alebo vyslovené … Bolzano vyšiel z tejto predstavy: Existuje aspoň jedna pravda sama o sebe. Ak by to nebola pravdivá výpoveď, tak by bola pravdivá výpoveď: Neexistuje žiadna pravda sama o sebe. Ale to by bola tiež pravda sama o sebe. S tým bude každý súhlasiť, lebo opačné tvrdenie odporuje samé sebe … Bolzano tým považoval existenciu aspoň jednej pravdy samej o sebe za rozumovo prijateľnú pre každého. Potom už ľahko ukázal (indukciou, cez výpoveď, že predchádzajúce výpovede samé o sebe sú tiež novou pravdou o sebe), že právd o sebe je možných nekonečne veľa. Pretože kresťanský Boh je vševediaci, obsiahne ich všetky, to znamená nekonečné množstvo právd bude aktuálne (uskutočnené). Božia prozreteľnosť sa tak stala obsiahnutím všetkých právd – uskutočnením (aktualizáciou) nekonečného množstva právd samých o sebe. Nekonečné množstvo právd samých o sebe je vo vedomí Božom (Sensorium Dei). Pre človeka, ktorý sa nedíva Božími očami, strácajú predstavy aktuálneho nekonečna svoje opodstatnenie. Bolzano prijal názor, že aktuálne (uskutočnené) nekonečné množstvo právd samých o sebe je natrvalo prítomné v Božej obrazotvornosti“* (Jedinák, 2018, s. 29).

[461] Původně byl pojem konečnosti spojován s jistotou a pravdou a naopak termín nekonečnost souvisel s nejistotou, nedokonalostí, nespolehlivostí a vrtkavostí. Srov. (Jungmann, 1835-39), resp. (Kott, 1873-93).

[462] Do 19. století se pracovalo s nekonečnem potenciálním, s možností pokračovat donekonečna v nějakém procesu, např. v postupném přibližování hledané hodnotě. Známým je starověký Zénónův paradox o Achillovi a želvě, který měl dokazovat nemožnost pohybu. Pokud rychlonohý Achilles poběží o závod se želvou a dá této předstih, už ji nikdy nedožene. Pokud se totiž prostor skládá z nekonečné řady bodů, jak tvrdili pythagorejci, tak jakmile Achilles dosáhne bodu, ve kterém se původně nacházela želva, tato mezitím překonala vzdálenost, jakkoli malou. Přestože Achilles dosáhne tohoto dalšího bodu, želva se v mezičase posune dál, a tak znovu a znovu až do nekonečna. Zénón, jehož snahou bylo poukázat na obtíže v učení pythagorejců, měl použít chybného chápání pojmu nekonečna. Součet nekonečně mnoha veličin nemusí být nekonečný. Součet nekonečné geometrické řady je konečné číslo. Což ostatně plyne ze zkušenosti, kdy Achilles želvu snadno dohoní. Existují moderní verze Zénónovy aporie (ve fyzice a chemii např. ve znění: *„Když se v čase delta t rozpadne polovina radioaktivních atomů, kdy se rozpadne poslední atom?“*). Ale též interpretace Bolzanova vkladu do matematické ontologie (s poukazy na důkaz např. v paragrafu 18 in (Bolzano, 1851b)), který oné pověstné želvě dává jistou naději, že Achillem dostižena nebude. Pokud se řecký hrdina bude důsledně držet pokynu svého trenéra, aby vždy běžel nejprve na místo, kam dorazila želva v minulém svém kroku. Srov. (Kolman, 1968).

[463] *„Dokázal, že vlastná podmnožina nekonečnej množiny môže byť s ňou samou ekvivalentná. Bernard Bolzano dospel až k pojmom mohutnosti množiny a mohutnosti kontinua, ale nevyužil ich. Medzi prvými pochopil význam nekonečna v matematike a vytušil dôležitosť presných definícií“* (Jedinák, 2018, s. 30). Srov. (Trlifajová, 2018).

[464] G. Cantora zaujaly úvahy o nekonečnu in (Bolzano, 1851b). Bolzano i Cantor problematiku aktuálně nekonečných množin nahlíželi coby nejenom matematickou, nýbrž i teologickou. Na tento aspekt Bolzanových úvah o aktuálním nekonečnu v 80. letech 20. století navazuje P. Vopěnka, ovlivněný taktéž Husserlovou fenomenologií a filozofií J. Patočky – srov. (Konůpka, 2017), resp. (Vopěnka, 1981 aj.), (Zamarovský, 2018).

[465] Srov. (Veselý, 1957).

li něco o formuli A = A, o plus a minus či o mocninách. Protože … ve všech mých matematických pokusech je matematika zpracovávána filosofickým (spekulativním) způsobem, není divu, že nikoho nezajímá" (Trlifajová, 2006, s. 119, s odkazem na dopis Bolzano Feslovi z 26. 9. 1842). Dobově opravdu příliš čtenářů tímto dílem Bolzano neoslovuje.

Jako významný český matematik a filozof je Bolzano oceněn až později. J. Patočka ovšem upozorňuje na problém v jeho uznání: *„Ačkoli se naši čeští badatelé, jak ukázáno, neustále snaží zpřístupňovat Bolzanův odkaz tím, že na jedné straně opatrují a připravují k vydání jeho literární pozůstalost a na druhé vykládají jeho nauky v současném smyslu a těží z nich užitek pro současnost, jedna věc – ale snad ta nejdůležitější, jak se mi zdá – dosud chybí: chybí příspěvky, které by na základě samostatné práce na problémech, které Bolzano nadhodil, dokázaly zachovat Bolzanovým náhledům jejich opravdovou živost …"* (Trlifajová, 2006, s. 223).[466] Zmíněné se netýká pouze matematických objevů, nýbrž – a možná především – jeho vědeckého stylu, celého filozoficko-logického přístupu k matematice.[467] Otázka hodnocení Bolzanova díla a jeho přínosu tak zůstává i dnes aktuální a rozporuplná i otevřená, jako v minulosti. Což ostatně zdaleka neplatí jen pro Bolzana-filozofa a Bolzana-matematika.

Podle (Loužil, 1978b) *„Paradoxy nekonečna obsahují kromě Bolzanových myšlenek o logice matematiky v kostce též jeho spekulativní fyziku a metafyziku,*[468] *kterým Bolzano věnoval v posledních letech svého života mnoho přemýšlení, ale které již uceleně a samostatně nezpracoval"* (tamtéž, s. 292). Na jiném místě Loužil uvádí: *„Řadu otázek, které se Bolzano pokusil spekulativně řešit ve svých Paradoxech nekonečna, umožnil ovšem vědecky zodpovědět nebo aspoň nespekulativně formulovat až mnohem pokročilejší vývoj poznání přírody (kvantová fyzika, obecná teorie relativity, kybernetika)"* (tamtéž, s. 301).

Bolzano se věnoval také otázkám pravděpodobnosti. Jejím pojetím se zabývá práce *Religionswissenschaft* (Bolzano, 1834b)[469] v kontextu důvěryhodnosti biblických svědectví. Bolzanův přístup je přitom moderní a důkladný, a to i ohledně matematických ustanovení v pojednání o teologii.[470] Nástin teorie pravděpodobnosti zařazuje Bolzano do učebního textu náboženské vědy záměrně, s cílem obrany víry, a to v souvislosti s obranou důvěryhodnosti biblických zpráv o zázracích.[471] Bolzano pomocí svých vzorců a souvisejících úvah dospívá

[466] Srov. (Patočka, 1958, 1963, 1969 aj.).

[467] Přičemž může např. být diskutováno, zda uplatňování důsledného formalismu nezabraňuje principiálním způsobem možnosti pochopení původních Bolzanových idejí a jejich dalšímu rozvoji. Srov. např. (Balcar, Štěpánek, 1986), (Křížek a kol., 2018), (Vopěnka, 1981 aj.).

[468] (Loužil, 1978b) Bolzanovu metafyziku interpretuje jako nejméně originální složku Bolzanovy filozofie, nicméně jeho filozofické myšlení má teprve v ní nabývat *„podoby uceleného filozofického systému"* (tamtéž, s. 292). *„Paradoxy nekonečna ukazují, že metafyzické myšlenky roztroušené ve Vědosloví, Athanasii, drobných matematických a fyzikálních pracích a exhortách, vyrůstají z jednotného, důsledně promyšleného základu"* (dtto). Srov. (Bolzano, 1827a, 1837b aj.).

[469] Pravděpodobnosti se věnuje též dílo *Vědosloví* (1837b), přičemž (Coufal, Brezina, 2019) uvádí, že sice je publikováno později nežli (Bolzano, 1834b), ale má být dokončeno již kolem roku 1830. Dle (Coufal, Brezina, 2019, s odkazy na Mačák, 2005 aj.) hlavní rozdíl mezi současným matematickým chápáním pravděpodobnosti a Bolzanovým přístupem tkví v tom, že dnes v matematice hovoříme o pravděpodobnosti jevu, zatímco Bolzano mluví o pravděpodobnosti (nebo stupni pravděpodobnosti) úsudku, tvrzení. Srov. (Loužil, 1978b).

[470] (Coufal, Brezina, 2019) oceňují matematickou jednoduchost a strohost, přitom však jasnost a velkou přesnost.

[471] Za tímto účelem Bolzano in (Bolzano, 1834b) v kapitole *O povaze historického poznání, zejména pokud jde o zázraky* koncipuje vlastní teorii pravděpodobnosti. (Coufal, Brezina, 2019) tuto teorii hodnotí jako matematicky správnou, ovšem jejich pochybnosti se týkají konkrétních případů, na které je Bolzanem vztahována. Tedy sféry praktického náboženského využití ohledně zázraků, svědků a svědectví. Srov. (Mačák, 2005).

k závěru, že důvěryhodnost Písma svatého může být stejně velká jako důvěryhodnost matematických výroků. Většina Bolzanových argumentů má morálně-teologickou povahu[472] a celé jeho zkoumání (nejen) pravděpodobnosti vykazuje náboženskou motivaci.

Za originální lze přitom označit nikoli samotný přístup Bolzana k problematice pravděpodobnosti, jakkoli je konzistentní i správný, ale především použití této matematické teorie v oblasti náboženství. (Coufal, Brezina, 2019) uzavírají s tím, že nelze oddělovat Bolzana-teologa od Bolzana-matematika, pokud chceme pochopit Bolzanův odkaz v celé jeho šíři. Matematika, filozofie a teologie měly pro Bolzana představovaly pouze různé cesty vedoucí ke stejnému cíli. Což platí i pro Bolzanovu logiku – *„Přestože je dnes znám právě spíše jako matematik, podle svých vlastních slov byly jeho práce matematické a logické a celá jeho Wissenschaftslehre (tedy „nauka o vědě“) pouze jakýmsi přípravným stádiem k interpretaci katolicismu v myšlenkových kategoriích tehdejší vědy“* (Vinš, 2014, s. 15).

(Hykšová, 2011) mapuje přínos vybraných osobností k teorii pravděpodobnosti s důrazem na její filozofické interpretace. Prvním z nich je právě Bolzano, *„který byl průkopníkem interpretace logické, v níž je pravděpodobnost považována za charakteristiku logického vztahu mezi tvrzeními, udávající „míru vyplývání“, neboli míru racionálního přesvědčení o platnosti určité hypotézy při dané evidenci (při stejných znalostech by všechny myslící bytosti vždy dospěly ke shodné hodnotě pravděpodobnosti). Výklad základu teorie pravděpodobnosti Bolzano zařadil již do svých přednášek o náboženství, které konal v letech 1805–1819 na pražské univerzitě a které v roce 1834 vyšly tiskem …“.*[473] Ve spise *Vědosloví* (Bolzano, 1837b) *„potom Bolzano vybudoval teorii pravděpodobnosti jako rozšíření deduktivní logiky a důležitou součást celé logické teorie“.*[474]

Idealistický humanista Bolzano si vytyčuje za cíl konstrukci vědy jako procesu hledání finálních pravd, které prospějí lidstvu. Za pomyslný nervový bod všech věd vymezuje vědosloví, tzn. logiku, která se má stát formálním nástrojem pro získávání a třídění pravd. Bolzanovo *„logicko-metodologické (a etické) pojetí filozofie“* (Bolzano et al., 1981, s. 21) klade při odlišení disciplín filozofie na *„první místo logiku“* (dtto). Přičemž filozofii člení *„na logiku, metafyziku, etiku,*[475] *právní vědu a státovědu“*[476] (dtto). Logika zkoumá pravidla myšlení *„zaměřeného na odhalování pravdy“* (dtto).[477] Logické poznání má být poznáním objektivním. Logikou *„(jako vědou o logice) Bolzano rozumí souhrn pravd „bez ohledu na to, zda byly tyto pravdy někým poznány nebo přijaty“ …“* (tamtéž, s. 27). Logiku vnímá jako *„vědosloví“* – návod *„jak se dá celá oblast pravd rozdělit účelným způsobem v jednotlivé*

[472] Srov. (Mačák, 2005).
[473] Z anotace dle https://eukleides.cz/store/index.php?route=product/product&product_id=1356 – srov. (Bolzano, 1834b).
[474] Z anotace dle https://eukleides.cz/store/index.php?route=product/product&product_id=1356 – srov. (Coufal, Brezina, 2018, 2019), (Mačák, 2005). Důraz na provázanost mezi Bolzanovým matematickým a teologickým myšlením klade (Vopěnka, 2004 aj.).
[475] *„Na etiku, která má vést k poznání nejvyššího mravního zákona, kladl Bolzano velký důraz“* (Bolzano et al., 1981, s. 21).
[476] Státovědu – včetně projektu „*nejlepšího státu“* (Bolzano, 1932) – Bolzano zahrnuje do filozofie. *„… a to proto, aby zkoumala „pomocí jakých opatření provedených v občanské společnosti by mohl být celý lidský rod postupně pozvednut k vyššímu stupni moudrosti, ctnosti a blaženosti““* (Bolzano et al., 1981, s. 22).
[477] *„… metafyzika nás poučuje o bohu, duši, její nesmrtelnosti, existenci jiných duchů, zkrátka o všem skutečném, pokud může být uchopeno pomocí pouhých pojmů“* (Bolzano et al., 1981, s. 21).

části nebo vědy, a jak se dá každá z nich příslušným způsobem zpracovat a písemně znázornit" (dtto). *„Bolzanovi jde … o „věty o sobě"*[478] *a „pravdy o sobě"*[479] *… o objektivní smysl vět o sobě, který „existuje", ať už ho myslíme nebo nemyslíme"* (tamtéž, s. 28).

Bolzano přichází s teorií vědy založenou na logice. Logiku spojuje s matematikou a pomáhá stavět matematiku na přísně logicky zdůvodněné základy. Logiku vnímá jako teorii vědy s funkcí formulace pravidel dovolujících uspořádání vědeckých poznatků.[480] Studuje vztahy mezi větami a jejich vlastnosti, úsudek nebo pravidla toho, čeho je nutné vyvarovat se v důkazech. Anticipuje řadu pojmů moderní logiky, zavádí pojem logické pravdy etc.[481]

Bolzano si uvědomoval dobovou nedostatečnost formálního propracování matematiky a logiky. Zanedbanost matematiky a logiky – kterou se snaží odstranit in (Bolzano, 1837b aj.) – Bolzano spojuje s Kantovým autoritativním prohlášením, že od dob Aristotelových má logika být „*ukončená věda".*[482] Ve své důkladnosti však zůstal Bolzano dlouho osamělý.[483]

Bolzano koncipuje hlavně pro svého bratra Petra, tehdy studenta medicíny, jako pomůcku při studiu logiky kratší logický spis *Etwas aus der Logik.* Jeden z opisů byl přeložen a opublikován v časopise *Krok* roku 1831,[484] pod názvem *O logice* (Bolzano, 1981b). Práce ozřejmuje některé základní pojmy Bolzanovy novátorské koncepce logiky. Český překlad je významný z hlediska koncipování české logické terminologie. Bolzano přitom taktéž formuluje pravidla a doporučení pro učitele anebo pro ty, kteří se připravují na přednášky.[485]

---

[478] Bolzano přichází s konceptem, co je společné větě napsané (stopa inkoustu na papíře), vyslovené (kmitání akustického prostředí) a myšlené (nervový vzruch). *„Věta o sobě"* je abstraktní vzhledem ke svým konkrétním realizacím (pozn. PS).

[479] J. Černý nabízí pohled z hlediska *„marxistických dějin filozofie" – „„pravdy o sobě" jsou hypostazovaný a objektivně idealizovaný objektivní smysl logických výroků a vztahů. „Věty o sobě" jsou pak hypostazované a objektivizované logické vztahy samé"* (Bolzano et al., 1981, s. 29). Černý dodává, že: *„Bolzano, jako jeden z prvních v dějinách filozofie, nastoupil cestu logizace gnozeologie …"* (dtto). *„V tomto smyslu Bolzana využívala idealistická brentanovsko-husserlovská linie fenomenologie, která ve své teorii intencionality míří také k uchopení logického smyslu „o sobě" …"* (tamtéž) (pozn. PS).

[480] *„Ve Wissenschaftslehre se Bolzano snaží podle vzoru matematiky vybudovat logicky přesnou metodologii výkladu libovolné vědy"* (Folta, 1981, s. 21). Srov. (Bolzano, 1837b).

[481] K Bolzanovu konceptu logické analytičnosti prizmatem interpretace logických důsledků a vymezení logických objektů podle logika a matematika A. Tarskiho srov. (Simons, 2014). (Vlasáková, 1999) uvádí, že definice odvození mezi větami in (Bolzano, 1837b) předbíhá o století definici logického důsledku Tarskiho.

[482] Kant spojoval logiku spíše s teorií poznání nežli s matematikou. Kantova logika měla – na rozdíl od Leibnizova pohledu – zůstat aristotelovská bez velkých změn. Celou Kantovu filozofii Bolzano vnímá jako pouze záležitostí pojmů, zatímco matematika má mít oporu v apriorních názorových formách času (aritmetika) a prostoru (geometrie). Srov. (Pavlík, 1994).

[483] (Šolcová, 2018) konstatuje ohledně Bolzanových zejména logických spisů: *„Současné pokusy o interpretaci a vysvětlení Bolzanova díla pokračují ve dvou krocích. Nejprve vyložit Bolzana pomocí jeho vlastních pojmů a termínů, a pak jej vykládat pomocí pojmů a termínů současné logiky a matematiky"* (tamtéž, s. 71).

[484] (*Krok*, 1831, č. 2, s. 553-578. ISSN nemá) s částmi *O představách zwláště, O Usudejch, O Rozsudejch, Myslitelstwa aučel a neydůležitěgšj prawidla umnická* a závěrečnou poznámkou: „*Poznamenánj. Wšecka ta prawidla, nikde z cela pozorowána, ani užjwána nebyla, leda w Mathematice a zwláště w Geometrii, protož se nazjwá ten náwod mathematický neb geometrický; ale zdá se, že při wšakém přednášenj, máli se nazjwati wědným, užjwati se mohlo a mělo"* (tamtéž, s. 578).

[485] Bolzano píše např. o zařazování užitečných poznámek, o pravidlech krátkosti, stručnosti, příjemnosti či vytyčuje požadavek, aby *„důkaz pravdu předcházel"*. Formuluje, kdy důkaz není důkazem (když dokazuje příliš mnoho, pokud nevyužívá všech postupů atd.), resp. čeho se při důkazech vyvarovat. Srov. (Bolzano, 1981b).

K Bolzanovým stěžejním logickým spisům náleží monumentální *Vědosloví* (Bolzano, 1837b) – dílo encyklopedického charakteru,[486] na kterém pracuje mnoho let. Původně se jedná o čtyřsvazkový vědecký projekt se 718 paragrafy, se členěním na úvod a pět dílů.[487]

I. díl *Fundamentální teorie* charakterizuje (Loužil, 1978b) takto: *„Otázka, na kterou Bolzano hledá v tomto díle odpověď, se dá formulovat takto: Co je předmětem logiky jako vědy?“* (tamtéž, s. 184). *„Předmětem logiky ... jsou objektivní věty, jejich složky – objektivní představy a dále zvláštní druh objektivních vět – objektivní pravdy a vztahy mezi nimi“* (tamtéž, s. 184-185).[488] II. díl *Elementární teorie „je nejdůležitější částí celého díla, neboť Bolzano zde vykládá svůj systém teoretické logiky“* (tamtéž, s. 186).[489] III. díl nese název *Teorie poznání*.[490] Má jít o *„psychologické paralely k předcházející elementární teorii“* (tamtéž, s. 188). IV. díl *Heuristika* se zabývá *„... studiem principů, které řídí nebo umožňují tvořivou vědeckou činnost, což Bolzano vyjádří velmi stručně: studiem způsobů, jak probíhá objevování pravdy“* (tamtéž, s. 189).[491] V. díl *Vlastní vědosloví, „měl být zřejmě jakýmsi vyvrcholením celé práce: jeho cílem je určit obecná pravidla, podle kterých musíme postupovat při určení oboru jednotlivých věd a při jejich zpracování do učebnic“* (dtto).[492] *„Na samý závěr ... položil Bolzano myšlenku ...: Oblast lidského poznání bude obohacena o mnohé jisté a užitečné pravdy, budeme-li dbát pravidel zdravé logiky, každou myšlenku přivedeme ke zřetelnému vědomí a vyjádříme srozumitelnými slovy“* (tamtéž, s. 191).

Také v souvislosti s dílem *Vědosloví* (Bolzano, 1837b) nelze opomenout důraz na *„přínos k obecnému blahu, který je Bolzanově pojetí základním kritériem pro hodnocení lidského jednání. Tento motiv prolíná celou jeho tvorbou ...“* (Čechák, 1981, s. 485). Samotný Bolzano píše: *„Při rozkladu celkové oblasti vědy v jednotlivé vědy a při výkladu těchto věd ve vlastních učebnicích je třeba postupovat tak, jak to vyžadují zákony mravnosti, a tudíž tak, aby z toho vzešla největší možná suma dobra (co možná největší povznesení obecného blaha)“* (Bolzano, 1837b, s využitím českého překladu Bolzano, Berka, 1981, s. 17).

---

[486] Podle (Patočka, 1958) *Vědosloví* není než důsledným promýšlením nástroje budoucí vševědy.

[487] U příležitosti 200. výročí Bolzanova narození vychází první český překlad jako *Výbor z Bolzanova Vědosloví,* uspořádaný K. Berkou (Bolzano, 1837b, s využitím českého překladu Bolzano, Berka, 1981). K představení tohoto základního díla o logice srov. (Berka, 1981c). Srov. též (Berka, 1981a).

[488] *„Těžiště Fundamentální teorie spočívá ve vysvětlení pojmu „objektivní věta“ a na základě toho pojmu „objektivní pravda“ a v důkazu, že existuje nekonečné množství objektivních pravd a že jsme schopni tyto pravdy poznat“* (Loužil, 1978b, s. 184).

[489] *„Tato část má čtyři hlavní oddíly a Bolzano v nich postupně rozebírá objektivní představy, jejich vlastnosti a vztahy mezi nimi, dále ve druhém hlavním oddíle objektivní věty, jejich druhy a vztahy mezi nimi i vztah objektivních vět k některým způsobům jejich jazykového vyjádření. Třetí hlavní oddíl je věnován objektivním pravdám a zejména nejdůležitějšímu vztahu mezi pravdami, totiž vztahu důvodu a důsledku, a poslední hlavní oddíl se týká Bolzanovy teorie dedukce“* (Loužil, 1978b, s. 186). V hodnocení J. Loužila je právě II. díl metodologicky a logicky *„zřejmě nejcennější“* (tamtéž, s. 191). Podle (Folta, 1981) druhá část *„zkoumá vlastnosti výroků a jejich souvislostí. Využívá k tomu pojem proměnné převzatý z matematiky ...“* (tamtéž, s. 21).

[490] (Loužil, 1978b) uvádí: *„Doposud Bolzano pojednával o představách, větách a pravdách v objektivním významu, nyní si klade za úkol pojednat o těchto pojmech v jejich subjektivním významu“* (tamtéž, s. 188). *„Ve třetí části se Bolzano zabývá metodikou objevování pravdy, teorií otázky a teorií definice, kterážto partie se objevuje i v následující části díla. Tam si všímá i teorie důkazu“* (Folta, 1981, s. 21).

[491] J. Loužil konstatuje, že Bolzano ale neměl k dispozici *„poznatky kybernetiky, psychologie, pedagogiky aj., jak jich využívá moderní heuristika, a tak je jeho heuristika spíše souhrnem technických rad a pravidel pro řízení našeho poznání než pokusem ukázat heuristický význam jeho vlastních logických pojmů“* (tamtéž, s. 187).

[492] Paragrafy V. dílu např. vymezují učebnici, sumarizují Bolzanovu teorii definice, zabývají se teorií důkazu atd. Bolzano zde vyslovuje také myšlenku univerzálního jazyka, kterou připomíná kapitola 5.

Materiály (Roski, 2017), (Roski, Rumbergová, 2016), (Roski, Schnieder, 2022) interpretují metafyzické základy věd podané především in (Bolzano, 1837b). Včetně formulace principů jednoduchosti a hospodárnosti. Bolzanův koncept má uspořádávat pravdy od jednodušších ke složitějším ekonomickým způsobem. Vysvětlující argumenty mají vykazovat určitý druh hospodárnosti – vysvětlení má využívat co nejméně co nejjednodušších pravd.[493] Souvislosti celého Bolzanova díla a ekonomie, resp. ekonomického myšlení precizuje kapitola 3.

Vědosloví (Bolzano, 1837b) – řazené k zakladatelským počinům formální logiky – bývá označováno za nejvýznamnější dílo Bolzana vůbec.[494] Kromě kritického zhodnocení vývoje logiky, včetně nových koncepcí nebo oddělení logiky od psychologie, obsahuje rozbor mnoha otázek. Z filozofie logiky, heuristiky, sémiologie,[495] metodologie vědy, psychologie vědy, metodiky anebo didaktiky učebnicového zpracování vědeckých poznatků. *Vědosloví* (Bolzano, 1837b) je považováno za stále živý prvek v tradici moderní formální logiky, matematiky a teorie vědy.[496] Bolzano usiloval o nárys gramatiky vědeckého diskurzu ve smyslu teorie vědy čili o vymezení struktury vědy jako reality svého druhu, a navíc i o matematické konstruování logiky, jakožto i logické fundování matematiky.

„Bolzano i jeho žáci se domnívali, že vydáním Vědosloví byly vytvořeny všechny předpoklady pro širokou diskuzi o Bolzanových názorech na základní otázky vědy a poznání a jejich prostřednictvím pro rozšíření a popularizaci jeho nábožensko reformních a sociálně-etických koncepcí. I Vědosloví mělo konec konců sloužit „dobré věci", mravnímu zdokonalení a štěstí lidstva" (Loužil, 1978b, s. 284). Čekalo je však trpké zklamání.

Německé vydání Bolzanova *Vědosloví* roku 1837 proběhlo prakticky bez ohlasu. J. Černý píše: *„Je zvláštním dějinným paradoxem, že v době, kdy v probouzející se české kultuře a vědě vyvolávají vzrušení první velká díla, vychází v roce 1837 v bavorském Sulzbachu čtyřsvazkové filozoficko-logické Vědosloví Bernarda Bolzana tiše a takřka bez jakéhokoli ohlasu jak u nás, tak i v evropské filozofii"* (Bolzano et al., 1981, s. 8). Několik recenzí si na nátlak svých žáků píše dokonce Bolzano sám. Bolzana zarmucovalo lhostejné mlčení kolem jeho díla. Z nemnohých posudků vyplývalo, že jejich autoři dílo nepochopili, ba ani nečetli.[497]

(Loužil, 1978b) kapitolu *Vědosloví* zahajuje slovy: *„Přestože Bernard Bolzano nesporně patří k nejoriginálnějším myslitelům v dějinách logiky, a přestože jeho definice některých*

---

[493] S odkazy na §221.4, §221.5, §378 aj. (Bolzano, 1837b, s využitím německého vydání Bolzano et al., 1985).

[494] S čímž souvisí interpretace Bolzanova díla ve smyslu nalézání *„těžiště Bolzanova významu v matematice a logice …"* (Bayerová, 1976, s. 5). Anotace k monografii (Berka, 1981c) připomíná Bolzanovi základní naukové dílo *Vědosloví* (Bolzano, 1837d), ve kterém *„vypracoval na sémantickém podkladě novou koncepci logiky, která byla plně uznána až po jeho smrti"* (Berka, 1981c, s. 2 přebalu). Text *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) – představený kapitolou 3. – je pak Berkou nahlížen jako první ucelená sociální utopie v našich zemích.

[495] Pro Bolzana jsou řeč a znakové soustavy základním předpokladem myšlení a poznání. Sémiologie se tudíž přimyká ke gnozeologii a logice, pro Bolzana pak také k vědosloví (teorii vědy). Vedle úvah o podstatě znaků a znakové aktivity Bolzano rozvíjí i témata spadající do aplikované sémiologie. Srov. (Horálek, 1982).

[496] Studie (Bayerová, 1976) jsou neseny myšlenkou přispět *„k objasnění pojmu vědy a vědeckosti rozborem ideje Vědosloví a zhodnocením jejího významu pro současnost"* (tamtéž, s. 5).

[497] K prolomení bariéry mlčení dokonce M. J. Fesl v roce 1839 přichází s návrhem na vypsání soutěže na nejlepší vyvrácení Bolzanovy logické koncepce. Byla shromážděna i peněžní dotace a *„Bolzano sám navrhl body, na které měla být obrácena pozornost jeho kritiků: pojmy objektivních představ, vět a pravd, rozdíl mezi pojmem a názorem, rozbor hypotetických a jiných vět, definice možnosti, nutnosti a nahodilosti, rozdíl mezi explikací a vymezením, dále mezi ujištěním a zdůvodněním apod. … "* (Loužil, 1978b, s. 284, s odkazem na Zimmermann, 1849). *„Soutěž se však neuskutečnila pro nejednotu a nezájem navržených členů jury"* (dtto).

logických pojmů v mnohém anticipovaly některé tendence ve vývoji současné formální logiky, jeho skutečný vliv v dějinách moderní logiky je nepatrný, ne-li žádný" (tamtéž, s. 174). Což se týká přímého vlivu samotného Bolzana např. právě na vývoj moderní logiky. Nicméně lze diskutovat Bolzanovy vlivy nepřímé (včetně podprahových efektů apod.). Bolzanovy názory byly rozšířené, známé a mezi mnohými vědci předávané, někdy přitom se zmínkou Bolzanova jména, resp. autorství, jindy bez jakékoli zmínky.[498] Dodat je nutno, že v době, kdy byl Bolzano jako logik objeven, měly být některé jeho konstrukce již překonané.

Při odpovědi na otázku, proč se *„Bolzanovo dílo nestalo oním impulsem, který by ovlivnil vytváření moderní logiky v takové míře, v jaké by si to nesporně zasloužilo?"* (Loužil, 1978b, s. 174) nalézá celou řadu okolností – *„... lidským a vědeckým údělem Bolzanovým počínaje a filozofickým prostředím, v němž se Bolzano pohyboval konče ..."* (tamtéž, s. 175), které „*ovšem působily v nestejné míře ..."* (dtto). Včetně toho, že v případě *Vědosloví* (Bolzano, 1837b) jde o vědecké pojednání nelehké a značně obsáhlé. Vedle rozsahu roli může hrát i rozvláčná forma výkladu i až úzkostlivá snaha o přesnost. Bolzano se snažil vyhovět požadavku svých žáků na výtah z díla a v roce 1841 je publikován text (Bolzano, 1841).[499]

(Loužil, 1978b) rekapituluje důvody související s Bolzanovou osamělostí. Bolzano stál stranou vědeckého života – a to vlastní i nevlastní vinou, přičemž svá díla vydával často anonymně a bez patřičné publicity. Ohledně filozofického pozadí díla (Bolzano, 1837b) píše, že se *„Bolzanův filozofický postoj ... diametrálně lišil od filozofického ovzduší valné části Evropy, která v té době byla zcela v zajetí německé idealistické filozofie, zvl. Kanta a Hegela"..."* (tamtéž, s. 174-175).[500] Hlavní důvod osamělosti a nedocenění díla však Loužil spojuje s *„logikou historického vývoje vědy"* (tamtéž, s. 176). Přičemž Loužil poukazuje na *„jistý rozpor mezi jeho logickou koncepcí a etapou, k níž svým životem patří"* (dtto).[501]

(Píša, 2018) bádá na téma cenzury habsburské monarchie a klade otázku, do jaké míry byla *„mizivá recepce Bolzanova díla jeho vědeckými současníky ovlivněna zásahy státní a církevní moci"* (tamtéž, s. 212). Bolzano bývá tradičně vykreslován jako jednoznačná oběť rakouské cenzurní zvůle. Což působí paradoxně, neboť samotný Bolzano se např. in (Bolzano, 1932) prezentuje coby rozhodný zastánce cenzury, jak rozebírá subkapitola 3.1.[502] Píša dokladuje, že nemožnost získat pro publikaci Bolzanových klíčových děl souhlas rakouské státní cenzury nakonec nezabránila jejich vydání zahraničním. Dospívá k závěru o více důvodech, proč dílo Bolzanovo nezanechalo u jeho současníků širší ohlas. Taktéž u Bolzana připomíná tvůrčí

[498] Vedle takovéhoto ovlivnění logiky je možné připomenout i vlivy Bolzanovy filozofie na žáky F. Brentana aj.

[499] Loužil uvádí, že se však nejedná o výtah z *Vědosloví* (Bolzano, 1837b) *„v pravém smyslu, nýbrž spíše o výklad obou hlavních Bolzanových děl, proto zůstala otázka stručného kompendia, „Malého vědosloví", otevřená"* (Loužil, 1978b, s. 284). Druhým hlavním dílem Bolzanovým je zde míněn text (Bolzano, 1834b).

[500] Obdobně argumentuje (Skalický, 2006), který jako hlavní důvod, proč *Vědosloví* (Bolzano, 1837b) dobově nevzbudilo patřičnou pozornost, spojuje s tím, že bylo nahlíženo jako zastaralý filozofický postoj. Má se jednat o Bolzanův důsledný objektivismus, stavící se do protikladu vůči filozofické módě vládnoucího německého idealismu a jeho více či méně skrytému subjektivismu. Připomíná taktéž logiku historického vývoje vědy.

[501] Loužil naznačuje čtyři základní etapy vývoje moderní logiky, přičemž nepřihlíží k úvodní, leibnizovské. Se závěrem, že: *„Hledáme-li Bolzanovo místo v tomto historickém vývoji moderní logiky, můžeme konstatovat, že ... jeho logické koncepce ho řadí spíš k orientaci čtvrté etapy, tj. sémantické. Jeho sémantika ... však neodpovídá na aktuální logické problémy jeho vlastní doby ..."* (Loužil, 1978b, s. 177). Srov. (Horálek, 1982), (Valenta, 2019).

[502] S odkazy především na kapitolu XVI. *Knihy a censura* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

rozvíjení filozofického odkazu G. W. Leibnize a Ch. Wolffa a jeho nesouhlas s kantovskou tradici i filozofii německého idealismu.[503]

„Svou snahou sblížit postupy matematiky a filozofie nedokázalo oslovit matematiky ani filozofy. Ve svém náboženstvo-filozofickém a teologickém myšlení se Bolzano myšlenkově nerozešel s katolickou církví a jejími dogmaty, a neoslovoval proto protestantské myslitele či radikální katolické reformisty. K neadekvátní recepci přispíval i despekt vzdělané středoevropské veřejnosti k anonymním dílům či, v případě Vědosloví, k příliš objemnému logickému kompendiu pocházejícímu z pera profesora náboženství, navíc ještě zbaveného přímého kontaktu s vědeckým světem“ (Píša, 2018, s. 239).[504] Ohledně *„filozofického pojetí náboženství“* nutno zdůraznit, že i přes ostrou kritiku *„feudálně náboženských ideologií“* (Bolzano et al., 1981, s. 32) či výslovné *„odlišení filozofie od filozofie náboženství“* (dtto) Bolzano *„zůstal do konce života osvícenským, sociálně kriticky uvažujícím vědcem i knězem“* (dtto). S náboženstvím se Bolzano nikdy nerozchází jako A. Smetana, zmíněný v kapitole 4.

Ohledně Bolzanovu přínosu ve sféře logiky (Neužil, 2022)[505] dodává: *„Bolzanovy objevy v oblasti klasické formální logiky předjímaly pozdější vznik a vývoj symbolické matematické logiky a logické sémantiky. K těmto průkopnickým činům náležela především Bolzanova metoda variací, která umožnila razit nové cesty v rozboru vnitřní skladby a povahy logických výrokových forem a rovněž v rozboru takových vztahů mezi výroky, jakými jsou například vztah vzájemné slučitelnosti výroků, odvoditelnosti jedněch logických výroků z výroků jiných nebo vztah důsledkový.*

Ve „Vědosloví“ si Bolzano všímá – jak říká pozoruhodného – druhu logických výroků, které vyjadřují dění (německy werden, rusky становление), k nimž mohou náležet kupříkladu věty jako „B vzniká z A“ či „A se mění v B“. Bolzano chce logickou povahu těchto výroků objasnit tím, že je transformuje na výroky, jež jsou dle jeho názoru logicky přesnější: „Předmět A má tu vlastnost, že podléhá změně, jejímž účinkem je, že se v budoucnosti stane předmětem B“. Bolzanovo pojetí předpokládá nikoli samovývojovou koncepci změny, současně však představuje výrazný krok vpřed v rozpracování logiky ahistorických nevývojových struktur a jim odpovídající logiky ahistorického (čili nevývojového) myšlení, založeného na abstraktní totožnosti a rozdílnosti, vycházejícího z abstraktně a formálně obecného, které je spojeno s iluzemi o absolutnosti forem ahistorického nevývojového myšlení v poměru k myšlení dialekticky samovývojovému, obecně pak o ontologické prvotnosti a fundamentálnosti ahistorických nevývojových struktur vůči strukturám (a systémům) historickým a vývojovým.

---

[503] *„… jejíž recepce dominovala středoevropskému prostoru … Jeho myšlení se proto jeho současníkům jevilo jako neaktuální a zastaralé“* (Píša, 2018, s. 239), s odkazem na Bolzanovu sebereflexi v dopisech M. J. Feslovi a J. Sommerovi in (Winter, Zeil, 1965) aj.

[504] Což Píša pokládá za silnější, než *„eventualita, že by Bolzanovo stíhání v Rakousku zapůsobilo jako pozitivní faktor pro odbyt jeho spisů v zahraničí. Důsledky regulace ze strany rakouského státu především značným způsobem ztěžovaly bezprostřední vliv Bolzanova díla v habsburské monarchii, a to včetně českých zemí, kde přitom Bolzanovy exhorty kolovaly v rukopisných opisech. Právě v habsburské monarchii měl přitom odstup vůči filozofii německého idealismu svou tradici, což vytvářelo předpoklady pro to, aby Bolzano mohl uvést v život širší filozofickou školu, která by dále pokračovala v jeho myšlenkovém dědictví. Politické poměry předbřeznové habsburské monarchie však takovou možnost vyloučily“* (Píša, 2018, s. 239, s odkazem na Loužil, 1996).

[505] S odkazy na (Zelený, 1962, 1988).

Zbavíme-li Bolzanovu koncepci těchto iluzorních představ, jsou jeho logické objevy v plné míře závazné i pro myšlení, které pokládá ahistorické nevývojové struktury za sice podřízený, zároveň však nutný a zákonitý moment objektivně reálně ontologicky prvotních a fundamentálních struktur historických a vývojových – jinak řečeno, pro moderní myšlení dialekticky (dialekticko-materialisticky) samovývojové, jehož východiskem je konkrétně totožné (neboli totožné v rozdílném), konkrétně rozdílné (čili rozdílné vývojově směřující k totožnosti) a konkrétně všeobecné, jež představuje společnou genezi, společný historický vývoj kvalitativně rozdílných jevů".

Pasáže připomínající vědecké vklady Bolzana ve sféře filozofie, matematiky, logiky aj. zarámujme myšlenkou, že sjednocujícím pojítkem Bolzana coby matematika a logika – jak je především znám ve světě – a Bolzana jako ušlechtilého vychovatele, přítele mládeže a sociálně-kritického myslitele i utopického vizionáře (jak je, resp. přesněji býval hlavně známý v českých zemích) je *„nejvyšší mravní zákon jeho etiky, podle něhož je povinností každého člověka usilovat ze všech sil o prospěch a štěstí celku"* (Loužil, 1978b, s. 2 přebalu).[506]

(Loužil, 1978b) přibližuje různé dimenze Bolzanova života, aktivit i díla a formuluje tato slova: *„Je to Bolzano-člověk, výjimečná lidská osobnost a charakter; zbožňovaný učitel mládeže, laskavý k druhým a přísný k sobě; příklad neúplatného myslitele, povzneseného nad oficiální posty a pochybnou slávu; neúnavný hlasatel vzájemného porozumění a dělné pomoci; apoštol nejvyššího mravního zákona obecného prospěchu"* (tamtéž, s. 308).

Přičemž za *„motor, který udržoval Bolzanovo nedužívé tělo, stravované tuberkulosními horečkami, a jeho ducha, skličovaného neporozuměním a pronásledováním"* (Loužil, 1978b, s. 308-309) označuje *„mravní patos Bolzanova života a díla"* (dtto). Motor, který udržoval Bolzana v *„nepřetržité, neumdlévající činnosti, jejíž smysl lze vyjádřit dvěma prostými slovy: poznání a služba"* (tamtéž, s. 309).

[506] Studie (Loužil, 1978b) se snaží *„přehlédnout Bolzanův život, jeho veřejné působení i vědecké dílo z tohoto hlediska"* (tamtéž, s. 11). *„Bolzanova etická koncepce poskytuje ... klíč k pochopení jeho mnohostranné osobnosti, zasahující do řady vědních oborů a oblastí praktického zájmu. A je třeba ... zdůraznit, že to neplatí pouze o Bolzanově výchovném působení či o jeho sociálně-utopickém myšlení, nýbrž i o jeho pracích matematických a o jeho logice. Bolzanův mravní názor tak představuje sjednocující moment jeho velmi odlišných a zdánlivě cizorodých činností"* (dtto). J. Loužil – v souvislosti s interpretacemi díla *Vědosloví* (Bolzano, 1837b), vzniklého *„v silovém poli mezi etikou a matematikou"* (Loužil, 1978b, s. 10) – konstatuje, že *„... i badatelé, kteří se zajímají pouze o Bolzanovo přísně vědecké dílo, potvrzují shodně jeho konečnou mravní motivaci"* (tamtéž, s odkazem na Berg, 1974).

kapitola 3. **Sociální kritik, reformátor, pacifista a (proto)ekonom**

„Nejvyšší mravní zákon – obecné blaho“[507]

Za středobod zájmu Bolzana samotného některé interpretace označují teologii. Seidlerová píše: *„Při posuzování působení Bolzana nutno si především uvědomit, že přes svou rozsáhlou činnost v různých oborech je Bolzano v prvé řadě teolog, že většina jeho prací jsou práce teologické, že mu především jde o jejich rozšiřování …“* (Seidlerová, 1963, s. 108, s odkazem na dopis Hoffmannové Feslovi z 27. 8. 1826). Přičemž je Bolzano vykreslován jako teolog *„dosti bojovný“* (tamtéž, s. 115).[508] Ač se tomu Bolzano sám spíše vyhýbal, pod tlakem okolností se vyslovoval i k některým teoretickým i praktickým otázkám církevního hnutí. Přitom mu *„nezáleželo na tom, zda je ortodoxnímu křídlu teologů podezřelý …“* (tamtéž, s. 114). Taktéž (Doležalová, 2018) – při rekapitulaci počátků českého ekonomického myšlení – Bolzana vnímá jako matematika, logika, filozofa, ale hlavně jako teologa a kazatele.[509]

Naproti tomu (Loužil, 1978b) sice považuje *„nábožensko-etické zakotvení Bolzanových sociálně-etických názorů za nesporné“* (tamtéž, s. 129), ale nečiní z tohoto východisko výkladu. Z důvodu, že se má jednat o nejméně aktuální složku Bolzanova díla a především pak proto, že *„Bolzano sám úlohu a místo náboženství v celku svého světového názoru, zejména ve své etice a své sociálně-politické koncepci, pronikavě zrelativizoval, takže i podle něho jsou v principu myslitelný i mimo náboženství, či jeho slovy: nepozbývají platnosti, i kdyby Boha nebylo“* (dtto).

Bolzanův význam vědecký bývá většinou spojován s jeho originálními přínosy v matematice, filozofii matematiky, logice a teorii vědy. *„Úhrnem lze říci: Jako pedagog a teolog nepřekračuje Bolzano nikde rok 1800. Jako vychovatel a lidumil, což obojí krylo se u něho s představou kněze, vyplnil značný kus duchovních dějin českých 19. století. Jako matematik a logik však vzbuzuje pozornost 20. věku a stává se jedním z velikých zjevů v říši ducha“* (Winter, 1935, s. 209).[510] Nicméně během života byl známější – a to obdivován i zatracován – díky své sociální filozofii a etice. J. Černý uvádí: *„Nejpozoruhodnější myšlenkové výboje, zejména promítneme-li je do ideologických dimenzí českého osvícenství …, však Bolzano uskutečnil v oblasti sociálně filozofické“* (Bolzano et al., 1981, s. 36).

---

[507] *„Ze všech možných způsobů jednání vol vždy takový, který při zvážení všech důsledků nejvíc přispěje k blahu celku, lhostejno, v kterých jeho částech!“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 123). Myšlenka, resp. citace je inspirována oddílem *Vybrané myšlenky z akademických řečí Bernarda Bolzana* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, zde s datováním exhorty 1819, resp. citovaného výroku 1834). Srov. (Bolzano, 1813, 1849-52, 1884).

[508] O Bolzanově bojovné obhajobě křesťanského náboženství a církve, těžce otřesené svobodomyslně-skeptickým 18. stoletím, píše také (Loužil, 1978b). Ovšem s připomenutím vnitřního Bolzanova rozporu, kdy Bolzano *„hájí oficiální církevní doktrinu (dogmata, svátosti, zázraky, tajemství), avšak snaží se jí zároveň dát racionální, ba prakticko-utilitární smysl, a učinit ji tak přijatelnou vzdělaným lidem své doby“* (tamtéž, s. 140). Jak je precizováno v rámci představení Bolzana jako náboženského myslitele i kacíře v rámci kapitoly 1.

[509] Srov. (Skalický, 1987, 2006), (Šmerda, 2011) aj.

[510] Jiná hodnocení vnímají Bolzana jako myslitele, předjímajícího i teologický vývoj 20. století – srov. (Šetek, 2011a). Včetně toho, že se Bolzanovi představa kněze kryla s vychovatelem a lidumilem, jak dokládá kapitola 1.

Kolman připomíná, že sám Bolzano považoval např. *„své matematické výzkumy za věc druhořadou a podřizoval je úkolu šíření svého nejvyššího mravního zákona všeobecného blaha pomocí šíření logického myšlení“* (Kolman, 1958, s. 164).[511] Seidlerová shrnuje, že Bolzanův největší význam spočívá v práci *„v matematice a logice, která však zůstala neznáma nebo nepochopena i v úzkém kruhu odborníků“* (Seidlerová, 1963, s. 177). *„Jako vědec Bolzano na současnou společnost vliv neměl. Jeho proslulost přinesly mu politické, sociální a náboženské názory, s kterými seznamoval českou veřejnost ze svého působení jako profesor náboženství na filosofické fakultě pražské university v letech 1805-1820“* (dtto).

Seidlerová pokračuje v rekapitulaci takto: *„Bolzanovy sociologické*[512] *názory se formují v letech 1800 – 1820, kdy je Bolzano v živém styku s tehdejší politickou a společenskou problematikou. V době Bolzanovy izolace od praktické činnosti se již jen málo mění. Většina z nich je roztroušena v jeho exhortách z let 1805 – 1819;*[513] *systematicky jsou zpracovány ve spisku „Von dem besten Staate“, vznikajícím v původní formě r. 1831, který se však Bolzanou pokouší publikovat až ve čtyřicátých letech“* (Seidlerová, 1963, s. 177). Osud Bolzanovy utopie *Von dem besten Staate* (Bolzano, 1932) blíže představuje a rozebírá subkapitola 3.1.

(Čechák, 1981) připomíná, že: *„Bolzanův zájem o společenskou a sociální problematiku se utvářel již v období raného dětství pod vlivem rodinného prostředí. Konkrétnějších forem pak nabýval v době jeho filozofických studií v letech 1796-1799“* (tamtéž, s. 485, s odkazem na Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981). (Čechák, 1981) diskutuje i otázku *„samotného předmětu „společenské vědy“ či „sociálněvědního poznání“ v jeho díle“* (tamtéž, s. 486).[514] Poukazuje přitom na to, že se Bolzano *„nepokouší o systematické, teoreticky a metodologicky skloubené vybudování kterékoli společenské vědy. Jeho společenskovědní a sociální názory jsou obsaženy v exhortách, v řadě příležitostných studií a v Knížce o nejlepším státě“* (tamtéž, s. 486-487).[515] Dospívá ovšem k závěru, že: *„I když Bolzanovy společenskovědní a sociální názory nepředstavují ucelený teoretický výklad (ve*

[511] Což Kolman označuje za *„tragické“* s dovětkem – Bolzano nechápal, že *„obsah jeho matematických výzkumů byl objektivně dán uzrálými potřebami tehdejší vědy, a nikoli subjektivními pohnutkami, jimiž byl veden“* (Kolman, 1958, s. 164).

[512] Doplnit lze, že i sociálně-ekonomické (pozn. PS).

[513] (Kolman, 1958) exhorty datuje 1805-20 (pozn. PS).

[514] *„Bolzano sám se o této problematice speciálně nezmiňuje. Určitým vodítkem k hypotetické rekonstrukci jeho názorů může být (s určitým omezením) jeho vymezení „extenze“ filozofie, s nímž se setkáváme v … stati Co je to filozofie? …“* (Čechák, 1981, s. 486). (Bolzano, 1849d) jmenuje *„pět „věd“: logiku, metafyziku, etiku, právní vědu a státovědu“ …, jimiž se podle jeho názoru „obsah“ filozofie vyčerpá. Z toho bezesporu etiku, právní vědu a státovědu je možno považovat za vědy společenské. Zvážíme-li, co o vymezení předmětu filozofie říká v závěru téže stati, pak i úkolem těchto věd je postižení „objektivní souvislosti všech těch pravd“, jež se vztahují k oblastem morálky, práva a státu“* (Čechák, 1981, s. 486, s odkazem na Bolzano, Černý, Loužil, 1981). Srov. představení Bolzana-filozofa a logika v kapitole 2., zejména v souvislosti s dílem *Vědosloví* (Bolzano, 1837b).

[515] *„Dalo by se tedy očekávat, že stejně důslednou a široce koncipovanou argumentaci, s jakou se setkáváme například v jeho Vědosloví či matematických spisech, rozvine i v dílech věnovaných těmto vědám. Avšak jak hloubka analýz, tak i způsob argumentace, stejně jako míra objektivně dosaženého poznání v těchto vědních oblastech v převážné většině prací nedosahuje úrovně, která je běžná v jeho metodologických, matematických a logických spisech. Určitou výjimku tvoří jeho úvahy etické. „Mravouku“, kterou považuje za jednu z nejprospěšnějších věd, se snaží rozvíjet způsobem, jenž se nejvíce blíží argumentaci v dílech matematických a logických. I zde se však jedná, spíše o určité fragmentární zachycení etických problémů, které byly aktuální spíše „prakticky“ než „teoreticky““* (Čechák, 1981, s. 486). Srov. (Bolzano, 1837b aj.).

smyslu jeho „vědosloví“) a jsou mnohdy motivovány především … mimovědeckými okolnostmi, sehrály ve své době významnou a pokrokovou úlohu“ (dtto).[516]

Značný význam pro formování Bolzanových společenských a sociálních názorů měla jeho pedagogická činnost, představená kapitolou 1. Sociálně-reformní představy artikuluje ve stovkách přednášek (nedělních a svátečních výchovných kázáních – exhortách), připomínaných v souvislosti s působením Bolzana jako kazatele. Celkem bývá uváděno kolem šesti set až tisíc Bolzanových exhort. Tiskem bylo různými způsoby uveřejněno cca 240.[517] Exhorty měly povahu individuálně-etickou, sociálně-kritickou a nábožensko-filozofickou, s neoddělitelným propojením těchto tří aspektů. Exhorty dokladují, že Bolzanův nejvyšší mravní zákon – blaženost lidského rodu – má být i nejvyšším principem náboženství. V exhortách se Bolzano nevyhýbal ani ožehavým tématům.[518] Exhorty jsou klíčové nejen pro kazatelskou a pedagogickou dimenzi Bolzanova díla – včetně nedobrovolného odchodu z univerzity, popsaného v kapitole 1. – nýbrž i z hlediska utopických a reformních představ.[519]

Podle Loužila spis *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932), *„jemuž Bolzano sám přikládal převratný sociální a politický dosah, neobsahuje v podstatě myšlenky, jež by v nějaké podobě předtím po řadu let nehlásal z kazatelny universitního kostela“* (Loužil, 1978b, s. 87).[520] Utopie organicky navazuje právě na exhorty z doby kazatelského Bolzanova působení, a *„již neodráží sociální a politickou problematiku třicátých a čtyřicátých let …“* (dtto).[521]

---

[516] *„Jejich dobový význam vynikne tím více, uvědomíme-li si, že prakticky po dobu 15 let (s výjimkou přerušení způsobeného nemocí) jimi působil na mladou (českou i německou) inteligenci. Taková tematika, jako například „Kdo nepracuje není hoden daru života!“, „Vše je vlastnictvím všech!“ či „O podstatné rovnosti všech lidí“ působila v Rakousku v první čtvrtině minulého století jednoznačně revolučně“* (Čechák, 1981, s. 487). Přitom však Čechák kritizuje, že se Bolzano na základě analýzy jevů nesnaží dospět k poznání toho, co se za nimi skrývá. *„Nachází sice „příčiny“ těch společenských jevů, které ve svých pracích kritizuje a odsuzuje, ale tyto příčiny postihuje jen v jevové rovině. Tak například v řeči O podstatné rovnosti všech lidí odsuzuje státníky, „kteří se dopustili chladnokrevné zrady na lidstvu, ale jejich jednání vysvětluje tím, že nebyli dostatečně vzděláni v „nauce o podstatné rovnosti všech lidí, o jejich stejně opodstatněném a nezcizitelném nároku na pozemskou blaženost“ … Dokonce i tam, kde odhaluje víceméně „pravou" příčinu společenské nespravedlnosti (například soukromé vlastnictví), jde spíše o „správné tušení“ než o výsledek vědecké analýzy“* (tamtéž, s odkazem na Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 163). Kritiku Bolzanových sociálně-ekonomických názorů nejenom ohledně jejich eticko-humanistická determinace shrnují závěry subkapitol 3.2. a 3.3.

[517] (Šolcová, 2018) uvádí – bez bližší specifikace – že Bolzano za *„14 let (1805 – 1819) … přednesl podle svých záznamů 577 exhort (z nichž bylo dosud vydáno tiskem jen 237)“* (tamtéž, s. 64). O 577 exhortách se zmiňuje (Varadzin, 2021) s odkazem na (Bolzano, 2006). Srov. (Bolzano, 1813, 1849-52, 1884, 2006), (Bolzano, Strasser, 2001), resp. (Bolzano, 1834b). Srov. též (Loužil, 1983a).

[518] *„V exhortách … reaguje Bolzano na problémy, jimiž žili a o nichž diskutovali jeho posluchači. Převažuje v nich v mnoha případech mravní entuziasmus autora nad šíří a rozvětveností racionální argumentace …“* (Čechák, 1981, s. 487). K tématům ožehavým náleží vztahy Čechů a Němců, láska k vlasti či chování k Židům. Bolzano rozebírá i příčiny dobové mravní krize. Vedle asketického puritanismu argumentuje sociálními a ekonomickým příčinami úpadku mravů. Přelidnění měst, zbídačení obyvatel v důsledku nekonečných válek a vysoké životní náklady způsobují, že příslušníci řady profesí (včetně absolventů univerzity) mohou uzavírat sňatky až v pozdním věku a více než polovina obyvatel měst se nemůže oženit vůbec. Nemožnost dovoleného ukájení pohlavního pudu se stává živnou půdou prostituce. Srov. (Bolzano, 1813, 1849-52, 1884, 2006).

[519] Bolzano se v exhortách věnoval i otázkám praktickým – srov. (Bolzano, 2006). Problémy týkající se vylepšování chudinských domů a odstraňování bídy a chudoby obyvatel Prahy řeší in (Bolzano, 1847b).

[520] Což však lze formulovat i pozitivně: *„Všechny své odvážné myšlenky o uspořádání dokonalé společnosti, neznající nerovnosti, vykořisťování, útisku a bídy, které uložil do své sociální utopie, přednášel Bolzano veřejně uprostřed napjatých poměrů napoleonských válek a v době Metternichova policejního absolutismu. V žádném případě tedy nelze v Bolzanově Knížce o nejlepším státě hledat nějaký esoterický a radikální pendant k jeho umírněným veřejným projevům (exhortám)“* (Loužil, 1978b, s. 87).

[521] *„… a po bez ohledu na to, kdy Bolzano dal svému rukopisu konečnou podobu …“* (Loužil, 1978b, s. 87).

„Po obsahové stránce nepřekračují exhorty v podstatě rámec Bolzanovy utopie, příznivě se však od ní liší svou konkrétností a adresností“ (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 160).[522] V utopii (Bolzano, 1932) si Bolzano dával *„vědomě záležet na tom, aby jeho výklad byl věcný a klidný, jeho exhorty jsou často vášnivou reakcí na nejnovější zprávy …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 160). Utopie *„má ráz akademického pojednání …*[523] *exhorty se naopak poddávají tlaku okolností a nesou stopy improvizace; zato jsou neseny mocným mravním patosem, obsahují konkrétní varování a výzvy, které nemají často daleko k buřičství“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 161).[524]

„Bolzanovy exhorty k universitním posluchačům z let 1805 až 1820 byly jakousi průpravou k jeho „Nejlepšímu státu““ (Kolman, 1958, s. 128).[525] (Kolman, 1958) ilustruje formování Bolzanových sociálních a politických názorů na základě exhort[526] i dochovaných dopisů a deníků. Včetně ideje, že o *„úspěchu reformátora nerozhoduje jeho aprobace, nýbrž činy“* (tamtéž, s. 117) i toho, že Bolzano byl připraven na pronásledování, *„které jej očekává jako všechny reformátory …“* (dtto).[527] Přes represálie, které opravdu nastaly, jej však pevné *„přesvědčení, že společenské poměry je možné napravit, a víra v pokrok lidstva … neopouštěly nikdy, ani v dobách nejtěžších“* (tamtéž, s. 122).

Bolzano proslul coby odvážný a radikální sociální kritik, reformátor a buřič. Přičemž jeho radikálnost má však pevné meze, na místě je označení opatrná či rozumná radikálnost, resp. opatrné a rozumné *„novotářství“*.[528] Hlásáním idejí rovnosti a svobody a neustálého pokroku směrem k ideálnímu stavu Bolzano přispívá k šíření demokratických názorů.[529] V exhortách ostře kritizoval feudální i kapitalistickou společnost a poukazoval na projevy nerovností mezi lidmi, na útlak národnostní, politický i sociální i na materiální a mravní bídu. Na tomto základě systematicky rozpracovává státně-utopický spis *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932), formulující principy ideální společnosti v podobě účelně zřízeného státu.

Bolzanův eticko-filozofický program, šířící prostřednictvím vzdělávání a osvěty náboženskou toleranci a filantropismus, formoval duchovní dějiny Čech 19. století. Bolzano ovlivnil mnohé z českých národních osobností a jistý ohlas nalézá také u sociálně reformních

---

[522] *„… zatím co Knížku o nejlepším státě znalo jen několik zasvěcených přátel, svými exhortami Bolzano bezprostředně působil po celých patnáct let na tisíce studentů a dalších posluchačů z probudilejších vrstev pražského obyvatelstva“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 160).

[523] *„… které má podat ucelený obraz dokonalé společnosti; právě v tom je však slabina všech utopií, že chtějí být „systémem““* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 161).

[524] Exhorty na sociálně filozofická témata dokreslují Bolzanovu osobnost – zde Bolzano *„ztrácí podobu katolického kněze, snílka a abstraktního logika a nabývá podoby velice konkrétního a hněvivého sociálního myslitele, který byl ochoten navrhovat drakonická opatření proti bohatým třídám i společenským parazitům“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, zadní strana obalu).

[525] Seidlerová o utopii (Bolzano, 1932) uvádí: *„Tato práce navazuje na učení let desátých, zpřesňuje je a dovršuje; vcelku však nepřináší nových myšlenek …“* (Seidlerová, 1963, s. 43).

[526] Srov. např. (Bolzano, 1849-52).

[527] S blíže nespecifikovanými odkazy na Bolzanovy *„Zápisky“* z roku 1802 a *„Různé filosoficko-ideologické poznámky“* z roku 1805.

[528] Za – do jisté míry – revoluční mohou být označeny např. Bolzanovy názory, že není spravedlivý řád, ve kterém bohatí, kteří nepracují, žijí z práce chudých. Kacířsky Bolzano nazírá na třídní rozdíly, a to již v textech z prvních dekád 19. století. Odsuzoval snahy zaměstnavatelů zkracovat mzdy, přiznával dělníkům právo na práci a na stávku. Hlavní příčinu zbídačení širokých vrstev spojoval s institucí dědického práva. Srov. (Vozka, 1937).

[529] (Berka, 1981c) píše: *„Kritikou společenských poměrů, zejména hlásáním ideje rovnosti a pokroku, a svými myšlenkami o vzájemném porozumění a snášenlivosti mezi lidmi bez ohledu na jejich původ. řeč i náboženství podstatně přispěl k šíření demokratických názorů mezi nejširšími vrstvami českého národa“* (tamtéž, s. 6).

myslitelů marxistického i nemarxistického zaměření ve 20. století. Nejen jeho sociální utopie, ale i některá díla matematická a logická jsou objevena a vydána teprve na přelomu 19. a 20. století, resp. ve 20. století. Zvýšený zájem o Bolzanovy ideje lze zaznamenat v meziválečném období, nicméně Bolzano jako utopista se stává předmětem širšího zájmu až po roce 1948.[530]

Bolzano bývá vnímán a interpretován jako pozdní josefinista (někdy s důrazem na slovo pozdní) a osvícenec,[531] celoživotně kladoucí důraz na mravnost a etiku.[532] Za světový názor přijal osvícenský racionalismus a toleranci, přičemž již v mládí si vytyčuje reformátorský program pro veřejnou činnost i vědeckou práci. Věrouku nahrazoval etikou, zamýšlením se nad sociální a národnostní nerovností. Ve 30. letech 19. století dochází od josefinských idejí *„obecného blaha“* až k idejím socialistickým,[533] resp. utopicky socialistickým. Přesto označovat Bolzana přímo za utopického (či moderního) socialistu zůstává diskutabilní a věcí úhlu pohledu i názoru.[534] Bolzano náleží do širokého proudu osvícenského katolicismu, jehož snahou bylo povznést společnost skrze náboženství. V duchu josefinismu[535] usiloval o sociální reformy, o šíření *„světla rozumu“*, vzdělanosti a osvěty. Legitimitu náboženské víry přitom obhajoval pragmatickými argumenty ohledně její mravní prospěšnosti – jak rekapituluje v kontextu Bolzanova hledání kapitola 1. Pro sociální, resp. sociálně-ekonomické myšlení je významná reformní linie Bolzanových úvah, sympatická mnoha českým intelektuálům svým realismem a střízlivostí, aniž by Bolzano přitom rezignoval na etiku.

Seidlerová ohledně Bolzanovy etiky konstatuje, že *„zde v teorii Bolzano nevytváří žádný specifický ani originální systém: pojem nejvyššího principu mravního, který je fundamentem Bolzanovy morálky – je v té či oné formě – náležitostí takřka všech současných filosofických systémů“* (tamtéž, s. 102).[536] Pro Bolzanovu etiku má být typické „*neobyčejné rozšiřování*

[530] S výjimkou např. (Vozka, 1937) a prvního českého překladu utopie z roku 1934 a několika reakcí na tento. Srov. (Konůpka, 2017), resp. recepci Bolzana-utopisty v úvodu subkapitoly 3.1.

[531] (Winter, 1933) spojuje Bolzana s duchovní tradicí českého katolického osvícenství, resp. josefinismu. Zejména z této má vyrůstat, a především tuto má i originálním způsobem rozvíjet. Má náležet mezi josefinisty pozdní, resp. do pozdní ponapoleonské fáze josefinismu. Podle Wintera je *„Bolzano … především vychovatelem Čech 19. věku“* (tamtéž, s využitím českého překladu 1935, s. 203). *„Vlivem Bolzanova vychovatelského působení se v Čechách mimořádně silně udrželo i bylo dále rozvíjeno starší osvícensky racionalistické náboženské myšlení a vznikla tak kontinuita mezi osvícenstvím a liberalismem, případně později modernismem – zatímco jinde byla přerušena restauračním návratem k barokním formám zbožnosti a absolutnímu mocenskému postavení církevní hierarchie. Winter však neomezuje Bolzanův vliv pouze na myšlení náboženské a církevně-správní. Ačkoli z církevně-historické perspektivy vychází, rozšiřuje ji také na další oblasti …“* (Konůpka, 2017, s. 49). Winter se po roce 1945 připojuje „*k socialistické recepci Bolzana spatřující hlavní význam v jeho „sociální etice““* (tamtéž, s. 50, s odkazem na Winter, 1949). Srov. (Němec, 2017), (Vykypěl, 2018).

[532] O čemž svědčí i rozhodování o povolání, kdy zvolil teologii a nikoli matematiku, jak připomíná kapitola 1.

[533] Srov. (Palouš, 1981b, 1994) aj.

[534] Srov. (Kolman, 1958). (Perný, 2020), (Pešková, 1965), (Seidlerová, 1963), (Sitárová, Kliment, 1981), (Šetek, 2011a), (Vozka, 1937) aj. Začlenění Bolzanových názorů do proudu utopického myšlení je věnována pasáž 3.3.

[535] V době Bolzanovy zralosti je však na josefinismus pohlíženo s nedůvěrou, pod zorným úhlem francouzské revoluce a krveprolití s ní spojených, a tento ztrácí půdu pod nohama. Nejdříve v církvi, posléze ve státě. (Winter, 1933) označuje Bolzana za hlavního představitele ponapoleonské pozdní fáze josefinismu, který je ve Vídni potlačován, ale v Čechách se nadále udržuje a prohlubuje. (Patočka, 1958 aj.) připomíná významný rozdíl. Kdy původní josefinismus Josefa II. byl apologií stávajícího řádu, zatímco josefinismus Bolzanův jeho kritikou.

[536] *„… doznala v 18. století u nás moralistní literatura značného rozšíření, je do určité míry i výrazem stupně pokročilosti buržoazní kritiky feudalismu. Současně znamená vytvoření morálních kritérií pouze volně závislých na náboženství i překlenutí, ovšem dvojsečné, striktně náboženské etiky …“* (Seidlerová, 1963, s. 102).

pojmu morálky ...,[537] *která se stává základem a výchozím bodem velké části jeho filosofie. Dále u Bolzana vystupuje do popředí praktická stránka jeho etiky, proti vulgárnímu egoismu seibtovského ražení stavějí se zde však protiegoistické normy ...*[538] *Etika je pojímána racionálně, ctnost je Bolzanovi rozhodnutím vůle řídit se pouze podle požadavků rozumu ...*[539] *"* (Seidlerová, 1963, s. 103).[540]

Podle Bolzana nelze morální kritéria odvozovat přímo z náboženství.[541] *„Požadavek samostatných, na náboženství nezávislých kritérií spojuje se pak u Bolzana s ostrým třídním pohledem ..."* (Seidlerová, 1963, s. 103) v Bolzanově ostré kritice nepracujícího člověka, škodlivého ve státě, který pouze tyje z plodů píle řádných lidí *„a sám nevytváří nic, co by bylo k obecnému užitku ..."* (tamtéž, s odkazem na exhortu z roku 1817).[542] Seidlerová uzavírá: *„V otázkách morálky předkládá Bolzano vysoká morální kritéria ..."* (tamtéž, s. 105).

Bolzano uplatňuje – v kapitole 1. a 2. opakovaně zdůrazňované – logické myšlení nejenom v matematice, nýbrž i v morálních otázkách. Na logickou výstavbu etiky klade stejné nároky jako na výstavbu matematiky. Bolzanovy filozofické náhledy na etiku[543] vycházejí z nejvyššího mravního zákona, přikazujícího jednání v zájmu obecného blaha.[544] Bolzano píše, že je možné *„vyjádřit nejvyšší mravní zákon asi tímto způsobem: „Ze všech možných způsobů jednání vol vždy takové, které při zvážení všech důsledků nejvíce podporuje blaho celku, lhostejno v kterých jeho částech!""* (Bolzano et al., 1981, s. 101). Což Bolzano *„opakoval a snažil se dokázat slovy i činy"* (Kolman, 1958, s. 114). Při vsunutí pojmu ctnosti je znění následující: *„Ze všech možných způsobů jednání vol vždy takové, které při zvážení všech důsledků nejvíce podporuje ctnost a blaženost celku!"* (Bolzano et al., 1981, s. 101).

---

[537] *„Bolzano vítá, že právní nauka je v Zeithammerově práci považována za součást morálky ..."* (Seidlerová, 1963, s. 103, s odkazem na dopis Bolzano Zeithammerovi z 23. 2. 1835).

[538] *„... typické ostatně u nás nikoli pouze pro Bolzana ..."* (Seidlerová, 1963, s. 103). V poznámce Seidlerová píše o F. M. Klácelovi, představeném subkapitolami 4.1. a 4.2.: *„Klácel např. soudí, že egoismus je bezpodmínečné oddání se fyzickým chtíčům; je proto pramenem vší nemravnosti ..."* (tamtéž, s odkazem na Klácel, 1836a) (pozn. PS).

[539] S odkazem na přílohu k (Bolzano, 1836) (pozn. PS).

[540] Bolzano varuje před zaměňováním ctnosti a citu, kdy *„cit může být mnohdy velmi špatným rádcem ..."* (Seidlerová, 1963, s. 103, s odkazem na exhortu z roku 1810). Na ctnost lidu mají vliv různé okolnosti, nejenom náboženství, *„ale i státní zřízení, kvalita jeho výchovných institucí, podnebí a zážitky lidu, avšak především množství pověr a předsudků vykonávající zde svůj vliv ..."* (tamtéž, s odkazem na Bolzano, 1834b).

[541] *„... víra v boha nám sama o sobě nikdy nemůže říci, co je dobré a co špatné ..."* (Seidlerová, 1963, s. 103, s odkazem na exhortu z roku 1817).

[542] *„V takto pojímané morálce nachází pak Bolzano přirozený ideologický základ a výchozí bod svých společenských teorií, svého požadavku znovurozdělení vlastnictví; proto bojuje proti sobectví; nikoli dobro vlastní, nýbrž dobro obecné je cílem morálního snažení ..., proto vysoko vyzdvihuje soucit s bližními jako jeden z pramenů norem společenského chování ..., proto klade zvláštní přísné požadavky na kritéria v otázce odměňování ..."* (Seidlerová, 1963, s. 103, s odkazy na exhorty z let 1810). S poznámkou ohledně odměňování: *„Bolzano např. zdůrazňuje, že dary možno přijímat pouze tehdy, není-li ani stínu možnosti, že by se mohlo jednat o podplácení nebo plat za povinnost. Odměny za úkony, které nejsou našimi povinnostmi, možno přijímat pouze od lidí, majících přebytek ..."* (tamtéž, s odkazem na exhortu z roku 1818).

[543] Většina etiků se má dopouštět chyby, že zřetelně nerozlišuje mezi mravní povinností, právním závazkem a záslužným jednáním. Právo mělo vzejít z potřeby zamezit činy poškozující jiné a společnost si vynucuje jeho dodržování mocí. Mravný člověk se snaží vždy jednat podle mravního zákona, člověk *„právní"* se pouze vyhýbá tomu, čím by na sebe přivolal zákonný postih. Jednání, které je pouze právní, má být pro společnost zhoubné a zaslouží si opovržení. Mravnost nemá být pouze záležitostí rozumu, nýbrž předpokládá i účast vzníceného citu. Mravnost společenského reformátora nespočívá v pouhém přesvědčení, nýbrž především v praktické činnosti.

[544] Navazujícího na mravní zásady v duchu J. J. Rousseaua – srov. (Loužil, 1978b), (Rousseau, 1949), (Seidlerová, 1963). K vlivu Rousseaua na Bolzana ohledně rovnosti aj. srov. též (Čechák, 1981).

Nejvyšší mravní zákon má být *„nedokazatelná věta“*, základní pravda.[545] Ač je sám nezdůvodnitelný, má zdůvodňovat všechny ostatní pravdy a má z něj být možné vyvozovat i další zákony i povinnosti. *„Pro Bolzana znamená … nejvyšší mravní zákon praktickou pravdu, ze které lze teprve odvodit morální povinnosti …“* (Bolzano et al., 1981, s. 37).

Bolzano nesouhlasí s tím, že mravně dobré znamená totéž jako užitečné. Odmítá princip péče o vlastní štěstí a soudí, že *„kritériem mravnosti skutků by mělo být množství štěstí, jež přinášejí co největšímu počtu lidí“* (Kolman, 1958, s. 114). Odmítá taktéž Kantův kategorický imperativ,[546] ze kterého nemá být možné vyvozovat, zda je určité chování dobré anebo špatné. Kategorický imperativ Bolzano nahrazuje utilitárním zájmem obecného blaha.[547]

„Pojmem „nejvyšší mravní zákon“ chápu praktickou pravdu, z níž lze objektivně, tzn. tak jako důsledek z jeho důvodu, odvodit každou jinou praktickou pravdu (tedy i každou jednotlivou povinnost, která se týká člověka)“ (Bolzano et al., 1981, s. 93). Takto pojímaný princip byl ovšem neslučitelný s oficiální církevní doktrínou a tedy kacířský.[548] Nejvyšší mravní zákon má existovat nezávisle na boží vůli a nemá podmiňovat její platnost. I Bůh se tedy musí tomuto zákonu podřizovat.[549] A i kdyby Bůh neexistoval, zákon by stejně musel platit. Proto se nejvyšším mravním zákonem musí řídit i lidé, kteří v Boha nevěří.

Etický zákon Bolzano odůvodňuje logikou, se základem v induktivním hledání činnosti, kterou lidem ukládá zdravý rozum. Zda je chování dobré či špatné, má rozhodovat soulad s nejvyšším mravním zákonem, případně dalšími zákony, které z tohoto vyplývají. Nejvyšší mravní zákon definuje povinnosti člověka, které nejsou cizí a nepřirozené, nýbrž naopak jsou nezbytnou podmínkou lidské existence. Normy vyplývají z nejvyššího mravního zákona jsou prezentovány jako objektivní pravdy, kdy jejich pravdivost má být rozumově poznatelná.[550]

J. Černý oceňuje, že: *„Bolzano … nezůstává jen u abstraktních formulací. Je silnou stránkou jeho sociální filozofie, že se pokoušel vytvořit konkrétní návrh společnosti založené na tomto nejvyšším mravním zákoně, nárys propracovaný do detailů, které někdy přesahují pouhou sociální utopii až do rysů utopie socialistické. Ztělesněním a zobrazením této utopické představy je jeho Knížka o nejlepším státu“* (Bolzano et al., 1981, s. 37-38).

Naplněním Bolzanova mravního zákona má být zřízení ideálního státu, který charakterizuje především část 3.1. na základě spisu *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932). *„Když potom Bolzano uvažuje o nejlepším státě …, je to přirozeně opět základní mravní zákon, který se v této souvislosti stává jakýmsi zákonem ústavním. Vždyť dle Bolzana jen dobro a blaho celku může zajišťovat pravý společenský pokrok. Prospěch celku musí být hlavní normou, jíž*

---

[545] *„Bolzano zformuloval svůj absolutní nejvyšší mravní zákon nehistoricky a příliš abstraktně. Považoval jej za věčně platnou abstraktní „větu o sobě“, jež vyplývá z právě tak metafysického pojmu „nutnosti“ …“* (Kolman, 1958, s. 114).

[546] *„… „můžeš, protože musíš!“ … namítaje, že naopak člověk musí jen tehdy, když může (nebo si alespoň myslí že může), ale to, zda může, nezávisí na něm, nýbrž na jeho životních podmínkách“* (Kolman, 1958, s. 114). Podle Kolmana tak celá Bolzanova *„filosofie práva a státu proto směřovala k nahrazení všeobecně rozšířených kapitalistických a polofeudálních společenských poměrů poměry novými, spravedlivějšími“* (tamtéž).

[547] *„Kdo neprospívá druhým, není hoden života!“* (Loužil, 1978b, s. 25).

[548] Srov. (Loužil, 1998).

[549] Srov. (Loužil, 1978b), kde je interpretován Bolzanův bůh jako svého druhu občan, který podléhá konstituci obecného blaha.

[550] In (Kejkula, 2002) je vedle Bolzanovy etiky představen Bolzanův atomismus a nauka *„pravd o sobě“*.

se musí podřídit vše ostatní … Skutečně vše musí být ovšem podřízeno základnímu zákonu. Tak i umění musí sloužit tomuto státně konstruktivnímu účelu …" (Palouš, 1981b, s. 353).[551]

U Bolzana se však nejedná o uskutečňování obecného blaha za každou cenu.[552] O čemž svědčí např. v subkapitole 3.1. dokladované odsuzování násilí, odsuzování porušování vůle lidu a práv, které neospravedlňuje ani bohulibost změny. *„V účelně zřízeném státě musí všechno směřovat k tomu, aby občan nebyl omezován ve své svobodě nijak jinak, než jak bylo právě řečeno: aby tedy ve zřízení státu nebylo, pokud možno nic, co by nadějí na zisk, obavou před nesnázemi nebo škodou, tím méně pak trestem, někoho svádělo, aby dělal něco, co je zlé buď objektivně, nebo i jen podle jeho názoru"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 40). Ovšem i zde je možné vystopovat rozpory myšlení poznamenaného *„rozpory osvícenského racionalismu a jeho kompromisními rysy"* (Bolzano et al., 1981, s. 39).[553] Uvést lze i Bolzanovy pochybnosti ohledně jediného modelu fungování společnosti aplikovatelného na všechny státy a pochybnosti ohledně jediné cesty přechodu ke společenskému ideálu.[554]

Utopie (Bolzano, 1932) obsahuje ale i jisté prvky autoritářství (či totalitarismu).[555] Jedním z rozdělení utopií dle (Naxera, Stulík, 2012) je členění na utopie s totalitním ideologickým charakterem, kde jedinec nemá naprosto žádný prostor pro autonomní jednání a na potenciální utopie se systémovou mentalitou, ve kterých se člověk může chovat podle vlastní vůle, leč v jasně vymezených hranicích. Utopie (Bolzano, 1932) by spadala pod druhou skupinu.

V Bolzanově ideálním státě existuje autorita, které se neodporuje. Všichni občané jsou seznámeni s jejími zákony a také se jimi uvědoměle řídí.[556] Všechno je pragmaticky

---

[551] *„V Bolzanově nejlepším státě se dokonce předpisuje, jak se živit a šatit (rozhodující zřetele jsou opět důvody ryze a jen racionální, zatímco osobní chuť či vkus jsou důkladně podřízeny), či jak bydlet (např. obydlí – dům – nikdy nesmí být majetkem jednotlivce, nýbrž obce). Bolzanův stát je prostě plodem přesvědčení, že vhodné uspořádání, racionální organizace společnosti je tou jedinou pravou cestou, cestou, která vede k definitivnímu vyřešení dotud iracionálních společenských konfuzí … Proorganizovanost odshora až dolů, zespolečenštění, resp. postátnění všeho dění a absorpce individua státním mechanismem stojí u Bolzana na předsudečné představě o všemoci racionální konstrukce …"* (Palouš, 1981b, s. 354).

[552] A nelze tak mechanicky ztotožňovat obecné blaho plynoucí z Bolzanova nejvyššího mravního zákona s revoluční konstrukcí veřejného blaha v duchu francouzské revoluce. Jak to činí (Palouš, 1994) tvrzením: *„Zásadní heslo francouzské revoluce „salut public" je u Bolzana výslovně přijato i se všemi morálně problematickými důsledky"* (tamtéž, s. 73).

[553] Bolzanovo přesvědčení je ovlivňováno konkrétní historicko-společenskou situací. Proměňuje tak své názory např. ohledně odepření poslušnosti vrchnosti, když se její zákony nezdají prospěšné obecnému blahu. Nejdříve odepření poslušnosti odmítá, později *„dospívá k opačnému názoru …"* (Bolzano et al., 1981, s. 39). Což ilustruje úryvek z práce *O právu utiskovaných na ozbrojený odpor* in (Bolzano et al., 1981). Tuto práci, publikovanou roku 1838, zmiňuje (Berka, 1981c) v souvislosti s otázkou, zda *„sáhnout proti rozhodnutí vrchnosti, která jsou v rozporu s mravností, dokonce až ke zbraním?"* (dtto). Na otázku má v zásadě kladně odpovídat jmenovaná práce. Nicméně tento „*souhlas s revoluční přeměnou společenských poměrů však Bolzano značně oslabuje tím, že radí spíše ke kompromisu, k urovnání sporu po dobrém. Zdůrazňuje dokonce, že nedoporučuje bouřit se proti vrchnosti samé, ale jedině proti jednomu protiprávnímu nařízení …"* (tamtéž, s. 106). Berka dodává, že: *„Mnohem důsledněji postupuje Bolzano ve svém požadavku podstatné rovnosti všech lidí"* (dtto).

[554] *„… změny nemohou být stejné v rozmanitých státech, protože jsou závislé nejen na cílech, k nimiž mají směřovat, nýbrž také na stupních vývoje, kterých na zemi dosáhly rozmanité národy"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 10).

[555] *„Předpokladem celistvých utopických projektů je navíc nezbytná víra, že každý jednotlivec potlačí svá individuální a sobecká přání ve prospěch nově budovaného státu, s jehož idejemi a ideologií se zcela a beze zbytku ztotožní, což je i jednou z možných definic utopie"* (Seltenreich, 2018, cit. dle https://ceskapozice.lidovky.cz/tema/utopickemu-mysleni-je-vlastni-dvojakost.A171227_152305_pozice-tema_lube).

[556] Srov. (Hála, 1994, 1998).

podřízeno zájmu obecného blaha, a to i na úkor svobody a omezení jednotlivců. Již totiž tím, že vstupujeme do občanské společnosti, zavazujeme se – dle Bolzana – k omezení svobody.[557] *„Podvolujeme se totiž vždy, že aspoň v něčem budeme jednat nikoli tak, jak bychom chtěli sami, nýbrž tak, jak toho žádá vůle celku“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 39-40).[558] Rozumní lidé mají chtít jednat ve prospěch obecného blaha, aby tak nejenom oni, nýbrž i jejich příbuzní a celá společnost byli šťastni.[559] Přitom tím, že stát odstraňuje vznik nejrůznějších nerovností, zejména ve sféře majetkové, má vzniknou nová spravedlivější společnost vyznačující se rovností všech občanů rozumně a účelně zřízeného státu.

Podle (Berka, 1981c) se *„Bolzanovy představy o ekonomických, sociálních, politických, kulturních, a vzdělávacích podmínkách nejúčelnějšího uspořádání občanské společnosti se svým celkovým zaměřením i mnoha dílčími myšlenkami nejvíce přibližují kritickoutopickému socialismu“* (tamtéž, s. 103). Pohled Bolzana na budoucnost je označen za *„nesporně utopický“* (dtto), což však má Bolzano doplňovat a konkretizovat *„řadou podnětných postřehů o skutečných hybných silách vývoje lidské společnosti, k nimž se dopracoval jako dobrý pozorovatel a kritický posuzovatel společenských poměrů své doby“* (tamtéž, s. 104).[560]

(Kolman, 1958) interpretuje Bolzana přímo coby utopického socialistu.[561] *„Bolzano sice pádnými a vášnivými slovy odhaloval sociální nespravedlnost a nezřídka geniálně vytušil jednotlivé rysy komunistické společnosti, ale jako moralista nebyl schopen nalézt žádný reálnější způsob uskutečnění myšlenky „nejlepšího státu“, než byla její propagace, spoléhaje na to, že se mu podaří přesvědčit lidi, aby tento způsob přijali“* (Kolman, 1958, s. 115).

Důvody, proč Bolzano náleží k utopistům – jejichž vize naplněny nebyly – souvisí i (a vlastně především) s představami o způsobech reformování společnosti. Prakticky jediným prostředkem, kterým má jít ve smyslu nejvyššího mravního zákona napomáhat zlepšení života má být osvěta.[562] Veškeré sociální a politické zlořády hodlá Bolzano řešit pouhým šířením osvěty, výchovou[563] a vzděláním. Bolzano byl přesvědčen, že *„nový spravedlivý společenský řád na zemi lze zavést cestou vzdělání, osvěty a mravní převýchovy lidí“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 159). Což J. Loužil spojuje s Bolzanovým principiálním reformismem a jeho myšlením, filozoficky ani metodologicky nepřekračujícím meze osvícenského racionalismu. *„Nikoli ekonomické zájmy, sociální vášně, třídní nenávist, nýbrž*

---

[557] Autoritativní rysy v Bolzanově utopii nalézá též (Loužil, 1978b aj.). *„Základním „ústavním zákonem“ Bolzanova „nejlepšího státu“ je nejvyšší mravní zákon jeho etiky …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 169). Racionálně vyprojektovaný Bolzanův ideál představuje normu, o které se nediskutuje.

[558] Jedná se o kapitolu V. *O svobodě* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[559] Rozumní lidé se nebudou bouřit proti omezení své svobody, neboť to, k čemu je stát nutí, má být ve prospěch celku a není pro jednotlivce ničím zlým. Srov. (Novotný, 1982).

[560] (Berka, 1981c) rekapituluje: „*V Bolzanových společenských a politických názorech … nacházíme i bezesporu naivní myšlenky, někdy až příliš rigorózní požadavky, jež jsou poplatné jeho moralizujícím tendencím, jindy zase zjevně utopická stanoviska“* (tamtéž, s. 116).

[561] *„Bernard Bolzano byl utopický socialista“* (Kolman, 1958, s. 114). Utopický proto, neboť jeho *„abstraktní racionalismus mu nedovoloval rozpoznat přímo ve vývoji společnosti tendence její budoucí revoluční přeměny, a tím méně vidět ty politické třídní síly, jež tuto přeměnu nutně musily uskutečnit“* (tamtéž, s. 115). Za utopického socialistu v podstatě Bolzana považuje též (Seidlerová, 1963), což rekapitulují pasáže subkapitoly 3.3.

[562] *„Osvícenské přesvědčení, že všechno zlo na světě plyne z nevědomosti a je odstranitelné osvětou, se potom projevuje i v teologicky orientovaných diskusích: lidská hříšnost je plodem lidské pošetilosti, chybí vzdělání, které by bylo s to odstranit nesprávné představy …“* (Palouš, 1994, s. 77). Srov. (Loužil, 1978b).

[563] Za prostředek nápravy lidstva a dosažení míru, ale i za prostředek poznání dobra a zla považuje výchovu J. A. Komenský – srov. (Komenský, 1970, 1992, 2008).

pouze lepší poznání a mravní přesvědčení mohou být podle něho legitimním nástrojem výstavby nové společnosti" (dtto).

S čímž souvisí i potenciální adresát utopického projektu. Přitom v utopii (Bolzano, 1932) je přítomno výslovné odmítnutí zabývat se problematikou přechodu od současného stavu k budoucímu ideálnímu uspořádání.[564] Což (Loužil, 1978b) interpretuje nejenom jako *„arbitrární metodické vymezení vlastního úkolu"* (tamtéž, s. 124), nýbrž jako *„výraz podstaty Bolzanovy koncepce člověka, společnosti a státu"* (dtto). Bolzano líčí *„instituce a poměry „nejlepšího státu", aniž řeší otázku, kdo a jak by je měl nastolit"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 160). Loužil především z Bolzanových exhort vyvozuje, že ohledně kritiky i nápravy sociálních poměrů se Bolzano *„obracel výslovně a opětovaně k budoucím „vyšším stavům", tj. (v jeho pojetí) k budoucím vzdělancům, kteří zaujmou ve společnosti důležité funkce učitelů, lékařů, kněží, právníků, státních úředníků apod."* (dtto). Od nich očekával, že se zapálí *„pro dobrou věc lidstva"*, že „budou v okruhu své působnosti pracovat v duchu jeho *„nejvyššího mravního zákona" a postupně přesvědčí nejen lid, ale celou společnost (včetně mocenských orgánů státu) o nezbytnosti realizace jeho projektu"* (tamtéž).

Podle (Loužil, 1978b) je *„Bolzanův nejlepší stát ... vlastně jen jakousi všeobsáhlou výchovnou institucí, pečující neúnavně a neúprosně o stálé mravní zdokonalování všech občanů ..."* (tamtéž, s. 121).[565] (Kolman, 1958) zdůrazňuje, že Bolzana neustále ovládala *„myšlenka o určující úloze výchovy a o dominujícím významu společenských podmínek pro mravnost a pro utváření jednotlivcovy osobnosti ..."* (tamtéž, s. 118). Důsledné a soustavné vzdělávací a osvětové působení na všechny žijící v ideálního státě je přítomno u všech Bolzanových návrhů politických, sociálních i ekonomických. Bolzano opakovaně apeluje, aby lidé nezanedbali žádnou příležitost k prohloubení svého vzdělání.[566]

Bolzanovo pojetí osvěty přitom však přesahuje pouhé školní vzdělání, které má být – podle (Kolman, 1958) *„ve vykořisťovatelské společnosti výsadou vládnoucích tříd. „Osvěta je ... poznání takových pravd, jež mají bezprostřední vztah k životu společnosti", říká (1811)"* (Kolman, 1958, s. 126). Pro dosažení skutečného pokroku přikládá Bolzano zvláštní význam *„šíření správného logického myšlení. Soudí, že jeho generaci se nedostává schopnosti přesně, logicky myslet, že je spíše ovládána nejasnými, zmatenými city"* (tamtéž).

Zrekapitulujme Bolzanův postoj k výchově a vzdělání. *„V otázce vlivu výchovy na člověka stojí Bolzano v jedné řadě s osvícenskými filosofy 18. století"* (Seidlerová, 1963, s. 105). Jedná se o postoj *„typicky osvícenský, ovšem proti současníkům jeví se u Bolzana daleko větší*

---

[564] Srov. pasáž *Předmluva spisovatelova* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934): *„A tak jen otázkou prvou, otázkou, jaká zřízení by příslušela státu, aby směl býti nazván dokonalým, zabývají se tyto úvahy. Do druhé z těchto otázek, do otázky tedy, jak by měl býti postupně tento nejlepší stav státu přivozován, spisovatel se nikde v nich nepouští"* (tamtéž, s. 7).

[565] (Nikodým, 2014) z pozic neorakouské liberální školy konstatuje: *„Utopičtí socialisté ... mohli doufat v zázračné proměny charakteru člověka v novém společenském uspořádání, nicméně kromě historie nám i teorie ukazuje, že tato očekávání byla, jsou a budou marná"* (tamtéž, s. 76). I přes utopičnost Bolzanových vizí a návrhů je nutné připomenout, že ve srovnání s utopisty jinými (např. Cabetem anebo Morellym) i na přirozenost člověka a jeho proměny nahlíží Bolzano realističtěji – jak je níže dokladováno.

[566] Doporučuje žákům pracovat na zušlechtění srdce a vzdělání ducha. Tedy usilovat o sebezdokonalení, aby byli hodni a schopni maximálně přispět k blahu celku. Dále upevňovat své spojení se stejně smýšlejícími a radit se s nimi o cestách a prostředcích pomoci vlasti. Vždy a všude přitom má být rozhodující osobní příklad reformátora.

velkorysost“ (tamtéž, s. 101).[567] *„Ze všech složek výchovného působení, kterému je člověk podroben, Bolzano staví do popředí vzdělání a pojem výchovy pak s pojmem vzdělání takřka ztotožňuje“* (dtto). Bolzano si přitom uvědomuje, že *„uskutečnění jeho požadavku stejné možnosti vzdělání pro všechny je společensky podmíněno a v dosavadní společnosti neuskutečnitelné“* (dtto). Neboť by je naplnění vyžadovalo přenesení příslušných nákladů na stát, přičemž tuto ideu rozvíjí v utopii (Bolzano, 1932). Při výchově Bolzano klade důraz též na fyzickou práci.[568] *„Pro současnou dobu zdůrazňuje Bolzano především nutnost výchovy dospělých, neboť nedostatek osvěty je největším zlem v naší vlasti“* (Seidlerová, 1963, s. 102).

S myšlenkou osvěty[569] je u Bolzana neoddělitelně spjata idea pokroku – neochvějné Bolzanovo přesvědčení o neustálém postupu lidstva vpřed.[570] Bolzano káže: *„Pokrok našeho rodu, který hodlám hájit, je ustavičný postup lidstva vpřed, postup, který skončí až s jeho zánikem. Není to postup v jakémkoli ohledu, nýbrž pouze ve třech nejdůležitějších směrech – moudrosti, ctnosti a blaženosti. Tento pokrok konečně platí pouze o lidstvu jako celku a vztahuje se na celou dobu jeho trvání; nevylučuje ani kroky zpět v jednotlivých dobách a zemích ...“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 136-137).[571]

Vývojem společnosti míní Bolzano *„pokrok lidské společnosti jako celku“* (Seidlerová, 1963, s. 50), který se však neděje ve všech směrech, *„nýbrž pouze ve směru moudrosti, ctnosti a blaženosti“* (dtto).[572] Seidlerová přitom u těchto etických kategorií nalézá u Bolzana *„překvapivě“* materiální výklad,[573] s následujícím vyústěním: *„Přitom nás Bolzano nenechává na pochybách, že se mu jedná skutečně o zlepšení hmotného postavení lidí ...“* (tamtéž). *„Idea vývoje a změny – životní otázka filosofie nastupující buržoazie – je tedy u Bolzana svázána přímo s otázkou vývoje materiálních podmínek života, tím se dostává Bolzano daleko před své zdejší současníky ...“* (Seidlerová, 1963, s. 51).[574]

---

[567] *„I když teoreticky tuto otázku podrobněji neřeší, patří zřejmě k onomu křídlu osvícenců, kteří uznávali všemocnost výchovy ..., jak ostatně ve zdejším okruhu bylo časté ...“* (Seidlerová, 1963, s. 101, s odkazy na Bolzano, 1849-52, resp. Mehring, 1931).

[568] Obdobně jako J. J. Rousseau – srov. (Perný, 2020), (Rousseau, 1949).

[569] Vedle šíření osvěty – coby *„zlepšování mravů lidu“* – od roku 1809 *„podával návrhy na zlepšení stavu chudých (zřizování ústavů pro chudé, zásobáren, vydržování lékařů bohatými)“* (Bolzano et al., 1981, s. 40).

[570] (Seidlerová, 1963) za jeden ze základních rysů Bolzanových názorů označuje ideu neustálého vývoje. *„Změnami, a to nutnými a zákonitými, prochází celý vesmír, který je nekonečný ... a také lidská společnost“* (tamtéž, s. 50). „*Vývoj ani v přírodě ani ve společnosti neprobíhá však podle Bolzana lineárně, v této otázce právě polemizuje s Hegelem, kterému podkládá ztotožňování pojmu pokroku s vývojem ...“* (dtto).

[571] Myšlenka o neustálém pokroku lidstva, resp. citace je inspirována oddílem *Vybrané myšlenky z akademických řečí Bernarda Bolzana* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, zde s datováním exhorty 1811). Srov. též (Bolzano, 1951, s. 63-65).

[572] Srov. též (Bolzano, 1951, s. 63). Podle (Čechák, 1981): *„V pojetí těchto tří základních směrů pokroku se opět projevuje osvícenskoracionalistické spojení osvěty a morálky. Bolzano však nechápe základní tři směry pokroku izolovaně. „Moudrost“ je mu předpokladem ke zdokonalování „ctnosti", a naopak „ctnost“ je nemyslitelná, není-li provázena láskou k moudrosti. Dokonalá jednota moudrosti a ctnosti, jejich rozvoj, je pak podle Bolzana základním nástrojem k překonávání utrpení a tím k dosažení „pravé blaženosti““* (tamtéž, s. 490).

[573] *„Lidstvo bude pokračovat: 1. v pravé moudrosti, tj. bude stále lépe poznávat ty pravdy, které člověka vedou ke ctnosti a blaženosti, 2. v pravé ctnosti a mravnosti; budou mizet neřesti a vyvine se větší soucítění se spolubratry ve všech okamžicích, 3. v pravé blaženosti, která bude následkem stále se zlepšujícího života lidí“* (Seidlerová, 1963, s. 50).

[574] Např. (Čechák, 1981) však i ohledně myšlenky společenského pokroku připomíná Bolzanovy gnozeologické a třídní limity, s tím, že tato idea má být *„lokalizovaná spíše do oblasti morálního rozvoje člověka či lidstva než do sféry sociální“* (tamtéž, s. 490). *„Problematika pokroku ... je ... Bolzanem lokalizována do sféry společenského vědomí, zejména pak morálky. Úzce souvisí (dokonce v jistém smyslu je důsledkem) s konkretizací*

Ohledně ideje pokroku Seidlerová uzavírá: *„… typicky osvícenská idea vývoje a pokroku společnosti nabývá v našich zemích u Bolzana nejvyhraněnější a nejryzejší svobody. V letech desátých, kdy byla s velkou otevřeností zformulována, nenacházíme u nás vůbec nikoho, koho by bylo možno v této otázce s Bolzanem alespoň srovnat"* (Seidlerová, 1963, s. 55).

J. Loužil ovšem připomíná, že Bolzano společenský pokrok chápe metafyzicky.[575] Pokrok u Bolzana *„spočívá především v poznání …*[576] *a v přizpůsobování našeho jednání tomuto poznání. V našem případě jde o pokrok v poznání lidské přirozenosti …*[577] *a v odpovídající úpravě systému společenských vztahů v zájmu jeho harmonického fungování"* (Loužil, 1978b, s. 124). Se závěrem, že: *„Myšlenka nejlepšího, tzn. pro všechny časy dokonalého společenského řádu je příznačná pro utopické koncepce osvícenského racionalismu, jemuž byl cizí historismus porevolučního filosofického a společenskovědního myšlení"* (dtto).

Uplatňováním logiky i v morálních otázkách hodlá Bolzano dosáhnout zdokonalení etické teorie a mravního jednání. Odtud je již jen malý krok k formulaci principů a obrazu ideálního společenského uspořádání. Bolzano prokazuje interdisciplinární provázanost matematiky se společenskými vědami. Jeho matematická a logická orientace poznamenává i jeho úvahy politické a sociálně-ekonomické. Bolzano si představuje, že společnost dosáhne blahobytu pomocí sociálního a ekonomického pohybu, realizovaného podle předem nastolených matematických, resp. logických vzorců. Podle (Patočka, 1958 aj.) má Bolzano náležet k posledním představitelům matematického, nehistorického myšlení.[578] Začínajícího v 17. století, jehož konec ohlašuje německá klasická filosofie a definitivně myšlení pokantovské. Nicméně interpretace např. (Seidlerová, 1963) připomíná, že Bolzano *„přisuzuje historické zkušenosti poměrně značnou roli,*[579] *i když zde … nevytváří ucelené učení"* (tamtéž, s. 51).

Bolzano ctí sílu rozumu.[580] Při popisu organizace a institucí ideálního státu in (Bolzano, 1932) staví na implicitním předpokladu možnosti čistě rozumové konstrukce ideálního uspořádání společnosti, pokud je (více či méně) známa neměnná přirozenost lidí, které mají tento ideál utvářet. *„Úkolu popsat ústavu, organizaci a instituce nejlepšího státu se mohl podejmout jen za tichého předpokladu, že je možná čistě rozumová konstrukce ideálního uspořádání společnosti, je-li nám známa (více či méně) neměnná přirozenost lidských bytostí, které mají onu společnost vytvářet"* (Loužil, 1978b, s. 124).

---

jeho „nejvyššího zákona mravního". Sféra morálky sehrává tak v Bolzanových společenskovědních a sociálních názorech úlohu integračního činitele" (dtto).

[575] *„… ve smyslu asymptotického přibližování se ideálnímu stavu, a nikoli jako souvislý nekonečný řetěz kvalitativních změn; proto necítí potřebu hledat zdroj samovývoje společenské skutečnosti jako porevoluční doktríny francouzského utopického socialismu"* (Loužil, 1978b, s. 124). Srov. (Perný, 2020).

[576] *„… avšak v poznání věcí, jejich vlastností a vztahů, jež jsou jako takové dány …"* (Loužil, 1978b, s. 124).

[577] *„… která se sice neustále zdokonaluje, ale kvalitativně se nemění …"* (Loužil, 1978b, s. 124).

[578] (Patočka, 1958 aj.) za charakteristické pro Bolzana označuje nehistorický ráz myšlení. Ze kterého má vyplývat způsob, jak Bolzano klade otázku společenskou – nikoli jako otázku vyvíjející se skutečnosti, jejíž dynamiku je nutno postihnout, nýbrž jako otázku normativní. Jako otázku institucí, které, jednou zavedeny, budou společnost udržovat v žádoucím stavu a které se vznášejí nad realitou společnosti, jak je historicky dána.

[579] A to i přesto, že: *„Bolzanovo pojetí přesnosti pojmů … nutně vyzdvihuje dedukce logické, které jsou bezpodmínečně platné proti historickým soudům …"* (Seidlerová, 1963, s. 51). K Bolzanovu rozpracování deduktivních metod srov. (Dubucs, Lapointeová, 2006) (pozn. PS).

[580] (Patočka, 1958) Bolzanovo myšlení interpretuje jako *„utilitaristické a přirozenoprávní myšlení, myšlení společnosti pod racionálními normami"* (tamtéž, s. 122).

Bolzano neochvějně věří, že lidstvo se neustále mravně zdokonaluje. Se závěrem, že člověka a lidstvo je možné výchovou získat pro ideje spravedlivějšího uspořádání, které vznikne cestou postupných, racionálních reforem na základě uvědomění si jejich potřebnosti. Přičemž odmítá řešit všechny spory či nerovnosti násilnými prostředky.

Podle (Brabec, 1981) byl Bolzano přesvědčen: *„Řešení sociální otázky může uskutečnit jen nová organizace lidské společnosti na základech rozumu, to je křesťanské spravedlnosti a lásky! Jeho úvahy plynou nejen z rozumu, ale též z vřelého kněžského srdce a víry, že Bůh nám dal rozum, abychom sami dospěli k řešení"* (tamtéž, s. 336).[581]

Bolzano uctívá osvícenské ideje pokroku a stávající sociálně-ekonomické ani politické poměry nepovažuje za projev boží vůle. Podle Bolzana je pokrok *„věčně trvající cesta vpřed, jež zanikne teprve s vymřením lidstva samotného; cesta vpřed nikoli kterýmkoli směrem, nýbrž jen za třemi nejdůležitějšími věcmi, moudrostí, ctností a blažeností; konečně cesta vpřed, jež platí o lidstvu jako celku a vztahuje se na celé jeho trvání, které ale přitom naprosto nevylučuje kroky zpět v jednotlivých dobách a v jednotlivých zemích"* (Bolzano, 1951, s. 65).[582] Bolzano tvrdí, že nejenom logika, nýbrž i celé dějiny lidstva se neustále vyvíjí, přičemž se přibližují dokonalosti. Podle Bolzanova přesvědčení *„... v každé době a zemi je možné, aby – ne-li každý jednotlivec, tedy určitě svazek mnoha lidí – pozvedl celý národ na vyšší stupeň dokonalosti"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 125).[583]

Lidstvo mělo dosáhnout obrovského pokroku k cíli dokonalosti. Ovšem nikoli tak rychle, jak by si lidé představovali. Pokrok Bolzano demonstruje nárůstem moudrosti[584] a ubýváním ukrutnosti,[585] kdy Bůh má činit lidi stále lidštějšími, citlivějšími, soucitnějšími a milosrdnějšími. A i díky tomu, že se lidé více ovládají, mají být blaženější.[586] Bolzano upřímně věří, že lidé budou šťastnější, pokud se zlepší společenské zřízení.[587] V souvislosti

[581] K pojetí spravedlnosti (i ve vztahu k ekonomii) srov. (Klusoň, 2016). Srov. též (Perný, 2021b).

[582] Vlastní příčinou společenského pokroku má být neustálé přirozené hromadění poznatků a zkušeností, tedy pokrok osvěty. Povinnost usilovat o neustálé sebezdokonalování má nejenom jednotlivec, ale i celá společnost, národ. Vždy existovali lidé, kteří se stavěli do cesty pokroku a dobrá věc lidstva tedy měla vždy své nepřátele. Podle Bolzana jsou pro tuto dobrou věc nepřátelé dokonce nezbytní, neboť jí prověří a vnitřně upevní.

[583] Citace je inspirována oddílem *Vybrané myšlenky z akademických řečí Bernarda Bolzana* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, zde s datováním exhorty 1816). Bolzanův idealistický náhled na společnost ilustrují také optimistická slova: *„Neboť je-li pravda, že se vždy a všude dá dosáhnout spojením více lidí zlepšení poměrů, které prospěje celku, nemáme za žádného, byť sebenepříznivějšího stavu veřejných záležitostí důvod k zoufalství. A tak můžeme každý ve svém srdci živit jiskru naděje, že se možná vše ještě zlepší; tak záleží jen na nás samých, zda obrácením své pozornosti na oněch několik dobrých lidí, kteří tu a tam v zemi žijí, rozdmýcháme tuto jiskru brzy v jasně plápolající plamen; tak v sobě smíme živit, zejména když nás nebe obdařilo dary, jež jsou nutné k činnosti vyšších stavů, oprávněnou naději, že i my sami budeme moci, a sice velmi výrazně, přispět k záchraně naší vlasti"* (dtto, s. 125).

[584] *„Kdo by chtěl popírat, že poznání nejdůležitějších pravd na této zeměkouli je v naší době jistě mnohem rozšířenější, než bylo kdysi; ...; že vznešená pravda o zásadní rovnosti všech lidí, tento tak důležitý podklad všech našich povinností a práv, dochází každým stoletím obecnějšího uznání?"* (Bolzano, 1951, s. 70).

[585] *„Ukrutnost je jistě neřest, která je podle dějin každým stoletím vzácnější. Jak se děsíme v dnešní době při čtení o ukrutnostech, které si dovolovali starší národové ve svých válkách, které si často připustili i moudří, svými ctnostmi proslulí mužové dávnověku ... Což není soucit a láska klidem nejvznešenější ze všech ctností?"* (Bolzano, 1951, s. 71).

[586] *„Jestliže jsme se tedy stali lepší a soucitnější a jestliže se umíme více ovládat, stali jsme se bezpochyby také blaženější"* (Bolzano, 1951, s. 71). Srov. (Berka, 1981c).

[587] Přičemž sociálně-ekonomický řád Bolzano ztotožňuje se státním zřízením a zákonodárstvím.

s ilustracemi dosaženého pokroku Bolzano připomíná taktéž prostředky k zamezení lidského utrpení, nové léky k odstranění neduhů a prostředky ke zvýšení blahobytu.

Zopakujme, že široce vědecky zaměřený Bolzano se také zabýval problematikou filozofie státu, otázkami politickými, sociálními, národnostními i hospodářskými. Ústřední zde zaujímá spis *O nejlepším státě* (Bolzano 1932), ve kterém Bolzano systematicky shrnul politickou filozofii a rozvinul koncepci ideálního státu. Bolzano se snaží reagovat na stěžejní otázku, jak lze efektivně eliminovat nebo alespoň omezit a zmírnit lidské utrpení a zlo ve světě?[588]

Bolzano si realisticky připouští, že některým utrpením a určitému zlu ve světě se nelze vyhnout z důvodů přirozené lidské povahy, a proto je nelze zcela vyloučit ani v ideálním stavu s optimálním uspořádáním. *„Ježto pak dále neučiní ani nejlepší zřízení státní všechny lidi moudrými a dobrými, a ježto jest dále tolik zla a bolestí, jež vyplývají z nedokonalosti člověka, jichž pramenem jest lidská přirozenost, tu plyne z toho ovšem, že i při nejúčelnějším státním zřízení zbude vždy ještě dosti bolestí a trudů jimiž nám bude trpěti; neplyne však z toho nikterak, že jejich velikost a množství zůstane vždy stejné. Naopak!“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 12-13).[589] Mnohému utrpení a zlu by však mělo být možné zabránit pomocí účelných politických opatření. Z Bolzanova úvodu in (Bolzano, 1932): *„Čím déle přemýšlíme o věci, tím nám musí báti jasnější, že jest nesmírně mnoho utrpení, jichž příčiny by měl a mohl stát buď zcela odstraniti, buď důsledkům z nich vhodným zařízením účinněji čeliti …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 13).[590]

Podle Bolzana *„zvrácenosti ústavní“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 5) představují hlavní překážku zlepšení sociálních poměrů.[591] Neexistuje ústava, která by byla spravedlivá ke všem stejně.[592] Cesta k lepšímu životu je tak spojena s proměnami politiky.[593] Bolzano přitom dodává, že si ale nepřeje, aby se hned začalo radikálně s bořením veškerého dosavadního uspořádání.[594] Je si totiž dobře vědom toho, že zřízení ideálního státu bude

[588] První věta předmluvy Bolzanovy zní: *„Zcela po pravdě může říci spisovatel tohoto dílka, že miloval lidi jako bratry a že se od svého mládí ničím tak rád, tak často a s takovou opravdovostí neobíral jako otázkou, jak zabránit tolikerému zlu a bolestem, které nás zde na zemi tíží“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 9).

[589] Slovy z novějšího překladu: *„… nelze popřít. že si my lidé ve své pošetilosti samo děláme nepříjemnosti. Protože pak ani nejlepší státní zřízení neudělá všechny lidi moudrými a dobrými a protože je dále tolik zla a bolestí, které vyplývají z lidské přirozenosti, plyne z toho, že i při nejúčelnějším státním zřízení zbude vždy ještě tolik bolesti, které budeme muset snášet; nikterak však z toho neplyne, že jejich velikost a množství zůstanou vždy stejné“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 15).

[590] *„Podľa Bolzana je otázka najúčelnějšieho zriadenia spoločnosti najdôležitejšou otázkou, na ktorú ľudstvo za tisíce rokov nenašlo odpoveď, a preto, že jsme ľudia s chybami. Musí s nimi ideálne zriadenie v prospěch všeobecného záujmu počítať …“* (Perný, 2020, s. 307).

[591] *„… zvrácenosti ústav, jak je lze více nebo méně najít ve všech dosavadních státech, nejsou sice jedinou, ale jistě nejmocnější překážkou, aby bylo na zemi lépe“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 9).

[592] Jašek v poznámkách zdůrazňuje, že právě *„ve stadiu ústavních zřízení novějších i starších konstitučních a demokratických států – zdá se – třeba hledati nejdůležitější „prameny“ díla Bolzanova“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 292 – komentář M. Jaška). *„K poznání, že pochybená společenská zřízení jsou nejmocnější překážkou, aby bylo na světě lépe, Bolzano dospěl po dlouhém přemýšlení a studiu společenského vývoje, zejména státních zřízení antických a současných. Nejvíce mu imponoval demokratický režim Spojených států amerických. Co moudrosti a státnické prozíravosti jev Bolzanově poznání, že je možno zabraňovat vnitřním nepokojům, čelit revolucím a náporům z politického podzemí řešením otázky sociální!“* (Vozka, 1937, s. 19).

[593] (Pešková, 1965) označuje utopii (Bolzano, 1932) za koncepcí více politickou nežli sociální.

[594] Dle Bolzanových slov z předmluvy si Bolzano jako spisovatel utopického díla rozhodně nepřeje, *„aby v některé zemi, kde dojdou ve známost tyto jeho myšlenky, přikročilo se hned k boření zřízení dosavadního a ke*

muset předcházet řada přechodných, *„prozatímních“* opatření. Bolzano zdůrazňuje nutnost přihlížet k daným poměrům. *Kdyby i nejmoudřejší a nejlepší z lidu shodli se v tom, že některá z úprav tu zmíněných jest taková, že by neměla scházeti v nejlepším státě, mohlo by býti ještě dosti rozumných důvodů, abychom ji hned nezaváděli v té zemi …“* (tamtéž, s. 6).[595]

Z výše řečeného plyne, že Bolzanův nejlepší stát není *„stát absolutně dokonalý, jakýsi nový ráj na zemi …, nýbrž stát zřízený tak, aby z nutných zel volil pokud možná zlo nejmenší …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 293 – komentář M. Jaška). Proto může přesnější být – nežli stát ideální – označení účelně zřízený stát.[596]

Ústřední zásadou, kterou Bolzano důsledně uplatňuje (nejen) při odpovědi na zmíněnou otázku – ohledně zmírnění utrpení a zla – je nejvyšší mravní zákon. Politická opatření musí být učiněna tak, aby všeobecné blaho, ctnost a štěstí pokročily v co největší míře.[597] Z toho se Bolzano pokusil odvodit pravidla a předpisy pro ideálně organizovaný stát. Projektuje, jak má nejlepší stát vypadat, a tedy i to, jak by měly být uspořádány dobově existující státy. Základní požadavek správné ústavy podle Bolzana zní: *„… každé takovéto zřízení má míti dobro, blaho celku účelem, že každý zákon v něm, že každé zařízení má býti takové, jakého si žádá pokrok mravnosti a pokrok blahobytu celku“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 18). Za klíčové přitom považuje nastavení celého společensko-ekonomického systému – *„Ústava dobrá nesmí svěřovati blaho občanů jen náhodě, nýbrž musí býti upravena tak, aby celek netrpěl, když ti, jimž svěřena jest moc ve státě, nekonají vždycky všecko nejlépe, majíce někdy jenom vlastní prospěch na zřeteli …“* (tamtéž, s. 20).[598]

V úvodu utopického spisu (Bolzano, 1932) stojí: *„Moudrý, dobrotivý Tvůrce dal nám skvělý dar rozumu, abychom ho užívali k pokroku a k postupnému zlepšování svého bytu na zemi. Jako oči k vidění, tak dal nám rozum k tomu, abychom ho užívali všude tam, kde ho lze použíti podle jeho povahy, mimo jiné jistě také k tomu, abychom si sami vymyslili, jak jest možno nejúčelněji upraviti společnost … Zejména pak nelze souditi, že by ta „skrytost“ pravdy, skrytost taková a za takových okolností, kdy si ani nemůžeme dáti vysvědčení, že bychom ji se vší pílí hledali, byla toho důkazem, že nám jí Bůh nechce dáti poznati. Toť by bylo svalování toho, co jest vinou naší nepíle, na úradky boží, to by bylo přehanebné znesvěcení víry člověka“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 15-16).

Bolzano pokračuje: *„A divné-li Vám snad – a právem Vám to divné! – že za tolik tisíc roků, kolik žije, neshodlo se ještě lidstvo v tom, jak nejúčelněji zařídit společnost, tož – chutě sami k dílu! Opravte tu chybu, opravte ji tím, že – pokud na Vás – chcete přemýšleti o věci, jež toho*

---

stavbě nové budovy na základech jím nastíněných! ... Toť by byla ukvapenost, jednání zasluhující trestu – trestu tím většího, čím zhoubnější by byly následky! . . .“ (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 6).

[595] Překladatel komentuje: *„Netřeba chvatu, ale myšlení“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 6 – komentář M. Jaška).

[596] V úvodu Bolzanova utopického spisu je obsažen i apel na čtenáře, aby na věc uspořádání státu nahlížel *„prostým, zdravým rozumem“* (a nikoli *„převráceným učením“*, které lidem vštěpuje škola), a nemůže tak být na pochybách, pokud jde o odpověď na otázku: *„jaký účel, k jakým cílům mířiti má společnost a její zřízení, aby je bylo možno zváti účelným a – „nejlepším“ …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 18).

[597] Podle slov z Bolzanovy předmluvy Bolzano jako spisovatel utopického díla *„věnoval mnoho chvil, mnoho času a myšlení, zkoumání otázky, jakého zřízení by žádal stát, aby vyhovoval požadavku obecného blaha nejdokonaleji“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 5).

[598] Překladatel dodává: *„Nespoléhejme na šťastný výběr osob!“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 20 – komentář M. Jaška).

více zasluhuje nežli na sta jiných; přemýšleti pilně, bez předsudků, bez vášně!" (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 17).[599]

Bolzano není anarchista – existujícím státům sice vytýká mnohé vážné nedostatky, nicméně existenci samotného státu rozhodně a přesvědčivě hájí. První povinností každého občana má být bránit rozpadu státu, druhou usilovat o zdokonalení existujícího společenského zřízení. Pro popis vzorového státu využívá představy prvotních křesťanských obcí.[600] Podle jejichž vzoru by měla být společnost ideálního státu reformována – postupnými reformami v dlouhém časovém horizontu, aby změna mohla přijmout a vstřebat celá společnost.

Ideální stát se má řídit ideálem křesťanské lásky, křesťanského bratrství a spravedlnosti. *„Nevelký spisek O nejlepším státě zasluhuje proto zvláštní pozornost, protože se v něm jeví profil kněze, toužícího po vpravdě rozumné společnosti, to je spravedlivé a v duchu křesťanské lásky. Bolzanův spis O nejlepším státě je pokusem katolického kněze a křesťanského osvícenského filosofa ukázat, jak by měl vypadat „rozumně uspořádaný stát", to je stát, jehož zákony by byly ve shodě s božskými zákony spravedlnosti a lásky a sloužily skutečně všeobecnému blahu"* (Brabec, 1981, s. 332).

Koncept nové společnosti má reformami překonat především zaostalý feudalismus,[601] vzájemnou nesnášenlivost lidí a nespravedlivé rozdělení majetku. Nejlepší cestu Bolzano spojuje se vzděláním a osvětou. Za nezbytné přitom považuje přihlížet ke zvláštností dané země.[602] Stát musí pečlivě zvážit, jaké změny jsou vhodné pro dané území, neboť existují různé historické zkušenosti a národy se nacházejí na různých stupních svého vývoje. Podle Bolzana neexistuje jednotný systém změn. Nicméně lidská přirozenost má být ve svém základu stejná u všech lidí, a proto i základ ústavy nejlepšího státu má být neměnný.[603]

Přitom Bolzano věří ve vznik ideálního světostátu. Doufá, že se jednou celé lidstvo začne považovat za celek a zcelí se do jednoho svazku. Lidstvo má směřovat k jednotnému celku, k unii, federaci všech států – přesněji k jedinému státu, který se dělí na jednotlivé země.[604] Sdružování má být pilířem mezinárodních vztahů – *„Spojení všech lidí na světě v jeden všeobecný svazek všech států je cíl, k němuž má lidstvo směřovat"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 22). *„Doufám však, že přijde čas, kdy se celé lidstvo bude pokládati za jednotu, za celek, v němž bude vázán každý jednotlivec, aby se řídil aspoň v některých věcech tím, co mu bude známo jako vůle celku, a že sjednoceni lidstva i bude možnost*

---

[599] Překladatel glosuje: *„Ne jen proletáři, nýbrž rozumní a opravdoví lidé všech zemí spojte se!"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 17 – komentář M. Jaška).

[600] (Winter, 1933) Bolzana interpretuje jako *„náboženského socialistu*", což odmítá (Vozka, 1937) s připomenutím např. i důrazu na řídící funkce státu na rozdíl od anarchistických představ prvotních křesťanů.

[601] Bolzano kritizoval nejenom feudální výsady, nýbrž usiloval – a to teoreticky i prakticky (v Těchobuzi a Praze) – o zlepšení sociálních podmínek v nastupujícím kapitalismu. Srov. (Bolzano, 1847b, 1932 aj.).

[602] *„Co jest na jednom místě příhodné, to jinde nevhodno, ba někdy také na škodu. Co možno v jednom místě snadno provésti, má jinde obtíže, ba někde to ani vůbec nelze provésti …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 18).

[603] *„Leč přece přes všechny ty rozdíly jest mnoho společného ve všech oněch poměrech, a ježto přirozenost lidská jest rovněž konec konců všude stejná aspoň ve svých základech, bude vedle toho, co lze měniti v takovém zřízení, i něco, co nelze měniti, co patří k ústavě každého státu zřízeného účelně, ať již jest pak v kterékoli světa končině …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 19).

[604] Loužil poznamenává: *„Otázku, bude-li tento utopický světový stát centralizovaný, či jen volnou federací, unií, spolkem států, ponechává Bolzano otevřenou"* (Loužil, 1978b, s. 92).

přidržeti jej – byť třeba konečně i násilím – k plnění těch povinností. O tom čase, bych řekl, že lidstvo jest – jediný stát" (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 23).[605]

Bolzanovy názory na společnost staví na přesvědčení o rovnosti všech lidí.[606] Přitom však odmítá naprosto rovné podmínky pro všechny a cestu násilného svržení společenského řádu s nastolením volnosti a rovnosti pro všechny nepovažuje Bolzano za rozumnou.[607] Příroda totiž každému nadělila různé schopnosti a tyto přírodní zákony nelze změnit a žádat naprostou rovnost. Muž, žena a dítě mají různé povinnosti. Taktéž po starých či mladých nelze žádat stejné povinnosti. Bolzano nevolá po naprosto rovných právech a povinnosti pro všechny občany bez rozdílu. Přeje si pouze, aby stát nedělal rozdíly mezi občany, *„pokud to nelze ospravedlnit rozdílností sil, aby nezaváděl a netrpěl mezi občany žádné nerovnosti, pokud jich nežádá blaho celku"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 41).[608]

Ohledně *„podstatné"* rovnosti lidí je v kapitole 1. konstatováno, že dle Bolzana tato vyžaduje odstranění nerovnosti stavovské.[609] Bolzano zdůrazňuje, že je především *„nutno skoncovat s dosavadní nerovností ve výchově a vzdělání různých společenských vrstev"* (Kolman, 1958, s. 121).[610] *„Rovnost lidí chápal Bolzano také jako rovnost pohlaví ..."* (dtto). *„Do pojmu rovnosti lidí zahrnoval Bolzano ... i rovnost národnostní"* (dtto), což dokumentují např. jeho proslovy proti antisemitismu a nacionalismu zmiňované v kontextu kapitoly 2.

Bolzano kritizuje sociální nerovnosti a zastává názor, že rodové (stavovské) a majetkové rozdíly nejsou dány navěky. Stát by proto měl řešit majetkovou nerovnost a nerovnost, vznikající připisováním výhod z důvodu příbuzenských vztahů či původu. Ohledně nerovnosti majetkové však opět nevolá po nastolení naprosté rovnosti. Stát by měl umožnit občanům, aby svou přičinlivostí, pílí a spořivostí získali přiměřeně větší majetek, avšak neměl by dopustit, aby občan nashromáždil majetek větší mnohonásobně. Takový občan by se mohl stát nežádoucím pro společnost, protože by pomocí majetku mohl ovládat jiné za účelem svého zisku.[611] Občan, který dostal možnost získat takový obrovský majetek, ho mohl nashromáždit

---

[605] Dle (Brabec, 1981) Bolzano: *„Již v 1. kapitole (z celkem 28) vyslovuje zajímavou myšlenku, že přijde čas, kdy se celé lidstvo bude považovat za jednotu a celek, takže bude nakonec jen jeden lidský stát. Říká, že k tomu cíli lidstvo skutečně spěje, byť by to byl jen svazek takový, jako je spolek, unie nebo federace států"* (tamtéž, s. 332).

[606] Historickou zásluhu na obhájení ideje rovnosti připisuje křesťanství, jak dokládá kapitola 1. – srov. (Kolman, 1958), (Perný, 2021b). Podle Bolzana ani prokázání neplatnosti předpokladu o společném původu všech lidí z jedněch prarodičů by nemohlo rovnosti bránit. Zásada rovnosti má náležet k pravdám, které se téměř nikdo neodváží otevřeně popírat, nicméně které málokdo v praxi respektuje. Rozdíly mezi lidmi nemají být pouze trpěny, neudržují se jen ze zvyku, nýbrž byly povýšeny na zákon.

[607] Bolzano zdůrazňuje, že žádná, byť sebebohulibější změna, nesmí být provedena násilím a proti vůli lidí tak, že by byla nějakým způsobem porušována jejich práva. Na rozdíl např. od francouzské revoluce tedy neusiluje o zavedení obecného blaha za jakoukoliv cenu. Požadavek podřídit jedince vůli celku u Bolzana není absolutní a stát má mít jasně vymezeny hranice, které ani pod vidinou dosažení obecného prospěchu nesmí překročit.

[608] Srov. níže uváděné pasáže o rovnosti v kapitole VI. in (Bolzano, 1932).

[609] Existenci stavovských privilegií Bolzano zpochybňuje již v exhortě z roku 1809 *O pramenech nejhorší ze všech neřestí – zradě svatých práv lidstva*. Srov. (Bolzano, 1813, 1834b, 1849-52, 1884, 2006).

[610] V marxistickém duchu, včetně idejí revolučního odstranění vykořisťování a třídní nadvlády je in (Kolman, 1958) Bolzanovo pojetí rovnosti – přes *„mnohé pozoruhodné myšlenky"* (tamtéž, s. 121) – hodnoceno jako nevědecké a *„maloburžoazní"* (dtto).

[611] *„Vlivem upevňujícího se kapitalismu Bolzano už tušil souvislost mezi mocí a majetkem ..."* (Bolzano et al., 1981, s. 38). O čemž hovoří již v exhortách. Nápravu – jako většina utopistů – však *„hledá především v rozdělování bohatství a produkce"* (tamtéž, s. 39) a nikoli v rovině proměn výrobních vztahů. Domnívá se, že *„v dané společnosti se má bohatství stát průměrným stavem všech .... Sdílí iluzi ... sociálních reformátorů, že všechno způsobují vlastně jen „nejviditelnější" články kapitalistického vykořisťování, boháč a lichvář ..."* (dtto).

pouze tak, že ostatní občané zchudli. Veliký majetek může být dobrem, avšak zároveň i zlem. Záleží, zda občan naloží s nabytým majetkem ve prospěch společnosti anebo ve prospěch svůj a tím pádem ke škodě společnosti.[612] Pokud jde o nerovnosti díky původu, jedinou výjimku pro Bolzana představuje výchova. Děděny totiž mohou být různé vlastnosti. Výchovou tudíž má být zamezeno projevům vlastností, které by mohly být škodlivé pro společnost, a naopak výchova by měla podporovala vlastnosti dobré, které mohou být prospěšné celku.

Za pozornost stojí pojetí politické rovnosti ve smyslu omezené demokracie. Plná politická práva Bolzano přiznává pouze vzdělaným občanům ideálního státu, kteří jsou svým rozhodováním schopni přispět k prospěchu celku, neboť veškerá činnost státu by měla být řízena obecným blahem. Každý totiž může hlasovat pouze o těch otázkách, ve kterých je kompetentní.[613] Z účasti na zákonodárství by neměl být zcela vyloučen žádný dospělý občan, ovšem účast jednotlivých občanů by neměla být rovná. *„V každém jednotlivém případě by měli rozhodovat jen ti, ale ti pak všichni, jejichž poměry a vlastnosti, znalost věcí, mravní kvalita, avšak také jisté vnější okolnosti opravňují k naději, že bude užitečné, dá-li se jim právo spolurozhodovat v tom nebo onom případě“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 19). Vyloučeni by byli občané, kteří o problému nic nevědí, a také se jich nedotkne jakýkoli výsledek rozhodnutí. Tito však mohou sloužit jako rozhodčí v situaci, kdy se občané povolaní k zákonodárnému procesu nedokáží dohodnout.

Ohledně pojetí rovnosti lze rekapitulovat, že Bolzano se stavěl proti úplné rovnosti, přičemž *„uprednostňoval skôr rovnováhu a odstránenie krajných nerovností. Bolzano považoval absolútnu rovnosť za nemožnú a nežiadúcu. Bohatnutie na úkor druhých ale považuje za neprípustné … Za najvyšší mravný zákon považoval všeobecné blaho, teda kolektívny blahobyt spoločnosti v univerzálnom, racionálnom sociálnom štáte s prvkami sofokracie a progresívnym zdanením … Bolzano sa azda najviac približuje k súčasným univerzalistickým teóriám distributívnej spravodlivosti tým, že za ideálne považuje odstránenie spoločensky škodlivej nerovnosti a nepožaduje úplné odstránenie nerovnosti (úplne odstránenie nerovnosti považuje za nerozumné a nereálne)“* (Perný, 2021b, s. 91, s odkazy na Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 41, 43).[614]

---

[612] Srov. pasáže např. o ctižádostivosti v kapitole XXII. in (Bolzano, 1932).

[613] Což je motiv, který byl rozpracován v tzv. skladebné filozofii Josefa Ludvíka Fischera (1894 – 1973), navazujícího na strukturalismus. Fischer zkoumal krizi demokracie, přičemž formální parlamentní demokracii vnímal jako úpadkovou formu demokratického vývoje – srov. (Fischer, 1933). Skladebná filozofie měla být základem skladebného společenského řádu, ze kterého nelze vyvázat ani ekonomiku. Vize skladebného řádu za jeho klíčový úkol považuje odlišení morálních autorit od mocenských, neboť jen morální rozměr autority činí moc právem. Obsah demokracie má být tvořen společenskou organizací všech funkcí, odlučující zájmové zřetele od politiky. Parlamentní demokracie má trpět formálností, které se má být možné vyhnout naplněním principu delegace, prvky přímé demokracie, návratem politického stranictví k *„prapůvodní“* roli (organizování vůle obyvatel) či absencí zájmového lobování. Fischer byl přesvědčen též o ekonomické efektivitě své vize, která má vyplývat ze svobodné disponibility zdroji. Ovšem jen tam, kde může být – jak tomu bylo v tradiční společnosti – doprovázena osobním výkonem funkce. Dojít tak má k propojení dvou základních podmínek: decentralizace a kontroly. Coby vědu skladebnou interpretoval též sociologii. Srov. (Fischer, 1969), (Valenta, 2018).

[614] Podle L. Perného utopické koncepce chápou *„1. rovnosť ako kult chudoby (všetci sme si rovní; asketizmus a skromnosť je cnosť; materiálne bohatstvo je symbol skazenosti, ideálom je elementárne naplnenie potrieb a duchovný rozvoj) (Campanella, Andreae, Morelly, Mably, Lamennais, Bolzano, Štúr), 2. rovnosť ako kult bohatstva (namiesto asketizmu spoločnosť preferujú všeobecné šťastie a blahobyt spoločnosti) (More …, Owen, Saint-Simon, Weitling, Cabet, Fourier)“* (Perný, 2021b, s. 84).

3.1. *O nejlepším státě*

„Pozor na nepřátele dobré věci lidstva!“[615]

Bolzanovy sociálně-utopické představy nejuceleněji představuje vizionářské pojednání *O nejlepším státě neboli Myšlenky kohosi, jenž lidstvo miloval, o nejúčelnějším zařízení společnosti občanské,* koncipované v období 1809-31,[616] resp. snad i ještě později.[617] Často bývá uváděn rok 1831[618] a název *Das Büchlein vom besten Staate.*[619] Bolzano sice měl spis považovat za *„nejdůležitější dílo svého života“* (Kolman, 1958, s. 128), nicméně přesto – možná ovšem právě proto – za života nedovoluje jeho publikování. Dílo veřejně vychází poprvé až roku 1932 in (Bolzano, 1932) coby historický dokument.[620] Působení utopického pojednání bylo za Bolzanova života minimální,[621] i když jej Bolzano dával číst přátelům.

Koncept utopického spisu zásadně ovlivňují společenské kritiky z exhort, zčásti vydané doma a v zahraničí, a to i pod jménem M. J. Fesla anebo F. Příhonského.[622] První verze utopie měla být nastíněna ve 20. letech 19. století, přičemž podle (Kolman, 1958) měl Bolzano *„základní these „Nejlepšího státu“ v hrubých rysech“* zpracovat však již v roce 1809 (tamtéž, s. 115).[623] Poukazováno též bývá na souběžné koncipování utopie s klíčovým logickým pojednáním *Vědosloví* (Bolzano, 1837b), přičemž lze nalézat i metodologické spojitosti.

---

[615] *„Odjakživa totiž, odjakživa měla dobrá věc lidstva a ti, kdo se ji snažili podporovat, nejzuřivější nepřátele a protivníky. K tomu, abyste se nestali předčasně, dříve než získáte vliv a budete mít příležitost vykonat něco velkého ..., k tomu je opravdu velice zapotřebí ... moudré opatrnosti“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 127). Myšlenky, resp. citace jsou inspirovány oddílem *Vybrané myšlenky z akademických řečí Bernarda Bolzana* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, zde s datováním exhorty 1810). Srov. (Bolzano, 1813, 1849-52, 1884).

[616] O roku 1831, kdy měl být spis hotov hovoří překladatel M. Jašek (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934). (Dratvová, 1936) v souvislosti s Jaškovým překladem uvádí datum 18. 5. 1831, kdy měl být spis dokončen a Jašek samotný měl usilovat o vydání již v roce 1831 u příležitosti 150 let Bolzanova narození. Podle (Kolman, 1958) utopii Bolzano dokončil roku 1831, ale tuto *„až do konce svého života doplňoval a opravoval“* (tamtéž, s. 128). Kolman se odvolává na dochovanou korespondenci a nalézá v této, že Bolzano *„přepracovaný rukopis zaslal 18. května 1831 do Prahy“* (tamtéž, s. 116). S rokem 1831 – coby datem dokončení původní podoby – operuje i (Seidlerová, 1963). In (Brabec, 1981) je zmínka již o roce 1830, kdy měl být hotov rukopis.

[617] J. Černý připomíná, že Bolzano *„psal své utopické návrhy ... pod vlivem ideálních ústav buržoazního státu ve Francii a Americe. psal je však nepochybně také později pod vlivem červencových bouří v Paříži v roce 1830 ...“* (Bolzano et al., 1981, s. 38).

[618] Rok je důležitý pro odmítnutí názoru F. S. Schindlera (Schindler, 1908a, b), že Bolzano přejímá ideje od É. Cabeta, *„s nímž se seznámil z díla L. Steina ...“* (Kolman, 1958, s. 116). A to proto, že inkriminované dílo Steina vychází až v roce 1842 – srov. (Stein, 1842). Kolman též odmítá Schindlerův argument, že v pojednání (Bolzano, 1932) je zmínka o telegrafu, což má být důkazem pozdějšího sepsání utopie, s tím, že *„Bolzano měl pravděpodobně na mysli optický telegraf*“ (Kolman, 1958, s. 116). Zmínky lze nalézt v kapitole II. a XVII.

[619] Srov. české vydání 1952. In (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934) figuruje celý název *Knížka o nejlepším státě neboli Myšlenky kohosi, jenž lidstvo miloval, o nejúčelnějším zařízení společnosti občanské*.

[620] Srov. (Pešková, 1965).

[621] Přičemž Bolzanovy pokrokové myšlenky i po jeho smrti měly ovlivňovat – prostřednictvím bolzanovců – české obrozence pouze částečně a *„do širokých lidových vrstev nepronikly vůbec“* (Kolman, 1958, s. 165),

[622] S počátky v první, resp. druhé dekádě 19. století, a to v exhortách cílících na otázky svobody a pokroku, včetně ostré kritiky stávajících sociálně-ekonomických i politických poměrů. Např. v exhortě *O pramenech nejhorší ze všech neřestí – zradě svatých práv lidstva* z roku 1809 zpochybňuje Bolzano stavovská privilegia. Srov. (Bolzano, 1813, 1834b, 1849-52, 1884, 2006), resp. (Pešková, 1965).

[623] S odvoláním na J. Hoffmanna, na jehož usedlosti Bolzano v Těchobuzi pobýval, resp. na jeho *Fragmenty k budoucímu životopisu zesnulého profesora Bernarda Bolzana* (Hoffmann, 1850).

Logické dílo (Bolzano, 1837b) se stalo teoretickou základnou pro zformulování základního mravního zákona o obecném blahu, jehož praktické uplatnění měl přinášet právě spis *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932). *„Jakkoli odlehlé jsou tematické okruhy reprezentované jmenovanými dvěma spisy, je mezi nimi úzká souvislost: z Bolzanova osvícensko-pedagogického hlediska je radikální reforma vědy předpokladem každé rozumné a spravedlivé reorganizace společnosti a je tedy motivována v poslední instanci mravně“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 155). In (Bolzano, 1837b) i (Bolzano, 1932) je patrná snaha o detailní argumentaci s cílem odpovídat na každý možný protiargument. Což utopickému dílu sice ubírá na čtivosti, leč Bolzanova práce s kritickými připomínkami k vlastnímu ideálnímu konceptu společnosti zůstává do jisté míry unikátní.[624]

„Bolzano přistoupil k napsání svého díla o uspořádání státu s obvyklou vědeckou důkladností“ (Brabec, 1981, s. 332).[625] V roce 1831 rukopis utopie Bolzano věnoval své starostlivé přítelkyni A. Hoffmannové, nicméně i poté má vizionářský text ještě opravovat a doplňovat.[626] Definitivní znění bývá vztahováno až k první polovině 40. let 19. století.[627]

Utopický spis O nejlepším státě (Bolzano, 1932) samotný Bolzano považoval *„za svůj nejvýznamnější literární projev a za odkaz lidstvu“* (Vozka, 1937, s. 14), za završení celého svého vědeckého díla. *„Předmluva spisovatelova“* o autorovi praví, že: *„zdá se mu, že tato drobná knížka jest snad to nejlepší, ten nejcennější odkaz, jaký by mohl zanechati lidstvu, jen kdyby chtělo odkaz ten přijmouti“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 8).

V této souvislosti se (Vozka, 1937) podivuje nad tím, že podstatu originálního díla (Bolzano, 1932) nechápe E. Winter.[628] Což má platit taktéž *„o ... A. Dratvové, která v recensi Jaškova překladu Bolzanova „Nejlepšího státu“ v „Národních listech“ ...*[629] *si troufala napsat, že při četbě tohoto díla „neubráníme se myšlence, že i Bolzano, trochu již stárnoucí, se zvláštním snad už zdětinštělým zalíbením toto své dílko považuje, za velmi důležité – za odkaz lidstvu““* (Vozka, 1937, s. 14). Nařčení Bolzana ze senility J. Vozka rozhořčeně odmítá *– „Bezpečně bylo zjištěno, že Bolzano, když dokončoval své dílo o „Nejlepším státě“, byl stár 49 let. Tento fakt je znám i docentce dr. Dratvové, která spatřuje v Bolzanově spisu projev senilnosti. Jistě je to soud nespravedlivý, neboť se vztahuje na člověka, který o několik roků později vytvořil svou, nyní jeho jménem zvanou „funkci“, t. j. podal výkon matematický, kterému se nyní – po stu letech – právem obdivuje matematický svět“* (dtto).[630]

---

[624] Srov. (Jiras, 2019), (Loužil, 1978b).

[625] A po prostudování a promyšlení mnohého – *„V předmluvě uznává, že jde o těžkou otázku a žádá skromně, aby jeho myšlenky „věci znalí lidé zkoumali, co je v nich nového, pravdivého podrželi, chyby opravili a co by v nich chybělo, doplnili“. Jak velice mu na spisku záleželo, je vidět z vážného varování před „zlým skutkem, nad který není horšího“, kdyby snad někdo spis zničil“* (Brabec, 1981, s. 332). Brabec odkazuje na Bolzanova slova z předmluvy v kontextu apelu ke čtenáři, jak je níže precizováno při bližším představení spisu (Bolzano, 1932).

[626] Berka uvádí, že rukopis *„této první a vlastně jediné ucelené socialistické utopie, která byla u nás napsána, věnoval Bolzano roku 1831 Anně Hoffmannové. Jeho definitivní znění pochází však až z první poloviny čtyřicátých let“* (Berka, 1981c, s. 35).

[627] Srov. (Loužil, 1978b). Ke vzniku Bolzanovy utopie srov. též (Urfus, 1985).

[628] Srov. (Winter, 1935 aj.).

[629] Vozka uvádí chybné datum *„20. května 1936“* (Vozka, 1937, s. 14). Recenze *Bolzanův Nejlepší stát* (Dratvová, 1936) vychází v *Národních listech* dne 14. 5. 1936 v rubrice *O knihách a lidech* a je datována 12. května 1936 (pozn. PS).

[630] Bolzanovu funkci představuje kapitola 2. a její objevení Jaškem je uváděno níže – Srov. (Jašek, 1922a).

Recenze (Dratvová, 1936) – dále podrobně představený – překlad M. Jaška (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934) oceňuje, neboť tímto má být *„obohacena naše znalost Bolzana jako reformátora společnosti a státu; spíše jej známe jako průkopníka v některých odvětvích matematiky a logiky“* (tamtéž, s. 5). Spis (Bolzano, 1932) Dratvová řadí mezi *„utopie moderní a psané velmi vzdělanými lidmi“* (dtto), přičemž diskutabilně píše: *„Spíše než kteroukoli jinou připomíná jeho dílo utopii Morovu; jako on vychází ze skutečných poměrů (patrně rakouské před r. 1848, Morus z poměrů anglických své doby)“* (dtto).[631] Oceňuje *„střízlivost Bolzanovu“* – projekt nemá počítat s vymyšleným světem ani ideálními lidmi ani *„s naprostými autoritami, které by řídily stát; počítá i s lidským slabostmi a nechce přeměnu od základů, nýbrž jen přeměnu realisovatelnou“* (dtto). Za starou vadu utopií ovšem označuje, že *„více či méně hlasitě volají po autoritě. A v tom je asi nejvíce utopický požadavek“* (dtto). Tuto autoritu má Bolzano moderně nazývat *„státem“*. Přičemž ani nemá být jasné, kdo tento *„stát“* vlastně je.[632] Následují zmíněná slůvka o *„trochu již stárnoucím“* Bolzanovi a jeho *„zdětinštělém zalíbení“* tohoto díla, které vehementně odmítá (Vozka, 1937). Dratvová vedle otázky, kde autoritu hledat, upozorňuje, že zůstává i sporné, *„zda by opravdu to, co žádá Bolzano jako úkol státu, bylo opravdu jen ku prospěchu společnosti“* (dtto). S liberálním poukazem na škodlivost zásahů do soukromého podnikání, kdy Bolzano má být pro *„naprostou kontrolu podnikání jakéhokoli druhu“* (Dratvová, 1936, s. 5).

Bolzano si byl vědom své neobliby u rakouských úřadů, a tak dlouho ani neusiloval o vytištění své utopie. R. Palouš utopii (Bolzano, 1932) kritizuje, nicméně připomíná okolnost, že: *„… celou tou svou sociální utopií i praxí, namířenou proti tehdejšímu uspořádání a tehdejšímu společenskému statu quo s nerovností a bídou, tou osvícensko-racionalisticky vyvozovanou konstrukcí státu, nepočítající s reálnými skutečnostmi světa jen lidského, ale i konkrétními pokusy ji realizovat, veřejně provokoval v době krajně napjaté: v rakouské monarchii, zápasící duchovně i fyzicky s „revolučním francouzským rebelantstvím“ a potom i v době, kdy vítězný metternichovský režim se snažil ovládnout všechny páky tehdejšího společenského soukolí. Bolzano v této své podobě byl a zůstal nonkonformním knězem, odpovědným svému nejvyššímu povolání“* (Palouš, 1981a, s. 395).

Originál spisu *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) – který se nedochoval – měl kolovat v kruhu Bolzanových blízkých přátel, kteří pořídili několik opisů. Jeden, který měl Bolzano opravit a autorizovat se později stává podkladem pro knižní vydání.[633] Ve druhé polovině 40. let 19. století Bolzano začal uvažovat o souborném vydání své utopie společně s prací *Cesta do Ikarie* (Cabet, 1840), k čemuž však nedošlo. Bolzano přitom motivoval svou žačku K. Liebleinovou k přeložení Cabetovy románové sociální utopie do němčiny.[634] Srovnání vizionářství Bolzana a Cabetových komunitaristických projektů se věnuje subkapitola 3.3.[635]

---

[631] Srov. (More, 1516).

[632] *„Stát u Campanelly – to byli tři nejvyšší autority – ale kde je vzíti v tom Bolzanově státě?“* (Dratvová, 1936, s. 5). Srov. (Campanella, 1623).

[633] Jde o opis F. Příhonského, který je uložen v archivu Památníku národního písemnictví v Praze. Přičemž se má jednat o podklad k vydání německému (Bolzano, 1932).

[634] K. Liebleinová (rozená Řehořová) se Bolzanovi snažila nahradit zesnulou přítelkyni A. Hoffmannovou, představenou v závěru kapitoly 1. Loužil píše: *„Bolzano vděčně oceňoval její starost o svou osobu i její pomoc ve své literární činnosti … Annu Hoffmannovou mu však nikdo nahradit nemohl …“* (Loužil, 1978b, s. 290).

[635] Ke vztahu Bolzana ke Cabetovi srov. (Havránek, 1981, 1985), (Jauris, 1981). Srov. též (Loužil, 1978b).

(Seidlerová, 1963) staví na tom, že jedním z hlavních zájmů Bolzana v posledních letech jeho života tvořilo *„studium socialistické a komunistické literatury“* (tamtéž, s. 45). *„Doklady o znalosti děl utopických socialistů a komunistů u Bolzana před r. 1830 jsou sporadické.*[636] *Teprve ve čtyřicátých letech se seznamuje u nás ve výjimečném měřítku s novějšími utopickými názory“* (tamtéž, s. 177).[637] *„Na základě zájmu o přeměnu společnosti vrací se Bolzano k starému rukopisu své socialistické utopie a rozhoduje se jej vydat ...; obrací se proto na Fesla s dosti naléhavým přáním ..., které však není vyslyšeno. Právě tak nedojde k vydání německého překladu Cabetovy Voyage en Icarie, kterou Bolzano dal pořídit ... a opatřil poznámkami ...“* (dtto, s odkazy na dopisy Bolzano Feslovi 16. 9. 1847, 29. 9. 1847, 23. 9. 1844 aj.). Se závěrem: *„Zdá se, že u žáků nenalezl příliš velké pochopení pro tyto snahy ...“* (tamtéž, s. 45-46, s odkazem na dopis Bolzano Feslovi 2. 10. 1847).

Z dopisů M. J. Feslovi vyplývá, že Bolzanovo zmíněné přání ohledně vydání utopie (Bolzano, 1932) nebylo motivováno požadováním sociální změny, nýbrž Bolzano chtěl pouze upozornit na možnost změny – *„... socialistické uspořádání společnosti ponechává daleké budoucnosti“* (Seidlerová, 1963, s. 46, s odkazem na dopis Bolzano Feslovi 30. 6. 1848).[638]

Události roku 1848 Bolzana však vyděsily natolik, že zveřejnění svého utopicko-reformního projektu zakázal. Obával se, že by text mohl podnítit méně vzdělané čtenáře k vyvolání krvavých nepokojů, které by politický a společenský pokrok ohrozily.[639] Seidlerová zasazuje úvahy o (ne)vydání utopie (Bolzano, 1932) do rámce tehdejšího politického dění a připomíná, že: *„... Bolzano odmítá návrh, aby jeho socialistická utopie vyšla a byla rozdávána mezi členy říšského sněmu. Prohlašuje, že její ideály nemohou být lidem ještě pochopeny ani v Americe, natož pak u nás. Za stávajících okolností je s ní možno seznamovat*

[636] *„... vychází z osvícenských racionalistických teorií a učení o přirozeném právu. V prvém období jeho činnosti možno pozorovat určitý vliv Rousseaua. Bolzano se však neztotožňuje s tehdy běžnou idealizací primitivní společnosti. V jeho díle jeví se i typické rysy osvícenství zdejšího a německého, jako učení buržoazie, která učinila kompromis s feudálním státem: nerevolučnost, kladný poměr k církvi apod.“* (Seidlerová, 1963, s. 177). Srov. (Rousseau, 1949) (pozn. PS).

[637] *„Z nich nejkladněji přijímá Cabeta ... a Weitlingovu kritiku vlastnictví“* (Seidlerová, 1963, s. 177). Seidlerová dodává: *„Pro současnost je ale ochoten přijmout i velmi krotké návrhy buržoazního socialismu“* (dtto).

[638] Nespojení *„socialistických myšlenek s konkrétním životem ...“* (Seidlerová, 1963, s, 46) projeví se u Bolzana *„v jeho praktických návrzích na okamžitá zlepšení stavu společnosti“* (dtto) – zmíněných v subkapitole 3.2.

[639] Obdobně jako T. More, který v díle *Utopie* (More, 1516) popsal ideální ostrovní stát založený na rurálním komunismu. Na fiktivním ostrově Utopia neexistuje soukromé vlastnictví, obyvatelé žijí skromně a prostě. Navštěvují společné jídelny, společně obdělávají půdu a konají řemeslné práce. Vypravěčem je námořník R. Hythlodaios, který na Utopii poznal tamější státní zřízení, chod země a zvyky obyvatel. Text sestává ze dvou částí – kritiky společnosti (srov. tamtéž, s využitím českého překladu 2019, kniha první *Řeč znamenitého Rafaela Hythlodaia o nejlepším stavu státu, jak ji zapsal slovutný Thomas More, měšťan a podsudí slavného britského města Londýna*) a představení ideálního státu (srov. tamtéž, kniha druhá *O ostrově utopii obecně*). Vzorem ideálního státu je Utopia, jejímž předobrazem má být Anglie. More normativně projektuje ideál spravedlivé a demokratické společnosti, založené na přerozdělování kolektivního blahobytu tvořeného společnou prací. Neexistuje zde vykořisťování ani nadhodnota. More bývá líčen jako *„otec komunismu“* – srov. (Perný, 2020). Jiné interpretace však upozorňují na údajně ironický až parodický charakter celého díla, s poukazy i na podtitul *Knížka vpravdě zlatá a stejně užitečná jako zábavná o nejlepším stavu státu a o novém ostrově Utopii* – srov. (Ouředník, 2010). Po prvním latinském vydání 1516 byla kniha během krátké doby několikrát vydána v různých evropských městech mimo Anglii. První anglické vydání vyšlo roku 1551, dlouho po Morově smrti.

pouze vybrané jednotlivce; širší publicita byla by jen přiléváním oleje do ohně" (Seidlerová, 1963, s. 48, s odkazem na dopisy Bolzano Feslovi 30. 8. 1848, 10. 7. 1848, 30. 6. 1848).[640]

Jistou roli přitom pravděpodobně hrál Bolzanův zhoršující se zdravotní stav, jak naznačují i kapitoly 1. a 2.[641] Loužil píše: *„Bolzanovu opatrnost lze zčásti vysvětlit jeho stářím a dlouholetou nemocí; ty jistě přispěly k tomu, že ztratil bezprostřední kontakt se soudobou společenskou skutečností …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 159).[642]

Po smrti Bolzana upadlo vizionářské pojednání *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) do zapomnění. Připomíná je C. Horáček v roce 1907 (Horáček, 1907), posléze je publikováno několik německy psaných článků.[643] Před I. světovou válkou se objevují také česky psané studie, první českou vlnu zájmu o Bolzana pak (Konůpka, 2017) spojuje s 20. lety 20. století.

Opomenut v bolzanovské literatuře zůstává A. Bráf, který přitom v roce 1906 apeluje ohledně naléhavé povinnosti literárního historika národohospodářského v Čechách *„splatiti dluh vzpomínky oceňovací, který už půlstoletí zůstává nevyrovnán. Platí kněz Bernardu Bolzanovi"* (Bráf, 1907, s. 23).[644] Bráf připomíná, že tehdy dosud ještě nevydanou práci *Vom beesten State* Bolzano *„napsal v tichém chudobném ústraní svém …"* (dtto).[645] Přitom Bráf nevylučuje *„pravděpodobnost přímých neb nepřímých vlivů socialistických z prvé polovice XIX. věku, byť i poukazy literární vesměs ve spise scházely"* (tamtéž, s. 24). Jako vůdčí ideu u *„muže tak veliké a pronikavé zbožnosti"* (dtto), za kterého Bolzana označuje, *„lze právem především předpokládati křesťanský názor o majetku, jako věci svěřené jednotlivcům pouze do správy k dobru bližních …"* (dtto).[646] *„Bolzanův spisek o nejlepším státě neopomíjí žádné podstatné stránky státního života a zřízení i života společenského, byť by se i některými obíral*

---

[640] Což Loužil formuluje takto: *„Bolzano se bál, že by se jeho utopický projekt mohl stát v atmosféře hlubokého sociálního a politického rozjitření podnětem k násilným akcím mas, jež by byly „dobré věci" spíše na škodu než ku prospěchu"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 159).

[641] Bolzana mělo dokonce *„kacířsky"* napadat, že pokud lidstvo za několik tisíc let existence dokonalou formu společenského uspořádání nenašlo, Bůh si možná nepřeje, abychom ji hledali – srov. (Loužil, 1978b). Nicméně v úvodu ke spisu (Bolzano, 1932) Bolzano odmítá *„též námitku, že se řešení nikdy nepodaří – to by bylo totéž jako tvrdit, že Bůh nám nechce dát toto poznání. „To by bylo svalování toho, co je naší vinou, na úradky Boží, to by bylo hanebné znesvěcení víry člověka""* (Brabec, 1981, s. 336).

[642] Čemuž Loužil přičítá i to, že Bolzano *„při úpravách své Knížky o nejlepším státě nijak nereagoval na podněty socialistické a komunistické literatury, kterou studoval ve 30. a 40. letech (Saint-Simon, von Stein, Weitling, Stephani, Poland, Hasemann, Romang aj."* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 159). Bolzanovo studium zmíněné literatury především ve 40. letech 19. století zdůrazňuje (Seidlerová, 1963), přičemž neopomíjí *„Bolzanem oblíbeného"* německého reformátora a pedagoga H. Stephaniho – srov. (Stephani, 1842).

[643] (Bergmann, 1908), (Schindler, 1908a, b). Seidlerová ohledně textu (Bergmann, 1908) uvádí, že popisným charakterem informuje o obsahu utopie (Bolzano, 1932) – tehdy známé pouze v rukopise – přičemž *„ale otázkám hospodářského uspořádání společnosti věnuje velmi malou pozornost"* (Seidlerová, 1963, s. 13). Dle (Seidlerová, 1963) z textu (Bergmann, 1908) přebírá věcné údaje ohledně utopie (Bolzano, 1932) práce (Fels, 1929). Seidlerová tuto označuje za *„reakční"* a uvádí, že si všímá především Bolzanovy etiky a málo prostoru věnuje rozboru utopie (Bolzano, 1932). *„Ačkoli Fels Bolzana nazývá demokratem ve smyslu křesťanského socialismu, snaží se jeho názory vylíčit jako čistě buržoazní …"* (Seidlerová, 1963, s. 13).

[644] *Přednáška ve výročním slavnostním shromáždění České akademie věd, slovesnosti a umění v Praze v Pantheonu Musea království českého dne 9. prosince 1906 (Almanach České akademie věd, ročník XVII)*. Cit. dle https://www.econlib.cz/zlatyfond/html/zf0041.htm.

[645] *„V týž čas asi, v kterém V. Gust. Kopetz projektoval svůj soud o novověkém učení socialistickém …"* (Bráf, 1907, s. 23). W. G. Kopetz (1781 – 1857) setrval čtyřicet let na učitelské stolici politických věd na pražské univerzitě. Srov. (Kopetz, 1829, 1830). K pedagogickému působení Kopetze srov. (Krameš, 2012).

[646] *„I křesťanské názory o justa merx a justum pretium, předmětu hojných a horlivých rozborův u středověkých filosofů křesťanských, neminuly se asi u něho s účinkem"* (Bráf, 1907, s. 24).

jen velmi povšechně. I máme v něm opravdu pokus nové nauky o státu … nauky … socialistické“ (dtto). Bráf telegraficky a výstižně naznačuje některé Bolzanovy návrhy (s důrazem na ekonomické dimenze precizované níže). Míní, že pokud by dílo vyšlo v době sepsání, Bolzana *„by postavilo do prvních řad křesťanských socialistů …“* (tamtéž, s. 25).[647]

I přes to, že Bolzano *„sám pokládá za vyloučené náhlé provedení svých návrhů …“* (Bráf, 1907, s. 26) má podle Bráfa socialistický spis Bolzanův *„všechny slabé stránky sociálních utopií: přílišný optimismus co do psychologických a mravních předpokladů a nedostatek soudnosti v příčině proveditelnosti technické“* (tamtéž, s. 26).

Poprvé vizionářská Bolzanova práce vychází německy až v roce 1932 ve třetím svazku souborného vydání Bolzanova díla (Bolzano, 1932). Některé intepretace přitom řadí Bolzana k německým utopistům, a to např. po bok křesťanského komunismu v pojetí W. Weitlinga.[648]

První české vydání Bolzanovy utopie pochází z roku 1934,[649] v překladu M. Jaška, který je i vydavatelem. České vydání není překladem vydání německého, vychází z jiného rukopisu. Podle překladatele má jít o rukopis původní, Bolzanem pročtený a vlastnoručně opravený. Zatímco druhý rukopis, který měl být předlohou německého vydání i všech dřívějších zpráv o zmíněném Bolzanově díle, má být nekvalitním opisem vypracovaným M. J. Feslem.[650]

Učitel a badatel Martin Jašek (1879 – 1945), *„profesor matematiky na dívčím gymnáziu v Plzni, byl na konci školního roku 1919–1920 uvolněn z výuky, aby se vydal do Vídně pátrat v Bolzanově pozůstalosti. Zde nalezl zvláštní funkci (od té doby označovanou termínem Bolzanova funkce), která je v každém bodě spojitá a v žádném diferencovatelná. Dosud vládlo přesvědčení, že taková funkce byla objevena německými matematiky až desítky let po Bolzanovi“* (Zeman, 2016, s. 82).[651] Jašek otevírá vlnu zájmu o Bolzanovu matematiku.[652]

Překlad utopie *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) má Jašek plánovat nejméně od roku 1929, přičemž též měl nalézt jeden z rukopisů.[653] *„Jaškův překlad je poprvé oznámen plzeňskému publiku v Českém deníku ze dne 13. 9. 1931, dílo však vyšlo až v roce 1934 … Zatímco recenze v časopisech a novinách zaměřených na školství byly kladné (jsou proto též*

---

[647] *„… byť by se jeho účinek byl nutně obmezil na to, co jedině mohly v lidech způsobiti i jiné spisy stejného ducha a rázu: jisté morální sebevzpamatování“* (Bráf, 1907, s. 25). Srov. (Gruber, 1924).

[648] (Perný, 2020) uvádí: *„Je sporné, či medzi českých alebo nemeckých utopistov zaradiť utopistu Bernarda Bolzana“* (tamtéž, s. 280). Nicméně in (Perný, 2020) je Bolzanova utopie představena v pasáži *Český a moravský utopismus* v rámci kapitoly *Slovanský utopismus*.

[649] Následně vychází česky samostatně třikrát (1949, 1952, 1981) a též v rámci sborníku (Novotný, 1982).

[650] In (Bolzano, 1932, s využitím českého vydání 1981) figuruje portrét M. J. Fesla s legendou: *„… Bolzanův žák a spolupracovník, který pořídil druhý opis Knížky o nejlepším státě …“* (tamtéž, s. 12 obrazové přílohy).

[651] (Zeman, 2016) představuje Jaška jako polozapomenutou osobnost – *„badatele evropského významu, který nalezl Bolzanovu funkci …“* (tamtéž, s. 82), zmíněnou při rekapitulaci Bolzanova matematického vkladu v rámci kapitoly 2. Jašek po filozofických studiích v Praze působil jako suplent na reálce v Rakovníku a od roku 1908 učí na plzeňském dívčím lyceu na plný úvazek až do penze. Ke konci I. světové války se vydává do Vídně bádat v Bolzanově pozůstalosti. *„V roce 1924 je při Královské české společnosti nauk založena Bolzanovská komise s cílem vydávat celé Bolzanovo matematické dílo a Martin Jašek byl jejím tajemníkem … Prvním vydaným spisem je v roce 1930 Functionenlehre, celý rukopis se zmíněnou Bolzanovou funkcí. Tato díla vycházejí v němčině …“* (Zeman, 2016, s. 85). Srov. (Jašek, 1922a, b). Srov. též (Bolzano, Rychlík, 1930).

[652] Srov. (Jašek, 1922a, b), (Jarník, 1922), (Petr, 1926).

[653] O čemž se zmiňuje v recenzi (Dratvová, 1936). Jašek měl překládat podle rukopisu z knihovny Národního muzea v Praze, který má obsahovat četné Bolzanovy korektury coby důkaz autentičnosti. *„Nadto je tento rukopis bez kazů logických aj., kdežto jiné opisy díla mají četné vady přímo proti duchu Bolzanovu“* (tamtéž, s. 5). Ohledně rukopisů použitých pro překlady srov. též (Kowalewski, 1932a, b).

uvedeny v propagačních materiálech ke knize), v Lidových novinách ze dne 8. 5. 1934 uveřejnil Arne Novák recenzi, ve které odmítá, že by tón a typografická úprava Jaškovy předmluvy k dílu mohly získat čtenáře pro první české vydání díla. Ve zmíněné Jaškově předmluvě je také uveden důkaz, že Bolzanovo dílo bylo dokončeno roku 1831, nikoliv 1844, jak se dosud badatelé domnívali. Tím Jašek zamezil námitkám, že Bolzano dílo opsal z jistého francouzského textu, který vyšel až později.[654] *O spis se Jašek následně soudil s Emilem Felixem, profesorem češtiny a němčiny na obchodní akademii v Plzni, záznamy o sporu jsou uloženy ve Státním oblastním archivu v Plzni"* (Zeman, 2016, s. 85).

Jašek – v recenzi (Novák, 1934) chybně nazýván pražským profesorem matematiky – je chválen coby bolzanovský propagátor, zaujímající čelné místo v renesanci obnovy významu Bolzana. Zmíněny jsou Jaškovy objevy v matematické pozůstalosti. Překlad utopie (Bolzano, 1932) má být záslužným činem bolzanovské propagandy. A. Novák však označuje Jaškovu *„rozsáhlou vlastní a pologetickou a polemickou předmluvu namířenou hlavně proti námitkám Horáčkovým a zdůrazňující původnost a konkrétnost spisu Bolzanova"* (Novák, 1934, s. 9) za *„tónem sotva šťastnou"*.[655] Má být *„plná negace, rozhorlení slovního i typografického ..."* (dtto). S argumentací M. Jaška – týkající se původnosti utopického spisu – souhlasit lze, nicméně ohledně ladění a stylu předmluvy je možné akceptovat výhrady Nováka. Čtenáře si tato pravděpodobně *„nezíská"*. (Dratvová, 1936) v obdobném duchu píše, že Jaškův překlad *„se čte dobře. Skoro však je škoda, že je proložen tolika poznámkami, namnoze končícími vykřičníkem"* (tamtéž, s. 5). Pokračuje: *„Bolzano si, pravda, přál, aby jeho dílko přátelé doprovodili poznámkami: ale je to do určité míry přípustné, za tuto mez to má ráz mentorování. Nadto poznámky vždy zkreslují dobově to, co bylo napsáno za jiných podmínek"* (dtto). Ještě kritičtější vztah Dratvová zaujímá k předmluvě. *„Ta je prostě hrozná, nelze dobře pochopiti, proč byla napsána. Tady je interpretace krajně násilná a nevkusná"* (dtto). Se závěrečným doporučením přečíst si překlad samotný, bez poznámek a určitě bez předmluvy.

M. Jašek v poznámkách k překladu uvádí, že překlad byl vypracován *„v duchu předpisů a zásad, jaké v tomto směru obsahuje Bolzanova Logika*[656] *..."* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 289 – komentář M. Jaška). Jašek opatřil dílo komentáři a poznámkami pod čarou i po okrajích listů. Dílo bylo vydáváno postupně v sešitové verzi a již předmluva vzbudila pozornost. Jašek se rozhodl za text zařadit poznámky *„obšírnější"* a vydat vlastním nákladem.[657] Jašek se přitom výslovně hlásí k úkolu, který udělil Bolzano čtenáři: *„Nežádám od Tebe, abys bez myšlenky, nezkoumaje věci, přisvědčoval mým názorům, tím méně pak, abys je s kvapem a překotně, dokonce pak cestami nesprávnými, zamýšlel provésti. Žádám Tě však přísně, abys je zkoumal nezaujatě, bez předsudků, abys nepopíral z prostých důvodů vášní, co v hloubi srdce pravdou se Ti objeví"* (tamtéž, s. VIII a 8).[658]

[654] Míněn (Cabet, 1840) (pozn. PS).
[655] Srov. (Horáček, 1907).
[656] Míněna část pojednání (Bolzano, 1837b) (pozn. PS).
[657] V komentářích a poznámkách Jašek obhajuje Bolzana a polemizuje s interpretacemi in (Horáček, 1907), (Schindler, 1908, b) a (Winter, 1933). Odmítá hodnocení Schindlera, že dílo je *„buřičské"* a dokladuje, že ani *„není manifestem psaným v době manifestů*" (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. IX – komentář M. Jaška).
[658] Jašek pokračuje: *„Vždyť to i bylo, k čemu vždy vedl spisovatel čtenáře"* a přidává z Bolzana: *„Kdo čteš, jak se čísti má, bez předsudků, s jedinou touhou poučiti se, kdo při odchylném mínění a názoru, na který narazíš, si*

Jašek ve své předmluvě vyzdvihuje originalitu Bolzanova díla a odmítá názor, že spis je pouhým přeformulování myšlenek É. Cabeta a jiných socialistů. Jašek věcně dokládá,[659] že dílo Bolzano dopsal již v roce 1831, tedy před Cabetem.[660] I před vydáním další literatury, kterou měl Bolzano ve 40. letech 19. století studovat,[661] a která jej ohledně spisu údajně neměla zásadním způsobem ovlivňovat.[662] Jašek nesouhlasí s hodnocením Bolzanova sociálního myšlení jako *„extrémně“* utopického.[663] Tvrzení o *„pošetilé“* utopičnosti má odporovat celkový charakter veškerého Bolzanova díla, které má být důsledné, rozvážné a opatrné ve formulaci závěrů, střízlivé a věcné. Rovněž mu má odporovat Bolzanovo vlastní hodnocení spisu uvedené v předmluvě, kde jej označuje za výsledek svého dlouhodobého přemýšlení o společenském uspořádání, které nyní nabízí čtenáři k posouzení. A taktéž řada konkrétních opatření navrhovaných Bolzanem, které se později staly samozřejmými. Jašek se věnuje i politickému myšlení Bolzana. Za osu Bolzanova politického myšlení Jašek označuje problematiku nesnadnosti voličova úkolu volit a otázku, zda je nezbytné, aby se občané podíleli na rozhodování pouze nepřímo, prostřednictvím nějakého orgánu.[664]

Ohledně podobnosti Bolzanova myšlení s myšlením socialistickým a marxistickým Jašek nepopírá jistou blízkost, nicméně připomíná existenci podstatných rozdílů.[665] *„Komunismus“* a *„kolektivismus“* Bolzana má tkvět v tom, že stát vlastní výrobní prostředky, sám je přitom neužívá a propůjčuje tyto k užívání. Nikoli jednotlivcům, nýbrž pouze družstvům. Bolzano nikde nehlásá nutnost revoluce, kterou by měla provést revolučně sjednocená dělnická třída.

Jašek odmítá i řazení svébytného Bolzana k nějakému hnutí. Odmítání řazení podle (Winter, 1933) do komunismu křesťanského, nicméně připouští, že při potřebě Bolzana zaškatulkovat *„učiníme nej správněji“*, pokud jej zařadíme *„sice do socialismu, avšak do tak*

---

kladeš otázku: proč to? jaké jsou důvody té odchylky? zda není v ní přec jen něco dobrého, čeho se třeba držeti?, ten neodloží knihu bez užitku, byt zdála se i sebe méně významnou“ (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. VIII (Jaškova předmluva) a 8 (Bolzanova předmluva)).

[659] Např. korespondencí Bolzana s F. Příhonským – srov. (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[660] Konkrétně před utopií *Cesta do Ikarie* (Cabet, 1840) a dílem *Krédo komunisty* (Cabet, 1841).

[661] Jašek odkazuje např. na (Stein, 1842).

[662] (Doležalová, 2018) zmiňuje podobnost řady míst utopie (Bolzano,1932) se spisem *Nové křesťanství*, který vychází roku 1825 a je založen na ideji bratrství. Bolzano však žádný odkaz neuvádí. O podobnosti píše též (Vozka, 1937) – *„Bolzanovo křesťanství v „Nejlepším státu" se jako vejce vejci podobá Saint-Simonovu „Novému křesťanství“, které vyšlo r. 1825. Saint-Simon též pojímal křesťanství naprosto ne-metafysicky, toliko jako poměr člověka k člověku …“* (tamtéž, s. 18-19). Srov. (Saint-Simon, 1949), (Zamarovský, 1961).

[663] Které údajně přináší *„věci bezcenné, … buďto staré, známe, notorické utopie anebo myšlenky tak absurdní, tak pošetilé, nerozvážné, naivní, že nelze o nich vážněji mluviti“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. XII – komentář M. Jaška).

[664] V kontextu Bolzanových výhrad vůči parlamentnímu zřízení a návrhu *„rad starších“* (zkušených a osvědčených občanů), které bývají kriticky interpretovány *„… ó hrůzo! – slovem: Bolzanovy sověty …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. XXXV – komentář M. Jaška). *„Bolzanův sovětismus*“ Jašek vnímá jako součást hledání nového uspořádání, které by občanům zajistilo větší podíl na politickém rozhodování a odstranilo některé nedostatky parlamentarismu.

[665] Na otázku, v čem se rozchází a v čem se sbíhá *„sovětismus Bolzanův od skutečného sovětismu dnešního, v čem se rozchází a v čem se sbíhá bolzanismus s leninismem nebo marxismem“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. XL – komentář M. Jaška), odpovídá Jašek v souladu se svým – výše specifikovaným – základním přístupem: *„to budiž ponecháno čtenáři, to budiž ponecháno těm, kterých se vždycky dovolával Bolzano a kterých se dovolává také v tomto díle, v jeho předmluvě: opravdovým znalcům věci, lidem bez předsudků, opravdové dobré vůle, lidem ušlechtilých snah, lidem ke druhým i k sobě poctivým“* (tamtéž, s. XLI – komentář M. Jaška).

řeč. státního".[666] Čímž je míněn reformní katedrový socialismus G. Schmollera, L. Brentana apod. Samotný Bolzano věřil v nutnost proměn společnosti, jejího zřízení, vztahů mezi lidmi i principů společenského života. Domníval se přitom, že *„rozhodujícím činitelem této změny bude stát, jeho zákony, apel k všeobecnému rozumu a k všeobecnému úsilí o dosažení nejvyššího blaha"* (Bolzano et al., 1981, s. 40).[667]

V meziválečném období o utopii (Bolzano, 1932) psal ještě J. Vozka, který označuje Bolzana za prvního moderního socialistu v Čechách. Deklarovaným cílem Vozkovy politické brožury je co *„nejširší okruh zainteresovat o prvního moderního českého socialistu a sociálního politika"* (Vozka, 1937, s. 4).[668] Vozka rekapituluje tuzemský podíl *„na ideologické výstavbě moderního socialismu"* (tamtéž, s. 4), který sebekriticky označuje za *„velmi skrovný"* (dtto).[669] K první generaci moderních českých socialistů řadí K. Sabinu a K. Sladkovského (čerpajících z idejí J. J. Ch. L. Blanca) a F. L. Chleboráda, s myšlenkami družstevnictví.[670] Tito první socialisté (resp. formující se české radikální hnutí, jehož nositelem bylo především studenstvo a dělnictvo), neměli být ovlivňováni pouze pronikáním socialismu ze zahraničí, nýbrž také původním a originálním českým myslitelem Bolzanem.

Přitom (Vozka, 1937) klade důraz na to, že Bolzanovo učení má být v jádru revoluční. V rámci kapitoly 2. připomínaný zdrženlivý postoj Bolzana k revoluci 1848 – jeho jistá *„politická rezervovanost"* (Vozka, 1937, s. 11) – podle Vozky však neznamená Bolzanovu zdrženlivost ohledně revolučního vývoje vůbec.[671] Bolzano, *„který byl dobrý psycholog a bystrý sociolog"* (dtto), totiž nevěřil, *„že by již v roce 1848 udeřila hodina osvobození"* (dtto). Široké vrstvy tehdy ještě nebyly dost zralé ani uvědomělé. Vozka uzavírá: *„Vskutku pozdější vývoj k bachovskému absolutismu dal mu za pravdu. Revoluce 1848 neměla u nás tvářnost opravdové revoluce. Byla to více méně fraška ... Cíle hrstky českých radikálů, kteří*

---

[666] V souvislosti s reformou zemědělství, průmyslu a obchodu navrhovanou Bolzanem v kapitolách XII., XIII. a IV. in (Bolzano, 1932) Jašek v dodatečných poznámkách (*Poznámky k překladu*) rekapituluje: Vedle uvedeného (že stát výrobní prostředky propůjčuje k užívání družstvům) a *„uvážíme-li i dále zvláště také okolnost, že spisovatel nikde nehlásá nutnost sociální revoluce, kterou provésti má právě třída dělnická, sjednocená v zvláštní, revolučně naladěnou politickou stranu dělnickou ... a chceme-li však přesto mermomocí „zaškatulkovati" Bolzanovo učení k některému z „-ismú" výše dotčených, tu snad učiníme nejsprávněji, zařadíme-li je (t. j. toto Bolzanovo učení) sice do socialismu, avšak do tak řeč. státního ..."* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 321-322 – komentář M. Jaška). Jašek dodává: *„Že však tímto zařazením není ještě vyřízeno Bolzanovo učení, že v něm jde ještě o mnoho jiného, čeho se toto zařazení vůbec netýká, že jest to krátce dílo zcela sui generis, o tom jistě nemůže být sporu ..."* (tamtéž, s. 322 – komentář M. Jaška).

[667] K blízkosti Bolzana a katedrových socialistů, *„kteří budili, porozumění pro výstavbu ochranného dělnického zákonodárství"* (Vozka, 1937, s. 18) však J. Vozka poznamenává, že: *„Zatím co však katedroví socialisté se domnívali, že lze dosáhnout snesitelnějších životních podmínek pro námezdně činné v rámci soukromokapitalistické společenské soustavy, Bolzano byl pevně přesvědčen, že představu nejlepšího, t. j. ideálního státu není naprosto možno sloučit s existencí společenského řádu tak vadného a nespravedlivého, jako je současný řád"* (dtto).

[668] (Konůpka, 2017) nalézá zárodek poválečných obrazů Bolzana-socialisty právě u J. Vozky.

[669] *„Měli jsme poskrovnu osobitých teoretiků, kteří se pokusili vybudovat vlastní ideový systém. František Modráček je vzácná výjimka. Ponejvíce jsme epigonsky přejímali socialistické myšlenky z ciziny, často mechanicky bez nejmenšího zřetele na domácí poměry"* (Vozka, 1937, s. 4).

[670] *„Marxismus k nám proniká teprve v letech devadesátých přes Kautského, kdy především zásluhou Masarykovou a objektivně příznivých poměrů se otevírají „okna do Evropy", připravujeme se k výbojům kulturním, politickým i hospodářským, které vyúsťují v obnovení státní samostatnosti"* (Vozka, 1937, s. 4).

[671] *„Obrat Bolzanův v r. 1848 nebyl však tak radikální, že by Bolzano přešel do kontrarevolučního tábora ..."* (Vozka, 1937, s. 10). Vozka polemizuje s hodnocením in (Winter, 1933 aj.) – *„Není dosti odůvodněn názor Wintrův, že Bolzano spatřoval ve svém mecenáši hraběti Lvu Thunovi „zachránce v tomto nacionalistickém zmatku" a že politicky soucítil se sesazeným císařem Ferdinandem V."* (Vozka, 1937, s. 10-11).

ani zdaleka nepředstavovali vůli většiny národa, byly přespříliš mlhavé a nevyzrálé, než aby mohly být akceptovány krajně střízlivým realistou B. Bolzanem" (tamtéž, s. 11).

Oproti (Winter, 1933) nepokládá (Vozka, 1937) při hodnocení Bolzanova myšlení sociálního za důležitý náboženský rozměr.[672] Vozka píše: *„V celém „Nejlepším státě" nenajdeme nějaký apel na křesťanské cítění … V Bolzanově a Saint-Simonově systému bůh hraje téměř stejně významnou roli jako v „Komunistickém manifestu""* (Vozka, 1937, s. 18-19). S čímž souhlasit ovšem nelze, naopak apely na křesťanské cítění jsou implicitně přítomny téměř na každé stránce utopie (Bolzano, 1932).[673] Podle Vozky *„Bolzana odlišuje od náboženského socialismu odpor k charitě, dobročinnosti, tudíž jedné z „nejkřesťanštějších ctností""* (tamtéž, s. 19).[674] Obdobně jako Jašek i Vozka vyzdvihuje originalitu Bolzana, kterého nepovažuje Bolzana za fantastu,[675] resp. za *„socialistického utopistu"*. Práci *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) označuje za *„moderní socialistickou úvahu"*, za *„vizi génia"*.

„Mluví-li se o socialistických utopistech, máme na mysli jednak utopistické klasiky, jako autora „Utopie" Tomáše Mora, tvůrce „Slunečního státu" Tomáše Campanellu, Bačona,[676] *ze starších Platona, jednak některé předchůdce K. Marxe a F. Engelse, především Saint-Simona, Fouriera, Cabeta, Pecquera, Louis Blanca, Weitlinga a j. První skupina, k níž je možno přiřadit moderní romanopisce rázu Wellsova, Bellamyho a Hertzky, se vyznačuje tím, že ve formě románu se líčí s větší či menší dávkou představivosti budoucí společnost. Přirozeně, že v nástinu budoucího vývoje lze popustit zcela brzdu fantasiím. V „Komunistickém manifestu" Marx a Engels označují své předchůdce, počínaje Saint-Simonem, konče Weitlingem, za socialistické utopisty. Jejich „utopismus" spatřovali hlavně v nepochopení hospodářských sil dějinných, v ilusi, která byla vlastní osvícenskému racionalismu, že postačí jen zkonstruovat logicky plán dokonalejšího zřízení, aby v zápětí, silou samé ideje následovalo její automatické uskutečňování. K žádné z těchto skupin nepatří Bolzano …"* (Vozka, 1937, s. 17).[677]

S výjimkou M. Jaška a J. Vozky se v období mezi světovými válkami Bolzanova utopie předmětem zájmu bolzanovských badatelů nestává.[678] Na rozdíl od přístupu církevně-

---

[672] *„Domněnka, sdílená dr. Ed. Wintrem, že Bolzano byl náboženským socialistou, jemuž tanul na mysli návrat ke komunistickému zřízení prvotních křesťanů, je také zcela pochybená. Bolzano jistě věřil, že nejdokonalejší společenské zřízení nebude v rozporu s opravdovým křesťanstvím, leč při konstrukci svého „Nejlepšího státu" měl na mysli nepoměrně mnohem více než původní křesťanství a jeho metafysický ideál posmrtné blaženosti, pozemskou humanitu, zlidštění společenských vztahů. Ze všech zemí k jeho ideálu nejdokonalejšího státu měly nejblíž Spojené státy americké. Bolzanovi byl zcela cizí anarchistický odpor prvotních křesťanů proti instituci státu a jeho donucovací moci. Naopak Bolzanův důraz na řídící funkci státu je tak pronikavý, že možno autora „Nejlepšího státu" považovat za prvního moderního státního socialistu"* (Vozka, 1937, s. 18).

[673] Přičemž je však na místě připomenutí, že *„Bolzano odmítal rozhodně církevnický názor, že dané poměry jsou výrazem vůle boží"* (Vozka, 1937, s. 16).

[674] Což na první pohled nekoresponduje s Bolzanovým lidumilstvím představeným v kapitole 1. Nicméně může se jednat o odpor např. vůči okázalému rozdávání almužen, které mají zajistit věčnou blaženost. Srov. Bolzanův postoj k mecenášství a dobročinnosti in kapitola VI. spisu (Bolzano, 1932).

[675] *„Úplně spekulativních míst je v Bolzanově „Nejlepším státě" vskutku poskrovnu …"* (Vozka, 1937, s. 17).

[676] Míněn F. Bacon (pozn. PS).

[677] Srov. (Perný, 2020).

[678] Což A. Kolman komentuje takto: Bolzanovy pokrokové ideje upadly *„v zapomnění, a když se o nich po celém století veřejnost dozvěděla, nedostalo se jim v buržoasní Masarykově a Benešově Československé republice patřičného ocenění. Bolzano plamennými slovy strhával masku kapitalistickému vlastnictví, a to pochopitelně nebudilo u české buržoasní inteligence vůči němu zvláštní sympatie"* (Kolman, 1958, s. 165). Kolman dodává:

historického a zájmu matematiků – ostatně i první české vydání spisu *O nejlepším státě* pocházelo právě z rukou matematiků. Podle (Konůpka, 2017) hlavní vlna zájmu o utopii spadá do období po roce 1948, kdy interpretace a hodnocení Bolzana-utopisty vycházely z pozic oficiálního marxismu-leninismu.[679] Bolzano se ovšem stává předmětem zájmu také *„podzemní“* badatelské linie, s hlavní postavou v podobě J. Patočky. Patočka a později R. Palouš přitom o kvalitách Bolzanovy utopie pochybují a vyjadřují se k této spíše kriticky.

In (Soják, 1948) – kde je kladen důraz na utopický spis (Bolzano, 1932) – má dle (Konůpka, 2017) začínat řazení Bolzana mezi politicky angažované *„vlastenecké kněze“*,[680] jejichž poslání náboženské je vykládáno jako slučitelné s praktickými cíli socialismu. Vše v kontextu politizace recepce osobnosti a díla Bolzana. (Seidlerová, 1952, 1963) má vykládat Bolzanovo sociální myšlení důsledně marxisticky. K dalším představitelům marxistické interpretace Bolzana je řazen A. Kolman (Kolman, 1958), s dialekticko-materialistickým světonázorem. Kolman přitom Bolzanovo dílo oceňuje a vyzdvihuje i úsilí o utřídění matematických pojmů a vystavění matematiky na pevných logických základech.[681]

Studie (Seidlerová, 1963) taktéž rekapituluje prameny věnované Bolzanovi, se zaměřením na jeho názory politické a sociální. Přičemž její rozbor dosavadní literatury má ukazovat následující: *„Téma samo o sobě vede k tomu, že hodnocení i výběr materiálu jsou silně ovlivněny třídním i politickým stanoviskem autora. Vyžaduje proto použití těchto prací značné opatrnosti a kritiky. Vzhledem k počtu a rozsahu studií má jich poměrně málo vědecký charakter“* (tamtéž, s. 19).[682] Což platí i pro prameny pozdější, zdaleka nejen *„oficiální“*.

„„Nejlepší stát“ proto zůstal omezen jen na akademické vydání z roku 1932. A Bolzana samého, protože nebyl českého původu, přestala česká buržoasie považovat za představitele české kultury …“ (dtto). Dědicem odkazu pokrokového myslitele Bolzana, v podobě idejí matematických, logických i *„socialistických“*, se měl ujmout pracující lid *„Československa a celého světa“* (tamtéž, s, 166). *„Bernard Bolzano – vynikající matematik a velký humanista – stojí jako představitel české národní kultury v jedné řadě s Husem, Žižkou, Bedřichem Smetanou, Janem Purkyně, s Nerudou a Juliem Fučíkem. „Šťastným být a jiné blažit … Toť úkol člověka!““* (dtto).

[679] S vnímáním utopičnosti ve smyslu nevědeckosti a odtržení od skutečné praxe. *„Utopisté dopouštějí se té základní chyby, že opomíjejí základní důležitost materiální základny a její působení na změnu nadstavby … Bolzano podléhá utopickým omylům, jak plyne již z neznalosti doby a zejména prostředí v němž žije“* (Adamusová-Sýkorová, 1952, s. 102-103). *„Bolzanovy představy o nejlepším státě nepřekračují idealizovanou říši buržoazie … Bolzanova utopie není psána z pozic potlačených mas, nevyjadřuje jejich bezprostřední zájmy, jak to činí utopický komunismus“* (Pešková, 1965, s. 90-91). Srov. (Loužil, 1978b), (Novotný, 1982).

[680] K čemuž se dále vyjadřuje např. J. Plojhar – *„I když Bolzano nezná socialismus, tím méně vědecký socialismus, který se v jeho době teprve rodil, nalézáme v jeho díle … mnoho prvků, které napovídají, že správně rozpoznal tendenci a potřebu doby a že se k sociální otázce blížil v duchu, který se později stal duchem socialismu, jedině správného řešení hospodářských a sociálních otázek, vyvolaných kapitalismem. Jako pokrokový kněz spojil Bolzano toto nové chápání s křesťanstvím, a tím je vzorem i nám, kteří usilujeme o spojení ryzího sociálního pokroku s názorem křesťanským“* (Bolzano, 1932, s využitím nového českého překladu 1951 – předmluva J. Plojhara, s. 11-12). Můstkem mezi křesťanstvím a komunismem má Bolzano být i pro M. Kaňáka, považujícího Bolzana za nejvýznamnějšího vychovatele českých lidových kněží první poloviny 19. století. S vysvětlením náboženského vývoje v souvislosti s třídním bojem – srov. (Kaňák, 1951). Zcela odlišně má k tématu naproti tomu přistupovat J. M. Lochman – srov. (Lochman, 1964).

[681] Přičemž však ostře kritizuje především Bolzanovu idealistickou filozofii, jak zmiňuje kapitola 2. Zopakujme, že v interpretaci Kolmana neměl Bolzano dospět ke *„svým pokrokovým společenským názorům, ke své socialistické utopii … na základě této filosofie, nýbrž jí navzdory, pod přímým vlivem životní praxe“* (Kolman, 1958, s. 165). Socialistickou utopií je míněn právě vizionářský spis (Bolzano, 1932).

[682] I. Seidlerová přitom za základní literaturu *„k bolzanovské problematice“* (Seidlerová, 1963. s. 19) označuje *„bolzanovské studie Winterovy, které vyšly až po válce v NDR“* (tamtéž, s. 16), a to *„i při všem nesouhlasu s jeho hodnocením“* (tamtéž, s. 19) – srov. (Winter, 1949). Seidlerová Wintera kritizuje za to, že se *„ahistoricky snaží aktualizovat Bolzana“* (Seidlerová, 1963, s. 17). *„Zvláště v otázce náboženství Winter ukazuje, že Bolzano*

V 60. letech Bolzanovo politické a sociální myšlení[683] – vedle (Seidlerová, 1963) – zkoumá v kontextu dějin utopického socialismu (Pešková, 1965). Bolzanovo myšlení sociální řadí do rámce *„racionalistických utopií předrevoluční éry"*, kde má zaujímat samostatné a významné místo. Vnímá souvislost Bolzanových exhort a spisu (Bolzano, 1932) se závěrem, že Bolzano nepřekračuje vývoj přelomu 30. a 40. let 19. století. Vzájemná podobnost díla Bolzana a francouzských socialistů má spočívat ve společných východiscích, nikoli cílech. (Pešková, 1965) odmítá Bolzanovo zařazení mezi rané socialistické a komunistické myslitele.

Impulsy k dalším bolzanovským výzkumům dává projekt stuttgartského nakladatelství Frommann-Holzboog, realizovaný pod vedením E. Wintera, J. Berga, později E. Morschera aj. – v roce 1969 začíná vycházet Bolzanovo souborné dílo.[684] V 70. letech 20. století se tématem Bolzano, konkrétně vztahem k Jungmannovi, zabývá (Pavlíková, 1974), filozofické dimenze zkoumá (Bayerová, 1976, 1994). Oficiální linii bolzanovských zkoumání reprezentují monografie (Loužil, 1978b)[685] a (Berka, 1981c).[686] (Pavlíková, 1985) mapuje pedagogické působení Bolzana. Po roce 1989 se náboženskému rozměru Bolzana a bolzanovců věnuje (Veverková, 2008, 2015, 2022).[687] Bolzana zmiňuje (Putna, 2017 aj.).

Od konce 70. let se o Bolzana začíná zajímat také český disent a exil.[688] (Patočka, 1958, 1987 aj.) v souvislosti s Bolzanovou *„sociální etikou"* vnímá celkovou pokrokovou tendenci Bolzanovy verze josefinismu, nicméně připomíná také jeho byrokratismus,[689] úzkoprsost a šedivost josefinismu, kam Bolzano stále náleží. A upozorňuje na nedemokratičnost některých institucí Bolzanova nejlepšího státu. V 60. letech Patočka kriticky diskutuje Palackého *„filozofii českých dějin"*, včetně vztahu Bolzanovy a Jungmannovy koncepce českého národa, jak naznačuje kapitola 2.[690] Zopakovat je možné i výhrady k bolzanovskému abstraktně

---

nebyl katolickým, s naprosto idealistickým postojem k náboženství, a tvrdí, že Bolzanovy pojmy náboženství a morálka může přijmout i ateista a naopak omlouvá ateismus pomocí Bolzana … Také snaha přiblížení se marxistickému pojetí dopadne bohužel velmi násilně a vnějškově …" (dtto). (Veselý, 1957) v souvislosti s učebnicí náboženství (Bolzano, 1834b) píše: *„Bolzanova nauka o náboženství splývá tu úplně s naukou o mravnosti"* (Veselý, 1957, s. 124) a cituje (Winter, 1943, s. 279): *„Je pozoruhodné, že v Bolzanově pojetí náboženství není vůbec pojmu boha. Bolzanovo pojetí náboženství se dá aplikovat na všechny doby a na všechna náboženství, ba dokonce i na atheismus"* (Veselý, 1957, s. 124).

683 Vedle uvedeného byl patrný zájem také o Bolzanovo dílo matematické a náboženské. (Lochman, 1964) interpretuje Bolzana jakožto pokračovatele J. Dobrovského a završitele specificky českého vývoje rakouského katolického osvícenství – josefinismu. Srov. (Winter, 1933 aj.).

684 *Bernard Bolzano-Gesamtausgabe*, upřesněné v přehledu vybraných děl Bolzana v závěru monografie.

685 Podle (Konůpka, 2017) má jít o *„vlastně vůbec první českou knihu o Bolzanovi"* – ve smyslu první monografie o Bolzanovi, neboť studie dřívější (Červinková-Riegrová, 1881) či (Seidlerová, 1963) měly být zaměřeny úžeji. Loužilova interpretace staví na historickém materialismu, kdy značnou pozornost věnuje Bolzanovu sociálnímu a etickému myšlení, pod nějž Loužil podřazuje veškerou dimenzi náboženskou.

686 Bolzanovu religiozitu (Berka, 1981c) interpretuje jako podřízenou racionalistické etice. Všechny sféry Bolzanova díla, života a působení jsou posuzovány podle marxistických hledisek. Srov. (Berka, 1976).

687 Pojetí Veverkové vychází z díla J. M. Lochmana, který se kromě psaní na dobová ekumenická témata zabýval i duchovním odkazem českého národního obrození – srov. (Lochman, 1964).

688 S počátky v článku (Pithart, 1979), který úvahy J. Patočky o Bolzanovi ze 60. let vnáší do diskuzí o vysídlení Němců po II. světové válce, o imperativu života v pravdě i do polemiky disentu s exilem a ohledně promýšlení ideových základů Charty 77. Pithart rozvíjí bolzanovské pojetí vlasti a vlastenectví – srov. (Otáhal, 1980). *„Podzemní"* prostředí také připomnělo Bolzanovo výročí v roce 1981 dvojčíslem exilového časopisu *Studie*, roč. 4-5, č. 76-77 – srov. (Konůpka, 2017). K oficiálním oslavám tohoto Bolzanova výročí srov. (Loužil, 1982).

689 *„Proorganizovanost odshora až dolů, zespolečenštění, resp. postátnění všeho dění a absorpce individua státním mechanismem stojí u Bolzana na předsudečné představě o všemoci racionální konstrukce"* (Palouš, 1994, s. 79).

690 Srov. (Patočka, 1969).

racionalistickému kalkulování nejlepšího státu.[691] Kritický a nedůvěřivý postoj k Bolzanovi zaujímá (Preisner, 1981).[692] Podle (Konůpka, 2017) po roce 1989 oficiální i neoficiální linie Bolzanovy recepce splývají. V 90. letech se Bolzano stává symbolem nově založené Společnosti Bernarda Bolzana, jejímž hlavním cílem na počátku 90. let bylo přispět k obnově přátelských česko-německých vztahů. Politický dopad tohoto specifického způsobu myšlení o Bolzanovi spojuje i se Smlouvou o dobrém sousedství a přátelské spolupráci z roku 1992 a s Česko-německou deklarací o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji z roku 1997.

Celou utopickou koncepci v duchu spisu *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) charakterizuje *„v hrubých rysech“* J. Loužil v *Doslovu* k českému vydání z roku 1981 takto:[693]

„Politicky je „nejlepší stát“ republikou, kterou tvoří spolek relativně autonomních obcí, okresů, krajů a zemí; jednou snad obsáhne celý svět. Zákonodárná moc je v rukou občanů; vykonávají ji jednak prostřednictvím všeobecného hlasování lidu, jednak prostřednictvím usnesení rad starších. Tyto rady představují jakousi druhou komoru; jejich rozhodnutí mají však přednost před hlasováním lidu jen v případě jednomyslnosti jejich členů. Členové rad starších, stejně jako soudci a představitelé výkonné moci, jsou vesměs voleni. V „nejlepším státě“ platí naprostá rovnost všech občanů (kterou ovšem nelze zaměňovat s rovnostářstvím); nejsou tu trpěny žádné výsady rodu, stavu, pohlaví či majetku. Všechny úřady a funkce jsou zásadně přístupny každému občanovi, který má potřebné schopnosti a je mravně bezúhonný. Vnější i vnitřní bezpečnost státu zajišťují občané sami (všeobecné ozbrojení lidu). Pokud jde o ekonomiku „nejlepšího státu“, připisuje Bolzano rozhodující význam otázce vlastnictví, nikoli otázce výroby. „Nejlepší stát“ se řídí zásadou, že vlastnictvím jednotlivce smí, ale pak také má být určitý předmět jen tehdy, je-li z hlediska celku nejprospěšnější, aby jej vlastnil právě on. Vlastnictvím jednotlivce však nemůže být žádný předmět, který může být užitečný více občanům, popřípadě všem. Z toho plyne (výslovně to není řečeno) společenské vlastnictví půdy, řemeslných dílen, manufaktur, nástrojů a nářadí, knih, uměleckých předmětů atd. Všichni občané jsou povinni vykonávat nějakou společensky prospěšnou práci; práce, které jen ničí užitečné látky, jsou zakázány. Společnost podporuje vynálezeckou činnosti v zájmu usnadnění práce a zvyšování výroby. „Nejlepší stát“ připouští mírné rozdíly v zámožnosti občanů, pokud za ni vděčí své píli a šetrnosti. Nadměrné bohatství však netrpí, anebo lépe – velké bohatství jednotlivce nemůže vůbec vzniknout, protože „nejlepší stát“ neuznává darovací a dědické právo. Univerzálním dědicem všech občanů je stát (obec). Také rozdělování spotřebních statků provádí stát (obec). Rozdělování se řídí jednak vykonanou prací, jednak potřebami občanů. Stát stanoví výši mezd a cen zboží. Veškerý obchod, doprava a úvěr jsou v rukou státu. V sociální oblasti poskytuje „nejlepší stát“ všem občanům bezplatně byty, zdravotní a starobní péči. Rodičům hradí náklady na výživu a výchovu dětí.

[691] Srov. (Palouš, 1981b, 1994).

[692] Racionalismus a z něj odvozený reformismus Bolzanův interpretuje jako projevy duchovní krize, které mají vyústit v totalitarismus. Bolzanovo politické myšlení Preisner nahlíží jako most mezi absolutismem josefinským a totalitarismem socialistickým. V Bolzanově myšlení ustupuje živý Bůh racionálním a utilitárním koncepcím obecného blaha a lidské osoby splývají v mechanicky chápaných kolektivech. Samotného Bolzana považuje Preisner za *„katolického ateistu“*. Srov. (Preisner, 1981), resp. (Konůpka, 2017). Srov. též (Hanuš, 2020).

[693] Včetně ekonomických aspektů, které jsou předmětem subkapitoly 3.2. Loužilovo představení podstatu utopie vystihuje, jde ovšem o telegrafický nástin v *„hrubých rysech“*, včetně zkratkovitosti a jistých zjednodušení. Podrobnější představení, resp. kritický rozbor z marxistických pozic přináší osm paragrafů kapitoly *Bolzanův utopický projekt dokonalé společnosti* in (Loužil, 1978b).

Každému občanovi poskytuje stát zdarma vzdělání přiměřené jeho schopnostem a sklonům (přihlíží přitom ovšem také k potřebám společnosti); kromě toho se každý občan povinně vyučí nějakému řemeslu. Studium na vyšších školách je považováno za práci a jako práce odměňováno. Věda, nákladné a riskantní pokusy a bádání jsou podnikány na náklady společnosti. Stát vydává všechny knihy, pečuje o vytváření a rozšiřování uměleckých děl a vydržuje veřejná kulturní a rekreační zařízení. V „nejlepším státě" mají všichni občané plnou svobodu svědomí a slova. Náboženské vyznání je soukromou věcí; církev je odloučena od státu. Profesionální provozování umění není dovoleno; jen výjimečně může být již osvědčený básník na nějaký čas osvobozen od svých občanských povinností a placen státem, aby mohl vytvořit větší dílo. I v „nejlepším státě" bude cenzura, její pravomoci však budou přísně vymezeny. Cenzoři nebudou odpovídat jen za to, co nevhodného povolili, ale i za to, co dobrého potlačili. Prvním, trvalým a vše prostupujícím úkolem „nejlepšího státu" je podpora blaženosti a ctnosti všech jeho občanů. (Ctnost ovšem spočívá jen v zachování příkazů mravního zákona, který ukládá každému jednotlivci usilovat o obecné blaho). Každoročně musejí všichni občané skládat na veřejných soudech mravnosti účty ze své činnosti. Také po smrti je nad každým držen závěrečný soud – k povzbuzení a na výstrahu ostatním" (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 161-163).

Představme spis *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) – v úplném znění *Knížka o nejlepším státě neboli Myšlenky kohosi, jenž lidstvo miloval, o nejúčelnějším zařízení společnosti občanské* (dtto, s využitím českého překladu 1934). Utopie je rozdělena do dvaceti osmi kratších kapitol, v nichž Bolzano podrobně líčí uspořádání svého ideálního státu. Nastíněna je problematika právního zřízení, ústavy, účelu společenských zařízení, Bolzano popisuje zákony, vládu, zdravotní péči, majetkové a hospodářské otázky, včetně peněz nebo obchodu, osobní a společenský život. Zabývá se smrtí, výchovou, uměním, zábavou, bydlením, výživou, oblečením anebo tím, kdo může být občanem účelně zřízeného státu. Systematicky probírá všechny stránky života člověka v ideálním státě od narození až do jeho smrti.

Kapitoly utopického díla (Bolzano, 1932, zde s využitím českého překladu 1934)[694] jsou pojmenovány:[695] *I. Občané státu, jeho rozsah a rozdělení*,[696] *II. O zákonodárství*, *III. O vládě (Správa státu, její činitelé, úkony a organisace)*, *IV. Zřízení donucovací (Soudnictví veřejné, moc výkonná a branná)*,[697] *V. O svobodě*, *VI. O rovnosti, VII. O svobodě myšlení a svědomí (Svoboda náboženství)*,[698] *VIII. O výchově a vyučování*, *IX. Péče o zdraví a život*, *X. O majetku*,[699] *XI. O penězích*, *XII. O zaměstnání občanů a způsobu života*,[700] *XIII. Výroba a*

[694] Vydání z roku 1934 – kromě překladu samotného Bolzanova díla (*část I.*, s. 1-238) – obsahuje obsáhlou část *II. Poznámky překladatelovy. Doplňky. Doklady*. Poznámky M. Jaška se zde vztahují *K titulnímu listu, k dedikaci a k heslům* (včetně rekapitulace Bolzanova života), resp. *K předmluvě překladatelově.* V níž překladatel, mimo jiné, lituje, že obsah jeho předmluvy i poznámek *„jest povětšinou polemický"* (Bolzano, 1932, s využitím českého vydání 1934, s. 258 – komentář M. Jaška). Dále opět rozsáhlou část *III. Poznámky k překladu* (která neopomíjí ani problematická či nejasná místa textu, resp. překladu), krátkou část *IV. Doslov* (překladatelův), *Seznam věcný*, *Seznam jmen* a errata *Závažnější chyby tiskové.*

[695] Slova v závorkách jsou slova překladatele M. Jaška.

[696] *Občané státu, rozsah státu a jeho rozdělení* – srov. nový překlad českého vydání 1981.

[697] *O donucovacích opatřeních* – srov. nový překlad českého vydání 1981.

[698] *O svobodě smýšlení a náboženství* – srov. nový překlad českého vydání 1981.

[699] *O majetku občanů* – srov. nový překlad českého vydání 1981.

[700] *O zaměstnání a způsobu života občanů* – srov. nový překlad českého vydání 1981.

průmysl (Reforma zemědělská vzorem oprav ve výrobě a v průmyslu),[701] *XIV. Obchod,*[702] *XV. Pěstování věd ve státě,*[703] *XVI. Knihy a censura (O svobodě tisku),*[704] *XVII. O umění,*[705] *XVIII. O výživě, XIX. O oděvu, XX. Obydlí,*[706] *XXI. Zřetel k rozdílům pohlaví,*[707] *XXII. O ctižádostivosti (Jak říditi a jak uspokojovati tento pud), XXIII. Cestování a turistika,*[708] *XXIV. O zábavách (Dny odpočinku a svátky), XXV. O sporech občanů, XXVI. Příjmy a vydání státu. Zdanění občanů,*[709] *XXVII. Odměny a tresty,*[710] *XXVIII. O smrti.*

Rozsahem nejdelší je kapitola X. týkající se majetku, následovaná kapitolou o daních a výdajích státu (XXVI.) a kapitolou o odměnách a trestech (XXVII.). Bývá z toho usuzováno, že za největší problém Bolzano považoval nerovnoměrné rozdělení majetku. Vnímal toto jako hlavní kořen zla, který měl být odstraněn pomocí spravedlivého přerozdělení. Významným aspektem je nutnost zajištění určitého vyvážení, pokud jde o práva a povinnosti občanů. Kriticky bývá nahlíženo, že Bolzano se příliš nezabývá principy svobody. S argumentací, že kapitola o svobodě (V.). je druhou nejkratší,[711] po kapitole o cestování (XXIII.).[712] Ústava nejlepšího státu tak liberály bývá interpretována jako ambivalentní směs předpisů, které působí dojmem, že jsou velmi progresivní, pokud jde o požadovanou rovnost pro občany, ale přitom mají být extrémně nepříjemné, pokud se jedná o svobody, které jim byly přiznány.[713]

Pojednání (Bolzano, 1932) otevírá *Předmluva spisovatelova,*[714] Obsah Bolzanovy *Předmluvy* překladatel avizuje takto: *„O vzniku tohoto dílka. – Cíle, k nimiž směřuje, obavy a výstraha. – Jak hodnotí spisovatel sám tyto své úvahy (vzhledem k jich motivům a práci myšlenkové, jim věnované). – Apel ke čtenářům, resp. k těm, kdo najdou někdy jeho rukopis“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 5 – komentář M. Jaška). Bolzano *„důtklivě upozorňuje toho, do jehož rukou rukopis svým časem přijde, že bude po něm požadovati účet před soudnou stolicí Boží ze způsobu, jak spisem naloží. I připomíná každému, kdo by se odvážil jej potlačiti nebo zničiti, zodpovědnost, kterou by měl, kdyby opožděně došla k vědomosti lidské i jen některá z ideí opravných ve spise obsažených, jejíž uskutečněním by se lidem mohlo způsobiti dobro“* (Bráf, 1907, s. 24).[715]

„V „Předmluvě“ hovoří Bolzano především o ... důvodu, který jej přiměl k napsání tohoto díla, totiž o touze přispět k ukončení lidského utrpení; dále upozorňuje, že ukazuje cíl, ne však

[701] *O výrobních řemeslech* – srov. nový překlad českého vydání 1981, který je vzhledem k obsahu přesnější.
[702] *O obchodu* – srov. nový překlad českého vydání 1981.
[703] *O učencích* – srov. nový překlad českého vydání 1981.
[704] *O knihách a cenzuře* – srov. nový překlad českého vydání 1981.
[705] *O krásných uměních* – srov. nový překlad českého vydání 1981.
[706] *O obydlí* – srov. nový překlad českého vydání 1981.
[707] *O opatřeních týkajících se rozdílu pohlaví* – srov. nový překlad českého vydání 1981.
[708] *O cestování* – srov. nový překlad českého vydání 1981.
[709] *Vydání státu a zdanění občanů* – srov. nový překlad českého vydání 1981.
[710] *O odměnách a trestech* – srov. nový překlad českého vydání 1981.
[711] Problematice svobod je ovšem věnována i kapitola VII.
[712] Obdobně krátký rozsah jako kapitola *O svobodě* má též kapitola XIX. *O oděvu* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).
[713] Srov. (Morscher, 2007 aj.).
[714] V českém překladu z roku 1981 tato pasáž nese označení *Předmluva*.
[715] Bolzano žádá zkoumat obsah spisu bez předsudků a čtenáře důtklivě varuje *„před skutkem zlým, nad nějž snad není horšího: abys nebyl potlačovatelem pravdy! Ano! Nic lehčího, než hoditi plamenům těchto několik listů, zejména pokud to rukopis, a tak udusiti v zárodku, co dobrého by z nich snad mohlo vzklíčiti“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 8).

cestu k němu; za třetí varuje před dogmatickým chápáním knihy, a zdůrazňuje, že si nečiní nárok na „definitivní řešení" a doporučuje, aby se jeho návrhy zkoumaly, ale aby se s jejich uskutečňováním příliš nespěchalo" (Kolman, 1958, s. 137).

Po *Předmluvě* následuje *Úvod k vlastnímu pojednání (úvahy obecné, vymezení úkolu)*,[716] jehož obsah překladatel shrnuje: *„A. Není lhostejno, jakou má stát ústavu. – B. Ani nejlepší zřízení státní neučiní sice všechny jednotlivce šťastnými. Odstraní však mnoho zla, jimiž trpělo a trpí lidstvo. – C. Odlišné a zvláštní poměry ve státech vyžadují zvláštních úprav ústavních. Jest však i něco společného, čeho nesmí zanedbati žádná v pravdě dokonalá ústava: To vyzkoumati a v přehled uvésti jest úkolem díla"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 9 – komentář M. Jaška).

Úvod „především vyvrací námitky, s nimiž se může setkat hlavní myšlenka knihy ..." (Kolman, 1958, s. 137). K *„námitkám skeptiků"* náleží námitka, že nezáleží na společenském zřízení, neboť *„nespokojenců je všude stejně"* (dtto). Což Bolzano vyvrací, mimo jiné s poukazy na to, že *„množství žalob nemůže být měřítkem strádání, protože lidé mohou mlčet proto, že jsou zdeptáni a zastrašeni"* (dtto).[717] Následně Bolzano přistupuje k vyvracení námitek těch, *„kdo tvrdí, že existující sociální zlo vyplývá z lidské přirozenosti, jakožto i těch, kdo se domnívají, že nejlepší společenský řád není možné uskutečnit jen proto, že to doposud nikdo neudělal"* (dtto).[718] *„Příčinu toho, že lidé dosud nevytvořili lepší společenské poměry, spatřuje v ustrnulosti a sebelásce"* (tamtéž, s. 138) i v tom, že ve většině zemí nejsou možné debaty o nejúčelnějším státním zřízení a je možné pouze chválit poměry stávající.[719]

Obsaženo je zde jisté vymezení nejlepšího státu – *„... jen takový stát zasluhuje názvu: dokonalý, nejlepší, jehožto všechno zařízení hoví ... požadavkům dobra, blahobytu tak, jak by žádné jiné nehovělo ..."* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 18).[720]

K čemuž Bolzano dodává, *„... pak možno také tvrditi, že takový stát „nejlepší" nemůže mít ve všem tatáž zřízení, za všech ... poměrů a v každé době ... Co jest na jednom místě příhodné, to jinde nevhodno, ba někdy také na škodu"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 18). Neboť však *„... přirozenost lidská jest rovněž konec konců všude stejná aspoň ve svých základech ..."* (dtto, s. 19) má tu být i mnoho společného, a právě těmto (a pouze těmto) neměnným zařízením nejlepšího státu má se Bolzano věnovat.[721]

---

[716] V českém překladu z roku 1981 tato pasáž nese označení *Úvod*.

[717] *„Ostatně nezapomínejme, že stesky člověka nejsou správným měřítkem jeho neštěstí a bolu! ... Z hrobů neslyšíme žalob, jsou však ti, kdož v nich odpočívají, šťastni? ..."* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 11).

[718] *„Souditi však tak, že když se dosud nezdařilo to či ono objeviti, že se to již nikdy v budoucnosti nezdaří a že bude tudíž rozumnější vzdáti se už proto také pátrání, toho nelze připustiti, k tomu není důvodů"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 16). Což překladatel uvozuje heslem: *„Věřme vlastním silám a svému rozumu!"* (tamtéž – komentář M. Jaška).

[719] Bolzano píše: *„Vždyť jsou ještě země, jest většina států, kde se nesmí vůbec otázka ta přetřásati veřejně, a smí-li, tedy jenom tak, že se vychvaluje ústava, již má stát v té době, že se dokazuje její účelnost. Možno se pak diviti, že pravdy dosud neznáme?"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 17).

[720] Výstižnější může být následující překlad: *„... jen takový stát zasluhuje názvu nejlepšího a nejdokonalejšího státu, jehož zřízení vyhovuje ... požadavkům ctnosti a blahobytu, tak jak by nevyhovovalo žádné jiné zřízení ..."* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 18).

[721] *„Jen o takových institucích chci zde tedy pojednat, o institucích, které jsou nutné v každém účelně zřízeném státě, a ani pak neslibuji, že ... látku úplně vyčerpám"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 18).

Přehlédnut by neměl zůstat závěrečný odstavec *Předmluvy* – uvozený překladatelovými slovy: *„Upevněme systém, zdokonalme ústavu!“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 20 – komentář M. Jaška) – kde Bolzano píše: *„Ústava dobrá nesmí svěřovati blaho občanů jen náhodě, nýbrž musí býti upravena tak, aby celek netrpěl, když ti, jimž svěřena jest moc ve státě, nekonají vždycky všecko nejlépe, majíce někdy jenom vlastní prospěch na zřeteli …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 20). Bolzano nepřehlíží sledování vlastního prospěchu a ani nepočítá s ideálním člověkem, na rozdíl od většiny utopistů.[722]

Po Bolzanově *Předmluvě* a *Úvodu* následují pasáže věnované právnímu, resp. politickému uspořádání ideálního státu. Kapitola I. *Občané státu, jeho rozsah a rozdělení* charakterizuje členy státního svazku (občany státu[723] a cizince ve státě trpěné, přijímání do státu a výstup z něho) a rozsah státu.[724] *„Mluvě o „odděleních“ (Einteilung) státu, vyjmenovává Bolzano rodiny, pracovní družstva pro obdělávání půdy, vědeckovýzkumné společnosti, cestovní společnosti, náboženské organisace, jakož i obce rodin (přibližně po sto rodinách) a země (přibližně po sto krajích)“* (Kolman, 1958, s. 139).[725]

Účelně zřízený stát je decentralizovaný – tvořen je rodinami žijícími pospolu,[726] fungují zde obce, okresy (kraje, župy)[727] a země (tvořené cca 100 okresy).[728] Územní uspořádání ideálního státu přispívá k aktivní participaci občanů, kteří naplňují své občanské povinnosti – péči o obecné blaho – nejenom jako jednotlivci, ale především v rámci své obce. Neboť právě v rámci obce může každý občan *„moci snadno poznat vlastnosti, poměry a potřeby všech jejích ostatních členů“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 22).[729]

Kdo může být občanem ideálního státu? Otázku Bolzano opět posuzuje optikou nejvyššího mravního zákona – z hlediska obecného blaha. *„Občanská příslušnost k utopické obci není věcí libovůle jednotlivců, ale rozhoduje o ní rozumová úvaha“* (Loužil, 1978b, s. 92). Každý

---

[722] *„Vliv špatných vlastností jednotlivců paralysuje v „nejlepším státě“ kolektiv, veřejné mínění, pochvala a pokárání, jimž přísluší významné místo“* (Kolman, 1958, s. 138). Srov. (Loužil, 1978b).

[723] Kapitola vychází z definice občana, přičemž jsou tito členěni na *„pravé“* a *„cizí“* (dle Kolman, 1958), resp. také označovaní jako *„vlastní“* a *„cizinci“* (dle Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981).

[724] *„Cílem budiž jednota všech lidí, byť i jen taková, jakou by byla unie či federace všech států. V každém z nich buďtež užší kruhy samosprávné, obdobně v celek spojené“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 21 – komentář M. Jaška). Kolman podotýká: *„Nelze nechat bez povšimnutí, že Bolzano klade zvláštní důraz jak na povinnosti občana „nejlepšího státu, tak i na myšlenku o federaci států, „není-li svazek natolik pevný, aby název státu opravňoval“*“ (Kolman, 1958, s. 139).

[725] *„Toto uskupení odůvodňuje s hlediska potřeb plánování a statistiky; v masovém měřítku se blíží středním hodnotám některé náhodné jevy, na příklad počet dětí v rodině nebo počet zvlášť nadaných dětí v obci, což usnadňuje plánování“* (Kolman, 1958, s. 139). Kolman zde Bolzana kritizuje za poplatnost utopickému schematismu, resp. že Bolzano *„nedbá historicky se utvořivších podmínek“* (dtto). Samotný Bolzano píše o tom, že obce nemají být *„příliš malé“* (aby se v nich objevily určité zákonitosti, které se v rodinách objevují pouze nepravidelně), ale ani *„příliš rozsáhlé“*, aby nebyl *„nesnadný přehled o každé z nich“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 22).

[726] Tj. útvary, *„jež tvoří muž a žena, rodiče a děti, pokrevní příbuzenstvo, pokud žije pospolu“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 23).

[727] *„Bude tedy účelné tvořit taková sdružení, z nichž se každé skládá asi ze sta sobě nejbližších obcí. Nazývejme je okresy, kraji, župami“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 23).

[728] *„Bude konečně účelné tvořit i taková sdružení, z nichž každé v sobě spojuje asi sto okresů (krajů, žup nebo pod.); nazývám je zeměmi. Atd.“* ((Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 23).

[729] Jašek nalézá i myšlenku *„rozděleni větších měst na menší samosprávné jednotky a tím odstranění přílišného centralismu velkých měst …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 297 – komentář M. Jaška). K Bolzanovým inspiracím týkajícím se sociologie měst a urbanismu, např. v souvislosti se společenským vybavením sídelních aglomerací srov. (Hrůza, 1967).

má nárok být občanem, jestliže z toho *„… vzejde úhrnem více užitku než škody …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 21). Občanem účelně zřízeného státu se může stát každý, kdo o občanství žádá a slíbí dodržovat zákony.[730] Občany se tudíž v praxi stávají ti, *„kdo na sebe dobrovolně vezmou občanské povinnosti a zaváží se poslouchat zákony státu; ti zároveň nabývají všechna občanská práva“* (Loužil, 1978b, s. 92). Děti občanů se stávají občany až do své plnoletosti, kdy se mohou rozhodnout, zda chtějí být nadále občany. Pokud ano, musí vykonat občanský slib a stvrdit poslušnost k zákonům. Ve státě mohou být trpěni cizinci, kteří zdůvodní, proč se nemohou stát plnohodnotnými občany, ovšem i oni musí dodržovat zákony.[731] Také mohou být trpěni lidé, kteří svým způsobem života neškodí státu. Pokud by tito ovšem stát jakkoli poškozovali, může je stát vyhostit.

„V otázkách státního zřízení se Bolzano ostře i ironicky staví proti monarchii ... nevěří ve svázanost monarchie a křesťanství. Bolzano odsoudí také stavovský stát a poznamenává, že je to zastoupení bohatých ..., vůbec se staví proti jakémukoli volebnímu censu ... Je pro rozhodování lidu ... Vcelku je ... pro konstituční vládu, soudí, že vývoj směřuje k republikám, ale jejich dosavadní typy mu málo vyhovují ...“ (Seidlerová, 1963, s. 85-86).[732]

Pasáže o zákonodárství (kapitola II.) otevírá otázka *„… komu přísluší moc zákonodárná ve státě zařízeném účelně?“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 26). Bolzano pokračuje: *„Jsem toho mínění, že by žádný člen státu, aspoň žádný člen dospělý, neměl býti zcela vyloučen z účasti v zákonodárství, že by vsak podíl ten neměl býti stejný u každého člena státu a v každém případě“* (tamtéž).[733] Žádný dospělý by ze zákonodárného procesu neměl být vyloučen – má mít zákonodárnou iniciativu, což však nezakládá právo každého hlasovat v zákonodárných sborech.[734] Které přísluší pouze těm, kdož jsou o politice informováni, alespoň v základech odborně erudovaní, morálně vyspělí a na samotné věci zainteresováni. Nicméně díky výchově a vzdělávacímu systému by se na rozhodování v ideálním státě měla podílet většina. Jašek shrnuje: *„Všechna moc vycházejž z lidu, nikoli však tak, aby měl každý stejný podíl na moci zákonodárné; podíl ten řiď se jakostí případu řešeného zákonem, tak i vědní a mravní úrovní toho kterého jednotlivce“* (tamtéž – komentář M. Jaška).

V Bolzanově státě neexistuje tradiční parlament – *„Bolzanův stát nemá žádný zvláštní zákonodárný orgán. Rozhodování o otázkách, majících charakter zákona, je ponecháno lidovému hlasování“* (Seidlerová, 1963, s. 88). *„Jest totiž zákonodárství ve státě Bolzanově upraveno takto: a) Každý občan má v něm právo iniciativy – iniciativy závažné, t. j. právo předložiti návrh zákona (ať obecního, okresního, zemského aneb i celostátního), o kterém musí býti jednáno …, b) Je-li tento návrh přijat aspoň v jedné obci, stává se v ní zákonem, ačli není jeho zavedení znemožněno rozhodnutím rady starších příslušného okrsku. Totéž platí*

[730] Bez ohledu na původ, vyznání nebo věk. Což koresponduje s náhledem na národ, přiblíženým kapitolou 2.
[731] *„I cizinec ve státě trpěný musí poslouchati některých zákonů jeho i jest rovněž na jistou dobu jakýmsi členem tohoto svazku“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 21 – komentář M. Jaška).
[732] *„Po celý život mu za nejdokonalejší současný stát platí Spojené státy americké …, ovšem zdůrazňuje, že i tam je velmi mnoho chyb“* (Seidlerová, 1963, s. 86, s odkazem na exhortu z roku 1816).
[733] Podle (Brabec, 1981) *„V 2. kapitole o zákonodárství zaujme požadavek, aby „žádný člen státu, alespoň žádný člen dospělý, nebyl zcela vyloučen z účasti na zákonodárství““* (tamtéž, s. 332).
[734] Na rozdíl např. od utopie (Cabet, 1840), kde každý Ikařan působí v zákonodárném sboru.

o zákonech okresních, o krajských, zemských atd." (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 299-300 – komentář M. Jaška).[735]

Bolzano rekapituluje důsledky výše nastíněných principů, přičemž jmenuje ty, které by z rozhodování vyloučil.[736] Na zákonodárství se v Bolzanově nejlepším státě podílejí všichni plnoletí občané, s výjimkou těch, kteří neznají předmět daného zákona, dále těch, kterým daný zákon nepřinese užitek ani škodu, a konečně i zločinců a osob, *„o nichž lze z jejich skutků důvodně předpokládat, že jim chybí dobrá vůle"* (Kolman, 1958, s. 140).

Bolzano zavádí právo iniciativy v zákonodárství, která je v ideálním státě podporována. Zavádí v neposlední řadě instituce rad starších. Rad *„zkušených a osvědčených občanů …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 33)[737] ve smyslu nejvyšších instancí zákonodárných, včetně popisu složení těchto rad a jejich pravomocí. Rady starších jsou voleny prostou většinou hlasů na tři roky z obojího pohlaví (ve věku nad 60 let) v každé obci. Z těch, *„kteří osvědčili svou poctivost a životní moudrost"* (Kolman, 1958, s. 141). Výjimečně může být zvolena zasloužilá osoba po dovršení 40 let. Existenci rad starších Bolzano odůvodňuje takto: *„… je těžko zabránit, i když výchovné instituce a vůbec zřízení státu budou co nejlepší, aby v tom množství občanů, kterým se musí chtěj nechtěj dát hlasovací právo, nebylo dost slabochů, jejichž rozum se dá oslepit vášní, a že proto lze těžko očekávat, že bude možné všechny přesvědčit a všechny získat pro to, aby hlasovali ve prospěch věci opravdu dobré"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981 s. 28).[738]

Rada starších může zabránit zavedení do praxe již odhlasovaných zákonů a naopak prosadit zavedení jiných, které hlasováním ve sněmech neprošly. Žádné usnesení většiny nemá nabýt podoby zákona, pokud bude *„jednohlasně téměř, t. j. nejen prostou většinou, nýbrž většinou asi devíti desetin hlasů zamítnuto"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 33) příslušnou radou starších. Rada starších tudíž může zabránit přijetí zákona odhlasovaného většinou, a může prosadit i zákon proti vůli většiny. Ohledně rad starších jsou inspirace spojovány především se starověkou Spartou,[739] s kritickými poukazy na konzervativnost a nedemokratičnost této instituce.[740]

---

[735] *„Platí totiž v Bolzanově státě s jedné strany zásada …: „Co jest na jednom místě příhodné, to jinde nevhodno, ba někdy také na škodu. Co možno v jednom místě velmi snadno provésti, to …" atd. … a s druhé strany tato zásada: „Co neškodí jinému … a nepříčí se ani ústavě, to nechť učiní si onen jednotlivec … podle svého uvážení, to nechť jest mu – přeje-li si toho – zákonem" … V tom jsou základy i důvod větší samosprávy obcí v Bolzanově státě, okresu a krajů, zemí atd. – jejich větší autonomie; v tom i smysl Bolzanova rozdělení státu … V tom jest také základní rys jeho sovětismu …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 300 – komentář M. Jaška).

[736] *„… a) všechny ty, jimž o věci, o níž se jedná, schází zcela zřejmě jakákoli znalost, … ponětí … b) všechny ty, kdož … spolu neponesou následků svých rozhodnutí …, kdož tedy neučiti ani příjemných, tím méně však nepříjemných následků, stane-li se rozhodnutí tak či jinak … Vyjímáme ovšem případy, kde ti, kteří jsou takto přímo zúčastněni ve věci, se nedovedou shodnouti a zvolí právě proto ony občany – za rozhodčí … c) všechny, na nichž ulpí podezření, ať již z toho či onoho jejich provinění vzniklé, že nemají dosti dobré vůle, jaké třeba k posouzení věci …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 27-28).

[737] Termín rada starších je užívána i v českém překladu 1981. In (Kolman, 1958) figuruje *„rada osvědčených"*.

[738] (Loužil, 1978b) proto existenci rad starších spojuje s Bolzanovým moralistním hodnocením lidské přirozenosti.

[739] Ve Spartě vládli společně dva králové. Králové (basileové) neměli žádnou absolutní moc, veleli však vojsku, byli soudci v některých oblastech práva (hlavně rodinného) a získali jisté kněžské funkce. Kontrolním orgánem královské moci byla pětičlenná rada eforů (dozorců-úředníků), volených každoročně shromážděním občanů. Efoři měli právo odvolat krále, řídili nábor vojska a měli soudní pravomoc. K podstatným orgánům správy

„Organizace zákonodárné moci v nejlepším státě připomíná dvoukomorový systém buržoazní demokracie, kde konzervativní panská sněmovna či senát brzdí činnost liberálního parlamentu“ (Loužil, 1978b, s. 94). Takovéto hodnocení však Loužil nepovažuje vůči Bolzanovi za zcela spravedlivé. První zákonodárnou instancí v Bolzanově státě totiž není parlament, *„nýbrž přímé a všeobecné hlasování lidu, a že teprve rada starších představuje zastupitelský orgán …“* (dtto). Rady starších tak mohou prosazovat i opatření sice nepopulární, nicméně potřebná, která by neprošly lidovým referendem. I z toho důvodu, že jejich *„význam a dosah uniká řadovému občanu …“* (dtto). Loužil konzervativní rys institucí rady starších proto spojuje spíše s vysokým věkem jejich členů.[741] S připomínkou, že samotný Bolzano v exhortách *„vysvětloval reakční roli rakouské byrokracie mj. myšlenkovou ztrnulostí a odporem ke všemu novému u jejích přestárlých představitelů“* (tamtéž). Na straně druhé je ovšem moc rad starších omezena jejich poměrně krátkým funkčním obdobím,[742] *„a zejména podmínkou, že jejich usnesení mají přednost před většinovým hlasováním, jen jsou-li prakticky jednomyslná“* (dtto). Se závěrem: *„Bolzanův stát je tedy republikou. v níž je parlament (v podstatě) nahrazen lidovým hlasováním …“* (tamtéž).

Naznačen je Bolzanem dále i postup podávání návrhů, ochrana podavatele, fungování výborů pro zkoumání návrhů a osnov, hlasování v nich, využití posudků, ale též zohlednění práv minorit (pomocí kontrolních mechanizmů, s využitím komisí, nestranných znalců apod.).[743] V účelném státě existuje všeobecné hlasovací právo, a to pouze jako právo a nikoli povinnost hlasovací (ve smyslu povinnosti dostavit se alespoň k urně). I v těchto pasážích – jako ostatně v celém díle – Bolzano analyticky předkládá argumenty pro a proti a pečlivě neustále vyvrací *„očekávané námitky“* proti svým návrhům.[744] Což na čtivosti práce nepřidává, jde o text spíše vědecký a nikoli o cestopisný nebo utopický román či kratochvilné čtení. K lepší orientaci významně přispívají poznámky, komentáře a doplňky M. Jaška.

„Nejtypičtějším znakem … státního zřízení je, že se v něm v mnohých ohledech ztotožňuje funkce státního aparátu s funkcí volených samosprávních a státních orgánů. Bolzano počítá, že v každé obci bude zapotřebí alespoň jeden „představený“ – tedy volený úředník … Úřednictvo má velkou moc, smí vydávat nařízení, ale nikoli zákony“ (Seidlerová, 1963, s. 88).

Sparty náležela rada starců (gerúsiá). Čítala 30 členů – 2 krále a 28 gerontů, mužů starších 60 let z významných rodů. Tyto volil sněm doživotně. Rada starců rozhodovala o politické orientaci Sparty, měla soudní pravomoc ve věcech hrdelních a protistátních. Gerúsiá byla královským poradním orgánem a současně připravovala podklady a návrhy na jednání spartského lidového shromáždění (apella). Pravomoci gerúsie se často mísily s pravomocemi eforů, kteří vliv rady starších v době úpadku státu postupně omezovali. V jiných obdobích na sebe gerúsiá strhla výkonnou moc. Poslední institucí byla apella, neboli sněm všech mužů starších 30 let. Tento sněm musel odhlasovat každé rozhodnutí rady, přičemž nemohl vznášet pozměňující připomínky, nýbrž pouze křičet ano či ne. O přijetí rozhodnutí rozhodovala hlasitost křiku, kterým Sparťané dávali najevo souhlas anebo nesouhlas. Aristokratická instituce gerúsiá existovala ve starověkém Řecku i mimo Spartu. Srov. (Oliva, 1971).

[740] In (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934) jsou vyvraceny námitky proti diktatuře *„sovětů“*. Systém politické reprezentace Bolzano omezuje pouze na výjimečné případy – většina se má podřídit menšině *„… jenom tehdy, když jde o věc, jíž si jako jedinými ústy přejí téměř všichni členové … rady …“* (tamtéž, s. 38).

[741] Taktéž in (Kolman, 1958) zaznívá kritika za vyloučení velmi nadaných a iniciativních lidí pouze kvůli věku.

[742] *„… ve srovnání s doživotním členstvím v panské sněmovně …“* (Loužil, 1978b, s. 94).

[743] Jména těch, co navrhli užitečné zákony se zaznamenávají do pamětních knih obce či kraje. V případě nutnosti je podavateli zaručena anonymita. Návrh předem zkoumá komise, podávající zprávu o zamítnutí anebo o tom, že se má o návrhu hlasovat. *„Občané se shromažďují k hlasování podle jednotlivých organisací“* (Kolman, 1958, s. 140). V případě, že se hlasy rozcházejí, a pokud se někdo domnívá, že by jej příslušný zákon mohl poškodit, je třeba tuto škodu odhadnout pomocí nestranných komisí.

[744] Týkající se např. toho, že zákonodárnou moc přiznává vlastně všem občanům.

V úvodu kapitoly III. stojí, že vláda je nutná pro řešení otázek, o nichž nemohou rozhodovat odborníci (*„učencové země“*), vzhledem k časté jednostrannosti jejich názorů. Obsah kapitoly, s názvem *O vládě*, překladatel avizuje následujícím způsobem: *„A. Pojem správy státní, její úkoly. — B. Úřady a jednotlivci; Jak pečuje stát, aby jednotlivci vyhovovali, aby státní správa byla co možná samosprávou, aby demokracie nepřešla v byrokracii“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 39 – komentář M. Jaška).

Bolzano nepočítá s hlavou státu,[745] orgánem výkonné moci jsou vlády – od obecních po celostátní. *„Nejvyšším orgánem ... voleného úřednického aparátu je vláda. Tímto pojmem označuje Bolzano do určité míry výkonnou moc vůbec; pravomoc mlády jako orgánu je však ... vymezena značně mlhavě ...“* (Seidlerová, 1963, s. 88). Vláda nemá moc zákonodárnou, v určitých případech však může jednat i proti vůli lidu, *„neboť se jí v podstatě dává možnost rozhodovat, která otázka má být řešena lidovým hlasováním, která nařízením ...“* (dtto).[746]

„Pravomoc všech úředníků nejlepšího státu je vymezena jeho zákony“ (Loužil, 1978b, s. 95). Některá rozhodnutí mohou být předem dána k vyjádření lidu, a to *„nezávazně v případech, kdy občané nejsou s to pro povahu věci kvalifikovaně se o ní vyslovit ... Jinak ale musí být schopni rozhodovat samostatně v zastoupení obce, zvláště není-li čas či technická možnost zjišťovat její vůli“* (dtto).

Což samotný Bolzano formuluje takto: *„Ježto však stejně, jako budou případy, kde z nedostatku vědomostí o tom, jak se věci vlastně mají, většina občanů není s to ... posouditi, co třeba činiti, budou i případy, kde se nelze dotázati všech, kteří by měli dosti oněch vědomostí k posouzení případu, buď že není dosti času k takovéto úřadě, buď že věc, o jejížto rozhodnutí běží, by nestála za čas a práci, již by dalo slyšení tolika hlasů. Jest tedy třeba lidí, aby měli právo, povinnost ... rozhodovati jménem ostatních, Nazývám souhrn takovýchto osob vládou ... někdy také správou státní, správní stolicí a někdy prostě úřadem, každého pak jednotlivce správním činitelem, členem správy, činovníkem – úředníkem ... V každé obci bude třeba jednoho i několika takovýchto činitelů, aby měli na starosti věci obce ... Většího počtu bude třeba v okrese ..., aby rozhodovali vždy o tom, co lze posouditi ... jenom těm, kdo mají přehled o potřebách a silách celé té oblasti. Obdobného něco platí i o celém státě, a když by vstoupilo několik států ve spolek ..., bude míti patrně i tento spolek států předsednictvo – vládu“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 41).

Členové vlád mají omezené funkční období od jednoho do tří let. Bolzano klade u vlád stěžejní důraz na fundovanost těch, kteří budou rozhodovat o otázkách týkajících se celého státu. Mají být od útlého věku vzděláváni tak, aby získali odborné vědomosti a aby byli zevrubně obeznámeni *„se soudobými poměry ve státě“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 40). Bolzano charakterizuje vládní úředníky – *„činitele správy“* – na různých stupních (v obci, okrese, oblasti, celém státě i ve federaci států),[747] specifikuje počty

[745] *„... instituce krále je pro něj bezúčelným zřízením“* (Seidlerová, 1963, s. 85). *„Dále kritizuje názor, že ve státě má rozhodovat jedinec, zvláště ten, který je k tomu určen rodem ...“* (dtto).

[746] S odkazem na (Bolzano, 1932, s. 24) – srov. (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 30).

[747] Zdůrazňuje potřebu *„aby tito rozmanití činitelé měli také rozmanité vědomosti, rozmanité vlastnosti, aby vyhověli svému určení ...“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 41). Úřednictvo není *„prostě voleno, nýbrž ... se jeho stanovení děje jiným rozumnějším způsobem ...“* (tamtéž, s. 302 – komentář M. Jaška).

členů jednotlivých vlád (úřadů), jejich výběr, délku služby,[748] kompetence anebo fungování předsednictví (přičemž vlády jsou kolektivním orgánem, kde se hlasuje o každém usnesení a ke schválení stačí prostá většina).[749] Zdůrazňována je opakovaně pečlivost a uváženost rozhodování o každé záležitosti a snaha o dosažení co možná největšího konsensu.

„Nositelem výkonné moci v nejlepším státě je vláda (představenstvo, správa) obce, okresu, země, státu popřípadě soustátí. Pozoruhodným demokratickým rysem této státní správy je, že všichni její členové jsou zásadně voleni“ (Loužil, 1978b, s. 94). Ke svébytným aspektům náleží způsob sestavování vlád. Obecní vlády jsou vcelku předvídatelně voleny občany dané obce a má se jednat o volbu odpovědnou, neboť může zásadně ovlivnit složení exekutivy na úrovních vyšších. Členové obecních vlád volí členy okresních vlád a ti zase následovně členy vlády zemské.[750] Bolzano rozebírá důvody, proč bude *„nejmoudřejší, aby … vyšší činitelé … ve státě nebyli voleni ode všeho lidu, nýbrž činitelé … okresní od činitelů … v jednotlivých obcích toho okresu, zemští od okresních atd. – či raději ne voleni, nýbrž navrhováni …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 49). *„… i v nejlépe zřízeném státě většina občanů bude sotva moci posoudit, zda ti, o kterých se domnívá, že je nejdokonaleji zná, mají vlastnosti, které musí mít činitelé na těchto vyšších stupních státní činnosti“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 33).[751] Bolzano neopomíjí projektovat a popsat ani průběh voleb, tajnost hlasování, možnost odmítnutí voleb, způsoby rezignace aj.

„Nezbytným atributem každého, tedy i nejlepšího státu je, že disponuje donucovací mocí. Za tímto účelem jsou výkonným orgánům k ruce soudní a policejní úředníci a zřízenci opatření zbraní“ (Loužil, 1978b, s. 95).[752] *„… soudní moc je svěřena voleným soudcům a úředníkům, bezprostřední výkon jejích důsledků je však od moci soudní oddělen a svěřen zvláštním orgánům, jakési policii“* (Seidlerová, 1963, s. 88).

Soudnictví, moc výkonnou a branou řeší kapitola IV.,[753] kterou otevírá řečnická otázka: *„Což by bylo plátno státu, kdyby měl i sebe lepší zákony, nepostaral-li se o to, aby byly –*

[748] Která nemá být všude a pro všechny stejná a rozhodně ne doživotní. Činovníci správy nemají být zbytečně vyměňováni, ovšem funkci nemají zastávat doživotně. *„… jak bystře poznamenává Bolzano – s dlouholetým výkonem funkce se často mění smýšlení a mravní způsobilost lidí. Za nejvhodnější považuje obnovovat obsazení orgánů výkonné moci každé dva až tři roky; přitom lze ovšem mandát dosavadních úředníků prodloužit“* (Loužil, 1978b, s. 95). V účelně zřízeném státě platí osobní odpovědnost za účast ve vládě. Vlády jsou povinny každoročně tiskovou zprávou informovat občany o všech jednáních a usneseních.

[749] Při rovnosti hlasů platí názor té části, *„která je kvalifikovanější (například je v ní zastoupen větší počet členů rad starších)“* (Loužil, 1978b, s. 95). Přitom jeden z úředníků je vždy zvolen předsedou představenstva, přičemž ale *„nemá jiných práv než řídit společná jednání. Jde tedy v pravém smyslu slova o kolektivní vedení“* (dtto).

[750] Podle (Brabec, 1981) Bolzano: *„Co se vlády týče (kap. 3), navrhuje systém voleb rozhodujících činitelů v obcích, kteří by pak volili podobné činitele správy v okresech, krajích, zemích a tito opět vládu státu, vždy jen ty nejlepší a nejmoudřejší“* (tamtéž, s. 332). (Kolman, 1958) techniku Bolzanem navrhovaných voleb označuje za nedemokratickou – *„Bolzano sice uznává nutnost všeobecných, rovných a tajných voleb, ale nenavrhuje volby přímé, nýbrž mnohastupňové, prováděné prostřednictvím volitelů …“* (tamtéž, s. 142).

[751] Loužil píše: *„Protože nelze předpokládat, že by všichni občané měli přehled o vhodných kandidátech za hranicemi svých obcí, a při výběru vyšších funkcionářů se nelze řídit místními hledisky (z těchže důvodů Bolzano zavrhuje zastoupení stavů či profesí), jsou na místě jejich nepřímé volby; správu okresu volí představitelé obcí, správu země představitelé okresů atd. Navrženo je vždy více kandidátů a těm je ponecháno na vůli, aby se dohodli, kdo z nich se funkce skutečně ujme“* (Loužil, 1978b, s. 95).

[752] *„… Teprve tito lidé jsou pouhými zaměstnanci státu …“* (Loužil, 1978b, s. 95).

[753] Obsah kapitoly je avizován takto: *„A. Nutnost takovýchto opatření ve státě jakožto důsledku a doplňku moci zákonodárné a správní; hlavní znak skutečné existence státu. – B. Organisace: Od obce počínajíc oddělení institucí rozhodčích od vlastní moci výkonné. Požadavky na činovníky, instance a jejich pravomoc. – C. Moc*

plněny“ (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 53). Bolzano totiž realisticky očekává, že nikoli všichni lidé budou mít tolik dobré vůle, aby *„poslouchali zákonů“*, byť by i jejich vhodnost uznávali nebo pro ně dokonce předtím sami hlasovali.[754] Znalost zákonů a předpisů má být zajišťována jejich výukou na školách.

Bolzano počítá s donucovacími mechanizmy. Staví na oddělení moci výkonné od *„rozhodčí“*, včetně existence obecních *„rychtářů“* či *„šerifů“*[755] a *„soudnictví veřejného“*. Moc soudní má mít obdobnou strukturu a hierarchii jako vlády. Hlavní roli zaujímají obecní soudy s podřízenými policejními složkami. Závažnější protiprávní jednání řeší soudy okresní, krajské, zemské. Bolzano neopomíjí ani moc brannou i když neuvažuje existenci stálé armády. Každý občan (vyjma tělesně neschopných) musí být vycvičen k zacházení se zbraní a k obraně státu – vytyčen je požadavek všeobecné branné povinnosti.[756] Bolzanův nejlepší stát *„povolá proti ozbrojené intervenci závistivých sousedů do zbraně všechny schopné občany, kteří jsou již od mládí cvičeni a vychováváni k obraně vlasti. K tomu účelu jsou v obcích nejlepšího státu zřízena veřejná skladiště nezbytné výstroje“* (Loužil, 1978b, s. 96). Bolzanův pacifismus tudíž není nemístně naivní, nýbrž v mnohém i realistický a vlastenecký.

Bolzano připomíná příklady z historie ukazující, že i státy dlouho úspěšně se bránící útokům cizích států nakonec byly poraženy vzpourou vlastních občanů. Účelně zřízený stát se však vzpour obávat příliš nemusí,[757] neboť v něm nebudou lidé, kteří by bez své viny upadli do nouze nejnutnějších životních potřeb.[758] V Bolzanově státě musí mít každý příležitost pracovat a prací si zajistil živobytí.[759] Vyskytnou se přitom ovšem také jednotlivci, kteří leností a vlastní nedbalostí zapříčiní nedostatek svých zdrojů[760] (a budou i v ideálním státě nezaměstnaní),[761] ale tyto řídké případy nemohou – podle Bolzana – stát vážněji ohrozit.

Jaškovo resumé: *„Svoboda ve státě nezáleží na tom, že by mohl činiti každý, co by chtěl, ale že nikdo není nucen k něčemu, co jest zlo buď objektivně, buď – pokud možná – také podle jeho svědomí“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 63 – komentář M. Jaška)

---

branná jako pozadí moci výkonné: branná povinnost občanstva. Nepřítel vnější a vnitřní. Jak vzniká tento? Jaká opatření preventivní jsou tu jedině na místě?“ (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 53 – komentář M. Jaška).

[754] Bolzano *„nikdy nečekal, že svými reformami nadělá z lidi beránky …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 306 – komentář M. Jaška).

[755] Soudci mají mít k ruce *„vykonavatele … moci, policejní zřízence, hlídkové a bezpečnostní stráže*“ (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 35). Při výběru těchto strážců, jakýchsi obecních strážníků, má být přihlíženo též k jejich tělesné zdatnosti. Přičemž má být nutné dbát, aby jejich způsob života nebyl *„zvláště pohoršlivý“*, aby netrpěli *„vadami prchlivosti“*, které by je sváděly k *„zneužití zbraně“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 54). Podle (Kolman, 1958) Bolzano *„naivně“* připomíná, že tito *„nemají být vznětlivé povahy; policejní služba nemá být jejich stálým zaměstnáním“* (tamtéž, s. 143).

[756] Překladatel komentuje: *„Branná výchova a povinnost. Buď obecná!“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 57 – komentář M. Jaška).

[757] I když *„nepokoje vnitřní“* – *„požár vzbouření“* Bolzano zcela nevylučuje ani v účelně zřízeném státě (kdy se např. může většina vzepřít rozhodnutí rady starších). Za větší ohrožení ovšem považuje útoky z vnějšku.

[758] *„Nebude v něm totiž lidí, aby – bez své vlastní viny – upadli do nouze takové, do nouze ve všem, co se týká nejnutnějších potřeb životních …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 59).

[759] *„… bude míti každý příležitost, by si – chce-li pracovati – živobytí prací opatřil …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 59).

[760] *„… vinou vlastní nepíle a nedbalosti mohou míti v něčem nedostatek“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 59).

[761] Čemuž podle realistického mínění Bolzana nelze úplně zabránit ani v ideálním státě.

uvozuje pouze dvoustránkovou[762] kapitolu V., nesoucí název *O svobodě*. Všichni občané ideálního státu se mohou podílet na jakékoli činnosti, ovšem jejich svoboda není neomezená.

Svobodu totiž Bolzano rozhodně nezaměňuje s bezuzdností,[763] s naprostou volností jednání a zdůrazňuje nutnost podvolit se: *„Podvolujeme se totiž vždycky, že budeme – v něčem aspoň – jednati ne tak, jak bychom sami chtěli, nýbrž tak, jak toho žádá vůle celku“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 63).[764] Omezení svobody, při kterých jsou vyloučeny činnosti škodící společnosti, přitom nemá rozumný člověk pociťovat jako zlo.[765] Nicméně ve *„svobodě nemá být nikdo omezován více, než je rozumné a nutné“* (Brabec, 1981, s. 333). (Kolman, 1958) konstatuje, že na *„rozdíl od mnohých utopistů, kteří chápali svobodu anarchisticky, jako právo každého jednotlivce jednat podle vlastního uvážení, ji Bolzano podřizuje zájmům společnosti“* (tamtéž, s. 144).

J. Loužil rekapituluje: *„Pravá svoboda spočívá v tom, že nikdo není nucen společností a jejím uspořádáním ke zlu; v případě nezbytí však může být donucen k dobru, aniž by v tom mohl vidět porušování své svobody“* (Loužil, 1978b, s. 97).[766]

Správný a nesprávný výklad rovnosti otevírá důležitou kapitolu VI., pojmenovanou *O rovnosti*, kterou vnímá Bolzano šířeji nežli pouze rovnost politickou. Bolzano si uvědomuje neurčitost hesla o volnosti a rovnosti a přistupuje k podrobnějšímu rozboru. Nepočítá však se stejnými občanskými právy a povinnostmi pro všechny. *„Naprostá rovnost všech práv a povinností, míní-li se tím požadavek, aby všem občanům státu bez rozdílu byla přiznávána zcela stejná práva a ukládány tytéž povinnosti, rovnost taková – toť něco, čeho si nemůže přáti člověk rozumný“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 65).[767]

„Nemůže být totiž sporu o tom, že jest třeba, by se práva lidí, jejich povinnosti řídily na jedné straně jejich potřebami, na druhé straně však také jejich – silami“ (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 65-66). Při stanovení povinností a práv lidí je nezbytné přihlížet k individuálním potřebám a schopnostem lidí. Ani ve svých exhortách nepovažoval

---

[762] „*Otázku svobody odbývá Bolzano dost stručně; je to totiž pojem pouze negativní. Již sám vstup do občanské společnosti znamená omezení svobody jednotlivce, totiž jeho podřízení vůli celku“* (Loužil, 1978b, s. 96).

[763] *„Bolzano mnohokrát zdůrazňuje, obdobně jako Klácel ..., že politická svoboda není žádná nevázanost; ... vyzdvihuje pak vždy především svobodu svědomí“* (Seidlerová, 1963, s. 84). K bolzanovcům řazeného F. M. Klácela představují subkapitoly 4.1.a 4.2. – srov. (Klácel, 1836a).

[764] *„Z donucovací funkce státu vyplývá, že občané mají vůči státu povinnosti, příslušenstvím ke státu je jejich svoboda omezena“* (Seidlerová, 1963, s. 84).

[765] Bolzano píše: *„Leč jen pošetilcům nebo lidem, kteří nesmýšlejí počestně, může býti nevhod takovéto obmezení svobody. V očích rozumného není zlem ...“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 63). Loužil uvedené interpretuje následovně: *„Rozumný člověk ... takové omezení své svobody jen vítá. Rozhodující je, aby stát byl uspořádán tak, aby jednotlivce nic nesvádělo (například naděje na zisk, strach z trestu) k něčemu, co je zlé buď objektivně nebo podle jeho svědomí“* (Loužil, 1978b, s. 97).

[766] Přičemž zmiňuje hlubší filozofické kořeny tohoto nahlížení svobody. „*Svobodu, která by spočívala pouze v možnosti volby, aniž bychom přitom byli determinováni nějakým platným důvodem, nepovažuje Bolzano za dokonalost schopnou a hodnou pokroku a růstu. Taková svoboda je cizí i Bohu a nemáme ji očekávat ani v posmrtném životě. Bolzano zdůrazňuje jiný význam slova svoboda. V tomto smyslu „je naše vůle svobodná nejen zde, ale zůstane svobodná navěky, nejen v té míře, v jaké je svobodná nyní, nýbrž bude tím svobodnější, čím déle budeme trvat a zdokonalovat se ...““* (Loužil, 1978b, s. 97, s odkazem na Bolzano, 1827a).

[767] Podle (Brabec, 1981) Bolzano: *„V kap. 6 „O rovnosti“ ukazuje na škodlivost nerovnosti v právech a povinnostech, i když uznává, že naprostá rovnost je už od přírody nemožná. Žádá zvláště, aby majetek jednotlivce nemohl příliš vzrůstat, protože takový majetek vzniká hlavně tam, kde jiní chudnou. Dále je nutno zrušit všechna dědičná privilegia i břemena“* (tamtéž, s. 333).

úplnou abstraktní rovnost Bolzano za žádoucí.[768] Bolzano upozorňuje na mnoho rozdílů – *„i v potřebách i v silách lidských“* (tamtéž, s. 66) – díky různosti pohlaví, nestejnosti věku nebo vlivem přirozeného vnitřního založení každého člověka. Bolzano se táže: *„… měli bychom snad – nic toho nedbajíce – ukládati ženě tytéž povinnosti jako muži, dítěti přiznávat stejná práva jako dospělým?“* (dtto). Odpovídá: *„To nenapadlo ještě nikomu!“* (dtto).[769]

Bolzano, dospívá k závěru, že: *„Nepřejme si, aby stát přiznával tatáž práva každému a aby kladl na každého tytéž požadavky! Přejme si jen, jsme-li rozumní, aby stát nečinil rozdílů ani v požadavcích ani v tom, co komu přiznává, pokud toho nelze ospravedlniti rozdílností sil, aby nezaváděl ani netrpěl nijakých nerovností mezi občany, pokud jich nežádá blaho celku …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 67). Každý rozdíl v míře občanských práv musí být plně odůvodnitelný nejvyšším mravním zákonem.[770]

Bolzano konstatuje existenci škodlivých výsad a nerovností ve všech stávajících státních zřízeních, kdy jako *„zvlášť škodlivé“* nerovnosti označuje nerovnost majetkovou (vybíhá-li z jistých mezí) a nerovnost rodovou, kterým se věnuje podrobněji. Bolzanův důraz na nerovnosti založené na rozdílech majetku a původu spojuje Loužil s tím, že jsou *„příznačné pro dobu přechodu od feudalismu ke kapitalismu“* (Loužil, 1978b, s. 98).

U nerovnosti majetkové Bolzano popisuje její vznik, důsledky a dovolené meze. Úvodem přitom zdůrazňuje: *„Že plná rovnost majetku ve státě není věc ani možná ani žádoucí, to předem připouštím …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 67). Za pozitivní a žádoucí považuje to, aby občan svými ctnostmi v podobě přičinlivosti a spořivosti nashromáždil majetek, který převyšuje *„několikrát to, co by naň připadlo, kdyby se majetek všech na stejné díly rozdělil. Zhoubným zřízením, jehož by se podle mého nikde trpět nemělo, jest zařízení takové, že připouští, by majetek jednotlivcův vyrostl na příliš velkou výši, na př. nad stonásobek toho, co by vycházelo z řečeného průměru …“* (tamtéž, s. 68). Což je konfrontováno s poměry ve stávajících státech s přílišnými majetkovými nerovnostmi, které *„stát trpí, chrání“* (dtto). Bolzano zdůrazňuje, že: *„Bohatství takové nemůže totiž vzniknouti, než když – zchudnou jiní!“* (dtto). Argumentaci proti velkému bohatství rozvíjí kapitola XXII.

---

[768] V tomto postoji *„je v zárodečné podobě obsažena moderní kritika formální buržoazně-demokratické rovnosti občanů před zákonem, rovnosti, která tím, že přiznává podstatně nestejným lidem stejné povinnosti a práva, utvrzuje de facto jejich nerovnost“* (Loužil, 1978b, s. 97).

[769] *„… je třeba, aby se práva lidí a jejich povinnosti řídily jejich potřebami a také jejich silami … Vždyť kolik je rozdílů mezi námi lidmi, jak co do potřeb, které pociťujeme, tak co do sil, jimiž jsme obdařeni, rozdílů, které jsou dány od přírody a které nelze odstranit, jako nelze měnit přírodní zákony! … A měli bychom snad – nedbajíce na nic – ukládat ženě tytéž povinnosti jako muži, přiznávat dítěti stejná práva jako dospělým?“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 40-41). Bolzano dodává: *„To nenapadlo ještě nikomu!“* (tamtéž, s. 41). Dnešní (hyper)liberální pokrokáři však takto činí, nedbajíce Bolzanova zdůrazňování, že po rovnosti je nutno *„volat s rozumem“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 66). Včetně rovnováhy mezi právy a povinnostmi. Bolzano přitom občanské povinnosti neopomíjí a klade na tyto důraz snad i větší nežli na práva.

[770] Bolzano neignoruje rozdíly *„pohlaví, věku i temperamentu, rozdíly v potřebách i schopnostech. V „nejlepším státě“ však není takových nerovností, jež nejsou nutné pro blaho celku“* (Kolman, 1958, s. 144). Ve stávajících společenských uspořádáních mají existovat škodlivá privilegia a *„jsou mezi nimi dvě nejzhoubnější; nerovnosti v majetkových poměrech a v právech, jež jsou podmíněna původem“* (tamtéž). Pro úplnou majetkovou rovnost – na rozdíl od mnoha utopistů – Bolzano ale není, což odůvodňuje, jak je níže precizováno. Rodové stavovské rozdíly mají zmizet všechny – *„Synovi slavného člověka mají vychovatelé připomínat otce, aby syn následoval jeho příkladu, ten však nesmí mít možnost těžit z toho nějaké osobní výhody“* (dtto).

(Seidlerová, 1963) připomíná Bolzanův poznatek, že *„bohatství přináší svému nositeli politickou moc“* (tamtéž, s. 75).[771] Odcitujme širší znění, jehož obsah překladatel avizuje coby *„Poměry v dnešních státech“, resp. „Politická moc peněz“: „… nepřesáhne-li takový majetek, jehož nabyl občan zdatností, ba někdy také jenom shodou okolností, jistých mezí, není důvodu ke steskům, že zbohatnutím jednoho ostatní – zchudnou. Netřeba mít obav, že by užil toho bohatství, aby vykonával vliv na jiné a je ovládal ke škodě celku. Obojí však nutně nastane, kdekoliv jest majetková nerovnost, jakou zříme skoro ještě ve všech státech nynějších, v nichž majetek jednotlivcův, jejž stát trpí, chrání a jejž pokládá za správně nabytý, jest někdy tak veliký, že by stačil tisícům při stejném dělení …. Bohatství takové nemůže totiž vzniknouti, než když – zchudnou jiní! Nemůže trvati, aby nezískával jeho držitel krok za krokem nebezpečný vliv na spoluobčany a aby časem nepoznal, že a jak lze toho vlivu užíti. Či není ten, kdo může rozdávati tisícům, jim pomáhati v jejich tísni, bídě, už proto jen, že tolik má, člověk velmi nebezpečný státu, ačli není při tom zcela osvědčených zásad mravních, zcela osvědčených ušlechtilých snah? Nemůže prostě tím, že tomu dá a tomu něco přislíbí ze svého nadbytku, míti vliv na vůli mnoha občanů, dávati jí směr, jaký se mu zlíbí, jakého mu někdy … potřebí?“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 68-69). Bolzano uzavírá slovy: *„Toť však jest věc jasná sama sebou tak, že není třeba širokého důkazu“* (dtto).

Bolzano rekapituluje *„stinné stránky“* přílišné majetkové nerovnosti, nicméně nepopírá, že jistá majetková nerovnost *„byla nutná, aby lidstvo dosáhlo té výše kulturní, na jaké je dnes“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 69). Tedy, že tato vždy škodlivá v minulosti nebyla. Uvádí příklady mecenášské podpory ze strany boháčů, kterých však již není – podle mínění Bolzana – nyní třeba. *„Dnes netřeba již čekati na přízeň boháčů, jde-li o věc, která zasluhuje podpory, o podnik všeobecné prospěšný! Dnes dovedeme si jinak opatřiti náklad na to potřebný! Dovedeme si jej opatřiti daněmi …“* (tamtéž, s. 70).[772]

K *„dobrodiní“* mecenášů se ještě vrací a dobrodincům z pozice obdarovaného vzkazuje: *„Ale vězte, že i to jest zlo, jehož nelze trpěti ve státě zařízeném účelně, aby jenom na Vás a na Vaší vůli záviselo, kterak užijete toho bohatství, zdali k obecnému dobru nebo – ke škodě! Vězte dále, že by byli mnohem šťastnější, kdož žijí z Vašich dobrodiní, kdyby při rozumném zařízení státu nebylo jim třeba Vašich milostí, kdyby mohli žíti z toho, na co mají plný, zákonitý nárok, co jim patří zcela bezpečně! Vězte konečně, že – máte-li i sami jistotu, že Vaše budoucnosti, bohatství Vás k ničemu zlému nesvede – nikdo z Vás přec neručí, že tomu bude tak i u Vašich … dědiců, ba že spíše podobá se pravdě, že je dříve nebo později zkazí toto bohatství“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 72).[773]

---

[771] S odkazem na (Bolzano, 1932, s. 26). In (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981) pasáž o politické moci velkého bohatství zní: *„Což není ten, kdo může rozdávat tisícům lidí, pomáhat jim v jejich tísni a bídě, už proto státu velmi nebezpečný, nemá-li přitom osvědčené mravní zásady a vůli? Což nemůže prostě tím, že jednomu dá a druhému něco ze svého nadbytku slíbí, mít vliv na vůli mnoha občanů usměrňovat ji, jak se mu líbí a jak potřebuje?“* (tamtéž, s. 42).

[772] *„Bolzano by byl ochoten souhlasit s jediným ospravedlněním bohatství, totiž tím, že lidem umožňuje konat dobro. Ale v nejlepším státě neobstojí ani to, neboť v něm nelze připustit, aby záviselo na libovůli jednotlivce, k čemu použije svého majetku, zda ku prospěchu všech, či k jejich škodě“* (Loužil, 1978b, s. 98).

[773] S pocity toho, kdo sám často byl na *„dobrodiní“* mecenášů závislý. (Doležalová, 2018) připomíná morální aspekt teze, že bohatý se sám rozhoduje, zda bohatství využije k dobru anebo zlu a zároveň zneužívá almužny jako záruky věčné blaženosti. A odkazuje na A. Bráfa, který v díle *Almužna a mzda* (Bráf, 1883) argumentuje, že každý by měl mít možnost žít nikoliv z almužny, nýbrž z platu za svou práci. Srov. (Džbánková, 2007).

Bolzano se neomezuje pouze na konstatování o škodlivosti přílišné majetkové nerovnosti, nýbrž nastiňuje i metodu řešení. Vyrovnávání majetku se má uskutečnit postupnými reformami dědického práva – *„… ne náhle, ne horem pádem, ne najednou, nýbrž postupnými reformami …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 72). Čímž se *„zbavíme … také výčitek, že působíme zvláštní nesnáze těm lidem, když je nutíme, aby najednou a náhle upustili od způsobu života, v němž vyrostli a na který si navykli. Vždyť to bude trvat ne jediný lidský věk, nýbrž zajisté i několik, než se dojde k oné majetkové rovnosti, jíž jest třeba … státu, zřízenému – rozumně a účelně“* (tamtéž, s. 72-73).[774] *„Odpůrce, kteří namítají, že je kruté a nespravedlivé vyvlastnit naráz boháče a vytrhnout je z navyklého způsobu života, uklidňuje Bolzano poukazem, že to bude trvat několik lidských věků, než dospějeme k žádoucí rovnosti, takže bohatí lidé budou mít čas si zvyknout!“* (Loužil, 1978b, s. 98).

Vedle majetkové nerovnosti, kde Bolzano zastává stanovisko umírněné, je blíže specifikována nerovnost rodová. Přičemž Bolzano *„pokud jde o dědičné výsady a břemena rodu, trvá nekompromisně na jejich naprostém odstranění“* (Loužil, 1978b, s. 98). *„Co lze připustiti v tomto směru, co však nejurčitěji odmítnouti?“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 65 – komentář M. Jaška). *„Žádnému občanu nebudiž jen proto, že jest či není toho či onoho původu, že byli tím či jiným jeho rodiče, ani přiznávána jakákoli výhoda, ani ukládáno, aby snášel jakýkoli trpký toho důsledek!“* (tamtéž, s. 73). Podle Bolzana musí k tomu, z jakých předků je člověk zrozen (neboť děděny jsou sklony k vlastnostem nejenom dobrým, nýbrž i zlým) přihlížet výchova. *„I v nejlepším státě bude ovšem nutné přihlížet poněkud k tomu, z jakých předků se kdo narodil, neboť nelze popřít, že se sklony k rozmanitým dobrým a bohužel i zlým vlastnostem dědí“* (tamtéž, s. 44). Dodává ale: *„Avšak – jenom výchova!“* (tamtéž, s. 73). Stát má věnovat adekvátní péči výchově dětí, které se narodily problematičtějším občanům. Přičemž Bolzano pevně věří, že dědičné sklony k neřestem je možné výchovou ovlivnit a potlačit. Oceňováno v ideálním státě má být *„šlechtictví ducha“*, zásluhy a práce. Bolzano odmítá nepotismus i protekci, a především varuje před uzavíráním cest ke vzdělání a různým hodnostem a úřadům osobám jakkoli *„nízkého původu“*.[775] Dotyčný ovšem musí po vzdělání toužit a jeho učitelé musí dosvědčit jeho nadání.

Svoboda svědomí a svoboda myšlení vyžaduje i svobodu náboženskou, včetně náboženské tolerance, jak líčí kapitola VII. *O svobodě myšlení a svědomí*.[776] V ideálním státě by nemělo být možné nic, co by člověka svádělo dělat špatné věci anebo předstírat, že přijímá pravdy,

[774] K čemuž překladatel poznamenává: *„Rozvážnost a klid, avšak také důslednost!“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 73 – komentář M. Jaška).

[775] *„Připomeňte tisíckrát synovi velikého muže otcovy zásluhy, naznačte mu tisíckrát, že doufáte, že i on bude jednat stejně! Jenom to nepokládejte za předem jisté! Jen mu nedávejte v ničem přednost, jen mu neposkytujte nic, co si zasluhuje teprve ten, kdo podal přesvědčivé důkazy svých skvělých vlastností. Nedávejte mu ani větší příjmy, ani netrpte, aby jeho hlas a přímluva měly větší vliv a větší váhu než hlas a přímluva kohokoli jiného, kdo se – až na nízký původ – nachází ve stejných poměrech! Netrpte, aby jen pro tento původ zastával ve státě místo, z něhož by se musel odstranit někdo jiný, kdo sice není téhož původu, ale svým jednáním a chováním poskytuje více naděje, že toto místo čestně zastane!“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 45).

[776] Jašek její obsah shrnuje: *„Interkonfesijnost státu, jakkoli jest žádoucí, ba nutná, neznamená lhostejnost státu k smýšlení náboženskému, tím méně pak mravnímu. Stát však: a) Nedávej přednost žádnému vyznání náboženskému, b) Dopřávaj naopak volnosti kultu a rituálních zvyklostí, pokud se nepříčí zásadám mravním, c) Nepřejímejž hmotných závazků (placení kněží), d) Šetři důsledků zásad náboženských, avšak e) Nebuďte mu směrodatné, jde-li o konflikt se zákonem, f) Stát pečuj i o pokrok v tomto směru, nečině však více než co dovolují poměry“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 76 – komentář M. Jaška).

kterým vnitřně nevěří. Zásada svobody, vytyčená v kapitole páté, *„vyžaduje kromě jiného, aby stát – co možná – odstranil ze svého zřízení, co by nadějí na zisk anebo bázní před škodou svádělo občana, aby přisvědčoval něčemu, co za pravdu nepokládá, či aby se aspoň tvářil tak, jako by za pravdu přijal, čemu v srdci – nevěří. Platí to o každém smýšlení …, tím spíše pak o smýšlení náboženském, o tomto tím více, čím jest větší zkáza mravní a oč ubožejší jest stav člověka, který náboženství pouze ústy vyznává, a jen proto, že se k tomu hříšně nutí, že sám sebe k tomu hříšně přemlouvá“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 76).[777]

Bolzanův účelně zřízený stát nesmí dopustit, aby občané byli upřednostňováni podle náboženského smýšlení, a nesmí být ani odměnami lákáni k jakékoli víře (včetně přinášení krvavých obětí, ale ani celibátu). *„Stát jako takový nesmí žádné náboženství prohlašovat za vládnoucí a dávat jeho vyznavačům přednost před ostatními občany, neboť tím by jen přispíval k šíření přetvářky a pokrytectví“* (Loužil, 1978b, s. 99). Přitom však členové vlád nemají na svou víru rezignovat, nýbrž naopak – *„Každý se při výkonu svých povinností musí řídit tím, co i uznává za správné, tedy i tím, co mu ukládá náboženství, které s přesvědčením vyznává. Stejně jako stát nesmí ovšem ani nikdo jiný vnucovat občanům své názory“* (dtto).

Ideální stát nemá ustanovovat kněží, ale ponechat jejich volbu příslušníkům vyznání.[778] Současně by jim měl přenechávat jejich hmotné zabezpečení.[779] Bolzano tímto prosazuje odluku církví od státu. Hlásání nových náboženských názorů má být dovoleno, za určitých podmínek, pouze v knihách a nikoli např. na veřejných přednáškách. „*Rovněž nelze trpěti, aby někdo, kdo chce hlásat nové náboženské názory, od nynějších odchylné, začal tím, že by je šířil mezi mládeží – ústními přednáškami … To lze dovoliti nanejvýš jen ve spisech …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 78). Bolzano je *„pro svobodu náboženského přesvědčení, ale omezuje ji v otázce náboženského učení; je sice pro to, aby bylo umožněno hlásání i tzv. kacířství, ba i úplné nevíry, ale pouze vědeckou formou učencům, nikoli z kazatelny, lidu nebo při vyučování dětí …“* (Seidlerová, 1963, s. 113-114).[780]

Ideální stát by měl podporovat myšlenky náboženství, které pokládá za správné a šířit je všemi dovolenými prostředky, především prostřednictvím výchovy.[781] Stát má hodnotit z hlediska obecného blaha konkrétní náboženství, vážit klady a zápory, nesmí však násilím obracet na víru. Stát také má zajistit svobodnou změnu přesvědčení a přestup k jinému náboženství. Stát si nesmí nic vynucovat násilím, sliby či pohrůžkami jen proto, že určité

---

[777] Podle (Brabec, 1981) Bolzano: *„Co se týče svobody smýšlení a svědomí (kap. 7), žádá, aby stát odstranil ze svého zřízení pokud možno všechno, co by „nadějí na zisk nebo strachem před škodou“ svádělo občana, aby přisvědčoval něčemu, co pokládá za nepravdu, nebo aby se alespoň tvářil tak, jako by za pravdu přijímal, čemu v srdci nevěří. Zde si zvlášť všímá poměru státu k náboženství a žádá velkou opatrnost a ohled na svědomí příslušníků různých vyznání“* (tamtéž, s. 333).

[778] *„Náboženská obec má právo sesadit kazatele z úřadu, pokud by pohoršoval způsob jeho života. V rozumně uspořádaném státě nesmí být dávána občanům větší práva nebo přednost podle toho, jakého jsou vyznání, nýbrž jen podle jejich činů. Administrativní úředníci se nemají chovat nábožensky nelišně a kdykoliv jde o nějaké nařízení, které se týká lidí jiné víry, než sami vyznávají, mají se vmyslit do jejich způsobu myšlení, aby pochopili, jak na ně bude toto nařízení působit“* (Brabec, 1981, s. 333).

[779] Srov. kapitolu XXVI. *Příjmy a vydání státu, Zdanění občanů* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[780] Srov. (Novotný, 1982).

[781] Vláda státu smí *„užíti všech, arciť jen dovolených prostředků, k nimž ovšem patří také zvláště škola, výchova …, by se náboženské názory, jež po pokládá za rozumné a blahodárné, víc a víc šířily …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 81).

vyznání považuje za nepravdy. Násilí (včetně náboženských tažení a válek) má být zlem v každém případě, v náboženství však obzvláště. Násilí plodí pokryteckou poslušnost. Každému má stát povolit jeho náboženské obřady, neboť zákazy mají působit větší zlo nežli obřady samotné. Stát by tedy neměl příliš omezovat šíření idejí, které se vládě zdají nesprávné,[782] pokud se ovšem nejedná o učení, která jsou pro stát nebezpečná a ohrožují obecné blaho.[783] Bludné názory a názory škodlivé by měl stát vymýtit *„z lidu osvětovou činností“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 81). Trestat má jen za činy proti zákonu – postihovat a nikoli pronásledovat.

Myšlenky týkající se náboženství v účelně zřízeném státě – kde nemá existovat *„státní náboženství, jehož výsada je založena na zištnosti, strachu a pokrytectví, ale existuje svoboda propagandy náboženských názorů ... i propagandy atheismu“* (Kolman, 1958, s. 144-145) – označuje Kolman za pokrokové a vyjadřuje sympatie a úctu ke knězi, který tyto formuloval.

Bolzano zůstal pedagogem po celý život, i když mu veřejné vyučování bylo zakázáno. Jak již bylo výše opakovaně naznačeno, v ideálním státě mají výchova a osvěta prvořadý význam. Proto Bolzano ve svém reformním projektu zvláštní pozornost věnuje výchově, školství a vzdělání vůbec. První a nenahraditelnou výchovnou péči poskytuje dětem rodina, další výchovu a vzdělání mládeže již zajišťují státem zřízené a vydržované školy.

Principy výchovy v rodině, vzdělávání ve školách obecných a školách pokračovacích, lidovýchovu, školství vyšší a výchovu studující mládeže načrtává kapitola VIII. *O výchově a vyučování. „Rodiče – toť nejpřirozenější pěstouni a vychovatelé svých dětí ... Budiž tedy svěřena i v našem státě první péče o děti, jejich první výchova zpravidla rodičů“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 84).[784] Následně děti vstupují do škol obecných. „*V každé obci, jež se skládá asi ze sta rodin, budiž aspoň jedna škola obecná se dvěma nebo třemi učiteli. Navštěvovati ji budou děti do čtrnácti, do patnácti let“* (tamtéž, s. 85).[785]

Stejná učební osnova se týká chlapců i dívek. S předměty: *„návody užívání smyslů, k pozornosti při tom – k myšlení: cviky tedy hmatu, čichu, zraku atd.“* (Bolzano, 1932,

---

[782] *„Je zajímavé, že Bolzano, který sám dokazoval rozumnost křesťanského náboženství a z něho zvláště katolického, nedoporučuje mínění, že by se měl stát držet jen „rozumového náboženství“, protože je velmi těžké rozhodnout, které náboženství je nejvíce rozumové, podobně i co je pověrečné a bludné. Celkem doporučuje krajní tolerantnost a opatrnost v zasahování státu do náboženských věcí, jistě ovlivněn škodami, které toto zasahování rakousko-uherských monarchů způsobilo“* (Brabec, 1981, s. 333-334).

[783] Loužil připomíná pragmatickou a filantropickou úvahu, které zde figuruje: *„Bylo by kruté a nespravedlivé zakazovat učení, které se sice vládě zdá nesprávné, ale které – aniž poškozuje společnost – přináší svým vyznavačům útěchu a uklidnění“* (Loužil, 1978b, s. 100). Šířeji lze zopakovat Bolzanovu aplikaci kritéria mravní prospěšnosti, včetně zakotvení Bolzanovy etiky v metafyzickém řádu světa, ústící i do mravní povinnosti *„vyhýbat se v určitých případech pravdě a poznání“* (tamtéž, s. 139). To, že Bolzano – *„fanatik objektivního vědeckého poznání, pověstný svou metodickou přísností, přesností a zevrubností, muž, jehož logika je založena na konceptu „pravdy o sobě“ ... hájí ... „užitečnost a blahodárnost klamu“ ...“* (dtto) – dle Loužila *„působí překvapivě“* (dtto). V duchu respektování nejvyššího mravního zákona je např. povinností *„utajit objev, který by poškodil blaho celku. Podle Bolzana ... máme nejen zatajit nebezpečnost poznání, nýbrž dokonce záměrně klamat (sebe i druhé), vyžaduje-li toto ctnost ...“* (tamtéž, s odkazy na Bolzano 1849-52, zde 1852, s. 40, 43).

[784] Pouze v případě neschopnosti rodičů výchovné úkoly plnit (pro špatný, nezřízený život, pro prchlivost), mohou jim být děti odňaty a svěřeny jiným rodičům. Vždy však v jiné obci (aby se nedozvěděly, proč byly odňaty). Jiným rodičům jsou svěřovány i děti, kteří své rodiče ztratily.

[785] Bolzano – podle M. Jaška – úmyslně neuvádí *„hranic věku, pro který jest tato škola povinná“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 311 – komentář M. Jaška). Řešit se uvedené zřejmě má individuálně, nejenom podle věku, nýbrž i podle vyspělosti dítěte.

s využitím českého překladu 1934, s. 85), tělocvik,[786] náboženství – *„avšak jenom to, které lze zváti podle rozhodnutí vlády rozumným, a to pouze se svolením rodičů“* (tamtéž, s. 86), přírodopis *(„… jenom vskutku důležité věci o zvířatech, rostlinách a nerostech, zvláště však o těle lidském …“* (dtto)), zdravověda, počtářství, měřičství a mechanika, čtení a psaní, zpěv, správné vyjadřování v jazyce mateřském (vedle toho i jiný jazyk – pro dorozumívání mezi národy, jako kdysi latina),[787] poučné výňatky z dějepisu, trocha zeměpisu, o zákonech státních (přiměřeně věku mládeže) a *„konečně se učiž … všechna mládež, byť ne zrovna ve škole, nýbrž u někoho v obci té či oné rukodílné práci, aby se jí mohl později buďto zcela anebo aspoň z části živiti nebo se jí aspoň v prázdné chvíli užitečně baviti …*“ (tamtéž, s. 87). Za cennou Bolzano považuje osobní zkušenost, tudíž učení neprobíhá pouze v lavicích a žáci mají povinnost věnovat se manuální práci pod dohledem zkušených řemeslníků ve veřejných dílnách. Každý mladý se mimo školu učí *„nějakému řemeslu či jiné rukodělné práci, která se později stane zdrojem jeho obživy nebo aspoň užitečné zábavy“* (Loužil, 1978b, s. 100).

S rozsahem a náročností programu výuky se lze podle Bolzana *„vyrovnat jen při účelném uspořádání látky a správném metodickém postupu. Nesmí se také šetřit na učebnicích, názorných pomůckách, modelech atd.“* (Loužil, 1978b, s. 101). Bolzano popisuje požadavky na učitele,[788] vzdělávací metody,[789] učebnice či pomůcky[790] apod. Bolzano kritizuje a odmítá *„polovědění“*, přičemž navrhuje, jak se tomuto nešvaru bránit. Loužil ohledně povrchní polovzdělanosti píše: *„Polovzdělanost netkví v tom, že známe jen určitou (pro nás důležitou) část předmětu, nýbrž ve znalosti pouček vytržených ze souvislostí a bez schopnosti správně je využít“* (Loužil, 1978b, s. 101). Podle samotného Bolzana: *„Polovědění jest spíše cosi chybného ve stavu vědění, a lze si právem stýskati do polovědění jen tam, kde se někdo naučí jen několika z celku vytrženým poučkám, aniž by jim náležitě rozuměl a dovedl jich správně užíti, takže závěry, jaké z nich vyvozuje, bývají zpravidla nesprávné … Takovému polovědění se má a múze zabránit při každém učení, i když jde v něm třeba jen o sebe menší úryvky a zlomky věd“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 90-91).[791]

Mládež s nadprůměrnými schopnostmi a láskou k vědění pokračuje ve školách vyšších-pokračovacích – *„avšak jenom se souhlasem vlády (okresní anebo zemské atd.), ježto jenom ona může věděti, není-li studujících nadbytek“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 92). Ostatní se další věci potřebné k životu (především ty, které děti obecných škol

[786] Bolzana v souvislosti s filozofickou tradicí poukazující na blahodárnost tělesné výchovy a tělesné kultury (obdobně jako J. A. Komenský, J. Locke či J. J. Rousseau) zmiňuje (Oates-Indruchová, 2003).

[787] *„Projevem Bolzanova osvícenského univerzalismu je požadavek, aby se vedle mateřského jazyka naučila mládež v základní škole ještě jednomu – blíže nejmenovanému – jazyku, který by sloužil obecnému dorozumění mezi národy jako kdysi latina“* (Loužil, 1978b, s. 101).

[788] *„Když to bude řádný muž – člověk dobrý a zdravého rozumu, nechmurné mysli, bude-li mít trochu lásky k povolání, a ovšem také bude-li i náležitě poučen, jak si počínati v této učitelské činnosti, učiní i více, než tu slibuji“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 88).

[789] Jednou z klíčových zásad má být, *„aby poznatky, které chceme dětem vštípit, byly podávány v náležitém pořádku“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 51). Přičemž mají být propojovány znalostí ze všech vyučovaných předmětů. O prvouce Bolzano píše *„… je totiž nutné sbírat a spojovat vědomosti z rozmanitých oborů, a to tak, aby již touto rozmanitostí a střídáním bavily duši dítěte, zaměstnávaly pokud možno všechny jeho síly, aby také to, co následuje, bylo jasnější a poutavější díky tomu, co předcházelo, aby nikdy nevzniklo mrtvé vědění, nýbrž jen živé a plodné poznání a živé a plodné přesvědčení dítěte“* (dtto).

[790] Včetně pomůcek názorných či i didaktických kreseb na veřejných budovách.

[791] Bolzano uvádí příklady polovědění z lékařství a klade i otázku: *„Nezpůsobí-li snad některé z těch vědomostí více škody nežli užitku, když se všeobecně rozšíří?“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 90).

ještě nedokáží pochopit) mohou dozvědět ve vyšších školách lidových – *„které zovu nedělní a sváteční“* (dtto).[792] *„V případě potřeby jsou chlapci a dívky vyučováni odděleně a poučení dívkám dávají ženy“* (Loužil, 1978b, s. 102). Důležitou funkci lidovýchovy sehrávají obecní knihovny v každé obci, které všem generacím poskytují užitečné knihy k sebevzdělávání.

Bolzano zmiňuje vyšší školství a nároky na něj kladené.[793] Z frekventantů vyšších škol se mají rekrutovat nejvhodnější kandidáti na úřady a funkce. Vyšší školy jsou již diferencovány podle oborů. Obsahovou náplní výuky se Bolzano podrobněji nezabývá, věnuje pozornost především otázkám výchovným. *„Protože studenti jsou ve věku pohlavního dospívání, je třeba aby byli pod pečlivým, ale nevtíravým dohledem. Chlapci a dívky mají žít odděleně a kromě toho mají být vzdáleni městskému ruchu“* (Loužil, 1978b, s. 102).[794] Přitom studenti nemají žít v *„úzkoprsé uzavřenosti“*, mají navazovat přátelství a poznávat mladé z jiných krajů, což jim má v budoucnu umožnit navrhovat vhodné kandidáty na různé úřady. Bydlet mají studenti po třech ve městě, ve vyhrazených ubikacích, kde je kontrolně navštěvují učitelé a jejich pomocníci. Studenti se stravují ve společných jídelnách, volný čas i zábavu taktéž tráví společně. Zmiňovány jsou i jisté akademické svobody, internáty a koleje, úkoly a povinnosti učitelů, průběh zkoušek[795] a podrobení se nové zkoušce při nástupu do úřadu.[796]

U Bolzanových pedagogických názorů oceňuje (Kolman, 1958), že tyto *„daleko předstihly jeho dobu. Pozornost upoutávají obzvlášť jeho požadavky, aby bylo odstraněno biflování, aby žáci byli seznamování se základy medicíny a aby ve školách byly zavedeny ruční práce a společná výchova pohlaví“* (tamtéž, s. 146). *„Bolzanův návrh školské soustavy – její komplexnost, důsledné zaměření na praxi, polytechnizace, sepětí s cíli a potřebami společnosti – patří k nejpozoruhodnějším částem jeho utopie ...“* (Loužil, 1978b, s. 103).[797]

„Jako pečuje účelně uspořádaný stát cílevědomě o vzdělání svých občanů, tak se také staré o jejich zdraví a o bezpečnost jejich života“ (Loužil, 1978b, s. 103). Cenu zdraví a života vyzdvihuje Bolzano v úvodu stručné kapitoly IX. *Péče o zdraví a život*.[798] Klade si také

---

[792] Podle Jaška však Bolzano neníní, že by byly tyto navštěvovány *„jen ve dny sváteční, nýbrž také jindy, kdykoli to okolnosti dovolí“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 311 – komentář M. Jaška).

[793] Podle Jaška vyškrtává Bolzano např. gymnázia – *„Důvody má k tomu jednak věcné, jednak – sociální“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 312 – komentář M. Jaška). Bolzano má preferovat školy, resp. vzdělání spíše odborné a nikoli všeobecné. A to i důvodu, že stávající diplomy mají vést ke kastovnictví či pohrdání fyzickou prací. Nicméně přesnější podobu a podrobnosti ohledně organizace školství středního a vysokého Bolzano neposkytuje. O absolventech vysokých škol se zmiňuje kapitola XV. *Pěstování věd ve státě*.

[794] Srov. též kapitolu XXI. *Zřetel k rozdílům pohlaví* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[795] Zkoušky se konají minimálně jednou za půl roku. *„Učitelé nesmějí zkoušet nějaký svůj osobní systém, nýbrž skutečnou objektivní vědu a z ní zejména to, co má praktický význam. Žáci, kteří náležitě nepracují nebo se jinak špatně chovají, jsou ze studia vyloučeni“* (Loužil, 1978b, s. 102-103).

[796] *„Vysvědčení není v nejlepším státě trvalým dokladem o nabytém vzdělání; když se kdokoliv uchází o nějaký úřad, je povinen podrobit se nové zkoušce a prokázat, že má skutečně vědomosti potřebné pro výkon dané funkce“* (Loužil, 1978b, s. 103).

[797] Též (Seidlerová, 1963) píše: *„Bolzanův návrh školské soustavy je jednou z nejpozoruhodnějších partií jeho utopie“* (tamtéž, s. 102). Shrnuje: *„... velkolepý návrh školního vzdělání vší mládeže na náklad ideálního státu staví Bolzana po bok předním utopickým socialistům a komunistům“* (tamtéž, s. 105).

[798] *„Ježto život, zdraví člověka jsou největšími statky, na nichž ostatní vše téměř u člověka závisí, jest třeba státu, zřízenému účelně, učiniti vše, co učiniti může, aby byl občan na tak dlouho, jak to vůbec možné, v držení těch statků uchován. Platiž tu ... zásada: Běží-li o život lidský, o záchranu člověka, nebudiž žádná oběť příliš těžká, lze-li jí zachrániti život člověka, jen když není ... jiný život lidský, zcela – rovnocenný“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 99).

otázku, kdy je, a kdy není rovnocenný život dvou lidí.[799] Pro ideální stát Bolzano navrhuje kvalitní a bezplatné lékařské služby,[800] dostupné v každé obci – *„… budiž v každé obci lékař, tamtéž i bydlící …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 100). V každé obci tudíž má být lékař i nemocnice vybavená léky, nástroji a vším potřebným, včetně personálu. Bolzano neopomíjí ani zdravé podmínky na pracovišti, zvláště u tvrdě fyzicky pracujících. Lékaři nejenom léčí nemocné, nýbrž se věnují i prevenci. *„Velká pozornost se má věnovat předcházení nemocem, hygieně a šíření hygienických znalostí“* (Kolman, 1958, s. 146). Při péči o zdraví a život Bolzano zdůrazňuje odpovědnost státu ohledně výchovy, školství i lékařů, resp. povinností lékařů (se zmínkami týkajícími se komor lékařských, vyznamenávání zasloužilých lékařů, konzultací a spolupráce lékařů při vážnějších nemocech, epidemiích aj.).

Následujících pět kapitol (X. – XIV.), tedy více jak padesát stran Bolzanova spisu, je zaměřeno na témata hospodářská,[801] která jsou blíže rozebírána subkapitolou 3.2.

Jako vědec ve svém utopickém projektu, který má současně být vybudován na vědeckých základech, neopomíjí Bolzano věnovat pozornost postavení vědy a vědeckých pracovníků.[802] Na tyto cílí kapitola XV. *Pěstování věd ve státě*, začínající objasněním, co Bolzano rozumí slovy vědec, badatel, učenec. Připomíná, že zdaleka nikoli všichni studující na vysokých školách se stanou badateli – *„t. j . lidmi, kteří si činí vědeckou práci hlavním zaměstnáním“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 157).[803] Nastiňuje, za jakých podmínek stát (zde nikoli pouze obec nebo kraj) dovolí občanu, aby se zabýval vědou výlučně.[804]

Stát má badatele zajistit *„životně“* a přiznat jim též nárok na knihy a pomůcky.[805] K čemuž musí být učiněna příslušná rozhodnutí,[806] včetně zvláštního souhlasu vlády s každým nákladným vědeckým projektem. Výroční zprávy státu mají obsahovat bilance nákladů na vědecký výzkum a zprávy o výsledcích výzkumu. Podpora státu se vztahuje také na sdružení a společnosti vědecké. Členství v učených společnostech však nemá být spojeno s žádnými výsadami.[807] *„Učenecké ješitnosti a řevnivosti chce Bolzano čelit uplatňováním zásady, že při oceňování vědeckých úspěchů (objevů a vynálezů) budou spolu s jejich původci vždy uváděni také ti, kteří objev nejdříve přijali a napomohli jeho realizaci, stejně jako ti, kdo mu bránili a odporovali“* (Loužil, 1978b, s. 114).

---

[799] *„Tak mám zato, že jest třeba klásti větší váhu na záchranu matky než na život plodu, dítěte, ježto jest … málo naděje, že po smrti matky dítě, byť i … zachráněno, uchová se na životě a vyššího věku dospěje“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 99).

[800] *„Léčení (lékař i léky) má být bezplatné, na účet obce, kraje nebo země“* (Kolman, 1958, s. 146).

[801] Kterým se věnuje ještě kapitola XXVI. *Příjmy a vydání státu. Zdanění občanů* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[802] Role vědy v ideálním státě (včetně neexistence výsad pro členy vědeckých společností, nutného svolení státu pro vykonávání vědecké práce či nemožnosti šíření vědeckých názorů, které se vládě státu zdají nebezpečné a nesprávné) má být odrazem *„dvojakosti“* Bolzanova postoje ke vědě. Postoj typicky osvícenský, leč současně i vyzdvihování spekulativní složky vědy a především snaha smířit vědu s náboženstvím, jak precizuje kapitola 1.

[803] Někteří si např. zvolí dráhu soudcovskou, pro kterou je vysokoškolské vzdělání nutné také.

[804] *„Jak podporuje pěstitele věd, čeho od nich navzájem vyžaduje?“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 157 – komentář M. Jaška). K tomu, se občan mohl věnovat vědě jako svému povolání, potřebuje svolení státních (zemských) úřadů.

[805] Které nejsou majetkem badatele a tento je musí státu vrátit, aby mohly sloužit dalším badatelům.

[806] *„Má-li být vydána velká částka, je zapotřebí souhlasu většiny“* (Kolman, 1958, s. 154).

[807] (Seidlerová, 1963) upozorňuje na *„Bolzanovy utopistické rovnostářské tendence“* (tamtéž, s. 100-101), přísně dbající, *„aby se z vědců nestala kasta …“* (tamtéž, s. 101).

Bolzano řeší i svobodu tvůrčí vědecké práce. Diskutuje *„překážky pokroku“* a *„učení státu nebezpečná“*. *„Šířil-li by kterýkoli z učenců buď spisy nebo přednáškami pro mládež nějaké nauky, které by se zdály vládě státu nesprávné a nebezpečné, bude vyzván, aby stručně – bez řečnických příkras, bez řečnických obalů … – vypsal toto … učení i s důvody, jež mluví pro jeho pravdivost a dokazují blahodárnost jeho šíření, a pojednání to se předloží pak radě starších. Prohlásí-li tato jednomyslně …, že se nepřesvědčila z těch důvodů … a že … jest stále ještě toho mínění, že nauka jest bludná a tím také nebezpečná, nenajde v tom jistě nikdo nic, co by nebylo v pořádku, zakáže-li stát tomuto učenci, aby šířil takovéto názory. Ukáže-li se pak přesto, že nepřestává hlásati svých názorů, že je šíří ústně – třeba pokoutními přednáškami – mezi mládeží, má stát právo odníti mu příležitost k tomu – třeba tím, že sesadí jej s úřadu …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 159). Vedle zjišťování nebezpečných učení klade důraz na to, jak zvláště mládež před nimi chránit.[808] Naznačen je i postup proti hlasatelům takovýchto učení, včetně apelu na *„šetrnost státu“* vůči těmto.

Ač byl Bolzano sám perzekuován, přiznává radám starších konečné rozhodnutí v otázkách vědecké práce, resp. ohledně práva a možnosti hlásat anebo nehlásat určitý názor. Podle Loužila je vysvětlení nutné hledat *„v Bolzanově nezdolné víře v sílu rozumu, jeho představiteli budou v nejlepším státě mj. právě členové rad starších; není se tedy třeba obávat toho, že by se postavili do cesty vědeckému pokroku“* (Loužil, 1978b, s. 115).[809]

O svobodě tisku je Jaškův podtitul kapitoly XVI. *Knihy a censura*, která bývá nezřídka zmiňována v souvislosti s interpretacemi Bolzana jako socialisty a totalitáře.[810] Její první část překladatel charakterizuje takto: *„A. Kniha a tisk nejsou jen věcí těch, kdo píší a tisknou, nýbrž i veřejnosti a státu. Má tu tudíž stát jistá práva a povinnosti, i povinnosti jakéhosi veta“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 160 – komentář M. Jaška). *„Veškerá vydavatelská činnost je financována pouze státními prostředky. Existuje přitom předběžná cenzura“* (Kolman, 1958, s. 155). V Bolzanově ideálním státě – na rozdíl od stávajících, nedokonalých států – má být cenzura menším zlem nežli neomezená svoboda tisku.

Neboť knihy se v nejlepším státě *„nemohou stát vlastnictvím jednotlivců, je tím méně myslitelné, aby jejich vydávání bylo ponecháno na libovůli soukromých nakladatelů. V nejlepším státě vydává všechny knihy na svůj náklad stát, který také přirozeně rozhoduje o tom, co si zaslouží vydání a co ne“* (Loužil, 1978b, s. 115).

V kapitole X. Bolzano objasňuje, proč kniha nemá nikdy být majetkem soukromým – *„tak by měly býti … vydávány knihy jen na náklad veřejný, na náklad státu … Že však stát nedá tisknouti vše, o čem by si někdo namanul, aby se tisklo, že to dříve podrobí jakémusi ocenění předchozímu neboli censuře, toť samo sebou z toho vyplývá“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 160).[811] Pokračuje: *„Ostatně svoboda tisku, zcela neobmezená, po*

[808] Což hodnotí (Kolman, 1958) následujícím způsobem: Bolzano se *„nedal cestou „svobody vědy“, t. j. cestou falešného demokratismu, jenž by dovoloval šířit každé učení, jak koho napadne, třeba bylo lidu škodlivé, ale vyslovil se pro ustavení kontroly, ovšem ve formě dosti nebezpečné vědeckému pokroku“* (tamtéž, s. 155).

[809] Verdikty rady starších se přitom týkají pouze práva jednotlivce na veřejná přednášení problematických názorů. Pokud jde o jejich publikování Bolzano předpokládá jiná opatření, navržená např. kapitolou XVI.

[810] Srov. (Píša, 2018), (Konůpka, 2017).

[811] Bolzano odmítá vydávání knih soukromníky s odůvodněním, že jim jde pouze o peněžní zisk. Aby byla plně využita hodnota, která je s vydáváním dobrých knih spojena, má být jejich výroba a distribuce organizována státem a v rukou státu má zůstat i monopol na vlastnictví knih – ty mají být občanům pouze propůjčovány.

níž dnes tak mnozí volají, může býti něčím žádoucím jen ve státech, které mají v jiných věcech ještě velmi chybné zřízení; žádoucím jen proto, aby se tak menším zlem zabránilo většímu" (dtto). Bolzano nezavírá oči před *„stíny nynější tzv. svobody tiskové"* a přehmaty tisku.[812] Hřímá: *„Jen uvažme, kolik to zla, kolik to škody způsobí několik listů …, vynášejí-li na světlo boží věci – na př. i rodinné – které pro pokoj těch lidí i pro pokoj lidí ostatních, měly zůstat raději navždy tajemstvím! Když se v nich připisují bůhví jaké zločiny a hanebnosti lidem třeba nejčestnějším, zkreslují se fakta lhavým líčením, jemuž se pak od mnohých a mnohých přece jenom uvěří, i když bylo tisíckráte vyvráceno! Když se s okouzlivou výmluvností vychvalují nejzhoubnější nauky a zdůvodňují klamavými závěry! Když se vydražďují smysly člověka, když se barvami, jež vášeň rozpalují, líčí hřích a nepravost! …"* (tamtéž, s. 161).

Ve stávajících, nedokonalých, státech, kde nelze vyloučit, že by následkem regulace tisku byly potlačeny cenné myšlenky Bolzano ještě akceptuje požadavek neomezené svobody slova. Leč pouze jako *„menší zlo"*, kterým by se *„zabránilo zlu většímu"*. V ideálním státě však musí být svoboda slova omezena. Ideální společnost nemůže akceptovat mrhání časem svých příslušníků, které by přinesl tisk a četba bezcenných titulů, které by neměly poučnou ani zábavnou hodnotu. Za dalším vážný problém jsou označeny tituly z hlediska státu nebezpečné – *„neomezená svoboda čtení"* hrozí nebezpečím, že napáchá nespočetné škody.

Bolzano obhajuje nutnost cenzury v ideálním státě:[813] *„Žádná kniha nebuď tištěna, pokud nedosáhne aprobace jistých osob, k tomu zvolených, … t. zv. censorů, kteří však mají právo zabaviti místo neb i celé dílo pouze z některého z těchto titulů …*[814]*"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 162). Bolzano navrhuje dvoustupňový systém předběžné cenzury spojený s odpovědností cenzorů, kdy jejich jména musí být v díle uvedena. Fungovat mají i odvolací senáty tiskové.[815] Cenzorova odpovědnost se přitom netýká pouze toho, co k vydání připustil, nýbrž i toho, co neoprávněně cenzor zakázal.[816] Předběžnou cenzuru pokládá Bolzano za výhodnější nežli systém cenzury následné, při kterém by spisovatel či nakladatel byl volán zpětně k zodpovědnosti za škody, které jeho dílo způsobilo.

Bolzano kritizuje *„libovůli"* – tedy faktickou cenzuru stávajících nakladatelů, kterým jde pouze o zisk. *„Jinak jest se diviti, že si stýskáme tak často na překážky, které činí stát a jeho vláda tisku, a že jenom velmi zřídka jest slyšet i stesk do libovůle, jež se ponechává –*

---

[812] *„B. O přehmatech tisku (zvláště denního): Jak jim čeliti? Podle kterých zásad?"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 160 – komentář M. Jaška).

[813] *„C. Censura nakladatelů a vydavatelstev za novější, tak řečené svobody tiskové: Jest vedena správnými zásadami? Jak čeliti tomu, aby svoboda tisková nestala se výhradou jen těch, kdo mají k tomu prostředky (aby tiskli či dali něco tisknouti)? Jak pomoci k tisku věcem dobrým, jež však nejsou výnosné? – D. Doplňky k těmto návrhům: Kvalifikace censorů. Recense předběžné a dodatečné*" (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 160 – komentář M. Jaška). Bolzano volá též po cenzuře mravů v kapitole XXVII. *Odměny a tresty* (tamtéž).

[814] Z titulu: nebezpečí pro mravnost, bouření vášní, na cti utrhání, bezcennosti – *„vše. co není ani k zábavě ani k … poučení … na př. „teorie", které nedokazují nic jiného než ignoranci autorovu, bezcenné básně nebo pod …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 162-163).

[815] Autoři nepovolených děl mají právo odvolat se ke komisi složené z jiných cenzorů. I když je dílo definitivně zamítnuto, má autor nárok na uložení rukopisu do veřejné knihovny, kde musí být tento uschován.

[816] *„Censor budiž odpověden nejen za to, co propustí a schválí, ač by mělo býti (podle uvedených zásad) potlačeno, ale bude volán také k odpovědnosti, když zabaví, o čem jest patrno, že podle těchto zásad potlačeno býti nemělo"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 163). Ke zvýšení odpovědnosti cenzorů má přispět i opatření, že v každé knize vedle jména autora má figurovat i jméno cenzorů – jak těch, kteří titul doporučili, tak těch, kteří jej zavrhli.

nakladatelům! Či není to zlo – a veliké! – když má záviseti na někom, kdo jest – jak se aspoň dosud věci mají – zpravidla jen obchodník, prostě jen člověk, kterému jde o zisk, o zřetele ryze peněžní, má-li vyjíti anebo nemá to či ono dílo, v jaké úpravě, a v jaké ceně bude komu dostupné? Vždyť jen z toho důvodu tak často najde nejšpatnější kniha nejvíc ochoty u nakladatelů a jest jimi nejbohatěji vypravena, kdežto kniha vskutku cenná tisku buďto nedojde, a když, tu za cenu nebo v úpravě, že jest buďto nedostupná těm, jimž nejvíc může posloužiti, nebo nelákavá výprava i způsobí, že zanikne v té spoustě ostatního bezcenného tisku, který zároveň s tím vychází, že dílo nedochází prostě zasloužené pozornosti; nikoliv však vinou vlády, vinou censury, nýbrž prostě proto, že si žádný nakladatel netroufá – na tom něco vydělati …" (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 165-166).[817]

K zasloužené pozornosti dobrým, leč nevýnosným titulům má přispět podpora státu. Na údajnou blahodárnost tržních principů ani v této sféře Bolzano nespoléhá. V dodatku zmiňuje možnost cenzorů navrhovat úpravy *„na zdokonalení díla"*, které však autor není povinen akceptovat.[818] Tyto předběžné recenze by mohly zajistit *„nepoměrně více prospěchu, než ho dosahují opravy, jaké se dějí nyní teprve až po recensi – v druhém vydání"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 167). S dovětkem, že ani tyto recenze zbytečné nejsou.

Kapitoly XVII.-XXIV. se zaměřují na to, kterak má občan Bolzanova účelně uspořádaného *„nejlepšího"* státu žít v soukromí.[819] *„Smysl pro umění – básnické i řečnické, pro malířství, pro sochařství, hudbu atd. – budiž v našem státě co nejvíce pěstován"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 168). Umění a jeho poslání charakterizuje krátká kapitola XVII. *O umění*.[820] *„V nejlepším státě je podporována poesie, řečnické umění, malířství, sochařství a hudba, a to tak, že jsou rozšiřována básnická díla, že stát pečuje o vzácné obrazy atd., a je zavedeno vyučování zpěvu a hudbě"* (Kolman, 1958, s. 156).

Nejlepší stát má pečovat o krásnou literaturu, výtvarné umění a hudbu jakožto prostředkům poučení, zušlechtění srdce a zpříjemnění života. Stát vydává a do všech obcí šíří knihy, kupuje a vystavuje dobrá malířská či sochařská díla. Přičemž nejlepší dává rozmnožovat v kopiích, aby byla přístupná současně ve všech obcích. *„Zpěv a hudba jsou pěstovány nejen ve školách, ale i při práci všude tam, kde je to možné"* (Loužil, 1978b, s. 116).

V souvislosti s názory na umění lze připomenout Bolzanovo autorství estetických pojednání – pokusů o abstraktní rozbor a systematizaci umění in (Bolzano, 1843b,[821] 1849c).

---

[817] Podle (Píša, 2018) má Bolzanova nechuť k ziskuchtivým nakladatelům souviset i s komplikovaným jednáním se saskými, bavorskými a württemberskými nakladateli ohledně vydání *Vědosloví* (Bolzano, 1837b). Což mělo ovlivnit definitivní verzi Bolzanovy utopie (Bolzano, 1932).

[818] Návrhy osvícené předběžné cenzury, kdy cenzor přispívá i ke zdokonalení díla propagují také rakouští myslitelé jako J. H. G. Justi a J. Sonnenfels, řazení k ekonomickým směrům věd kamerálních, resp. politických. Teoretik osvícenského absolutismu, osvícenec a národohospodář německého původu Joseph von Sonnenfels (1732 – 1817) se narodil v Mikulově. Byl profesorem kamerálních věd ve Vídni a rádcem Josefa II. Zasloužil se o reformu trestního zákoníku (se zákazem mučení v Rakousku), jako divadelní cenzor se pokusil zreformovat rakouské divadlo, aby sloužilo potřebám vzdělání. Ostře kritizoval frašky a obsahově pokleslé komedie. K názorům Sonnenfelse na politické uspořádání srov. (Seidlerová, 1963). Srov. též (Krameš, 2010), (Píša, 2018).

[819] *„… jak tedy bydlí, jak se šatí, čeho požívá, jaké si tvoří ideály, v čem vidí štěstí života …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 325 – komentář M. Jaška).

[820] Názor na umění a jeho poslání opakuje v kontextu kapitoly XXI. *Zřetel k rozdílům pohlaví* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[821] *„O pojmu krásna je jedním z prvních pokusů Bernarda Bolzana přesvědčit širší odbornou veřejnost o široké uplatnitelnosti, platnosti, užitečnosti a efektivitě své metodologie, vyčerpávajícím způsobem podané zejména*

Bolzanova teorii estetiky nemá být výsledkem estetických pocitů, nýbrž pečlivé analýzy abstraktní myšlenky v duchu metodologie nastíněné v pojednání *Vědosloví* (Bolzano, 1837b). Za první kritérium krásy Bolzano označuje příjemnost krásy, produkující potěšení. Z estetického požitku mají být vyloučena zvířata, tudíž je kladen důraz na vlastnosti, které zvířata nemají (inteligence, úsudek, rozum). Rozvoj těchto vlastností má být zodpovědný za potěšení, které lidé nachází v kráse.[822] (Seidlerová, 1963) píše: *„Unikala-li Bolzanovi formální stránka uměleckého projevu, tím více chápal jeho společenský dosah. Umělecké dílo mu bylo pouze prostředkem k určitému cíli …“* (tamtéž, s. 101, s odkazem na Hansgirg, 1849). *„Z tohoto hlediska je přirozené, že hlavní důraz kladl na literaturu …“* (dtto). J. Loužil za patrný u Bolzana označuje jednostranný důraz na didaktickou funkci umění, který je *„ještě podtržen přímým podřízením umělecké literatury a umění úkolům sociální výchovy a mravního zdokonalování občanů“* (Loužil, 1978b, s. 117).

Bolzano nepopírá význam krásy a umění v účelně uřízeném státě, ale zdůrazňuje, že jejich hlavní úlohou je sloužit rozumu a mravnosti.[823] Zabývá se užíváním hotových uměleckých děl a jejich tvorbou, která má být podporována, ovšem nikoli neomezeně. Po dílech básnických požaduje mravnost a jasnost, kopie zdařilých malířských děl doporučuje mít každé obci, důraz klade na význam zdařilé hudby[824] apod. Z úvah vyplývá, že preferuje přísnější posuzování umělecké tvorby oproti literatuře vědecké, přičemž požaduje regulaci průměrné umělecké tvorby ve prospěch nadprůměrné. *„Platiž spíše podle Horáce,*[825] *že výtvor prostřední si nezaslouží nežli – aby zapadl …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 169).[826] Ideální stát nemá dovolit, aby *„někdo z básnění anebo … skladatelství si činil hlavní zaměstnání, nebude-li naděje, že výkon bude nadprostřední …“* (Kolman, 1958, s. 170).

„Divadla v „nejlepším státě“ nebudou“ (Kolman, 1958, s. 156).[827] Herec se při ztvárnění postavy přetvařuje a přetvářce učí jiné. Přičemž k živým představám má stačit kniha. Striktně odmítavý názor Bolzano tedy prezentuje ohledně umění dramatického, kdy *„… „provedení*

---

v prvních dvou dílech Vědosloví, zpracováním speciální problematiky, která neleží ve středu jeho osobního odborného zájmu“ (Filip, 2000) – srov. (Bolzano, 1837b).

[822] Estetickým odkazem, resp. teorií estetiky Bolzana se zabývá (Svoboda, 1954) či (Wrinchová, 1917). Vedle studie *O pojmu krásna* (Bolzano, 1843b) je in (Wrinchová, 1917) zmíněno rozpracování teorie smíchu v rukopise z roku 1818 *Über das Lachen und den Begriff des Lächerlichen* (*O smíchu a pojetí směšného*). Podle Bolzana má být smích způsoben rychlým střídáním příjemných a nepříjemných pocitů, za předpokladu, že příjemné převládají. Přičemž ze skutečnosti, že se zvířata a kojenci nesmějí, Bolzano vyvozuje, že smích není zcela fyzický. Srov. (Filip, 2000).

[823] Srov. (Bolzano, 1843 aj.) či (Trlifajová, 2006).

[824] *„Zpěvy, skladby hudební, pokud mají něco povznášejícího do sebe, pokud dojímají srdce, zušlechťují člověka, ba pokud jen také ladí radostně, buďtež rovněž šířeny, a vůbec – budiž užíváno hudby, a zejména zpěvu, všude vydatně již od útlého mládí, ať jde o výchovu mravní, ať jen o kus toho veselí a vůbec jenom o náladu člověka. Při každé práci, jejíž povaha to dovolí, rozveselujž hudba člověka, ve škole pak nechť se střídá zpěv s ostatním zaměstnáním chovanců …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 169).

[825] Míněn Quintus Horatius Flaccus (pozn. PS).

[826] Což (Kolman, 1958) komentuje slovy: *„K vytváření nových uměleckých děl není … v „nejlepším státě“ příliš shovívavý poměr“* (tamtéž, s. 156).

[827] *„Hry dramatické však, jak myslím, nebudou vůbec provozovány ve státě zařízeném účelně, a to ani ochotníky, tím méně stát dovolí, aby vznikla celá vrstva lidí, celé družiny a společnosti, jež by nedělaly ničeho, než cvičily se v tom, jak napodobit vyraz duševního stavu člověka, a v tom svou slávu hledaly, že něčím jiným dovedou se zdáti než tím, čím … – jsou“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 170). Odsuzován je i nácvik her: *„Kromě toho, myslím, bude také všeobecným názorem, že cviky ty jsou vlastně nebezpečné mravnosti a že také čas, jejž věnují jak herci na cvičeni úloh, tak divadelní personál na práce dekorační nebo pod., jest náklad příliš veliký a zhola neúměrný účinku, jehož lze mnohem dokonaleji dosíci jen trochou – obrazotvornosti …“* (dtto).

dramatu" jest hříchem proti vkusu, takovým asi, jakým jest – natěračství soch …" (dtto).[828] (Loužil, 1978b) postoj k Bolzanovu striktnímu odmítání divadla, včetně ochotnického, spojuje s vlivem klasicistní estetiky,[829] další zdůrazňují vliv Platóna aj. (Kolman, 1958) píše, že Bolzanovy úvahy o divadle *„jsou produktem … náboženského vychování"* (tamtéž, s. 156).

„Racionálně a účelně budou v nejlepším státě řešeny otázky výživy, odívání a bydlení občanů" (Loužil, 1978b, s. 117). Bolzano stanovuje pravidla stravování a oblékání. Není však stoupencem společného stravování ani jednotného oděvu či uniformního bydlení. Lidé jsou rozdílní v chutích i potřebách, jídla se dají různě připravit a nelze vyhovět všem přáním. Stejně tak bývá rozdílný vkus v oblékání a každému sluší a vyhovuje jiný typ oděvu. Stát ale musí dbát na kontrolu potravin a na jejich prospěšnost i bezpečnost. *„Vzhledem k perspektivě stálého růstu počtu obyvatel bude hlavní starostí státu, aby byly vyhledávány nové, třeba i nezvyklé zdroje potravin; zároveň stát nedovolí, aby látky vhodné k výrobě potravin byly používány k jiným účelům"* (dtto). Stát zřizuje veřejné sklady a sýpky pro případ neúrody etc.

Kapitola XVIII. *O výživě* představuje problematiku výživy a zásobování lidu, a to po stránce teoretické i praktické. *„Postupně má být podle rady lékařů zavedena nová strava a obvyklá, škodlivá strava má být opuštěna"* (Kolman, 1958, s. 156). Potraviny mají být *„výživné a zdravé – chuti ne odporné …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 171). Bolzano volá po prohibici, kdy škodlivé potraviny je nutné odstranit z dosahu kupujících.[830] Mají být *„krok za krokem odstraněny z užívání látky, o nichž bude dokázáno lékaři, že poškozují …, nebo kterých nelze jinak dobýti, nežli když se zničí množství jiných látek způsobilých k požívání nebo … se zabrání i vzniku jejich …"* (tamtéž, s. 171-172).[831]

Zásobování má být dobře organizováno, přičemž péče o toto náleží k důležitým úkolům státu, který má udržovat přiměřenou *„rovnováhu zásob"*. Pro předejití nepravidelnostem v zásobování doporučuje Bolzano použití *„např. i telegrafu"*.[832] Při nedostatku nezbytných potravin (zejména pro děti, nemocné apod.), tyto nepřijdou do volného prodeje, nýbrž mají se

---

[828] Jašek glosuje: *„Jeho odpor k divadlu, a to dokonce i k představením ochotnickým, jde snad přece jenom příliš daleko"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 325 – komentář M. Jaška). Přičemž konstatuje: *„Že by se však někdy splnilo i to, co spisovatel praví v ní o divadle a divadelním umění, lze sotva čekati*" (dtto).

[829] *„Bolzano plně sdílel nároky klasicistní estetiky 18. století na nadhistorickou platnost jejích norem. Je to patrno z toho, že nejen napsal v jejím duchu několik samostatných pojednání …, ale s naprostou samozřejmostí také předpokládal, že se stane základem umělecké výchovy a kulturního života budoucího nejlepšího státu"* (Loužil, 1978b, s. 117) – srov. (Bolzano, 1990 aj.). Loužil píše o Bolzanově *„úzkoprsém moralismu"* a odtržení od života. Přičemž připomíná *„skutečnou úlohu divadla … v procesu českého národního obrození …"* (tamtéž).

[830] *„Nabudou-li tedy přesvědčení lékaři, že některá potravina jest lidem prospěšná a že třeba jenom nezvyk brání tomu, aby se jí užívalo, bude ovšem třeba míti trpělivost s lidmi dospělými, začíti pak … napřed – u dětí"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 171).

[831] Jašek upřesňuje: *„Oč tu jde … není ovšem jenom prohibice, její metody, nýbrž jde též o snahy opačné – o snahy totiž rozšířiti užívání jistých potravin (anebo nápojů) dosud neužívaných anebo neznámých … jako tomu bylo na př. v době Bolzanově nebo krátce předtím – s brambory …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 325-326 – komentář M. Jaška).

[832] K čemuž překladatel doplňuje poznámku: *„Druhá zmínka o telegrafu! …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 172 – komentář M. Jaška). První zmínka o telegrafu se nalézá v kapitole II., kdy telegraf má být využit při podávání návrhů zákonů a hlasování o těchto. Bolzano píše: *„Bude-li třeba, dá se návrh tisknouti, a bude-li kvap, bude možno použít i – telegrafu …"* (tamtéž, s. 30). Z čehož byl vyvozován – např. in (Schindler, 1908a, b) – pozdější vznik utopie (Bolzano, 1932) a její nepůvodnost, což M. Jašek odmítá. Také Jašek operuje s termínem dokončení spisu v roce 1831. Tehdy ještě neměl být znám elektrický telegraf (s daty prvního sestrojení a praktické využitelnosti cca 1832-44). Ovšem již od starověku je znám telegraf optický, následně předvedený např. v roce 1684. U *„semaforového"* telegrafu pak bývá uváděn rok vzniku 1792.

potřebným rozdělovat podle pokynů lékařů apod. na kupony.[833] Na trzích má být prováděna zdravotní kontrola potravin. Lahůdky mají být zdaňovány ve prospěch obce.[834]

Navrhovaná opatření Bolzano považuje za vhodnější a rozumnější ve srovnání s myšlenkami jiných utopií o společném stravování, stejném pro všechny.[835] Asketa Bolzano však odsuzuje zdraví škodlivou nestřídmost (především v pití) a volá po dietní kázni v ideálním státě.[836] S řešením v podobě osvěty a výchovy,[837] pouze v případě naprosté marnosti výkladů a výstrah by věc měla být předána příslušnému *„soudu nad veřejnou mravností“*.[838]

Jedna z nejkratších kapitol (XIX.) nese název *O oděvu*. Obsah překladatel avizuje takto: *„A. Poměrná volnost v té příčině. – B. V čem však přece ukládá stát určité meze anebo co zcela zakazuje? Z kterých důvodů?“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 175 – komentář M. Jaška). Oděv by měl být především funkční. Oblékání by se mělo hlavním účelem[839] řídit *„… i co do látky, úpravy a střihu – jednak podnebím a dobou roční, jejich zvláštnostmi, jednak rozdílností pohlaví a věku, jednak konečně i – tělesnými vlastnostmi …“* (tamtéž, s. 175). Ohledně rozdílnosti pohlaví *„tu třeba, by se jejich příslušníci lišili i oblekem, a to tak, aby byl tento rozdíl patrný již z povzdálí. Dějž se tak střihem šatů, jejich barvou nebo obojím“* (dtto). Bolzano píše, že i ideální stát *„… pestrost obleků a zvláště barev … strpí zajisté …“* (tamtéž, s. 176). Odětí nohou (a to ani u žen) Bolzano nepovažuje za neslušné, čímž však má být *„oblek příliš lpící na těle a tělo tísnící, škodí jak zdraví, tak zajisté i – mravům“* (tamtéž, s. 175). Za vhodné považuje, aby se již oblekem lišil neženatý občan od ženatého či vdaného a rozhodně doporučuje oblečení přiměřené věku. *„Látky, jejichž výroba by byla dražší než hotovení látek, které stejné služby konají, na př. látek zdobených, pokud vyžadují nepoměrně více práce nežli hladké, nebo hedvábí (ve státech, kde jeho výroba vyžaduje mnoho půdy a práce občanstva …), buďtež zakázány od státu“* (tamtéž, s. 176).[840]

Jen o pár řádek více nežli kapitola předchozí, čítá kapitola XX. *Obydlí*. I péče o bydlení občanů je věcí účelně zřízeného státu, přičemž nájemné nemá být vyšší nežli je zapotřebí pro

---

[833] Zvláštní pozornost je věnována potravinám nezbytným *„pro lidi slabé tělesně a neduživé, nesmějí se volně prodávati, nýbrž ze zásob, jaké jsou po ruce, přidělí tržní dozorcové – tak budu totiž nazývati činovníky …, kterým bude dozírati na prodej a jakost prodávaných potravin … – nejprve těm, jimž předepsal je lékař, a to na lístek jím potvrzený …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 173)

[834] *„Pokud se týká lahůdek, t. j. potravin, jež pro zvláštní chutnost, vzácnost či z jakýchkoliv jiných důvodů jsou od některých lidí hledány, podrobí se zdanění, t. j. zvyšuje se jejich cena … v určitém poměru, na př. na dvojnásobek této ceny …. Výtěžek však toho zvýšení připadni obci …, nikoli pak producentu …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 173).

[835] *„Vždyť jest tolik rozdílností nejen v chutích, nýbrž také v tom, co jest komu prospěšné, a jest také tolik rozmanitých látek, z nichž lze potraviny strojiti, i tolik rozmanitých způsobů jich strojení, že lze nejen vyhověti každému, nýbrž … zrovna tím, že vyhovíme těmto rozmanitým přáním …, vyhovíme také jiným … zřetelům …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 173-174).

[836] *„Bolzano poznamenává, že někteří lidé jedí a pijí přespříliš, a to nikoli ve výjimečných případech, což není tak škodlivé, ale stále, a proti tomu musí lékaři bojovat“* (Kolman, 1958, s. 156). Bolzano zde volá po prohibici.

[837] *„Zlořádu tomu nelze, myslím, jinak čeliti ani v sebe lépe zařízeném státě nežli tím, že vezmou do rukou věc lékaři, jimž stát uloží za povinnost, aby si těch věcí v obcích pilně všímali a zavčas varovali ty, kdož by se k této vadě klonili“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 174).

[838] Specifikovanému v kapitole XXVII. *Odměny a tresty* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[839] *„Hlavní účel oblékání, jímž se toto … má se říditi, jest trojí: ochrana před zimou nebo vlhkem …, před velikým vedrem, dále zahalení částí těla, které káže zastírati stud, a konečně i – zvyšování půvabu a příjemnosti zevnějšku …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 175).

[840] V zákazu drahých a vzácných látek apod. nalézá (Kolman, 1958) již známé *„rysy Bolzanova puritánství“* (tamtéž, s. 157).

udržování domu. Hlavní zásadou je, aby domy obytné nebyly majetkem soukromým, nýbrž vlastnictvím obce, resp. státu – tedy majetkem veřejným. *„Podle zásad výše vytčených …*[841] *jest vyloučeno, aby mohl býti dům majetkem soukromým. Náleží obci …, a občané, kteří jej obývají, platí přiměřené nájemné – asi tolik, kolik vyžaduje vydržování a stavba jeho, kdyby jej totiž bylo třeba zbořiti a znova vystavěti …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 177). Návrhy usilují o odstranění parazitismu. V tomto duchu je za zvrácenost a nespravedlnost označován stav, kdy jsou stavěny domy na pronájem pro zisk jednotlivců:[842] *„Dům, který jest obýván pěti nebo šesti rodinami, vynáší majiteli svému zpravidla tolik, že za to může žíti s celou rodinou, i při všech nákladech, jakých dům vyžaduje!“* (dtto).[843]

„Cílem státu je pokrok v bydlení podle zásad zdravovědy. Byty mají být světlé, suché, příjemné, ale bez zbytečného přepychu“ (Loužil, 1978b, s. 118). Přepych a okázalost přitom mají být vyhrazeny pouze budovám veřejným. Bolzano píše: *„Nádhery a přepychu není třeba v domech obytných. Zdobeny buďte – na př. raritami místa – jen budovy veřejné“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 178).[844]

Na téma *„moderní stát a věci pohlavní“* je zaměřena kapitola XXI. *Zřetel k rozdílům pohlaví*, rekapitulující povinnosti účelně zřízeného státu v této sféře.[845] *„Bolzano říká, že pohlavní pud je nutno ovládat rozumem“* (Kolman, 1958, s. 157). Radno není podněcovat tento příliš časně, nicméně třeba je mladé seznámit s povinnostmi, které z pohlavního soužití vyplývají. Podle Bolzana má stát pečovat, aby pud pohlavní *„nepřiváděl k výstřednostem, k mravní zkáze občana, nýbrž aby – pokud možná – přispěl k zdokonalování pokolení lidského a ke štěstí člověka. A tu bude třeba především: a) brániti všemu, co pud tento dráždí … a nevčasně, zejména pak všemu, co … dráždí obrazivost člověka …; b) s druhé strany však jest třeba poučiti občana a vésti jej k tomu, by se nevyhýbal stavu, v němž jest dovoleno řádem státu ukájeti tento pud“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 178).

Proto je vytyčeno třináct základních zásad, které se týkají: *„a) vyučování a školství,*[846] *b) literatury a umění,*[847] *c) učení o celibátu,*[848] *d) společenského života mládeže,*[849] *e) ucházení*

---

[841] V kapitole X. *O majetku* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934) (pozn. PS).

[842] Podle (Brabec, 1981) Bolzano: *„Viděl totiž, jak zde byla porušována sociální spravedlnost a zneužívána k obohacení bytová krize. Jeho zamilovaným plánem proto bylo zřízení akciové společnosti, která by pečovala o laciné a zdravé byty pro dělníky“* (tamtéž, s. 335-336). Bolzanem navrhovanou bytovou instituci zmiňuje subkapitola 3.2. Srov. (Bolzano, 1847b aj.).

[843] *„Pět až šest rodin živí ze své práce jednu rodinu, kterážto – žijíc sama bez práce – jako by měla právo žádati, aby šestý díl toho, z čeho žije, dala jí každá z rodin nájemníků!“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 177).

[844] Za vhodné Bolzano považuje v budovách veřejných umístit *„nápisy a kresby, skýtající poučení občanu (na př. průpovídky mravní, kresby z přírody a pod.), aby každý, kdo si všímá takovýchto kreseb nebo nápisů, měl příležitost seznámit se s tím, čeho mu poskytuje moudrost životní … věda …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 178). (Kolman, 1958) poznamenává, že se tady *„opět ozývá přílišná mravoučnost a schematismus Bolzanova učení. Nedává občanům „nejlepšího státu“ možnost, aby si sami rozhodli. co je a co není vkusné“* (tamtéž, s. 157).

[845] *„Jeden z nejdůležitějších požadavků, jaký třeba klásti ústavě a vůbec – celkovému zařízení státu, jeden z nejhlavnějších jejich úkolů jest: náležitá správa věcí pohlavních“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 179).

[846] *„Poučení ve škole a později kroužky mládeže, které by se neměly scházet bez přítomnosti dospělých, směřují k založení šťastných manželství“* (Brabec, 1981, s. 336).

[847] Knihy, malby ani obrazy by neměly dráždit *„obrazivost smyslnými představami …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 180).

se o přízeň druhého pohlaví,[850] *f-k) sňatků a manželství,*[851] *l) dětí, zvláště nemanželských,*[852] *m) postavení manželů vzhledem k základním právům občanským, n) úcty k ženě a matce"*[853] (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 178 – komentář M. Jaška).

Na rozdíl od jiných utopií[854] návrhy nesměřují k destrukci manželství, nýbrž naopak k jeho upevnění a i k posílení role ženy. Neboť pouze v manželství pohlavní pud může přispívat k *„… zdokonalování lidského pokolení a štěstí člověka"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 93). V souvislosti s postavením manželů by neměl zůstat přehlédnut neotřelý návrh ohledně hlasovacího práva: *„Při hlasování občanstva mějž hlas nejenom muž, ale i žena, avšak jenom tehdy, jsou-li oba svorní v hlasování; buď pak jejich sjednocený hlas platnosti dvou hlasů. Nejsou-li však svorni v hlasování, ztrácejtež hlas oba …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 182-183).[855] Loužil i ohledně věcí pohlavních opět zmiňuje Bolzanův *„mravní rigorismus"*, přičemž za překvapující označuje, že Bolzano *„i ve své utopické obci počítá mlčky s existencí prostituce"* (Loužil, 1978b, s. 118).[856]

Samostatná kapitola (XXII.) řeší *„ctižádostivost"* v ideálním státě aneb *„Jak říditi a jak uspokojovati tento pud"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 184 – komentář M. Jaška). Vzhledem k síle pudu[857] by stát neměl zanedbávat jeho řízení. Bolzano

---

[848] Bolzano vystupuje ostře proti celibátu: *„Kdyby se někde objevil v lidu tu a tam předsudek, že stav panický … jest dokonalejší než manželský, nehledíc k zvláštním poměrům, které ho někdy vyžadují …, budiž snaha předsudek ten náležitým poučením odstranit"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 180). Překladatel za slovo *„panický"* vložil závorku *„(anebo panenský)"* (dtto). In (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu, 1981) figuruje formulace *„panenský stav"* (tamtéž, s. 93).

[849] Bolzano varuje, že především mužská mládež se stýká hojně s mládeží stejného pohlaví, *„což … působí jen neblaze na vývoj povahy, ježto jeden zkažený a lehkovážný soudruh zkazí na sta jiných …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 180). Podle Bolzana je klíčové působit především osvětově na mladé, aby se předčasně nevrhali do sexuálních dobrodružství, vyvarovali se výstředností a nesklouzli do mravní zkázy.

[850] *„I v našem státě se – myslím – bude slušeti, by se jinoch ucházel o přízeň děvčete, nikoli naopak …!"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 181).

[851] *„Svazek manželský jest pokládati za něco, co vlastně navždy váže manžele. Nesmí tedy býti nikdy uzavírán s úmyslem, že bude později někdy rozvázán"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 181). Rozvody jsou státem dovoleny pouze ze závažných důvodů. Žádný *„poměr služební"* nesmí člověka nutit, aby se vyhýbal manželství. Ani chudoba již nemá být pro manželství překážkou, neboť *„každý si bude moci vydělat na výživu vlastní prací a o výživu dětí se postará obec"* (Kolman, 1958, s. 157-158).

[852] Nemanželské děti nemají pykat za hřích rodičů – *„mějtež ve všem rovnost s dětmi zplozenými v řádném manželství …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 182).

[853] Předávat dětem jména obou rodičů je složité, tudíž navrhuje *„aby jméno otcovo dědili synové, dcery však – matčino …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 183). Dcery mají nosit příjmení po matce. *„Vzhledem k nebezpečí a obtížím mateřství mají muži ženám prokazovat zvláštní úctu; je to jediný rozdíl důstojnosti, který nejlepší stát připouští"* (Loužil, 1978b, s. 118).

[854] Např. u Fouriera – srov. (Perný, 2020). K marxistickým náhledům na manželství srov. (Slušná, 1986).

[855] *„Při hlasování občanů má hlas nejen muž, ale i žena, avšak jen tehdy, jsou-li v hlasování jednotní; jejich sjednocený hlas, nechť pak má platnost dvou hlasů. Nejsou-li však v hlasování jednotní, ztratí hlas oba"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 95). Pokud se manželé neshodnou v hlasování, je hlas odebrán nejenom ženě, nýbrž i muži. Bolzano myšlenku volebního práva blíže nerozvádí a neřeší např. zda má být volební právo udělené i svobodným ženám a jakou má jejich hlas platnost.

[856] S odkazem na (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1952, s. 108). In (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 98) je – v rámci kapitoly XXIV. *O zábavách* – projektováno, že v nejlepším státě má být obvyklé, aby se zábavy konaly *„skoro vždy jen ve společnosti. Kdo je tak šťastný, že má domov a rodinu, ten hledá potěšení především v ní a s ní sdílí zábavu. Opak toho bude k necti občana …"* (dtto). Seidlerová ohledně připouštění možnosti prostituce v Bolzanově ideálním státě uvádí odkaz na (Bolzano, 1932, s. 100 a 128).

[857] *„Jeden z nejmocnějších pudů v přirozeném založení člověka – z pudů, jež při dobrém vedení způsobují zrovna tolik dobrého, kolik zla jim padá na vrub při nevhodném vedení – jest pud po cti, jest touha, aby člověk vynikl …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 184).

poznamenává: *„Na štěstí lze dosáhnouti pouhou výchovou u tohoto pudu nepoměrně více než u pudů ostatních“* (dtto). Naznačuje dva směry výchovného působení. Jednak má jít o to, *„aby se pud tento u každého vskutku probudil, brániti však také tomu, aby u nikoho nezmohutněl …“* (tamtéž, s. 185) – aby nepřerostl přes jiné pudy a nenutil ubírat se pouze za slávou. Proto, za druhé, musí být mladým vštěpován správný význam pojmů čest, ctnost a pravá sláva.[858] Zmiňuje chybné ideály ve srovnání se správnými představami o cti a slávě.[859]

Bolzano propaguje ctnostný a střídmý život. Život ctnostný má spočívat v žití prostém, střídmém,[860] se zájmem o společnost a o konání dobra pro její blaho. Rozumný člověk, podle Bolzana, nevyhledává zbytečně mocné a vznešené osoby. Nicméně se jim zcela nevyhne, má-li dosáhnout svých obecně prospěšných cílů a zpětně pouze tyto takový styk ospravedlňují. S čímž souvisí také postoj k bohatství – k zámožnosti. Bohatství samo o sobě Bolzano za sociální zlo vždy nepovažuje. Zámožnost má být – zvláště *„pokud se jí dobře užívá“* – ke cti občana. Zámožnější lidé mohou vykonat mnoho dobrého pro obecné blaho společnosti,[861] mohou poskytovat peněžní výpomoc – vždy ovšem pouze prostřednictvím státu – a takový občan v neposlední řadě platí i větší daně a po jeho smrti přechází na stát větší majetek. Přitom v ideálním státě se člověk stane přiměřeně zámožným pouze a jen svou zásluhou.[862]

Bolzano ovšem připomíná námitku, že *„čím více majetku má jeden, tím ho méně mohou míti druzí“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 186), která má platit i v jeho státě ideálním. Nemá však tady mít přílišnou váhu, neboť v účelně zřízeném státě *„jmění jednotlivce nemůže být nikdy příliš veliké“* (tamtéž). Zámožnější občan by si však měl hradit výživu svých dětí, platit dobrovolnou daň, zříkat se platu anebo odměn od státu.

Argumenty proti přílišnému bohatství zaznívají též v kapitole VI. *O rovnosti.* Ohledně přílišného bohatství Bolzano ostře hřímá již v exhortách: *„… nemělo by nám z hlediska zdravého rozumu přinášet vlastnictví velkého majetku spíše hanbu než věhlas?“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 144, s odkazem na exhortu z roku 1809).[863] Nutně totiž vzniká podezření, že člověk při jeho hromadění použil mravně nedovolených, i když ne přímo protiprávních prostředků. *„Nestala se většina boháčů bohatou jen proto, že tisíce jiných lidí skrze ně upadly do bídy a dodnes v bídě živoří?“* (dtto).[864] Bolzano odmítá i názor,

---

[858] *„Daleko však úsilněji se snažme vštípiti dorostu občanstva správné pojmy o tom, co jest čest a co jest ctné, v čem pravá sláva záleží“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 185).

[859] *„Ve státě zařízeném účelně bude kde kdo věděti, že tomu, kdo chce žíti se ctí, třeba, aby aspoň budil zdání, že žije prostě, střídmě, že má zásluhy o lidstvo, že spotřebuje málo pro sebe a že mnohem více koná pro dobro a blaho jiných a pod“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 185).

[860] *„Střídmým se … nazývá plným právem jen ten, kdo vlastním úsilím dosáhl u sebe toho, že má co možná nejmenší počet tužeb a potřeb, a kdo v souladu s tím skutečně také užívá jen nejmenší možné množství pozemských statků svým vlastním účelům“* (Bolzano, 2006, s. 313).

[861] K Bolzanovým úvahám o majetných (Kolman, 1958) materialisticky poznamenává: *„Poněvadž Bolzano nechápe, že vědomí člověka je určováno jeho společenským bytím, skládá neopodstatněné naděje v majetné lidi, kteří prý budou ostatním pomáhat“* (tamtéž, s. 159).

[862] Zámožnost v účelně zřízeném státě nemůže vzniknout náhodně (např. dědictvím), *„nýbrž pouze vlastním přičiněním; bude tudíž její podmínkou a předpokladem obzvláštní píle, dovednost a výkonnost …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 186).

[863] (Berka, 1981c) píše: *„Nadměrné bohatství, proti němuž ve svých kázáních mnohokráte rozhorleně brojí, je pro něho velkým společenským zlem, které ohrožuje mravnost, je v rozporu se zdravým rozumem a nečiní člověka šťastným“* (tamtéž, s. 107).

[864] Myšlenku, že *„bohatství je jen lup“* lze dokumentovat i dalšími citacemi. Např. bohatství *„… je přece vždy lupem na spoluobčanovi a zůstává lupem posvěceným zákonem, poněvadž jen proto upadli druzí do takové*

že *„boháči jsou společnosti prospěšní tím, že „dávají práci“ mnoha dalším lidem“* (Loužil, 1978b, s. 64). *„Čím méně prý pracují a čím větší nároky kladou na služby druhých, tím prý lépe! Ve skutečnosti boháči nikoho neživí, protože dávají těm, kdo jim slouží. jen peníze, tj. něco, co je samo o sobě bezcenné a co nadto ani sami nevytvořili, nýbrž přijali od jiných a nyní opět vydávají“* (dtto, s odkazem na Bolzano, 1849-52, zde 1849, s. 207).

Bohatství ovšem nelze, podle Bolzana, zaměňovat s blahobytem, resp. s tím, co míní Bolzano termínem *„majetný“*. O majetnosti lze hovořit, má-li člověk o něco více nežli nezbytně potřebuje.[865] Majetní (zámožní) by přitom měli v účelně uspořádaném Bolzanově státě být všichni, bohatým však nikdo – *„Kdyby měly poměry odpovídat přání mudrce, musili by být všichni občané státu zámožní, ani jediný by však neměl být bohatý“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 145, s odkazem na exhortu z roku 1818).[866]

Bolzano po *„celý ... život opakuje v nejrůznějších formách myšlenku, že nikdo nemůže zbohatnout, aniž by tím zchudli druzí ...“* (Seidlerová, 1963, s. 67).[867] *„Zdání, že bohatí živí ze svých přebytků ostatní, je podle něho nesprávný předsudek, který zabraňuje lidem vidět škodlivost bohatství“* (dtto). Což koresponduje s důrazem na sféru rozdělování a nikoli výroby. *„Většina utopistů vychází z tvrzení, že dnešní množství výrobků by při vhodné distribuci stačilo pro všechny, ovšem u těch, kteří žijí v prostředí ještě málo rozvinuté výroby, dochází k hlásání nutnosti omezení spotřeby. Také Bolzano jde touto cestou“* (tamtéž).

Ideální Bolzanův stát má ovlivňovat veřejné mínění, aby *„o cti správné názory se šířily, ... také, aby všechna jeho zařízení důstojenství byla upravena v duchu těchto názorů“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 187). Nárok na pocty mají mít jen opravdové zásluhy. Nikdo si nesmí přivlastňovat zásluhy pouze z titulu funkce – v ústavě má být stanoveno, že nikdo nezískává nárok na pocty a jejich projevy pouze tím, že mu bylo svěřen vyšší úřad nebo vyšší místo ve státě.[868] Díky těmto zásadám a příslušným úpravám platů úřednických,[869] se o vysoké posty nebudou lidé ucházet pouze ze zištnosti a ani takoví, kteří k funkci nejsou dostatečně uzpůsobilí – *„... odpadne i nejsilnější popud k tomu, by se ucházeli o ty funkce nebo úřady, kdo na ně – vůbec nestačí“* (tamtéž, s. 188).[870]

---

chudoby, že ses ty dokázal obohatit!“ (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 145, s odkazem na exhortu z roku 1816). Řečeno ekonomickou terminologií, chápe Bolzano bohatství jako hru s nulovým součtem.

[865] *„Majetným nazývám každého, kdo má o trochu více, než potřebuje k uspokojení svých podstatných potřeb, kdo má takový nadbytek, který mu umožňuje dělat i to či ono jen pro své potěšení. Je-li však tento nadbytek tak velký, že není možné, aby ostatní občané téhož státu vlastnili stejně tolik co on; přesahuje-li jeho majetek podstatně sumu statků, které by mohl mít každý, kdyby bylo vše rozděleno stejným dílem; vlastní-li mnohonásobně víc, než může vlastnit každý jednotlivý občan – pak má to, co nazývám bohatstvím ve vlastním slova smyslu“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 145, s odkazem na exhortu z roku 1818).

[866] *„.... výška vhodného majetku se má přibližovat průměru všeho společenského jmění ...“* (Seidlerová, 1963, s. 67). S čímž souvisí *„Bolzanův požadavek na snižování našich potřeb právě na onen požadovaný průměr“* (dtto).

[867] S odkazy např. na exhorty z let 1810, 1811 či utopii (Bolzano, 1932) aj.

[868] *„Vždyť z toho, že mu svěřen úřad, ještě neplyne, že jest i – hoden toho úřadu, což jedině si úcty zaslouží. Ostatně úcty upřímné nemožno nařídit, dostane se jí však každému, když uznají se jeho zásluhy. Projevy úcty na rozkaz, projevy vnější, vynucené, člověka rozumného beztak ani netěší ...“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 187).

[869] Nastíněnými v kapitole X., kdy občané nemají dostávat tím vyšší plat, čím vyšší funkci vykonávají.

[870] V souvislosti s vysokými státními posty M. Jašek při shrnutí obsahu kapitoly klade otázky: *„Co budí namnoze touhu po nich? Vědomí skutečné způsobilosti vlastní či touha po cti a hmotných výhodách? Jak upravit tyto poměry?“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 184 – komentář M. Jaška).

Odstraňovány mají být titulatury (oslovování úředníka či hodnostáře podle úřadu a funkce) apod., ovšem s jedinou výjimkou, kterou by měl stát přímo nařídit. Jedná se o projevy úcty k ženám a ke stáří. Při více uchazečích o oprávněný nárok *„na jednu a tutéž věc, má býti dána přednost ženě mezi uchazeči nestejného pohlaví, staršímu pak uchazeči při stejnosti pohlaví“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 188-189).[871] Přičemž stařec má mít vždy přednost nejenom před mladšími uchazeči, nýbrž i před ženou.

Bolzano se v samostatných kapitolách zabývá problematikou využívání volného času. Na rozdíl od řady utopistů (např. renesančních)[872] se Bolzano nesnaží uchránit občany ideálního státu od všech cizích (a škodlivých) vlivů a nabádá tyto k cestování. *Cestování a turistika* je pojmenování vůbec nejkratší kapitoly (XXIII.) celého spisu (Bolzano, 1932). Popisuje cesty za *„vzděláním ducha“* (nikoli cesty obchodní anebo ve státním zájmu). Pěší cestování (turistika) upevňuje zdraví a rozšiřuje obzory duševní, především u mládeže.[873] Podpora od státu má nabývat podoby zřizování nocleháren (útulen)[874] a bezplatného přístupu ke všem pamětihodnostem míst, krajů i zemí. Cesty mají vykonávat občané s dovolením státu, resp. domovské obce. *„Dovolení to však dostaň každý občan – několikrát …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 190) během života. Potloukání se světem bez souhlasu domovské obce se v ideálním státě netrpí. Bolzano doporučuje cesty konat společně.[875]

Zábavy,[876] dny odpočinku a svátky popisuje kapitola XXIV. *O zábavách*. Zdůrazňuje společenský, kolektivní charakter zábav[877] a doporučuje hledat zábavu především v rodině a s touto zábavy sdílet.[878] *„Opak toho budiž k necti občana …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 193).[879] Počestné zábavy a scházení se občanů je v ideálním státě dovolené, a to v místnostech státem zřízených. Za účelem četby novin či publikací zábavných,

---

[871] *„Dávati přednost ženám káže zřetel k větší … jich slabosti a k bolestem, jimiž toto pohlaví jest stiženo – k slabosti a bolestem, jež ladí každého, kdo … muž, vždy k soucitu a vyzývají k ochraně. Dávati přednost věku člověka, toť přirozený důsledek … předpokladu, že ten, kdo déle žil, si získal – větší zásluhy“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 189). Úctu ke stáří a k ženám je nutné vštěpovat mládeži – *„Hoch si tedy zvykej již od mládí jisté pozornosti, dvornosti a ústupnosti k ženě, a to již i – k ženě-dítěti …“* (tamtéž).

[872] Srov. (Perný, 2020).

[873] *„Zejména … mládež v době dospívání by měla konat … tury pěší, ne však jednotlivě, nýbrž společně, v jakýchsi družinách a za dozoru lidí dospělých. Týká se to obojího pohlaví, při čemž však třeba, aby nekonala cestu obě společně, ale ve zvláštních, přesně oddělených skupinách“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 190).

[874] *„Stát vydržujž i útulny a noclehárny, aby cestující nemusili platiti, konají-li cestu s dovolením státu …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 190).

[875] Cesty pak jsou *„zábavnější, … méně nákladné a s menším nebezpečím spojené. Jsou i poučnější, ježto na to, co kdo vidí, upozorní druhého, a když se o tom …. hovoří, zakotvují dojmy trvaleji …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 191).

[876] *„… slova „zábava“ … používá … v nejširším jeho významu; mluví tu o svátcích státních, rozumí tím slovem krátce vše, co člověka odpoutává od denního života …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 327 – komentář M. Jaška). Jašek i tímto reaguje na (Horáček, 1907), kde je Bolzano líčen jako přísný puritán.

[877] *„Zábav svých užívá člověk rozumný, pokud to možno … – ve společnosti. Děje se tak jednak proto, že radosti sdílené zvyšují i vlastní požitek …, jednak také proto, že přítomnost jiných lidí brání přepínání požitku“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 192). Překladatel v poznámkách připomíná *„německé pořekadlo“*: *„Sdílený bol jest bolu půl, sdělená radost jest dvojnásobná radost““* (tamtéž – komentář M. Jaška)

[878] *„Kdo jest tak šťasten, že má domov, rodinu, ten hledej potěšení předem v ní a s ní se sdílejž o zábavy“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 192).

[879] *„Budiž tedy pokládáno za něco, co třeba nejpřísněji odsouditi, bude-li občan častěji viděn ve veřejných zábavách a v místnostech k nim určených, aniž by jej provázela jeho rodina“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 193).

rozhovorů nejenom o novinkách,[880] řešení hádanek, her a sázek,[881] provozování tělocvičného konání, slušných tanců, hudby, zpěvu – přičemž mohou být podávány jídla i nápoje.

Zakázán je alkohol, kouření i šňupání.[882] *„Ježto nelze trpěti však ničeho, co škodí zdraví nebo mravům, budou samozřejmě zakázány tyto „zábavy“: požívání nápojů, jež dráždí, rozpalují člověka …, kouření a šňupání, avšak i – honba pro zábavu*[883]*“* (tamtéž, s. 194). V účelně zřízeném státě nelze strpět ani loterie, především z důvodu zhoubných vlivů na mravnost.[884] Za pochybné a podřadné Bolzano považuje např. hraní karet, nicméně nedoporučuje přímé zákazy, nýbrž osvětu a obracení pozornosti k zábavám ušlechtilejším, které mají ty neušlechtilé postupně vytlačit a nahradit. Vláda stanovuje dny klidu a dny sváteční, a to vedle svátků církevních.[885] Náležitou péči je nutno *„věnovati tomu, aby se těchto dnů prázdně náležitě užilo“* (tamtéž, s. 195). I svého volna mají lidé využívat rozumně a účelně – k obnově sil, k rozjímání, k přiměřené změně zaměstnání a konečně i zábavě.

„I v nejlepším státě bude občas docházet k sporům mezi občany, ba i mezi občany a státem; nebude tu však místa pro nekonečné soudní tahanice, zkrátka pro sudičství“ (Loužil, 1978b, s. 119). Mimosoudní a soudní vyřizování sporů občanů řeší kapitola XXV. *O sporech občanů*. Při rozepřích a sporech (např. majetkových) občané, nedohodnou-li se sami, si zvolí rozhodčího – smírčího soudce, ze svých spoluobčanů. Shodnou-li se při jeho volbě i ohledně rozhodnutí, je kauza vyřízena. Nastane-li neshoda sporných stran, oznámí věc obci a ta jim soudce přidělí. Odvolat se lze k vyšší instanci, např. soudu okresnímu. Pokud vynese stejný rozsudek, není již odvolání. V případě odlišného rozsudku se věc předává soudu krajskému, poté zemskému.[886] Smírčí soudce také úřadům oznamuje odhalený trestný čin. Soudci musí soudit spravedlivě, moudře, rozvážně, se stálým zřetelem na blaho celku. Musí věcně zdůvodnit rozsudky. Bolzano řeší situace, kdy je stranou žalovanou soukromník či

---

[880] *„Ostatně i rozhovory, které možno spojiti s většinou společenských zábav, poskytují nejen nových radostí, nýbrž i mnoho užitku. Cvičíme se v myšlení a vyjadřování svých myšlenek … a konečně jest tu i možnost dotknouti se něčeho, o něčem poučiti nebo něco vytknouti, což – stane-li se při zábavě v dobrém rozmaru – se obyčejně tak i přijímá a nejúčinněji působí“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 192).

[881] *„… pokud nejsou o peníze, nebo o něco, co … není počestné …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 193).

[882] V poznámkách k překladu M. Jašek poznamenává: *„Prohibice!“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 325 – komentář M. Jaška). Na jiném místě píše: *„Jsou zde tedy také kavárny, jsou tance, koncerty, jest zvláště také sport a tělocvičné zábavy atd. – ovšem že všechno tak, aby nešlo do výstřednosti. V těch není štěstí života. Že zakazuje mnohé věci u nás trpěné, ba dokonce i zaváděné z rozmanitých důvodů – na př. loterie – pochopí každý, kdo těmto věcem také s jiné strany rozumí“* (dtto, s. 327 – komentář M. Jaška).

[883] Každý je sice cvičen v používání zbraní (k obraně státu) a občasná střelba do terčů je povolena, obdobně jako skolení potřebného kousku zvěře (se svolením lesních úřadů), ovšem hledat „*však potěšení, rozkoš v zabíjení zvěře, v lovu ptactva atd. – to budiž známkou surovosti, poklesnutí cítění a vkusu občana na roven zálib – divocha“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 194).

[884] *„Neztratil všechny zdravé pojmy o vlastnickém právu ten, kdo nevidí nic závadného v tom, že pouhá slepá náhoda má rozhodovat o tom, komu má připadnouti … značná částka peněžní, kdo se může státi takto dokonce i majetníkem polí, (zemědělských) statků nebo pod …?“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 194-195).

[885] *„… bylo-li zavedeno z náboženských důvodů příliš mnoho svátků, budou rozumně omezeny …“* (Loužil, 1978b, s. 119).

[886] *„… až dvě anebo více stolic rozhodne ve stejném smyslu nebo až soud dřívější, jsa lépe poučen, svůj nález změní v duchu rozhodnutí soudu vyššího …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 198). Odvolávat se lze tedy jen tak dlouho, dokud se dvě instance v rozsudku neshodnou.

„korporace veřejná nebo úřad“.[887] Zabývá se taktéž námitkami a jejich vyvracením. *„Při řešení sporů v nejlepším státě neobstojí žádné právnické úskoky a triky; půjde vždy o věc a ne o slova a vůdčí zásadou všech soudů bude obecný prospěch“* (Loužil, 1978b, s. 119).

Kapitola XXVI. je níže rozebírána v souvislosti s ekonomickými názory a doporučeními Bolzana. Kapitola XXVII. *Odměny a tresty* vychází z toho, že: *„Dobro podporovati a zlému brániti, toť přirozená povinnost všech lidí, ať si žijí v tom či onom státě či také – mimo stát“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 219). Loužil v tomto kontextu interpretuje Bolzanův nejlepší stát ve smyslu *„všeobsáhlé výchovné instituce“*, pečující neustále (a neúprosně) o mravní zdokonalování všech občanů. Tradiční motivy *„křesťansko-asketické se přitom spájejí v nerozlišitelnou jednotu s osvícensko-utilitární ideologií neustálého pokroku v zájmu všech, jehož motorem i nástrojem je stát“* (Loužil, 1978b, s. 121).

Z nejvyššího mravního zákona, na němž je Bolzanův nejlepší stát založen, plyne *„přirozená povinnost všech občanů podporovat vždy a všude dobro a bránit zlu; spontánně proto upozorňují představenstvo obce nejen na každé porušení zákona, ale i na všechny činy záslužné a hodné odměny“* (Loužil, 1978b, s. 121-122). *„„Podporovat podle možnosti dobro a naopak potlačovat zlo je přirozenou povinností všech lidí“, praví Bolzano, vycházeje ze svého metafysického pojmu lidské „přirozenosti“. Z toho vyvozuje, že občané ... jsou povinni informovat úřady o každém skutku, který zasluhuje odměny nebo potrestání. Učí se to ve škole“* (Kolman, 1958, s. 161). K povinnostem řádného občana ideálního státu tudíž náleží *„oznámiti vše, co vidí – ne však pouze zlého, nýbrž také dobrého u spoluobčanů ..., na patřičném místě ...“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 219).[888]

Mravnost v nejlepším státě není pouze věcí policie, nýbrž všech občanů. Bolzano formuluje povinnosti z toho plynoucí a upozorňuje na chybné zásady *„dob dřívějších“*. Načrtává postup při *„zjišťování závad“*,[889] ale taktéž *„zásluh a činů vynikajících nad průměr požadavků (Nepátrejž se jen po zločinech, ale buď i systém v zjišťování zásluh)“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 219 – komentář M. Jaška). Navrhuje dvojí druh odměn – materiální a čestné. Dobré skutky (např. hlásí-li se někdo dobrovolně na těžší práci) mají být odměňovány výhodami hmotnými. U činů ryzích, z nesobeckých motivů, Bolzano diskutuje možnosti odměnění, přičemž lpí na dodržování zásady, že úřad a post nesmí být odměnou. *„Záslužný čin, prokázaný vlasti, nebuď placen propůjčením úřadu ...!“* (tamtéž, s.

[887] Ohledně přehmatů úřadů a úředníků Bolzano nabádá: *„Cítí-li se poškozen kdo obcí, okresem ... atd., podej stížnost příslušnému úřadu: představenstvu obce, správě okresní ..., může-li se od nich práva nadíti, t. j. nejsou-li to ony samy, od koho byl poškozen, ve kterémžto případě použije cesty, která bude níže popsána ...“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 198). Zmiňovanou cestu nastiňuje kapitola XXVII. *Odměny a tresty* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934) (pozn. PS).

[888] *„V nejlepším státě se nebudou občané bát pověsti udavače, protože jejich oznámení budou motivována prospěchem celku; pro přijímání jejich sdělení (kladných i záporných) tu bude dokonce zřízen zvláštní úřad“* (Loužil, 1978b, s. 122). Bolzano ovšem varuje před anonymními udáními, a zde vyzdvihuje význam výchovy. Ve zprávách přitom může být jméno oznamovatele zašifrováno, rozluštit značku má být oprávněn pouze úřad.

[889] Pro ochranu před mstou navrhuje Bolzano zřídit úřad veřejného žalobce, která udání (uzavřená v obálce, vevnitř plně podepsaná, zvenku označena jen značkou podavatele) přijímá a dává případně podnět k prošetření příslušnému úřadu – obci, kde dotyčný žije. *„Prokáže-li obviněný nevinu, upadá do vyšetřování žalobce, ať učinil svou žalobu již veřejně anebo tajně ... Dokáže-li tento však, že měl rozumné důvody pro podezření, bude ovšem osvobozen; jinak bude prohlášen za utrhače cti a potrestán“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 221). Po potrestání viníka se zahajuje řízení i proto těm, kdo o trestném činu věděli a mlčeli o něm.

224).[890] Ani zastávání vysokého úřadu nemá být důkazem zásluh. Závěr zní, že *„odměnou za … mravní zásluhy nemá býti v dobře zařízeném státě nic než úcta …“* (tamtéž, s. 226).[891]

Bolzano volá po cenzuře mravů, včetně zřízení *„soudů nad veřejnou mravností“*,[892] jehož členové jsou voleni, tak aby nikdo předem nevěděl, kdo bude členem této cenzury. Naznačuje složení, úkoly a činnost zmíněných soudů. Odměny za zásluhy navrhuje Bolzano v podobě děkovné listiny (s oznámením v novinách), vystavení podobizny dotyčného, vydání jeho životopisu, zvěčnění v letopisech anebo postavení pomníku zasloužilému zesnulému. U mladších může dojít k dekoraci čestným odznakem určeným k veřejnému nošení,[893] opomenuty při vyznamenávání nesmí zůstat ženy a zasloužilé matky.

Bolzano neopomíjí tresty a rozebírá, proč se jimi hrozí, a proč se tyto vykonávají. *„Trestán je pouze ten, kdo porušil zákon, který znal, nebo měl znát“* (Kolman, 1958, s. 162).[894] V nejlepším státu jsou občané s ústavou a zákony seznamováni již od školní let. Bolzano vyjmenovává účely trestu (odrazovat, znemožnit další trestnou činnost, převychovat i nahradit škodu) a jejich výměr. Tresty za jednotlivé přestupky však záměrně vymezuje pouze rámcově, aby bylo možné zohlednit okolnosti porušení zákona. *„Nejdůležitější okolností buď tu vždycky duševní stav, mravní jakost vinníka“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 230). Mírný trest má příslušet provinění z *„přenáhlení“*, velmi přísný trest (a to i v případě např. krádeže malého obnosu) ovšem musí následovat *„kdykoli se ukáže zásadní špatnost vinníka a to, že jednal s plnou rozvahou“* (tamtéž, s. 231).

Opětovně je Bolzanem vyzdvihován význam výchovy, stanovena pak pravidla a povinnosti pro soudní praxi, zvláště soudy porotní.[895] Mezi druhy trestů náleží: zbavení úřadu, pokuty peněžní, trest vězení,[896] připouští se i tresty tělesné, především u dětí anebo u *„jednotlivců zvláště surových“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 233), zahanbení

[890] Úřady a funkce veřejné k tomu nejsou určené a připomínána je i zkušenost, že *„ve všech státech, v nichž se rozdílejí hodnosti a úřady jen jako odměny, bývají nejšpatněji spravovány právě nejdůležitější z nich, ježto ti, kdož jimi byli poctěni, je pokládají zpravidla za příležitost – k snazšímu a skvělejšímu životu“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 226).

[891] *„… jež se prokazuje občanu, který se zasloužil, a to jak v jeho denním styku s ostatními občany, tak zvláště při některých mimořádných … podnětech, kdy se mu tato úcta veřejně a jménem společnosti zvláště projeví …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 226). Jašek upřesňuje, že Bolzano neakceptuje pozdější Rašínovo heslo *„Zásluhy o vlast se neplatí!“*, nýbrž mu jde *„jen o to, by se neplatily dvakráte a k tomu ještě nevhodně …“* (s. 331 – komentář M. Jaška).

[892] *„Budiž tedy v každé obci konán jednou za rok soud nad zásluhami, nad veřejnou mravností“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 227). Obec volí každý rok mravnostní soud, posuzující každého občana a jeho práci i život. Soudci taktéž skládají účty a mají žádat občany, aby je upozorňovali na jejich nedostatky.

[893] Ovšem nikoli coby výrazu *„malicherné ješitnosti“*, nýbrž ve snaze *„povzbuditi jiné …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 228).

[894] *„Jako třeba dbáti toho, aby byli všichni – pokud možná – odměněni, kdož si odměnění zaslouží, tak zas nemá zůstat bez trestu, kdo si ho zaslouží, kdo se totiž prohřeší proti některému zákonu, jejž znal anebo aspoň znáti měl a mohl“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 229).

[895] *„V „nejlepším státě“ si soudci a porotci vymění úlohy: porotci, kteří lépe znají život, budou zjišťovat fakta a soudci, kteří lépe znají zákony, budou vynášet rozsudek“* (Kolman, 1958, s. 162). Konkrétně jde o to, že oproti praxi, kdy laická porota rozhoduje o povaze činu a vině obžalovaného a trest stanoví profesionální soudce, Bolzano navrhuje, *„aby se otázkou povahy činu, průkaznosti důkazů atd. zabývali odborně školení právníci, kdežto o výši trestu aby rozhodovala porota složená z prostých spoluobčanů obžalovaného. Ti přihlédnou také k názoru jeho nejbližšího okolí, sousedů a spolupracovníků“* (Loužil, 1978b, s. 123).

[896] *„… při čemž nechť se konají při odměřené stravě rozmanité práce, a to práce buďto těžší nebo spojené s jakýmsi nebezpečím, ovšem pokud jest jich potřeba …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 233). Odmítá přitom práci ztěžovat těžkými pouty na nohy.

veřejné (oznámením v novinách či postavením na pranýř) i trest smrti.[897] Bolzano odmítá trest doživotí a vystupuje také při dokazování proti všem způsobům mučení, které označuje za nelidské a surové.[898] Uvádí příklady provinění a trestů.[899]

„Tématem poslední kapitoly ... je ... smrt; i ta je zabudována do Bolzanova výchovného plánu“ (Loužil, 1978b, s. 123). Stručná kapitola XXVIII. *O smrti* se znovu vrací k otázce dědictví, kdy zdůrazňuje podstatné omezení práva odkazů ve smyslu ustanovení kapitoly X. *O majetku*. *„Jako není dovoleno libovolně rozdávati majetek ..., nesmí ho také nikdo ani odkázati, komu by chtěl ...“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 237). Stát však dovoluje, aby s jeho souhlasem byly v závěti uvedeny osobní památky na zemřelého. Při pohřbech a uctívání zemřelých neplatí zásada, o mrtvých jen dobře, nýbrž zásada *„o mrtvých jen spravedlivě“*.[900] Fungovat mají pohřby a soudy čestné. Soudy cti mají zhodnotit osobu zemřelého a rozhodnout o druhu pohřbu.[901] Bolzano apeluje na zachování paměti o občanech, dávajících příklad a povzbuzení ostatním.[902] Uctění zemřelého nemá být důvodem k ničení užitečných věcí. *„Snažme se naopak šířiti přesvědčení, že nelze lépe a důstojněji uctít památky zemřelých než následováním jich ctností a dokonáním dobra, v němž učinili počátek“* (tamtéž s. 238). Smuteční hostiny provázené bujným veselím nejsou povoleny.

Poslední věta Bolzanova utopického pojednání zní: *„Rádi však a často navštěvujme místa, kde jejich pozůstatky tlí, a žal nad ztrátou jejich budiž mírněn přesvědčením, jež se staň obecným, že nezmizeli docela, že žijí blaženěji snad nežli my, že vědí o nás a že kdysi se s nimi – shledáme ...“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 238).[903]

---

[897] *„... který bude zachovati i ve státě „nejlepším“, protože jsou zločiny, jejichž pachatelé budí odpor, všeobecnou hrůzu takovou, že by bouřilo to prostě mravní cítění, kdykoliv by občan pomyslil, že takový člověk smí a může ještě žíti, a ježto mnohdy pachatelé sami toužívají po tom, by se jejich žití konec učinil ...“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 234). Popravy nesmí být veřejné, k usmrcení má dojít strojem (gilotina). Popisováno je i místo výkonu trestu. Trest má být udělen např. za vědomou promyšlenou vraždu.

[898] Přičemž se *„nedomnívá, že by k odsouzení bylo třeba úplného přiznání. Pouze nesmí být odsouzen nikdo, o jehož vině by panovala sebemenší pochybnost“* (Loužil, 1978b, s. 123).

[899] Např. u krádeže *„... nahrazení odcizené věci v dvojnásobné nebo trojnásobné její ceně, nucenou práci (při odměřené stravě), trest tělesný neb i postavení na pranýř“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 235) či opilství – *„není-li zvyklostí a vzniklo-li jen z neopatrnosti – pokutou peněžní, stalo-li se neřestí, vládnoucí člověkem – sesazením s úřadu, prohlášením neschopnosti k výchově i vlastních dětí, odnětím jich, žalářem, nucenými obecními pracemi a pod.“* (tamtéž, s. 236).

[900] Podle Jaškových poznámek překladu kapitola kromě této zásady nepřináší *„celkem již nic nového“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 333 – komentář M. Jaška).

[901] *„Zemře-li občan dospělý, buď nad ním konán soud (v obci, k níž náležel), a budou-li vážné obžaloby, budiž mu čestný pohřeb odepřen. Nelišiž se však čestný pohřeb od jiného ... nežli tím, že při tomto nesmí nikdo – kromě nejbližších příbuzných – mrtvého provázeti ke hrobu. Naopak za prokázané větší zásluhy může ... postaviti pomník zesnulému – aspoň kámen na hrobě, umístiti stručný jeho životopis s vylíčením jeho zásluh do pamětí obce, země atd...“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 238).

[902] *„Občané nejlepšího státu budou vychováni v přesvědčení, že památku mrtvých nejlépe uctíme, budeme-li následovat jejich dobrý příklad v uvědomělé a nezištné službě obecnému blahu, nejvyššímu zájmu živých a života“* (Loužil, 1978b, s. 124).

[903] M. Jašek zde odkazuje na spis *Athanasia* (Bolzano, 1827a), zmiňovaný v kontextu kapitol 1.a 2.

3.2. Ekonomické návrhy Bolzana

„Kdo nepracuje, není hoden daru života!“[904]

Bolzanova utopie *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) zůstává v prvé řadě dílem politickým, avšak v mnoha ohledech značnou pozornost věnuje hospodářské problematice. (Doležalová, 2018) ekonomii a její principy označuje za *„základní stavební prvky výkladu spravedlivé společnosti, jejího uspořádání a fungování“*. Připomíná, že výklad fungování Bolzanova ideálního státu je založen na navýsost ekonomické kategorii vlastnictví.[905] I proto Bolzano bývá zmiňován v kontextu zrodu českého ekonomického myšlení – jak rekapituluje rešerše literatury sumarizovaná v úvodu monografie –, resp. při hledání pramenů české ekonomické vědy. Označení Bolzana jako ekonoma je ovšem silně nadnesené, přesnější je sociálně-ekonomický myslitel.[906] Myslitel, který v ekonomických úvahách propojuje biblickou interpretaci s dobovými směry sociálního myšlení a především svými originálními postřehy.

(Soják, 1948) vyzdvihuje, že oproti obdobným pokusům o projekt lepšího společenského uspořádání Bolzano více přihlíží k hospodářské stránce.[907] Za zásadní ekonomickou kategorii z hlediska fungování společnosti Bolzano považuje vlastnictví. *„Bolzano se zabýval otázkou vlastnictví a kritikou jeho panujících forem od mládí do pozdních let svého života …“* (Seidlerová, 1963, s. 63).[908] Bolzano argumentuje pro zachování soukromého vlastnictví, ale

[904] *„… množství věcí, jejichž zpracováním by lidé mohli své postavení na zemi zlepšit a zpříjemnit, jde do nekonečna … příroda je ve svých pokladech, z nichž lidem poskytuje požitek v odměnu za rozumnou práci, nevyčerpatelná. A právě proto si ten, kdo jen žije, a nečinně žije, nezaslouží daru života, neboť svou nečinností připravuje sebe i jiné o požitky, které by mohl vytvořit svou prací. Stát má plné právo přinutit jej hrozbou odnětí prostředků nezbytných k životu k tomu, aby šel do sebe a zahájil činný život!“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 139-140). Myšlenka, resp. citace je inspirována oddílem *Vybrané myšlenky z akademických řečí Bernarda Bolzana* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, zde s datováním exhorty 1817). Srov. (Bolzano, 1813, 1849-52, 1884).

[905] (Doležalová, 2018) konstatuje ovlivnění Bolzana kameralismem, J. J. Becherem a sociální rovinou církevního učení. Bolzano má sdílet Becherovo přesvědčení, že české země oplývají dostatečným bohatstvím, aby uživily veškeré své obyvatelstvo. Německý polyhistor Johann Joachim Becher (1635 – 1682) byl ekonomem, učitelem, lékařem, alchymistou či chemikem. Bývá označován za jednoho ze zakladatelů rakouského kameralismu, který oproti doktríně merkantilismu kladl důraz nejenom na kladnou obchodní bilanci a na významnou roli státu, nýbrž zdůrazňoval taktéž úlohu populačního růstu. Ke kameralismu srov. (Krameš, 2001, 2010).

[906] První česky psané teoretické ekonomické pojednání, resp. učebnice ekonomie bývá spojována s F. L. Riegerem a rokem 1850 – srov. (Sirůček, Džbánková, 2019). Srov. též (Doležalová, 2018), (Sojka, 2002 aj.).

[907] Podle interpretace in (Soják, 1948) právě díky tomuto Bolzano prozíravě *„nepokládá lidstvo své doby za dost vyspělé, aby bez pohrom mohlo přijmout jeho návod“* (tamtéž, s. 16). Na později kladené otázky, zda samotný Bolzano si měl být vědom nevyhnutelnosti revoluce, a proč se kriticky stavěl k revoluci roku 1848 Soják odpovídá. Neboť *„mnohé jeho návrhy platí právě teprve po velké současné společenské revoluci …, opřené ovšem myšlenkově o nauku vědeckého socialismu“* (dtto). Současnou revolucí míní Soják rok 1948.

[908] *„Vlastnictví je Bolzanovi výrazem vnější síly člověka, které dává jedinci velkou moc …, ale současně je i výtvorem lidským, jenž neplatí ani před Bohem ani před soudnou stolicí našeho svědomí …“* (Seidlerová, 1963, s. 63). Bolzano přitom ujišťuje, že *„nepožaduje, aby se bohatí okamžitě zřekli svého poctivě nabytého jmění …“* (dtto). Odsouzení přílišného jmění vede i z pozic moralistních a poněkud asketických. Seidlerová dokladuje, že ostrost kritiky soukromého vlastnictví se u Bolzana sice postupně zostřuje, nicméně ani v utopii (Bolzano, 1932) nepřekračuje požadavek *„pouhého vyrovnání nápadných majetkových rozdílů“* (Seidlerová, 1963, s. 64).

s podstatnými omezeními, jak je níže specifikováno. (Kolman, 1958) zdůrazňuje, že Bolzano celou *„silou svého hněvu napadá soukromé vlastnictví a zlo, jež plodí …“* (tamtéž, s. 118).[909]

(Vozka, 1937) píše: *„… Bolzano … měl, podobně jako Robert Owen, živý zájem pro hospodářskou realitu. Nezdůrazňuje-li význam hospodářských momentů v plné intensitě, nepostihl-li hospodářskou zákonitost tak geniálně jako Marx, souvisí to značně s českým prostředím, v němž Bolzano žil. U nás ani zdaleka kapitalistická výroba nevytlačila feudální hospodaření, jako v Anglii, v níž Marx o několik desítek let později napsal svůj „Kapitál“. Křivdili bychom však Bolzanovi, kdybychom nepřiznali, že ve svém ideologickém systému věnuje patřičnou pozornost hospodářské skutečnosti“* (tamtéž, s. 17).

Seidlerová ovšem i ohledně hospodářských aspektů řadí utopii (Bolzano, 1932) k socialistickým utopiím 18. století, které – na *„rozdíl od modernějších směrů utopického socialismu vycházejí … ve svém rozboru a zdůvodňování z morálních, nikoli ekonomických kategorií“* (Seidlerová, 1963, s. 56). Což uvozuje připomenutím naprostého nezájmu *„o teoretickou práci z politické ekonomie“* (dtto) u nás v první polovině 19. století, která má souviset s nedostatečným rozvojem průmyslu a převládáním feudálních výrobních poměrů. *„Spisy ekonomické se buď týkají přímo organizace a technologie výroby, nebo jsou zaměřeny úzce finančnicky. Typické je, že Sonnenfelsův merkantilistický finanční systém zůstává oficiální teorií hluboko do 19. století. Nepočítáme-li diletantský návrh Zittův reformovat finančnictví zřízením jediné státní banky, který zůstal v rukopise …,*[910] *zůstává pro naše země vlastně jediná práce Buquoyova …“* (dtto).[911] Ohledně Bolzana píše: *„Ekonomické otázky v nezastřené formulaci vůbec ležely mimo zájem Bolzanův; jeho obsáhlá knihovna neobsahuje takřka ekonomických spisů“* (dtto).[912] *„Při vytváření státní utopie byl ovšem Bolzano nucen v té či oné formě zaujmout k národohospodářským otázkám stanovisko …“* (tamtéž). Dodejme, že ohledně ekonomické problematiky a vědy byl Bolzano především samoukem.

Loužil ohledně hospodářských návrhů v sociální utopii (Bolzano, 1932) uvádí: *„Ačkoliv Bolzano jako filosofický racionalista nepřiznával sociálně-ekonomickým vztahům rozhodující úlohu ve vývoji společnosti, sama povaha věci ho vedla k tomu, že jim ve své utopii věnoval zvýšenou pozornost. Postihoval je ovšem pouze v jejich odvozené, jevové formě, tudíž jako vztahy majetkoprávní“* (Loužil, 1978b, s. 103).

Hospodářské uspořádání účelně zřízeného státu charakterizují kapitoly X. – XIV. a kapitola XXVI. Ekonomickou dimenze, resp. hospodářské aspekty lze však nalézat taktéž

---

[909] *„… pranýřuje nemorálnost kapitalistického vlastnictví a odhaluje ubohé výmluvy uváděné na obranu hromadění majetku …“* (Kolman, 1958, s. 119). „*Bezpracně získaný majetek zasluhuje opovržení, říká Bolzano“* (dtto).

[910] O kterém v poznámce Seidlerová uvádí: *„… ostatně zdejší provenience tohoto rukopisu je nejasná“* (Seidlerová, 1963, s. 56).

[911] *„… která při všem uvědomění si významu národohospodářské teorie svou zkreslenou interpretací Smithe spíše odráží literární vlivy než domácí prostředí. Pokud se v ní jeho působení projeví a některá partie se stane samostatnější, je pak ovlivněna zájmy feudálního velkostatkáře. Proto nakonec se Buquoy postaví i proti základní zásadě nerušeného rozvoje hospodářství a volné konkurenci, tedy proti základní koncepci svých literárních předloh …“* (Seidlerová, 1963, s. 56). Srov. (Buquoy, 1815).

[912] *„Také práce Buquoyovy, jejichž vliv na Bolzana, zvláště v otázce peněz, byl dosavadní literaturou často a málo odůvodněně nadhazován, zůstaly v jeho knihovně nerozřezány“* (Seidlerová, 1963, s. 56).

v návrzích Bolzana popisovaných kapitolami dalšími – rozebíraným v monografii částí 3.1.[913] (Kolman, 1958) oceňuje to, že *„Bolzano nejednou poukazoval na to, že zlo panující ve společnosti může odstranit jedině změna vlastnických vztahů“* (tamtéž, s. 147).[914] Ovšem kriticky pohlíží na to, že umístění pěti kapitol, *„v nichž se hovoří o ekonomickém základu „nejlepšího státu“ ... Bolzano neumístil do čela své práce ...“* (tamtéž, s, 146).[915] (Seidlerová, 1963) možná až příliš kategoricky píše, že otázce státu, *„tj. státního zřízení je věnována v díle Bolzanově nesrovnatelně větší pozornost než otázkám hospodářským“* (tamtéž, s. 84).[916]

Kategorii vlastnictví vnímá Bolzano také prizmatem nejvyššího mravního zákona, resp. úsilí o blaho celku. Ideu *„Vše je vlastnictvím všech!“* zmiňuje v exhortách. „*Nazýváte-li ... právo užívat pozemské statky ku prospěchu celku právem vlastnickým, pak je v tomto smyslu každý předmět, který lze k něčemu použít, vlastnictvím celého lidstva“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 139-140, s odkazem na exhortu z roku 1809). Bolzano pokračuje: *„A jako nemůže mít žádný jednotlivec právo použít nějaký statek země zcela svévolně ke svému osobnímu prospěchu bez ohledu na zájem všech, tak také nemůže mít žádný jednotlivec nějaké zvláštní samostatné vlastnictví. Vše, nač kdy padnou jeho zraky, vše je obecný statek, patřící lidské společnosti jako celku, ne jejím jednotlivým údům každému pro sebe. Dokonce ani to, co jsi právě s krajním vypětím sil zpracoval a přetvořil v použitelný předmět, není tvým výlučným vlastnictvím, ale patří celému lidskému rodu, právě tak jako tvé síly nepatří tobě. nýbrž lidstvu blaha celku. Ty nemáš u tohoto předmětu – jako u každého jiného – žádné jiné právo a žádnou jinou povinnost, než abys ho použil tak, jak je to podle tvého názoru blahu lidstva nejprospěšnější ...“* (dtto). Z čehož neplyne, že by žádal odstranění veškerého soukromého vlastnictví, nýbrž volá po jeho omezení, jak je níže dokladováno.

Ráz velmi důležité[917] kapitoly X. *O majetku*[918] předurčuje úvodní Bolzanova věta: *„Přistupuji k odvození zásad o vlastnictví soukromém, podle nichž – jak myslím – třeba určovati majetek ve státě zařízeném účelně“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 102). O důležitosti a kontroverznosti problematiky vlastnictví svědčí věta hned následující: *„Netajím se předem nijak tím, že se tu mé pojmy odchylují nejvíce od toho, co až dosud bylo všeobecně uznáváno za správné ...“* (dtto).[919] Státu – a to každému státu[920] –

[913] Srov. např. kapitolu VI. *O rovnosti* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934), kde Bolzano *„dal jasně najevo, že účelně uspořádaný stát nebude trpět velké majetkové rozdíly“* (Loužil, 1978b, s. 103). Ovšem cesty k jejich vyrovnání a *„k zachování poměrné rovnosti, na níž je jeho nejlepší stát založen“* (dtto) vysvětluje až v kapitole X. a následných.

[914] Za *„nejlépe zdůvodněný“* (Kolman, 1958, s. 147) označuje *„X. oddíl*“ (tamtéž, s. 146), čímž míní kapitolu X. *O majetku* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[915] Což má svědčit *„o tom, jak vzdálen byl chápání skutečně třídní podstaty společnosti“* (Kolman, 1958, s. 146-147).

[916] *„Pro Bolzana je kritika dosavadního státního zřízení výchozím bodem celkové kritiky společnosti, neboť stát je podle něho rozhodujícím faktorem stavu a uspořádání lidské společnosti“* (Seidlerová, 1963, s. 91).

[917] *„Snad nejdůležitější kapitolou celého díla je desátá O majetku“* (Brabec, 1981, s. 334).

[918] Obsah překladatel avizuje takto: *„O majetku. A. Povaha této kapitoly (nejvíce odchylek od názorů běžných). – B. Stát a vlastnictví soukromé: Hlavní zásada v té příčině: Dvanáct ustanovení zásadních, týkajících se vlastnictví soukromého, mzdy a odměn za práci. – C. Jak pečuje stát, aby tyto zásady nebyly jen teorií, hesly nebo mrtvou literou, ale aby se jich vskutku šetřilo“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 102 – komentář M. Jaška).

[919] V kontextu vlastnických návrhů kapitoly X. klade překladatel otázku: *„Není toto místo jedním z důvodů, proč myslí Winter ..., že si Bolzano byl vždycky vědom utopismu svého díla ...?“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 314 – komentář M. Jaška, s odkazem na Winter, 1933). V souvislosti s textem (Horáček, 1907)

přísluší *„právo určovati podmínky, za jakých se může něco státi naším majetkem a majetkem tím také zůstati, a za jakých lze získati si aspoň práva užívati věci na nějakou dobu“* (tamtéž).

K Bolzanovu tvrzení, že *„svým pojetím vlastnictví …*[921] *v nejlepším státě se nejvíce vzdálil názorům své doby“* (Loužil, 1978b, s. 114) uvádí Loužil, že se *„Bolzano … nemýlil“* (dtto). *„Jeho radikalismus v tomto bodě nemá v české sociálně-kritické literatuře obdoby až do vzniku revolučního dělnického hnutí na konci sedmdesátých let 19. století, které je ovšem zároveň zbavilo jeho utopicky nereálných rysů“* (tamtéž). Kritické výhrady k Bolzanovu pojetí vlastnictví z pozic marxistické pracovní teorie hodnoty rekapituluje závěr subkapitoly.

Bolzano připomíná ústavy, které jednotlivci odpíraly jakékoli vlastnictví a konstatuje: *„Šlo se tu však příliš daleko! Vždyť vzejde z toho mnoho dobrého, dá-li se občanům – třeba jen dospělým a zodpovědným za své konání – skutečné právo vlastnické, byť jen – na některé věci …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 103). Bolzano proto nevystupuje proti každému soukromému vlastnictví, ovšem hlásá právo státu na jeho omezení ve prospěch celé společnosti a obecného blaha. Základní zásadu ohledně vlastnictví koncipuje takto: *„Věc nějaká buď jenom tehdy prohlášena za majetek soukromý, za majetek jednotlivce – tehdy však také v každém případě! – je-li prospěšnější celku, aby přiznal jednotlivci toto právo vlastnické, než aby mu je odepřel“* (dtto).[922] Ze které má vyplývat řada závažných důsledků.

Stát má mít právo určovat podmínky soukromého vlastnictví, a to podle několika principů – dvanácti Bolzanových zákonů majetkových. Prvním je idea, že *„… věc, kterou může užívat pouze daná osoba, má být jejím vlastnictvím“* (Kolman, 1958, s. 147). Zákon zní: 1) *„Věc, která jen určitému jednotlivci může býti k užitku a k potřebě, ostatním však nemůže být ani k tomu ani k onomu, jest již proto přiznati za majetek jednotlivce“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 104).[923] Proti jeho správnosti Bolzano neočekává závažnějších námitek, lidstvo se touto zásadou – vědomě i nevědomě – mělo řídit odpradávna.[924]

Druhý zákon se týká vyvlastňování – *„…věc, kterou daná osoba užívat nemůže, ale jiní mohou, nemá být jejím vlastnictvím …*[925]*“* (Kolman, 1958, s. 147). 2) *„… pokud se týká věcí, které jednotlivci neskýtají užitku anebo jen zcela nepatrný užitek, any jiným mohou býti velmi prospěšné … ve státě zařízeném účelně nesmí býti dovoleno, aby si je jednotlivec přisvojil a v majetku podržel. Tak na př. nedovolí stát …, aby slepec, nemající naděje, že zraku zase*

Jašek posouzení Horáčkova *„tvrzení, že jde spisovatel v této kapitole „ještě dále nežli – kolektivismus“ …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 316 – komentář M. Jaška) ponechává na čtenáři.

[920] Což *„… nebylo … popíráno ani v ústavách a státech nejhorších …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 102).

[921] Loužil zde dodává *„… výrobních poměrů …“* (Loužil, 1978b, s. 114) (pozn. PS).

[922] *„Nějaká věc smí být prohlášena za majetek jednotlivce jen tehdy, tehdy však v každém případě, je-li celku prospěšnější, aby tomuto jednotlivci toto vlastnické právo přiznal, než aby mu je odepřel“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 58).

[923] *„Věc, která může být k užitku a k potřebě jen určitému jednotlivci, ostatním však nemůže být ani k tomu, ani k onomu, nechť se stane … vlastnictvím jednotlivce“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 58).

[924] *„Vždyť proč uznáváme třeba údy své a tělo, sídlo duše, za vlastnictví jednotlivce, ne-li proto, že každý jen sám dovede jich použíti tak, jak nikdo jiný za něho …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 104). (Loužil, 1978b) jako příklad u zmíněné zásady uvádí právě *„vlastní údy člověka“* (tamtéž, s. 104).

[925] *„… (jako příklad Bolzano uvádí chininový monopol)“* (Kolman, 1958, s. 147).

nabude, skoupil nejkrásnější obrazy a zbavil jiné lidi požitku …“[926] (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 104).[927]

I stávající zřízení se tímto pravidlem mají podle Bolzana někdy řídit – *„třebaže jen v případech, které jsou velmi křiklavé …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 104).[928] A především nedůsledně.[929] Stát ideální však musí jít dále a podle uvedené zásady *„…upraviti … i všechny zákony a každé nařízení, jež se týká soukromého vlastnictví“* (tamtéž, s. 106). Bolzanem zmiňované obrazy anebo léčivé rostliny musí zůstat ve vlastnictví všech.

„… nález, objevení nebo vynalezení věci nemůže být důvodem pro uznání vlastnického práva“ (Kolman, 1958, s. 147). Právo nálezu (a vynálezu) ošetřuje Bolzanův třetí zákon majetkový: 3) *„Fakt, že někdo jest nálezcem věci, která byla dosud bez pána …, nebuď dostatečným důvodem, aby se mu přiznávalo její vlastnictví“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 106).[930] Ten, kdo věc našel totiž nemusí být tím, kdo věc dovede nejlépe využít. S určitými zkráceními má být pravidlo využíváno i ve stávajících státech, kdy nálezci pokladu připadne pouze jeho část.[931] V ideálním státě *„právo nálezu“* neexistuje, ale činnost a zásluha pátrání, *„pokud se děje s úmyslem …, z pohnutek nezištných“* (tamtéž, s. 107) má být oceňována přiměřeným způsobem – *„… pokud již v činu samém není dosti odměny … a to … i tehdy, když pátrání nemá příznivého výsledku …“* (dtto).

„… práce, jež byla vynaložena na to, aby se z neužitečné věci stala věc užitečná, nedává právo na vlastnictví, ale pouze na odměnu za práci“ (Kolman, 1958, s. 147). *„4. Ani práce, jaké třeba, aby z věci, z níž nebylo … užitku, vzniklo něco k potřebě, nesmí býti dostatečným důvodem, jenž by opravňoval vlastnictví“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 108). Občan má nárok na odměnu za práci, nikoli na dílo samotné.

„Neboť z toho, že někdo pracoval, aby z něčeho, co bylo dříve neužitečné, vzniklo něco k potřebě, plyne sice, že si zasluhuje odměnu za tuto práci, v žádném případě však, že by touto odměnou mělo být vlastnictví, protože není totiž ještě prokázáno, zda věc bude právě v jeho rukou nejvíc užitečná, ba zda má pro něho vůbec nějakou opravdovou cenu“ (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 60).

---

[926] M. Jašek – s odvoláním na desátý zákon majetkový – v poznámce připomíná, že: *„Skoupiti drahocenné obrazy, které mohou být k potěšení mnoha lidem, není vlastně dovoleno podle Bolzana ani vidoucim“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 104 – komentář M. Jaška) (pozn. PS).

[927] *„Pokud se … týká věcí, které neposkytují jednotlivci žádný užitek nebo poskytují užitek jen zcela nepatrný, avšak mohou být ve státě účelně zřízeném velmi prospěšné jiným, nesmí být dovoleno, aby si je jednotlivec přisvojil a podržel“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 58).

[928] *„Jako příklad uvádí Bolzano boháče, který by skoupil veškerou chininovou kůru a odňal jí tak z pouhé zvůle potřebným nemocným“* (Loužil, 1978b, s. 104). V Bolzanově originálním znění: „*Představme si na př., že by někdo získal – třeba koupí – všechnu kůru chinovou, kolik jest jí na zemi, a že by ji – z ukrutnosti třeba (aby totiž žádný nemocný nemohl pak použíti její síly léčivé) – chtěl potopiti do moře. Jistě by mu v každém státě překazili tento úmysl, i kdyby bylo k tomu třeba použíti násilí“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 104-105). Z kůry chinové se připravoval chinin.

[929] Nakupujícímu má např. být přiznáváno *„sice velmi značné právo vlastnické na koupené zboží, nikoliv však úplné“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 105-106).

[930] *„Skutečnost, že je někdo nálezcem věci, která byla dosud bez pána, není dostatečným důvodem, aby se mu přiznávalo její vlastnictví“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 59).

[931] Která však podle Bolzana bývá stanovena zcela libovolně, což pro někoho může být hodně, pro jiného ovšem zase příliš málo k tomu, aby nález oznámil. K čemuž přidává argument o zhoubnosti účinku předsudku *„o „právu“ nálezce na mravnost národa“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 107).

Vlastnické právo nemá v účelně zřízeném státě tudíž vznikat ani vyrobením věci.[932] Ten, kdo danou věc vyrobí, nezískává automaticky právo na její užívání, jelikož si nemůžeme být jistí, že jí bude umět správně užívat, a že pro něj bude mít nějaký užitek. Lidem ovšem ideální stát musí dát jistotu, že za práci dostanou náležitou odměnu.[933] Bolzano diskutuje a odmítá názory, že vlastnictví výrobku je nutné k zajištění pohnutek k práci.[934] Vlastnictví samotné k tomuto potřebné být nemá a někdy ani vlastnictví k zajištění této pohnutky nestačí. Pro někoho má být důležitější potěšení práce nežli výsledek samotný, výsledek práce může být nejistý (např. venkovana nepřinutí obdělávat úhor, byť by i byl jeho vlastníkem). Za jediný správný názor Bolzano považuje, že stát za vykonanou práci přislíbí za odměnu.

Bolzano poznamenává, že existující společnost postupuje na první pohled podobně, ovšem se zdůvodněním odlišným, a pro nejlepší stát naprosto nepřijatelným. Píše o *„zvrácenosti pojmů k jakým došli naši učitelé práv …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 108). Např. ruda se nestává vlastnictvím horníka, který tuto vydoloval. Podle *„výkladu právníků mu prý nepřipadne proto, že přitom použil půdy, nástrojů apod. (tedy výrobních prostředků!), které byly vlastnictvím někoho jiného“* (Loužil, 1978b, s. 105).[935]

Bolzano naznačuje slabiny stávajících právních výkladů, které mají být vynuceny *„hrabivostí lidskou“* a *„chamtivostí jednotlivců“*. Dochází k závěru, že *„v státě, zařízeném účelně, hrabivost a chtivost jednotlivců nesmí míti tolik váhy, aby celek se jí musil podříditi, toť se samo sebou rozumí …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 111). Přemýšlíme-li však bez předsudků o tom, jak bylo původní rozdílení pozemských statků, praví Bolzano, dojdeme *„k nezvratnému názoru, že se to dělo podle jiných pravidel, než uvádějí naši právníci, že se totiž dbalo, aby měl každý to, čeho mohl nejlépe užít, a že se od tohoto pravidla upustilo teprve tam, kde si něco jiného vynutila lidská hrabivost a chtivost jednotlivců“* (Loužil, 1978b, s. 105, cit. dle Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1952, s. 55).[936] Loužil názor na původní rozdělení statků považuje sice za nehistorický, ale má v něm být *„zcela jednoznačně … vyjádřen jeho odpor k důsledkům plynoucím ze soukromého vlastnictví výrobních prostředků“* (tamtéž).[937] Připomeňme, že společenské vlastnictví výrobních prostředků z utopie (Bolzano, 1932) vyplývá, ale explicitně zdůrazňováno není.

---

[932] A to ani tehdy *„činil-li tak s úmyslem vyrobiti věc tu pro sebe – buď k svému užitku anebo požitku!“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 108).

[933] Loužil Bolzanův argument považuje za stejný jako u zásady třetí – *„… z toho, že někdo svou prací vytvořil užitečnou věc, neplyne, že bude právě v jeho rukách (z hlediska společnosti) nejlépe využita. Jeho práce si ovšem zaslouží odměny, nelze mu však přiznat vlastnické právo k oné věci“* (Loužil, 1978b, s. 104-105).

[934] Pohnutky k práci a produkce užitečných věcí, podle Bolzana, nezmizí, pokud stát dá člověku *„jistotu, že nezůstane bez odměny za práci, již vykonal, že mu bude dáno za ni, když ne zrovna její vlastnictví – tož něco, co má proň buď stejnou cenu nebo cenu ještě větší. To postačí – v tom bude dostatečný popud k práci člověku!“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 109).

[935] K čemuž (Kolman, 1958) dodává: *„Bolzano … uvádí, že právníci nepovažují rudu za vlastnictví rudokopa a odůvodňují to jinak – totiž tím, že země není jeho. Tento důvod však právníkům diktuje lačnost po penězích, prohlašuje Bolzano; uloveného ptáka nebo rybu za vlastnictví uznávají, třebaže vzduch ani voda vlastnictvím nejsou“* (tamtéž, s. 147).

[936] In český překlad 1981 se jedná o druhý odstavec na s. 62.

[937] *„V nejlepším státě je vlastnické právo přímého výrobce-dělníka k jeho výrobku omezeno v zájmu celé společnosti, jejímž základním principem je spravedlivé uspokojení rozumných potřeb všech jejích členů, nikoli ve prospěch neproduktivního kapitalisty“* (Loužil, 1978b, s. 105).

První čtyři majetkové zásady měly být již dávno známé, jenom se jimi – podle Bolzana – zatím šetřilo. Bolzano následně přistupuje k formulaci zásad nových. Zákon pátý se týká rarit – věcí vzácných, ve smyslu drahých, cenných, drahocenných. *„Co nabývá ceny jenom tím, že jest to vzácné, nehodí se proto za majetek jednotlivce a buď tudíž vždy majetkem státu …, který toho užije ve vhodné chvíli a na vhodném místě … – krátce k tomu, k čemu se to hodí …*[938]*“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 112).[939] Drahocenné věci (např. typu diamantů) mají pobízet k marnivosti, nespokojenosti, závisti a nepřátelství.[940] Veškeré takové věci se stávají majetkem celé obce (státu) automaticky, neboť v jednotlivcích budí pouze nerozumnou touhu.[941] Bolzano svůj pátý zákon majetkový navrhuje postupně rozšířit *„i na věci, které vedle „vzácnosti“ své jsou i nějak k potřebě, ne však proto, nýbrž hlavně jen pro vzácnost od lidí se hodnotí a hledají. Ani tyto nebudou se trpěti v majetku soukromém, nýbrž vyvlastní se za náhradu ceně jejich úměrnou …“* (tamtéž, s. 113).[942]

Ideální stát musí omezit právo darovací, neboť obdarovaný by se mohl stát vlastníkem věci, kterou neumí použít anebo neumí použít správně k obecnému prospěchu. Stejně jako kdokoli nemůže komukoli věci libovolně darovat, nemůže je ze stejných důvodů ani půjčovat. Což se týká i půjčování peněz, jelikož ten, kdo si půjčuje, může peníze použít ke špatným účelům. Bolzano zavrhuje možnost soukromě půjčovat – třeba i bezplatně – vlastní finanční prostředky druhým. Stát by ovšem měl dát občanům možnost uložit si peníze a stejně tak i půjčit si tyto, avšak pouze od státu. Uvedené řeší šestý, sedmý a osmý zákon majetkový.[943]

Práva darování, prodeje a směny se týká zákon šestý. *„6. Nepoměrně závažnější důsledek zásady v čelo postavené jest, že je sice dovoleno každému vzdáti se práva vlastnictví mu přiznaného, nikoli však toto právo převésti na kohokoli druhého, kdo by je chtěl převzíti“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 114). Občané si nemohou libovolně vyměňovat majetek státem jim určený[944] – neboť by se nemohlo zabránilo tomu, aby se někdo

[938] Např. při slavnostech, k výzdobě veřejných budov apod. (pozn. PS).

[939] *„Co získává cenu jenom tím, že je to vzácné, nehodí se za majetek jednotlivce a má tedy být majetkem státu (obce atd.)“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 62). (Kolman, 1958) pátou zásadu majetkovou přibližuje slovy: *„V nejlepším státě“ nemůže věc být vlastnictvím jen na základě toho, že si jí majitel cení jako vzácnost“* (tamtéž, s. 147).

[940] *„Věc, která jen proto budí touhu, že jest vzácností, nemůže být jednotlivci k užitku, nýbrž vede spíš jen k marnivosti, k pošetilým výdajům a k jiným ještě závadám, u jiných lidí k nespokojenosti s vlastním osudem, jenž odpírá jim tyto věci, budí to i závist, nepřízeň a nepřátelství k těm, kdož si toho všeho mohou dopřáti“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 112).

[941] Problémům a mnohému zlu se zabrání *„když se prohlásí od státu, že předmět, který jen pro vzácnost svou jest lidem žádoucí, nesmí se stát majetkem soukromým, nýbrž že musí býti v každém případě od nálezce anebo výrobce či od toho, kdo ho jinak získal, odevzdán vždy obci … jako majetek, který jen jí … – státu přísluší“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 113).

[942] K těmto předmětům však neřadí např. vzácné hodinky po otci, které jsou vzácné svou *„formou“* a syn by si je rád ponechal jako památku po otci.

[943] Které (Kolman, 1958) interpretuje takto: *„6) nikdo nemá mít právo volně zcizovat majetek prodejem a darem; 7) nikdo nemá mít právo volně půjčovat věci za úplatek i bez něho; 8) nikdo nemá mít právo půjčovat peníze; místo toho mají občané odevzdávat své úspory státu a od něho také mohou obdržet půjčky, při čemž platí nanejvýš půl procenta (a při velkých částkách ještě méně) za prokázané služby“* (tamtéž, s. 147).

[944] *„Občan nejlepšího státu se smí vzdát svého majetku, nesmí jej však převést (darovat, prodat), na koho se mu zlíbí, neboť by to nutně vedlo k narušení onoho rozdělení statků, které provedl stát z hlediska zájmů celku“* (Loužil, 1978b, s. 105).

„stal majetníkem věcí, jichž nedovede buďto vůbec užíti, buď jenom špatně, ať již ke svému nebo k obecnému prospěchu“ (dtto). Je tudíž nutné omezit právo prodeje i právo darovací.[945]

Omezeno musí být také právo půjčovací – *„vypůjčení nese sebou totiž jisté právo vlastnické, právě ono právo užívací k věci půjčené … Také vznikají tím rozmanité zlořády, ježto tato svoboda … půjčování míří mnohdy přímo proti účelům a zájmům státu. Vzpomeňme jen následků, jaké může míti nerozvážné zapůjčení knihy někomu, pro koho není určena …!“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 115). *„7. Jako … nesmí vlastník libovolně postoupiti jinému svůj majetek, tak ho nesmí ani kdykoliv a komukoliv o své újmě půjčiti, t. j. přenechati na čas užívací právo k němu jiné osobě, a to ani za odměnu ani bezplatně“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 114-115).[946]

Regulovány v účelně zřízeném státě musí taktéž být *„obchody peněžní“*, včetně zákazu půjčování peněz. *„8. Stejně ovšem třeba zakázati půjčování peněz – … půjčování takové, aby je směl půjčovati kdokoliv a komukoliv. Vždyť k jakým to a ke kolika škodným účelům může užíti pak leckdos peněz, jichž si vypůjčením bez souhlasu společnosti opatřil …! Stát to tedy krátce zakáže a hrozí přiměřeným trestem dlužníku i věřiteli za každý tento přestupek“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 115). Upraveny na druhou stranu musí být i podmínky ukládání peněz při jejich přebytku, *„ale jenom u státu – u obce totiž především …“* (dtto). *„Kdo peníze ukládá, dostane od státu úroky, arciť jenom mírné (asi půlprocentní), a při větším vkladu ještě menší …“* (tamtéž, s. 116).[947] Taktéž to, *„aby každý, kdo by peněz potřeboval a skýtal i naději, že jich správně užije, mohl si jich vypůjčiti (za přiměřené záruky …), avšak … od státu“* (tamtéž, 115-116).

Vedle omezení práva darovacího by mělo být výrazně upraveno právo dědické, a to z obdobných důvodů. Dědictví má být automaticky převáděno na obec či stát.[948] Podle Bolzana by se potomci zámožnějších občanů příliš spoléhali na bohatství rodičů a marnili by čas potřebný k získání vědomostí.[949] Také by se nekonečným děděním v rodině hromadil majetek a tím by se jiná část společnosti stávala chudší. Občané mohou dědit pouze věci se subjektivní vzpomínkovou hodnotou (památky po rodičích).[950] Přitom stát musí zaručit, že peníze, které bere např. osiřelým dětem, nebudou zneužity, nýbrž povedou k jejich zaopatření.

---

[945] Bolzano připomíná, že k jistému zúžení práva darovacího i práva prodeje již ve stávajících státech dochází – *„arciť … z jiných důvodů …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 114). Jedná se např. o neopomenutelné nároky dědické, fideikomisy (svěřenectví, druh odkazu pro případ smrti).

[946] Půjčování věcí je totiž *„podle Bolzana doprovázeno jistým právem vlastnickým, totiž dočasným užívacím právem k dané věci“* (Loužil, 1978b, s. 105).

[947] *„Půjčování peněz je soukromníkům zakázáno, existují však obecní (státní) peněžní ústavy. Úroková míra pro vklady je velmi nízká, při větším vkladu se pak ještě snižuje …“* (Seidlerová, 1963, s. 69). Za zmapování by stála komparace křesťanského a islámského náhledu na úrok, resp. historické posuny ohledně úroku a lichvy – ve světle teorie i praxe. Srov. (Babulíková Weberová, 2001), (Evan, 20012), (Hrdličková, 2013), (Kutálková, 2016).

[948] Podle (Doležalová, 2018) Bolzano vychází z toho, že vlastnictví každého jednotlivce je možné pouze díky státu, a proto by vlastnictví po smrti vlastníka mělo zaniknout a majetek by měl přejít právě na stát.

[949] (Doležalová, 2018) v souvislosti s omezením dědického práva upozorňuje na morální stránku – dědictví má podle Bolzana být morálním nebezpečím, neboť vede ke zlenivění mladé generace. A. Doležalová dodává, že obdobné ideje zastává později G. B. Shaw a členové Fabiánské společnosti. Fabiánský socialismus taktéž odmítá násilí, spoléhá na evoluční a parlamentní cestu, čemuž má napomáhat osvětová a vzdělávací činnost.

[950] V pasážích o smrti (kapitola XXVIII., představená částí 3.1.) Bolzano vytyčuje požadavek, že nikdo nesmí odkázat majetek, komu chce. Všechno, co se má odkázat, musí být odsouhlaseno státem.

Devátý zákon majetkový tudíž pojednává o právu dědickém. *„9. Dalším zvláště důležitým důsledkem zásady … jest, že děti nejsou dědici majetku rodičů, nýbrž zase stát – a to především zase obec, pokud není něco v dědictví, co by mělo spíše význam pro okres anebo zemi …) – bude míti nárok dědický a dědictví se ujme“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 116). Opět s poukazem na výše specifikovanou hlavní zásadu vlastnictví: *„Také to jest totiž obsaženo v oné zásadě, ježto v duchu jejím má jen ten nabýti k čemukoliv vlastnictví, kdo skýtá naději, že toho použije nejlépe. A že to nebývají vždycky děti, toť … samo sebou patrno. Vždyť – kdo nezná příkladů, že tomu bývá někdy právě naopak!“* (dtto).

Bolzano líčí *„zhoubné následky“* obecně uznávaného dědického práva dětí. Přičemž trpět tímto mají jednotlivci (dědice to svádí k zahálce a nečinnosti apod.)[951] i celá společnost – *„jmění v tom či onom rodu nahodile hromadí, čímž pak ovšem mnozí jiní chudnou“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 117).[952] Bolzano diskutuje důvody, proč všechny státy zavedly dědictví po předcích a vybízí, že *„takovéto důvody, nikoli nezištné, nesmějí nás zdržovati, bychom nezavedli zařízení vhodnějších, jakmile lidstvo pro ně uzraje …“* (tamtéž, s. 119). *„Nejlepší stát se postará o osiřelé děti; tím odpadá podle Bolzana … jediný vážný důvod, který existenci dědického práva do jisté míry ospravedlňoval“* (Loužil, 1978b, s. 106).

V účelně zřízeném státě nesmí po zemřelém dědit potomci ani žádní příbuzní.[953] Zakázáno je také právo odkazu.[954] *„Děditi jest možno jenom věci takové, které nemají než cenu subjektivní, cenu památky na toho, jehož byly majetkem, v očích jeho přátel nebo ctitelů. Věci, které mají ještě jinou cenu nežli tuto, odkazovati lze jenom podmínečně, t. j. s podmínkou, že stát to schvaluje“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 119).[955]

Právo užívací načrtává majetkový zákon desátý – *„… předměty společného užívání (na př. knihy a hudební nástroje)*[956] *mohou být dány do soukromého užívání jen dočasně“* (Kolman, 1958, s. 148). Věci, které jsou pro někoho bezcenné, mohou totiž mít užitek pro někoho jiného.[957] Proto se v ideálním státě nesmí ničit (obrazy, knihy, hudební nástroje) a musí být

---

[951] *„Zkušenost totiž ukazuje, že děti jsou většinou nejméně schopny nakládat rozumně s majetkem zděděným po rodičích. Dědické právo má podle Bolzana na společnost nejzhoubnější vliv; svádí rodiče k hromadění bohatství, plodí nerovnost mezi občany se všemi škodlivými důsledky, které z toho plynou, děti pak vede vyhlídka na budoucí dědictví k zahálce a neřestem, ne-li dokonce k hříšnému očekávání smrti vlastních rodičů“* (Loužil, 1978b, s. 106).

[952] S dopady ne nerovnosti, před jejichž *„zhoubností“* varuje kapitola VI. *O rovnosti* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[953] *„… majetek rodičů nedědí děti ani příbuzní, nýbrž obec, kraj atd. Dědické právo působí neblaze …“* (Kolman, 1958, s. 147).

[954] *„Ostatně jako nemá nikdo práva za života přenášeti na jiného právo vlastnické, tak nesmí tak učiniti ani v okamžiku smrti … Nemá tedy nikdo práva určovati, komu by po jeho smrti mělo připadnouti něco z jeho majetku. Toto právo bude míti jenom stát. Jemu bude vždycky rozhodnouti, co se stane a má díti s jměním zesnulých“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 119).

[955] *„V takovémto případě vydá se věc dědici, když cenu její … nahradí …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 120). Dědit tedy lze pouze osobní památky – *„jsou-li kromě toho ještě jinak užitečné, musí tuto jejich hodnotu dědic státu nahradit“* (Loužil, 1978b, s. 106).

[956] Věci, *„jejichž hodnota se užíváním nezmenšuje, tj. které se užíváním nespotřebovávají …“* (Loužil, 1978b, s. 106) (pozn. PS).

[957] *„Jak známo, jsou i předměty, které tím, že se jich užívalo od jedněch, se ještě neničí a nestávají bezcennými pro jiné, nýbrž mohou býti užívány ještě od jiných – buď současně, buď postupně. Sem patří třeba obrazy, z nichž může míti požitek – buď současně, buď postupně – i větší počet milovníků umění, knihy, jež může čísti ještě na sta čtenářů, obydlí, jež může býti obýváno zase od jiných, nástroje hudební, které se mohou státi užíváním dokonce i dokonalejší, a pod.“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 120).

využity k obecnému prospěchu. *„O takových věcech tvrdím, že ve státě zařízeném účelně nemají se pokládati za majetek soukromý, nýbrž že se jednotlivci může přiznati – a to někdy jenom na určitou dobu – pouze užívací právo k nim“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 120). Zmíněné věci tudíž nemohou být vlastnictvím jednotlivce, nýbrž zůstávají vlastnictvím státu, který je jednotlivým občanům pouze dočasně zapůjčuje. Bolzano rekapituluje škodlivé důsledky stavu, kdy se zmíněné věci nalézají v soukromém vlastnictví typu soukromých knihoven, soukromých uměleckých nebo přírodních sbírek (kdy vlastník je může ničit i zničit, tyto leží bez užitku, ostatním je k nim odpírán přístup apod.). Ve stávajícím společenském uspořádání *„záleží všechno na libovůli boháčů, kteří mohou svou knihovnu nebo uměleckou sbírku úplně svobodně třeba spálit“* (Kolman, 1958, s. 148).[958]

Zánikem vlastnického práva se zabývá zákon jedenáctý. *„… i zákonně nabyté vlastnické právo k nějaké věci může časem zaniknout, přestane-li věc být vlastníku maximálně užitečná (... brýle musí uzdravený přenechat bez náhrady)“* (Kolman, 1958, s. 148).[959] Bolzano píše: *„11. Ze všeho, co bylo až dosud uvedeno, vysvítá, že právo vlastnické, byť i správně nabyté, může za čas změnou poměru zas zaniknouti“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 122). Bolzano pokračuje: *„Můžeť ten, kdo dovedl až dosud užívati jisté věci nejlépe, schopnosti té pozbýti. Naopak se může vyskytnouti jednotlivec, jemuž může býti věci daleko víc potřebí. Při tom poměry se mohou utvářeti tak, že se zřejmě více dobra způsobí, stane-li se tento převod nuceně, než kdyby se ponechalo majiteli na vůli, chce-li se anebo nechce vzdáti toho vlastnictví. Na povaze oněch poměrů pak závisí, zda stát provede ten převod bez náhrady nebo dá-li dřívějšímu majiteli odškodnění za to, čeho pozbývá“* (tamtéž).

Účelně zřízený stát tedy může přikázat postoupení věci, která může být užitečná jinému občanu, pokud vlastník ztratil schopnost věc užívat, a *„rozhodne zároveň, zda a jak ji má nahradit původnímu vlastníkovi“* (Loužil, 1978b, s. 106).[960]

Trhu zboží a práce se dotýká majetkový zákon dvanáctý. Stát stanovuje výši cen a mezd. *„Při určování ceny věcí bere stát v úvahu řadu okolností; rozhodující je jednak, nachází-li se daná věc ve veřejném nebo individuálním vlastnictví, za druhé má-li kupující něco, co může postrádat a dát náhradou za nově získanou věc, nebo může-li místo toho pro jiné vykonat nějakou práci“* (Loužil, 1978b, s. 106-107).

Bolzano formuluje: *„12. Konečně však také třeba, aby v duchu zásad … byly určovány ceny kupní …, avšak také výše mzdy a odměn za práci, ať ji koná jednotlivec pro veřejnost*

[958] Což Bolzano formuluje slovy: *„Majetník se totiž domnívá, že může majetek ten podle libosti své zničiti, nebo užívání jeho jiným, jak chce, ztížiti, ba docela i jakékoliv jeho použití odepříti … Tím se stává, že ohromné množství věcí, jež by mohly lidstvu poskytnouti nepoměrně větší užitek, kdyby se jich užívalo tak, jak to dovoluje jejich povaha, leží buďto zcela bez užitku nebo sotva stý díl toho dobra, jakého by mohly poskytnouti, skýtají“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 120).

[959] *„Jelikož stát je jediným rozhodčím o vlastnictví, mohou změnou poměrů řádně nabytá práva vlastnická zase zaniknout. Změny vlastnictví, prospívající obecnému prospěchu, provádí stát nuceně, při čemž závisí na okolnostech, jestli bez náhrady nebo s náhradou pro dřívějšího majitele“* (Seidlerová, 1963, s. 65-66).

[960] S příkladem ovoce, které si někdo pěstuje pro sebe, a toto je – v případě potřeby – vyvlastněno státem (někdy ovšem s náhradou) pro potřeby nemocného souseda. Anebo brýlí, které jsou majiteli po jeho oslepnutí bez náhrady poskytnuty někomu jinému, potřebnému. Přičemž původní vlastník: *„Neztrácí tím vlastně ničeho, když ztratí věc, které mu není potřeba …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 123).

nebo v službě soukromé“ (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 123).[961] K nejobecnějším pravidlům v této sféře Bolzano řadí úpravy *„prodeje a koupi“* a *„mezd a odměn za práci“*. U pravidel *„prodeje a koupi“* Bolzano formuluje otázku, *„zda kupující může míti vůbec nárok na to, aby stát mu uznal potom vlastnictví …“*[962] (dtto) a uvádí další dvě okolnosti, ke kterým je nutné přihlížet při stanovení ceny. *„A. zda předmět, o nějž jde, jest v rukou soukromých či veřejných – t. j. majetek obce nebo státu; B. zda koupěchtivý má či nemá něco, čeho může postrádati, nebo aspoň zdali může pracovati pro jiné“* (tamtéž). Následně je zmíněné rozvedeno v pasážích *„Jak prodává stát?“* (ohledně postoupení věcí a cen věcí z veřejného majetku), resp. v části *„Prodeje a koupě soukromé“*.

„Jde-li o věc ve veřejném vlastnictví a občan, který ji potřebuje, nic nemá, přizná mu ji stát bezplatně – pokud není jiného zájemce, který by ji potřeboval více. Je-li žadatelů stejně potřebných více, má přednost ten, který si získal větší zásluhy o obec a stát“ (Loužil, 1978b, s. 107).[963] *„Má-li žadatel něco, co může postrádat, nebo je-li schopen poskytnout nějakou službu, může na něm stát požadovat přiměřenou náhradu v té či oné formě“* (dtto).[964] Ohledně toho, kolik smí stát žádat, Bolzano odpovídá: *„Lze žádati vždy tolik, kolik káže … – zájem veřejný …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 124).[965] Požadavek nesmí být tak veliký, aby žadatel nebyl nucen požadavek stáhnout zpět (čímž by nikdo nic nezískal), ani tak vysoký, aby žadatel později žádosti litoval (nikdo nemá mít příčinu litovat, že byl od státu *„přelstěn“*). Stát má také žádati více, pokud předmět není uchazeči potřebný, *„a dává-li mu v jeho očích cenu pouze rozmar, touha po zvýšení příjemnosti života …“* (tamtéž, s. 125).

Odlišná situace však nastává, je-li věc, o kterou občan žádá, v majetku jednotlivce. Bolzanův účelně zřízený stát *„ponechává ... na prodávajícím a kupujícím, aby se o ceně dohodli sami, jen jim připomene, aby přitom brali zřetel na prospěch celku“* (Loužil, 1978b, s. 107). Při prodeji majetku soukromého tedy ideální stát dovolí, *„aby se o koupi nebo jiné postoupení majetnictví spolu dohodli, za předpokladu ovšem, že se při tom neporuší žádný z platných zákonů. Doporučuje se při tom, aby tuto směnu zařídili tak, jak lze nejvýhodněji pro celek“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 125).[966]

---

[961] *„Konečně je také třeba, aby v duchu nejvyšší zásady byly určovány ceny kupní, ale také výše mezd a odměn za práci, ať ji koná jednotlivec pro veřejnost, nebo ve službě soukromé“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 67-68).

[962] S odkazy M. Jaška na Bolzanův majetkový zákon druhý, pátý, šestý a desátý (pozn. PS).

[963] Pokud *„ten, kdo si ho žádá, nemá ničeho, čeho by mohl postrádati a zač by si jej tudíž mohl koupiti, tu přizná se mu věc ta do vlastnictví zcela bezplatně, pokud ovšem není nikoho, kdo by jí víc potřeboval. Je-li takovýchto uchazečů více a jsou-li té věci stejně potřební, avšak nemohou být stejně poděleni, tu se přizná přednost tomu, kdo si získal o stát větší zásluhy …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 123-124).

[964] *„Má-li však … uchazeč něco, čeho může postrádati, nebo aspoň může-li svou prací prokázati státu užitečnou službu, budiž oprávněn stát žádati buď odstoupení přiměřené části jeho majetku anebo … službu státu“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 124).

[965] Což Loužil komentuje, že Bolzano *„odpovídá s jistými rozpaky a jen zcela všeobecně …“* (Loužil, 1978b, s. 107). Z pozic marxistické pracovní teorie hodnoty dodává: *„… Zde se jasně ukazuje, že výlučný zřetel k užitné hodnotě uzavírá Bolzanovi cestu k jakékoli plausibilní teorii hodnoty a ceny …“* (tamtéž).

[966] *„Tudíž třeba také žádati, aby – jde-li o věc, jež je nepotřebná jednomu, druhému však potřebná, ba nutná, a když nemá tento ničeho, čím by ji mohl nahraditi – mu byla postoupena bezplatně … Naproti tomu nelze zhola trpěti, aby zneužil kdo okamžité tísně někoho k vymámení věci, jejíž prodeje by tento později litoval“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 125). *„V nejlepším státě nebude dovoleno využívat okamžité tísně jak prodávajícího, tak kupujícího“* (Loužil, 1978b, s. 107).

Bolzano varuje, aby v záležitostech majetkových stát nezašel příliš daleko. Aby nevznikly *„nepokoje ve státě, nepokoje z rozdráždění oné části občanstva, jež by se tím cítila až příliš ve svých zájmech dotčena. Nezapomeňme však naopak, že občan snese tím víc těchto zásahů, čím více bude patrno, že jen blaho celku je tu cílem, blaho pohnutkou, a čím vyšší mravní úrovně dosáhne občan výchovou“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 125-126).[967] Při zavádění majetkových opatření tudíž Bolzano nabádá k opatrnosti – *„stát může při zasahování do vlastnických práv jít jen tak daleko, aby odpor bránících se občanů nebyl příliš velký a nenarušil veřejný pořádek; přechod k tomuto stavu bude se pak ovšem dít nerevolučně postupnými reformami“* (Seidlerová, 1963, s. 66).

(Kolman, 1958) pasáže především právě ohledně zákona dvanáctého shrnuje následovně: *„Bolzano připouští případy, kdy se za vlastnictví má poskytovat náhrada a stanoví pro to řadu norem: 1) při stanovení ceny je třeba uvážit, zda předmět, který někdo chce získat do vlastnictví, je vlastnictvím soukromým či obecním, státním, jakož i to, zda má zájemce jiný postradatelný majetek nebo zda může uhradit cenu svou prací; 2) je-li předmět vlastnictvím státu a zájemce jej nemá čím zaplatit, dostane tento předmět zdarma, nepotřebují-li jej jiní občané více; Potřebuje-li jej několik uchazečů stejnou měrou, má přednost ten, kdo prokázal státu největší služby; 3) předměty široké spotřeby mají být levnější a luxusní předměty naopak dražší; 4) je-li předmět soukromým vlastnictvím, obě strany se dohodnou; stát nemá do takovýchto smluv přespříliš zasahovat, aby nevyvolával nespokojenost“* (tamtéž, s. 148).

Loužil Bolzanův výklad o ceně věcí označuje za neurčitý – přes všechny podrobnosti Bolzanem zmiňované – což má platit také ohledně výkladu *„stanovení odměny za vykonanou práci (mzdy)“* (Loužil, 1978b, s. 107). Také problematikou odměňování práce se přitom Bolzano zabývá relativně podrobně, i když i tady zůstává v obecné rovině. Pro stanovení mezd a odměn za práci Bolzano vytyčuje zásadu: *„Kdo obětuje čas svůj práci, věnované … především veřejnosti – státu nebo obci – na př. už také tím, že nabývá vědomostí, jimiž může býti užitečným spoluobčanům …, zasluhuje, aby opatřen byl na tu dobu – od státu anebo obce – všemi požitky, jichž by si opatřil, kdyby stejnou práci, stejně usilovnou, stejně namáhavou věnoval jen pro sebe. Oprávněnost této zásady netřeba snad teprv dokazovat“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 126).

„Práce vykonaná ve prospěch státu má být státem odměněna tak, jako by ji jednotlivec konal ve svůj vlastní prospěch“ (Kolman, 1958, s. 148).[968] Náleží sem i případ, *„kdy člověk získá odborné znalosti, jež později uplatní k prospěchu společnosti“* (dtto).[969]

„Bolzano však kritisuje takové odměňování práce, které by mělo být úměrné důležitosti prokazovaných služeb, vzácnosti odborníků a předběžnému vzdělání“ (Kolman, 1958, s. 148). Odměna za vykonanou práci tak nemusí odpovídat její závažnosti, ani nemusí být *„nepřímo úměrná počtu lidí, kteří jsou s to ji konat …“* (Loužil, 1978b, s. 107) a ani se nemá *„řídit*

[967] *„Vždyť i nyní, za zřízení našich, snese občan tolik zásahů do soukromého vlastnictví, ač často jest až příliš patrno, že vodítkem tu není blaho obecné, nýbrž prostě sobeckost a zájem jisté menšiny …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 126).

[968] *„Občan, který pracuje pro obec či stát, zaslouží si všechny požitky, které by si opatřil, kdyby po stejnou dobu a ve stejné míře pracoval pro sebe“* (Loužil, 1978b, s. 107).

[969] Za práci pro společnost *„považuje Bolzano mj. i studium, tj. práci vynaloženou na získání vědomostí, o nichž lze předpokládat, že budou ku prospěchu celku“* (Loužil, 1978b, s. 107).

podle toho, jakých vědomostí je k jejímu výkonu třeba. Takovýto postup by brzy narušil relativní majetkovou rovnost nejlepšího státu" (dtto). K výše uvedenému by sice do jisté míry zřetel brán měl, nicméně příliš velké rozdíly ani v této otázce Bolzano nepodporuje.[970] Formulované principy Bolzano konfrontuje se stávajícími názory, přičemž se staví proti příliš velkým rozdílům v odměňování práce, které by porušovaly přibližnou rovnost životní úrovně. Odmítá, aby *„se tomu, kdo by konal práci stokrát závažnější, měla přiřknout stokrát větší odměna. Nač takové plýtvání?"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 127).[971]

„Jako dostatečný podnět k práci pro společnost bude občanům nejlepšího státu podle Bolzana stačit odměna jen trochu vyšší než průměrná a vědomí, že právě oni dokázali společnosti prokázat tak výjimečnou službu. Pokud jde o vědomosti potřebné pro výkon určité práce, jsou odměněny předem bezplatným poskytnutím vzdělání" (Loužil, 1978b, s. 108).

Stát občanům hradí náklady na některé služby (např. na školství anebo lékařskou péči). Ohledně práce *„ve službách sociálních úkolů"* Bolzano uvádí: *„… Leč i práce nebo služby, které koná nebo prokazuje někdo jednotlivci …, odměňovati má někdy stát – t. j. obec, okres, země atd. – jakož příkladem jsou … odměny za pomoc lékařskou …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 128). Což se však má dít pouze v případech, že nastanou vyjmenované důvody a okolnosti.[972] V případě, že nenastanou, *„nechává se tomu, kdo si služeb s jedné strany žádá, s druhé, kdo je naopak chce konati, by se shodli na odměně. Předpokládá se však při tom, že nejedná ani jeden ani druhý proti zákonům. Doporučuje se také, aby dbali při tom nejen vzájemného prospěchu, ale také – obecného"* (tamtéž, s. 129).

Byly-li práce či služby poskytnuty osobám soukromým, odměňuje občany, kteří tyto vykonali, *„v určitých případech také stát (obec, okres, země), ve většině ostatních případů je však ponecháno na obou stranách, aby se dohodly na přiměřené mzdě v rámci zákonů státu a s ohledem na obecný prospěch"* (Loužil, 1978b, s. 108). Ideální stát vyplácí mzdu za práci poskytnutou soukromým osobám v případě služeb, jejichž poskytování nelze ponechat náhodě (zdravotní péče, vyučování apod.). (Kolman, 1958) shrnuje: *„Mzda musí v každém případě hmotně zabezpečit toho, kdo službu prokazuje, nesmí jej činit závislým na náhodě a musí jej povzbuzovat k pečlivé a přesné práci. V ostatních případech se lidé mohou o odměně za prokázané služby osobně dohodnout, nesmějí však porušovat zákony"* (tamtéž, s. 149).

Loužil znovu připomíná absenci *„pozitivní teorie hodnoty"* (Loužil, 1978b, s. 108) u Bolzana, což má platit též o výkladu mzdy. Bolzano v obou případech *„vypočítává řadu činitelů, které mají či by měly mít v nejlepším státě vliv na relativní výši ceny a mzdy; nikde se však nedovíme, na základě čeho se stanoví jejich absolutní velikost"* (dtto). Loužil z pozic

---

[970] (Seidlerová, 1963) nalézá v Bolzanově náhledu na otázku odměny za práci ostřejší rys v tom, že Bolzano neopomíjí, že *„právě ti, co nejvíce a nejnamáhavěji pracují, jsou nejhůře odměňováni …"* (tamtéž, s. 75, s odkazem na Bolzano, 1932, s. 80). Jedná se o pasáže kapitoly XIII. *Výroba a průmysl* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934), věnované kritice nerovností stávajícího uspořádání *„mezi panstvím a jeho úředníky, mezi nimi a poddanými (sedláky a chalupníky) a konečně mezi nimi a jejich čeledí. Tento poměr nechť je jiný …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 79).

[971] Bolzano dodává, že přílišné odměny za práci pro stát by mohly narušovat *„rovnost majetku (ve státě nutnou), dávat podnět k závisti, vrhati i nepříznivý stín na ryzost jeho smýšlení, na ušlechtilost skutku"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 127).

[972] Kdyby např. mělo vzniklo větší zlo, pokud by si dotyčný pomoc hradil z vlastních prostředků. Což se netýká situace, kdy si někdo příslušný stav přivodil úmyslně, s vědomím bezplatné pomoci. Nárok na odměnu od státu nemá mít ten, kdo služby prokazuje liknavě a nedbale, jehož živnost je založena pouze na náhodě apod.

pracovní teorie hodnoty pokračuje: *„Z celého Bolzanova výkladu o vlastnictví vyplývá zcela jasně, že zná (uznává) pouze užitnou hodnotu věcí, jejíž respektování opírá o sankce státu ...*[973] *V tomto Bolzanově živelném odporu proti oceňování věcí založenému na jejich směnné hodnotě se projevuje utopicky protikapitalistický charakter jeho pojetí společnosti"* (dtto).[974]

Bolzano následně jmenuje prostředky k dosažení, aby zmíněné zásady majetkové nezůstaly pouhým přáním.[975] Jedná se o srozumitelné a nepříliš početné předpisy o vlastnictví a dědictví, pevně stanovené ceny zboží, zákony o odměně za práci, veřejná sjednávání obchodních dohod a přísné tresty za nedodržení zákonů a předpisů. Což Bolzano činí v závěrečných pasážích rozsáhlé kapitoly X. (*Dodatky*). Bolzano jmenuje *„co jest státu činiti, aby pravidla zde uvedená nebyla jen zbožným přáním, nýbrž aby byla od občanů plněna"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 129). *„Především jest třeba předpisů – ne četných, ale jasných, určitých, jež vyslovují zcela zřetelně, co se má či nemá díti v tom či onom případě, předpisů, jež stanoví na př. ceny zboží, mzdy za práci v tom či onom místě a v určitém období ..."* (tamtéž, s. 129-130).[976] Vedle příslušných předpisů stanovujících ceny a mzdy Bolzano navrhuje neplatnost a trestnost *„tajných klausulí"* – *„Stát má dále směřovati k tomu, aby prodeje a smlouvy mezi občany se dály veřejně ..."* (tamtéž, s. 130).[977]

Bolzanem doporučovaná opatření (Kolman, 1958) kriticky označuje za pouhá *„zbožná přání"*, neboť Bolzano nechápal, že *„vlastníci, kteří si hravě přivlastnili plody cizí práce, se nikdy nepoddají žádným sebevýmluvnějším konvencím a nebudou ochotni vzdát se dobrovolně ani toho nejmenšího"* (tamtéž, s. 149). Jediné řešení Kolman spojuje s překonáním soukromého vlastnictví výrobních prostředků a jejich odevzdáním *„do rukou lidu*" (dtto).

„S úpravou směny, vyhlašovanou reformátory, souvisí vždy požadavky změny dosavadního peněžního systému ...[978] *Bolzano peněžní hospodářství vehementně hájí ...*[979]*"* (Seidlerová, 1963, s. 69). V ideálním státě existují peníze.[980] Pro zahraniční obchodování kovové a peníze

---

[973] *„... Často jde nikoli o konkrétní užitek, který daná věc slibuje jednotlivci, nýbrž o pomyslný prospěch společnosti jako celku ..."* (Loužil, 1978b, s. 108).

[974] Loužil kritizuje Bolzana za ignorování směnných vztahů a zákona hodnoty ovládajícího mechanizmus tvorby cen. Což přitom *„tyto skutečnosti nezruší. Vždyť jestliže Bolzano předpokládá, že o ceně předmětu, který postupuje občan druhému, či o mzdě za práci, kterou vykonává jeden občan pro druhého, se mají dohodnout přímo zainteresované strany, připouští – aniž si to uvědomuje – volnou hru nabídky a poptávky, skrze níž se živelně prosazuje právě ten zákon hodnoty, o němž nechtějí zákonodárci nejlepšího státu nic vědět"* (Loužil, 1978b, s. 108-109). K marxistické interpretaci zákona hodnoty i užitné a směnné hodnoty srov. (Marx, 1986).

[975] *„K tomu, aby se majetkové poměry nejlepšího státu skutečně spravovaly uvedenými zásadami, je třeba, aby byly kodifikovány nevelkým počtem jasných a určitých předpisů, jejichž dodržování by bylo pod stálou kontrolou. To platí zejména o všech smlouvách mezi občany, které musejí být zásadně veřejné"* (Loužil, 1978b, s. 108).

[976] S odkazem M. Jaška na kapitolu XI. *O penězích* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[977] *„Bude tedy nařízeno, aby tato jednání se dala vždy na místech veřejných, t. j. v bankách nebo na trzích, a to vždycky v přítomnosti svědků, pokud možno takových, kteří ... správnost jednání dovedou i posouditi"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 130). Pokud se prokáže, že *„někdo úmyslně něco z ujednání zatajil, že na př. smluvil s druhou stranou podmínky, jež se mají chovat podtají, bude ujednání nejen prohlášeno neplatným, ale budou také obě strany aneb aspoň strana ... provinilá potrestány citelně a stiženy i hanbou veřejnou ..."* (tamtéž).

[978] *„Zatím co Stephani přenechává finančnictví a směnárenství čistě státu ..., odmítají utopisté většinou vůbec existenci peněz ..., alespoň v nynějších formách"* (Seidlerová, 1963, s. 69, s odkazem na Stephani, 1842, resp. na projekty Campanelly a Cabeta) – srov. (Cabet, 1840), (Campanella, 1979) (pozn. PS).

[979] *„... v tomto bodě polemizuje např. s Weitlingem ..."* (Seidlerová, 1963, s. 69). Srov. (Weitling, 1927, 1987) (pozn. PS).

[980] Pro srovnání – v *Utopii* T. Mora (More, 1516, s využitím českého překladu 2019) peněz třeba není: *„Celá obec se dělí ve čtyři stejné části. Ve středu každé čtvrti je tržiště všech předmětů. Sem jsou do jistých domů*

papírové pro obchod vnitřní. *O penězích* je název kapitoly XI., která náleží – na rozdíl od kapitoly předchozí – ke kapitolám nejstručnějším. Překladatel obsah jedenácté kapitoly rekapituluje takto: *„A. Peníze jako prostředník směny. – B. Kdy užívati peněz kovových, kdy papíru? – C. Závazky vyrovnávající se ne podle nominální hodnoty peněz, ale v hodnotě skutečné. – D. Třeba tedy, aby stát měl v evidenci hodnotu svých peněz a cenu jejich určoval"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 131 – komentář M. Jaška).

Bolzano nesouhlasí se zrušením peněžního systému, jako mnozí jiní utopisté, ale navrhuje opatření proti zneužívání peněz. *„Výhody, jichž skýtá zavedení peněz – obecného prostředníka směny – jsou tak veliké, že v žádném státě, zařízeném účelně, se nelze vzdáti toho prostředku …"*[981] (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 131).[982] Bolzano pokračuje: *„Bude se pak užívati a) kovových peněz jen ve styku s ostatními státy, pokud jiných peněz neberou, kdežto pro potřebu vnitrozemí bude užíváno skoro výhradně b) jen papírových peněz nebo jiných značek peněžních, v sobě samých bezcenných …*[983]*"* (dtto).

(Doležalová, 2018) dodává, že návrh využívat ve vnitřním obchodě papírové peníze a kovové přenechat pouze pro potřeby mezinárodního obchodu propaguje i jeden z prvních českých národohospodářů J. F. A. Buquoy.[984] V měnovém systému Bolzanova státu bude pro vnitřní oběh zavedena papírová měna, kovové peníze jsou vyhrazeny pro styk se zahraničím.

Ideální stát se nemusí obávat padělání peněz, které se může dít pouze tam, kde se spolčí větší část občanů.[985] K čemuž zde docházet nemá. Vlivem změn poměrů mohou však nastávat situace, kdy *„mění peníze svou hodnotu v tom smyslu, že se za ně koupí více nebo méně jiných hodnot, stanoví se zákonem, že jednotlivec nebo společnost, která na sebe vzala závazek*

---

sváženy plody práce každé rodiny a jednotlivé druhy jsou zvlášť rozděleny po stodolách. Odtud požaduje každý hospodář rodiny, co pro sebe nebo pro své lidi potřebuje, a o cokoli požádá, dostává bez peněz a vůbec zcela bez jakékoli náhrady. Proč by totiž mělo být cokoli odepřeno, když jednak všeho je více než dost, jednak není naprosto obavy, že by někdo chtěl žádat více, než potřebuje? Vždyť si ani nelze myslit, že by někdo žádal o zbytečnosti, když je přece přesvědčen, že mu nikdy nebude nic chybět. Věru chtivým a kořistnickým činí buď strach z nouze, to u všech živých tvorů, nebo, a to jenom u člověka, pýcha, která si pokládá za slávu předčit ostatní zbytečnou okázalostí. Pro nepravost tohoto druhu není ve zřízení Utopijských vůbec místa" (tamtéž, kniha druhá kapitola *O společenských vztazích*, s. 69). More však naznačuje funkci pokladu: Utopijští vyvážejí své přebytky a získávají za tyto zlato a stříbro. *„… jim pramálo na tom záleží, zda prodávají za hotové či na úvěr, a daleko největší část jmění mají uloženu v dlužních úpisech. Ale při jejich spisování v obvyklé listinné podobě nikdy nedbají záruky jednotlivců … nýbrž jenom veřejné záruky obecní. Když nadejde den splatnosti, začne cizí město od soukromníků vymáhat úvěrné částky, ukládá je do obecní pokladny a užívá úroků z těchto peněz, dokud se o ně Utopijští nehlásí. A ti se ponejvíce nehlásí o ně nikdy, neboť nepokládají za spravedlivé něco, co pro ně vůbec nemá užitečné hodnoty, odnímat těm, kterým to dobře slouží. Jinak se o peníze hlásí teprve tehdy, je-li třeba, aby nějakou jejich část půjčili jinému národu, anebo musejí-li vést válku. Pro tento jediný případ uchovávají také onen poklad, který mají doma, aby jim byl záštitou pro zahraniční ohrožení, nebo pro náhlé příhody, hlavně z toho důvodu, aby mohli za velmi slušnou mzdu najmout cizí žoldnéře …"* (tamtéž, kniha druhá kapitola *O cestování Utopijských*, s. 75-76).

[981] *„Výhody, které poskytuje zavedení peněz, obecného to prostředku směny, jsou tak veliké, že se jich v žádném účelně zřízeném státě nelze vzdát …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 71).

[982] S dovětkem, že v ideální státě *„bude nepoměrně více cest, aby se zamezilo zneužití jeho takové, jaké jest možné za nynějších našich zřízení …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 131). Jašek zde odkazuje na kapitoly IV. *Zřízení donucovací*, VI. *O rovnosti* a IX. *Péče o zdraví a život* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[983] Jašek v poznámce naráží na námitku in (Horáček, 1907), který zavedení *„umělých zařízení se skutečným životem neslučitelných"*, včetně papírových peněz interpretuje coby údajný doklad Bolzanova utopismu (pozn. PS).

[984] Srov. (Buquoy, 1815, 1819).

[985] *„Padělání jejich – dokonce pak ve velkém – jest se tu tím méně obávati, ježto se tak může díti skoro vždycky jenom tam, kde se může spiknout větší počet lidí …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 131).

zaplatiti v jisté lhůtě tu či onu částku peněžní, neváže se nominální hodnotou té částky, nýbrž splatí částku úměrnou hodnotě peněz v oné době, kdy se stal ten závazek …" (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 132). Závazky se tudíž vyrovnávají v hodnotě reálné, nikoli nominální.[986] Překladatel v poznámce hodnotí: *„Věc zajisté velmi širokého dosahu!"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 132 – komentář M. Jaška[987]).

Bolzanův návrh, že dluhy a závazky se neplatí v nominální, nýbrž reálné hodnotě peněz Seidlerová interpretuje jako řešení složité, které se přitom *„stává ovšem takřka zbytečným"* (Seidlerová, 1963, s. 69). Proto, že v nejlepším státě *„se zřejmě ceny neřídí zákonem nabídky a poptávky …, nýbrž jsou stejně jako mzdy určovány státem"* (dtto).[988] Taktéž všechna majetková jednání se musí provádět veřejně a tajné smlouvy či transakce jsou trestné. Je zakázáno i soukromé půjčování peněz, jak postulují majetkové zásady stanovené kapitolou X.

Bolzanův účelně zřízený stát by měl hodnotu – kupní sílu – peněz kontrolovat. *„Ježto by však mohlo od té doby zboží některé ve své peněžité ceně sklesnouti, jiné zase stoupnouti, čímž by byly možny spory o to, v jaké částce hraditi jest onen závazek, t. j. jaká jest či byla tehdy cena peněz, bude věcí státu, by to stanovil, což činí tak, že vede přehled obyčejných potřeb životních pro každou krajinu a podle cen, za něž tam možno koupiti, určuje i cenu peněz v oné krajině …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 132). *„… „hodnota" peněz se neřídí zlatým obsahem, ale přepočítává se na zboží …*[989] *Podle Bolzana určuje stát „hodnotu" peněz pro jednotlivé kraje podle cen nejdůležitějších zboží v jednotlivých krajích"* (Seidlerová, 1963, s. 69).

Bolzano počítá se stálým růstem obyvatelstva svého nejlepšího státu – neboť se nevedou zbytečné války, stát pečuje o zdraví občanů a podporuje uzavírání sňatků i rodiny s dětmi – a bude tedy nutné pro občany zajistit v dostatečné míře všechny nezbytné životní potřeby. *„Bolzano se neobává, že by plnění tohoto úkolu naráželo na zvláštní obtíže"* (Loužil, 1978b,

---

[986] *„Změní-li se kurs, nemají se dluhy splácet v nominální, nýbrž v reálné hodnotě; arbitrem je stát"* (Kolman, 1958, s. 149). Což Kolman považuje za charakteristické pro *„Bolzanovu dobu, kdy lidé přicházeli znehodnocováním peněz o veškerý majetek a upadali do bídy"* (dtto).

[987] S odkazem na kapitolu XXV. *O sporech občanů* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934) a své dodatečné poznámky. V těchto upozorňuje na dvě důležité věci, které kapitola obsahuje: *„a) především to, co stanoví o pohledávkách peněžních a jejich placení. Má se díti … placení … v hodnotě ne nominální, nýbrž věcné (reální). Zaplatí se totiž pouze částka, jež má v době, v níž se pohledávka platí, stejnou sílu platební, jakou měla částka uvěřená v době, kdy se stal ten závazek …"* (tamtéž, s. 317 – komentář M. Jaška). *„b) druhá stejně důležitá věc jest to, co tato kapitola stanoví o určování oné síly platební a tím i – o základně (valuty …) peněz. Nemůže jí býti zlato, soudí – zdá se – Bolzano, (jistě proto, že zlato jest rovněž zbožím, jehož cena kolísá a může kolísati …), nýbrž souhrn věcí pro člověka nutných nebo aspoň potřebných (vzhledem k požadavkům, jaké klade nutnost uhájení života, poměry a zvyky v jisté době atd., jedním slovem dosavadní vývoj člověka …"* (tamtéž, s. 317-318 – komentář M. Jaška).

[988] Seidlerová zde odkazuje na (Bolzano, 1932, s. 86-87). Jedná se o kapitolu XVI. *Knihy a censura* (tamtéž, s využitím českého překladu 1934), kdy stanovení cen se má pravděpodobně týkat státem tištěných knih. Bolzano diskutuje ve stávajícím společenském uspořádání např. dílo, které je sice pro společnost opravdu cenné, ale jehož *„nelákavá výprava způsobí, že kniha zanikne v spoustě ostatního bezcenného tisku …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 87). *„Není to však vinou vlády, vinou cenzury. nýbrž prostě proto, že si na tom žádný nakladatel netroufá vydělat"* (dtto).

[989] Seidlerová komentuje: *„V tomto bodě je tedy Bolzano více závislý na náhledu osvícenské filosofie, která vidí peníze pouze ve zboží … než přece jen více národohospodářsky uvažující Buquoy …"* (Seidlerová, 1963, s. 69, s odkazem na Buquoy, 1815). Ohledně náhledu osvícenců odkazuje na *Kapitál* I (první oddíl (*Zboží a peníze*), třetí kapitola (*Peníze čili oběh zboží*), paragraf 3 (*Peníze*), bod a) (*Tvorba pokladů*)) – srov. (Marx, 1986) (pozn. PS).

s. 109). Následné kapitoly pojednávají o Bolzanových návrzích ohledně zaměstnání občanů, zemědělství, průmyslu a obchodu. Přitom však problematika samotné průmyslové výroby zůstává na okraji.[990] Nicméně Bolzano si *„intuitivně uvědomuje klíčový význam strojů pro novou společnost; svou jednoznačnou obhajobou moderní velkovýroby předstihl nejen soudobé radikální demokraty, nýbrž dokonce i mnohé utopické socialisty a komunisty …“* (dtto, s odkazem na Seidlerová, 1963, s. 60).[991] Což dokládají kapitoly XII. a XIII. Ovšem, jak je zdůrazněno v závěru subkapitoly, Bolzano se soustředí – pod vlivem českých reálií – na výrobu, resp. velkovýrobu zemědělskou a vnímá velkovýrobu optikou počátku 19. století.

Účelně zřízený stát provádí *„dozor … nad výrobou, způsobem života a zaměstnáním občanstva …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 133 – komentář M. Jaška). Ideální stát zasahuje do stanovování mezd pro jednotlivá povolání a mzdy jsou vypláceny v penězích. Bolzano předpokládá, že *„při rozumném zřízení státu se vždy najde zaměstnání pro každého občana …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 72). Občané, kteří nemohou pracovat, žijí na náklady státu. Bolzano neuznává jakýkoli zahálčivý způsob života – nikdo nesmí zahálet ani ztrácet čas prací, která není potřebná.

O zaměstnání občanů a způsobu života je název obsáhlejší kapitoly XII., věnované otázkám práce. *„Člověk musí pracovat, neboť zahálka vede ke zkáze, říká Bolzano. Každý vynález a každý stroj, který šetří lidskou práci, je však pravým dobrodiním“* (Kolman, 1958, s. 150). Kapitola tak startuje označením technického pokroku[992] *„za opravdové dobrodiní prokázané člověku“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 133). Ovšem, při splnění dvou předpokladů: *„a) že při rozumném zařízení státu najde se vždy dosti zaměstnání pro každého občana a že b) nebude těžko zabrániti zlu, jež pochází tak často z toho …, že zaváděním strojní výroby a strojů vůbec zůstává část lidstva bez výdělku – bez chleba … Za těchto předpokladů, z nichž prvý jest splnitelný na dlouhou ba nedozírnou dobu …, a z nichž druhý stůj co stůj jest třeba vždycky splniti …, jest každý vynález pro lidstvo ziskem“* (dtto).[993]

Bolzano se nestaví proti rozvoji strojové výroby,[994] nicméně nepřehlíží ani problémy díky možné nezaměstnanosti.[995] Je přitom skálopevně přesvědčen o spravedlivějším uspořádání,

---

[990] Rozvrh ekonomických kapitol, *„v nichž se problematika průmyslové výroby objeví jen na okraji, ukazuje jednak na poměrně málo rozvinutou ekonomiku Čech v prvních desetiletích 19. století, jednak na Bolzanovu nedostatečnou znalost moderní tovární výroby a kapitalistického podnikání vůbec“* (Loužil, 1978b, s. 109). Připomeňme, že Bolzano za celý život neopustil Čechy i to, že v ekonomii byl samoukem. Otevřená zůstává otázka Bolzanových znalostí ekonomické literatury, včetně např. prací Buquoye. Srov. (Seidlerová, 1963) aj.

[991] Seidlerová píše: *„Poznání významu zavádění strojů a velkovýroby je jedním z nejpozoruhodnějších rysů Bolzanových názorů. Předbíhá v něm ideology slabé české buržoazie …, neinklinuje k maloburžoazní snaze po záchraně malovýroby jako radikální demokraté …, ba dostává se i před mnohé utopické socialisty a komunisty“* (Seidlerová, 1963, s, 60). S poznámkou např. ohledně *„v podstatě odmítavého stanoviska Havlíčkova k rozmnožování továren …“* (tamtéž, s odkazem na Stanislav, 1954, s. 218).

[992] Podle překladatelových poznámek, resp. shrnutí obsahu kapitoly *„… pokrok techniky strojní: Jest si ho přáti či se ho obávati?“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 133 – komentář M. Jaška).

[993] *„Můžeť člověk užíti svých sil k novým tvůrčím výkonům, rovněž tak užitečným, na něž však dříve neměl času ani mysliti“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 134).

[994] (Berka, 1981) oceňuje: *„V anticipaci průmyslové revoluce a vědeckotechnického pokroku Bolzano velmi kladně hodnotí zavádění strojové výroby a mechanisace průmyslu i zemědělství“* (tamtéž, s. 116).

[995] Podle poznámky překladatele: *„Rozlišuje tu tedy spisovatel problém nezaměstnanosti (jehož se dotýká ve větě a)) od problému bezvýdělečnosti (o němž mluví ve větě b)). Jistě že právem! Vždyť volá-li dnešní občan po práci a zaměstnání, volá vlastně po výdělku, po chlebě! Ukrácení dlouhé chvíle („zaměstnáním“) najde si člověk již*

které prostřednictvím účelně zřízeného státu odstraní negativní sociální dopady.[996] Pozornost věnuje *„nezaměstnanosti povalečů“ – „Nebude se tudíž ani trpěti, aby někdo, o němž možno prokázati, že mu stačí síly, aby pracoval, aby konal práci vskutku užitečnou, buď a) celý čas jen prostě prozahálel, buď b) jím plýtval na „práci“, jíž není potřeba“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 135).[997] V nejlepším státě má být *„obecně rozšířené přesvědčení, že zahálka je škodlivá a nečestná …“* (Loužil, 1978b, s. 109).

V Bolzanově účelně zřízeném státě panuje všeobecná pracovní povinnost. Nemocní, děti, přestárlí jsou od této osvobozeni. *„Nemocní, slabí a staří lidé jsou zaopatřeni na účet obce …“* (Kolman, 1958, s. 150), případně vypomáhá kraj, země, stát. *„Pracovní schopnost určuje lékař“* (dtto). Bolzano uvedené formuluje slovy: *„Členové obce nemocní anebo ti, co nejsou práce schopni pro slabost – děti na př. a staří lidé – žijí však na náklad obce, leda že by tato mohla prokázati, že počet lidí takových jest v ní již nepoměrně veliký, že obec nestačí je uživiti; v tom případě dostává obec podporu, a to od okresu …, jako zase tento může dostat výpomoc od země, státu atd. …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 136). *„Zda jest kdo zdráv a schopen práce tělesné, lze rozhodnouti namnoze již z jeho vzezření, a tam, kde by snad byla pochybnost, rozhodne lékař …“* (dtto).

Dobový význam pracovní povinnosti v ideálním státě diskutuje I. Seidlerová – s odkazy na Bolzanovy exhorty: *„I studentům Bolzano neustále připomíná, že žijí na úkor těch, kteří pracují …“* (Seidlerová, 1963, s. 58). Se závěrem: *„Tvrzení o povinnosti pracovat bylo v době Bolzanově dosti rozšířeno … a mělo vysloveně protifeudální ráz; parazitický charakter buržoazie nebyl ještě dosti patrný. Od buržoazních reformátorů a často i jen nábožensky fundovaných moralistů*[998] *liší se však Bolzano svým jednoznačným požadavkem povinnosti fyzické práce, vyrábějící hmotné statky: člověk je povinen vracet společnosti opět výrobky, které spotřeboval …, jinak nutně vzniká nedostatek výrobků a s ním spojená bída …“* (dtto).

Veškerá vykonávaná práce musí přitom být společensky potřebná a užitečná *„Zda však někdo … pracuje, zda totiž ona činnost, kterou koná, jest i vskutku užitečná, to lze nejsprávněji posouditi zpravidla jen jeho nejbližšímu okolí – občanům obce, ve které ten jednotlivec žije. Tomu tedy nejbližšímu okolí jest třeba ponechati toto ocenění – mimo řídké … výjimky …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 135).

Obce disponují sociálními povinnostmi i pravomocemi. *„Aby … měla obec možnost pobádati k práci*,[999] *netrpěti tedy, aby někdo trávil život v nečinnosti nebo zaměstnáním zcela*

---

snadno, hůř je bez výdělku – neb chleba!“ (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 134 – komentář M. Jaška).

[996] Ačkoli každý vynález, který vykoná práci stejně tak dokonale a úsporně, nebo i úsporněji, jako člověk, musí být náležitě oceněn, je současně nutné, aby stát zabezpečil, že zaváděním strojní výroby nebude část společnosti bez výdělku. *„Bude-li jen zařízení státu účelné, netřeba se obávati, že by někdo následkem těch vynálezů zůstal někdy bez chleba, ani toho, že by rukou lidských, které byly zaměstnány prací, jaká se už stala zbytečnou, nemohlo se jinak k užitečné práci užíti“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 135).

[997] Pro srovnání lze připomenout kapitolu *O zaměstnáních* in (More, 1516, s využitím českého překladu, 2019). V bezpeněžní *Utopii* fungují pouze řemesla nezbytná – *„… vždyť tam, kde vše měříme penězi, nutně se musí provozovat mnoho řemesel zhola nicotných a zbytečných, která slouží jenom přepychu a požitkářství …“* (tamtéž, s. 65).

[998] *„Např. ještě u Stephaniho se vyskytuje požadavek pracovní povinnosti motivován citátem z bible …“* (Seidlerová, 1963, s. 58, s odkazem na Stephani, 1842).

[999] V novém překladu *„pobádat k práci“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 73) (pozn. PS).

zbytečným, bude třeba zaříditi věci tak, aby měla obec právo disponovat vším, čeho člověku jest třeba k živobytí, od potravin k penězům, a přiznávati z toho každému jen tolik, kolik podle práce zasluhuje[1000] *…"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 135-136). Což v dodatečných poznámkách (*Poznámky k překladu*) překladatel komentuje: *„Zajisté velmi důležitá pravomoc obci – nejzásadnějšího významu!"* (tamtéž, s. 318 – komentář M. Jaška).[1001]

„Z nutnosti zajistit účelně všechny rozumné potřeby občanů … plyne, že v nejlepším státě budou zakázána zaměstnání škodlivá a neužitečná, sloužící jen zhoubným náruživostem … a taková, která se stala zbytečnými díky pokroku ve výrobě …" (Loužil, 1978b, s. 110-111).[1002] *„Některá jiná zaměstnání nebude dovoleno konat výlučně, poněvadž ohrožují lidské zdraví nebo brání rozvoji všech přirozených schopností člověka"* (tamtéž, s. 111).

Bolzano podrobněji diskutuje zaměstnání škodlivá anebo zbytečná. *„Zaměstnání, z nichžto není v pravdě užitku anebo která si zasluhují vymýcení dík pokrokům techniky, buďtež státem zakázána. Sem patří na př. tkaní na stavech, mlácení cepy atd., když již k tomu byly vymyšleny stroje"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 137).[1003] *„Lidé, kteří byli dříve zaměstnáni touto prací, nyní zbytečnou, a měli z ní živobytí, odkáží se k jiné práci. Kdyby jiného nic nedovedli, nebo to, co jinak dovedou, jim nestačilo k obživě, bude povinností těch, kdož novým vynálezem získávají, rozdíl ten jim nahraditi … Kdyby však zisk jejich k tomu nestačil, nebo nebyli to pouze jednotlivci, nýbrž celý stát, jenž vynálezem získává, doplácí jim tento onu náhradu …"* (tamtéž, s. 137-138).[1004]

„Není dovoleno vyrábět škodlivé a neužitečné výrobky: na př. nápoje podrývající zdraví a takové nesmyslné ozdoby, jako jsou náušnice, prsteny a pod. …" (Kolman, 1958, s. 150). Bolzano uvádí, že v ideálním státě *„budou mnohá zaměstnání, nyní trpěná, zakázána. Sem patří zejména všechna zaměstnání, sloužící jen marnivosti, rozkoši a jiným zhoubným náruživostem a sklonům člověka"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 138). *„Tak na př. nebude se trpěti, aby nápoje a jídla dráždivá, jimiž se kazí zdraví …, byla strojena a prodávána každému, kdo si je zaplatí. Rovněž nesmí se trpěti, aby bylo zaměstnáno*

[1000] Závěrečná slova zdůrazňuje Loužil – *„Zde se … Bolzano jasně vyslovuje pro socialistický přístup odměňování podle vykonané práce …"* (Loužil, 1978b, s. 109). Ovšem dodává: *„… to nám ale nesmí zastřít skutečnost, že ojediněle proniká do jeho pojednání (jako například svrchu ve výkladu a pojetí vlastnictví občanů v nejlepším státě) utopicko-komunistická myšlenka rozdělování podle potřeb občanů"* (dtto) (pozn. PS).

[1001] *„Přidáme-li k tomu ještě to, co praví kap. I. o rozsahu obcí … a co předepisují předposlední kapitoly díla o povinnosti občanstva hlásiti způsob zaměstnáni, obživy, o právu a povinnosti obcí prováděti kontrolu nad majetkem a zdroji příjmů občanstva, o každoročním majetkovém censu občanstva …, atd., atd., máme obraz obce Bolzanovské tak, jak jej třeba míti na mysli od I. kapitoly díla …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 318 – komentář M. Jaška).

[1002] *„Taková zaměstnání s sebou nesou nepřípustné plýtvání surovinami a lidskými silami, pro které má společnost účelnější použití"* (Loužil, 1978b, s. 111).

[1003] (Seidlerová, 1963) oceňuje Bolzanovy úvahy o nutnosti zavádění strojů. Přitom Bolzano také *„vyvrací námitku, že by zavádění strojů způsobovalo zlenivění lidí. V rozumném státě má být dokonce v otázce zavádění strojů postupováno velmi radikálně. Tam, kde byly vynalezeny stroje (Bolzano uvádí jako příklad stroje zemědělské a textilní), má být používání ruční práce zapovězeno …"* (tamtéž, s. 59).

[1004] Jašek odkazuje na kapitoly X. *O majetku* a XXVI. *Příjmy a vydání státu. Zdanění občanů* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934). V dodatečných poznámkách reaguje na výtku in (Horáček, 1907), že Bolzano volá *„po návratu k přírodě" – „Prostý, nenáročný život – bez rozmařilosti a přepychu – neznamená ještě návrat k přírodě ve smyslu Rousseauově, Tolstojově n. pod. Jest možný i při všech vynálezech a pokrocích techniky!"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 319 – komentář M. Jaška). Srov. (Rousseau, 1949).

tolik rukou hotovením předmětů, jež nejsou k ničemu než k ozdobě tak pošetilé jako třeba náušnice, prsteny a pod., když se při tom plýtvá věcmi jinak potřebnými, jednak také silami a časem člověka …" (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 138).[1005]

Bolzano jmenuje i zaměstnání zasluhující cti, *„avšak povahy přece takové, že jich nelze prováděti výlučně …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 139).[1006] Přitom i lidem pracujícím *„tělesně"* má být dopřán adekvátní oddech a rozptýlení. Rozumní na to přistoupí sami, ostatní budou přinuceni zákonem.[1007] Naproti tomu Bolzano striktně odmítá, aby se někdo zaměstnával pouze např. básněním – *„… básněním se nelze zaměstnávat výlučně po celý život s plným úspěchem"* (tamtéž, s. 140).[1008] *„… ve státě zařízeném účelně nebude se trpěti, aby někdo za živnost anebo za řemeslo si zvolil hudbu, tanec, herectví a kousky „kouzelnické" nebo jiné zaměstnání podobné …"* (dtto). Těmto aktivitám se občané mohou věnovat ve volném čase.[1009] (Kolman, 1958) opět připomíná Bolzanovo puritánství i to, že umění mu mělo být vzdáleno. *„Bolzano soudil, že povolání hudebníků, tanečnic, herců,*[1010] *kejklířů a pod. jsou zbytečná, protože ve všech těchto oborech lze dosáhnout vysokého stupně dokonalosti, aniž je člověk musí mít za svá povolání"* (tamtéž, s. 151).

Doporučováno Bolzanem je střídání zaměstnání, přičemž lidé mají střídavě vykonávat práci duševní a fyzickou. Bolzano odmítá, aby po celý život byl člověk nucen vykonávat pouze jediné povolání a volá po všestranném rozvoji.[1011] Ideu, že *„je nutno dát lidem možnost všestranně rozvíjet jejich schopnosti a skoncovat s jejich rozdělením na ty, kteří pracují jen tělesně …"* (Kolman, 1958, s. 151) označuje Kolman za nejdůležitější v celé této kapitole.

V ideálním státě je pracovní povinnost kontrolována, stejně jako pracovní nasazení občanů. Obce mají být kontrolovány státem, *„aby se … nevplížil do celé obce duch jakési nepíle, takže by ji potom nikdo neměl za zlé druhému …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého

---

[1005] Překladatel v souvislosti s potravinami kazícími zdraví odkazuje na kapitolu XVIII. *O výživě* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934). V poznámce dodává: *„Sic! Tady zaměstnání ne zakázaná, nýbrž jen obmezená"* (tamtéž, s. 138 – komentář M. Jaška). V představení obsahu kapitoly Jašek avizuje: *„Zaměstnání nedovolená, podmínečně dovolená a zakázané způsoby života"* (tamtéž, s. 133 – komentář M. Jaška).

[1006] *„… ježto se tím buďto kazí zdraví, brzdí vývoj sil, všestranné zdokonalování člověka, nebo okrádá to o požitky životní nebo konečně, že to brání tomu, aby výkon příslušný dosáhl vrcholu, aby dospěl mistrovství"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 139).

[1007] *„Vhodnou změnou, vhodným střídáním pomůže se těmto lidem, jen když stát se o to vhodně postará, a bude to jistě většina, kdo bez nucení užijí té možnosti. Menší počet z nich, kdo z nerozumu, netečnosti nebo i ze zištných důvodů neradi jen budou chtíti zaměniti zaměstnání, nebudou si moci naříkati na nijaké bezpráví, když je stát – avšak jen v jejich vlastním prospěchu – k tomu dokonce i přinutí …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 139).

[1008] Bolzano přitom dodává: *„Tím ovšem nemíním, že by stát pak nebyl oprávněn, aby těm, kdož jeví zvláštní talent básnický, neposkytl uvolnění od jiného … zaměstnání – třeba na několik roků! – k provedení nějakého díla …, kteréhožto uvolnění se ovšem dostaniž … také jiným pracím, literárním … vědeckým …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 140).

[1009] *„To ne již proto, že v těchto uměních, nakolik jsou vůbec lidstvu k prospěchu …, lze docíliti mistrovství, aniž však by bylo třeba zaměstnávati se jimi výlučně"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 140).

[1010] Srov. striktně odmítavý Bolzanův postoj k divadlu, prezentovaný v kapitole XVII. *O umění* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934) (pozn. PS).

[1011] *„Ježto vyžadují nejen zdraví, ale také jiné zřetele, aby člověk nezůstával stále v jednom zaměstnání, ježto dále, zvláště prací duševních, nelze konat vůbec bez přestání, nýbrž jenom střídavě se zaměstnáním jiným, s tělesnými pohyby, bude třeba, by se každý naučil již v mládí rozmanitým výkonům a pracím, mezi nimi v každém případě i tělesným …, by se jimi mohl potom zaměstnávat, třeba jenom pro změnu …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 137). *„Tak na př. učenec nesedí stále jen u pracovního stolu, nýbrž ztráví denně nějakou tu hodinu v jiném, jemu přiměřeném zaměstnání, a to ovšem také v tělesném"* (tamtéž).

překladu 1934, s. 140).[1012] K čemuž mají sloužit opatření, že jsou mladí lidé posíláni na cesty, aby se seznámili s životem jiných obcí v jiných krajích.[1013] Dále mají státní dozorci a soudy nad veřejnou mravností dohlížet na píli v obci, které musí ve výročních zprávách (letopisech) uvádět, co se každý rok vykonalo.[1014] Taktéž mají být podporovány *„sňatky příslušníků různých obcí, aby ti, kdo takto nově do obce se dostanou, podnítili nový, lepší duch v té obci atd.“* (tamtéž, s. 141).[1015] Při posuzování společenské užitečnosti zaměstnání a výkonnosti občana[1016] se ve sporných případech má věc předložit důvěryhodným znalcům.[1017] I při výběru profese mají mít rozhodující slovo odborní poradci, těšící se všeobecné důvěře. Stát má taktéž být nositelem povinného všeobecného pojištění proti životním nehodám.[1018]

Bolzano naznačuje problematiku trhu práce, resp. dělby práce s rozdílením zaměstnání, včetně zásad systému výběru a regulace při obsazování míst, úřadů a funkcí. S neopominutelnými prvky plánovitosti ze strany státu. *„Protože v každém povolání se může účelně uplatnit jen určitý počet občanů, musí si obce, okresy, země i stát neustále opatřovat přehled o potřebě lidí v jednotlivých oborech a zajišťovat jejich výchovu“* (Loužil, 1978b, s. 111). V pravomoci státu má být kontrola a úpravy počtu lidí, kteří se chtějí věnovat určitému oboru. Stát má předvídat poptávku po zaměstnancích a upravoval jejich nabídku. *„Každé zaměstnání, jakkoliv už bude k užitku, ba i nutné samo osobě, může míti ovšem jenom určitý a obmezený počet příslušníků – obmezený tak, jak toho vyžadují ... poměry ... zájem společnosti“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 141).

Bolzano diskutuje, zda v účelně zřízeném státě je možná nadvýroba v některém odvětví, nezaměstnanost a *„proletářství“*. *„Vrhne-li se totiž příliš mnoho lidí na jedno a totéž povolání, má to nutný důsledek, že pak mnozí nemohou být zaměstnáni, ježto ... není poptávky, nebo – jsou-li zaměstnáni – tedy jinou prací, než které se učili, nebo vyrábějí zboží, které nedochází odbytu, a tak prostě ničí látky, jež snad mohly býti zpracovány na něco, co jest ...mnohem potřebnější“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 141). Aby se tomuto předešlo, *„jest třeba, aby stát měl dozor nad tím, zda a kolik ... občanů se míní věnovati určitému oboru ..., aby ... včas vždy ohlásil, v kterém zaměstnání budou pracovníci hledáni, kde naopak jich nadbytek, a hlásí-li se k některému zaměstnání, ... k úřadům ..., více lidí, nežli může býti přijato, jest pečovati státu i o výběr pracovníků, ovšem tak, aby byl ... –*

[1012] *„Aby se v obci nezahnízdila lenost a vzájemné promíjení zahálčivosti ...“* (Kolman, 1958, s. 151).
[1013] M. Jašek zde odkazuje na kapitolu XXIII. *Cestování a turistika* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).
[1014] *„Dohližitelé nad veřejnou mravností budou pověřeni, aby si všímali, jak mnoho a jak pilně se v které obci pracuje, a každá obec bude ve výroční zprávě podávat výkaz vykonané práce. Porovnání s jinými obcemi umožní zjistit nedostatky a zjednat nápravu“* (Loužil, 1978b, s. 110).
[1015] *„Aby do obce nepronikl duch lenosti a pohodlné spokojenosti s daným stavem, budou mladí lidé vysíláni na zkušenou do vzdálených krajů a budou podporovány sňatky mezi příslušníky různých obcí, aby docházelo k výměně podnětů, zkušeností a názorů“* (Loužil, 1978b, s. 109-110).
[1016] *„... jaké kdo jest schopen, tu – nejde-li o práci tělesnou – ani odborníci nedovedou mnohdy správně posouditi, koná-li kdo vskutku, kolik může, nebo nekoná“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 136).
[1017] *„... jde-li o lidi, kteří již prokázali horlivost o blaho obecné a dobro – jest třeba i k nim samým míti trochu důvěry ...“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 136).
[1018] Srov. kapitolu XXVI. *Příjmy a vydání státu. Zdanění občanů* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934). Srov. též (Vozka, 1937).

šťastný“ (tamtéž, s. 142).[1019] Bolzano tudíž volá po jistých aspektech plánovitosti, kdy je plánovitě řízena výchova a rozmisťování pracovníků jednotlivých profesí.[1020]

Bolzano popisuje způsoby výběru úřednictva,[1021] včetně výzev, aby se případně sami hlásili občané, kteří se o sobě domnívají, že jsou schopní stát např. v čele vojsk v době válečné anebo ohledně případného výběru losem při srovnatelných kvalitách rovnocenných uchazečů. Rekapituluje *„hříchy dosavadních států“*, kdy se při rozdílení úřadů a zaměstnání dostatečně nehledí na způsobilost, vzdělání a nepřihlíží se ani k nerovnosti výhod.[1022]

„Bolzano se zabývá i problematikou volného času“ (Berka, 1981c, s. 115). V dodatečném Bolzanově návrhu – v kontextu práce amatérské a její podpory – figurují *„domy zábavné práce“*. V každé obci ideálního státu mají fungovat budovy, kam by občané chodili vykonávat prospěšnou činnost – ve volnu se věnovat jinému zaměstnání, případně pobírat za toto i jistou mzdu. *„Účelným by bylo snad i konečně, kdyby v každé obci byly místnosti i budovy – buď jedna, buď i několik – kde by měl každý příležitost k užitečné práci – takže maje občas prázdnou chvíli a chtě ji ztrávit něčím jiným pro změnu, než čím se pravidelně zaměstnává, mohl by tam přijíti a najíti si vhodnou práci, ba i za ni, když by chtěl, mzdu nějakou dostati. Snad by byly takovéto domy navštěvovány tak rády jako nyní … hostince, ježto by tam našel každý vhodné vyplnění prázdné chvíle, zaměstnání a v něm – zábavu i společnost …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 145).[1023]

Kapitola XIII. *Výroba a průmysl*[1024] nese překladatelův podtitul *„Reforma zemědělská vzorem oprav ve výrobě a průmyslu“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 146 – komentář M. Jaška). Překladatel sumarizuje obsah kapitoly takto: *„A. S podporou zemědělství beř se ruka v ruce podpora všech ostatních odvětví užitečné výroby. – B. Výrobní družstva, zvláště zemědělská: Jejich rozsah, složení a vedení – Práva a povinnosti. Pokusnictví v zemědělství; Reforma pozemková. – C. Podle toho vzoru řiď se také úprava ostatních větví užitečné výroby“* (dtto).

[1019] *„A vskutku – není nic tak těžkého, jako učiniti takovýto šťastný výběr, ježto třeba přihlížeti nejen k tomu, kdo jest z uchazečů nejschopnější k zaměstnání, pro které se nabízí, ale také k tomu, zda a jak jsou ti, kteří jsou proto odmítnuti, schopni zaměstnání jiného“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 142).

[1020] *„Stát musí dozírat na to, kteří jeho občané a kolik se chtějí věnovat tomu či onomu zaměstnání, musí čas od času zjišťovat, které obory a povolání potřebují pracovníky a které jsou přeplněny a musí vybírat nejvhodnější pracovníky“* (Kolman, 1958, s. 151).

[1021] Bolzano řeší i zvláštní případy, kdy rozhoduje obec, která vybírá z jí známých uchazečů o úřad na základě právě bezprostřední znalosti těchto. Na vyšších úrovních by mohlo rozhodnutí být však také ponecháno na dohodě kandidátů samotných, přičemž úspěchy *„ve výkonu skutečně ustanoveného kandidáta by pak mohly být přičítány za zásluhu i těm kandidátům, kteří se zřekli v jeho prospěch …“* (Loužil, 1978b, s. 111-112). Což Bolzano formuluje slovy – u vyšší funkce s působností takovou, *„že záleží tu mnoho hlavně na svědomí úředníka …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 142) v případě více obdobně kvalitních uchazečů *„přenechá se uchazečům, aby sami rozhodli, který z nich se má té funkce ujmouti …“* (tamtéž, s. 143). *„Jména těch, kteří mu dali hlasy, budou vedle jeho jména uvedena v knihách pamětních …“* (dtto).

[1022] *„… jimž se těší jistá povolání, nerovnost toho, jak jest které … „důstojné“ a „vznešené“, toť jako by schválně bylo vymyšleno k tomu, by to lidi pletlo při výběru povolání a na chybné cesty svádělo“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 144). Překladatel ve shrnutí obsahu píše *„o šlechtě úřednické, optimáctví vedoucích činitelů atd. …“* (tamtéž, s. 133 – komentář M. Jaška).

[1023] (Kolman, 1958) si cení návrhu, *„aby byl v každé obci zřízen dům, kam by si mohli lidé ve volném čase zajít pro změnu tělesně nebo duševně zapracovat, a kde by dostali za tuto práci zaplaceno“* (tamtéž, s. 150)

[1024] In (Kolman, 1958) je používán překlad *O výrobních živnostech*.

Bolzano v ideálním státě očekává nárůst obyvatelstva a neopomíjí povinnost státu občany náležitě zaopatřit.[1025] *„Bude tedy nutno věnovati zemědělství, chovu dobytka a všem jiným zaměstnáním, směřujícím k výrobě a dobývání oněch věcí – zaměstnáním, která zovu výrobní neboli produktivní – zvláštní péči, a to nikoliv jen vládou, nýbrž každým jednotlivým občanem"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 146). Bolzano opakuje slova (z úvodu předchozí kapitoly) o *„dobrodiní"* technického pokroku – cení si každého vynálezu, který zjednodušuje výrobu a rozmnožuje počet věcí nezbytných pro život.[1026]

Bolzano zmiňuje důležitost ekonomické kalkulace prospěchu a nákladů, přičemž nabádá, aby výchova i k tomuto směřovala. *„Vůbec pak si bude třeba klásti častěji otázku – a to si navykejme, k tomu směřujž také výchova! – jakou cenu má pro lidstvo ta či ona věc jednak vzhledem k nákladům, jichž vyžaduje, jednak k prospěchu, jejž náležité její užívání přináší, kolik ní tedy lidstvo s jedné strany získává (ať v pokroku svém vědním, mravním nebo prostě jenom ve svém blahobytu) a kolik jest třeba s druhé strany obětí, aby ten předmět vznikl, by se vyrobil"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 147).

Klíčové opět zůstává obecné blaho – prospěch celého lidstva. Z čehož Bolzano dovozuje, že *„řada zaměstnání, při nichž nejde nežli o výrobu věcí, o kterých lze dokázati ... podrobnějším šetřením, že stojí lidstvo více, než kolik mu poskytují užitku*[1027] *... bude*[1028] *... státem ... zakázána ..."* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 147).[1029]

„Na venkově se mají zakládat družstva pro obdělávání půdy a pro chov domácího zvířectva ..." (Kolman, 1958, s. 152). Práce družstevníků *„má být odměňována podle jejich potřeb, když věnují práci všechen svůj čas; věnují-li práci jen část tohoto času, pak úměrně tomuto času ..."* (tamtéž, s. 152). Bolzano nespoléhá na to, že potřeby občanů zajistí tradiční prostředky roztříštěné malovýroby. *„... předpokládá, že ve všech výrobních zaměstnáních se budou lidé sdružovat k provádění prací většího rozsahu"* (Loužil, 1978b, s. 112). Volá po družstevním rázu výroby, a to nejenom produkce zemědělské, kterou jmenuje především. Uvažuje o výrobě nikoli jednotlivců, nýbrž ve spolupráci s ostatními – ve *„sdruženích"*. *„Tak na př. rolník nekoná všech prací v hospodářství sám, ale pomáhá mu žena, děti, čeleď (rodu*

[1025] *„Čím bezpečněji lze čekati, že ve státě zařízeném účelně – ve státě tedy, který nepovede válek zbytečně ..., který bude míti náležitou péči o zdraví a život občanů ..., který bude podporovat sňatky ..., atd. – počet obyvatel poroste, tím vážněji třeba pomýšleti na to, kterak uživiti a jak ošatiti tyto občany a jak opatřiti v dostatečném množství vše, čeho jim jinak ještě k živobytí potřeba"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 146). M. Jašek zde odkazuje na kapitoly IV. *Zřízení donucovací,* IX. *Péče o zdraví a život*, XXI. *Zřetel k rozdílům pohlaví* a XXVI. *Příjmy a vydání státu. Zdanění občanů* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[1026] Přičemž se lépe zužitkovávají suroviny i šetří lidská práce.

[1027] *„... na př. věcí, které nejsou k ničemu než opravdu jen k „zpříjemnění" života, než k ... luksusu, ač jejich výroba předpokládá ztrátu, vyžaduje zničení velmi mnoha jiných věcí k živobytí potřebných ..."* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 147).

[1028] Překladatel doplňuje *„jak již víme z kap. XII."* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 147 – komentář M. Jaška) (pozn. PS).

[1029] M. Jašek – vedle zmíněného – za druhou část Bolzanovy reformy označuje *„pečlivější dozor státu nad výrobou"*, s odkazem na kapitolu XII. *O zaměstnání občanů a způsobu života* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934). Což však nemá znamenat *„postátnění výroby"*, resp. má se jednat o *„postátnění svého rázu – postátnění zvláštním, Bolzanovským způsobem ..."* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 321 – komentář M. Jaška).

mužského i ženského). Nuže, podobně buď tomu také v našem státě (zařízeném účelně), avšak – ve větším rozsahu" (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 148).[1030]

Zemědělská reforma založená na ideji družstevnictví má být vzorem pro ostatní odvětví. *„Ježto konečně, co platí o zemědělství, že se totiž může prováděti s úspěchem a vhodně jenom v družstvech ..., platí o většině zaměstnání výrobních, tu budiž prováděna jejich úprava s jistými ... obměnami tak, jak tato ... zemědělská reforma ..."* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 150). O průmyslových podnicích se Bolzano ale blíže nerozepisuje.

Bolzanovou vizí je zemědělské družstvo, *„jehož jednotkou je statek ..."* (Loužil, 1978b, s. 112), které se nemá podobat feudálnímu panství se sociální nerovností a křiklavými rozdíly v odměňování.[1031] *„Všichni členové družstva jsou si v podstatě rovni a mají zhruba stejný podíl na společném výtěžku ..."* (dtto).[1032] Myšlenkami družstevnictví Bolzano zavrhuje *„nerovný poměr mezi panstvím a úředníky, sedláky a chalupníky ..."* (Brabec, 1981, s. 335).

Bolzano následně popisuje podrobnosti zemědělské reformy, včetně zvláštních ustanovení. *„Kus půdy, velký asi tak, že práce, jakých žádá, možno bez obtíží přehlédnouti jedinému člověku – zovu ten rozměr půdy statkem – přidělí se určitému počtu pracovníků (počtu totiž úměrnému oněm pracím) pod společným vedením, při čemž zase větší počet takovýchto „vedoucích" ... může tam, kde prospěch věci žádá, spojiti se v další ... jednotu"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 148-149).[1033] *„Jmenování vedoucím je závislé na schopnostech, poctivosti a přání, ale teprve po vyškolení ve vzorných zemědělských hospodářstvích řízených státem"* (Kolman, 1958, s. 152).[1034]

V ideálním státě platí povinnost pracovní mobilizace. *„V době nejpilnějších polních prací mohou být do práce zapojeni i příslušníci jiných povolání, řemeslníci, umělci atd., a to dobrovolně, avšak odmítají-li mohou být i přinuceni; za svou práci musí dostat odměnu"* (Kolman, 1958, s. 152). Bolzano píše: *„Ježto zemědělství má však zvláštnost, že si žádá v různých dobách ... různě rukou pracovních – v době výsevu na př. nebo v době žní jest třeba mnohem více pracovníků nežli v dobách ostatních – tu mohou i jiní občané, kteří jinak nejsou zaměstnáni zemědělstvím, nýbrž třeba řemeslem a pod., býti vyzváni buď také přinuceni státem k pomoci, když by se totiž tomu jinak vzpírali ... Práci jest jim odměniti buď od*

[1030] *„Poněvadž pak podniků o větším rozsahu ... nelze ani jinak prováděti nežli tak, že se sdruží větší počet lidí k takovému účelu, tož platí to zajisté téměř o všech zaměstnáních výrobních a produktivních, a tudíž také především o zemědělství (chovu dobytka a ostatním, co k tomu náleží)"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 147-148).

[1031] *„Tam se totiž sdruží vždycky ještě větší počet lidí k takovýmto účelům, při čemž však jejich poměr vzájemný – jak si aspoň představuji – nebude tak nerovný, jako jest nyní na př. mezi majitelem panství a jeho úředníky, mezi těmito a jeho robotníky (sedláky a chalupníky) a konečně zas mezi těmito a jejich čeledí. Poměr tento budiž jiný, budiž takový: Všichni, kdož jsou členy toho združení a jeho pracím věnují svůj plný čas, mějtež podíl na společném výtěžku, zhruba stejný, odlišený na nejvýš podle zvláštních ... výkonů ... a potřeb jednotlivce ... Arciť těm, kdož věnují těm pracím ne plný čas, nýbrž jen jistou kratší dobu, se bude spokojiti s podílem úměrným době, jakou pracují"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 148).

[1032] *„... k odchylkám může docházet jen v případě zvláštních výkonů a potřeb ..."* (Loužil, 1978b, s. 112).

[1033] *„Pozemek, který družstvo obhospodařuje, nemá být příliš velký; vedoucí musí mít přehled nad prováděnými pracemi. Vedoucí několika sousedních družstev udržují vzájemný styk"* (Kolman, 1958, s. 152).

[1034] *„Kdo má býti vedoucím a kdo vůbec konati má tu či onu práci při tom, rozhodne se podle jednotlivce, podle jeho zdatnosti a schopností i zvláštních jeho náklonností, ale vždy jen tak, že vedení se nesmí přenechati nikomu, kdo neprokázal dosti vědomostí a všech jiných k tomu nutných vlastností, ... tím, že ztrávil určitý čas na nějakém vzorném hospodářství, na které stát bezprostředněji dozírá ..."* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 149).

družstev, kterým přispěli, anebo od státu …“[1035] (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 149).[1036] Nezaviněný deficit družstev zemědělských (např. krupobitím) má být státem sanován, z prostředků kraje anebo země.[1037] Bolzano řeší i otázky pokusů[1038] anebo práva na užívání půdy. Právo na užívání půdy je v nejlepším státě bezplatné. *„Za svolení k vzdělání půdy*[1039] *…. neplatí se ničeho. Je-li více uchazečů, volí se z nich způsobem, jaký byl již popsán v kapitole předešlé …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 150). Což osvětluje (Kolman, 1958): *„V případě, že o týž pozemek má zájem několik uchazečů, má přednost ten, kdo může přinést společnosti největší prospěch. Obdobná pravidla jsou stanovena pro všechna řemesla a umění“* (tamtéž, s. 152).

„Ještě pronikavější změny provede nejlepší stát v organizaci obchodu, k němuž Bolzano počítá činnost kupců, překupníků, směnárníků a dopravců. Veškerý obchod bude zestátněn, tj. budou ho provozovat obce, okresy, země a stát a obchodníci budou jejich zaměstnanci se stálým platem“ (Loužil, 1978b, s. 113). Obchodní a lichvářský kapitál náleží mezi první podoby kapitálu, proto se i utopická kritika kapitalismu silně dotýká obchodu a peněžního hospodářství. *„… utopičtí socialisté a komunisté většinou obchod a vůbec směnu šmahem zavrhují a nahrazují ji přímým přidělování spotřebních statků“* (Seidlerová, 1963, s. 68).[1040]

Obchod je pojmenování kapitoly XIV., která pojednává *„o obratu zboží v celku, o dopravě a o peněžnictví“* (Kolman, 1958, s. 152). Obsah překladatel čtenáři avizuje takto: *„A. Ještě pronikavějších změn než zemědělství a průmyslu jest se nadíti obchodu ve státě zařízeném účelně. – B. Závady stavu nynějšího. – C. Nutné opravy: Jich nástin a odůvodnění“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 151 – komentář M. Jaška). Kapitolu otevírá Bolzanovo konstatování nezbytnosti *„zvlášť pronikavé reformy“* sféry obchodu.

(Kolman, 1958) proměny obchodu hodnotí takto*: „V „nejlepším státě“ má veškerý obchod v rukou stát, především obce, kraje atd. Všechny osoby, jež pracují v obchodě, jsou zaměstnanci s pevným platem. Daň je zahrnuta do ceny zboží, takže je možné úplně zrušit celý aparát berních úředníků … je třeba obchod zestátnit, sloučit v jednotný systém a rozvíjet podle plánu v souladu s potřebami obyvatelstva … Snížení režie bude mít za následek snížení*

[1035] V duchu zásad vytyčených v kapitolách X. *O majetku* a XII. *O zaměstnání občanů a způsobu života* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934) *„… k nimž se později ještě jednou vrací …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 149 – komentář M. Jaška) v kapitolách XXVI. *Příjmy a vydání státu. Zdanění občanů* a XXVII. *Odměny a tresty* (tamtéž) (pozn. PS).

[1036] *„Ježto dále k takovýmto pracím a v takových dobách jest i třeba více vozidel a tažných sil, opatřiž se pomoc také v tomto směru tím, že se nařídí, aby v oněch měsících byly všechny tažné síly (koně atd.), jakých možno postrádati v okrese, odesílány na výpomoc“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 150).

[1037] *„Vznikne-li škoda na takovém statku, bez viny i dělníků i oněch činitelů vedoucích – na př. krupobitím, které zničí osení – hradí stát zisk ušlý družstevníkům …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 150). Bolzano pokračuje: *„Zaviní-li ji však někdo z nich, tu budiž přiměřeně potrestán“* (dtto).

[1038] *„Jde-li konečně o nějaký pokus na takovém statku, pokus, který prospěch slibuje, tu – má-li býti pojištěna škoda při případ nezdaru … – třeba učiniti o tom oznámení okresu či zemi, státu. Bude-li pokus odborníky, jež stát vyzve k posouzení, uznán za vhodný, zaváže se stát k placení škody. Aby však odborníci, k posouzení vyzvaní, nezrazovali od pokusu jenom z nepřízně, anebo zase naopak, aby neschválili každý pokus třeba sebe méně účelný, učiní se opatření podobná, jaká poznáme, až bude jednáno o censuře“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 150). Ohledně cenzury M. Jašek odkazuje na kapitolu XVI. *Knihy a censura* (tamtéž).

[1039] *„… svolení k vzdělání půdy“* v poznámkách překladatel upřesňuje jako *„příděl statku“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 150 – komentář M. Jaška) (pozn. PS).

[1040] S příklady Mora, Campanelly či Cabeta, přičemž zákony směny mohou být někdy zachovány v zahraničním obchodě. Bolzano obchod neruší, jen radikálně reformuje. Ke komparaci vizí Bolzana a Cabeta srov. pasáž 3.4.

přirážek k cenám. Kvalita zboží se zlepší, protože obec může výrobce přinutit, aby dodávali jen zboží dobré jakosti. Obchodní risiko se sníží, protože ztráty budou vyrovnány ziskem. V „nejlepším státě" přestane obchod sloužit obohacování jednotlivců " (tamtéž, s. 153). Závěrem se ohledně této kapitoly vyjadřuje Kolman značně kriticky. Bolzano se totiž zabývá podrobnostmi až malichernostmi, ovšem otázky důležité (např. stanovení cen) neřeší.[1041]

Bolzano píše: *„Ještě pronikavějších změn nežli průmyslu a výrobě bude se nadíti – obchodu ve státě zařízeném účelně.*[1042] *Počítám však k těm, kdož se zabývají obchodem (nebo při obchodu nějak … jsou zaměstnáni), všechny, kdož se staví mezi výrobce a konsumenta, aby – jakkoli už zúčastněni na převodu zboží z rukou onoho do rukou tohoto – měli z toho zisk i pro sebe; tudíž nejen obchodníky v užším toho slova smyslu, ale také lidi zaměstnané dopravou i při dopravě zboží (ať se děje tím či oním způsobem – lodí, povozem či jinak jakkoliv), směnárníky atd …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 151).

K důvodům reformy obchodu podle Bolzana náleží přílišné množství lidí zaměstnaných obchodem,[1043] *„dále to, že značný počet z nich většinu času tráví nečinně (na př. zřízenci a prodavači v krámě – čekající, až se kupec dostaví) a že konečně, pokud se týká majetku a příjmů této části občanstva, jest obojí tak nestejné a měnlivé, že někdy nahromadí bohatství až nesmírné, jindy pak – a mnohdy obratem – se stanou nejen žebráky, ale strhnou v záhubu i na sta jiných"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 151-152).[1044]

Reforma obchodu by měla: *„a) zmenšiti počet těchto občanů – avšak jen tak, aby netrpěly zájmy ani producentů ani konsumentů, b) upraviti, usměrniti – učiniti pravidelnějšími příjmy těchto občanů"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 152). Podstatou reformy má být specifické[1045] postátnění obchodu – *„Myslím, že obojího by bylo možno dosíci, když by se obchod, jeho provozování ve státě nenechalo v rukou jednotlivců, ale prohlásilo za věc státu (obcí totiž především, okresů a zemí, atd.) … – a to tak, že by jednotlivci nyní zaměstnaní obchodem … dostávali potom stálý plat, asi tak, jak nyní zaměstnanci … v tom či onom dobře zařízeném … domě obchodním …"* (dtto). K dalším výhodám navrhovaných změn má podle Bolzana náležet: *„a) že by konsument mohl dostat, čeho potřebuje, jistěji, laciněji a v lepší kvalitě; b) že by byly také příjmy producentů mnohem stejnoměrnější; c) že by bylo možno s prodejem spojiti i zdaňování zboží a tím ušetřiti množství úředníků, jakých jest dnes třeba k vybírání těchto daní …"* (tamtéž).

[1041] *„Ekonomická nepodloženost celého plánu „nejlepšího státu" se v celém tomto oddílu projevila zvlášť silně. Není na příklad jasné, jak se stanoví ceny zboží, jež výrobci dodávají do „obchodních domů", a pod."* (Kolman, 1958, s. 154).

[1042] Seidlerová poznamenává: *„… na Bolzanově kritice obchodu je dobře patrna bezprostřední zkušenost, kterou na rozdíl od velkého průmyslu měl s tímto odvětvím … Jeho požadavky jsou zde proto konkrétnější, ba i radikálnější: v nejlepším státě dozná obchod ještě větší změny než výroba"* (Seidlerová, 1963, s. 68) (pozn. PS).

[1043] Jašek glosuje: *„Sic! To praví o poměrech své doby …! Což kdyby viděl dnes, kolik je lidí zúčastněno na „převodu zboží z rukou výrobce do rukou konsumenta" – přímo nebo nepřímo! Ty armády cestujících atd., činitelů reklamy a p."* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 151 – komentář M. Jaška).

[1044] Tedy, že *„zdar obchodu je závislý na náhodě, že obchod jedny obohacuje a jiné přivádí na mizinu a že tito lidé za sebou vlekou další stovky lidí"* (Kolman, 1958, s. 153).

[1045] Jašek opět zdůrazňuje specifický charakter návrhů Bolzana ohledně postátnění. Podle jeho poznámky nejde o *„… prosté, mechanické „postátnění vší tržby" (myšlenka, všem komunistům společná!), nýbrž návrh v mnohých věcech odlišný …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 152 – komentář M. Jaška).

Bolzano se vyslovuje pro vyloučení meziobchodu ve smyslu spotřebního družstevnictví. Navrhuje zmenšení počtu osob, zaměstnaných v řetězci mezi výrobcem a spotřebitelem na minimum, nicméně tak, aby neutrpěly zájmy spotřebitelů ani výrobců. Bolzano propaguje kontrolu zisku tím, že veškerý relevantní obchod by se soustřeďoval ve státních prodejnách. Lidé zaměstnaní v obchodu by dostávali stálý plat. Díky centrální organizaci obchodu prostřednictvím celostátní sítě obchodních domů se mají snížit – vedle počtu prodejců – také náklady na samotnou distribuci. Bolzano tímto volá po vládě pracujících a spotřebitelů, resp. brojí proti přebujelému soukromému obchodu a tržním spekulacím.

V každé obci má být velký obchodní dům, který nakupuje výrobky od místních producentů a prodává je zpět občanům. Podobná nákupní a prodejní střediska mají fungovat v okresech atd. Všechny obchodní domy jsou ve spojení a podle potřeby si vzájemně prodávají zboží. O reformě Bolzano píše: *„Každé obci zříditi by bylo ovšem vlastní jakýsi dům obchodní …, nejen prodejní, ale zároveň i nákupní, kamž by producenti … dodávali, co by měli na prodej (ať surové produkty přírodní, ať hotové již tovary), což by se platilo i spravedlivě – podle práce na to vynaložené … Tam by také nakupoval každý z obce, čeho by mu bylo potřeba. Obchodní domy obecní by byly ve spojení s většími domy obchodními buď v téže obci nebo v okrese, kamž by jednak dodávaly …, jednak by se obracely s nákupy, pokud jde o věci, jichž by bylo v obci potřeba“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 153).

Navrhovanou reformou obchodu by mělo dojít k redukci obchodního personálu (bylo by i méně domů obchodních, ubylo by prodavačů, úředníků, ale i dopravců), zároveň by těmto lidem byli zajištěny stálé příjmy (nemohli by snadno zbohatnou, ale ani přijít na mizinu). Dále by mělo dojít k vyloučení zbytečné přepravy, k poskytnutí možnosti spotřebitelům vykonávat tlak na výrobce (na kvalitu i láci), ke snížení obchodní přirážek a snížení cen[1046] a taktéž k odstranění bohatnutí pouze jednotlivců[1047] a snazšímu podchycení spotřebních daní.[1048]

Ani zde Bolzano neopomíjí možné námitky a tyto trpělivě vyvrací. Např. ohledně možných podvodů díky velkému počtu *„státních zřízenců“* k fungování reformy potřebných. Stát má mít více prostředků si zmíněné ohlídat, ve srovnání se soukromníkem.[1049] Hlavní prostředek k zamezení obohacování se zaměstnanců obchodu na úkor kupujících a společnosti *„vidí v pevných cenách, jejich viditelném označení a ve veřejné kontrole“* (Loužil, 1978b, s. 113).

„Ve snaze vyloučit možnost zpronevěry a šizení kupujících rozebírá Bolzano s jemu vlastní logickou důsledností všechny druhy okrádání, jež se mohou vyskytnout“ (Kolman, 1958, s.

[1046] *„… by se bylo možno spokojiti i s menším ziskem …, s menší přirážkou na cenu výrobní. Už tím, avšak dále také tím, že obec (okres atd.) spojením tolika obchodů, jež provozoval dosud jednotlivec, bude moci snáze nahraditi ztrátu, kterou na jednom zboží utrpí, na jiném zboží, jakož také tím, že bude míti více možností, aby donutila producenta k dodávání zboží řádné jakosti, s kteroužto podmínkou však zase jemu stálý odběr zajistí, bude posloužено oběma – jak výrobci, tak konsumentu“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 154).

[1047] *„… při tomto zřízení nebudou bohatnouti pouze jednotlivci, toť zřejmo zejména. Vždyť zisk jde z toho obci, okresu a státu, nikoli jen jednotlivci“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 154).

[1048] *„… lze takto nejsnáz zachytiti všechny daně konsumní, jaké stát kdy uloží na některé druhy zboží …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 154), s překladatelovým odkazem na kapitolu XXVI. *Příjmy a vydání státu. Zdanění občanů* (tamtéž).

[1049] *„Myslím, že dovede-li dnes už každý velkoobchod, každý z větších domů obchodních, zabrániti tomu, aby nebyl od zřízenců okrádán, může – mnohem snáze – dovésti to stát, který má, či aspoň může míti daleko víc prostředků, aby každý takovýto podvod objevil …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 155).

153).[1050] Bolzano jmenuje různé druhy podvodů a řeší, jak jim zabránit, včetně kontrol (s *„dozorci trhů“*) a stanovení trestů. Podvodům při nákupu (u zboží, jehož cena kolísá např. dle jakosti) a prodeji (kdy prodejce *„napálí“* zákazníka anebo zapíše do knih menší částku) se má zabránit přesným stanovením *„v kolika jakostech se zboží vyrábí a jak má býti označena každá z oněch jakostí …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 155-156).[1051]

Překladatel Jašek reformní program Bolzanův, vytyčený v kapitolách XII. *O zaměstnání občanů a způsobu života*, XIII. *Výroba a průmysl* a XIV. *Obchod* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934) shrnuje slovy: *„Po kap. XII. …, v níž spisovatel naznačil již všeobecně poměr státu k výrobě a průmyslu a pojednal i o otázce dělnické, přistupuje spisovatel k dvěma důležitým bodům svého reformního programu: k reformě průmyslové a k reformě obchodu. Vzorem prvé z nich má býti pozemková reforma. Že – pokud se týká druhé z obou věcí (reformy obchodu) – jde vskutku o to, co vytýká Horáček*[1052] *za jednu značku Bolzanova komunismu, t. j. o postátněni obchodu, to potvrzuje nejen tato kapitola, nýbrž ještě mnohem důrazněji jedna z předposledních kapitol …*[1053] *Jest to ovšem postátnění svého rázu – postátnění zvláštním, Bolzanovským způsobem“* (tamtéž, s. 320-321 – komentář M. Jaška).

Jašek pokračuje na téma socialismu a komunismu Bolzana: *„Něco jiného však platí o reformě zemědělské, o reformě výroby a průmyslu. Nejde tu o postátnění těžby, provozu, nýbrž jen o postátnění prostředků, t. j. o postátnění půdy ve státě, o postátnění dolů, průmyslových objektů atd., avšak o postátnění takové, že stát jest sice majitelem, nikoli však jejich držitelem, t. j. provozovatelem výroby a produkce. Propůjčuje užívání těchto věcí, nikoli však jednotlivým občanům, kteří mají „hlad po půdě“, hlad po majetnictvi těchto statků a po jejich výtěžcích, nýbrž družstvům občanů, kteří chtějí býti tak či jinak zúčastněni na pracích, jakých vyžaduje ona produkce. Výtěžky však těchto prací, jakož i vše ostatní – distribuci těchto prací, zdokonalování provozu i jeho vedeni, sdružování oněch družstev v další vyšší výrobní anebo produktivní jednotky atd. – ponechává těmto družstvům samým, vyhrazuje si*

[1050] Kolman upřesňuje: *„1) při koupi, když je zaplaceno méně, než je předepsáno (což se může stát jen u zboží, jehož jakost a cena se mění); 2) při prodeji, když prodavač podstrčí kupujícímu horší zboží místo lepšího, nebo prostě zapíše do příjmu méně, než obdržel; 3) když prodavač za úplatek prodá lepší zboží jako horší; to se ale brzy projeví mankem; šizení na míře a váze a krádeže peněz z pokladny; na to se brzy přijde. Bolzano proti tomu navrhuje, aby byly stanoveny přesné normy pro jakostní třídy zboží; jeho znaky a pevná cena, dále, aby byla zavedena veřejná kontrola při prodeji (zejména u zboží, jež není zařazeno do stanovených norem) a náhlé revise, dále aby zaměstnanci byli zbaveni svého místa, vznikne-li vůči nim důvodné podezření a konečně navrhuje tresty“* (Kolman, 1958, s. 153-154).

[1051] Což by mělo platit např. u sukna či plátna. Bolzano zmíněné formuluje slovy: *„U zboží, u něhož to není možné, by se mohlo stanoviti, že se nesmí ani kupovati ani prodávati, leč jen v jistých hodinách, a to v přítomnosti dozorců …, jímž by mohl býti z obce kdokoliv, i neodborník, ježto vlastně nejde o nic jiného, než aby se psalo do knih tolik, kolik bylo placeno“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 156). *„Kdyby bylo kromě toho ještě zřízení, které lze velmi snadno provésti, že by totiž častěji v nečekanou dobu přicházeli zřízenci s příslušnými odbornými znalostmi, aby všechno prohlédli a prozkoumali, zbyla by již sotva jaká možnost podvodů … Rozumí se na konec, že první případ podvodu skutečně zjištěný – podvodu byť sebe nepatrnějšího – měl vzápětí vedle citelného trestu i odstranění zřízence. Odstranění to by také nastalo, kdyby vzniklo silné podezření proti němu …“* (dtto). Jako třetí druh podvodu je označena situace, kdy *„odběratel za úplatek dostal lepší zboží, nežli jaké zaplatil …“* (tamtéž, s, 155). Podvod by *„musil býti ovšem brzy objeven, ježto se zjistí záhy deficit, který by vznikl tím, že zboží dráže koupené by bylo laciněji prodáváno. Rovněž snadno by se našly podvody buď v měření anebo vážení, tím spíš dokonce přímé vykrádání pokladny“* (tamtéž).

[1052] Srov. (Horáček, 1907) (pozn. PS).

[1053] Překladatel odkazuje na kapitolu XXVI. *Příjmy a vydání státu. Zdanění občanů* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934) (pozn. PS).

jen dozor nad tím, děje-li se všechno v duchu zákonů (je-li tedy výroba na př., k níž se družstvo utvořilo, státu žádoucí a prospěšná …) a řeše spory při tom vzniklé způsobem, jak předpisuje jedna z předposledních kapitol …[1054] *Toť jest asi (v jádře) kolektivismus a „komunismus" Bolzanův, jak se o něm stala zmínka v závěrečné poznámce ke kap. X …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 321 – komentář M. Jaška).[1055]

„Dosti podrobně probírá Bolzano hospodaření nejlepšího státu, jeho příjmy a vydání …" (Loužil, 1978b, s. 120).[1056] K nejobsáhlejším tak náleží kapitola XXVI. pojmenovaná *Příjmy a vydání státu. Zdanění občanů*. Příjmy nejlepšího státu plynou z dědictví a daní. Kapitolu otevírají úvahy ohledně smyslu daní, kdy Bolzano *„ukazuje, že hlavním zlem nejsou vysoké daně, ale jejich nesprávné používání"* (Kolman, 1958, s. 159). Bolzano uvádí: *„Ne velikost daní sama o sobě jest zlem, ale stává se jím, když stát používá těchto příjmů nesprávně. Použije-li jich tak, že z nich uhrazuje lépe vše, čeho potřebuje občan, nežli by se stalo, kdyby občan sice daní neplatil, ale měl si také uhrazovat vše, čeho jest mu vůbec potřebí…, pak není důvodů, aby si někdo stýskal na velikost daní"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 200). V nejlepším státě se má cestou daní ocitnou v rukou obcí, krajů, zemí *„daleko víc národního majetku, než jest tomu v kterémkoliv z našich států"* (tamtéž, s. 200-201).

Hlavní příjem ideálního státu představuje, že se *„stát ujímá dědictví …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s, 201), jak bylo postulováno v kapitolách IX. *Péče o zdraví a život* a X. *O majetku* (tamtéž). *„Zpravidla jest to však obec, v níž ten občan přebýval, komu dědictví to připadá ... Je-li ovšem něco v tomto dědictví, co by dalo větší užitek, kdyby to získal okres nebo země atd., jest povinnost obce jim to postoupiti …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s, 201). Příkladem může být rukopisné pojednání.

Zdanění se má týkat pouze občanů, jejichž bohatství přesahuje průměr, přičemž zdanění nemá pohlcovat vše, co onen průměr přesahuje. Ohledně daní od občanů žijících formuluje Bolzano hlavní zásadu takto: *„Buď snaha zdaňovati pouze ty, jichž jmění přesahuje majetkový průměr ve státě, t. j. onu sumu hodnot, jež by jednotlivci připadla, kdyby byl majetek národní na stejné díly rozdělen"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 201).[1057] Daně tedy platí jen ti, *„jejichž majetek převyšuje průměrnou normu (tato norma se zjistí tak, že se veškerý národní majetek rozvrhne na všechny občany)"* (Kolman, 1958, s. 160). Přitom daně *„nemají odčerpávat celý přebytek, neboť lépe je vzít o něco méně než více"* (dtto).

[1054] Jašek odkazuje na kapitolu XXV. *O sporech občanů* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934) (pozn. PS).

[1055] Dále Jašek připomíná, že Bolzano nikde nehlásá nutnost sociální revoluce, kterou má provést dělnická třída pod vedením revolučně naladěné politické strany. Z čehož vyvozuje, že Bolzana lze – zjednodušeně (a při nutnosti *„zaškatulkování"*) – přiřadit k socialismu *„státnímu"* (jak konstatuje část 3.1.). Stát Bolzano považoval za rozhodujícího činitele proměn společnosti. Proletariát nevnímal jako revoluční třídu a tato pro něho *„existuje jen jako třída nejvíce trpící"* (Bolzano et al., 1981, s. 40), přičemž chce zlepšit postavení všech lidí a tedy i její.

[1056] Bolzano tak *„… doplňuje … své dřívější výklady o vlastnickém právu a konkretizuje ekonomickou charakteristiku utopické společnost"* (Loužil, 1978b, s. 120). Srov. kapitolu X. *O majetku* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[1057] K čemuž přináleží další pravidla – např. *„Nebuď bráno nikdy vše, co onen průměr přesahuje, spíš naopak, kde věc jest jenom trochu pochybná, buď žádáno vždy raději méně nežli více, by se nekřivdilo …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 201-202).

V Bolzanově nejlepším státě existuje trojí druh daní[1058] – daně dobrovolné, daň z přepychu a *„třetí způsob zdanění, způsob berně nucené, t. j. způsob daní, kdy stát prostě předepíše dávku, kterou občanu jest státu odvésti …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 206). *„K této „berni“ sáhne se jen z krajní nutnosti k doplnění toho, co by scházelo …, i stanoví tu vláda ústřední příslušnou kvótu … zemím, tyto zase okresům …, tyto obcím, až pak zase obce … rodinám …“* (dtto).

V kontextu vyřčeného se má většinou jednat o nepřímou spotřební daň z přepychu, která má současně vést i k eliminaci marnotratnosti. Daň z luxusu je v Bolzanově projektu *„… středem jaksi mezi popsanými právě dávkami (jen z dobré vůle občana) a mezi berní nucenou a spolu také nejvlastnějším druhem daní, obvyklých ve státě zařízeném účelně – budiž to, co žádati má stát od občana, jenž si chce a může dopřát věcí, kterých možno postrádati pro život, t. j. věcí, které pouze zpříjemňují život občana a jsou tedy pouze přepychem. Budou to na př. lahůdky …, „lepší“ látky na šaty …, příjemnější obydlí …, zvířata a ptactvo jenom pro zábavu chované a pod.“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 202).[1059] Čímž má být dosaženo zdanění pouze občanů s jistým *„nadbytkem“* (každý se této daně může jednoduše zbavit tím, že si přepychové zboží nepořídí),[1060] dále zlevnění a zlepšení dostupnosti věcí k životu opravdu nezbytných i toho, že *„že také ti, kdož – jsouce zámožnější – věci tyto kupují, se zbaví výčitek, budou-li mít vědomí, že stát má z toho užitek“* (tamtéž, s. 203). Bolzano se tradičně podrobněji věnuji různým námitkám a jejich vyvracení.[1061]

Od daní z přepychu jsou osvobozeny věci *„jichž lze postrádati v obyčejných poměrech, které jsou však někomu za zvláštních okolností nezbytné, na př. v nemoci, a je-li jich jen tolik vyrobeno …, kolik stačí na zmíněné potřeby …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 204).[1062] Na otázku, *„kterak vybírati tyto daně, odpovídám, že se to má díti, pokud možná, tak, že je platí konsument při nákupu zboží, které … kupuje ne od výrobce přímo, nýbrž od státu, v … jeho prodejnách …“* (dtto).[1063]

[1058] Překladatel v poznámce upřesňuje: *„Rozeznáváme …byť i nikoli v souhlase s běžnou terminologií: a) „daň“ dobrovolnou (v Bolzanově smyslu), zovouce ji dávkami, b) daň v užším (Bolzanově) smyslu … a c) daň nucenou, kterou nazýváme berní“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 206 – komentář M. Jaška).

[1059] Tato nepřímá spotřební daň *„bude uvalena na přepychové zboží, lahůdky, lepší látky, příjemnější obydlí, zvířata chovaná jen pro zábavu apod.“* (Loužil, 1978b, s. 120).

[1060] *„Zdaňování jsou tedy jen ti, co mají nadbytek majetku. Zdanění nepodléhá nic, co je nutné pro výživu. Zámožnější člověk může kupovat přepychové zboží s klidným svědomím, protože ví, že platí daň. Předměty potřebné pro nemocné a pod. se nezdaňují“* (Kolman, 1958, s. 160).

[1061] *„Chybným představám“* ohledně *„zvráceného hodnocení věcí“* (*„když cenu toho, čeho třeba nejméně a čeho nejsnáze lze postrádati, zvyšujeme nejvíce“*) má čelit *„jednak zdravý rozum lidský, jednak bude čeliti i škola – výchova“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 203). Další námitka se týká nejistoty příjmů při zdaňování věcí, které lze postrádat (neboť zámožnější je mohou přestat nakupovat). Bolzano reaguje: *„Obavy ty odpadnou, zdaníme-li všechny věci, jichž lze nějak postrádati, takže zámožnému nezbude než platiti, bude-li chtít vésti život příjemnější“* (dtto). Připomíná i majetek zámožnějších, který po jejich smrti připadá státu.

[1062] *„… ale zakáže se jejich užívání občanům, kteří nejsou v oněch poměrech, na př. víno v krajích, kde se nedaří … Je-li jich však větší množství než jest takto potřeba, dá se přebytek jich do volného prodeje, ovšem že náležitě zdaněný …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 204). Jašek dodává, že volný prodej znamená, že *„si je může kdokolivěk sice koupiti, avšak jen ve státních prodejnách“* (tamtéž – komentář M. Jaška, s odkazem na kapitolu XVIII. *O výživě*).

[1063] *„Ovšem u potravin a jiného zboží, které nepřichází do prodejen (protože se třeba brzy kazí nebo z jakýchkoliv jiných důvodů) bude třeba jiných opatření – nejlépe snad takových, že by bylo dovoleno nabízeti tyto věci ke koupi jenom na určitých k tomu vyhrazených místech …, u jejichžto východů by tržní dozorce … vybral … daň od těch, kdo s nakoupeným zbožím odcházejí …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 204-

K daním přímým nejlepší stát sahá pouze výjimečně. Jde o výše zmíněné *„berně nucené“*, častěji však o daně dobrovolné. Stát se *„obrátí k občanům s výzvou k upisování dobrovolných daní, zejména při provádění velkých veřejných staveb a podniků“* (Loužil, 1978b, s. 120). Nejvíce záslužné má být *„když věnuje občan něco státu nebo veřejnosti, čeho může postrádati, z vlastního popudu, budiž občanstvo – a zvláště tehdy, jde-li o nové a větší státní vydání – vyzýváno k dávkám z vlastní vůle, k dobrovolným příspěvkům. Nebyly-li ani v našich státech takovéto výzvy zcela bez úspěchu …,*[1064] *lze se od nich nadíti tím spíše úspěchu v našem státě – „nejlepším“ …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 202).[1065]

Daně zajišťují příjmy státu, které kryjí vydání státu. *„Velkým příjmům nejlepšího státu odpovídají ovšem nemenší výdaje; jsou to bez výjimky výdaje ve prospěch společnosti“* (Loužil, 1978b, s. 120). Bolzano jmenuje sedm hlavních položek státního rozpočtu: *„Výchova a školství, zdravotnictví a péče tak zv. sociální, náhrada nezaviněných škod (úrazových, živelních a pod.), podpora průmyslu a výroby (zvláště pokud se týká věcí nevýnosných, obecně však prospěšných), boj proti nezaměstnanosti, pokusnictví a podniky výzkumné, veřejné dopravnictví (stavba cest, průplavů atd.), platy zaměstnanců“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 200 – komentář M. Jaška).

Náklady na výchovu a školství řadí Bolzano ve výdajích státu na první místo. *„Především jest státu hraditi (jak již bylo několikrát řečeno … všechny výlohy spojené s péčí o mládež a o děti, bez zřetele k tomu, z jakých rodičů se zrodily; s jejich vyučováním a výchovou, s jejich výživou a bydlením a pod.“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 207). Rekapituluje i důvody[1066] a ostře vyvrací možné námitky,[1067] včetně jistého moralizování.[1068] Bolzanův ideální stát, a nikoli rodiče, tudíž nese náklady na výchovu všech dětí a mládeže.

---

205). K zabránění podvodů (včetně pašování) Bolzano doporučuje značky (při výrobě a při prodeji), daňové defraudace mají také občané za povinnost oznamovat. U zboží, kde by bylo těžké zabránit podvodům, má být umožněn nákup přímo od výrobce, pokud ovšem tento nabízí nižší cenu. Překupnictví a spekulacím má též bránit to, že *„každý občan musí hlásit zaměstnání, způsob života a obživy u soudů nad veřejnou mravností …, a také i jinak musí obec věděti, z čeho jest občan živ a nevede-li živnost zakázanou …“* (tamtéž, s. 206), s Jaškovým odkazem na kapitolu XII. *O zaměstnání občanů a způsobu života* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[1064] Překladatel coby příklad v poznámce uvádí: *„Stavba Národního divadla! Sbírky na zlatý poklad republiky a pod. …!“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 202 – komentář M. Jaška) (pozn. PS).

[1065] *„Tam se totiž honorují tyto skutky mnohem soustavněji a účinněji než v našich státech …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 202 – komentář M. Jaška, s odkazem na *„soudy nad veřejnou mravností“*, precizované především v kapitole XXVII. *Odměny a tresty*). Bolzano tedy nemá obavy, že by výzvy nenalezly vždy dostatečný ohlas – *„vzhledem k výchově občanů nejlepšího státu k lásce k vlasti a k zřejmé všeobecné prospěšnosti státního podnikání“* (Loužil, 1978b, s. 120).

[1066] Výdaje na péči o děti a mládež, na jejich výživu i výchovu nejsou almužnou, nýbrž zákonným nárokem, *„protože při relativní rovnosti příjmů by početné rodiny neuživily své děti“* (Loužil, 1978b, s. 120).

[1067] Ze strany těch, co vlastní děti nemají a musí na cizí daněmi přispívat. I starší lidé bezdětní si totiž mohou nárokovat prokazování úcty ze strany mladých, nezůstanou ve stáří zcela opuštěni (kdy mladí o ně budou pečovat) apod. Bolzano vyvrací i námitku, že by v důsledku jeho návrhů ubylo lásky dětí k rodičům (když jim rodiče nepřinášejí tolik hmotných obětí). *„Lásky této neubude, když se děti vzrůstajíce dozvědí, že to byl stát, jenž přispěl (značně) k tomu, aby nezhynuly, aby mohly vůbec žíti na světě. Vždyť pochopí, že a jak jest toho ještě nekonečně mnoho, zač jest třeba vděčit rodičům“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 209).

[1068] *„Je-li však někdo z vás takový necita, že toho neuznává, tož řekněte, co byste počali, kdyby se rodiny, jež mají děti, anebo doufají, že budou míti děti – a těch je přece jenom většina! – navzájem spojily, aby vás vyhladily se světa, protože jinak – dokud jste živi – nechcete dáti jich dětem ničeho …?“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 209).

Za druhé, Bolzano jmenuje výdaje, resp. náklady na zaopatření nemocných, invalidů a přestárlých. *„Stát hradiž dále náklady na výživu, na léčení a ošetření lidí nemocných a slabých tělesně, starců, lidí s vadami (ať od přírody nebo po úraze), lidí slabomyslných – jedním slovem všech, kdož nejsou s to, aby si vlastní prací opatřili výživu a čeho jim jinak k živobytí potřeba …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 209). Což Bolzano označuje za oprávněné i ve stávajících společenských poměrech.[1069]

Za třetí, jde o náklady na náhradu veškerých škod způsobených živelnými pohromami a různými nahodilostmi. Stát hradí škody vzniklé bez viny občanů.[1070] Jde o *„všeobecné hmotné pojištění občana“ – „Stát platiž dále náhradu za každou škodu, vzniklou bez viny občana a spolu takovou, že lze ji vůbec nahraditi hmotně, že ji lze nahraditi – penězi …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 210). Bolzano dokladuje *„dobrodiní nesmírné“* díky návrhu ve srovnání s *„dnešní úpravou“*.[1071] Vyvrací též námitku, *„že toto pojištění proti škodě činí lidi méně starostné a méně opatrné na škody“* (tamtéž, s. 211).[1072]

Ideální stát *„subvencuje opatření věcí, které jeho občané nutně potřebují, které by si však pro vysoké náklady jejich výroby či dovozu individuálně nemohli dovolit“* (Loužil, 1978b, s. 121). Čtvrtý typ výdajů rozpočtu tak představují *„náklady na výrobu a dopravu statků, jejichž výroba a doprava je příliš nákladná (na příklad stavba mostů, nikoli ale dovoz paliva)“* (Kolman, 1958, s. 160). Což má, slovy Bolzana, reprezentovat *„produkce a výroby v soukromém podnikání zanedbávané“*[1073] *– „Stát hradiž také všechny výlohy, jakých si žádá výroba anebo dovoz věcí, jejichž výroba anebo dovoz … žádají tolik nákladů, že by si jich občan musil odepříti, kdyby si měl sám ten náklad hraditi. Staniž se tak ve všech případech, kdy podrobnější rozvahou lze dokázati, že tím celek lidstva nějak získává, i když stát tím hmotně škodu utrpí“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 212). Příkladem může být doprava potřebných věcí či výroba specifických věcí značně náročných na práci i

[1069] *„Vždyť nikdo neví a nemůže věděti, zda nebude někdy stižen bude takovýmto osudem, a musí přiznati, že by byl rád, kdyby – jsa stižen tímto neštěstím – měl toto zařízení ve státě“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 210).

[1070] *„… v nejlepším státě není tudíž třeba zvláštních pojišťovacích společností a ústavů“* (Loužil, 1978b, s. 121).

[1071] *„Že by bylo toto zařízení dobrodiní nesmírné, toť samo sebou patrno. Vždyť jaký to nepřehledný počet bolestí, které by tak jedním rázem zmizely, ana ztráta utrpěná jednotlivcem, jsouc rozdělena na všechny, se skoro ani necítí! A nemá lidstvo, obdařené rozumem, se snažiti, aby obmezilo, pokud možná, sílu slepé náhody? A tak se stal vskutku v naší době již i v této věci jistý dosti šťastný počátek, tím totiž, že se zřídily na rozmanitých místech ústavy a společnosti k vzájemnému pojištění škod. Avšak statků takových, o které nás může oloupiti náhoda a které lze na štěstí nahraditi hmotně, penězi, jest bohužel o mnoho více, nežli kolik jich zatím pojišťují tyto ústavy“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 210). V dodatečných poznámkách (*Poznámky k překladu*) Jašek připomíná, že: *„Bolzano sám – jak svědčí jeho korespondence i některé výpočty – zúčastnil se těchto „šťastných počátků“, jednaje o zakládání takových ústavů, i ústavů jim příbuzných (Založen a pod.) …“* (tamtéž, s. 329 – komentář M. Jaška).

[1072] *„Není tu však škola, výchova? není také dosti jiných cest, vedoucích k tomu, by se tato ostražitost, člověku vždy potřebná (a nutná ovšem také při zařízení výše žádaném), z lidu zcela neztratila? Což nelze lidi také trestati pro zaviněnou nedbalost? A jest konečně i třeba, ba vlastně – jest vůbec možno nahraditi škodu z neopatrnosti vzniklou tak, aby se člověk potom vůbec nenutil, aby byl opatrný na svůj majetek?“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 211). K čemuž poznamenává (Kolman, 1958), že se zde *„Bolzano rozchází s názory právníků, kteří tvrdí, že nelze nikoho nutit, aby se podílel na pomoci jiným“* (tamtéž, s. 160).

[1073] Což souvisí s ekonomickými kategoriemi veřejných statků a externalit. Veřejné statky jsou následně předmětem šestého typu státních výdajů, přičemž tyto jsou Bolzanem chápany šířeji. K aktuálním trendům stírání rozdílů mezi statky soukromými a veřejnými srov. kapitolu 5. (pozn. PS).

boj s nezaměstnaností, v situaci, kdy lidí přibývá a současně práci zčásti přebírají stroje.[1074] Pro zbytek lidí vytlačených stroji je nutné práci hledat i v podobě *„nouzových podniků“*.[1075]

Za páté by ze státního rozpočtu měly být hrazeny *„pokusy a práce badatelské“* – *„Stát nechť béře na sebe dále náklady všech pokusů, všech podniků a prací badatelských, kterých by se jednotlivec odvážiti nemohl …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 213).[1076] (Kolman, 1958) jmenuje též náklady *„na vědecké expedice“* (tamtéž, s. 160).

Za šesté se jedná o veřejné práce, resp. náklady *„na stavbu veřejných zařízení (budov, silnic, průplavů atd.)“* (Kolman, 1958, s. 160). Podle Bolzana – *„Státu hraditi jest ovšem dále také výlohy, jakých žádá výroba a zasílání věcí, které nejsou a nesmějí býti … majetkem soukromým, nýbrž jen majetkem veřejným …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 213).[1077] *„Sem patří náklady na stavbu domů …, na udržování jejich, na stavbu silnic, průplavů a pod., náklady na tisk, na díla knižní, na vytváření soch a obrazů, jež se vystavují veřejně a pod…“* (tamtéž, s. 213-214).[1078]

„Stát konečně poskytuje živobytí osobám, které mohou plnit své funkce ve společnosti, jen je-li jejich existence zabezpečena, například funkcionářům státu, učencům, lékařům, zaměstnancům obchodu a dopravy, soudcům apod.“ (Loužil, 1978b, s. 121). Za sedmé se tudíž státní výdaje Bolzanova nejlepšího státu skládají z *„nákladů na platy všech občanů, kteří pracují pro společnost, t. j. vládních úředníků, vědců, učitelů, lékařů, zaměstnanců obchodu a dopravy, dozorců a písařů a stálých soudců“* (Kolman, 1958, s. 160). Bolzano uvádí *„náklady administrativní a osobní“* – *„Stát pečuj konečně i o výživu všech, kdož se mají zabývati pracemi, při nichž se lze jenom od občana nadíti, že plně dostojí svým úkolům, nebudou-li jeho příjmy závislé na náhodě anebo dobré vůli jistých jednotlivců, nýbrž budou-li mu státem pravidelně skýtány“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 214).

Bolzano vyjmenovává v těchto souvislostech státní funkcionáře a činovníky,[1079] učence a badatele,[1080] všechny, *„kdož jsou zaměstnání vyučováním a výchovou …“* (dtto),[1081] lékaře,

---

[1074] *„Stát také vyrovnává příjmy osob, jejichž dosavadní práci nahradily stroje a které by jejich náhradní zaměstnání neuživilo“* (Loužil, 1978b, s. 121).

[1075] *„Najdou-li se vskutku takovéto práce, ovšem užitečné, jejichž výtěžek má menší, a třeba také mnohem menší cenu, než co stojí pracovníci, jejich výživa, a nemá-li stát pro tyto pracovníky jiných prací, nutnějších a výnosnějších, jest zajisté lépe, aby byli zaměstnáni touto prací nežli jinou … nebo zůstali i zcela bez práce, ježto takto přece jenom pracují a stát přece jenom něco při tom získává, i když vyráběné věci prodává pak sebe hlouběji pod cenou …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 212-213). Bolzano uznává, že částečně se uvedené děje i ve stávajících poměrech, kdy státy budují silnice, mosty apod. Zdůrazňuje však, že tuto angažovanost státu je nutné významně rozšířit, přičemž stát by měl např. převzít náklady (které soukromník nechce hradit) spojené s dopravou dřeva – někde přebytečně hnijícího a jinde zase nedostatkového.

[1076] M. Jašek odkazuje např. na kapitoly XIII. *Výroba a průmysl* a XV. *Pěstování věd ve státě* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[1077] S odkazem Jaška na kapitolu X. *O majetku* (ohledně zmíněné zásady) a kapitolu XX. *O obydlí* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[1078] *„Stát uskutečňuje na své náklady všechny podniky a práce, které by pro jejich rozsah nemohli zaplatit jednotlivci, a hradí samozřejmě i výrobu a dopravu věcí, jež mohou být pouze veřejným statkem. To se týká stavby domů, silnic, mostů, průplavů, tisku knih, realizace uměleckých a vědeckých projektů apod.“* (Loužil, 1978b, s. 121). Loužil zde spojuje pátou a šestou položku výdajů rozpočtu.

[1079] *„… pokud úkony jim svěřené zabírají největší díl jejich času …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 214).

[1080] *„zaměstnaní pracemi veřejně prospěšnými, spisováním … a pod…“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 214).

všechny *„kdož jsou zaměstnáni směnou zboží, obchodem, nákupem totiž zboží od výrobců a prodáváním konsumentům, převážením zboží s místa na místo, péčí o sklady a pod…“* (dtto),[1082] všechny *„jež stát pověřuje dozorem (na př. i na trzích …), vedením knih a účtů nebo podobnými pracemi, jimiž slouží veřejnosti (ovšem také jednotlivci, ale jenom nepřímo)“* (tamtéž, s. 215) a soudce.[1083] Bolzano také rekapituluje důvody svých návrhů.[1084]

Bolzano neopomíjí zvláštní poměry u kněžích,[1085] kdy *„Duchovenstvo … státem placeno není – to je věc věřících“* (Kolman, 1958, s. 160). Kolman oceňuje pokrokovost Bolzanových doporučení ohledně toho, *„aby kněží byli vydržováni pouze z prostředků věřících a aby byla církev odloučena od státu“* (tamtéž, s. 161) a zmiňuje i návrhy ve spisu (Bolzano, 1838a). Bolzano se taktéž věnuje otázkám spojeným s funkcemi občasnými a dočasnými. *„Konečně pokud se týká platů občanů, kteří zastávají funkci ve státě, která ukládá jim práci jenom občas …, tu budiž měřítkem při stanovení jejich platů pouze doba, jíž jest třeba, by se za mírného napínání sil mohla funkce zastati – v duchu zásady, že ten, kdo slouží státu, nemá míti sice ani menších, avšak také ani větších příjmů, než když jinak pilně pracuje …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 216).[1086]

Obce jsou hospodářsky samostatným útvarem, *„který ve všech směrech, tedy i finančně, hospodaří ve vlastní režii …“* (Seidlerová, 1963, s. 90). *„Aby byl stálý a bezprostřední přehled o poměrech příjmů a vydání a aby hospodářská administrativa státu nebyla zbytečně komplikovaná, spravuje každá obec všechny své příjmy a výdaje …“* (Loužil, 1978b, s. 121).[1087] Bolzano stanovuje úkoly samosprávným obcím a uvádí i jejich pravomoci.[1088] *„Aby byla rovnováha mezi vydáním a příjmy státu, aby dále odpadlo zbytečné zasílání rozmanitých*

[1081] Překladatel dodává: *„Rozumí se – veřejného rázu (ve školách) …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 214 – komentář M. Jaška, s odkazem na kapitolu XIII. *Výroba a průmysl*).

[1082] S odkazem M. Jaška na kapitolu XIV. *Obchod* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[1083] *„pokud nejsou zaměstnáni úřadem tím jenom po chvílích …, nýbrž – trvale …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 215).

[1084] *„Všichni tito občané, jak se lze nadíti, budou konat povinnosti svého povolání s větší chutí, s větší horlivostí, zabezpečíme-li jejich eksistenci životní, čímž se také dodá vážnosti a důraznosti jejich činnosti, i budou se moci také snáze vzepřít rozmarům, jež mívá jednotlivec, nebudou-li jeho sluhové, nýbrž služebníci celku“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 215).

[1085] *„Jinak budou ovšem upraveny poměry těch občanů, o nichž se domnívají jisté společnosti náboženské …, že jich třeba, by se starali o jejich bohoslužbu, rituální výkony anebo o to, by se pojmy toho náboženství šířily; poměry tedy kněží … a učitelů náboženství. Ježto totiž nesmí nikoho stát nutiti, aby přijal to či ono náboženské vyznání …, nesmí ani stanoviti tyto osoby ani nemá povinnost je platiti … To budiž věcí těch, kdož se přiznávají k oné konfesi, aby si mezi sebou vyřídili, zda a jak si chtějí – ovšem se souhlasem státu – vydržovati své duchovní … Jen jsou-li celé … obce nebo docela i celé okresy … téhož vyznání, mohly by si voliti své duchovní a zabezpečovati jejich eksistenci stejným způsobem, jak se to děje u zřízenců státních, takže by pak postavení těchto duchovních bylo asi stejné, jako kdyby byli úředníky státními …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 215-216). Jašek přitom odkazuje na kapitolu VII. *O svobodě myšlení a svědomí* (tamtéž).

[1086] *„Platí-li stát více, způsobuje, že se všechno tlačí do těchto služeb státních a k funkcím veřejným, kdežto práce soukromé jsou míjeny, ba že se pak hledá cesta a … i nachází, jak vládu státu, směrodatné činitele přiměti, aby prohlásili jisté funkce, ve skutečnosti zhola zbytečné, za … a nutné ve státě … Platiti však méně nebylo by spravedlivé, t. j. nebylo by spravedlivé, aby ten, kdo koná službu státu, službu veřejnosti, byl placen méně nežli ten, kdo koná služby soukromé …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 216).

[1087] *„… ona je dědicem majetku svých občanů, ona zajišťuje existenci všech svých veřejných činitelů a financuje všechny veřejné podniky ve svém obvodu …“* (Loužil, 1978b, s. 121).

[1088] Překladatel Jašek připomíná námitky in (Horáček, 1907) týkající se *„hospodářské soběstačnosti“* Bolzanových obcí, krajů apod. a *„nemožné techniky zdaňovací“* se závěrem: *„Jsou-li oprávněné tyto námitky, nechť rozhodne čtenář sám, přihlížeje k obsahu – zejména třetí (závěrečné) části této kapitoly …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 330 – komentář M. Jaška).

písemností sem a tam, aby se tak neztěžoval přehled státu zbytečně, budiž to obec, která přijímejž a vydávejž a vůbec hospodařiž s příjmy, jaké byly výše popsány; ona tedy budiž především (až na jisté výjimky, rovněž výše vytčené ...) dědic majetku svých příslušníků …, ona také vybírejž a přijímejž všechny dávky, všechny daně výše popsané, procházející jejíma rukama …, ona se snaž také uhraditi z těchto příjmů všechna … vydání, t. j. náklady na výživu a vychování dětí v obci žijících, platy úřednictva …, zaměstnaného v té obci, náklady na stavby, jaké podniká …, atd." (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 217).

Nevyjde-li obec s vlastními prostředky, vyžádá si podporu kraje či země formou dluhopisu. *„Bolzano podrobně zkoumá mechanismus rovnováhy rozpočtu, hovoří o tom, že pokud by obce se svými příjmy nevystačily, mohou uzavřít přechodné výpůjčky u krajů, kraje u zemí, a země u státu"* (Kolman, 1958, s. 160). Pokud obec není schopna ze svých příjmů hradit všechny výdaje[1089] – *„domáhejž se podpory od okresu (kraje, župy) a podporu tu dostaniž, když obce okolní jí dosvědčí, že pomoci je potřeba, … na jakési směnky nebo dluhopisy ve výši povolené „podpory" …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 217).[1090] Obecní hospodaření musí být státem kontrolováno. Orgány státu má být vedeno šetření, když dluh obce dosáhne velké výše. Prokáže-li se, že dluh není způsoben vlastní vinou (ale např. neúrodou), stát obecní dluhy umoří. *„… způsobila-li však zadlužení obce nehospodárnost ba lenost, postihne stát její občany tím, že jim odepře na určitou dobu odběr věcí, které nejsou životně nezbytné, nýbrž slouží jen k zpříjemnění života"* (Loužil, 1978b, s. 121).[1091]

Seidlerová představu, že *„hospodářské záležitosti řídí nejnižší jednotka správy Bolzanova státu – obec"* (Seidlerová, 1963, s. 90) spojuje s tím, že *„zaostalost rozvoje kapitalismu v Rakousku nedává Bolzanovi možnost představit si podnikání ve skutečně velkém rozsahu"* (dtto). Kritizuje Bolzana za představu o *„hospodářském životě izolovaných, ekonomicky jen slabě spolu spojených obcí …"* (dtto), která má být v určitých ohledech překonána v převládajícím sektoru jeho doby – v zemědělství. S interpretací, že význam *„hospodářské úlohy státu vidí Bolzano především v právu státu aktivně zasahovat do majetkových poměrů občanů"* (dtto).[1092] Dobová podmíněnost Bolzanových úvah je sice patrná, leč na druhé straně lze vize o samosprávných a samostatně hospodařících obcích nahlížet ve světle aktuálních trendů lokalizace, decentralizace, participace, ekonomické demokracie, družstevnictví anebo lokálních financí apod. Trendů spojených nejenom s novými technologiemi, ale v neposlední

[1089] *„… což se může státi na př., utrpí-li škodu požárem, živelními pohromami, neúrodou …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 217).

[1090] *„Tyto směnky kolujtež jak papírové peníze – platiž se jimi. Na každé buď jméno obce, od které jest vydána …, výše částky, na kterou jest vydána, a výše celkového dluhu obce v době vydání … Má-li obec, která dnes od státu něco přijímá, zítra jiným něco platiti, dá do oběhu část svých směnek …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 218).

[1091] *„Koluje-li příliš mnoho těchto směnek a obec nemůže již … umístiti …, t. j., dostoupil-li celkový dluh její příliš velké výše, zkoumá země …, není-li něco závadného v obci, nevloudil-li se na př. do ní jakýsi duch nehospodárnosti, liknavosti, nepíle, a je-li tomu tak, potrestá se obec tím, že se jí odepře odběr věcí, kterých není k živobytí nutně potřeba, na př. potravin, které nejsou nic než více méně jenom lahůdky, a pod… Zjistí-li se však, že obec nemá viny, že se jen neodvratnou pohromou, neurodností krajiny, drsností podnebí … ocitá v tomto stavu, stát umořiž část jejích směnek tím, že za ně dává papírové peníze …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 218).

[1092] V rekapitulujícím pohledu však ohledně hospodářské funkce státu Seidlerová píše, že tento je *„vlastníkem výrobních prostředků, v jeho rukou je obchod, stát řídí centrálně veškerý hospodářský život, a to tak, aby bylo dosaženo co největší rovnosti lidí"* (Seidlerová, 1963, s. 91). Se závěrem, že jmenované úkoly nemůže plnit stát buržoazní, resp. že Bolzano buržoazní ideologii přerůstá a *„staví typický obraz socialistické státní utopie"* (dtto).

řadě taktéž se slabými místy a nebezpečnou zranitelností neoliberálně globalizovaných ekonomik, které vyjevila pandemie[1093] a pravděpodobné spuštění nové železné opony.

V souvislosti s diskutovanými výdaji státního rozpočtu by opomenuta neměla zůstat námitka in (Kolman, 1958): *„Je s podivem, že Bolzano, který ve čtvrtém oddílu hovoří o ozbrojení lidu a obraně vlasti, zde zapomněl na náklady na obranu“* (tamtéž, s. 160).[1094]

Závěrem představení pojednání (Bolzano, 1932) uveďme hodnocení A. Kolmana. *„… základem společnosti je zde státní vlastnictví, povinnost všech členů pracovat, odměňování podle práce, státní plánování, politická rovnoprávnost a široká demokracie, i to, že je zde obsaženo mnoho pokrokových návrhů i pokud jde o dílčí otázky, na příklad otázky výchovy“* (Kolman, 1958, s. 162).[1095] Bolzanovo pojednání – coby *„plod čtyřicetileté práce myšlení“* (tamtéž, s. 163) – přitom ovšem nemá překonávat úroveň utopie. Neboť Bolzanovy ideje *„zůstaly jen zbožným přáním, světlou, ale nedostižnou vidinou“* (dtto).[1096]

Jako jistý vrchol vývoje Bolzanových názorů interpretuje (Seidlerová, 1963) *„prakticky nepovšimnutou práci“ O právu duchovních dostávat existenční prostředky od osob, jež nejsou příslušníky jejich vyznání* (Bolzano, 1838a).[1097] Pojednává o právu duchovenstva dát se vydržovat i osobami jiné víry. *„… Bolzano formálně vychází z otázky povinnosti katolíků v Irsku vůči anglikánskému duchovenstvu, ale celý rozbor je postaven zcela obecně. Řeší se zde problémy práva, náboženské svobody a je zde provedena kritika vlastnických poměrů, a to hlavně v otázce držby půdy. Ve všech bodech dochází Bolzano k obdobným závěrům jako ve své utopii, snaží se však také o aplikaci na současnou situaci“* (Seidlerová, 1963, s. 43).[1098]

Ani po sepsání díla (Bolzano, 1932) se Bolzano nepřestal zajímat o sociální problematiku. Sledoval např. povstání slezských tkalců v roce 1844, *„kteří nemohli obstát v konkurenci s moderním textilním průmyslem. Bolzano přičítal veškerou vinu za hlad ve Slezsku pruskému státu …*[1099] *Bolzano si však byl dobře vědom, že nejhorší nejsou hlučné brutální zákroky státní*

[1093] Srov. (Švihlíková, 2021).

[1094] Srov. kapitolu IV. *Zřízení donucovací* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[1095] Kolman pokračuje: *„Ve srovnání s nimi nemají jednotlivé povrchní, čistě kněžourské Bolzanovy myšlenky velký význam“* (Kolman, 1958, s. 162).

[1096] Kolman – materialisticky a marxisticky – kritizuje zasévání škodlivých iluzí ohledně toho, *„že přeměny společnosti lze dosáhnout pouhým přesvědčováním“* (Kolman, 1958, s. 163). Coby nerealistickou nahlíží Bolzanovu víru, že *„šíření mravní nauky o všeobecném blahu jako základně všech povinností, může vést k zásadní přeměně společnosti a vytvořit „nejlepší stát“ …“* (dtto). *„Bolzano hledal kořeny sociálního zla a prostředky k jeho nápravě v idealistické říši „pravd o sobě“ …“* (dtto). Neboť Bolzanovi chybí materialistické základy i dějinné perspektivy s rolí proletariátu, měl tak Bolzano vydávat *„„nejlepší stát“ … za poslední a nejvyšší ideál. Tím zakrýval lidstvu perspektivu dalšího vývoje vpřed, ke společnosti komunistické …“* (tamtéž). Přitom Kolman Bolzanův *„nejlepší stát“* přímo označuje za socialistickou společnost.

[1097] Srov. (Bolzano, 1841).

[1098] *„Vrcholem Bolzanova vývoje je tato studie proto, že v ní Bolzano, byť i s určitými výhradami, připouští možnost ozbrojeného odporu proti vrchnosti, ba prohlašuje jej v některých případech za povinnost. Bolzano přičítal této práci značnou důležitost a uvažoval o možnosti přeložit stať do angličtiny a zaslat O´Connelovi s prosbou, aby ji dal vytisknout a rozdal členům parlamentu“* (Seidlerová, 1963, s. 43-44). Míněn je D. O´Connell, irský politický vůdce, který bojoval za katolickou emancipaci. Překlad textu do angličtiny se pokoušel zařídit L. Thun, ale zůstalo jen u přání. Bolzano i ve 40. letech 19. století zůstává osamocen a izolován.

[1099] *„„Takovou vládu nelze trpět!“, prohlašoval a rozhodně odmítal námitku, že státu se nedostává prostředků na účinnou pomoc. „Jak by mohl být chudý stát, v němž žije tolik boháčů?““* (Loužil, 1978b, s. 303, s odkazem na Wißhaupt, 1850, s. 18) (pozn. PS).

moci proto jednotlivcům, nýbrž soustavné „tiché“ vykořisťování lidových mas, které je vydává na pospas bídě, hladu, nemocem a smrti“ (Loužil, 1978b, s. 302-303).

Také Bolzano barvitě líčí neutěšené podmínky života chudiny, což není v dobové literatuře – *„… zvláště křesťansko-moralistní …“* (Seidlerová, 1963, s. 76) – žádnou výjimkou. Ale od dobročinných návrhů, vycházejících z předpokladu nutnosti a stálosti chudoby, se Bolzanův postoj zásadně liší. *„Existence nemajetných je podle něho následkem chyb v rozdělování, tedy v Bolzanově pojetí následkem špatného státního zřízení. I když Bolzano nedovede ... rozpoznat skutečné příčiny bídy a lidského utrpení, vidí je alespoň v širší souvislosti, nepovažuje nikdy pouhé milosrdenství za definitivní řešení …“* (dtto).[1100] Bolzano kritizuje ostře např. pracovní podmínky[1101] anebo způsob bydlení chudiny, ke kterému se opakovaně vrací.

Bolzano reflektuje neutěšené sociální poměry především chudiny v Praze. Již dříve se *„účastní přípravných prací při zakládání české spořitelny, navrhuje i založení pojišťovny proti ohni …“* (Seidlerová, 1963, s. 40). Člen Bolzanova kruhu – představeného kapitolou 4. – F. Náhlovský v roce 1847 vydává tři Bolzanovy exhorty o dobročinnosti z roku 1811 (Bolzano, 1847c). *„Čistý výtěžek této publikace byl odevzdán reorganizovanému chudobinci a soukromému charitativnímu spolku v Praze“* (Berka, 1981c, s. 38).

Anonymně publikovaná stať *Praktické návrhy k odstraněni bídy, kterážto nyní panuje mezi značnou části obyvatel Prahy* (Bolzano, 1847b) drasticky líčí bídu pražského dělnictva a naznačuje cesty ke zlepšení jeho hmotného postavení.[1102] Včetně myšlenky *„dobrovolného zdanění bohatších občanů ve prospěch pražské chudiny“* (Berka, 1981c, s. 38). Bolzano vyzývá *„majetné třídy, aby zajistily potřebným práci, obydlí, oděv a potraviny, a to tak, že by se samy uvolily platit přiměřené daně“* (Kolman, 1958, s. 131). K dobročinným návrhům zde obsaženým náleží také doporučení chudině zprostředkovat prodej za velkoobchodní ceny.[1103]

Návrhy in (Bolzano, 1847b) oceňuje Vozka: *„V tomto spisku první u nás propagoval myšlenku družstevní, volal po vyřazení meziobchodu, dožadoval se zvýšení mezd dělníků a vyslovil se pro ochranné dělnické zákonodárství“* (Vozka, 1937, s. 13).[1104] Dříve již Bolzano píše na téma zlepšování chudinských ústavů, kdy otázkám chudinské péče je věnován článek (Bolzano, 1831), který se zabývá technickými podrobnostmi chudinské péče. Zejména *„...*

[1100] Např. in (Bolzano, 1847b) je obsažena myšlenka, že *„nutno žebrotu ne zakázat, ale učinit zbytečnou“* (Seidlerová, 1963, s. 78).

[1101] *„S velkým pochopením pro pracující napadá současné pracovní podmínky …“* (Seidlerová, 1963, s. 76). Včetně např. zhoubných vlivů jednostranné fyzické práce, dlouhé pracovní doby nebo nedostatku odpočinku.

[1102] *„Ještě na sklonku života zneklidňovaly Bolzana hluboké třídní rozdíly a bída nejnižších vrstev natolik, že se snažil přispět k řešení nejpalčivějších problémů některými konkrétními návrhy, které anonymně otiskl v pražském časopise Ost und West v roce 1847“* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 159). Srov. (Bolzano, 1847b).

[1103] Ve srovnání s radikálními návrhy reformy obchodu v kapitole XIV. *Obchod* in (Bolzano, 1932) Seidlerová kriticky píše, že dobročinné návrhy Bolzana ze 40. let 19. století *„mají ... všechny znaky sociálního mastičkářství …“* (Seidlerová, 1963, s. 69).

[1104] Konkrétnost sociálního zaměření práce (Bolzano, 1847b) vyzdvihuje (Čechák, 1981), ve srovnání s daleko méně konkrétními vizemi in (Bolzano, 1847c, 1932), v nichž se zřetelně projevuje *„eticko-humanistická determinace jeho názorů na společnost“* (Čechák, 1981, s. 490). Ohledně textu (Bolzano, 1847c) dodává: *„a i když není s to (v důsledku gnozeologických a třídních omezení) identifikovat skutečné zdroje a příčiny … situace, vyjadřuje velmi kritické názory na adresu „mocných“ tehdejší společnosti“* (Čechák, 1981, s. 490).

opatřeními, jak zabránit zpronevěrám a rozkrádání, které usnadňovala ta okolnost, že jména dárců i potřebných měla být zachována v tajnosti" (Kolman, 1958, s. 131).[1105]

Bolzano navrhoval i jiná opatření, např. po celý život – pod vlivem bytové nouze, coby symptomu průmyslové revoluce[1106] – považoval za zvlášť palčivou otázku bydlení.[1107] Bolzano proto navrhoval *„založení spolku pro postavení bytů chudině …*[1108] *Právě tak se snažil organizovat péči o opuštěné děti …"* (Seidlerová, 1963, s. 46-47). *„V rukopise se zachovaly … další podobné návrhy z počátku 40. let: na zřízení spolku pro pomoc opuštěným dětem, na opatření proti spekulantům s obilím v době hladu, na výstavbu levných bytů pro chudší vrstvy obyvatelstva. Byly to vesměs návrhy za daných sociálních a politických poměrů nerealizovatelné"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 155).

Seidlerová komentuje: *„Bolzanovy návrhy se lišily od běžného směru pouze svou neuskutečnitelnou velkorysostí, nikoli podstatou"* (Seidlerová, 1963, s. 47).[1109] (Brabec, 1981) však vyzdvihuje: *„Všude je čtenář zaujat hloubkou a novostí myšlenek a otevíráním nových cest k odstraňování ohromných majetkových rozdílů, vykořisťování, bídy a hladu, které tížily kněžské Bolzanovo srdce …"* (tamtéž, s. 336-337). K sociálně orientovaným náleží též filozoficko-morální Bolzanovy úvahy v exhortách o dobročinnosti[1110] anebo ohledně propagace zakládání dělnických spořitelen a pojišťoven apod.

Bolzano se přitom neomezoval pouze na propagaci a pokoušel se i o praktickou realizaci některých svých návrhů. V kapitole 1. jsou zmíněny příklady lidumilství a dobročinnosti, včetně např. Bolzanova příspěvku k založení Spolku pro podporování chudých posluchačů univerzity hned na počátku kazatelské kariéry anebo toho, že výtěžek z prodeje svých spisů věnoval péči o chudé.[1111] Jako nadšený stoupenec a propagátor idejí družstevnictví podporoval v Těchobuzi vznik agrárního družstva, navrhoval zřídit družstevní sýpky[1112] a

---

[1105] In (Bolzano, 1831) je řešena otázka, jak při zachování anonymity dárců znemožnit rozkrádání peněz z výtěžku sbírek pro chudé. (Seidlerová, 1963) článek interpretuje jako *„bezvýznamnou poznámku"* k technickému provozu dobročinných institucí a dokladuje posuny Bolzanových názorů odkazem na jeho utopii (Bolzano, 1932), z podstatné části dokončenou ve stejném roce (1831).

[1106] Srov. (Engels, 1950).

[1107] *„V pozůstalosti se nachází několik návrhů na odstranění nelidských obydlí"* (Vozka, 1937, s. 13).

[1108] *„Bolzano chce zřídit spolek pro postavení zdravých bytů pro chudinu, v podstatě na akciovém základě, a dovolávaje se dobrosrdečnosti kapitalistů, tvrdí, že 5 až 6procentní úrok jim naprosto postačí, zvláště kdyby stát převzal záruky. Hypotéky kapitalistů by spolek postupně vyplatil a kapitál by tvořily pouze dary, ale to je až daleká budoucnost. Byty by byly poskytovány přibližně za režii, v naléhavých případech zdarma"* (Seidlerová, 1963, s. 78) (pozn. PS).

[1109] Bolzano *„… zcela v intencích běžné filantropie vidí jako nejnaléhavější pro zlepšení stavu obyvatelstva zaopatření bezprizorních dětí, nové byty s levnými činžemi, rozdání šatstva, otopu a potravin. Přitom, ale podotýká, že nesmí být podporován nikdo, kdo může pracovat a má k tomu příležitost"* (Seidlerová, 1963, s. 78-79). Seidlerová pokračuje: *„Jak málo Bolzano skutečně pochopil okamžitou situaci dělníků a jejich potřeby, ukazuje, že r. 1847 doporučuje k odstranění nezaměstnanosti veřejné práce, např. regulaci Vltavy …"* (tamtéž, s. 79, s odkazem na Bolzano, 1847c). Což je prezentováno jako důkaz odtrženosti Bolzana *„od revoluční praxe i progresívních trendů poloviny století …"* (Seidlerová, 1963, s. 79).

[1110] Srov. (Bolzano, 1847c, 1951 aj.).

[1111] *„Aby prakticky přispěl k zmírnění bídy pražského obyvatelstva, svolil, aby Náhlovský vydal knižně jeho kázání o dobročinnosti („Ober die Wohlthätigkeit. Dem Wohle der leitenden Menschheit gewidmet von einem Menschenfreude"), z nichž čistý zisk připadl ústavům pečujícím o chudé"* (Vozka, 1937, s. 13). Srov. (Bolzano, 1847c).

[1112] Podle pamětníka (na http://techobuz.cz/files/kronika/vypraveni-o-bernardu-bolzanovi.mp3) Bolzano, s přispěním mecenáše Hoffmanna, založil jakési spotřební družstvo. Družstevní špýchar sloužil k ukládání přebytků, výnosů ze společné půdy a potřebným byla z něj poskytována výpomoc. Představoval obilní záložnu.

svépomocnou záložnu. Zamýšlel zbudovat školu[1113] pro dělnickou mládež, která by vychovávala podle moderních pedagogických zásad. Obdobné se snažil prosadit i v Praze. Navrhoval byty pro dělnické rodiny, volal po opatřeních na zvýšení dělnických mezd anebo ochranném dělnickém zákonodárství. In (Vozka, 1937) je proto Bolzano – poněkud nadneseně – titulován jako: *„První náš moderní sociální politik“* (tamtéž, s. 13).[1114]

Vozka tím oceňuje originalitu i odvaha Bolzanova sociálního reformátorství a označuje jej za *„sociálního buřiče“*. Píše: *„Bolzano byl hluboce sociálně založen. Měl nezvyklé pochopení pro strádající bídou hmotnou i duchovní. Již ve svých universitních přednáškách tepal bezcitnost majetných, brojil proti nerovnosti lidí a majetku, proti soustřeďování bohatství v rukou nečetných jedinců, vyslovoval se rozhodně pro svobodu smýšlení, zrovnoprávnění žen, pro účast lidu na vládě. Mnohé z jeho myšlenek byly přímo revoluční. V jeho projevech často proráží názor, že společnost by měla být reformována v duchu komunismu prvotních křesťanů, že není spravedlivý řád, v němž bohatí, kteří nepracují, žijí z práce chudých, a své posluchače přesvědčoval, že hlavní příčinou zbědačení širokých vrstev je instituce dědického práva. Odsuzoval příkře snahy zaměstnavatelů zkracovat mzdy, přiznával dělníkům právo na práci a na stávku. Tak před 120 lety měli jsme v Čechách sociálního buřiče, který se nezbytně musil střetnout s vládnoucím režimem“* (Vozka, 1937, s. 12).

Bolzano usiloval o založení jedné z prvních dělnických záložen v Čechách. Obec Těchobuz píše na svých stránkách v souvislosti s obecním špýcharem: *„V době, kdy v Těchobuzi pobýval Bernard Bolzano, inicioval po roce 1823 vznik tehdy pokrokové instituce, pravděpodobně první v tehdejším mocnářství a to družstevní dělnické záložny. K této instituci napsal Bolzano stanovy, které se dochovaly v jeho spisech. Tato instituce se neudržela v Těchobuzi trvale, hospodářská záložna vznikla v Pacově …“*.[1115]

In *Dějiny bankovnictví v českých zemích* (Vencovský et al., 1999) je návrh na zřízení spořitelny v Těchobuzi uváděn jako jeden z prvních v českých zemích. V roce 1823 Bolzano navrhl rodině Hoffmannových, na paměť jejich předčasně zemřelé dcery zřídit *„jakousi pokladnici či záložnu pro lid. Tato charitativní činnost měla podle Bolzana Hoffmannovy jednak rozptýlit a odvrátit jejich myšlenky od vzpomínek na zesnulou dceru, současně však měla vytvořit něco užitečného pro nemajetný venkovský lid. V Bolzanově pozůstalosti se údajně dochoval podrobný návrh stanov zmíněné pokladnice“* (tamtéž, s. 92).[1116]

Zamýšlená podoba navrhované instituce může být dovozena z Bolzanových prací, v čele se sociálně reformním spisem (Bolzano, 1932). Připomenout je možné návrhy ohledně myšlenky spořitelní, resp. významu spoření, uváděné v kontextu majetkových zákonů v kapitole X. *O majetku* (tamtéž, s využitím českého překladu 1934).[1117] Bolzanovy úvahy obsahují náznaky aktivnějšího využití spořitelnou naakumulovaných částek v produktivní sféře, nicméně podle

[1113] Kapitola 1. zmiňuje Bolzanův podíl na založení školy v Těchobuzi roku 1825 – srov. (Kadlec et al., 2009).
[1114] Srov. (Bolzano, 1951 aj.). V kontextu sociálního myšlení Bolzana zmiňuje (Bráf, 1907) či (Gruber, 1924) aj.
[1115] Cit. dle http://m.techobuz.cz/turista/mistni-pamatky/spychar#scroll. In (Doležalová, 2018) figuruje rok 1831.
[1116] Loužil zmiňuje, že Bolzano vypracoval *„stanovy a potřebné matematické propočty svépomocné záložny pro lid; úřady však její zřízení nedovolily“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 155).
[1117] *„Naproti tomu ovšem bude nutné upraviti věci tak, aby každý komu peníze zbývají, mohl je uložiti, ale jenom u státu – totiž především u obce –, ale také, aby si je také každý, kdy by peněz potřeboval a poskytoval naději, že jich správně užije, mohl vypůjčit za přiměřené záruky, avšak od státu“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 64).

(Plecháček, 1983) měl Bolzano spořitelny chápat především jako instituce charitativní. (Vencovský et al., 1999) Bolzanovy návrhy hodnotí slovy: *„Svými názory na charakter spořitelny … Bolzano (zejména filantropickým akcentem dané problematiky) výrazněji nepřekročil ducha své doby. Na druhé straně myšlenka o nutnosti peníze nejen ukládat, ale i půjčovat potřebným osobám není v této době ještě zcela obvyklá“* (tamtéž, s. 92).

Ohledně Bolzanových idejí a propagace družstevnictví[1118] lze dodat, že in (Kořínková et al., 2017) figurují dvě větve počátků a rozvoje družstevnictví v českých zemích. První větev *„utopicko-socialistická“* je reprezentována právě Bolzanem – tato se *„ale nikdy zcela nerozvinula“* (tamtéž, s. 11). Bolzano *„nabádal k co nejširšímu použití družstevní formy organizace jak ve výrobě, tak ve spotřebě a doporučoval budování velkonákupních central“* (tamtéž, s. 12). Nicméně je konstatován závěr, že *„Bolzano, Šimáček a Kampelík*[1119] *byli hlavními propagátory družstevní myšlenky v českých zemích“* (dtto).

Zrekapitulujme a zhodnoťme závěrem této subkapitoly ekonomické návrhy Bolzana.[1120]

Ve spisu (Bolzano, 1932) se *„přisuzuje státu rozhodující vliv na celý život společnosti i na každého jejího občana“* (Berka, 1981c, s. 112). *„Stát zabezpečuje správu země, je odpovědný za výkon vládnoucích funkcí … Stát musí … dbát na to, aby zákony byly důsledně plněny, a proto mu přísluší donucovací funkce … Bezpečnostní orgány zajišťují obranu země proti vnitřnímu nepříteli i narušovatelům zákonů … Stát je odpovědný za výchovu a vzdělání, a to nejen dětí a mládeže …, ale i dospělých občanů … V jeho pravomoci je i lékařská služba a sociální zaopatření … Ideální stát budoucnosti upravuje racionálně i celý způsob života svých občanů …“* (tamtéž, s. 112-113). Berka přitom neopomíjí, že zvýšenou *„pozornost věnuje Bolzano ekonomickým funkcím státu a důsledkům, jež z nich vyplývají pro řízení … hospodářského života země. Východisko jeho výkladu tvoří úvahy o vlastnictví …“* (tamtéž, s. 114). Bolzanův ideální stát má mnoho povinností vůči svým občanům, ovšem i samotní občané musí *„plnit řádně své občanské povinnosti“* (tamtéž, s. 115).

Bolzanova vize je účelně uspořádaný stát, funkční a spokojený celek, jehož existence musí být zajištěna rozumnými zákony, upřednostňujícími obecné blaho všech před prospěchem

[1118] Za významného teoretika družstevnictví bývá označován R. Owen, jehož hlavní zájem byl vázán na družstevnictví spotřební – srov. (Johanisová, 2014). Za první družstvo na území Čech a Moravy je považován Pražský potravní a úsporní spolek (První pražský spořitelní spolek pro dosažení levnějších cen životních potřeb) založený roku 1847. Jednalo se o družstvo se smíšenou obchodní a úvěrovou činností. Členové v družstvu ukládali drobné úspory a za takto vytvořený kapitál družstvo nakupovalo ve velkém zboží běžné denní potřeby a následně ho prodávalo členům (dělníkům a drobným řemeslníkům) za přijatelné ceny. Významnou roli v dějinách domácího družstevnictví sehrává F. L. Chleborád – srov. (Bažantová, 2002a), (Doležalová, 2018).

[1119] *„Zcela odlišnou je … větev ekonomicko-svépomocná, která se ukázala jako životaschopná. Za ní stojí činnost několika propagátorů družstevní myšlenky. Jedním z nich byl novinář František Šimáček (1834–1885), který se především zajímal o svépomocná peněžní družstva. Těm se u nás říkalo záložní kasy. První vznikla v roce 1858 ve Vlašimi z iniciativy obuvnického mistra Jana Pláteníka. Podobné záložny vznikaly i jinde. Nesmazatelně se do dějin družstevnictví zapsal lékař František Cyril Kampelík (1805–1872). Kampelík jako lékař často viděl z bezprostřední blízkosti lidskou chudobu a přemýšlel o tom, jak tuto bídu zmírnit. Za jeden z hlavních prostředků pokládal soustřeďování drobných úspor v úvěrových spolcích. Jeho myšlenka se ale nejprve v podstatě neujala a teprve po letech byly na venkově zakládány drobné úvěrní ústavy, později nazývané jeho jménem „kampeličky“. Své myšlenky vyjadřoval jednoduchým heslem: „Co jednomu nemožno, všem dohromady snadno““* (Kořínková et al., 2017, s. 12). K historii založen srov. též (Müllner, Svoboda, 2020) (pozn. PS).

[1120] Srov. (Doležalová, 2018).

jednotlivce.[1121] Jako měřítko ideálního státu Bolzano chápe ctnost a blahobyt celku. Volá po společenském uspořádání, v kterém nikdo nežije na pokraji bídy, ale zároveň nikdo není tak bohatý, aby si mohl koupit moc nad ostatními. Neopomíjí instituce, jejichž přítomnost je v ústavě účelně zřízeného státu nezbytná, žádá funkční moc zákonodárnou, výkonnou a soudní, do jejichž činnosti by přímo či nepřímo zasahovala celá společnost. V zájmu společnosti jako celku, a také ve vlastním zájmu, je každý občan – disponující svými právy a zároveň podléhající povinnostem – v občanské společnosti nucen vzdát se určité části osobní svobody.

Bolzano ponechává na nejlepším vědomí a svědomí každého člověka, jakou víru bude vyznávat. Nerovnost je v ideálním státě tolerována pouze tehdy, kdy se jedná o výsledek rozdílných přirozených dispozic člověka anebo pokud si to žádá blaho celku. Úplnou rovnost majetku Bolzano nepožaduje a nechává na člověku a jeho pracovitosti a vynalézavosti, jak velký majetek si během života nashromáždí. Určena je pouze nejvyšší mez výše majetku, aby jedinec majetek nezneužíval k ovládání ostatních a aby ostatní na jeho úkor nechudli.

K povinnostem účelně zřízeného – a i sociálního – státu náleží zabezpečení zdravého a dostačujícího bydlení, adekvátní zdravotní péče a náležitého vzdělání pro všechny občany, přičemž na celoživotní vzdělávání a permanentní osvětu je kladen mimořádný důraz. Významnou roli v Bolzanově ideálním státě zaujímá vzdělání a kultura. Vzdělaní odborníci jsou nezbytní pro fungování státu a umění pomáhá v rozvoji osobnosti. Ohledně odívání, stravování či bydlení Bolzano preferuje přístup spíše asketický přístup bez okázalosti a přepychu, nikoli však zcela uniformní. Navrhuje společný život ve státních domech, v nichž lidé platí přiměřený nájem. Alkohol a tabák jsou zakázány stejně jako honba za zábavou, bavení se bez doprovodu rodiny či sázení a loterie. Od dětství se dětem vštěpuje povinnost podporovat dobro a bránit zlu, což se má projevovat v jejich pozorování okolí a hlášení všeho, co vidí. Nejenom zlého, nýbrž i dobrého. A to, aniž by byly považovány za udavače a byla zachována jejich anonymita. Výchova má současně za úkol vštípit mládeži ideje vzájemné rovnosti a absolutní úctu k lidskému rodu a právům člověka. Milovat bližního svého jako sebe sama má být nejdůležitější pravdou, která podle Bolzana musí být mládeži předána.

Bolzano projektuje radikální přestavbu společnosti, kdy reformu jedince spojuje s reformou státního zřízení, zákonů i fungování státu a celé společnosti. Politika přitom má podporovat rozumnou svobodu ve jménu obecného blaha. Má vést občany k dobru, potírat lidské sklony ke zlu (včetně podvodného jednání v touze po moci a zisku) a to, aniž by to jedinec vnímal jako porušení svobody osobní. Politika nemá občany ani udržovat ve strachu. Přestavba se má týkat i ekonomické sféry, s projekty reforem zemědělství, výroby a obchodu.

Hospodářská koncepce ideálního státu se opírá o Bolzanovo pojetí vztahu soukromého a společenského vlastnictví.[1122] Bolzano soukromé vlastnictví zcela nezavrhuje, vymezuje mu však značně omezený prostor, což podrobně vysvětluje a argumentuje. Majetkové vyrovnání

[1121] *„Zásahy státu proti zneužívání svobod jednotlivcem nebo skupinami občanů jsou vždy motivovány zájmem o obecné blaho nebo mravními důvody“* (Berka, 1981c, s. 113).
[1122] Což glosuje (Pešková, 1965): *„… dobrá společnost je ta, kde všichni mají něco a nikdo nemá příliš“* (tamtéž, s. 90).

Bolzano požaduje řešit – obdobně jako utopistický proud saint-simonistů[1123] – pronikavými reformami dědictví. Po smrti vlastníka má veškerý majetek přecházet na stát. Bolzano ruší dědičné výhody nebo naopak závazky. Každý jedinec začíná svůj život s čistým štítem a je dílem prostředí, v jakém vyrůstá, a dílem jeho samého, jak bude jeho socializace probíhat.

Bolzanův ideální stát nese odpovědnost[1124] za ekonomiku, přičemž vlastní přírodní zdroje i zdroje kulturní. Stát má disponovat monopolem na nakladatelskou a vědeckou činnost, mají mu patřit vynálezy, umělecká díla i veškeré přírodní bohatství. Majetkem státu např. má být kniha, která má vždy být vydávána na náklad veřejný a podléhat náležité cenzuře. Vyloučeno má být i to, aby se v soukromém vlastnictví nalézal dům. Vlastnictví domů, bytů, průmyslových provozů, dílen i pozemkové vlastnictví je v účelně zřízeném státě kolektivní – má být předáno do rukou pospolitostí těch, kdo v nich žijí anebo pracují. Stát promyšleně zasahuje do nakládání s majetkem, do koupí a prodejů, do stanovení cen, zákony upravuje též podíly vlastníků na výnosech výroby či řeší sanování nezaviněných ztrát. Vyloučen má být soukromý úvěr a tato činnost je vyhrazena státním institucím, v nichž všechny vklady mají být nízko úročené. Půjčky jsou regulovány a omezeno je taktéž půjčování věcí mezi občany.

Bolzano neruší tržní ekonomiku ani peníze – přičemž v obchodě vnitřním fungují papírové peníze a kovové přenechává potřebám mezinárodního obchodu – ovšem počítá s kontrolou a regulacemi ze strany státu. S cílem zabránit tržní anarchii a negativním dopadům tržních principů i mechanizmů. Bolzano propaguje družstevnictví (nejenom spotřební, nýbrž i výrobní) a myšlenky kooperace a spolupráce. Průmyslová výroba má být organizována především prostřednictvím výrobních družstev. Větší pozornost Bolzano ovšem věnuje reformám zemědělství a obchodu. Zemědělství má fungovat na družstevních principech.[1125]

Ohledně družstev v návrzích Bolzana dodejme, že v nich mají být všichni podílníci. Podobně, jako je tomu ve falangách Ch. F. M. Fouriera.[1126] O komparací sociálně-utopických názorů na ideální uspořádání společnosti u Bolzana a Fouriera se pokouší (Krpálková, 2021). Shledává podobnosti v tom, že oba myslitelé byli zasaženi matematikou či francouzskou revolucí. Bolzana charakterizuje jako sečtělejšího a rozumově založeného, na rozdíl od idealistického snílka Fouriera. Jehož názory mají být *„revolučnější“*, neboť odmítá částečné reformy, resp. jejich účinnost ohledně zlepšení lidské civilizace. Naproti tomu *„reformista“* Bolzano preferoval postupné změny, včetně i přechodných fází apod.

V obou případech měli k realizaci ideální společnosti *„dopomoci bohatí. Pouze s tím rozdílem, že u Bolzana mělo jít čistě o iniciativu shora, zatímco u Fouriera mělo kromě finančního vstupu mecenášů dojít ke společenské proměně zdola, dobrovolně a přirozeně, ponecháním volného průchodu vášním. Pro vznik a existenci Fourierových falansfér ... není třeba autoritativního a centralisovaného státu, vojska ani policie ...“* (tamtéž, s. 64). *„Naproti tomu Bolzanův nejlepší stát vzniká iniciativou shora, představiteli vlád, mocnou a bohatou*

[1123] *„Vyrovnání majetkových rozdílů si Bolzano představoval, podobně jako zpříznění saint-simonisté Bazard a Enfantin, postupnými reformami dědického práva. Podle Bolzanova mínění majetek po rodičích nemají dědit děti, nýbrž stát, resp. obec“* (Vozka, 1937, s. 23). Srov. (Perný, 2020).
[1124] Srov. (Klusoň, 2005, 2016).
[1125] *„Socialismus Bolzanův se zrcadlí zejména v nazírání na organisaci výroby a obchodu. Bolzano propagoval zásady moderního družstevnictví, a to nejen spotřebního, nýbrž i výrobního. Byl si vědom významu na př. zemědělských družstev s. měl na mysli jakési kolchozy a sovchozy“* (Vozka, 1937, s. 25).
[1126] Ke konceptu Fouriera srov. (Fourier, 1950, 1983), (Gide, 1933) či (Perný, 2020).

vrstvou. Obce, okresy a kraje jsou zaštítěny centrálně státem, který jakožto výkonný orgán využívá instituci policie, která dohlíží na dodržování zákonů. Také s vojskem počítá[1127] *…"* (dtto). U obou se projevuje kosmopolitní představa společnosti – *„ať už ve formě volné federace falansfér u Fouriera, nebo u Bolzana v podobě federace států, jakéhosi soustátí, v konečném ideálu zahrnující celé lidstvo"* (Krpálková, 2021, s. 64-65).

Fourier zcela neodmítá soukromé vlastnictví, obdobně jako Bolzano, přičemž Fourier respektuje dědické právo, které Bolzano důrazně zavrhuje. *„Co se týče výroby a obchodu, oba prosazují jakousi organizovanou a řízenou formu. Fourier družstevní práci v „sériích", falangách a falansferiích. Bolzano ve smyslu členění na obce, okresy a kraje, jako do jisté míry samosprávné celky, řízené centrálně, na nejvyšší úrovni státem, který zasahuje do všech oblastí života. Fourier by omezil strojovou výrobu na minimum, zatímco Bolzano podporuje strojovou výrobu, která šetří práci a racionalizuje výrobu …"* (Krpálková, 2021, s. 65).[1128]

Ve vztahu práce a odměny za tuto Bolzano zastává stanovisko *„každému podle jeho zásluh"*. Podporuje vznik řemeslných a zemědělských sdružení, která mají přiznávat pracujícím nárok na vyrobené produkty v té míře, v jaké se na jejich vzniku podíleli. Práce má být povinností všech – v ideálním státu existuje povinnost pracovat i pracovní mobilizace. Stát organizuje a kontroluje trh práce a zabraňuje nedostatkům a přebytkům práce. Pro Bolzana je důležitá vysoká zaměstnanost v průmyslu, ale pouze ve sférách, které prokazatelně přispívají k obecnému blahu. Všechna řemesla, vyrábějící neužitečné a nákladné věci, navrhuje zrušit. V účelně zřízeném státě jsou zakázána zaměstnání zbytečná a škodlivá. Jde o práce, které mohou vykonávat stroje či o práce, které slouží marnivosti, přepychu a dalším škodlivým sklonům. Bolzano podporuje vědeckotechnický rozvoj a vynálezy, které mají usnadnit život a práci – lidé by se tak mohli více věnovat rozvoji své osobnosti a schopností.

Zbytečnou práci Bolzano nalézá v neposlední řadě v obchodě, kdy navrhuje zavedení státního monopolu se stálým platem zaměstnancům. Stát má ovládat obchodní sféru, všechny nákupy a prodeje se mají realizovat ve státních obchodních domech, obchodníci mají být státními zaměstnanci. Čímž má být zároveň dosaženo snížení cen, vyřazení meziobchodu či rovnoměrnějšího rozdělení příjmů výrobců, na které může být nasazena kontrola kvality.

Bolzano se zabývá také státním rozpočtem. Řeší ekonomické problémy zdanění, kdy daně představují hlavní zdroj příjmů státu – zdrojů nutných k zabezpečení fungovaní společnosti. Vedle stoprocentní dědické daně, tedy propadnutí veškerého významného majetku i jmění po

[1127] Nikoli však s pravidelnou armádou, jak vyplývá z kapitoly IV. *Zřízení donucovací* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934), resp. z neuvedení výdajů na obranu v kapitole XXVI. *Příjmy a vydání státu. Zdanění občanů* (tamtéž) (pozn. PS).

[1128] *„Že základním „přirozeným" právem je právo na práci, jak tvrdí Fourier, lze podobně vnímat i u Bolzana. Sociální péči se má dostat pouze nějak nemohoucím. Zahálet se nemá a v dokonalém státě je práce, a tedy obživa pro každého. Oba (s příchodem tovární výroby) zmiňují jako neduh monotónnost práce a potřebu uplatňovat střídání pracovních činností, Bolzano mluví i přímo o střídání činnosti duchovní a tělesné. Práce má být příjemná. Odměňována pak má být čistě podle zásluh u Bolzana, u Fouriera pak podle vynaložené práce, kapitálu a uplatněného talentu (řízení)"* (Krpálková, 2021, s. 65). Podle (Seidlerová, 1963) si v otázce společenského postavení ženy Bolzano nemá uvědomovat *„nutnost jejího zařazení do pracovního procesu, čímž notně zaostává za Fourierem, pro nějž změnu epochy a sociální pokrok provází narůstající osvobozování ženy a její zahrnutí na pracovní trh a pole vzdělání. Bolzano každopádně přiznává ženě široká občanská práva. V protikladu k většině utopických socialistů či komunistů klade Bolzano důraz na přísně monogamní rodinu. Fourier hlásá volnou lásku a zrušení manželství má podle něj být snadno dosažitelné. Samotnou instituci manželství neshledává užitečnou"* (Krpálková, 2021, s. 65).

zemřelém státu, má zdanění probíhat především nepřímou formou prostřednictvím vyšší spotřební daně, která má být uvalena na zboží v běžném životě postradatelné. Naopak věci denní potřeby zdanění podléhat nemají. Bolzano počítá i s některými daněmi přímými, např. s majetkovou daní pro občany s nadprůměrným majetkem, leč tyto daně mají být spíše malé a někdy i dobrovolné. Z daní mají být hrazeny především náklady na výchovu a vzdělání dětí a mládeže. Prioritou je dále péče o tělesně či duševně nemocné a o staré lidi. Stát je taktéž garantem zajištění občanů v případě jakékoli nehody anebo přírodní katastrofy, neboť žádné soukromé pojišťovací společnosti nejsou povoleny. Z veřejných zdrojů je financována veškerá výstavba a následná údržba, nejenom infrastruktury a veřejných budov, ale taktéž všech obytných prostor pro občany, neboť všechny domy a byty jsou také majetkem celé společnosti. Vedle správních zaměstnanců, profesionálních soudců či lékařů stát hradí živobytí i učencům a badatelům, kteří se zaměstnávají veřejně prospěšnými úkoly.

Bolzanův ideální stát není vizí ekonomiky a společnosti centrálně plánované. Drtivá většina direktivních zásahů do ekonomiky se zde odehrává na místní – samosprávné – úrovni pod dohledem občanů, kteří se na opatřeních sami spolupodílejí. Veškerá rozhodnutí o stanovování výše daní, platů, rozdělování majetku po zemřelých či přerozdělování obytných prostor probíhá veřejnou cestou prostřednictvím volených obecních institucí. Pouze tehdy, když obce nejsou schopny problémy řešit na místě (např. při živelných pohromách) zasahují do autonomního ekonomického rozhodování obcí vyšší celky od okresní po celostátní úroveň.

Ohledně hospodářských vizí v utopii (Bolzano, 1932) vznáší kritické výhrady J. Loužil. *„Stejně jako třídní charakter*[1129] *„nejlepšího státu“ je nevyjasněná i jeho ekonomická struktura“* (tamtéž, s využitím českého překladu 1981, s. 171). Kritika z marxisticko-leninských pozic cílí na absenci alespoň náznaku pracovní teorie hodnoty i na interpretaci kategorie vlastnictví u Bolzana. *„… vlastnictví je mu pouze „manipulovatelnou sumou užitných hodnot“ …“* (Loužil, 1978b, s. 126, s odkazem na Pešková, 1965, s. 92).[1130] *„Bolzanovo odmítnutí soukromého vlastnictví nejvýrazněji dokládá živelné protikapitalistické zaměření jeho utopie; v méně nápadné a ekonomicky naivní podobě se projevuje také v jeho jednostranném zřeteli k užitné hodnotě hmotných statků“* (Loužil, 1978b, s. 126).

Seidlerová – při pokusu o zkonstruování Bolzanových názorů na práci a její produktivnost – však Bolzana oceňuje, a to ve srovnání s formulacemi autorů, jako J. F. A. Buquoy[1131] či H. Stephani.[1132] Přičemž argumentuje i tím, že: *„U Bolzana hodnota výrobku určuje jeho cenu a je jednoznačně dána množstvím práce vynaložené k jeho zhotovení …“* (Seidlerová, 1963, s.

[1129] V utopii (Bolzano, 1932) ani v exhortách nejde Bolzano *„nad protiklad mezi bohatými a chudými. Zdá se, že si ani neuvědomoval specifičnost ekonomického a sociálního postavení proletariátu; rozhodně od něho neočekával nějako samostatnou dějinnou iniciativu“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 170). Jeho návrhy nejsou bojové výzvy, ostatně k dělnictvu se s nimi Bolzano ani neobrací. *„… apeluje na všechny rozumné a dobře smýšlející lidi“* (dtto). Odmítá revoluční řešení a nastolení spravedlivějšího společenského uspořádání utopicky hodlá dosáhnout vědeckými diskuzemi a cestou pokojné propagandy (pozn. PS).

[1130] Bolzanovo stanovisko k vlastnictví Loužil řadí ke *„stanovisku smluvní teorie jako Spinoza“* (Loužil, 1978b, s. 126). Podle Spinozy soukromé vlastnictví neexistuje v přirozeném stavu. Jedná se o instituci zřízenou státem. Stát vlastnictví chrání kvůli hospodářské prosperitě občanů. Srov. (Syllaba et al., 2005).

[1131] *„Bolzanova formulace je … mnohem určitější než Buquoyova, který v otázce hodnoty směšuje směnnou a užitnou hodnotu a dochází k závěrům velmi neurčitým …, popírá určení „ceny“ vynaloženou prací a zavádí jako jednotku ceny minimální spotřebu nádeníka“* (Seidlerová, 1963, s. 57, s odkazem na Buquoy, 1815).

[1132] *„Jeví se zde i větší přesnost než v pozdějším tvrzení Bolzanova favorita Stephaniho, který určuje směnnou hodnotu dobou potřebnou k výrobě zboží …“* (Seidlerová, 1963, s. 57, s odkazem na Stephani, 1842).

57).[1133] O produktivní výrobě Seidlerová uvádí: *„Produktivní výrobou v doslovné formulaci označuje Bolzano výrobu materiálních statků ... a přikládá jí rozhodující význam“* (dtto).[1134] Což konfrontuje s míněním Buquoye, více ovlivněným klasickou politickou ekonomií.[1135]

Bolzano nerozlišuje mezi vlastnictvím osobním a soukromým. Sice trvá na zachování soukromého vlastnictví,[1136] avšak v praxi *„zbavuje jmění občanů nejlepšího státu takřka všech atributů vlastnictví“* (Seidlerová, 1963, s. 66). Loužil dodává: *„To platí zejména o předmětech které mohou být užitečné více lidem a nespotřebovávají se užíváním; lze tedy říci, že Bolzano implicitně popírá soukromé vlastnictví výrobních prostředků“* (Loužil, 1978b, s. 113). Samotný Bolzano však to, že nejlepší stát nepřipouští individuální vlastnictví výrobních prostředků nepokládá za nutné vyzdvihnout. *„... mimořádný význam výrobních prostředků ve vývoji společnosti mu uniká“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 171).

Ohledně kategorie vlastnictví, spočívající v centru Bolzanových hospodářských úvah, vznášejí Loužil i Seidlerové další výhrady. *„Jako většina utopistů nezkoumá Bolzano výrobní poměry přímo, nýbrž v jejich právní reflexi, tj. jako poměry vlastnické“* (Loužil, 1978b, s. 113). Výrobními poměry jsou míněny výrobní vztahy v marxistickém duchu. Seidlerová se v tomto ohledu vyjadřuje obšírněji: *„Stojí-li výrobní síly a jejich vývoj takřka mimo zájem Bolzanův,*[1137] *nemůže tak být již s druhou stránkou výroby, výrobními vztahy. Poměry mezi lidmi ve společnosti, v které žije, nutně zaznamenává, hodnotí a kritizuje. Ovšem, jako všichni myslitelé předmarxistického období, nedovede rozeznat, že výrobní poměry jsou vzájemné poměry lidí ve společenské výrobě. A tak jako všem současníkům jeví se mu výrobní vztahy promítnuty ve svém právním výraze – ve vlastnictví“* (Seidlerová, 1963, s. 61).[1138]

Bolzano dále nemá doceňovat *„revolucionizující roli moderní průmyslové velkovýroby. Uvědomuje si jen, že potřeby občanů ... „nejlepšího státu“ nebude možno uspokojovat dosavadní roztříštěnou a anarchickou malovýrobou“* (Bolzano, 1932, s využitím českého

[1133] S odkazem na (Bolzano, 1932, s. 85). Seidlerová Bolzanovu formulaci ovšem blíže neupřesňuje. Možná takto interpretuje některé z Bolzanových doporučení ohledně zabránění podvodů a zpronevěr u státních obchodních domů formulovaných v závěru kapitoly XIV. *Obchod* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934). Hovoří se tam např. o zbožích *„méně hodnotných“* v souvislosti s jakostí zboží – srov. (tamtéž, s. 155). Anebo může snad být míněno potenciální zlevnění cen plynoucích z Bolzanova návrhu postátnění obchodu – *„Z toho však plyne, b) že by se bylo možno spokojiti i s menším ziskem ..., s menší přirážkou na cenu výrobní“* (tamtéž, s. 154). Nicméně je potřeba zopakovat, že Bolzano se soustřeďuje na jiné problémy a otázku cen příliš neřeší – srov. (Loužil, 1978b).

[1134] S odkazem na (Bolzano, 1932, s. 81). In (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981) pasáž v úvodu kapitoly XIII. zní: *„Bude tedy nutné věnovat zvláštní péči zemědělství, chovu dobytka a všem řemeslům, směřujícím k výrobě a získání těchto věcí řemeslům, které nazýváme výrobními nebo produktivními, a tuto péči bude muset mít nejen stát, nýbrž každý jednotlivý občan“* (tamtéž, s. 78). Seidlerová ještě připomíná dopis Bolzana neznámému z 5. 4. 1834, s návrhem *„rozdělení zaměstnání podle užitku, které jejich provozování má pro obecné blaho (myšlenka rozdělení sama pochází od příjemce dopisu) ...“* (Seidlerová, 1963, s. 57).

[1135] *„Produktivní práce je pouze taková, která vyrábí předměty národní spotřeby, ale prací je každé zvyšování hodnoty statku, ať se děje jakkoli ... Mezi produktivní pracovníky pak počítá nejen dělníky a podnikatele, kteří výrobu řídí, ale i ty finančníky, kteří svůj kapitál poskytnou výrobě ...“* (Seidlerová, 1963, s. 58, s odkazy na Buquoy, 1815).

[1136] *„Existenci soukromého vlastnictví Bolzano obhajuje a žádá pouze vyrovnání majetku“* (Seidlerová, 1963, s. 66).

[1137] Nicméně pozitivně hodnotí – výše zmiňované – pochopení *„úlohy produktivní práce, významu velkovýroby a strojové výroby spojené s poznáním, že užitečnost strojů pro všechny je společensky podmíněná ...“* (Seidlerová, 1963, s. 61). Leč tyto postřehy se Bolzanových dílech vyskytují *„jen okrajově a namátkou ...“* (dtto) (pozn. PS).

[1138] Ke vztahu výrobních a vlastnických vztahů v marxistické politické ekonomii srov. (Hába, Křížek, 1975).

překladu 1981, s. 171).[1139] *„Přesto, že se Bolzano jasně vyslovil pro velkovýrobu jako základ hospodářství nejlepšího státu, nebyl s to plně docenit její možnosti.*[1140] *Přikládá proto nepřiměřený význam rozdělování, při čemž se u něho projevují sklony k rovnostářství a asketismu“* (Loužil, 1978b, s. 113). Za stěžejní problém proto bývá označováno nepochopení klíčového významu výroby,[1141] což má Bolzana – jako v podstatě všechny utopisty – vést k přeceňování sféry rozdělování.[1142] Nicméně zde má v našich poměrech Bolzano dospět *„k nejradikálnějším a nejprogresivnějším názorům, k utopickému socialismu (odměňování podle vykonané práce) a k utopickému komunismu (odměňování podle individuálních potřeb) …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 171). (Loužil, 1978b) ovšem dodává: *„Bolzano tato dvě hlediska dost jasně nerozlišuje; přesněji řečeno výslovně hájí socialistický princip odměňování, avšak v řadě konkrétních výkladů (zejména o vlastnictví občanů) se skrytě projevují zásady utopického spotřebního komunismu“* (tamtéž, s. 127).

(Seidlerová, 1963) míní, že i občané Bolzanova státu jsou odměňováni podle vykonané práce.[1143] *„… stát určuje mzdu a její výše se zřejmě řídí odpracovanou dobou, přičemž zde nastávají také modifikace podle potřeb pracovníka …“* (tamtéž, s. 69-70).[1144] S tím, že *„zřízení a různá ustanovení nejlepšího státu však v praxi zvrací proklamovanou zásadu odměňování podle množství práce v rovnostářský systém“* (dtto). Se závěrem: *„Bolzanovy názory na distribuci jsou utopickým socialismem s maloburžoazní tendencí k rovnostářství. Rysy komunistické utopie se v tomto ohledu u Bolzana nikde nejeví“* (tamtéž, s. 70).

Závěrečné – dobově podmíněné – hodnocení J. Loužila opakuje, že *„formulovat reálný program výstavby „nejlepšího státu“, tj. státu prostého vykořisťování a útisku“* (Loužil, 1978b, s. 127) Bolzano nemohl především proto, že mu chyběla *„skutečně vědecká teorie společnosti“* (dtto). Loužil přitom oceňuje projekt in (Bolzano, 1932) především jako utopii *„v negativním smyslu, ve svém kritickém zaměření, v tom, co odmítá jako nepřijatelné,*

[1139] Přičemž Loužil připomíná, že *„… Bolzano má … na mysli hlavně zemědělství …“* (Loužil, 1978b, s. 126).

[1140] V kontextu kapitol XII. *O zaměstnání občanů a způsobu života* a XIII. *Výroba a průmysl* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934) je uváděno ocenění Seidlerové ohledně Bolzanova poznání významu strojů a velkovýroby. Ale i ona upozorňuje, že Bolzano vnímá význam pouze *„velkovýroby počátku 19. století“* (Seidlerová, 1963, s. 60). Přitom *„Bolzanovy úvahy o výrobě jsou … vždy více či méně explicitně zaměřeny na výrobu zemědělskou“* (dtto). Což souvisí se strukturou ekonomiky českých zemí Bolzanovy doby a jeho zkušenostmi. Prostředím jsou ovlivněny také vize statku v nejlepším státě se správcem v čele, který řídí všechny práce. *„Ovšem Bolzano požaduje, aby tito vedoucí vytvářeli opět sdružení v obecním, zástupci pak v krajském atd. měřítku, takže by nakonec došlo k jakési celostátní koordinaci zemědělské výroby …“* (tamtéž) (pozn. PS).

[1141] Loužil opakuje Bolzanovu neznalost dialekticko-materialistických zákonitostí společenského vývoje, včetně neuznání rozhodující úlohu rozvoje výrobních sil v tomto procesu – což *„kvalifikuje Bolzanovu Knížku o nejlepším státě jako utopii v přísném slova smyslu“* (Loužil, 1978b, s. 127). Při volnější interpretaci má slovo utopický označovat *„prostě to, co je nereálné, nemožné, fantastické apod.“* (dtto). Připomeňme, že samotný Bolzano se však snaží o střízlivost, věcnost, praktičnost, s vědomou nechutí k plané spekulaci a fantazírování.

[1142] *„… předmarxistická kritika kapitalismu, nemohouc objevit skutečné zákony společenského bytí, klade hlavní důraz na změny v té oblasti, kde se důsledky kapitalistického výrobního způsobu projevují všem zřetelně – v rozdělování“* (Seidlerová, 1963, s. 67).

[1143] Obdobně jako u dalších utopistů, *„pokud čistě komunistické utopie pojem odměňování přímo neodmítají …“* (Seidlerová, 1963, s. 69) a mimo Fouriera, *„který při odměňování pracovníků ve falangách přihlíží k výši jimi vloženého kapitálu …“* (tamtéž, s odkazem na Fourier, 1950).

[1144] S odkazem na (Bolzano, 1932, s. 82). Jde o kapitolu XIV. *Obchod* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934), přičemž Seidlerová pravděpodobně míní tato slova: *„Každá obec by … zřídila jakýsi vlastní obchodní dům, nejen prodejní, ale zároveň nákupní, kam by výrobci dodávali, co by měli na prodej (ať surové přírodní produkty, nebo hotové tovary), za což by dostávali spravedlivě zaplaceno podle vynaložené práce. Tam by také nakupoval každý z obce, co by potřeboval“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 81).

nespravedlivé a lidsky nedůstojné ve společnosti a státu Bolzanovy doby a v čem vidí překážky na cestě lidstva k dokonalejšímu společenskému řádu" (Loužil, 1978b, s. 128).

Přes omezení souvisejícími s ideologickými východisky a zaostalostí hospodářských i sociálních poměrů v Rakousku Bolzano v nauce o společnosti předběhl současníky o celá desetiletí. Vytvořil naši *„první a takřka jedinou klasickou českou sociální utopii vůbec"* (Loužil, 1978b, s. 128, s odkazem na Pešková, 1965, s. 84).[1145]

Seidlerová se pokouší ilustrovat, že – i přes sílu teoretického myšlení a silné ovlivnění literaturou – *„nese Bolzanovo uvažování o ekonomických otázkách silné vlivy zaostalosti zdejších poměrů"* (Seidlerová, 1963, s. 57). Přičemž Bolzanovo vyzdvihování rozvoje výroby má být *„obdobné myslitelům a utopistům 18. století"* (dtto).[1146] Přitom i přes zdůrazňování významu průmyslu *„uvažuje Bolzano především o výrobě zemědělské, jejíž možností je poskytnout dostatečnou obživu pro všechny lidi ... Ovšem půdu je nutno intenzívně obdělávat; ještě na konci svého života kritizuje Bolzano zanedbaný stav zemědělské výroby v našich zemích ..."* (dtto, s odkazem na Bolzano, 1847b).[1147] Nicméně Seidlerová uzavírá: *„Bolzanův názor na výrobu lze vcelku charakterizovat jako socialistický ..."* (Seidlerová, 1963, s. 57).[1148]

Jiný pohled na vize B. Bolzana – včetně hodnocení prizmatem ekonomických instrumentů 20. století – poskytuje (Kern, 2011).[1149] Projekt účelně zřízeného státu in (Bolzano, 1932) představuje L. Kern ve smyslu první raně buržoazní utopie s patriarchálními prvky, resp. jako koncept liberálně-egalitářský a utilitaristický. Dospívá k závěru o mixu různorodých prvků, resp. rozporu mezi ekonomickou modernitou a tradičními podmínkami agrární společnosti, která se teprve začíná stávat buržoazní. Moderní ekonomická struktura v utopii (Bolzano, 1932) má být reprezentována volnými trhy, atomistickou konkurencí (s cílem výkonově spravedlivé konkurence) a existencí soukromého vlastnictví. Tradiční, předindustriální, podmínky mají být spojeny se strukturu roztříštěné, patriarchální a rolnické společnosti. Přičemž však u Bolzana neexistují cechy a vztah pán-sluha je nahrazen vztahem zaměstnaneckým. Agrární společnosti se přitom mají vyznačovat tlaky na konformitu kvůli úzkým příbuzenským a sousedským vazbám i tlaky sociálními. Tyto společnosti mají mít tendenci dodržovat zavedená pravidla více nežli anonymní společnosti masové. Těsněji propojené komunity mají být předpokladem úspěšné implementace pravidel utilitarismu.

[1145] *„Bolzanova Knížka o nejlepším státě vyjadřuje objektivně zájmy plebejských mas obyvatelstva měst a venkova v Čechách v prvních desetiletích 19. století, z nichž se pozvolna počal vydělovat moderní proletariát, ale které stále ještě měly převážně maloburžoazní ráz"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 171). Srov. (Seidlerová, 1963).

[1146] *„Bolzano se v našich poměrech nemůže dostat na úroveň těch současníků, kteří již ve výrobní funkci vidí základ činnosti společnosti ..."* (Seidlerová, 1963, s. 57, s odkazem na Fourier, 1950 a Saint-Simon, 1949).

[1147] Připomenout je možné i úvahy, že jednou z příčin bídy je, že větší část země leží ladem či není obdělávána dostatečně v úvodu kapitoly XII. *O zaměstnání občanů a způsobu života* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934): *„Vždyť lze n. př. popříti, že by bylo možno z téže půdy více živných látek dobýti, a nepoměrně více, kdyby bylo možno símě – ne po hrstích, ale po zrnu, jak to činili již Číňané ..., do země sázeti, kdyby bylo možno půdu tak, jak v zahradách se děje, zkypřiti, od býlí vyčistiti, osivo vyplíti, včas zavlažiti atd., k čemuž zatím není dosti rukou, a při tom se obávati toho, že nás někdo naučí, jak takové práce, na něž bylo třeba tolik rukou, stroj hravě pořídí? Nikoli! ..."* (tamtéž, s. 134-135).

[1148] *„... přes požadavek vyrovnání vlastnictví nemá však vcelku maloburžoazní charakter, neboť pro maloburžoazní socialismus je typický ani ne tak požadavek zachování malého vlastnictví, jako požadavek zachování malovýroby"* (Seidlerová, 1963, s. 66). K malovýrobnímu socialismu srov. (Sirůček, 2022a). Začlenění, přesněji nezačlenění Bolzana do proudů utopického i socialistického myšlení shrnuje subkapitola 3.3.

[1149] S odkazem na utopický *„manuál"* (Saage, 2001-03), který dlouho nevydaný spis (Bolzano, 1932) neuvádí.

Kernova interpretace do jisté míry koresponduje s výše uváděnými hodnoceními utopie (Bolzano, 1932) operujícími však s odlišnou terminologií. V Kernově pojetí se zmíněný rozpor nevztahuje ani tak na makroekonomickou úroveň konstrukce institucí (které mají být v Bolzanových návrzích relativně kompatibilní), nýbrž se má objevovat a vracet na úrovni individuální – v očekávání sociálních rolí, které příslušné instituce generují.[1150] V konečné instanci má díky tomuto vestavěnému rozporu Bolzanův utopický projekt selhat.

Kern zdůrazňuje na straně jedné utilitární princip (v podobě celkového prospěchu kolektivu a nikoli maximalizace individuálního užitku) ve sféře zákonodárství a zároveň na straně druhé připomíná koncept rovnostářské distributivní spravedlnosti v duchu moderní ekonomie blahobytu. Z hlediska kontrastu etických pozic tudíž v utopii (Bolzano, 1932) má – podle Kerna – utilitarismus figurovat ve dvou podobách. Coby deontologický utilitarismus pravidel[1151] ve sféře politické a konsekvencialistický utilitarismus činu[1152] ve sféře ekonomické. Významné má být, že u Bolzana absentují hlubší představy o průmyslové výrobě. Zmíněné je Kernem zahrnuto pod termín *„patriarchální stát“*, resp. *„buržoazně agrární společnost“* viděná optikou sociologickou. Bolzano navrhuje řadu ekonomických institucí (svoboda obchodu, podmíněná vlastnická práva, regulovaný barterový trh atd.), které občanům dávají příležitost k ekonomické činnosti, ale současně tuto omezují, aby zisk mohl být použit, leč nikoli akumulován. Což má reprezentovat raně buržoazní jádro Bolzanovy utopie, u které je však diskutabilní její označení za kapitalistickou utopii. Neboť má odrážet výrobní podmínky předindustriální, korespondující s agrární a řemeslnou výrobou. Kern přitom odmítá i označení utopie coby socialistické, a to vzhledem k absenci průmyslových výrobních vztahů. Odpovídající zemědělské a řemeslné technologie mají umožňovat pouze jednoduchý barterový trh, který přitom má ale poskytovat dostatek příležitostí pro získání soukromého majetku k odůvodnění označení utopie coby projektu raně buržoazního.

Za příznačné (Kern, 2011) považuje, že Bolzanův návrh vnáší utilitární princip nikoli do hospodářské oblasti, nýbrž do sféry politické coby legislativní kritérium. Rozebírány jsou podmínky neutrality a anonymity procesu politického rozhodování v utopii (Bolzano, 1932) i Paretovo kritérium efektivnosti, které má implicitně být přítomno v ekonomické části Bolzanova projektu. S oceněním, že Bolzano v návrzích raně buržoazních ekonomických institucí využívá znalostí moderní ekonomie blahobytu, aniž by přitom tuto mohl znát.[1153]

[1150] Jedná se o sladění moderní sociální role (autonomních a nezávislých účastníků trhu, maximalizátorů užitku, výrobců orientovaných na výkon) s rolí tradiční (pečujících hospodářů, dobrých sousedů, sociálně propojených).

[1151] Utilitarismus pravidel uplatňuje kritérium největšího obecného štěstí na pravidla jednání. Zastává názor, že činnost je etická, pokud se řídí pravidly, která by přinesla největší prospěch anebo potěšení. Posuzování jednotlivého jednání je závislé na shodě s obecnými pravidly jednání. Srov. (Mulgan, 2007).

[1152] Jde o koncept morálky zajišťující, že jednání člověka je eticky dobré tehdy a jen tehdy, pokud v daném scénáři přinese nejlepší možné výsledky. Tvrdí, že správný čin je takový, který přináší co nejvíce dobra (nebo co nejmenší množství bolesti) s tím, že je nutné zaměřovat se na každý jednotlivý čin zvlášť. Srov. (Mulgan, 2007).

[1153] (Kern, 2011) se pokouší nalézt odpověď, jak mohl Bolzano – bez znalosti aparátu ekonomie blahobytu – ke svým originálním návrhům dospět. Část odpovědi je vztahováno k vizi rovnostářské a patriarchální společnosti, kterou měl mít Bolzano zřejmě na mysli. A to v kombinaci s behaviorálními regulacemi, s cílem vyhnout se extrémům (v podobě opatření proti vysoké koncentraci bohatství v ekonomické sféře anebo Bolzanovy vize *„žádné velké vášně“* v oblasti kultury). Další část odpovědi Kern spojuje s technologiemi zemědělskými a řemeslné práce, včetně přímého marketinku a nezprostředkovaného přístupu na trh pro zemědělce a řemeslníky v malých komunálních institucích.

Připomeňme, že Bolzanova-Weierstrassova věta – uváděná při představení Bolzana jako originálního matematika v kapitole 2. – umožňuje důkaz existence Paretovské efektivnosti. Věta má mnoho aplikací a může být považována za jedno z východisek matematické ekonomie.[1154] V souvislosti s moderní ekonomií blahobytu lze dodat, že řadit Bolzana k jejím přímým předchůdcům[1155] by ale bylo poněkud nadnesené, i když její prvky lze v Bolzanových pracích a vizích více či méně zřetelně vystopovat. Bolzano pomáhal připravovat půdu pro koncipování i soudobých ekonomických teorií. Což platí taktéž pro sféru institucionální.

(Kern, 2011) vyzdvihuje pozoruhodnou jasnost a přesnost projektu institucionální struktury Bolzanova účelně zřízeného státu, rozděleného do částí, které logicky a promyšleně pokrývají celý život člověka – od jeho narození až po smrt. Oceňuje demokratickou pyramidovou strukturu uspořádání Bolzanova státu směrem odzdola nahoru (rodiny, okresy, země atd.), přičemž zákonodárnou moc a exekutivu označuje za paralelní.[1156] Utilitární optikou je analyzována i sféra práv, svobod a jejich omezení. Přičemž utopie (Bolzano, 1932) je hodnocena coby snaha, místo kompromisu mezi svobodou a bezpečností, navrhnout jejich komplexní spojení. S tím, že politické i společenské uspořádání musí sloužit prospěchu celku.

Pozornost je Kernem zaměřena též na hospodářské dimenze Bolzanova státu. S důrazem na zachování soukromého majetku, na rozdíl od mnoha utopií jiných (More, Campanella etc.). Kritéria vlastnických práv in (Bolzano, 1932) přitom mají odpovídat podmínce Paretovské efektivnosti. *„Určitá ekonomická situace je Pareto efektivní tehdy, jestliže neexistuje žádný způsob, který by umožnil, aby na tom byla určitá skupina lidí lépe, aniž by tím utrpěla jiná skupina lidí“* (Varian, 1995, s. 307).[1157] Bolzano má argumentovat základní zásadou ohledně vlastnictví: *„Věc nějaká buď jenom tehdy prohlášena za majetek soukromý, za majetek jednotlivce … je-li prospěšnější celku, aby přiznal jednotlivci toto právo vlastnické, než aby mu je odepřel“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 103). Formulovanou kapitolou X. *O majetku* (tamtéž).[1158] Kritériem pro udělení vlastnického práva je tudíž blaho celku, resp. podle interpretace Kerna moderní terminologií řečeno, má tímto být dosaženo Paretova optima, kdy si nikdo nemůže polepšit, aniž by si někdo jiný přitom pohoršil.

[1154] Bolzanovu-Weirstrassovu větu zmiňuje (Hahnemann, 2013) při úvahách o teorémech ekonomie blahobytu, které vnímá jako klíčové body obratu v moderní ekonomické teorii. Mají poukazovat na význam externalit a vytvářet propojení mezi trhy a demokracií. Hahnemann Bolzanovu-Weirstrassovu větu interpretuje jako jeden z pilířů matematické ekonomie s odkazem na (Velupillai, 2010). Věta má být aplikována též in (Ramsey, 1928).

[1155] K předchůdcům, historii i problémům ekonomie blahobytu srov. (Sirůček a kol., 2007), (Sirůček, Džbánková, 2008, 2009).

[1156] Přičemž jsou Bolzanovy návrhy politického uspořádání a vlády v účelně zřízeném státě diskutovány prizmatem utilitarismu pravidel, s odkazy např. na (Harsanyi, 1977).

[1157] Standardní mikroekonomické učebnice – v souvislosti s alokační efektivností (v souvislosti s jedním trhem v metodologii rovnováhy dílčí či kontextu všeobecné rovnováhy, s využitím vět ekonomie blahobytu), která vystupuje v řadě aplikací – píší: *„Pareto efektivní alokace může být popsána jako alokace, kdy: 1. Neexistuje žádný způsob, jak by na tom mohli být všichni uvažovaní lidé lépe; nebo 2. neexistuje žádný způsob, díky kterému by na tom mohl být určitý jednotlivec lépe, aniž by přitom na to byl někdo hůře; nebo 3. všechny možné zisky ze vzájemného obchodu byly již vyčerpány; 4. není možné uskutečnit žádné vzájemně výhodné obchody, atd.“* (Varian, 1995, s. 498). Jsou-li ekonomické zdroje využívány tak, že je možné blahobyt některých subjektů zvýšit, aniž by se současně blahobyt nějakého jiného subjektu snížil, je daná situace Pareto neefektivní. V praxi ovšem zpravidla na změnách ve způsobu využití zdrojů někteří vydělávají a jiní prodělávají, což Paretovo striktní vymezení nedokáže zhodnotit z hlediska ekonomické výhodnosti. Srov. (Boadway, Bruce, 1984).

[1158] Kern zásadu hodnotí slovy: *„V moderním pojetí by citace znamenala, že jsou udělována pouze vlastnická práva, která vedou k Paretovu optimu a tím vyčerpávají distribuční možnosti“* (Kern, 2011, s. 279 – překlad PS).

Diskutovány dále jsou konsekvence Bolzanových návrhů z pohledu Kaldorova kritéria[1159] či prizmatem konceptů spravedlnosti, resp. spravedlivých alokací.[1160] Bolzanův projekt má – dle (Kern, 2011) – využívat tržního mechanizmu k zajištění spravedlivých alokací zdrojů.[1161]

Uvedené má korespondovat s Bolzanem navrhovanými omezeními ekonomické aktivity a příslušnými formami tržních regulací. Organizovaný trh nesmí být nedeformovaný, nemá docházet k žádným akumulacím ani fúzím narušujícím hospodářskou soutěž. Trh nemá produkovat zkreslené signály a musí docházet k periodickým úpravám jeho jednotlivých konfigurací tak, aby tržní rovnováha zachovávala požadavek spravedlivé alokace.[1162] Vyloučeny jsou netržní transakce. Bolzanův stát kontroluje dary, nadace a především dědictví. Řešeny jsou Bolzanem taktéž problémy vstupu na trh pro subjekty strany nabídky a strany poptávky. Včetně znárodnění obchodu a sítě obchodních domů. Opomenut není prvek plánovitosti. Se závěrem, že Bolzanův projekt má v určitých aspektech připomínat modely tržního socialismu O. R. Langeho a A. P. Lernera,[1163] resp. pokusy propojit prvky státního plánování a prvky konkurence.[1164] Další cesty vyrovnávání pozic občanů účelně zřízeného státu tkví v poskytováním veřejných statků a služeb. Tyto (ve vzdělávání, zdravotnictví, vědě, kultuře) mají být dostupné všem zdarma nebo za malý poplatek. Připomínána je i důsledná odluka církví od státu. K zajištění ekonomických funkcí musí být účelně zřízený stát adekvátně vybaven, což Bolzano řeší příslušnými návrhy daní. Kern připomíná, že Bolzanův utopický projekt – na rozdíl od jiných – nepožaduje uniformitu oblečení či bydlení, přičemž je přihlíženo k individuálním preferencím. Zmíněné platí také ohledně sfér cestování anebo zábavy. Ovšem vždy za předpokladu zachování patriarchálního předpokladu umírněnosti.

Závěrem představení reformního spisu *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) konstatujme, že utopické myšlení v českých (a moravských) zemí příliš zastoupené není.[1165] Utopii (Bolzano, 1932) lze ocenit jako jeden z mála, možná stále v podstatě jediný, pokus o původní český

[1159] Zjednodušeně jde o rozšíření Paretovy efektivnosti s širším využitím. Obvykle se hovoří o Kaldorově-Hicksově efektivnosti, kdy snížení blahobytu určitých subjektů může přinést větší efektivnost ekonomiky, pokud by subjekty, jejichž blahobyt se zvýšil, byly schopny alespoň teoreticky odškodnit subjekty, jejichž blahobyt se snížil. K čemuž náleží problémy Kaldorova a Hicksova kritéria kompenzací atd. Srov. (Boadway, Bruce, 1984).

[1160] S odkazem v rovině ekonomické např. na (Varian, 1975). K různým interpretacím spravedlnosti, nahlížené optikou sociální a politické filozofie srov. (Perný, 2021b).

[1161] S odkazem na (Varian, 1974).

[1162] Což (Kern, 2011) ilustruje např. tím, že Bolzanův stát přerozděluje prostředky z dědictví a darů, přičemž je však přitom zabráněno tomu, aby vznikl státní kapitalismus. Taktéž příslušné dotace v Bolzanově státě jsou periodicky upravovány v duchu zajištění rovnováhy a spravedlnosti.

[1163] Nicméně s výhradou spočívající v tom, že projekty Langeho, Lernera aj. operují se systémem průmyslové výroby a komplexní organizace továren. Bolzanovy návrhy odráží nižší technologickou úroveň. K tržnímu socialismu, resp. diskuzím o racionalitě a efektivnosti socialismu srov. (Sirůček, 2021d).

[1164] (Kern, 2011) zmiňuje např. Bolzanem navrhované státní intervence na podporu urychlení dodání produktů do sítě obchodních domů, s cílem zajištění kvality i ohledně zajištění přístupu výrobců do těchto domů, náznaky konceptu nákladových cen apod. S odkazy na kapitolu XIV. *Obchod* in (Bolzano, 1932, s využitím českého vydání 1934), u Kerna podle německého vydání *Das Büchlein vom besten Staate* z roku 1975 (Bolzano et. al., 1975) uváděného u Kerna pod jmenovkou Winter, E. (ed.).

[1165] Srov. (Perný, 2020). Srov. též (Machek, 2012), který mapuje českou prvorepublikovou utopickou beletrii, resp. zkoumá, jak se prvorepublikoví utopisté vypořádali s obsahem i formou pokusů o náčrt světa ideálního (utopie) anebo nejhoršího možného (dystopie). Diskutována jsou také díla tradičně považovaná za utopie (autorů jako K. Čapek, J. Haussmann, M. Majerová, J. Weiss aj.), které však konkrétní budoucnost nepopisují. Jedná se o alegorie či fantastické příběhy, využívající formu utopie. Např. J. Weiss figuruje mezi zakladateli české sci-fi – srov. fikci *Dům o tisíci patrech* (Weiss, 1928). Současně bývají např. in (Weiss, 1928) připomínány dystopické prvky a toto dílo řazeno k literatuře antiutopické – srov. (Pavlova, 2018). O dystopiích blíže uvažuje kapitola 5.

utopický systém. Systém ucelený, propracovaný, systematický, spočívající na relativně promyšlených ekonomických základech. Nejedná se o povrchní líčení utopického systému. Hlubší odůvodnění zásad tohoto systému u Bolzana neabsentuje, jako u vlastně všech dalších tuzemských pokusů. Bolzano svou utopii dolaďuje sice až do konce života, přičemž však reaguje spíše na podmínky a problémy 18. století. Proměny 19. století příliš nereflektuje. Nicméně je na místě zopakování nutnosti zasazení do historického kontextu, včetně zaostalosti poměrů hospodářských, sociálních i politických v Rakousku a jeho opoždění ve vývoji. Další omezení spočívá v tom, že v době publikování utopie (Bolzano, 1932) již šlo o historický dokument,[1166] který nepůsobil na Bolzanovy současníky ani na generace následné.

Pojednání *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) lze vyzdvihnout i jako první českou utopii ve smyslu spisu odborného, vědeckého a nikoli textu beletristického. K prvním beletristickým ztvárněním budoucího dokonalého světa v české literatuře je možné řadit povídku-fejeton S. Čecha uveřejněný roku 1870 v *Pokroku* pod názvem *Náčrtky z roku 2070.*[1167] Čech popisuje své probuzení v technické společnosti budoucnosti, se spoustou vynálezů, ale taktéž s emancipací žen a nekonzumovatelným uměním.[1168]

Určité aspekty budoucnosti líčí fejetony J. Nerudy, majícím ovšem blíže ke sféře verneovské sci-fi nežli k utopickým projektům ideálního světa. Ve fejetonu *Nevynalezený vynález* z roku 1869 přemýšlí Neruda o vynálezu, který by umožnil lidem létat. Zamýšlí se přitom nad společenskými úskalími vynálezu a odvozuje, že nakonec by stejně létání skončilo v rukou bohatých a chudý lid by nadále chodil pěšky.[1169] Fejeton *Zcela věrná zpráva o tom, jak to bylo 24. února roku 1972* napsal roku 1872. Předvídá např. létání balónem po Praze anebo to, že *Národní listy* ročník 112 vycházejí čtyřikrát za den a dvakrát v noci. Tudíž autor musí napsat šest fejetonů denně. I tímto předjímá motiv dramatického zrychlení denního rytmu. Prohození mužských a ženských rolí ironicky líčí fejeton *Za padesát let* též z roku 1872. Predikuje, že Praha v budoucnosti bude ovládána pouze ženami, vykonávajícími mužské profese. Muži bez ženského doprovodu budou zatýkáni. Ovšem stačí, aby před ženskou vojenskou jednotkou z kanálu vylezla malá německá myška ...[1170] Ve fejetonu z roku 1877 *Telefon a telegraf optický* Neruda volá po vynálezu televize a mobilního telefonu.[1171]

Další beletristické utopie se objevují před I. světovou válkou,[1172] a následně po této. Dodat lze, že na vydávání utopií se zaměřoval např. pražský vydavatel R. Rejman v edici *„charakteristických dokumentů k vývoji socialismu“ Utopia & Vita* v období 1926-46.[1173]

[1166] Srov. (Pešková, 1965) aj.
[1167] První knižní vydání in (Čech, 1899).
[1168] Za utopii obvykle bývá považován také *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce* (Čech, 1888), přičemž však jde spíše o alegorii a satiru nežli o uvažování o budoucnosti – srov. (Machek, 2012). Dílo (Čech, 1884) současně figuruje coby jedna ze zakladatelských próz české sci-fi, ke kterým náleží též verneovská novela *Život na Měsíci* (Pleskač, 1881) anebo parodie *Blankytný Broučkův host v Praze roku 1891* (Studnička, 1892).
[1169] Srov. (Adamovič, 2010).
[1170] Srov. (Neruda, 1877).
[1171] Srov. též (Adamovič, 2010).
[1172] Např. v podobě křesťansky zaměřených představ o ideálním světě, navrhujících podobný systém jako utopie socialistické, ale postavených na křesťanském základě. Prvorepublikové beletristické utopické počiny, resp. jimi projektované systémy člení (Machek, 2012) na systém socialisticko-komunistický, reformovaný kapitalismus, vědecko-technický, křesťanský, spiritistický, jiný, obecně antiutopický a systém neutopické budoucnosti. Se závěrem, že se všech případech jde o úvahy značně povrchní: *„Představy jejich autorů o dokonalé společnosti a*

Ohledně vzniku utopického myšlení v českých zemích – v širší interpretaci myšlení vědeckého i beletristického, včetně prolínání se sci-fi žánrem – bývá často skloňován právě B. Bolzano a taktéž A. Smetana a F. M. Klácel, které představuje kapitola 4. Zkoumány mohou být i souvislosti s revolučním rokem 1848. Následují autoři, které důvěra v možnosti vědy a techniky vedla ve druhé polovině 19. století k optimistickým projekcím budoucnosti (J. Arbes, J. Neruda). V kontextu nálad *„fin de siècle“* (epochy na přelomu 19. a 20. století se specifickými uměleckými styly a duchovní atmosférou) lze sledovat rezonanci apokalyptických a antiutopických (dystopických) představ (J. Maria, G. Meyrink, K. H. Strobl, O. Theer). Po I. světové válce nastupuje vlna varovné sci-fi (J. Čapek, K. Čapek, J. Haussmann, E. Vachek). Mezi světovými válkami 20. století utopická a dystopická literatura klesá na typ zábavné četby (K. Hloucha, T. Hrubý, Č. Charous, J. Müldner, J. M. Troska).[1174]

Diskutovat lze problémy spojené s literárními podobami utopií[1175] anebo prolínání prvků utopických a dystopických, jak naznačuje – v kontextu současných krizí, nestabilit a chaosu – kapitola 5. Rekapitulaci mapování sociálně-ekonomických dimenzí myšlení českých a moravských utopistů, včetně vazeb na teorie ekonomické, sociální či politické, resp. politické filozofie a ideologie, je věnován dlouhodobě připravovaný text (Šetek, Sirůček, 2023). Otevřená zůstává šíře vymezení kategorie utopického myšlení a utopistů,[1176] resp. precizace vazeb k českému ekonomickému myšlení.[1177] Což ale již přesahuje rámec práce o Bolzanovi.

---

budoucnosti jsou povrchním, i když osobitým smísením představ vyčtených ze slavných světových utopií a vlastního přemýšlení. Čeští utopisté nejsou schopní nebo nechtějí hlouběji promýšlet své utopie. Svůj systém jen zhruba načrtnou pomocí základních zásad (jejichž odůvodnění visí ve vzduchu) a raději se soustředí na určitý detail, který se pro ně stává zásadním a který řeší podrobně. Tím je často otázka budoucnosti českého národa a jeho státu, ale může jím být i otázka zdravé životosprávy. Těžko se proto v jejich knihách dají hledat vazby na dobové politické a sociální teorie“ (Machek, 2012, cit. dle https://www.researchgate.net/publication/326786856_Bajecne_nove_svety_Soucasnost_a_budoucnost_v_mezivalecne_ceske_utopicke_beletrii_Brave_New_Worlds_Present_and_Future_in_the_Interwar_Czech_Utopical_Fiction).

[1173] Prvním svazkem se stal text (Lafargue, 1926), druhým (Weitling, 1927), třetím *Duchovný komunismus* (Sabina, 1928) – utopie telegraficky představená v kontextu subkapitoly 4.2., čtvrtým (Lassalle, 1933) a po II. světové válce následovala reedice titulu (Lafargue et al., 1946).

[1174] K žánru negativní utopie v české próze druhé poloviny 20. století srov. (Hrtánek, 2004). Negativní utopií v české próze po roce 1989 se zabývá též kvalifikační práce (Jarina, 2013). Srov. též (Veselá, 2016).

[1175] K rozmanitosti utopií, rozlišování mezi utopickou formou (psaným textem či žánrem) a utopickým přáním (ve smyslu utopického impulsu) i politickou praxi, usilující o realizaci utopických vizí srov. (Jameson, 2005).

[1176] S možným zařazením J. A. Komenského – k jeho ekonomickým názorům srov. (Bažantová, 2003). Ovšem i P. Chelčického a představitelů husitského apod. hnutí (v podobě utopistického myšlení s anarchistickou orientací či revolučních komunistických idejí Tábora). Později lze utopické prvky identifikovat v myšlení různorodých myslitelů jakými byli J. F. A. Buquoy, dále Bolzanem ovlivnění A. Smetana a F. M. Klácel, propagátor dělnického družstevnictví F. L. Chleborád, představitelé radikální demokratů (K. Sabina, E. Arnold, J. V. Frič, K. Sladkovský). Zároveň se od poloviny 19. století formují utopistické koncepty literární reflexe ekonomických a sociálních problémů v pojednáních českého venkovského realismu B. Němcové anebo J. Arbese etc.

[1177] Jisté náznaky a zárodky českého ekonomického myšlení lze vystopovat od počátku 15. století s nástupem českého reformačního proudu (T. Štítný ze Štítného, P. Chelčický, J. Hus aj.), a to např. v souvislosti s problematikou lichvy. Srov. (Fuchs, Lisý, 2009), (Slavíčková, 2015).

3.3. Bolzanovo společenskokritické myšlení v proudu utopismu

„Mocní na sebe strhávají stále více moci, chytrými úskoky si postupně přisvojují bohatství celého národa ...“[1178]

„Utopie se rodí z krize společnosti, jsou pokusem racionálně či představivostí překonat nesnesitelnou přítomnost. Jejich předpokladem je akt rozhodného nesouhlasu s určitou historickou skutečností; vyrůstají z její morální a emocionální negace. V tom je jejich síla i slabost – jejich silou je vášeň rozchodu s dosavadními poměry, jejich slabostí praktická bezradnost při hledání cest k realizaci vysněného ideálu“ (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 150). *Doslov* J. Loužila pokračuje: „*Jinak tomu nebylo ani s jedinou novodobou českou utopií s Knížkou o nejlepším státě Bernarda Bolzana ...“* (dtto).[1179] Zasaďme spis (Bolzano, 1932) do proudu historie utopického myšlení, resp. jeho klasifikací.

Zarámovaní historické bylo zmíněno v kontextu předchozích kapitol, dodejme rekapitulaci Loužila, spojujícího vznik utopie (Bolzano, 1932) především s 20. léty 19. století. Přičemž dobu, *„která odráží Bolzanovo společenskokritické a sociálně utopické myšlení, charakterizují tři základní historické skutečnosti: 1. Velká francouzská buržoazní revoluce (1789) a na ní navazující války monarchické Evropy proti revoluci a proti Napoleonovi; 2. urychlený rozklad feudálních vztahů, počátky průmyslové revoluce a zrod proletariátu; 3. vstup procesu českého národního obrození do druhé etapy, vznik českého romantického nacionalismu“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 150).

Ve spise *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) autor *„naprojektoval racionálne zriadeny ... sociálny štát s prvkami sofokracie (rada starších), progresívnym zdanením ..., regulovanou ekonomikou (štát stanovuje ceny, mzdy, riadi obchod aj dopravu) a kolektívnym vlastníctvom (pôdy, dielní, manufaktúr, kníh či umeleckých predmetov)“* (Perný, 2020, s. 307).[1180]

Perný v charakteristice utopie (Bolzano, 1932) pokračuje: *„Ide o projekt relatívne autonómnych a kooperujúcich obcí, okresov, krajov, zemí aj štátov. Systém garantuje bezplatné zdravotníctvo ..., nájomné bývanie ..., výživu detí a ich vzdelanie ..., dôchodky; platí vedcov (s cieľom uľahčenia práce a zvyšenia výroby), vydáva knihy, stará se o rozširovanie uměleckých dieľ. V štáte je povinnosť pracovat a církev je odlúčená od štátu (zároveň projektuje náboženskú pluralitu) ...“* (Perný, 2020, s. 307).[1181] *„... za nejvyšší mravný zákon považuje všeobecné blaho ... Absolútnu rovnosť ale pokladá za nemožnú a nežiaducu ... Filozófiu dejín stavia na pricípe pokroku a prorokuje spojenie všetkých ľudí*

[1178] *„... a málo se starají o to, že ostatním jejich vinou chybějí – ne snad prostředky k vyšší, duchovní blaženosti, ne! – dokonce prostředky k zachování prosté živočišné existence, nejnutnější potrava, oblečení a ubytování. Ó strašný úpadku států, kdy je na bídě tisíců pracně budováno – domnělé – štěstí několika málo jednotlivců ...“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 148). Myšlenka, resp. citace je inspirována oddílem *Vybrané myšlenky z akademických řečí Bernarda Bolzana* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, zde s datováním exhorty 1810). K materialistickým aspektům koncepce Bolzana srov. (Seidlerová, 1963).

[1179] *„... která vznikla ve dvacátých letech 19. století“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 150).

[1180] S odkazy na (Bolzano, 1932, s využitím českého vydání 1981, s. 23, 102).

[1181] S odkazy na (Bolzano, 1932, s využitím českého vydání 1981, s. 56, 92, 49, 46).

v jeden všeobecný zväzok všetkých štátov … Autor se tiež venuje voľbe povolaní …, účelu majetku a peňazí …., cestovaniu … Odmieta: dedičné výsady …, trhovú anarchiu, zneužívanie strojov na akumuláciu kapitalu, pôžičky, privilegia a nadpráva" (tamtéž).[1182]

Podle (Perný, 2020) bývá společným znakem starších literárních utopií popis společenských zřízení do nejmenších podrobností. Aniž by byl poskytnut konkrétní plán, jak ideálního zřízení dosáhnout. Změna má nastávat v době osvícenství, kdy autoři již přicházejí i s konkrétními opatřeními na změnu – *„čím dostal utopizmus aj realistické kontúry (Rousseau, Morelly, Mably, Saint-Simon)"* (tamtéž, s. 81). Realistické kontury utopismu lze zdůraznit i u Bolzana, a to kontury zřetelnější, nežli bývá u utopistů obvyklé. Vztah utopického a realistického v díle Bolzana však může být diskutován i interpretován rozdílně.

Nicméně výtky ohledně *„neuvěřitelné naivity"*[1183] mnohých utopických konstruktů se na vizi Bolzana vztahují v míře menší nežli na projekty a fantazie jiné. Bolzano sice také místy zabíhá do podrobností při konstrukci účelně zřízeného státu, ovšem většinou nesklouzává ke směšnosti, která se u jiných utopií nezřídka nabízí. Bolzano přitom – na rozdíl od většiny jiných pokusů o návrh ideálu společenského zřízení – neopomíjí ekonomickou stránku, jak je připomínáno a dokumentováno předchozími subkapitolami. Nicméně v rovině silně utopické zůstává cesta k jeho ideálnímu státu, cesta nenásilná, reformní, cesta pokojné osvěty.

Utopická literatura (reprezentovaná např. Morem či Cabetem) bývá založena na vyprávění o blíže nespecifikovaném místě (typu města anebo ostrova), kde vládne sociální rovnost, spravedlnost a harmonie. *„Spoločným znakom je aj rozprávač a osvietený vizionár konkrétnej utopickej spoločnosti"* (Perný, 2020, s. 81). Bolzanova utopie ovšem není psána formou rozhovoru ani vyprávění či cestopisného románu, nejde o *„pouhou"* utopii literární.[1184]

Utopický žánr taktéž zpravidla obsahuje dvě složky – ostrou kritiku současného stavu a projekci ideální společnosti.[1185] *„Všechny utopie stavějí svou vizi dokonalé společnosti do protikladu k odpuzující skutečnosti své doby; obsahují tedy složku negativní, kritickou, a pozitivní, ideální"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 171). Kritika stávajícího uspořádání u Bolzana nechybí, nicméně není prvořadá. V kapitolách spisu *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) nechybí pasáže ohledně *„závad a poměrů v dnešních státech"*, na nichž jsou ilustrovány odlišnosti od státu účelně zřízeného – státu ideálního.

J. Loužil při hodnocení utopie (Bolzano, 1932) klade otázku ohledně pozitivní a negativní složky utopického myšlení – *„Která z nich je důležitější?"* (tamtéž, s využitím českého překladu 1981, s. 171). *„Zkoumání dějin utopického myšlení vede k závěru, že význam obou těchto složek se v průběhu času mění"* (dtto, s odkazem na jméno M. Šimečka).[1186] V době vzniku hlavních děl utopického socialismu měl připadat větší význam na složku sociálně

[1182] S odkazy na (Bolzano, 1932, s využitím českého vydání 1981, s. 123, 41, 22, 72, 57, 71, 98, 44).
[1183] Srov. např. (Nikodým, 2014).
[1184] (Přibáň, 2017) píše: *„Bolzanův spis O nejlepším státě sice patří žánrově mezi utopie, ale na rozdíl od raně moderního díla Thomase Morea bere mnohem vážněji potřebu sociální reformy a zaměřuje se především na odstraňování všech možných společenských nerovností a překážek, které si lidé vytvářejí ve vzájemném porozumění a soužití. Mnohem víc než renesanční literatuře se blíží moderním manuálům na změnu sociálních a politických poměrů, jejichž obsah určuje bída lidské existence ve stávajících podmínkách a možnosti jejího odstranění"* (cit. dle https://www.advojka.cz/archiv/2017/21/o-nejlepsich-statech).
[1185] S příkladem díla *Utopie* (More, 1516).
[1186] Srov. (Šimečka, 1963, 1967).

kritickou, kdy tato *„přispívala k diferenciaci vykořisťovaných mas a urychlovala třídní uvědomění proletariátu ...“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 171).[1187]

Za významný rys utopií bývá označován mravní étos,[1188] který u Bolzana nechybí. Loužil v závěru hodnocení spisu (Bolzano, 1932) konstatuje, že jeho utopický ideál v něčem přesahuje dokonce i skutečnost tehdejší socialistické přítomnosti – *„svými nároky na společenskou mravnost, na vztah občanů k práci, k spoluobčanům, společenským hodnotám a společnosti vůbec. A to zároveň znamená: svou vizí šťastného, vnitřně bohatého a ušlechtilého člověka budoucnosti “* (tamtéž, s využitím českého překladu 1981, s. 172).[1189] Což platí i pro dobu postsocialistickou, která se Bolzanovu ideálu opět vzdálila, včetně zániku hmotného zabezpečení všech občanů na základě společenského vlastnictví výrobních prostředků.[1190]

K dalším charakteristikám utopií bývají řazeny uzavřenost, kolektivismus, rovnostářství anebo také prolnutí soukromé a politické sféry.[1191] Kolektivismus a rovnostářství u Bolzana patrné jsou zřetelně, prolnutí soukromé a politické sféry již méně a uzavřenost Bolzanova světostátu zůstává značně diskutabilní.[1192]

Spis *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) bývá interpretován jako příklad racionalistické osvícenské utopie, která výrazněji nepřesahuje rámec myšlení 18.-19. století.[1193] Což je hodnocení možné, ale nikoli úplně přesné. Přehlédnuty by totiž neměly zůstat originální aspekty této původní české utopie. Bolzano na ni pracuje souběžně s koncipováním monumentálního *Vědosloví* (Bolzano, 1837b), přičemž existuje metodologická spojitost obou děl. Logické pojednání se stává teoretickou základnou pro zformulování základního mravního zákona o obecném blahu, jehož praktické uplatnění má přinášet spis utopický. Přičemž utopie představuje završení celého Bolzanova vědeckého díla. Obě práce spojuje snaha dovádět argumentaci do nejmenších detailů, aby nic nebylo opomenuto a aby na každý předpokládaný protiargument spis přinášel odpověď. Což utopické knize nepřidává na čtivosti. Na druhé straně kritické připomínky k vlastnímu konceptu ideálu obvykle součástí utopií nebývají.

[1187] V časech vítězství socialismu v podstatné části světa tomu má být – podle Loužilovy dobové interpretace – jinak. *„Kritická složka utopických děl zastarala, anebo aspoň pozbyla na aktuálnosti. O to zajímavější a podnětnější je konfrontace výsledků dosažených při budování socialistické společnosti s někdejšími utopickými sny“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 172). Otázkou zůstává význam negativní a pozitivní složky utopie ve světě po sebedestrukci tzv. reálného socialismu. Nabývá na aktuálnosti a významu opět složka kritická? Anebo se těžiště přesouvá k dystopiím, jak naznačuje kapitola 5.?

[1188] Srov. (Segal, 2012).

[1189] Přičemž závěrečná věta Loužilova *Doslovu* k utopii (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981) zní: *„To, co mohli Bolzanovi současníci odbýt mávnutím ruky jako lacinou fantazii, je pro nás podněcující anticipací a odpovědným úkolem“* (tamtéž, s. 172).

[1190] Aktuálnosti nepozbyly ani představy vztahu k práci, resp. povinnosti pracovat. Ve světle dystopických vizí antipráce a tzv. *„kapitalistického komunismu“*, kdy v (post)kapitalistickém tržním soukromovlastnickém systému (přičemž soukromé vlastnictví elit je maskováno nuceným sdílením neprivilegovaných) pracují roboti a lidé jsou placeni za nicnedělání tzv. nepodmíněným příjmem (ve skutečnosti podmíněným sociálním skóre na základě digitálního špiclování etc.) – srov. (Sirůček, 2019c, d aj.). Na aktuálnosti nabývá nutnost opětovného probuzení nadšení z práce, hrdosti na poctivou práci (a práci společensky potřebnou) i nadšení z budování sociálně spravedlivější budoucnosti. S obnovením víry, že se vyplatí poctivě a tvrdě pracovat a být v něčem užitečném opravdu dobrý. Což náleží k historickým úkolům skutečné levice, ale vlastně též i autentické pravice.

[1191] Srov. (Naxera, Stulík, 2012).

[1192] K zařazení Bolzanovy utopie v kontextu klasifikace utopií, resp. zda vůbec spis (Bolzano, 1932) naplňuje charakteristiky utopie srov. (Naxera, Stulík, 2012), (Novotný, 1982), (Perný, 2020) aj.

[1193] Srov. (Loužil, 1978b), (Palouš, 1994), (Pešková, 1965).

Podle (Doležalová, 2018) dílo (Bolzano, 1932) formou připomíná středověké teologické spisy, kdy autor vrší pozitivní výklad, námitky proti tomuto a vyvracení námitek.

Kořeny utopie *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) tkví v reálném životě, a tato náleží – alespoň zčásti, a zejména ve srovnání s obdobnými projekty a vizemi – k utopiím konkrétním. Alespoň částečně vychází z podmínek, které v době její vzniku platí a alespoň částečně ve společnosti existují předpoklady pro její realizování.[1194] Nicméně je nutné zopakovat, že pořád se jedná o utopii, o dílo nerespektující zákonitosti sociálně-ekonomického vývoje.

Spis (Bolzano, 1932) je sice utopický,[1195] nicméně není naivně fantazijní a nestaví vzdušné zámky jako většina utopií jiných. Ve srovnání s nimi česká utopie v určitých aspektech tkví pevněji v realitě a obvykle se neuchyluje k iracionálnímu snění a blouznění. Jako konkrétní a v něčem i realistické mohou být vnímány např. i názory o populaci.[1196] Také jinde, kde – coby osvícenský racionalista[1197] – Bolzano líčí význam výchovy a vzdělání, školský systém, výživu, odívání, bydlení a další záležitosti životního stylu občana ideálního státu. Zopakujme, že Bolzanovy utopické úvahy se vymykají tím, jakou pozornost věnují hospodářské stránce.

Rozšířenou *„legendu o Bolzanově utopičnosti“*, která nemá mít opodstatnění, však kritizuje (Vozka, 1937).[1198] Líčí Bolzana jako střízlivého reformního myslitele, který měl mít podobně jako utopista R. Owen živý zájem o hospodářskou realitu a být realistou. Vzhledem k odporu k sociálnímu parazitismu a důrazu na spravedlivé rozdělení majetku i spravedlnost pracovních důchodů je Bolzano dokonce Vozkou vyzdvihován a titulován jako: *„Největší předchůdce Marxe a Engelse“* (tamtéž, 17), a to ve smyslu prvního moderního socialisty.[1199]

Pojednání *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) přesto zůstává utopií. Bolzano nezkoumá zákonitosti společenského (ani ekonomického) vývoje[1200] a pouze neurčitě odkazuje na bližší či vzdálenější budoucnost. Spis je logický, nicméně spekulativní a zůstává značně odtržený od sociálně-ekonomické i politické reality. Neřeší otázku subjektu změn. Bolzano explicitně nesděluje, kdo má být nositelem změny sociálně-ekonomických poměrů ani jakou formou má

[1194] Konkrétní utopie stávající podmínky vývoje protahuje do budoucnosti a naznačuje možnosti dalšího směřování. Utopie abstraktní nerespektují fungování společnosti ani ekonomiky a jsou naprosto nerealizovatelné.

[1195] *„… Bolzanovy představy o obecném blahu, ideálním uspořádání státu, svobodě smýšlení, sen o evropské federaci všech států, chápání lidstva jako celku, respektujícího životní zájmy a vůlí částí tohoto celku, jsou nedostižným snem dodnes …“* (Šubrová, 2006, s. 124).

[1196] Srov. (Šubrová, 2006).

[1197] *„… tj. přisuzuje rozumu rozhodující a výlučnou roli v otázkách uspořádání lidské společnosti“* (Seidlerová, 1963, s. 49). Seidlerová přitom ale dodává: *„Gnoseologický racionalismus jako celek však Bolzano nepřijímá, zvláště tam, kde jsou z něho vyvozovány až subjektivně-idealistické závěry …“* (dtto).

[1198] *„Legenda o Bolzanově utopičnosti, hojně rozšířená, nemá věcného opodstatnění. Bolzano, duch krajně střízlivý, byl velmi dobrý znatel lidské duše a nadmíru bystrý sociolog. Znal dobře stinné stránky lidí i chyby společenských zřízení. Uvědomoval si dobře, že pronikavá přeměna společenská nemůže být dílem okamžiku, avšak příchod lepších řádů přece jen nepromítal do nedozírna. Bolzanovi nebylo nic tak cizí, jako pomyšlení, že by soudobé nesociální společenské zřízení mělo přetrvat staletí“* (Vozka, 1937, s. 16).

[1199] Srov. ocenění pojednání (Bolzano, 1932), která má být *„prodchnuta ideálem socialistickým …“* in (Wagenknecht-Jakeš, 1938, s. 248). (Berka, 1981c) cituje z jmenovaného článku: *„Naše dělnictvo může být hrdo, že prvá velká koncepce společenské organizace, vytyčená v počátcích nových dějin českých, byla prodchnuta ideálem socialistickým“* (tamtéž, s. 122). Připomenuto je i vyzdvižení zásluh Bolzana *„při výchově „celé naší pokrokové a svobodomyslné skupiny mládeže“ v období národního obrození“* (dtto) Z. Nejedlým ve svém programovém prohlášení *Vybudujeme Československou Akademii věd* – srov. (Nejedlý, 1952).

[1200] Dle (Berka, 1981d) je Bolzanova vize *„… nepodložená poznatky o reálných hybných silách společenského vývoje …“* (tamtéž, s. 493).

změna proběhnout. Všechny navrhované změny mají být důkladně projednány a schváleny *„všemi moudrými lidmi ve státě“*. Lze si dovodit, že nositeli změny mají být vzdělanci, kteří si jako první osvojí ideu nejvyššího mravního zákona, a začnou tuto prosazovat i ve veřejné sféře. Opatrný reformista a pacifista Bolzano neuznává rychlé a radikální změny, včetně revoluce. Správnou cestou ke spravedlivému společenskému uspořádání tudíž nemá být sociální převrat, nýbrž pozvolná cesta pomocí vzdělání, osvěty a mravní převýchovy lidí.

V marxistickém duchu 19. a 20. věku výše zmíněné shrnuje (Kolman, 1958): *„Nechápaje, že hybnou silou a hegemonem nadcházejícího velkého sociálního převratu se stane dělnická třída, v jeho době ještě neorganisovaná a neuvědomělá, skládal Bolzano své naděje jako pravý osvícenec hlavně ve vzdělance, v osvícené „vyšší“ stavy, podobně jako jiní utopičtí socialisté ...“* (tamtéž, s. 124). [1201] (Seidlerová, 1963) píše, že Bolzano *„nečeká ... nápravu společnosti od lidových mas, nýbrž od příslušníků „vyšších stavů“, proto přímo spojuje uvědomělost těchto vůdců a učitelů lidu s pokrokovostí státního zřízení ...“* (tamtéž, s. 81).

V. Čechák rekapituluje z marxistického hlediska společné jmenovatele Bolzanových názorů na společnost, její uspořádání a vývoj v gnozeologické rovině. *„V první řadě je to nepochopení významu dialektického myšlení – tak, jak se konstituovalo v německé klasické filozofii – pro poznávání společenské problematiky ... I když Bolzano zastával názor, že společnost se neustále vyvíjí, hledal zdroje tohoto vývoje, stejně jako kritéria jeho hodnocení, vždy v oblasti morální. Dalším limitujícím momentem (v gnozeologické rovině) Bolzanových názorů na společenskou problematiku byla skutečnost, že nebyl (ani zprostředkovaně) obeznámen s politickou ekonomií konce osmnáctého a počátku devatenáctého století. Je možno tak usuzovat proto, že se nikde v jeho díle nesetkáváme ani s pozitivní, ani s negativní reakcí na myšlenky či pracovní metody tehdejší ekonomie“* (Čechák, 1981, s. 487).[1202] Se závěrem: *„Tyto dvě skutečnosti jsou zřejmě příčinou, proč Bolzano není s to pochopit význam práce a praxe pro rozvoj společnosti, a to ani ve zmysticizované podobě, jak je chápala například německá klasická filozofie. Proto také úlohu hybných sil společenského vývoje v jeho koncepci hrají „morální principy““* (dtto).

Kritika třídní neuvědomělosti a mlhavé kritiky buržoazie[1203] in (Seidlerová, 1963) ústí v závěr o hlásání třídního smíru, resp. Bolzanově reformistickém kompromisnictví. Přičemž – dle Seidlerové – *„Bolzanova tendence ke kompromisům narůstá v průběhu let desátých. Je dost značný rozdíl mezi tónem některých tematicky obdobných kázání z r. 1809, 1810 na jedné a 1818 a 1819 na druhé straně. O dalším vývoji nejsme již tak přesně informováni, ale je jisto, že na přelomu let dvacátých a třicátých dochází u Bolzana k nové radikalizaci. V této době dokončuje svou státní utopii. Koncem třicátých let vychází jeho práce: „Über das Recht*

[1201] Kolman ovšem dodává, že Bolzano se neobracel pouze na vzdělance, nýbrž též i na lid. *„Bolzano ... soudil, že lid sám je hybnou silou svých vlastních dějin, a poukazoval na to, že lid také sám nese vinu (někdy ovšem jen částečnou) na útrapách, jež musí snášet“* (Kolman, 1958, s. 125). Apeloval i ohledně potřebnosti jednoty prostého lidu a přímo *„s revolučním pathosem“* (tamtéž, s. 126) přes *„hlavy mladých mužů ze zámožných rodin se Bolzano obracel k lidu s téměř nezastřenými výzvami k svržení otrockého jha ...“* (dtto). Pro změnu společenského řádu ovšem musí lid být vzdělaný, k čemuž má směřovat Bolzanem propagovaná osvěta. Stěžejní význam přikládá přesvědčování, nicméně *„přesto si jasně uvědomoval, že nový společenský řád nelze nastolit bez přinucení ...“* (tamtéž, s. 127). *„Bolzano však chápal donucení jen omezeně a neuvědomoval si, že je nezbytným ekonomickým a politickým prostředkem pro uskutečnění radikálních sociálních přeměn“* (dtto).

[1202] S odkazem např. na (Loužil, 1978b).

[1203] Na rozdíl od Bolzanovy kritiky feudálů, která je *„konkrétní a účinná ...“* (Seidlerová, 1963, s, 82).

...“,[1204] *navrhující pro okamžitou situaci opatření dosti radikální a připouštějící možnost ozbrojeného odporu ... Léta čtyřicátá jsou pak u Bolzana charakterizována opět vzrůstajícím odporem proti revolučním metodám“* (Seidlerová, 1963, s. 81-82).[1205]

K idealistickým a utopickým rysům náleží nereálná víra v harmonický řád světa, v němž má být předem zajištěno vítězství dobra a spravedlnosti. Bolzanův osvícenský optimismus je místy až křečovitý, neboť samotný Bolzano nemohl nevidět, že vítězství obecného prospěchu a porážka neoprávněných výhod a hrubé moci nejsou zdaleka tak jednoduché, jak by si přál. Vedle rysů utopických spis (Bolzano, 1932) obsahuje i moralizující apely a soudy a vytyčuje přísné etické požadavky. *„Bolzanova vize účelně uspořádané lidské společnosti budoucnosti ... má zjevně utopické rysy, k nimž navíc přistupují velmi přísné etické požadavky, jež jsou důsledkem moralizujícího postoje k životu jedince i společnosti“* (Berka, 1981d, s. 493).

Spis (Bolzano, 1932) lze interpretovat coby utopii horizontální. Představuje společnost, jakou by v budoucnosti mohla a měla být. Horizontální utopie nabádají čtenáře ke snaze o realizaci, a tím nabývají větší dynamiky. Často jsou vybudovány na chiliastickém základě.[1206]

Uveďme další pohled na to, zda Bolzana lze považovat za utopického socialistu. Na začátku kapitoly 3. je připomenuto hodnocení dle (Berka, 1981c), podle kterého Bolzanovy představy se *„nejvíce přibližují kritickoutopickému socialismu“* (tamtéž, s. 103). Jako přímo utopického socialistu interpretuje Bolzana (Kolman, 1958). (Seidlerová, 1963) věnuje představení Bolzana coby utopického socialisty celou kapitolu.[1207] Rozbor Bolzanových názorů má ukazovat, že *„je lze vcelku označit jako utopický socialismus“* (tamtéž, s. 118).

Seidlerová uvádí: *„Znalost literárních děl utopického socialismu a komunismu byla u Bolzana pravděpodobně větší než u kteréhokoli zdejšího současníka. Bolzanova vlastní utopie však vzniká dříve, než se podrobněji seznámil s moderními utopickými směry. Přes mnohé maloburžoazní rysy není možno označit Bolzanovo učení za maloburžoazní socialismus. Svým obsahem a formou patří Bolzanova práce do okruhu socialistických utopií 18. století. Nejblíže stojí asi Mablymu. Třídně vyjadřují Bolzanovy sociální názory zájmy plebejských mas prvních desetiletí 19. století, kdy v nich teprve začíná ostřejší diferenciace proletariátu a maloburžoazie“* (Seidlerová, 1963, s. 129).

(Seidlerová, 1963) sice Bolzanovy názory prezentuje v duchu utopického socialismu, ovšem v závěrečně rekapitulaci v politickém smyslu Bolzana řadí *„v podstatě k levému křídlu*

[1204] Míněna práce (Bolzano, 1838a) (pozn. PS).

[1205] Seidlerová přitom oceňuje ostře vyhraněný Bolzanův pohled na postavení lidu a formuluje závěr, že: *„Bolzano podává u nás první otevřenou kritiku existence třídní společnosti. Jeho kritika však zůstává teoretická. V řešení praktických, aktuálních otázek třídního boje nedostává se často ani tak daleko jako naše buržoazie“* (Seidlerová, 1963, s. 82).

[1206] Rozlišení na utopie horizontální a vertikální zohledňuje hledisko času a prostoru. Utopie vertikální se vyznačují bezčasovostí. Nejsou bezprostředně umístěny do budoucnosti. Ideální společnost zde bývá umístěna na místo, které ve skutečnosti neexistuje. Návrhy nejsou adresovány konkrétní době, ani konkrétnímu národu či nějakému jinému společenství. Jejich součástí není ani naléhavá výzva k uskutečnění vizí. Typem vertikální utopie může být např. *Utopie* (More, 1516) či *Sluneční stát* (Campanella, 1979). Srov. (Sousedík, 1992), který mezi utopie horizontální řadí též marxismus nebo úvahy J. A. Komenského in (Komenský, 1992).

[1207] *Kapitola IV Bolzano jako utopický socialista*. Seidlerová se pokouší *„zodpovědět tři otázky: 1. Jaké jsou literární vlivy na Bolzana v tomto směru a jaká byla jeho znalost socialistické a komunistické literatury, 2. jaké je Bolzanovo zařazení v proudu světových socialistických a komunistických snah, 3. tendencí které třídy nebo třídní skupiny je Bolzanovo učení výrazem“* (Seidlerová, 1963, s. 118).

buržoazních teoretiků" (tamtéž, s. 177). *„Vycházeje z kritiky současného státu, za jehož největší nedostatek pokládá nerovnost stavů a majetku, vytváří Bolzano představu ideálního státu ..."* (dtto).[1208] Ohledně ekonomických aspektů utopie (Bolzano, 1932) Seidlerová shrnuje: *„Stát je řídícím orgánem i v hospodářství, je vlastníkem půdy, výrobních prostředků ...*[1209] *i části spotřebních statků. Rozvoj výroby vůbec a strojová výroba speciálně nabudou tím netušených možností. Výroba je organizována státem ve větších podnicích. Produktivní práce je povinností občana. Odměňování se děje podle práce. Jednotlivec má neúplné právo na vlastnictví omezeného množství věcí, dědické právo neexistuje. Obchod a peněžnictví je v rukou státu. Výchova a výživa dětí se děje na státní útraty. Stát poskytuje také lékařskou péči občanům a zaopatření všem práce neschopným"* (tamtéž, s. 177-178).

Seidlerová utopii (Bolzano, 1932) zasazuje do historického kontextu, včetně dobové nevyhraněnosti třídních poměrů, neostrých hranic mezi vznikajícím proletariátem a maloburžoazii či *„kompromisností"* zdejší buržoazie. Z čehož má vyplývat nedůvěra samotného Bolzana *„v možnost uskutečnění jeho utopie v dohledné době ..."* (Seidlerová, 1963, s. 178). Seidlerová nalézá v Bolzanově koncepci maloburžoazní rysy,[1210] ovšem s vyústěním, že *„nelze Bolzanovo učení označit jako maloburžoazní socialismus, neboť Bolzanovi nejde o zachování malovýroby"* (dtto). I když dobově Bolzanova utopie žádný vliv neměla. a byla odmítnuta i Bolzanovými spolupracovníky, Seidlerová uzavírá: *„Přesto je možno říci, že i v oboru nauky o společnosti předběhl Bolzano současníky o celá desetiletí a vytvořil naší první a vlastně jedinou ucelenou socialistickou utopii"* (tamtéž, s. 179).

Ohledně maloburžoazního socialismu, resp. malovýrobního směru sociálně-ekonomického myšlení lze dodat, že (Seidlerová, 1963) za typického představitele maloburžoazního myšlení označuje J. Ch. L. Simonde de Sismondiho[1211] – *„... podstatou jeho doktríny, která je krédem maloměšťáctva proletarizovaného rozvojem průmyslu, je vrátit třídu nádeníků do třídy vlastníků. Sismondi, odmítaje strojový průmysl, snaží se restaurovat minulost; drobné hospodářství a nikoli drobné vlastnictví má u něho rozhodující význam ... To se u Bolzana nikde nestává. Bolzano svým nekompromisním požadavkem rozvoje společné dělby práce a strojové výroby geniálně vytušil směr vývoje a ve své utopii jej předběhl – neobrátil se k němu zády. Blíže se tedy Bolzano svým pojetím spíše francouzským utopistům 18. století, především Mablymu ..."* (tamtéž, s. 128).

[1208] *„Jeho stát je republikou, kde funkce parlamentu je nahrazena lidovým hlasováním. Volené samosprávné orgány jsou totožné s orgány státního aparátu. Občanům jsou přiznána základní občanská práva v běžné buržoazní formulaci ..."* (Seidlerová, 1963, s. 177).

[1209] K čemuž však připojuje v závorce následující slova: *„... (Z Bolzanovy formulace ne zcela prokazatelné) ..."* (Seidlerová, 1963, s. 178) (pozn. PS).

[1210] *„Maloburžoazní názory projevují se především v otázce vlastnictví, kde přes zásadu odměny podle práce dochází Bolzano k požadavku rovnostářského vyrovnání majetku. Zaostalost hospodářských poměrů vede u Bolzana k nevíře v možnost hojného uspokojování potřeb všeho obyvatelstva, proto hlásá nutnost asketického omezení a vyrovnání spotřeby"* (Seidlerová, 1963, s. 178). S uvedeným by šlo polemizovat, asketismus Bolzanův nemusel pramenit pouze z nevíry v možnost hojného uspokojování potřeb, nýbrž mohl mít kořeny hlubší. Přičemž ovšem samotný Bolzano se přitom *„ostře obrací proto náboženskému fanatismu, pobožnůstkářství ..., asketismu a sebetrýznění původních křesťanů ..."* (tamtéž, s. 110, s odkazem na exhorty z let 1816 a 1817). Ohledně Bolzanova konceptu vlastnictví Seidlerová uzavírá: *„Neaktuálnost Bolzanových názorů na vlastnictví se projevuje v nezájmu a lhostejnosti posluchačů k této stránce Bolzanovy koncepce"* (dtto).

[1211] K malovýrobní politické ekonomii, Simonde de Sismondimu i Leninově kritice srov. (Sirůček, 2022a).

V kapitolách 1. a 2. je ilustrováno, že v řadě ohledů, přičemž i v několika vědních oborech, Bolzano předběhl svou dobu.[1212] Což minimálně částečně platí také ohledně úvah sociálních, sociálně-ekonomických a politických. Zopakovat lze např. volání po sjednocování lidí a světa. Bolzano nastoluje i sociální otázku[1213] a žádá demokratizaci ekonomického života.

„Bolzano … opět předbíhá svou dobu a řeší sociální otázku v roce 1830, kdy byl spis již hotov v rukopise, více než třicet let před vydáním I. dílu Kapitálu Karla Marxe a 60 let před vydáním papežského okružního listu Rerum novarum!“ (Brabec, 1981, s. 332, s odkazem na Bolzano, 1932). *„Bolzano řeší sociální otázku, která se stala palčivou se vznikem a růstem dělnické třídy. Jako kněz bolestně prožíval ve své době, a zvláště v Praze, kde měl na očích bídu námezdného proletariátu, rozpor mezi křesťanským učením lásky a praxí, skutečným životem. To bylo zcela proti jeho ideálu „nejlepší církve“ i „nejlepšího státu““* (tamtéž, s. 335). *„Svou dobu předstihl Bolzano o celé století tím, že podobně jako zpříznění saint-simonisté propagoval demokratizaci hospodářského života. Neuspokojovala ho toliko politická demokracie, pouhá rovnoprávnost před zákonem, jejíž nedostatečnost a jednostrannost vystihl Anatole France ironisujícím paradoxem, že za režimu politické demokracie „zakazuje se spát pod mostem bohatým i chudákům““* (Vozka, 1937, s. 22).

Za pokrokové (leč nikoli pokrokářské)[1214] mohou být označeny Bolzanovy úvahy ohledně odstranění majetkové nerovnosti, o zrovnoprávnění žen a mužů tak, aby každý měl právo na práci anebo týkající se všeobecného volebního práva. Bolzano vytyčuje požadavek faktické rovnosti partnerů, zahrnující jak uplatnění ve veřejném životě a v povolání (kdy žena má mít stejné hlasovací právo jako muž, má i stejné právo na vzdělání), tak v povinnostech při výchově dětí. Z praktických důvodů navrhuje, aby synové dědili příjmení po otci, dcery po matce. Ohledně ženské emancipace lze dodat, že Bolzano své době vytýká, že se vrací k pohanskému názoru, podle něhož nemá žena žádná práva a je na světě pouze pro potěšení mužského pohlaví. Za předsudek Bolzano prohlašuje tvrzení, že žena nemá vlohy pro vzdělání a vědy. Žena je podle Bolzana vnímavá pro všechny základní hodnoty života v jeho pojetí, tj. pro moudrost, ctnost a blaženost, jako muž. Proto má také mít stejná práva. Moderní byly i jeho zásady, aby nemanželské děti netrpěly pro hřích rodičů a měly stejná práva apod.

Také jako sociální reformátor zůstává Bolzano osamocen. Striktně odmítá různá reformátorská hnutí, která se jej snaží zatáhnout do svých řad. *„Bolzano požaduje chudobu církve, kdežto reformátoři pouze znovurozdělení církevního majetku“* (Seidlerová, 1963, s. 115). Ke konci svého života se Bolzano kriticky staví *„proti socialistické a komunistické argumentaci, jakmile začne napadat náboženství obecně nebo katolictví speciálně a vychvalovat různé „komunistické“ náboženské sekty“* (tamtéž, s. 116). I proto je v tomto textu

[1212] Jiné úhly pohledu se ovšem mohou klonit k interpretaci, že dobu Bolzano nepředběhl, ale spíše v řadě ohledů *„zaspal“*. Připomenout lze např. Bolzanovu filozofii, mnohými považovanou již ve své době za zastaralou anebo Bolzanovo snění o jednom národě a jedné společné řeči Čechů a Němců, jak kriticky naznačuje kapitola 2.
[1213] V rámci problémů spojených s bouřlivým rozvojem industrializace a urbanizace byl původně používán termín otázka dělnická. O otázce sociální hovoří např. katedroví socialisté – srov. (Masaryk, 1898), (Procházka, 1898).
[1214] Srov. (Sirůček, 2016b).

používáno spíše označení Bolzana jako utopisty a vizionáře, a nikoli přímo utopického socialisty. Přičemž ovšem do historie utopického socialismu minimálně částečně náleží.[1215]

(Loužil, 1978b aj.) spis *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) označuje jako utopii věčného pořádku,[1216] s prvky utopického socialismu (např. odměňování podle vykonané práce) i utopického komunismu (odměňování podle potřeb, vize internacionalizace apod.). Podle (Šimečka, 1963) je Bolzanův nadtřídní humanismus slučitelný se socialistickými myšlenkami i se socialismem křesťanským. Zopakovat a zdůraznit je nutné, že Bolzano nežádá úplnou majetkovou (a vlastnickou) rovnost, nýbrž omezení křiklavých majetkových rozdílů. Volá po široké demokratizaci a reformách ekonomiky, politiky, výchovy, morálky či životního stylu.

Bolzano přitom akceptuje ideu soukromého vlastnictví jako kořenu zla a konfliktů ve společnosti.[1217] Což lze ilustrovat slovy vypravěče R. Hythlodaia v Morově *Utopii*: *„… mně se zdá, že všude tam, kde trvá soukromé vlastnictví a kde všichni všechno měří penězi, stěží může kdy nastat, aby byl stát zřízení spravedlivé a prospěšné. Ledaže bys myslil, že tam je zřízení spravedlivé, kde se právě nejlepších věcí dostává lidem nejhorším, nebo tam že je šťastné, kde se úhrn statků rozděluje mezi nepatrný počet občanů a ti jsou vybaveni všestrannými výhodami, zatímco ostatní žijí v naprosté bídě“* (More, 1516, s využitím českého překladu 2019, s. 47).[1218]

Loužil se pokouší o rekapitulaci kritiky utopie (Bolzano, 1932) optikou socialismu vědeckého – marxismu, s využitím zejména *Manifestu komunistické strany* (Marx, Engels, 1848). Odmítá možné spojování Bolzanova projektu s *„páterským socialismem“*, kterému by nahrával Bolzanův moralismus či rezidua asketismu. (Marx, Engels, 1848, kapitola III.

[1215] Srov. (Loužil, 1978b), (Novotný, 1982), (Perný, 2020), (Pešková, 1965), (Seidlerová, 1956), (Šetek, 2008b, 2011a), (Šimečka, 1963), (Vozka, 1937), (Winter, 1933) aj.

[1216] Resp. věčného řádu – *„Z typologického hlediska lze Knížku o nejlepším státě nejspíš přiřadit k utopiím věčného řádu (J. Szacki) nebo ke koncepcím racionalistického socialismu (V. P. Volgin) – jako většinu utopií, jejichž filozofickou základnou je osvícenský racionalismus 18. století“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 164). Srov. (Szacki, 1971), (Volgin, 1928, 1931).

[1217] Což odmítají liberální, resp. neoliberální interpretace – *„Zatímco ekonomie vnímá vznik vlastnictví jako přirozenou reakci na omezenost zdrojů našeho světa, a tedy odstranění konfliktu o tyto zdroje, Morelly a někteří jiní socialisté vzácnost nerespektovali nebo odmítali“* (Nikodým, 2014, s. 35).

[1218] Kniha první utopie (More, 1516, s využitím českého překladu 2019) pokračuje: *„V této souvislosti uvažuji u sebe o velmi rozumných a neobyčejně vážných zařízeních Utopijských. Ti řídí stát tak malým počtem zákonů a přitom tak výhodně, že u nich jednak osobní zdatnost má plnou váhu, jednak však při majetkovém vyrovnání všichni mají všeho v nadbytku. A když k těmto jejich mravům z druhé strany přirovnám tolik národů, které vždy hledí pořádat jiné, ač žádný z nich sám nikdy nebyl dost spořádán, u nichž každý to, čeho nabyl, nazývá svým soukromým vlastnictvím, u nichž tak veliké množství zákonů, denně narůstajících, nijak nepostačuje k tomu, aby kdo získal nebo uhájil nebo od cizích rozlišil to, co každý jednotlivec nazývá svým, čehož snadným důkazem jsou ony nekonečné rozepře, vytrvale se rodící právě tak jako nikdy se nekončící – o tom tedy když u sebe uvažuji, začínám být spravedlivější k Platónovi a méně se divím, že odmítal navrhnout jakékoli zákony lidem, kteří se odvraceli od takových zákonů, podle nichž by se o výhody dělili všichni stejně. Věru bystře předvídal tento velmi rozvážný muž, že je jen jedna jediná ona cesta k veřejnému blahu, totiž vyhlášení majetkové rovnosti. A pochybuji, že se toho blaha kdy může dosáhnout tam, kde jednotlivci mají soukromá jmění. Vždyť když u jistých národů každý hledí pro sebe uchvátit, co jen může, mohlo by být hmotných statků sebevětší bohatství, a přece si je celé mezi sebou rozdělí několik jednotlivců, kdežto ostatním bude ponechána bída. A bezmála se stává, že spravedlivě by byli jedni hodni osudu těch druhých, protože boháči jsou hrabiví, ne- šlechetní a neužiteční, naproti tomu chudáci jsou mužové skromní, prostí a každodenní přičinlivostí zasloužilejší o celek než o sebe samy. Proto jsem pevně přesvědčen, že se statky nemohou nijak správně a spravedlivě rozdělit a že nelze lidské poměry šťastně uspořádat, leč úplným odstraněním soukromého vlastnictví; naopak, dokud to zůstane, zůstane vždy u daleko největší a daleko nejlepší části lidí soužení a neuniknutelné břemeno chudoby a bídy. I když připouštím, že jí lze poněkud ulehčit, přece tvrdím, že úplně ji odstranit nelze“* (tamtéž, s. 47-48).

Socialistická a komunistická literatura, část 1. *Reakční socialismus* a) *Feudální socialismus*) píší: *„… Jako šel páter vždy ruku v ruce s feudálem, jde i páterský socialismus ruku v ruce s feudálním. Není nic lehčího než dát křesťanskému asketismu socialistický nátěr. Což nehorlilo křesťanství také proti soukromému vlastnictví, proti manželství, proti státu? Což nehlásalo místo toho dobročinnost a žebrotu, celibát a umrtvování těla, klášterní život a církev? Křesťanský socialismus je jen svěcená voda, kterou páter kropí aristokratův vztek“*.[1219] Tato charakteristika na Bolzana nesedí. Leč náboženský rozměr Bolzanova díla zůstává zřetelný.

Loužil taktéž odmítá Bolzanovo přiřazování k *„maloměšťáckému socialismu“*, pro které by mohla hovořit představa občanů ideálního státu jakožto zemědělců a řemeslníků. Programové cíle *„maloměšťáckému socialismu“*,[1220] a to *„… při zachování starých vlastnických poměrů … byly však Bolzanovi naprosto cizí“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 168). Za stejně nemožné považuje přiřazení utopie (Bolzano, 1932) k socialismu *„německému aneb „pravému““*, neboť tento se *„pokoušel „přeložit“ reálné bojové požadavky francouzského proletariátu do jazyka pojmové dialektiky německé idealistické filozofie.*[1221] *Třídní zápasy francouzského proletariátu Bolzano nechápal a německou idealistickou filozofii odmítal“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 168- 169).[1222] Odmítána je konečně též příbuznost Bolzana s *„konzervativním aneb buržoazním socialismem“*,[1223] *„který v podstatě navrhoval jen administrativní reformy na půdě kapitalistických výrobních poměrů“* (tamtéž, s. 169).

Z pohledu dle (Marx, Engels, 1848) tedy zbývá jen příslušnost ke skupině *„kriticko-utopický socialismus a komunismus“*.[1224] Loužil konstatuje: *„Ani sem se ovšem nedá*

[1219] Cit. dle https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1848/manifest/ch03.htm#s451.

[1220] *„Cechovní organizace průmyslu a patriarchální hospodářství na venkově …“* (Marx, Engels, 1848, kapitola III. *Socialistická a komunistická literatura*, část 1. *Reakční socialismus* b) *Maloburžoazní* socialismus, cit. dle https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1848/manifest/ch03.htm#s451). Srov. (Sirůček, 2022a).

[1221] *„Celá práce německých literátů záležela výhradně v tom, že. se snažili uvést nové francouzské ideje v soulad se svým starým filosofickým svědomím, anebo spíše osvojit si francouzské ideje ze svého filosofického stanoviska“* (Marx, Engels, 1848, kapitola III. *Socialistická a komunistická literatura*, část 1. *Reakční socialismus* c) *Německý aneb „pravý“ socialismus*, cit. dle https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1848/manifest/ch03.htm#s451).

[1222] *„Jako zcela absurdní by Bolzano musel odmítnout abstraktní polemiku „pravého“ socialismu proti buržoazně demokratickým institucím, které bylo v Čechách stejně jako v Německu třeba teprve vybojovat“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 169).

[1223] *„Jistá část buržoazie by ráda odpomohla sociálním neduhům, aby zajistila trvání buržoazní společnosti. Sem patří ekonomové, filantropové, humanitáři, oprávci pečující o blaho pracujících tříd, organizátoři dobročinnosti, členové spolků proti týrání zvířat, zakladatelé abstinentních spolků, pokoutní reformátoři nejrozmanitějšího druhu. Tento buržoazní socialismus byl vypracován dokonce v celé systémy … Pravého svého výrazu nabývá buržoazní socialismus teprve tehdy, když se stává pouhou řečnickou ozdobou“* (Marx, Engels, 1848, kapitola III. *Socialistická a komunistická literatura*, část 2. *Konservativní aneb buržoasní socialismus*, cit. dle https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1848/manifest/ch03.htm#s451) (pozn. PS).

[1224] *„Skutečně socialistické a komunistické systémy, systém Saint-Simonův, Fourierův, Owenův atd., se objevují v prvním, nevyvinutém období boje mezi proletariátem a buržoazií … Vynálezci těchto systémů vidí sice protikladnost tříd i působení rozkladných živlů uvnitř panující společnosti samé. Nevidí však u proletariátu samostatnou dějinnou iniciativu, nevidí žádné jemu vlastní politické hnutí. Protože vývoj třídního protikladu jde ruku v ruce s vývojem průmyslu, nemohou tito lidé ani najít materiální podmínky osvobození proletariátu a hledají sociální vědu a sociální zákony, které by tyto podmínky vytvořily. Místo společenské činnosti má nastoupit jejich osobní vynalézání, místo historických podmínek osvobození podmínky vysněné, místo ponenáhlého organizování proletariátu ve třídu organizace společnosti podle jejich receptu. Budoucí dějiny celého světa se pro ně redukují na propagaci a praktické uskutečňování jejich společenských plánů. Jsou si ovšem vědomi, že v těchto svých plánech hájí hlavně zájmy pracující třídy jako třídy nejvíc trpící. Proletariát pro*

Bolzanova Knížka o nejlepším státě zařadit beze zbytku. Jistě nepodstatná je skutečnost, že sám neužíval pro označení své koncepce termínů „socialismus“ či „komunismus““ (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 169). Možná až tak nepodstatnou ale není … *„Ze vzpomínek jeho osobního lékaře Wißhaupta víme, že Bolzano byl svými nepřáteli z komunismu obviňován; Augustin Smetana naopak Bolzana nazval socialistou s úmyslem prokázat mu úctu a obdiv“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 169).[1225]

„S francouzskými a anglickými utopisty se Bolzano shoduje v tom, že má na zřeteli – sice ne proletariát, avšak vykořisťovanou a utiskovanou část společnosti …[1226] *I on usiluje svým způsobem o formulaci společenských zákonů. Nejsou to ovšem vědecké zákony společenského pohybu …, nýbrž spíše právní normy a mravní postuláty. In on se domnívá, že lze vymyslet organizaci a instituce „nejlepšího státu“, že je možná ryze rozumová konstrukce ideálního uspořádání společnosti …*[1227]*“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 169).

Přičemž lze diskutovat, zda Bolzanův *„nejvyšší mravní zákon“* je opravdu čistě humanistickou koncepcí. Mírou všech věcí je sice člověk a smyslem společenské organizace pak pozemský prospěch. *„Avšak východiskem Bolzanových úvah není reálný člověk, jeho empiricky zjišťované potřeby a tužby, nýbrž jeho racionalistický koncept, za kterým se skrývá sekularizovaný křesťansko-asketický ideál člověka“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 169). *„Skutečný člověk je Bolzanovi příliš „smyslný“ (tj. egoistický); proto např. nadřazuje všeobecnému hlasování lidu (který má sklon ke „smyslnosti“) rozhodnutí rady starších (reprezentantů „rozumu“)*[1228]*“* (tamtéž, s. 170).

Pro Bolzanův přístup nejenom k uspořádání nejlepšího státu, ale i k jeho fungování je příznačné přesvědčení osvícenského racionalismu ohledně optimistické fikce *„vševědoucího společenského rozumu“*. Včetně *„nevysloveného předpokladu, že společnost (její představitelé na všech úrovních) disponuje absolutním věděním, že vše ví, o všem má přehled, a proto může v každém okamžiku objektivně rozhodnout o tom, co je správné …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 170). *„… samo fungování této nejlepší organizace je založeno na tichém předpokladu, že společnost disponuje absolutním rozumem, že vše ví,*

---

ně existuje jen jako třída nejvíc trpící“ (Marx, Engels, 1848, kapitola III. *Socialistická a komunistická literatura*, část 3. *Kriticko-utopický socialismus a komunismus*, cit. dle https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1848/manifest/ch03.htm#s451).

[1225] Srov. (Wißhaupt, 1850). Srov. též (Vozka, 1937) aj.

[1226] *„… Ovšem jak jejich, tak jeho projekt slibují přinést blahobyt a štěstí všem …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 169).

[1227] *„… je-li nám jen známa více či méně neměnná přirozenost lidských bytostí, které ji mají vytvářet, a nejvyšší mravní zákon, kterým se přitom mají spravovat“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 169). Loužil pokračuje: *„Lze-li však takto racionálně sestrojit projekt dokonalého státu, je zřejmé, že je to neodvolatelný ideál, norma, o které se nediskutuje. Nepřekvapuje proto, narážíme-li v Bolzanově utopii na autoritativní rysy …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 169).

[1228] Srov. kapitolu II. *O zákonodárství* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934). Přičemž lze diskutovat i demokratičnost rozhodování – *„Všeobecné hlasování či usnesení rad starších nás nesmí zmást; jejich úkolem není nalézt relativně nejprospěšnější kompromis mezi různorodými zájmy jednotlivců a jejich skupin, nýbrž prosadit uplatnění nadosobní a nadčasové pravdy mravního zákona“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 170) (pozn. PS).

má o všem přehled, že je s to v každý okamžik přesně říci, jaký má ten který občan vlastnosti a schopnosti, k čemu se hodí, jakou si zaslouží odměnu či trest atd.“ (Loužil, 1978b, s. 125).[1229]

Loužil uzavírá: *„Autoritativní a moralistní rysy spojují Bolzanovo společenské myšlení, jeho sociální teorii, jednak s teoretickým radikalismem osvícenské racionalistické filozofie, jednak s domácí tradicí josefinského etatismu s jeho pokrokovými, avšak byrokratickými reformami shora“* (Loužil, 1978b, s. 125).[1230]

K řazení Bolzana mezi utopické socialisty je možná dodat následující. Kriticky důležité je přesnější vymezení termínů, počínaje samotným označením socialista. Pokud akceptujeme velmi široké vymezení, tak dobově mohli být za socialisty považováni všichni, kdož usilovali o zlepšení postavení znevýhodněných vrstev obyvatelstva.[1231] Tedy vlastně (téměř) každý, kdo se kriticky stavěl proti kapitalismu a liberalismu. V tomto ohledu Bolzano socialistou byl.

Kritérium socialistické utopie lze vymezit konkrétněji, pokud jako základní charakteristiku socialistické budoucnosti uvažujeme vlastnictví výrobních prostředků v rukou státu či kolektivu spojené s případným zrušením soukromého vlastnictví.[1232] V tomto ohledu Bolzano socialistou byl také. S připomenutím, že společenský charakter vlastnictví výrobních prostředků příliš nezdůrazňuje, resp. přesněji, že tento z jeho vizí vyplývá spíše implicitně.[1233]

Utopie *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) naplňuje i většinu principů, ke kterým se většina socialistů různých odstínů hlásí. Podle (Heywood, 1994) k základním principům politické ideologie socialismus náleží kolektivismus s důrazem na význam pospolitosti, spolupráce, společenské třídy, rovnosti a společenského vlastnictví. U Bolzana – s jeho nadtřídním humanismem – absentuje pouze důraz na význam společenské třídy, především dělnické. Ovšem častá socialistická víra v existenci jednoho společného lidstva u Bolzana přítomna je. U dalších principů je však na místě připomenutí, že mohou být, a také bývají, rozdílně interpretovány. Ohledně cesty k socialismu má Bolzano blíže k socialismu evolučnímu, včetně důrazu na pozvolnost a nenásilnost navrhovaných společenských reforem.

Politologické knihy upozorňují na širokou škálu teorií a tradic socialismu. V kontextu socialismu jako politické ideologie A. Heywood považuje za lepší *„hovořit o „socialismech“ než o „socialismu““* (Heywood, 1994, s. 92).[1234] Rozlišovat lze různé proudy – např. také

[1229] Jako názorný příklad Loužil uvádí Bolzanovu zásadu, že *„pro záchranu života občana není v nejlepší společnosti žádná oběť dost velká, leda že by musil být obětován jiný život stejně cenný“* (Loužil, 1978b, s. 125) – ohledně určování ceny života konkrétních osob srov. kapitolu IX. *Péče o zdraví a život* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934). Obdobně *„připisuje Bolzano občanům nejlepšího státu schopnost oceňovat mravní způsobilost jejich spoluobčanů pro výkon různých funkcí atd.“* (Loužil, 1978b, s. 125).

[1230] *„V Bolzanově sociálně-politickém myšlení … doznívá tradice josefinského etatismu s jeho byrokratickými reformami shora, U Bolzana je ovšem stát tolik co společnost, prakticky pak sdružení či spolek obcí do značné míry samosprávných – tedy opak osvícené absolutní monarchie s jejím tuhým centralismem“* (Loužil, 1978b, s. 125).

[1231] Srov. (Scheicher, 1884).

[1232] I v tomto smyslu mezi novodobé české socialistické utopie lze řadit práce J. Hellera. Utopický žánr reprezentuje *Pohádka o samosprávném socialismu v socializujícím se světě* … z roku 2014 (https://nestalinsky-marxismus.webnode.cz/news/j-heller-pohadka-o-samospravnem-socialismu-a-socializujicim-se-svete-/). Jedná se o vizi samosprávného socialismu, podloženou studiemi v čele s (Heller et al., 2011).

[1233] Srov. (Loužil, 1978b aj.), (Seidlerová, 1963).

[1234] Heywood počátky socialismu nespojuje s Platónem ani Morem, ale jeho kořeny – obdobně jako u ideologií liberalismu a konzervatismu – váže k 19. století. Ve smyslu *„negativní reakce na sociální a ekonomické podmínky, které v Evropě zplodil sílící průmyslový kapitalismus“* (Heywood, 1994, s. 92). Vznik socialistických

socialismus utopický, socialismus demokratický a socialismus křesťanský.[1235] *„V Čechách křesťanský socialismus vyrůstal z osvícensko-bolzanovského podhoubí rakouského reformního katolicismu a vyvíjel se pozvolna*[1236]*“* (Řeháková, 2019, s. 155-156).

Tato monografie se přiklání k interpretaci Bolzana spíše právě v souvislosti s proudy socialismu křesťanského,[1237] než k jeho jednoznačnému přiřazování k utopickým socialistům hlavně typu Saint-Simona, Owena, Fouriera, ale v menší míře i Cabeta či Morellyho.[1238] Seidlerová píše, že: *„Bolzanovy sociologické názory možno od doby jejich vzniku označit za utopický socialismus“* (Seidlerová, 1963, s. 117), přičemž řadí utopii (Bolzano, 1932) do okruhu socialistických utopií 18. století. A nepřehlíží náboženský rozměr celého Bolzanova díla, resp. Bolzana jako teologa, představeného kapitolou 1. Bolzano některé dobové práce utopického socialismu a komunismu znal, leč stavěl se *„proti socialistické a komunistické argumentaci, jakmile začne napadat náboženství obecně nebo katolictví speciálně a vychvalovat různé „komunistické“ a náboženské sekty ...“* (Seidlerová, 1963, s. 116).[1239]

(Perný, 2020) Bolzanovu vizi ideálního světostátu řadí mezi utopie globální – *„... utópia času, utópia večného poriadku, jako vyvrcholenie dejín, teda v kontexte filozofie dejin ide o globálne naplnenie univerzálnej harmónie ... svetové bratrstvo (Cabet), ideálny světostát (Bolzano) ...“* (tamtéž, s. 16). *„Ak bola utópia definovaná jako stav vecí, v ktorých je všetko perfektné, tento pojem môžeme rozšíriť na kontexte topos (miesta) a času. Časť utopistov opisuje naplnenie mierového zjednotenia ľudstva a globálnu harmóniu jako završenie filozofie dejín (Kant, Saint-Simon, Fourier, Owen, Cabet, Bolzano ...)“* (tamtéž, s. 22).

Vraťme se k výše připomenuté charakteristice projektu (Bolzano, 1932) ve smyslu utopie věčného řádu[1240] v duchu (Loužil, 1978b aj.). *„Mezi utopie věčného řádu spadá Bolzanův projekt proto, že vychází z nevysloveného předpokladu, že je možno dospět čistě rozumovou cestou k ideálnímu a jednou provždy platnému uspořádání společnosti“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 165).[1241]

---

idejí úzce souvisel s novou třídou průmyslových dělníků, kteří strádali v prvních fázích industrializace. Poprvé měl být vlastní termín socialismus použit ve Velké Británii v roce 1827.

[1235] Srov. (Řeháčková, 2019) se zmínkami o křesťanských socialistech (o kterých se mělo mluvit v 19. století), resp. křesťanských sociálech (o kterých má hovořit historiografie současná).

[1236] Na rozdíl od Moravy a českého Slezska, kde křesťanský socialismus měl zaznamenat vývoj úspěšnější a příznivější – jak je zmíněno v kapitole 4. s odkazem na (Řeháková, 2019).

[1237] Srov. *Sociologickou encyklopedii*: *„Mezi průkopníky křesťanského socialismu v Rakousku se řadí B. Bolzano ...“* (cit. dle https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Katolicismus_sociální).

[1238] Srov. (Perný, 2020).

[1239] S odkazem na (Seiler, 1843).

[1240] Též utopie věčného, neměnného stavu (ale také utopie filozofické, racionalistické aj). Jde o utopie, které nepopisují cesty ani výpravy, nýbrž koncepty založené na určitých sociálních hodnotách a konkrétních institucích. Autoři kritizují fungování stávajících společností a projektují společnost fungující na principech přirozeného stavu, různě interpretovaného. Cílem je dosažení ideálního stavu, a to ve jménu přírody, boha či rozumu. V určitých ohledech k utopiím věčného řádu lze ale přiřadit většinu utopií. Srov. (Perný, 2020, 2021b).

[1241] *„Naše dosavadní státy byly špatné proto, že jejich zákonodárci neznali – anebo znali, ale nerespektovali – neměnnou lidskou přirozenost a stejně neměnné mravní zákony, jimiž se lidé musejí řídit. mají-li dosáhnout ve vzájemné harmonii blahobytu a štěstí. Nyní, ve věku rozumu, se lidem konečně otevřela možnost uvést státní zákony v soulad s věčným řádem přírody. Lze-li však takto racionálně zkonstruovat ústavu „nejlepšího státu“, je zřejmé, že dosud nevstoupila v život jen proto, že lidé žili v předsudcích a nevědomosti“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 165).

(Szacki, 1971)[1242] pracuje se členěním na utopie místa, utopie času, utopie věčného řádu (např. ve smyslu království nebeského), utopie řehole a utopie politiky (s plány na společenskou reformu).[1243] Bolzano má náležet k utopiím věčného řádu tím, že si nenárokoval okamžitou změnu společenských poměrů podle svého návrhu. Spíše měl usilovat o otevření debaty, o důkladné promyšlení a kritické zhodnocení návrhů odborníky a o pomalou přípravu celé společnosti prostřednictvím prozatímních opatření na změnu poměrů. Bolzano přitom neusiloval o rychlé změny, nýbrž o proměny pozvolné, tak aby se žádný člen ideální společnosti necítil poškozen. Pro skutečné změny společenského uspořádání má být nezbytný všeobecný souhlas. Taktéž bylo výše dokladováno, že Bolzano nevěřil v univerzální recepty ohledně optimálního společenského uspořádání platné pro všechny země a všechny stadia vývoje. Každý stát považoval za jedinečný – vždy má ovšem platit, že zvolené uspořádání by mělo všem občanům přinášet více dobrého nežli špatného. Přičemž špatné nelze nikdy zcela vymýtit, neboť bývá často důsledkem lidské přirozenosti. Přes konstatované poznamenejme, že spis *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) plány na společenskou reformu obsahuje a také proto má minimálně blízko i k utopiím politickým.

J. Loužil v *Doslovu* in (Bolzano, 1932, s využitím českého vydání 1981) připomíná různorodost novodobých utopií, se závěrem, že jejich obecně uznávaná typologie neexistuje. Přičemž Bolzanovu sociální utopii zařazuje takto: *„Knížka o nejlepším státě nepochybně není utopií času …;*[1244] *rovněž není utopií místa …*[1245] *Bolzanovi je už cizí i oblíbená představa izolované městské společnosti či venkovské komunity …;*[1246] *rezignuje proto i na literární formu imaginárního cestopisu či putování. Ač je autor Knížky o nejlepším státě katolickým knězem, je jeho koncepce zcela světská, pozemská, i když ne ateistická …*[1247]*“* (tamtéž, s. 163).

Při rekapitulací intepretací pojmu utopie a utopismus in (Perný, 2020, s. 17) spis *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) figuruje jako příklad definice *„kulturologicko-umenovední“* (společně s díly T. Mora, T. Campanelly, F. Bacona či É. Cabeta). Jedná se o interpretaci utopií ve smyslu uměleckého textu (či architektonického plánu). Bolzanova utopie však klasickou utopií literární[1248] není, tudíž minimálně částečně může náležet též do skupiny utopií ve smyslu konkrétního plánu na společenskou reformu – v souvislosti s Perného *„sociálně-filozofickou a politologickou“* definicí utopie a utopismu. Tyto utopie mají mít podobu politických pamfletů, manifestů, filozofických spisů, pedagogických spisů, deklarací a revolučních výzev. (Perný, 2020) sem Bolzanův spis neřadí a uvádí jej jako příklad

[1242] (Szacki, 1971) při členění utopií zmiňuje taktéž kategorie eskapické a heroické. K eskapickým utopiím řadí úniky od skutečnosti ke snům o lepším světě – kdy důsledkem není žádný příkaz o lepší svět bojovat. Utopie heroické reprezentují *„sny spojené s programem a příkazem činnosti“* (tamtéž, s. 28).

[1243] S příklady prací G. B. Mablyho, É. G. Morellyho či J. J. Rouseaua, F. N. Babeufa – srov. (Perný, 2020).

[1244] *„… tj. chilliastickou vizí spravedlivé společnosti, kterou uskuteční daleká budoucnost (v tomto smyslu jako utopie Enfantinova, Mercierova, Wellsova aj. …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 163).

[1245] *„… umísťující dokonalý stát na neznámý ostrov apod. (jako utopie Morova, Baconova, Cabetova aj.)“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 163).

[1246] *„… (jak se s ní setkáváme u Campanelly. Komenského, ale i u Fouriera. Owena aj.)“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 163).

[1247] *„V tomto směru pokročil Bolzano nejen za Andreae či Komenského, nýbrž dospěl dokonce dál než jeho současník Saint-Simon, který ještě považoval za nutné opřít svůj ideál dokonalé společnosti o jednotnou ideologii „nového křesťanství““* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 163).

[1248] *„Klasické literárne utópie … obsahujú následujúce fenomény: vyčlenený priestor (topos), sebestačnosť, mimočasovosť, vybudovanie města (urbánny utopizmus)“* (Perný, 2020, s. 18, s odkazem na Aínsa, 2007).

utopického románu (podávaného různou formou). Tato monografie se kloní k tomu, že dílo (Bolzano, 1932) má blíže ke spisu filozofickému, politologickému, sociálně-ekonomickému či politickému projektu (a utopii politické) než k románové utopii, resp. uměleckému dílu.[1249] S čímž koresponduje důraz na ekonomickou dimenzi Bolzanova díla, kdy (Perný, 2020) přesahy *„… do filozofie, sociológie, ekonómie, politológie, filozofie práva …“* (tamtéž, s. 17) zdůrazňuje právě v souvislosti se sociálně-filozofickým a politologickým pojetím.[1250]

V rámci klasifikace utopií lze Bolzana přiřadit k reprezentantům evolučního typu projektované sociální transformace, kteří usilují o dosažení harmonie. Z hlediska filozofie dějin náleží Bolzano do skupiny přístupů optimistických, které neumisťují tzv. zlatý věk[1251] *„do minulosti (dejinní pesimisti jako Rousseau, Morelly) …“* (Perný, 2020, s. 20), nýbrž *„do ďalekej budúcnosti (dejinní optimisti jako Saint-Simon, Bolzano, Cabet a Owen) …“* (dtto).

Z čehož má vyplývat taktéž vztah utopií k civilizaci. Jedna část utopistů zdůrazňuje roli vědy napomáhající sociálnímu pokroku (technooptimista Cabet aj.), druhá volá po návratu k přírodě (Morelly) a třetí část utopismu je – výše zmíněná – utopie věčného pořádku, *„ktorá se nachádza v ideologickej nadstavbe všetkých utopických projekcií …“* (Perný, 2020, s. 20).[1252] Kam bývá řazen i Bolzano. Pod čtvrtý okruh utopií Perný řadí *„ontologické a gnozeologické otázky, viažuce se na ideálne bytie človeka …“* (tamtéž). Bolzanova vize naplňuje také další znak utopií v podobě stanovení hodnotových kritérií pro obyvatele projektované společnosti, s čímž souvisí i preferovaný, resp. propagovaný životní styl, kdy *„… u … Bolzana žijú obyvatelia asketickým a zdravým životom …“* (tamtéž).[1253]

Zopakovat je však nutné, že spis *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) sice podrobně, místy i detailně, líčí uspořádání a život obyvatel ideálního státu, ale přesto – na rozdíl od utopií literárních – nezabíhá až do takových detailů[1254] jako např. románová utopie (Cabet, 1840). Bolzano se spíše soustředí na detailní argumentaci s cílem odpovídat na každý možný protiargument svých návrhů. Znovu připomeňme i odlišnou formu podání Bolzanovy utopie, kdy se nejedná o fiktivní cestopis, o román, ani o formu rozhovoru, s vypravěčem apod.

Podle historického členění utopií Bolzano spadá mezi utopisty 18. a 19. století[1255] a bývá jmenován mezi osvícenskými utopisty. *„Po utópiach raného novoveku (More, Campanella, Bacon) je chronologicky ďalším dôležitým obdobím 18. storočie, obdobie osvietenstva, veku*

[1249] Srov. (Sirůček, 2020b).

[1250] Jak je shrnuto v úvodu monografie, Perný vedle zmíněných dvou pojetí uvažuje ještě o antropologickém rozměru utopií – *„utópia ako normatívny spoločenský ideál ukotvený v ľudskom vedomí a univerzálny produkt myslenia, teda projev kolektívnej pamäti ľudstva (túžby po spravodlivosti, harmónii a dokonalosti). Existuje vo všetkých kulturách a náboženstvích, čo dokazuje aj prítomnosť Zlatého veku … a metafyzickej predstavy posmrtného života v západnej i východnej kultúre“* (Perný, 2020, s. 18).

[1251] Srov. (Perný, 2020).

[1252] Perný pokračuje: *„Je mimo zmyslového světa, vo sfére ideí … V osvietenskej utópii večného poriadku vládne večný rozum …“* (Perný, 2020, s. 20). Ohledně utopií věčného pořádku Perný odkazuje na (Szacki, 1971).

[1253] Obdobně jako u T. Campanelly. T. More zase preferuje *„racionálny hedonizmus, kdeže je hlavním zmyslom jeho utopického projektu šťastie“* (Perný, 2020, s. 20). Srov. (Campanella, 1979), (More, 1516).

[1254] Důraz mnohých utopistů na *„detailní líčení vnitřní organizace ideální společnosti (podle míry představivosti autora) …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 171) je z proletářských pozic kritizován za to, že vyvolával *„v rodícím se dělnickém hnutí … falešné iluze“* (dtto) a sváděl k sektářskému dogmatismu.

[1255] Podle (Perný, 2020) jde o utopismus 18. a 19. století, zahrnující osvícenství, romantismus a realismus. S příklady utopických socialistů i pokusů o realizaci utopických projektů (Morelly, Mably, Fourier, Saint-Simon, Owen, Cabet).

rozumu …“ (Perný, 2020, s. 120). *„V 18. storočí sa utópie prvýkrát usilujú, a na konci tohoto storočia sa im to vďaka revolučným podmienkam aj podarí, implementovať do sociálnej reality …“* (dtto).[1256] *„Francúzsky právny a politický utopizmus vrcholí ideológmi revolúcie a v 19. storočí utopickým socializmom (Saint-Simon, Fourier, Cabet)“* (tamtéž, s. 122).[1257]

J. Loužil při zasazení Bolzanovy vize do proudu utopického myšlení hovoří o filozofické základně v podobě osvícenského racionalismu 18. století. *„Bolzano přitom stojí nejblíže utopicko-komunistickým systémům Morellyho a Mablyho“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 164). Porovnejme spis (Bolzano, 1932) s osvícenskými utopisty, a to právě s francouzskými představiteli *„egalitárně přirozeně-právních teorií“* G. B. Mablym a É. G. Morellym.[1258] Oba volají po rovnosti lidí, kterou vnímají jako přírodní zákon.

Francouzský státovědec, encyklopedista a historik Gabriel Bonnot de Mably (1709 – 1785) v utopických úvahách vychází z toho, že politické záležitosti mají být uspořádány tak, aby přinášely člověku štěstí.[1259] Přitom odmítá, že štěstí spočívá v hromadění hmotných statků.[1260] Dochází k závěru o pokřivenosti stávajících zákonů,[1261] což by měl napravit stát a ukázat lidem správný způsob života,[1262] založený na rovnosti.[1263] Dobré zákony mají občany přiblížit rovnosti a tím zároveň i přirozenému stavu.[1264] Podle Mablyho společnost vznikla před soukromým vlastnictvím[1265] a může existovat i bez tohoto – a tedy bez majetkové nerovnosti

[1256] Podle (Szacki, 1971) utopismus osvícenský i francouzské revoluce (revoluční utopismus) náleží k utopím politiky.

[1257] (Putna, 2017) nabízí srovnání Bolzana s Lamennaisem. H. F. R. Lamennais (1752 – 1854) byl francouzský kněz, spisovatel, novinář, politik, filosof a politický i sociální reformátor, předchůdce liberálního katolicismu a křesťanské demokracie. Jeho nejznámější prací je vizionářská básnická próza (Lamennais, 1834). K utopickému rozměru díla Lamennaise, resp. jeho *„teologické obhajobě kolektivismu“* srov. (Perný, 2020). Putna uvádí: *„Bolzano a Lamennais se nám vyjevují dvěma póly katolického reformismu. Bolzano vychází z tradice osvícenské, Lamennais z duchovního prostředí romantického. Bolzano je silný v racionální analýze, Lamennais v citovém zaujetí. Bolzano doufá v „nejlepší stát“, který přijde „josefinisticky“ shora, Lamennais v tvůrčí, ano i politickou aktivitu lidu zdola. Bolzano protestuje, když jsou jeho kontroverzní spisy bez jeho vědomí tištěny v zahraničí, aby postavení své i svých žáků ještě nezhoršil, Lamennais jde neohroženě a nelítostně – i k sobě samému – pohledem upřeným výhradně dopředu k Budoucnosti, za svou pravdou!“* (Putna, 2017, s. 55). *„Lamennais není systematický utopista jako Bolzano, nepředkládá recepty, jak má ke změně dojít a jak má vypadat svět po ní“* (tamtéž, s, 54).

[1258] K rozboru jejich díla, odkazu, životu i zasazení do proudu utopického myšlení srov. (Perný, 2020).

[1259] *„Aby bylo možno posoudit, jaké zákony jsou pro společnost nejprospěšnější, je třeba poznat, k jakému štěstí příroda člověka povolala a za jakých podmínek mu dovoluje být šťastným“* (Mably, 1958, s. 9).

[1260] *„… štěstí spočívá spíše v nás samých než ve věcech, které nás obklopují. Rodí se z našeho způsobu myšlení a naprosto není zbožím, které kupci prodávají národům“* (Mably, 1958, s. 13).

[1261] *„Takřka všechny národy se staly oběťmi nerozumných zákonů, které si samy ustanovily“* (Mably, 1958, s. 18).

[1262] *„Stát může být šťasten pouze tehdy, když ukáže občanům správný způsob života, a že je zbytečné vydávat zákony, které jim přikazují, aby byli spravedliví, nezištní a dobročinní, jestliže se současně vydávají zákony, které probouzejí naši zištnost a nutně způsobují chyby“* (Mably, 1958, s. 24).

[1263] *„Rovnost musí přinést jen dobro, poněvadž spojuje všechny lidi, povznáší jejich duši a vychovává je v citech vzájemné náklonnosti a přátelství. Z toho vyplývá, že nerovnost přináší lidem jen zlo, poněvadž je ponižuje, pohoršuje a zasévá mezi ně různice a nenávist“* (Mably, 1958, s. 27).

[1264] *„Našim předkům učinila příroda rovnost zákonem a své záměry dala najevo tak zřetelně, že nebylo možno o nich nevědět. Nedala všem lidem stejné orgány, stejné potřeby, stejný rozum?“* (Mably, 1958, s. 29). Ze tzv. zlatý věk Mably považuje ten, který nezná soukromé vlastnictví. Spojuje jej s rovnostářskou antickou Spartou, kde bylo kolektivní vlastnictví půdy a právo využívat její plody. Srov. (Perný, 2020).

[1265] Lidé se nesdružují do společnosti kvůli ochraně soukromého vlastnictví, nýbrž proto *„… že byli nadáni společenskými vlastnostmi, a proto, že jejich potřeby je přiměly k vzájemné pomoci a ke vzájemným službám“* (Mably, 1958, s. 36).

ze soukromého vlastnictví vyplývající.[1266] Úplnou likvidaci soukromého vlastnictví však ve své době nepovažuje za možnou a navrhuje osvětovou činnosti spíše tlačit lidi k poznání, že kolektivní vlastnictví má být lepší. Chudí totiž nemají zatím být na uskutečnění idejí rovnosti připraveni,[1267] což by postupnými kroky měl řešit stát. Dobrá vláda má koncipovat zákony směřujícímu ke společnému majetku.[1268] Adekvátní zákony[1269] by přitom měly vést k redukci státu, k omezení jeho příjmů i výdajů.[1270] Omezení by se měla týkat i samotných občanů. Mably doporučuje zákony proti přepychu, omezení obchodu,[1271] agrární zákony, omezení nadměrné držby zemědělské půdy,[1272] omezení dědického práva aj.

Mably kritizuje merkantilismus a tržní imperialismus, přičemž predikuje negativní dopady tržní ekonomiky (extrémní nerovnosti, akumulaci majetku v rukou úzké skupiny, nárůst dluhů, chamtivost, omezenost zdrojů, nerovnost příležitostí anebo války jako důsledek expanze trhů). Kritizuje i vytváření umělých konzumních potřeb, podřízení všech aspektů společenského života tržní logice či odcizení.[1273] (Perný, 2020) upozorňuje na aktuálnost mnohých postřehů Mablyho – *„Tento na prvý pohľad nenápadný abbé identifikoval problémy, ktoré sa eště výraznejšie môžu ukázať už v blízkej budúcnosti“* (tamtéž, s. 137).

Po návratu k přírodě, k rozumným přírodním zákonům, volá francouzský osvícenský, resp. sociální filozof Étienne Gabriel Morelly (1717 – 1778).[1274] Pokrok Morelly vnímá jako všeobecný zákon přírody.[1275] Konvenční morálka má být plná předsudků a má vyvolávat dojem, že člověk je zlý a hříšný. Podle Morellyho se však lidé formují pod tlakem podnětů okolí, které probouzejí potřeby.[1276] Za neřest označuje Morelly lakotu,[1277] na které má být založena instituce soukromého vlastnictví, potlačující pohnutky náklonosti a obluzující

[1266] *„V spoločnosti, kde vládne pozemkové vlastníctvo a nerovnosť, nemôže žiadny sociálny poriadok vyhovovať všetkým. Spoločnosť je rpzdelená na triedy a tieto triedy majú antagonistické záujmy“* (Perný, 2020, s. 124, s odkazem na Mably, 1795, s. 38). Srov. (Mably, 1768).

[1267] *„Téměř v celé Evropě dosáhli tito lidé takového stupně ponížení a bídy, že by zakoušeli určitý odpor nebo stud a upadli by do rozpaků, kdyby měli být rovni s urozenými a bohatými“* (Mably, 1958, s. 48).

[1268] *„Keď ľudia nie sú zaujatí svojím bohatstvím, prepychom a pôžitkami, majú väčší záujem o verejný prospěch“* (Perný, 2020, s. 126).

[1269] Politika je vnímána především ve smyslu zákonodárných aktivit, kdy přirozené zákony mají být kodifikovány tak, aby byla nastolena ekonomická rovnost. Srov. (Jiras, 2019).

[1270] „*Umění zákonodárce spočívá v omezování potřeb státu a nikoli ve zvyšování důchodů, které usnadňují uspokojení jeho potřeb. Každý prostředek, vynalezený ke zvýšení státního přijmu nebo daní, je škodlivý“* (Mably, 1958, s. 57).

[1271] Mably nenáleží k utopistům, kteří zavrhují obchod a nahrazují jej přímým rozdělováním statků. Žádá však upravení a omezení dosavadních forem obchodu, obdobně jako např. J. J. Rousseau. Srov. (Seidlerová, 1963).

[1272] Navrhuje určit meze majetku každého občana a stanovit i rozsah vlastnictví půdy – srov. (Mably, 1958).

[1273] Srov. (Mably, 1958).

[1274] *„Nejjednodušší a nejkrásnější ponaučení přírody jsou neustále popírána běžnou morálkou a politikou“* (Morelly, 1958, s. 27).

[1275] *„Spoločenský pokrok je v súlade so zákonmi prírody a zároveň ide ruka v ruke s racionalitou a rozumom“* (Perný, 2020, s. 147).

[1276] *„Člověk nemá ani vrozené představy, ani vrozené sklony. V prvých okamžicích svého života je ve stavu naprosté lhostejnosti ke všemu“* (Morelly, 1958, s. 35).

[1277] *„Jediná neřest na světě, kterou znám je lakota. Všechny ostatní, ať je nazýváme jakkoliv, nejsou než odstíny a stupni této neřesti“* (Morelly, 1958, s. 39). Lakota má vést k chamtivosti a osobnímu prospěchu, přičemž k rozvinutí této neřesti přispívají předpoklady vytvářené společností. I osobní prospěch je tedy nutné vymýtit. Morelly věřil, že po odstranění tržních principů budou lidé spolu soutěžit o to, jak druhé udělat šťastnějšími.

rozum.[1278] Z konvenční společenské morálky posilující nerovnosti mají vycházet zákony chránící soukromé vlastnictví a podkopávající lidskou vzájemnost.

V pojetí Morellyho je cílem spravedlivé společnosti minimalizace zla, včetně potlačení lidských sklonů ke zlu. Po odstranění zdroje nesvárů – soukromého vlastnictví – má být opět možné žít v souladu s přírodou. Řešení je spojeno s přiblížením civilizace přirozeným zákonům.[1279] Morelly vyzdvihoval život indiánských kmenů, žijících v souladu s přírodou,[1280] přičemž *„zdůrazňoval, že u těchto kmenů je věcí cti, aby se pokládali za velké dle toho, jak jsou užiteční pro druhé a dobrovolně naslouchají radám starších“* (Nikodým, 2014, s. 33).

V práci *Zákoník přírody* (Morelly, 1958)[1281] je načrtnut projekt dokonalé společnosti,[1282] opírající se o tři posvátné základní zákony.[1283] První ruší soukromé vlastnictví.[1284] Druhý činí z každého občana veřejného zaměstnance, vyživovaného a vydržovaného na náklad společnosti. Třetí upravuje pracovní povinnosti – nabádá přispívat ke všeobecnému prospěchu podle svých sil, schopností a věku. Navrhované zákonodárství obsahuje základní zákony (upravující vlastnické vztahy), hospodářské zákony, zákony ohledně manželství a výchovy, zákony stanovující tresty (kterých však nemá být třeba díky novému uspořádání společnosti). Zákony rozdělují občany do skupin, z čehož vyplývá politický systém (kdy politické funkce se týkají pouze starších mužů). Projekt zahrnuje i zákony proti přepychu, upevňující soulad s přírodou. Život každého jednotlivce je pečlivě naplánován, s celou řadou omezení a regulí.

Navrhován je státní systém organizace vzdělávání, pomoci, solidarity a spolupráce. Produkty práce mají být přerozdělovány do jednotlivých obcí podle potřeb obyvatel, čímž má být posilováno bratrství a solidarita mezi komunitami. Společenská výroba má být přizpůsobená společenským potřebám, a proto nemá vznikat nadprodukce ani nedostatek. Navrhováno je kolektivní vlastnictví půdy, pod správou městské obce. Propracovanější ekonomické základy přitom chybí – bez soukromého vlastnictví a trhů má všechno jít samo.

[1278] Člověk má být skrze soukromé vlastnictví odtržen od přírody, která: „*Má lidi k tomu, aby na základě totožnosti citů a potřeb uznali rovnost svého stavu a práv a nutnost společné práce“* (Morelly, 1958, s. 37).

[1279] Komunismus v pojetí Morellyho je – coby spravedlivé uspořádání – dopředu určený, *„určila ho … samotná príroda …“* (Perný, 2020, s. 147 s odkazem na Šimečka, 1963).

[1280] (Nikodým, 2014) v rámci neoliberální kritiky utopického socialismu připomíná *„mýtus ušlechtilého divocha“*, jehož původ má být *„nutné hledat v socialistickém dělení na soukromé a společenské vlastnictví. I socialisté 20. století vycházeli z toho, že společenské vlastnictví předcházelo soukromému, protože v prvobytně pospolné společnosti nic jako soukromé vlastnictví neexistovalo. Z tohoto důvod poté považovali, a možná stále považují, společenské vlastnictví za přirozené, zatímco soukromé vlastnictví považují za důsledek sobectví zkažených jednotlivců, kteří si svou moc udržují pomocí zákonodárství“* (tamtéž, s. 32). Srov. (Justoň, 2010).

[1281] O autorství a vzniku díla datovaného 1755 (česky Morelly, 1958) panují pochybnosti. Některé interpretace skutečné autorství připisují osobám jako F. V. Toussaint anebo D. Diderot – srov. (Perný, 2020), (Zamarovský, 1961) aj. Práce samotná se skládá ze čtyř částí: 1) nedostatky obecných zásad politiky a morálky, 2) specifické nedostatky politiky, 3) specifické nedostatky morálky, 4) vzor zákonodárství v souladu s přírodou. Kritika stávajícího společenského řádu předchází nástinu konceptu řádu nového.

[1282] K principům náleží: právo a povinnost pracovat, redistribuce kolektivně vytvářených produktů práce, právo na existenční minimum (jídlo a ošacení pro každého z veřejných skladů), družstevní principy a kolektivní hospodaření na půdě, bezplatné bydlení, bezplatné zdravotnictví, zákony proti přepychu, kolektivní využití vynálezů ve prospěch celé společnosti a zásada *„každému podľa jeho potrieb a zásluh“* (Perný, 2020, s. 150).

[1283] *„Morelly naprojektoval model rurálno-komunistickej spoločnosti založenej na princípe každému podľa jeho potrieb, každému podľa jeho schopností“* (Perný, 2020, s. 144). Morelly projektuje společnost zemědělsko-řemeslnou a nepřehlíží přitom ani význam rodícího se průmyslu.

[1284] *„Nic ve společnosti nepatří jednotlivci a není jeho vlastnictvím leč předměty, kterých skutečně používá pro uspokojení svých potřeb, pro své potěšení nebo pro svou každodenní práci“* (Morelly, 1958, s. 106). Zrušeno je vlastnictví nad rámec potřeb, které je možné zneužít k vykořisťování jiných.

(Seidlerová, 1963) ohledně srovnání Bolzana s jinými utopisty zdůrazňuje, že společenská teorie Bolzanova není *„teorií přirozeného řádu, jak je tomu u Morellyho ..., Fouriera ..., Cabeta ... a částečně i Mablyho, i když Mably nesdílí teorii o dokonalosti přirozeného člověka ...“* (tamtéž, s. 122). *„Mablymu se zato přibližuje v osvícenském názoru, že společenský řád nezrušuje lidská práva, neboť člověk nemůže být zbaven rozumu a vlastní svobody ... Bolzano se tedy ve filosofii dějin přiklání spíše k pojetí Voltairovu ...“* (dtto).[1285] *„Jak pro všechny ostatní, tak i pro Bolzana platí, že racionalismus je základním tónem socialistických idejí předmarxovského období“* (dtto). *„Právě tak jako např. Morelly klade proti sobě rozumný a nerozumný řád ..., i Bolzano věří, že rozumný řád musí být zjištěn a dedukován ...“* (dtto).[1286]

(Seidlerová, 1963) nalézá další shodu mezi utopisty 16. – 18. století v tom, že má pro ně být *„typické splynutí svou tradic – antické a raně křesťanské“* (tamtéž, s. 122-123).[1287] *„Také názor, že hlavní chyba dosavadní společnosti je ve způsobu rozdělování, plynoucí z nemožnosti poznat skutečné zákonitosti národního hospodářství, je typická skoro pro všechny utopisty“* (tamtéž, s. 123).[1288] *„Z toho pak plyne moralistní hledisko Bolzanovo i s oním asketickým odstínem, typickým např. pro Mablyho, který shodně s Bolzanem soudí, že lidské štěstí roste se zmenšováním potřeb ...“* (dtto). Bolzano společně *„s Morellym ... a Mablym hájí společné (státní) vlastnictví půdy, i když se v této otázce dostává dále než Mably, který požaduje dočasné přidělování půdy pro obdělávání jednotlivcům, kdežto Bolzano pouze sdružením. Mably je Bolzanovi vůbec velmi blízký svou snahou postupnými reformami dojít k co nejdokonalejší rovnosti majetku ...“* (dtto).[1289] I v závěrečném resumé Seidlerová opakuje, že Bolzanova socialistická utopie patří svým obsahem do 18. století a *„nejblíže stojí asi ... Mablymu“* (tamtéž, s. 178).

J. Loužil při komparaci utopií Bolzana, Morellyho a Mablyho zdůrazňuje jejich osvícensko racionalistické fundamenty, kdy zmíněné utopie již *„nejsou fantastické cestopisy či alegorické povídky, nýbrž střízlivé projekty organizace společnosti ve shodě s rozumem a přírodou“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 164).[1290] Bolzanův racionalismus se – *„vzhledem k celkové zaostalosti Rakouska a rostoucímu tlaku katolické restaurace“* (dtto) – má však projevovat *„opatrněji a také konkrétní návrhy jeho Knížky o nejlepším státě jsou umírněnější ...“* (tamtéž).[1291] V kontextu řazení všech zmíněných utopií

[1285] Na jiném místě Seidlerová píše: *„Nejenom v otázce původní společnosti blíží se Bolzano voltairovskému pojetí, ale především v obsahu historiografie ...“* (Seidlerová, 1963, s. 52). Přitom hledá u Bolzana „*náběhy k historické práci na materialistickém základě ... Bolzano požaduje, aby dějiny líčily hlavně život velké většiny obyvatelstva, jeho materiální a duševní pokrok ... Bolzanovo pojetí dějin tedy není ani teologické ani biologizující ...“* (tamtéž, s. 53, s poznámkou o srovnání s pojetím A. Smetany v duchu Smetana, 1848).

[1286] Srov. (Perný, 2020).

[1287] *„Na jedné straně Platonův „komunismus“ a na druhé straně „komunismus“ křesťanské občiny je oblíbenou argumentací té doby ... Jeví se to výrazně u Campanelly, Morellyho, ale daleko později i u Cabeta, který pokládá komunismus za realizaci morálních požadavků křesťanství ... a Bolzana“* (Seidlerová, 1963, s. 123).

[1288] *„Najde se u Mora, v podobné formulaci jako u Bolzana u Morellyho ... i Mablyho ... a v překvapivě shodné formě u Cabeta ...“* (Seidlerová, 1963, s. 123).

[1289] Na jiném místě (Seidlerová, 1963) píše: *„Právě to, že Mably není důsledným komunistou ..., sbližuje ho se socialistou Bolzanem“* (tamtéž, s. 128). Ani Bolzana tak Seidlerová za komunistu nepovažuje a neoznačuje.

[1290] *„Morelly vypracoval přímo soubor zákonů, jimiž se měla spravovat dokonalá společnost. Podobně postupuje i Bolzano“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 164). Srov. (Morelly, 1958).

[1291] *„... avšak ani on ... neutíká do vědomé utopie, do ideálního snu, nýbrž popisuje organizaci („ústavu“) „nejlepšího státu“, která je podle jeho přesvědčení realizovatelná“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 164-165).

k utopím věčného řádu je připomenuto, že: *„Morelly a Mably ještě směšovali přírodní a společenské zákony“* (tamtéž, s. 165).[1292] O Bolzanovi Loužil uvádí: *„Zákonodárný rozum-příroda encyklopedistů se mu musil jevit jako příliš naturalistický. Bolzano stavěl ještě rozum (nejvyšší mravní zákon) proti přírodě (lidským sklonům a vášním). Neoprostil se tedy zcela od křesťanského dualismu ducha a těla“* (dtto).[1293]

Morelly i Bolzano odmítají soukromé vlastnictví. *„Morelly sice výslovně a opětovaně, avšak vyjímá z něho kromě předmětů osobní spotřeby i řemeslné nářadí, tedy výrobní prostředky …“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 165). Bolzano sice odmítá soukromé vlastnictví pouze implicitně, *„tedy méně jasně, avšak ve věci samé mnohem radikálněji: vlastnictvím jednotlivce se nemůže stát nic, co může kromě něho použít ještě někdo další …“* (tamtéž, s. 165-166).[1294] Loužil uvedené nespojuje s důsledností autorů, ale odkazuje na změněnou hospodářskou zkušenost doby, kdy koncepty byly formulovány.[1295]

Obdobně jako Morelly a Mably v 18. století klade i *„Bolzano (spolu s většinou utopických socialistů 19. století) velký důraz na rozdělování; byly to tedy především systémy spotřebního socialismu a komunismu. Organizaci a zejména rozvoji materiální výroby věnovali všichni jen malou pozornost“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 166). *„Všichni podléhali fikci, že k zajištění dostatku jejich utopických společenství postačí přerozdělení dosavadního společenského bohatství“* (dtto). S čímž je možné spojovat určité asketické rysy morálky občanů ideálního státu, prostotu životního stylu i důraz na skromnost a střídmost. Bolzano sice nesdílí *„krajní požadavky Morellyho (např. na uniformitu oblékání) a počítá výslovně s mírnými rozdíly v zámožnosti a blahobytu občanů …, jsou i pro něho „důležitější ctnosti než hmotné statky““* (tamtéž).[1296]

S Morellym a Mablym Bolzana sbližuje i *„převažující zájem o otázky uspořádání dokonalé společnosti jako státu; i jemu jde spíše o politické než o sociálně ekonomické řešení“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 166). Politické zřízení však Bolzano projektuje demokratičtěji – *„požaduje naprostou politickou rovnost všech občanů, rovnoprávnost mužů a žen a zásadní volitelnost a odvolatelnost všech funkcionářů státu“* (dtto).[1297]

[1292] *„Morellymu byla např. přírodním zákonem zásadní rovnost všech lidí a z ní plynoucí nepřípustnost soukromého vlastnictví, tedy – komunismus. Morelly usiloval svým utopickým spisem o to, aby si lidé uvědomili nerozumnost poměrů, v niž se porušením tohoto zákona ocitli, a obnovili stav, k němuž příroda od prvopočátku směřovala“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 165). Srov. (Morelly, 1958).

[1293] *„Avšak na druhé straně se ostře rozešel s dogmatickou křesťanskou mravoukou tím, že svůj nejvyšší mravní zákon nespojoval s bohem, nýbrž přiznával mu jakousi metafyzickou platnost, nezávislou jak na lidské, tak i na božské vůli“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 165). Loužil dodává: *„Ano, tento mravní zákon je (jako všechny čistě pojmové pravdy) závazný i pro boha a platil by, i kdyby boha nebylo!“* (dtto).

[1294] Srov. kapitolu X. *O majetku* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[1295] *„V polovině 18. století, kdy psal svůj spis Morelly, bylo pracovní nářadí ještě bezprostředně spjato s osobou pracujícího, naproti tomu Bolzanova utopie vzniká již v období rozvinuté manufakturní výroby a na prahu první průmyslové revoluce“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 166).

[1296] S Loužilovým dodatkem, *„že ctností je Bolzanovi smysl pro potřeby celku, nikoli nějaké samoúčelné sebezdokonalování“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 166).

[1297] Oproti Morellymu, *„jehož pojetí státu se vyznačuje silně patriarchálními rysy. Politická práva u něho mají jen muži jako hlavy rodin, volby jsou nahrazeny mechanickým střídáním a řada důležitých funkcí je obsazována na doživotí“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 166). Srov. (Morelly, 1958).

Ohledně střízlivosti má Bolzano blíže Mablymu.[1298] *„Ani jeden ani druhý nejsou nějací od skutečnosti odtržení entuziasté, či dokonce fanatici a sektáři. Střízlivě a věcně zkoumají možnost lepšího uspořádání společnosti a doufají, že zdravý lidský rozum – jednou – jejich důvody pochopí a uskuteční. Oba se spoléhají především na rozum státníků, a očekávají řešení shora"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 166-167).

Následující subkapitola srovnává Bolzana-utopistu s utopií *Cesta do Ikarie* (Cabet, 1840), kdy Cabetovo *„sugestivní beletristické líčení šťastného a harmonického života utopické Ikarie rozvíjí – ačkoli pochází až ze 40. let 19. století – … myšlenky Morellyho a Mablyho"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 167). Její Bolzanovo souhlasné přijetí je podle Loužila dalším potvrzením vnitřní spřízněnosti Bolzana s Morellym a Mablym.

Ohledně Bolzanových současníků – velkých utopistů 19. století Saint-Simona, Fouriera a Owena – konstatuje J. Loužil, že s nimi *„má už Bolzano jen velmi málo společného"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 167). *„Především ho od nich odlišuje, v jeho neprospěch, nedostatek smyslu pro dynamiku průmyslové velkovýroby a moderního proletářského hnutí"* (dtto). Ovšem na straně druhé *„předčí Bolzano … Saint-Simona a Fouriera, v otázce vlastnictví; oba jmenovaní se totiž pokoušejí reorganizovat společnost při zachování soukromého vlastnictví"* (dtto).[1299] Owen již má překračovat Bolzanův obzor.[1300] Bolzano tak měl *„zůstat v podstatě uzavřen v hranicích utopického myšlení 18. století …"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 167).[1301]

Spis (Bolzano, 1932) není pouhým kompilátem osvícenských idejí, nýbrž tyto originálně přesahuje a představuje svébytný, původní a systematicky ucelený utopický systém.[1302] S osvícenskými utopiemi Bolzana spojuje racionalismus, včetně formulací rozumových důvodů, proč hledat ideální model společenského uspořádání. Taktéž volání po společenské rovnosti.[1303] Nicméně i ve zmíněném se Bolzano vymyká. Ve srovnání např. s Morellym je Bolzano, který neusiluje o smazání všech majetkových rozdílů, méně rovnostářský.

Důležité zůstává etické zakotvení Bolzanova díla. Bolzano nesdílí bezbřehý optimismus osvícenců ohledně lidské povahy a přirozenosti a nevěří, že stačí pouhé nastolení zákonů

[1298] *„Mably se od Morellyho neliší věcně, nýbrž pouze větší střízlivostí"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 166).

[1299] *„Důležitější než Saint-Simon sám jsou pro Bolzanovu koncepci Saint-Simonovi žáci Bazard a Enfantin, kteří doplnili koncepci svého učitele o požadavek zrušení dědického práva. (Tento požadavek přešel i do Komunistického manifestu …)"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 167). Srov. (Marx, Engels, 1848).

[1300] Což Loužil vysvětluje tím, že Owenovy *„utopické projekty již vyrůstají ze sociálních a ekonomických poměrů plně rozvinuté průmyslové revoluce"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 167). Srov. (Sirůček, 2015).

[1301] Loužil zde uvádí, že *„ač prokazatelně četl koncem 40. let některé spisy Weitlingovy, jeho třídně proletářské a revoluční stanovisko nezanechalo v jeho vlastním utopickém díle žádnou stopu"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 167-168). Srov. (Weitling, 1987).

[1302] Srov. (Jiras, 2019).

[1303] Nacházet lze řadu – některých již výše zmíněných – podobností s utopickými projekty Mablyho a Morellyho. Vedle obecných osvícenských idejí regulace soukromého vlastnictví anebo odluky církve od státu Bolzano sdílí odpor k peněžním spekulacím či přebujelému obchodu. Podobný může být kult skromnosti a ctnosti, který vyznává i Mably, Bolzano ovšem neopovrhuje tolik penězi. Morelly, obdobně jako Bolzano, brojí proti přepychu a luxusu, nicméně Bolzanovy návrhy nejsou zdaleka tak přísné a uniformní – např. ohledně oblékání (není jednotné) nebo stravování (není společné) apod.

blízkých zákonům přírodním. O přírodním ani přirozeném[1304] řádu ostatně Bolzano nehovoří – vše poměřuje obecným blahem v duchu nejvyššího mravního zákona. Nepřehlédnutelný je výchovný a vzdělávací rozměr jeho utopických názorů, včetně stěžejního důrazu na vzdělání.

Unikátní je především Bolzanova schopnost pochybovat o svých návrzích, formulovat a předkládat nejrůznější protiargumenty a tyto trpělivě a logicky vyvracet. S čím úzce souvisí apely na čtenáře ohledně pomyslného dialogu, a hlavně kritického přemýšlení a promýšlení. Přehlédnuta by neměla být přísně logická výstavba utopie (Bolzano, 1932), s vědomou snahou o věcnost a praktičnost i úsilím o střízlivost a nechutí k plané spekulaci. Bolzano se snaží pohybovat v mezích možného v duchu stálé zřetele k praktickému prospěchu celku.[1305]

Dále připomeňme – výše specifikované – realistické kontury Bolzanova utopismu, včetně relativně propracovaných ekonomických základů. Státní zásahy do ekonomiky jsou u Bolzana promyšlenější a propracovanější nežli u osvícenských utopistů. Bolzano se také do jisté míry snaží utopické představy skloubit s nastupující a rozvíjející se průmyslovou výrobou.[1306]

Vedle dimenze hospodářské Bolzano klade důraz na sféru politiky, včetně jistého primátu politiky nad ekonomikou, ale i nad ostatními společenskými sférami. Veškeré politické, ale nejenom politické, dění v ideálním státě má jeho občan možnost aktivně spoluurčovat a spoluutvářet. Občan má v Bolzanově utopii větší prostor pro seberealizaci a není pouhým pasivním příjemcem dobrodiní od všemocného státu. S čímž souvisí aspekty samosprávy a decentralizace – Bolzanův stát je vlastně jakýmsi sdružením značně samosprávných obcí.

Taktéž ohledně regulace sociálních vztahů návrhy celoživotního kněze Bolzana ne vždy zcela korespondují se standardními představami mnohých osvícenců. Berka píše: *„Pokrokovost i konzervativnost Bolzanova postoje k různým společenským problémům se projevuje i v jeho představách o budoucím ideálním státě“* (Berka, 1981c, s. 112).

V kontextu konzervativních aspektů v myšlení Bolzana (přičemž jeho tradicionalismus zmiňuje již kapitola 2.), resp. v utopii (Bolzano, 1932) lze jmenovat moralizující[1307] pravidla chování či spíše konzervativněji laděné názory na vztahy mužů a žen. Dále konzervativní aspekty instituce rady starších, s právem rozhodovat i proti většinové vůli lidu. (Loužil, 1978b) další konzervativní prvky nalézá *„v řadě detailních návrhů a opatření“* (tamtéž, s. 127).[1308] Čím ovšem nechce znevážit *„Bolzanův utopický spis, jehož ušlechtilý filantropický étos a základní pokrokové zaměření jsou nepochybné …“* (dtto).[1309] I v souvislosti

[1304] Bolzano operuje s přirozeností člověka či přirozenými právy – přirozeností člověka má být podporovat dobro ve smyslu přirozenosti nejvyššího mravního zákona. Lidskou přirozenost přitom vnímá Bolzano realističtěji i ve srovnání s É. Cabetem, jak rekapituluje subkapitola 3.3.

[1305] Srov. (Loužil, 1978b).

[1306] Což částečně činí též Morelly – srov. (Morelly, 1958).

[1307] Přitom např. *„Morelly je antimoralista …“* (Perný, 2020, s. 149).

[1308] Loužil liberálním prizmatem kritizuje: *„Co například říci k tomu, že anonymní udání sice nemohou být vodítkem pro postup orgánů nejlepšího státu proti občanům, avšak mohou být podkladem pro jejich tajné vyšetřování; že obžalovaní nesmějí být mučeni. aby byli donuceni k přiznání viny, leda za zločiny již prokázané. Stejně podivně působí zachování tělesných trestů, pranýře a trestu smrti (popravy mají být neveřejné, ale mrtvolu delikventa je možno vystavit!“* (Loužil, 1978b, s. 127) – srov. např. kapitolu XXVII. *Odměny a tresty* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[1309] Zdůraznit je nezbytné, že Loužil termín konzervativní vnímá jednoznačně pejorativně a negativně. V duchu mýtu, že levice (a socialismus) nejsou s konzervatismem slučitelné – srov. (Sirůček, 2016b, 2019c, d aj.).

s konzervativními prvky Loužil připomíná Bolzanovu *„polovičatost“*[1310] a hlavně opakuje, že ústředním problémem zůstává, že Bolzana nevedla adekvátní vědecká teorie společnosti.

Ke konzervativním prvkům v myšlení a díle Bolzano dodejme, že tyto jej však neřadí mezi představitele českého konzervatismu typu F. J. Vaváka, F. Palackého anebo F. L. Riegra.[1311]

Závěrem subkapitoly uveďme, jaké momenty v myšlení Bolzana, které jej odlišují od názorů většiny utopistů, nalézá a zdůrazňuje A. Kolman: *„… Bolzano sice nechtěl ani slyšet o revoluci …, přesto však připouštěl, že při přetváření společnosti je nezbytné užít přinucení a násilí většiny nad menšinou. Bolzano si byl dále jasně vědom rozhodujícího významu likvidace soukromého vlastnictví výrobních prostředků a vykořisťování, přitom však nebyl stoupencem úplné majetkové rovnosti, jako mnozí jiní utopisté, ale navrhoval, aby byl při odměňování podle práce zaveden pobídkový systém. Konečně chápal, že dokonalý společenský řád nemůže být nastolen přes noc, že k tomu, aby mohl být uskutečněn, je nutné určité přechodné období“* (Kolman, 1958, s. 115).

[1310] Což spojuje též s vědomou snahou *„po věcnosti a praktičnosti“* (Loužil, 1978b, s. 127). Bolzano do *„daleké budoucnosti odsunul i některá opatření a instituce, které se staly skutečností nedlouho po jeho smrti“* (dtto).
[1311] K tradici a specifikům českého konzervativního myšlení srov. (Hanák, 2007).

3.4. Vizionář Bolzano a komunitarista É. Cabet

„Již teď lze pracovat pro dobrou věc lidstva“[1312]

V části 3.1. je připomenuto, jak první překladatel Bolzanovy utopie do českého jazyka M. Jašek vyvrací tvrzení, že spis *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) je pouhým přeformulováním myšlenek *Cesty do Ikarie* utopisty a neúnavného propagandisty[1313] É. Cabeta. Také (Kolman, 1958) odmítá, že ideje *„Nejlepšího státu“* jsou převzaty od Cabeta, nicméně píše, že přes *„veškerou samostatnost a původnost svých sociálních idejí se ovšem Bolzano vlivu idejí utopických socialistů neubránil …“* (tamtéž, s. 116).[1314] Cabeta uvádí na předním místě při rekapitulaci literárních vlivů na Bolzana-utopistu a společenského reformátora, resp. mapování jeho znalostí socialistické a komunistické literatury (Seidlerová, 1963). Tato subkapitola krátce představuje Ikarské hnutí a srovnává obě vizionářská pojednání.[1315]

Encyklopedie představují Étienne Cabeta (1788 – 1856) jako francouzského právníka, poslance, revolucionáře, utopistu, vizionáře, zakladatele křesťansko-komunistického Ikarského hnutí, iniciujícího vznik komunit na několika místech USA. Zapojil se do revoluce 1830, byl ve spojení se sítí italské revoluční organizace Carbonaria apod. Sepsal historii francouzské revoluce (Cabet, 1839-40). Za kritiku vládního konzervatismu a teokratického monarchismu byl odsouzený pro velezradu a pobýval v exilu. V Anglii studoval filozofii a ekonomii. Podle vlivem T. Mora a R. Owena sepsal dílo *Voyage et aventures de lord William Carisdall en Icarie*, zkráceně *Cesta do Ikarie* (Cabet, 1840, s využitím českého překladu 1950[1316]). V roce 1839 se vrátil do Francie a propagoval komunitaristické hnutí, vydával tisk pro francouzské dělníky či Ikarský almanach. Je autorem dalších pojednání o Ikarském hnutí.

Dílo *Cesta do Ikarie* (Cabet, 1840)[1317] zaznamenalo značný úspěch a vedlo k založení Ikarského hnutí. Marx spis *„nazval … posvätnou knihou francúzských robotníkov“* (Perný, 2020, s. 262). Cabetova utopie seznámila několik generací francouzských proletářů s idejemi komunismu v jeho předmarxistické formě, kdy byly zdůrazňovány spíše principy nenásilné, evoluční a demokratické namísto revolučních. Kritiky sice Cabetovi vyčítaly příliš detailní líčení ideálního uspořádání, nicméně celá kniha byla dobově přijata velmi příznivě. Pojmenování Ikarského hnutí je dílem F. Engelse, a to *„na základe románu, ktorým Cabet*

[1312] *„Zdálo se mi … účelné obracet občas vaše zraky také do budoucnosti – i kdyby to byla budoucnost, od které nás dělí ještě tisíciletí! Považoval jsem za nutné vylíčit vám občas ten či onen rys onoho zřízení na zemi, které by bylo podle mého nejúčelnější, i když jsem musel připustit, nejenže není naděje, že se ho sami dožijeme, ale že nemáme ani možnost bezprostředně působit k jeho uskutečnění. Jakkoli se domnívám, přátelé, že si proto nezasloužím výtky, obávám se přece, že by se někteří z vás právě proto, že nemohou uskutečnit vše, co považují za žádoucí, nepokusili ani o to, co je v jejich moci“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 124). Citace je inspirována oddílem *Vybrané myšlenky z akademických řečí Bernarda Bolzana* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, zde s datováním exhorty 1809). Srov. (Bolzano, 1813, 1849-52, 1884).

[1313] Srov. (Janiš, 2004), (Kolman, 1958).

[1314] *„Okraje stránek jednoho výtisku knihy E. Cabeta „Putování do Ikarie“ (druhé vydání), který je uložen v Bolzanově knihovně, jsou hustě posety poznámkami; tato kniha mu mohla posloužit k tomu, aby poněkud poopravil definitivní text „Nejlepšího státu““* (Kolman, 1958, s. 116). Kolman dodává: *„Jeho pero však nevedla ani tak literatura, jako sám život. Sociální otázka v Rakousku se stále více vyhrocovala …“* (dtto).

[1315] Zde podle (Cabet, 1840, s využitím českého překladu 1950), resp. (Zamarovský, 1961). Srov. (Havránek, 1981, 1985), (Jauris, 1981).

[1316] České vydání je oproti francouzskému originálu značně okleštěné. Čítá pouze 284 stran, originál přes 500.

[1317] Dokončený v roce 1838, publikovaný (poprvé anonymně) až po několikasvazkovém díle (Cabet, 1839-40).

nadviazal na literárnu formu Thomasa Mora, ktorú považoval za najzrozumiteľnejšiu pre tlumočenie myšlienok komunizmu pre širšie vrstvy" (Perný, 2020, s. 262). Ikarské hnutí stavělo na strategie založené na principech pacifistického komunismu, resp. komunitarismu.[1318] Hodlalo své utopické ideály realizovat v praxi a mělo v době největšího rozkvětu desetitisíce členů.[1319] Ikarské hnutí přetrvalo i po smrti Cabeta a mělo se jednat o vůbec nejdelší *„experiment komunitárního života v histórii USA"* (tamtéž, s. 261).

V období 1847-48 Cabet vzdává snahy nenásilně reformovat francouzskou společnost a po vzoru neúspěšného pokusu R. Owena[1320] vyzývá přívržence k založení kolonií v duchu *„bratrského komunismu"* v Americe. Cabetovou emigrací Ikarské hnutí ve Francii končí. Nadšenci v čele s Cabetem, který se sám na deset let ustanovil diktátorem, se od roku 1848 usídlili v Texasu. Kvůli špatným podmínkám a nemocem se v roce 1849 společenství rozpadlo a většina osadníků se vrátila do Francie. Zbytek pod vedením Cabeta přesídlil do Illiniois do původně mormonské komunity, kde Ikarská obec prosperovala lépe nežli v Texasu. V letech 1841-42 Cabet pobýval ve Francii, kde čelil obviněním a soudním sporům, neboť kolonizační plán pro Texas byl považován za pokus o defraudaci. Po návratu do komuny sílí odpor proti Cabetovu autoritářství (nařídil např. nepopulární opatření jako zákaz alkoholu, více práce aj.) a společenství se štěpí. S hrstkou věrných se Cabet usazuje v Missouri, kde brzy umírá. Poslední Ikarské společenství je rozpuštěno v Iowě roku 1898.[1321]

V souvislosti s Ikarským hnutím – v jistých ohledech hnutím úspěšným[1322] – je možné připomenout odlišení utopií jako teoretických popisů od praktických projektů postavených na jejich základě. (Vacková, 2009) jako příklad propojení návodu v podobě literární utopie se společenskými aktivitami realizujícími vysněný model uvádí právě utopii (Cabet, 1840) a z této vycházející hnutí. Ikarské komunity přitom lze označit za utopické komunity.[1323]

[1318] Ikarijci se vyznačovali pacifismem a důrazem na legalitu. Nepočítali s násilným svržením režimu. Což se brzy ve Francii stává předmětem kritik a náleží i k důvodům Cabetovy emigrace – srov. (Janiš, 2004).

[1319] Uváděno je až 400 000 – srov. (Perný, 2020). Srov. též (Johnson, 1974), (Sutton, 1994).

[1320] *„… vraťme se k sociálnímu učení ikarských komunistů. Jejich „biblí" je „Voyage en Icarie" (Cesta do Ikarie) od otce Cabeta, který mimochodem byl kdysi generálním prokurátorem a členem poslanecké sněmovny. Celkové uspořádání ikarských kolonií se velmi málo liší od kolonií pana Owena. Pojali do svých plánů všechno rozumné, co našli u Saint-Simona a Fouriera, a proto jsou mnohem dál než staří francouzští komunisté. Pokud jde o manželství, shodují se úplně s Angličany. Dělají, co mohou, aby byla zajištěna svoboda jednotlivce. Tresty mají být zrušeny a nahrazeny výchovou mládeže a rozumovým morálním působením na dospělé*" (Engels, 1843, cit. dle https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1843/111843.htm).

[1321] Srov. (Janiš, 2004), (Perný, 2020), (Sutton, 1994).

[1322] Srov. (Hrůza, 1967).

[1323] Pokusy o naplnění utopických plánů (Kumar, 1991) rozděluje na utopické komunity a utopické společnosti. Utopické komunity představují ostrovy nového společenského řádu uprostřed stávající společnosti. Pokud se ideje skryté za projektem rozšíří více a stanou se hybnou silou společenských změn (zasahují hodnotový a normový systém společnosti jako celku) hovoří o utopických společnostech. *„Kumar poznamenává, že ve skutečnosti pouze jediná z množství těchto komunit si zcela oprávněně zaslouží přídomek utopická. Jde o Ikarijskou komunitu, kterou vedl sám autor Cesty do Ikarie Cabet a která tuto knihu užívala opravdu jako zmiňovaný „akční plán". Ostatní společenství byla tvořena především následovníky Fourierových či Owenových vizí, kteří ve skutečnosti nikdy žádnou formální utopii – tedy text, který by odpovídal literárnímu žánru – nenapsali …"* (Vacková, 2009, s. 68).

Na komunistické pozice Cabet přechází od osvícenského racionalismu, resp. radikálního republikanismu.[1324] Bývá mu někdy dokonce připisováno samotné autorství termínu komunismus. Slovo communisme (komunismus) měl vytvořit v roce 1839 pro označení jím založeného komunitaristického hnutí.[1325] Slovo komunismus, resp. komunisté bývá ovšem spojováno taktéž s příznivci F. N. Babeufa[1326] anebo s následovníky R. Owena. Cabeta (spolu s Owenem či Fourierem) jmenuje (Perný, 2020) mezi představiteli utopického univerzalismu, ke kterému se má dojít komunitaristickou cestou. Vyzdvihuje, že Cabet je vůbec *„prvým utopistom, ktorý pozná celé dějiny utopizmu“* (tamtéž, s. 261).[1327] Dále má náležet k utopistům sociálním a vědeckotechnickým. Využívá přitom i *„Rousseaovsko-Babeufské“* stanovisko – *„človeka príroda učinila dobrým, doterajčie zriadenie vedúce k nerovnosti ľudí ho pokazilo, preto třeba súkrome vlastníctvo nahradiť spoločným …“* (tamtéž).

Cabetovy úvahy měly vliv na teoretiky socialismu a komunismu, včetně K. H. Marxe a F. Engelse.[1328] Cabet si však neuvědomoval třídní konflikty a otázku *„budoucnosti řeší pouze v rovině filozofie a fantazie“*.[1329] Pro Cabeta také zůstávala významná náboženská rovina. Křesťanství považoval za učení zaměřené proti vlastníkům a utopistický projekt Ikarie založil na *„pravém křesťanství“*.[1330] Je autorem křesťansko-socialistického díla *Skutečné křesťanství Ježíše Krista* (Cabet, 1846). Cabet zdůrazňuje Kristovo poslání vytvořit na Zemi sociální rovnost. *„Božie kráĺovstvo stotožnil s komunistickou spoločnosťou“* (Perný, 2020, s. 262).[1331]

Dílo *Cesta do Ikarie* (Cabet, 1840) vykazuje formu fiktivního cestopisu s romantickými prvky.[1332] Zcestovalý šlechtic[1333] se rozhodne navštívit tajemný izolovaný ostrov Ikarii, vykreslenou jako pozemský ráj. První část díla popisuje život ekonomický, politický i míru

[1324] Podle (Janiš, 2004) měl Cabeta zásadně formovat pobyt a studia v anglickém exilu. Cabet dospívá k závěru, že politická nadvláda buržoazie je založena na soukromém vlastnictví. Každý pokus o zásadní změnu životní úrovně proletariátu je tudíž nemyslitelný bez zavedení systému vlastnictví společného.

[1325] F. M. Klácel píše: *„Přiwrženci Cabetowi jmenují se: „les Communistes iearіens“, to dle knihy již složil Cabet, aby ukázal příklad národu, jenž má wšecku majetnost we společenstwí“* (Klácel, 1849a, list XXI., s. 99). Uvádí též: *„Po zbouření 1834 ušel do Anglicka a zde stal se z republikána komunistou“* (dtto).

[1326] Francouzský utopista, agitátor a novinář François Noël Babeuf, též zvaný Gracchus Babeuf (1760 – 1797) bývá označován za organizátora pokusu o první organizovanou rovnostářskou revoluci *„viazanú na, podľa Marxa, … prvú aktívnu komunistickú stranu …, tzv. Sprisahanie rovných“* (Perný, 2020, s. 162).

[1327] *„Dokonca si uvedomuje univerzálny rozmer tohoto fenoménu: Ikáriu spája so slovami Eden, Elysium, nový raj pozemský, zem zasnúbená, teda slovami, kroré evokujú antropologickú podstatu utópie“* (Perný, 2020, s. 261). Cabet je *„prvým utopistom, ktorý komplexne reflektoval celé dejiny sociálneho a utopického myslenia …“* (tamtéž, s. 272). Perný dodává, že Cabetův výběr autorů, které z hlediska dějin sociálního myšlení oceňoval, je téměř shodný *„s autormi uvedenými v tejto knihe“* (dtto).

[1328] Srov. dílo *Německá ideologie* (např. pasáž *„Omezený tatík Cabet“ a pan Grűn*) in (Marx, Engels, 1958, s. 23-551, resp. 540-542). Marx & Engels kritizují Cabeta za naivitu, reformismus a nerevolučnost. Zakládání komunistických kolonií odmítají jako nesystémové řešení. Za klíčovou slabinu označují víru v pokojné vítězství komunismu bez třídního boje. V Cabetově Ikarii byl sice komunismus nastolen revolucí, nicméně samotný Cabet se přiklání k cestě reforem. Pro rizika násilí Cabet odmítá i násilně vyvlastňování – srov. (Zamarovský, 1961).

[1329] S využitím úvodu českého překladu 1950 (s. 9) díla (Cabet, 1840).

[1330] Srov. (Miller, 1995).

[1331] Poslání Krista spojuje Cabet – obdobně jako křesťanský komunista W. Weitling – s komunismem. Cabet lidstvo *„vníma jako veľké spoločenstvá. Cieľom je dosiahnutie bratrstva a jednoty na Zemi … Při týchto ideách sa odvoláva na Kristove slová …“* (Perný, 2020, s. 272). Srov. (Weitling, 1987).

[1332] Zřetelně je pojednání ovlivněno utopickými spisy z období renesance. O Morově *Utopii* samotný Cabet uvádí: *„Jest to největší krok, učiněný nezávislým rozumem, mravností, filosofií a politikou. Základní zásady Utopie jsou, zdá se, největším pokrokem lidské inteligence a budoucím posláním lidského rodu“* (Cabet, 1840, s využitím českého překladu 1950, s. 292). K filozofickým východiskům Cabetovy utopie srov. (Janiš, 2004).

[1333] Lord W. Carisdall – srov. (Cabet, 1840).

štěstí v ideálním státě Ikarii se společensky organizovanou prací a výrobou.[1334] Část druhá obsahuje fiktivní historii Ikarie, ve které roku 1792 vrcholí revoluce národního hrdiny Ikara, která nastoluje komunismus.[1335] Na rozdíl od většiny utopistů, kteří jsou ahistoričtí Cabet neopomíjí nastínit dějinný vývoj vysněné země.[1336] Třetí část spisu rekapituluje historii sociálního a komunistického myšlení od Platóna po Cabetovy současníky. Slavní utopisté jsou přitom citováni v celé knize. Cabet zdůrazňuje jejich společnou kritiku vlastnictví. *„V podstate ide o vôbec prvé dejiny sociálneho myslenia“* (Perný, 2020, s. 265).[1337]

F. M. Klácel – kterému jsou věnovány subkapitoly 4.1. a 4.2. – Cabetovu utopickou Ikarii představuje své přítelkyni B. Němcové slovy: *„Cabet wymyslel sobě zem Ikarii a na té vyložil obraz domnělého života národního, založeného na úplném komunismu. Tato obec ikarská nemá žádného wlastnictwí, žádných peněz, žádnou zwláštnost stawu a hodností, ale jest welmi bohatá a wším oplývá. Zde o wšem rozhoduje sněm národní shodlostí hlasů, i o samém náboženstwí. Rodina wšwk a maželstwí ostáwá na Ikarii. Trestem jest politování přestupníka. Zločinů tam není, tedy též ne žalářů“* (Klácel, 1849a, list XXI., s. 99-100). Klácel ohledně díla (Cabet, 1840) pokračuje: *„W druhém dílu ukazuje, jak po wšecky wěky, wšecky národy, jak křesťanstwo a filosofie chýlí se ku komunismu“* (Klácel, 1849a, list XXI., s. 100).[1338]

Cabet zůstává optimistou ohledně filozofie dějin, s uznáním pokroku ve smyslu zdokonalování bez hranic. Pokrok ztotožňuje s rovností a společenstvím – *„Odmitanie rovnosti je pre Cabeta odmietaním pokroku“* (Perný, 2020, s. 265).[1339] Komunismus má být pro Cabeta *„věcí rozumu“* – lidstvo musí komunismus přijmout, neboť rozum má nakonec vždy zvítězit.[1340] Společné štěstí obyvatel Ikarie je možné pouze prostřednictvím rovnosti ve výchově, práci, majetku a právech.[1341] Přitom ovšem zároveň existuje přímá souvislost mezi právy a povinnostmi. Všichni obyvatelé mají stejná práva i povinnosti a hájí ideu společného

[1334] Podle (Šimečka, 1963) Cabet *„Opísal komunizmus jako rovnosť v blahobyte, v bohatstve … V Ikárii vybudoval veľké priestranné a čisté dielne a fabriky s tisícami robotníkov … ukázal, aké materiálne bohatstvo môže priniesť komunisticky zorganizovaná priemyselná výroba … odstránil naivné rovnostárstvo, asketizmus, prísnosť, uniformitu, chudobu a iné typické prvky starších utópií … zaviedol dôslednú demokratickú správu so slobodne volenými úradníkmi …“* (tamtéž, s. 156-158).

[1335] Na příkladě historie Ikarie Cabet demonstruje dějiny lidstva založené na dialektice – srov. (Perný, 2020).

[1336] Přičemž ukazuje, že k ideálnímu zřízení nemusí vést ideální cesta. Ideální zřízení je zde nastoleno osvíceným diktátorem Ikarem až po mnoha peripetiích, krvavých revolucích apod. Když Ikar v přechodném období všechny bitvy vojenské i politické vybojoval a nastolil řád i harmonii předal veškerou moc lidu. Srov. (Cabet, 1840).

[1337] Má jít o *„monumentální“* ukázku dějin rovnosti, která je podložená historickými osobnostmi a fakty. Idea spravedlnosti je zde vázaná na společenskou rovnost a bratrství, a *„predovšetkým na rovnaké právo na šťastie a život, teda spoločonstvo majetku …“* (Perný, 2020, s. 265, s odkazem na Michňák, 1962, s. 71, resp. Cabet, 1840, s využitím Zamarovský, 1961, s. 290).

[1338] K čemuž dodává: *„Sestawené ale jest wyznání jeho zwláště w „Credo communiste“, jenž se takto končí: „Když se nás ptají, co jest naše wěda, odpowídáme bratrstwo. Co základ ? bratrstwo. Co učení, co soustawa ? bratrstwo““* (Klácel, 1849a, list XXI., s. 100). Čímž Klácel míní text *Crédo communiste* (Cabet, 1841), který B. Němcové podrobněji představuje in list XXII. (tamtéž). Zmíněný list zakončuje apelem na volbu střední cesty, kterou by se měli ubírat *„upřímní lidmilové, jenž wědí, že nowé může býti nezralé, a staré, že bývá shnilé “* (Klácel, 1849a, list XXII., s. 107). Také z komunistických idejí Cabeta má být – podle Klácela – odňat *„půwab nowosti“* (dtto), neboť: *„Slabí duchowé ale pohybliwí jako mouchy padají na sladkou wodičku učení nowého …“* (dtto). Klácel ovšem Němcovou současně varuje i před druhým extrémem, kdy *„též slabí ale líní neodwažují se, aby hnuli se k nowotě, zawrhujíce ji proto, že jest – nowota“* (tamtéž).

[1339] Srov. (Perný, 2021b).

[1340] Srov. (Šimečka, 1963).

[1341] Cabet k základním právům řadí právo na existenci a právo uplatňovat všechny fyzické a duševní schopnosti, právo podílet se na společných statcích a povinnost nechat druhým tolik, kolik jim patří. Srov. (Perný, 2020).

vlastnictví.[1342] Příčinu zla z morálního hlediska totiž pro Cabeta představuje vlastnictví soukromé, kdy jeho důsledky podrobně popisuje.

Nerovnost majetku a blahobytu Cabet označuje za první základní chybu, *„rodnou to matku všech ostatních“*. Druhou základní chybou má být vlastnické právo. Pohromy, zločiny i neštěstí připomínané Cabetem mají mít společného jmenovatele v podobě nerovnosti bohatství, soukromého vlastnictví a peněz.[1343] Lék proti zlu má představovat odstranění nadbytku i bídy, *„to jest zavedení rovnosti, společenství statků a dobré výchovy“* (Cabet, 1840, s využitím českého překladu 1950, s. 138-155).

Zakladatel společenského ideálu Ikar zrušil tržní ekonomiku a peníze.[1344] Cizinec přijíždějící do Ikarie musí akceptovat její kultury a zákony. Musí zaplatit určenou částku do společné pokladny a odevzdat všechny peníze. Tyto mu budou při odjezdu vráceny. Získává však na čtyři měsíce přístup ke všem ikarským výdobytkům. V Ikarii funguje přídělový systém. V každém městě stojí skladiště, a když Ikařan potřebuje něco jiného než jídlo, do skladiště zajde a vybere si typizovaný, sériově vyráběný produkt.[1345] Ostrov využívá moderní technologie, je propojený železnicí, kterou doplňují bezplatné další druhy dopravy.[1346] Ikarie oplývá hojností stromů, ovoce, květin i zvířat. Celá země je systematicky zalesněná, s úpravnými parky, zahradami, potůčky apod., jejichž údržbě se Ikařané radostně věnují. *„Ikária je v tomto zmysle ekotopiou“* (Perný, 2020, s. 269).[1347]

Sociální uspořádáni staví na principech rovnosti[1348] – jde o rovnostářskou demokratickou republiku, založenou na společenském vlastnictví, plánovité ekonomice a lidové

[1342] Průvodce Ikarií líčí cestovateli: *„Celé naše území se svými podzemními doly a pozemními stavbami jest jediné vlastnictví, které je naším socialistickým statkem. Veškerý movitý majetek občanů s produkty země a průmyslu není nic jiného než společenský kapitál“* (Cabet, 1840, s využitím českého překladu 1950, s. 40).

[1343] F. M. Klácel při rozboru komunistických myšlenek Cabeta – dle (Cabet, 1841) – uvádí: *„Píše tedy Cabet: … „Věřím, že neobmezenost práwa wlastnického způsobila nerownost majetnostní, zlodila wšecky neřesti, a ty budou, pokud bude původ jejich …“* (Klácel, 1849a, list XXII., s. 104).

[1344] Neexistují ani pracovní poukázky. V Cabetově komunismu má platit zásada: *„Každému podle jeho potřeb … Od každého podle jeho schopností“*. Příspěvek k hospodaření státu nemá žádnou souvislost s odměnou. Srov. (Cabet, 1840).

[1345] *„Každé skladiště má pro každou rodinu zvláštní košík, nádobu nebo odměrku, označenou číslem domu, která obsahuje její příděl chleba, mléka atd. Všechny tyto odměrky jsou dvojmo, aby se donášela jedna plná a odnášela jedna prázdná. Každý dům má u vchodu výklenek, předem určený k tomuto účelu, ve které roznašeč najde prázdnou nádobu a nahradí ji plnou …“* (Cabet, 1840, s využitím českého překladu 1950, s. 47). V Ikarii neexistuje (pod vlivem vzdělávacího systému) chamtivost; nikdo si nikdy nevezme více nežli právě potřebuje. Uvědomělost Ikařanů se neobejde bez celoživotní výchovy a neustálé propagandy. Srov. (Janiš, 2004).

[1346] Hlavní město Ikara je kruhového tvaru protknutého řekou, která má regulované a narovnané řečiště. Doprava ve městě je omezena na některé hodiny a polovina ulice je vždy vyhrazena pouze pro pěší. Funguje i veřejná kolejová doprava. Všechny chodníky a ulice s veřejnou dopravou jsou kryté. Srov. (Vacková, 2009).

[1347] Ekoutopie (ekologické utopie) označují popis imaginativního neexistujícího území, vyznačujícího se ideálními harmonickými vztahy mezi lidskou společností, organismy a životním prostředím v rámci projektovaného ekosystému. K zeleným, resp. ekologickým utopiím v historii i současnosti srov. (Bradleyová, Hedrén, 2014), (Marques-Soromenho, 2007). Popularita ekoutopií dnes roste v souvislosti s hledáním alternativních cest rozvoje, ve smyslu alternativy k víře v ekologickou modernizaci. Tj. k víře, že udržitelnou společnost lze vytvořit v rámci současného globálního kapitalistického světového řádu malými kroky, jako je recyklace, koncept chytrých měst, ekologické značení výrobků apod. Srov. též (Sirůček, 2022b), (Zeman, 2022).

[1348] Idea rovnosti je in (Cabet, 1840) ospravedlňována z morálního hlediska. In (Cabet, 1846) je argumentováno z náboženského pohledu. Křesťanství má podle Cabeta být komunistickou doktrínou. Podle (Janiš, 2004) Cabet nahlížel na křesťanství jako na přímý útok na vlastnická práva. Přičemž se měl domnívat, že ve své románové utopii úspěšně ukázal, jak by se komunismus dal naroubovat na moderní industrializovanou společnost.

demokracii.[1349] Klíčovým orgánem je Národní zastupitelstvo, složené z volených poslanců (v počtu dvou z každé obce, kterých je v Ikarii tisíc). Poslanci jsou voleni na dva roky a každým rokem se polovina obměňuje. U poslanců se jedná o nejzkušenější a nejnadanější členy obce, kteří jsou vzory ctnosti. V čele výkonného sboru-vlády stojí prezident a tato sestává z volených ministrů. Šestnáctičlenná vláda je každoročně z poloviny obměňována. Další institucí jsou parlamenty provincionální a obecní, resp. lidová veřejná shromáždění v každé obci. Diskutují se návrhy ohledně komunit (obcí) i celonárodních otázek. Existují také soudy, nicméně zločiny v Ikarii téměř nikdo nepáchá.[1350] Stále fungují rodiny, chápané ve smyslu rodin vícegeneračních – rodinných klanů.[1351] Všechny rodiny dohromady tvoří velkou rodinu, spojenou poutem bratrství. Všichni si jsou navzájem soudruhy. Autority požívají starší členové rodin. Celé komuna tvoří národ – lid, který má svrchovanou moc.

Každý obyvatel Ikarie pracuje určitý počet hodin, přičemž nástroje a suroviny pocházejí ze společného kapitálu (produkty země a průmyslu ve veřejných skladech). Práce je povinností, neboť je základem sociálního zřízení i hlavním zdrojem lidského štěstí. Práce je organizovaná a všechny povolání jsou stejně vážená.[1352] Neexistují poddaní ani služebníci a lidé jsou ceněni pro schopnosti, jimiž přispívají společnosti. Nepracují pouze mladí, staří, nemocní, těhotné ženy a mladé matky. Zaměstnání si lidé volí podle svých preferencí, na žádanější profese jsou vypisovány veřejné soutěže. Neúspěšným účastníkům je přidělena práce jiná.

Konkurenční soutěž nahrazuje soutěž ve prospěch národa. Cabet v duchu principů ekonomické demokracie nechává manažery, předáky, funkcionáře dílen volit přímo pracujícími z jejich středu. Společně rokují např. o pracovních normách. Plánovaná velkovýroba v Ikarii nahrazuje chaotickou malovýrobu.[1353] Profese i aktivity jsou navázány na průmyslovou výrobu, drobní řemeslníci neexistují. Využívány jsou vyspělé parní stroje, ulehčující a zkracující práci. Tato nemá být namáhavá (kdy dělníci vlastně pouze dohlížejí na stroje) a je pro občany příjemná a přitažlivá,[1354] takže tito pracují i nad rámec povinností.[1355]

„Kolektívna práca je tajomstvom úspechu v redistribúcii. V Cabetovej utópii je zo spoločného kapitálu zabezpečené právo na výživu, ošatenie, bývanie i bezplatnú výchovu“

[1349] Pod heslem: *„Republika, demokracie a rovnost“* (Cabet, 1840, s využitím českého překladu 1950, s. 31).

[1350] Mezi přečiny patří pomlouvání, hrabivost a další prohřešky vůči bratrství. Vážnější činy soudí místní lidová shromáždění. Veřejný pořádek je založen na veřejném ostouzení provinilce. Nicméně zločiny v Ikarii téměř vymizely, neboť je odstraněna majetková nerovnost.

[1351] Cabet za posvátnou považuje instituci monogamního manželství. Dobrovolný celibát je v Ikarii považován za projev nevděku a podezřelý stav, konkubinát či cizoložství představují neomluvitelné zločiny. Silně podporované bylo manželství v rámci Cabetových komunit v USA, které také vyznávali specifické deistické náboženství a žili v duchu především spisu (Cabet, 1846). V pohledu na monogamní manželství se asketický Cabet odlišuje např. od extravagantního Ch. Fouriera. Srov. (Janiš, 2004), (Krpálková, 2021), (Perný, 2020).

[1352] Podle (Perný, 2020) Cabet projektuje Marxův ideál zrušení rozdílu mezi prací fyzickou a duševní. V Ikarii jsou vlivem výchovy eliminovány i třídní předsudky.

[1353] *„Není ani jeden pár obuvi, ani jeden účes, který by nebyl projednán a přijat podle vzorového plánu …“* (Cabet, 1840, s využitím českého překladu 1950, s. 49). *„Móda se nikdy nemění, je toliko určitý počet různých tvarů klobouků, čapek, turbanů a čepic; vzor každého tohoto tvaru byl vybrán a rozhodnut výborem modistek, malířů atd. a každou z těchto pokrývek lze zmenšit nebo roztáhnout dle libosti a přizpůsobit na míru“* (tamtéž, s. 85).

[1354] Volání po čisté, přitažlivé a nenamáhavé práci je přítomno i např. u Fouriera – srov. (Fourier, 1950, 1983), (Perný, 2020). Nicméně Cabet stále považuje práci za nutné zlo, které je třeba zkrátit a zpříjemnit (sborovým zpěvem apod.). Pokud práce není dostatečně kreativní. Ikařané se realizují ve volném čase. Srov. (Janiš, 2004).

[1355] Muži povinně pracují od osmnácti do pětašedesáti let, ženy od sedmnácti do padesáti. Pracovní doba je sedmihodinová, v zimě o hodinu kratší. Ženy, které pečují o domácnost, chodí do práce pouze na čtyři hodiny.

(Perný, 2020, s. 270, s odkazy na Cabet, 1840, s využitím českého překladu 1950). Cabet ve značně technooptimistickém duchu vykresluje základní výrobní jednotky v podobě ohromných továren s využitím moderních strojů. Vlastnictví výrobních prostředků je společenské, v plánované ekonomice působí kooperativní průmysl. Vedle továren fungují velké rodinné farmy hospodařící na základě vědeckých poznatků na zespolečenštěné půdě.

Kritikové Cabetovy utopie ovšem zdůrazňují, že v Ikarii volená vláda řídí a kontroluje veškerou hospodářskou činnost a dohlíží i na sociální a další záležitosti. Rodina tak zůstává jedinou na vládě relativně nezávislou entitou. Oblíbeným terčem liberálních kritik je, že Ikařané vyměnili plné žaludky za obětování svobody volby.[1356] Cabet přitom – na rozdíl od mnoha utopistů – nemá snahu řídit život obyvatel vysněné země mimo pracovní proces.[1357]

V Ikarii funguje pouze mezinárodní obchod, obchod vnitřní je nahrazen distribuováním potřebných věcí všem z veřejných skladišť.[1358] Potravinový systém je plánovitý, s plánováním chovu dobytka, ryb, pěstování ovoce, zeleniny. Plánováno je i uskladnění (v družstevních aj. skladech) a následné přidělování potravin formou donášek až ke dveřím domu. V přístupu k potravinám panuje rovnost, preferována je strava zdravá. Se stolováním jsou spojeny společenské rituály, společné přípitky a kolektivní stravování zdarma ve veřejných hostincích. Důraz je kladen hygienu a čistotu. Obdobně jako strava je zajištěno oblečení. S důrazem i na vůni a používání parfémů. Značný význam je přisuzován hudbě a muzicírování.

Zdravotní péče je bezplatná, nemocnice jsou zařízené jako paláce. Bezplatné jsou výchova a vzdělávání. Výchova je rozdělena na tělesnou, rozumovou, mravní, průmyslovou[1359] a občanskou.[1360] Cabet důležitost excelentní výchovy vyzdvihuje – *„Bez výchovy by komunismus nebyl možný“* (Cabet, 1840, s využitím českého překladu 1950, s. 64).[1361]

[1356] Text (Janiš, 2004) uvozuje citát z nedokončeného společenského románu G. Flauberta o dvou písařích *Bouvard a Pécuchet*: *„„Tihle socialisté“, řekl Bouvard, „věčně chtějí tyranii“. „Ale ne!“. „Přečti si to sám! Dávají nám za příklad essenské, Moravské bratry, paraguayské jezuity, ba dokonce vězeňský řád. U Ikariánů se oběd odbude za dvacet minut, ženy rodí v nemocnici, a pokud jde o knihy, je zakázáno tisknout je bez svolení republiky“. „Ale Cabet je blbec“ …“* (Flaubert, 1960, s. 195). (Janiš, 2004) ovšem připomíná, že *„zglajchšaltování“* je přitom v Ikarii dobrovolné a rozhodnutí zde nečiní strana ani diktátor (coby ztělesnění obecné vůle), nýbrž lid prostřednictvím všeobecného volebního práva. Politický život v Ikarii označuje za autoritářský, nikoli však totalitní. Existuje celá řada omezení a nařízení, chybí však státní represe. Jednotlivec se omezuje sám pro dobro společnosti i své vlastní.

[1357] Cabet se zmiňuje, že po práci se Ikařané procházejí, rozmlouvají se sousedy a vedou společenský život. Účastní se politiky na lidových shromážděních či na slavnostech organizovaných při příležitosti historických výročí. Starají se o zahrádku. Motivace Ikařanů je jednoduchá – pracují tvrdě, neboť si uvědomují, že bez práce by nebylo jejich radostné existence, ani by se nepodařilo nenaplnil záměry společnosti. Srov. (Janiš, 2004).

[1358] Cabet, jako mnozí utopisté, směnu odmítá a nahrazuje přímým přidělováním spotřebních statků. Seidlerová pozici Cabeta interpretuje takto: *„K naprostému odmítnutí existence obchodu dochází i Cabet, který při přidělování všeho, i potravy, proklamuje naprostou rovnost. V otázce zahraničního obchodu je Cabetovo stanovisko nejasné“* (Seidlerová, 1963, s. 68). U Mora a Campanelly *„jsou zákony směny zachovány pouze při zahraničním obchodě …“* (dtto). Srov. (Campanella, 1979), (More, 1516).

[1359] Žáci si mají osvojit praktické základy pro průmyslovou i zemědělskou výrobu. Za nevhodnou pro děti je označena výuka cizích jazyků, hlavně klasických – *„… nechceme, aby naše děti ztrácely tímto nudným učením drahocenný čas, který může být využit výhodněji“* (Cabet, 1840, s využitím českého překladu 1950, s. 56).

[1360] Pozornost je věnována správnému intelektuálnímu vývoji dětí. *„Téměř všichni Ikařané jsou filosofové, kteří od dětství umí ovládat své vášně“* (Cabet, 1840, s využitím českého překladu 1950, s. 66). Profesní výchova se prolíná se zasvěcováním do politických mechanizmů a občanských povinností.

[1361] Výchova je podle Cabeta: *„… podkladem a základnou celé naší sociální a politické soustavy a lid se svými zástupci jí věnoval snad nejvíce pozornosti“* (Cabet, 1840, s využitím českého překladu 1950, s. 52).

Oceňována je profese učitele,[1362] kdy dobrý učitel má podporovat zvídavost dítěte, být trpělivý a nedržet se systému odměna-trest, který má napomáhá rozvoji sobectví, ctižádosti a závisti. Vzdělávací instituce jsou otevřené pro obě pohlaví.[1363] Důležitá roli má výchova v domácím prostředí,[1364] celoživotní rozvoj osobnosti zabezpečují i komunitní knihovny.[1365]

V Ikarii neexistuje policie. Všichni funkcionáři i občané bdí nad dodržováním práva a nahlašují všechny prohřešky, kterých se stanou svědky. Neexistuje ani svoboda tisku.[1366] Je zrušena instituce subjektivity novináře[1367] a pro každou obec je zaveden *Lidový deník*. Objektivní zpravodajství (v podobě holých informací bez komentářů) seznamuje s návrhy, diskuzemi, včetně názorů menšin, s důrazem na veřejné mínění. Blahodárné cenzuře podléhá také literární produkce, kdy k výkonu povolání spisovatele je nutná zkouška ověřující způsobilost.[1368] Nevhodné knihy jsou páleny, neboť Cabet považuje lidské touhy za neměnné a vědění za již uzavřené.[1369] Obyvatelé Ikarie uznávají a ctí deistické náboženství, na jehož základních principech (prodiskutovaných poradním sborem)[1370] se všichni shodují.[1371]

Cabetova idea bratrského komunismu[1372] v závěru utopie ústí v to, že Ikařané demokraticky zvolí cíl nastolení světového bratrství. Bez dobývání jiných zemí, a to tím, že do světa vyšlou své delegáty. V okolních zemích mají vznikat spojenci Ikarie a docházet má i ke zcivilizování divokých národů. Naznačena je idea internacionálního socialismu, kdy Ikarijský systém má být je za všeobecně aplikovatelný.[1373] Cabetova Ikarie je vysoce centralizovaným státem s vysokou mírou (sebe)kontroly obyvatel.[1374] Cabet odmítá třídní boj

---

[1362] *„Učitelství je snad nejváženější povolání, protože je pro komunu nejužitečnější a má největší vliv na obecné blaho“* (Cabet, 1840, s využitím českého překladu 1950, s. 52).

[1363] Cabet uvažuje i o roli žen v politice, přičemž jim v parlamentech vyhrazuje pozorovací místa na galeriích a přiznává poradní hlas. V amerických Ikarských komunitách vládla rovnost pohlaví ve smyslu rovných příležitostí při hlasování a účasti na komunitních shromážděních. Podle pohlaví byla rozdělena práce – muži pracovali jako kováři, tesaři či zedníci, ženy jako kuchařky nebo švadleny. Srov. (Perný, 2020).

[1364] Těhotné ženy se systematicky připravují na roli matky v mateřských kurzech a prostřednictvím odborných periodik o mateřství. Připravené matky se následně plně věnují výchově dětí do jejich pěti let. Poté pro děti začíná obecná výchova ve škole. S pestrou výukou a přísným režimem. Základy získané z obecné výuky rozvíjí odbornými kurzy, které navštěvují do dvaceti či jedenadvaceti let, kdy se stávají plnohodnotnými občany. Delší studium absolvují jen badatelé, učitelé a lékaři, jejichž počet je ovšem omezen. Ve vzdělávání přitom ale mohou všichni pokračovat po celý život prostřednictvím pestré palety vzdělávacích kurzů pro dospělé.

[1365] V Ikarii knihovny nabízejí pro každé stáří stejný druh knih.

[1366] *„Cabet oceňuje slobodu slova v boji proti aristokracii, ale pripomína, že novinári často hľadajú osobný prospěch, tvoria neistotu, zmätok, šíria omyly a urážky“* (Perný, 2020, s. 271).

[1367] Každý má možnost svůj názor vyjádřit na veřejných shromážděních.

[1368] Cabet klade řečnickou otázku: *„Kdo by si mohl stěžovat, že nesmí vytisknout špatné dílo, když je každý živen, oblékán a ubytován republikou“* (Cabet, 1840, s využitím českého překladu, 1950, s. 75).

[1369] (Janiš, 2004) interpretuje Ikarii jako *„odlidštěný“* svět, kde panuje *„podivné bezčasí“*. Historie tu skončila, všechny problémy byly vyřešeny, nezůstávají nesplněny žádné velké cíle. Dokonalý konstrukt Ikarie již nelze vylepšit, lidé jsou zbaveni možnosti tvořit a objevovat. V Ikarii nelze již nikoho ničím překvapit.

[1370] Včetně např. toho, že ráj byl vymyšlený pro porobené národy, aby lépe snášely bolest, a peklo, protože jim poskytuje naději, že zlo bude potrestáno. Kristus je považován za člověka, který se zasloužil o „*první místo mezi lidmi za svoji obětavost pro štěstí lidského rodu a za vyhlášení zásady rovnosti, bratrství a společného majetku“* (s využitím Perný, 2020, s. 272, s odkazem na Cabet, 1840, s využitím českého překladu 1950, s. 118).

[1371] Dle (Janiš, 2004) jsou však umělé náboženství a církevní instituce *„vyprázdněnými skořápkami“*, neboť samotná Ikarie má být druhým královstvím Kristovým. Sekularizovaní *„kněží rozumu“* jsou spíše psychology.

[1372] Teorii bratrského komunismu Cabet považuje za vědeckou, což se snaží zdůvodnit uváděnými citacemi.

[1373] Za země nejrealističtější pro své ideální společenství Cabet označuje USA a Anglii (z důvodů existence práva na spolčování a shromažďování) a také Francii – srov. (Cabet, 1840).

[1374] Na rozdíl např. od falang Fouriera, které byly reprezentovány malými, decentralizovanými a relativně svobodomyslnými jednotkami. Srov. (Fourier, 1950, 1983), (Janiš, 2004), (Krpálková, 2017), (Perný, 2020).

a věří v sílu veřejného mínění. Spoléhá na nadstavbu, propagandu, média. V neposlední řadě i na šlechtu, která má – obdobně jako šlechta ikarská anebo šlechta francouzské revoluce – pochopit své dějinné poslání přidat se k budování ideální společnosti. Komunismus – ve smyslu beztřídní společnosti – by se podle Cabeta měl rozšířit na nové národní státy a nikoli zůstat omezený na malé komuny.[1375]

(Perný, 2020) Cabetovu utopii řadí k utopiím globálním, resp. lokálním s cílem nastolení globálního. É. Cabeta samotného pak k historickým následovníkům *„triumvirátu“* velkých utopických socialistů přelomu 18.-19. století (Saint-Simon, Fourier, Owen). Dále k dějinným optimistům a utopickým socialistům, kteří se prakticky pokoušeli o realizaci svých vizionářských projektů. Cabet aktivně vedl Ikarské hnutí a rozhodující měrou se podílel na založení amerických komunitaristických kolonií – ostrůvků *„bratrského komunismu“*.

Čímž se Cabet zásadně liší od Bolzana, který zůstává pouze teoretikem, vědcem a na praktickou realizaci svého projektu v podobě ideálního světostátu se osobně nikdy necítil.[1376] Cabeta lze označit za komunistu, resp. protokomunistu,[1377] Bolzana nikoli. Odlišný je taktéž přístup k náboženství, kdy Bolzano zůstává po celý život ctnostným a silně věřícím knězem.

Zopakovat je nutné formu podání, kdy Bolzanovo dílo není sociálním ani cestopisným románem, chybí i fiktivní místo, vypravěč. Bolzanova utopie je méně fantazijní, více realistická, důkladněji promyšlená a náležitě vyargumentovaná, a to s vědeckou důkladností. Což je patrné především u ekonomické dimenze. Cabet ruší tržní ekonomiku, včetně peněz a hospodářství neřeší zdaleka tolik jako Bolzano. Ikarie je státem vysoce centralizovaným, kdežto Bolzano propaguje ideje samosprávy obcí aj. a ideje družstevnictví. V Bolzanově ideálním státě je také mnohem větší prostor pro rozvoj a seberealizaci občana. Bolzano je také méně techooptimistický a nepřehlíží ani negativa např. v podobě nezaměstnanosti.

(Perný, 2020) Cabeta řadí mezi vědecko-technické utopisty. Obdobně jako Cabet i Bolzano *„optimisticky vítá technický pokrok, možnost ulehčení práce považuje za blahodárnou vymoženost ..., souhlasí s Cabetem, že v dobře uspořádané společnosti nemůže být nikdy dost*

[1375] Srov. (Miller, 1995).

[1376] L. Perný uvádí: *„Sociálni utopisti Henri de Saint-Simon, Charles Fourier, Robert Owen, Étienne Cabet, Wilhelm Weitling a Bernard Bolzano písali svoje texty s jasnou víziu uviesť ich do spoločenskej praxe, teda nie už ako literárne fantázie (literárnu fantáziu využíva iba Cabet), ale ako praktické návrhy, plány na spoločenskú zmenu. Prvý krát v dejinách teda vznikajú celé hnutia, ktoré usilujú o implementovanie ideálov do praxe priamo z doktríny opísanej konkrétnymi autormi“* (Perný, 2021b, s. 18).

[1377] F. Engels v *Předmluvě ke 4. německému vydání Manifestu komunistické strany* v roce 1890 píše: *„A přece, když vyšel, nemohli jsme jej nazvat manifestem socialistickým. Roku 1847 byli socialisty nazýváni lidé dvojího druhu. Jednak přívrženci různých utopických systémů, zejména owenovci v Anglii a fourierovci ve Francii; oba tyto směry se již tehdy zvrhly v pouhé sekty, ponenáhlu vymírající. Jednak nejrozmanitější sociální mastičkáři, kteří se snažili různými všeléky a všelijakým příštipkařením odstranit společenské neduhy, aniž v nejmenším ublížili kapitálu a zisku. V obou případech to byli lidé stojící mimo dělnické hnutí a hledající podporu spíše u „vzdělaných“ tříd. Naproti tornu ta část dělnictva, která se přesvědčila o nedostatečnosti pouhých politických převratů a dožadovala se podstatného přetvoření společnosti, se tehdy zvala komunistickou. Byl to komunismus jen nahrubo tesaný, jen instinktivní, v mnohém poněkud obhroublý; byl však dosti silný, aby zplodil dva systémy utopického komunismu, ve Francii Cabetův „ikarský“, v Německu Weitlingův. Socialismus znamenal roku 1847 buržoasní hnutí, komunismus hnutí dělnické. Socialismus, alespoň na pevnině, byl přijatelný pro vybranou společnost, komunismus byl pravým opakem. A poněvadž jsme již tehdy velmi rozhodně zastávali názor, že „osvobození dělnictva musí být dílem dělnické třídy samé“, nemohli jsme být ani na okamžik na pochybách, které z těchto dvou jmen máme zvolit. Také později nás nikdy nenapadlo je odmítat“* (Marx, Engels, 1967, cit. dle http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/mks/km_p1890.htm).

strojů …“ (Seidlerová, 1963, s. 59).[1378] *„Ovšem Bolzanovi nemůže být neznáma i druhá stránka zavádění strojů: zbídačování proletariátu a živelný odpor dělníků proti strojům …“* (tamtéž, s. 59-60). Proto Bolzano formuje požadavek: *„… bude-li zařízení státu účelné, není třeba se obávat ani toho, že by někdo působením těchto vynálezů zůstal bez chleba, ani toho, že by se lidských rukou, které se zaměstnávaly prací nyní zbytečnou, nemohlo užít jinak“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 73).

Společných prvků utopií (Cabet, 1840) a (Bolzano, 1932) lze nacházet celou řadu.[1379] (Seidlerová, 1963) o Bolzanovi píše: *„… je-li mu z utopických socialistů 19. století zvlášť blízký Cabet, je to proto, že Cabet obnovuje racionalistickou sociální filosofii 18. století a že jeho učení jako systém patří také do okruhu utopií 18. století …“* (tamtéž, s. 128).[1380]

In (Perný, 2021b) je pozornost věnována též pojetí svobody, kdy Cabet[1381] i Bolzano chápou *„slobodu predovšetkým v kontexte Berlinovho*[1382] *vymedzenia slobody pozitívnej:*[1383] *„… v pojme je obsiahnuté skôr, že vstupom do spoločnosti občianskej sa obmedzujeme každý do istej miery pre voľnosť svojho jednania. Podvoľujeme sa totiž k tomu, aby nejednali len tak ako chceme sami, ale tak, ako to žiada vôľa celku …“*.[1384] *V skutočne slobodnom štáte podľa Bolzana nikto nekoná tak, aby jeho konanie bolo objektívne zlé, teda že by bolo postavené proti celej spoločnosti. V tom podľa Bolzana spočíva skutočná sloboda“* (tamtéž, s. 102).[1385]

[1378] F. M. Klácel při představení textu (Cabet, 1841) uvádí: *„Píše tedy Cabet: …. „Věřím, že mašiny až posud chudým škodliwé, při společním pořádku co nejwíce rozmnožené báti mají, a co možná člowěka zastáwati a jemu ulehčowati““* (Klácel, 1849a, list XXII., s. 106).

[1379] Srov. (Havránek, 1985), resp. (Jauris, 1981), s konstatováním značné blízkosti jejich stanovisek Bolzana a Cabeta. Srov. též (Perný, 2020, 2021b).

[1380] (Seidlerová, 1963), která srovnává s Cabetem namátkou Bolzanovy názory na řešení národnostní otázky, ohledně neujasněnosti otázky zaměstnání žen (i když Bolzano dává ženám větší občanská práva nežli Cabet), přísně monogamní rodiny v duchu křesťanské morálky etc.

[1381] *„… Cabet, definuje slobodu ako „konanie, ktoré neškodí druhým občanom …*“ (cit. dle Perný, 2021b, s. 101, s odkazem na Cabet, 1840, s využitím českého překladu 1950, s. 73) *a nie je zlučiteľné s právom robiť čokoľvek (svojvôľou). Zdôrazňuje, že tzv. občianska sloboda súdobého sveta v skutočnosti nie je pravou slobodou, ale iba inou formou otroctva. V spoločnosti, v ktorej existuje permanentné vykorisťovanie a obohacovanie sa menšiny na úkor pracujúcich más, ktoré žijú v domnelej predstave o svojej slobode, je táto sloboda iba ilúziou. Skutočnú slobodu chápe Cabet ako oslobodenie sa od despotizmu … teda vyslobodenia sa od útlaku súdobej spoločnosti. V závere svojho diela dodáva, že skutočná sloboda a rovnosť spočívajú v dobrovoľnom združovaní slobodných a rovných ľudí v prospech spoločného záujmu … Cabet sa teda napokon prikláňa k slobode pozitívnej, napriek tomu venuje celé pasáže svojej Cesty do Ikárie otázkam slobody tlače, slobody tvorby apod. Cabet ruší inštitúciu subjektivity novinára. Slobodu slova považuje za užitočnú v rámci boja proti aristokracii, avšak pripomína, že novinári často hľadia na osobný prospech a preto tvoria neistotu, zmätky, urážky, chaos a šíria omyly. Preto zriaďuje objektívne spravodajstvo za účelom udržania verejnej mienky a zabráneniu chaosu, preto noviny (Ľudový denník) v Cabetovej utópii, obsahujú iba stručné informácie bez subjektívne mienky novinárov“* (Perný, 2021b, s. 101-102, s odkazy na Cabet, 1840, s využitím českého překladu 1950, s. 11, 244, 267).

[1382] Srov. (Berlin, 1997), (Heywood, 1994) (pozn. PS).

[1383] *„V otázke slobôd utopisti volili takmer všetci prístup spravodlivosti ako férovosti, teda neuprednostňovali slobodu negatívnu, na úkor slobody pozitívnej (sociálne práva, rovný prístup ku komoditám, ktoré sú výsledkom spoločnej práce). Slobodu negatívnu zohľadňovali v rôznej miere – konzervatívne utópie menej (Campanella, Andreae, Bolzano), pokrokárske utópie vo väčšej miere (Fourier, Weitling)“* (Perný, 2021b, s. 34).

[1384] Cit. dle (Perný, 2021b, s. 102, s odkazem na Bolzano 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 40 – přesněji jde o s. 39-40) (pozn. PS).

[1385] Perný pokračuje: *„Aj keď sa Bolzano jasne postavil za náboženskú slobodu …, jeho utópia je zároveň mimoriadne prísna v oblasti trestného práva. Bolzano neverí v realizáciu úplnej slobody tlače a cenzúrou chce zabrániť veľkému zlu, menším. Bolzano ako puritán považuje nutné cenzúru zaviesť ako ochranu pred ohrozením mravnosti a z dôvodu nutnosti skúmať určité javy s pokojom, bez vášní a taktiež z dôvodu osobného napádania jednotlivcom novinármi, a napokon v prípade bezcennosti diela (ak dielo neprináša spoločnosti žiadny úžitok).*

Úvod monografie zmiňuje důraz na kritiku sociální nerovnosti, jejíž kořeny Cabet i Bolzano spojují se soukromým vlastnictvím a nerovnoměrným rozdělením produktů práce.[1386] Soukromé vlastnictví má mít klíčové dopady na fungování celého sociálně-ekonomického systému. J. Černý konstatuje, že v sociálních kritikách a utopiích Bolzano *„souhlasně komentuje ... Cabetovu Cestu do Ikarie a sborník s Weitlingovými spisy a že souhlasí s jejich kritikou soukromého vlastnictví a jejich vylíčením ideálního stavu“* (Bolzano et al., 1981, s. 25-26).[1387] Na jisté odlišnosti zde však upozorňuje (Seidlerová, 1963): *„Vlastnictví, v tomto bodě polemizuje Bolzano s Cabetem, je sice lidské zřízení, ale blahodárné; ovšem jeho nerovnost, která kdysi byla nutná a užitečná, není dnes již vhodná při úrovni vzdělání, jež vládne ve většině evropských států ...“* (tamtéž, s. 64).[1388]

K dalším podobnostem úvah Cabeta a Bolzana náleží víra v neomezený pokrok, víra v rozum, důraz na nenásilnost a evoluční cestu nastolení nové spravedlivější společnosti pomocí postupných reforem. Obdobný je důraz na výchovu, oslavování profese učitele z hlediska jeho významu pro obecné blaho i otevřenost vzdělání pro obě pohlaví.

Bolzano i Cabet ve svých vizionářských projektech operují s pracovní povinností pod dohledem státu,[1389] hájí cenzuru (a neexistenci tzv. svobody tisku) a vyjadřují podporu manželství. Společným motivem je taktéž univerzální jazyk, který Bolzano tématizoval v duchu křesťanského univerzalismu. U Cabeta se hlavní postava utopického románu W. Carisdall dozvídá o Ikarii prostřednictvím slovníku s univerzálním jazykem, což podnítí zájem o ostrov líčený jeho přítelem jako Eden. Obdobný je taktéž motiv soudu o mrtvých, spočívající v ocenění anebo naopak odsouzení osobností Ikarie i Bolzanova ideálního státu. Oba také nedocenili povahu člověka i když taktéž v tomto ohledu je Bolzano v mnohém realističtější. Bolzano nesní např. o tom, že v ideální společnosti budou žít pouze ideální lidé[1390] – nebudou zde ani žádné zločiny, kdy v Cabetově utopii proto neexistuje policie.

Na Cabetovu i Bolzanovu utopii (ale zdaleka nejen na tyto) lze vztáhnout slova F. Engelse: *„Nezralému stavu kapitalistické výroby, nezralé třídní situaci odpovídaly nezralé teorie. Řešení společenských úkolů, které bylo ještě skryto v nerozvinutých ekonomických vztazích, mělo být zplozeno v hlavě. Společnost byla plná vad; odstranit je bylo úkolem myslícího rozumu. Šlo o to, vynalézt nový, dokonalejší systém společenského řádu a naoktrojovat jej*

Bolzano však aj samotných cenzorov podlieha kontrole, aby neprejavovali zlú vôľu a pomstychtivosť“ (Perný, 2021b, s. 102, s odkazem na Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 46).

[1386] Přičemž i zde lze přitom nalézat rozdíly. Podle (Seidlerová, 1963) se Bolzano teoreticky liší *„od Cabeta, hájícího rovnostářský komunismus, i když nakonec Cabet není ve svém komunismu důsledný, neboť je ochoten smířit se i s existencí vlastnictví za předpokladu jeho rovnosti a nezcizitelnosti. Ovšem Bolzano nikdy neklade tak jasně otázku společenského charakteru vlastnictví v novém státě jako Cabet ...“* (tamtéž, s. 124).

[1387] Ohledně Weitlinga – v marxistickém duchu – dodává, že: *„Bolzano souhlasí s Weitlingovými argumenty proti vlastnictví, schvaluje jeho názor, že vlastnictví je základem společenské nerovnosti a zla. Zatímco však Weitling stojí už na pozicích proletářské ideologie, Bolzano setrvává u buržoazního utopismu ...“* (Bolzano et al., 1981, s. 38). K vlivu Weitlingových názorů na Bolzana srov. (Seidlerová, 1963).

[1388] S odkazem na (Bolzano, 1932, s. 37-38). In (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981) jde o slova z kapitoly VI.: *„Nerovnosti, o které jsme právě mluvili a jejímuž uchování se zde co nejdůrazněji bráním, není při té všeobecné vzdělanostní úrovni, jaké již téměř celá Evropa dosáhla, dnes již třeba!“* (tamtéž, s. 43).

[1389] Práce se podle Cabeta i Bolzana má stát zdrojem radosti, má být osvobozena od útlaku a zotročování. V Ikarii mizí rozdíly mezi fyzickou a duševní prací, v Bolzanově státu se práce duševní střídá s fyzickou apod. – srov. kapitolu IX. *Péče o zdraví a život* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[1390] Bolzano k lidem přistupuje realisticky a tímto se *„liší od hledisek většiny utopistů, kteří plánovali budoucí společnost pro jakési ideální lidi“* (Kolman, 1958, s. 138). Srov. závěr *Předmluvy* in (Bolzano, 1932).

společnosti zvenčí, propagandou, pokud možno příkladem vzorových experimentů. Tyto nové sociální systémy byly už předem odsouzeny k utopičnosti; čím podrobněji byly rozpracovávány, tím víc musely upadat do pouhého fantazírování" (Engels, 1880).[1391]

Cabetova románová podoba je oproti Bolzanovu spisu čtivější a jeho utopie (relativně) celkově méně přísná[1392] a méně uniformní. I když Cabet taktéž hlásá přísnou morálku, po vzoru prvotních křesťanů vyzdvihuje odříkání[1393] a odsuzuje sobecké vyhledávání rozkoší. Cabetovo vyhlížení vysněné komunistické obce v Americe v jistých aspektech připomíná bloudění *„všesměrného"* bolzanovce a originálního moravského utopického socialisty F. M. Klácela, který namísto Ikarie marně hledal cestu na Svojanov – jak mapuje kapitola 4.

Pasáže o Cabetovi zakončeme převzatou citací týkající se Cabetovy vize bratrského komunismu, s dalším odkazem na F. M. Klácela a jeho vysněné ideje *„pobratimství"*: *„Zeptají-li se vás: Jakou vědu vyznáváte? – Odpovídáme: Bratrství. Jaký princip zastáváte? – Bratrství. Jaké doktríny se držíte? – Bratrství. Jakou teorii hlásáte? – Bratrství. Jaký systém kážete? – Bratrství. Ano, máme za to, že bratrství je vše ..."* (Cabet, 1840, s využitím 5. francouzského vydání. Paris: Bureau du Populaire 1848. ISBN nemá, s. 567).[1394]

[1391] Cit. dle https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1880/soc-utop/ch01.htm.
[1392] K přísnosti Bolzana ohledně navrhovaných krutých trestů Perný dodává: *„Ako projektant univerzálneho sociálneho štátu zdá sa mimoriadne pokrokovým autorom, avšak v rovine trestov necháva previnilcov akýmsi mechanickým zariadením v žalárnej kobke ... Bolzano takto krutý trest stanovuje v prípade násilnej a vedomej vraždy ako odstrašujúci precedens"* (Perný, 2021b, s. 104, s odkazem na Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 117).
[1393] Srov. (Cabet, 1846).
[1394] S využitím překladu in (Janiš, 2004, s. 1).

kapitola 4. **Bolzanovství, bolzanovci a vesměrné bloudění F. M. Klácela**[1395]

„Náš život nepatří jen nám“[1396]

M. Pavlíková v pasáži *Bolzanův odkaz* (in Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981) konstatuje, že i po umlčení Bolzana a jeho odchodu z pražské univerzity jeho ideje žily dále. Přičemž *„nepůsobily jen svým obsahem, korespondujícím s potřebami společnosti, ale i tím, že za nimi stála mravní autorita jejich hlasatele, později ještě umocněná jeho sesazením a pronásledováním, které jej stavělo do jedné řady s velkými osobnostmi reformního hnutí“* (tamtéž, s. 162-163). *„Když byl sesazen a umlčen a odpadl jeho bezprostřední vliv, působily dál, jejich nositeli a tlumočníky byli Bolzanovi přímí žáci, později ještě i žáci těchto žáků. Do českých duchovních dějin pak vchází bolzanovství jako eticko-filozofický program, nábožensky tolerantní, s filantropickými a osvětovými cíli, přetrvává po celé 19. století a neustále naráží na nepřízeň ortodoxních církevních kruhů“* (tamtéž, s. 163).

„… ještě roku 1891 píše F. L. Rieger Karlu Mattušovi o Bolzanově „škole“ jako o „pravé formě českého katolictví““ (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 163).[1397]

Bolzanovství lze označit jako jeden z proudů osvícenského katolicismu,[1398] jako do jisté míry *„alternativní“* teologickou školu. Což koresponduje s náboženskou dimenzí díla Bolzana, připomínanou kapitolou 1. U bolzanovství lze ale poukázat také na zřetelné dimenze filozofické – může být nahlíženo jako *„koherentní filosofický systém založený na hodnotě obecného blaha, jež představuje absolutní cíl …“* (Pichnerová, 2019, s. 25).[1399] Ohledně aspektů historických lze konstatovat, že se – coby duchovní jev – vine *„celým 19. století a*

[1395] S využitím (Sirůček, 2008, 2009). Shrnutí sociálně-ekonomického rozměru díla Klácela (a dalších českých a moravských utopistů, včetně Komenského, husitů apod.) přináší připravovaný text (Šetek, Sirůček, 2023).

[1396] *„Mohou se … vyskytnout i situace, kdy je naše smrt jediným prostředkem, jak lidstvu prokázat nějaké mimořádně významné dobrodiní, například osvobodit celou zem od hanebného jha tyranie nebo rozšířit poznanou pravdu, kterou utiskovatelé lidstva chtějí potlačit; v takém případě to není zločin, nýbrž hrdinský čin hodný nesmrtelnosti, jestliže se obětujeme pro obecné blaho!“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 131). Myšlenka, resp. citace je inspirována oddílem *Vybrané myšlenky z akademických řečí Bernarda Bolzana* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, zde s datováním exhorty 1816). Srov. (Bolzano, 1813, 1849-52, 1884).

[1397] V souvislosti s rodinou Riegra je možné připomenout, že *„… v roce 1881 … ukázala Riegrova dcera Marie Červinková-Riegrová v Bolzanově životopise nejen na Bolzanovo pedagogické působení a jeho význam, ale především na jeho přínos českému národnímu snažení“* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 163-164), přičemž poukazuje zejména na filantropický rozměr Bolzana. Srov. (Červinková-Riegrová, 1881).

[1398] Kapitola 1., s odkazem na (Loužil, 1978b), zmiňuje romantické prvky Bolzana. Ohledně řazení k osvícenství či romantismu lze různě interpretovat i bolzanovce. (Pichnerová, 2019) uvádí: *„Ostatní bolzanovce, počínaje již první generací, tím spíše nelze prohlásit za „čisté“ osvícence. Franz Schneider, Joseph Michael Fesl a Václav Štulc by mohli být počítáni jak k osvícencům, tak k romantikům. Druzí dva přitom tíhli spíše k romantismu – svou emocionálně laděnou dikcí, romantickou motivikou a ve Štulcově případě i vášnivým nacionalismem. K osvícenství je lze zařadit na základě důrazu na osvětu, sociálního egalitářství a – přinejmenším u Fesla – kritického vztahu k dogmatům a hierarchii. Fesl byl ostatně zatčen na základě tvrzení, že pokud se doktrína nesrovnává s rozumem, nemůže být božského původu“* (tamtéž, s. 23-24, s odkazem na Sealsfield, 1992).

[1399] *„Obecným blahem se rozumí dobro, moudrost a štěstí lidstva i jedince, které v dějinách stále rostou. Tomuto zřeteli musíme podřídit vše, od drobných soukromých počinů (např. koupě knih) přes hospodářské a politické jednání státu po volbu konfese. Podléhá mu i bůh …“* (Pichnerová, 2019, s. 25).

ve formě katolické moderny, která se k němu výslovně hlásí, dokonce pokračuje do století 20. Během této doby se však vyvíjí a u mnoha bolzanovců se mění k nepoznání" (tamtéž).[1400]

Bolzanovské *„hnutí klade důraz na čin, resp. na jednotu smýšlení a činu. I proto se stalo podnětem pro filantropickou a obrozenskou aktivitu venkovských i městských kněží, úředníků, lékařů i učitelů a v menší míře také šlechty*[1401] *a zámožného měšťanstva. Kromě bolzanovců, již se proslavili jako obrozenci, existovala početná anonymní vrstva absolventů filosofie, kteří šířili myšlenky nového hnutí na venkově"* (Pichnerová, 2019, s. 26).

Bolzanovství bylo i učením sociálním. Ke konkrétním projevům náležela bolzanovská filantropie, kdy v duchu ideálu obecného blaha bolzanovci např. věnovali prostředky na zřízení a provoz různých dobročinných institucí.[1402] Z Bolzanova *„lidumilství"*, resp. pojetí křesťanské lásky vyplývá potřebnost filantropické práce pro druhé. Bolzanovstvím v tomto smyslu byla silně zasažena *„první dáma národa"* M. Riegrová-Palacká, dcera F. Palackého, choť F. L. Riegra. Domácím učitelem náboženství Marie Riegrové-Palacké (1833 – 1891) byl F. Schneider, horlivý stoupenec a přítel Bolzana. Schneider Marii vštěpuje náboženskou vroucnost, založenou na filozoficky zdůvodněné katolické věrouce a morálce v duchu Bolzana, s praktickým etickým vyústěním v příkazu práce pro obecné blaho.[1403] Důraz na filantropii, a to i ve smyslu národním, klade taktéž M. Červinková-Riegrová.[1404]

Podstatu bolzanovství vyjadřuje slovy syn F. L. Čelakovského v přednášce o J. V. Fričovi: *„Býti bolzanovcem znamenalo tehdy celý život zasvětiti obecnému dobru"*.[1405] Do sesazení Bolzana a internaci M. J. Fesla je možné za střediska bolzanovství označit Prahu (pražskou filozofii) a Litoměřice (litoměřický kněžský seminář). Následně se schůzky konají u Bolzana v Těchobuzi anebo v Praze. Ideje bolzanovství šířily také pražské instituce jako Lužický

[1400] *„Nejvýznamnější je nepochybně transformace z osvícenského universalismu, kde představuje objekt dobrodiní celé lidstvo, na obrozenský nacionalismus, kde se dobročinnost soustředí na jeho část – národ. Bez této změny, která se ostatně prosadila v mnohem větší míře u Čechů než Čechoněmců, by se bolzanismus přežil. V nacionální mutaci se však stal jednou z nejvýznamnějších komponent českého národního vzkříšení, protože odpovídal potřebě dělného a obětavého života zasvěceného novým hodnotám. Celospolečenský význam bolzanovství se projevuje také v traumatu z Bolzanova procesu, který zasáhl Čechy a Čechoněmce velmi rozdílných postojů. Feslovo uvěznění, sesazení biskupa Hurdálka a „odstranění" Bolzana se nedotklo jen žáků posledně jmenovaného ..."* (Pichnerová, 2019, s. 25).

[1401] S příkladem Thun-Hohensteinů anebo bolzanovského zpovědníka kněžny Kateřiny Zaháňské (pozn. PS).

[1402] Včetně např. odkazování knihoven (u Bolzana, J. M. Fesla), sponzorování škol (Fesl, manželé Hoffmannovi), zakládání knihoven, škol, hospodářských institucí (Bolzano, J. Regner) etc.

[1403] Což doplňuje příklad otce F. Palackého, neúnavně pracujícího ve prospěch českého národa. Schneider též oddává Marii s F. L. Riegrem. Rieger ideje Bolzana vstřebává od domácího učitele K. Huška a s Bolzanem se setkává u A. Veitha v Liběchově. V rodině Riegrových podobné postavení jako zaujímal Schneider u Palackých získává kaplan V. Nykles, hlásící se také k odkazu Bolzana. Bolzanův vliv se u Riegra projevuje v podobě nejvyššího mravního zákona, velícího pracovat pro druhé bez touhy po moci – srov. (Sirůček, Džbánková, 2019). U M. Riegrové-Palacké ve filantropických snahách a v obětavé práci pro zmírnění bídy hmotné i mravní. Namísto společenských dýchánků se věnovala sociální práci, včetně podpory a zakládání mateřských škol, dívčích škol pro ženská povolání atd. K bolzanovství v rodině Palackých a Riegrů srov. (Pavlíková, 1976).

[1404] Dcera a spolupracovnice F. L. Riegra Marie Červinková-Riegrová (1854 – 1895) byla spisovatelka, cílící na slavné předky a téma dobročinnosti. V Bolzanově životopise (Červinková-Riegrová, 1881) líčí Bolzana především jako filantropa. Je autorkou spisu o dobročinnosti v tehdejší Evropě *Ochrana chudé a opuštěné mládeže* (Červinková-Riegrová, 1887). Snaží se postihnout lidumilné filantropické aktivity v evropském prostoru konce 19. století. Stále vnímá práci jednotlivce v dobročinných aktivitách jako nenahraditelnou, ovšem připouští, že je zároveň nedostačující a potřebuje zásahy ze strany státu. Srov. (Červinková-Riegrová, 1888).

[1405] Cit. dle (Pichnerová, 2019, s. 26 s odkazem na časopis *Život*, roč, 1904, č. 7, s. 203-236).

seminář,[1406] Akademické gymnázium,[1407] německé reálné gymnázium v Mikulandské ulici[1408] nebo Pražský polytechnický institut.[1409] Bolzanův odkaz podporovaly rodiny Palackých a Riegrů či rod Thun-Hohensteinů. Bolzanovci působili v Sasku (ředitelé gymnázií, kaplani královské rodiny aj., v Drážďanech pracoval v rámci školství F. Příhonský) či ve Vídni.[1410] K udržení bolzanovství připívala kázání bolzanovských duchovních, opisy Bolzanových přednášek a exhort šířených Bolzanovými žáky, Bolzanova díla vycházející za hranicemi Rakouska, ale i krásná literatura (J. Arbes,[1411] J. Š. Baar,[1412] K. Světlá,[1413] P. Fingal[1414]) anebo Bolzanovy životopisy – např. (Červinková-Riegrová, 1881).

K udržení dlouhodobého a významného dopadu působení bolzanovství v českých zemích přispívala propracovaná výchova nových bolzanovců v duchu pedagogického odkazu Bolzana – zdůrazněného v rámci kapitoly 1. – vštěpujícím mladým (a to nejenom chlapcům, nýbrž i dívkám, včetně mládeže vesnické) oddanost idejím obecného blaha. Velmi důležitou roli přitom hrál kult Bolzana – mučedníka a morálního vzoru, s nikoli ojedinělým sklouzáváním ke vnímáním Bolzana jako světce. Zmínit je možné taktéž to, že bolzanovství v pozdějších nacionálních modifikacích vcelku rezonovalo s postupem i potřebami národního obrození.

Ovšem i na bolzanovství je nutné nahlížet realisticky, kdy tento pohled reprezentuje např. studie (Seidlerová, 1963). *„Ohlas a vliv Bolzanova učení, ať již přímý nebo nepřímý, bývá v dosavadní literatuře značně vyzdvihován …“* (tamtéž, s. 130).[1415] *„Mluví se o generaci, která sehrála v roce 1848 největší roli, jako o pokolení proniknuté bolzanismem …*[1416]*. Toto hledisko se pak udržuje do nejnovější podoby v dějinách české literatury …*[1417] *Zdůrazňování Bolzanových myšlenek v české společnosti je přitom v bolzanistické literatuře … tradicí“* (dtto). Seidlerová připomíná, že *„Bolzanova vědecká činnost zůstává v době jeho života takřka bez ohlasu …“* (dtto). Přitom konstatuje nutnost rozlišování mezi *„bezprostředním politickým ohlasem Bolzanova učitelského působení a jeho pronásledování a mezi ideologickým navazováním na specifické rysy Bolzanova učení“* (tamtéž, s. 131).[1418] Kořen tendence *„k přeceňování Bolzanova ohlasu v dosavadní literatuře“* (dtto) Seidlerová nalézá v tom, že *„Bolzanovo učení má mnohé obecně buržoazní rysy, které se proto nutně vyskytují u současníků i žáků i tam, kde se nejedná o Bolzanův vliv …“* (dtto).

[1406] F. Schneider, F. Náhlovský, F. Příhonský, J. Slavíček či J. A. Zimmermann (otec R. Zimmermannna).
[1407] V. Štulc.
[1408] F. Schneider, V. Rozum.
[1409] F. Schneider.
[1410] Srov. (Kořalka, 2002).
[1411] Srov. (Arbes, 2011).
[1412] Srov. (Baar, 1941).
[1413] Srov. (Světlá, 1950) – román z roku 1872, dle anotace *„výrazně protikatolicky zaměřený román líčící složitou problematiku josefínského osvícenství, zejména jeho projevy v salónech šlechty a měšťanstva“* https://www.databazeknih.cz/knihy/zvoneckova-kralovna-271417.
[1414] Srov. (Fingal, 1923), přičemž dílo původně vychází v časopise *Rozkvět*.
[1415] *„Starší literatura zdůrazňovala především vlastenectví a humanismus jeho odchovanců, zvláště kněží …“* (Seidlerová, 1963, s. 130, s odkazem na (Malý, 1880).
[1416] S odkazy na (Horáček, 1907) aj.
[1417] S odkazem např. na (Vlček, 1952).
[1418] S připomenutím, že Bolzanovy názory na společnost nejsou jednotné. Tudíž při zkoumání je třeba přihlížet k tomu, *„na kterou stránku jeho učení jednotlivé směry navazují“* (Seidlerová, 1963, s. 131).

Ohledně působení Bolzanova učení sociálně-ekonomického závěr Seidlerové zní, že jakkoli toto bylo *„pozoruhodné, nenašlo u nás skutečné ideové ani teoretické pokračování“* (Seidlerová, 1963, s. 148). Což však platí i o dalších dimenzích díla Bolzana, jak dokumentují kapitoly 1. a 2. Seidlerová při interpretaci Bolzana coby utopického socialisty – jak rekapituluje kapitola 3. – konstatuje, že socialistické prvky *„v Bolzanově ideologii zůstaly vcelku nepovšimnuty …“* (dtto).[1419] Bolzanovo působení mělo nositelům pokrokových idejí v Čechách první poloviny 19. století, *„tedy především buržoazii … dvě věci: za prvé příklad osobního osudu, který se na desetiletí stal výmluvnou ukázkou špatnosti režimu a tak byl také tradován, za druhé seznamování se základními formulacemi buržoazní ideologie“* (dtto).

Připomeňme telegraficky některé ze silně heterogenních bolzanovců, resp. Bolzanových žáků a ctitelů. Šlo o *„lidi nejrůznějších názorů, vyúsťujících později v různá politická přesvědčení“* (Seidlerová, 1963, s. 132). Na místě jsou závěry Seidlerové i ohledně toho, že ohlas Bolzanova učitelského působení nemá *„bezprostřední charakter přejímání teoretických názorů“* (tamtéž, s. 131)[1420] a to, že *„vliv Bolzanova působení mohl zasáhnout jen velmi úzkou vrstvu obyvatelstva, že lidovým vrstvám zůstalo zcela vzdáleno“* (tamtéž, s. 132).

Dávno před Bolzanovou smrtí vzniká v Čechách neformální Bolzanův kruh. Bolzano byl obklopen kruhem přátel, ctitelů a svých žáků – přímých i nepřímých –, kteří mu pomáhali nejenom s vydáváním spisů, šířili jeho myšlenky a zůstávali s ním v trvalejším kontaktu. Bez ohledu na postihy ze strany rakouských úřadů či katolické církve. Členové nejužšího kruhu si *„sami kladli za svůj úkol rozšiřovat Bolzanovo učení“* (Seidlerová, 1963, s. 139). Seidlerová zdůrazňuje teologickou dimenzi kruhu – *„většina z nich byli teologové, a to teologové nejen povoláním, že jim šlo především o Bolzana jako teoretika katolictví, a proto také že nám zachovali takřka výlučně tyto názory“* (dtto). S hodnocením, že příslušníci Bolzanova kruhu byli *„i v církevních kruzích“* osobnosti *„dosti bezvýznamné“*, resp. že *„boj o prosazení Bolzanových názorů byl jimi veden sice vytrvale, ale s malými možnostmi … Teologické spisy Bolzana měly … velmi malý ohlas … Celková informovanost teologických kruhů byla nepatrná a snaha zvýšit zájem o Bolzanovy spisy zůstala bez výsledku …“* (dtto).[1421]

[1419] *„… buržoazie necítí ještě jejich nebezpečnost a ty lidové vrstvy, jejichž tužeb je Bolzanův utopismus teoretickým výrazem, zdaleka ještě nepotřebují vlastní soustavnou ideologii“* (Seidlerová, 1963, s. 148). S dovětkem: *„V době formování samostatné ideologické platformy proletariátu jsou zlomky Bolzanova utopického socialismu, které byly obecně známy, již příliš zastaralé, než aby mohly působit“* (dtto). K čemuž je však nutné dodat, že po roce 1848 se sice propagace Bolzana jeho žáky ubírá stále stejným směrem, ale do jisté míry se mění chápání ostatních. *„V roce 1849-52 vychází několik set Bolzanových exhort. Od doby jejich vzniku získala buržoazie politickou zkušenost … Proto jsou čtyřicet let staré exhorty, jejichž sociální obsah byl kdysi z velké části nepovšimnut, napadány. Bolzano je označován jako apoštol komunismu, druhý Proudhon a kázání prohlašována za nebezpečná a zhoubná pro mládež …“* (Seidlerová, 1963, s. 147, s odkazem na dopis Liebleinová Feslovi 7. 7. 1849). Srov. (Bolzano, 1849-52).

[1420] K čemuž Seidlerová dodává, že za jediné prokazatelné navázání na Bolzanovo učení spojuje s vystoupením M. J. Fesla v Litoměřicích. *„Jeho navazování na Bolzana jeví se především v otázce vlastnictví a v některých teologických tezích. Od Bolzana se liší na jedné straně řadou revolučních názorů, byť i neujasněných a nevyhraněných, na druhé straně i asketickým, až k fanatismu zabíhajícím rázem svého náboženského vystupování“* (Seidlerová, 1963, s. 131).

[1421] S dovětkem: *„Přitom těmto rozšiřovatelům Bolzanova díla, i když neustále mluvili o vědeckosti, nešlo v podstatě ani tak o důkaz kvalit Bolzanových názorů, jako o důkaz jejich pravověrnosti“* (Seidlerová, 1963, s. 139-140). Což sám Bolzano *„těžce pociťoval …“* (tamtéž, s odkazem na Wißhaupt, 1850).

Přitom i když Bolzano nadchl nemálo svých studentů[1422] a měl celou řadu příznivců, stoupenců a ctitelů v různých kruzích, svého přímého pokračovatele v žádné z oblastí jeho vědeckých ani reformátorských zájmů se mu vychovat ani nalézt nepodařilo. Bolzanovu izolovanost a malý ohlas jeho díla si přitom jasně uvědomoval samotný Bolzano i jeho žáci.

(Červinková-Riegrová, 1881) vyzdvihuje trojici Bolzanových přátel Příhonský, Fesl a Schneider. Spolu s Bolzanem je měla obrazně *„adoptovat"* A. Hoffmannová v Těchobuzi.[1423] Při šíření díla a idejí Bolzana – za jeho života i po smrti – se klíčovým způsobem angažuje M. J. Fesl. K exponovaným osobám Bolzanova kruhu[1424] náleží i F. Příhonský, k popularizaci Bolzanovy osobnosti přispívají F. Schneider či V. Štulc. Jejich role ovšem bývají různě interpretovány. Bolzano poznamenává myšlení A. Krombholze, V. Zahradníka anebo R. Zimmermanna,[1425] figurujícího v kapitole 2. v souvislosti s osudy matematické pozůstalosti. K laické části Bolzanových nejbližších přátel náležel J. Hoffmann,[1426] známý z kapitoly 1.

V závěru kapitoly 1. jsou připomínáni národní obrozenci a osobnosti českého kulturního života (F. Palacký, F. L. Čelakovský, K. Havlíček Borovský, V. Hanka,[1427] J. Dobrovský aj.), kteří si Bolzana vážili a byli jím ovlivněni. Bolzanovými názory morálními, sociálními či politickými,[1428] ale nikoli originálními postřehy matematickými a logickými. Podle (Winter, 1933) se Bolzano zapsal pro budoucnost až šedesát roků po smrti, především jako matematik a logik, leč jeho dobové působení v Čechách lze označit za epochu nábožensko-filozofickou.

[1422] Dle (Pavlíková, 1985b) Bolzanovi za patnáct let na univerzitě prošlo rukama více jak pět tisíc mladých lidí a mezi nimi drtivá většina tehdejší české inteligence, ať již šlo o budoucí učitele, právníky, lékaře nebo kněží. K Bolzanovým žákům náležel též český kněz, překladatel, básník, autor životopisů svatých Josef Černý (1785 – 1834), působící také jako administrátor u hradčanských karmelitek.

[1423] Srov. (Loužil, 1978b).

[1424] K jeho představitelům bývají řazeni J. F. Hurdálek, M. J. Fesl anebo V. Fiebrich. Vinzenz Fiebrich (1797 – 1842) studoval u Bolzana v letech 1813-15, než vstoupil do vídeňské policie. Stal se vrchním komisařem a snažil se chránit Bolzana i Fesla. K nejbližším spolupracovníkům Bolzana náleželi M. J. Fesl či F. Příhonský. Vedle aktivit spojených s vydáváním Bolzanových spisů psali úvody, recenze anebo reakce na nepříznivé ohlasy, k nimž často Bolzano poskytoval osnovu – srov. (Winter, 1933).

[1425] *„Robert Zimmerman podává sice ještě r. 1848 ve vídeňské akademii přehled Bolzanových názorů v běžné interpretaci kruhu ..., ale již rok předtím svou živou účastí v událostech roku 1848 se vzdálí Bolzanovi i jeho blízkým ... a rychle přechází na pozice herbatovské filosofie"* (Seidlerová, 1963, s. 144, s odkazem na dopis Bolzano Feslovi 18. 5. 1848 aj.). Jeho otce J. A. Zimmermanna *„vyprovokoval rok 1848 k pokusu o změnu textu rakouské hymny tak, aby z ní bylo jasně patrno, že Rakousko je konstituční monarchií ...; je to jediný vysloveně politický spis, vyšlý z Bolzanova kruhu"* (tamtéž, s odkazem na Zimmermann, 1848).

[1426] (Seidlerová, 1963) jmenuje Hoffmanna jako jediné z nejbližšího okruhu Bolzana, který *„zcela otevřeně odmítá Bolzanovy politické názory a jeho státní utopii přikládá malou váhu ..."* (tamtéž, s. 144 s odkazem na Hoffmann, 1850). Ohledně utopie (Bolzano, 1932), ale i (Cabet, 1840), uvádí (Seidlerová, 1963), že *„utopické spisy se žákům nelíbily"* (tamtéž, s. 144, s odkazem na dopis Bolzano Feslovi 10. 12. 1846). Činnost týkající se opisů pojednání (Bolzano, 1932) anebo překladu (Cabet, 1840) – zmiňovaného v kapitole 3. – *„plynula z úcty k Bolzanovi"* (Seidlerová, 1963, s. 144). Ostatně k vydání spisů nedošlo.

[1427] V. Hanka, J. Linda a V. A. Svoboda jsou jména nejčastěji skloňovaná v souvislosti s *Rukopisy* (*Rukopis královédvorský* a *Rukopis zelenohorský*). Všichni byli Bolzanovými žáky. (Loužil, 1978a) konstatuje vliv Bolzanova světa na Lindu (jemuž měla být blízká sociálně-utopická koncepce křesťanství) a Svobodu (zaujatého Bolzanovým mravním pragmatismem). S odkazy na (Petr, 1926) Loužil diskutuje názor, že zásady, které Bolzano šířil mezi inteligencí mohly zapříčinit, že *Rukopisy* byly snáze přijaty jako starobylé památky české. S připomenutím, že vedoucí zásada Bolzanova při výkladech o zjevení božském byla, že nejde o to, jaká věc sama o sobě je, nýbrž jaká představa o ní je nejpůsobivější. Což může být aplikováno nejen na zjevení božská.

[1428] Etické a politické ideje Bolzana zaznamenávají později ohlas také v rámci Charty 77, jejíž představitelé se na Bolzana odvolávali. Srov. (Palouš, 1981b aj.), (Patočka, 1963, 1987 aj.), (Pithart, 1979), resp. (Konůpka, 2017).

Diskutovat lze vliv Bolzana na K. Havlíčka Borovského, a to včetně hospodářské problematiky. U obou person je patrný sociální akcent jejich ekonomických úvah či obdobné pojetí vztahu ekonomiky a politiky. Havlíček Borovský je ovšem v ekonomické sféře liberálem.[1429] Vliv Bolzana (např. jeho exhort) se ovšem zdá být zřetelnější v úvahách Havlíčka Borovského ohledně náboženství,[1430] výchovy[1431] a v kontextu úvah politických.[1432]

Na Bolzanovu filozofii je zčásti navazováno na pražské univerzitě. Po odchodu Bolzana z univerzity na uvolněné místo nastupuje Benedict Pfeiffer (1783 – 1834), taktéž bolzanovec. Který již dříve – z důvodu Bolzanova zdravotního stavu – na přednáškách Bolzana zastupoval a přednášel podle jeho poznámek.[1433] Mravní motivace Bolzanových exhort (Bolzano, 1813, 1834b aj.) se stala impulsem pro různé sociální aktivity.[1434] Bolzano jako pedagog a kazatel ovlivnil české duchovní prostředí i české (českojazyčné i německojazyčné) náboženské myšlení druhé poloviny 19. století, kdy jeho myšlenky šířili Bolzanovi žáci a žáci těchto žáků.

Bolzano ovlivňuje *„kněze z církve vyobcovaného“* Smetanu,[1435] který též náleží k českým utopistům. Augustin Smetana (1814 – 1851) byl filozof, obrozenec a exkomunikovaný kněz řádu Křížovníků. Působil i jako redaktor a vychovatel. Čechům zprostředkovával německou idealistickou filozofii a bývá řazen k hlavním představitelům české větve hegeliánství. Svůj originální interpretační přístup k Hegelově filozofii, kterou oceňoval pro jednotící dialektický princip, považoval za nejplodnější.[1436] Za vrchol filozofické angažovanosti Smetany bývá považováno dílo *Vznik a zánik ducha* (Smetana, 1865), které se odklání od filozofie dějin a zdůrazňuje pozici ducha, ve smyslu základů všeho. Tato idealistická filozofická encyklopedie, plná přírodovědných dat, se pokouší o systematickou koncepci světa a člověka v tomto světě.

[1429] Srov. (Bažantová, 1999, 2002).

[1430] (Kovářová, 2005) dílo *Kutnohorské epištoly* z roku 1850 (Havlíček Borovský, 1949) označuje za *„malou bolzanovskou utopii o církevním uspořádání společnosti“* (tamtéž, s. 39). *„Oba vyzývají k co nejširší toleranci každého náboženského názoru, který není vyloženě v rozporu se základními společenskými normami … a oba také považují za nutnost demokratizovat jednotlivé církve takovým způsobem, aby o jejich směřování rozhodovali všichni věřící a nikoli jen vysocí církevní hodnostáři … Navíc Havlíčkova koncepce církve jako v prvé řadě vzdělávací instituce …“* (Jiras, 2019, s. 108). K sympatiím k náboženským idejím Bolzana srov. (Seidlerová, 1963). (Putna, 2017) připomíná, že *„pražský seminarista Karel Havlíček“* (tamtéž, s. 54), nalézá *„vedle Bolzana hlavní ideový zdroj svých vlastních návrhů na reformu církve …“* v Lamennaisovi – srov. (Lamennais, 1834).

[1431] Vzdělání je *„pro oba dva jediným skutečným nástrojem lidské emancipace. Pouze dostatečně vzdělaný člověk může být plnohodnotným členem občanské společnosti, která je pro Bolzana i pro Havlíčka tím hlavním politickým cílem“* (Jiras, 2019, s. 109).

[1432] Např. prosazování politiky *„zdola“* skrze aktivní zapojení občanů do obecních záležitostí. Bolzano i Havlíček považují za důležité, aby lidé žili v menších komunitách, kde je možno lépe uplatňovat principy přímé demokracie a budovat občanskou společnost. Připomíná bývá též společná nevraživost k privilegiím šlechty či morální závazek vyplývající z občanství. Havlíček ovšem více akcentuje osobní svobodu a např. odmítá cenzuru – srov. (Jiras, 2019). Srov. též marxistou interpretaci Havlíčka in (Stanislav, 1954).

[1433] Srov. (Červinková-Riegrová, 1881). Zmiňována jsou i jména pedagogů J. Beer, J. P. Padlesák, F. Schneider.

[1434] Vzniká např. podpůrná instituce pro nemajetné studenty nebo studentská fakultní knihovna.

[1435] (Kolman, 1958) za pravděpodobné považuje, že *„existovalo spojení mezi kroužkem bolzanistů a levým, radikálně demokratickým křídlem českého národně osvobozeneckého hnutí, v jehož čele stál E. Arnold a k němuž náleželi utopičtí socialisté František Klácel a Karel Sabina a zejména největší český buržoasní filosof, utopista a humanista Augustin Smetana“* (tamtéž, s. 135) – srov. (Smetana, 1848), resp. (Bayerová, 1960), (Novotný, 1982). Ovšem Seidlerová u Smetany i Klácela nalézá s Bolzanem pouze *„malou ideovou zpřízněnost“* (Seidlerová, 1963, s. 145). Jako vztah Bolzano Klácel nahlíží také vztah Bolzano Smetana – „*Obdobný vztah je mezi Bolzanem a A. Smetanou“* (Seidlerová, 1963, s. 145).

[1436] Oceňována bývá Smetanova dialektika, přičemž samotný Smetana je řazen k pokrokovému proudu myšlení konce 18. a začátku 19. století, který nesouhlasí s metafyzickým výkladem a mechanistickými představami a nastolil historický přístup zkoumání světa – srov. (Bayerová, 1960).

Vychází z potřeby člověka ujasnit si své místo v kosmu, začlenění do běhu a řádu věcí, do organizmu přírody a společnosti – určit v něm své postavení a tím zdůvodnit smysl bytí.[1437]

(Kolman, 1958) interpretuje A. Smetanu coby neohroženého *„bojovníka za svobodu a pokrok, jehož humanistická filozofie je dovrčením českého buržoasního filosofického myšlení …“* (tamtéž, s. 12). Vůči němuž nenávist *„církve a vládnoucích tříd … neznala mezí“* (dtto). Smetana umírá na tuberkulózu, *„jíž onemocněl jako chudý štvanec v cizině …“* (dtto). Obdobně jako Bolzano se měl i Smetana stát obětí *„politické a náboženské reakce“* (dtto).[1438]

Smetanova utopická idea společnosti spočívající na bratrství, vize jeho socialismu založeného na lásce, je odezvou myšlenek utopického socialismu a socialistické literatury 30. a 40. let 19. století. Utopické pojednání *Význam současného věku* (Smetana, 1848)[1439] vnímá tehdejší dobu jako přechodný čas mezi vládou práva, která lidi odděluje a vládou lásky, která je navzájem spojí. Smetana bájí o budoucí říši lásky mající nastat po zániku náboženství, právních systémů a dějin samotných.

Spis (Smetana, 1848) uvažuje nad minulostí, současností i budoucností české společnosti. Zánik starého světa a zrození nového nemá být možné bez dalších bojů, které lze očekávat, a které mají otevírat cestu do velké budoucnosti. V úvodu je charakterizován život v přírodě a společnosti coby neustálý boj dvou sil *„pozemskosti“* a *„božskosti“* tj. hmoty a ducha. Tyto mají být k sobě poutány, leč zároveň stojí věčně proti sobě.[1440] První kapitola prezentuje představy o vzájemném vztahu náboženství a umění a dospívá k závěru o nutnosti zániku náboženství. Spis sleduje problémy historického vývoje, připomíná sociální utopie minulosti, mapuje etapy francouzské revoluce. S predikcí, že Německo se nalézá na prahu politického převratu a další, že ještě v 19. století Slované zúčtují s despotismem. Dospívá k úvahám o komunismu a požadavku rovnosti. Tento má být podle Smetany charakteristickým znakem přítomnosti. Smetanovo pojetí komunismu je idealistické, založené na *„lásce“* jako principu i regulátoru společenských vztahů. Smetana se obšírně zabývá vědou a výkladem o vývoji

[1437] In posmrtně vydané kompendium (Smetana, 1865) je představována *„bytost citová“* coby nejvyšší stupeň organického života, stojící nad rostlinou, zvířetem, člověkem i nad *„bytostí ideovou“*. Podstatným hybatelem tohoto vzestupu má být láska, která je současně i jeho cílem. Srov. výzvy k založení ráje lásky in (Klácel, 1848).

[1438] (Seidlerová, 1963) však připomíná, že vztah mezi Bolzanem a Smetanou jednoznačný nebyl a významnější ideovou spřízněnost nenalézá. Bolzano měl náležet ke Smetanovým oblíbencům v době Smetanových studií (ovšem i Feuerbach či Hegel aj.). Smetana se měl brzy přesvědčit, *„na rozdíl od Bolzana, o nesmiřitelnosti skutečné filosofie a katolického náboženství …“* (tamtéž, s. 145). Smetanovy *„sociální a politické požadavky, vycházející na jedné straně ze spekulativní hegelovské filosofie, na druhé ale také z konkrétního politického dění okolo roku 1848, docházejí k závěrům od Bolzana značně odlišným. I při hlásání nutnosti zásadní změny staví se Smetana k současnému socialismu a komunismu v podstatě negativněji než Bolzano …“* (tamtéž, s. 145-146).

[1439] Řazený k utopickým dílům se členěním: *1. Náboženství a umění, 2. Právo a láska, 3. Věda, 4. Dějinný podklad tohoto věku, 5. Přirozený podklad a jeviště dějin*. Srov. (Smetana, 1848, 1960), (Novotný, 1982).

[1440] Život Smetana vnímá jako neustálý souboj těchto dvou sil, které mají být navěky spoutány a ve věčném sporu. Obě síly jsou rovnocenné a tvoří podstatu člověka, ale i jedinou podstatu veškerenstva. Před existencí člověka měla vládnout *„pozemskost“* nad dřímající *„božskostí“* a až člověk jednou nebude, tak *„pozemskost“* má sloužit k probuzení *„božskosti“*. V člověku *„pozemskost“* a *„božskost“* vedou neustálý boj. Před existencí člověka se měli všichni tvorové nalézat pod nadvládou *„pozemskosti“* a po vyhynutí člověka se mají ocitnout pod nadvládou *„božskosti“*. Člověk reprezentuje život přírody, kterou má být nutno chápat jako členěný přechod od pozemské moci k moci božské. Člověk má svými dějinami zastupovat nejvyšší místo a má být pojítkem mezi minulostí a budoucností. Dějiny mají vznikat coby součást přírodního přechodu obklopené *„pozemskostí“* a *„božskosti“*. Člověk se ale se svým způsobem života vymanil z přírody, a tím jako by přišel o sféru *„božskosti“*, která mu ale najednou začala chybět. Začal tudíž hledat Boha a vidět tohoto v projevech přírody, v živlech a přírodních jevech. Srov. (Smetana, 1848, 1865, 1960, 2008). Srov. též (Bayerová, 1960), (Szilágyi, 2018).

filozofického myšlení. Světové dějiny mají docházet svého naplnění v dovršení poznání. V čemž má spočívat *„poslední velký význam této doby“*. Lidstvo má zákonitě směřovat k době, že si *„uvědomí samo sebe“* a začne svobodně tvořit své vlastní dějiny. Před člověkem se má nacházet perspektiva překonání dosavadních vztahů třídní společnosti. Smetanovi utopické pojednání uzavírá kapitola o přírodě jakožto podkladu jeviště dějin.[1441]

Podle Smetany nese každý národ své poslání a má přínos pro společnost, kulturu a vědu. V rámci integrace svobody a lidskosti spatřoval Smetana předpoklad tvořivé lidské činnosti, usilující o ustavení řádu, kde člověk jako individuum i coby člen společnosti nebude tísněn žádnou vnější, jemu cizí mocí. Jediným úkolem tehdejší doby – podle Smetany – bylo vzepřít se institucionalizované religiozitě, egoismu právních vztahů, přísným a tvrdým formám filozofických systémů a škol a vytvořit předpoklady pro svobodnou tvůrčí činnost a humanizaci společenských poměrů, pro uplatnění zásad laskavého, harmonického soužití občanské pospolitosti. A pro ustavení filozofie jako všeobecné vědy o člověku, která si je vědoma toho, že z hlediska lidského vědomí jsou vědění a bytí relativně identické.[1442] Snění o sjednocené Evropě jako o společném domově národů, navzájem spřízněných náboženstvím lásky, důsledným potlačováním nenávisti, národů, žijících v pokorném respektu před přírodním prostředím, lze interpretovat i tak, že předběhlo dobu, a to nejenom tehdejší.[1443]

Od roku 1828 vychází *Časopis pro katolické duchovenstvo.*[1444] Iniciátorem založení byl Bolzanův žák Karel Alois Vinařický (1803 – 1869). Tento obrozenecký kněz, básník, spisovatel a překladatel je považován za spoluzakladatele české literatury pro děti.[1445] *Časopis pro katolické duchovenstvo* vznikl za účelem šíření písemnictví v češtině mezi katolickými kněžími. Korektorem byl F. L. Čelakovský, kterému v době studií Bolzano imponoval.[1446]

Po Bolzanově smrti se snaží v jeho díle pokračovat nejbližší přátelé (F. Příhonský, M. J. Fesl, J. Hoffmann aj.), kteří vydávají práce z pozůstalosti.[1447] Kanovník a estetik František Příhonský (1788 – 1859) vyučoval filozofii na pražské univerzitě, od roku 1824 byl ředitelem pražského Lužickosrbského semináře.[1448] V roce 1839 přesídlil do Budyšína.[1449] Editoval a vydal některé Bolzanovy spisy (Bolzano, 1849-52, 1851a, b), propagoval Bolzanovu teologii

[1441] S jistou poplatností filozofii přírody F. W. J. Schellinga, v níž duch a příroda nejsou dva protikladné oblasti, nýbrž jsou to dva póly, dvojí uskutečnění jednoho a téhož *„prarozumu“*. Srov. (Karásek, 2018).

[1442] Srov. (Smetana, 1848, 1865, 1960, 2008), resp. (Sobotka, 1979).

[1443] Srov. (Masaryk, 1895), (Novotný, 1982).

[1444] Jako první český katolický časopis vychází v letech 1828-51, v období 1859-1949 nese název *Časopis katolického duchovenstva*.

[1445] Do dějin českého školství se Vinařický zapsal především jako autor slabikářů a dalších knih pro malé čtenáře, které se ve školách hojně používaly. Srov. (Morkes, 2005).

[1446] Čelakovský Bolzana opěvuje jako *„božského učitele“* a *„slunce, jehož nelze zkaliti ani schladit“* (Ottův slovník naučný, 1893, s. 578).

[1447] Srov. (Píša, 2018).

[1448] V revolučním roce 1848 povstává na krátký čas bolzanovské reformní hnutí s centrem v Lužickém semináři, záhy potlačené úřady – srov. (Winter, 1933). Srov. též (Winter, 1956).

[1449] (Seidlerová, 1963) uvádí: *„... Příhonský ... se nám ve svém vývoji jeví jako osoba daleko jednoznačnější než Fesl. Byv zpočátku poněkud perzekvován jako bolzanista, přijal po určitém zdráhání ... hodnost kanovníka v Budyšíně a stal se dosti významným církevním hodnostářem“* (tamtéž, s. 140).

a filozofii – a to i vlastními pracemi[1450] – a sestavil též Bolzanovu bibliografii. Právě aktivity Příhonského bývají vyzdvihovány v souvislosti s vydáváním Bolzanových rukopisů.[1451]

Kněz a spisovatel Michael Josef Fesl (1788 – 1864) byl horlivým stoupencem, obdivovatelem a propagátorem Bolzana. Po jeho smrti se stává neformálním archivářem Bolzanova kruhu. Fesl se věnoval i pečlivému shromažďování exhort, přispívá i k uveřejnění autobiografie (Bolzano, 1836). Knihovnu, včetně *„písemné pozůstalosti profesora Bolzana s jeho dopisy a všemi příslušnými poznámkami“* odkázal Fesl Národnímu muzeu v Praze.[1452] Díky úsilí Fesla a podobných nadšenců bylo později vydáno na 240 exhort.[1453]

(Seidlerová, 1963) nepřipomíná pouze Feslovo časté vykreslování *„jako ušlechtilého kněze a nadšeného bolzanistu“* (tamtéž, s. 149),[1454] nýbrž neopomíjí ani názor, že právě Fesl má být *„vlastní příčinou Bolzanova neštěstí“* (dtto).[1455] V době, kdy ještě Bolzano učil na pražské univerzitě si posluchači bez jeho svolení založili utajený seminář *Křesťanský svaz*, v němž diskutovali Bolzanovy myšlenky důkladněji. Spolek-bratrstvo kombinoval podporu reformního katolicismu s prvky ezoteriky. Měl svá tajná znamení i pravidla a členové se zavázali k oddanosti bolzanovskému reformnímu katolicismu. Došlo však k udání a následnému nařčení z *„deistických rejdů“*, tajných obřadů a nemravností.[1456] Bolzano se svým žákem Feslem byli v roce 1820 předvoláni k výslechu. Obvinili je, že o existenci spolku věděli. Neboť státní úředníci při nastoupení do funkce museli přísahat, že nejsou – a ani se nikdy nestanou členem tajného spolku – dopustil by se tímto Bolzano deliktu proti státu. Bolzanovi nebylo nic prokázáno, přičemž se Bolzana významně zastal tehdejší litoměřický biskup J. F. Hurdálek a veřejně prohlásil, že *„... starý nešvar chce Řím zase uvésti“*.[1457]

[1450] In (Příhonský, 1850) v bolzanovském duchu polemizuje s Kantovou kritikou čistého rozumu. Proti Kantově transcendentalismu hledá cestu k zárukám platného poznání v Bolzanově koncepci *„pravd o sobě“*, vět o sobě a představ o sobě. Srov. (Loužil, 1978b).

[1451] *„K naplnění Bolzanova vědeckého odkazu přispěl nejvíce vydavatel jeho Paradoxů nekonečna F. Příhonský“* (Berka, 1981c, s. 118). Srov. (Winter, 1956).

[1452] Fesl náležel k nejvýznamnějším příznivcům stavby budovy Národního muzea na Václavském náměstí.

[1453] Srov. (Křivský, Pavlíková, 1981).

[1454] S odkazem na (Wißhaupt, 1850).

[1455] Mínění *„tradované ústně již od let dvacátých ... částečně zastává toto stanovisko i Winter ..., který, necení si nijak Fesla. Líčí jej jako planoucího nerozvážlivce, jež svým jednáním Bolzanovi ublížil. Současně však přináší zmínky o tom, že Fesl byl obdivovatelem francouzské revoluce apod.“* (Seidlerová, 1963, s. 149, s odkazem na Winter, 1934). Dodejme, že Seidlerová míní 20. léta 19. století.

[1456] (Vinš, 2014) píše, že se vyznačoval *„velkou horlivostí v šíření Bolzanova učení, což se mu stalo osudným. Na základě svého skandálního kázání z 19. října 1817, vyloučení několika studentů, za nimiž stáli vlivní patroni ..., a založení tajného diskuzního spolku Christenbund byl udán do Říma a papežským breve z 18. prosince 1819 bylo nařízeno jeho sesazení ...“* (tamtéž, s. 16). Srov. (Winter, 1933), (Seidlerová, 1963).

[1457] Čech Josef František Hurdálek (1747 – 1843) byl přítelem kněze se slovanským zápalem a obrozence J. Dobrovského. V letech 1765-90 Hurdálek zastával post rektora pražského generálního semináře, založeného v rámci josefinských reforem a prodchnutého osvícenským duchem. Roku 1794 přechází do Litoměřic, které jsou v té době centrem bolzanismu a stává se správcem biskupství a roku 1815 biskupem. Poradní sbor Hurdálka se nacházel pod myšlenkovým vlivem Bolzana. Vedla Fesla, vyučujícího církevní právo a dějiny, v litoměřickém bohosloveckém semináři biblistiku přednášel A. Krombholz, pastorálku V. Zahradník. působil zde F. Werner aj. Podle Hurdálka neměl zmíněný Feslův spolek mít tajné politické cíle, nýbrž usiloval o šíření, upevňování a zdokonalování mravního i vědeckého vzdělání svých členů. V souvislosti s Feslovou aférou, a po intrikách především J. Frinta, však musel Hurdálek v roce 1822 na biskupský stolec rezignovat a odejít do Prahy. Zásluhou Hurdálka zůstává podpora Bolzanova odkazu v litoměřickém semináři, který se stal útočištěm mnoha přímých Bolzanových žáků. Srov. (Beneš, 1964), (Loužil, 1978b), (Sršeň, 2012), (Vinš, 2014).

Ovšem M. J. Fesl byl za vedení spolčení bolzanistů odsouzen. Byl obviněn z velezrady a ve Vídni léta vězněn v kláštěře.[1458] Roku 1824 *„bludy“* pod nátlakem odvolává a veřejně se Bolzana zříká.[1459] Čehož následně lituje a opět se k Bolzanovi přiklání. Morální selhání se Fesl snažil odčinit v pozdějších letech především horečnatou snahou o vydávání Bolzanových děl.[1460] Postiženi jsou i Feslovi spolupracovníci z litoměřického semináře.[1461] Ve Vídni totiž vzrůstaly obavy z šíření deismu a nebezpečí plynoucích z aktivit tajných filantropických společností. Fesl byl proto označen za svůdce mládeže a zločince, kdy závěr z vyšetřování hovoří o vyvracení křesťanství a zničení náboženství z důvodů příprav politické revoluce.[1462]

(Seidlerová, 1963) při obsáhlém mapování osudů a díla M. J. Fesla klade otázky i ohledně jeho ideové závislosti na Bolzanovi. Pokouší se konstruovat sociální a politická stanoviska Fesla ze zlomků dochovaných materiálů. *„K ekonomickým otázkám se přirozeně Fesl přímo nevyjadřuje“* (tamtéž, s. 151). Fesl si má idealizovat primitivní společnost a ohledně budoucího vyrovnání majetku mají být jeho návrhy zcela mlhavé. *„Spoléhá na dobročinnost a současně na mocenský zásah státu, který to zařídí“* (tamtéž, s. 152). V otázce vlastnictví Fesl *„staví pro budoucnost požadavek jeho vyrovnání a omezení ...“* (tamtéž, s. 153)[1463] a Feslova kázání obsahují i nenávistné útoky na bohatství. Fesl horlivě souhlasí s idejemi ostře protifeudálními. Ohledně otázky národnostní se má přiklánět k směru Bolzanovu.[1464]

(Winter, 1934) píše, že: *„Fesl je Bolzanovým prorokem. Jenom v tom smyslu lze mu přikládat nějaký význam ...“* (tamtéž, s. 170).[1465] (Seidlerová, 1963) souhlasí pouze zčásti, ovšem také ona se přiklání k hodnocení, že *„Fesl nebyl původním myslitelem a ... jeho*

[1458] *„Do Litoměřic byla následně z Vídně vyslána zvláštní policejní komise, která pozatýkala reformní profesory a zabavila jim jejich písemnosti. Fesl byl pak v letech 1820–1824 vězněn v klášterních vězeních a až do roku 1848 byl pod policejním dozorem“* (Vinš, 2014, s. 15).

[1459] (Seidlerová, 1963) připomíná *„vlastní apologii Feslova jednání ...“* (tamtéž, s. 149), s odkazem na (Červinková-Riegrová, 1881), která má ohledně Fesla – konkrétně jeho krutého věznění a podepsání odvolání v úzkostech o osud své staré matky – uvádět údaje nikoli zcela odpovídající skutečnosti. Samotná Seidlerová o věznění Fesla píše: *„... Feslův pobyt v servitském klášteře měl charakter policejního vězení, i když poměrně velmi mírného. Na vězně měl Fesl především značné možnosti styku s lidmi ...“* (Seidlerová, 1963, s. 161). Fesl především čile koresponduje s mnoha lidmi i v zahraničí. Za svými názory (a názory Bolzanovými) si Fesl dlouho stojí, i když si je vědom, že se s oficiálními naukami rozchází. Nicméně také vlivem své názorové rozkolísanosti (coby odrazem některých povahových vlastností) Fesl nakonec – na rozdíl od pevného a zásadového Bolzana – částečně podléhá a v nelehké situaci kajícně *„všechny bludy odvolává“*. Ovšem až v roce 1831 je Feslovi dovoleno opustit františkánský klášter a bydlet spolu s matkou. Ocitá se izolován a pod *„přísným dohledem policie a církevních úřadů“* (tamtéž, s. 173) má zůstávat patrně až do roku 1848.

[1460] Vydává Bolzanovy spisy s pomocí svých styků v zahraničí. (Seidlerová, 1963) konstatuje omezení Feslových zájmů *„na otázky propagace Bolzano, a to takřka výlučně Bolzana jako teologa“* (tamtéž, s. 174). Čím se zabývá, ve stísněných finančních podmínkách a „*vcelku málo úspěšně“*, i po roce 1848 do konce života.

[1461] Učitelé semináře V. Zahradník, F. Werner, A. Krombholz jsou sesazeni na nižší církevní posty.

[1462] *„Bolzano a jeho následovníci se tak stali jednou z prvních obětí zostřeného kurzu proti univerzitám, chápaným jako potenciální ohnisko liberálních a nacionálních myšlenek, ke kterému Rakousko přistoupilo po studentském shromáždění na hradě Wartburg a jenž nalezl na celoněmecké úrovni diplomatické zakotvení v karlovarských usneseních ze srpna 1819“* (Píša, 2018, s. 214).

[1463] *„Na rozdíl od Bolzana jeví se zde i určité rousseauovské zabarvení, a to hlavně ve výchozích předpokladech. Otázku budoucího uspořádání majetkových poměrů konkretizuje však Fesl velmi málo; tato věc nebyla pro něj na pořadu dne ...“* (Seidlerová, 1963, s. 153).

[1464] *„A tak při návratu ke katolické ortodoxii nakonec nezbývá z celého dlouholetého ideového hledání Fesla nic než bolzanistický, prorocký, ale přesto nečasový názor na národnostní otázku: národnostní otázka je otázkou všeobecným otázkám lidského žití podřízenou. Tak na ni nutno hledět, a tak se taky vyřeší ...“* (Seidlerová, 1963, s. 176).

[1465] Cit. s využitím (Seidlerová, 1963, s. 176).

filosofická úroveň, posuzována i jen z tehdejšího hlediska, nebyla valná" (tamtéž, s. 176). Seidlerová oceňuje přejímání některých Bolzanových názorů a taktéž i to, že Fesl je v určitých obdobích *„blíže životu, blíže praxi …"* (dtto) nežli samotný Bolzano.[1466]

(Veverková, 2022) představuje etický, filozofický a společenský odkaz díla Bolzana, přičemž vyzdvihuje teologický prvek Bolzanova myšlení. Zdůrazňuje souvislosti mezi Bolzanovým odkazem a reformním hnutím českého katolického duchovenstva a konstatuje, že Bolzanovy myšlenky rezonovaly v české katolické moderně na konci 19. a na počátku 20. století. Navzdory bouřlivému národnostnímu vývoji Čechů a Němců v Čechách v 19. století Bolzanovo pojetí mírového soužití obou národností v Čechách – precizované kapitolou 2. – mělo příznivě přispět k zachování jednoty katolické církve ve složité době, a to složité nejen z hlediska etnického. Veverková se soustřeďuje na přiblížení myslitelů, hlavně katolických kněží, kteří byli Bolzanem ovlivněni a jejich žáky a pokračovatele. Ohledně *„Bolzanova kruhu"* jmenuje V. Zahradníka, M. J. Fesla, A. Krombholze, F. Schneidra či F. Wernera.[1467]

Katolický kněz, teolog a filozof Vincenc Zahradník (1790 – 1836)[1468] se po několika staletích, kdy se teologie a filozofie pěstovala po vlastech českých pouze latinsky nebo německy, odvažuje psát o teologii a filozofii opět česky. Věnoval se problémům etiky, sepsal taktéž první českou logiku (která se jako celek nedochovala) a je spolutvůrcem novodobé české teologické terminologie a autorem mnoha studií týkajících se reformy církve.[1469]

Bolzanovské orientace byl německý kněz Anton Krombholz (1790 – 1869). Vyučoval v litoměřickém kněžském semináři, byl duchovním správcem v České Lípě. Věnoval se charitě a budování školství. Podnítil vznik místní reálky, hudební školy či reformy místního gymnázia aj. Podle Bolzanova učení, ze kterého Krombholz vycházel, byly všechny školy křesťanské a vzdělávání mělo přispívat k řešení prohlubujícího se konfliktu mezi vírou a vědou.[1470] Po roce 1848 se stává významným představitelem rakouského školství, působícím na vídeňském ministerstvu školství jako poradce a úředník.

Ideje Bolzana ovlivňují výchovu některých šlechticů.[1471] S příkladem hlavně L. Thuna a jeho sourozenců formovaných v duchu reformního katolictví. Jejich vychovatelé (bolzanovci

---

[1466] *„… proto Bolzanův silně literárně ovlivněný utopický socialismus pomíjí, zatím co obecně buržoazní ideje vyzdvihuje a revolučně dotváří"* (Seidlerová, 1963, s. 176). Čímž míní Feslovo dlouholeté ideové hledání a jeho politický vývoj, včetně jeho názorové i povahové rozkolísanosti anebo finálního návratu ke katolické ortodoxii.

[1467] Florian Werner (1793 – 1863) byl duchovním správcem farnosti Tuhaň, spadající do litoměřické diecéze. Působil také v litoměřickém bohosloveckém semináři.

[1468] Podle (Šmerda, 2011) je A. Zahradník *„nejvýznamnější žák B. Bolzana. Ve filozofii se Zahradník soustředil především na etické otázky s tendencí k utilitarismu"* (tamtéž, s. 43). Na prvním místě *„Bolzanova kruhu"* jmenuje Zahradníka (Veverková, 2022). (Seidlerová, 1963) upřesňuje, že *„Zahradník … nebyl přímým žákem Bolzanovým, nýbrž Feslovým …"* (tamtéž, s. 133) a vliv Bolzanův vztahuje k názorům náboženským, i když *„Zahradníkovy vlastní teologické práce jsou … bolzanizmu značně vzdáleny"* (dtto). Při rekapitulaci ohlasu Bolzanova učení politického a sociálního však Seidlerová rozebírá mezi bolzanisty jako prvního právě Zahradníka. Pro oba má být východiskem racionalistická teologie a utilitarismus. Ke shodným rysům bývá řazeno také *„vyzvedávání morálky ve víře v „zdravý lidský rozum jako v předpoklad pravdiví filosofie, v odsuzování současné německé filosofie s výjimkou Kanta, kterého Zahradník uznává, ve víře v pokrok náboženství a katolické církve"* (Seidlerová, 1963, s. 133, s odkazem na Zahradník, 1907-17).

[1469] Srov. (Drozenová, 2010), (Veverková, 2022).

[1470] K životu, dílu a odkazu Krombholze srov. (Veverková, 2004, 2022).

[1471] Na přednášce v roce 1810 Bolzano praví: *„Před soudnou stolicí lze šlechtu odůvodnit jen, je-li odvozena od slova šlechetný"* (Lněničková, 1999, s. 273). Bolzano odmítá rodové šlechtictví, zděděné výsady postavení a majetku. Jeho kritika přitom míří nejenom proti feudálním, ale i proti buržoazním privilegovaným vrstvám.

J. Rohrweck a F. Schneider) kladli důraz na postjosefinské mravně-etické zásady, kdy především vyzdvihovali princip obecné prospěšnosti lidského konání. V duchu naplnění Bolzanem vytyčeného nejvyššího mravního zákona – obecného blaha. L. Thun[1472] studoval práva v Praze, Bolzana si oblíbil jako učitele i myslitele a náležel k Bolzanovu kruhu. Sám Thun se prohlašoval za Bolzanova ctitele a v neposlední řadě Bolzana finančně podporoval. Ovšem (Seidlerová, 1963) připomíná, že *„Thunovy vlastní literární práce … nepřinášejí žádné výrazné stopy bolzanismu“* (tamtéž, s. 138). Hodnotí Thuna takto: *„… byl ctitelem, ale nikoli žákem Bolzanovým. Byl prvním, u něhož se jeví určitá snaha využít popularity Bolzanova jména pro své, v tomto případě bezprostředně politické cíle“* (dtto).

Příznivci a následovníci – bolzanovci – zaznamenávají po Bolzanově smrti určitý ohlas a slaví i jisté úspěchy. Jejich teoretické koncepty, i přes nepřízeň úřadů rakouského mocnářství, postupně částečně pronikly ve druhé polovině 19. století do školství českého a o něco méně i do školství rakouského.[1473] Bolzanovy sociálně-reformní snahy se, prostřednictvím jeho následovníků, zčásti tak uplatňují v reformách školství po roce 1848. (Palouš, 1994) uvádí tři tvůrce nové školské organizace – F. S. Exnera na vídeňském ministerstvu školství,[1474] A. Krombholze jako ředitele obecných škol v Rakousku a L. Thuna coby ministra školství.

Bolzanovci přispívají k reformě národních škol, přičemž je založena jejich regionální samospráva. Český pedagog, spisovatel, libretista a politik Josef Wenzig (1807 – 1876) působil jako dozorující ředitel českých škol reálných. Propagoval rozvoj národních kultur a bránil český jazyk ve školství. Český pedagog Řehoř Zeithammer (1800 – 1881) se podílel na správě školství gymnaziálního. Náležel k žákům i nejbližšímu kruhu Bolzana. Po jeho smrti byl vyzván k sepsání Bolzanova životopisu, který však zůstal v rukopisu.[1475] *„… Bolzanovci byli rovněž všichni školní inspektoři v Čechách – pro české školy Josef Wenzig … a Řehoř Zeithammer …, pro školy německé pak Johann Maresch (1806 – 1879) a Franz Effenberger“*

Jediným znakem šlechty ducha je podle Bolzana nezištná láska k lidskému rodu. Pravou šlechtu tedy tvoří pouze lidé, jimž leží na srdci blaho lidstva jako celku, ostatní – i kdyby byli knížecího rodu – jsou jen sprostý dav.

[1472] Leopold Lev hrabě z Thunu a Hohenštejna (1811 – 1888) vyrůstal na děčínském panství vedeném jeho osvícenským otcem Františkem Antonínem z Thunu, který měl usilovat o obecné blaho poddaných. Tyto měl chránit propracovaným systémem sociální péče před materiální bídou a nouzí, ale také podporovat jejich mravní a intelektuální povznesení, které se v konečném důsledku stává i vhodnou prevencí a nástrojem umožňujícím poddanému, aby na základě nabytých znalostí a dovedností sám nacházel způsoby svépomoci. L. Thun se stal česko-rakouským politikem, byl i ministrem a prováděl školské reformy. V roce 1848 zaujímal dvojaké postavení vůči revoltám. Na jaře 1848 byl jmenován guberniálním prezidentem Českého království. Měl chovat sympatie k vlastencům i několika jejich vůdcům. Rád nazýval češtinu svým přirozeným jazykem. České naděje však pokládal za vidiny, požadavky za přehnané a předčasné. Byl uvězněn vzbouřenými studenty a v létě 1848 byl z funkce guberniálního prezidenta odvolán. Srov. (Olšáková, 2010).

[1473] Srov. (Cach, 1985).

[1474] Filozof, pedagog František Serafín Exner (1802 – 1853) přednášel v Praze a ve Vídni. I přes filozofické neshody si Bolzana vážil, korespondoval s ním a stýkal se s členy Bolzanova kruhu – srov. (Bolzano, Exner, 1935), (Bolzano et al., 2004). Exner byl duší školské reformy 1848-50, na níž se podílel také A. Krombholz a J. A. Zimmermann. Tzv. Exner-Bonitzova reforma středního školství spočívala do značné míry na Bolzanových příznivcích. Z formulace cílů je patrný Bolzanův odkaz. Zlepšení školství je pociťováno jako hluboká potřeba a povinností státu má být každému, byť i nejchudšímu, otevřít cesty ke vzdělání. Hermann Bonitz (1814 – 1888) byl německý učenec, učitel a školský reformátor.

[1475] Srov. (Palouš, 1994), (Zeithammer, 1849).

(Hykšová, 2011, s. 85). (Loužil, 1978b) u reformy vzdělání z 50. let 19. století z řad bolzanovců připomíná A. Krombholze. Ř. Zeithammera a J. Wenziga.[1476]

Také bolzanovci K. A. Vinařický, Jan Karel Škoda (1810 – 1876) anebo Václav Štulc (1814 – 1887) podporují rozvoj českého školství.[1477] Bolzanovo učení má dopady i v prostředí pražské univerzity, včetně dopadů např. na charakter teologické průpravy v některých kněžských seminářích, profilovaných příznivci Bolzana (Fesl, Werner, Hurdálek).

Ohledně sociální dimenze Bolzanova díla lze zmínit proud *„křesťanského socialismu vyrůstající z osvícensko-bolzanovského podhoubí rakouského reformního katolicismu …“* (Řeháková, 2019, s. 155).[1478] *„V revolučním roce 1848 se iniciativy ujal Bolzanův žák František Náhlovský a spolu s ostatními kněžími shromážděnými v pražském lužickém semináři zakomponoval sociální problematiku do jejich společného vyjádření. Podobně jako ve Francii, Irsku, Anglii, Německu a Rakousku využili katoličtí věřící výdobytků revolučních změn a iniciovali ustavení Katolické jednoty i v Praze. V roce 1852 pod vlivem návštěvy Adolfa Kolpinga zde vznikl spolek tovaryšů. Na konci padesátých let začal v českém hlavním městě rozvíjet významné aktivity ve prospěch znevýhodněných skupin obyvatel katolík-laik Václav Žižka (1834 – 1908), jenž bývá považován za „stařešinu“ mezi českými křesťanskými socialisty …“* (tamtéž, s. 155-156).

Opomenout mezi předními bolzanovci nelze Františka Náhlovského (1807 – 1853).[1479] Přispíval také do novin a opisoval spisy Bolzana, které pomáhal vydávat. (Berka, 1981c) jej prezentuje jakožto jednoho z *„velmi aktivních členů Bolzanova kruhu“* (tamtéž, s. 38). Roku 1839, po odchodu Příhonského do Budyšína, se Náhlovský stává precesem Lužického semináře v Praze. V roce 1848 vypracovává církevní reformní program, zmíněný v souvislosti s Bolzanovými postoji k revoluci 1848, rekapitulovanými v rámci kapitoly 2.[1480] (Seidlerová,

[1476] *„Na pedagogických a lidovýchovných snahách v Bolzanově duchu se ale podílela ještě celá řada dalších pracovníků: Jan August Zimmermann, František Ferdinand Effenberger, Emilian Veverka, Josef Šauer z Augenburgu, František Josef Řezáč, Václav Štulc, František Náhlovský, Karel Vinařický a mnozí jiní“* (tamtéž, s. 9). František Josef Řezáč (1819 – 1889) byl český katolický kněz, reformátor, pedagog, redaktor, spisovatel a politik. Josef Šauer z Augenburku (1845 – 1917) byl český pedagog, vychovatel, školský rada a spisovatel. Emilian Veverka (1816 – 1881) byl český katolický kněz a redaktor.

[1477] Bolzanovy osvícenecké ideje týkající se vzdělání mládeže, šíření osvěty a mírnění bídy chudých ovlivnily kněze, spisovatele J. K. Škodu. Tento *„tribun pokrokovosti mezi učiteli P. Karel Škoda, proslulý bolzanovec“* (Strnad, 1974, s. 695) by hlasatelem federativně nacionálního liberalismu českého v konfrontaci s centralistickým liberalismem vídeňským. V. Štulc byl český spisovatel, básník, překladatel bajek pro děti, buditelský kněz a inspirátor založení vyšehradského Slavína. Stýkal se také s B. Němcovou, představenou v kontextu subkapitoly 4.2. (Seidlerová, 1963) vývoj Štulce přirovnává k F. Schneidrovi – ve 40. letech 19. století byl Štulc vehementním bolzanistou, později se mají jejich ideje vzdalovat (a to následkem např. Štulcova českého nacionalismu). Seidlerová z dobově pokrokových marxistických pozic coby *„význačné zpátečníky“* a reakcionáře hodnotí vedle V. Štulce také i K. A. Vinařického.

[1478] Tento se v Čechách měl vyvíjet pomalu – *„Na Moravě a v českém Slezsku zaznamenal křesťanský socialismus úspěšnější a příznivější vývoj než v Čechách. Pozitivně se na něm podepsala podpora českého katolicky uvědoměle smýšlejícího obyvatelstva. Tradičně se za první událost považuje tzv. sociologický seminář neboli debaty pořádané v brněnském alumnátu po dělnických nepokojích v červnu 1843. Praktické kroky bylo možné uskutečnit až s nástupem revolučního roku 1848/49 …“* (Řeháková, 2019, s. 155-156).

[1479] Studoval u Bolzana a přátelil se s F. S. Schneiderem a F. Příhonským. Kolem Českého Dubu, kde se stal kaplanem, Náhlovský spolupracoval s bolzanovci J. Pažoutem a J. Hofrichterem. Šířili Bolzanovy filantropické ideje a pracovali na národním a osvětovém uvědomění lidu.

[1480] Přičemž odvolání Náhlovského z funkce rektora Lužického semináře zabránilo jeho exkomunikaci – srov. (Loužil, 1978b). Náhlovský byl poté ještě obviněn z politického spiknutí a krátce vězněn. Následně odchází do Drážďan a pak do Freiburgu. Na sklonku života působil na Sázavě.

1963) nalézá u Náhlovského řadu Bolzanových myšlenek – v celku *„se však jedná o liberalistické úpravy církevních institucí, které možno najít i u Bolzana“* (tamtéž, s. 143).[1481]

K Bolzanovým žákům náležel Josef Regner (1794 – 1852), farář v Hronově, děkan v Náchodě a později dozorce škol okresu náchodského. V duchu bolzanovské filantropie pečoval o nemocné, přispěl ke založení knihovny v Hronově, zřízení nižší reálky v Náchodě anebo v náchodském vikariátě pozvedl průmysl plátenický zavedením přádelních škol po belgickém způsobu. Snažil se přispět k omezení nezaměstnanosti, osvětově působil na zemědělce a ve svých působištích se zasloužil o zvelebení zahradnictví, lesnictví i polního hospodářství. Regner (narozený v Havlovicích u Úpice, a proto též titulovaný jako Regner Havlovický) se stal předlohou literární figury pátera Havlovického[1482] – hlavní postavy Jiráskovy románové čtyřdílné kroniky *U nás* (Jirásek, 1926-27).[1483]

Z beletristické literatury[1484] je známá taktéž postava lidumila a vlastence pátera Kodýdka, inspirovaná skutečným Augustinem Kodýdkem, žákem Bolzana.[1485] Kněz, básník a spisovatel J. Š. Baar v povídce *Páter Kodýdek*[1486] představuje svého předchůdce na faře v obci Klobuky. Baar se snaží vystihnout archetyp venkovského bolzanovského kněze a uvědomělého filantropa, jednajícího v duchu bolzanovského učení o sociální rovnosti.[1487] Skromný hrdina bojuje proti chudobě a sociální nespravedlnosti, ale i proti nežádoucím novotám.

Ve výše jmenované povídce Baara vystupuje také postava pátera Schneidra,[1488] jemuž největší prostor věnoval J. Arbes v romanetu *Ukřižovaná.*[1489] Ovšem s ještě větší básnickou licencí a mísením skutečnosti s fikcí. Postava byla vytvořena podle Arbesova učitele. Českoněmecký kněz, pedagog, filozof a spisovatel František Schneider (1794 – 1858) – coby

---

[1481] *„Zatím co Bolzanovi jde zachování církve jako organizace ideové a žádá její chudobu, snaží se Náhlovský o zachování hospodářské moci církve; jde mu pouze o nové rozdělení statků uvnitř církve, které by přineslo zvýhodnění sociálního postavení hlavně nižšího kléru … V žádném případě nelze souhlasit s Winterem, který tvrdí, že v Náhlovského volání po spravedlivějším rozdělení se ozývá Bolzanův „křesťanský socialismus““* (Seidlerová, 1963, s. 143 s odkazem na Winter, 1945).

[1482] Katolického kněze, vykresleného jako poctivého a svobodomyslného člověka, bojujícího proti předsudkům a pečujícího o své farníky s upřímnou láskou a pochopením.

[1483] Podle M. Pavlíkové tak dochází bolzanovství *„dokonce svého ideálního zosobnění v krásné české literatuře v postavě osvíceneckého, tolerantního a lidumilného kněze P. Regnera-Havlovického, skutečného Bolzanova žáka, v Jiráskově románové kronice U nás“* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 163).

[1484] Ohledně poezie lze uvést, že coby *„vědomá popularizace Bolzanových myšlenek“* bývá hodnocena didaktická poezie B. Jablonského. (Seidlerová, 1963) se zde odkazuje na (Vlček, 1898 aj.), nicméně u Jablonského důkazy pro bližší styk se samotným Bolzanem nenalézá. Rekapituluje též odlišnosti náhledů Jablonského patrné z jeho básní od idejí Bolzanových. Např. ohledně odklonu od tohoto světa, pasivního poddávání se zlu s vyhlídkou na odplatu na onom světě či ohledně národnostní otázky, kdy měl *„Jablonský … blíže k českému nacionalismu se vším jeho romantismem než Bolzanovi. Např. Bolzanova utopická představa o výhodnosti jedné světové řeči byla Jablonským vehementně odmítnuta …“* (Seidlerová, 1963, s. 137).

[1485] V obci Klobuky A. Kodýdek působil od 8. 5. 1850 do 13. 5. 1851. *„V roce 1850 přišel do Klobuk Páter Augustin Kodýdek, který zemřel 23. 9. 1851. Své jmění odkázal k založení nadace pro chudé a věrně sloužící služebné … V květnu 1862 byla založena nadace Pátera Augustina Kodýdka, který ve své závěti ustanovil částku 3.000,- zlatých“* (cit. dle https://www.klobuky.cz/).

[1486] V rámci Baarova cyklu *Farských historek*, sepsaných na počátku 20. století – srov. (Baar, 1941).

[1487] „*Škodlivá je podle Baarova Kodýdka – a zároveň podle Bolzana – taková nerovnost, která nevyplývá z nerovnosti přirozené a neprospívá obecnému blahu“* (Pichnerová, 2019, s. 20).

[1488] Postava Schneidra se objevuje i v díle současné literatury, a to v románu (Všetička, 1995).

[1489] Povídka-romaneto (původně vycházející v časopise *Lumír* v roce 1876) poukazuje na důsledky náboženského fanatismu – srov. (Arbes, 2011).

výrazná postava nejenom pražského kulturního života 19. století[1490] – bývá řazen k předním představitelům bolzanovského hnutí. Působil jako sekretář biskupa J. F. Hurdálka, vychovatel u F. Palackého a F. L. Riegra, jako profesor teologie na technice či jako první ředitel stavovské reálky v Praze. Byl autorem textů uměleckých, publicistických i náboženských. Schneider náležel k nejbližším přátelům[1491] a spolupracovníkům Bolzana.[1492]

Kvalifikační práce (Pichnerová, 2019) mapuje život a dílo F. Schneidra, což důsledně zasazuje do česko-německé tradice bolzanovství. *„Život Franze Schneidra je pozoruhodným příběhem či vlastně souborem příběhů: o společenského vzestupu vesnického chlapce, jenž měl silnou vůli; o „stýkání" spíše než „potýkání" Němců s Čechy; o bolzanismu, který si dovedl získat stoupence mezi četnými mladíky dychtícími po dobru, načež je provedl životem a poznamenal ještě i jejich smrt; i o tom, jak rychle a náhle společnost zapomíná na některé osobnosti, jež předtím dominovaly veřejnému životu"* (tamtéž, s. 76).[1493]

(Seidlerová, 1963) zmiňuje mezi osobnostmi – *„jejichž vztah k Bolzanovi byl čistě ideový, nebyl komplikován osobní blízkostí"* (tamtéž, s. 144) – ještě Slámu Bojenického, často uváděného mezi Bolzanovými žáky. František Josef Sláma (1792 – 1844) byl český vlastenec, buditel a kněz, užívající pseudonym Bojenický (podle místa narození Bojenic na Táborsku). Působil na Zelené Hoře u Nepomuku, na Orlíku, v Prachaticích, kde zpravoval první historii města (Sláma, 1838) aj.,[1494] dále v Chrašticích a později se stal děkanem v Bechyni. Usiloval o vzdělání lidu, kterému se snažil pomáhat a jeho díla obsahují morální a praktická poučení.

Sláma Bojenický sepsal také pojednání nazvané *Příspěvek k historii české z roku 1831* (Sláma Bojenický, Pažout, 1898).[1495] Seidlerová příspěvek jmenuje právě jako *Pojednání* a oceňuje ve smyslu jedné *„z nejotevřenějších kritik třídních vztahů, které se zachovaly*

[1490] (Seidlerová, 1963) nahlíží na Schneidra jako na obratného kazatele, který si přitom i zakládal na *„příchuti politického odboje"* (tamtéž, s. 141), kterou mělo mít to, že *„věrně následoval Hurdálka po jeho abdikaci do Prahy"* (dtto). Což mu mělo vynést u pražské měšťanské i aristokratické společnosti popularitu. Jeho teologické práce hodnotí *„jako spíše praktické než teoretické"* (dtto). Kritizuje následnou *„reakčnost"* Schneidra (např. v kontextu otevřeného listu proti A. Smetanovi z roku 1850) a připomíná jeho charakteristiku od J. V. Friče, který *„nazývá Schneidra cynickým, kdysi bolzanistou, později zchytralým jezovitou"* (tamtéž, s. 141).

[1491] Schneider se také staral o nemocného Bolzana a náleží k těm, kteří naposledy viděli Bolzana živého. Schneider je později uložen do stejného hrobu jako Bolzano – srov. (Vlach et al., 2016).

[1492] Schneider pečoval o Bolzanův literární odkaz a byl také např. autorem předmluvy díla (Bolzano, 1834b).

[1493] Pichnerová zdůrazňuje německý původ řady bolzanovců, který měla marxistická historiografie zamlčovat. Schneidra líčí jako Bolzanova žáka a blízkého přítele, jako učitele, vychovatele a katechetu (v rodině Thun-Hohensteinů, Palackých a Riegrů), jeho společenské působení a filantropické aktivity, názory (včetně polemiky s A. Smetanou, kterého se po jeho vystoupení z církve pokoušel přivést zpět – srov. (Schneider, 1850a)) a publikované texty charakteru uměleckého i neuměleckého – srov. (Schneider, 1850b). Srov. též (Nittner, 1956).

[1494] Srov. též (Sláma, 1832), text vyšel i německy a jeho čistý výtěžek byl rozdělen mezi prachatický špitál a chrašťický ústav pro chudě.

[1495] *„Pod nápisem výše uvedeným zaslal r. 1831 vysoce vzdělaný spisovatel český a horlivý křísitel národa našeho v první polovici tohoto století, šlechetný kněz František Jos. Sláma, Frant. Palackému, tehdy redaktoru Časopisu českého musea, pojednání, v kterém promlouvaje o zdravotních opatřeních vlády proti nákaze cholery, z východu hroznivší, líčí slovy přímými, na onu dobu až smělými, nedůvěru a jitření lidu poddaného, jenž domníval se, že opatření ta na jeho otravu se dějí. Spisovatel uvažuje pak o příčinách takové nedůvěry lidu k vládě a „pánům", vytýká ostře vrchnostem a úřednictvu netečnost a nelásku k národu, neznalost jazyka jeho a snahy poněmčovací …"* (Sláma, Pažout, 1898, s. 338). Článek neprošel cenzurou a publikován nebyl. Což měl samotný Sláma předvídat, a i proto je původní materiál podepsán řeckým slovem označujícím slámu. Text, s novým pravopisem v úpravě J. Pažouta, byl uveřejněn po 67 letech jako (Sláma Bojenický, Pažout, 1898).

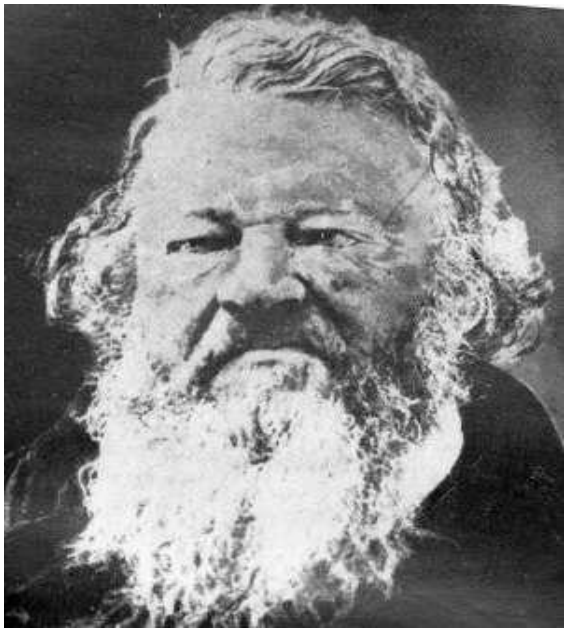
z *období před r. 1848"* (Seidlerová, 1963, s. 144).[1496] *„Slámova metoda je však právě opačná Bolzanově. Vycházeje přímo z konkrétní znalosti poměrů na vesnici podává Sláma kritiku sociální zkušenosti s takovou ostrostí, jaké se Bolzano nedopracovává, ale zatím co Bolzano dochází přesto ve svých závěrech o nutnosti změny společenského zřízení k požadavkům převratným, vidí Sláma jediné řešení v nápravě poměrů jazykových"* (dtto).

Zejména však Seidlerová neopomíjí výraznou i svéráznou postavu Klácela, který ovšem Bolzanovým žákem přímo nebyl. Klácela představují následující stránky, uvozené slovy J. Kabelíka otevírajícími brožuru ke stému výročí narození: *„František Matouš Klácel – jeden z posledních buditelů našeho národa na Moravě v době předbřeznové a březnové;*[1497] *– učitel mládeže, na něhož mužové u věku dospělém ještě zpomínali s nadšením skoro u vytržení; – spisovatel, vědec, básník a novinář, jehož činnost nepřešla beze stopy na současnou duchovní práci národní; – individualita při tom „vlastností ducha a povahy neobyčejné, muž geniální, jemuž podobných česká vlast v době novější málo zrodila", jak napsal žák jeho Vincenc Brandl;*[1498] *– současník Šafaříkův, Purkyňův, Havlíčkův, přítel Šemberův a důvěrný přítel Boženy Němcové: a přece, když nadešlo jubileum jeho stých narozenin, je znám jenom nepatrnému hloučku literárních historiků a filosofů"* (Kabelík, 1908, s. 3).

[1496] Slámovo líčení situace v cholerové epidemii let 1830 a 1831 *„zdůrazňuje, že nedůvěra k vrchnostem, panstvu i vládě ležela již dávno v srdci lidu, proto lid uvítal červencovou revoluci"* (Seidlerová, 1963, s. 71). Červencovou revolucí Sláma míní francouzské události z července 1830, vedoucí k pádu dynastie Bourbonů.
[1497] Podle března 1848, kdy revoluce ve Vídni svrhla režim státního kancléře K. W. Metternicha (pozn. PS).
[1498] Historik, moravský zemský archivář, editor, politik Vincenc Brandl (1834 – 1901) (pozn. PS).

4.1. Buditel, spisovatel a poutník Klácel[1499]

„O pravé odvaze“[1500]

K nejsvéráznějším bolzanovcům náleží poslední z proudu českých (a moravských) kacířů[1501] – komplikovaná osobnost František Matouš Klácel (1808 – 1882),[1502] jmenovaný také jako Ladimír.[1503] Tento moravský buditel, *„zapadlý osvícenec“*,[1504] vlastenec a národní obrozenec,[1505] kněz, filozof, humanista, pedagog, jazykovědec, básník, překladatel, žurnalista, literární kritik, estetik, reformátor a organizátor může být považován i za originálního utopického socialistu. Nejenom za teoretika, nýbrž – na rozdíl od B. Bolzana – také za

[1499] Jedno z vyobrazení F. M. Klácela. Pramen: https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/klacel.html.

[1500] *„Jen ten, tvrdím, má pravou odvahu, kdo se dokáže s rozvahou odhodlat ke kroku, který jej vystaví velikému nebezpečí a utrpení, a kdo – když se toto nebezpečí a utrpení dostaví – hned svého kroku nelituje“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 133). Myšlenka, resp. citace je inspirována oddílem *Vybrané myšlenky z akademických řečí Bernarda Bolzana* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, zde s datováním exhorty 1810). Srov. (Bolzano, 1813, 1849-52, 1884).

[1501] Přestože Klácel byl dlouho mnichem, církev ostře kritizoval a bouřil se proti ní. Již od vstupu do kláštera *„projevoval odhodlání rozhlížet se co nejdále za hranice ortodoxního církevního učení“* (Jeřábek, 1988, s. 44). Jako řádový kněz a národní buditel byl po celý život v konfliktu s církevní mocí i rakouskou policií. Jako kacíř může být označován i hegeliánec Smetana, který umírá dříve než Klácel či další *„kacířští“* bolzanovci (včetně samotného Bolzana, jak uvádí kapitola 1.). Ke kacířům v českých (a moravských) dějinách srov. (Šetek, 2008b).

[1502] Ke Klácelovi srov. (Batušek, 1960), (Boháč, 1952), (Čáda, 1908), (Dohnal, 2003), (Dvořáková, 1976), (Gabriel, Orel, 1972), (Jeřábek, 1988), (Kabelík, 1907, 1908, 1912), (Koukal, Popelová, 1955), (Krejčí, 1948), (Lašek, 1946), (Lorenzová, 1990), (Loužil, 1983b), (Matalová, 1979), (Matalová, Matalová, 2022), (Papoušek, 1996), (Peasleeová, Orel, 2001, 2007), (Soldán, 2011), (Souček, 1906 aj.), (Trapl, 1955, 1999), (Vlha, 2013), (Vosyka, 2008) či střípky ze života in (Vašíčková, 2018) anebo zmínky in (Pospíšil, 2018).

[1503] V Americe, ale již i v rámci svého utopického Bratrstva českomoravského, používal namísto řádového jména Matouš jméno Ladimír *„od snahy své, v lad uváděti veškeré neshody tohoto světa …“* (Kabelík, 1912, s. 133). Klácel taktéž pracoval na pojednání zvaném *Ladověda*. Srov. (Lorenzová, 1990), (Vlha, 2013).

[1504] Srov. (Lašek, 1946).

[1505] *„Jeho jméno patří k jménům osobností, která se v literatuře o našem obrození vyskytují nejčastěji. Není ho možno nevzpomenout v pojednáních o moravském obrození, kde mu náleží jedno z nejčestnějších míst“* (Koukal, Popelová, 1955, s. 106).

praktika. Za organizátora a společenského reformátora neúspěšného, který se po celý život neústupně nevzdával svých snů udělat svět lepším a lid vzdělanějším. In (Klácel, 1849a) píše B. Němcové: *„Co tedy má za úkol budoucí spasitel národu? Rozhříti srdce a naplnit bázní Boží a zákonu. Kde jest k tomu cestička? Školy, vzácná přítelkyně, ach, ty školy!“*.[1506]

Klácel *„přes opětné neúspěchy snažil se mravně a rozumově povznášeti své rodáky, šířiti obecnomyslnost a lidumilnost, aby se takto přes hranice národností a vyznání spělo ke konečnému sbratření lidstva k – vesměrnosti … Těmito ideami Klácel jako výtečný professor filosofie … uchvacoval své žactvo (1835 – 1844), jimi ozývají se jeho básně i spisy filosofické, myšlenky ty šířil potom jako publicista z Týdenníka i z Moravských Novin a pokoušel se také je realisovati, organisuje přívržence své v jednotu zprvu doma, na sklonku pak životní své dráhy mezi svobodomyslnými Čechy ve Spojených státech, kde úsilí jeho o niterní i sociální přetvoření společnosti lidské bylo nejsmělejší“* (Kabelík, 1912, s. 126).

Narodil se ve čtvrtek 7. 4. 1808 v České Třebové ze šesti dětí chudého obuvníka A. Klatzla[1507] a pokřtěn byl jako František. Po rodišti si zvolil pseudonym František Třebovský, resp. F. Terebowich. Ukrýval se i za jménem lužickosrbského spisovatele J. P. Jordana.[1508] Z triviální školy v České Třebové přestoupil, za podpory strýce, na lepší v Litomyšli. Kde od roku 1819 navštěvoval, a s výborným prospěchem absolvoval piaristické gymnázium protknuté osvícenstvím a duchem josefinismu. Nadaný Klácel studuje i mimoškolně. Setkává se s filozofií a idejemi národního obrození. *„Již na litomyšlském gymnáziu byl položen základ Klácelova neortodoxního, idealistického myšlení o společnosti a náboženství, z jehož prosazování a aplikace v praktickém životě Klácelovi později vznikly nemalé potíže“* (Dohnal, 2003, s. 65). *„… i bezprostřední výchovné vlivy způsobily, že se Klácelovo myšlení počalo brzo ubírat jiným směrem, než vyžadovaly církev a stát“* (Jeřábek, 1988, s. 43).

Po zakončení filozofických studií v Litomyšli hodlal Klácel dále studovat na univerzitě a stát se učitelem. Pro nedostatek prostředků však nemohl pokračovat ve šlépějích svého oblíbeného učitele I. A. Buzka a věnovat se filozofickým studiím v Praze. V roce 1827 Klácel vstupuje do augustiniánského kláštera sv. Tomáše ve Starém Brně.[1509] Kněžství se Klácelovi stalo prostředkem, jak vést zajištěný život badatele a intelektuála.[1510] Měl ale trpět výčitkami, že pro život kněze není stvořen. Klášterními pravidly se cítil omezen a svázán, toužil po společenském životě a společnosti žen.[1511] Klácelovi trvalo dlouhá desetiletí, nežli ke stáru

[1506] Cit dle (Kabelík, 1908, s. 50). Srov. Klácelův nepodepsaný článek O školách (*Morawské Nowiny*, 8. 9. 1849, č. 206, s. 952. ISSN nemá a tamtéž, 11. 9. 1849, č. 207, s. 956), začínající slovy: *„Školy již od dávna pozornost wlád na sebe obracejí. Příčina toho zdá se býti dwojí: Kleslá lidu mrawnost, a nedostatek poučení, jehožto mu k živnosti zapotřebí“* (tamtéž, s. 952).

[1507] *„O rodičích sám vypravuje, že dobře poznávali, ač chudí, kterak povinni jsou obětivě se starati také o schopnosti od Boha v děti vložené … a zvláště chválí matku, že v jeho pokroku měla jediné utěšení. Tak za jejich péče již v šestém roku prý čítal a psal a předčítával na přástkách“* (Kabelík, 1908, s. 4, s odkazem na *Hlas Jednoty Svobodomyslných*, V., č. 2).

[1508] Klácelovi pomáhal i s vydáváním prací, jak je níže zmiňováno – srov. (Dohnal, 2003), (Kabelík, 1908).

[1509] *„Do biskupského semináře však nechtěl jít, protože viděl, že tam zakrní téměř každý svobodný duch“* (Koukal, Popelová, 1955, s. 121). Augustiniánský klášter ve Starém Brně Klácel volí na doporučení strýce A. Šmída, který mu již dříve pomáhal se studiemi v Litomyšli.

[1510] Na volbu životní dráhy měla vliv i Klácelova rodina, která v kněžství viděla nejlepší budoucnost. Ostatně jeden z Klácelových sourozenců již knězem byl. Srov. (Koukal, Popelová, 1955).

[1511] (Dohnal, 2003) uvádí, že především první léta v klášteře sice začala *„naplňovat Klácelova očekávání … ačkoliv on sám se vpravdě spíše cítil být vězněm klášterních zdí …“* (tamtéž, s. 66).

z kláštera odešel. O to ostřeji církev kritizoval. Nicméně i po rozluce s církví následovala zklamání a deziluze, a to především na Klácelově naivní misionářské pouti v Americe.

Ve starobrněnském klášteře – místě s liberální obrozeneckou atmosférou – byl kladen důraz na vědecké bádání a pedagogickou činnosti, včetně výuky na biskupském filozofickém ústavu. Po složení řeholního slibu Klácel obdržel řádové jméno Matouš. Klášterní opat C. F. Napp[1512] si Klácela oblíbil a pověřil jej péčí o klášterní knihovnu, ve které byla zastoupena díla z různých vědních oborů.[1513] Klácela přitahovala filozofie a přírodní vědy.

Řád Klácelovi poskytoval možnost dalšího studia. V letech 1829-33 se úspěšně vzdělával na brněnském Teologickém ústavu a v roce 1833 byl vysvěcen na kněze. Ve studiích pokračoval na olomoucké univerzitě, kde se připravoval na složení rigoróz z bohosloví, které absolvoval roku 1834. Na obhájení doktorátu ovšem neměl čas, neboť se záhy ze studenta stal učitelem. Sebevzdělání Klácela však provázelo po celý život – *„… jeho hlad po vědění byl obrovský a bylo zcela lhostejné, zda ho živil jako řádný student či jako profesor, který výukou druhých nadále učil i sám sebe…“* (Dvořáková, 1976, s. 18). V roce 1835 byl Klácel jmenován profesorem filozofie Biskupského filozofického ústavu v Brně, kde přednášel filozofii, ač neměl vyšší filozofické vzdělání.[1514]

„Úřad učitelský byl pravým Klácelovým živlem …“ (Kabelík, 1908, s. 6). Úctu i nadšení posluchačů si jako pedagog získával rozhledem a neformálním přístupem ke studentům, na které se snažil působit bez přehnané autority a jednal s nimi jako s rovnocennými partnery.[1515] *„Klácel … celým srdcem lnul k mládeži sobě svěřené, což budilo opět, lásku; jako kdysi Buzek, také Klácel vedl ji k ideálnímu názoru světovému a k odporu ke všemu nízkému a špatnému, ať už v životě soukromém, ať ve zřízení společenském, a sesiloval moc své nauky příkladem ušlechtilého života vlastního“* (tamtéž, s. 6-7). Didaktický dar i snaha poučovat a vzdělávat jsou s Klácelem nerozlučně spojeny nejenom v době jeho profesorského působení v období 1835-44. Psal skripta a ceněn byl jako energický přednášející, který seznamoval s

[1512] Rodilý Němec Cyril František Napp (1792 – 1867) byl moravský duchovní, kulturní a politický činitel, poslanec Moravského zemského sněmu, hlásící se k českému národnímu obrození. Jako mnohostranně zaměřený *„tvůrce a správce kultury a vědy na Moravě“* (Dohnal, 2003, s. 58) byl významnou osobností brněnského veřejného života. Propagoval český jazyk, moravskou kulturu, přitahovaly jej vědy historické i přírodní. Podporoval ovocnářství, vinařství či včelařství a zajímal se o zemědělské a hospodářské problémy. Byl členem Hospodářské společnosti, přispěl k vzniku požární pojišťovny. Podle Klácela byl *„významný vědec zejména na poli agrokultury, tajný volnomyšlenkář a vlastenec“* (Pospíšil, 2018, s. 75). Napp se snažil z kláštera, v jehož čele stál 43 let, učinit středisko vzdělanosti a buditelské centrum. Vedle Mendela v konventu působili skladatel P. Křížkovský, profesor literatury F. T. Bratranek aj., které Napp podporoval při studiích nejenom finančně.

[1513] *„Protože si z Litomyšle přinesl kvalitní základy vědomostí a vždy se vyznačoval velkou touhou po vzdělání a ve svém mládí i úsměvnou přímočarou povahou, záhy si ho prelát Napp oblíbil a považoval ho za svého milého duchovního syna“* (Dvořáková, 1976, s. 17). *„Bez Nappova vpravdě otcovského přístupu ke Klácelovi by zřejmě nevznikla všechna jeho díla“* (Dohnal, 2003, s. 84).

[1514] (Kabelík, 1908) o řeholních začátcích Klácela píše: *„Na štěstí byl představeným jeho ušlechtilý Cyril Napp; prelát tento, podle Klácela … tajný svobodomyslník, poznav nevšední dary duševní mladého řeholníka, zprvu vedl jej na dráhu theologickou, ale když uprázdnila se právě profesura filosofie na filos. ústavě v Brně, ustanovil jej k tomuto úřadu; v mladistvém věku 27 let Klácel stal se profesorem r. 1835/6“* (tamtéž, s. 6).

[1515] Klácelova pedagogická kariéra *„byla velmi úspěšná a v tak mladém věku vskutku řídká“* (Koukal, Popelová, 1955, s. 121).

Hegelovou filozofií, s myšlením L. Feuerbacha i názory francouzských utopistů. Nevyhýbal se ani prudkým polemikám anebo sžíravé ironii vůči protivníkům pravdy a spravedlnosti.[1516]

F. M. Klácel cítil *„v sobě touhu oddat se filozofii, jak ho k tomu vybízel příklad Buzkův a vlastní životní povolání, ale zároveň a stejně silně ho lákala činnost spisovatelská, básnická, neboť vedle studia děl filozofických se věnoval horlivě i studiu básníků, zvláště německých klasiků“* (Koukal, Popelová, 1955, s. 121).

Zanícený buditel Klácel upoutal pozornost moravských obrozenců básněmi, již včetně prvotiny *Lyrické básně* (Klácel, 1836b), následované sbírkou *Básně* (Klácel, 1837). Národní obrození na Moravě zaostávalo za Čechami, což platilo také pro Brno, které bylo většinově německým městem a bylo přezdíváno předměstím Vídně.[1517] Publikováním básní Klácel projevil touhu angažovat se pro národní věc.[1518] Klácelovy verše mají nádech vlasteneckého a sociálního cítění.[1519] Oslavují husitství, proklamují svobodu a rovnost všech. V Čechách se Klácel jako básník setkal *„s nepatrným zájmem, úměrným uměleckému přínosu tohoto didakticko-vlasteneckého veršování. Ale na Moravě bylo v Klácelově básnické tvorbě spatřováno především radostné svědectví národní a kulturní životaschopnosti české Moravy, důkaz o tom, že slovanská idea kollárovská zapustila kořeny v půdě cyrilometodějské a posílila tak národně obrozenské naděje a snahy moravské“* (Jeřábek, 1988, s. 41).

Básně obdivovali především studenti a Klácel byl označován dokonce za *„nejpolitičtějšího básníka“* své doby.[1520] Jeho básnická tvorba akcentuje témata společenská a politická. Verše vyzdvihují potřebu osvěty, vzdělání a každodenní práce na národním poli, vyjadřují odpor proti útisku, státnímu absolutismu a církevní nadvládě, kritizují kastovnictví.[1521] Odhodlaný Klácel chtěl poezií pomáhat věci národního obrození, přičemž zaujal výběrem témat, které lidé dobově potřebovali slyšet a část. Tímto dokázal odvrátit pozornost od nedokonalostí umělecké stránky svých básní. Největším kritikem jeho básnění se tak stal čas a Klácelovy verše upadly v zapomnění. Ve 30. letech 19. století však Klácelovy básně byly *„výrazným činem a ukázkovým projevem tendenčního básnictví, jehož potřeba byla tak naléhavá, že většina tehdejších kritiků přehlédla jejich umělecké nedostatky“* (Dvořáková, 1976, s. 50).[1522]

[1516] *„Mluvil mnoho o svobodě ducha, vyvozuje z ní i svobodu občanskou, politickou, zastával se práv českého jazyka a národa, horoval pro slovanskou vzájemnost“* (Koukal, Popelová, 1955, s. 123).

[1517] Srov. (Jeřábek, 1988).

[1518] Při probouzení Moravy spolupracoval s přítelem ze studií Šemberou, kdy se zajímali např. o divadlo. A. V. Šembera (1807 – 1882) byl jazykovědec, literární historik, překladatel a profesor v Olomouci či Vídni.

[1519] *„Z českých básnických děl měla na jeho vývoj vliv Kollárova Slávy dcera, která v něm probudila silné slovanské cítění a prohloubila tak a rozšířila jeho české vlastenectví“* (Koukal, Popelová, 1955, s. 121).

[1520] Srov. (Souček, 1906).

[1521] *„Klácelův humanismus způsobil, že se v jeho básních nevyskytuje protiněmecký osten, dokonce sjednocovací snahy Němců chápe, protože jeho nadhled mu umožňuje, aby na německé sjednocovací úsilí pohlížel jako na obdobu své touhy po všeslovanském spojení. Rozbroje mezi Čechy a Němci přičítá na vrub absolutismu, nikoliv národnostním zájmům obou národů“* (Dvořáková, 1976, s. 47).

[1522] O tom, že básně Klácela byly neprávem stavěny na roveň veršům Kollárových zmiňuje počátkem 20. století též (Kabelík, 1908 aj.) – *„Dnes jsou zcela zapomenuty; ale smělost a mužnost autorova, který v dobách tak těžkých neváhal volat mládež v boj za statky nejsvětější a hlásit se k úctě M. Jana Husí, imponuje nám ještě nyní a zasluhuje vděčné zmínky“* (tamtéž, s. 9). Přičemž připomíná, že šlo o náhodu, že vůbec mohly být publikovány – míněna je tím velmi mírná cenzura. *„Po druhé už Klácel toho štěstí neměl a tak v rukopise zůstala zejména jeho ostře satirická skladba Rybrcol (Represol), v níž staví na pranýř převrácenosti tehdejšího zřízení společenského jak v životě státním, tak v církevním“* (tamtéž, s. 9). Tiskem neprošly ani – podle Kabelíka *„bezcenné“* – Klácelovy pokusy dramatické.

K beletristickým počinům Klácela náleží zvířecí epos *Ferina Lišák z Kuliferdy a na Klukově* (Klácel, 1845a), který zaznamenal úspěch mezi čtenáři i Klácelovými přáteli. Tento satirický veršovaný epos, s moralizujícími vsuvkami, je kritickým obrazem tehdejších poměrů sociálních, politických i církevních. Kritiku Klácel přitom podává formou dialektu, lidového, místy až hrubého jazyka.[1523] Jedná se o příběh lstivého a krutého lišáka Feriny, který svou prohnaností a záludností převyšuje ostatní zvířata v království i samotného krále. Klácel byl inspirován Ezopovými bajkami, předlohou F. Wolffa a básní J. W. Goetha.

K dalším knihám patří *Jahůdky ze slovanských lesů* (Klácel, 1845b)[1524] či *Bajky Bidpajovy I, II* (Klácel 1846, 1850) coby výbor z indických didaktických příběhů o zvířatech. Celoživotně se Klácel věnoval překladatelské činnosti,[1525] byl i autorem vzdělávacích příruček, encyklopedií nebo terminologických slovníků. Řada prací ovšem zůstala v rukopise anebo byla publikována pouze v tiskovinách redigovaných samotným Klácelem.

Klácel, ač nebyl filologem a ani nebyl v českém jazyce příliš vzdělán, se ve 30. a 40. letech 19. století horlivě zabýval jazykovými otázkami. K jeho jazykovědným počinům náleží práce *Počátky wědecké mluwnictwí českého* (Klácel, 1843c) o vývoji českého jazyka, s aplikací Hegelových myšlenek. Klácel využil dialektickou metodu a její stupně (thesi, antithesi a synthesi) se pokusil aplikovat na jazyk, resp. jazykovědu.[1526] Dílo obsahovalo množství chyb, a to po stránce sémantické, jazykovědné, ale i v základní koncepci. *„Očekávala-li vlastenecká společnost, že z pera Klácela vzejde základní spis slovanské filozofie, byla nyní velmi rozčarována. Spisek, který Klácel předložil veřejnosti, bylo dílo mylné a svým dosahem, pro Klácelův život naprosto nešťastné“* (Dvořáková, 1976, s. 37). Neúspěch zaskočil i samotného autora.[1527] Osudové dílo k tomu ještě vyvolalo zájem církevních kruhů, které toto podrobily kritice a shledaly nevhodným. Což Klácelovi přitížilo při vyšetřování, níže zmíněném.

[1523] *„Lidovému čtenářstvu, zvláště moravskému, se přiblížil prostým, místy až drsným tónem svého vypravování, dialektickým zbarvením jazyka a šťastným umístěním příběhu na půdu domácí“* (Kabelík, 1908, s. 14).

[1524] *„Jahůdky ze slovanských lesů obsahují na 300 drobných básní, v nichž K. hlásá své ideje mravní, politické i filosofické. Jsa přesvědčen, že „básník, čím výtečnější, tím rozsívá více zrn přemyslových“* (Kabelík, 1908, s. 13). Jde o *„… básně pozoruhodné nikoli sice z hlediska uměleckého, ale aspoň tím, jak v nich občas probleskne satirický a sociálně kritický tón“* (Jeřábek, 1988, s. 51). (Seidlerová, 1963) připomíná, že v básních (Klácel, 1845b) je již eliminován motiv, kdy Klácel *„vědu, právě tak jako rozum, nepovažuje za schopné poznat pravdu …“* (Seidlerová, 1963, s. 99), přítomný in (Klácel, 1836b). Kde Klácel romanticky vyzdvihuje cit proti rozumu.

[1525] Včetně volného překladu knihy H. B. Stoweové *Chaloupka strýčka Toma* (v originále z roku 1851 *Uncle Tom's Cabin)* – pod názvem *Strýc Tomáš, ze života černých otroků v Americe* (Klácel, 1854b). I tímto překladem se měl Klácel připravovat na osudovou cestu do Ameriky.

[1526] (Bayerová, 1960) počáteční stadium české filozofie označuje jako *„filologické“* a právě s tímto může být spojován Klácel. Ve snaze vybudovat úplný filozofický systém, který by konkuroval systémům německého idealismu, spis (Klácel, 1843c) – po vzoru Hegelova učení – ukazuje, jak český národní duch, který je druhem ducha obecného, směřuje od citu k rozumu a tím utváří českou řeč, *„neboť jazyk jest tělnost čili viditelnost ducha národního, bez řeči nikde není ducha"* (Klácel, 1843c, vvvv). Pozornost je věnována i otázce pravé cesty vědecké nebo tomu, co představuje tzv. poznalost. Vedle aspektů epistemologických je zastoupena též problematika filologická, přičemž u Klácela se objevují prvotní pokusy o vytvoření svébytné filozofické terminologie, neboť *„musíme míti dříwe swé školy, by wědoucnost o obsah do našich forem se lila; pak čekejme budoucnost!"* (tamtéž, s. 123).

[1527] Dílem se cítil dotčen J. Jungmann, který počin chápal jako znevažování veškeré dosavadní jazykovědné práce. Zaražen měl být i Klácelův přítel P. J. Šafařík aj. – srov. (Dvořáková, 1976). (Lorenzová, 1990) Klácelův pokus hodnotí jako neúspěšný s tím, že vedle zklamání z úrovně očekávaného díla ústřední roli sehrálo, že text byl vnímám *„jako útok na Jungmannovo letité lingvistické úsilí“* (tamtéž, s. 37). Nicméně připomíná že práce (Klácel, 1843c) stála na počátku sporu o českou filozofii, který bývá interpretován *„většinou jako polemika mezi*

Klácel dále publikoval *Slovník pro čtenáře novin, v němž se vysvětlují slova cizího původu* (Klácel, 1849b) a stal se tímto tvůrcem prvního českého slovníku cizích slov. Oceňována bývá tato práce coby jazykově-popularizační.[1528] Klácel se zabývá jazykovou čistotou, uvažuje o oprávněnosti cizích slov a píše taktéž o *„jazykové výchově“*.[1529]

I když se Klácel věnoval více oblastem, hlavní sférou jeho zájmu zůstávala filozofie. Výklad nejdůležitějších filozofických výrazů obsahuje spis *Erklärungen der wichtigeren philosophischen Ausdrücke* (Klácel, 1836a) v německém jazyce.[1530] Etické problémy nastiňuje již česky psané pojednání *Mostek aneb Sestawení skromných myšlének o tom, na čem každému záležeti má* (Klácel, 1842b).[1531] Kabelík ohledně tohoto připomíná, že jsou nápadny *„autorovy značné potíže terminologické i slohové …“* (Kabelík, 1908, s. 11).[1532]

Klácelovo myšlení filozofické[1533] je ovlivněno G. W. F. Hegelem,[1534] I. A. Buzkem a různými utopisty, v čele s francouzskými utopickými socialisty. Bolzanovec I. A. Buzek[1535] byl Klácelovým učitelem filozofie na studiích v Litomyšli.[1536] *„Od osobnosti B. Buzka se tedy dále odvíjelo Klácelovo hegeliánství, jeho víra v budoucí jednotu všech národů a vítězství*

Havlíčkem a Gablerem na jedné straně a herbartovcem Čuprem a hegeliánem Augustinem Smetanou na straně druhé“ (Lorenzová, 1990, s. 35). Spor rekapituluje a hodnotí výše nežli pouhou *„novinářskou šarvátku“*.

[1528] Podle (Rank, 1862) byla Klácelova vysvětlení mnoha neznámých slov publikována v *Morawských Nowinách* od 15. 3. 1849 a přetiskována v časopise *Polabský Slovan*. In (*Morawské Nowiny*, 15. 3. 1849, č. 60, s. 297-298. ISSN nemá) vyšla první část coby *Příloha k Morawských Nowinám*, s vysvětlením některých slov začínajícím písmenem A. Další pokračování v roce 1849 figurují tamtéž, 16. 3. 1849, č. 61, s. 303-304, 17. 3. 1849, č. 62, s. 309-310, 22. 3. 1849, č. 66, s. 328-329, 28. 3. 1949, č. 71, s. 353-354, 12. 4. 1849, č. 83, s. 401-402, 28. 4. 1849, č. 97, s. 461-462, 15. 5. 1849, č. 111, s. 523-524, 19. 5. 1849, č. 114, s. 537-538, 19. 7. 1849, č. 163, s. 761-762, 31. 7. 1849, č. 173, s. 813-814, 7. 8. 1849, č. 179, s. 841-842, 19. 8. 1849, č. 189, s. 885-886, 4. 10. 1849, č. 227, s. 1037-1038, 9. 10. 1849, č. 231, s. 1053-1054, 12. 10. 1849, č. 234, s. 1067-1068, 18. 10. 1849, č. 239, s. 1089-1090, 28. 10. 1849, č. 248, s. 1127-1128, 6. 11. 1849, č. 254, s. 1153-1154, 11. 11. 1849, č. 259, s. 1175-1176, 18. 11. 1849, č. 265, s. 1201-1202, 21. 11. 1849, č. 267, s. 1211-1212, 28. 11. 1849, č. 273, s. 1237-1238, 6. 12. 1849, č. 280, s. 1267-1268, 17. 12. 1849, č. 289, s. 1305-1306.

[1529] (Krejčí, 1948) text nevnímá jako praktickou jazykovou příručku, nýbrž hlavní poslání interpretuje ve smyslu *„české encyklopedie revolučního myšlení“* (tamtéž, s. 234). Přičemž hledá paralely s ruskými petraševci.

[1530] *„Jako na jedné straně kolísal mezi básnictvím a filosofií, tak na druhé delší dobu ještě byl nerozhodnut, má-li se přiřadili mezi hlouček českých vědců, kteří ve smyslu Jungmannových snah jali se pěstovati vědu jazykem českým. Jako všichni naši učenci, také on „dozrál po německu“ a značné obtíže terminologické, o nichž svědčí rukopisná pozůstalost, mohly by ho tím spíše odstrašovali od práce na poli české filosofie, ježto prostředí moravské právě k tomuto druhu činnosti bylo nejméně vhodné“* (Kabelík, 1908, s. 9). *„Zdá se, že hlavně osobní styk s P. J. Šafaříkem za pobytu jeho v Brně (1838) nejvíce tu rozhodl pro práci českou …“* (dtto).

[1531] In (Klácel, 1842b) hovořil o dvojí bytnosti člověka, božské a *„… o tom, na čem každému záležeti má“*. *„Názvem Mostek chtěl Klácel vyjádřit, že tato publikace napsaná mladým filozofem pro mladé studenty je pouze přípravou k dalšímu filozofickému vzdělání“* (Dvořáková, 1976, s. 34). Termín *Mostek „odtud, že má býti přípravou k dalšímu filosofickému vzdělání. Obsahuje v první části hlavní zásady učení B. Buzka, v části další soustavné vyložení důležitějších termínu filosofických v pořádku abecedním k užitku zase žactva, tentokráte již českého“* (Kabelík, 1908, s. 10).

[1532] S dovětkem, že Klácelovy texty časopisecké opravoval zejména Šafařík, přičemž Klácel opravy nesl těžce.

[1533] (Lorenzová, 1990) nazývá Klácela jedním z prvních novočeských filozofů.

[1534] (Kabelík, 1908) píše: *„Ve všech pracích těchto i v dalších Klácel tak jako pražský Aug. Smetana jeví se eklektikem se silným sklonem k Hegelianismu, jakkoli se proti ně mu bránil, chtěje se uplatnit! svérázně také ve filosofii. Vždyť nadšení jeho žáci byli dokonce přesvědčeni, že on jest povolán stvořiti nám filosofii slovanskou!“* (tamtéž, s. 11). Míněny jsou práce (Klácel, 1842b, 1843c aj.). K Hegelovi srov. (Sobotka, 1979).

[1535] Ignác Alois Buzek, též Bonifác Buzek (1788 – 1839) byl český filozof, řeholník a učitel. Vyučoval i v Litomyšli (1826-29), kde byl nazýván *„litomyšlským Bolzanem“*. Působil jako přesvědčivý exhortátor. Byl stoupencem bolzanovského racionalismu a náleží k ústředním postavám českého reformního proudu v katolické církvi. Zaměřoval se na etiku, podporoval rušení otroctví a nevolnictví a preferoval rovnost všech před zákonem.

[1536] *„Buzkovy svobodomyslné názory násobené neradostným Buzkovým osudem formovaly již tehdy Klácelovu vnitřní opozici proti církevní ortodoxii a jakémukoli tmářství“* (Dvořáková, 1976, s. 16).

ušlechtilé humanity a etických hodnot" (Dohnal, 2003, s. 65). Klácel Buzkovy filozofické názory shrnuje v díle *Mostek* (Klácel, 1842b), vliv Buzka je patrný též in (Klácel, 1847a).

(Seidlerová, 1963) píše, že ač *„literatura uvádí, že Klácel uctíval dva učitele – Bolzana a Buzka,*[1537] *odvolává se Klácel přímo pouze na Buzka, s nímž byl v čilém spojení"* (tamtéž, s. 145). Připomíná, že *„Klácel nebyl Bolzanovým žákem, ale měl pravděpodobně možnost seznámit se ve čtyřicátých letech s Bolzanem u Veitha"* (dtto), jak zmiňuje závěr kapitoly 1. Loužil k setkání Klácela s Bolzanem u Veitha uvádí: *„Vedli spolu učené spory, ale rozumět se nemohli – mezi Bolzanovým osvícenským humanismem a Klácelovým romantickým hegelianismem nebylo styčných bodů"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 155). Seidlerová[1538] ohledně Buzka píše, že *„... vychází ze stejného okruhu idejí i stejných vnějších podmínek jako Bolzano, není však zdaleka tolik pod vlivem racionalistické filosofie ..."* (dtto).[1539] S hodnocením Buzka v podobě: *„Závěry zdaleka nedosahují Bolzana"* (dtto).

Klácel byl orientován hegelovskou dialektikou,[1540] podle které věřil v dějinný pokrok a sílu lidského ducha. Navazoval na podněty v obecné teorii věd i estetice. Formuloval požadavek nastolení dobra pro všechny, vždy a všude. Především Klácelovy filozofické počátky jsou spojeny s etikou, přičemž filozoficko-etický spis *Dobrověda* (Klácel, 1847a)[1541] bývá označován za první novodobý český pokus o její soustavný výklad.[1542] Klácelovu *Předmluvu* otevírají následující slova: *„Věda není kázání, není kantorství, není obecný peníz, nýbrž jest pokladnice; v ní uloženo jest stříbro, zlato, a co má skutečnou platnost; v oběhu ale jsou bezcenné o sobě papírky, na nichž stojí zaručení, že kdo takový má, každou chvíli může skutečnou cenu u pokladnice sobě vyměniti. Buďtež tedy pro lid a pro pohodlí jeho banknoty v běhu; ale hlídači pokladnice bděte, ať není více vykázáno na papírkách, než vy skutečné platnosti chováte"* (Klácel, 1847a, cit. dle Kabelík, 1908, s. 41).

Dílo (Klácel, 1847a), koncipované v duchu svobodomyslnosti a humanismu, shrnuje etické ideje, přičemž je nahlíženo jako moderní, neboť se opírá o vědecké poznání. Založené je na úvahách o platnosti pravidel křesťanské morálky ve skutečném životě. Etiku (dobrovědu) rozděluje Klácel na vědu o dobru prostém (zákonu světa), dobru z osobní stránky a dobru vtěleném v lidstvo. Spis zaznamenal úspěch a je označován za vrchol Klácelovy tvorby.[1543]

[1537] (Seidlerová, 1963) zde odkazuje na (Souček, 1920) (pozn. PS).
[1538] Na základě (Klácel, 1842b) a s využitím (Trapl, 1955).
[1539] Buzek je interpretován coby: *„Čirý moralista bez politických cílů ..."* (Seidlerová, 1963, s. 145), který *„staví řadu buržoazních požadavků v dosti mlhavé formě: princip svobody je u něho odvozen z existence vyššího duchovního světa, žádá rovné oceňování jakékoli práce a všech lidí apod. Otázky osobní svobody a lidských práv jsou i ve formulacích až překvapivě shodné s Rousseauem"* (tamtéž, s odkazem na Klácel, 1842b).
[1540] Klácel, spolu se Smetanou, figurují jako hlavní představitelé filozoficko-teologického myšlení, reflektujícími vliv Hegelovy filozofie, která prakticky ovládala protestantské Prusko a byla vydatně pociťována i v rakouském prostředí – srov. (Šmerda, 2011). (Jeřábek, 1988) připomíná, že zejména *„svou filozofií ducha znamená tehdy Hegel největší oporu proti ortodoxní církevní dogmatice. Obnovuje důvěru v rozumové poznání, učí člověka vytvářet si v atmosféře uměle oživeného náboženského mysticismu vlastní úsudek a názor; nadto pak dokazuje neoprávněnost nároků katolické církve na světskou moc. Tím vším urychluje Hegel v Evropě, a především v Rakousku konec duchovního absolutismu katolické církve"* (tamtéž, s. 43). Srov. (Smetana, 1848 aj.).
[1541] Jedná se o české přepracováni původního německého spisu, který souvisel s Klácelovým sesazením z profesury roku 1844. Ke vzniku díla přispěl pobyt v Liběchově a Bolzano jej věnuje A. Veithovi.
[1542] *„... je to první novočeský spis z oboru mravovědy"* (Kabelík, 1908, s. 13).
[1543] Srov. (Dvořáková, 1976).

(Kabelík, 1908) rekapituluje: *„Všecka pak činnost jeho z doby profesury, jak učitelská a básnická, tak buditelská a filosofická, chovala v sobě četné zárodky k nezbytnému konfliktu s vrchnostmi, zvláště duchovními, ke kterému posléze došlo r. 1844 s koncem pro Klácela nejbolestnějším“* (tamtéž, s. 11). Konec úspěšného rozvoje Klácelovy činnosti nejenom pedagogické[1544] je spojen i se změnou brněnského biskupa, kterým se v roce 1842 stává konzervativní A. A. Schaffgotsche. *„Klácel jako učitel projevuje stále zřetelnější sklony k filozofické opozici vůči církevní dogmatice i k šíření národního ducha a cítění mezi svými posluchači“* (Jeřábek, 1988, s. 51). Klácel se stal pro svobodomyslné názory i publikované práce nepřijatelným pro církevní kruhy. Pro styky s polskými revolucionáři se o něj začala zajímat rakouská policie.[1545] Problémy měl i s cenzurou při publikování svých prací.[1546]

Klácel musel čelit řadě podezření.[1547] V roce 1843 brněnský biskup shledal Klácelův *„způsob výuky teoretické a praktické filozofie za mravně závadný, potenciálně protistátní a porušující tradiční pojetí role pedagoga ve vztahu vůči studentům …“* (Dohnal, 2003, s. 67). S nelibostí byly nahlíženy i Klácelovy přátelské vztahy s žáky, neboť to vedlo k uvolňování subordinace. S pomocí Nappa se Klácel ještě obhájil. V roce 1844 však biskup vydává příkaz k odstranění Klácela z postu učitele a tento je profesorského místa zbaven – *„… dne 29. září 1844 skutečně s úřadu profesorského propuštěn“* (Kabelík, 1908, s. 12). S obviněním z hegeliánství a panteismu. Biskup uvádí, že se Klácel *„i přes svou přísahu nezřekl … filozofických idejí „hegelianismu“ a „panteismu“*[1548] *a navíc udržuje styky s prostředím radikálních slovanských živlů“* (Dohnal, 2003, s. 68).[1549] Zaskočený a otřesený Klácel dostává povolení odcestovat do Čech na zotavenou, k čemuž přispívají obavy z možné revolty studentů nesouhlasících s odvoláním oblíbeného učitele.[1550]

[1544] Klácel byl *„považován za jednoho z nejvýznamnějších a nejvzdělanějších lidí u nás, za jednoho z nejznamenitějších pedagogů“* (Lorenzová, 1990, s. 35).

[1545] V hlášeních byl řazen k těm, kdož trpí *„slovanománií“*. Srov. (Dohnal, 2003), (Dvořáková, 1976).

[1546] Např. ohledně spisu *Etika*, rozpracovaného od roku 1841. Klácel pochybuje o jeho publikování, ovšem při sporu s církví dostává možnost prokázat nevinu předložením některé práce k posouzení. Začíná tudíž na spisu opět pracovat. V roce 1844 předkládá cenzuře svazky pojednání *Philosophie des Vernünftig-Guten dargestellt zur Nachhülfe für wissenschaftlich sich bildende Jugend*. První (s podtitulem *Philosophie des Moralischen nach seiner objektiven Seite*) a druhý byly odsouhlaseny a získaly imprimatur – souhlas církevní cenzury. Svazek třetí (s podtitulem *Philosophie des Guten nach seiner kontreten Erscheinung*) však cenzura shledává závadným. S tím, že Klácel setrvává v ideové pobloudilosti pod vlivem novější filozofické školy – srov. (dopis Schaffgotsche Nappovi z 29. 9. 1844, z Klácelovy pozůstalosti, Brno, G 48/1). Uvedené, spolu s dalšími výtkami (ohledně Klácelova příklonu k exaltovaným idejím pochybné *„slovanománie“*, jeho styků s individui *„notoricky nekonkrétního smýšlení“* a toho, že Klácelovi chybí upřímná dobrá vůle dosíci nápravy), se stává důvodem biskupova verdiktu o sesazení Klácela z profesorského postu. Srov. (Dvořáková, 1976). (Kabelík, 1908 aj.).

[1547] *„K těmto podezřením, která jsou zachycena v presidiálních spisech, přispěla i skutečnost, že jeho stati uveřejňované v Časopise českého musea byly v očích církevní hierarchie shledány jako závadné, zejména pojednání O citu a rozumu a metafyzická stať O smrti. Čekalo se na poslední vhodnou příležitost k útoku. Klácel ji poskytl sám zveřejněním své publikace o filozofii české řeči“* (Dvořáková, 1976, s. 38). Zmíněno je pojednání (Klácel, 1843a), stať (Klácel, 1843b) a publikace (Klácel, 1843c). Srov. (Dohnal, 2003).

[1548] I marxistické interpretace později připomínají *„panteistický hegelianismus Klácelův s jeho nesměle socialistickým zabarvením …“* (Bolzano et al., 1981, s. 14) (pozn. PS).

[1549] Dohnal pokračuje: *„Výtka biskupova týkající se „panteismu“ byla snad částečně oprávněná, neboť Klácel ve svém výkladu spojoval prvky mnoha filozofických směrů. V tomto období se však ještě rozhodně nestavěl na půdu nevíry v instituci církve, a nebyl tedy v pravém slova smyslu „kacířem“ … Biskup nicméně prohlásil Klácela za nezpůsobilého k výuce na filozofickém ústavu a doporučil Nappovi, aby navrhl svého kandidáta na obsazení profesury …“* (Dohnal, 2003, s. 68). Uvolněný post byl obsazen F. T. Bratrankem, Klácelovi nakloněným.

[1550] *„V těchto dnech byly Klácelovy city rozbouřené, zvláště když na jeho odvolání z profesury studenti reagovali rozjitřeně …“* (Dvořáková, 1976, s. 43).

Oficiálně se Klácel již nikdy k učitelskému povolání nevrátil, přesto *„po celý život ve styku s ostatními lidmi zůstal učitelem, protože jeho sklony kantorského poučování převládaly v každé jeho činnosti …“* (Dvořáková, 1976, s. 44). Klácel *„… vzbouzel sympatie i svým řečnickým talentem a určitým kouzlem osobnosti. Se svou menší, podsaditou a silnější postavou s kulatou tváří a z kudrnacenými vlasy nad čelem, vypadal spíše jako dobromyslný venkovan než jako vzdělaný profesor filozofie. Avšak jeho zjev před posluchači brzy ustupoval do pozadí a přestali si ho uvědomovat, jakmile před nimi promluvil a otevřel jim brány své bohaté pokladnice vědomostí …“* (dtto). Skutečnost, že Klácel nemohl své myšlenky jako kněz a řádový mnich vyjadřovat v plném rozsahu jej přitom frustrovala po celý život.[1551]

Klácel se proti svému sesazení neodvolává, pravděpodobně v obavách, že by situaci ještě zhoršil. Smutný a rezignovaný[1552] odchází Klácel do Prahy, pobývá v Lipsku (u J. P. Jordana)[1553] a opět v Praze, kde se stýká s předními českými obrozenci, včetně J. Jungmanna. Krátce nato již působí coby knihovník na zámku v Liběchově. Je zproštěn existenčních starostí, nadšen z práce samotné i z toho, že uniká z moci církve. Nikoli však na dlouho.

V Liběchově u Mělníka pobýval u statkáře, vlastence a osvícenského mecenáše A. Veitha, který hostil a podporoval také Bolzana, jak zmiňuje závěr kapitoly 1. Klácel se s Bolzanem měl setkat a měl si přečíst i rukopis utopického spisu *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932).

Na motivy Klácelovy veršované epické satiry *Ferina Lišák* (Klácel, 1845a) vytvořil sochař V. Levý reliéfy v pískovcovém bloku na Kokořínsku. V umělé jeskyni Klácelka zvířecí postavy symbolizují lidské vlastnosti a slabosti, vytesání jsou před jeskyní taktéž husitští hrdinové či trpaslíci.[1554] Klácelka byla plánovaná jako Klácelova pracovna – *„Zde v této lesní pracovně … chtěl filozof splnit svůj slib, který dal národu, a napsat úplný filosofický systém v českém jazyce, který by se alespoň rozsahem vyrovnal impozantním systémům německého idealismu“* (Lorenzová, 1990, s. 33). Některé prameny se zmiňují o inspiracích sochaře Levého F. M. Klácelem dokonce také u záhadných Čertových hlav. Tyto skulptury se nalézají jako Klácelka poblíž Liběchova, pár set metrů nad obcí Želízy, na protilehlých stráních.[1555]

[1551] *„Byla to trýzeň, jíž se chtěl zbavit a jíž se zároveň obával zbavit“* (Dvořáková, 1976, s. 45).

[1552] *„Nesl si v sobě pocity křivdy a zklamání z nedostatečných možností obhajoby. Jeho dosavadní život z výsluní přešel do stínu“* (Dvořáková, 1976, s. 45).

[1553] *„Na výletě svém z Čech do Saska Klácel seznámil se s Janem Petrem Jordánem, profesorem slovanských jazyků na universitě v Lipsku, a pod jeho jménem r. 1845 vydány další dva plody básnické Klácelovy, jichž censura domácí nebyla by propustila“* (Kabelík, 1908, s. 13). Míněny jsou práce (Klácel, 1845a, b).

[1554] V. Levý původně pracoval také jako kuchař u A. Veitha v Liběchově. I na základě výzdoby jeskyně Klácelka posílá Veith Levého na studia klasicistního akademismu do Mnichova. Prostor před Klácelkou je nazýván Blaník. Za železnou brankou spočívá vůdce blanického vojska Zbyněk ze Zásmuku, vůdci husitských vojsk Jan Žižka a Prokop Holý, dále spící blanické vojsko a trpaslíci, kteří pro rekovné vojsko kovají zbraně. Samotná jeskyně Klácelka (dříve zvaná Kulíškov) má zdobený portál. Podél stěn jsou kamenné lavice, měl tady stávat i kamenný stůl. Stěny jsou opatřeny reliéfy z bajky (Klácel, 1845a) a z předloh francouzského karikaturisty J. I. I. Grandvilla. Zvířecí postavy zpodobňují symboly některých lidských slabostí. Na stěně naproti vchodu byl vytesán letopočet 1845, datum vzniku Klácelky. Její výzdobu, resp. Blaník Levý dokončuje po návratu do Liběchova ze studií v období 1849-50. Na blízké skalce je vytesán kalich. Na začátku podzimu 2022 je železná branka pevně zavřená, obdobně jako uzamčená vstupní brána do prostoru Blaníka. Všechno lze pouze částečně zahlédnout přes mříže. Tabule osvětlující okolnosti vzniku a účel kulturní památky Klácelka je uměleckým kovářským dílem, ovšem přečíst se téměř nedá. Odkázat lze na https://klacelka.cz/osobnosti/vaclav-levy/.

[1555] Skalní skulptury Čertovy hlavy, z období 1841-46, jsou 9 metrů vysoké skalní romantické reliéfy dvou hlav. Jedná se o druhé největší reliéfy hlav na světě, větší jsou pouze v Jižní Dakotě v Národním památníku Mounth Rushmore (sousoší čtyř amerických prezidentů). Ohledně vzniku démonických Čertových hlav se šklebícími se obličeji a zorničkami ve tvaru šesticípé hvězdy koluje několik legend. Jedna fabuluje o inspiracích či přímo

S pobytem F. M. Klácela v Liběchově souhlasil i opat C. F. Napp. Klácel ovšem vyvolal nevoli církevních hodnostářů, včetně pražského arcibiskupa a litoměřického biskupa,[1556] kteří žádali jeho návrat do Brna.[1557] Pronásledování začalo rozcitlivělého a zoufalého Klácela podlamovat taktéž zdravotně, přičemž si on samotný nebyl přitom vědom žádného významnějšího prohřešku. Napp opakovaně usiloval o prodloužení Klácelova pobytu v Liběchově, pomoci se snažil A. Veith. Přesto se v květnu 1845 Klácel musel vrátit za zdi starobrněnského kláštera. Následně se oddal činnosti literární,[1558] obrozenecké a vědecké, přičemž hledal útěchu také v přírodních vědách, především botanice a mineralogii.[1559]

Roku 1846 se v Brně zrodil plán na vydávání časopisu, který předznamenal Klácelovo působení novinářské. Vedle Klácela se na obrozeneckém projektu podíleli J. Ohéral, M. Mikšíček, A. V. Šembera aj. Objevují se neshody a množí problémy (včetně finančních a technických), a tak první číslo titulu *Týdenník, listy ponaučné a zábavné* vychází až začátkem roku 1848. Klácel se stal výkonným redaktorem tohoto prvního moravského časopisu v české řeči. Připomínán bývá Klácelův významný podíl nejen redaktorský, nýbrž i přispěvatelský.

Klácel byl zasloužilým přispěvatelem do časopisů a novin, po dlouhá léta psal do různých periodik a kalendářů.[1560] Byl autorem např. statí, které se zabývaly vztahy mezi národní a světovou kulturou,[1561] k čemuž Klácela přivedly úvahy ohledně jazykově obrozenecké

---

iniciacích Klácelem, pravděpodobnější ale hovoří o inspiracích tvářemi lidí z Liběchova a rozmanitostí tvarů pískovcových skal na Kokořínsku. Tradován je ovšem i neověřený příběh o mystickém zážitku Levého, údajně na základě jeho zpovědi nejbližším na sklonku života. Levý se při toulkách zdejšími lesy a skalami na počátku 40. let 19. století měl v podvečer setkat s podivnou září a s ohnivým světlem. Zpozorovat měl po křišťálu čistě zářící, oblé těleso. Jakási otáčející se kola a děsivé olbřímí postavy hledící do údolí. Tyto se rozhodl vytesat do pískovce. Záhadologové vedou spory ohledně bohaté fantazie sochaře či pozorování UFO nad Želízy. Zběsilé démonické výjevy Levý vytesal i v okolních lesích, vedle dalších výtvorů jako je jeskyně Harfenice, Had anebo skalní reliéf Sfinga (přičemž Levého podíl na skulpturách Harfenice či Had je někdy označován za sporný). Výzdobou Liběchova a jeho okolí však vytváří V. Levý své životní dílo. Český sochař Václav Levý (1820 – 1870) bývá považován za zakladatele moderního českého sochařství, s prvky romantickými i vlasteneckými.

[1556] *„V biskupových očích byl ale Klácel zbloudilým knězem, jehož přítomnost ve své diecési považoval za nežádoucí“* (Dvořáková, 1976, s. 56).

[1557] Klácel se přitom nechoval jako příkladný řeholník, kdy např. chodil v civilním oblečení. Zanedbal taktéž povinnost nahlásit arcibiskupovi svůj pobyt v Praze. Srov. (Vlha, 2013).

[1558] Čímž čelil vnitřní krizi, *„plynoucí z jeho závislosti na řádu a církvi … Osvobozoval se aspoň duševně jednak svým vědeckým úsilím …, jednak literární tvorbou“* (Jeřábek, 1988, s. 51).

[1559] *„Protivníci jeho donutili jej k návratu do kláštera a biskup Schaffgotsche zmařil i povolání jeho za vychovatele synů bar. Pžegoviče; odtud Klácel pokládal vždy více klášter za vězení, v němž vedle činnosti bibliothékářské – té ostatně věnoval péči nejmenší – hledal zapomenutí svých útrap ve studiích botanických a v různých pracích literárních“* (Kabelík, 1908, s. 14). Kabelík míní texty (Klácel, 1846, 1850). Jako vychovatele Klácela doporučil L. Štúr pro rodinu barona M. Ožegoviče, chorvatského politika a buditele. Klácel k rodině nastoupil a měl zde působit dlouhodobě. Nedostává však od brněnského biskupa povolení k opouštění kláštera, i když za něj oroduje baron, včetně příslibu pomoci u samotného papeže. K němu se však Klácel neodvolává, pravděpodobně z důvodu nástupu událostí roku 1848. Srov. (Gabriel, Orel, 1972), (Dvořáková, 1976).

[1560] Klácel *„upozorňoval, že cílem vědy není literatura, nýbrž život a že třeba jadrnými a levnými spisy šířiti vzdělání do lidu. Dobré letáky, a hlavně kalendáře zdály se mu k tomu cíli nejlepším prostředkem“* (Kabelík, 1907, s. 400). V soustavném poučování lidu pokračoval později i v Americe – srov. (Klácel, 1877).

[1561] Článek (Klácel, 1847b) vychází z teze o *„nedílnosti světové kultury, k níž národní literatury přispívají svými specifickými hodnotami. Cestou hegelovské dialektiky dospívá Klácel k syntéze diferencovaných hodnot národních literatur a jejich jednotících, obecných kvalit (které Klácel zřejmě hledá především v oblasti ideové); touto syntézou je vyšší celek světové literatury“* (Jeřábek, 1988, s. 47). Klácel se zamýšlí také nad úlohou kritiky v tvůrčím uměleckém procesu a dospívá k syntéze objektivních a subjektivních podnětů i cílů umělecké tvorby, resp. jednotě ideových a tvárných složek uměleckého díla. (Batušek, 1960) připomíná vazbu článku (Klácel, 1847b) na Klácelův koncept vlastenectví a kosmopolitismu, kdy jádrem Klácelovy úvahy *„je problém vztahu národa k „člověčenstvu“ a jednotlivce k celku“* (tamtéž, s. 60). Srov. (Klácel, 1842a).

problematiky. Klácel přitom odmítal názory poukazující na nebezpečnost překladů cizích děl do českého jazyka z hlediska domácí literatury. [1562] Klácel rozvíjel taktéž Hegelovu dialektiku směrem k psychologii a sociologii, a to např. na stránkách *Časopisu českého musea*.[1563]

Za pozornost stojí Klácelovo vesměrné pojetí vlastenectví, resp. celý – utopický – koncept vesměrnosti,[1564] který Klácel dlouhodobě rozpracovává a později se neúspěšně snaží prakticky realizovat v Americe. Vlastenectví Klácel *„neomezoval na svůj národ, ale chápal je jako humanitu pro všechny. V tom byl moderní, a proto také sklízel nepochopení ze strany moravských regionalistů. Takové stanovisko si totiž žádá značnou dávku rozhledu a myšlenkové vyspělosti, kterými se ne vždy moravští vlastenci vyznačovali, pohybujíce se jen v uzavřených regionálních hranicích“* (Dvořáková, 1976, s. 64).[1565]

(Čáda, 1908) uvádí, že: *„Slovo „vesměrnost“ utvořil Klácel jakožto překlad termínu „kosmopolitism“. „Láska k člověčenství, snaha působiti na celek nazývá se kosmopolitism čili slovem domácím vesměrnost“, píše … roku 1847 v „Dobrověd ě“ …“* (tamtéž).[1566] *„Tato láska k člověčenství, tato snaha působili na celek nazývá se kosmopolitismus či slovem domácím vesměrnost …“*.[1567] U Klácela pojem vesměrnost[1568] přitom vyjadřoval dimenze širší, nežli obvykle bývá spojováno s kosmopolitismem.[1569] Klácel lásku k vlasti vnímal v nerozlučném spojení s láskou k lidstvu – láska k vlasti nutně vyplývá z lásky k lidstvu.[1570]

[1562] *„Byl přesvědčen, že cizí, vskutku umělecké dílo, přeložené do češtiny, znamená ne ohrožení, ale posilu domácí tvorby; neboť je důležitým prostředkem kulturního sblížení národů. K tomu je ovšem třeba, aby překladatel chápal svůj úkol v celé jeho podstatě a složitosti. Musí dodržovat požadavek jazykové přesnosti*; *nenaplní jej však tehdy, bude-li se snažit o překlad doslovný, „otrocký“, nad nějž Klácel nezná „nic ohavnějšího“. Úkolem překladatelovým, jak vyčteme z Klácelovy argumentace, je nikoli tlumočení slov, ale jejich smyslu, tj. „myšlenek a ducha“ literárního díla …“* (Jeřábek, 1988, s. 47). Srov. (Batušek, 1960).

[1563] Srov. (Klácel, 1843a).

[1564] Srov. (Klácel, 1882).

[1565] (Dvořáková, 1976) připomíná, že s tímto humanistickým pojetím vlastenectví Klácel pracoval i při ideovém vymezení *Moravských novin* – níže zmiňovaných.

[1566] Cit. dle https://blog.vlastenci.cz/vlastenectvi/vlastenectvi-a-kosmopolitismus/. Srov. (Klácel, 1847a).

[1567] (Klácel, 1847a, § 138 *Vesměrnost a vlastenectví*, cit. dle Kabelík, 1908, s. 43).

[1568] In (Klácel, 1842b) podle (Čáda, 1908) používá k překladu kosmopolitismu termín *„světanstvo, všeobčanstvo, světoobčanství …“* (cit. https://blog.vlastenci.cz/vlastenectvi/vlastenectvi-a-kosmopolitismus/). Stejný náhled na kosmopolitismus jako in (Klácel, 1842b) má být patrný též in (Klácel, 1842a), resp. ohledně poměru jednotlivce k národu a národa k člověčenstvu in (Klácel, 1843c).

[1569] *„… Klácelovi toto slovo znamenalo vědomí, že každý z nás je součástí lidstva (ba i jsoucna vůbec) jakožto celku asi tak, jako údy skládají tělo, tj., že všichni lidé tvoří organickou jednotu a jako „orgánové“ jediného, společného živoucího těla také navzájem k sobě se mají chovati. S tímto podstatným znakem „vesměrnosti“ jest pak v nerozlučném spojení druhý podstatný znak, že každý člověk „má býti svůj“, má míti své přesvědčení, na sebe spoléhati, sobě důvěřovati, býti „svojanovec“ v obci „svojanově“. Tento požadavek svéráznosti, svobody a sebeurčování v souladu s cíly celku, čili – jak Klácel později tomu říká – toto „svojanství“ nevylučující „obecnomyslnost“, nýbrž v nejpěknější shodě s ní jsoucí, nevyskytá se u Klácela teprve snad ve spisech a pracích amerického období, nýbrž již v prvním plodu Musy Klácelovy (... Lyrické básně, v Brně 1836, str. 26) jest zastoupena „Píseň Svojanova“ volající „Nechte mi volnost!“ …“* (Čáda, 1908, cit. dle https://blog.vlastenci.cz/vlastenectvi/vlastenectvi-a-kosmopolitismus/). Srov. (Klácel, 1836b).

[1570] In (Čáda, 1908) jsou citovány pasáže ohledně vesměrnosti ve spisu *Dobrověda* (Klácel, 1847a, s. 227-229) – např. *„… Přeskočiti se národnost nemůže; lidumil bez lásky k národu obelhává sebe a jiné; ale konec náš národnost není, nýbrž člověčenství; v tom se jakožto živý a platný oud umístiti jest povolání člověka … Tak nechce vesměrnost ostati pouhou myšlénkou, jalovou citlivostí, musí býti vlastenectvím, a to nemá-li poškvrněno býti národním sobectvím, měj vždy za základ vesměrnost. Skutek vesměrný jest vlastenecký, a jen vlastenecký jest vesměrný… Vesměrnost vtělená jest vlastenectví, vlastenectví zduchovnělé jest vesměrnost; vlastenectví vtělené jest pilnost ve svém stavu, a tato zduchovnělá jest vlastenectví …“* (cit. dle https://blog.vlastenci.cz/vlastenectvi/vlastenectvi-a-kosmopolitismus/).

Při koncipování časopisu *Týdenník* Klácel charakterizoval jeho obsah a zaměření takto: *„„Vlastenectví heslo naše, ale beze strannosti a nesnášenlivosti, nýbrž s duchem lidomilství“. „Vyloučeno nebuď, co se týká člověčenství v celku (věda, umění, děje přítomnosti); vítej všechno co se týká Slovanstva; žádáno buď, co se týká Moravy – Slováctva, Čechie““* (dtto). In (Klácel, 1849b) je při vysvětlení termínu kosmopolitismus konstatováno, že se jedná o smýšlení, že člověk je *„občanem vesmíru“*. Klácel v analogiích s přírodou dochází k závěru: *„Kosmopolitismus pravý a činný jest ten, jenž se vtělí v patriotismus; a patriotismus čistý jest ten, jehož duše jest kosmopolitismus čili humanismus““* (Čáda, 1908).[1571]

K národními dění a myšlení na Moravě se Klácel snažil přistupovat ze stanoviska *„vyššího“*, než z jakého *„k ní přistupovali dosavadní moravští obrozenští buditelé a jazykoví reformátoři. Ani dobové hledisko teritoriálního vlastenectví, ani názor o podstatné etnické odlišnosti moravských kmenů od českých nedovedly jej přesvědčit. Národ je pro Klácela především mravní a duchovní jednota, jejímž nutným výrazem je společný jazyk … Lidskou společnost chápe … Klácel ve smyslu Hegelovy dějinné dialektiky jako celistvý organismus, spjatý vzájemnými vztahy jednotlivých národů a kultur. Duch národa jako projev ducha světového: to je hegelovské východisko, z něhož Klácel přistupuje k národní problematice své doby a které je ovšem zcela protichůdné jakýmkoli tendencím separatistickým. Národy a jejich kultury, nechť spějí k sblížení, nikoli k rozdělení; jen tak mohou naplnit svou úlohu ve světové historii a v duchovním i společenském vývoji lidstva. Je pochopitelné, že český hegelovec z doby obrození promítl si tuto jednotu především do oblasti slovanské. Hegelův výklad dějinného vývoje snadno bylo možno uzpůsobit jednotícím snahám slovanským, vycházejícím především z touhy potlačených Slovanů rakouských po opoře mocného Ruska. Klácel se pokusil řešit otázku slovanské vzájemnosti v širších souvislostech problematiky tzv. kosmopolitismu a národnostních poměrů na Moravě“* (Jeřábek, 1988, s. 45).

Česky psaná stať *Kosmopolitismus a vlastenectví s obzvláštním ohledem na Moravu* (Klácel, 1842a) bývá vnímána *„jako pokus o programově protišovinistickou a utopicko-socialisticky laděnou koncepci národního hnutí jako předstupně k všelidskosti a humanitě“* (Soldán, 2011, s. 6). Klácel usiloval založit české národní úsilí na rozsáhlé koncepci filozofie dějin. Čímž se má lišit od koncepce Jungmanna, zmiňované v kapitole 2. V duchu Hegela, s jeho dialektickou metodologií, a romantické[1572] přírodní filozofie Klácel nahlíží svět ve smyslu organizmu, ve kterém všichni členové v dialektické jednotě slouží k rozvoji a pokroku celku. V čemž mají nacházet důvod vlastní existence. Pro svůj koncept Klácel zavádí název *„směrování“* (vesměrnost), který má vyjadřovat dynamické spojení všech jednotlivých věcí s kosmickým organismem. Skrze kosmos jako celek nahlíží i humanitu. Vztah mezi kosmopolitismem a vlastenectvím se následně snaží dialekticky uchopit pomocí kategorií organismus část – organismus celek, obecný – konkrétní, idea – realita, záměr – čin atd. [1573]

[1571] Cit. dle https://blog.vlastenci.cz/vlastenectvi/vlastenectvi-a-kosmopolitismus/.
[1572] (Seidlerová, 1963, s odkazem na Klácel, 1836b) upozorňuje i na *„romantické vyzdvihování citu proti rozumu …“* (Seidlerová, 1963, s. 49). *„… Klácel soudí, že rozum je poznamenán panskou chtivostí, pozemskou starostí o blahobyt apod. …“* (dtto). Dodává však, že později se Klácel *„přihlásí v otázkách uspořádání společnosti k názoru totožném u s Bolzanem“* (dtto).
[1573] K vesměrnému vlastenectví srov. (Čáda, 1908), (Loužil, 1983b), (Soldán, 2011).

Klácelovo stanovisko bylo *„… typicky hegelovské: programem české Moravy musí být ne izolace, ale sounáležitost jak s Čechami, tak se Slovenskem a ostatními slovanskými i neslovanskými zeměmi; neboť národy, aby naplnily ideu „ducha světového", musí podle Klácelova přesvědčení směřovat k integritě, ke „kosmopolitismu“ …“* (Jeřábek, 1988, s. 46).[1574] V ideji všeobecného sblížení národů se odráží vize uspořádání národních poměrů i *„zárodek plánu „vesměrné“ budoucnosti lidstva, který se stal trvalým cílem příštích Klácelových snah. „Kosmopolitismus“ Klácelův má rysy zřejmě progresivní …“* (dtto).[1575]

Svébytný Klácelův integrační program slovanské vzájemnosti má být odlišný od stanoviska J. Kollára. *„Svazky, které pojí národy, mají podle Klácela … především určité kvality mravní; jsou tedy mnohem hlubší než jen jazykově příbuzenské“* (Jeřábek, 1988, s. 46). (Jeřábek, 1988) stěžejní přínos konceptu Klácela spojuje se snahou *„překonat uzavřenost, izolovanost slovanského světa vůči neslovanské Evropě“* (tamtéž).[1576]

Upozornit je v neposlední řadě možné na aspekt Klácelova pojetí vlastenectví spočívající v aktivní práci pro národ. O *„egoismu v šatě národomilstva“* Klácel hovoří jako o nezdravé podobě patriotismu, přičemž Klácela zejména rozhořčovalo *„hulákání vlastenectví plnou hubou, ale chladným srdcem a línou rukou“* (Klácel, 1842a, s. 169).

Podle Klácela se vlastenectví a kosmopolitismus (vesměrnost) nevylučují. Dochází k závěru, že člověku je potřeba obojího, neboť tyto zdánlivě protichůdné věci se mají vzájemně podporovat a navzájem potřebovat.[1577] Což dnes může mít konsekvence např. při diskuzích, zda je češství slučitelné či neslučitelné s tzv. evropanstvím. V neposlední řadě při diskuzích, zda je češství překonaným a nemoderním přežitkem fašizujících maloměšťáků.[1578] Klácelovo dialektické pojetí překonává černobílé mantinely a pokouší se o jakousi syntézu. K praktickým vyústěním Klácelovy koncepce náleží i důraz na převahu politické svobody nad

---

[1574] *„K této integritě a realizaci „světového ducha“ mohou ovšem dospět jen národy, které nepozbyly své osobitosti – tedy národy svobodné. Podmínkou „světoobčanství“ je pevné zakotvení v národní půdě, které se jeví nejen vazbou jazykovou, ale současně mravní, a nemá nic společného s úzkoprsým a egoistickým nacionalismem“* (Jeřábek, 1988, s. 46).

[1575] *„… v zásadě předjímá stanovisko, které vůči českým vztahům k Evropě zaujali koncem padesátých let básníci kruhu májového“* (Jeřábek, 1988, s. 46).

[1576] *„I to vyplývá z Klácelova chápáni národnosti a „kosmopolitismu“, z jeho zásadního pojetí společnosti jako celistvého organismu, jehož jedna část závisí na druhé. Podle Klácelova plánu se měly jednotlivé slovanské národy nejen vzájemně sbližovat, ale zároveň se zapojovat vždy do té kulturní oblasti, k níž přináleží svou polohou, povahou i historickým vývojem“* (Jeřábek, 1988, s. 46).

[1577] *„… vesměrnost a vlastenectví vůbec kladou proti sobě, což jest hrubý omyl. Neboť nejen že nejsou proti sobě, nejsou ani vedle sebe, nýbrž jsou nerozdílné. Každý člověk má zajisté býti člověkem, tj. tedy údem člověčenstva, tedy vesměrným; takové smyšlení jedině jest náboţné a člověčí“* (Klácel, 1847a, cit. dle Kabelík, 1908, s. 44).

[1578] Připomínáno bývá, že Klácel *„… ač sám intenzívně přispíval k položení základů české mluvnice a filozofie, nevylučoval alternativu, že: „Germanizace by ulehčila život obyvatelům Čech, neboť příslušnost k většímu národu poskytuje mnohem větší prostor i působnost duchovní práci, kdežto češtinou věda ouží důkladné práce své““* (Chytský, 2013, s. 54 s odkazem na referát M. Kundery na IV. sjezdu československých spisovatelů v roce 1967, ve kterém se zamýšlel nad významem kultury malého národa). (Kabelík, 1907) v souvislosti s německými psanými filozofickými texty z počátků Klácelovy dráhy – srov. (Klácel, 1836a) – uvádí Klácelova slova určená A. V. Šemberovi: *„Na tom jsem ale pevné přesvědčení mé založil, že musím státi jako jednou nohou v Teutonii, druhou v Slavii – tak aspoň jen schopnost mou a určení rozumím – ano kdyby se mně kdo tázal, jakou úlohu jednotlivému kmenu slovanskému bych dal, řekl bych: Čech a Moravan jsou k tomu, by převáželi to, co Němci člověčenstvu vydobývají, Slovanům, proto v Čechách nejméně originálnosti k očekávání, nebo nemožno jest výborným se státi tomu, kdo dvoum pánům sloužiti musí“* (Kabelík, 1907, s. 386). Kabelík dodává: *„Ale záhy se víc a více kloní k českému spisování, třeba německy píše také“* (tamtéž).

národními zájmy jednotlivých národů Rakouska. Koncept Klácela (ale ani Bolzana, jak připomíná kapitola 2.) se však nenaplnil, realita se především od roku 1848 ubírala jiným směrem. Minimálně zájmy buržoazie české i německé s uvedenými koncepty nerezonovaly.

Ve zmíněných souvislostech je možné naznačit orientační zasazení Klácela (i Bolzana) do etapizace národního obrození. Některé učebnice dějepisu rozlišují první fázi *„defenzivní“* (1775 – 1805), kdy obrození má charakter jazykově kulturní. S cílem zabránit poněmčení, oživit českou řeč i literaturu a působit na co nejširší vrstvy národa. S připomínáním především aktivit J. Dobrovského, V. M. Krameria nebo bratří Thámů. Ve fázi *„ofenzivní“* (1805 – 1830) jsou patrné snahy o uplatnění českého jazyka z hlediska vzdělanosti, vědy a umění. Koncipována jsou i díla jazyková a historická, vznikají české instituce vědecké i kulturní. Za němčině rovnocenný jazyk považoval češtinu J. Jungmann. Zdůvodnění české existence a vyzdvižení přínosu Čech pro Evropu je spojováno s F. Palackým. Jako *„politická“* bývá označována třetí fáze (1830 – 1848) s požadavky politickými a právy pro český národ. Včetně definitivního rozchodu s Němci, kteří byli schopní sympatizovat s kulturním, nicméně nikoli politickým hnutím. Sílí snahy řešit postavení Slovanů v rámci Rakouska, důraz je kladen na rozvoj hospodářský. Proti rakouskému absolutismu a národnostnímu útisku vystupuje K. H. Borovský, v čele národa stojí F. Palacký. Jmenován v této fázi bývá i K. Sabina anebo právě F. M. Klácel. Od revolučního roku 1848 se národní hnutí i se svými představiteli přesouvá na půdu politiky, kdy se dostává do rukou vznikajících politických stran.[1579]

Bouřlivé dny jara 1848 prožíval Klácel v Brně a Praze. Horlivě se zúčastňoval veřejného života,[1580] přičemž hlásal některé ideje socialismu. Přitom se snažil vymanit z klášterního života[1581] a uvažoval i o profesorském místě v Praze. Stává se členem Národního výboru, kde pracuje ve školském sekci a také je delegátem Slovanského sjezdu.[1582] V záznamu ze sjezdu je zachyceno Klácelovo stanovisko ke slovanským problémům[1583] Věnoval se i politicko-státnímu uspořádání a sociálnímu postavení občanů,[1584] svobodě tisku, projevu a přesvědčení a také vzdělání.[1585] Klácelovým ústředním cílem bylo vybudování všelidské společnosti. O

[1579] Srov. (Macura, 1995).

[1580] *„Únorová revoluce v Paříži a zanedlouho domácí události nepřesvědčují sice Klácela o nezbytnosti revoluční cesty, rozhodně však uvolňují a probouzejí všechny jeho nashromážděné síly“* (Jeřábek, 1988, s. 52).

[1581] Klácel je autorem petice augustiniánských mnichů, která žádá více volnosti pro mnichy působící jako učitelé. Zapisovatelem petice byl J. G. Mendel. Srov. (Matalová, Matalová, 2022).

[1582] *„Ve svých zápiscích postavil své stanovisko v prvé řadě na základ budoucí realizace všelidské, tolerantní společnosti založené na svobodě národů i jednotlivců, již nadřadil bezprostředním národním či slovanským zájmům. Jeho představa budoucího uspořádání Evropy tkvěla v rovnoprávnosti Románů, Germánů i Slovanů; tato etnika by měla společně vytvořit svobodnou evropskou konfederaci“* (Dohnal, 2003, s. 73).

[1583] *„Porovnání s vlastním jednáním ukazuje na Klácelovu důraznost v domýšlení těchto otázek. Svým požadavkem, aby Slované byli uznání za hlavní evropský kmen, vedle Románů a Germánů a s nimi vytvořili svobodnou konfederaci jediné evropské rodiny, překročil hranice austroslavistické koncepce. Jeho postoj byl motivován filozofickým nadhledem o všelidské svobodě a spravedlnosti“* (Dvořáková, 1976, s. 81).

[1584] Klácel uvádí: *„Žádáme tedy, aby uznali národové všichni rovnost a svobodu národů a osob, aby již pominulo panování i sloužení veškeré, jen vzájemnost svobodných a rovných budiž poměr občanů a národů. Každá obec budiž na takové rovnosti, svobodě a vzájemnosti založena. Samovláda obcí jest hlavním základem společnosti lidské, král budiž viditelným jen obrazem této samovlády. Zákony tedy předpisuj sobě každá obec národní sama snažením všech rozumů a vůlí vyvolených bez každého jiného ohledu nežli na tento rozum a statečnost vůle“* (Dvořáková, 1976, s. 81).

[1585] *„Učení všecko budiž svobodné, každému nejen přístupné, ale obec o to postarej se, aby žádný buď náhodou neb chudobou aneb zlomyslností neostal za jinými, vycvičení mládeže jest povinnost obce celé a nemá ponechána býti osobám a libovolnosti“* (Dvořáková, 1976, s. 81).

které praví: *„Národové ať spolčí se k zaručení vzájemnému svobody a blaha – ať nejdříve spolčí se národové příbuzní k zahájení národnosti, a pak národové v Evropě všichni, aby podle důstojnosti člověka vůbec zřídila se společnost lidská“* (Dvořáková, 1976, s. 81).

„Klácel svým filozofickým i politickým založením vždy odsuzoval jakoukoliv formu církevního, politického, státního, sociálního či národnostního útlaku. Avšak pouliční bouře odmítal …“ (Dvořáková, 1976, s. 74).[1586] Vývoj událostí Klácela šokoval. Revoluce 1848 byla poražena a nenaplnila se ani očekávání ohledně církevních reforem, včetně zrušení celibátu. Frustrovaný Klácel krátce pobýval v Liběchově a poté se skrýval v České Třebové a jejím okolí, včetně Mariánských Hor. Po návratu do Brna na podzim roku 1848 se Klácel, jehož představy o lepším údělu lidstva nebyly naplněny, soustředil na práci žurnalistickou.

„Zklamán vracel se z Prahy na Moravu, vzdělávati dále lid svůj, aby vzdělaný národ zachoval to, čeho bylo dobyto otřesem politickým, a získával další vymoženosti. Dříve byl učitelem skrovného počtu žactva – za změněných poměrů přijal povolání učitele širokých vrstev – stal se žurnalistou“ (Kabelík, 1908, s. 16).

(Soldán, 2011) – v rámci kapitol z historie brněnské novinařiny – Klácela nazývá *„otcem zakladatelem“*. Vedle působení v *Týdenníku* jde o práci v listu *Morawské Nowiny,* který Klácel spoluredigoval v období 1848-52.[1587] Klácelovy články byly ovšem složité a určené spíše pro vzdělanější čtenáře, kdy ani v žurnalistice Klácel nezapřel filozofa a pedagoga.[1588] Přesto však především díky *Morawským Nowinám* našel opět chuť do života a získal prostor, kde mohl předávat své vědomosti a pomáhat čtenářům k národnímu, politickému a sociálnímu uvědomění. Právě na stránkách *Morawských Nowin* Klácel publikoval své idealistické teze o socialismu a ideu sbratření lidí. Hluboké zklamání z politického vývoje způsobilo, že Klácel otevřeně přešel na utopické pozice ohledně řešení vztahů politických i mezilidských. Což dokumentují i jeho *Listy* (Klácel, 1849a), podrobněji představené v subkapitole 4.2.

Klácel se podílel v roce 1849 na založení *Národní jednoty sv. Cyrilla a Methoda*,[1589] která se stala střediskem politické práce na Moravě a vystupovala proti germanizačním snahám.[1590]

[1586] *„Nevěřil, že pouličními boji, drancováním, vytloukáním oken se dosáhne svobody a politických práv. Vítal svěží revoluční atmosféru, která znejišťovala vládní pozice a nutila císaře k ústupkům, ale přál si, aby tato revoluční nálada zůstala jen ve slovním projevu, neústupném prosazování požadavků, a nikoliv aby přešla do pěstních útoků. Chápal, že vláda je ještě příliš silná, aby dokázala pouliční bouře brutálně zahnat rachotem zbraní“* (Dvořáková, 1976, s. 74).

[1587] Od č. 1 ročníku 1850 nesou název *Moravské Noviny*.

[1588] *„První číslo časopisu vydávaného nákladem zem. vyšlo 1. listop. 1848 pod titulem „Moravské Noviny“. Klácel hleděl v nich co nejlépe poučovali čtenářstvo o všelikých potřebách doby nové, ale ni kdy nedosáhl v té příčině svého vzoru, Havlíčka, ač ovšem bylo jeho snahou, aby Moravské Noviny staly se Moravě tím, co byly Národní Noviny Čechám“* (Kabelík, 1908, s. 16). *„I Klácel byl liberální osvětář a stál na témž demokratickém stanovisku co Havlíček, ale zůstávaje i v žurnalistickém povolání filosofem, nedovedl, ani tak bystře postřehovali věcí, jež budily zájem dne, ani podávati jich formou taic svěží i lehce přístupnou. I Havlíček, jenž s přátelskou účastí sledoval postup svého spoludruha na Moravě, konstatoval, že Mor. Noviny podávají zprávy o několik dní později, což ovšem při denníku těžkou jest chybou. A B. Němcová s obvyklou upřímností vytýkala zase Klácelovi, že sloh jeho není dosti jasný, že neumí psáti pro sedláky; a přece při tehdejších poměrech národních na Moravě list byl určen hlavně české mu obecenstvu venkovskému!“* (tamtéž, s. 167-17).

[1589] *„V roce 1849 vznikla Národní jednota, která se etablovala jako vědecký a humanitní spolek. Jeho cílem bylo vydávat knihy a podporovat knihovny, čítárny, přírodozpytné sbírky či vznik uměleckých děl. V roce 1853 přijala jednota název, který přetrval do současnosti“* (cit. dle http://www.matice-moravska.cz/historie-a-soucasnost). Jde o název Matice moravská. *„V současné době Matice moravská sdružuje více než dvě stě padesát odborných pracovníků z oboru historie a příbuzných vědních disciplín, které spojuje zájem o společenskovědní bádání na*

Spolek si vytyčil za cíl vzdělávat moravský lid vydáváním knih, časopisů a uměleckých děl, zakládáním knihoven a čítáren a přírodozpytných a uměleckých sbírek. K prvním členům patřili osobnosti jako K. Havlíček Borovský, F. Palacký či J. E. Purkyně. Klácel se stal prvním starostou, brzy však pro rozpory a neshody funkci opustil a vedl přírodovědný odbor.

Tlaky ze strany církve i vlády sílily a prohlubovaly problémy *Moravských Novin*. Od roku 1851 vycházejí jako *Morawský Národnj list*, kde Klácel zůstává redaktorem do počátku roku 1853. Jako přispěvatel zůstává činný i později. V roce 1853 byl jmenován redaktorem listu L. J. Hansmann *„a Klácel uchýlil se zcela do kláštera. I potom zůstal však věrným Hansmannovým spolupracovníkem; přispíval tam jak verši, tak překlady i kritikami až po lepší dobu, kdy r. 1858 list rozšířen, opět se vrátil k starému titulu Mor. Novin a přidána k němu od r. 1861 Besídka hospodářská jako příloha na prospěch rolnických odběratelů. I v té měl Klácel účast nemalou; vůbec byl tak těsně spjat s Hansmannem, že nepodepsané jejich příspěvky často nelze přesně rozeznati, tak že nakonec přisouzeny po brzké smrti L. Hansmanna r. 1863 i Hansmanovy první povídky hanácké“* (Kabelík, 1908, s. 21).

V 50. letech 19. století Klácel nemohl otevřeně hlásat své myšlenky a názory, ani svobodně tvořit a publikovat. Byl zbaven možností pedagogické i veřejné činnosti. V letech 1853-69 většinu času osaměle trávil v brněnském klášteře, kde se zabýval badatelskou, spisovatelskou a překladatelskou činností. Šestnáct let prožil v dobrovolné klatbě, z klášterní cely vycházel zřídka, přičemž zpočátku ještě vyjížděl na kratší, a to i objevitelské, cesty.

Při svém poustevničení však Klácel působil jako soukromý učitel v bohatých měšťanských rodinách a pro potřeby výuky sepsal i příručku (Klácel, 1868). Výuce se věnoval až do odjezdu za moře.[1591] Pokračoval i v literární tvorbě, kde prohluboval úvahy o společnosti[1592] a v novinařině. Nicméně stále řidčeji, přičemž se vlastenecké společnosti začal odcizovat.[1593] Nevoli a posměch vyvolávaly jeho návštěvy brněnských domácností a brněnských paniček, které údajně nesouvisely pouze s konáním a posláním domácího učitele. (Kabelík, 1908) píše o Klácelových poměrech *„s různými ženami, do nichž se zapletl, neuznávaje svazků klášterních, a které posléze objevily se proň tak tíživými, že nedovedl jinak se jich zbaviti než krokem nejradikálnějším – útěkem“* (tamtéž, s. 22).[1594] V 60. letech 19. století Klácel oživil

---

Moravě. Jejím aktuálním cílem je rozvíjet a podporovat vědecké poznání minulosti se zvláštním zřetelem k dějinám Moravy, českých zemí a střední Evropy“ (tamtéž). Srov. (Chocholáč, 1997).

[1590] *„Úkolem, který si Klácel vytkl, se stalo působení na lid ve smyslu ideálů humanity, bratrství a „poznávání sebe sama“, tedy v intencích historicko-politického povědomí“* (Dohnal, 2003, s. 76).

[1591] *„Náhradou za zaniknuvší Bratrstvo se mu stal okruh jeho žaček a žáků z českých i německých rodin v Brně. Je pozoruhodné, že z jejich řad se ozývají stejně vřelá a nadšená svědectví o Klácelově učitelském umění, jako tomu bylo před lety u Klácelových žáků z filozofického ústavu“* (Jeřábek, 1988, s. 57). Peripetie Klácelova utopického bratrstva, v čele s propletencem vztahů k B. Němcové, jsou rekapitulovány v subkapitole 4.2.

[1592] Srov. (Klácel, 1854a).

[1593] *„Klácel … stále přispíval do Hansmannova „Moravského národního listu“, jenž byl listem provládním; za tuto svou publikační činnost byl také kritizován ze strany obrozeneckých kruhů (např. i J. Helceleta) …“* (Dohnal, 2003, s. 79).

[1594] Následný odchod Klácela do Ameriky má souviset v neposlední řadě právě s obavami Klácela, že nový prelát Mendel mu tento zdroj příjmů i potěšení již nebude trpět. Objevují se i poukazy na Klácelova utajovaného syna, který měl s Klácelem odejít do Ameriky. (Vlha, 2013) píše, že jediný, kdo Klácela *„do Ameriky provázel, byl mladík Karel Pauer, ve skutečnosti Klácelův utajovaný syn, který ovšem nedlouho po příjezdu zemřel“* (tamtéž, s. 106). S poznámkou: *„Ve většině literatury je Pauer jednoduše považován za Klácelova spolucestujícího. Otcovství dokládá Trapl …“* (dtto) – srov. (Trapl, 1999).

zájem o jazykovědu a koncipoval několik prací. Prosazoval sepětí gramatiky s logikou a zabýval se lexikologií. Věnoval se také více přírodopisu a péči o klášterní pokusnou zahradu.

Ač žádné přírodovědné studie nesepsal, přehlédnut by neměl zůstat Klácelův živý zájem o přírodní vědy, na které nahlížel idealisticky. Věnoval se i propagaci převratných přírodovědeckých objevů.[1595] Příroda hraje zásadní roli taktéž v Klácelově sociální filozofii,[1596] včetně tezí o neustálém vývoji přírody a společnosti, které náleží k ústředním myšlenkám Klácela. *„… byl oslněn ideou vývoje v dějinách, v individuálním životě člověka a v přírodě. Dokonce nadšeně navrhoval, aby se „příroda" v češtině nazývala „přeroda", protože je v ní všechno v proměně a na cestě ke komplexnějšímu. Uvažoval také o dědičnosti …"* (Pospíšil, 2018, s. 75). S neutuchajícím evolučním optimismem nahlížel také na vývoj lidstva a lidského poznání. *„V poznávání zákonů přírody viděl poznávání pravdy a o přírodní vědě mluvil dokonce jako o svědomí ušlechtilého člověka"* (Gabriel, Orel, 1972, s. 87).

Klácel při svém dlouholetém pobytu v klášteře taktéž svědomitě pečoval o klášterní herbář (založený profesorem matematiky A. Thalerem) a o zahradu, kterou předal J. G. Mendelovi.[1597] Mendelovi pomáhal v počátcích jeho přírodovědeckých a genetických pokusů. Mendel se měl s Klácelem sblížit a společný zájem o přírodní vědy měl poskytnout základ pro jejich diskuze o vztahu mezi náboženstvím, evolucí a společností.[1598] Připomínány bývají též Klácelovy objevitelské cesty např. na Macochu, a to i s J. E. Helceletem a J. E. Purkyněm.[1599]

Nakonec se poměry i vztahy zklamaný Klácel rozhodl uskutečnit záměr odejít do Ameriky. *„Ani pád Bachova absolutismu nepřivodil v Klácelově osudu příznivější obrat. Pociťoval naopak stále tísnivěji sevření církevních pout. Klášterní izolace projevovala se neblaze i tím, jak Klácel ztrácel kontakty s naším veřejným děním, s kulturním a společenským vývojem. Všechny tyto okolnosti způsobily, že Klácel se rozhodl rázně vyřešit svou situaci"* (Jeřábek, 1988, s. 57). Klácel se definitivně rozchází s katolickou církví.[1600]

[1595] Srov. (Klácel, 1882 aj.), resp. (Gabriel, Orel, 1972), (Peasleeová, Orel, 2001, 2007).

[1596] *„V souvislosti s Klácelovým myšlením o společnosti je třeba poukázat na jeho syntetické pojetí prvků sociální kritiky a přírodovědného zkoumání, jež mu právě v časech klášterní klauzury poskytlo duchovní útočiště a jímž … přispěl k pozdější světové proslulosti kláštera v přírodovědeckých kruzích"* (Dohnal, 2003, s. 79).

[1597] *„Gregor Mendel vstoupil do starobrněnského kláštera v roce 1843, kdy se Klácel začal starat o herbář a klášterní zahrádku. Když v revolučním roce 1848 Klácel odejel do Prahy, odkázal zahrádku „našemu Gregorovi" … Od té doby tam své pokusy konal později proslulý zakladatel genetiky"* (Gabriel, Orel, 1972, s. 89). Klácel měl stát na počátku pokusů s křížením rostlin a i sám provádět botanické pokusy, např. na rajčatech a hruškách – srov. (Gabriel, Orel, 1972). (Peasleeová, Orel, 2007) uvádějí, že Klácel vyvinul vlastní vysvětlení původu a interakce živých organismů. Ovlivnil Mendela, který pokračoval ve formulování vědeckých konceptů dědičnosti, včetně Mendelových pokusů s hrachem. Srov. též (Matalová, 1979), (Matalová, Matalová, 2022).

[1598] Klácel v počátcích Mendelovi pomáhal, ale jejich zaměření bylo rozdílné. *„Klácel mohl ve čtyřicátých letech působit na Mendela i svým stálým zdůrazňováním myšlenky vývoje všeho existujícího, avšak samo její filosofické fundování, Klácelův hegelianismus, zůstávalo Mendelovi cizí. Proto se také … názorově stále více rozcházeli, až si posléze přestali rozumět"* (Gabriel, Orel, 1972, s. 90). Klácel zůstal spekulativním přírodním vědcem, kdežto v podstatě již exaktní biolog Mendel své výzkumy opíral o matematiku a fyziku, kterým Klácel nerozuměl. J. G. Mendel se posléze stává opatem kláštera, což přispělo k odchodu neklidného a svérázného Klácela do Ameriky.

[1599] (Skutil, Skutil, 1958) připomínají dochovanou zprávu z roku 1851, že významní vlastenci J. Helcelet, F. M. Klácel, J. E. Purkyně navštívili v Moravském krasu Býčí skálu.

[1600] Vývoj od konce 40. let 19. století prohloubil Klácelovy deziluze i *„vědomí, že bude muset od základu vyřešit svůj vztah k církvi jako k opoře politické a duchovní reakce"* (Jeřábek, 1988, s. 56). Nicméně svůj odchod za moře dlouhá léta odkládal, a to v neposlední řadě i z důvodů existenčních.

„Klácel se se svým myšlením i cítěním již zcela rozešel s katolickým učením a neupřímný poměr k církevní vrchnosti neodpovídal jeho citlivé a bojovné povaze. Nemohl se hlásit ani k těm, jež jiní směli nazývat svou rodinou a dětmi, a byl předmětem rostoucích pomluv četných svých nepřátel v řadách reakčního kleru" (Koukal, Popelová, 1955, s. 144).[1601]

K činu se Klácel složitě odhodlává po smrti svého ochránce a přítele C. F. Nappa a přispěly k němu neshody s novým opatem J. G. Mendelem[1602] i zmíněný komplikovaný propletenec osobních vztahů a emocí. Klácel vše dlouho rozvažoval a plánoval. Lákala jej vidina svobodného života s možností svobodně publikovat a vyjadřovat myšlenky a působit jimi na veřejnost. Na USA Klácela fascinovalo, že měly do praxe uvést nejlepší evropské myšlenky.[1603] Absenci staré historie Ameriky považoval za pozitivum. Američané se nemají cítit spoutáni minulostí, nemají stavět na smetišti a mají se radit pouze s budoucností. Klácel ale kritizoval, že s otroky Američané zacházejí jako s dobytkem. Jinak se se však Klácelovi líbilo soužití lidí různého postavení i náboženství. Oceňoval, že každý Američan se cítí být hrdým občanem, pro kterého ústava a zákony platí bez diskuse. Podobně jako Američané i Angličané nemají považovat za zvláštní, že jejich národ je složen z lidí nejrůznějšího, nepříbuzného, původu.[1604] Na straně druhé však Klácel sdílel obavy především z finančních problémů. Záhy se ukázalo, že obavy byly naprosto oprávněné. Odchod z Moravy stárnoucímu Klácelovi přitom vehementně vymlouvali i jeho přátelé.[1605]

V roce 1869 odjíždí s cílem realizovat alespoň část idejí a plánů. Stárnoucí, nepříliš zdravý a v neposlední řadě též nepříliš praktický[1606] Klácel věřil ve své znovuzrození v USA.[1607] *„„Starý sokol", jak se sám básník a filosof náš nazval, odletěl na „svobodný západ" a rozvinul tam jako Ladimír Klácel novou činnost, hlavně publicistickou …"* (Kabelík, 1907, s. 382). S krátkou zastávkou v rodném kraji se naloďuje v Brémách a přes New York a Chicago se dostává do Iowa City. Původně zamýšlel stát se misionářem v Texasu (přičemž hodlal napodobit jezuitské misie v Paraguayi), nakonec rozhodla nabídka krajana J. Bárty

---

[1601] *„Za svého pobytu v USA se Klácel definitivně odvrátil od pozitivního křesťanství a rozvíjel i nadále filozofickou tvorbu; jeho práce z amerického období však již často vyjadřují hořkost přestálého trápení a křivd"* (Dohnal, 2003, s. 79).

[1602] Klácel měl Mendelovi pomoci ke zvolení opatem a *„očekával, že mu Mendel poskytne tvůrčí a osobní svobodu v té míře, v níž ji měl zaručenu od C. F. Nappa. Mendel, který povinnostem opata podřídil i své přírodovědné bádání, však Klácelovi nebyl nakloněn stejně jako Napp a s nelibostí pohlížel na jeho pedagogické aktivity. Navíc Klácelova neklidná povaha a jeho intelektuální činnost neodpovídaly Mendelově představě o spořádaném chodu kláštera"* (Dohnal, 2003, s. 79). Srov. (Koukal, Popelová, 1955).

[1603] (Vlha, 2013) připomíná výrazný zájem o USA u moravského vlasteneckého okruhu, soustředěného kolem Klácela, Šembery, Helceleta, Mikšíčka, Ohérala a dalších. Z nichž někteří snili i o vystěhování za moře. Též v rámci Klácelova Českomoravského bratrstva, představeného v subkapitole 4.2. (včetně osudové role Němcové) – se pravděpodobně o Americe diskutovalo jako o místě, kde by bylo možné vytvořit utopickou komunitu. (Vlha, 2013) dodává, že B. Němcová v pozdějším období o Novém světě uvažuje méně fantasticky a více pragmaticky. Němcová však přitom sama měla o odchodu do USA snít či uvažovat (v roli učitelky v české kolonii ve Wisconsinu anebo s plánovaným působením v Texasu), a to např. v souvislosti s organizováním vystěhovalců ze strany J. L. Lešikara, který si s Němcovou dopisoval. Srov. (Němcová, Janáčková, 2003-08).

[1604] Srov. (Novotný, 1951).

[1605] *„Marné byly prosby a domluvy nejvěrnějších přátel, Al. V. Šembery, M. Mikšíčka, P. Bílky a j., již věděli o jeho plánu, aby v pokročilém už věku svém … nepouštěl se do dalekého světa, do neznámých poměrů za nejistým působením i chlebem"* (Kabelík, 1907, s. 382).

[1606] *„Během amerického pobytu Klácel projevoval vůbec nevšední nepraktičnost …"* (Vlha, 2013, s. 237).

[1607] *„Nechal za sebou všechny přátele, dokonce i svoje klášterní jméno, jež na znamení přerodu vyměnil za nové: Ladimír Klácel"* (Vlha, 2013, s. 106).

Letovského[1608] ohledně místa redaktora, resp. ředitele novin v Iowa City. Klácelovým snem však byla bratrská jednota. Usiloval vytvořit s krajany ideální obec, své utopické bratrstvo.[1609]

Na americkém kontinentu Klácel navázal – s nevšední pílí[1610] – na moravské žurnalistické aktivity, přičemž především redigoval krajanské tiskoviny. Věnoval pozornost nejrůznějším stránkám života nejenom amerického, nýbrž i evropského, včetně otázek rozvoje dělnického hnutí a sociální problematiky. Klácel převzal časopis *Slovan americánský*,[1611] který řídil v období 1869-72.[1612] Časopis však Klácel vedl z pozice spíše filozofujícího umělce nežli novináře hledícího na ziskové zájmy svého zaměstnavatele. *„Ježto ... snahou Klácelovou bylo vždy rozumově a mravně vzdělávat, kdežto vydavateli šlo o největší počet odběratelstva, tiskly se klidně vedle úvah filosofových krvavé romány ...“* (Kabelík, 1908, s. 26).[1613]

Spory Klácela vedly k odchodům, přesunům, ale i návratům. Coby volnomyšlenkář[1614] zakládá *Hlas Jednoty Svobodomyslných* a složitě udržuje tento při životě v letech 1872-81.[1615] Nezřídka do časopisu vkládal veškeré prostředky a sám přežíval z almužen. V Chicagu v roce

---

[1608] Jan Bárta Letovský (1821 – 1898), narozen v Letovicích. V USA pracoval jako sazeč, redaktor a vydavatel.

[1609] Srov. (Papoušek, 1996), (Vlha, 2013).

[1610] *„Svou roli v tom patrně sehrávalo přesvědčení, že mu nezbývá mnoho času a musí proto své poslání co nejdříve předat, aby mohlo pokračovat i bez něj ... Pohled na své poslání jednou výstižně vyložil ve Svojanu: „Přijměte mě za „mládka“, ačkoliv já jsem vskutku „stárek“. Já jsem starý na těle, ale dle smýšlení předbíhám času a proto jsem na kraji přítomnosti, na kraji ku budoucímu jasnějšímu, laskavějšímu, ladnějšímu obratu, a tudy čítám se mezi nejmladší““* (Vlha, 2013, s. 237, s odkazem na *Svojan*, 3. 6. 1873).

[1611] (Vlha, 2013) upřesňuje: *„Na původního Slowana Amerikánského navázal na konci šedesátých let Klácelem redigovaný Slovan amerikánský, jehož majitelem byl Bárta Letovský. Je nanejvýš pravděpodobné, že právě on určil heslo časopisu, znějící „Týdeník pro politiku, vědu, umění, zábavu a vzájemnost Slovanův amerických“. Klácel k němu přidal ještě svoje „Vesměrnost jest cíl vědy, umění a lásky!““* (tamtéž, s. 155).

[1612] *„Dne 21. července 1869 Klácel na prahu stařeckého věku ..., ale s mladickým ohněm přistál v Novém Yorku. Dne 5. listopadu 1869 již vydáno za jeho redakce 1. číslo týdeníku Slovana Amerikánského v Jowa Gity ...“* (Kabelík, 1907, s. 398*). „První číslo vydáno ... za heslem Klácelovým „Vesměrnost jest cíl vědy, umění a lásky“. Valná většina listu byla s počátku z péra Klácelova. Byly tu otiskovány mnohé práce prosaické i verše jeho ze staré vlasti, ale také věci nové, zejména příspěvky ku poznání nové vlasti, výroční památky ze životopisnými zprávami o našich předních mužích, poučení z oboru hospodářství, zejména o včelařství a. pod.“* (Kabelík, 1908, s. 25).

[1613] Klácel v první době *„redigoval Bártův list Slovan Amerikánský v Iowa City. S Bártou se snášel čím dál hůře, protože Klácelovi šlo o ideje a úroveň listu, Bártovi o zisk, a proto nutil Klácela, aby se přizpůsoboval vkusu českých rolníků a otiskoval v listě romány z divokého západu a podobně. Bárta nesl těžce Klácelovy ideové články, ne vždy srozumitelné prostému čtenáři, i jeho pozoruhodné zprávy o dělnickém hnutí v USA i v Evropě“* (Koukal, Popelová, 1955, s. 144).

[1614] *„... snad i Klácel tonul v tomto domnění, že za mořem žije jiný život, že odhodil dřívější názory, jež jej svíraly a tísnily, jakoby ve vlasti volnosti myšlenky jeho staly se náležitě „volné“ – a vskutku Ladimíra Klácela jest pokládati v určitém smysle za předchůdce „volné myšlenky“ mezi Čechy –, jakoby tam, kde nepoutaly ho klášter, ani censura, ani národnostní nenávist, opravdu žil život jiný, zcela odlišný od dřívějšího“* (Čáda, 1908, cit. dle https://blog.vlastenci.cz/vlastenectvi/vlastenectvi-a-kosmopolitismus/). Od volné myšlenky však Klácela odlišuje jeho utopický projekt. Nicméně (Čáda, 1908) argumentuje, že myšlení Klácela na Moravě a v Americe nejsou v zásadním rozporu, neboť *„idea vesměrnosti v Klácelovi zrála od samých počátků jeho filosofování“* (tamtéž) a v Americe dosáhla své vrcholné podoby. Srov. (Klácel, 1842a).

[1615] *Hlas „nejen sám redigoval, nýbrž téměř od prvního do posledního písmene sám psal“* (Kabelík, 1907, s. 398). S časopisem putoval z Iowa City do Chicaga, Omahy, opět do Chicaga, poté do Milwaukee a New Yorku, *„kde 15. října 1881 číslem 5. ročníku IX. zanikl“* (dtto). (Kabelík, 1908) shrnuje: *„Hlas J. Sv. s redaktorem stěhoval se z Jowa City do Chicaga a Milwaukel, ale všude stejný jej provázel neúspěch. Na sklonku ročníku VIII. ujala se nákladu naň Nár. Jednota v New-Yorku, ale ani ta Hlasu neudržela“* (tamtéž, s. 26).

1873 vydává ideově zaměřený časopis *Svojan,*[1616] který brzy skončil i z důvodu nepoctivosti spolupracovníka.[1617] V Milwaukee, v období 1879-81, rediguje tiskovinu *Hospodář americký.*

V Milwaukee vychází Klácelovy texty *Věčný kalendář čili Kniha svojanovská* (Klácel, 1877) a *Historie Spojených států amerických* (Klácel, 1878),[1618] v Chicago dílo *Vesměrnost* (Klácel, 1882) a práce *Svoboda a nemýlenství* (Klácel, 1887). *„Díla toho významu, jako byly jeho práce starší, ovšem Klácel v Americe nevytvořil. Bránila mu v tom jistě především malá možnost pracovního soustředění, vyplývající z nutnosti těžkého existenčního zápasu, který pozvolna oslaboval jeho síly fyzické i duševní …"* (Jeřábek, 1988, s. 57-58).[1619]

Vesměrnost (Klácel, 1882) představuje pokus o syntézu nábožensko-filozofických názorů. *„Vesměrnost jest ... nejvyšší stupeň u vědomí úda, výkvět nejvyššího ba jediného náboženství. I toto slovo jest jiným národům neznámé, užívají slova religio což v „ligio" jest závazek původní každého úda k Vesmíru a „religio" druhé, svobodné se bohu podrobení. Ale známo jest, co nyní všecko vtěsnáno jest v slovo „religio". Jak naše Vesměrnost jest náš nejvyšší účel a nejvyšší blaho všech údů všehomíru, tak ze slova Religio vyskakuje nepřítel člověčenstva, jak osvědčuje dějstvo církevní hrůzou děsivou"* (Klácel, 1882, cit. dle Kabelík, 1908, s. 52).

Ohledně pojednání *Vesměrnost* (Klácel, 1882) uvádí (Jeřábek, 1988): *„Znovu se v něm jeví víra v rozhodující úlohu rozumu, jímž jedině lze proniknout zákonitost uspořádání společnosti, světa a přírody. Proto také přisuzuje Klácel základní důležitost právě přírodním vědám …"* (tamtéž, s. 58). *„Ani zde se však Klácel nevymanil z okruhu idealisticko-náboženské ideologie. Jeho snaha o dialektické myšlení, směřující k monistickému pojetí světa a veškerého jsoucna jako nedílné („vesměrné") jednoty ducha a hmoty, ústila nikoli v poznání materialistických zákonů přírodního vývoje, ale v představě božského principu vší vědy a filozofie. I z dobového hlediska byla ovšem tato představa už zřejmě zastaralá"* (dtto).[1620]

Publicistice ani vědeckému bádání neprospívalo, že Klácel střídal místa pobytu, včetně států unie. Jeho činnost měla mezi krajany malý ohlas a přiváděla Klácela do finančních problémů. Žil v bídě, nezřídka odkázán na pohostinství milosrdných krajanů a na sbírky. Léta se obtížně protloukal, hledal živobytí, publikoval různé knihy, naučné statě anebo překlady, prodával vzácnější tisky z vlasti, působil jako vychovatel či soukromě vyučoval aj.[1621]

Přitom však neutuchaly Klácelovy aktivity vzdělávací s charitativními aspekty. Klácel i přes značně neutěšenou finanční situaci např. o nedělích přednášel ženám a dívkám, učil

---

[1616] *„… vydal r. 1873 asi 4 sešity svobodomyslného časopisu Svojana v Chicagu …"* (Kabelík, 1907, s. 398).

[1617] *„… neblaze dařilo se jinému časopisu, jejž Klácel založil v Chicagu r. 1873; byl to Svojan. Akciová společnost, jež jej měla financovali, padla v několika měsících nepoctivostí pokladníkovou, a Klácel hmotně i mravně tím velmi byl poškozen"* (Kabelík, 1908, s. 26).

[1618] A další literatura zaměření např. náboženského – (Klácel, 1879b, 1880 aj.).

[1619] (Kabelík, 1908) píše: *„Spisy tyto většinou zapadly …"* (tamtéž, s. 24).

[1620] In (Klácel, 1882) je přítomno zdůraznění významu vzdělání, včetně přírodovědeckých objevů, ale též kritika americké demokracie. (Jeřábek, 1988) vyzdvihuje *„Klácelův boj proti kněžským „zatemnilcům" a „kořistníkům z lidské tuposti", jeho propagační úsilí o popularizaci převratných výzkumů přírodovědných, o objasnění úlohy vzdělání – to bylo poselství osvíceného rozumu, šířené v prostředí plném předsudků a duchovní zaostalosti"* (tamtéž, s. 58).

[1621] *„Dlouho se nikdo nestaral o jeho bídu, až zákrokem redaktora V. Šnajdra sebrali pro něho svobodomyslní krajané nějaké prostředky. Na výzvu českých katolíků z Coopertownu řídil jim krátký čas jejich náboženskou obec v duchu svobodomyslném, ale to narazilo na odpor u žen, do věci zasáhl irský biskup a Klácel byl doslova vyhnán"* (Koukal, Popelová, 1955, s. 145).

negramotné děti číst, kupoval jim papír anebo knihy a nevyžadoval po nich žádné peníze.[1622] *„Odmítaje positivní náboženství, tím více Klácel pečuje o náležitou úpravu společnosti svobodomyslníků na základě mravnosti i lásky vzájemné. Nejdůležitější věcí jest mu vzdělání mládeže: důtklivě doporučuje, aby se vzdělávání to dálo i v Americe na základě jazyka českého ...“* (Kabelík, 1908, s. 24). K čemuž Klácel vytváří návody na čtení v českém jazyce, historické kalendáře se zřetelem k dějinám americkým a českým anebo koncipuje *„učebnou osnovu škol českoamerických, v níž je mnoho zdravých poznamenání ...“* (dtto).

Klácel se neustále neúspěšně snažil organizovat přistěhovalce, jak zmiňuje subkapitola 4.2. Ke zdaru utopické mise nepřispívalo Klácelovo zhoršující se zdraví, ani omezená schopnost stárnoucího svérázného učence komunikovat s místními obyvateli.[1623] *„Klácel již ve vlasti pilně pěstoval angličtinu, ale ani za pobytu svého v Americe, kde se skoro výhradně stýkal s krajany, nedospěl v tomto jazyce potud, aby úplně jej ovládal slovem i písmem“* (Kabelík, 1907, s. 399).[1624] (Vlha, 2013) dodává, že: *„Sdílnost Klácelových už tak komplikovaných představ ještě stěžoval jeho obtížný a archaický literární styl. Svojanov, ladověda, osvojenci, nemýlenci, Ladopočestnost, Slunečenstvo, ale i nová svobodomyslná „křestní“ jména jako Ludotěška či Duchosil, to jsou jen některé z novotvarů, ve kterých starý obrozenec nacházel zalíbení ...“* (tamtéž, s. 237-238).[1625]

(Jeřábek, 1988) píše: *„Obraz americké činnosti a posledního životního období Klácelova doplňují listy, které Klácel posílal z Ameriky svému příteli, moravskému spisovateli Matěji Mikšíčkovi a jeho dceři Marii. Tyto listy jsou především svědectvím Klácelova těžkého zápasu s hmotařstvím amerického života, se základními nedostatky ve vzdělání lidu, zvláště amerických Čechů – mezi nimiž dokonce pomáhá odstraňovat negramotnost. Sám trpí ustavičnou nouzí, jsa takřka cele odkázán na dobročinnost několika zámožnějších krajanů; v jeho dopisech o tom nacházíme výmluvné, ba až otřesné doklady ...“* (tamtéž, s. 59).[1626]

Hmotné útrapy Klácela souvisely i s jeho ústupností a nepraktičností.[1627] K mála oporám

---

[1622] Srov. (Koukal, Popelová, 1955).

[1623] Neúspěchy Klácelových časopisů spojuje (Kabelík, 1908) s dvojí příčinou: *„První tkvěla v jeho obecenstvu: svobodomyslní Čechové mimo nepatrné výjimky nebyli dosti horliví a neměli dosti potřebné obětavosti k organisování velkého, imposantního celku; jsouce téměř vesměs prostí rolníci a dělníci neměli ani dosti potřebného vzdělání, aby chápali ty věci, jež jim Klácel podával. Ale vina byla též na straně Klácelově. Klácel přišel do Ameriky ve věku pokročilém, kdy bylo mu již těžko vpravováti se do nových poměrů a vyznati se v nových lidech; často býval vykořisťován a klamán. Slovesná jeho forma v stáří byla ještě chatrnější, zvláště když paměť jeho citelně ochabovala; přibývalo rozvláčných digresí, mnoho bylo počínáno a nedokončováno ... Nedovedl již mluviti s patra a řeči své předčítal. Ale jedno se při něm nezměnilo: horečná touha po práci a prospěti lidstvu ...“* (tamtéž, s. 27).

[1624] V pozůstalosti se nalézají torza cvičebnice, mluvnice i slovníku, kterými učitel Klácel chtěl krajanům ve zvládnutí angličtiny pomoci.

[1625] Přičemž nová jména pro jednotlivé dny uváděl ve svém kalendáři – srov. (Klácel, 1877).

[1626] Jeřábek pokračuje: *„Jestliže ani v těchto podmínkách – zhoršených ještě dlouholetou chorobou – se Klácel nevzdal svých myšlenek, plánů a práce, svědčí to o síle jeho přesvědčení a o jeho energii, kterou do posledního dechu věnoval snaze o lepší budoucnost lidstva, o nový vztah k člověku, očištěný od neupřímnosti a. egoismu“* (Jeřábek, 1988, s. 59).

[1627] *„Spolupráce s Bártou Letovským skončila hořkým rozchodem a oboustrannými výtkami. Klácel se pak zdržoval u Čechů v okresu Manitowoc ve Wisconsinu. Posluhoval jim v kostele sv. Václava v Cooperstownu jako duchovní pastýř, což se příčilo jeho svědomí. Filozofovo působení navíc budilo rozporuplný dojem. Některé farníky si získal, ale mnozí z nich se rozhodli založit si raději nový, ortodoxně katolický kostel v nedalekém Kellnersville, který byl vysvěcen jako kostel sv. Josefa ... Když starý filozof farnost opustil, byl spatřen, jak sedí hladový na schodech na ulici a pláče ... Po nějakou dobu byl Klácel zajištěný v domácnosti Vojtěcha Stránského*

Klácela naležela česká vdova A. Mohlová a její dcera, žijící v Milwaukee. Mohlová se stala Klácelovou hospodyní a pečovatelkou.[1628] Nakonec jim příznivec F. Záleský, u něhož byl Klácel vychovatelem, vybudoval na svém pozemku v Belle Plaine v Iowě dřevěný domek. Tento se stal Klácelovým poklidným posledním útočištěm. Těžce obézní Klácel se stále obtížněji pohyboval a musel používat kolečkové křeslo, zakoupené ze sbírky chicagských svobodomyslníků. Podporu Klácelovi posílali přátelé z Čech a Moravy.[1629]

„A když už před skonem pro chorobnou otylost ani nemohl valně choditi a jen živořil tělesně, živý jeho duch stále ještě nutkal ruku, aby stařecky třaslavým písmem zachycovala jeho myšlenky veršem i prosou …“ (Kabelík, 1912, s. 163).

Nemocný a lidmi i Amerikou zklamaný[1630] Klácel umírá v pátek 17. 3. 1882 v Belle Plaine (dnes součást Cedar Rapids) v Iowě. Jeho pohřeb se stal slavnou událostí a demonstrací úcty, kde nechyběli zástupci všech redakcí českého tisku v USA.[1631] V roce 1884 byl nad hrobem vztyčen pomník s heslem: *„Osmělme se zmoudřeti!“*.[1632] Klácelova socha byla umístěna na Český národní hřbitov v Chicago. Později byly Klácelovy věci převezeny a uloženy v Náprstkově muzeu.[1633] Klácela připomíná ulice[1634] a pomník v Brně. S oválným portrétním reliéfem a nápisem *„Osmělme se zmůdřeti František Matouš Klácel 1808 1882“,* který je od roku 1978 umístěn v zadní části nádvoří Starobrněnského kláštera. Pomník a kanelurami má, podle autorky M. Othové, evokovat *Listy přítele přítelkyni* (Klácel, 1849a).[1635]

(Vlha, 2013) v rámci připomínání svobodomyslného hnutí v USA označuje Klácela za jeho *„nejikoničtější“* figuru.[1636] *„Po jeho smrti v roce 1882 jej obestřela aureola zakladatele svobodomyslnosti, což byl ovšem nesmysl“* (tamtéž, s. 236). Poukazuje na několik paradoxů: *„Když přijížděl uprostřed léta roku 1869 do Ameriky, nikdo neměl tušení o jeho rozchodu s církví … Dalším paradoxem je, že Klácelova americká zkušenost, kterou si v Čechách představoval jako znovuzrození, byla velmi nešťastná. Od úplné tragédie ho odvrátilo pouze dobrodiní několika zámožných příznivců. Do třetice lze uvést, že Klácel během svého života nepředstavoval hlavní proud svobodomyslného hnutí, ale svérázný zjev“* (dtto).

---

v Kewaunee. Snad by se už největším útrapám vyhnul, kdyby u něj vydržel. Pobyt u Stránských se mu však znechutil, patrně kvůli příliš temperamentní žačce Libuši Stránské …“ (Vlha, 2013, s. 238).

[1628] *„Prostá žena z lidu, Anna Mohlová, jest jediná, která ho neopouští ani za dob nejtěžších, a dbá o starce, jenž čím dále tím více potřebuje ošetření: ztučněl velmi, nemůže mnoho se pohybovali a často churaví. Mohlová mu dosloužila až k smrti“* (Kabelík, 1908, s. 27).

[1629] Srov. (Kabelík, 1907), (Vlha, 2013).

[1630] Např. pasáže pojednání *Vesměrnost* (Klácel, 1882) reagují *„na některé charakteristické jevy americké sociální skutečnosti a veřejného, především politického života. Klácel velmi bystře rozpoznává rub americké demokracie, která sice teoreticky dává občanstvu řadu liberálních svobod a osobních práv, v praxi je však citelně omezuje. Klácelova kritika americké demokracie přerůstá tak ve svých základních rysech v kritiku kapitalistické demokracie vůbec“* (Jeřábek, 1988, s. 58-59).

[1631] *„Hrob jeho později svobodomyslní Čechové američtí označili pěkným pomníkem a podnes slaví ho jako průkopníka svobodomyslnosti v Americe“* (Kabelík, 1908, s. 28).

[1632] Jedno z Klácelových oblíbených hesel, se kterým *„začal dne 1. dubna 1872 … vydávati Hlas Jednoty Svobodomyslných …“* (Kabelík, 1907, s. 398).

[1633] Srov. (Kabelík, 1907).

[1634] Jméno Klácela nesla od roku 1922 do roku 1942 a opět nese od roku 1946. Klácelova ulice se kromě Brna nalézá i ve Znojmě a v České Třebové, kde byla roku 2008 odhalena Klácelova pamětní deska.

[1635] Tvar pomníku připomíná siluetu B. Němcové na titulní straně knihy (Klácel, 1849a, 3. vydání, 1948).

[1636] *„Síla Klácelova kultu dokázala o mýtu, že právě on stál u zrodu svobodomyslnosti, přesvědčit i tak bystrého pozorovatele krajanského života, jako byl Masaryk …“* (Vlha, 2013, s. 239, s odkazem na *Naše doba*, 1903, 10, s. 13).

(Kabelík, 1908) představení osobnosti, života, díla a odkazu svérázného myslitele F. M. Klácela zakončuje slovy: *„Za všelikých proměn bouřlivého života mimo pracovitost ještě ve dvou věcech Klácel zůstává si věren: Je to žhavá touha hledati pravdu, kterou opěval již po mládí jako „svatou nespokojenost“, a byť při tom přišel na scestí, zůstává nám milým jako onen Kollárův člověk „vyšších vznětů“. Tím milejším, pomníme-li druhé jeho stálé snahy, dobývali „království božího na zemi“, krásného toho snu české duše od Chelčického a bratří s Komenským až po nedávno zesnulého Sv. Čecha“* (tamtéž, s. 29).

„A tak lze skončiti o něm těmito vlastními slovy Klácelovými (ještě netištěnými): „Dobrým lidmilcům jest přirozeno přemýšleli o bídě lidské a o prostředcích jí ulehčiti a věda vývoje volá: „Nedejte se mýiiti, Člověk musí vždy ku předu!“ Že skutečnost nepostačí mysli, neujímá. nic dobrému smýšlení. Skutečnost vždy kulhá za pravdou. Když tedy kdo píše, jak by měla uspořádána ... býti ... společnost lidská, napřed víme, že rada jeho není dostatečná, ani udána cesta jen jediná a nejbezpečnější; zkrátka, každé tuto dobu domněle přílišné očekávání lepší budoucnosti jest Utopie, ale proto přece jest pěkné, třeba jen snili předběžně o lepším pořádku. Tolik jisto, že špatný člověk není, kdo třeba jen Utopie píše““ (Kabelík, 1908, s. 29).

4.2. Utopista a reformátor Klácel

„Staňte se obávanými vůdci lidu!“[1637]

Přibližme Klácela jako sociálně-utopického myslitele a reformátora,[1638] toužícího po všelidském sbratření.[1639] Ve svých textech, včetně obsáhlé korespondence kriticky rozebíral názory o dokonalém uspořádání společnosti od Platóna po utopické socialisty své doby. Propagoval evoluční řešení, byl odpůrcem násilí, leč posléze uvažoval i o zrušení soukromého vlastnictví. Na stránkách *Morawských Nowin* se jako jeden z prvních v českých zemích podrobněji zabýval socialismem a komunismem. S Klácelem mohou být spojovány počátky české levicové utopie, včetně komunistické varianty. Přitom byl socialistou, resp. komunistou osobitým a nábožensky založeným i orientovaným. A to i po rozchodu s oficiální církví.

Seidlerová vyzdvihuje Klácelovu tvorbu – především původní rukopis knihy *Lyrické básně* (Klácel, 1836b) – za náznaky třídní uvědomělosti, ve kterých se měl ve 30. letech 19. století dostat v našich podmínkách právě Klácel nejdále. Klácel se *„staví proti rodovému šlechtictví, za šlechtictví duchovní, hlásá rovnost všech lidí ...*[1640] *a bouří proti mocným ...“* (Seidlerová, 1963, s. 72). Za typický pro ranou Klácelovu tvorbu označuje *„revoluční tón, odpor proti tupému klidu a ctění minulého a zatracování všech projevů otroctví“* (dtto).[1641] I o něco pozdější práce Klácela obsahují *„... přímé vyzývání k odporu ...“* (tamtéž). U Klácela se tak objevují formy protestu a nikoli pouhé hlásání dobročinnosti ve vztahu k chudině, které přitom odvádí pozornost od skutečných příčin této bídy.[1642] Po roce 1848 se u Klácela objevují i náznaky teoretického rozlišení mezi chudinou a proletariátem in (Klácel, 1849a).

Při srovnání Klácela s Bolzanem připomíná Seidlerová kritiku stavovského zřízení v exhortách.[1643] *„Bolzano neuznává stavovské rozdělení lidí: Na světě jsou dvě třídy lidí: velká většina těch, kteří se starají pouze o sebe a menšina těch, kteří hledí na blahobyt celku. Tito lidé mohou být nazváni pravou šlechtou, neboť pravé šlechtictví je pouze duchovní ...“*

[1637] *„Kéž byste se již dnes rozhodli, že budete moudřejšími, a tudíž obávanějšími vůdci lidu, než jsou ti dnešní!“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 136). Myšlenka, resp. citace je inspirována oddílem *Vybrané myšlenky z akademických řečí Bernarda Bolzana* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, zde s datováním exhorty 1817). Srov. (Bolzano, 1813, 1849-52, 1884). Citovanou Bolzanovu myšlenku Klácel nenaplňuje. Ostatně ji nenaplňuje ani samotný Bolzano se svým polovičatým radikalismem, resp. reformismem.

[1638] *„... byl jedním z nejvášnivějších odpůrců tehdejší vládní i duchovní despocie a jedním z nejupřímnějších hledačů bratrské lásky a sociální spravedlnosti mezi lidmi“* (Dvořáková, 1976, s. 11).

[1639] *„Studujeme-li pozorně Klácelovy stati ze čtyřicátých let, neujde nám, že přes všechnu tematickou odlišnost proniká v Klácelově myšlení stále zřetelněji jeden problémový okruh jako ústřední. Tvoří jej otázky současné i budoucí koexistence národů a lidstva, organizace moderní společnosti, otázky po smyslu a perspektivách sociálního vývoje, uvedeného v prudký pohyb revolučními výbuchy posledních pěti desítiletí. Klácelovy odborné zájmy, práce a snahy stávají se stále zřejměji jen prostředkem k objasnění těchto problémů. Ve světě, v němž přibývá dělicích čar mezi lidstvem, touží Klácel víc a víc po všelidském sbratření“* (Jeřábek, 1988, s. 51).

[1640] S odkazem na (Souček, 1920).

[1641] *„Sám sobě dává Klácel za úkol zastávat právo, velebit ctnost a vytýkat hříchy“* (Seidlerová, 1963, s. 72).

[1642] Seidlerová připomíná i ostré líčení bídy v dopisech a díle B. Němcové. Srov. (Novotný, 1951).

[1643] Srov. též kapitolu VI. *O rovnosti* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

(Seidlerová, 1963, s. 73).[1644] Ohledně Bolzanova poměru k jednotlivým společenským třídám a skupinám v moderním pojetí však uvádí, že se z koncepce Bolzana rozlišuje obtížněji.[1645]

In (Kolman, 1958) figuruje Klácel coby *„kněz-socialista“*, resp. *„mnich zbavený svého duchovního stavu …, jenž emigroval do Ameriky a zakládal tam komuny“* (tamtéž, s. 117). Kolman přitom však za *„kněze-socialistu“* označuje i Bolzana, který měl mít odvahu nebýt *„služebníkem knížat a propadat falešnému lesku tak zvané „vysoké společnosti““* (dtto) a který se obracel s *„heslem morální a sociální obrody k širokému okruhu posluchačů“* (dtto). Jako *„kněz-socialista“* je uváděn též A. Smetana, *„který vyzýval studenty na barikády a byl pro svou lásku k svobodě vyloučen z církve …“* (tamtéž). Uvedené označení se ze jmenovaných přitom nejvíce hodí právě na F. M. Klácela.

Předobraz společenství založeného na lásce, porozumění a celosvětovém sbratření, které se později snažil vybudovat v Americe, mělo představovat utopické Bratrstvo českomoravské. Inspirován ideově francouzskými utopisty a organizačně Jednotou bratrskou, 21. 9. 1848 publikuje *Týdeník, listy ponaučné a zábavné* anonymní článek *Na pováženou* (Klácel, 1848), který formuluje podnět ke vzniku bratrstva. Text volá po zřízení komuny, spjaté ideálními pouty nezištné družby, vzájemné lásky a pomoci a snahou o mravní povznesení lidstva.

Prodchnutý potřebou humanizovat svět Klácel odmítá bezbožnost doby[1646] a navrhuje zavést nové náboženství *„„lidimilstva“ a novou jednotu jeho vyznavačů, jejíž organisační nástin i credo hotové již předložil ve zmíněném článku čtenářstvu na uváženou“* (Kabelík, 1902, s. 126). Klácel vypracovává podrobný návrh činnosti i s uvedením detailních organizačních ustanovení.[1647] Některá z ustanovení bratrstva: *„Hanba budiž nám skvostně jísti a píti a nádherně odívati se, pokud bratr nouzi trpí. Vyznáváme, že každý dospělý a nemocí dědičnou a ohavnou nesklíčený, nezakrslý, pracovitý právo má k manželství, i radíme, aby námluvy byly zanechány Rovnatelům družstva. Nebezpečná jest cesta k manželství, to jisté zamilování. Vyznáváme, že každý má právo mít osobní majetnost a pokud možná samostatnou domácnost. Mužský a ženská má rovného práva a hlasu. Smlouvy uzavíráme jen mezi sebou jen rukou dáním před svědkem bez zápisů … S chutí tedy, Vlastimilové!“*[1648]

Klácel věřil, že se blíží věk vzájemné lásky člověka k člověku a věk lásky k vědění. Cílem bratrstva měla být příprava cesty, která povede ke vzniku nového lidstva, člověčenstva.[1649]

[1644] S odkazem namátkou na exhortu z roku 1810. Srov. (Bolzano, 1813, 1849-52, 1884).

[1645] S připomínáním, že se Bolzano se svými apely obrací především na vyšší stavy. *„Často však zasáhne jeho kritika vyšších stavů i mohutnějící buržoazii. A právě tyto příslušníky vyšších stavů snaží se Bolzano dovést k novému chápání jejich povinností poukazováním na dosavadní nešvary“* (Seidlerová, 1963, s. 74). Přičemž Bolzanova kritika existence feudálních výsad *„patří … typicky do okruhu ideologií 18. století“* (tamtéž, s. 75).

[1646] *„Odpíraje domnění, že by náš věk byl bezbožný, Klácel naopak tvrdí tam (str. 297 …): „Protože věk náš přispěl k poznání přírody, k poznání ducha, vzbudil též vroucnější touhu vědoucnosti, touhu lásky vzájemné. Člověčenstvo postoupilo ve vážnosti snahou po rovnosti, svobodě a bratrství, člověk poznal, že jest syn Otce, stvořitele vesmíru, a Duch svatý že posvěcuje dějstvo jeho. Na tom vnitřním povzbuzení zakládá se to znamenité hnutí věku k náboženství““* (Kabelík, 1912, s. 126).

[1647] (Dvořáková, 1976) uvádí: *„Klácelův návrh nebyl postaven na znalosti životní reality, ale jakožto plod duchovního idealismu řeholního mnicha vyznačoval se romantismem a po stránce formální byl poznamenán organizačními zásadami církevního charakteru“* (tamtéž, s. 104).

[1648] Cit. dle https://www.neviditelnycert.cz/blog/pel-mel/1734-co-je-komunismus-klacel-nemcova.html, s odkazem na (Novotný, 1951).

[1649] *„Účelem bylo připravování cesty, jíž by konečně člověčenstvo stalo se jedním živým tělem. Avšak toho se dříve nedosáhne, dokud národy se neuspořádají ve vroucnější vzájemnost. Proto členové bratrstva chtěli povýšit*

Což se má uskutečnit vzájemným poučováním a podporou. Podle Klácela má být účelem bratrstva láska a vzájemnost, bez rozdílu nadání a bohatství. Podle úrovně vzdělání a schopností Klácel navrhuje zavést tři třídy věřících: nepohnutí, rozechvělí, usedlí.[1650]

K cílům Klácelovy *„Jednoty bratrské*[1651] *neboli Bratrstva českomoravského“* náleželo: *„1. Připravování cesty, jíž by konečně člověčenstvo stalo se jedním živým tělem. To však nebude, dokud národové v sobě se nespořádají u vzájemnost vroucnější; tedy chceme: 2. Obnoviti, povýšiti lásku k člověčenství živou láskou k našemu národu. 3. Chceme tedy o tom pilně pracovati, aby náš lid slovanský procitnul k svědomí, že má rovné právo s každým jiným, že pak on nemá nenáviděti národ jiný, nemá též potlačen býti od jiného. 4. K tomu cíli chceme blíže poznávati se a počítati, co nás již procitlo a procituje, abychom rozumy a vůle své, jenž jsou o sobě malomocné, sloučením, učinili mocné a vážné. 5. Urovnání svědomí mezi lidem naším považujeme za hlavní potřebu, protože odporné a zpozdilé svědomí jednotlivých údů zmatek přivádí v živý celek. 6. Chceme tedy vzájemně se poučovati, potužovati a lásku šířiti mezi sebou. 7. Chceme i tělesně podporovati jeden druhého, společně chceme všelijaké bídě a nouzi bratrskou pečlivostí brániti, ji menšiti a ji předcházeti. Bratrstvo naše budiž Bratrstvem skutečným“* (Kabelík, 1902, s. 127 – přepis PS).

(Klácel, 1848) jmenuje a rozebírá prostředky k dosažení cílů: *„Jsou to: zaslíbení se bratrstvu; schůzky a učení ústní; knihovny a noviny; hostinství a dary; sbírky, daně a příspěvky“* (Kabelík, 1902, s. 127).

Článek (Klácel, 1848) je zakončen obšírným *„vyznáním svědomí bratrského“*, se zásadami formulovanými ve třiceti[1652] bodech: *„1. Věříme v Boha Otce, jenž jsa stvořitelem zadost činí sobě vesmírem. Slibujeme jemu bázeň, obdivu a vědomilství. 2. Věříme v Boha Syna, jenž se vtělil v panenském životě člověčím, jenž trpěl a trpí a vždy vzkříšení slaví a souditi bude nás všecky. Slibujeme jemu lásku, účastenství a přičinění, abychom byli hodní údové těla jeho. 3. Věříme v Ducha svatého, jenž osvěcuje stezky člověčenstva a naplňuje srdce a mluví skrze vyvolené. Slibujeme jemu pokoru a pravdivost a svědomí a vůli všech snažení a vyrovnání. 4. Kořímе se této svaté Trojici, jíž vyznávali, ač nevědomky, národové všichni, ale výklad, jenž by rozvrhoval lid, neuznáváme před bratrstvem; ale soukromě každý čiň dle libosti. Proto neradi slyšíme nadarmo bráti jméno boží veřejně a kromě zkoumání vědeckého. 5.*

---

lásku k lidstvu živou láskou k českému národu. Chtěli přispět k probuzení slovanského lidu, aby poznal, že má rovné právo s každým jiným, ale pokud sám nemá být od jiného potlačen, nesmí tedy druhý národ nenávidět“ (Dvořáková, 1976, s. 104-105).

[1650] (Kabelík, 1912) nalézá zednářský vliv: *„I zednářstvo jako Klácel přijímá za členy všecky zachovalé lidi bez rozdílu; i jeho hlavním úkolem jest pracovati o zdokonalení pokolení lidského, nehledíc k různostem národnostním a náboženským; i v něm je bratrování mezi členy a souvisící s tím bratrské konání dobročinnosti … K tomu cíli je provedena pevná organisace od základní nejméně sedmičky … Klácel ovšem tu sestoupil až na trojici bližeństva – k velelóžím … v níž se rozeznává podle stupně zasvěcenosti trojí druh členstva, jakož je zamýšlel i Klácel … Jenom tajivost zednářskou autor náš odvrhl jako nepřiměřenou době mladé konstituce …“* (tamtéž, s. 137).

[1651] (Kabelík, 1912) připomíná, že *„Klácelova myšlenka Jednoty a její organisace není veskrz původní. Již zvolené jméno poukazuje, že původci tanul na mysli zářivý příklad staré Jednoty bratrské, na niž tedy navazoval, vida v ní rovněž jako Frant. Palacký nejkrásnější výkvět zbožného ducha českého. Ale z celého ponětí i organisace je patrno, že Klácelově Jednotě chyběl podklad positivního náboženství, kterým přece proniknut byl veškerý život Bratří českých; autor i výslovně odmítl jako sobě nemilou jejich „zarytost v písmenky zákona“ … Tak tedy zbylo z původní Jednoty vedle přikázání čistého a lidumilného života, jenž ostatně jest příkazem také jiných církví, pouhé jméno“* (tamtéž, s. 130) (pozn. PS).

[1652] Jednotlivé body jsou číslovány 1-31, přičemž bod 10 chybí a bod 30 je uváděn pod číslem 50.

Neodporujeme žádnému učení upřímnému jinou zbraní než laskavým rozbíráním a rozumů srovnáváním. 6. Každý smýšlej o věcech nebeských dle vychování a dle mocnosti ducha svého; v bratrstvu po tom se neptáme. Však ale, poněvadž uznáváme, že každé upřímné svědomí jest pravdivé v tajném jádře svém, … tedy časem uveďme trojí stupeň a třídu věřících: I. nepohnutých, II. rozchvělých, III. usedlých. 7. Věříme, že člověčenstvo má státi se živým tělem jedním, že rozmanitost právě jest pro jednotu a že láska k člověku jest nejhloubější služba boží. 8. Věříme, že než může uspořádati se podle živé lásky člověčenstvo, národové musí utvářiti se předpodobně. Láska k člověku jeví se láskou k národu. – Zastáváme tedy všecko, co poctivou cestou vede k blaženosti Slovanstva, přejíce to samé všem národům rovně. 9. Víme, že láska k národu je klam, když není láska k bratrům; víme, že láska jest obětivá, snášenlivá, ochotná, pilná a uděluje se bez vážení, an uznává všech rovnost.

11. Slibujeme, že povedeme život opatrný, střídmý a skromný. Hanba budiž nám skvostně jísti a píti a nádherně odívati se, pokud bratr nouzi trpí. 12. Rovnost uznáváme bratrů všech před láskou, ale nerovnosti hodnosti údů na těle Jednoty. Obživuje ovšem duše každý vlásek, jako mozek, ale hodnost jest rozličná. Však ale rovné vůle, ochotné činiti dle schopnosti, vyrovnávají hodnosti. 13. Ve jménu této rovné ochotnosti a rovné lásky všech bratrův mezi sebou přejeme, aby každý každému říkal Ty a přidal k tomu způsob služby; k. př.: Ty, bojovníku! atd. K vyznamenání zásluhy přidá sbor ke jménu čestný přívěsek, k. př.: učený, opatrný, udatný, velkomyslný, štědrý atd. Ale to budiž jen usnesením celého sboru. 14. Vedle obětivé laskavosti prospěšná pilnost jest nejvyšší ctnost. Práce jest přednost člověka a zahálka hanba jeho. Slibujeme, že dle možnosti uvedeme pořádek v pilnost bratrův, aby každý pracoval podle schopnosti své a odměněn byl podle skutkův platnosti a hodnosti. 15. Vyznáváme, že člověk každý jest povolán radovati se životu svému, a slibujeme láskou vynahraditi nepřízeň náhody, neb nedostupné jest rozumu, aby dal panovati náhodě. 16. Vyznáváme, že každý má právo, aby veden byl od dětinství k rozvinutí svých schopností a svého vtipu, a slibujeme vzájemně k tomu sobě mezi sebou napomáhati. 17. Slibujeme zastávati se vzájemné o čest, majetnost a pomáhati bratrům z neslušných života způsobů. 18. Vyznáváme, že každý má míti osobní majetnost, a pokud možná, samostatnou domácnost. 19. Vyznáváme, že každý dospělý a nemocí dědičnou a ohavnou nesklíčený, nezakrsalý, pracovitý právo má k manželství, i radíme, aby námluvy byly zanechány rovnatelům družstva. Nebezpečná cesta k manželství to jisté zamilování.

20. Přivolujeme věrnost i statné přivolení každé vládě, jenž uznává skutkem svobodu a rovnost národův a osob. Bratří budou tiší, snášenliví, ochotní a pilní občané. 21. Odříkáme se všech rozporů a hádek a procesů, a bude-li jaká pře o pochybné právo, rozhodnou o tom starší bratrstva a bratří podvolují se tomu soudu. 22. Slibujeme věrnost a upřímnost v slově a jednání. Nepřipouštíme mezi sebou přísahu, ani věčné sliby a zavrhujeme v jednání každou ošemetnost. Slovo nám jest svaté. Ošklivíme si tak zvané handlování, totiž zvyšování a slevování pravé ceny při koupi. 25. V shromážděních našich jest úplná rovnost, jen stáří má přednost uctivostí. – Mužský a ženská má rovného práva a hlasu. 24. Smlouvy uzavíráme mezi sebou jen rukou dáním před svědkem bez zápisů. 25. Každé blíženstvo, příbuzenstvo, družstvo, spolek a sbor smí sobě zavésti pravidla, jaká chce, pokud neodpírají obecním. 26. Usnesení zákonů stává se jednohlasně. Žádný nemá potlačen býti většinou. Svobodné přesvědčení láskou zvláčené vodiž každého. Nemůže-li kdo snésti se s rozumem a vůlí většiny, raděj vystup

z bratrstva, než abysi byl údem obecného svědomí neúčastným. – Většina ale jest nanejméně na shromáždění. Nesnesou-li se bližení, ať odevzdají hádku příbuzenstvu a tak výše a výše, až přednesou to Jednotě. Kdo však i s tou neshoduje se, vystup. 27. Jak jest na libosti vystoupiti z bratrstva, tak má vypověděti právo nelibého: a sice blíženstvo jen z blíženstva – tu může vypovězenec přestoupiti k jinému – příbuzenstvo z příbuzenstva. Zcela vyloučiti někoho přináleží celému sboru. 28. Zhotoveny mají býti knihy, kdež každý bratr jest zapsán: a) dle svého jména a rodu, b) stáří, c) přivtělení, d) schopností, e) služby, O štědrosti bratrské, g) úmrtí. 29. Kdo vystoupí, jen zkrátka se smaže. Když kdo ale jako bratr neb sestra zemře, vyvolí se výbor z jeho sboru, přidají se k němu svědky sborů z jiných a ti pronesou svědomitě soud o jeho život a vloží v knihy soudu. Pro výtečné ustanoví se památka. Za všecky zemřelé každoročně bude památní slavnost. 50. Každý zavázán jest v poslední vůli odporučiti nějaký díl jmění svého bratrstvu pro chudé toužebníky …,[1653] *bratránky, sestřenice …,*[1654] *na štědrotu neb pro výslužky …,*[1655] *aneb i na památky a slavnosti. Kdo by však odporučil nějaký statek nehnutelný, dům, roli atd., to vždy ostaň při bratrstvu. 31. Slibujeme, že budeme vždy pokračovati s věkem a tak vždy opravovati zřízení bratrstva i životy osobní, vždy ostávajíce věrni: vědě, lásce, pilnosti, svobodě a pořádku živému, snášenlivosti, štědrosti pro bratrstvo, vlast a člověčenstvo a v něm Boha oslavení"* (Kabelík, 1912, s. 127-129 – přepis PS).

Ke skutečnému vzniku Bratrstva českomoravského v duchu formulovaných ustanovení nikdy nedošlo. *„V Týdenníku, kde měly býti přijímány přihlášky k Jednotě, není už potom ani zmínky o celé věci. Lidem církevně smýšlejícím přirozeně nové náboženství jevilo se zbytečným, ba kacířským, a svobodomyslným rovněž návrh nevyhovoval …"* (Kabelík, 1912, s. 137-138). Klácel *„ve svém klášterní ústraní"* byl *„málo znalý života všedního"* (tamtéž, s. 131).[1656] Ovšem *„sblížilo se několik duší Klácelovi oddaných v přátelský svazek … všichni snažili se býti jedné mysli a jedné vůle, pokud individualita tomu … Tak sdružení to mělo podporovati jejich snahy sebevzdělávací a zároveň býti jim potěchou v trudech i oporou ve všelikých zmatcích a nesnázích. Nazveme je proto bratrstvem Klácelovým"* (dtto).

Klácelovy výzvy k založení utopického *„ráje lásky"* v duchu bratrského komunismu, resp. bratrstva, podporujícího řešení problémů pomocí lásky zaujaly B. Němcovou. Klácel v provolání apeluje: *„Znovu založme blahý ráj lásky … věk lásky přejeme sobě, věk lásky připravujeme"* (Klácel, 1848, s. 297).[1657] Němcová reagovala na Klácelovy články,[1658] když s manželem pobývala v Nymburku. Pomocí hojné korespondence se Němcová s manželem

[1653] *„Děti bratří"* (Kabelík, 1912, s. 129).
[1654] *„Umělci a umělkyně, studenti apod."* (Kabelík, 1912, s. 129).
[1655] „*Výslužek se mělo z příspěvků členských dostávati zasloužilým starým bratřím a sestrám"* (Kabelík, 1912, s. 130 – přepis PS).
[1656] *„Klácelova myšlenka na zorganizování ideálního bratrstva je utopickým řešením lidských vztahů ve společnosti. Zdá se, že myšlenkově jeho představa o zorganizování lidí v bratrstva, v nichž najdou pochopení lásky a vzájemné pomoci, dozrála do konečné podoby za Klácelova samotářského pobytu na Třebovsku, ačkoliv o této formě soužití uvažoval již při své několikaměsíční návštěvě Liběchova"* (Dvořáková, 1976, s. 86).
[1657] Po vstupu Němcové do bratrstva Klácel vizi společnosti založené na lásce a vzájemnosti, které stavěl proti mechanicky chápané rovnosti, vysvětloval v řadě dopisů. Prorokoval, že *„nastává doba lásky"*, a byť se sám od lásky kvůli *„jalovosti"* slova distancoval, Němcové odkazuje: *„Vy ostaňte si při lásce"* (Klácel 1849a, s. 77).
[1658] Němcovou zaujal Klácel i recenzí na její *Národní báchorky* (Němcová, 1845-48). Klácel vystupoval proti církvi, podporoval duchovní blaho, byl nespokojený s vývojem společnosti a v neposlední řadě vyznával lásku mezi lidmi jako hlavní princip. Po lásce toužila i Němcová. Podle (Kabelík, 1912) se Klácel s Němcovou poprvé setkává v Praze, kam odjel po suspendování roku 1844. Srov. (Jeřábek, 1988), (Morava, 1995), (Novotný, 1951).

stávají prvními členy Klácelova bratrstva.[1659] Spolek spisovatelku následně např. podporoval v dobách nemoci a nouze, ovšem brzy se projevily rozpory a objevily problémy.

Bratrstvo se konstituuje během roku 1850 coby volný přátelský svazek – komuna, založená na lásce, porozumění a bratrství. Členové měli šířit porozumění a měli se podporovat po stránce duchovní i materiální. K důležitým zásadám bratrstva Klácel řadil *„bránění vzájemné“* – *„… hned s počátku cítil, nemá-li bratrský svazek býti pouze romantického rázu, že třeba skutky osvědčovati reálnost pobratimství“* (Kabelík, 1912, s. 137). Sbratřením obdobně smýšlejících lidí v českém národě měli přispět ke sbratření světovému.

Brněnskými členy bratrstva se – vedle guru F. M. Klácela – stávají J. E. Helcelet,[1660] A. V. Mikšíčková[1661] a další.[1662] Pražskou buňku tvořili I. J. Hanuš[1663] s manželkou a manželé Němcovi.[1664] Romantické představy Klácela se nesetkaly s očekávaným ohlasem. I někteří členové si byli vědomi naivity idejí, včetně kritizovaného duchovního rozměru Jednoty a na význam ideálních utopických bratrstev nahlíželi již od počátku značně skepticky.

[1659] *„… Matouš Klácel … jinak blouznivec, který kuriózním způsobem spojoval náboženství s komunismem … užuž viděl, jak bratrstvo mohutní, jak vzniká jednotka, jež násobena vytvoří další stupně organizace až k úplné jednotě na základě svobody, pořádku, rovnosti, vzájemnosti a pravdy. Němcovou ta myšlenka zaujala a přihlásila se za členku“* (*Toulky českou minulostí*, 17. 1. 2022, 750. schůzka: To se necítíte dosti zralou, abyste pověděla světu, co si o něm myslíte? https://dvojka.rozhlas.cz/750-schuzka-se-necitite-dosti-zralou-abyste-povedela-svetu-co-si-o-nem-myslite-7940878).

[1660] Jan Evangelista Helcelet (1812 – 1876) byl moravský lékař, přírodovědec, profesor, novinář, obrozenec a politik. Do bratrstva vstoupil pod Klácelem přiděleným jménem Lubomír *„pro jeho hellenskou oblibu v krásách tohoto světa …“* (Kabelík, 1912, s. 136). Němcová nazývala Helceleta bratrem Ivanem. V souvislosti s vlivem Klácelova bratrstva na literární tvorbu Němcová lze uvést kalendář *Koleda*, poučující a bavící čtenáře v období 1851-58. Hlavním organizátorem byl právě Helcelet, rádcem a kritikem Klácel, klíčovým autorem naukových prací I. J. Hanuš. *Koledu* obohatila Němcová svými povídkami a pohádkami – např. (Němcová, 1856b).

[1661] Anna Veronika Mikšíčková, rozená Vrbíková (1829 – 1891) sbírala po vzoru Němcové pohádky a pověsti, které vydával její manžel Matěj Mikšíček (1815 – 1892), který byl moravským buditelem, novinářem, spisovatelem, sběratelem lidové tvorby. *„Mikšíček samojediný doprovázel ho na nádraží, když tajně odjížděl do Ameriky, podával mu také za oceán kýžené zvěsti o staré vlasti a prostředkoval mu odtud dary peněžité na zmírnění jeho nouze“* (Kabelík, 1912, s. 135). S Klácelem si dopisuje i jejich dcera Marie. A. V. Vrbíková-Mikšíčková usilovala o zvýšení vzdělání českých žen, probouzení národního uvědomění a jejich upevnění v katolické víře pomocí organizování přednášek. Stala se starostkou brněnské Vesny. Do bratrstva vstoupila ještě jako Vrbíková – coby *„silně … romantická a toužívá či vesmírobolná …“* (Kabelík, 1912, s. 134). Byla horlivou katoličkou se sklonem k pietismu. Jako jedné z málo jí zůstalo v bratrstvu původní jméno Veronika. Klácel se po rozpadu bratrstva měl na ni citově vázat. Dokonce ji varoval před sňatkem s Mikšíčkem z důvodu nezajištěné existence – srov. (Lebr, 2021). Ona však neměla rozumět Klácelově komplikované povaze ani složité filozofii. (Dvořáková, 1976) píše, že se Vrbíková *„stala na čas součástí bratrstva, později se však ukázalo, že Klácelův duchovní obzor je pro ni příliš veliký a nepřehledný“* (tamtéž, s. 107). Taktéž vztah M. Mikšíčka a Vrbíkové-Mikšíčkové byl komplikovaný, přičemž každý měl ve vztahu hledat i nalézat něco jiného. Srov. (Fišer, 2007).

[1662] Jako Mína Fischerová. Jmenován bývá také Leopold Josef Hansmann (1824 –1863). *„Tento jen volně sdružen byl s bratrstvem osobou F. M. Klácela, s nímž léta spolupracoval v redakci Moravských Novin; jím seznámen byl také s B. Němcovou“* (Kabelík, 1912, s. 147). *„Pobratimství“* přijímá též A. V. Šembera.

[1663] Ignác Jan Hanuš (1812 – 1869) byl český filozof, odborník na slovanskou mytologii, knihovník a novinář. Působil na univerzitách ve Lvově, Olomouci a Praze, badatelsky pracoval ve filozofii i v některých speciálních vědních disciplínách. Obdobně jako Klácel či Bolzano byl také odvolán z učitelského místa. Hanušovi spisy reprezentují především vysokoškolské příručky dotýkající se širokého okruhu otázek. Metodologický základ Hanušovy filozofie tvořila tzv. genetická metoda. Dospívá k *„zrušení filozofie“*, přičemž filozofii ztotožňuje s dějinami, ve kterých nalézá měřítko pokroku. Jako jeden z prvních podává explicitní česky psaný výklad dialektické metody. Hanuš bývá uváděn mezi českými a moravskými hegeliánci – srov. (Loužil, 1971). V Klácelově bratrstvu si Hanuš podržel jméno Hynek, kterým jej oslovoval přítel Helcelet.

[1664] K osudům a kontroverzním interpretacím *„ultra-Čecha“* (takto byl vnímán rakouskými úřady) Josefa Němce (1805 – 1879) srov. (Pokorná, 2009), (Tušl, 2016). Němec byl českým komisařem rakouské finanční stráže, vlastencem a publicistou s pseudonymem Bořivoj N. Bydžovský, podle místa narození Nový Bydžov.

První bratrstvo opouští praktičtěji orientovaný I. J. Hanuš, kterému vadila směšnost duchovního rozměru, který propagoval Klácel a jeho utopické vize abstraktního humanismu. Po smutné zkušenosti s Hanušem se Klácel orientoval na *„získávání „sester“, jež snášenlivostí, skromností a obětivostí zdály se mu vhodnějším materiálem bratrstva“* (Kabelík, 1912. s. 143). Materiálem, který se Klácel pokoušel formovat k obrazu svému.[1665]

K brzkému rozpadu bratrstva v roce 1851 a odchodu Klácela do ústraní kláštera významně přispěly propletence vztahů k citově založené, ovšem i nestálé a neklidné Němcové. (Kabelík, 1912) rekapituluje: *„… původní smělá idea Jednoty bratrské vskutku scvrkla se ve skrovné bratrstvo, jehož členové sdruženi byli osobními jen sympathiemi … někteří bratří a sestry se navzájem ani neznali. Brzy však zakladatel i s úkolem Jednoty ustoupil do pozadí proti B. Němcové. Ta opanovala srdce všech bratří a sester“* (tamtéž, s. 148).

K osudovým mužům Němcové patřil J. E. Helcelet, což Klácel nenesl lehce. *„Pobratim“* Helcelet přitom nahlížel na bratrstvo střízlivěji a uvědomoval si naivitu přátel, kteří se oddávali bláhovým snům i o společném bydlení. Podle některých intepretací se měl hlavně soustřeďovat na svedení Němcové. O její přízeň a rozhodující vliv na její intelektuální vývoj a citový život přitom soupeřil s Klácelem a svým blízkým přítelem I. J. Hanušem. Manžel Němcové odjíždí do Uher a ona zůstává v Praze s dětmi, pod záminkou českých škol. Nakonec do Uher odjíždí také, nicméně stavuje se v Brně, kde Helceleta – po dlouhé korespondenci – poprvé potkává osobně. Je Helceletem okouzlena. K dalšímu setkání dochází v Mariánských Horách.[1666] Helcelet ze vzplanutí rychle vystřízlivěl. Němcová však měla živit naději na vážnější vztah, nakonec pochopila a brzy Helceleta nahradila V. D. Lamblem.[1667]

Žárlit začal nejdříve Hanuš a Němcovou očerňoval před Helceletem i Klácelem. Roli měla sehrát i Hanušova manželka Laura.[1668] Když se vše dozvěděl Klácel, byl zoufalý a citově zraněný. Klácel měl Němcovou platonicky vzývat coby světici. V dopisech Klácel romantické

[1665] Němcová Klácelovi, vedle Vrbíkové, pomohla ještě získat S. Rottovou a E. Haudovou. Sofie Rottová, později provdaná Podlipská (1833 – 1897) byla česká spisovatelka a překladatelka, sestra J. N. Mužákové (alias K. Světlé). Klácel Rottovou pro bratrstvo pojmenoval Vědmila. Eliška Haudová byla dcerou finančního úředníka z Liberce, které se Němcová ujala. Aby Eliška zapomněla na beznadějnou lásku odeslala ji Němcová do Brna Klácelovi a Vrbíkové. Klácel dívku nadšeně vzdělával, přičemž ji nazýval svou Boleslávou, neboť *„měl s ní leckteré nesnáze a trpkosti, zvláště pro pomluvy, jež ho velmi bolely …“* (Kabelík, 1912, s. 143). Postupně ovšem chladlo přátelství Podlipské k Němcové a Haudová – s pomocí Klácela a Šembery – získává místo ve Vídni. Klácelovi tak *„po provdání V. Vrbíkové 1853 zbyla … ze všech sester jediná B. Němcová …“* (dtto).

[1666] Bývalé poutní místo a lázně Hory u České Třebové. *„Mezi prostředky, napomáhajícími k dosažení účelu bratrstva Klácelova, byly také schůze jeho na významných místech. Klácel z místního vlastenectví pojal mezi památná místa, vhodná ke schůzím, také hory Třebovské … Klácel tam trávil rád své prázdniny a r. 1851 pozval tam i B. Němcovou, aby se spolu s rodinou zotavila na svěžím horském vzduchu“* (Kabelík, 1912, s. 140). „*Selanka na Horách r. 1851 byla vyvrcholením jejich přátelství a Helcelet přivodil první nesouzvuk do této harmonie duší …“* (tamtéž, s. 144).

[1667] Srov. (Bittnerová, 2015).

[1668] S Hanušovými se Němcová setkává v roce 1850 v Praze, kam přiváží syny na studie. Má rychle pocítit *„sesterskou náklonost k oběma“*. Po přestěhování z Liberce do Prahy u Hanušových zdomácněla a přiměla je i ke členství v Klácelově bratrstvu. Od počátku se ale Hanuš stavěl skepticky ke Klácelovým vizím kosmopolitního sbratřování všech. Skutečným důvodem k opuštění bratrstva však mohla být žárlivost na úspěchy Helceleta u Němcové. Němcová dokonce načas přestala rodinu Hanušových navštěvovat. Nicméně v *„Praze roku 1852 nastaly opět pravidelné přátelské styky rodin Hanušových a Němcových, za nichž Laura nejen objevila se vlídnou sestrou Boženě, nýbrž i druhou matkou jejím dětem, které byly u Hanušů jako doma … Hanušovi byli jediní z bývalého bratrstva Klácelova, kteří doprovodili B. Němcovou při poslední cestě k hrobu vyšehradskému“* (Kabelík, 1912, s. 148). Srov. (Loužil, 1971).

citové vzplanutí k Němcové ovšem popírá a tvrdí, že provozují spolu *„klasické pobratimství“* – *„… my jen aspoň spolu chtěli jsme zkusiti, jak blažené bude kdys člověčenstvo …“* (Kabelík, 1912, s. 132, s odkazem na dopis Klácel Šemberovi z 21. 11. 1850). Dokladem *„pobratimství“* mělo být i v bratrstvu zavedené tykání.

„Povahový rozpor mezi naivním a trochu těžkopádným filosofem Klácelem jako učitelem vtipné, živé a romantické B. Němcové, který za letního pobytu na Horách vycházel lépe na jevo než za dopisování, zavdal jistě příčinu k nejedné humoristické poznámce …“ (Kabelík, 1912, s. 158).[1669] (Krejčí, 1948) glosuje: *„… Klácela známe především jako poněkud naivního, zhrzeného ctitele Boženy Němcové, z jehož literárního díla získaly skutečnou nesmrtelnost zrovna jen dva verše, kterými si „sestra Luděnka“ ve své Babičce dodatečně ztropila smích z nebohého, roztouženého „bratra Ladimíra“ …“* (tamtéž, s. 232).[1670]

Klácel si začal od Němcové udržovat odstup. Znamenalo to i definitivní konec hry na bratrskou utopii.[1671] Usnulo i přátelství s J. Němcem. Klácel poté chladně reagoval na prosby Němcové o pomoc,[1672] což však mohlo souviset s jeho omezenými příjmy[1673] anebo obavami z případných postihů. Klácel má být autorem epitafu, vyšlého s nekrologem Němcové v *Moravských Novinách* (28. l. 1862, č. 9, s. 34-35). Epitaf zní: *„Boženo! vlasti žilas, ducha věstíc v zápalu božném. Bídou třel tě život, smrt za to slávy dodá“* (tamtéž, s. 35). Nekrolog je však *„podepsaný šifrou Č., tedy asi z péra Čeňka Bendla …“* (Kabelík, 1912, s. 162).[1674]

Přes naivitu i výše naznačené peripetie a problémy (Kabelík, 1912) pokus o Klácelovo bratrstvo oceňuje coby *„zajímavý doklad snahy myslivého ducha českého o napravení a zvelebení věcí národních i všelidských; ať to byla utopie, hajme jí slovy Klácelovými, jemuž bylo vždy pěkným „třeba sníti předběžně o lepším pořádku“ … Dále zůstává bratrstvo pozoruhodno, znamenajíc třeba krátkou, přece více méně blahou episodu v životě několika*

[1669] *„… Helcelet psal, že si „užil vděčně kvítí“, a o své milence Boženě Němcové mluvil jako o „jadrné zvěřině“. Klácel strávil noc v sousední dřevěné komůrce, všechno vnímal, bděl, ráno na něm byly patrné stopy pláče“* (*Toulky českou minulostí*, 17. 1. 2022, 750. schůzka: To se necítíte dosti zralou, abyste pověděla světu, co si o něm myslíte? https://dvojka.rozhlas.cz/750-schuzka-se-necitite-dosti-zralou-abyste-povedela-svetu-co-si-o-nem-myslite-7940878).

[1670] V části VIII. figurují slova: *„Slyš mne, drahá krásotinko, Lady schovanko!“* (Němcová, 1855, s využitím vydání 2012, s. 96). (Havel et al., 1951) upřesňují, že verš není u Klácela, nýbrž podle Klácela. Jedná se o obměněné verše in (Klácel, 1837, svazek II, s. 5), přičemž Němcová snad má ironizovat nejasnost a nekonkrétnost Klácelových veršů – *„Slyš mě úpravná ducha krasotinko! věčně jenž v bujné se kocháš mladosti, ráda jenž svatým plamenem se zhříváš Lády schovanko!“* (dtto).

[1671] *„Styky Boženy-Luděnky s Klácelem … rokem 1855 přestaly a Klácel již projevoval zájem jen o spisovatelku B. Němcovou a její práci literární“* (Kabelík, 1912, s. 146).

[1672] Přičemž s *„bolestným úžasem zjišťovala jemnocitná B. Němcová … proměnu …“* (Kabelík, 1912, s. 144) básníka *„svaté nespokojenosti“* a bojovného filozofa nadšeně budujícího bratrstvo, který Luděnku kdysi uchvacoval. Klácel tloustl a *„přál si zbohatnouti …, patrně aby se bez nesnází zprostil pout klášterních …“* (tamtéž, s. 146). Klácelovo *„přistřihováním křídel ideálům“,* se vzdalováním se z veřejného života, připomíná subkapitola 4.1. V době přituhující reakce, kdy je Klácel stíhán i jako redaktor *Moravských Novin*, hrozí mu další důtky a suspendování, se čím dál více uzavírá do klášterní zdí a odcizuje obrozenecké společnosti.

[1673] Klácel měl zaopatření jako mnich, ale *„soukromého jmění žádného“* (Kabelík, 1912, s. 145). Příjmy z redigování *Moravských Novin* byly nevelké a nejisté, v roce 1852 redigoval bezplatně. Pomoci Klácelovi museli např. prelát Napp odkoupením několika kamenů do mineralogické sbírky či mecenáši, jinak Klácel v jisté době neměl mít ani *„snídani …, která nepatřila … do povinného vybavení klášterního“* (dtto). Nepraktický Klácel si přitom přivydělával výukou dívek bohatých rodin německých, přičemž družina těchto žaček mu *„na sklonku pobytu ve starých vlastech měla nahrazovati bývalé družky z bratrstva Klácelova“* (tamtéž, s. 146). Finančně měl Klácel vypomáhat sestrám svého bratrstva Fischerové, Vrbíkové a dříve i Němcové.

[1674] Srov. (Dvořáková, 1976), (Morava, 1995), (Novotný, 1951), (Vlha, 2016).

českých spisovatelů, jež má tudíž místo v jejich biografiích" (tamtéž, s. 149).

Po rozpadu Klácelova bratrstva se Němcová stává tou, *„která dříve nežli Klácel v Americe, budovala spisy svými v millionech svých čtenářů duševní bratrstvo, v němž jest pravým šlechticem člověk šlechetný, kde se smeká klobouk před vzácným chuďasem, zářivým učitelem panstva, a ve kterém hrabě staví bídnému drotarovi pomník s nápisem: „Bratr bratru""* (Kabelík, 1912, s. 160). *„Sedm let po smrti B. Němcové Klácel přece se odhodlal k útěku do Ameriky, aby tam se stejným nezdarem jako kdysi doma uskutečnil svůj sen o novobratrské obci …"* (tamtéž, s. 162).

Klácel Němcovou nazval sestrou Lidmilou[1675] a měl na ní významný výchovný vliv, kdy pěstoval a vzdělával její vnímavou duši. V poučování Němcové se cítil ve svém živlu.[1676] *„Klácel Luděnku poučoval o všelikých důležitých otázkách filosofických a sociálních … a B. Němcová ráda ho poslouchala, ale k soustavnému, důkladnému studiu všelikých těch spletitých záhad nedostávalo se jí chuti a ovšem za trudných starostí o denní chléb ani možnosti; tak k zármutku učitelovu „posedávala mu Ludmila za ideálem"…"* (Kabelík, 1912, s. 144). Němcové k pochopení chybělo vzdělání, přehled i schopnosti. Přitom – obdobně jako Klácel – neustále něco hledala a kráčela životem bez ohledu na společenské konvence.[1677]

V tomto kontextu lze rekapitulovat typologii obrazů B. Němcové v pracích vybraných autorů, které se nechali inspirovat jejím životem, dílem a odkazem.[1678] Jako žena těžce zkoušená životem figuruje in (Šalda, 1935). Text přednášky poukazuje na utrpení Němcové jako ženy spisovatelky-proletářky, která se pokoušela psaním uživit rodinu a na nepochopení, se kterým se setkávala jako žena na svou dobu příliš pokroková a emancipovaná. Hlásila se k tzv. volné lásce (lásce z lásky) a společnost proto Němcovou zavrhovala coby mravně pokleslou a narušenou. Pohled básnický – na ženu spisovatelku a vlastenku – reprezentují např. sbírky (Halas, 1940) či (Seifert, 1940). Vyzdvihována je vnitřní síla Němcové, která ji pomáhala překonávat životní nesnáze a inspirovala básníky k sepsání děl, povzbuzujících český národ v těžké době. Básnické sbírky měly zvýšit sebevědomí utlačovaného českého národa poukazy na vlastenectví, odvahu a národní hrdost spisovatelky Němcové, která má být symbolem zmíněných vlastností. Němcovou bojující vykresluje literární esej (Fučík, 1940),[1679] s obrazem Němcové coby moderní a emancipované ženy.[1680] Jakožto ženu

---

[1675] *„Klácel, jenž členům bratrstva svého po způsobu klášterním rád dával nová jména, nazýval sestru Boženu Lidmi1ou, Luděnkou; viděl v ní nejlépe ztělesněnu jak lidumilnost a lásku k lidstvu vůbec, tak i k lidu českému zvlášť. On sám zval se Ladimírem …*" (Kabelík, 1912, s. 133).

[1676] Po zákazu veřejného vyučování uplatňoval Klácel své pedagogicko-didaktické schopnosti vyučováním soukromým, kdy vedle B. Němcové vzdělával a formoval např. V. Brandla anebo V. Levého. Klácel *„srdcem zůstával vždy učitelem, toužil, ovšem marně, po rehabilitaci …"* (Kabelík, 1912, s. 133).

[1677] Srov. (Novotný, 1951), (Kovářová, 2021).

[1678] Srov. (Runštuková, 2017).

[1679] V interpretaci M. Ransdorfa má jít *„o první spis s feministickým obsahem v české literatuře"* (cit. dle zamyšlení pro *Parlamentní listy*, 2014, s připomenutím, že emancipace byla dříve spojována s třídním hlediskem – https://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/MDZ-vedl-komunistu-Ransdorfa-k-zamysleni-Tady-jsou-jeho-slova-306588). Srov. (Ransdorf, 2012) – *„… první dílo české feministické literatury je asi Božena Němcová bojující Julia Fučíka"* (tamtéž, cit. dle http://www.obrys-kmen.cz/archivok/index.php?rok=2012&cis=31).

[1680] Studie (Fučík, 1940) nahlíží Němcovou jako člověka i umělce zápasícího po celý život s předsudky. Má jít o ženu s myšlením náležejícím již do demokratické společnosti, o ženu stavící se proti maloměšťáctví, sociální nespravedlnosti a lidské malosti. Třídní pohled Fučíkův představuje dílo Němcové jako zlomový okamžik ve vývoji moderní české literatury. Srovnává dvě ženy – tzv. ženu nové doby B. Němcovou s představitelkou období před březnem 1848 M. D. Rettigovou. S názory a světem *„typické měšťky období biedermeieru"*

socialistku a spisovatelku se sociálním cítěním nahlíží Němcovou kniha (Nejedlý, 1927).[1681] Němcovou jako první českou ženu spisovatelku, předjímající dobu líčí (Ransdorf, 2012).

„… Němcová viděla, že nová společnost, kde se vše točilo kolem protikladu práce a kapitálu, kde rostly rychle továrny, kde stát svou byrokratickou mocí prostupoval každodenní život lidí, je pokrokem, ale něco se přece jen ztrácí. Její babička byla schopna žít podle vlastních zásad. Její pohled na svět byl ucelený a ona sama byla zakotvena v lidovém kolektivu, jehož hodnoty ztělesňovala. Tato celostnost a nelomenost životního postoje se začala vytrácet. Pro babičku bylo solidární chování přirozené, zatímco v době, kdy toto literární dílo vznikalo, začalo dominovat už chování konkurenční. Její vztah vůči přírodě byl takový, že stopu Boha viděla v každé květině, v každém živém stromu či živočichu, v každém člověku. Pro moderního člověka se příroda měnila v objekt přivlastnění a vykořisťování … Babička pracovala celý život a pokládalo to za přirozené. Její svět byl cizí tomu, co tehdy nastupovalo: práce jako podřízení strojům a donucovací mašinérii velkého průmyslu“ (Ransdorf, 2012).[1682]

Dílo *Babička* (Němcová, 1855) je vnímáno jako organická součást českého národního obrození, což zůstává trnem v oku liberálních postmodernistů. Ostatně jako národní obrození

Rettigové kontrastuje zjevení Němcové mající odvahu porušoval morální i literární zásady. (Fučík, 1940) Němcovou pokládá za zakladatelku moderní české prózy a pokračovatelku prvních českých buditelů, čerpajících z lidové slovesnosti a mluvy českého jazyka. Němcová při hledání základů rovnoprávnosti žen pochopila, že klíčový problém spočívá ve vzdělání, resp. nevzdělání žen. Sama litovala svých nedostatečných vědomostí a snažila se v rámci dostupných možností stále se sebevzdělávat a posouvat dále. Přitom se seznamuje nejenom např. s českým pravopisem, nýbrž také s filozofií anebo základními otázkami socialismu. Dovede si proto již vysvětlit podstatu světa, ovšem neví, jak proti zlu bojovat. Což má být patrné z děl Němcové, kde zlo v podobě společenských rozdílů je vždy napraveno šťastnou shodou okolností. V textech Němcové se má již projevovat prvotně socialistické vidění světa. Němcová je schopna vidět a popsat sociální rozdíly, bídu a nespravedlnost. Ve stopách Fučíka kráčí interpretace v duchu socialistického realismu in (Mukařovský, 1950).

[1681] Z pohledu literárního kritika (Nejedlý, 1927) obdivuje Němcovou coby spisovatelku i okouzlující ženu, jejíž duše byla ponořená do všech tajů života, jeho radostí, ale i strastí. Nejedlý zasazuje Němcovou do Ratibořického údolí, které bylo pro její tvorbu základním východiskem, ke kterému se v díle, ale i životě vždy vracela. Jako vrcholné, a realistické, dílo Nejedlý hodnotí román *Babička* (Němcová, 1855) – později se zdůrazněním realističnosti děl Němcové ve smyslu předchůdkyně socialistického realismu. Němcová má přinášet podnět k českému zkoumání sociální otázky a k české socialistické literatuře. Nejedlý též rozebírá názory Němcové, která měla být cizí např. náboženská myšlenka. Smysl nenacházela ani v historickém pojetí světa (ač oceňovala zvyky a obyčeje pro jejich skutečnou hodnotu, kterou mají pro lid), nejblíže ji mělo být sociální pojetí lidského života. Z vlastní zkušenosti Němcová poznala, co je bída a nouze a vždy se stavěla na stranu utiskovaných. Podle Nejedlého v době, kdy je společnost rozpolcena, podléhá spoustě uměle vytvořených problémů a není schopna se dobrat jednoduché pravdy, může právě hledání cesty k Němcové pomoci nalézt cestu společnosti k sobě samé.

[1682] *„Národní a sociální cit měla babička Němcové … v krvi. Babička byla upřímná katolička, ale Němcová nezapřela úctu místních obyvatel k Mistru Janu Husovi, stejně jako sympatie k tehdy opovrhovaným „socanům“ … Babiččina houževnatost je nápadným rysem této prosté venkovské ženy. Někdo by to mohl spojovat se lpěním na tradicích. Tradice má ovšem dvojakou roli: Nejedlý psal o tom, že je silná proti reakci, ale slabá proti pokroku. Tradice pomáhala nepodlehnout a udržet se, bojovat proti nespravedlnosti, ale nové řády vybudovat už nepomáhala. Němcová ve své knize však nechce konzervovat to, co je přežilé a patřilo nenávratně minulosti … Určitá nostalgie Němcové odráží základní životní pocit, kterým je uplývavost času, který odnáší to, co bylo pravdivé a krásné. Jakoby chtěla svým dílem zastavit a zprostorovět ten ubíhající čas, aby všechno nepohltila minulost. A Němcová se o to snažila všude, ve svém rodném kraji, v Chodsku, na Slovensku, všude, kde se setkávala s lidovou kulturou. Všude si všímala životních a sociálních podmínek venkovských lidí, jejich řemeslné i slovní dovednosti, jejich zvyků a muzikálnosti, oceňovala to, že ve světě mnohonásobné propojenosti všeho se vším a dynamických dějinných změn (které její knížky nenásilně zrcadlily) tito lidé drželi prapor přirozenosti a bezprostřednosti, přirozený vztah vůči přírodě, kterou babička velice ctila …“* (Ransdorf, 2012, cit. dle http://www.obrys-kmen.cz/archivok/index.php?rok=2012&cis=31). Srov. (Nejedlý, 1927), (Němcová, 1855).

celé. Jako příklad lze uvést interpretaci v havlovském stylu podle (Bělohradský, 2007), který navrhuje radikálně *„proti-obrozenecké čtení“ Babičky* Boženy Němcové.[1683]

Mnohorozměrnou prózu *Babička* (Němcová, 1855) představil Klácel, lichotivě pro autorku a lákavě pro čtenáře, in *Moravský národní list* z 8. 8. 1855. A to i ve smyslu jisté utopie. (Janáčková, 2001) píše: *„Vřelé osobní zanícení pro Boženu Němcovou sice v tomto literárně činném augustiniánovi ze starobrněnského kláštera, stoupenci zakázaného mladohegelovství, už nějaký čas předtím pohaslo, nicméně patřil „stále k obdivovatelům jejího díla““* (tamtéž, s. 58).[1684] *„S respektem k umění a popularitě pohádkářky Němcové nadhodil Klácel v ... recenzi, že Babička mohla představovat fiktivní vypravěčku báchorek, čímž by autorka obratně zužitkovala žánr, kterým již vynikla. Tím chvályhodnější mu bylo, že se Němcová vydala na docela nové pole, do blízkosti zánovních povídek z kraje, a vede si zde s jedinečnou tvárnou vynalézavostí: „Není to román, není žádná povídka, žádná pohádka“, nýbrž „galerie milých podobizen“, „galerie obrazů“, v nichž své nejmilejší pozná podle Klácelových slov „každý, kdo venku vyrostl. Jako znalec krásné literatury recenzent ví, a přiznává, co bude v Babičce postrádat milovník románů: „... citlivý čtenář nemá před sebou žádný děj, jenž by jej zajímal, až by útrpností slzy mu z očí kapaly“.*[1685] *Kdo však dokáže oželet napínavý děj, bude při četbě Babičky dojat „libostí“, snaží se Klácel určit specifické kouzlo Babičky. Podle jeho názoru jde o dojetí, jaké vyvolává modlitba (útvar povýtce lyrický, určený k tiché rozmluvě člověka s Bohem). A hned připouští, že by snad v jiné době nepůsobila Babička tak dojemně jako za současných okolností, a ostatně že leckomu se třeba líbit nebude. Komu se vlastně líbit bude, ptá se Klácel: tomu, „kdo rád ohlíží se po letech mladosti své, kdo rád hledí, ač vypovězenec, toužebně přes plot do – ztraceného ráje““* (dtto).

Pod vlivem Klácela si Němcová uvědomila, že nemá důkladnější povědomí o sociální problematice. Ve druhé polovině 40. let 19. století začíná být u Němcové patrný zájem o sociální situaci nižších vrstev, přičemž se již nespokojuje s pouhým popisem zvyků a tradic. Zajímá se sociální poměry chudých.[1686] Tehdy poznává Klácela, který se jí stává oporou i mentorem a učitelem. Klácel oceňoval např. její pohádky a vybízel Němcovou, aby se právě přes pohádky propracovala k *„povídkám vpravdě národním“* (Dvořáková, 1976, s. 90).

Němcová poprosila Klácela o průpravu, který ji adresoval desítky dopisů.[1687] Z jejich bohaté korespondence se však nedochovaly dopisy Němcové Klácelovi.[1688] *„Zprvu Klácel*

[1683] *„Dnes bychom četli Babičku spíše jako prvotní model českého ‚života ve lži“. Ta kněžna Zaháňská na ratibořickém zámku byla ve skutečnosti chladná diplomatka ... milenka Metternichova, na zámku se odehrávala důležitá jednání, dávaly se do pohybu síly, které dovedly Evropu ... až ke katastrofám 20. století. Česká spisovatelka to ale nevidí, její pohled je soustředěn na vztah zámku a podzámčí, na boj o uznání životní moudrosti lidu zámeckou vrchností, na útěšlivou pohádku o dětství. Tento antipolitický pohled na svět rabů snících o dobrých pánech se stal archetypem českého života ve lži, hlavním důvodem politických neúspěchů českého národa“* (Bělohradský, 2007, s. 32–33).

[1684] S odkazem na (Jeřábek, 1988).

[1685] Klácelův výklad *„pojmu román v Příloze Moravských novin č. 8 z 10. 1. 1850 zní: „Roman. Sluje kniha, jenž neobyčejné dobrodružství, zvláště v jménu lásky vyobrazuje“ (V seriálu na pokračování, nazvaném Vysvětleni neznámých slov)“* (Janáčková, 2001, s. 58) (pozn. PS).

[1686] Kritizuje např. na lichváře, okrádající obce – srov. (Němcová, 1845-48), (Tille, 1905).

[1687] *„Tak došlo k několika řadám feuilletonů, v nichž autor, protože podnětem k nim bylo původně soukromé dopisování, setrval také při formě listové. Opět a opět oslovuje tu svou „Luděnku“, svou „Vlastu, která se zapřísáhla vésti boj proti předsudkům všem“, svou „lidmilou Boženku“ a „zbožnou Lidmilu“, svou „vzácnou*

poučoval o thematech takřka nahodilých a stručně rozptyloval obavy B. Němcové o mladou konstituční svobodu …;[1689] *stopuje debaty říšského sněmu kroměřížského o svobodě svědomí, rozebíral nutnost náboženství …,*[1690] *vysvětluje jí, jak sluší rozuměti obávané „reakci“ a slíbil zároveň rozbor radikalismu …,*[1691] *jehož však už nepodal …“* (Kabelík, 1912, s. 152).

Vedle – níže podrobněji rozebíraných – informací o socialismu a komunismu Klácel čtenářům opakovaně zprostředkovává poučení o centralismu a federalismu.[1692] Přičemž za přijatelnější označuje federální uspořádání. Centralismus má být proti přírodě a vést k rychlému rozpadu. Se závěrem: *„Centralisace nehodí se a federace též ne pro Rakousko, jak má tedy zřízeno býti? Rowné práwo důsledně a přísně prowedeno budiž na místě federace. Moc centrální budiž silná, ale svobody obcí a dobře zřízené sněmy chraňtež práwa osobnosti“* (nečíslované Listy politické in *Morawské Nowiny*, 21. 9. 1849, č. 216, s. 992 a 22. 9. 1849, č. 217, s. 995-996. ISSN nemá. Zde cit. s. 996).[1693]

Klácel čtenářům zprostředkovává čtenářům také poučení K. Šmídka o ženské emancipaci, včetně historického nástinu utváření života rodiny a postavení ženy. *„Chtěje podati historický nástin, jak se utvářil vývojem kultury život rodinný a postavení ženy v něm a ve společnosti vůbec, Šmídek zcela následuje postupu Klácelova“* (Kabelík, 1912, s. 156).[1694] Důraz je kladen na svátost nerozlučitelného manželství, které má být *„jedinou záruku blaha ženina i*

---

paní“, z níž stává se potom „drahá sestra“ a „nejmilejší stvoření na tomto, jak říkáme, marném světě““ (Kabelík, 1912, s. 151).

[1688] Srov. (Jeřábek, 1988). (Němcová, Janáčková, 2003-08) aj. In (Němcová, 1955) se objevuje zlomek dopisu Němcové Klácelovi, datovaný před 20. zářím 1849: *„… Neostýchám se vyznati, že my ženské, byť by nám třeba říkali „milostpaní“, až k ustrnutí zanedbány jsme ve všem, co se týká vyššího života. Vy muži, nevím, zdali schválně aneb jakousi zaslepeností, nevidíte tu nesmírnou prázdnost myslí ženských; jen vlastní manželé cítívají, bohužel, pozdě, následky této zanedbanosti. Jaký div, že hledají jinde, co doma nenacházejí. – O, my jsme k politování! A musí-li to tak býti? Musí ženská ostati jen tou milkou aneb tím domácím skřítkem? Nemůže se vyrovnati muži? Zdali na sukni přilepen jest takový rozdíl ducha a statečnosti? Ach, já slyším, jak i Vy pravíte: „Aj, i ta chce emancipaci žen!“. A odhodíte list a já se stydím zdaleka …“* (tamtéž, s. 58, cit. dle https://adoc.pub/boena-nmcova-listy-i-1-obsah-1-antonii-bohuslav-rajske-reiss.html).

[1689] (Kabelík, 1912, s. 151) odkazuje, s překlepem, na *„(list H. z čís. 34. Mor. Nov. 1849) a pokračování jeho (IV. z čís. 41)“*. Jedná se o nepodepsané texty *Listy politické III.* (*Morawské Nowiny*, 12. 2. 1849, s. 162. ISSN nemá) a IV. (tamtéž, 20. 2. 1849, č. 41, s. 195-196) (pozn. PS).

[1690] (Kabelík, 1912, s. 151), s překlepem, uvádí *„(V. z 48 a 4Q)“*. Jde o nepodepsaný text *Listy politické V.* (*Morawské Nowiny*, 28. 2. 1849, č. 48, s. 234. ISSN nemá a tamtéž, 1. 3. 1849, č. 49, s. 238) (pozn. PS).

[1691] (Kabelík, 1912, s. 151) uvádí *„(VII. z čís. 79)“*. Jedná se o nepodepsaný text *Listy politické VII.* (*Morawské Nowiny*, 6. 4. 1849, č. 79, s. 384. ISSN nemá) (pozn. PS).

[1692] (Kabelík, 1912, s. 151) píše: *„List III. z čís. 35 a omylem asi IV. není nadepsán B. Němcové, nýbrž nějakému rychtáři, kterému Klácel podal vysvětlení o centralisaci a federaci v Rakousku, odkazuje ho dále k článku téhož thematu od Karla Šmídka v čís. 36. Téhož rychtáře snažil se uklidniti, když byl znepokojen rozpuštěním sněmu kroměřížského, optimistickým výkladem tehdejší situace (VI. z čís. 61)“*. Jde o nepodepsané texty *Listy politické III.* (*Morawské Nowiny*, 12. 2. 1849, s. 162. ISSN nemá) a *IV.* (tamtéž, 20. 2. 1849, č. 41, s. 195-196), text K. Šmídka *Centralisté a federalisté* (tamtéž, 14. 2. 1849, č. 36, s. 167-168), resp. nepodepsaný text *Listy politické VI.* (tamtéž, 16. 3. 1849, č. 61, s. 302).

[1693] V interpretaci dle (Kabelík, 1912) Klácel proti *„ztrnulé centralisaci v Rakousku brojí; je mu odporná i z řádu jesuitského i tím, že není jí nikde v boží přírodě. Ale ani čisté federaci nepřeje; Rakousku prý se nehodí ani dělení podle historických útvarův, ani podle národností, které by posléze vedlo k dělení dům od domu. „Rovné právo důsledně a přísně provedeno budiž místo federace. Moc centrální budiž silná, ale svobody obcí a dobře zřízené sněmy chraňtež práva osobnosti“, zní konečná jeho příliš povšechná formule, jak rozřešiti tyto rakouské nesnáze“* (tamtéž, s. 155).

[1694] Čímž jsou míněny Klácelovy *Listy politické* s výkladem o socialismu a komunismu. Srov. (Klácel, 1849a).

veškerého života rodinného …“ (Kabelík, 1912, s. 157).[1695] Aktuální dodnes zůstávají např. závěry: *„Trojice tato: otec, matka, dítě – stanowuje rodinu. Rodina jest základ společnosti, základ obce, základ církwe. Rodina prwní jest obecnost, we které stírá se sobectwí, jenž musí se podložiti obecnému prospěchu rodiny. W ní tkwí budoucí kwět člowěčenstwa. Plodiwá stránka manželstswí přechází rodinou w úkol wychowatelský. Zwedení dítěte k samostatnosti, jest úlohou rodiny“* (*Morawské Nowiny*, 23. 11. 1849, č. 269, s. 1220. ISSN nemá).

Kromě společenských a politických otázek[1696] se Klácel na stránkách *Morawských Nowin* (od roku 1850 *Moravských Novin*) zabýval problematikou času a jeho relativnosti, otázkami exportu a importu, dále např. silou, kterou poskytuje mluno (elektřina) anebo železnicí z Prahy do Vídně. Články redaktora Klácela byly oceňovány. *„Národní Noviny Havlíčkovy, jež jinak nebyly s redaktorskou činností Klácelovou vždy spokojeny, ochotně přiznaly …, že nejcennější částí Morav. Novin jsou jejich feuilletony … tato chvála platí najmě o těch, které vznikly z podnětu B. Němcové …“* (Kabelík, 1912, s. 158).[1697]

Stranou pozornosti nezůstává ani vztah člověka k přírodě. Roku 1850 pokračoval Klácel v *Moravských Novinách* neukončeným[1698] cyklem *Světozor. V přátelských listech od Františka Třebovského* s tématikou obecných otázek přírody, světa a vesmíru. Ve 23 listech *„chtěl … B. Němcové představiti obraz všeho míra“* (Kabelík, 1912, s. 157).[1699]

[1695] *„… poučení o ženské emancipaci a souvisícím s ní postavení ženy v rodině Klácel nenapsal B. Němcové sám, ale přinesl je ve svém časopise, nejspíše přímo o ně požádav bývalého žáka svého, známého potom aesthetika prof. Karla Šmídka (1818 – 1878)“* (Kabelík, 1912, s. 155-156). Jedná se o nepodepsaný seriál – adresovaný *„welectěnému příteli“* –, kdy Šmídek píše Klácelovi, nazvaný *Uloha a rozwin rodinného žiwota we společnosti I.* (*Morawské Nowiny*, 8. 11. 1849, č. 256, s. 1162. ISSN nemá), *II.* (tamtéž, 13. 11. 1849, č. 260, s. 1180 a 14. 11. 1849, č. 261, s. 1184), *III.* (tamtéž, 16. 11. 1849, č. 263, s. 1192 a 17. 11. 1849, č. 264, s. 1196), *IV.* (tamtéž, 22. 11. 1849, č. 268, s. 1216 a 23. 11. 1849, č. 269, s. 1220), *V.* (tamtéž, 28. 11. 1849, č. 273, s. 1236), *VI.* (tamtéž, 1. 12. 1849, č. 276, s. 1249-1250), *VII.* (tamtéž, 5. 12. 1849, č. 279, s. 1261-1262), *VIII.* (tamtéž, 12. 12. 1849, č. 284, s. 1284 a 13. 12. 1849, č. 285, s. 1288), *IX.* (tamtéž, 19. 12. 1849, č. 290, s. 1310, 20. 12. 1849, č. 291, s. 1314 a 21. 12. 1849, č. 292, s. 1318), *X.* (tamtéž, 28. 12. 1849, č. 296, s. 1334 a 29. 12. 1849, č. 297, s. 1338). Seriál pokračuje v roce 1850 (*Moravské Noviny*, č. 24, 25, 26, 27, 47, 50, 56, 76, 77, 102, 110, 121, 133, 134, 176, 177, 211, 212), přičemž celkem čítá dvacet dva (I.-XXII.) listů adresovaných Klácelovi.

[1696] Srov. nepodepsané články *O konstituci* (*Morawské Nowiny*, 3. 1. 1848, č. 2, s. 7-8. ISSN nemá a tamtéž, 4. 11. 1848, č. 3, s. 12) nebo *Co znamená demokracie* (tamtéž, 8. 1. 1848, č. 6, s. 23-24). Klácel se stal též i znalcem americké historie a politiky. Publikoval životopisy velkých amerických osobností. Vedle Američanů obdivoval Angličany pro schopnost ovládnout celý svět pavučinou dobývání, v němž vidí možnost, jak celý svět zpřístupnit všem – sjednotit jej. Znepokojen však Klácel byl mnohonárodnostním charakterem Londýna. Ohledně lidnaté Číny predikoval, že až se Evropě Čína otevře, bude to stejně velká věc, jakou se stalo objevení Ameriky. Srov. (Novotný, 1951).

[1697] *„I jinak Klácel jako redaktor dobře si vedl; zůstávaje věren svým svobodomyslným zásadám, za přitužující reakce vedl si opatrněji, jen aby udržel co nejdéle list pro českou Moravu tak důležitý …“* (Kabelík, 1908, s. 18).

[1698] *„… zánikem Moravských Novin původního rozsahu (koncem r. 1850) zůstal Světozor neukončen“* (Kabelík, 1912, s. 158).

[1699] (Kabelík, 1912) hodnotí: *„Plán tak veliký, že ovšem k němu sám nestačil, a proto „pilně u jiných jako včela hledal a sbíral“ … Ale pramenů své kompilační práce neudává … Pozoruje rozvrat společnosti lidské, Klácel přes to doufá v lepší příští, k němuž lidstvo dospěje zdokonalováním rozumovým i citovým. Ukazuje prostředky, vedoucí k tomuto cíli, a upozorňuje i na cestu, která již jest uražena, pojednávaje o významu práce a dělby její, o sbližování člověčenstva zdokonalenými prostředky dopravními a všesvětovým jazykem (přál by si jím míti řečtinu), o poměru federace k centralisaci světové, o založení Spojených států amerických, o „prostřednickém“ rázu kulturní činnosti Angličanův a zase o významu „velikého národa“ francouzského, tohoto Fausta mezi národy evropskými. Široký rámec daného thematu dovoluje mu po libosti odbočovati a zastaviti se tu i tam, aby podal portrét některého muže, o pokrok lidstva zvláště zasloužilého: tu Washingtonův a Franklinův, tam zase Lafayettův a pod.“* (tamtéž, s. 157-158).

Klácel zdůrazňuje, že v kosmu panuje jednota a pevný řád. Němcové chce *„ukázati obraz všehomíru: při tom dlužno sestoupit k přírodě i světu, poznati je dokonale, však nezapomínati jednoty jejich“* (Záhoř, 1917, s využitím 2. vydání 1922, s. 102). Klácel přitom neopouští koncept vesměrnosti, představený v subkapitole 4.1. *„Pro zvíře jest země jen bydlištěm a krmníkem, pro člověka procitlého bojištěm, školou, ano i plačtivým údolím, konečně se stane chrámem ducha. To bude slavné ukončení dějstva. Ludmilo! skrz štěrbiny již počínáme hleděti do této blažené doby … Předvídaje tuto koneční vesměrnost, přetrpíme všecky muky, jež slují zpozdilost tvrdohlavá …“* (tamtéž, s. 103).[1700]

Některé z dopisů v roce 1849 publikoval Klácel v *Morawských Nowinách* jako seriál *Listy politické*[1701] a později vydal anonymně coby *Listy přítele přítelkyni o původu socialismu a komunismu* (Klácel, 1849a). *„Listy přítele k přítelkyni myšleny a psány byly pro poučení Bož. Němcové a určeny pak ovšem i k užitku obecenstva širokého …“* (Kabelík, 1908, s. 17). Klácel vzhledem *„k událostem r. 1848 pokládá otázky socialismu a kommunismu za velmi důležité a soudí, že nejlépe lze čelit nebezpečí odtud hrozícímu bedlivým rozvážením nových proudů“* (tamtéž, s. 17-18).[1702] Klácel nevěří *„komunismu z roku 1848 a dobře upozorňuje na nebezpečí tyranství, i materialismu, které v něm skryto; jest pro beznásilné, v pravdě křesťanské uspořádání otázky sociální „obnovením živé stránky náboženství a vzkříšením lásky k člověku a synu jeho“ beze všelikého osobního obmezení svobody“* (tamtéž, s. 18).[1703]

Listy politické sepsal Klácel populární formou na žádost Němcové. *„B. Němcová snila stále o zahlazení všeliké bídy hmotné a z ní plynoucí časté zkázy mravní; leccos z učení socialistického zdálo se jí k tomu cíli dobrým prostředkem, ale nauky všech bouřlivých reformátorů byly jí velmi temny, ježto censura před rokem 1848 pečlivě se starala, aby podobnými ideami nebyly nakvašovány mysli poddaných rakouských“* (Kabelík, 1912, s. 152). *„Proto Klácel listem VII. …*[1704] *začal jí podrobně vykládati o socialismu a kommunismu a ukončil tuto sérii feuilletonů listem XXXV. …*[1705] *Ježto pak pro jich látku nadál se zájmu i*

[1700] S využitím úryvku IV. listu cyklu *Světozor* in *Moravské Noviny*, 28. 5. 1850.
[1701] Problematikou se částečně zabývá i rubrika *Besídka politická* in *Morawské Nowiny* 1848-49.
[1702] Text (Klácel, 1849a) otevírá první věta listu I.: *„Dobře máte, milá paní! že jest to strašný jed pro společnost lidskou, když do obecního smýšlení wetrou se nezralé myšlenky“* (tamtéž, s. 3).
[1703] Což Kabelík oceňuje slovy: *„Tak vidíme v Klácelovi jako v Aug. Smetanovi utopistu v pravdě českého, jenž vědomě navazuje na ideály reformace české a Českých bratří, nespokojuje se při řešení otázek sociálních jen stránkou materiálu, nýbrž pilně přihlíženje též k stránce duševní. A již pro tento specificky český rys spisek náš, jinak skoro neznámý, vyžadoval si zde širší zmínky“* (Kabelík, 1908, s. 18).
[1704] Kabelík neuvádí přesné údaje, pokud o listu VII. uvádí: *„v čís. 83. ze dne 12. dubna 1849“* (Kabelík, 1912, s. 152). Nejde o list VII. nýbrž o list VIII. (pozn. PS).
[1705] Kabelík neuvádí přesné údaje, když o listu XXXV. píše *„v čís. 203, ze dne 5. září 1849“* (Kabelík, 1912, s. 152). Nejedná se o list XXXV., nýbrž o list XXXVI. Klácelův seriál *Listy politické* zahrnuje následující díly: *I.* (*Morawské Nowiny*, 31. 1. 1849, č. 25, s. 112. ISSN nemá), *II.* (tamtéž, 12. 2. 1849, č. 34, s. 156), *III.* (tamtéž, 13. 2. 1849, č. 35, s. 162), *IV.* (tamtéž, 20. 2. 1849, č. 41, s. 195-196), *V.* (tamtéž, 28. 2. 1849, č. 48, s. 234 a 1. 3. 1849, č. 49, s. 238), *VI.* (tamtéž, 16. 3. 1849, č. 61, s. 302), *VII.* (tamtéž, 6. 4. 1849, č. 79, s. 384), *VIII.* (tamtéž, 12. 4. 1849, č. 83, s. 399-400), *IX.* (tamtéž, 13. 4. 1849, č. 84, s. 405-406), *X.* (tamtéž, č. 86, s. 16. 4. 1849, s. 413), *XI.* (tamtéž, 17. 4. 1849, č. 87, s. 417), *XII.* (tamtéž, 23. 4. 1849, č. 92, s. 437-438), *XIII.* (tamtéž, 24. 4. 1849, č. 93, s. 441-442), *XIV.* (tamtéž, 2. 5. 1849, č. 100, s. 474), *XV.* (tamtéž, 9. 5. 1849, č. 106, s. 501-502), *XVI.* (tamtéž, 13. 5. 1849, č. 110, s. 517-518), *XVII.* (tamtéž, 16. 5. 1849, č. 112, s. 528), *XVIII.* (tamtéž, 23. 5. 1849, č. 117, s. 552 a 25. 5. 1849, č. 119, s. 559-560), *XIX.* (tamtéž, 5. 6. 1849, č. 127, s. 595-596), *XX.* (tamtéž, 6. 6. 1849, č. 128, s. 602), *XXI.* (tamtéž, 9. 6. 1849, č. 130, s. 610), *XXII.* (tamtéž, 21. 6. 1849, č. 140, s. 656 a 22. 6. 1849, č. 141, s. 660), *XXIII.* (tamtéž, 24. 6. 1849, č. 143, s. 670), *XXIV.* (tamtéž, 1. 7. 1849, č. 148, s. 693-694), *XXV.* (tamtéž, 12. 7. 1849, č. 157, s. 734), *XXVI.* (tamtéž, 13. 7. 1849, č. 158, s. 738 a 14. 7. 1849, č. 159, s. 742), *XXVII.* (tamtéž, 18. 7. 1849, č. 162, s. 754 a 20. 7. 1849, č. 164, s. 765-766), *XXVIII.* (tamtéž, 26. 7.

mimo úzký kruh čtenářstva svého listu, dal feuilletony ty otisknouti knižně pod titulem Listy přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu, otištěné z Moravských Novin. V Brně 1849 (anonymně). Kniha obsahuje XXVIII listů …" (dtto).

Klácel jako jeden z prvních v českých zemích podrobněji seznamuje širší veřejnost s idejemi socialismu a komunismu v předmarxistickém duchu. Současně je průkopníkem používání slova komunismus, resp. komunistický v českém jazyce. *„Během roku 1848 vstoupila slova „komunismus" a „komunistický" do slovníku a pojmoslovného aparátu českých i slovenských literátů, liberálního i radikálně demokratického ražení. Průkopníkem byl v tomto ohledu František Klácel, jenž v reakci na porážku červencového povstání ve Francii sepsal pro Boženu Němcovou Listy přítele přítelkyni o původu socialismu a komunismu, v nichž komunismus v Marxově pojetí odmítl"* (Nodl, 2019, s. 907).[1706]

Klácel poučuje Němcovou, a ostatní čtenáře, o sociálních a politických problémech. Vysvětluje teorie o ideálním uspořádání společnosti, včetně rozborů utopických děl a pamfletů. Objasňuje ideje Saint-Simona, Fouriera a dalších. *„V českých zemích měla být se saintsimonismem seznámena například Božena Němcová, jíž byly adresovány Listy přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu …, dále Jakub Arbes či Karel Sabina"* (Nikodým, 2014, s. 15).[1707] Dílo Fouriera – kromě titulu (Klácel, 1849a) – představuje v českých zemích K. S. Amerling, J. Arbes a A. H. Springer, který zmiňuje též Morellyho.[1708]

Zopakujme, že mnohé tyto myšlenky studoval i Bolzano, jak je dokladováno kapitolou 3., přičemž k jejich přímé veřejné prezentaci ovšem nepřistupuje.[1709] *„Bolzanův dvojaký postoj … je dán obecně rozpolceností jeho stanoviska: „progresívní převratné řešení pro dalekou budoucnost a kompromis se sociálním záplatováním pro dnešek""* (Seidlerová, 1963, s. 121).

1849, č. 169, s. 791-792), *XXIX*. (tamtéž, 27. 7. 1849, č. 170, s. 798), *XXX*. (tamtéž, 4. 8. 1849, č. 177, s. 832 a 5. 8. 1849, č. 178, s. 835-836), *XXXI*. (tamtéž, 11. 8. 1849, č. 183, s. 857-858, 12. 8. 1849, č. 184, s. 864 a 14. 8. 1849, č. 185, s. 868), *XXXII*. (tamtéž, 22. 8. 1849, č. 191, s. 892 a 23. 8. 1899, č. 192, s. 895-896), *XXXIII*. (tamtéž, 25. 8. 1849, č. 194, s. 904), *XXXIV*. (tamtéž, 1. 9. 1849, č. 200, s. 927-928), *XXXV*. (tamtéž, 2. 9. 1849, č. 201, s. 931-932), *XXXVI*. (tamtéž, 4. 9. 1849, č. 202, s. 936 a 5. 9. 1849, č. 203, s. 939). Nečíslovaný materiál *Listy politické* je dále uveřejněn tamtéž, 21. 9. 1849, č. 216, s. 992 a 22. 9. 1849, č. 217, s. 995-996. Klácel vysvětluje problematiku federalismu a centralismu, čímž má reagovat na prosby *„welectěné paní"* ohledně dalších politických poučení. Další nečíslované texty *Listy politické* figurují tamtéž, 7. 11. 1849, č. 255, s. 1157-1158, 11. 11. 1849, č. 259, s. 1174 a 21. 11. 1849, č. 267, s. 1210. Nejsou však již adresované přítelkyni, nýbrž *„příteli Ladislawovi"*. Zabývají se otázkami byrokracie, despotismu, svobody, snášenlivosti apod. (pozn. PS).

[1706] S pojmem komunismus se vyrovnával i L. Štúr, *„jenž komunismus chápal jako utopii vedoucí k bezbožnosti. Ostatně utopicky pojímali komunismus i Karel Sabina a do značné míry rovněž Emanuel Arnold či Augustin Smetana. U Smetany byl komunismus synonymem rovnosti v abstraktním slova smyslu, v praxi neuskutečnitelný, resp. vedoucí při svém uvedení v život k nové nerovnosti a sobectví …"* (Nodl, 2019, s. 907, s odkazem na Dubský, 1963).

[1707] K Arbesovi lze dodat, že prvky utopického socialismu lze vystopovat i v jeho díle. Např. v románu *„ztracené existence"* s názvem *Mesiáš* (Arbes, 1883), kde se po dlouholetém vyhnanství vrací domů bývalý revolucionář z roku 1848. Zjišťuje, jak se společnost vzdálila od jeho ideálů. Při dalším útěku volí sebevraždu před žalářem. Srážku utopického socialismu s dravým kapitalismem načrtává román *Kandidáti existence* (Arbes, 1887). (Pešková, 1965) v historii utopického socialismu v Čechách v 19. století připomíná – vedle Bolzana, Klácela, Sabiny, Smetany, Arbese – také teorie organizace práce v duchu družstevních idejí, inspirované dílem (Blanc, 1840) a představitele předvědeckého proletářského socialismu J. B. Pecku-Strahovského. Srov. (Dubský, 1963).

[1708] Srov. (Springer, 1849).

[1709] Srov. (Seidlerová, 1963), s rekapitulací pramenů, které Bolzano studoval (Cabet, Weitling, Stein aj.). Seidlerová tvrdí, že *„bychom těžko hledali ve zdejším prostředí člověka, který se otázkami socialismu a komunismu zabýval hlouběji a s menšími předsudky"* (tamtéž, s. 121). Míněna jsou hlavně 40. léta 19. století.

Němcová informace od Klácela o socialismu a komunismu přijímala s povděkem a se zájmem. Obrazu opravdové socialistky a skutečně proletářské autorky však zůstává vzdálena – dílem i životem.[1710] I když byl tento obraz propagandou po roce 1948 prezentován. Právě Němcová náležela k často oslavovaným ženským postavám z historie. Mnohé informace o jejím životě, včetně milostných avantýr, sdělovány nebyly a upozaďováno mnohdy bylo i její manželství. Se zdůrazňováním nelehkého životního údělu Němcové, přičemž ona samotná vykreslována coby ideální žena,[1711] náležící chudobou k proletariátu.[1712] Důraz byl kladen na to, že Němcová po celý život zůstávala bojující vlastenkou. Texty věnované Němcové se často silně vymezovaly vůči šlechtě.[1713] U Němcové jsou ovšem přitom patrné elitářské, resp. aristokratické sklony, které mohou souviset s nejasným původem.[1714] A taktéž i s výchovou.

(Putna, 2018) hovoří o dvojím mýtu vytvořeném kolem osoby Němcové – na straně jedné obraz ženské, mariánské svatosti, na druhé *„antimýtus“* morálně nekonvenční spisovatelky s bouřlivým milostným životem a touhou patřit k vyššímu světu.[1715] Němcová oblíbeným stylizováním do role tzv. diskriminované oběti a nekonvenčním způsobem života, včetně vize, že manželství ženu pouze svírá a děti ji dusí,[1716] připomíná (post)moderní feministky.[1717] Přičemž může být sama řazena k počátkům českého feminismu, přesněji však emancipismu.

Němcová (jako M. D. Rettigová, V. Lužická, K. Světlá aj.) usilovala o náležité vzdělání žen. Ve středověku se mezi šlechtičnami nacházela řada individualit, který byly společností oceňovány. *„Zato v novodobém měšťanstvu se žena cítí odstrčena přesto, že vydatnou měrou přispívá k rostoucímu blahobytu své třídy. Proto ta myšlenka ženské oběti pro blaho bližních,*

[1710] Srov. (Ransdorf, 2012) aj.

[1711] *„Její dílo je pravdomluvně čiré, až naivně prostosrdečné a prostodušné, tak i její podoba, oko do srdce okno, po každé na obrázku zachycuje bez přetvářek postup životního, charakterového, myslitelského vývoje této jedinečné, ojediněle vyrostlé, osaměle stojící ženské postavy našeho duchovního, literárního, sociálně opravného probuzení“* (Novotný, 1950, s. 9).

[1712] *„… už není dvorská dáma, už není nastrojená, uměle nachystaná krasavice z podruží buržoasní smetánky, z okraje majetné společenské vrstvy městské společenské třídy, už je jen proletářka“* (Novotný, 1950, s. 9).

[1713] Pokroková a nadaná spisovatelka, současně ovšem i těžce zkoušená žena *„doprošující se o milodary a dary z lásky a literární ústupky vypočtené na výpomoc z nouze“* (Novotný, 1950, s. 9).

[1714] Spekulací se objevuje řada, včetně bulvárních hypotéz náležících k folklóru, obdobně jako pátrání ohledně nejasného původu jiné národní ikony T. G. Masaryka. Němcová se měla narodit 4. 2. 1820 ve Vídni jako Barbora Panklová, resp. Novotná (přičemž v matrice má figurovat příjmení matky T. Novotné v podobě Nowotny). Panklovi však začali být pozdější literaturou jako její rodiče zpochybňováni, s úvahami o možném šlechtickém původu. Zpochybňováno bývá i datum jejího narození. Srov. (Adam, 2007), (Sobková, 1991) aj.

[1715] I v této souvislosti lze dodat, že titul *Babička* (Němcová, 1855) samotná autorka věnovala české šlechtičně E. Kounicové (rozené Voračické z Paběnic) – propagátorce obrození, spolkové činovnici, mecenášce umění a podporovatelce českého emancipačního hnutí.

[1716] Stále jsou tradována klišé, jak byla spisovatelka utlačována a nepochopena omezeným manželem. Jiné interpretace však poukazují na to, že rodinnou potížistkou byla hlavně ona sama. Literární ambice a prokazatelné mimomanželské sexuální tužby i aktivity dávaly soužití dramatický rozměr. K milostným avantýrám Němcové a V. B. Nebeského, H. Jurenky, J. E. Helceleta a V. D. Lambla srov. (Bittnerová, 2015), (Tušl, 2016). Z Klácelových poučných *Listů* (Klácel, 1849a) Němcová znala vize francouzských filozofů nabádajících k uvolnění manželských svazků v zájmu svobodné seberealizace osobnosti. Přitom však i vzdor naléhání přátel (Hanuše, Helceleta a snad i Klácela) rozvod manželství odmítala. Upozorňovala, že její manžel je rakouskými úřady pronásledován a oceňovala, že ji pojal za choť bez věna. Srov. (Němcová, 1971), (Záhoř, 1917, 1918).

[1717] Srov. (Kovářová, 2021). In (Fučíková et al., 2020) je v obdobně *„trpitelském“* duchu uváděno: *„Manželství s Josefem byla sice rozumná volba, ale když se rozum a srdce neshodnou, nedá se nic dělat. Manželé si nerozuměli, a i když se jim brzy po svatbě narodily čtyři krásné děti, tak kromě vlasteneckého cítění a lásky k české kultuře neměli pranic společného. Navíc byl Josef kvůli své práci často překládán z místa na místo, takže Němcovi nezůstali nikde natolik dlouho, aby si Barunka našla skutečný domov …“* (tamtéž, s. 52).

již muž podle názoru žen není schopen“ (Horská, 1999, s. 115). Ve 40. a 50. letech 19. století si česká vlastenecká společnost uvědomuje možnosti, které skýtá touha měšťanských dcer a manželek po oběti. *„Jediná Božena Němcová domýšlí dále. Společnost nepotřebuje ani tolik ženinu nezištnou oběť, jako ženinu nenahraditelnou schopnost inspirovat muže k „vyšším věcem““* (dtto). Horská píše, že *„v této myšlence je třeba spatřovat jeden z pozoruhodných momentů nejen českého, nýbrž i evropského feministického myšlení“* (tamtéž).[1718]

V souvislosti s počátky ženského hnutí u nás píší (Bahenská et al., 2011) o dvou podobách ženy. První je M. D. Rettigová, která má v podstatě odpovídat babičce Boženy Němcové, coby ztělesnění biedermeierovské idyly.[1719] Druhou podobu má ztělesňovat Němcová sama. Přičemž u Němcové se má naplno projevovat žena coby bytost sexuální a erotická.[1720]

V kontextu blízkosti B. Němcové a socialistických idejí bývá poukazováno na to, že po vesnicích poznávala život *„sprostého lidu“*, což oceňuje i F. M. Klácel.[1721] Podle (Šetek, 2008b) lze minimálně jisté prvky utopického socialismu v díle Němcové vystopovat. Na základě analýzy děl jako *V zámku a podzámčí* (Němcová, 1856b) anebo *Babička* (Němcová, 1855) konstatuje (Šetek, 2008b aj.), že v souladu s teoretickými koncepty institucionální ekonomie se jednalo o ekonomický a sociální proud utopického socialismu, neboť každá postava v dílech Němcové je zároveň projekcí ideálu. Přestože syžetová stavba povídek – kdy některé části příběhu potlačuje ve prospěch jiných – striktním rozdělením dobra a zla, chudoby a bohatství zdá se poněkud zjednodušující. Což se Němcová snaží vyvažovat formováním postav ztělesňujících ideál, tj. *„dobrého člověka“*.[1722] Na ideovou stránku tvorby Němcové mělo vliv také Klácelovo bratrstvo – *„Srdce její od přirození bylo plno obětivé lásky, soucitu, čistého lidství i důvěry v konečné vítězství dobra … Klácel pak smělým plánem své Jednoty, organisováním bratrstva a úvahami svými sociálními toto vnitřní přesvědčení její jaksi zdůvodnil vědecky a tím i zpevnil“* (Kabelík, 1912, s. 158 – přepis PS).[1723]

Ve společenském vývoji se však přitom Němcová příliš neorientovala. Nutno zdůraznit, že v českých a moravských zemích rozhodně nebyla v tomto sama. K čemuž přispívala relativní izolovanost monarchie, obecná neznalost i nedostupnost adekvátních pramenů. Ostatně omezená znalost se týkala také F. M. Klácela samotného – předlohou jeho listů o socialismu se mu stala přehledová studie L. Steina *Socialismus a komunismus dnešní Francie* (Stein,

[1718] Němcová se pro první představitelky ženského hnutí stává symbolem a idolem. Přitom však často byla předmětem kritik za to, že nežije životem spořádané měšťanské ženy, jak se slušelo a patřilo. Náležela totiž mezi první, kdo si vydělával vlastní prací a její osobní život byl značně nekonvenční – srov. (Sirůček, 2019a, b). Moderní feministické interpretace díla Němcové operují s povídkou *Divá Bára* (Němcová, 1856a), jejíž hrdinka je označována za nositelku myšlenek feminismu. Upozorňována ve feministickém kontextu bývá, že hlavními hrdinkami prací Němcové byly hlavně ženy, a to ženy na tehdejší dobu velmi moderní, samostatné, lišící se od svého okolí. Což má souviset s emancipačním úsilím samotné spisovatelky Němcové. Srov. (Linhartová, 1994).

[1719] K Rettigové a českých emancipistkám, v kontrastu s moderním (gender)feminismem, srov. (Sirůček, 2019a).

[1720] Vystupňovanou artikulací B. Němcové přitom má být literární podoba Viktorky – srov. (Němcová, 1855). Němcovou s Rettigovou přitom srovnává již (Fučík, 1940).

[1721] Např. v souvislosti se sbíráním pohádek a báchorek – srov. (Kabelík, 1907). Živě se *„zajímala o každé místo, kde se svým mužem a dětmi pobývala. Chodila na dlouhé procházky a na nich se na kus řeči zastavovala s kolemjdoucími, aby se dozvěděla něco zajímavého o minulosti kraje, nebo si vyslechla pověsti a pohádky, které si tam mezi sebou lidé vyprávěli. Skrývala se pak do světa podivuhodných příběhů, které jí přinášely mnohem více radosti než její nešťastné manželství, a po nocích se sepisovala“* (Fučíková et al., 2020, s. 52).

[1722] Z určitého pohledu jde i o aplikaci myšlenkového proudu v duchu J. J. Rousseaua, který vyzýval k návratu k přírodě a k lidské přirozenosti – srov. (Rousseau, 1949). Srov. též (Perný, 2020 aj.).

[1723] K vlivu Klácela a jeho bratrstva na tvorbu Němcové srov. též (Novotný, 1951).

1842). Kabelík *Listy* (Klácel, 1849a) hodnotí těmito slovy: *„Je to první česká kniha o tomto zajímavém thematě a zasluhuje již proto plným právem širší zmínky …; ale také jako pěkné svědectví sociálního smyslu Klácelova i B. Němcové. Arci klesá význam spisu tím, že není prací původní …“* (Kabelík, 1912, s. 152). Jedná se o práci kompilační. *„Proti Steinovi chtěl podati více: historický vývoj utváření socialistického řádu společenského od starověku až po rok 1848. Třebas tedy i Klácel hlavní zřetel měl k tak zv. socialismu utopickému a ideologickému ve Francii, musel přidati řadu statí nových, svých, zvláště kde se dotýkal poměrů českých, cizině neznámých“* (Kabelík, 1912, s. 152).[1724]

Text (Stein, 1842, resp. vydání 1848) Klácel sleduje především pokud jde o informativní historické výklady ohledně vzniku a rozvoje socialistických teorií. Originalita a původnost se týká úvah teoretických, *„jimiž Klácel doprovází historické výklady a v nichž nacházíme výraz jeho vlastních filozoficko-náboženských, a především sociálních názorů z těch let“* (Jeřábek, 1988, s. 53). *„Jsou to názory plně poznamenané hledačským úsilím, často i vnitřní rozporností. Vlivy filozofie Hegelovy působí na Klácela vedle vlivů nábožensko-reformních proudů evropských; silný dojem v něm zřejmě zanechaly názory abbé Lamennaise, zakladatele „křesťanského socialismu“ a patrně inspirátora Klácelovy myšlenky všeobecného sbratření lidstva na humanisticko-křesťanské základně.*[1725] *Snaha o nalezení východiska z neuspokojivého stavu přítomnosti je společným podnětem Klácelových úvah – tendence, které určují jejich povahu, jsou však namnoze protichůdné …“* (tamtéž, s. 53-54).[1726]

Listy přítelkyni o původu socialismu a komunismu (Klácel, 1849a) – ve 28 kapitolách (listech) – poskytují kritický rozbor teorií o ideálním uspořádání společnosti od křesťanského pojetí rovnosti přes utopii Mora k teoriím francouzských utopistických socialistů a počátkům křesťanského socialismu.[1727] Klácel informuje o myšlenkách Platóna,[1728] Mora,[1729] Saint-Simona a Fouriera,[1730] Bazarda, Enfantina, Babeufa,[1731] Cabeta,[1732] Lamennaise, Lerouxe, Proudhona, Blanca. Zmiňuje ruské občiny, organizaci života Židů v Palestině[1733] anebo zřízení jezuitské republiky v Paraguayi.[1734] Opomenut není J. Hus a *„novorozenci“,*[1735]

[1724] (Kabelík, 1912) k vlivu Steina na Klácela podotýká, že jestliže *„však náš český autor nepřidržoval se věrně svých předloh ani v básních překládaných, tím méně dovedl to v díle vědeckém“* (tamtéž, s. 152).

[1725] Srov. (Lamennais, 1834) (pozn. PS).

[1726] *„V duchu osvícenského liberalismu hájí Klácel přesvědčení, že jen hluboké racionální poznání soudobé sociální problematiky může vést k jejímu řešení; na druhé straně však nepřestává ulpívat na představě náboženské duchovní základny, na níž bude příští společnost zbudována. Vzdělání lidu je podle Klácela cestou k jeho svobodě; současně však Klácel přijímá fakt sociální nerovnosti takřka fatalisticky jako vůli „prozřetelnosti boží““* (Jeřábek, 1988, s. 54).

[1727] Klácel v duchu svého cíle čelit nebezpečí skrytému v socialismu a komunismu *„sleduje historicky zárodky a další vývoj idejí soc. a kom. u Platóna, v křesťanství, jež zrodilo kommunismus klášterní, v Utopii T. Moora až po různá učení, jež objevila se vlivem převratů po velké revoluci (St. Simonismus, Karbonarismus, Fourierismus, nauka Babeufova, Cabetova i Proudhonova) s odbočkami více méně širokými o učení Essenu, Českých bratří, Adamitův i Marokánův a zřízení obecním vých. Slovanů i státě jezuitském“* (Kabelík, 1908, s. 18).

[1728] Srov. listy IX., X. in (Klácel, 1849a).

[1729] Srov. listy VII., XI. in (Klácel, 1849a).

[1730] Srov. listy XVIII., XIX. a XX. in (Klácel, 1849a).

[1731] Srov. list XX. in (Klácel, 1849a).

[1732] Srov. listy XXI. a XXII. in (Klácel, 1849a).

[1733] Srov. list XXV. in (Klácel, 1849a).

[1734] Srov. listy XXVI., XXVII. in (Klácel, 1849a).

[1735] Srov. list XXIV. in (Klácel, 1849a), resp. list XI. (tamtéž). *„Když kniha o Utopii byla složena, v Evropě přípravy se činily ku velikým změnám; kvas dávno v myslích tajně činný počínal viditelně hýbati smýšlením.*

v souvislosti s kacířstvím pak hnutí bolzanismu.[1736] Nevšímá si však socialismu německého *„ani pozoruhodných společenských reformátorův anglických …“* (Kabelík, 1912, s. 153) a též opomíjí hnutí táboritů.[1737] Klácel taktéž opomíjí vydání *Komunistického manifestu – „Dosahu toho Klácel nechápal …“* (dtto). *„Ve spise svém autor dále nečiní přesného rozdílu mezi socialismem a kommunismem, ač se ho na některých místech dotýká …“* (tamtéž, s. 154).[1738]

J. Kabelík stručný myšlenkový postup díla (Klácel, 1849a) představuje takto: *„„„Cit osobnosti“ jest kořínkem všeho pohybování v mysli lidské i v přírodě. Jím jsa veden, člověk pokořil si přírodu, stal se jejím pánem. Ale vidíme, kterak mnozí lidé jsou nyní z tohoto panství vyloučeni, ač narozením mají na ně stejné právo jako ostatní, šťastnější. Stalo se to změněným uspořádáním společnosti lidské. Jedinec nikdy nestačil zdolati přírodu, odporující člověku, i jest mu tedy spojovati se s jinými ku práci, kterou si lidstvo opatřuje potřebné statky. Je nutno děliti tuto práci nejprve mezi členy rodiny, potom mezi čeleď. Rozrůstáním lidstva se vyvinulo z čeledi otroctvo a selští robotníci. Další dělbou práce se vyvinula řemesla, rozličnou pak schopností a přičinlivostí na jedné straně majetek, na druhé chudoba, závislá na boháčích, a za moderního rozvoje průmyslový proletariát. Tento, puzen jsa bídou a rozbřesklým rozumem, staví se proti dosavadnímu pořádku a chce též býti účasten statků pozemských. Z proletariátu vyklubává se kommunismus, zvláště ve Francii. Ale již v dřívějších dobách mnozí mužové ukazovali, jak by se mohla lépe uspořádati společnost lidská. Byl to již božský Plato a po něm prvotní křesťané; později se v křesťanstvu vyvinuly kláštery se svým kommunistickým zřízením. Tom. Moore vysnil si novou úpravu lidstva v proslulé své nyní příslovné Utopii. Změna myslí, kterou způsobilo nejprve husitství a protestanství s humanismem a pak obnovené bádání filosofické, přivodila velkou revoluci francouzskou; touto nastala rovnost občanská, ale nikoli skutečná, majetková. Zajímavo vzpomenouti, že také v Čechách jeví se stopy utopického socialismu u adamitů a marokánů.*[1739] *– Nové učení socialistické na lásce a víře založil Saint-Simon, ale rozdvojení jeho učedníků Bazarda a Enfantina přivodilo jeho zánik. Na rozumu založili naproti tomu bouřlivé své nauky kommunistické Babeuf a Cabet. – Podána další zpráva o marokánech na Pardubsku, jakož i o křesťanském kommunismu Bratří českých. – Potom Lamennais dospěl k socialismu náboženskému. Ostatně známe podobné zjevy již v daleké minulosti z biblického dějepisu u*

Tento kvas jmenoval se v církvi kacířstvím, i byť nebylo možná dokázati chybu buď úmyslní buď nevědomou proti křesťanství, přece bývala již jistá neobyčejnost odsouzena. Víte, milá paní, jak Hus vždy byl žádal, aby jej stihali na. nepravdě, jak na svaté písmo stavil učení své, ale byl odsouzen. Mohli bychom říci, že i nenávist národní vplítala se v soud, ale známo, že kancléř vysokých škol Pařížských protivil se Husovi, ač snad neměl hlavní účastenství v odsouzení k upálení. Nuž, stalo se; kacířství sice Husovi nikdo nedokázali, ale bylo cosi živého, cosi bouřlivého v husitismu, čemu hierarchie nemohla přisvědčili. Viděli jsme v naším věku něco podobného v bolzanismu, smím-li jméno zde uvésti. Takové hnutí, jenž samo není změna, vždy předchází skutečnému proměnění, ať si sluje obnovení aneb k původu navrácení“ (Klácel, 1849a, cit. dle Kabelík, 1908, s. 45-46).

[1736] Srov. list XI. in (Klácel, 1849a).

[1737] Husitismus přitom však zmiňuje např. list XI. in (Klácel, 1849a).

[1738] *„Klácel, jako ostatně vědci tehdejší napořád, nedovedl obou učení přesně rozlišiti a s kommunismem zejména směšoval také anarchismus na př. Proudhonův …“* (Kabelík, 1912, s. 154).

[1739] *„Jako marokáni byli označeni eschatologicky ladění toleranční sektáři, kteří spojovali své naděje s příchodem tzv. krále Marokána. Dlouho byly vedeny spory o původu tohoto jména …“* (Nešpor, 2002, s. 233). Náboženské hnutí marokánů se projevovalo např. v poslední čtvrtině 18. století ve východních Čechách. Marokáni byli řazeni k blouznivým sektám adamitů, resp. českých pikartů. Klácel *„Adamity, Pikardity, Marokány“* zmiňuje např. in seriál *Listy politické* XXII. (*Morawské Nowiny*, 22. 6. 1849, č. 141, s. 660. ISSN nemá), resp. in list XIV. (Klácel, 1849a, s. 65-68) anebo in list XXII. (Klácel, 1849a, s. 108) aj. (pozn. PS).

Essenských a u Židů. O ruském artělu a míru nemá zatím podrobnějších vědomostí, ale šíře vypisuje chvályhodné zřízení jesuitské republiky v Paraguayi, ač upozorňuje také na stinné jeho stránky. Trojice P. Leroux, P. J. Proudhon a L. Blanc jsou poslední hlasatelé učení socialistického, jehož přívrženci však poraženi byli krvavě Cavaignacem, a zvolení Ludvíka Napoleona presidentem francouzským znamená uklidnění Francie i úplné odvrácení se od těchto nauk. Vezmouce si příklad z dějin pečujme tudíž o osvěcování a šlechtění národa, aby všeliká pohroma minula nás beze škody" (Kabelík, 1912, s. 152-153 – přepis PS).

Klácel se nestaví a priori nepřátelsky k různým socialisticky laděným teoriím a pokusům, a to i komunistickým, ovšem současně neopomíjí *„nebezpečenství tyranství a materialismu, jež snadno by mohlo vzejíti z kommunistických tendencí hnutí 1848"* (Čáda, 1908).[1740] *„Jako klášterník měl pak vskutku odpor proti kommunistickým úvazkům klášterním, jež nepominuly ani za velkého osvobozovacího hnutí r. 1848. Ale ovšem i jako filosof se obával, že by socialistický i kommunistický řád dusily volné rozvinutí povah i nadání lidských, bez čehož pokládal za nemožný zdárný vývoj lidstva; zkrátka, nevěřil v možnost překonati protivu mezi socialismem a individualismem … Proto Klácel tak prudce útočí na despotismus a materialismus socialismu a tím více kommunismu …"* (Kabelík, 1912, s. 154-155).

V Klácelově ideově labilní a idealistické interpretaci sociální teorie[1741] absentuje revoluční pojetí socialismu, resp. komunismu. Materialismus se socialismem Klácel chápe na základě lásky a porozumění ve smyslu prostředku k uspořádání společnosti. Kritizuje nebezpečí *„mechanického komunismu"* a utopicky se dovolává vzájemné ohleduplnosti, humanity a spolupráce. *„Klácel jest pro komunism v duchu křesťanství …"* (Kabelík, 1912, s. 155).[1742] (Jeřábek, 1988) konstatuje, že dílo (Klácel, 1849a) se vyznačuje menší a ideovou průbojností a odvahou, *„než jakou shledáváme u některých nejprogresivnějších představitelů tehdejší české společnosti"* (tamtéž, s. 54), přičemž připomíná dalšího bolzanovce A. Smetanu.[1743]

[1740] Cit. dle https://blog.vlastenci.cz/vlastenectvi/vlastenectvi-a-kosmopolitismus/.

[1741] *„Idealistická podstata Klácelovy sociální teorie je zřejmá. Tím, že neviděl jádro konfliktu v objektivních vztazích, ale v subjektivní povaze jednotlivců, zahradil si přístup k řešení otázky; zbývalo mu pak už jen jediné východisko – totiž přesunout celou problematiku do oblasti etické a usilovat o vytvoření ideové syntézy a jednolité sociální organizace prostřednictvím ryze utopistické představy o možnosti „vesměrného" sbratření lidstva v jakémsi vyšším, de facto ryze amorfním společenství"* (Jeřábek, 1988, s. 54).

[1742] *„… jeho utopické řešení otázky sociální vyznívá v „obnovení živé stránky náboženství a vskřišení lásky k člověku a synu jeho", jeho „komunism" tehdá neznamenal ještě svázání se v nějakou církev, komunism ten nedotýká se soukromého vlastnictví, naopak „obec nemá míti ničeho pro sebe, ale osoby". Francouzský „komunismus a socialismus jest poražen …, na nás jest, z těchto dějů vzíti sobě příklad a povzbuzení, abychom upřímně a všestranně rozbírali všeliké smýšlenosti, abychom vyhnuli bojům hřmotným, rozhodujíce ve svědomí zbraní rozumnou vítězství té neb oné strany". „Pohnutým srdcem hledím na ubohý svět, jenž by mohl tak snadno býti rájem, kdyby lidská hloupost a marnost byla přemožena a vytisknuta z bran vedoucích do města božího". „Osoba nepomine, nerozplyne se ve spolku, nerozplízne se v té jisté rovnosti, nýbrž naopak dobude sobě samostatnosti a práva své zvláštnosti, osobnosti""* (Čáda, 1908, cit. dle https://blog.vlastenci.cz/vlastenectvi/vlastenectvi-a-kosmopolitismus/).

[1743] Se kterým Klácela spojuje základ hegelovského idealismu. *„U Smetany je to vztah o poznání osobitější a aktivnější, myšlenkově samostatnější: směřoval k syntéze hegelovského idealismu a herbartovského realismu, při čemž cestu k řešení sociální problematiky si Smetana upravoval studiem Feuerbacha. Ani Smetana ovšem nedospěl k socialismu; podstata jeho sociálního názoru byla stále ještě abstraktní, zbudovaná na principu lásky. Její podmínkou však nebyl křesťansky pasivní vztah k realitě, ale racionální poznání skutečnosti, vůle po její proměně, po jejím přetváření. Smetana dovedl vymanit svoje myšlení z pout náboženských kategorií, jichž se Klácel nikdy nedokázal zcela zbavit. Hlouběji a důsledněji než Klácel uvědomil si Smetana nemožnost kompromisů mezi myšlením náboženským a vědeckým, a toto poznání vedlo jej také zanedlouho – roku 1850 – k odchodu z řádu i církve. K Smetanovu vnitřnímu růstu a názorovému vývoji jistě nemálo přispívala i okolnost, že*

Námětem *Listů politických*, resp. titulu *Listy přítelkyni o původu socialismu a komunismu* (Klácel, 1849a) je kritické objasňování pojmů socialismus a komunismus i rozbor historických událostí[1744] a dobového dění politického aj. Klácel přitom zdůrazňuje sepětí člověka s přírodou[1745] a neopomíjí ani termíny organismus a vesměrnost. Píše o tom, že je na místě vymyslet pro organismus *„slowo české“* (Klácel, 1849a, list XVII., s. 76). Připomíná termínu ústroj, který ovšem navozuje dojem stroje. Navrhuje v této souvislosti označené souměří (soumír). *„Organický jest souměrný, a organismus celého světa jest wesmír, odtud powaha člowěka, čili schopnost jeho, býti živým údem národu jest souměrnost, a býti živým údem člowěčenstwa a tedy celého světa, jest wesměrnost. Tuto wesměrnost … powažuji za jádro práwa, náboženstwí, mrawnosti a wšeho slušného chowání …“* (dtto).[1746]

Před vlastním výkladem konceptů socialismu a komunismu Klácel poučuje Němcovou o termínech statek, výdělek a především ohledně kategorie vlastnictví s vazbou na svobodu.[1747] Taktéž vysvětluje ohledně vymezení národa[1748] anebo otázek spojených s proletariátem.[1749]

Klácel poukazuje na společenský charakter práce a na význam dělby práce. Od přírody člověk očekává naplnění svých potřeb. K čemuž se sdružuje s ostatními – *„Spojí se tedy jeden s druhým, aby snadněji wymáhali co si žádá každý. „Toto wymáhání jest práce. Spolčí se tedy k práci. Takto jedenkaždý pracuje pro wšecky, aby wšichni pracowali pro něj“. Touto společní prací dochází jednotliwec lépe, snadněji a obšírněji toho, co žádal, i stáwá se účastným rozkoší jinak nemožných … Schopnosti jsou rozlišné a síly jsou rozlišné, nuž každý wezmi na sebe to, „k čemu se jevíce hodí“. Wšichni do hromady wykonají wšechno“* (Klácel, 1849a, list IV., s. 15).

Výsledkem díla je: *„Zboží neb vůbec statek“* (Klácel, 1849a, list IV., s. 15). *„W té míře …, jak kdo účasten jest díla, má i účastenstwí statku, a to jmenujeme welmi dobře wýdělek, an toto slowo dobře značí spojitost díla a statku“* (tamtéž, s. 15-16). Přičemž termín statek je interpretován široce: *„Když mluwím o dílu a o statcích, myslím na wšecku činnost, ať jí pak jmenují hrubou, hmotnou, tělesní nebo duchowní, průmyslní, sprostou neb wznešenou …“* (tamtéž, s. 16). Rozlišné ekonomické aktivity Klácel přirovnává k údům člověka, plnícím rozdílné funkce, se závěrem *„… každá služba jest rowně potřebná, ale ne každá rowně*

---

mohl udržovat ve čtyřicátých letech těsnější spojení s celým naším veřejným děním než Klácel. Třídní pojetí společnosti a revoluce bylo ovšem Smetanovi vzdáleno podobně jako Klácelovi: avšak svým odvážně nekompromisním postojem a revoluční aktivitou v roce 1848, kdy se solidarizoval s naším radikálně demokratickým hnutím, Smetana objektivně přispíval k urychlení společenské diferenciace v národě i k tomu, aby se v stále širších národních vrstvách probouzelo vědomí tohoto vývoje. Tím vším nabývá dílo a působení Augustina Smetany nepochybně širšího, konkrétnějšího významu, než jakého dosáhl v současné době Klácel svou snahou o regeneraci společnosti na eticky křesťanské bázi“ (Jeřábek, 1988, s. 54-55). Srov. (Smetana, 1848 aj.).

[1744] Včetně např. francouzské revoluce – srov. listy XII., XIII., XIV. in (Klácel, 1849a).

[1745] *„Člowěk owšem náleží též k přírodě …“* (Klácel, 1849a, list III., s. 11).

[1746] K termínům organismus a vesměrnost srov. též list XVI. in (Klácel, 1849a).

[1747] Zmíněné kategorie objasňuje proto, neboť: *„Kdo o těchto nemá rozum ustálený, jest w nebezpečí, že někde wylíčení slibů komunistických omámí dobré srdce jeho“* (Klácel, 1849a, list IV., s. 18). Srov. též listy V., VI. (tamtéž).

[1748] Přičemž mezi znaky *„seskupení příbuzných“,* které se jmenuje národ Klácel uvádí stejný původ, stejné vychování, stejné položení země, která je živí, jeden jazyk a jiné podobnosti – srov. list IV. in (Klácel, 1849a).

[1749] K historii, proměnám a významu slova proletariát srov. listy VII., VIII. in (Klácel, 1849a). List XIII. – věnovaný událostem francouzské revoluce – Klácel končí slovy: *„Z polického stawu třetího nižšího wyklubal se proleta riat“* (tamtéž, s. 62).

důstojná“ (dtto). Hospodářské uspořádání[1750] Klácel vnímá jako pořádek *„samorostlý, jenž nebyl nikterak uweden mocností nějako zewnitřní, tedy ani nemůže od nich zrušen býti“* (dtto). Tento vnitřní pořádek má spočívat na hlubších kořenech, nežli pořádek politický, *„jenž může jsa takřka jen po wenku wšelijak proměněn býti“* (dtto). Politické uspořádání i náboženství by přitom hlubší společenské kořeny a souvislosti měly respektovat.

Klácel opakovaně zdůrazňuje společenský – kolektivní – charakter práce a díla. *„Wšecko jest obecní ... práce, dílo, statek, proto že obecní součinností se to stalo, ale obec v prawém smyslu není nad občany ...“* (Klácel, 1849a, list IV., s. 17). Vlastnictví pak Klácel vymezuje jako *„... podíl na statku obecním, tento podíl na osobní hodnosti tedy na právu založený, tento podíl z obecního swolení a zaručení, jest wlastnictwí to jest jmění, majetnost právní“* (dtto). Přitom kritizuje komunisty, že nemají *„rozum z wlastnictwí“* (tamtéž),[1751] neboť bez vlastnictví nemá – podle interpretace Klácela – existovat ani svoboda. *„W ... wlastnictwí wkládá každý rozum a wůli swou; jest tedy wlastnictwí jewiště ducha osobního, a bez wlastnicwí není žádné wyjewení možné. Kdo nic nemá, na čem by ukázal wůli swou, jest otrok nebo mašina“* (Klácel, 1849a, list IV., s. 17).[1752]

Svobodě přitom Klácel věnuje ve svých úvahách značnou pozornost. Svoboda nemá přijít sama, ale ani *„neroste na barikádách“* (Klácel, 1849a, s. 21)[1753] nýbrž *„Swoboda rodí se w mysli“* (tamtéž).[1754] Svoboda má znamenat respekt k druhému a zájem o něho. Má být odpovědností vůči celku. Ovšem nejdříve musí člověk sám sebe ctít jako osobnost.[1755] Zatím se však člověk má podobat spíše zvířeti.[1756] Poslání člověka pro Klácela není pouze nemít hlad. Kdyby tomu tak bylo, obec by se stala *„krmníčkem neb klecí podob člověčích“*.[1757]

Později Klácel – včetně svých nedobrých osobních zkušeností získaných v USA – upozorňuje, že svoboda politická je pouze jedním aspektem věci. *„... jsou přemnozí, kteří jen tuto svobodu na mysli mají, když o svobodě mluví; a tak myslí, že ten, kdo jest svobodný, může dělati co se mu zamane, žádný nemá mu co poroučet, od žádného nezávisí, žádný mu nesmí v ničem bránit, i když by se přihodilo, pěstí proklestiti průchod vůli své. Kdo na takové*

[1750] *„Pořádek práce, díla, statků (wýdělků) ...“* (Klácel, 1849a, list IV., s. 16).

[1751] Přičemž Klácel upozorňuje, že: *„Není ... ale rozum z wlastnictwí jak se zdá“* (Klácel, 1949a, list V., s. 18). Pokračuje: *„Čím wládnu, toť jest wlastnictví prawí mnozí, ale tomu patrně není tak z úplna“* (dtto). Klácel uvádí příklad, že – na rozdíl od Američanů – nemohou Evropané podle libosti prodávat *„černou čeleď“* (dtto). Tedy něco, co sice může být majetností, ovšem nepřísluší tomu označení vlastnictví. *„Totoť jest wlastnictví, když kdo má něco wším právem“* (tamtéž, s. 19). Právo následně Klácel vymezuje jako to, *„co mi powoluje zákon“* (dtto).

[1752] Klácel pokračuje: *„Každý měj tedy své osobní wlastnictwí, swou žiwnost. Wzájemnost žiwností jest to co jmenujeme společnost lidskou. Každý hleď swého, tím i pomáháš wšem“* (Klácel, 1849a, list IV., s. 17).

[1753] *„Swoboda není dítě rewoluce, ač by se tak zdálo“* (Klácel, 1849a, list V., s. 21). Klácel pokračuje: *„Rewoluce může být prolomení kúry, pod kterou tajně zrodila se swoboda, ale rewoluce není matka její. Proto také widíwáme, že rewoluce opět jen nowou plodí rewoluci“* (dtto).

[1754] *„Prawda jest matka prawá. Čteme i w Písmě swatém: Prawda wás oswobodí. Cit a poznání osobnosti jest swoboda“* (Klácel, 1849a, list V., s. 21).

[1755] Klácel vysvětluje příbuznost *„slow „osobnost a swoboda““* (Klácel, 1849, list VI., s. 22). *„Osobnost jest takowé mysli a wůle utwáření, dle něhož je člowěk při sobě, o sobě, tedy ne bez sebe“* (dtto).

[1756] Základem *„wyklubawání se člowěka ze zwířetiny“* (Klácel, 1849a, list V., s. 20) má být zásada: *„Jsili člowěk, powažuj každého člowěka za sobě rowného“* (dtto). Což má již 2 000 let učit křesťanství.

[1757] Při objasňování *„nezajímawosti pořádku jesuitského“* (Klácel, 1849a, list XXVII., s. 134) – v souvislosti s jezuitskými obcemi v Paraguayi – Klácel sice konstatuje absenci zjevného despotismu, ale zdůrazňuje přítomnost a větší nebezpečnost despotismu duchovního. Přitom uvádí: *„... nemíti hladu není úplný úkol a powolání člowěka. Takowým způsobem jesuitským by přišlo člowěčenstvo o wšechno dějstwo. Celý žiwot by byl jen opakování se stejných dnů, obec by byla jen krmníček neb klec podob člověčích“* (dtto).

svobodě přestává, nad divoké zvíře se ještě daleko nepovznesl, nepoznal co člověk jest, nepoznal sebe" (Dvořáková, 1976, s. 256). Vedle svobody politické má svébytně stát svoboda vnitřní, kterou Klácel nerozlučně spojoval s oproštěním se od předsudků, od strachu, od zatemňování mysli a od sebeklamu, a především pak s láskou. *„Politická svoboda americká jest naše dobytá možnost, aby duch hledal pravé svobody své"* (tamtéž, s. 270).[1758]

(Klácel, 1849a) poučuje Němcové, jak vznikla bída. *„Počali jsme s rodinou, widěli jsme jak z čeledi vzešlo otroctwí, z otroků pak wywinuli se dělníci swobodní, z této samostatnosti dělnické přičiněním náhody, nerowné pilnosti a schopnosti, nerownost wlastnictwí, vyklubalo se bohatstwí a panství jedné a chudoba a odwislost z druhé strany …"* (tamtéž, list VIII., s. 29). Klácel postupně dospívá k proletariátu a k myšlenkám komunismu. které kritizuje coby nepřátelské k myšlenkám svobody ve smyslu *„zjewení osobnosti"* (tamtéž, list V., s. 22).

Klácel kritizuje komunistickou ideu společného majetku, resp. vlastnictví.[1759] Domnívá se, že pouze člověk, který něco vlastní (především živnost), může dokázat, co v něm je, a prospět druhým lidem. Bez majetku nemá člověk být svobodný.[1760] Proletariát má být nebezpečný, neboť chce rušit soukromý majetek. Má se stávat lupičem.[1761] Řešením by podle Klácela bylo, kdyby každý vlastnil alespoň tolik, aby mohl důstojně existovat. Posléze v Americe však Klácel některé své názory, včetně nedotknutelnosti soukromého vlastnictví koriguje.[1762]

Klácel varuje Němcovou před pošetilostí idejí socialismu a komunismu – před záludnosti víry v komunismu pro *„lidimilné srdce"*, kdy komunismus je pro něj *„nafintěná obluda všeblaženosti a všebratrství"*.[1763] Pod pěkně malovanou rouškou má komunismus ukrývat nesvobodu.[1764] Komunismus má být podle Klácela stejný jako despotismus,[1765] neboť má požadovat svobodnou obec, ovšem nikoli svobodného jednotlivce – *„W komunismu jen by byla obec swobodná, jednotliwec nikoli"* (Klácel, 1849a, list VIII., s. 30). Komunismus má člověka utlačovat. Za horší nežli despotismus zjevný přitom považuje despotismus vnitřní.[1766]

[1758] (Vlha, 2013) dodává, že: *„Pro jeho současníky zůstával ze zjevných důvodů atraktivní spíše první rozměr svobody …"* (tamtéž, s. 142), který se často pojil s materiálním úspěchem v emigraci. Na který Klácel nedosáhl.

[1759] *„Energicky se opírá názorům o nutnosti zrušení osobního vlastnictví: považuje to za útok na svobodu osobnosti, kterou podle jeho přesvědčení chce komunismus podřizovat státu. Jestliže existuje sociální křivda, „není chyba na vlastnictví, ale na vlastnících""* (Jeřábek, 1988, s. 54).

[1760] *„Každé hospodářství jest wtělení do ducha hospodářowa; kdyby se zrušila wlastní hospodářství, ublížilo by si hrozně přirozenosti člowěčí po swobodě toužící, nuž ale swoboda není, kde nemá člověk nic wlastního, w němž by wyjewil swobodu swou"* (Klácel, 1849a, list XXIII., s. 117).

[1761] *„Když tedy proletariát žádá rownost, jaké to jest, nežli rownost práce, a následně rownost wýdělků, a tedy i rownost jmění. Proletar chce tedy rownost ve spolku, ale tato wůle jeho počátečně jest nejasná, on newí co chce, a proto stawí se takřka slepě na stranu těch, jenž chtějí rownost politickou … z tohoto kalného swědomí proletariatu, wyklubáwá se ten kalný komunismus"* (Klácel, 1849a, list VIII, s. 32, s odkazem na události 1848).

[1762] V Americe věnoval Klácel pozornost taktéž sociální problematice a rozvoji dělnického hnutí. Pokusil se taktéž o nové zpracování textu (Klácel, 1849a).

[1763] *„Milá paní napřed Wám powím, že jest pro lidmilé srdce mnoho w réto nowé wíře záludného, ale i především osvědčuji, že před jasným rozumem rozplizne se w nic tato nafintěná obluda všeblaženosti a wšebratstwí"* (Klácel, 1849a, list I., s. 3).

[1764] *„Nuž … z Francouzska nowý přichází zakuklenec, není to již swoboda, rownost, ale jmenuje se komunismus"* (Klácel, 1849a, list I., s. 6).

[1765] *„…. komunismus, jenž podiwným způsobem shoduje se s despotismem …"* (Klácel, 1849a, list VIII., s. 30). Despocie přitom má být potřebným stupněm vývoje, má probudit v lidech pocit sounáležitosti a jednoty – srov. (Novotný, 1951).

[1766] V kontextu představení jezuitských obcí v Paraguayi Klácel píše: *„… takowý despotismus duchovní jest o mnoho horší, poněwadž chytřejší a záludnější …"* (Klácel, 1849a, list XXVII., s. 132). Klácel pokračuje: *„Skwělý důkaz chytré politiky jest arci z náboženstwí učinit policii. Náboženství má větší sílu nežli hůl neb bodák"* (dtto).

Klácel uvažuje o moci a o právu vládnout druhým. Despotové se mají vyskytovat na všech úrovních. Psané zákony Klácel interpretuje jako záznam práv despotů. Zamýšlí se nad lidským davem a konstatuje, že lidi nemá spojovat nic nežli strach z mocných. Za tupý dav označuje proletariát, neboť u stroje se má sám měnit v mašinu[1767] a stávat se pouhým nástrojem vůdců.[1768] Proletariát Klácel chápe coby produkt kapitálu a nových strojů.[1769]

V rámci úvah o rovnosti Klácel za zákon označuje vzájemnost.[1770] *„Základem příští společnosti nechť je nikoli rovnost, ale všeobecné bratrství; pak teprve „člověčenstvo bude vskutku jedna viditelná rodina, jakož vpravdě a dle původu jest a byla vždy““* (Jeřábek, 1988, s. 54). Klácel formuluje své výhrady a nedůvěru ohledně rovnosti. Na otázku, čím se slovo rovnost může stát nebezpečným, odpovídá: *„Neurčitostí swou“* (Klácel, 1849a, list XV., s. 73). Rovnost má vždy vést k nerovnosti[1771] a bezbřehá svoboda k otroctví. Socialismus má být přijatelný, komunismus nikoli.[1772] Klácel píše: *„Socialismus jest takřka děwče, jenž si hrá na hospodyni; komunismus ale jest chlapec, jenž si hrá na buřiče a kaziswěta …“* (Klácel, 1849a, list XX., s. 94). Pokračuje*: „S demokratem shoduje se komunista w nenávisti nerownosti, ale demokrat nenávidí swéwolnost politickou, a swoboda občanská jest jeho cíl; komunista nenáwidí pořádek občanský aneb jej aspoň podřizuje potřebám swým“* (tamtéž).

Úvahy Klácel dokládá, mimo jiné, rozborem francouzské historie a pojednání francouzských utopistů.[1773] Klácel rozebírá taktéž platónskou filozofii.[1774] Zastavuje se např. u Platónovy myšlenky, co se stane, pokud lidé ztrácejí stud, pokud se otec bojí syna, pokud se učitel bojí žáka, pokud se staří bojí mladých a podbízejí se jim žerty a lichocením. Pokud zvířata získávají práva jako lidé. Z uvedeného může povstat pouze tyranie, samovláda.[1775]

Klácel se ohledně komunismu poučované Němcové řečnicky táže: *„Jak máme potkati se s ním? Máme mu cestu zatarasiti? Máme jej ukrýwati oku lidskému, aby snad nezamilowal jej? Ach toť jsou prostředky marné …“* (Klácel, 1849a, list I., s. 6). Pravou zbraní proti komunismu má – podle Klácela – být poznání.[1776] *„Již jsem se byl jednou zmínil, že ten*

[1767] *„Dělníci … nejsou towaryši mašiny, nýbrž jen obsluhowatelé, jen přiwěšky mašiny“* (Klácel, 1849a, list VIII., s. 31).

[1768] *„Proletariát jest zbraň mocná w politickém zbouření najatá od wůdců“* (Klácel, 1849a, list VIII, s. 31).

[1769] *„Proletariát jest dítě procitlé osobnosti, wítězného kapitálu a zawedených mašin“* (Klácel, 1849a, list VIII., s. 31).

[1770] *„… rownost a svoboda jsou teprw začátek, teprw možností prawého dějstva. Wzájemnost, organismus, jednota, láska swobodných, toť budiž heslem wěku našeho“* (Klácel, 1849a, list XV., s. 75).

[1771] Seidlerová konstatuje, že ohledně rovnosti lidí přesahuje B. Bolzano své současníky, včetně V. Zahradníka i právě Klácela. Bolzano hlásá, že přirozená rovnost se týká i věcí majetkových – *„lidé mají stejné přirozené právo na pozemský blahobyt a to právo nesmí být nikomu upíráno. Lidské zřízení ve věcech majetkových se této zásadě musí podřídit“* (Seidlerová, 1963, s. 52 s odkazem na *Kázání o almužnách* z 23. 9. 1810).

[1772] Klácel Němcové kriticky osvětluje: *„Saint-Simonismus a Fourierismus, co soustawy socialismu …“* (Klácel, 1849a, list XXIII., s. 108) a *„Babouvismus a Cabetismus, co soustawy komunismu“* (dtto).

[1773] Ideje Saint-Simona představuje list XVIII. či XX. in (Klácel, 1849a), Fouriera list XIX. aj. (tamtéž). Cabet figuruje in list XXI. a XXII. (tamtéž), Babeuf in list XX. aj. (tamtéž). Proudhona a Blanca zmiňují listy XXVII. a XXVIII. (tamtéž).

[1774] Srov. listy IX., X. in (Klácel, 1849a). Klácel o Platónovi uvádí: *„… Platón znal lid a swět, ano někdy tak píše, jako by předwídal rok 1848 a 1849“* (tamtéž, list IX., s. 37) a platónský komunismus nazývá *„pohanským neb filosofským“* (tamtéž, list X., s. 40).

[1775] *„Z takowé správy wyroste konečně tyranie čili samowládstwí“* (Klácel, 1849a, list IX., s. 37).

[1776] *„Požeňme … komunismus před soudní stolici swětlého rozumu, a on rozplizne a nebude swáděti mysli neostražité“* (Klácel, 1849, list I., s. 6).

komunismus jen pro swou nejasnost zmáhá se, na světle brzy wyblédá; z čehož widíme, že poznání jest prawá zbraň proti němu" (Klácel, 1849a, list X., s. 40).

K důležitým otázkám, kterým se Klácel věnuje, a na které poskytuje osobité názory náleží výchova. Zdůrazňuje nezbytnost kvalitní školní výchovy, kdy dobrá obec se má poznat podle výchovy nové generace. Kritizuje, že mnohé české děti jsou v deseti letech místo vzdělání posílány pracovat do fabriky. Další listy kriticky diskutují evropskou svobodu, kterou Klácel charakterizuje coby nedonošené dítě, které sotva vyroste. Za kletbu Evropy označuje rozum, který měl zrodil kritiku a ta zase nespokojenost a násilí. Příčinu dobových politických bouří Klácel vztahuje ke strachu vládců, kteří měli zjistit, že lidé začali důvěřovat rozumu. Proto měla nastat reakce v podobě cenzury a omezování školství, neboť pro vládce vzdělanost není žádoucí. Cestu k nápravě Klácel spojuje opět s rozumem, přičemž musí být sjednoceno lidské myšlení, což by měl být úkol vzdělání a škol. Vývoj lidstva se má odehrávat ve šroubovité linii, tudíž na jednom místě se mají scházet předchůdci i opozdilci. Klácel vysvětluje taktéž nezbytnost odporu – a to i v lásce, která má bez adekvátní reakce pominout.

Ohledně náboženství Klácel zdůrazňuje, že víra musí obsáhnout cit i rozum. Kde se náboženství stává řemeslem, tam se má měnit v obludnou věc. Srovnává i náboženství a politiku. Náboženský svár může probíhat uvnitř člověka, zatímco spor politický má končit skutkem. V revoluční Francii se během několika let měla zopakovala historie lidstva.[1777] Lid vystřízlivěl, ochabl a pochopil, že ke změně světa nestačí změnit společenské zřízení. Samotný Klácel cestu k nápravě spojuje s obnovením živé stránky náboženské víry – se vzkříšením lásky k člověku. S láskou, lidskou vzájemností a bratrstvím spojoval základy socialismu, o kterém byl přesvědčený, že k němu bude vývoj směřovat. Na socialismus přitom nahlížel idealisticky, v náboženském duchu a se stálým hledáním dobra pro všechny.

Klácel také porovnává komunismus a křesťanství.[1778] Komunistické ideje přirovnává ke klášterním řádům a pravidlům. Která přitom však nikdo nedodržuje a jsou pouze uložena v knihovnách.[1779] Právě tak má být komunismus v praxi nemožný.[1780] Se zopakováním závěru, že komunismus člověka utlačuje a nevede ke svobodě. Němcové Klácel rekapituluje: *„… Nahlížíte již i sebou, že každý komunismus za rouškou pěkně malowanou ukrývá neswobodu, a tedy člověka wzdaluje od cíle swého, odluzuje kouskem připowídaného chleba od žiwota a pokladů duchowních"* (Klácel, 1849a, list XXVII., s. 135).

Novou dobu mají podle Klácela tvořit nové myšlenky, přičemž cílem dějin má být, aby se svoboda stala náboženstvím a náboženství svobodou.[1781] Komunismus neměl existoval jenom

[1777] Francouze považuje Klácel za příkladné buřiče a bořitele, kteří však neumějí stavět. Němci zase mají pořád rýsovat plány, přitom ale nikdy nic nedostaví. Maďaři mají znát svobodu, které ovšem nerozumí. Vlaši mají požadovat svobodu absolutní, takže se perou mezi sebou. Slované jsou německou provincií. Co bude s Ruskem, má ukázat čas. Srov. list XV. a XXVIII. in (Klácel, 1849a). Srov. též. (Novotný, 1951).

[1778] Srov. např. list XXIV. in (Klácel, 1849a), kde se mihne i reformátor Lamennais (psaný jako Lammenais).

[1779] *„Takowý komunismus jako má býti w klášterech, newymysleli Francouzové. Owšem, chwála zdrawému rozumu, w žádném kláštеře není nežli na papíře v bibliotéce"* (Klácel, 1849a, list X., s. 39).

[1780] *„Kdo by popsal weskrz život klášterní, jak jej mnohé stanowy wyslowují, podal by nám úplný obraz komunismu, i poznal by každý snadno, že w úplnosti, a přísné důslednosti jest nemožný, a tedy i w jádře swém nepravdiwý"* (Klácel, 1849a, list X., s. 40).

[1781] *„Špatná to náhrada, a špatné nakládání s náboženstwím, učiniti z pravdy pouta. Náboženství státi se má swobodou, a swoboda náboženstwím, toť drahá přítelkyně jest cíl dějstva"* (Klácel, 1849a, list XXVII., s. 135).

u prvotních křesťanů, nýbrž také u starých Židů.[1782] Společná jim měla být chvála chudoby. Klácel nakonec dospívá k závěru, že u Francouzů komunismus začal,[1783] a u nich má také i skončit.[1784] Francouze přitom vnímá jako evropské společenské experimentátory.[1785]

U práce (Klácel 1849a) bývá poukazováno na její nepůvodnost a kompilační charakter. K jasnosti výkladu nepřispívají Klácelova oblíbená přirovnávání, květnatý, strojený a místy až patetický styl vyjadřování, hojné odbočky výkladu[1786] ani důvěrnější ráz daný poučováním, resp. vyučováním často různě oslovované přítelkyně Němcové. [1787] Nicméně nelze opomíjet některé kritické výhrady vůči idejím socialismu a komunismu, které samotný Klácel odůvodňuje filozoficky a nábožensky, a které mohou být překvapivě aktuální i pro dnešek.

Listy přítele přítelkyni o původu socialismu a komunismu (Klácel, 1849a) zakončují slova: *„Drahá sestro! pohnutým srdcem hledím na ubohý swět, jenž by mohl tak snadno býti rájem, kdyby lidská hloupost a marnost byla přemožena a wytisknuta z bran wedoucích do města božího. Proti těmto drakům mnohohlawým jest nám bojowati. Bojujmež!“* (tamtéž, list XXVIII., s. 144).

Pasáže věnované Klácelovi a Němcové uzavřeme hodnocením Z. Nejedlého v předmluvě in (Sabina, 1861, s využitím vydání 1928), kde se zamýšlí nad dějinami dělnického hnutí a socialismu v Čechách. *„... u nás to, co jinde se zrodilo a rozvíjelo již v prvních desetiletích 19. století, se objevuje daleko později, takřka o celé půlstoletí později“* (tamtéž, s. 7). Zejména kvůli nacionálnímu zápasu o samotnou podstatu a podmínky národního bytí *„na jiné proudy nezbylo již vlastně sil“* (dtto). Nejedlý připomíná i poměrně malou třídní diferenciaci českého národa, která *„tehdy tak dovolovala sdružovati živé tužby sociální s myšlenkou nacionální, že tato pohlcovala zároveň vše ostatní“* (dtto). Pozornost probouzejícímu se socialismu tudíž věnovalo pouze několik málo výjimek. *„Dlouho nejznámější z nich byl Matouš Klácel, autor „Listů přítelkyni o socialismu a komunismu“ z r. 1849, protože byl první, kdo o těchto věcech u nás vůbec psal. Ale Klácel je daleko více mystik*[1788] *než socialista, čirý Platonovec a ctitel*

[1782] Srov. list XXV. in (Klácel, 1849a).

[1783] Francouzi nechtěli *„republiku pouhou, nýbrž republiku červenou, komunistickou“* (Klácel, 1849a, list VIII., s. 32). Potom ovšem nevěděli, co s ní. Svobodomyslný Klácel s nedůvěrou nahlíží řešení sociální problematiky cestou francouzské revoluce – *„Král a trůn padl, nastala republika, ale ne taková, již by v mysli všech občanů měla neviditelný trůn práva všudy přítomného, nýbrž panství lidu, jenž každého bohatého, každého způsobilého a slušně oděného měl za nepřítele svého“* (Dvořáková, 1976, s. 93).

[1784] V souvislosti s vývojem ve Francii v období 1848-49 Klácel píše: *„Komunismus a socialismus jest poražen, zda-li ale úplně kartáče zhubily to, co tak mysli millionůw rozwlnilo, zač bylo tolik krwi prolito, to Wám wzácná přítelkyně! nemohu říci“* (Klácel, 1849a, list XXVIII., s. 144).

[1785] *„... Francouz jest takřka experimentator evropský ...“* (Klácel, 1849a, list XXVIII., s. 138). *„Jest to národ i we ctnostnech i we bludech w Evropě nejwýtečnější. Historie Evropy neměla by jádra bez Francouzů ...“* (Klácel, 1849a, list XIV., s. 69).

[1786] Jimiž *„někdy pásmo vývodů je zcela přerušeno, takže bylo nezbytně rekapitulovati látku předtím probranou“* (Kabelík, 1912, s. 155). *„Není ani přesné disposice, pokud jí Klácel nenašel u Steina; stať o adamitech (list XIV. a XXIII.) není položena na vhodné místo, aniž náležitě připojena k sousedním; tak i jinde“* (dtto).

[1787] Na což ostatně reaguje i samotný Klácel, když zmiňuje výtky Němcová, *„... že tyto listy jsou trochu rozwláčné a že neumím psáti pro sedláka že není dost jasný sloh w nich“* (Klácel, 1849a, list IX., s. 32). Klácel odpovídá: *„Maje Wás na mysli píšu tak, aby mi rozuměly wšecky, jenž žádají Wám býti rowné“* (tamtéž, s. 33).

[1788] (Gruber, 1924) uvádí v souvislosti s vývojem sociálního myšlení v Československu – vedle Bolzana a jeho křesťansko-socialistické utopie (Bolzano, 1932) – též Klácela. Klácela nazývá *„klášterním mystikem brněnským“*, který *„v duchu staré Jednoty českobratrské navrhuje a později v Severní Americe zakládá filantropické řády, které mají připravovat všeobecné sbratření lidstva na podkladě rovnosti a bratrské vzájemnosti, všeobecné lásky a pravdy“* (Gruber, 1924, s. 435) (pozn. PS).

Českých bratří. V tom blíže k socialismu byla ta, již své listy psal – Božena Němcová, jež se stala socialistkou, z poznání reálných potřeb chudého lidu na Šumavě a již nade vše bylo ne blouzniti o lásce k lidu, ale k odčinění jeho bídy" (tamtéž, s. 7-8).[1789]

Nejedlý pokračuje: *„Ve vlastním dělnickém hnutí však nejvíce ze spisovatelů oné doby působil Karel Sabina"* (Sabina, 1861, s využitím vydání 1928, s. 8). *„Klíčem k ideologickému vývoji Sabinovu je romanticky naladěný traktát ve sborníku „Tábor. Jiskry časové" z roku 1849, v němž se upíná ještě k předmarxistickým utopiím, jež pateticky podkládá tradicí táborskou a světodějnou úlohou Slovanstva"* (Strnad, 1974, s. 696).[1790] Sabinovy sociální názory jsou spjaty s činností literárněkritickou.[1791] Sympatizoval se socialistickými idejemi a přispěl k jejich popularizaci. Uvědomoval si existenci rozporů mezi bohatými a chudými a varoval před nimi. Utopický komunismus typu Cabeta[1792] však považoval za neuskutečnitelný i za nežádoucí, neboť myšlenka rovnosti by mohla vést k potlačování vlastní iniciativy a svobody. Zlepšení sociální situace nižších tříd očekával od reforem vedených shora – státem. Sabinovo pojetí socialismu však není příliš ujasněné a formulace zůstávají mlhavé.[1793]

Jeho hlavním teoretickým spisem sociálním je utopie *Duchovný komunismus* (Sabina, 1861). *„Smyslem ... spisu ... je, že každý má mít právo na vzdělání, na hodnoty kulturní, na kapitál ducha. To nemá být výsadou bohatých, ani jen jinak vyvolených, nýbrž má to být právem každého. Proto název „Duchovný komunismus" je jakýmsi zkomunizováním zatím alespoň duchovních hodnot. Ovšem skutečnému komunismu nebo vůbec socialismu je v tom Sabina na hony vzdálen, neboť jeho komunismus nejde ke kořenu problému: k hospodářským příčinám toho, proč i kulturní hodnoty jsou výsadou majetných"* (Strnad, 1974, s. 698).[1794] V díle (Sabina, 1861) autor *„řešil současně několik stěžejních národně sociálních problémů bez uváženě podložené myšlenkové kostry: českou národní otázku, vztah pracující třídy ke kapitalismu, poměr hmotné a duševní práce, význam vzdělanosti pro úroveň národa, aby nakonec pod maskou duchového proletariátu setřel hranice mezi třídní stavovskou společností jako vrchol paradoxní kamufláže „Duchovného komunismu""* (Strnad, 1974, s. 704).[1795]

[1789] Srov. (Nejedlý, 1927) (pozn. PS).

[1790] *„V tom se podle J. Vozky shoduje s mesianismem hlásaným Augustinem Smetanou a Fr. L. Kampelíkem"* (Strnad, 1974, s. 696). Srov. (Sabina, 1950), (Vozka, 1947).

[1791] Přičemž Sabina *„byl jednou z nejsložitějších osobností v naší literatuře, ale i v politickém životě na prahu konstituce jako předchůdce programu revolučního osvobození"* (Strnad, 1974, s. 704).

[1792] Srov. (Cabet, 1840).

[1793] *„Sabina věřil ve shodě s předmarxistickými utopiemi socialistů v mravní pokrok a v sílu vědeckého poznání, ve vědecký průzkum společenských věd. Teprve potom bude prováděna sociální reforma. Shodně s L. Blancem očekával uskutečnění reforem od státu. Nesouhlasil s revolučními socialisty, že sociální převraty se dají provést náhle – násilím, nýbrž připojoval se k socialistickým reformátorům, kteří spatřovali nejschůdnější cestu v pozvolném zdokonalování soustavy sociální bezpečnosti"* (Strnad, 1974, s. 696).

[1794] *„V návaznosti na kritiku utopického socialismu a posouzení stavu soudobé české společnosti krátce po pádu bachovského neoabsolutismu hledal Sabina cestu k jejímu spravedlivějšímu uspořádání. Přes kritiku „materialistického komunismu", který podle něj zneužila reakce jako strašák, aby odvedla liberální složky od boje za demokratické svobody, dospěl ke „komunismu duchovnímu". Sabina nezastíral, a v té době už ani nemohl, realitu sociálních rozporů buržoazní společnosti, vědomě však od nich abstrahoval a přenesl vše do sféry nadstavbové. Cílem „duchovního komunismu" není proto zvrátit společenský řád, ale vyrovnat rozdíly ve vzdělání mezi majetnými a nemajetnými, ale i uvnitř těchto vrstev, neboť za hlavní příčinu sociálního ujařmení a brzdu pokroku označil rozpor mezi „vědomými" a „nevědomými" ..."* (Novotný, 1990, s. 15).

[1795] První kapitola spisu (Sabina, 1861) se pokouší *„ustanovit smysl existence českého národa"* (Strnad, 1974, s. 699). *„V druhé kapitole rozebírá Sabina existenci té většiny zaměstnaných lidí, prostých dělníků, kteří ulpěli na kusu země, ke které je okolnosti připoutaly"* (dtto). Tímto dospívá Sabina k objasnění podstaty svého pojetí

Zpět ke Klácelovi. Roku 1854 koncipuje reformní studii *O ústavech lidmilé obecnomyslnosti* (Klácel, 1854a). Také v této staví na idejích bratrství, přičemž lze vystopovat vlivy Bolzana,[1796] utopických socialistů Saint-Simona, Fouriera či průkopníka křesťanského socialismu Lamennaise.[1797] Klácel píše, že vůdčími faktory (*„pohániteli“*) ve společnosti jsou *„… láska a hlad – to jest rozkoš a potřeba“* (tamtéž, s. 17 – přepis PS). Připomíná lidumilná opatření a zákony na zmírnění bídy z historie. Vybízí k dobročinnosti, přičemž řešení sociálních problémů spojuje s vytvořením institucí řízených státem. Typu kolébek pro nemluvňata z dělnických rodin, školek a opatroven, ústavů ochranných a napravujících narušenou mládež, donucujících k práci či nemocnic. Navrhuje zřídit pojišťovací ústavy, spořitelny, knihovny, muzea, čítárny a doporučuje rozvíjet dobročinné spolky a aktivity.

V souvislosti s otázkou *„Čeho je lidstvu třeba?“* při boji proti *„bídě a podlosti duchovní a tělesné“* (Klácel, 1854a, s. 22 – přepis PS) je jmenováno 21 institucí. Jedná se o kolébky (jesličky), malé školky (opatrovny), školy, ústavy ochranné a napravovací, prozřetelné ústavy pro sloužící (kde by do problematiky domácího života byla zasvěcována i čeleď, včetně děveček, příslušné spolky by přitom měly sloužit k péči o sloužící před službou, ve službě i po službě), ústavy k práci donucující, vězení, ústavy pro opuštěná novorozeňata, nemocnice, ústavy ku prospěchu chudých, půjčovny a zástavny, spořitelny, loterie, ústavy společenské (společná pekárna), společné prádlo, společná kuchyň, společný byt, spolky střídmosti (zmírňující příčinu bídy v podobě nestřídmosti a opilství), ústavy pojišťovací (ústavy pro náhradu škody vzniklé ohněm, krupobitím a pádem dobytka), ústavy pro vzdělanost (besedy, obecné sněmovny, muzea, spolky, čítárny aj.) a obce. Se závěrečným zdůrazněním potřeby věčného míru. Klácel konstatuje: *„Nelze nám jináč ukončiti tento článek o ústavech obecnomyslnosti lidmilé, než požehnáním o věčném míru“* (tamtéž, s. 31 – přepis PS).

Návrhy na orientaci charitativní činnosti a sociální práce vycházejí z principů solidarity a subsidiarity.[1798] Klácel zamýšlel vytvořit či zlepšit institucionální základnu k odstranění bídy a neřestí, která by vyhovovala různým společenským vrstvám a provázela člověka jeho životem, napomáhala duchovní obrodě lidstva a materiálnímu vylepšení situace nejchudších.

Klácel se pokoušel o zohlednění vazeb mezi ekonomickými, sociálními a etickými zájmy. Sociální a etické otázky prolínají jeho dílem i politickým myšlením a promítají se do

---

duchovního komunismu, vlastně lidové osvěty. *„V třetí kapitole cituje Sabina řeckého spisovatele Strabona, který nazval člověka zvířetem země a vzduchu, mnoho světla potřebujícím. Při málo světla málo vidí. Zatemnělý duch nežije po lidsku …. Sabina důvěřuje v pokrok, a proto kritizuje zaostalé elementární vzdělávání veřejných škol. Považuje je za přežitek, za pouhý prostředek, nikoli za vrchol občanské vzdělanosti. Je pouhým prahem, jejž musí překročit každý, kdo se chce slout civilizovaným člověkem“* (tamtéž, s. 700). „*Ve čtvrté kapitole Sabina dovozuje, že princip všeobecného vzdělání odpovídá jeho myšlence věčného pokroku lidstva …“* (dtto). *„V páté kapitole charakterizuje Sabina kulturní úroveň národů …“* (tamtéž, s. 701). *„V poslední šesté kapitole konfrontuje Sabina vzájemný vztah soustavné státní péče o vyučování se snahami o národní výchovu jako celek včetně sebevýchovy jedinců. V obou případech požaduje, aby se respektoval zákon přiměřenosti výchovy, a to vzhledem k času, místu a schopnostem jak jedinců, tak národa*“ (dtto).

[1796] Srov. úvahy a návrhy in (Bolzano, 1847b aj.), představené subkapitolou 3.2.

[1797] Klácela-utopistu je možné nahlížet též jako pokračovatele Campanelly či Mora. (Šetek, 2008b) zmiňuje úsilí o smíření vědeckého poznání s křesťanskými dogmaty. Dále myšlenku, že filantropie je nedostatečná, čímž měl Klácel poukázat na ekonomickou determinovanost rovnosti a *„dobra“*. Na straně druhé ovšem také Klácelovy plány ohledně zakládání bratrstev, které byly fantazijní obdobně jako *Utopie* (More, 1516). Srov. (Perný, 2020).

[1798] V Klácelových návrzích lze – podle (Šetek, 2008b) s odkazem na (Rakušanová, Stašková, 2007) – spatřovat i základy rozvoje občanské společnosti.

pedagogické, osvětové i publicistické činnosti. Dokladem může být Klácelův zájem o palčivé dobové problémy. Za nejzávažnější Klácel považoval od nástupu průmyslové revoluce problémy dělnictva.[1799] V tomto období vítězí ekonomicky a sociálně silnější skupina, která se ve svůj prospěch snaží omezit nároky druhého partnera, tj. právě dělnictva.[1800]

(Šetek, 2008b) připomíná, že Klácel i Bolzano nepřehlíželi negativa rozvoje strojové velkovýroby, nicméně věřili, že budou odstraněny spravedlivějším společenským uspořádáním.[1801] Klácela a Bolzana přitom označuje za jisté předchůdce teorie a politiky sociálního státu v českých zemích. Směřovat k tomu měly jejich společné ideály, že lidstvo se neustále mravně zdokonaluje. Prostřednictvím výchovy má být možné šířit ideje sociálního státu, který by vznikal cestou postupných reforem a podle specifik dané země.

Přibližně marné Klácelovo reformátorské úsilí v Americe. V subkapitole 4.1. nastíněnou novinářskou činnost na různých místech USA Klácel považoval za prostředek pro vytvořené své vysněné ideální obce. Klácelovým heslem se stalo: *„Vědomá vesměrnost jest cíl veškeré lásky a vědy“*.[1802] Již ve 40., resp. 50. letech 19. století se Klácel začal odklánět od církevního křesťanství, prosazoval *„vesměrnost“* – organickou propojenost člověka, lidstva a vesmíru, k jejímuž poznání a naplňování měla sloužit především sociální věda. Klácel byl přesvědčen, že každý člověk je součástí nejenom lidstva, nýbrž i vesmíru a, že lidé tvoří organickou jednotu. Svoboda a sebeurčení jednotlivců nemají směřovat proti zájmům celku, nýbrž mají být v souladu s nimi. Ideovým základem takto chápaného lidstva může být jedině věda.

Klácel postupně překračuje křesťanskou věrouku a etiku a rozpracovává koncept *„vesměrnosti“*, se kterým operoval již dříve.[1803] Ovlivněn byl i Ch. Darwinem, jehož ideje aplikoval v duchu sociálního darwinismu.[1804] Od idealismu hegelovského typu přes chápání vývoje světa podle Darwina dospívá až k panteismu, kdy ztotožnil nejvyšší ideu s přírodou. S čímž souvisí rozvíjení ideje *„vesměrnosti“*, podle které vesmír a lidské vědomí tvoří dynamickou jednotu smiřující všechny protiklady.[1805] Což se Klácelovi stává základem pro vize ohledně harmonického uspořádání společenských vztahů. Volá po organické jednotě, přičemž člověk má být součástí vesmíru. Svoboda a sebeurčení jednotlivců má být v souladu se zájmy celku. Na těchto východiscích vypracoval utopický projekt *„cesty na Svojanov“*.

[1799] Obdobně jako později např. národohospodář A. Bráf – srov. (Doležalová, 2018), (Džbánková, 2007), (Šetek, 2008a).

[1800] Svědčí o tom Klácelovy citáty s básnickým nádechem – např. *„… proletár jest ptáček prolétavý mezi majetníky, nemaje svého vlastního hnízda … nemůže sobě dobýti tolik, aby pomohl sobě k samostatnosti, a to on cítí, to jej hněte …“* (Klácel, 1849a, list VIII., s. 30).

[1801] In (Klácel, 1849a) píše Klácel ohledně Saint-Simona: *„Toto snažení spořádati jinak na průmyslu společnost lidskou jmenují socialismus“* (tamtéž, list XVIII., s. 81)

[1802] S tímto heslem začal redigovat *Slovan amerikánský* a vydržel s ním do roku 1872 – srov. (Kabelík, 1907).

[1803] Srov. (Čáda, 1908).

[1804] In (Gabriel, Orel, 1972) je uveřejněn dříve nepublikovaný Klácelův polemický text z Ameriky nazvaný *Darwin*, kdy se má pravděpodobně jednat o poznámky k přednášce. (Gabriel, Orel, 1972) komentují: *„… vidíme, jak se … autor stále vracel k jednomu z klíčových problémů přírodní vědy i filosofie – k problému vývoje – a jak se mu právě Darwinova teorie zdála harmonizovat s jeho vlastní filosofickou koncepcí prolnutou mystickým panteismem. V uvažovaném textu se Klácel snažil vystihnout podstatu a význam Darwinova učení. Hodně místa přitom věnoval Darwinovu pojetí „přirozené selekce“ a „boje o život“. Jako autor úvah o vývoji společnosti promítal myšlenku přirozené selekce také do společenských poměrů. Jeho představy o postupném zušlechťování člověka a společnosti mají v sobě prvek utopické eugeniky. V další části textu spojuje Klácel ideu evoluce s výkladem systematiky živé přírody; svoje názory tu aplikuje i na oblast myšlení a jazyk“* (tamtéž, s. 88-89).

[1805] Srov. (Klácel, 1882).

Klácelův rozchod s křesťanstvím ovšem nikdy úplný nebyl i když se v Americe ke katolicismu stavěl stále kritičtěji. *„Jeho články z amerického období jsou takřka jediným řetězem proticírkevních obžalob“* (Jeřábek, 1988, s. 58). Vlastní náboženské přesvědčení přitom však nikdy neztratil.[1806] Dokladem je i utopická *„cesta na Svojanov“*, která nahradila projekt Klácelova vzorového bratrstva. Klácel využíval idealizovaných principů fungování raně křesťanských obcí v duchu sv. Augustina. Namísto náboženství ovšem staví na hlásání ideje *„vesměrnosti“* a popularizace vědeckého poznání, kdy jedině ono má vytvářet adekvátní ideový základ lidstva. *„V obci svobodomyslné, jak si ji Klácel představoval, místo chrámu vzdělávací činnost přejímá škola; přednáškové večery, divadlo, hudba a ovšem kniha. Ale sám ze stavu kněžského podržel zálibu v rozmanitých úkonech církevních a pozoruje dobře, že se jimi hoví také srdeční potřebě přemnohých svobodomyslných občanů; aby tedy dosahoval mocnějšího účinu na mysli jejich, upravuje si po příkladě církve katolické obřady při slavnosti dáváni jména, o sňatcích a zvláště o pohřbech, ba i českou mši. K takovým příležitostem „starý veršotepec“ pozměňuje texty známých písní …“* (Kabelík, 1908, s. 28).

K naplnění Klácelových snů mělo přispět vytvoření bratrstva Jednoty svobodomyslných, *„již Klácel 8. listopadu 1870 založil a jejímž byl prostředníkem, t. j. duševní hlavou … Snahou jeho bylo založiti obec Nemýlenců na pevnině americké …“* (Kabelík, 1907, s. 407). *„Ač počet údů byl velmi skrovný, ustanoveno vydávati jako orgán spolkový Hlas Jednoty Svobodomyslných, kterým by bylo snáze udržovali styk mezi jednotlivými obcemi a získávat nové přívržence“* (Kabelík, 1908, s. 26).[1807]

Komuna mělo navázat na program všeobecného sbratření lidstva, jak o ně Klácel dříve neúspěšně usiloval skrze Českomoravské bratrstvo a měla napomáhat i k udržování národního vědomí amerických Čechů. Členové se oslovovali bratře a sestro a říkali si nemýlenci.[1808] V duchu svých dotvořených *„filozofických názorů o povznesení člověka na vyšší úroveň prostřednictvím bratrské lásky a pravdy, hledané za pomoci vědy a svébytného úsudku oproštěného od pověr a tradičního náboženství“* (Vlha, 2013, s. 166) organizuje Klácel české přistěhovalce. *„Klácelovi šlo o vnitřní proměnu lidstva, úzce ji však propojoval s ideálem lepšího společenského řádu, do něhož vkládal socialisticko-komunistické myšlenky*“ (dtto).

Klácel vydával – výše zmiňované (v čele s *Hlasem Jednoty Svobodomyslných*) – živořící tiskoviny, ve kterých členy komunity vzdělával a vedl k *„vesměrnosti“* ve smyslu lásky k celému lidstvu a vědomí, že tvoří jednotu.[1809] Klácel radil, jak se mají sdružovat, řídit chod

[1806] Některé interpretace – vedle Klácelových idejí *„o organické celistvosti, světa a vesmíru, boha a přírody, víry a rozumu“* – připomínají, že ve smyslu církevního učení se Klácel stal *„ateistou, neboť důsledně odmítá představu osobního božství. Organizujícím principem světa … je Klácelovi síla rozumová, odhalující zákony vesmíru a zároveň podávající důkaz všudypřítomnosti vesmírného božství. V teorii Darwinově nachází Klácel oporu tohoto svého přesvědčení i doklad neudržitelnosti církevních dogmat“* (Jeřábek, 1988, s. 58).

[1807] *„První číslo vydáno dne l. dubna 1872 v Jova City za heslem „Osmělme se zmúdřeti!“ Klácel byl nejenom pořadatelem listu, nýbrž vyplňoval všecky jeho rubriky po všecka léta téměř zcela sám. Ježto odběratelstva bylo málo, list brzy byl vydáván velmi nepravidelné a zápasil stále s nesnázemi, ač Klácel sám obětavě naň nakládal, cokoli nad předplatné bylo třeba“* (Kabelík, 1908, s. 26).

[1808] Podle (Vlha, 2017) se ideálem pro Klácela *„stalo založení „Svojanova“, komunity obývané „osvojenci“, „nemýlenci“ a „vesměrníky“, jak svoje následovníky označoval“* (tamtéž, s. 166).

[1809] Klácel stále *„ještě tříbil v sobě učení o Vesměrnosti a spisoval Osvojencům, Nemýlencům, Infidelům pravidla životní a vyznání víry“* (Kabelík, 1907, s. 407).

obce anebo kterak provádět necírkevní pohřby. Nicméně bratrstvo bylo vnímáno jako náhrada za církevní organizace a Klácel byl nucen k ústupkům ohledně katolických zvyků.

Klácel absolvoval několik pokusů o vybudování nekonformní náboženské společnosti, založené na lásce lidí a jejich dobročinnosti. Na několika místech USA se krajané pokusili žít podle Klácelova návodu. Jedna skupinka vyrazila dokonce i do indiánské rezervace v Černých horách v Dakotě.[1810] Žádný z pokusů ovšem neměl dlouhého trvání. Klácelovo úsilí bylo provázeno dalším zklamáním, neboť i při největším rozkvětu nezískala bratrstva více jak 300 příznivců.[1811] Klácelovo naivní počínání se stalo výrazem i dokladem utopické víry ve společnost a rozum. Vysněnou obec pojmenoval Svojanov, a v této hodlal realizovat program sociální i vzdělávací. Snil sen o vybudování svépomocné sítě komunit *„Svojanovů“*.[1812] Šlo o projekt obcí vytvořených na základě společné práce, odměn podle zásluh a vzájemné podpory. Ve Svojanově nebylo zrušeno osobní vlastnictví, neplatilo však dědické právo.

Klácelovo organizování svobodomyslných obcí se neslo v duchu snah o nastolení rovnosti. (Kabelík, 1908) píše: *„Organisační jeho zásady se časem mění a nelze ještě udati přehledu jejich vývoje; zprvu příkře odmítá všeliký komunismus, ježto potlačuje osobní svobodu; potom jej už do jisté míry připouští: po smrti jednotlivcově má jeho majetek soukromý připadnout obci; volnou lásku naprosto zamítá a pod. Ale za všech okolností chce, aby se každý stal „živým údem člověčenstva“; má žíti vesměrně, uznávati bezohledně jen to, co jest pro všecky, všudy, vždycky … Poučeni o teto vesměrnosti jako stavu nejvyššího vývoje a dokonalosti, k němuž vede cesta dokonalým vzděláním člověčenstva, jest také obsahem posledního jeho díla, jež nadepsáno jest Vesměrnost“* (tamtéž, s. 28-29, s odkazem na Klácel, 1882).

Výzvy k *„cestě na Svojanov“* – do ideální obce, kde si budou všichni rovni a svobodni – vycházely z touhy, aby idea sociální spravedlnosti byla uskutečněna ihned alespoň v nevelkých obcích, které měly být předobrazem sociálně spravedlivé budoucnosti. K reálnému naplnění však nedošlo a ani dojít nemohlo – z důvodů objektivních i subjektivních. Naivní a utopické bylo především čekání na nového člověka. Klácel však místo spolubratrů nalézal individualisty. Klácelovy ideje zajímaly málokoho, přesněji málokdo se jimi hodlal řídit.

1. února 1879 sestavil Klácel závěť s myšlenkovým odkazem dalším generacím, kde shrnul základní teze svého učení – načrtl idealistické představy o uspořádání obce. (Kabelík, 1907) s využitím Klácelovy pozůstalosti uvádí *„padesatero poradění“*, které má *„má pomoci ukázati, že jest možno mravnější způsob života zavésti, než jest posavádní“* (tamtéž, s. 410).

[1810] K iniciátorům náležel J. F. Lenger, kterého vybudilo objevení zlata v Černých horách a snil o vybudování Svojanova společně s dalšími zlatokopy právě tam. *„Federální vláda však prozatím hodlala dodržet smlouvu s domorodými kmeny a přicházejícím zlatokopům se snažila v pronikání do rezervace bránit. Vojenské oddíly také zadržely Lengera a jeho společníky, kteří se museli vrátit s nepořízenou“* (Vlha, 2013, s. 167). *„O dva roky později přišel Lenger s návrhem založit Svojanov v Oregonu nebo ve státě Washington, ale stárnoucí a fyzicky sešlý Klácel už nevěřil, že by do něj někdy mohl osobně zavítat“* (tamtéž, s odkazem na Dvořáková, 1976).

[1811] *„Klácelovi stoupenci vytvářeli ve svých osadách „obce“, což byly de facto spolkové buňky zpravidla čítající několik rodin či ojedinělých členů. Z několika z nich mu přišly návrhy realizovat Svojanov prostřednictvím založení nové osady“* (Vlha, 2013, s. 166). Srov. (Papoušek, 1996).

[1812] (Putna, 2010) zmiňuje Klácela v souvislosti s americkým hnutím shakerů, přičemž mapuje sny o komunitě, *„která nese různé rysy komunity řeholní – ale přitom není řeholní“* (tamtéž, s. 158). Bývalý katolický řeholník a posléze antiklerikální novinář a utopista F. M. Klácel *„chtěl v Americe vybudovat síť svépomocných komunit – „svojanovů“. V jeho podrobném popisu správního řádu „svojanovů“ nelze nepostřehnout řeholní zázemí, s nímž se autor ideologicky rozešel ve zlém – ale o to více touží vytvořit „řeholi“ jinou, lepší“* (dtto).

„1. Uznávám, že všecko co jest, tváří se, roste, žije a myslí činí Jedno Tělo a že jednokaždé jest údem tohoto Těla. 2. Toto údství a náležité chování se úda k údu v té Velebné Jednotě již jmenujeme Vesmír sluje Vesměrnost. 3. Vesměrnost jest základ a jádro Pravdy a Dobra a Ukázalosti. Věda jest Jednota vesmírných poznalostí. Ctnost jest statečnost vesměrného jednání. Dobro jest úkaz obecnomyslnosti. Lada jest ukázalost vesměrná. 4. Každý jest povinen býti účinlivým údem obce. 5. Obec jest Velké Pobratimstvo a Posestrymstvo. Všichni dospělí muži jsou Pobratimi a ženy Posestrymy. 6. Všichni údové jsou neb byli manželé. 7. Smilník neřestný bývá vypovězen od poroty pěti bratrův a šesti sester. 8. Děti jsou společné v společném ústavě vychovávané. 9. (Slovo nečitelné) jest ústav rodiček, pak ustav chův – pak malé školky – atd … 10. Obec jest roztříděna takto: 1. Hospodáři – Dobytkáři – Rolníci – Lovci – Rybáři – Živitelé – Potravníci – Horníci. 2. Průmyslníci – řemeslníci. 3. Řečníci – Učitelové. 4. Pořadnici. 5. Sněmovníci – Zákonici. 6. Vykonávatelé Obecní vůle. 7. Obránci. 8. Vědci a umělci.

11. Pohlaví nečiní v právech žádný rozdíl, jen při službách hledí se na schopnost a slušnost. 12. O právech a povinnostech se nemluví nýbrž o schopnosti a ochotě. 13. Každý má dle své schopnosti vykázanou živnost – továrnu, dílnu, školu … – hospodu – prádelnu atd. 14. Manželé mají svůj byt – tři světnice – ale nevaří – neperou atd. doma. 15. Peníze nemáme ale směnky – poukázky pro vzájemnost. 16. Dědičné právo není žádné. 17. Ale osobní vlastnictví jest – můžeme každý na své vykázané živnosti vydělávati a užívati – ale musí všecko svěřené v dobrém pořádku udržovati. 18. Jak zemře držitel, nastoupí hned jeho tovaryš napřed mu přidaný. Každý mistr má svého tovaryše. 19. Manželství se ukázale uvádí a rozvádí. Obec o tom nemusí vědět. Nešváry nemohou býti žádné. Nesvorné povahy člověk se vypovídá … 20. Na každou osobu budiž čítáno 10 akrů – Pozemků – aby každý rolník měl 60 akrů pod svou péčí – též zahradník 20 akrů.

21. Geny za všecko ustanovuje Porota. 22. Daně též ustanovuje Porota. 23. Kostel není žádný, ale školy, knihovny – musea – divadla – sokoliště a p. 24. Neděle se světí veskrz – ale přednáškami – provozováním hudebním – tancemi – hrami slušnými – procházením přírodovědeckým – a p. 25. Jiné svátky nebuďtež, leč by Obec chtěla něco zvláště ctí ti. 26. Pochodům vojenským, šermování a střílení se učí každý – ale žádná válka ani souboj ani rvačka se netrpí. 27. Když jest 5000 údů v Obci – zakládá se jiná – neb dle uznání – dostatečnosti. 28. Střídmost jest ctnost obecná, ale netrpí se ta hanba zvláštního závazku temperenclárského. 29. Svobodomyslnost a Obecnomyslnost nesmí býti podrývána ani slušnost – Podrývač se vypoví – Jináč jest svoboda tisku – slova – oděvu – Pilnost, bedlivost, Svornost – Ladopočestnost – Pravdosmělost a Věrnost pobratimu a Posestrym jsou hlavní ctnosti. Lež – pokrytství – různivost jsou neřesti jenž se vypovídají. 30. Přísaha není žádná, při ničem.

31. Všichni si tykají a jsou ve všem rovni. 32. Nejmenují se po žádné škole – po žádné církvi ani socialisté ani kommunisté, ale osvojení Obecnomyslníci. 33. Každý rok na 25. prosince bude valné shromáždění a podá se zpráva o pokroku obce. 34. Každého 1. dne měsíce přijímají se noví údy obce. 35. Pro rozepře ustanovují se poroty. 36. Každou neděli a v obecné dni přednáší se od nějakého Vědce as půl hodiny o mravnosti a o slušnosti. 37. V obci dobrotivost rozumí … ale Svojanovci – (Svojanov jmenují takové Obce) jsou všudy a všem ochotní posloužiti a jest i v Obci hospoda pro hosti. 38. Skromnomyslný sebecit jest znak

Svojanť ... 39. Svojan rád poslouchá a poučuje se, ale žádnou hádku nevede – ale vědeckou rozmluvu. 40. Svojan rád poučuje, když vidí otevřený Rozum, ale mlčí, kde vidí zarytost.

41. Lichva jest na Svojanově nečestná ale i nemožná. Peníze mají jen pořadnici za prodaje výrobků – i prodávači, obchodníci prodávajíce přes hranice, mezi Svojanovci jsou jen směnky – výkazy a odkazy. 42. Kdyžby měl v času vojny někdo postaven býti – možná-li ať se zakoupí náhradník. 43. Všichni se učí hudbě – to pro to, aby vždy měli před sebou obraz – Vesměrnosti, jenž jest v Různu Shoda. 44. Každou sobotu jest hudební a divadelní provozování. 45. Děti mají svá divadla své hudby, své sokolování a cvičení v způsobilosti – hrubost, nemotornost, chrapounství jest největší nezpůsobnost. 46. Spropitné – odměna za laskavou službu považuje se za hanebné. 47. Ctižádost slušný mrav se chválí, ale závist a žárlivost od dětinství se považuje za špatnost a neřest. 48. Hrdoš rušící rovnost se vypovídá. 49. Těmto pravidlům se učí na zpaměti – jmenovitě dětem se často vykládají a děti na veřejných zkouškách za dobré jim rozumění zvláště pěkné ozdoby dostávají. 50. Toto padesatero poradění má pomoci ukázati, že jest možno mravnější způsob života zavésti, než jest posavádní" (Kabelík, 1907, s. 407-410 – přepis PS).[1813]

Klácelův utopický projekt předpokládá obce maximálně o 5 000 členech – *„osvojených Obecnomyslníků"*. Má jít o bratrské a sesterské společenství lidí žijících v rovnosti, svornosti, harmonii, jednotě a v souladu s vesměrností. O komuny svobodomyslných, ctnostných a dobrotivých lidí. Lidí střídmých, pilných, skromných, kteří nelžou, nežárlí, nesmilní ani nezávidí, jsou lační po poznání i rádi poučují a vedou vědecké rozmluvy. Společná má být výchova dětí, stravování, praní. Všichni dospělí musí žít v manželském svazku a je jim přidělen stejný byt. Vize operuje s rovností pohlaví ohledně práv, přičemž namísto práv a povinností Klácel píše o schopnostech a ochotě. V obci panuje svoboda tisku, slova i oděvu.

Nástin ideální obce svojanovské obsahuje též paragrafy ekonomické, včetně dělby práce – např. 10, 13, 15, 18, 19, 20, 23, 33, 41, 46 aj. Každý má od obce vykázanou živnost, podle svých schopností. Každý mistr má tovaryše, nastupujícího po smrti mistra na jeho místo. Neexistují peníze, mezi členy obce fungují pouze výkazy a odkazy. Jisté funkce peněz jsou naznačeny ohledně prodejů přes hranice obce. Zrušeno je dědictví, osobní vlastnictví zůstává zachováno. Každý má přidělený určitý rozsah půdy. Nespecifikovaná Porota ustanovuje daně a řeší také rozepře. Zakázána je lichva a spropitné. Každoroční Valné shromáždění podává zprávu o pokroku obce. Zajímavá je idea o možnosti zakoupení náhradníka v případě války.

Ve srovnání s utopií *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) je Klácelova vize mnohem méně propracovanější. Nejde o žádný konkrétní návod, nýbrž pouze o heslovitý náčrt ideální obce. Politické ani ekonomické fungování obce není upřesněno. Což do jisté míry koresponduje i s Klácelovou kritikou přílišného materialismu a důrazem na stránku duševní. Zopakujme, že např. (Kabelík, 1908) právě zmíněné interpretuje coby specifikum českého utopismu.

Ohledně návazností Klácela na Bolzana lze rekapitulovat, že oba po celý život přemýšleli o ideálním uspořádání společnosti a koncipovali reformní pojednání. Propagovali evoluční řešení sociálních problémů a byli odpůrci násilí. S Bolzanem Klácela spojuje spřízněnost duchovní, včetně myšlenky vyšší humanity nadřazené ideji národní anebo etnické svébytnosti.

[1813] S podpisem *„Ladimír Klácel, prostředník Jednoty Svobodomyslných"* (Kabelík, 1907, s. 410).

Podobná je původní orientace na pedagogickou dráhu. I to, že úspěšné učitelské působení bylo ukončeno nedobrovolně, proti jejich vůli, a po svém sesazení oba získali prostor na koncipování klíčových prací. Obdobný je celoživotní důraz na vzdělání. Ani Klácel nebyl bytostný revolucionář, i když ve srovnání s Bolzanem revolučnější v určitých aspektech je.[1814]

Rozdílů mezi vizemi Klácela a Bolzana je mnohem více. Zopakujme odlišná filozofická východiska, nikoli totožné vědecké zaměření a v neposlední řadě rozdílné osobnostní charakteristiky obou myslitelů. Přísně ctnostný, až puritánský vědec Bolzano na straně jedné a na druhé straně košatá osobnost celoživotního bouřliváka Klácela. Dále lze namátkou připomenout např. diametrálně odlišný vztah k divadlu.[1815] Klácel sice Bolzanem ovlivněn byl a lze jej k řadit k bolzanovcům, nicméně přímým pokračovatelem Bolzana ani on není.

(Seidlerová, 1963) píše: *„Na rozdíl od Bolzanova racionalismu vyzdvihuje cit proti zhoubnému rozumu, glorifikuje primitivní život,*[1816] *poeticky zpracovává hegelovskou dialektiku. Jeho náboženství, odmítající jakýkoli rozumový faktor, není katolictvím; pojem národa je značně mlhavý, ale velmi vyzdvihován, a kosmopolitismus je mu těžko přijatelný. Kritika společenských vztahů je dosti ostrá,*[1817] *i když ji Klácelův vyhraněný romantismus často stírá a odvádí pozornost k jiným aspektům. Na rozdíl od Bolzana však Klácel už ve třicátých letech vyzývá do boje všemi prostředky,*[1818] *ve čtyřicátých letech pak již výslovně varuje před reformami. Zájem o utopický socialismus, který Klácel vcelku odmítá, je u něj vyvolán přímo denními politickými zájmy“* (tamtéž, s. 145).

Ohledně vztahu Bolzano Klácel (Seidlerová, 1963) shrnuje: *„Klácel z Bolzana nevychází a není jím ovlivněn. Stoje filosoficky na přímo protichůdné pozici, přibližuje se ve třicátých letech ze všech publikujících současníků Bolzanovi snad nejvíce v důslednosti teoretického kladení buržoazních požadavků. To však zde není důkazem ideového spřežení Bolzana s Klácelem, nýbrž objektivní nutnosti vznikání těchto požadavků“* (tamtéž, s. 145). Závěr, že

[1814] (Krejčí, 1948) hledá paralely Klácela a některých akcí revolučního kroužku ruské inteligence petraševců, kteří v období 1845-49 hlásali ideje utopického socialismu. Hlavním představitelem byl M. V. Butaševič-Petraševskij. Krejčí nepovažuje Klácela pouze za neškodného romantického snílka a současně ani revolučnost petraševců za až tak dynamickou, jak by nasvědčovala jejich likvidace. Analogie spojuje se slovníkem (Klácel, 1849b), s charakterem bratrství Českomoravského bratrstva i s dílem (Klácel, 1849a). *„Mezi činností Klácelovou a akcemi petraševců zjišťujeme tedy několik styčných bodů: především analogie nejobecnější, zájem o západoevropské theorie raného socialismu, za druhé myšlenky bratrstva s velmi podobnými prvky zvláště jeho ducha, konečně shoda nejnápadnější, slovník cizích slov s revolučním zaměřením“* (Krejčí, 1948, s. 235). Krejčí uvažuje, že shody nemusí být jen náhodné. S upozorněním na neprobádanou epizodu Klácelova života, kterou má být *„jeho krátký pobyt v Sasku r. 1844, kde připravoval vydání svých básní“* (tamtéž, s. 236). Vyslovuje domněnku o zprostředkující úloze J. P. Jordana, resp. kontaktu s N. A. Spěšněvem – *„… spolužák Petraševského a později jeden z hlavních účastníků jeho kroužku. Elegantní, inteligentní Rus, pravděpodobně prototyp Stavrogina z Běsů Dostojevského, zajímavý i svými romantickými příhodami milostnými, stal se centrem slovanské společnosti drážďanské a sblížil se zvláště s Poláky, z nichž mu byl opět nej blíže Edmund Chojecki, který zase byl ve velmi blízkých stycích s Čechy …“* (dtto). Spěšněv bývá označován za Mefista Dostojevského.

[1815] Klácel měl sehrát jistou roli i v divadelním dění obrozenecké Moravy. Ve 30. a 40. letech 19. století s přáteli (J. Ohéralem, C. Kampelíkem, M. Mikšíčkem, A. V. Štemberou) podporovali snahy o české divadlo v Brně. Příležitostně také spolupracoval na překladech a úpravách her, byl autorem veršů a písní. Poslání divadla nespojoval pouze se zábavnou funkcí, nýbrž zdůrazňoval jeho mravní a výchovné poslání. Srov. (Jeřábek, 1988). Bolzanův odpor k divadlu představuje subkapitola 3.1. – srov. kapitolu XVII. *O umění* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[1816] (Seidlerová, 1963) zde odkazuje na (Klácel, 1836b) (pozn. PS).

[1817] (Seidlerová, 1963) zde odkazuje na (Klácel, 1845b) (pozn. PS).

[1818] (Seidlerová, 1963) zde odkazuje na (Klácel, 1836b) (pozn. PS).

Klácel Bolzanem není ovlivněn je ovšem formulován až příliš ostře. Přes všechny odlišnosti bývá Klácel mezi bolzanovci uváděn, a to často na významném či čelném místě.

Bolzano byl vědec mezinárodního formátu, rozvážný teoretik a ušlechtilý vzor ctnosti i sebeovládání. Klácel – přes nadání, neotřelé postřehy a široký záběr aktivit, včetně vědeckých i praktických – zůstal po celý život naivní bytostí stále hledající, bojovnou a konfliktní, s komplikovanou a neklidnou povahou, blouznivým snílkem, neortodoxním až excentrickým výstředníkem se zálibou v ženách. *„Celé obrozenecké hnutí v Čechách a na Moravě snad nemá rozporuplnější postavu s tak širokým vědeckým a uměleckým záběrem“.*[1819]

Klácelovy *„sociální teorie, jeho filozofické názory byly vývojem překonány; jeho učení, jeho činnost i osobní příklad však daly tomuto vývoji podněty, které v historii českého předmarxistického myšlení mají trvalé místo. Neboť Klácel – kromě jiných vzpomenutých zásluh v oblasti českého kulturního dění – pomáhal u nás především vzbuzovat a ujasňovat vědomí, že sociální vztahy a podmínky duchovního života nemohou být trvale určovány mocí absolutistického státu a církve, nýbrž rozumovými a mravními hodnotami člověka, společnosti; k jejich obhajobě a uplatnění pak přispíval všemi svými silami a schopnostmi. V tom lze dnes jistě právem spatřovat hlavní význam jeho celoživotního díla a působení“* (Jeřábek, 1988, s. 59).

Pasáže věnované životu, hledání, proměnám a ztroskotání F. M. Klácela zakončeme jeho verši – *„ … citem hořel, kdekoliv se chystala náprava lidstva“* (Klácel, 1836b, s. 83).

[1819] Cit. dle slavných osobností Brna na https://www.brno.cz/obcan/vyznamne-osoby-a-vyroci/slavne-osobnosti/?pg=detail&idosobnosti=209.

kapitola 5. **Inspirace a deformace odkazu osamělého myslitele B. Bolzana**[1820]

„Pozor na nepřátele dobré věci lidstva!“[1821]

Bolzanovo politické a sociální přesvědčení se formovalo na konci 18. století a na počátku 19. století. Bolzanovy názory v průběhu jeho života zaznamenaly pouze minimální vývoj, přičemž měly dalece předběhnout svou dobu.[1822] Což se netýká pouze názorů sociálních, jak bylo konstatováno, a dokladováno, v kapitolách 1.-3. Stále pokračuje objevování Bolzana, které začalo v matematice, poté v logice, následně v sociální filozofii, taktéž v teologii aj.

Na Univerzitě Karlově je za mimořádné objevné práce studentům udělována Bolzanova cena. Je prestižním oceněním pražské Univerzity Karlovy, udělovaným studentům univerzity za mimořádně objevné práce s vynikajícím tvůrčím obsahem a zpravidla s interdisciplinárním tematickým přesahem zpracované v průběhu studia. Udělována je od roku 1993, vyhlašováni jsou vítězové v kategorii přírodovědné, biomedicínské a společenskovědní, včetně oborů teologických.[1823] Akademie věd ČR uděluje Čestnou oborou medaili Bernarda Bolzana za zásluhy v matematických vědách. V roce 1965 byla zřízena Československou akademií věd jako čestná oborová plaketa k ocenění vynikajících vědeckých prací v oboru matematiky. Od roku 1995 ji uděluje Akademie věd České republiky jako čestnou oborovou medaili, a to nejenom matematikům tuzemským (v letech 2002, 2009, 2015 cena nebyla udělena).

Od roku 1997 působí Nadační fond Bernarda Bolzana, zřízený Matematicko-fyzikální fakultou Univerzity Karlovy v Praze. S cílem podpory vědecké a pedagogické činnosti v oborech matematiky, fyziky a informatiky, včetně udělování Výročních cen za nejlepší vědecké práce v matematice, fyzice a informatice. Jméno Bolzana nese Bolzanova ulice na Praze 1,[1824] Základní škola Bernarda Bolzana v Táboře[1825] a využívá tohoto Institut Bernarda Bolzana s udávaným sídlem v Praze. V Těchobuzi se nalézá Galerie Bernarda Bolzana.

Interesantní zůstávají ideje o smyslu života či uspořádání účelně zřízeného státu (Bolzano, 1837b, 1851b, 1932 aj.). Bolzanův zásadní přínos může být spojován i s humánností, kterou šířil díly i činy, a celým životem. Za inspirativní nebývají považovány pouze zjištění a objevy

---

[1820] Kapitola – vzhledem k hlavnímu zaměření práce – se nezabývá inspiracemi bolzanistů, včetně F. M. Klácela. Odkázat lze však namátkou např. na Klácelovy kritické postřehy vůči socialismu a komunismu či přesvědčení, že k zásadní proměně nepostačí pouhá změna společenských poměrů, které připomíná zejména subkapitola 4.2.

[1821] *„... mnohem horší tvor než zhýralec a vrah je zrádce lidstva. Ten ví, že jsou to svatá a nezadatelná lidská práva, která pošlapává; ví to, pravím, a přesně to dělá ...“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 131). Myšlenky, resp. citace jsou inspirovány oddílem *Vybrané myšlenky z akademických řečí Bernarda Bolzana* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, zde s datováním exhorty 1809). Srov. (Bolzano, 1813, 1849-52, 1884).

[1822] Srov. např. (Seidlerová, 1963).

[1823] Ostudné je, že veřejně dostupná nejsou jména oceněných autorů a prací u všech ročníků Bolzanovy ceny. Na opakované dotazy ohledně oceněných v 90. letech 20. století, především pokud jde o práce zaměřené ekonomicky, pracovnice uvedená na stránkách https://cuni.cz/uk-381.html coby kontaktní osoba nereagovala.

[1824] Která hned po založení roku 1885 získává Bolzanovo jméno. Ulice Bolzanova se nalézá ještě v Brně, Jičíně, Plzni, Znojmě. Ve Vídni lze nalézt Bernhard Bolzano Gasse.

[1825] Resp. obecně prospěšná společnost, která v rámci doplňkové činnosti provozuje i Hostel Bernarda Bolzana.

(ostatně dnes již zčásti překonané), ke kterým dospěl, nýbrž i způsob, jak postupoval. S matematickou důslednosti se pokoušel každou myšlenku založit na přesném vymezeni pojmů a promyslet do všech důsledků. Nedůvěřoval žádnému předem připravenému myšlenkovému systému a schématu, přitom však ani své konstrukty a návrhy nevnucoval ostatním. Snažil se s představiteli dobových filozofických či teologických směrů polemizovat a nacházet s nimi společnou řeč. Bolzano toužil, aby také oni kriticky posoudili úvahy jeho, ovšem ale i své.

Vyzdvihnout lze mnohostranné zaměření renesančně rozkročeného vědce a originálního myslitele Bolzana, se stále aktuálními inspiracemi ohledně mezioborovosti.[1826] Bolzana lze označit za jednoho z posledních či dokonce za posledního polyhistora nejen českých zemí.

Otázka posledního polyhistora však zůstává trvale otevřená i proto, že není jasné, jak velkou část vědění musí tento obsáhnout. Polyhistor má být osobností všestranného vzdělání, která svým bádáním, činností spisovatelskou aj. zahrnuje mnoho různých oborů lidského vědění. Obsažení takřka veškeré dobového vědění bývá spojováno s Aristotelem anebo L. da Vincim. Ohledně posledního evropského polyhistora jsou skloňována jména Vinci, J. Caramuel, G. W. Leibniz, J. W. Goethe, J. S. Mill, A. F. H. Humboldt, ale i B. Bolzano.[1827]

Z českých (a moravských) osobností bývá označení polyhistor spojováno taktéž se jmény jako T. Hájek, K. Harant, J. A. Komenský, J. F. A. Buquoy, J. E. Purkyně či F. Křižík.[1828] Českými polyhistory – mnohdy polozapomenutými – bývají zváni též Klaret (Bartoloměj z Chlumce), P. Žídek, D. Basilius z Deutschenberka, J. M. Marků, B. Balbín.[1829] Také i mladší současník Bolzana K. S. Amerling bývá jmenován coby svérázný polyhistor.[1830] Z myslitelů zmíněných monografií je za polyhistora v obvyklém smyslu renesančního člověka považován G. W. Leibniz, ze starších Platón, bývá takto označován také J. J. Becher.

Široký Bolzanův vědecký záběr přitom rozhodně neznamenal povrchnost a plytkost jeho úvah a konceptů. Bolzano celoživotně usiloval o pronikání do samotných základů příslušného zkoumaného oboru.[1831] Jak dokumentuje např. monumentální logické pojednání *Vědosloví*

[1826] V tomto může Bolzano připomínat jinou – dodnes plně nepochopenou ani nedoceněnou (přitom přesahující tuzemské obzory) – postavu českého sociálně-ekonomického, filozofického aj. myšlení, a to R. Richtu. Se kterým Bolzana spojuje též humanismus a vizionářský rozměr. Richta však na ústřední místo staví člověka, pro Bolzana zůstává obecné blaho důležitější nežli samotný člověk. K odkazu a dílu Richty srov. (Sirůček, 2019e).
[1827] Srov. (Morscher, 2007), (Roski, 2017).
[1828] Srov. sérii *Vědci, vynálezci a podnikatelé v Českých zemích*, kde in 5. svazek (Kraus et al., 2018) je textem (Šolcová, 2018) stručně naznačen vědecký – především matematický, resp. logický – přínos Bolzanův. Bez zmínky o utopii (Bolzano, 1932), s připomenutím některých Bolzanových názorů hlásaných v exhortách.
[1829] V rudolfinské Praze žil, zemřel a je zde pochován učenec J. Š. E. Delmedigo, s rudolfinskou Prahou je spojen J. Dee – oba též zvaní polyhistory. Mezi polyhistory je někdy řazen i německý literát narozený a zemřelý v českých zemích W. E. Gautsch. Vedle skutečných intelektuálních polyhistorů (typu středověkých či antických autorit) bývají tímto označením – nejen svými současníky – často nadneseně, resp. v mediální zkratce titulováni odborníci pouze určitých věd a oblastí (knihovník J. F. Opiz, historik J. Jeník z Bratřic, historik M. A. Voigt, přírodovědec V. Láska, archeolog a lékař J. Wankel, lékař J. Koutecký, společenský vědec J. Krejčí, spisovatel J. Křesadlo). Někdy též chodící lexikony a polygloté (M. Ransdorf), sběratelé co největšího počtu akademických titulů (J. M. Kašparů), ale dokonce i různí všeumělové, vynálezci a recesisté typu fiktivního J. Cimrmana anebo skutečného J. Hrona-Metánovského. Přičemž mezi předobrazy Cimrmana (pravděpodobně skutečného držitele největšího počtu hlasů v celonárodní anketě *Největší Čech* v roce 2005, který ovšem byl z hlasování vyřazen) figurují i pábitelů jako J. Eskymo Welzl či V. Svoboda Plumlovský. Ohledně termínu polyhistor je však na místě dodat, že tito nejenže vědění obsáhli, ale především přispěli k jeho posunu. Obsáhlými vědomostmi či geniální pamětí přitom vládli mnozí, namátkou hermetik J. A. Smíchovský aj., u nichž označení polyhistor na místě není.
[1830] Zvaný utopickým vizionářem především v oblasti pedagogiky, včetně studií kvality populace apod.
[1831] Bolzano se zabýval *„hlubokými otázkami, která nás mohou ovlivnit i v současnosti“* (Šolcová, 2018, s. 48).

(Bolzano, 1837b) anebo Bolzanovy studie matematické, připomínané kapitolami 1. a 2.

Z pohledu politického ekonoma je nutné podtrhnout, že Bolzano postřehl klíčový význam vlastnictví pro fungování ekonomiky i celé společnosti. Dobu předstihl Bolzano i tím, že propagoval demokratizaci hospodářského života.[1832] Za zdůraznění stojí, že v utopii (Bolzano, 1932) zůstává ústředním regulátorem veškerého ekonomického i kulturního života státní administrativa. Na rozdíl od liberálů Bolzano koncipoval pronikavé zásahy státu také do hospodářských sfér života. Bolzanův účelný stát nese odpovědnost i za ekonomiku, přičemž se nespoléhá na automatické tržní mechanizmy.[1833] Tržní ekonomiku, včetně peněz, Bolzanova vize neruší, ovšem tržní principy jsou výrazně regulovány. Ekonomickým liberálem Bolzano tudíž rozhodně nebyl (na rozdíl např. od K. Havlíčka Borovského, jak zmiňuje kapitola 4.). Za pozornost stále stojí namátkou Bolzanovy ekonomické návrhy na odstranění zbytečného meziobchodu,[1834] propagované ideje družstevnictví anebo stírání rozdílů mezi soukromým a veřejným,[1835] precizované v kontextu kapitoly 3. Zopakovat a zdůraznit je možné Bolzanovo vizionářství sociálního státu, dokonce i na globální úrovni.[1836]

Bolzanův odkaz zůstává živý, ovšem stal se předmětem různých interpretací. Přičemž i tady lze zřetelně identifikovat konfrontaci mezi liberalismem a konzervatismem. Bolzanovská tradice připomíná tradici svatováclavskou, taktéž v historii různě využívanou i zneužívanou.

Bolzano přitom bývá nezřídka využíván k propagaci německého pohledu na dějiny.[1837] Připomeňme dvojí pojetí společných dějin Čechů a Němců. Jedná se o dva příběhy, a to příběhy značně odlišné. K čemuž náleží také i pohled na dobu baroka. Pro Němce jde o dobu kulturního rozkvětu, pro Čechy tatáž doba ovšem reprezentuje temno, ztrátu suverenity, triumf habsburské protireformace a zničení protestantské elity. Diametrálně odlišně bývá

[1832] Srov. (Švihlíková, 2021).

[1833] Což může být inspirativní z pohledu globální koronakrize, která prokázala důležitost a nezbytnost státu, a to státu národního. I tvrdí kritikové angažovanosti státu v ekonomice se náhle dožadovali pomoci a zásahů právě státu. Uvedené platí též pro dobu postkovidovou se synergií krizí energetické, potravinové, krize vedení ve světě, finanční aj. krize a v neposlední řadě krize zdravého rozumu na (hyper)liberálním Západě. Na žhavé aktuálnosti nabývají Bolzanovy apely ohledně povinnosti státu zajistit občanům levné potraviny, bydlení, oblečení etc.

[1834] Srov. kapitolu XIV. *Obchod* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[1835] Stírání rozdílu mezi soukromým a veřejným je aktuální i v souvislosti s růstem cen energií, ze kterých se stává čím dál zřetelněji veřejný statek. Přičemž např. elektřina není komodita, resp. zboží jako každé jiné, nýbrž jde o veřejný statek. Komplikovanější situace zůstává u plynu. Nicméně stát má povinnost svým občanům energie zajistit, obdobně jako u vody. Zamlžování a nepřehlednosti ohledně statků soukromých, veřejných apod. ústí v diskuze, zda např. veřejným statkem je samotná elektřina anebo energetická bezpečnost země. Z pohledu liberální teorie veřejné volby, argumentující možností dohledat koncového beneficienta příslušného jednání, má u měřitelné spotřeby (včetně právě elektrické energie či plynu) jít o naplnění znaků statku soukromého v podobě omezitelnosti a rivalitního charakteru spotřeby. U veřejného statků má spotřeba být nerivalitní a z jeho spotřeby nelze spotřebitele efektivně vyloučit. Nejde přitom pouze o akademické slovíčkaření, nýbrž o samotné přežití. Neschopnost státu zajistit dostupnost energií vede k destrukci ekonomiky i rozpadu společenské smlouvy a ke kolapsu celého civilizačního modelu. Konflikt na Ukrajině by měl vést i k tomu, že se do energetiky začnou vracet národní státy a vliv trhů bude omezen. Národní státy musí zaujmout pozici rozumného hospodáře, včetně zajištění výstavby velkých energetických struktur při vymanění se ze zajetí tzv. zeleně věřících fanatiků.

[1836] L. Perný zdůrazňuje nadčasovost Bolzanova utopického projektu – *„V diele O najlepšom štáte nachádzame projekciu sofokraticko-demokratického, sociálneho a racionálne zriadeného štátu s plánovanou ekonomikou, progresívnym zdanením … a rozumným zákonodarstvom …“* (Perný, 2019). *„Bolzano v podstate naprojektoval racionálne zriadený sociálny štát v globálnom rozmere …“* (Perný, 2021a).

[1837] K otázkám česko-německých kulturních a společenských vztahů – která nepatřily k dominantním oblastem odborného zájmu Bolzana, i přes nemalou důležitost, kterou jim i samotný Bolzano přisuzoval – srov. (Demetz, 2009, 2013).

nahlíženo na příchod Němců (podle Čechů přišli Němci do země jako kolonizátoři a dobyvatelé, v německém podání reprezentují nositele pokroku), na dobu husitskou (pramen demokratických tradic země a počátek evropské reformace podle Čechů, hrůzostrašné barbarství podle Němců), na vznik republiky v roce 1918 (pro Čechy spravedlnost, návrat suverenity po 300 letech nesvobody, pro Němce zneuznání práva na sebeurčení, když až s Mnichovem 1938 přichází satisfakce), na protektorát či odsun Němců (podle Čechů odsun těch, co zradili a pomáhali rozbít republiku, rozuzlení dávných i nedávných excesů, základ stability evropského poválečného uspořádání, pro Němce katastrofa a obludný zločin).[1838]

S čímž úzce souvisí stesky nad tím, že se z českých zemí nestal multietnický stát, s tzv. ústavním národem typu USA. K čemuž mělo opravňovat tisíc let soužití s Němci. Namísto toho měli tito po I. světové válce ztratit práva a po II. světové válce i domov. Odkazováno opět bývá na svatováclavské tradice s nadnárodním charakterem a dvojjazyčností Čech. Údajná omezenost obrozeneckého nacionalismu však vedla ke snahám o etnicky čistý stát, který se má tvářit, že žádné menšiny neexistují, a také pro tyto nemá mít žádná práva.

Specifické aktivity vyvíjí Společnost Bernarda Bolzana, zaštiťující se bolzanovsky inspirovaným myšlení, kterým se kosmopolitně snaží reagovat na problémy a výzvy současné Evropy. Od roku 1992[1839] se prezentuje jako *„platforma intelektuálně-politické diskuse“*. Má překonávat historicko-politická tabu a reflektovat soužití Čechů a Němců, včetně úsilí o rehabilitaci Sudetských Němců. Pořádá konference, školy tzv. dialogu apod. Důraz klede na ideu Bolzana, že etnické a další dílčí identity nemají rozdělovat, nýbrž naopak obohacovat.

„Bolzano se … stal symbolem českého zemského patriotismu zahrnující ve stejné míře českou, německou i židovskou část společnosti a ukládající jim stejnou zodpovědnost na správě jejich společné země (tehdy Království českého) … Dějiny rozpadu mnohonárodnostních říší, válek, nacionalismu a totalitarismu 20. století ve střední Evropě nám dodnes jasně ukazují oprávněnost Bolzanova přístupu a zdůvodňují návrat k Bolzanovi jako inspiraci pro politické a společenské výzvy současné doby. Účelem Společnosti Bernarda Bolzana, z.s. je dle spolkových stanov podporovat kritickou diskuzi o historii a současnosti středoevropských zemí a přispívat k rozvoji občanské společnosti těchto zemí. Svojí činností napomáhá k překonávání nacionálních bariér a předsudků ve vztahu k vlastní minulosti, národnostním menšinám a cizincům, zejména německy mluvícím. Spolek sdružuje občany, kteří chtějí těmto snahám napomáhat a kteří se hlásí k odpovědnosti za budoucnost Evropy“.[1840]

Na straně protichůdné je možné zdůraznit význam připomínání národních buditelů, včetně

[1838] *„Bude trvat dlouho, než dvě skupiny s tak zásadně rozdílnými náhledy dokážou uvést své dějiny na společného jmenovatele. Společná školní učebnice o společné historii leží ještě v nesmírné dálce. Existují však na obou stranách lidé, usilující druhé straně alespoň porozumět, když už nelze sdílet její názory. To, že na tytéž věci existují přinejmenším dvě rozdílná narativa, je nutno vědět předtím, než se dá hovořit o porozumění a kompromisu. Tato kniha je k tomu jakýmsi prvým krokem“* (cit. dle textu *Minulost se navrací* na https://www.kohoutikriz.org/autor.html?id=coudb, s odkazem na titul Coudenhove-Kalergiová, Rathkolb, 2002).

[1839] *„Společnost Bernarda Bolzana navazuje na činnost Nadace Bernarda Bolzana, která byla založena jako mezinárodní česko-německo-rakouský projekt. Předsedou správní rady byl tehdejší český ministr Jaroslav Šabata. V důsledku nových právních předpisů se nadace v roce 2002 transformovala na Společnost Bernarda Bolzana“* (cit. dle https://www.bernardbolzano.cz/o-nas2/).

[1840] Cit. dle https://www.bernardbolzano.cz/kdo-je-bernard-bolzano-/.

jejich chyb, omylů a v neposlední řadě liberálních a kosmopolitních iluzí. Myšlenky B. Bolzana, včetně výkladu vlasti a národa představeného kapitolou 2., přitom však zůstávají inspirativní např. z hlediska vlastenecké výchovy. Vlastenectví a vlastenecká výchova mohou být vnímány coby významné socializační činitele nejenom v 19.[1841] a 20. století, nýbrž i v současnosti.[1842] V souvislosti s výše zmíněným lze připomenout kontext českého národního obrození 2.0 (jehož výhonky lze již pozorovat) i úsilí o návrat k normálnosti – k normálnímu životu, normální práci, normálním vztahům i normálnímu zdravému rozumu, včetně volání po deliberalizaci[1843] a globální i lokální konzervativní přestavbě.[1844] Což je dnes komplikováno rostoucími nejistotami a chaotičností světa na rozcestí,[1845] v důsledku hypertrofie liberalismu. S nebezpečím eskalace válečných konfliktů, včetně hrozby zničující jaderné konfrontace.[1846]

Bolzanovo odmítání válek je na jaře roku 2022 mimořádně aktuální. *„Plnou vahou usvědčujícího slova se Bolzano zasazoval proto válkám a hrůzám, jež plodí. Hovořil o strašných následcích napoleonských válek, jež zahubily množství životů, zaplavily zemi mrzáky, vdovami a sirotky, uvrhly do bídy široké masy lidu, přivodily epidemie, zavinily stagnaci ve vědě, umění a vzdělání, přivedly tisíce na mizinu a nesmírně obohatily několik vyvolenců a daly bujně rozkvést předsudkům. zločinu a politické reakci“* (Kolman, 1958, s. 127). Lidumilný pacifista Bolzano přitom *„vyslovoval naději, že „když se lidé spojí v jeden šik, dokáží úspěšně bojovat“ proti společenskému řádu, který plodí války (1816)“* (tamtéž).

Bolzanovu neochvějnou víru v neustálý pokrok lidstva lze dokumentovat romantickými slovy plamenně pronášenými z univerzitní kazatelny: *„Přijde čas – říkám to s naprostou důvěrou – přijde čas, kdy si budou lidé ošklivit válku, tuto protismyslnou snahu dokazovat své právo mečem, právě tak všeobecně, jako si již dnes oškliví souboj!“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 138, s odkazem na exhortu z roku 1811).

„V prvních dvou desetiletích 19. století byl … Bolzano … jednou z hlavních osobností,

[1841] Na český koncept vlastenecké výchovy, ale i na filantropické aktivity zmíněné v souvislosti s bolzanovstvím úvodem kapitoly 4., měl vliv německý pedagog, reformátor vzdělání, filantrop, filozof a teolog Johann Bernhard Basedow (1724 – 1790). Byl zastáncem státní výchovy bez vlivu církve. Důraz kladl na rozvoj výchovy tělesné. Ovlivnil osobnosti lidové výchovy v českých zemích – výchovy spolkové, politické, národní a sportovní.

[1842] (Balík, Podracký, 2020) staví na heslu obrozenců *„My jsme smrtelní, národ je věčný*“. Potřeba lásky ke svým přirozeným společenstvům, včetně vlasti, a od toho se odvíjející nezištné angažmá pro rodinu, obec, vlast má být nenahraditelnou pro řešení současných problémů. Sledován je vzor Masarykova vlastenectví humanistického, vztahujícímu se ke kulturním aspektům. Nejedná se o šovinismus, neobsahuje expanzi ani podrobování jiných. Přijímá podněty zvnějšku a kulturně se mění, ovšem základ si zachovává. Toto vlastenectví má být nutné doplnit konzervativními myšlenkami, národní idea musí přitom akceptovat i výzvy ekologické a globální ohrožení. Připomínány jsou hrozby národního státu v podobě degradace psycho-somatické a degradace generační a univerzalistické snahy s tlakem na kulturní odnárodnění. Trendy globalizace, univerzalizace, multikulturalizace jsou nahlíženy coby podsystém procesu odpřirozenění. S opouštěním přirozených společenstev – rodiny, obce, národa, domoviny, a příklonem k jednotlivci, který má absolutní práva přesahující hodnoty přirozených principů.

[1843] Z levé i pravé části spektra, ve snaze zabránit (post)modernímu liberalismu ovládnutí celé společnosti. Jeho část zaměřená na ekonomické otázky přechází do extrémnější formy neoliberalismu a splývá s politickou pravicí. Druhá část liberalismu orientující se na otázky kulturní pohlcuje levici a připravuje ji o její podstatu i smysl.

[1844] Srov. (Sirůček, 2019c, f, 2020b aj.).

[1845] K chaotičnosti současného světa, resp. teorii chaosu srov. (Prorok, 2020).

[1846] S poukazy také i na to, že válka – má oproti míru – daleko propracovanější *„PR“*. Teorie války je rozvíjena od pradávna, zatímco adekvátní teorie míru stále absentuje. Srov. podněty in (Černoch, 2013) ohledně startu rozpracování ucelené nauky *„paxologie“*. *„Nazývána je pracovně i precedentně paxologií a snad ani není třeba vysvětlovat proč zrovna takto lapidárně. Každý přece ví, že „pax“ je latinský výraz pro „mír“ a řecká přípona „-logie“ označuje vědu, která se zabývá tím, co představuje první část složeného slova“* (tamtéž, s. 41).

která formovala názory mladé české i českoněmecké inteligence. Univerzitní profesor a kazatel byl přijímán jako autorita zejména v otázkách filozofických a náboženských, značný ohlas měly však také jeho reflexe aktuálních společenských otázek. Jednou z nich byly i velmi napjaté vztahy mezi českou a německou národností. Bolzano viděl řešení těchto problémů ve vztahu k univerzálnímu působení nejvyššího mravního zákona. Z hlediska těchto obecných etických zájmů nabádal k bratrskému soužití obou národností a k svornému usilování o blaho společné vlasti. V tom byla podle něho záruka šťastného života, nikoli v rozdělení, soupeření a v prosazování partikulárních zájmů na úkor jedněch proti druhým" (Šmahelová, 2005).[1847]

Bolzano odmítal vypjatý nacionalismus, neboť národy vnímal jako různé kmeny jednoho rodu, jak přibližuje kapitola 2. Na místě je však kritické připomenutí cíleného zdůrazňování Bolzanova *„bytostně evropského rozměru"*, který měl být *„pravým Středoevropanem"*.[1848] S čímž souvisí zveličované anebo přímo překrucované Bolzanovo odmítání českého obrozeneckého vlastenectví. Pražan Bolzano má sice být označován za českého myslitele, ovšem pochází z italsko-rakouské rodiny a píše i hovoří vždy německy. Vyzdvihováno a opěvováno bývá *„mnohojazyčné"* prostředí tehdejší Prahy, a s lítostí konstatováno jeho zničení vinou českého romantického vlastenectví, resp. českého nacionalismu.[1849]

Účelově bývá zdůrazňováno, že samotný Bolzano měl být osobností nečeskou,[1850] což začíná právě již vyzdvihováním jeho cizokrajně znějícího jména a původu. *„V zahraničí je považován za Němce, v lepším případě za Rakušana"* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 155). Důraz bývá kladen na Bolzanův *„evropský rozměr"*,[1851] který je ovšem možné interpretovat mnoha různými způsoby.[1852] Za zopakování a zdůraznění ovšem stojí, že samotný Bolzano nikdy po celý život neopustil Čechy[1853] a ke svému duchovnímu i

[1847] V souvislosti s Bolzanovými názory na česko-německé vztahy, resp. nadčasovým ideálem *„vyšší humanity"* navzdory tomu, že společnost je schopna komunikovat v jeho intencích pouze za určitých okolností, nalézá (Šmahelová, 2005) paralely ve společenském postavení i myšlenkové orientaci díla B. Bolzana a A. Stiftera. Adalbert (Vojtěch) Stifter (1805 – 1868) byl česko-rakouský spisovatel, utopista, malíř a pedagog, představitel biedermeieru. Proslul kritikou nesnášenlivosti mezi národy a vztahem k šumavské přírodě. (Šmahelová, 2005) uvádí: *„… jak Bolzano, tak i Stifter přistupovaly k jakémukoli jevu, který se stal předmětem jejich reflexe, s jednoznačným cílem: vypovědět o existenci nejvyššího mravního zákona a ukázat ho – ať již pomocí logických argumentů nebo prostřednictvím příběhu – jako klíč k harmonickému řešení daného problému"* (cit. dle http://slovoasmysl.ff.cuni.cz/node/366). Blízký oběma má být vztah *„k tradici osvícenské humanity a náboženské etiky, kterou ovšem každý z nich rozvíjel svým vlastním způsobem a také v rozdílných oblastech (filozofie – umění)"* (dtto). Souvislosti mezi Bolzanem a Stifterem jsou však především vztahovány k typu reakce, *„kterou ve společnosti vyvolaly jejich představy o tom, co je v životě člověka i společnosti podstatné"* (dtto). Stifterova utopie představuje výchovný program, je pokusem o zlepšení a zušlechtění lidského vnímání. Srov. výchovný román *Pozdní léto* (Schifter, 1857) podrobně popisující zdravý svět a nabádající k žití v pokoře a v souladu s přírodními zákony. K problematice vztahu Bolzano – Schifter srov. též (Morscher, Strasser, 1995).

[1848] Srov. (Skalický, 2006). Ke středoevropským dimenzím a konsekvencím srov. též (Doležalová a kol., 2014).

[1849] Srov. např. (Přibáň, 2017).

[1850] Srov. (Konůpka, 2017), včetně rekapitulací bolzanovských bádání i proměn recepce Bolzana v různých etapách 20. století s odlišnou ideologickou optikou náhledu, jak rekapituluje část 3.2. Srov. též (Berka, 1976 aj.).

[1851] Obdobně jako Bolzano bývá – coby nepochopený *„symbol jednotné Evropy"* – líčen J. V. Radecký z Radče. Čechy údajně nespravedlivě zatracovaný, což má být *„možno klást za vinu přízemnímu českému obrozeneckému nacionalismu ve spojení s fanatickým odporem k Habsburkům …"* (Lancz, 2020, s. 15). Zdůrazňováno bývá Radeckého vlastenectví nikoli nacionální, nýbrž to, že byl *„vlastencem monarchie, jasně definované hranicemi podunajského státu s katolickou vírou"* (dtto). *„Být Čechem znamenalo stejně dobře být Rakušanem ve smyslu „národa monarchie". Radecký naopak válčil proti všem, kteří ji ohrožovali nacionálním pojetím"* (tamtéž).

[1852] Např. studie (Bayerová, 1994) hledá a nalézá evropský rozměr Bolzanova díla v jeho myšlením filozofickém a logickém, resp. zasazuje toto do kontextu evropského myšlení, jak zmiňuje kapitola 2.

[1853] Např. in (Berka, 1981c) je Bolzano líčen jako *„mudrc z Prahy"*.

lidskému rozvoji nepotřeboval žádné globální kočování. Netrpěl přitom komplexem malosti ani provinciálního zápecnictví. Sklony ke kritice českého provincialismu, jehož vinou měl originální vědec Bolzano zůstávat neznámý a dlouho nedoceněn, přitom neprojevuje pouze neoficiální linie bolzanovských bádání (která se po roce 1989 stala naopak linií oficiální), nýbrž i ta dříve oficiální. Např. (Kolman, 1958) v souvislosti s matematickými myšlenkami a objevy Bolzana píše: *„Nebyla to Bolzanova vina, ale jeho neštěstí, jeho tragický osud, že v důsledku provincialismu, jimž tehdy Čechy trpěly, zůstaly tyto myšlenky dlouho neznámé a nemohly proto náležitě ovlivnit vývoj matematiky“* (tamtéž, s. 164).[1854]

Připomenout je možné Bolzanovy úvahy o cestování v účelně zřízeném státě, kde není přípustné potloukání se světem, jak uvádí kapitola XXIII. in (Bolzano, 1932).[1855] Aktuálnost umocnila globální pandemie, ale i zatěžování a ničení životního prostředí, resp. pokrokářský boj s počasím. Přičemž např. EU uvažovala o zpřísněném režimu s cílem omezení *„zbytečného cestování“*. Bolzanovy návrhy lze srovnat např. s vizemi v klasické utopii T. Mora v pasáži *O cestování Utopijských* (More, 1516, s využitím českého překladu 2019) – *„Jestliže by se někdo o své újmě potuloval mimo své území a byl dopaden bez vladařova písemného povolení, je pokládán za zběha, vrácen a přísně potrestán. Toho, kdo by se o totéž pokusil znovu, stihne otroctví … Již z toho vidíte, jak se v Utopii nepovoluje nikde zahálet a netrpí žádná záminka k nečinnosti. Není tu vináren, není pivnic, nikde nevěstince, žádná příležitost ke zkáze mravů, žádná místa k ukrývání nebo tajným schůzkám …“* (tamtéž, s. 74).

Zdůraznit je v neposlední řadě nutné, že občané utopických států rozhodně nemají za povinnost přizpůsobovat se zvyklostem a mravům jinakých, jak je v současnosti woke pokrokáři nařizováno občanům zemí Evropy. Naopak přijetí zákonů a pravidel země, kam přicházejí, je vyžadováno jako samozřejmost od cizinců. Za zopakování stojí slova – z kapitoly I. spisu (Bolzano, 1932),[1856] uváděná v jiném překladu již v subkapitole 3.1.: *„I cizinec ve státě trpěný musí ... poslouchat aspoň ty jeho zákony, které musí poslouchat každý, aby nebyl na škodu státu“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 21).[1857] Důležité je slůvko *„trpěný“*, tedy nikoli cizinec údajně automaticky svou jinakostí všechny obohacující podle liberálně pokrokářských konstruktů. V Bolzanově státě nemohou vznikat paralelní společnosti jako např. v Západní Evropě v důsledku dystopického projektu inkluze.

[1854] V obdobném duchu se zmiňuje taktéž L. E. Mises při představení C. Mengera a liberální rakouské ekonomické školy – *„… Bolzano a Mendel uskutečňovali své hlavní aktivity v prostředí, které by se, pokud jde o jejich speciální obory, dalo nazvat intelektuální pouští, a oni oba zemřeli dlouho předtím, nežli lidé začali doceňovat hodnotu jejich příspěvků …“* (Mises, 1969, s. 3, s využitím Mises_Historical_SettingOfAustrianSchoolOfEconomics.pdf – překlad PS).

[1855] *Cestování a turistika* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[1856] *Občané státu, jeho rozsah a rozdělení* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934), resp. *Občané státu, rozsah státu a jeho rozdělení* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981).

[1857] *„K plnění ostatních zákonů nebude nucen, ale nepoužívá také výhod z toho plynoucích, které jsou za to odměnou“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 21). Připomeňme, že Bolzano pokládá za vlastní občany státu *„… všechny, kdo sami požádají, aby za občany byli pokládáni, a poslušnost státním zákonům nejen slibují, ale opravňují také k naději, že tomuto slibu dostojí …“* (dtto). Vedle vlastních občanů mohou v účelně zřízeném Bolzanově státě být *„trpěni jako cizinci ještě také jiní: 1. pokud mohou uvést platný důvod, proč se formálně nehlásí do státu, např. že neznají dostatečně zákony, že na jeho území prodlévají jen načas apod.; 2. pokud nejsou státu škodliví – např. tím, že způsobem života pohoršují jiné, že je odvracejí od plnění zákonných povinností atd. V takovém případě stát tyto cizince trestá a ze svého území je vypovídá“* (dtto).

Bolzano rozhodně nebyl vykořeněným kosmopolitářem *„odnikud“*,[1858] nýbrž považoval Čechy za svou vlast. *„Bolzano prohlašoval za svou vlast vždy Čechy, protože naší vlastí je podle něho ta země, od níž jsme přijali nejvíce dobrodiní a které můžeme prokázat nejvíc služeb“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 156). Bolzano miloval Prahu, přičemž se o něm traduje, že na *„počátku 19. století byl pro Prahu spisovatelem Josefem Hormayerem použit přídomek stověžatá. Bolzano byl pravděpodobně úplně prvním, kdo o několik let později věže skutečně spočítal a dospěl k číslu 103“* (Vlach et al., 2016, s. 26).[1859]

Poněkud černokněžnicky působící přísný reliéf Bolzana z výšky shlíží z bronzové pamětní desky nad vstupní branou v průčelí domu U čtyř kamenných sloupů v pražské Celetné ulici. V 90. letech 20. století zde mělo krátce fungovat Bolzanovo studijní centrum, umožňující přístup k jeho kompletnímu dílu, který stále není snadný. Přízemí moderní podoby objektu (obchodního domu s pasáží, postaveného v letech 1928-30 na místě dvou středověkých objektů) na sklonku léta 2022 ostudně hyzdí z jedné stran kýčovitý Souvenir Shop, z druhé cizí směnárna a uprostřed křiklavé tabule barnumsky lákající do Chinese Summer Palace Restaurant. Líbila by se vykořeněná a odcizená postmoderní Praha Bernardu Bolzanovi?

Obdiv k Čechám i Praze v mládí vyjádřil i latinskými oslavnými verši. Jako gymnazista s verši experimentoval. Roku 1796 v *Básni o Libuši* líčí, kterak kněžna Libuše utišuje mladíka naříkajícího nad osudem vlasti, zvěstováním dobrého zítřka české země.[1860] (Šolcová, 2018) zdůrazňuje, že i když jeho mateřštinou byla němčina, *„znal české báje a pověsti … Považoval za svou vlast Království české a přijímal i slovanské tradice“* (tamtéž, s. 50).

„Bolzanovým mateřským jazykem je němčina, a přesto ho není možno počítat prostě k (českým) Němcům“ (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 156).[1861] Práce sice psal německy, ale celý život prožil v Čechách a již během tohoto se stal pro české obrozence symbolem bojovníka za sociální a národnostní spravedlnost. Přičemž je možné i Bolzana samotného k českým obrozencům řadit. Při příležitosti oslav 100. výročí Bolzanova narození *„… česká biografka Marie Červinková-Riegrová … Bolzana dokonce nazvala „Janem Křtitelem našeho obrození““* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 158).

(Gerge, Rusnock, 2006) připomínají pražskou sešlost politiků, učitelů, vědců, umělců a studentů v říjnu 1881, k uctění zmíněného Bolzanova výročí. Hlavní řečník J. A. Durdík, shrnul projev o *„metafyzikovi, teologovi, matematikovi, kazateli a spisovateli“* takto: *„Byl to Němec, ale také celý muž. . . a to ho povýšilo nad veškerou rasovou nenávist. V nejlepším*

[1858] Srov. kulturní válku mezi *„Somewheres“* a *„Anywheres“*, resp. koncept lidí *„odnikud“* (přesněji *„odevšad“* a tudíž vlastně *„odnikud“*) např. dle (Goodhart, 2017). Srov. (Klaus, 2019).

[1859] (Šolcová, 2018) píše, že Bolzano měl hypotézu o stověžaté Praze diskutovat s J. Dobrovským a později se měl stát předsedou komise, která zjistila 103 věže na Starém Městě pražském.

[1860] Srov. (Bolzano, 1981a). Filologickým způsobem báseň o Libuši interpretuje (Demetz, 2013), včetně rozboru stylistických, poetických a rétorických prostředků. K rozboru básně zasazeného do dobového kontextu srov. též (Demetz, 2009). Srov. též (Loužil, 1978 aj.).

[1861] Loužil srovnává Bolzana s J. Dobrovským. Dobrovský přitom byl českého původu a hlásil se k tomuto. *„Oba však považují s naprostou samozřejmostí němčinu za jazyk vědy a vyšší literatury“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 156). „*Dobrovský … nevěřil, že by bylo kdy možno překlenout propast mezi českou lidovou a velkou evropskou kulturou, která u nás měla evropský ráz. Bolzano, i když sdílel názor o vývojové opožděnosti Čechů za Němci, se nikde takto skepticky nevyslovil. Zcela rozhodně odmítl názor, že tkví v nějakém bytostném nedostatku schopností českého národa; vysvětloval ji naopak historickými okolnostmi, totiž staletým útiskem a vykořisťováním Čechů Němci! Zároveň povzbuzoval své žáky-Čechy, aby věnovali všechny své síly snahám o sociální a kulturní povznesení svého „kmene““* (tamtéž, s. 156-157).

smyslu toho slova byl světoobčan. . . . Z tohoto úhlu pohledu na vztah obou národností Čech pohlížel podobně jako Goethe …“.[1862] Přičemž – po označení Bolzana za německého spisovatele, který neznal nacionálních vášní – tehdy z tábora českých Němců *„… zazněl … požadavek, aby se vyšetřilo, byl-li Bolzano vůbec Němec! Za odpověď na tuto otázku … je možno považovat projev nacistického ministra výchovy Rusta z roku 1939 (při přijímání Karlovy univerzity v Praze „zpět do říše“). Rust Bolzanův humanismus z tradic německé vědy jednoznačně vyloučil“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 159).

(Kolman, 1958) nalézá další aspekt sepětí Bolzana s českým národem, neboť tento *„prožil značnou část svého života na vesnici na Táborsku,*[1863] *mezi potomky Českých bratří …*[1864] *Bolzano, který žil s rolníky v důvěrném, bezprostředním styku a pozoroval jejich těžký život, nemohl zůstat neovlivněn jejich tužbami po nastolení „království božího“ ne na nebesích, nýbrž na zemi, tím spíše, že sám byl touto myšlenkou prodchnut již od mládí“* (tamtéž, s. 136-137). Tudíž utopie (Bolzano, 1932) má obsahovat *„mnohé ideje Českých bratří“* (dtto).

Předmětem rozdílných náhledů i poučení může také být globální, resp. *„světobčanský“*[1865] rozměr Bolzanovy utopie. Bolzano věřil v možnost vytvoření globálního společenství, v němž by vládl harmonický řád a vzájemná výpomoc. (Perný, 2021b) vyzdvihuje právě projekci sociálního státu s univerzálním dosahem.[1866] Podle Perného má Bolzano být *„v porovnaní napríklad s Cabetom a Weitlingom*[1867] *umiernenejší a racionalistickejší, nakoľko hneď v úvode svojho diela zdôrazňuje, že ľudia nie sú dokonalí. Napriek tomu považuje za*

[1862] *„… Z tohoto nadhledu se tento muž domáhal spravedlnosti pro Čechy již před 70 lety s takovou energií, že ji ani dnes nedokážeme vyjádřit výmluvněji. Neboť spravedlnost byla jádrem všeho, o co ve svém politickém životě usiloval …. Představujte instituce, jak chcete, ale vždy jednejte spravedlivě … Jasně vyjádřil svůj názor na dva národy, které obývají naši zemi, a hledal pro ně ideální řešení v harmonii a shodě … I dnes se občas najdou jedinci, kteří se snaží dokázat, že náš jazyk a náš mozek nejsou vhodné pro vyšší vzdělávání. Je to hořké břemeno, ale nenecháme se vyprovokovat … Proto je v tomto roce 1881 o to více žádoucí, aby byly obnoveny Bolzanovy názory na vztah mezi oběma národy Čech … Jeho příklad a jeho spisy k nám budou vždy mluvit. Vezměte je do ruky a čtěte …. Čest památce tohoto muže a v něm ducha lidskosti, ušlechtilosti, světla a míru!“* (cit. s využitím abstraktu na https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780203969571-16/bolzano-political-philosophy-rolf-george-paul-rusnock – překlad PS). Oslavnou řeč *O filosofii a činnosti Bernarda Bolzana* zmiňuje např. (Berka, 1981c), sešitově je tato publikována jako (Durdík, 1881).

[1863] Míněny pobyty u rodiny Hoffmannových v Těchobuzi, připomínané v závěru kapitoly 1. (pozn. PS).

[1864] Podle (Kolman, 1958): *„Čeští bratři byli utopicko komunistickou sektou, jež se v polovině XV. století stala pokračovatelkou táborského hnutí“* (tamtéž, s. 136). Kolman připomíná, že v Jižních Čechách – i přes pronásledování – zůstalo mnoho písmáků. *„Byli to rolníci, kteří četli a vykládali starou českou bibli děděnou z otce na syna a jiné vzácné knihy“* (dtto). Připomíná, že toto *„čtení … značnou měrou přispělo k uchování ryzosti češtiny“* (tamtéž). *„Písmáci ústním podáním šířili vyprávění o slavných dobách, kdy husitská vojska vítězně bojovala za svobodu sedláků, a chovali v paměti učení Petra Chelčického, jenž plamenným jazykem starozákonních proroků pranýřoval stavovské rozdíly, zahálčivý život pánů a majetkovou nerovnost“* (dtto) (pozn. PS).

[1865] Perný Bolzanovy vize označuje *„za univerzalistické. V prípade Bolzana možno hovoriť o svetoobčianskom projekte“* (Perný, 2021b, s. 126).

[1866] Čímž se má blížit Rawlsovi, *„ktorý taktiež projektuje celosvetovú redistribúciu … Na druhej strane je Bolzanov model puritánsky a v ťažkom rozpore s liberálnou koncepciou nakoľko obmedzuje negatívne slobody. Bolzano – podobne ako Rawls – argumentuje tým, že takýto sociálne spravodlivý štát je racionálne aj morálne zdôvodniteľný. Bolzano je – podobne ako Rawls – skeptický voči naivnému utopizmu a jeho koncept možno chápať ako čiastočne uskutočniteľný“* (Perný, 2021b). *„Ako ľudské bytosti nie sme dokonalí, ale aj napriek tomu je absolútnou prioritou ideálnej spoločnosti všeobecný záujem a pokrok celkového blahobytu spoločnosti. Radilo sa niekedy ľudstvo – nielen ten či onen jednotlivec, ale ľudstvo ako celok – ako by malo vyzerať ideálne spoločenské zriadenie? Veď vo väčšine krajín sa o tejto otázke nesmie vôbec hovoriť …“* (cit. dle Perný, 2021b, s. 37, s odkazem na Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 17). Srov. (Perný, 2018), (Rawls, 1995).

[1867] Srov. (Weitling, 1987) (pozn. PS).

absolútnu prioritu – pri koncipovaní ideálnej spoločnosti – všeobecný záujem a pokrok k celkovému blahobytu spoločnosti. Bolzano píše: „Zo všetkých možných spôsobov jednania voľ vždy taký, ktorý pri zvážení všetkých dôsledkov, najviac prospeje k blahu celku““ (Perný, 2021b, s. 37, s odkazem na Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 123).

Bolzano má přicházet s ideou lidstva jako velkého sociálního státu, resp. modelem spravedlivé společnosti na mezinárodní úrovni ve smyslu globálního sociálního státu, který zabezpečuje naplnění základních potřeb každého obyvatele skrze progresívní zdanění. Za základní kritérium spravedlivosti Bolzano považuje veřejný zájem a společenské blaho.

„Svoj model spravodlivosti sa podobne ako Rawls snaží zdôvodniť na základe racionálneho záujmu (všeobecné blaho), avšak nie optikou jednotlivca, ale ľudstva.[1868] *Bolzanov projekt predpokladá racionálne zriadený sociálny štát s prvkami sofokracie,*[1869] *všeobecnou povinnosťou práce, progresívnym zdanením, regulovanou ekonomikou a kolektívnym vlastníctvom pôdy, dielní, manufaktúr, kníh či umeleckých predmetov. Tento model tvoria autonómne a kooperujúce obce, okresy, kraje a štáty. Otázka spravodlivosti je definovaná najvyšším mravným zákonom – všeobecným blahom ..., zároveň však autor odmieta absolútnu rovnosť ...“* (Perný, 2021b, s. 74-75).[1870] *„... Bolzano nežiadal úplnú majetkovú rovnosť, ale iba obmedzenie majetkových rozdielov, najširšiu reformu výchovy, morálky, priemyslu i životného štýlu, akýsi nadtriedny humanizmus ...*[1871] *Kritérium spravodlivosti spoločnosti definuje nasledovne: „Treba zariadiť, aby obec mala právo disponovať všetkým, čo človek potrebuje na živobytie, od potravín až k peniazom, a priznávať každému len toľko, koľko zasluhuje podľa práce“ ...*[1872] *Filozofia dejín je u Bolzana založená na princípe pokroku nakoľko pokrok dokáže spojiť všetkých ľudí do všeobecného zväzku všetkých štátov ...*[1873] *Bolzano ako humanista, odmieta dedičné výsady, trhovú anarchiu, zneužívanie strojov na akumuláciu kapitálu, pôžičky, privilégiá a nadpráva“*[1874] (tamtéž, s. 75).

Ohledně myšlenek *„světoobčanství“* u Bolzana lze dodat: *„... skutečný světoobčan musí vycházet ze zásady, že všechny národy jsou si rovny.*[1875] *Všechny mají stejnou přirozenou schopnost k duševnímu a fyzickému rozvoji a stejná práva a nároky na pozemskou blaženost. Pouze vnější okolnosti způsobily, že se některé dočasně opozdily za ostatními. Představa o nadřazenosti jednoho národa druhému je nebezpečné blouznění ... Láska k vlasti nemůže vést k nespravedlnosti vůči sousedním národům, To pouze její zneužití a nesprávný výklad pojmů“*

[1868] *„Dúfam, že príde čas, keď sa celý ľudský rod bude pokladať za jednotu ...*“ (cit. dle Perný, 2021b, s. 75, s odkazem na Bolzano 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 22).
[1869] *„Bezplatné zdravotníctvo, nájomné bývanie, bezplatná výživa detí a ich vzdelanie, podpora vedcov a rozširovania umeleckých diel“* (Perný, 2021b, s. 75).
[1870] S dalšími odkazy na (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 41, 123).
[1871] S odkazem na (Šimečka, 1963, s. 162).
[1872] S odkazem na (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 73).
[1873] S odkazem na (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 22).
[1874] *„Zbohatnutím jedných musia sa druhí stať chudobnými ... Iba zhubné zriadenie dovoľuje, aby majetok jednotlivcov vyrástol do prílišnej výšky*“ (cit. dle Perný, 2021b, s. 75, s odkazem na Bolzano 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 41-42).
[1875] *„Rovnoprávnost národů neplatí pouze pro národy téhož státu, ale pro všechny na světě“* (Seidlerová, 1963, s. 97). Bolzano odmítá mínění *„Montesquieua, Rousseaua apod. ..., kteří soudí, že svoboda není na dosah všech národů, protože není plodem všech podnebí ...“* (tamtéž, s odkazem na Rousseau, 1949).

(Seidlerová, 1963, s. 97, s odkazem např. na exhortu z roku 1817 či na Bolzano, 1849-52). Existenci jedné světové řeči Bolzano utopicky považuje pro velmi vzdálenou budoucnost.

Značně obezřetně by mělo být přistupováno k Bolzanově odkazu metafyzicky nadčasové ideje obecného blaha a tzv. přípustného klamu,[1876] o které mohou být opírány mravně přípustné důvody mystifikací, jak zmiňuje kapitola 4. v souvislosti s údajnými autory *Rukopisů*.[1877] Což se násobně týká taktéž případného *„přinucování k dobru“*.[1878]

Pokrokářské interpretace sluníčkářsky překrucují Bolzanovo lidumilství, přičemž coby *„pachatelé dobra“* deformují Bolzanův bytostný humanismus. Důležitost jednotné morálky – v podobě nejvyššího mravního zákona, v Bolzanově utilitaristickém pojetí[1879] – bývá (dez)interpretována a Bolzanův odkaz využíván k propagaci fastfoodové mravnosti. S přichystanými polotovary liberálních (pseudo)hodnot, včetně seznamů zavrženíhodného jednání i zavrženíhodných osob. S povinným vychvalováním konstruktů multikulturalismu, inkluze, migrace etc. Postmoderní obdobou nejvyššího mravního zákona má být povinnost fatalistického respektování nadčasových dogmat liberálního tzv. Dobra. Všemi, ať přitom v liberalismus věří, anebo nevěří. V duchu víry v existenci mýtického Dobra, které má být povinně dobré pro všechny stejně bez rozdílu.[1880] Jde o mesiášskou fikci, že existuje liberální Dobro pro každého, a že je nutné se k tomuto Dobru propracovat. Pod prapory pokrokářského univerzalismu, třeba i násilím přes odpor těch, kteří takovéto Dobro nechtějí, nepotřebují anebo s ním nesouhlasí.[1881] Liberálové jsou neochvějně přesvědčeni, že jejich ideologie je nadřazena společenskému souhlasu.[1882] *„… problémem je moralizující hysterie, s níž se projevují mnozí pozdně liberální aktivisté prosazující svoji agendu a s inkviziční zarputilostí pronásledující a stigmatizující své skutečné či domnělé odpůrce“* (Budil, 2022b).[1883]

[1876] Ohledně *„blahodárnosti klamu*“, včetně např. zatajení vědeckého objevu nebezpečného z hlediska obecného blaha srov. (Bolzano, 1849-52), (Loužil, 1978a, b).
[1877] Srov. (Šmahelová, 2016).
[1878] Srov. např. kapitolu V. in (Bolzano, 1932).
[1879] Srov. (Kern, 2011).
[1880] Např. F. Y. Fukuyama – jehož liberální *„konec dějin“* (Fukuyama, 1992) se nenaplnil – volá po zavedení *„hierarchie faktických pravd“*. Žádá liberální pravidla pro posouzení, zda se posuzované zakládá na faktech. Ke konstruktu dobra, netoleranci k různým pojetím dobra, ke kultuře narcismu i morálnímu relativismu v různých podobách liberalismu a neoliberalismu, resp. ve světle současné krize liberalismu srov. též (Fukuyama, 2022).
[1881] Dalším stupněm nátlaku je, že pokrokářským bojůvkám již nestačí neodporování agresivním konstruktům a vyžadují od všech podporu aktivní. Např. pod BLM hesly, že mlčení není postoj, nýbrž vina. Nestačí být neutrální a neprotestovat proti fantasmagoriím. Vynucováno je úplné podrobení se a proměna myšlení. Hloupé a kádrovací pokrokářství urvané z řetězu. Neznající a nerespektují elementární historická fakta. Lze připomenout i útoky na J. G. Mendela zmiňovaného v kontextu působení F. M. Klácela ve starobrněnském klášteře v části 4.1. Pečlivý, skromný a nenápadný badatel Mendel – otec genetiky, který předběhl dobu o celá desetiletí, je pokrokářskými aktivisty označován za vědeckého rasistu. (McLemorová, 2021) za teorie *„plné rasistických představ“* považuje díla Mendela, Ch. Darwina anebo E. O. Wilsona. Jako nepřípustný je cejchován závěr o vlivu dědičnosti. Podle pokrokářské víry nemá člověka formovat jeho přirozenost, nýbrž jen prostředí a výchova.
[1882] Přičemž ve jménu liberalismu jsou odhodlání opustit i demokracii. Srov. (Bělohradský, 2021) s vizí globální technokracie coby řešením krize tzv. liberální demokracie. Demokracie je vnímána jako přežitá formu. Současné volby dle Bělohradského představují nefunkční systém, lid údajně neexistuje, národní stát má být zombie. Má být proto nutné legitimizovat světovou vládu odborníků, s kompetencemi i pravomocí řešit globální problémy. (Duhan, 2022) v souvislosti s nutností zastavit pokrokářské tažení liberálního totalitarismu píše: *„Demokracie se stává největším spojencem konzervativců při obraně před progresivistickým tažením liberálních elit a konzervativci toho musí využít. Establishment je liberální, lid se stal spojencem konzervativců“* (tamtéž, s. 238).
[1883] Cit. dle https://www.parlamentnilisty.cz/arena/rozhovory/-Jsou-slabsi-a-hloupejsi-nez-si-myslime-Profesor-Budil-narodu-Ti-starsi-si-pry-pamatuji-704572. Srov. (Budil, 2022a).

Zkresleně bývají interpretovány Bolzanovy ideje občanství i občanské společnosti. Kapitola 3. dokladuje, že Bolzanova idea občanství nepočítá s naprosto stejnými právy pro úplně každého. Bolzanova nedůvěra v politický úsudek většiny, nedostatečně vybavené odbornými znalostmi, se odráží v návrzích ohledně voleb či sestavování vlád aj. Předpokládá participaci občanů, naplňujících své občanské povinnosti. Bolzano usiluje o vyvážení práv a povinností, přičemž jeho pojetí občanství klade stejný nebo snad i větší důraz na povinnosti nežli na práva.[1884] Což je naprosto odlišné od současné ideologie *„nárokové společnosti“*.[1885]

Proti marxistické, resp. marxisticko-leninské interpretaci s důrazem na Bolzanovo myšlení sociální (včetně většího či menšího upozaďování Bolzanova myšlení náboženského[1886] nebo filozofického) je stavěna tzv. neoficiální (či podzemní) linie českého myšlení a bádání o Bolzanovi. Bolzano slouží jako jakýsi symbol pro alternativní pojetí české národní identity a pro výzvy k přehodnocení dosavadního výkladu českých dějin v duchu myšlení J. Patočky, P. Pitharta apod. S dalším umělým rozdmýcháváním bolzanovsko-jungmannovského *„dilematu v našem národním programu“*, naznačeném v úvodu kapitoly 2.[1887] Bolzano bývá jmenován i v kontextu modernistické ideové linií údajně sahající nejen k Masarykovi, nýbrž i Havlovi.[1888]

V Bolzanově době se řešila problematika národní identity Čechů a Němců založené *„na jazyku a krvi“*, což ovšem samotný Bolzano těžce nese a odmítá (jak konstatuje kapitola 2.). Bolzano přichází s novou národní identitou založenou na zemském patriotismu, která má spojovat Čechy i Němce v jeden národ. I tímto překračuje myšlení svých současníků a popularity dochází v časech, kdy údajně mají – podle pokrokářských konstruktů – mizet hranice tradičních států. Bolzano taktéž usiloval o zavedení univerzálního jazyka, kterému by všichni rozuměli a také by tímto i mluvili.[1889] Věřil, že by toto přispělo ke spojení lidstva do jednoho národa. Bolzanovi přitom však nešlo pouze o vytvoření univerzálního jazyka pro potřeby vědy (jako např. G. W. Leibnizovi), nýbrž především o všeobecné pochopení mezi lidmi celého světa. Takový jazyk by podle Bolzanových utopických představ a idealisticky optimistických vizí měl napomoci reformovat morálku celého lidstva.[1890] Otázkou zůstává, zda současný – níže kriticky vzpomínaný – agresivní nápor angličtiny je cestou k pochopení mezi lidmi a jejich sjednocení, anebo přispívá k jejich vykořenění a *„zglajšaltování“*, přičemž

[1884] Srov. např. kapitoly VI. *O rovnosti* či X. *O majetku* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).
[1885] Včetně pěstování čím dál sebevědomějšího, až arogantního přesvědčení, že máme právo na všechno, a že prakticky nic nemusíme. V duchu budování nové *„spravedlivé“* společnosti plné sdílených nároků bez osobní odpovědnosti. *„Dnešní západní společnost, a zejména Evropa, je ale stále více ovládána ideologií individuální nárokovosti, rovnostářstvím a relativizováním tradičních hodnot. Novodobé ideologie mají tendenci omezovat svobodu, kreativitu a kritické myšlení …“* (Kellner, 2019). Srov. (Klaus, 2022d aj.).
[1886] Přítomného např. in (Kolman, 1958), s dobově *„povinnou“* kritikou Bolzanova *„kněžourství“* atd.
[1887] Srov. (Patočka, 1963, 2006), (Pithart, 1979) aj.
[1888] *„… staletími prověřené ideje, jak vyústily v modernismus dvacátého století, u nás i celosvětově reprezentovaný zejména Tomášem G. Masarykem a Václavem Havlem. Oba tito naši největší novodobí myslitelé vycházeli z jedinečné české ideové linie spojené se jmény Jana Husa, Jana Amose Komenského, Bernarda Bolzana, Františka Palackého a Karla Havlíčka“* (Sláma, 2020, cit. dle https://blog.aktualne.cz/blogy/bohumil-slama.php?itemid=38262). V kontextu úvah o individualismu, kolektivismu a komunitarismu v jejich historických a kulturních souvislostech, resp. v souvislosti s postkomunistickými náhledy na vztahy mezi jednotlivcem a komunitou zmiňuje Bolzana-humanistu i ve společnosti Masaryka či Havla (Marková, 1997).
[1889] V souvislosti s V. dílem (a paragrafem 673) pojednání *Vědosloví* (Bolzano, 1837b) píše J. Loužil: *„… „Bylo by velice žádoucí, aby existoval určitý univerzální jazyk“, říká Bolzano doslova, „jenž by byl vhodný k výkladu všech našich pojmů, jemuž by rozuměli všichni lidé na zemi a jímž by také mluvili“ …“* (Loužil, 1978b, s. 191).
[1890] Podle (Loužil, 1978b) Bolzanovi spíše šlo o univerzální jazyk *„v tradici Komenského, jenž by umožnil porozumění mezi všemi lidmi a jenž by se tak stal nástrojem morální reformy lidstva“* (tamtéž, s. 191).

tyto spíše navzájem rozděluje. Na straně druhé ovšem Bolzanovy úvahy o univerzálním jazyku mohou být inspirativní při nových pohledech na projekty mezislovanštiny.[1891]

Za zopakování a připomenutí v neposlední řadě stojí Bolzanovo odmítání prázdného vlastenčení[1892] a zdůrazňování závazků, povinností i odpovědnosti vůči národu. Ideje Bolzana jsou postmoderně zneužívány pro otevírání dveří přepisování dějin, včetně překrucování příčin a výsledků II. světové války. S cílem vysondovat, co si ještě česká veřejnost nechá líbit, a kam až lze v manipulativním překrucování – v liberálním ptydepe *„korektní korekci historie“* – zajít.[1893] Včetně plivání na památku a ničení památníků osvoboditelů skutečných.

Aktuálnost překroucených interpretací bohemismu dokládají úvahy na téma, že totální poněmčení by Čechům v historii přineslo údajně vyšší vzdělanost i údajně mnohem vyšší vyspělost. Včetně zdůrazňování z celkového kontextu vytržených historických střípků[1894] např. typu, kterak měl F. Palacký v roce 1848 do Vorparlamentu ve Frankfurtu psát známý dopis s cílem bránit národní zájmy. F. Engels se mu měl vysmívat za to, že chce bránit Čechy proti Němcům a sám přitom ani neumí pořádně česky. Palacký totiž v němčině nebyl schopen zřetelně vysvětlit, jaké je národnosti. Pro Engelse měl Palacký být *„učený Němec, který se zbláznil“*. Podle Engelse *„Češi, ke kterým počítáme Moravany a Slováky, ačkoliv se liší řečí a osudem, neměli nikdy dějiny. Od časů Karla Velikého jsou Čechy připoutány k Německu … A tento v dějinách vůbec neexistující národ si dělá nárok na nezávislost?“* (Engels, 1849a).[1895]

Zásadní chybou mělo být, že *„nacionalističtí“* Češi tolik preferovali český jazyk.[1896] V současnosti se vrací jistá obdoba rozdělení na Čechy a Böhmen z Bolzanových časů. V podobě Čechů, hrdě česky mluvících i česky tvořících, a Eurobémáků. Český jazyk je nutné bránit nikoli (zatím ještě) před němčinou, nýbrž před brutálním náporem angličtiny. V době předobrozenecké měla punc jazyka vrchnosti a panstva němčina. Čeština měla být dobrá pouze pro kočí a služky. Postmoderně bývá na češtinu – z pozic domnělé intelektuální převahy kosmopolitní velkoměstské Kavárny – nahlíženo jako na jazyk provinční, zaostalé, nevzdělané, tradicionalistické, venkovské Hospody.[1897] Liberální *„lepšolidé“*[1898] se okázale

---

[1891] Srov. (Merunka, 2009, 2012).

[1892] Které kritizuje také F. M. Klácel, jak dokládá kapitola 4.

[1893] V. Průcha in (Kovanda a kol., 2019) připomíná jeden z prvních vstupů zahraničního kapitálu do ČSFR a ČR po listopadu 1989 s cílem ovlivňovat zde veřejné mínění. *„Směřoval z Německa a zejména z Bavorska do českého tisku“* (tamtéž, s. 94). Především podle not sudetoněmeckých organizací. Nejdříve byly ovládnuty některé ústřední tituly a pak i regionální tisk pomocí přeplácení novinářů. *„Německá kapitálová expanze se záhy rozšířila i do centrálního a regionálního tisku dalších zemí středovýchodní Evropy“* (dtto).

[1894] K vytrhování jednotlivostí a nepodstatných událostí z kontextu, resp. dalším rysům překrucování dějin srov. (Kovanda a kol., 2019). Vysoce tendenční hodnocení, cílené zamlčování faktů, šíření polopravd a lží, obracení příčin a následků (např. ohledně viníků války) jsou typické nejenom pro pohledy na II. světovou válku, nýbrž týkající se též stále vytrvale podporovaného mýtu o vyspělosti (a idyličnosti) první republiky anebo opomíjení, marginalizování a zkreslování pozitiv vývoje v období 1945-89 a naopak bombastického zveličování negativ.

[1895] Zdůrazňováno taktéž bývá, že Marx & Engels měli spojovat boj pokrokových a reakčních tříd s bojem národů reakčních s pokrokovými. Slované byli představitelé reakčních národů, proto je měl čekat *„zasloužený“* osud z rukou revolučních Maďarů a Němců – srov. (Engels, 1849b).

[1896] Srov. např. https://www.parlamentnilisty.cz/arena/rozhovory/-Kdyby-Cesi-tolik-nepreferovali-cesky-jazyk-byli-by-vyspelejsi-Tomas-Krystlik-ma-na-ceskou-historii-svuj-pohled-629420. Srov. též (Chytský, 2013).

[1897] Což je jednou z podob klíčové konfrontace současnosti – probíhající globálně i lokálně – po linii liberalismus versus konzervatismus. Srov. (Sirůček, 2019c, f, 2020b aj.).

[1898] *„Definice „lepšolidí“ je složitá. Sami sebe považují za vzdělané, i když realita často není tak růžová. Oni naopak lidi jiných názorů nepovažují za lidi jiných názorů, ale za nevzdělance, hlupáky, burany, měšťáky, konzervativní fosilie minulého století, kteří by už neměli v 21. století tady zaclánět, nácky a bolševiky, sluhy*

honosí angličtinou,[1899] přičemž se hluboce stydí za původ, národ i za český jazyk.[1900] Ohánějí se údajnou zanedbatelností české (a moravské) kultury zajaté malým jazykem. S bolestínským stýskáním nad českým provincialismem[1901] a údajnou středoevropskou bezvýznamností.

Navýsost aktuální jsou Bolzanova kritická slova z první poloviny 19. století o tom, že je *„k neuvěření, že učení vlastnímu jazyku se věnuje tak málo píle, ba že se jím mnozí stydí mluvit“* (Seidlerová, 1963, s. 95). Plně dnes platí, že: *„Pro tuto pošetilost námi cizinci pohrdají …“* (tamtéž, s. 95-96, s odkazem např. na exhortu z roku 1816). I to, že: *„Zvláště ti, kteří přijdou jako představení do styku s českým obyvatelstvem, měli by pokládat za svou nejsvětější povinnost ovládat dokonale český jazyk …“* (tamtéž, s. 96, s odkazem na Bolzano, 1853a).

Současný útok angličtiny je srovnatelný s náporem němčiny v době předobrozenecké. Ohrožení je ovšem možná ještě fatálnější. Čeština totiž není vážně ohrožována pouze zvenčí, nýbrž i zevnitř. Samotnými uživateli, kteří se jí vzdávají nejenom pod tlakem a z existenčních důvodů, nýbrž často aktivně a naprosto dobrovolně.[1902] Na mimořádné aktuálnosti proto nabývá důsledná obrana českého jazyka, včetně jeho adekvátního ústavního zakotvení. Další dimenze soudobého boje za udržení češtiny je spojen s budováním informační infrastruktury světa umělé inteligence. Včetně jazykových modelů pro implementaci umělé inteligence (AI), v nichž v drtivé většině převažují tréninková data v angličtině. Bez dostatku dat v modelech začíná jazyk ve světě AI vymírat. Proto i zde je zcela nezbytná adekvátní podpora národního státu. Která by se měla týkat např. i systémů převádějících psaný text do přirozené řeči.[1903]

Bolzanovo vlastenectví nezávislé na jazyce dodnes slouží jako argument podporující destrukci národních států a projekty typu federalizace Evropy. Zemské vlastenectví bývá využíváno pro propagaci odnárodňování i v kontextu zpochybňování samotné ideje národa a národního státu ve prospěch evropské integrace a federalizace[1904] a tzv. evropanství.

---

kapitálu neekologických firem a zejména za tohle všechno dohromady. Lepšolidi se … neustále snaží lézt do života jiných lidí a dělat nějaké kampaně, převychovávací a čím dál víc agresivní …“ (Klaus, V. ml., cit. dle https://www.novinky.cz/clanek/komentare-komentar-lepsolidi-v-uplynulem-tydnu-vaclav-klaus-ml-40236612). *„Lepšolidé“* mají jednu univerzální pravdu a elitářsky pohrdají čímkoli, co se vymyká z koridoru Kavárny. Srov. obavy z pýchy a samolibosti u skromného, ušlechtilého, ale i pochybujícího Bolzana zmíněné v kapitole 1. anebo připomínání, že Bolzano nepodléhal falešnému lesku tzv. vyšší společnosti in (Kolman, 1958) aj.

[1899] Psát a mluvit česky má v postmoderní, globalizované a multikulturní době být hanba. Má jít o znak malosti, zápecnického provincialismu, nepochopení nové reality. O projev primitivismu, nevzdělanosti a omezenosti. Samozvaní majitelé morálního kompasu ještě přidají populismus, nacionalismus, nenávist k menšinám a k celé planetě. Kdo se českého jazyka zastává má být rasista, xenofob, homofob, zlý člověk a nepřítel pokroku.

[1900] Pod pláštíkem světovosti jsou jim trnem v oku i vědecké časopisy ještě vycházející česky. Vědecké časopisy by přitom neměly sloužit jen scientometrické hysterii, nýbrž by měly též kultivovat a inovovat českou odbornou terminologii (Což čeští obrozenci 19. století ostatně velice dobře věděli). Terminologii zdaleka nejenom např. ekonomickou. Globální dominance angličtiny ve vědě má i své výhody, nicméně četná úskalí a problémy jsou obvykle zcela opomíjeny a přehlíženy. Včetně toho, že angličtina může zkreslovat samotný stav poznání.

[1901] Namátkou srov. (Pehe, 1996).

[1902] Otrocky poklonkují angličtině a na mluvící svou mateřštinou elitářsky nahlížejí povýšeně. (Šafaříková, 2022) dokonce kritizuje premiéra za to, že dodržel úzus a před europoslanci v tradičním projevu na úvod předsednictví země v EU mluvil většinou mateřským jazykem. Mluvit anglicky totiž má být nejenom projevem vstřícnosti vůči cizincům, ale především signálem k české společnosti ohledně vůle a údajné nutnosti hovořit anglicky. Připomeňme dále prznění českého jazyka anglismy, trapné nepřechylování ženských příjmení domácích i cizích či obyčejné neumětelství v médiích, zaštiťované i snahou o zpravodajskou autenticitu. Srov. (Sirůček, 2019f aj.).

[1903] Srov. (Zandl, 2022).

[1904] *„K deklarovaným zájmům zastánců evropské integrace odmítat národní stát jako překážku slučování přistoupily u nás ještě dvě skupiny protičeských resentimentů. Ta první navazuje ještě na staré Rakousko a*

(Přibáň, 2017) píše: *„Bernard Bolzano … zformuloval základní princip či morální zákon tak, že politická ústava země má v co nejvyšší míře podporovat všeobecný blahobyt a štěstí. Ještě víc než utilitaristická podpora maximálního štěstí pro celou obec však překvapí Bolzanova egalitářská představa, že „nejlepší" stát je tak dobře organizovaný, že dokáže odstranit všechny rozdíly a faktické nerovnosti ve společnosti, a to včetně rozdílů tradičně považovaných za „přirozené", za jaké se v jeho době považovaly i rozdíly jazykové a národní".* Přibáň pokračuje: *„Právě proto také Bolzano, žijící v mnohojazyčném prostředí tehdejší Prahy, odmítal romantické pojetí národa jako výlučného jazykového společenství a stavěl proti němu typicky osvícenskou představu teritoriálního patriotismu …".*[1905]

V duchu Patočkovy kritiky[1906] *„Jungmannova jazykového pojetí českého národa, která nakonec v našem národním obrození převážila"* je zdůrazňováno, že *„Jungmann a společně s ním další „národní buditelé" po celé Evropě v 19. století potom nestavěli do protikladu jazykovou tradici a teritoriální modernitu, ale zcela v romanticko-osvícenském duchu nakonec všechny kulturní a teritoriální rozdíly, odlišnosti a zvláštnosti ukotvili v univerzálních ideálech humanitních"*. Podle Přibáně má tento *„typicky romantický paradox, v němž univerzální ideály na sebe berou partikulární formy"* žít i v současné Evropě. *„Právě proto také jeden z nejvýznamnějších představitelů dnešní kritické filosofie Jürgen Habermas neúnavně již téměř tři desetiletí mobilizuje evropskou veřejnost, aby se definitivně zbavila démonů moderního nacionalismu, nezapouzdřovala se v existujících národních státech ani neusilovala o vznik národních států nových, a naopak budovala evropský patriotismus jako základ a předpoklad každé budoucí možnosti ustavit kosmopolitní řád globálně organizované a spravované společnosti"* (Přibáň, 2017).[1907]

V souvislosti s voláním po návratu k normálnosti stojí za připomínání řada z Bolzanových pravidel fungování účelně zřízeného státu. Inspirativní je nutnost (či spíše samozřejmost u rozumných lidí) pracovat, resp. všeobecná pracovní povinnost v ideálním státě. Mimořádně aktuální v době, kdy dystopické vize *„kapitalistického komunismu"* vykreslují obraz úžasného světa se soukromovlastnickou kapitalistickou tržní ekonomikou, kde pracují roboti a miliardy nezaměstnaných si užívají své nicnedělání, za které pobírají základní nepodmíněný příjem.[1908] Liberální média celé společnosti, především mládeži a dětem, v západní civilizaci cíleně už od kolébky programují bytostný odpor k manuální práci. A vůči poctivé a užitečné práci vůbec. Bolzano volá po osvobození práce, přičemž klade velký důraz na radost z práce, která měla být upravena, aby neškodila zdraví a umožnila pracujícím i duševní vzdělání.[1909]

---

odmítá celé naše národní obrození. Proč by bývalo neprozřetelným „obrodičům" nemohlo stačit zemské vlastenectví, proč usilovali o vzkříšení jazyka, když přece existovalo heslo české šlechty, monarchii tak příznivé: „Nicht tschechisch, nicht deutsch, echt böhmisch, fest österreichisch, für Gott, König und Vaterland"? Ta druhá souvisí s nevraživým odmítáním vzniku Československé republiky v roce 1918 u politických aktivistů v českém pohraničí s německým osídlením …" (Kučerová, 2020, s. 5). Zmíněné heslo lze volně přeložit jako: *„Nikoli česky, nikoli německy, ryze böhmisch, pevně rakousky, za Boha, krále a vlast"* (pozn. PS).

[1905] Cit. dle https://www.advojka.cz/archiv/2017/21/o-nejlepsich-statech.

[1906] Srov. (Patočka, 1969 aj.).

[1907] Cit. dle https://www.advojka.cz/archiv/2017/21/o-nejlepsich-statech.

[1908] Ke kultu antipráce hlásajícímu, že práce údajně představuje něco nepřirozeného, něco, co člověka omezuje a co je nutné odstranit (a tedy, že normální je nepracovat) srov. (Sirůček, 2019c, d aj.). Srov. též (Bregman, 2017).

[1909] Srov. kapitoly IX. *Péče o zdraví a život* nebo XII. *O zaměstnání občanů a způsobu života* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

V Bolzanově účelně zřízeném státě platí zákaz volit si nepotřebná a zbytečná povolání. Zákaz se má vztahovat na taková zaměstnání, která nejsou dostatečně užitečná pro blaho celé společnosti a *„… která slouží jen marnivosti, rozkoši a jiným zhoubným náruživostem a sklonům člověka“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 74). *„S určitostí … tvrdím, že se ve státě účelně zřízeném nebude trpět, aby si někdo jako živnost nebo řemeslo zvolil hudbu, tanec, herectví a kouzelnictví nebo jiné podobné zaměstnání“* (tamtéž, s. 75).[1910] Znovu zdůraznit je nutné prvky plánovitosti ze strany státu, patrné z Bolzanových návrhů zřetelně zdaleka nejenom v případě trhů práce, resp. volby povolání, jak dokladuje pasáž 3.2.

Podle Bolzana by každý měl podle svých sil a možností přispívat k obecnému blahu. Současné liberální školství chrlí tisíce naprosto nic netvořících individuí, která nic pořádně neumějí ani neznají. Bez vztahu k užitečné a poctivé práci, přesvědčených, že bohatství se odvíjí od množství přerozdělených peněz a počtu vyplněných tabulek v žádostech o granty a projekty. Jaký je jejich přínos pro společnost? V lepším případě nulový, v horším záporný.[1911] Společnost neví, co s nimi, ale musí je platit. Jedná se o drahé a neproduktivní pseudoprofese, které jsou zdrojem mnoha dalších problémů. V souvislosti s koronakrizí lze připomenout, že karanténa naprosto zřetelně ukázala, která povolání a profese společnost opravdu potřebuje. Bez kterých se neobejde. Komu vlastně chyběl showbyznys a komediantské tzv. celebrity?[1912]

V době pokrokářského šílení hypertrofovaného liberalismu nabývá na aktuálnosti, že Bolzano – tradičně považovaný za liberála[1913] – si dobře uvědomoval sílu i rozumnost přírody a nepožadoval naprostou rovnost mužů a žen. Konzervativně, se zdravým rozumem, nahlížel na vztahy mezi mužem a ženou, na nenahraditelnost normální rodiny anebo i na vzdělání.

Bolzano vnímal rozdílnost pohlaví, rozdílné role i povinnosti mužů a žen. Děti by měly být poučeny o tom, co Bůh zřídil k uchování lidského rodu a o povinnostech, které z toho vyplývají. O přízeň dívky by se vždy měl ucházet muž, nikoli naopak. Jedna ze zásad vytyčených v kapitole XXI.[1914] zní: *„5. I v nejlepším státě se bude, myslím, slušet, aby se hoch ucházel o přízeň děvčete, a nikoli naopak!“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 94). Chlapci by si již od mládí měli zvykat dvornosti a ústupnosti k dívkám. V kapitole XXI. se píše: *„Dávat přednost ženám přikazuje zřetel k jejich větší slabosti a k*

[1910] *„To proto, že v těchto uměních, pokud jsou lidstvu vůbec k prospěchu, lze docílit mistrovství, aniž by bylo nutno zaměstnávat se jimi výlučně“* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 74). Jak argumentuje kapitola XII. *O zaměstnání občanů a způsobu života* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[1911] Jaké hodnoty vytvářejí, resp. jaký je společenský přínos namátkou bloggerů, youtuberů, kreativních stylistů, e-sportovců či e-modelek? Kreativní manažer štěstí, expert kreativní paměti, kreativní intermediální performer, kreativní stylista, kreativní marketingový expert, kreativec gameher, audiovizuální, animační, webdesignerský, copywriterový, editorský, produkční či kreativec účetní a finanční. Neexistuje již žádná skrytá reklama, nýbrž se uplatňuje kreativní influencer marketing. Vzletnými slovy bývá maskována absence obsahu a často zcela příživnický charakter profesí, která jsou společensky nepřínosná, zbytečná i často přímo škodlivá a společnost destruující. Což se týká především aktivistů nátlakových politických neziskovek. Srov. (Sirůček, 2019c aj.).

[1912] Za zamyšlení stojí důvody Bolzanova striktně odmítavého postoje k divadlu – srov. kapitolu XVII. *O umění* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934). Dodejme, že v Bolzanově době komedianti nebyli hýčkanými celebritami ani nebyli falešně vydáváni za společenské vzory a morální kompasy jako v současnosti.

[1913] Lze jej řadit k osvícenským liberálům, ovšem s celou řadou konzervativních (ale i socialistických) postojů. Rozhodně Bolzano nepatří k liberálům ekonomickým a nelze jej spojovat ani s liberalismem (post)moderním či neoliberalismem. K terminologii v kontextu politických ideologií srov. např. (Heywood, 1994).

[1914] *O opatřeních týkajících se rozdílu pohlaví* (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981), resp. *Zřetel k rozdílům pohlaví* (dtto, s využitím českého překladu 1934).

bolestem, kterými je toto pohlaví postiženo – k slabosti a bolestem, které by měly vést každého, kdo je muž, k soucitu a vyzývat k jeho ochraně" (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 97). Pokud mají lidé různého pohlaví stejně oprávněný nárok, mělo by být dána přednost ženě Společnost musí dbát na posvátnost manželského stavu. Muž přitom v manželství má být hlavou[1915] a starat se o manželku jako o nejlepší přítelkyni a pomocnici.[1916]

Obě pohlaví Bolzano vidí a chápe jako natolik rozdílná, že ani nelze od nich vyžadovat naprosto samé. Rozdíly mezi pohlavími jsou dány od přírody a neumožňují naprostou rovnost. Úplně stejná práva a stejné nároky na muže a ženy tudíž za žádoucí Bolzano nepovažoval, přičemž současně ovšem muže nad ženami nikterak nevyvyšoval. V duchu ideje podstatné rovnosti lidí – *„Podstatnou rovnost všech lidí chápe Bolzano jako „rovné, svaté, nezávislé právo a nárok na pozemskou blaženost" ..."* (Berka, 1981c, s. 107). Bolzano všelidskou rovnost, která je v souladu s přírodou, považuje za zdůvodnitelnou rozumovými důvody. Všichni lidé patří přece k jednomu a témuž biologickému druhu. Bez ohledu na své pohlaví mají *„touž schopnost pro trojí účel – pro moudrost, ctnost a blaženost"* (Berka, 1981c, s. 107). Proto ženy mají mít – podle Bolzana – stejná občanská práva.

„Své době Bolzano vytýká, že se vrací k pohanskému názoru, podle něhož nemá žena žádná práva a je na světě jen pro potěšení mužského pohlaví. Za předsudek prohlašuje tvrzení, že žena nemá vlohy pro vzdělání a vědy. Žena je podle Bolzana vnímavá pro všechny základní hodnoty života v jeho pojetí, tj. pro moudrost, ctnost a blaženost, jako muž. Proto má ale také stejná práva! ..." (Loužil, 1978b, s. 74, s odkazem na Bolzano, 1849-52, zde 1852, s. 176).[1917]

Přirozené rozdíly mužů a žen přitom nejsou podle Bolzana nedostatkem, který se má potírat. Naopak tyto slouží, kromě rozmnožování, vzájemné podpoře v ctnosti a blaženosti, kterých by muž či žena, každý sám o sobě, nemohli dosáhnout. Zatím však – dle Bolzana – ze zmíněných rozdílů mají mít prospěch pouze muži. Genderfeministické interpretace Bolzana kritizují za údajné předsudky ohledně postavení ženy v rodině a společnosti. Bolzano praví: *„V manželství musí být „pro dobrý pořádek" žena poslušna muže; kdyby ... nebylo předem stanoveno, kdo musí v případném sporu ustoupit, nebylo by hádkám nikdy konce ... Muž se ovšem nesmí na ženu dívat jako na svou otrokyni; není tu jen pro jeho potěšení a pohodlí"* (Loužil, 1978b, s. 78, s odkazy na Bolzano, 1849-52, zde 1850, s. 248, resp. 1852, s. 179). Ženy Bolzano nepovažuje za oběti mužů a ani manželství a rodičovství nechápe jako okovy, které ženy pouze tíží a omezují.[1918] *„Ovšem ani podle Bolzana není přípustné, aby žena dala přednost například svému sebevzdělání před povinnostmi hospodyňskými, před péčí o*

[1915] Bolzano *„se nakonec přes požadavek rovnoprávnosti ženy přece jen přikloní k názoru, že muž je hlavou rodiny ... I v nejlepším státě je dívka odsouzena čekat, až pro ni někdo přijde ..."* (Seidlerová, 1963, s. 105, s odkazem na exhortu z roku 1810). Srov. výše zmiňovanou pátou zásadu z kapitoly XXI. in (Bolzano, 1932).

[1916] Srov. (Bolzano, 1813, 2006 aj.).

[1917] Bolzano vystupuje s *„požadavkem rovných práv pro ženy ... a ostře napadá dosavadní praxi i instituce: Naše dnešní společnost vyloučila ženy ze skutečného vzdělání a vyššího školství a nahrazuje to trochou neužitečné znalosti cizích řečí a umění. Dnes je umožněno, že se tisknou spisy, jež popírají rozumové schopnosti ženy. Muži urvali pro sebe všechna pozemská práva a učinili z žen trpnou část společnosti, která žije jiným pro potěšení a sobě pro žalost, která nenajde nikde ochrany. S patosem odsuzuje Bolzano dnešní nerovná měřítka, která společnost má pro muže a ženy: to, co ubohé ženě přinese hanbu a opovržení celého města, projde muži naprosto beztrestně. Bolzanovu úctu k ženám i ocenění její úlohy ve společnosti nacházíme i v neobvyklém a snadno napadnutelném doporučení, aby studenti se stýkali se staršími, vzdělanými a samozřejmě ctnostnými ženami ..."* (Seidlerová, 1963, s. 104, s odkazem na exhorty z roku 1810 a 1818).

[1918] K mýtům feminismu, resp. genderismu srov. (Sirůček, 2019a, b).

domácnost apod.“ (Loužil, 1978b, s. 78, s odkazy na Bolzano, 1849-52, zde 1850, s. 130).

(Loužil, 1978b) připomíná, že pohled na ženy silně ovlivňuje A. Hoffmannová,[1919] objevující se jako Bolzanova *„dobrodinkyně“* v kapitole 1. Připomenout lze též pokrokové – ovšem nikoli pokrokářské[1920] – názory ohledně práva volebního (minimálně u žen vdaných) anebo na stejná práva mužů a žen ohledně práce.[1921] V tomto ohledu lze jistý kritický tón nalézt v marxistické interpretaci in (Seidlerová, 1963), a to ohledně *„neujasněnosti zaměstnání žen“. „V otázce postavení ženy ve společnosti neuvědomuje si Bolzano nutnost zařazení ženy do společenského pracovního procesu …“* (tamtéž, s. 126).[1922] Přitom ovšem konstatuje, že: *„Obyvatelkám ideálního státu připisuje Bolzano právo na stejné vzdělání a jak se zdá i zaměstnání jako mužům“* (tamtéž, s. 104). V obecnějším pohledu Seidlerová oceňuje Bolzanův pohled na postavení ženy a rodiny ve společnosti, které analyzuje v souvislosti s otázkami praktické morálky u Bolzana. Se závěrem, že jeho *„demokratický a pokrokový názor na postavení ženy a rodiny zůstává pro jeho současnost … utopií“* (tamtéž, s. 105).[1923]

(Jastrzembská et al., 2021) při mapování českých filozofek a vědkyň konstatují: *„Ženy v českých oborech filozofie a vědy 19. století byly ovlivněny dvěma hlavními myšlenkovými liniemi. Prvním byly sociálně-politické a etické myšlenky Bernarda Bolzana, který odmítl tradiční koncept, podle kterého se ženy nemohou účastnit vědecké práce, protože nejsou schopny abstraktního uvažování; viděl, že sociální role lidí jsou těmi, ve kterých nejvíce přispívají k racionálně pojatému štěstí celku. Druhý intelektuální vliv souvisí s romantismem, který realitu vnímá nejen jako předmět exaktního zkoumání, ale také jako zdroj mravních a estetických emocí …“* (tamtéž, s. 19 – překlad PS).[1924]

Bolzano kladl mimořádný důraz na logiku a logické myšlení, a to i ve výuce. Za připomenutí stojí kritický pohled na filozofy, neovládající matematiku, zmíněný kapitolou 1. Dříve, ve vzdělání klasickém, coby nástroj kultivace logického myšlení sloužila latina. Po jejím zrušení tuto nahradila matematika. Pseudoliberální modernisté – pod prapory s hesly učit se co nejméně, a především zábavně a bezpracně[1925] – právě na matematiku cíleně útočí. Na rozvoj logického myšlení se již rezignovalo. Místo opravdového vzdělání a vědění

[1919] (Loužil, 1978b) uvádí: *„… Bolzano své myšlenky o lidské důstojnosti ženy, o významu rodinného života, pohlavní otázce apod. formuloval mnoho let předtím, než došlo k osudovému setkání s jeho „mateřskou přítelkyní“ Annou Hoffmannovou … Jejím vlivem se jeho názory na ženu a ženskou otázku podstatně prohloubily a zradikalizovaly. Především však pozbyly abstraktně moralistního a didaktického rázu“* (tamtéž, s. 74).

[1920] K tragédii (post)moderního korektního pokrokářství srov. (Sirůček, 2019c aj.).

[1921] V souvislosti s utvářením povědomí o ženské otázce v české společnosti často bývá připomínána Bolzanova exhorta z roku 1810 *O určení a důstojenství ženského pohlaví*, směřovaná zejména k mladým mužům. Bolzano zdůrazňuje rovnocennost žen z hlediska jejich duševních schopností i z hlediska hodnoty práce, kterou přispívají k úrovni rodiny i společenského blaha. Především z tohoto důvodu měly mít ženy, zvláště matky, právo na obecnou úctu. Úcta k matce má být morální povinnosti dětí i mužů. Bolzano dále mladým mužům, toužícím po vzdělání, radil vyhledávat společnost starších, duchaplných žen – srov. (Bolzano, 1849-52), (Horská, 1999).

[1922] Seidlerová dodává: *„… a zůstává tím značně se Fourierem, jemuž se sociální pokrok a změna epochy projevují rostoucím osvobozováním ženy …, ale i za daleko starším Campanellou …“* (Seidlerová, 1963, s. 126). V tomto Bolzana přirovnává ke Cabetovi, ovšem s tím, že Bolzano *„dává ženám daleko větší občanská práva než v tomto ohledu naprosto maloburžoazní Cabet“* (dtto).

[1923] S kritikou ale i neuvědomělosti žen samotných, včetně glorifikace omezení ženy na rodinu a domácnost – s výjimkou názorů B. Němcové, zmiňovaných v subkapitole 4.2. Srov. (Horská, 1999), (Sirůček, 2019a, b).

[1924] K problematice žen ve vědě, včetně jejich schopností, s důrazem na ekonomii srov. (Sirůček, 2019b).

[1925] K destrukci vzdělání a školství vlivem přehnané liberalizace a tzv. modernizace srov. (Sirůček, 2018). V obecnější rovině náleží k aktuálním problémům přehnaný důraz na komunikační kompetence a nedocenění či přímo marginalizace a odmítání nenahraditelného vzdělanostního základu – srov. (Zajíček, Stehlík, 2022).

nastupuje pokrokářská převýchova. Vědomosti a kritické myšlení vadí, postačí misionářský zápal a aktivistické nadšení. Ve jménu kultu jinakosti, a především destrukce všeho normálního. Aktuálně tak působí Bolzanova slova ohledně *„polovědění“*[1926] z kapitoly VIII. spisu (Bolzano, 1932),[1927] představeného pasáží 3.1. Tamtéž je – v kontextu polovzdělanosti v lékařství – Bolzanem formulována otázka, zda-li rozšíření příslušných informací nezpůsobí ve skutečnosti více škody nežli užitku. Poučná slova i pro dnešek, kdy se mnozí tzv. léčí podle diskuzí na sociálních sítích. Přičemž nemusí jít zdaleka jen o informace zdravotní.[1928]

Na až nečekané aktuálnosti nabývají úvahy a návrhy Bolzana týkající se cenzury v kapitole XVI. *Knihy a censura* vizionářského pojednání (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934), s vazbou na kapitolu X. *O majetku* (dtto) aj., včetně argumentace a vyvracení námitek. Nejenom v souvislosti se síťovou, resp. informační společností a úvahami o regulaci sítí. Postmoderní cenzura dnes bývá odůvodňována péčí o rozvoj demokracie a bojem proti jejím nepřátelům a nemá údajně jít o omezování svobody slova. Jedná se ovšem o rozvoj tzv. liberální demokracie[1929] a povinnost hlásat i sdílet pouze správné a korektní názory.[1930] Média, která šíří, to co stoupenci tzv. liberální demokracie potřebují, jsou podporována a je jim likvidována konkurence, vkládající do hlav čtenářů či diváků *„nekalé“* myšlenky.[1931]

V Americe soukromé společnosti a jejich majitelé podle vlastního uvážení zapínají a vypínají připojení již i řádně zvoleným veřejným činitelům, včetně bývalého amerického prezidenta. V EU zase úředníci a komisaři rozhodují o tom, komu a které, a jakým způsobem,

---

[1926] Srov. (Liessmann, 2009) ohledně frází o tzv. společnosti vědění. Neoliberální školství přispívá k rozkladu společnosti a produkuje *„fachidioty“*. Tzv. společnost vědění má být *„rétorickou figurou“*, resp. podvodem, při kterém o skutečné vědění a vzdělání nejde. Nýbrž o politické a hospodářské zájmy. Tržní principy – *„kapitalizace ducha“* – ústí v nevzdělanost, kdy vědění jako svobodné potýkání se s poznáním a vzdělání jako cesta k němu jsou ohroženy principem podvojného účetnictví a zánikem každého *„tržně neperspektivního vzdělávacího produktu“*. Pod politickou nálevkou společnosti vědění se ukrývá společnost nevzdělanosti. Skutečné vzdělání dokonce začíná být nebezpečné, skutečná vzdělanost má být v současném povrchním světě provokací, něčím, co dráždí. Potkat skutečně vzdělaného člověka má dnes být nepříjemné – srov. (Liessmann, 2018). K. P. Liessmann připomíná, že vzdělání se stalo sekulární naukou spásy, od níž si slibujeme řešení všech problémů. Bolzano na význam výchovy, vzdělání a osvěty nahlížel obdobně, jak dokumentují kapitoly 1. a 3.

[1927] *O výchově a vyučování* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[1928] Srov. (Klaus, 2022e), včetně varování, že nadměrné množství informací člověka *„vytěžuje a zatěžuje“* natolik, že nemá na myšlení čas. Vědění není hromadění či prostá konzumace informací, velká množství neutříděných a nezařazených informací ničí myšlení. *„Zánik myšlení – jako doprovodný jev nadprodukce nesmyslů – znamená, že se informační společnost stává stále více svou vlastní karikaturou“* (tamtéž, s. 11).

[1929] Srov. (Klaus, Weigl, 2018).

[1930] V orwellovsky dystopickém duchu je systémově uskutečňována indoktrinace – přes média, kulturní sféru, neziskovky, projekty, granty i školy, které přestávají být místem poznávání světa a stávají se prostorem infiltrace a mentální kolonizace postmoderními ideologiemi. Dochází k detekcím *„defektů myšlení“*, kdy coby mentálně postižený byl liberálními médii dehonestován i americký prezident a všichni jeho podporovatelé, v současnosti začínají být za *„duševně nemocné“* označováni lidé zpochybňující – byť i na základě vědecké argumentace – klimatický alarmismus apod. Poté následují *„demokratické čistky“* s diskreditací a odstraňováním nepohodlných názorů, osob a institucí. Progresivisté vymývají mozky již dětem a mládeži, s cílem politizovat dětství a učinit z dětí malé dospělé, kteří se obávají mikroagresí, experimentují se sexualitou a žijí v trvalém strachu před blížícím se koncem světa. Děti jsou opět nasazovány do práce, nikoli však v továrnách, nýbrž v pokrokářských taženích. Dětem je namlouváno, že se nacházejí na pokraji smrti, že jejich země, tradice a kultura jsou špatné a svět bude zničen, pokud hned sami něco neudělají. Děti jsou pokrokáři obětovány na oltář wokeovské uvědomělosti.

[1931] *„… Rád bych poděkoval všem, kteří v minulosti vyjadřovali obavy ze svobody tisku u nás …“* (Prohlášení předsedy vlády Petra Fialy při příležitosti Světového dne svobody tisku, 3. 5. 2022, 15:34, cit. dle oficiálních vládních stránek na https://www.vlada.cz/cz/media-centrum/aktualne/prohlaseni-predsedy-vlady-petra-fialy-pri-prilezitosti-svetoveho-dne-svobody-tisku-196029/). Jde o přeřeknutí premiéra a správná podoba věty měla znít, vyjadřovali obavy z omezení svobody tisku u nás? Freudovské přeřeknutí anebo to P. Fiala opravdu mínil takto?

mají být informace filtrovány. (Keller, 2021) glosuje: *„Zárukou demokratičnosti obou typů informační společnosti je, že ani američtí provozovatelé sítí, ani evropští vysocí úředníci nebyli nikým voleni“* (tamtéž, s. 6). Nepohodlné pohledy, platformy i instituce jsou ostrakizovány pod hesly boje proti tzv. dezinformacím, kterými ve skutečnosti často bývají jiné nežli oficiálně prezentované názory. Slovo cenzura přitom zůstává tabu.[1932] Namísto jasně stanovených pravidel a transparentních mechanizmů (včetně možnosti odvolání se) stát alibisticky umlčování odlišných názorů přenechává nikým nevoleným ani nekontrolovaným soukromým subjektům. Aktivistický neziskovčík[1933] rozhoduje o tom, který příspěvek má být smazán, a které stránky mají být zablokovány. Vyzývání k násilí, včetně dokonce přímo již i fyzické likvidace konkrétních osob přestává být trestné, týká-li se těch *„správných“*.[1934]

Na mrazivé aktuálnosti nabývají Bolzanovy projekty zvláštních úřadů, prošetřujících sdělení občanů.[1935] Včetně samozřejmé povinnosti občanů účelně zřízeného státu všechno hlásit, aniž by byli považováni za udavače. K čemuž jsou od mládí vychováváni a vedeni. Jako přímou výzvu k udávání dnes mnozí interpretují oficiální vládní kampaň z dubna 2022 – *„Možná ti není příjemné někoho „nahlašovat“, uvědom si ale, že lži ve veřejném prostoru jsou nebezpečné. Na dezinformace upozorni standardním způsobem na dané sociální síti, trestné činy neváhej nahlásit Policii ČR“*.[1936] Zastánci kampaně argumentují tím, že údajně máme být ve válce, přičemž se má jednat o povzbuzení k tomu, co má člověk správně udělat. Přečinem či přímo trestným činem se stává pouhé naslouchání pochybovačům. Podle strážců tzv. evropských hodnot je i pokus o pochopení interpretován jako souhlas s nepřítelem.[1937]

Za kritické zamyšlení stojí řada dalších Bolzanových návrhů. Týkajících se politických práv a politické rovnosti, včetně návrhů na rozhodování pouze občanů kompetentních. Dále ohledně ocenění moudrosti starších v podobě instituce rad starších.[1938] Politické názory

---

[1932] Eurokomisařka pro hodnoty a transparentnost dvojjazyčně ujišťuje: *„Wir wollen keine Zensur, aber wir befinden uns in einem Informationskrieg und müssen uns besser gegen den Einfluss von Russlands Kriegspropaganda verteidigen – Nechceme cenzuru, ale jsme v unformační válce a je třeba lépe se bránit proti vlivu válečné propagandy Ruska“* (Jourová, 2022, s. 24).

[1933] Samozvané cenzory tzv. Center odhalování hrozeb dezinformací charakterizuje J. Macháček: *„Centra těchto hrozeb zaměstnávají zvláštní druh lidí se zvláštní mentalitou: upozorňovače, nahlašovače, udavače, ochránce před narušiteli apod.“* (Macháček, 2022, s. 9). Vyhledavače a oznamovatele tzv. dezinformací lze dělit na věřící (pro které je udávání mentálním potěšením) a kariéristy (pro které jde o kšeft, neboť na toto jdou peníze).

[1934] M. Hudema ve sloupku *Smrtonoš Facebook* (Hudema, 2022) píše, že *„když to žádá dav a zisk, morální ohledy padají“* (tamtéž, s. 8). Po praxi, kdy Facebook začal odstraňovat dezinformace (ovšem značně selektivně) postoupil do fáze, kdy povolí *„v určitých zemích zveřejňovat výzvy k zabití některých lidí a také nenávistné vyjadřování …“* (dtto). Což Hudema spojuje se vstřícností k protiruským náladám a označuje tyto nebezpečné kroky za neslučitelné s *„normami západní demokratické společnosti“* (dtto). Ptá se: *„Co udělá Facebook příště, až dav bude volat po smrti někoho jiného nebo třeba po vyhlazení nějakého národa či skupiny osob?“* (dtto).

[1935] Srov. kapitolu XXVII. *Odměny a tresty* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[1936] Cit. dle https://branmecesko.cz/.

[1937] K prioritám vlády pro předsednictví v Radě EU v roce 2022 náleží také *„odolnost demokratických institucí“* (cit. dle https://www.vlada.cz/cz/media-centrum/aktualne/vlada-predstavila-logo--motto-a-priority-ceskeho-predsednictvi-v-rade-eu-197157/). Nikoli odolnost demokracie samotné, nýbrž odolnost selhávajících institucí, které jsou za tzv. demokratické označeny. Což otevírá prostor k dalšímu potlačování a deformacím demokracie.

[1938] Srov. kapitolu II. *O zákonodárství* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934). Zmíněné nabývá na aktuálnosti v době ageismu, kdy starší jsou považováni za druhořadé. Nejen ohledně trhů práce či zdravotní péče, nýbrž i v souvislosti s politikou. Diskutuje se o tom, že by starším občanům bylo odňato volební právo. Další návrhy operují s volebními průkazy a regulací, resp. omezeními aktivního i pasivního volebního práva. Na straně druhé jsou přitom do politiky vtahovány manipulovatelné děti, a to i cestou snižování volebního věku.

Bolzana mohou působit i kuriózně, lacině fantazijní ani úplně naivní[1939] vesměs však nejsou. Za zopakování stojí Bolzanovo vyzdvihování nejenom občanských ctností – včetně důrazu na zájem o věci veřejné, kdy k politice nemá občan přistupovat jako pouhý konzument, nýbrž jako spolutvůrce –,[1940] ale i národnostní a náboženské tolerance. Připomínat lze návrhy na výchovná působení na pud ctižádostivosti či ohledně tzv. dobrodiní charity a dobročinnosti anebo ohledně realistického pohledu na půjčování a půjčky, resp. ohledně jejich odmítání.

Bolzanův asketismus a puritánství, naznačené v subkapitole 3.1.,[1941] mohou být zajímavé při diskuzích o rozlišování potřeb pravých a nepravých. *„Potřeby nepravé (falešné) jsou nekonečné a jejich uspokojení nelze zajistit. Jejich masové uspokojování ve vyspělých zemích výrazně prohlubuje ekologickou krizi na planetě Zemi a ohrožuje přežití lidstva“* (Zeman, 2002, s. 29).[1942] Což může inspirovat v souvislosti s úvahami, resp. projekty ohledně omezováním plýtvání.[1943] Naznačené bolzanovské inspirace, včetně apelů a požadavku na omezení spotřeby,[1944] je ovšem nutno interpretovat velmi obezřetně, resp. znovu zopakovat a zdůraznit problematičnost přinucování lidí k *„dobru“*, a to i odborníky, včetně lékařů.[1945]

Ve světle proudu utopického myšlení lze připomenout, že již T. More v *Utopii* (More, 1516) v kapitole *O zaměstnáních,* v souvislosti s řemesly nezbytnými, píše o *„přirozených potřebách“*, resp. důvodu *„rozkoše pravé a přirozené“* (tamtéž, s využitím českého překladu 2019, s. 65). Ovšem tam, *„kde vše měříme penězi, nutně se musí provozovat mnoho řemesel zhola nicotných a zbytečných, která slouží jenom přepychu a požitkářství …“* (dtto). S Moreovou vizí, že pokud všichni ti, kdož *„maří čas v řemeslech sloužících přepychu, a nadto celá ta cháska nečinných povalečů, z nichž každý spotřebuje oněch věcí, jež jsou*

(Schirrmacher, 2005) píše o ideologii kultu mládí, diskriminaci starých a stárnoucích proti které je třeba postavit *„spiknutí metuzalémů“*. S cílem zlomit stereotypy ohledně pohrdání stářím, včetně předefinování lidského stáří.

[1939] Srov. s návrhy in (Geiselberger, 2017) v duchu neoliberální internacionály a propagace progresivismu.

[1940] Srov. kapitolu XXII. *O ctižádostivosti* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[1941] Např. v kontextu kapitol XVIII. *O výživě* nebo XXIV. *O zábavách* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[1942] Srov. (Husák, 1986). Blíže k problému nepravých (falešných, iracionálních potřeb) srov. (Zeman, 2022) – se závěrem*: „Udržitelný vývoj je neslučitelný s plýtváním v hmotné spotřebě ve všech podobách. Plýtvání vede zákonitě k neustálému růstu hmotných společenských potřeb a tím i k dalšímu čerpání omezených přírodních zdrojů a tvorbě dalšího odpadu, jehož ekologické následky mohou ekologicky šetrné technologie pouze zmírňovat. Statky využité na uspokojování nepravých potřeb se musí vyrobit, což si vyžaduje určité suroviny, paliva a energii, na jejich výrobu je spotřebovávána lidská práce, opotřebovávají se pracovní prostředky a většina těchto statků se posléze stává odpadem, s kterým jsou stále větší problémy. Uspokojování nepravých potřeb není nic jiného než plýtvání ve spotřebě, v lepším případě vyhazování prostředků oknem, v horším případě vynakládání prostředků na ničení přírody, životního prostředí a zdraví lidí, zabíjení, mrzačení a zraňování zvířat, přírody i lidí, a na deformování životního způsobu“* (tamtéž, s. 141).

[1943] S čímž souvisí tzv. *„zelené“* projekty, ze kterých se staly další hyperinflačně nadužívané *„buzzwords“*. Jde např. o *„chytrý“* (a udržitelný) růst, decoupling coby rozdvojení trendů ve smyslu oddělení zátěže životního prostředí a ekonomického výkonu (oddělení růstu spotřeby od spotřeby energie a zdrojů) anebo *„cool“* téma cirkulární ekonomiky (a ekonomie). In (Kislingerová a kol., 2021) je kreativní ekonomie a cirkulární ekonomika interpretována coby další z řady tzv. nových ekonomií a nových ekonomik – srov. (Džbánková et al., 2021). Cirkularita má být historickou nezbytností a má dokonce přinášet proměnu celého paradigmatu.

[1944] Srov. např. kapitolu XXII. *O ctižádostivosti* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[1945] Srov. kapitolu XVIII. *O výživě* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934), kde Bolzano bezmezně spoléhá na doporučení odborníků-lékařů. V ideálním státě i oni mají mít vždy na zřeteli obecné blaho. Pandemie COVID-19 však přispěla k další diskreditaci vědy, a to i lékařské a lékařského stavu. Nejde jen o zcela protichůdné názory různých lékařů a dalších odborníků, resp. samozvaných tzv. odborníků a jejich vystupování podle notiček farmaceutických aj. lobby, ale i o záměrná falšování skutečného stavu, šíření lží, katastrofických vizí a vyvolávání paniky atd. nikoli v zájmu obecného blaha, nýbrž soukromých profitů či vlastního zviditelnění.

dodávány prací jiných osob, tolik, kolik dva jejich výrobci … byli vesměs zařazeni do výroby, a to jenom užitečných předmětů …" (dtto) ukázalo by se, *„jak málo času by bylo více než dost, aby se opatřilo všechno to, čeho si vyžaduje důvod jednak nezbytnosti, jednak pohodlí, přibíraje k tomu i důvod rozkoše, arci rozkoše pravé a přirozené"* (dtto).

Vize nastíněné in utopický spis (Bolzano, 1932) mohou být připomínány i v souvislosti s problematikou volného času. Socioložka J. Duffková píše: *„Bernard Bolzano uvažoval o možném negativním vlivu dělby práce na člověka a jeho rozvoj a navrhoval překonat škodlivé důsledky vzájemnou kompenzací mezi manuální a duševní prací*[1946] *nebo přípravou mladé generace na výkon různých povolání*[1947] *či alespoň přiměřeným využitím volného času. Samotný volný čas by měl být podle Bolzana vyplňovaný nějakou užitečnou činností (mimo vlastní práci), sebevzděláváním a také zábavou. Za vhodnou volnočasovou aktivitu označuje Bolzano cestování, protože upevňuje zdraví, rozšiřuje obzory a – pokud cestuje společně skupina lidí – také upevňuje smysl pro pospolitost. Z dovolených či doporučovaných zábav je možné jmenovat konkrétně četbu, diskuze o problémech („pokud nejsou nemravné"), hádanky, společenské hry, tělocvik, „slušné" tance, hudbu, zpěv i cvičnou střelbu; naopak k Bolzanem odmítaným zábavám patří jakékoli hry o peníze nebo hry o štěstí (loterie) i dramatické umění (amatérské i profesionální). Nejvhodnějším prostředím i prostředkem pro trávení volného času je domov a rodina"* (Duffková, 2014, s. 234-235).

V obecnějším kontextu lze poukazovat na Bolzanovy apely ohledně života ctnostného, života střídmého[1948] a především života z hlediska celku prospěšného. Které jsou přitom však mnohdy doprovázeny moralizujícími pravidly společenského života, přičemž lze diskutovat jejich životnost, resp. přesněji neživotnost, a to i v době Bolzanově. Bolzanova jednotná etika, s důrazem na morálku s fundamentem v podobě nejvyššího mravního zákona, může být připomínána taktéž v souvislosti s různorodými úvahami na téma etika a ekonomie[1949] apod.

Úvod monografie zmiňuje význam utopií v současné přelomové době, kdy se společnost a svět ocitají na dalším osudovém civilizačním rozcestí.[1950] Důležitost utopií i v duchu citátu V. Huga *„Utopie je pravdou zítřka".* Tento spolu se slovy: *„Utopie dneška se přeměňují ve skutečnost zítřka"* (B. Croce) otevírá studii (Perný, 2020).[1951] Anarchista G. Landauer hlásal,

---

[1946] *„V této tezi nelze nepoznat mnohem pozdější úvahy o žádoucnosti střídání charakteru činnosti v pracovním a volném čase, které by mělo zabránit jednostrannosti nebo i jisté jednorozměrnosti osobnosti: člověku v profesi duševně pracujícímu se doporučuje ve volném čase fyzická činnost a opačně …"* (Duffková, 2014, s. 235).

[1947] *„Myšlenka širokého profilu kvalifikace se pod heslem „maximum flexibility" prosazovala ve 20. století poté, co se ukázalo, že získávání pracovní kvalifikace podle zásady „maximum specializace" může svému nositeli způsobit vážné problémy s hledáním práce, jestliže svou původní profesi nemůže z jakýchkoli důvodů vykonávat"* (Duffková, 2014, s. 235). Srov. kapitolu VIII. *O výchově a vyučování* a kapitolu XII. *O zaměstnání občanů a způsobu života* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934) (pozn. PS).

[1948] S konsekvencemi ohledně aktuálních propagací asketismu a uskromňování v rámci boje s počasím, resp. spasení planety – srov. (Sirůček, 2020d). Pod hesly, že *„zachraňovat planetu může každý"*. Přičemž omezení spotřeby energií, masa anebo ukázněné třídění odpadu je již pokrokáři vnucováno minimálně ve smyslu povinné manifestace hodnot, i když v globálním měřítku reálně nic nezmění – srov. (Houdek, 2021).

[1949] Srov. (Dušková, Džbánková, 2005) či (Sedláček, 2009).

[1950] Podle méně optimistických interpretací se však současná společnost nenachází na rozcestí či křižovatce, nýbrž stojí na kraji pralesa či balancuje na hraně útesu. Srov. (Džbánková et al., 2021), (Sirůček, 2019e, 2020a).

[1951] Srov. (Perný, 2020, s. 7).

že *„utopie je pravý život“*.[1952] Známé jsou i výroky: *„Bez dávných Utopií by lidé ještě stále žili v jeskyních, ubozí a nazí. To Utopie vytyčily obrysy prvního města … Odvážné sny se vyplácí. Utopie je základem všeho pokroku, pokusem o lepší budoucnost“* (A. France) anebo *„Mapa světa, na které schází Utopie, nestojí za jediný pohled, protože opomíjí zemi, ke které Lidstvo nakonec vždy dopluje. A když vystoupí na břeh, rozhlédne se okolo sebe, spatří lepší zemi a vydá se znovu na cestu. Pokrok je uskutečňováním Utopií“* (O. Wilde).[1953]

Opomenuty nemohou zůstat ani dystopie, ve smyslu antiutopie – jakožto idea vývoje společnosti směrem nikoli ideálním, nýbrž právě naopak. (Perný, 2020) vnímá dystopii coby antonymum utopie. Tedy antiutopie nejenom ve smyslu děsivého, nežádoucího stavu.[1954] S příklady románů A. Huxleye, G. Orwella anebo dystopických komedií. Dystopické prvky mohou být nalézány taktéž v práci *Labyrint světa a ráj srdce* (Komenský, 1970), u J. Swifta (*Guliverovy cesty*) anebo u K. Čapka (*Válka s mloky* či *R.U.R).*[1955] Podle (Claeys, 2017) pak termín dystopie zahrnuje nejenom literární tradici satirických děl, většinou o totalitarismu, nýbrž i skutečné despotické režimy a společnosti ve stavu katastrofického kolapsu.[1956]

Některé interpretace odlišují antiutopie (negativní utopie) od dystopií. Podle (Ferris, 2008) se antiutopie v zásadě snaží zabezpečit štěstí svých obyvatel, jakkoliv ve výsledku zásadně selhávají, zatímco dystopie ani nepředstírají, že by mohly být dobré.[1957] Spisovatel sci-fi utopií i dystopií O. Neff uvádí: *„Antiutopie bývá polemikou s utopií a dystopie je příběh zasazený do dysfunkční společnosti“* (Neff, 2021, s. 10).[1958]

Hranice mezi utopií a dystopií se přitom často nedají přesně určit. Příslušné dílo je vždy nutné vnímat v dobovém kontextu a v rámci celkového odkazu autora. Se vznikem prvních antiutopií se objevuje diskuze na téma nejenom nejlepších (či nejhorších) uspořádání, nýbrž i ohledně toho, zda dokonalé uspořádání společnosti není vlastně to nejhorší. *„Utopickou mysl“* a *„perfekcionistickou iluzi“* považoval za hlavní politický a filozofický problém 20. století A. T. Kolnai. Za tragický omyl označoval obvyklé ztotožňování utopie se spravedlností a dokladoval, že prakticky aplikovaná utopie vždy končí nespravedlností.[1959]

Prolínání utopických a dystopických prvků je možné ilustrovat např. vizemi i konkrétními projekty rodiny Baťových. T. Báťou jakožto zakladatelem zlínského obuvnického impéria i jeho nevlastním bratrem J. A. Baťou s vizionářským dílem *Budujme stát pro 40 000 000 lidí*

[1952] Srov. (Hauser, 2011a). Anarchismus je příkladem další utopie, resp. dystopie. Konsekvence Bolzanova díla, v souvislostech s úvahami o společenského ideálu, a anarchismu hledá (Matheis, 2021). Ekonomické aspekty anarchistických směrů představuje kvalifikační práce (Marek, 2011). Srov. též (Tomek, Slačálek, 2006).
[1953] Cit. s využitím https://www.respekt.cz/tydenik/2005/24/vsichni-zijeme-v-utopii.
[1954] Přesněji *„nielen ne-ideálny stav, ale v kontexte spoločenskem negácie spravedlivej, harmonickej a ctnostej spoločnosti – spoločnosť kriminality, násilia, represií, environmentálních katastrof, dehumanizácie a nespravodlivosti“* (Perný, 2020, s. 33).
[1955] Srov. (Fischer, 2021), (Machek, 2012), (Ouředník, 2010), (Perný, 2020).
[1956] Dystopické momenty jsou spojovány i s nacistickým Německem, stalinismem, čínskou kulturní revolucí či polpotovskou Kambodžou. In (Claeys, 2017) je zdůrazňováno, že na rozdíl od utopie, koncipované ve smyslu podpory ideálu přátelství definovaného jako *„posílená sociabilita“*, je dystopie charakteristická odcizením, strachem a šířením kategorií *„nepřátel“* (a jejich démonizací). Utopie a dystopie nejsou interpretovány coby protiklady, nýbrž jako extrémy na spektru sociability, definované zvýšenou formou skupinové identity.
[1957] Srov. (Hrtánek, 2004), (Jarina, 2013), (Machek, 2012) aj.
[1958] Srov. (Neff, 1998). Srov. též (Kotleta, 2016). K dystopii v české próze období 1945-89 srov. (Krejčík, 2017).
[1959] Srov. (Kolnai, Dunlop, 1995), (Machek, 2012).

(Baťa, 1937).[1960] U T. Bati je z různých pozic možné diskutovat jeho sociální inženýrství v duchu funkcionalistické utopie nového světa,[1961] snění o spravedlivém kapitalismu (včetně zaměstnanců zainteresovaných na zisku) anebo jeho označování za prvního globalizátora. (Holubec, 2009a) dokladuje, že myšlení Tomáše i Jana Baťových se *„vyznačovalo velmi silnými utopickými rysy. Byly to především protestantské inspirace spojené s fordistickým myšlením, biopolitický přístup k člověku a obdiv k fašizmu, které vedly k touze vytvořit nového člověka a nový svět. Tomuto typu myšlení odpovídají nejčastěji používané kladné termíny v baťovském diskurzu: člověk – muž – život – boj – stroj – mládí – síla – rychlost – vůle – pokrok. V baťovském světě nebyla na rozdíl od nacistické utopie zbožštěna rasa, ale technika a modernizace …“* (tamtéž, s. 53). Se závěrem, že *„nedílnou součástí baťovského úsilí byla snaha vytvořit autoritářskou utopii radikalizované moderny“* (tamtéž, s. 54).[1962]

Utopie, a především ještě více dystopie začínají být v současnosti opět šířeji diskutovány. Podle (Perný, 2020) je současný utopismus, od 20. století dodnes, reakcí *„na krízu neskorého kapitalizma, rozmach utópie a dystopie v umení a popkultúre“* (tamtéž, s. 37).[1963] S čímž souvisí frustrace a (nejenom) politické rezignace na řešení skutečných problémů. I. Švihlíková in (Dinuš et al., 2019) zmiňuje oblíbenost dystopií v kinematografii 21. století. Ve smyslu *„obracení se na „vycestování na jinou planetu a nový začátek“ …“* (tamtéž, s. 197). V duchu glosy S. Žižeka, že *„je snazší představit si konec světa, než konec kapitalismu“*.[1964]

Mnozí stále častěji unikají do postapokalyptického, zlého a krutého světa. Globalizátorům vyhovuje rezignace na pochopení doby, rezignace otevírající cestu k ještě větší manipulaci. Naši naivní předkové utopicky snili o ideálních společnostech, dnešní lidé se předhánějí v dystopickém líčení hrůz, teroru, anarchie, zmaru, rozvratu, krizí, beznaděje a katastrof. Přičemž s termínem katastrofa (post)moderní společnost zachází *„hodně selektivně a často politickým způsobem“* (Cílek, 2022, s. 30).[1965] Že by lidstvo – přesněji jeho západní liberální

[1960] (Mervart, 2020) srovnává vizionářství J. A. Bati a A. Babiše se závěrem: *„Baťova a Babišova vize, byť obě splňují definiční prvky utopie, byť mají normativní a dynamický charakter, jsou – ač nechtěně – dystopiemi. Oba autoři totiž projektují představu „dokonalé společnosti“, v níž by soudný člověk sotva toužil žít …“* (s. 139). Podle Mervarta je proti *„technokratům a manipulátorům“* (dtto) potřeba postavit jiný utopický sen – „*Totiž ten o společnosti postavené na liberálně-demokratických principech a kritickém myšlení“* (tamtéž). Ignoruje přitom, že koncept tzv. liberální demokracie je též velkou dystopií. Srov. (Babiš, 2017), (Baťa, 1937).

[1961] Srov. (Šlapeta, 2009). K současnosti v továrně Baťa srov. (Nedbálková, 2021).

[1962] Podle (Holubec, 2009a) má být *„možné hovořit o pokusu uskutečnit utopii i v Československé republice ve dvacátých a zvláště třicátých letech v Baťově podnicích ve Zlíně. Příklad budování nejprve podniku Tomáše Bati (založen v roce 1894), poté budování celého města Zlína a konečně neuskutečněný plán Jana Antonína Bati na přebudování nejprve celého Československa a posléze části Brazílie v ideálně moderní společnost nám ukazují silné prvky utopického myšlení u obou podnikatelů, případně osob v jejich okolí“* (tamtéž, s. 31).

[1963] K poptávce po víře v lepší budoucnost i spravedlivější svět srov. (Cílek, 2020a, b). K vlnám zájmu o utopie, resp. dystopie v prvorepublikové ČR, např. pod vlivem Velké války či krize srov. (Machek, 2012), (Píša, 1927).

[1964] Srov. (Sirůček, 2019d, 2020b).

[1965] (Cílek, 2022) uvažuje o záměrném vyvolávání duchů katastrof, resp. o katastrofování coby politické praxi. Se závěrečným mementem: *„Slova krize a katastrofa sice původně znamenala prakticky totéž, ale pro současného člověka mívají jeden zásadní význam – krize někam pokračuje a má řešení, zatímco katastrofa, to je skoro pro všechny lidi holý, beznadějný konec“* (Cílek, 2022, s. 33). V duchu systémového náhledu na krize připomíná (Kohoutek, 2008) původní obsah *„starořeckého slova „krize“. Tam mělo slovo ‘η κρίσις ΄význam „rozhodnutí, rozlišení, výběr, soud“. I v čínštině je „krize“ =* 危机 *(vej - ti). Přitom* 危 *(vej) = „nebezpečný, nebezpečí, ohrožovat, hrozit“,* 机 *(ti) = „příležitost“. Má tedy v čínštině stejný obsah jako v antické řečtině. Teprve později, zřejmě v 19. století, slovo „krize“ nabylo obsahu „obtížné situace, tísně. Proto je účelné rozlišit pojmy „mimořádný stav“, jako krize v širším smyslu, a „krizový stav“ jako stav vyvrcholení mimořádného stavu v negativním směru, kdy výrazně převažuje ohrožení systému nad příležitostmi k jeho rozvoji. Která stránka*

část – bylo opravdu až tak zdegenerovaná a natolik blahobytem unuděná, že podvědomě touží po opravdovém globálním maléru, aby se sebemrskačsky očistila, a konečně vzpamatovala? Může tímto být koronakrize?[1966] Anebo je to stále málo? Dle (Dugin, 2022) měl koronavirus vést ke zhroucení světového řádu, přičemž jako již prudce proběhlé *„nevratné změny v oblasti geopolitiky a ideologie“* jsou uváděny: *„Za prvé: epidemie koronaviru znamená konec globalizace … Za druhé: koronovirus ukončuje éru liberalismu … za třetí: drasticky se mění kritéria pro měření úspěšnosti a udržitelnosti státu a společenství …“* (tamtéž, s. 1).[1967]

Narůstající chaos, prohlubující se krize, jejich souběhy a synergie, nestability postkovidového světa – především v důsledku ztráty soudnosti a zdravého rozumu, projevující se i ve válečnické posedlosti a sebevražedném štvaní[1968] – naznačují, že pandemie COVID-19[1969] očividně k sebereflexi Západu nestačila. Přitom kovidová hysterie, karantény, lockdowny, roušky, vakcinace, kontroly, kovidové pasy, uzávěry, zákazy se staly dystopickou realitou, která byla ještě před pár lety pro drtivou většinu naprosto nemyslitelnou sci-fi.[1970]

O tom, že máme žít v období *„negativní utopie“* filozofuje M. Hauser.[1971] Hauser přitom odlišuje negativní utopii od dystopie. *„Negativní utopií je představa, jaký by svět být neměl. Neměl by ničit přírodu, neměl by vytvářet extrémní sociální nerovnosti, neměl by omezovat*

---

vývoje převáží, to závisí na tom, do jaké míry je další vývoj samovolný (živelný) a do jaké míry je subjektem řízení zvládán (tj. řízen) … Živelný vývoj končí katastrofou (pohromou), poškozením a oslabením systému až k hranici své dynamické stability“ (tamtéž, s. 18). Srov. (Kohoutek, 2004).

[1966] Většina neliberálních autorů přehnané naděje s koronakrizí realisticky nespojovala. Ve smyslu naděje, že by problémy spojené s pandemií vedly ke zpomalení *„turbo-kapitalismu“* a návratu k normálu. K normálnímu životu, normální práci i podpoře normálních lidí, ohrožených (hyper)liberalismem a korektním pokrokářstvím. Pandemické závětří (a farmakodiktatura) přispěly k protlačení zelených a genderových projektů i nové kulturní revoluce. Včetně plánu nepodmíněného příjmu coby *„držhubného“* za nicnedělání. I ke zlomení odporu proti povinným kvótám migrantů (pod hesly jako solidarita bez výjimky či strategické plánování migrace apod.).

[1967] (Dugin, 2022) – poněkud nadneseně – epidemii koronaviru básnicky prezentuje jako osudovou, nevratnou a rozhodující *„Událost“*, v jejímž očekávání měli lidé v poslední dekádě žít. Naznačuje, že se nemuselo jednat o nečekanou *„černou labuť“*. Koronavirus přitom měl zřetelně a jasně demonstrovat, že vše, *„co lidé v současnosti považují za „pevně dané“ a „spolehlivé“ je čistou ilusí“* (tamtéž, s. 3). Ovšem ohledně případných poučení a závěrů pro lidstvo, které se (snad) vypořádá s touto pandemií zůstává skeptický. Globalizace svržena nebude, lidstvo nebude zbaveno liberálních pověr, migranti nebudou zastaveni, nebude skoncováno s nesmyslnými technickými vynálezy, *„které víc a víc zahánějí člověčenstvo do nekonečných labyrintů hmoty …“* (dtto). *„Všichni se pustí do práce po staru, bez mrknutí oka …“* (dtto). Vše se pak má proto opakovat znovu a znovu. *„A tak tomu bude až do okamžiku, kdy dosáhneme bodu odkud již není návratu. Pokud opravdu začneme vnímat běh času, tak tento bod právě překračujeme“* (tamtéž).

[1968] V. Klaus píše: *„V antikvariátu jsem ... nalezl knížku kvalitního ruského ... spisovatele Ilji Erenburga, kterou jsem původně četl ... v roce 1966. Ta knížka se jmenuje „Trust D.E.“, s podtitulem „Historie zkázy Evropy“. Byla prvně vydána již v roce 1923. Trust D.E. je název Organizace pro zničení Evropy. Nedosahuje sice kvalit dystopických knih Huxleyho a Orwella, ale za přečtení stojí. Prozrazuje, že po šoku z první světové války ve dvacátých a třicátých letech podobně uvažovalo více evropských myslitelů, nejen ti dva slavní. Neblížíme se k uskutečnění těchto antiutopií? Nebude právě teď Evropa jednou z bezprostředních obětí toho, co se stalo na Ukrajině?“* (Klaus, 2022c, s. 9) – srov. (Erenburg, 1966). Srov. též dystopický scénář in (Vondruška, 2019).

[1969] S narážkou na antiutopii *1984* (Orwell, 1949) někdy psáno jako COVID – 19(84).

[1970] Srov. dystopickou vizi společnosti založené na absolutizaci zdraví, která přísně kontroluje a zakazuje všechny nezdravé aktivity a trestá všechny, kteří se tomuto vzpírají in (Zehová, 2021). Demokracii v románu nahradila zdravotnická diktatura, přičemž nikdo nemá právo tuto ideologii zpochybnit – srov. (Klaus, 2022b).

[1971] Zde s využitím (Sirůček, 2020b).

práva a svobody jiných apod.“ (Hauser, 2019).[1972] Problém Hauser vidí v tom, *„že se neshodneme na pozitivní utopii, tedy na konkrétním modelu budoucí společnosti“* (dtto).[1973]

Hauser rozlišuje utopie fragmentární a komplexní. *„Dnešní dobu lze proto nazvat dobou fragmentárních pozitivních utopií. Je tu jedna skupina, která si budoucnost spojuje se základním příjmem, jiná skupina si představuje, že to bude vegetariánská společnost, jiná skupina budoucnost vidí ve společnosti družstevníků, a další skupina si představuje budoucnost jako návrat k hodnotám, jako je národ, rodina a křesťanství. Tyto utopie jsou fragmentované jednak tím, že je vyznávají dílčí skupiny, které se nedokážou shodnout, a jednak tím, že tyto utopie vyjadřují pouhý fragment společenského života: dílčí způsob financování chudých lidí, způsob stravování nebo dílčí životní hodnoty. Tyto utopie jsou tedy fragmentované nadvakrát. Neexistuje tu žádná ucelená představa o budoucí společnosti, která by zahrnovala všechny aspekty, aspekt ekonomický, sociální, kulturní, etický … Nemyslím si, že má smysl tuto komplexní utopii vytvářet. I kdyby ji někdo podle vzoru Thomase Mora, Campanelly, Fouriera a jiných utopistů vytvořil, nepohneme se z místa, protože jiná skupina si vytvoří jinou komplexní utopii a budeme tam, kde jsme. Představa, že hlavní věcí je propracovaná vize budoucí společnosti, je v zásadě projev myšlenkového idealismu. Tímto způsobem kritizoval utopismus už Marx …“* (Hauser, 2019).[1974]

Hauser dospívá k tezi, že současné *„období lze nejlépe vyjádřit pojmem „interregnum“, kde starý systém odchází a nový se nemůže zrodit“* (dtto).[1975] Následně Hauser přemýšlí o inspiracích z *„křesťanského socialismu v jezuitských redukcích“*[1976] či z díla Rousseaua, Rawlse nebo Platóna a o revoluční transformaci, resp. evoluční cestě přechodu k nekapitalistické společnosti. Ocenit je nutné, že přitom neopomíjí klíčovou roli vlastnictví.[1977] Závěrem rozhovoru je za inspirativní model projektování *„vyššího modelu civilizace“* označen Cockshottův a Cottrellův kybersocialismus.[1978]

[1972] Cit. dle http://casopisargument.cz/2020/01/15/utopia-ako-filozoficky-argument-v-meniacom-sa-svete-rozhovor-s-ceskym-filozofom-michaelom-hauserom/.

[1973] Cit. dle http://casopisargument.cz/2020/01/15/utopia-ako-filozoficky-argument-v-meniacom-sa-svete-rozhovor-s-ceskym-filozofom-michaelom-hauserom/. Zmíněné Hauser ilustruje neexistencí shody ani na levici (a tzv. levici) např. ohledně nepodmíněného základního příjmu – srov. (Sirůček, 2019d).

[1974] Cit. dle http://casopisargument.cz/2020/01/15/utopia-ako-filozoficky-argument-v-meniacom-sa-svete-rozhovor-s-ceskym-filozofom-michaelom-hauserom/.

[1975] Cit. dle http://casopisargument.cz/2020/01/15/utopia-ako-filozoficky-argument-v-meniacom-sa-svete-rozhovor-s-ceskym-filozofom-michaelom-hauserom/), s odkazem např. na https://lucasperny.blog.pravda.sk/2015/07/07/revolucia-sa-blizi-buducnost-progresivna-alebo-reakcna/. Srov. (Geiselberger, 2017).

[1976] Což měla být *„… nejdéle existující socialistická či protosocialistická společnost od vzniku sociálních tříd na úsvitu civilizace. Redukce trvaly 150 let a kombinovaly indiánskou samosprávu, kněžskou teokracii a kolektivní vlastnictví půdy. Nevznikly podle předem připraveného plánu, nýbrž jako výsledek určitých opatření, které vyplývaly z dané situace a z hodnotového světa domorodců a jezuitských misionářů. Jezuité věděli, že Indiáni v Paraguay žijí v kmenovém uspořádání, kde neexistovalo soukromé vlastnictví v našem slova smyslu. Jezuité na indiánské kmenové uspořádání navázali a přetvořili ho do podoby společného hospodaření v redukcích. Byl to vlastně přímý přechod od kmenového uspořádání k socialismu, pokud tak lze jezuitské redukce nazývat. Jezuitské redukce nám zanechaly otázku, zda hypoteticky mohl vývoj lidstva probíhat podobně …“* (Hauser, 2019, cit. dle http://casopisargument.cz/2020/01/15/utopia-ako-filozoficky-argument-v-meniacom-sa-svete-rozhovor-s-ceskym-filozofom-michaelom-hauserom/).

[1977] *„V současné době jsou v zásadě jenom dvě základní možnosti. Následkem technologického a sociálního vývoje se postupně promění kapitalistická forma vlastnictví ve vlastnictví sdílené a tím se evoluční cestou dostaneme do postkapitalistické společnosti. Tato představa předpokládá, že kapitalistické vlastnictví je pouze ekonomická kategorie, která se mění v závislosti na celkových změnách technologií a sociálního systému. Jestliže*

Dodejme, že Bolzanova utopie *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) náleží k utopiím nikoli dílčím, nýbrž komplexním – jedná se o ucelenou vizi. O ucelenou představu ohledně budoucí společnosti, zahrnující dimenzi ekonomickou, politickou, sociální, kulturní či etickou. Pro veškeré Bolzanovo dílo je typické, že se jeho autor dovedl emancipovat od názorů obecně přijímaných, což přispělo k úspěchům ve vědách, kterými se zabýval. Ovšem většina úspěchů se nedostavila během Bolzanova života, jak ilustrují především kapitoly 1. a 2. Kapitola 3. dokumentuje, že Bolzana lze vnímat jako optimistického vizionáře, přinášejícího lidstvu naději. Přitom vizionáře realistického a rozhodně nikoli dystopicky fantasmagorického.

Bolzano tudíž nepatří do skupiny lidstvu nebezpečných fanatických futuristů (současně – a to především – tvrdých byznysmenů) typu R. Kurzweila, netrpělivě vyhlížejícího stroje, inteligentnější nežli lidé.[1979] S otevíráním cest ke stvůrné kyborgizaci, kdy geneticky optimalizovaný a technologiemi prošpikovaný *„postčlověk“* má být dalším logickým krokem v evoluci druhu. Sílí varování, že překotné změny trhů práce budou tlačit nejen na vzdělání, které jim má být zcela podřízeno,[1980] ale i na kybervylepšování, které se stane obrovským byznysem. Nevylepšený normální člověk v tvrdé konkurenci již neobstojí. Zrůdně pomýlené jsou i vize nesmrtelnosti v duchu naivního technooptimismu, a hlavně soukromého profitu.[1981]

Potřeba optimistických vizí je umocněna dobou postkovidovou (včetně ekonomických aj. problémů), resp. vybičovanou válečnou hysterií a kobercovými nálety oficiální propagandy. Ústící v narůstající společenskou poptávkou po naději, harmonii, kráse, míru v duši a víře v lepší budoucnost, ve spravedlivější, méně chaotický i nejistý svět. Jak bylo konstatováno v úvodu monografie – něco jiného je rozmařile snít o dystopiích a dekadenci anebo v nich

---

chápeme kapitalistickou formu vlastnictví nejen jako ekonomickou kategorii, ale také jako kategorii politickou a mocenskou, pak to nepůjde tak snadno … Z toho důvodu mluví Marx o tom, že kapitalismus je určitou diktaturou bohaté menšiny a socialismus se kvůli této okolnosti nemůže prosadit jinak než jako politické odstavení této oligarchické diktatury. Tento rozhodující okamžik přechodu k postkapitalismu je právě to, co chybí v utopických vizích. Nenajdeme ho ani u autorů, kteří vytvořili modely postkapitalistické společnosti“ (Hauser, 2019, http://casopisargument.cz/2020/01/15/utopia-ako-filozoficky-argument-v-meniacom-sa-svete-rozhovor-s-ceskym-filozofom-michaelom-hauserom/).

[1978] V němž se údajně *„… řeší problém socialistické kalkulace, který se týká otázky, jak určovat hodnotu produktů a práce, jestliže je nebude určovat kapitalistický trh. Jejich model v tomto smyslu není utopický, pokud pojmem utopie myslíme vizi, u níž se neptáme na to, zda může ekonomicky a sociálně dlouhodobě fungovat. Ale i zde chybí otázka přechodu. Jak lze k této ekonomice dospět? Na to vůbec neodpovídají …“* (Hauser, 2019, cit. dle http://casopisargument.cz/2020/01/15/utopia-ako-filozoficky-argument-v-meniacom-sa-svete-rozhovor-s-ceskym-filozofom-michaelom-hauserom/). Srov. https://sok.bz/clanky/2008/wpcockshott-acottrell-kybersocialismus, resp. ke sporům o ekonomickou kalkulaci http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/pgo_soek.htm, https://adoc.tips/poueni-z-historie-sporu-o-ekonomickou-kalkulaci-pi-analyze-m.html či (Sirůček, 2021d).

[1979] Podle (Kurzweil, 1999) má v roce 2029 umělá inteligence dosáhnout lidské úrovně. Rok 2045 se má stát rokem singularity, kdy znásobíme efektivní inteligenci miliardkrát tím, že se spojíme s inteligencí, kterou jsme vytvořili. Má se spojit inteligence biologická a nebiologická a člověk má být napojen na počítačové vědomí. Kurzweil agituje, že zmíněné přinese lidstvu, a člověku, jen úžasná pozitiva, kdy i pokrok mají vytvářet stroje.

[1980] Srov. projekty vzdělání 4.0, koncipovaného přímo pro potřeby průmyslu 4.0. Cílem má být příprava lidí, kteří se dokáží snadno zorientovat v neustále se měnících, a nejistých, podmínkách a příležitostech. Kritiky však varují, že škola a vzdělání má být pro mládež, nikoli pro potřeby průmyslu a profitu – srov. (Sirůček, 2018).

[1981] Srov. (Kurzweil, Grossman, 2007). Již i medicína – a především obrovský kšeft a astronomické profity – začala pohlížet na stárnutí nikoli jako na nevyhnutelnost, nýbrž jako na nemoc, kterou je třeba léčit.

přímo žít. V analogii s rozvojem kultury, umění, ale i vědy po morových epidemiích středověku. Kdy po chaotických a místy až brutálních časech přicházela období renesance.[1982]

Na straně druhé sílí varování před realizací dystopií. Poukazováno bývá na dystopický prvek přítomný v každé utopii. Vizionářská síla utopie – coby fikce, iluze i mýtus *„dávající dějinám smysl“* – posléze *„v konkrétním prostoru a čase nutně nějak vyprchává. Utopická dokonalost se hroutí. Proto se také každá utopie při srážce s realitou mění ve větší či menší dystopii …“* (Fischer, 2021, s. 11).[1983] S příkladem vývoje ve 20. století, kdy socialismus původně utopický se měl změnit v dystopický. (Hauser, 2011a) se ptá: *„Hlavní otázkou potom je, zdali idea komunismu bude navždy obsazena dystopickým prvkem, který představuje sedlinu jejího historického ztroskotání ve dvacátém století. Může se znovu dystopický prvek přeměnit v prvek utopický?“* (tamtéž).[1984]

Utopie v sobě skýtá revoluční náboj, *„neboť utopií je právě ten způsob myšlení, který usiluje o změnu skutečnosti ve směru ideálních představ. Zároveň je to takové myšlení, které pokud nalezne svůj projev v jednání částečně nebo zcela rozbíjí či přetváří existující skutečnost“* (Vacková, 2009, s. 14).[1985] *„Utopie jako vědění je prvkem, který zpochybňuje status quo a tím přispívá k sociální dynamice, k proměnám společnosti … utopie je pohnutkou k činu, emancipujícím prvkem, který vede ke změně, je skrytou motivací …“* (tamtéž, s. 31-32). Vacková interpretuje utopii na straně jedné jako impuls ke změně společnosti[1986] a druhé jako *„vysněný model, jako návod k dosažení konkrétního typu sociální struktury, jako cíl. To je rozdíl mezi literárním dílem popisujícím imaginární společnost a politickým vědomím a z něj vyplývajících společenských aktivit. Tyto cíle však zároveň slouží jako zdroje zmíněných motivací“* (Vacková, 2009, s. 32).[1987] Co je dnes utopií, může se stát skutečností v budoucnu. Přičemž nejde pouze o predikce vynálezů v duchu vizionářů typu spisovatele J. Verna.[1988]

U termínu vizionář je na místě upozornit na řadu významů, přičemž Bolzano nepatří do stejné kategorie fantastů jako Verne či mediálně protěžovaných technologických byznysmanů typu S. Jobse, E. Muska, J. Bezose. Částečně lze na Bolzana vztáhnout vymezení dle *Sociologické encyklopedie*: *„vizionářství – (z lat. visio = zření) – komunikace vizí jako zjevené, „vnitřním zrakem“ viděné pravdy a obvykle ještě jejich další „rozpracování“ formou doktríny … Zdrojem vizí mohou být i exaltovaně ideal. pojetí světa a společnosti (More, Campanella a další) …“*.[1989] I když tato práce Bolzana představuje jako vizionáře, opírajícího se o jisté fundamenty, a nikoli pouhého fantastu snícího bez ohledu na realitu, je nutno znovu

---

[1982] Po chaotických a místy až brutálních časech přicházela období renesance, u nás např. na konci 15. století. Zůstane i v době postkovidové ČR – se zbytkem Střední Evropy – ostrůvkem normálnosti v rozbouřeném světě? Čeká nás renesance a nové obrození? Krize roku 2022 však naznačují, že dobře již bylo. Srov. (Cílek, 2020a, b).

[1983] S využitím (Ouředník, 2010).

[1984] Cit. dle https://www.advojka.cz/archiv/2011/14/navrat-utopie. Srov. též (Texler, 1996).

[1985] S odkazy na (Mannheim, 1991).

[1986] S využitím (Mannheim, 1991), (Turner, 2003).

[1987] Jako ilustrativní příklad propojení uvádí Ikarské hnutí inspirované literární utopií (Cabet, 1840), představené subkapitolou 3.4.

[1988] Verne bývá považován za příklad předvídatele, který se v mnohém *„trefil“*. Přitom své vize chrlil bez konkrétních technických a technologických představ. Většina předpovědí ohledně technologického vývoje však selhává – namátkou s příklady očekávání ohledně dobývání vesmíru anebo elektromobility.

[1989] Cit. dle https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Vizionářství. Nicméně diskutabilní ohledně Bolzana zůstává tato charakteristika vizionářů – *„Vzhledem k předpokládané komunikaci s nadpřirozenem se většinou vztah k vizionářům pohybuje v extrémních polohách krajní nedůvěry nebo nekritického přijetí“* (tamtéž).

zdůraznit, že ani utopie (Bolzano, 1932) není žádným programem. Včetně připomenutí, že zásadní společenské rozpory nikdy nevyřeší kritiky, byť by i byly naprosto oprávněné. Vize bez konkrétního programu nezůstávají ničím jiným nežli debatou o vidinách – čirou utopií.

Vážná varování se v současnosti týkají dystopií zejména (hyper)liberálních.[1990] Taktéž nezřídka stavících – alespoň rétoricky – na *„sluníčkářských"* premisách, že všichni lidé jsou výjimečnými osobnostmi a jsou bytostně dobří. Pouze špatný systém jim brání být dobrými, resp. žádné nerovnosti nemají být přirozené, nýbrž jsou pouze důsledkem špatné politiky a systému. Včetně údajných předsudků a netolerance. Globalistické pokrokářské projekty[1991] počítají přitom s tím, že lidé se budou muset dramaticky omezit a vzdát se své *„sobeckosti" i „tmářského"* pohledu na vlastnictví. Nic již nebudou vlastnit, pouze sdílet. Což se ovšem netýká tzv. elit. Zmíněné umocňuje energetická krize Západní Evropy, způsobená především sebevražednými projekty pod taktovkou Velkého resetu. Lockdowny infekční mají být vystřídány lockdowny energeticko-klimatickými. Diskutovat i v tzv. bohatých zemích se roku 2022 začíná zcela vážně o tom, že vytápění či ohřev vody nad určitou mez budou trestným činem typu sabotáže. Za dveřmi má slídit teplotní policie. Toto nevymyslel ani G. Orwell.

(Perný, 2020) reprezentanty utopie, resp. přesněji dystopie liberalismu klasifikuje následujícím způsobem: Popper a Schwartz alias Soros[1992] (utopie tzv. otevřené společnosti), Fukuyama (liberální demokracie jako utopie času, konec dějin),[1993] Nozick (utopie plurality a minimálního státu), Baťa a Ford (utopie filantropického kapitalismu), Randová (utopie anarchokapitalismu), Bezos (utopie neomezeného růstu rozšířená do vesmíru), Gates (utopie úspěšného a filantropického podnikatele), Hayek a Mises (utopie minimálního státu) a Ford s Obamou (utopie amerického snu aneb *„z poslíčka milionářem"*).

K liberálním tzv. levicovým ekvivalentům království nebeského náleží ideální občanská společnost coby množina občansky aktivních jedinců. Občansky aktivní má být ten, kdo se živě zajímá o společenské dění, vytváří si názor a tento různými způsoby veřejně prezentuje. V tzv. liberální demokracii to však musí být jen správné pokrokářské názory. Pokud se někdo aktivně občansky projeví na jiné nežli schválené téma, nejedná se o žádoucí a osvěžující projev fungující občanské společnosti, nýbrž o společensky zhoubný pravicový či levicový populismus, islamofobii, xenofobii, rasismus anebo čecháčkovskou provinčnost a

[1990] K velkým dystopiím dneška náleží i vize základního nepodmíněného příjmu – srov. (Sirůček, 2019d aj.). K liberálním dystopiím – agresivně indoktrinovaným a prosazovaným (kdy hlasitá menšina *„uřve"* svou vizi na úkor většiny) – náleží také multikulturalismus, genderismus, environmentalismus anebo klimatický alarmismus.

[1991] Srov. projekty New World Order s plánem Velkého resetu, který se stal globálním sloganem i zaklínadlem. Včetně mediálních masáží o nezbytnosti *„proměn myšlení"* a nástupu tzv. angažovaného a inkluzivního kapitalismu založeného na digitálních platformách 4.0, 5.0 – srov. (Schwab, 2017), (Schwab, Malleret, 2020). Projektanti Velké resetu hodlají svrhnout, resp. anulovat celou předchozí historii a nastolit svět zcela nový. Otevřeně hovoří o nastolení radikálně odlišné *„nové normálnosti"*. Fundamenty kapitalistického uspořádání přitom Schwab & co. nijak nezpochybňují. Velký reset naopak nerovnosti prohlubuje a trvale fixuje. Přičemž požaduje po neprivilegovaných, aby se vzdali nejen značné části své spotřeby, nýbrž především demokratických výdobytků vývoje za poslední století, které anuluje. Nejde o kovidovou cestu k socialismu ani o sebedestrukci kapitalismu. Kapitalistický systém se feudalizuje a hrozí nové, digitální a tužší otroctví. Srov. (Fursov, 2021).

[1992] V. Klaus – v souvislosti s výzvami, před kterými se v současnosti ocitl konzervatismus – v projevu v Budapešti v květnu 2022 apeloval: *„Je nutné bránit velmi křehký Západ před jeho vnitřními intelektuálními nepřáteli. Nejen v Maďarsku musíme bojovat proti rostoucí roli exponentů Homo Sorosensus a proti vzestupu kosmopolitních elit"* (Klaus, 2022a, s. 2).

[1993] S koncem studené války se liberálové domnívali, že nastal konec dějin. Podle jejich interpretace liberální demokracie zůstala celosvětově jedinou přirozenou volbou společenského uspořádání – srov. (Fukuyama, 1992).

zápecnickou malost. Odchylka od paradigmatu tzv. otevřené společnosti se má rovnat nepravdivosti. A neboť tzv. otevřená společnost má být kvintesencí Dobra, každý, kdo s ní nesouhlasí, automaticky musí být zlý (xenofob, nacionalista, rasista i antisemita). Tzv. otevřená společnost má být esencí pravdy & lásky. Nenávidí pouze nenávist, kterou mají zasévat nepřátelé tzv. otevřené společnosti. Toleruje všechno, kromě netolerance.[1994] Ambice liberální dystopie jsou globální – prosazuje radikální vizi světa v rozporu s tradicí. Pomocí nastolování chaosu a současně centralizace a tyranie, s využitím moderních technologií.

U dystopicko-utopických projektů na záchranu světa – přičemž i při boji s počasím[1995] lze poukázat na zřetelný náboženský rozměr (a zápal) fanaticky věřících stoupenců klimatického alarmismu – je možné zopakovat a zdůraznit, že svět v současnosti potřebuje zachránit především před zachránci světa.[1996] Sílí varování před novými zvěstovateli *„spásných“* pravd, kteří se cítí neomylnými a povolanými k poslání spasit ostatní i proti jejich vůli.[1997]

S. Komárek varuje před třemi metlami Západu, kdy liberální Západ měl vkročit *„do dalšího stadia své autolýzy, to jest rozkladu vlastními silami …“* (Komárek, 2022, s. 16). Má jít o medicínskou diktaturu s potlačením dosavadních svobod, o kulturní válku vedenou extrémním genderismem a *„rasismem naruby“* a o *„extrémní environmentalismus, chápající lidi na planetě v podstatě jako nežádoucí … Všechny spojuje další „metametla“, moderní média“* (dtto). Tyto okruhy *problémů „přešly ve fundamentalisticko-náboženskou podobu, jejíž hlasatelé, „noví posedlí“, ztratili jakoukoli vnitřní brzdu a cítí se být spasiteli lidstva či národů ve svém akčním okruhu …“* (dtto).[1998]

K čemuž je nezbytné aktuálně doplnit další *„metlu“* nejenom Západu, kterým je … Válka. Válka, jež se z přízraku stala i blízkou realitou.[1999] Nutné je zopakovat, že k nejaktuálnějším výzvám současnosti náleží přispět k nastolení a udržení míru. I v duchu odkazu B. Bolzana.

Lze souhlasit s L. Perným, že utopie – včetně (Bolzano, 1932) – není možné *„vykladať doslovne a nekriticky“* (Perný, 2020, s. 379). Perný zdůrazňuje, že osobně neschvaluje absurdní reglementaci života, ani nebere úplně vážně *„niektoré šialené Fourierovi vízie, ktoré sú skôr umelecko-surrealistickým prejavom“* (dtto). Mnohé detaily je opravdu nutné brát se

---

[1994] V duchu apelu Z. Čaputové z listopadu 2021: *„Nezůstávejme tolerantní k netoleranci“* (cit. dle https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/slovenska-prezidentka-caputova-navsteva-zeman-nemocnice-senat-narodni-trida.A211116_000726_domaci_kop). Výzvu lze glosovat ústy F. M. Dostojevského: *„Jednou tolerance dosáhne takové úrovně, že inteligentním lidem bude zakázáno přemýšlet, aby neurazili imbecily“.*

[1995] Hlavním tahem přestavby světa vyvolenými (přitom obvykle nevolenými) se stal boj s počasím. K potlačení průmyslu a s ním spojených vrstev mají meteorevolucionářům sloužit také další dimenze tzv. zelené ekonomiky. Pseudolevicoví pokrokáři přitom klimatický boj (*„boj za klimatickou spravedlnost“*) prezentují dokonce jako třídní boj, necílící na vládnoucí oligarchii a soukromovlastnický systém, nýbrž namířený proti *„environmentální nejistotě“*. S požadavky zchudnutí tzv. bohatých (nikoli elit, nýbrž neprivilegovaných) pod hesly o zabránění globálnímu oteplování za každou cenu. Příznačné je, že kategorie vlastnictví je považována za nedůležitou.

[1996] Bolzanova slova uvozující kapitolu 5. *„Pozor na nepřátele dobré věci lidstva!“* je možné interpretovat ve smyslu aktuální varovné podoby coby *„Pozor na přátele dobré věci lidstva!“*, přesněji ovšem tzv. *„dobré věci“*.

[1997] V souvislosti s *„cool“* zachraňováním planety ze strany *„nově posedlých“* užitečných idiotů – pod vedením jejich loutkovodičů, pro které se jedná o gigantický kšeft a výtah k moci – nabývá v současnosti na aktuálnosti až nečekaná cynická moudrost našich předků: *„Potkáte-li spasitele, kopněte ho do zadele!“*.

[1998] Z pozic evropského racionalismu – ke kterému ostatně náležel i Bolzano – Komárek realisticky nahlíží vývoj liberální západní civilizace. *„Tu v posledních dvou letech charakterizovala neadekvátní reakce na covidovou pandemii, stupňující se kulturní války a přepjatý environmentalismus. Všechno to jako by vedeno dobrými úmysly, ale zároveň si tím Západ pod sebou podřezával větev“* (Komárek et al., 2022, s. 30).

[1999] Srov. text (Komárek et. al., 2022), reagující částečně na (Komárek, 2022) ve světle války (nejen) o Ukrajinu.

značnou rezervou. Leč *„kolektívny blahobyt, harmonia, mier a pokora medzi ľudmi, ktorá vládne v Morovej Utópii či Slnečnom štáte sú veľkou inšpiráciou pre dnešný hypermoderný svet“* (tamtéž, s. 380). Za problém utopistů Perný považuje jejich mnohdy až přehnaně naivní víru ve *„fatalizmus, globálne dejinné víťazstvo spravodlivosti“* (dtto) – *„Väčšina sociálnych utopistov verila v dobro a rovnosť jako súčasť ľudskej prirodzenosti“* (tamtéž).[2000]

Za podnětný námět pro diskuze (nejenom) filozofické L. Perný označuje problematiku rizik a hrozeb z *„fatálního naplnenie utópie (či už liberálnej aebo komunistickej ...)“* (Perný, 2020, s. 380). Přičemž však důrazně varuje, že by rozhodně nemělo jít o záminku k odmítání diskuzí o vizích lepší a spravedlivé společnosti. K čemuž může přispět i Bolzano.

V rámci sociologického náhledu na utopie (Mlynář, 2014) konstatuje, že při *„hledání nových způsobů společenského uspořádání může být poučné, inspirativní i varující nahlédnutí do minulosti utopického myšlení i praxe“* (tamtéž, s. 22) nejenom na Západě, nýbrž i na Východě. *„Pojem utopie si nezaslouží pejorativní nádech, který mu vývoj ve 20. století přisoudil: utopické vize společnosti jsou potřebné jako konkrétní společenské modely, jež mohou poskytnout pevnější bod pro veřejnou diskusi, než jaký nabízejí málo plodné spory na obecně-ideologické rovině“* (dtto). Se závěrem, že: *„„Naivní“ utopismus renesance a osvícenství je pravděpodobně překonán, utopie však během 20. století nabývají nových podob, které jsou především důsledkem procesů individualizace a globalizace ...“* (dtto).

Kritické připomínání Bolzana-vizionáře je v neposlední řadě užitečné v souvislosti s varovným mementem vznášejícím se nad dnešní levicí nejen tuzemskou – nestát se vymírající utopickou sektou. Utopie přitom jsou nerozlučně spjaté právě s levicovou a radikální politikou,[2001] *„zároveň je ale jejich pozice vždy nějakým způsobem nejistá a problematická“* (Ort, 2019).[2002] Zmínit je možné diskuze o tzv. reálných utopiích – v duchu např. (Wright, 2010) – či utopiích konkrétních. Termín konkrétní utopie razil E. S. Bloch,[2003] *„aby dal najevo, že jde o utopii, která není odtržená od reality, ale navazuje na kritiku současného stavu společnosti a rozvíjí možnosti změny už v současnosti, nikoli v abstraktní „utopické“ budoucnosti“* (Ort, 2019).[2004] Kategorii konkrétní utopie oprašuje (Neupert-Doppler, 2018).

Realizace levicových vizí ohledně sociálně spravedlivějšího uspořádání je podmíněna vírou v lepší budoucnost, včetně představivosti. Přičemž ztráta představivosti může být interpretována jako významný projev bezmoci celé společnosti. Odvážné představy posouvaly svět dále. *„Ztratili jsme schopnost představit si lepší svět a jsme smíření s málem. Jenže utopie nepřináší záruku, že svět bude lepší. Přináší naději, mají ukazovat směr, motivovat a živit imaginaci ... Utopie mají ukazovat směr, motivovat, živit imaginaci. Utopie nejsou*

[2000] Utopií svého druhu proto měl být i tzv. reálný socialismus (či protosocialismus). Srov. (Texler, 1996).
[2001] K utopii, resp. meta-utopii prizmatem radikálně emancipačního politického myšlení srov. (Slačálek, 2006). Srov. též (Wallerstein, 2006), který nenavazuje na tradice utopického myšlení spočívající v konstrukcích ideální, leč obtížně uskutečnitelné budoucnosti. Namísto toho diskutuje struktury, které by mohly přinést změny a hledá strategie vedoucí daným směrem, s vazbou na koncept světosystému – srov. (Holubec, 2009b), (Perný, 2018).
[2002] *„Příkladem může být ortodoxní marxismus, který přiškrtil utopické myšlení „vědeckou vírou“ v neochvějnou zákonitost ekonomiky a dějin. Antikomunističtí filosofové pak zasadili utopiím ránu zprava svým tvrzením, že velké utopické představy jsou spojené s totalitarismem a vedou k netoleranci a násilí“* (Ort, 2019, cit. dle https://a2larm.cz/2019/08/konkretni-utopie-jako-koncept-pro-radikalni-politiku/).
[2003] Srov. (Bloch, 1918). Srov. též (Gualtieriová, 2018).
[2004] Cit. dle https://a2larm.cz/2019/08/konkretni-utopie-jako-koncept-pro-radikalni-politiku/.

přesnými nákresy budoucích světů … Utopie mají ukazovat, že lepší světy mohou existovat, a v tom jsou nezastupitelné … utopie nepřináší záruku, že svět bude lepší, ale naději. Naděje mohou být zklamány, ale nejhorší je vzdát se naděje jako takové, považovat ji za nerealistickou, za iracionální. Protože bez utopií zbývá jen beznaděj" (Trnka, 2017).[2005]

(Hauser, 2011b) zdůrazňuje přirozenou tendenci člověka spočívající v hledání lepšího světa. Varuje, že: *„Slovo utopie dnes slouží jako pohodlný způsob diskreditace. Pokud žijeme v době, kdy utopie je nadávka, pak to svědčí o nás samých, o tom, že doopravdy nevěříme ani ve stávající řád, ani v jeho alternativu …"* (tamtéž).[2006] Bez onoho *„vitálního zakoušení budoucnosti"* ve smyslu zapomenutého prvku utopií – spojeného ovšem se životaschopným společenským hnutím, které přitom nemusí, a v současnosti ani již nemůže, být pouze liberální[2007] – *„budeme navždy uvězněni v současné politické paralýze …"* (dtto).[2008]

Za zamyšlení stojí, jak Bolzano samotný přistupoval ke svému utopickému projektu. Přičemž za podstatnější nežli otázku uskutečnitelnosti, a konkrétních cest nastolení, vědec Bolzano považoval přesné vymezení nejlepšího státu, jeho organizaci, instituce, mechanizmy. Čím vzniká prototyp ideálu, ke kterému se konkrétní realizace mohou přibližovat.[2009]

Bolzano se domníval, že v tehdejší době nemohou být jeho ideály ještě plně pochopeny, přičemž lidé nejsou dostatečně zralí a ani poměry nejsou na tak závažné proměny nastaveny. Širší publicita utopického projektu (Bolzano, 1932) by dobově – podle mínění Bolzana – byla pouze přiléváním oleje do ohně. I v souvislosti s děním revolučního roku 1848, jak přibližují kapitoly 2. a 3. Také v tomto lze spatřovat další moment realismu Bolzana. Aktuálním poučením může být, že současné velké utopie je nutné vrátit do reality. Což se týká také *„zeleného blouznění"* především Západní Evropy. Sebevražedné plány ohledně tzv. zelené transformace Evropy[2010] je životně důležité konfrontovat s realitou, neboť situace se dramaticky mění. Zelené dystopie pocházejí z doby před energetickou krizí (další z řady současných dystopií vyvolaných a umocňovaných (hyper)liberalismem) a proxy konfliktem na Ukrajině, který začíná být interpretován i ve smyslu počátku skutečného střetu civilizací.

Vedle navracení utopií do reality je na místě opětovně zdůraznit potřebu nadhledu, odstupu a nakonec i humoru, což se upjatě ctnostnému B. Bolzanovi možná nedostávalo v dostatečné

[2005] Cit dle https://denikreferendum.cz/clanek/24757-chybi-nam-utopie.

[2006] Cit dle https://denikreferendum.cz/clanek/11024-proc-potrebujeme-utopii. *„… pro jedny je utopií každá alternativa vůči liberální demokracii, pro druhé je to nekonečné trvání liberální demokracie nebo svobodný trh. Utopie je nálepka, kterou chceme vyřídit protivníka. Na jednu stranu jsme všichni realisté, víme, co je reálné (stávající řád nebo naopak alternativa), a zároveň jsme utopisté (pro toho druhého)"* (dtto).

[2007] K pohledu na konzervativní revoluci zprava srov. (Duhan, 2022) – *„Konzervatismus musí mít ambici obrátit nastavený směr společnosti. Nestačí změna politik, je potřeba přinést nové společenské paradigma. Nestačí pouhé odmítání a okopávání liberálních kotníků … Nestačí být kontrakulturou. Musí se stát kontraestablismentem, novým mainstreamem"* (tamtéž, s. 243). Uchopení z levé části spektra fatálně absentuje. Ke kritice liberálně ukotvených pokusů typu sborníků (Drulák et al., 2021) či (Drulák, 2022) srov. (Sirůček, 2021b). Stále nejsou zřetelně formulovány argumenty, proč levice bez liberalismu. Problém tkví v tom, že řada autorů – opatrně a v *„mezích zákona"* kritizujících liberalismus (často však spíše ekonomický neoliberalismus) – zůstávají liberály a jejich příspěvky více či méně zjevnou apologetikou liberalismu. Obrození levice tak mají provádět liberálové, kteří levici (ne)korektně zdevastovali a dovlekli tam, kde právě je. Na straně opačné existují ale apely, že jedinou spásou levice je ještě méně konzervatismu a mnohem více liberalismu jako (Dolejš, 2022).

[2008] Cit dle https://denikreferendum.cz/clanek/11024-proc-potrebujeme-utopii.

[2009] Srov. úvahy ohledně možností a reálnosti vytvoření ideální obce in *Ústava* (Platón, 1993).

[2010] Srov. (Hanák, 2022).

míře. Připomenout je možné glosu utopistického vizionáře T. Mora, že svět nikdy nebude perfektní, dokud nebudou perfektní lidé, což však od nich ještě dlouho neočekává …[2011]

„Utopie jsou osvěživé, neboť kladou provokativní otázky. V případě nekritického přístupu však jsou hrou s ohněm, jež může skončit až násilným potlačením všech jinak smýšlejících a vybudováním totalitního státu. Proto je třeba důsledně zvažovat, co je opravdu nadčasově utopické …“ (Seltenreich, 2018).[2012] Zmíněné se týká taktéž významu a poselství idejí křesťanského socialismu, resp. křesťansky laděných sociálních úvah,[2013] k jehož širšímu proudu – včetně prvků křesťanského moralismu – Bolzano náleží. V interpretaci J. Loužila je křesťanský moralismus Bolzanova pojetí člověka úzce spjat s autoritativními rysy ústavy nejlepšího státu – naznačenými v rámci kapitoly 3. – přičemž oba *„tkví svými kořeny v racionalistickém idealismu Bolzanova filosofického postoje“* (Loužil, 1978b, s. 125).

K. Světlá vzpomíná na zážitek z dětství, kdy s otcem na ulici potkali nenápadného muže s pronikavým pohledem:[2014] *„„To je Bolzano“, otec slavnostně mi oznámil, „víš-li pak ale, co to je za muže?“ … To je ten pán, který ví, jak vypadá Bůh …“* (Světlá, 1888, s. 129).[2015]

Bytostně lidumilný Bolzano v závěru autobiografie napsal, že je *„jedna vlastnost, kterou by mu měli přiznat i jeho nepřátelé … totiž, „že jsem to dobře myslel se svými bližními a že mé hlavní úsilí od časného mládí … směřovalo jen k tomu, abych napomáhal blahu lidstva““* (Bolzano, 1836, s využitím českého překladu 1981, s. 165, resp. 114).[2016]

Bernard Bolzano o sobě: *„Nyní je toho názoru, že by mu bylo zcela lhostejné, zda jeho potomci budou či nebudou znát slabiky, z nichž se skládá jeho jméno – za předpokladu, že s ním nezanikne zároveň i to, co – jak se domnívá – objevil, jestliže je to k něčemu dobré“* (Loužil, 1978b, s, 7, s odkazem na Bolzano, 1836, s. 17).

[2011] *„… nesmíš vtloukat do hlavy lidem odchylného přesvědčení nezvyklou a neslýchanou řeč, o které víš, že u nich nebude mít váhy, nýbrž nepřímým směrem se máš pokusit a vynasnažit, abys ze všech sil se vším nakládal příhodně, a nemůžeš-li něco obrátit v dobro, abys aspoň způsobil, aby to bylo co nejméně zlem. Neboť se nemůže stát, aby všechno bylo dobré, ledaže by všichni lidé byli dobří, ale toho na dohlednou dobu příštích let neočekávám“* (More, 1516, s využitím českého překladu 2019, s. 45).

[2012] Cit. dle https://ceskapozice.lidovky.cz/tema/utopickemu-mysleni-je-vlastni-dvojakost.A171227_152305_pozice-tema_lube.

[2013] *„Kristus neměl zlatem vyšívaný ornát a nechtěl charitu, ale humanizující sociální spravedlnost. Spravedlivější svět. Všichni jsme bratry. A spaseni můžeme být jen společně“* (Kotrba, 2021, s. 9). Srov. (Boff, 1993).

[2014] *„Neměl pranic nápadného či zvláštního do sebe a na sobě. Byltě až po krk zapjat do kaputu barvy skořicové, stářím či chorobou ku předu nahnuté postavy, bledé tváře, z níž planuly však oči plny mladosti a zdravoty duševní, hořelť v nich jako pablesk nesmrtelnosti samé. Jen ještě jednou spočíval takový v životě mém na mně pohled, zasáhl mně z oka muže záhadného, jehož duši a její boje v „Nemodlenci“ pochopiti jsem se snažila“* (Světlá, 1888, s. 129). Srov. román *Nemodlenec* (Světlá, 1878).

[2015] *„Pohnut otec hlavu mou k sobě přitisknul. „Dobře máš, dítě“, přisvědčil mně, „viděla jsi skutečně teď muže toho, který lépe než kdokoli mezi námi ví, kterak vypadá Bůh, on jediný mu patřil tváří v tvář““* (Světlá, 1888, s. 129).

[2016] Pamětnické vzpomínání na Bolzana v Těchobuzi (http://techobuz.cz/files/kronika/vypraveni-o-bernardu-bolzanovi.mp3) končí připomenutím, kterak nadpozemsky ušlechtilý Bernard Bolzano si měl každý večer před ulehnutím pokládat otázku: *„Co jsem dnes udělal pro dobro člověka?“*.

P.S. Bolzanova renta a knihovna

Kacířská glosa závěrem se týká – z českého pohledu tradičně odsuzovaného – rakouského režimu, který B. Bolzana suspendoval a pronásledoval. Vzpurný potížista a rebelant Bolzano byl sesazen z univerzity konzervativní církví a rakouskou mašinérií. Je mu však přitom nabídnuto jiné místo, a to nikoli místo podřadné, a pobírá doživotní rentu 300 zlatých ročně.

Některé interpretace konstatují, že tímto byl skromný asketa Bolzano relativně zajištěn a mohl se oddávat vědě. (Loužil, 1978b) uvádí, že mu byla ponechána *„nepatrná penze 300 zl.“* (tamtéž, s. 163). Dodává přitom, že samotný *„Bolzano s ní byl spokojen; odpovídala jeho přání, aby požíval z pozemských statků nejvýše tolik, kolik by na něho připadlo při jejich rovnoměrném rozdělení mezi všechny lidi …“* (dtto, s odkazem na Bolzano, 1836, s. 77).[2017]

Obvyklé ale bývá spílání ubohosti penze, která neměla stačit na zajištění ani nejnutnějších pomůcek k vědeckým a publikačním aktivitám. (Červinková-Riegrová, 1881) píše, že penze činila třetinu dřívějšího platu, který sám měl být skromný. Během posledních let na univerzitě Bolzano pobíral kolem 800 zlatých ročně.[2018] Hrabě L. Thun (ke kterému se později připojuje kníže F. Colloredo) se zavázal k vyplácení roční podpory 300 a později 600 zlatých. Před tím nežli poctivý Bolzano podporu přijal, trval na tom, že si Thun musí přečíst utopii (Bolzano, 1932). Aby si byl vědom, že hodlá podporovat někoho, kdo zavrhuje stavovské rozdíly.

Z peněz Bolzano vybudoval vědeckou knihovnu s více jak dvou tisíci svazky, kterou odkázal Thunovi.[2019] *Národní listy* píší: *„Kniha byla filosofu Bolzanovi předmětem denní potřeby, a proto si opatřoval k myšlenkové práci potřebnou literaturu i ze svého nevelkého příjmu. Četl s tužkou v ruce a četné okrajové poznámky, znaménka a podtržená i jinak znamenaná místa v textu ukazují, jakým byl pozorným a kritickým čtenářem. Složení knihovny prozrazuje Bolzanova studia filosofická, matematická a theologická. Několik drobných knížek italských je v této knihovně, převážně německé, upomínkou na vzdálenou vlast Bolzanova otce“* (Bolzanova knihovna v Národní a univerzitní knihovně v Praze, 1939, s. 3).[2020]

L. Thun zděděnou Bolzanovu knihovnu v roce 1849 daroval Lužickému semináři u sv. Petra v Praze.[2021] Pod podmínkou, že pokud seminář někdy opustí Prahu, bude knihovna

---

[2017] Srov. kapitoly VI. *O rovnosti* či XXII. *O ctižádostivosti* in (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934).

[2018] K výši penze lze pro srovnání dodat, že K. Havlíčku Borovskému při vyhnanství v Brixenu v letech 1851-55 rakouský režim přiznal podporu 400 zlatých ročně a po protestech byla částka navýšena na 500 zlatých. Což zhruba přestavovalo příjem vyššího úředníka. Průměrný plat dělníka měl tehdy činit kolem cca 150 zlatých ročně. Havlíček bydlel v hotelu, ze kterého také odebíral jídlo. Následně žil v podnájmu a po příjezdu rodiny si pronajali domek i se služkou – srov. (Morava, 1997). Pro ilustraci a dokreslení dobových poměrů lze uvést, že honorář B. Němcové za první vydání *Babičky* (Němcová, 1855) měl činit 150-160 zlatých (Jiné zdroje operují až s částkou kolem 300 zlatých, přičemž mnohdy bývá odečítán podíl opisovače pro tiskárnu, a to např. ve výši 13 zlatých). Mistr zednický si ve stejné době měl přijít denně na sumu kolem 60 krejcarů. Tradováno bývá, že lépe nežli samotná spisovatelka měla být honorována nepříliš snaživá konfidentka, která Němcovou měla od policie za úkol sledovat. Ohledně dobových cenových a platových poměrů srov. např. (Sejbal, 1997) či (Vondra, 2012).

[2019] S výjimkou svých nevydaných děl, která Bolzano odkázal svým žákům a přátelům. Řada z těchto rukopisů je uložena v pražském Památníku národního písemnictví a v Rakouské národní knihovně ve Vídni.

[2020] Soupis položek (katalog knihovny) v tištěné podobě přináší např. (Berg, Morscher, 2002a, b).

[2021] Fungujícímu od roku 1728 jako internát pro přípravu římskokatolických kněží přicházejících z Horní Lužice. Na území dnešního Saska tehdy katolický seminář existovat nemohl, útočiště tak nalézá v Praze. Bohoslovci studovali na pražské teologické fakultě a po návratu do vlasti hlásali Slovo boží v lužickosrbském jazyce.

převedena do pražské Univerzitní knihovny, dnešní Národní knihovny. V roce 1849 knihovna obsahovala 2 437 svazků a v tomto roce byla i osignována a zkatalogizována ve dvousvazkovém katalogu. Roku 1923 byla knihovna předána pražské Univerzitní knihovně, neboť Lužický seminář byl přeložen do Budyšína.

Po různých peripetiích je Bolzanova knihovna uložena v Národní knihovně v Praze. V letech 1957-60 byl fond čítající 2 067 svazků nově zpracován a postaven na samostatnou signaturu 75.[2022] Zvláštní cenný soubor Bolzanových dopisů byl později od sbírky oddělen a předán Literárnímu archivu Památníku národního písemnictví, kde se nachází i podstatná část Bolzanovy rukopisné pozůstalosti.

Nepublikované Bolzanovy spisy zahrnují dobu od studentských let až do konce života. Většinu lze nalézt v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze[2023] a Österreichische Nationalbibliothek ve Vídni.[2024] Ohledně knižních sbírek[2025] lze dodat, že několik Bolzanových rukopisů bylo uloženo v Knihovně Národního muzea v Praze.[2026] V současné době se nacházejí ve správě Literárního archivu Památníku národního písemnictví, kam byly převedeny. V oddělení rukopisů a starých tisků Knihovny Národního muzea se mimo to nalézají knihy s Bolzanovými rukopisnými poznámkami, přípisky apod.[2027]

Seminář se stává centrem lužického duchovního a kulturního života. Spolupracují s ním např. J. Dobrovský, K. J. Erben nebo J. E. Purkyně. Zrušen byl roku 1922 – k historii srov. (Rothland, 2003). Pražský Lužický seminář je významný i v souvislosti s bolzanovci F. Příhonským či F. Náhlovským, jmenovanými v kapitole 3. V roce 1848 se na krátkou dobu Lužický seminář stává centrem bolzanovského reformního hnutí. Zde proběhlo shromáždění cca čtyř desítek reformně naladěných kněží, svolané Náhlovským, jak připomíná kapitola 2.

[2022] Písmena A-C = 75 A 1-10, 75 B 1-821, 75 C 1-512. K historii, osudům i obsahu Bolzanovy knihovny srov. (Medová, 1957), (Rybáková, 1964), (Švejda, 2006).

[2023] Katalog obsažen in (Bolzano et al., 2006).

[2024] Signatura SN 3448-3477. Katalog dostupný jako (Berg, 1972).

[2025] Dokumentární sbírka – podle Památníku národního písemnictví – zahrnuje osobní fond, doklady vlastní (zejména k procesu a vydávání spisů), korespondenci Bolzanem přijatou (F. S. Exner, M. J. Fesl, J. P. Romang, J. Sommer, J. A. Stoppani aj.), korespondenci Bolzanem odeslanou (J. Dobrovskému, M. J. Feslovi, V. Hankovi, F. Příhonskému), rukopisy vlastní (filozofické, teologické, matematické, logické, estetické, utopické, vědecké deníky), rukopisy cizí, tisky, dokumentaci, dodatky aj. Fotokopie Bolzanových spisů obsahuje fond K. Večerky Literárního archivu Památníku národního písemnictví.

[2026] Převážně pocházejících z darů, např. od A. O. Zeithammera, který dokumenty vlastnil po svém otci Ř. Zeithammerovi.

[2027] Srov. též https://bernardbolzano.org/bolzanos-writings/.

Otevřené otázky (místo závěru)

V úvodu byly formulovány výzkumné otázky.[2028] Základní výzva zněla: Je možné Bolzana považovat za původního, a originálního, českého utopistu? Tedy, zda reformní pojednání *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) není pouhým kompilátem osvícenských idejí, resp. představuje svébytný, původní a ucelený utopický systém. Především kapitola 3. dokladuje, že lze odpovědět kladně, s odkazy zejména na shrnutí v kontextu subkapitol 3.2. a 3.3.

Spis *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) není pouhou utopií literární, není koncipován formou rozhovoru ani vyprávění či cestopisného románu. Není to kratochvilné čtení, ironický text ani parodie. Státní utopie (Bolzano, 1932) je promyšlené vědecké dílo. Jde o jeden z mála, možná i stále jediný pokus o původní český utopický systém. Systém ucelený, propracovaný, systematický, spočívající na relativně promyšlených ekonomických základech. Nejedná se o povrchní líčení utopického ideálu účelně zřízeného státu, kdy hlubší odůvodnění zásad projektovaného systému u Bolzana neabsentuje jako u dalších tuzemských pokusů. Bolzano svou utopii sice dolaďuje až do konce života, přičemž však reaguje spíše na podmínky a problémy 18. století. Proměny 19. století příliš nereflektuje. Další omezení spočívá v tom, že v době publikování utopie (Bolzano, 1932) již šlo o historický dokument.

Bolzanovu vizi lze řadit k utopiím globálním, komplexním, konkrétním a horizontálním. Nejde o utopii času ani o utopii místa. Bolzanovi je cizí i představa izolované městské společnosti či venkovské komunity a rezignuje proto i na literární formu imaginárního cestopisu nebo putování. Jeho koncepce je světská, pozemská i když ne ateistická. Nalézá se na pomezí utopie politické a utopie věčného pořádku, kdy její filozofickou základnou zůstává osvícenský racionalismus 18. století. Vizionářský projekt nese zřetelné rysy utopického

[2028] Kvůli uznání 1. vydání za odbornou knihu ve smyslu *Definice druhů výsledků výzkumu, experimentálního vývoje a inovací* podle RVVI a návaznému přidělení bodů. Výzkumné otázky, hypotézy, metodologie aj. jsou scientometrickými aktivisty striktně vyžadovány. I v souvislosti se spisy erudovaného vědce B. Bolzana lze zopakovat provokativní otázku položenou při recenzi klíčové práce J. M. Keynese in (Sirůček, 2021a). Otázku, zda by výstupy velkých myslitelů (nejenom) sociálně-ekonomických, díla, která opravdu pohnula vědeckým poznáním i světem, byla dnešní metodikou vůbec uznána za vědecká? Nebyla by ocejchována jako pouhá beletristická, populární či popularizační? Neboť nesplňují všechny požadavky, jak má vypadat tzv. vědecký text. Výsledek je patrný při pohledu na mnohé příspěvky, které formální náležitosti sice naplňují (a autor přitom patří do správné party i citační mafie), leč chybí jim jediné, a to vlastní obsah. Sociolog P. Hampl ohledně takovýchto – v kontextu *„selhání ekonomie jako disciplíny“* – trefně glosuje, že je *„nečtou … ani maminky autorů“: „Ostatně to samé je vidět i na sociologii. Dokud dostává otázky od lidí zvenku a dokud se na ně pokouší najít takové odpovědi, které jsou použitelné a zároveň důvěryhodné, je to bádání zajímavé, vzrušující a snad i důležité, protože lidem umožňuje dívat se na svět jinak, všímat si jiných souvislostí a přijímat kompetentnější rozhodnutí. Jakmile tyto „zakázky“ zvenčí zmizí, disciplína se dostane do stavu, v němž sama generuje výzkumné otázky, sama si na ně odpovídá a jediným výstupem jsou publikace, které nečtou dokonce ani maminky autorů. Pokud nepočítáme záplavu citací, v nichž se uzavřená parta lidí cituje navzájem, aby mohla vykazovat body a přidělovat si granty. Obor se stává dokonale zbytečným …“* (Hampl, 2019, s. 194-195). P.S. (1) 1. vydání monografie ve scientometrickém obludáriu (a návazných hodnoceních, kdy peníze jsou až na prvním místě) na alma mater autora uznáno jako odborná monografie nebylo, nýbrž pouze trpně zaevidováno coby *„jiná publikace“*. Se zdůvodněním, že obsah nesouvisí se zaměřením fakulty. Je přitom poctivé uznat, že se zaměřením aktuálních výzkumných, resp. grantových projektů na fakultě by spojování tohoto tématu působilo vskutku poněkud násilně. O *„těžbu dat“* se opravdu nejedná. P.S. (2) Z výše uvedeného může – a to naprosto mylně – vyplývat, že autor monografie domýšlivě považuje tuto práci za dílo, které něčím pohnulo, anebo dokonce se jí snaží nepřímo přirovnávat k dílům Keynese či snad i Bolzana. Opravdu nikoli. Lze odkázat na kritickou charakteristiku textu z úvodu. V marnivé pýše si však autor výše uvedená rýpnutí nedokázal odpustit.

socialismu i komunismu. Bolzano však nevolá po úplné majetkové (a vlastnické) rovnosti, nýbrž po omezení křiklavých majetkových rozdílů. Akceptuje ideu soukromého vlastnictví coby kořenu zla ve společnosti, ale toto neruší, jen výrazně omezuje. Bolzano uvažuje o široké demokracii a reformách ekonomiky, politiky, výchovy, morálky i životního stylu.

U Bolzanových úvah utopických nechybí mravní étos a je možné identifikovat znaky utopií v podobě kolektivismu či rovnostářství. Bolzanova vize ideálního státu není utopií uzavřenou. Bolzana je možné přiřadit k reprezentantům evolučního typu projektované sociální transformace, z hlediska filozofie dějin náleží do skupiny přístupů optimistických. Bolzanova vize naplňuje taktéž další znak utopií v podobě stanovení hodnotových kritérií pro obyvatele projektované společnosti. Přičemž však spis (Bolzano, 1932) sice podrobně, místy i detailně, líčí uspořádání a život obyvatel ideálního státu, ale přesto – na rozdíl od utopií literárních – nezabíhá až do takových detailů jako např. románová utopie (Cabet, 1840). Bolzano se spíše soustředí na detailní argumentaci s cílem odpovídat na možné protiargumenty svých návrhů.

Podle historického členění utopií Bolzano spadá mezi utopisty 18. a 19. století a bývá jmenován mezi osvícenskými utopisty. Svým obsahem utopie (Bolzano, 1932), i když vzniká v první polovině 19. století, náleží spíše mezi utopie 18. století. S velkými utopisty 19. století jsou Bolzanovy vize spojeny méně. S osvícenskými utopiemi (např. G. B. Mablyho a É. G. Morellyho) spojuje Bolzana racionalismus, včetně formulací rozumových důvodů, proč hledat ideální model společenského uspořádání. Taktéž volání po společenské rovnosti. Nicméně i ve zmíněném se svébytný Bolzano vymyká. Důležité je etické zakotvení díla. Bolzano nesdílí bezbřehý optimismus osvícenců ohledně lidské povahy a přirozenosti a nevěří, že stačí pouhé nastolení zákonů blízkých zákonům přírodním. O přírodním ani přirozeném řádu nehovoří – vše je u Bolzana poměřováno obecným blahem v duchu nejvyššího mravního zákona.

Dále připomeňme realistické kontury Bolzanova utopismu. Odvíjející se již od toho, že Bolzanův nejlepší, ideální, stát není koncipován jako stát absolutně dokonalý, jakýsi nový ráj na zemi, nýbrž se má jednat o stát účelně zřízený – zřízený tak, aby z nutných zel volil, pokud možná zlo nejmenší. K realismu Bolzanových vizí klíčovým způsobem přispívají propracované ekonomické fundamenty. Státní zásahy do ekonomiky jsou u Bolzana promyšlenější a propracovanější nežli u osvícenských utopistů. Bolzano se také do jisté míry snaží utopické představy skloubit s nastupující průmyslovou výrobou. Vedle dimenze hospodářské klade důraz na sféru politiky, včetně jistého primátu politiky nad ekonomikou. Veškeré politické – ale nejenom politické – dění v ideálním státě má občan možnost aktivně spoluurčovat a spoluutvářet. Jednotlivec má v Bolzanově utopii větší prostor pro seberealizaci a není pouhým pasivním příjemcem dobrodiní od státu. S čímž souvisí aspekty samosprávy a decentralizace. Taktéž ohledně regulace sociálních vztahů návrhy kněze Bolzana nikoli vždy zcela korespondují s typickými představami osvícenců. Nepřehlédnutelný je výchovný a vzdělávací rozměr Bolzanových utopických názorů, včetně stěžejního důrazu na vzdělání.

Spis *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) přesahuje rámec racionalistické osvícenské utopie a lze vyzdvihnout originální aspekty této původní české utopie. Náleží k nim metodologická spojitost s dílem *Vědosloví* (Bolzano, 1837b), kdy se logické pojednání stává teoretickou základnou pro zformulování základního mravního zákona, jehož praktické uplatnění přináší pojednání utopické. Obě práce spojuje snaha dovádět argumentaci do nejmenších detailů, aby

nebylo nic opomenuto, a aby na každý předpokládaný protiargument dílo přinášelo odpověď. Unikátní je Bolzanova schopnost pochybovat o svých návrzích, formulovat a předkládat nejrůznější protiargumenty a tyto trpělivě a logicky vyvracet. S čím jsou spojeny apely na čtenáře ohledně pomyslného dialogu, a zejména kritického přemýšlení a promýšlení. V rovině obecnější lze zdůraznit široký záběr vědce Bolzana a jeho mezioborovost.

Pojednání (Bolzano, 1932) je utopické, ovšem nikoli zcela fantazijní. Bolzanova utopie v určitých ohledech tkví pevněji v realitě a obvykle se neuchyluje k iracionálnímu snění a blouznění. U vizí a návrhů Bolzana lze vysledovat zřetelné realistické kontury utopismu. Obdobně jako u dalších osvícenských utopií se neomezuje pouze na popis vysněného společenského zřízení, nýbrž nastiňuje i konkrétní opatření na změny. Jako konkrétní a v něčem i realistické mohou být vnímány mnohé úvahy (ohledně populace, výchovy a vzdělání, výživy, odívání, bydlení a dalších aspektů životního stylu atd.). Bolzanova utopie se však především vymyká tím, jakou pozornost věnuje hospodářské stránce projektované společnosti. Bolzanův ideální stát spočívá na promyšlených ekonomických základech.

Nicméně v rovině silně utopické zůstává cesta k ideálnímu státu, cesta nenásilná, reformní, cesta pokojné osvěty. Opatrný reformista Bolzano neuznává rychlé a radikální změny, včetně revoluce. K idealistickým a utopickým rysům náleží až naivní víra v harmonický řád světa, v němž má být předem zajištěno vítězství dobra a spravedlnosti. Chybí adekvátní subjekt změn. Bolzano se morálními, resp. výchovnými apely obrací především na vzdělané vyšší vrstvy.

Bolzano projektuje radikální přestavbu celé společnosti. Jeho hospodářská koncepce vychází z pojetí vztahu soukromého a společenského vlastnictví. Kategorii vlastnictví Bolzano identifikuje jako klíčovou z hlediska fungování nejenom ekonomiky. Bolzano soukromé vlastnictví nezavrhuje, vymezuje tomuto však značně omezený prostor. Majetkové vyrovnání požaduje řešit především reformami dědictví. Bolzanův ideální stát je odpovědný za ekonomiku, přičemž vlastní přírodní zdroje, zdroje kulturní aj. Hospodářské oblasti má účelně zřízený stát promyšleně plánovat, usměrňovat i řídit. Bolzana tak rozhodně nelze řadit k ekonomickým liberálům. Nejde však přitom o vizi ekonomiky a společnosti centrálně plánované. Bolzano propaguje myšlenky samosprávy a jako první v českém prostředí principy družstevnictví, a to nejenom družstevnictví spotřebního. Bolzano taktéž volá po demokratizaci hospodářského života a jako jeden z prvních u nás nastoluje sociální otázku.

Na družstevních základech Bolzano koncipuje reformu zemědělství i průmyslu. Vytyčuje i reformu ochodu, se specificky koncipovaným postátněním. Bolzano neruší tržní ekonomiku ani peníze, počítá však s kontrolou a regulacemi ze strany státu. S cílem zabránit tržní anarchii a negativním dopadům fungování trhů. V ideálním státě existuje povinnost pracovat a pracovní mobilizace. Stát organizuje a kontroluje trh práce a zabraňuje nezaměstnanosti. K povinnostem účelně zřízeného – a i sociálního – státu náleží zabezpečení bydlení, zdravotní péče a vzdělání pro všechny, přičemž na celoživotní vzdělávání a permanentní osvětu je kladen mimořádný důraz. Bolzano se podrobněji zabývá i státním rozpočtem, příjmy a výdaji.

V díle Bolzana (včetně odkazu matematického) lze nalézat implicitní prvky korespondující se závěry moderní ekonomie blahobytu, nicméně označit Bolzana přímo za jejího předchůdce by bylo značně nadnesené. I uvedené však svědčí o Bolzanově originalitě i jeho nadání.

Originalita Bolzana – nejenom jako reformátora, vizionáře a utopisty, nýbrž i např. coby vlastence a zemského patriota – souvisí taktéž s Bolzanovou specifickou rolí v rámci českého katolického osvícenství (jak naznačuje kapitola 1.), resp. s Bolzanem jako opět specifickým představitelem pozdního josefinismu v českých zemích (jak konstatuje úvod kapitoly 2.). Včetně romantických prvků přítomných v myšlení, učení i aktivitách Bolzana a následných bolzanovců. Připomenout je možné taktéž pokrokové názory týkající se odstranění majetkové nerovnosti nebo zrovnoprávnění žen a mužů. Anebo Bolzanovy originální návrhy ohledně politické rovnosti a práv. Na straně druhé lze v myšlení i projektech Bolzana zřetelně identifikovat řadu prvků konzervativních a tradicionálních. Tudíž řazení Bolzana mezi liberály zůstává diskutabilní, minimálně v ekonomické oblasti liberálem však rozhodně nebyl.

S poukazy na výše rekapitulované lze reagovat taktéž na výzkumné podotázky: Čím Bolzano obohatil české ekonomické myšlení, resp. lze Bolzana řadit k jeho prvopočátkům? Spočívá Bolzanův projekt účelně zřízeného státu na ekonomických základech? Relativně promyšlené ekonomické fundamenty Bolzanův projekt má a samotného Bolzana je možné počítat k autorům, kteří průkopnicky prošlapávali cestičky českému ekonomickému myšlení. Nicméně Bolzano ekonomem nebyl, sociálně-ekonomickým a politickým myslitelem ano.

Pokud jde o otázku, zda je Bolzanova ideální společnost reálným projektem, osvícenskou utopií anebo pouhou pohádkou a vzdušným zámkem, lze zopakovat následující. Stále jde o utopii a nikoli reálný projekt, tradiční osvícenské utopie však v řadě aspektů přesahuje – jak je výše upřesněno. Obdobně jako to, že se nejedná o pouhé fantazírování a plané snění. Bolzano se snaží pohybovat v mezích možného v duchu stálé zřetele k praktickému prospěchu celku.

Na otázku, zda má dílo, odkaz a poselství Bolzana co říci i k dnešku, naznačuje odpovědi – vedle kapitol 1.-3. – kapitola 5. Je možné souhlasit se závěrem, že Bolzanovo dílo lze uchopit a vnímat jako otevřené, které nabývá nových významů v závislosti na kontextech, do nichž promlouvá. Což otevírá prostor k různým interpretacím, ovšem i deformacím a zkreslením.

Bolzanovo dílo je nezbytné vnímat jako celek, kdy pojednání utopické souvisí s pracemi logickými, filozofickými aj. Spis *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) je – nejenom symbolickým, nýbrž i logickým – završením celého Bolzanova vědeckého díla i celého jeho života. Zapomínat nelze na to, jakou životní cestu si samotný Bolzano zvolil. Cestu kněze-vychovatele. Bolzanovo v podstatě celoživotní rebelantství a buřičství přitom bylo rozumově zdůvodněno. Přehlížet není možné aspekt osvětový či výchovný a ani zde opomíjet významný rozměr náboženský, resp. nábožensko-etický, včetně Bolzanova nábožensko-etického *„sociální mastičkářství“*. Přes některé přesahy zůstává zřetelná i dobová podmíněnost.[2029]

Bolzano byl vědcem-teoretikem a nikoli praktickým realizátorem, organizátorem či dokonce politikem. Jeho utopie s realitou konfrontována sice nebyla, leč vizionářskou sílu má. Zdůraznit je nutné, že Bolzano se v mnoha ohledech *„nestrefil“* do správné doby, resp. že i jako sociální reformátor svou dobu předběhl. A i v této oblasti Bolzano zůstal osamocen.

[2029] *„Bolzanovy sociálně utopické koncepce, ve kterých se rýsuje ideální možnost lepší společnosti, lepšího státu, než v jakém sám žil … byly zplozeny právě těmi společenskými poměry, proti nimž se svou kritikou obracely …“* (Bolzano et al., 1981, s. 14).

Pohled na Bolzana není uzavřený ani definitivní a k otevřeným otázkám náleží, zda Bolzana můžeme řadit mezi české, resp. světové utopické socialisty. Odpověď zní ano, ale …

Již v úvodu monografie bylo připomenuto, že kriticky záleží na interpretaci a šíři vymezení termínů socialista, utopický socialista, moderní socialista, vědecký socialista apod. V širokém pojetí Bolzana označit za socialistu možné je – ve smyslu toho, kdo usiluje o zlepšení postavení znevýhodněných vrstev (a kritizuje kapitalismus i liberalismus). Socialistické dimenze Bolzanova díla lze interpretovat v kontextu mapování Bolzanova vývoje od osvícenské teologie, jejíž rámec přitom nikdy zcela neopustil. Současně za zopakování stojí, že Bolzano během života své názory radikálně neměnil. Utopie (Bolzano, 1932) shrnuje myšlenky z drtivé části nastíněné již především v Bolzanových exhortách.

Bolzano měl řadu oddaných stoupenců, přitom žádného přímého pokračovatele v žádné z oblastí svého zájmu však nemá. K nejsvéráznějším bolzanovcům náleží poslední z proudu českých kacířů – komplikovaná osobnost F. M. Klácel. Moravský buditel, národní obrozenec a vlastenec, kněz, filozof, humanista, pedagog, jazykovědec, básník, překladatel, žurnalista, literární kritik a organizátor může být považován také za originálního utopického socialistu. Nejen za teoretika, nýbrž, na rozdíl od Bolzana, i za praktika. Za společenského reformátora neúspěšného. Klácel se jako jeden z prvních v českých zemích blíže zabýval socialismem a komunismem. S Klácelem mohou být spojovány počátky české levicové utopie, včetně komunistické varianty, přestože Klácel komunistické ideje (např. ohledně vlastnictví) kritizuje. Přitom zůstával socialistou, resp. komunistou značně osobitým a nábožensky založeným i orientovaným. Ve srovnání s utopií ideálního státu Bolzana je Klácelova vize bratrských komun mnohem méně propracovanější. Nejde o žádný konkrétní návod, nýbrž o heslovitý náčrt vysněné obce. Politické ani ekonomické fungování obce upřesněno není.

Závěrem lze zopakovat – v monografii opakovaně konstatované (především v kapitole 3.) – že idejemi utopického socialismu, a nejenom socialismu utopického, Bolzano ovlivněn byl. V mnohém má k socialistům obecně, k socialistům utopickým a v něčem i k socialistům moderním blízko, ba místy dokonce relativně značně blízko (namátkou v pohledu na soukromé vlastnictví, ohledně odměňování podle práce, společenského charakteru i společenského prospěchu práce atd.). Nalézat lze též styčné plochy s idejemi malovýrobními, přičemž Bolzana jako socialistu malovýrobního (či maloburžoazního) však označit nelze.

Tato monografie nahlíží na originální osobnost a dílo Bolzana, včetně jeho nadtřídního humanismu, především v kontextu proudů utopismu a socialismu křesťanského a v něčem i socialismu katedrového (či státního). Spíše prizmatem tímto nežli ve smyslu mechanického přiřazování Bolzana k typickým socialistům utopickým (jakými byli Saint-Simon, Fourier, Owen) – jakožto ideovému zdroji marxismu. Což Bolzanův význam ani inspirativnost jeho návrhů nesnižuje, možná v jistých ohledech právě naopak. V díle Bolzana lze nalézat i stopy utopického komunismu, ovšem označení samotného Bolzana jako komunisty na místě není. É. Cabet či É. G. Morelly mají ke komunismu mnohem blíže. Proto také monografie nese název utopický vizionář[2030] a nikoli utopický socialista (či dokonce komunista) B. Bolzano.

[2030] (Ottova všeobecná encyklopedie, 2005) vymezuje utopii jako vizionářskou představu ideální společnosti s dokonalým politickým či sociálním systémem.

Výběr z díla B. Bolzana

Bolzano, B. (1804): *Betrachtungen über einige Gegenstände der Elementargeometrie*. Praha: Karl Barth. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1810): *Philosophie der Mathematik oder Beyträge zu einer begründeteren Darstellung der Mathematik*. Praha: Caspar Widtmann. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1813): *Erbauungsreden für Akademiker*. Praha: Caspar Widtmann. ISBN nemá

Bolzano, B. (1816a): *Der binomische Lehrsatz, und als Folgerung aus ihm der polynomische, und die Reihen, die zur Berechnung der Logarithmen und Exponentialgrössen dienen: genauer als bisher erwiesen*. Praha: C. W. Enders. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1816b): O vzájemném poměru obou národních kmenů v Čechách. In Ježek, J. F. (1931): *Budoucnost ČSR podle Bolzana, Eberta a Smetany*. Praha: Kvasnička a Hampl, s. 9-34. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1817a): *Die drei Probleme der Rektifikation, der Komplanation und der Kubierung*. Leipzig: P. G. Kummer. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1817b): *Rein analytischer Beweis des Lehrsatzes daß zwischen je zwey Werthen, die ein entgegengesetztes Resultat gewähren, wenigstens eine reelle Wurzel der Gleichung liege*. Praha: Gottlieb Haase. ISBN nemá (česky Bolzano, B., Studnička, F. J. (ed.): Ryze analytický důkaz poučky, že mezi dvěma hodnotami, jež poskytují opačně označené výsledky, leží nejméně jeden reálný kořen rovnice. *Časopis pro pěstování mathematiky a fysiky*, 1881, roč. 11, č. 1, s. 1-38. ISSN 1802-114X).

Bolzano, B. (1827a):[2031] *Athanasia oder Gründe für die Unsterblichkeit der Seele*. Sulzbach: J. E. v. Seidel. ISBN nemá[2032] (česky *Athanasia neboli Důvody pro nesmrtelnost duše*. Jindřichův Hradec: Stefanos 2009. ISBN 978-80-87081-02-0).

Bolzano, B. (1827b):[2033] *Schreiben eines katholischen Geistlichen an den Verfasser des Buches: die katholische Kirche Schlesiens*. Sulzbach: J. E. v. Seidel. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1831):[2034] Ein Vorschlag zur Verbesserung einiger Armenanstalten. *Allgemeiner Anzeiger und Nationalzeitung der Deutschen*, č. 276, s. 3730-3736. ISSN nemá.

Bolzano, B. (1834a):[2035] *Ansichten eines freisinnigen katholischen Theologen über das Verhältniß zwischen Kirche und Staat*. Sulzbach: J. E. v. Seidel. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1834b):[2036] *Lehrbuch der Religionswissenschaft, ein Abdruck der Vorlesungshefte eines ehemaligen Religionslehrers an einer katholischen Universität, von*

[2031] Vydáno anonymně. Podle (Píša, 2018) rakouské úřady tušily, kdo je autorem nepovoleně vydaného spisu (Bolzano, 1827a). Další šetření ale podniknuto nebylo. U díla (Bolzano, 1834b) cenzurní řízení a následné (a to spíše liknavé) vyšetřování již zahájeno bylo. Nakonec však byla akceptována verze, že k tisku mělo dojít bez autorova vědomí. Obdobným verdiktem skončilo šetření kolem *Vědosloví* (Bolzano, 1837b). Toto dílo – především kvůli rozsahu a stylu nepřístupnému prostému čtenáři – bylo (spolu s prací (Bolzano, 1834a)) jediným v zahraničí vydaným Bolzanovým dílem, které nebylo zařazeno na seznam zakázaných spisů. Srov. (Píša, 2018).

[2032] Dále Bolzano, B. (1838b): *Dr. B. Bolzanos Athanasia oder Gründe für die Unsterblichkeit der Seele: Ein Buch für jeden Gebildeten, der hierüber zur Beruhigung gelangen will. Zweite verbesserte Ausgabe, mit einem kritischen Anhange vermehrt von einem Freunde des Verfassers*. Sulzbach: J. E. v. Seidel. ISBN nemá.

[2033] Vydáno anonymně.

[2034] Vydáno anonymně.

[2035] Vydáno anonymně.

[2036] Vydáno anonymně, bez autorova vědomí.

einigen seiner Schüler gesammelt und herausgegeben. I – IV. Sulzbach: J. E. v. Seidel. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1835):[2037] *Religionsbekenntnisse zweier Vernunftfreunde nämlich eines protestantischen und eines katholischen Theologen. Mit Vorrede und Beurtheilung vom Herausgeber.* Sulzbach: J. E. v. Seidel. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1836): *Lebensbeschreibung des Dr. B. Bolzano mit einigen seiner ungedruckten Aufsätze und dem Bildnisse des Verfassers eingeleitet und erläutert von dem Herausgeber.* Sulzbach: J. E. v. Seidel.[2038] ISBN nemá (česky *Vlastní životopis*. Praha: Odeon 1981. ISBN nemá).

Bolzano, B. (1837a): *Leben des Franz Josef Ritter von Gerstners: Abhandlungen der Königliche Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften*. Praha: Gottlieb Haase. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1837b): *Dr. B. Bolzanos Wissenschaftslehre: Versuch einer ausführlichen und größtentheils neuen Darstellung der Logik mit steter Rücksicht auf deren bisherigen Bearbeiter. Herausgegeben von mehren seiner Freunde. Mit einer Vorrede des Dr. J. Ch. Heinroth. I – IV.* Sulzbach: J. E. v. Seidel. ISBN nemá (výbor česky Bolzano, B., Berka, K. (ed.): *Vědosloví: Pokus o zevrubný a převážně nový výklad logiky se stálým zřetelem k dřívějším zpracovatelům (Výbor)*.[2039] Praha: Academia 1981. ISBN nemá).

Bolzano, B. (1838a):[2040] Űber das Recht der Geistlichkeit, ihren Lebensunterhalt von Personen zu beziehen, welche nicht ihres Glaubens sind. *Freiműthige Blätter űber Theologie und Kirchenthum*, sešit III, s. 291-331, sešit IV, s. 5-47. ISSN nemá.

Bolzano, B. (1839):[2041] *Dr. Bolzano und seine Gegner: Ein Beitrag zur neuesten Literaturgeschichte.* Sulzbach: J. E. v. Seidel. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1840):[2042] *Prüfung der Philosophie des seligen Georg Hermes von einem Freunde der Ansichten Bolzano's.* Sulzbach: J. E. v. Seidel. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1841):[2043] *Bolzanos' Wissenschaftslehre und Religionswissenschaft in einer Beurtheilenden Uebersicht: Eine Schrift für Alle, die dessen wichtigste Ansichten kennen zu lernen wünschen.* Sulzbach: J. E. v. Seidel. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1843a): Ein Paar Bemerkungen über die neue Theorie in Herrn Professor Chr. Doppler's Schrift: „Ueber das farbige Licht der Doppelsterne und einiger anderer Gestirne des Himmels“. *Annalen der Physik und Chemie*, sv. 60, roč. 136, č. 9, s. 83-88. ISSN 0003-3804.

Bolzano, B. (1843b): *Über den Begriff des Schönen: Eine philosophische Abhandlung*. Praha: Borrosch et André. ISBN nemá (česky část jako O pojmu krásna: Filosofické pojednání. *Filosofický časopis*, 1990, roč. 38, č. 4, s. 529-543. ISSN 0015-1831).

Bolzano, B. (1843c): *Versuch einer objectiven Begründung der Lehre von den drei Dimensionen des Raumes.* Praha: Kronberger & Řiwnač. ISBN nemá.

[2037] Vydáno anonymně.
[2038] Vyšlo v péči M. J. Fesla (s využitím českého překladu 1981, tiráž, s. 168).
[2039] Dílo (Bolzano, 1837b) obsahuje 718 paragrafů. Bolzano si uvědomoval rozsáhlost a náročnost textu, přičemž sám hvězdičkami označil 267 paragrafů. Český výbor přináší 139 paragrafů, včetně Bolzanem neoznačených.
[2040] Vydáno anonymně.
[2041] Vydáno anonymně.
[2042] Vydáno anonymně.
[2043] Vydáno anonymně.

Bolzano, B. (1843d): Versuch einer objectiven Begründung der Lehre von der Zusammensetzung der Kräfte. Von Dr. Bernard Bolzano. *Abhandlungen der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*, řada 5, svazek 2, s. 425-464. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1845):[2044] *Über die Perfektibilität des Katholizismus: Streitschriften zweier katholischer Theologen; zugleich ein Beitrag zur Aufhellung einiger wichtigen Begriffe aus Bolzano's Religionswissenschaft.* Leipzig: Leopold Voss. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1847a): Christ. Doppler's neueste Leistungen auf dem Gebiete der physikalischen Apparatenlehre, Akustik, Optik und optischen Astronomie. *Annalen der Physik und Chemie*, sv. 72, roč. 148, č. 12, s. 530-555. ISSN 0003-3804.

Bolzano, B. (1847b):[2045] *Praktische Vorschläge zur Behebung des unter einem beträchtlichen Theile der Bewohner Prag's dermal um sich greifenden Nothstandes.* Praha: K. Geržabek. ISBN nemá.[2046]

Bolzano, B. (1847c):[2047] *Über die Wohltätigkeit: Dem Wohle der leidenden Menschheit gewidmet von einem Menschenfreunde.* Praha: Gottlieb Haase. ISBN nemá (česky Bolzano, B., Rubricius, V. (1890): *O dobročinnosti: Pojednání věnované blahu trpícího lidstva*. Praha: Vlastním nákladem V. Rubricia.[2048] ISBN nemá).

Bolzano, B. (1849a*): Kurzgefaßtes Lehrbuch der katholisch-christlichen Religion, als der wahren göttlichen Offenbarung: Für Gebildete überhaupt, insbesondere für Zöglinge gelehrter Schulen.* Bautzen: Weller. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1849b): *Über das Verhältniß der beiden Volksstämme in Böhmen: Drei Vorträge im Jahre 1816 an der Hochschule zu Prag gehalten von Dr. Bernard Bolzano.* Wien: Wilhelm Braumüller. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1849c): *Über die Eintheilung der schönen Künste: Eine ästhetische Abhandlung*. Praha: G. Haase Söhne. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1849d): *Was ist Philosophie? Von Bernard Bolzano. Aus dessen handschriftlichem Nachlaß.* Wien: Wilhelm Braumüller. ISBN nemá.[2049]

Bolzano, B. (1849-52): *Dr. B. Bolzanos Erbauungsreden an die akademische Jugend, herausgegeben von einigen seiner Freunde, bevorwortet von Dr. F. Příhonský. Svazek I.* Praha: Wenzel Heß 1849. ISBN nemá, *Dr. Bernard Bolzano's Erbauungsreden an die akademische Jugend, herausgegeben von einigen seiner Freunde. Svazek II.* Praha: Wenzel Heß 1850. ISBN nemá, *Dr. Bernard Bolzano's Erbauungsreden an die Hörer der Philosophie an der Prager Universität, herausgegeben von einigen seiner Freunde. Svazek III.* Wien: Wilhelm Braumüller 1851. ISBN nemá, *Dr. Bernard Bolzano's Erbauungsreden für die Hörer der Philosophie an der Prager Universität, herausgegeben von einigen seiner Freunde.* S*vazek IV.* (1852). Wien: Wilhelm Braumüller 1852. ISBN nemá (česky *Dra. Bernarda Bolzana Řeči vzdělávací akademické mládeži. Svazek I – IV.* Praha: Fr. A. Urbánek 1882-87. ISBN nemá).[2050]

[2044] Vydáno anonymně, s přispěním F. Příhonského.
[2045] Vydáno anonymně.
[2046] V expedici pražského časopisu *Ost und West,* roč. 11, č. 88, 24. 7. 1847. ISSN nemá.
[2047] Vydáno anonymně, s přispěním F. Náhlovského.
[2048] *„Dle dra Bolzana volně vzdělal Vilém Rubricius ... Čistý užitek věnuje se ve prospěch povodni postižených"* (titul cit. práce).
[2049] K vydání připravil M. J. Fesl.
[2050] Český překlad obsahuje pouze 60 exhort.

Bolzano, B. (1850a): *Erbauungsbüchlein für die Gebildeteren unter den katholischen Christen. 1. díl: Umschreibung kirchlicher Gebete. Umschreibung des Gebetes des Herrn, Englischen Grusses, Apostolischen Glaubensbekenntnisses und der Drei göttlichen Tugenden. 2. díl: Mein Glaube.* Wien*:* Wilhelm Braumüller. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1850b): *Was ist Vaterland und Vaterlandsliebe? In einer Rede an die akademische Jugend im Jahre 1810 beantwortet von Dr. Bernard Bolzano.* Praha: Friedrich Rohliček. ISBN nemá.[2051]

Bolzano, B. (1851a): *Drei philosophische Abhandlungen, welche auch von Nichtphilosophen sehr wohl verstanden werden können, und vier akademische Reden on allgemein menschlichem Interesse.* Leipzig: Carl Heinrich Reclam. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1851b): *Dr. Bernard Bolzano's Paradoxien des Unendlichen, herausgegeben aus dem schriftlichen Nachlasse des Verfasseres von Dr. F. Příhonský*. Leipzig: C. H. Reclam. ISBN nemá (česky *Paradoxy nekonečna*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1963. ISBN nemá).

Bolzano, B. (1853a): *Über die Standeswahl: Ein Vademecum für austretende Obergymnasisten.* Praha: Friedrich Rohlíček. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1853b): *Versuch einer sehr einfachen Erklärung der Aberration des Lichtes.* Praha: Wenzel Hess. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1883): *Dr. B. Bolzana Logika v kratičkém výtahu pro soukromé vyučování útlé mládeže: Na jazyk český přeložila Emilie Schmutzrová, učitelka*. Praha: Spolek učitelek. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1926): *Philosophie der Mathematik.* Paderborn: Ferdinand Schőningh. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1932): Von dem besten Staate. In Bolzano, B., Kowalewski, A. (ed.) (1932): *Spisy Bernarda Bolzana. Svazek 3: Von dem besten Staate* / *Bernard Bolzano's Schriften. Band 3: Von dem besten Staate.* Praha: Královská česká společnost nauk v Praze. ISBN nemá[2052] (česky *O nejlepším státě*.[2053] Plzeň: Martin Jašek 1934. ISBN nemá, *O nejlepším státě neboli Myšlenky kohosi, jenž lidstvo miloval, o nejúčelnějším zařízení společnosti občanské.* 2. vydání. Praha: Melantrich 1949. ISBN nemá,[2054] *O nejlepším státě*. 3. vydání. Praha: Vyšehrad 1952. ISBN nemá, *O nejlepším státě*. 4. vydání.[2055] Praha: Mladá fronta 1981. ISBN nemá,[2056] resp. O nejlepším státě. In Novotný, J. (ed.): *Čeští utopisté*

[2051] Projev k akademické mládeži z roku 1810.

[2052] Nověji německy např. Das Büchlein vom besten Staate, oder Gedanken eines Menschenfreundes über die zweckmäßigste Einrichtung der bürgerlichen Gesellschaft in Bolzano, B., Berg, J., Loužil, J., Winter, E. (eds.) (1975): *Band II, A, 14: Sozialphilosophische Schriften*. Stuttgart: Frommann-Holzboog, s. 19-144. ISBN 978-3-7728-0467-0 nebo Bolzano, B. (2019): *Vom besten Staat: Mit einer Einleitung und Anmerkungen hrsg. von Kurt F. Strasser.* Hamburg: Felix Meiner. ISBN 978-3-7873-3710-1. Anglicky např. On the Best State. In Bolzano, B., Rusnock, P., George, R. (eds.) (2007): *Selected Writings on Ethics and Politics*. Amsterdam – New York: Rodopi, s. 233-358. ISBN 978-90-420-2154-9 či On the Best State. In Bolzano, B. (2007): *Selected Writings on Ethics and Politics*. Amsterdam: Brill, s. 231-356. ISBN 978-90-420-2154-9.

[2053] Na titulu stojí *O nejlepším státě*, následně je uváděn celý název *Knížka o nejlepším státě neboli Myšlenky kohosi, jenž lidstvo miloval, o nejúčelnějším zařízení společnosti občanské*.

[2054] V překladu M. Jaška, s předmluvou L. Svobody, který je autorem též marxistické předmluvy in (Klácel, 1848a, 2. a 3. vydání 1948).

[2055] 4. vydání česky celkově. V tiráži stojí *„Druhé vydání, v MF první"* (tamtéž, s. 176).

[2056] V monografii je využíván především překlad M. Jaška (tedy české vydání 1934) a české vydání 1981. Druhé jmenované využívá překladu V. Bláhy (pseudonym R. Voříška) z roku 1952 podle opisu M. J. Fesla vydaného německy v roce 1932. Překlad Bláhy byl prohlédnut a opraven J. Loužilem podle opisu F. Příhonského.

devatenáctého století. České myšlení sv. 11. Praha: Melantrich 1982, s. 16-134. ISBN 32-032-82).

Bolzano, B. (1948): *Geometricke práce: Spisy Bernarda Bolzana. Svazek 5.* Praha: Královská ceská spolecnost nauk. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1951): *O pokroku a dobročinnosti*. Praha: Vyšehrad. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1975): *Einleitung in die Größenlehre und erste Begriffe der allgemeinen Größenlehre.* Stuttgart: Friedrich Frommann. ISBN 978-3-7728-0466-3.

Bolzano, B. (1981a): *Báseň o Libuši*. Praha: J. Loužil. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1981b): *O logice: Faksimile překladu Františka Šíra z časopisu Krok 1831*.[2057] Praha: Památník národního písemnictví. ISBN nemá.

Bolzano, B. (1981c): Otčenáš. *Studie*, roč. 4-5, č. 76-77, s. 309-315. ISSN nemá.

Bolzano, B. (2004): O dělení krásných umění. *Estetika*, roč. 40, č. 1-2, s. 169-218. ISSN 0014-1291.

Bolzano, B. (2006):[2058] *Exhorty*. Praha: Lidové noviny. ISBN 978-80-7106-827-3.

Bolzano, B. (2012): *O matematické metodě.* Praha: Filosofia. ISBN 978-80-7007-381-0.[2059]

Bolzano, B. (2014): *Theory of Science. Vol. I – IV.* Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-968438-0.

Bolzano, B., Berg, J. (1976): *Reine Zahlenlehre.* Stuttgart: Frommann-Holzboog. ISBN 9783772804687.

Bolzano, B., Berg, J. (ed.) (2001): *Band II, A, 11, 1: Vermischte mathematische Schriften 1832–1848 I.* Stuttgart: Frommann-Holzboog. ISBN 978-3-7728-2194-3.

Bolzano, B., Berg, J., Moscher, E., Pavlíková, M. (eds.) (1972): *Bernard Bolzano-Gesamtausgabe. Band E 2,1: Bolzano-Bibliographie und Editionsprinzipien der Gesamtausgabe.* Stuttgart: Frommann-Holzboog. ISBN 978-3-7728-0076-4.

Bolzano, B., Berg, J., Terrell, B. (1973). On Ideas in Themselves. In Berg, J. (ed.) (1973): *Theory of Science: Theory of Science: A Selection, with an Introduction. Volume 5.* Dordrecht: Springer, s. 77-163. ISBN 978-94-010-2515-7.

Bolzano, B., Berg, J., Winter, E. (eds.) (1985): *Bernard Bolzano-Gesamtausgabe: Schriften. Wissenschaftslehre. Reihe 1. Bd. 11-14.* Stuttgart: Frommann-Holzboog. ISBN 9783772804649.[2060]

[2057] *Krok: weřegný spis wšenaučný pro wzdělance národu česko-slowanského*, roč. 1831, č. 2, část 4, s. 553-578. ISSN nemá. Podepsáno značkou Š. dle B.

[2058] Různá vydání Bolzanových exhort in (Bolzano, 1813, 1849-52, 1884, 2006), resp. (Bolzano, Strasser, 2001). Kompletní německé vydání exhort v 25 dílech viz Morscher, E., Strasser, K. F. (eds.): *Erbauungsreden der Studienjahre 1804/05 bis 1819/20.* Stuttgart: Frommann-Holzboog 2007-17. Srov. též Kűnne, W. (2019): *Bernard Bolzanos Erbauungsreden (und ihre Edition).* Baden-Baden: Academia. ISBN 978-3-89665-855-5.

[2059] Překlad části úvodu matematického spisu *Grossenlehre*, v níž jsou vymezeny základní pojmy koncepce logiky, jak ji dříve Bolzano rozvinul především v logickém díle *Wissenschaftslehre.* Srov. (Bolzano, 1837b).

[2060] Od roku 1969 je realizován projekt sebraných spisů *Bernard Bolzano-Gesamtausgabe (BBGA),* spojený se jmény editorů J. Berg, F. Kambartel, J. Loužil, B. van Rootselaar, E. Winter. K editorům, resp. spolupracovníkům náleží též P. Křivský, J. Loužil, A. Műllerová či M. Pavlíková aj. Později spisy edituje především E. Morscher. Vydávány jsou stuttgartským nakladatelstvím Frommann-Holzboog. Plánovaný rozsah edice *BBGA* čítá cca 130 dílů, k polovině roku 2022 bylo vydáno svazků 107. Edice je rozdělena do pěti řad: *Einleitungsbänd*e, *Schriften, Nachlaß, Briefwechsel* a *Dokumente*.

Bolzano, B., Černý, J., Loužil, J. (eds.) (1981): *Výbor z filozofických spisů.* Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Bolzano, B., Exner, F. S. (1935): *Der Briefwechsel B. Bolzano's mit F. Exner.* Praha: Königliche Böhmische Gesellschaft der Wissenschaft. ISBN nemá.

Bolzano, B., Moscher, E., Křivský, P., Pavlíková, M., Loužil, J. (eds.) (2006): *Bernard Bolzano-Gesamtausgabe. Band E 2,2: Katalog des Bolzano-Nachlasses im Literaturarchiv des Museums der Nationalen Literatur in Prag*. Stuttgart: Frommann-Holzboog. ISBN 978-3-7728-2262-9.

Bolzano, B., Rusnock, P., George, R. (2004): *On the Mathematical Method and Correspondence with Exner*. Amsterdam – New York: Rodopi. ISBN 90-420-1781-3.

Bolzano, B., Russ, S. B. (ed.) (2004): *The Mathematical Works of Bernard Bolzano*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 0-19-85393.

Bolzano, B., Rychlík, K. (ed.) (1930): *Functionenlehre*. Praha: Královská česká společnost nauk, tiskem Jednoty čs. matematiků a fyziků v Praze. ISBN nemá.

Bolzano, B., Schlegel, F., Winter, E. (1977): *Die Sozial- Und Ethnoethik Bernard Bolzanos: Humanistischer Patriotismus Oder Romantischer Nationalismus Im Vormearzlichen Eosterreich: Bernard Bolzano Contra Friedrich Schlegel: Eine Dokumentation*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften. ISBN 9783700102076.

Bolzano, B., Stähler, W. (ed.) (1933): *Paradoxien in der Politik.* Wien: Regensbergsche Verlagsbuchhandlung. ISBN nemá.

Bolzano, B., Strasser, K. F. (ed). (2001): *24 Erbauungsreden 1808–1820*. Wien: Böhlau. ISBN 3-205-99441-8.

Bolzano, B., Studnička, F. J. (ed.) (1881): *Ryze analytický důkaz poučky že mezi dvěma hodnotami, jež poskytují opačně označené výsledky, leží nejméně jeden realný kořen rovnice.* Praha: Jednota českých mathematiků. ISBN nemá.

Bolzano, B., Winter, E. et al. (eds.) (1969): *Bernard Bolzano: Ein Lebensbild.* Stuttgart: Frommann-Holzboog. ISBN 9783772800757.

Gotthardt, G., Bolzano, B. (1909): *Bolzanos Lehre vom „Satz an sich". In ihrer methodologischen Bedeutung von Dr. Gerhard Gotthard*. Berlin: Mayer & Müller. ISBN nemá.

Doplňující informace a další prameny

Adam, R. (2007): Datum narození a původ Boženy Němcové ve světle její korespondence. In Adam, R. (ed.) (2007): *Božena Němcová – jazyková a literární komunikace ve středoevropském kontextu*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 115-121. ISBN 978-80-7308-200-0.

Adamovič, I. (ed.) (2010): *Vládcové vesmíru: Kronika české science fiction*. Praha: Plus. ISBN 978-80-00-02635-0.

Adamusová-Sýkorová, O. (1952): *Bernard Bolzano jako sociální myslitel. Disertační práce*. Praha: Filozofická fakulta Univerzita Karlova v Praze. ISBN nemá.

Aínsa, F. (2007): *Vzkříšení utopie*. Brno: Host. ISBN 80-7294-214-X.

Arbes, J. (1883): *Mesiáš*. Praha: J. Otto. ISBN nemá.

Arbes, J. (1887): *Kandidáti existence*. Praha: F. Šimáček. ISBN nemá.

Arbes, J. (2011): *Zázračná madona, Ukřižovaná, Newtonův mozek*. Praha: Slovart. ISBN 978-80-7391-460-8.

Arnold, C. (2014): *Malé dějiny katolického modernismu*. Praha: Vyšehrad. ISBN 9788074292828.

Baar, J. Š. (1941): *Páter Kodýdek*. Praha: Českomoravské podniky tiskařské a vydavatelské. ISBN nemá.

Babiš, A. (2017): *O čem sním, když náhodou spím: Vize 2035 pro Českou republiku, pro naše děti*. Praha: Andrej Babiš. ISBN 978-80-270-3448-2.

Babulíková Weberová, G. (2001): *Islámská ekonomie a bankovnictví*. Brandýs nad Labem: Dar Ibn Rushd. ISBN 80-86149-33-1.[2061]

Badiou, A. (2014): *Manifest za filosofii a jiné texty*. Praha: Herrmann & synové. ISBN 978-80-87054-37-6.

Badiou, A., Berankova, J. N., Nesbitt, N., Reinhard, K. (2019): *Sometimes, We Are Eternal*. Lyon: Suture Press. ISBN 978-2-9569056-0-8.

Bahenská, M., Heczková, L, Musilová D. (2010): *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století.* České Budějovice: Veduta. ISBN 978-8086829-79-1.

Balcar, B., Štěpánek, P. (1986): *Teorie množin*. Praha: Academia. ISBN nemá.

Balík, S., Podracký, V. (2020): *Idea českého národního státu třetího tisíciletí*. Praha: Bodyart Press. ISBN 978-80-87525-67-8.

Batušek, J. (1960): Dva příspěvky o myšlení Fr. M. Klácela. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. D, Řada literárněvědná, roč. 9, č. D7, s. 59-69. ISBN nemá.

Baťa, J. A. (1937): *Budujme stát pro 40 000 000 lidí.* Zlín: Tisk. ISBN nemá.

Bayerová, M. (1960): Dílo a osobnost Augustina Smetany. In Smetana, A. (1960): *Sebrané spisy I.* Praha: ČSAV, s. 5-58. ISBN nemá.

[2061] Srov. recenzi 3 x Z aneb knižní okénko 9 (resp. část Tajemný svět islámských financí). *Marathon*, 2022, roč. 26, č. 4, s. 22-25. ISSN 1211-8591.

Bayerová, M. (1976): *Studie o Bolzanovi*. Praha: Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV. ISBN nemá.

Bayerová, M. (1994): *Bernard Bolzano: Evropský rozměr jeho filosofického myšlení*. Praha: Filosofia. ISBN 80-7007-053-6.

Bažantová, I. (1999): Zapomenutý ekonom Karel Havlíček Borovský. *Politická ekonomie*, roč. 47, č. 5, s. 621-629. ISSN 0032-3233.

Bažantová, I. (2002a): *Družstevní a svépomocné koncepce v českém ekonomickém myšlení: Vývoj názorů a pokusů o praktickou realizaci do roku 1948.* Praha: Prospektrum. ISBN 80-7175-111-1.

Bažantová, I. (2002b): Ekonomické názory Karla Havlíčka Borovského. Život a dílo Karla Havlíčka Borovského. In Bažantová, I. (ed.) (2002): *Karel Havlíček Borovský, liberální politik a ekonom. Sborník textů.* Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, s. 33-52, 61-64. ISBN 80-86547-04-3.

Bažantová, I. (2003): Ekonomické názory v humanistickém díle Jana Amose Komenského. *Politická ekonomie*, roč. 51, č. 2, s. 254-261. ISSN 0032-3233.

Bažantová, I. (2014): „Středoevropan" Joseph Alois Schumpeter. In Doležalová, A. a kol. (2014): *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: CEVRO Institut, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, s. 302-311. ISBN 978-80-87782-37-8.

Beneš, J. (1964): Biskup Josef František Hurdálek. In Beneš, J. (1964): *Ač zemřeli, ještě mluví: Medailonky československých katolických vlasteneckých kněží.* Praha: Česká katolická charita, s. 283-289. ISBN nemá.

Beran, J. (1981): Bernard Bolzano a Královská česká společnost nauk. *Filosofický časopis*, roč. 29, č. 6, s. 942-953. ISSN 0015-1831.

Berg, J. (1972): Katalog des Bolzano-Nachlasses in der Österreichischen Nationalbibliothek. In Bolzano, B., Berg, J., Moscher, E., Pavlíková, M. (eds.) (1972): *Bernard Bolzano-Gesamtausgabe. Band E 2,1: Bolzano-Bibliographie und Editionsprinzipien der Gesamtausgabe.* Stuttgart: Frommann-Holzboog, s. 17-79. ISBN 978-3-7728-0076-4.

Berg, J. (1974): Was ist ein Satz nach Bolzano? Bolzano-Symposion „Bolzano als Logiker", Wien. *Sitzungsberichte / Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-Historische Klasse*, č. 293, Vi 1974, s. 21-30. ISSN 1012-487X.

Berg, J., Morscher, E. (ed.) (2002a): *Bernard Bolzanos Bibliothek. Teil I.: Beiträge zur Bolzano-Forschung – Bd. 14.* Sankt Augustin: Academia. ISBN 9783896652461.

Berg, J., Morscher, E. (ed.) (2002b): *Bernard Bolzanos Bibliothek. Teil II.: Beiträge zur Bolzano-Forschung – Bd. 15*. Sankt Augustin: Academia. ISBN 9783896652478.

Bergmann, S. H. (1908): Das philosophische Werk Bernard Bolzanos. *Deutsche Arbeit: Monatsschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen*, roč. 8, s. 81-89. ISSN nemá.

Berka, K. (1976): K současnému stavu bolzanovského bádání. *Filosofický časopis*, roč. 24, č. 5, s. 779-786. ISSN 0015-1831.

Berka, K. (1981a): B. Bolzano a antická logika. *Listy filologické*, roč. 104, č. 1, s. 1-12. ISSN 0024-4457.

Berka, K. (1981b): Bemerkungen zu Bolzanos Wahrscheinlichkeitslogik. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, roč. 29, č. 7, s. 808-819. ISSN 0012-1045.

Berka, K. (1981c): *Bernard Bolzano.* Praha: Horizont. ISBN nemá.

Berka, K. (1981d): O životním způsobu v pojetí Bernarda Bolzana. *Sociologický časopis*, roč. 17, č. 5, s. 493-502. ISSN 0038-0288.

Berlin, I. (1997): Dva pojmy svobody. In Kis, J. (ed.) (1997): *Současná politická filosofie*. Praha: Oikoymenh, s. 47-99. ISBN 80-86005-60-7.

Bettiová, A. (1998): De veritate: Another Chapter the Bolzano-Leśniewski Connection. In Kijania-Placeková, K., Woleński, J. (eds.) (1998): *The Lvov-Warsaw School and Contemporary Philosophy*. Dordrecht: Springer Science + Bussines Media, s. 115-137. ISBN 978-94-010-6146-9.

Bewley, T. F. (2007): *General Equilibrium, Overlapping Generations Models, and Optimal Growth Theory*. Cambridge, London: Harvard University Press. ISBN 978-0-674-02288-1.

Bělohradský, V. (2007): *Společnost nevolnosti: Eseje z pozdější doby*. Praha: Slon. ISBN 978-80-86429-80-9.

Bělohradský, V. (2021): *Čas pléthokracie: Když části jsou větší než celky a světový duch spadl z koně*. Praha: Nakladatelství 65. pole. ISBN 978-80-88268-57-4.

Billing, J. (1947): A Failure of the Bolzano-Weierstrass lemma. *Arkiv för Matematik, Astronomi och Fysik*, roč. 34B, č. 11. ISSN 0365-4133.

Bittnerová, M. (2015): *Lásky Boženy Němcové*. Ostrava: Čenžák Filip. ISBN 978-80-87947-06-7.

Blanc, L. J. J. Ch. (1840): L'Organisation du Travail. *Revue du progrès politique, social, et littéraire*, č. 4, s. 1-30. ISSN nemá

Bláha, P. (2012): Bernard Bolzano a jeho kritika Kanta. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. ISBN nemá.

Bláha, V. (2011): *Ekonomické systémy v utopické literatuře. Bakalářská práce*. Brno: Ekonomicko-správní fakulta Masarykova univerzita. ISBN nemá.

Blok, J. (2016): *Bolzano's early quest for a priori synthetic principles: Mereological aspects of the analytic-synthetic distinction in Kant and the early Bolzano. Dissertation*. Groningen: University of Groningen. ISBN 978-90-367-9162-5.

Boadway, R. W., Bruce, N. (1984): *Welfare Economics*. Oxford: Basil Blackwell. ISBN 0631133275.

Boff, C. (1993): A Theological Letter about Socialism Today. *Religion, State and Society*, roč. 21, č. 1., s. 23-32. ISSN 0963-7494.

Bloch, E. S. (1918): *Geist der Utopie.* Berlin: Duncker & Humblot. ISBN nemá.

Boháč, L. (1952): *F. M. Klácel a jeho utopismus: Ranně socialistická utopie v revolučních létech 1848–1849. Disertační práce.* Praha. ISBN nemá.

Bolzanova knihovna v Národní a univerzitní knihovně v Praze. *Národní listy*, roč. 79, č. 89, 30. 3. 1939, s. 3. ISSN 1214-1240.

Boyer, C. B. (1949): *The History of the Calculus and Its Conceptual Development*. New York: Dover Publications. ISBN nemá.

Brabec, L. (Brabec-Vojkovský, L.) (1981): Duchovní profil Bernarda Bolzana. *Studie,* roč. 4-5, č. 76-77, s. 315-342. ISSN nemá.

Bradleyová, K., Hedrén, J. (eds.) (2014): *Green Utopianism: Perspectives, Politics and Micro-practices*. New York: Routledge. ISBN 9781138954021.

Bráf, A. (1883): *Almužna a mzda*. Praha: J. Otto. ISBN nemá.

Bráf, A. (1907): *Politické vědy v Čechách na sklonku věku osmnáctého a v první polovici devatenáctého*. Praha: Alois Wiesner. ISBN nemá.

Bregman, R. (2017): *Utopie pro realisty.* Praha: Universum. ISBN 978-80-242-5915-4.

Brožík, J. (1989): *Kalendář na roku 1583 až 2300*. Praha: Vlastním nákladem. ISBN nemá.

Budil, I. T. (2022a): *Globální dějiny a postliberální společnost: Budoucnost západní civilizace*. Praha: Triton. ISBN 978-80-7684-043-0.

Budil, I. T. (2022b): „Jsou slabší a hloupější, než si myslíme". Profesor Budil národu. Ti starší si prý pamatují. *Parlamentní listy,* 6. 6. 2022. ISSN nemá.

Buquoy, J. F. A. (1815): *Die Theorie der Nationalwirtschaft nach einem neuen Plane und nach mehreren eigenen Ansichten dargestellt*. Leipzig: Breitkopf und Härtel. ISBN nemá.

Buquoy, J. F. A. (1819): *Vorschlag wie in Jedem Staate ein auf Ächten Nationalcredit Fundirtes Geld Geschaffen werden könnte*. Leipzig: Breitkopf und Härtel. ISBN nemá.

Cabet, É. (1839-40): *Historie populaire de la Revolution française, de 1789 a 1830*. Paris: Pagnerre. ISBN nemá.

Cabet, É. (1840): *Voyage et aventures de lord William Carisdall en Icarie.* Paris: Hippolyte Souverain. ISBN nemá (česky *Cesta do Ikarie*. Praha: Orbis 1950. ISBN nemá).

Cabet, É. (1841): *Crédo communiste*. Paris: Prévot. ISBN nemá.

Cabet, É. (1846): *Le vrai christianisme suivant Jesus-Christ.* Paris: J. J. Rousseau. ISBN nemá.

Cach, J. (1985): Místo Bolzanova projektu „nejlepšího státu" v předbřeznové pedagogice. *Literární archiv* 16 I, s. 31-39. Praha: Památník národního písemnictví. ISBN nemá.

Campanella, T. (1623): *Civitas solis.*[2062] Frankfurt: Gottfried Tambach. ISBN nemá (česky např. *Sluneční stát*. Praha: Mladá fronta 1979. ISBN nemá).

Centroneová, S. (2015): *Studien zu Bolzano*. Sankt Augustin: Academia. ISBN 978-3-89665-664-3.

Centroneová, S., Siebel, M. (2018): Collections in Early Bolzano. *Journal of the History of Analytical Phylosophy*, roč. 6, č. 7, s. 1-24. ISSN 2159-0303.

Cílek, V. (2020a): Kompozitní krize minulosti a úděl dneška. In Sušová-Salminen, V., Švihlíková, I. (eds.) (2020): *Pandemie covid-19: Konec neoliberální globalizace?* Praha: OVIA Argument, s. 15-25. ISBN 978-80-907365-6-6.

Cílek, V. (2020b): Mor jako inovace. *Týdeník ECHO Speciál/Best of 2020*, prosinec 2020, s. 58-62. ISSN 2336-4971.

Cílek, V. (2022): Katastrofismus jako životní postoj. *Týdeník Echo*, roč. 9, č. 35, s. 30-33. ISSN 2336-4971.

[2062] Latinská verze sepsána v letech 1613-14, italský rukopis *La Città del Sole* pochází z roku 1602.

Claeys, G. (2017): *Dystopia: A Natural History*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0198785682.

Coudenhove-Kalergiová, B., Rathkolb, O. (eds.) (2002): *Die Beneš-Dekrete*. Wien: Czernin Verlag. ISBN 3-7076-0146-3.

Coufal, J., Brezina, P. (2018): Bolzano a pravděpodobnost v náboženství. *Mundus symbolicus*, roč. 26, s. 59-76. ISSN 1210-809X.

Coufal, J., Brezina, P. (2019): Bernard Bolzano and Theory of Probability. *Ekonomické listy VŠEM*, roč. 10, č. 1, s. 27-46. ISSN 1804-4166.

Čáda, F. (1908): Klácelova idea vesměrnosti. *Česká mysl*, roč. 9, č. 3, s. 161-169. ISSN 1210-034X.

Čech, S. (1888): *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce*. Praha: F. Topič. ISBN nemá.

Čech, S. (1899): *První kniha povídek a črt.* Praha: F. Topič. ISBN nemá.

Čechák, V. (1981): K charakteru společenskovědního poznání v díle Bernarda Bolzana. *Sociologický časopis*, roč. 17, č. 5, s. 484-492. ISSN 0038-0288.

Černoch, F. (2013): Nezanedbatelné dimenze války i míru: Ekofilozofie, paxologie. *Vojenské rozhledy*, roč. 22, č. 1, s. 41-45, ISSN 1210-3292.

Červinková-Riegrová, M. (1881): *Bernard Bolzano: Životopisný nástin*. Praha: František Šimáček. ISBN nemá (2. vydání. Sak, R. (ed.). Mladá Vožice: Městský úřad Mladá Vožice 2001. ISBN 80-238-7443-8).

Červinková-Riegrová, M. (1887): *Ochrana chudé a opuštěné mládeže: Rozhledy po lidumilství v Evropě*. Praha: Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek. ISBN nemá.

Červinková-Riegrová, M. (1888): *Ochrana chudé mládeže škole odrostlé: Přednáška paní Marie Červinkové-Riegrové v Občanské besedě na Smíchově dne 8. prosince 1887.* Praha: Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek. ISBN nemá.

Demetz, P. (2009): *Dějiště: Čechy. Eseje.* Praha, Litomyšl: Paseka. ISBN 9788071859499.

Demetz, P. (2013): *Auf den Spuren Bernard Bolzanos: Essays*. Wuppertal: Arco Verlag. ISBN 9783938375495.

Dinuš, P., Hohoš, L., Laluha, I., Loudín, J., Suša, O., Švihlíková, I., Tanner, L. (2019): „*Civilizácia na rázcestí" po polstoročí*. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-1689-4.[2063]

Dinušová, D. (2022): *Róza Luxemburgová: Cesty revolúcie*. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-1951-2.

Dohnal, P. (2003): Úloha augustiniánského kláštera ve Starém Brně v kulturním a politickém životě Moravy v 19. století. *Sacra*, roč. 1, č. 1, s. 58-85. ISSN 1214-5351.

Dolejš, J. (2022): *Spánek rozumu na levici: Kritika politické hlouposti*. Praha: Epocha. ISBN 978-80-278-0085-8.

Doležalová, A. (2018): *A History of Czech Economic Thought.* London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group. ISBN 978-1-138-91416-2.

Doležalová, A. a kol. (2014): *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: CEVRO Institut, Masarykův ústav a Archiv AV ČR. ISBN 978-80-87782-37-8.

[2063] Srov. rozbor in (Sirůček, 2019e).

Dorn, G. J. W. (1987): Zu Bolzanos Wahrscheinlichkeitslehre. *Philosophia Naturalis*, roč. 24, č. 4, s. 423-441. ISSN 0031-8027.

Dratvová, A. (1936): Bolzanův „Nejlepší stát“. *Národní listy*, 14. 5. 1936, roč. 76, č. 133, s. 5. ISSN 1214-1240.

Drulák, P., Keller, J., Stropnický, M., Švihlíková, I. a kol. (2021): *Budoucnost levice bez liberalismu*. Praha: Masarykova demokratická akademie. ISBN 9788087348918.

Drulák, P. (ed.) (2022): *Svrchovanost zprava i zleva / Zvrchovanosť sprava aj zlava.* Praha: Dauphin. ISBN 978-80-7645-315-9.

Drozenová, W. (2010): *Etika vědy v České republice: Od historických kořenů k současné bioetice.* Praha: Filosofia. ISBN 978-80-7007-348-3.

Dubský, I. (1963): *Pronikání marxismu do českých zemí*. Praha: Nakladatelství politické literatury. ISBN nemá.

Dubucs, J., Lapointeová, S. (2006): On Bolzano's Alleged Explicativism. *Synthese*, roč. 150, č. 2, s. 229-246. ISSN 0039-7857.

Duffková, J. (2014): Sociologie volného času. In Šubrt, J. a kol. (2014): *Soudobá sociologie VI Oblasti a specializace.* Praha: Karolinum Press, s. 230-244. ISBN 9788024625584.

Dugin, A. G. (2022): Bohové moru: geopolitika epidemie a „bubliny nicoty“. *Literatura – Umění – Kultura. Týdeník Unie českých spisovatelů*, roč. 9, č. 37, s. 1 a 3. Příloha týdeníku *Naše Pravda*, 9. 9. 2022. ISSN 2788-0982.

Duhan, A. (2022): *Konzervativní revoluce: Ideové základy nové konzervativní pravice*. Brno: Books & Pipes. ISBN 978-80-7485-246-6.

Durdík, J. A. (1881): *O filosofii a činnosti Bernarda Bolzana*. Praha: Akademický čtenářský spolek. ISBN nemá.

Dušková, I., Džbánková, Z. (2005): *Etická dimenze institucionálních změn.* Praha: Oeconomica – VŠE v Praze. ISBN 80-245-0961-X.

Dvořáková, Z. (1976): *František Matouš Klácel: Studie s ukázkami z díla.* Praha: Melantrich. ISBN nemá.

Džbánková, Z. (2007): Albín Bráf – eticky a sociálně smýšlející ekonom. *Marathon*, roč. 11, č. 6, s. 2-4. ISSN 1211-8591.

Džbánková, Z., Rusmichová, L., Sirůček, P. (2021): Another New Economy or a Crossroads of Civilization? *Ekonomické listy VŠEM*, roč. 12, č. 1, s. s. 14-44. ISSN 1804-4166.

Eden, A. (1993): Po stopách Christiana Dopplera. *Pokroky matematiky fyziky a astronomie,* roč. 38, č. 4, s. 194-201. ISSN 0032-2423.

Edgar, G. A. (ed.) (2021): *Classics On Fractals*. Boca Raton: CRC Press. ISBN 978-0367157265.

Engels, F. (1843): Progress of Social Reform On the Continent. *New Moral World*, 14. a 18. 11. 1843, č. 19 a 21. ISSN nemá.

Engels, F. (1849a): Der demokratische Panslawismus. *Neue Rheinische Zeitung*, 15. 2. 1849, č. 222. ISSN nemá.

Engels, F. (1849b): Der magyarische Kampf. *Neue Rheinische Zeitung*, 13. 1. 1849, č. 194. ISSN nemá.

Engels, F. (1880): Socialism: Utopian and Scientific. *Revue Socialiste.* March, April, May

1880. ISSN nemá (česky Vývoj socialismu od utopie k vědě. In např. Marx, K. H., Engels, F. (1966): *Spisy. Svazek 19*. Praha: Svoboda. ISBN nemá).

Engels, F. (1950): *K bytové otázce*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Engliš, K. (1931): *Ekonomie a filosofie*. Praha: Fr. Borový. ISBN nemá.

Engliš, K. (1947): *Malá logika: Věda o myšlenkovém řádu*. Praha: Melantrich. ISBN nemá.

Erenburg, I. (1966): *Trust D.E.: Historie zkázy Evropy*. Praha: Mladá fronta. ISBN nemá.

Euklides (2022): *Základy*. Bratislava: Perfekt. ISBN 978-80-8226-031-4.

Evan, T. (2001): Ekonomické myšlení Jana Kalvína o lichvě a úroku. *Politická ekonomie*, roč. 49, č. 6, s. 853-868. ISSN 0032-3233.

Exner, F. S. (1848): *Über die Lehre von der Einheit des Denkens und des Seins*. Praha: Gottlieb Haase Söhne. ISBN nemá.

Fels, H. (1929): *Bernard Bolzano, sein Leben und sein Werk*. Leipzig: Felix Meiner. ISBN nemá.

Ferris, H. (2008): *Are We There Yet? A Study in Dystopian Fiction*. National Conference on Undergraduate Research. Salisbury, April 2008 (též *Journal of Research Across the Disciplines*, ročník 1. ISSN nemá).

Fesl, J. M. (1817):[2064] *Modlitby na Poděkowánj za požehnanou aurodu zemskau roku 1817*. Litoměřice: K. W. Medau. ISBN nemá.

Fesl, M. J. (1837):[2065] *Dr. B. Bolzano oder authentische Geschichte eines Falles des in der katolischen Kirche űbligen Verfahrens*. Stuttgart: Paul Neff. ISBN nemá.

Filip, D. (2000): Výstavba pojednání O pojmu krásna (Bernard Bolzano, Über den Begriff des Schönen, 1843). *Pro-Fil – An Internet Journal of Philosophy*, roč. 1, č. 1. ISSN 1212-9097.

Fingal, P. (1923): *Noemi: Starosvětský románek z bouřlivého roku*. Praha: Lidová tribuna. ISBN nemá.

Fischer, J. L. (1933): *Krise demokracie. 1. Svoboda. 2. Řád*. Brno: Index. ISBN nemá.

Fischer, J. L. (1969): Skladebná filosofe, strukturalismus a dialektika. *Filosofický časopis,* roč. 17, č. 1, s. 13-27. ISSN 0015-1831.

Fischer, P. (2021): Překrásný život společnosti štěstí: Nový seriál Netflixu na motivy dystopického varování Aldouse Huxleyho ukazuje, kolik se splnilo jeho temných předpovědí. *Lidové noviny*, 27.-28. 3. 2021, s. 11-12. ISSN 0862-5921.

Fišer, Z. (2007): *Bublinka ze života moravského: Paměti Matěje Mikšíčka*. Brno: Matice moravská. ISBN 978-80-86488-46-2.

Fitzpatrick, P. M. (2006): *Advanced Calculus*. 2. vydání. Belmont: Thompson Brooks/Cole. ISBN 0-534-37603-7.

Flaubert, G. (1960): *Bouvard a Pécuchet*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. ISBN nemá.

[2064] Vydáno anonymně.
[2065] Vydáno anonymně.

Folta, J. (1981): Život a vědecké snahy Bernarda Bolzana. In Jarník, V., Folta, J., Novák, J. (eds.) (1981): *Bolzano a základy matematické analýzy.* Praha: Jednota československých matematiků a fyziků, s. 11-30. ISBN nemá.

Fourier, Ch. F. M. (1950): *Výbor z díla*. Praha: Orbis. ISBN nemá.

Fourier, Ch. F. M. (1983): *Velká metamorfóza: Výbor z díla*. Praha: Mladá fronta. ISBN nemá.

Frič, J. V. (1886): *Paměti Josefa Václ. Friče. II. svazek.* Praha: B. Grund a V. Svatoň. ISBN nemá.

Frint, J. (1806): *Handbuch der Religionswissenschaft für die Candidaten der Philosophie*. Wien: Geistinger. ISBN nemá.

Fučík, J. (1940): *Božena Němcová bojující*. Praha: Otto Girgal. ISBN nemá.

Fučíková, R., Křížová, L., Tučková, K. a kol. (2020): *Hrdinky: Příběhy významných českých žen*. Praha: Euromedia Group. ISBN 978-80-242-6888-0.

Fuentes-Guillén, E. (2017): *The Germanic development of the pre-modern notion of number. From c. 1750 to Bolzano's Rein analytischer Beweis*. Salamanca: University of Salamanca. ISBN nemá.

Fuentes-Guillén, E. (2022): *Matematické dílo Bernarda Bolzana ve světle jeho rukopisů.* Praha: Filosofia. Plánované vydání v prosinci 2022.

Fuchs, K., Lisý, J. (2009): *Dějiny ekonomického myšlení: Od antiky do marginalistické revoluce v ekonomii.* Brno: Masarykova univerzita Elportál. ISSN 1802-128X.

Fukuyama, F. Y. (1992): *The End of History and The Last Man*. New York: Free Press. ISBN 978-0.02-910975-4 (česky *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers 2002. ISBN 80-86182-27-4).

Fukuyama, F. Y. (2022): *Liberalism and its Discontens*. New York: Farrar, Straus and Giroux. ISBN 9780374606718.

Fursov, A. (2021): *Rozvodie*. Kežmarok: Torden. ISBN 978-80-89903-92-4.

Gabriel, J., Orel, V. (1972): František Matouš Klácel a přírodní vědy (Ke Klácelově přednášce o Darwinovi). *Studia minora Facultatis philosophicae Universitatis Brunensis*, B19, s. 87-98. ISSN 0231-7710.

Geiselberger, H. (ed.) (2017): *Velký regres: Mezinárodní rozprava o duchovní situaci dneška.* Praha: Rybka Publishers. ISBN 978-80-87950-34-0.[2066]

George, R., Rusnock, P. (2006): Bolzano's Political Philosophy. In Textor, M. (ed.) (2006): *The Austrian Contribution to Analytic Philosophy*. London: Routledge. ISBN 9780415404051.

Gide, Ch. (1933): *Charles Fourier: Vybrané spisy*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství. ISBN nemá.

Gide, Ch., Rist, Ch. (1928): *Dějiny nauk národohospodářských: Od doby fysiokratů až po naše dny. Díl I, II*. Praha: Jan Laichter. ISBN nemá.

Goodhart, D. (2017): *The Road to Somewhere: The Populist Revolt and the Future of Politics*. London: Hurst. ISBN 978-1849047999.

[2066] Srov recenzi Velký regres, velké sbližování, nebo velká naděje? (Ani budoucnost už není, co bývala …). *Marathon*, 2017, roč. 21, č. 5, s. 14-32. ISSN 1211-8591.

Gruber, J. (1924): O vývoji sociálního myšlení v Československu: Projev v zahajovacím sezení mezinárodního sjezdu sociální politiky v Praze dne 2. října 1924. *Obzor národohospodářský*, roč. 29, č. 10, s. 433-437. ISSN nemá.

Grulich, J. (1998): Obraz manželství a rodiny v díle J. A. Komenského a B. Bolzana. *Historický obzor*. roč. 9, čís. 7-8, s. 169-172. ISSN 1210-6097.

Gualtieriová, C. (2018): Utopia and the Present. In Gualtieriová, C. (ed.) (2018): *Utopia in the Present: Cultural Politics and Change.* Berlin: Peter Lang, s. 13-24. ISBN 978-3631719947.

Hahn, H. (1933): Die Krise der Anschauung. In Mark, H. F. (ed.) (1933): *Krise und Neuaufbau in den Exakten Wissenschaften: Fünf Wiener Vorträge.* Wien: F. Deuticke, s. 41-64. ISBN nemá.

Hahnemann, N. P. (2013): *The conflict that came with markets: Welfare economics in the history of economic thought*. Revidovaná verze, listopad 2013. http://nielspeterhahnemann.com/papers_and_presentations/.

Halas, F. (1940): *Naše paní Božena Němcová*. Praha: Fr. Borový. ISBN nemá.

Hampl, P. (2019): *Kreativita a poctivost: Kapitoly z buranské sociologie a volné úvahy.* Olomouc: Naštvané matky. ISBN 978-80-906573-5-9.[2067]

Hanák, D. (2007): *České konzervativní myšlení (1789-1989): Český konzervatismus a jeho proměny za dvě stě let.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 978-80-86665-03-0.[2068]

Hanák, J. (2022): Zelená proměna Evropy potřebuje vrátit do reality. *Mladá fronta Dnes*, 10. 5. 2022, s. 8. ISSN 1210-1168.

Hansgirg, K. V. (1849): Bolzanos Verhältniss zur Poesie. *Bohemia*, roč. 22, č. 135, 136. ISSN nemá.

Hanuš, J. (2020): *Rio Preisner: Portrét konzervativního myslitele*. Brno: Books & Pipes. ISBN 978-80-7485-218-3.

Hanzal, J. (1979): Liběchov osvícenský a romantický. In *Středočeský sborník historický 14/1979*. Praha: Státní oblastní archiv v Praze a archivy Středočeského kraje, s. 187-196. ISSN 59-087-79.

Hanzal, J. (1981): Idea národa v obrozenské literatuře. *Česká literatura*, roč. 29, č. 3, s. 247-256. ISSN 0009-0468.

Harsanyi, J. Ch. (1977): Rule Utilitarianism and Decision Theory. *Erkenntnis*, roč. 11, č. 1, s. 25-53. ISSN 0165-0106.

Hauser, M. (2011a): Návrat utopie: Liberální demokracie, pojistka alternativ. *A2*, roč. 6, č. 14. ISSN 1801-4542.

Hauser, M. (2011b): Proč potřebujeme utopii? *Deník Referendum,* 30. 6. 2011. ISSN 2533-5987.

[2067] Srov. recenzi 3 x Z aneb knižní okénko 6 (resp. část Buranská sociologie – my i svět potřebujeme vidláckou revoluci (revoluci lidovou nikoli barevnou)). *Marathon*, 2020, roč. 24, č. 5, s. 9-30. ISSN 1211-8591.

[2068] Srov. recenzi Příběh českého konzervativního myšlení. *Marathon*, 2008, roč. 12, č. 4, s. 20-36, resp. dokončení č. 5, s. 29-36. ISSN 1211-8591.

Hauser, M. (2019): Utópia ako filozofický argument v meniacom sa svete. Rozhovor s českým filozofom Michaelom Hauserom o projekciách ideálnych spoločnosti. *DAV DVA*, prosinec 2019. ISSN 2453-9864.

Havel, R., Havránek, B., Skřeček, R. (1951): Ediční problémy v Babičce. *Naše řeč*, roč. 35. č. 7-8, s. 148-156. ISSN 0027-8203.

Havlíček Borovský, K. (1949): *Epištoly Kutnohorské*. Havlíčkův Brod: Jiří Chvojka. ISBN nemá.

Havránek, J. (1981): Bolzanos „Vom besten Staate" und Cabets „Voyage en Ikarie". In Christian, C. (ed.) (1981): *Bernard Bolzano: Leben und Wirkung*. Wien: Austrian Academy of Sciences Press, s. 61-92. ISBN 9783700104339.

Havránek, J. (1985): Vztah Bernarda Bolzana k Etiennu Cabetovi ve světle jeho připomínek na okraj Cabetovy Voyage en Ikarie. *Literární archiv* 16 I, s. 23-29. Praha: Památník národního písemnictví. ISBN nemá.

Hába, Z., Křížek, M. (1975): *Socialismus a vlastnictví*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Hábl, J. et al. (2020): *Utopismus, nebo realismus Komenského projektu nápravy věcí lidských?* Červený Kostelec: Pavel Mervart. ISBN 978-80-7465-409-1.

Hála, V. (1994): *Impulsy Kantovy etiky: Kant – Bolzano – Brentano*. Praha: Filosofia. ISBN 80-7007-061-7.

Hála, V. (1998): Bolzano jako představitel „rakouské filosofie"? *Filosofický časopis,* roč. 46, č. 6, s. 915-929. ISSN 0015-1831.

Heller, J., Neužil, F. a kol. (2011): *Kdopak by se Marxe bál?* Praha: Futura. ISBN 978-80-86844-73-2.[2069]

Heywood, A. (1994): *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing. ISBN 80-85865-10-6.

Hirschberger, J. (1991): *Geschichte der Philosophie*. Freiburg/Basel/Wien: Herder. ISBN 9783451224089.

Hoffmann, J. (1850): *Brűchstűcke zu einer kűnftigen Lebensbeschreibung des sel. Professors Bernard Bolzano*. Wien: J. P. Collingers. ISBN nemá.

Hofman, A. (1957): Česká předbřeznová doba v dopisech Bernarda Bolzana Františku Příhonskému. *Česká literatura*, roč. 5, č. 4, s. 500-503. ISSN 0009-0468.

Holubec, S. (2009a): Silní milují život: Utopie, ideologie a biopolitika Baťovského Zlína. *Kuděj: Časopis pro kulturní dějiny,* roč. 11, č. 2, s. 30-55. ISSN 1211-8109.

Holubec, S. (2009b): *Sociologie světových systémů: Hegemonie, centra, periferie.* Praha: Slon. ISBN 978-80-7419-014-8.[2070]

Horská, P. (1999): *Naše prababičky feministky.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-380-0.[2071]

Horáček, C. (1907): *Bolzanův nejlepší stát*. Praha: Alois Wiesner. ISBN nemá.

Horálek, K. (1982): B. Bolzano jako sémiolog. *Slovo a slovesnost*, roč. 43, č. 2, s. 168-169. ISSN 0037-7031.

[2069] Srov. recenzi Kdo se bojí samosprávy … *Marathon*, 2012, roč. 16, č. 1, s. 32-40. ISSN 1211-8591.

[2070] Srov. recenzi Koncepce světových systémů – inspirace nejen pro sociology. *Marathon*, 2010, roč. 14, č. 3, s. 3-21. ISSN 1211-8591.

[2071] Srov. recenzi (Pra)Feminismus český aneb rozumná emancipace. *Marathon*, 2013, roč. 17, č. 1, s. 24-36. ISSN 1211-8591, resp. (Sirůček, 2019a).

Houdek, P. (2021): Zachraňovat planetu může každý: Omezení masa, spotřeby energií a třídění odpadů globálně nic nezmění, jsou však důležitou ukázkou našich hodnot. *Lidové noviny*, 23. 8. 2021, s. 9. ISSN 0862-5921.

Hrdličková, I.: *Islámské finance jako alternativa*. Praha: A.M.S. trading. ISBN 978-809-0241-954.

Hrtánek, P. (2004): *Negativní utopie v české próze druhé poloviny 20. století*. Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 9788070426456.

Hrůza, J. (1967): *Města utopistů*. Praha: Československý spisovatel. ISBN nemá.

Hudema, M. (2022): Smrtonoš Facebook: Když to žádá dav a zisk, morální ohledy padají. *Lidové noviny*, 12. 3. 2022, s. 8. ISSN 0862-5921.

Husák, T. (1986): *Lidstvo před rozhodnutím*. Praha: Melantrich. ISBN nemá.

Husserl, E. (1968): *Logische Untersuchungen I.* Tübingen: M. Niemeyer. ISBN nemá.

Hykšová, M. (2003): Karel Rychlík and Bernard Bolzano. In Hykšová, M. (2003): *Karel Rychlík (1885–1968)*. Praha: Prometheus, s. 162-202. ISBN 80-7196-259-7.

Hykšová, M. (2011): *Filosofická pojetí pravděpodobnosti v pracích českých myslitelů*. Praha: Matfyzpress, vydavatelství Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze. ISBN

Chocholáč, B. (1997): *Matice moravská: Dějiny spolku od počátku do současnosti*. Brno: Matice moravská. ISBN 80-902304-0-7.

Chytský, V. (2013): Naše otázka: Jsme schopni si vládnout? *Střední Evropa,* roč. 26, č. 138, s. 52-60. ISSN 0862-691X.

Jameson, F. (2005): *Archaeologies of the Future: The Desire Called Utopia and Other Science Fictions*. London: Verso. ISBN 978-1844670338.

Janáčková, J. (2001): Žánrová povaha Babičky: V prvotní reflexi. *Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis*, V4, s. 55-61. ISSN 0231-7710.

Janiš, V. (2004): Etienne Cabet – neúnavný propagandista. *Glosy.info*, 4. 8. 2004. ISSN 1214-8857.

Jarina, J. (2013): *Negativní utopie v české próze po roce 1989. Magisterská diplomová práce*. Brno: Filozofická fakulta Masarykova univerzita. ISBN nemá.

Jarník, V. (1922): O funkci Bolzanově. *Časopis pro pěstování matematiky a fyziky*, roč. 51, č. 4, s. 248-264. ISSN nemá.

Jarník, V., Folta, J., Novák, J. (eds.) (1981): *Bolzano a základy matematické analýzy.* Praha: Jednota československých matematiků a fyziků. ISBN nemá.

Jastrzembská, Z., Pichová, D., Zouhar, J. (2021): 1820s–1918: An Expansion of Women's Intellectual Pursuits. In Jastrzembská, Z., Pichová, D., Zouhar, J. (2021): *Czech Women Philosophers and Scientists*. Cham: Springer, s. 19-56. ISBN 978-3-030-61515-4.

Jašek, M. (1922a): Funkce Bolzanova. *Časopis pro pěstování matematiky a fysiky*, roč. 51, č. 2, s. 69-76. ISSN 1802-114X.

Jašek, M. (1922b): Über den wissenschaftlichen Nachlaß Bernard Bolzanos. *Jahresbericht der Deutschen Mathematiker-Vereinigung*, roč. 31, 2. část, s. 109-110. ISSN 0012-0456.

Jauris, M. (ed.) (1981): *Bernard Bolzano (1781-1848)*. Praha: Univerzita Karlova. ISBN nemá.

Jedinák, D. (2018): Bernard Bolzano – nezabudnuteľná osobnosť kultúrnej civilizácie. *Rozhledy matematicko-fyzikální*, roč. 93, č. 4, s. 25-33. ISSN 0035-9343.

Jeřábek, D. (1988): F. M. Klácel a obrozenecká Morava. In Jeřábek, D. (1988): *Tradice a osobnosti (K problematice české literatury 19. století)*. Ústní nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, s. 41-56. ISSN nemá.

Ježek, J. F. (1931): *Budoucnost ČSR podle Bolzana, Eberta a Smetany*. Praha: Kvasnička a Hampl. ISBN nemá.

Jiras, J. (2019): *Spis Bernarda Bolzana „O nejlepším státě" v kontextu politického utopismu šestnáctého až devatenáctého století. Diplomová práce.* Praha: Pedagogická fakulta Univerzita Karlova v Praze. ISBN nemá.

Jirásek, A. (1926-27):[2072] *U nás: I. díl Úhor. II. díl Novina. III. díl Osetek. IV. díl Zeměžluč.* Praha: J. Otto. ISBN nemá.

Johanisová, N. (2014): *Ekonomičtí disidenti: Kapitoly z historie alternativního ekonomického myšlení.* Volary: Stehlík. ISBN 978-80-86913-12-4.[2073]

Johnson, D. M. (1977): Prelude to Dimension Theory: The Geometrical Investigations of Bernard Bolzano. *Archive for History of Exact Sciences*, roč. 17, č. 3, s. 261-295. ISSN 0003-9519.

Johnson, Ch. H. (1974): *Utopian Communism in France: Cabet and the Icarians 1839-1851*. Ithaca: Cornell University Press. ISBN 0801408954.

Joch, R. (2016): Patriotismus vs. nacionalismus. *Lidové noviny*, 21. 5. 2016. ISSN 0862-5921.

Jourová, V. (2022): Válka mění internet – Der Krieg verändert das Internet. *N & N Czech-German Bookmag.* Summer & Fall 2022, s. 22-24. ISSN 2788-1148.

Jungmann, J. (1835-39): *Slownjk česko-německý Josefa Jungmanna. Djl I.-V.* Praha: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna. ISBN nemá.

Jungmann, J., Vodička, F. (ed.) (1948): *Boj o obrození národa: Výbor z díla Josefa Jungmanna*. Praha: F. Kosek. ISBN nemá.

Justoň, Z. (2012): *Ekonomie přírodních národů.* Praha: Dauphin. ISBN 978-80-7272-419-2.[2074]

Justoň, Z. (2021-22): *Ekonomie českého lidu. Svazek II.* Praha: Dauphin. ISBN 978-80-7645-289-3.

Kabelík, J. (1907): Literární pozůstalost Matouše Frant. Klácela. *Časopis Matice moravské,* roč. 31, díl IV, s. 382-414. ISSN nemá.

Kabelík, J. (1908): *František Matouš Klácel: Ke stým narozeninám*. Praha: Pokrok. ISBN nemá.

[2072] Poprvé vychází v časopise *Lumír* (I. díl 1896, II. díl 1898), resp. *Zvon* (III. díl 1901-02, IV. díl 1902-03).

[2073] Srov. recenzi Ekonomický dogmatismus a ekonomické disidentství (aneb obecnější úvahy nad kacířským hledáním Nadi Johanisové). *Marathon*, 2015, roč. 19, č. 1, s. 9-22. ISSN 1211-8591.

[2074] Srov. recenzi Odkud přicházíme? *Marathon*, 2013, roč. 17, č. 2, s. 15-28. ISSN 1211-8591.

Kabelík, J. (1912): Klácelova jednota bratrská a Bož. Němcová. In Černý, V. (ed.) (1912): *Božena Němcová: Sborník statí o jejím životě a díle*. Praha: Emil Šolc, s. 126-172. ISBN nemá.

Kadlec, L., Hájek, P., Simota, V., Hrnčíř, J., Hovorka, L., Palouš, R., Sassman, A. (2009): *Těchobuz v průběhu staletí*. Těchobuz: Obec Těchobuz. ISBN 978-80-254-5945-4.

Kant, I. (1781): *Critik der reinen Vernunft*. Riga: Johann Friedrich Hartknoch. ISBN nemá.

Kaňák, M. (1951): *Z dějin reformního úsilí českého duchovenstva (dějinná zkratka let 1800–1920*). Praha: Blahoslav. ISBN nemá.

Karásek, J. (2018): *Schellingova metafyzika přírody*. Červený Kostelec: Pavel Mervart. ISBN 978-80-7465-277-6.

Kasabova, A. (2013): Dubislav and Bolzano. In Milkov, N., Peckhaus, V. (eds) (2013): *The Berlin Group and the Philosophy of Logical Empiricism*. Dordrecht: Springer, s. 205-228. ISBN 978-94-007-5484-3.

Kasper, T., Kasperová, D. (2008): *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2429-4.

Kavalírová, A. (1929): *Paměti babičky Kavalírové*. Praha: Spolek čes. bibliofilů. ISBN nemá.

Kästner, A. G. (1758): *Anfangsgründe der angewandten Mathematik*. Göttingen: Witwe Vandenhoeck. ISBN nemá.[2075]

Kejkula, M. (2002): Bernard Bolzano: Etika, filosofie, logika. *E-Logos*, roč. 9, č. 1. ISSN 1211-0442.

Keller, J. (2021): V síti informační společnosti. *Právo*, 20. 1. 2021, s. 6. ISSN 1211-2119.

Kellner, P. (2019): *Úvodní slovo k výroční zprávě skupiny PPF 2018*. https://www.ppf.eu/tiskova-zprava/uvodni-slovo-k-vyrocni-zprave-skupiny-ppf-2018.

Kern, L. (2011): Utopischer Utilitarismus: Bernard Bolzano und der Entwurf frühbürgerlicher Institutionen. *Zeitschrift für Politik*, roč. 58, č. 3, s. 268-289. ISSN 0044-3360.

Kislingerová, E. a kol. (2021): *Cirkulární ekonomie a ekonomika: Společenské paradigma, postavení, budoucnost a praktické souvislosti*. Praha: Grada. ISBN 9788027132300.

Klaus, V. (2006): *Co je evropeismus*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku. ISBN 80-86547-54-X.

Klaus, V. (2019): *Václav Klaus ke kulatému životnímu výročí Milana Kundery*. https://www.klaus.cz/clanky/4387.

Klaus, V. (2022a): Jsou výzvy, kterým čelí konzervatismus v éře stále silnějšího progresivismu, zvládnutelné? *Newsletterplus*, květen 2022, s. 1-3. ISSN nemá.

Klaus, V. (2022b): Neberte nám právo na nemoc. *Lidové noviny*, 4. 8., 2022, s. 9. ISSN 0862-5921.

Klaus, V. (2022c): Proč nikdo neorganizuje vážná mírová jednání? *Mladá fronta Dnes*, 14. 4. 2022, s. 9. ISSN 1210-1168.

Klaus, V, (2022d): Za inflací je zpupnost lidstva. *Lidové noviny*, 5. 2.-6. 2. 2022, s. 1, 8-9. ISSN 0862-5921.

[2075] V Bolzanově pozůstalosti se nalézá 10 svazků učebnice *Anfangsgründe der angewandten Mathematik*. Wien: Johann Thomas Edlen von Trattnern 1769-94. ISBN nemá.

Klaus, V. (2022e): Zánik myšlení: Nadměrné množství informací člověka „vytěžuje a zatěžuje“ natolik, že nemá na myšlení čas. *Lidové noviny*, 8. 4. 2022, s. 11. ISSN 0862-5921.

Klaus, V., Weigl, J. a kolektiv IVK (2018): Obrana demokracie před liberální demokracií. *Newsletterplus*, červen 2018. ISSN nemá.

Klácel, F. M. (1836a):[2076] *Erklärungen der wichtigeren philosophischen Ausdrücke gesammelt und zum Gebrauche für Anfänger bestimmt*. Brno: Rudolph Rohrer. ISBN nemá.

Klácel, F. M. (1836b): *Lyrické básně*. Brno: Rudolf Rohrer. ISBN nemá.[2077]

Klácel, F. M. (1837): *Básně*. Brno: Rudolf Rohrer. ISBN nemá.

Klácel, F. M. (1842a): Kosmopolitismus a vlastenectví s obzvláštním ohledem na Moravu. *Časopis Českého muzeum*, roč. 16, č. 2, s. 163-189. ISSN 0862-7282.

Klácel, F. M. (1842b):[2078] *Mostek aneb Sestawení skromných myšlének o tom, na čem každému záležeti má.* Olomouc: A. Škarniel. ISBN nemá.

Klácel, F. M. (1843a): O citu a rozumu. *Časopis českého muzeum*, roč. 17, díl I. ISSN 0862-7282.

Klácel, F. M. (1843b): O smrti. *Časopis českého muzeum*, roč. 17, díl III, s. 329-347. ISSN 0862-7282.

Klácel, F. M. (1843c): *Počátky wědecké mluwnictwí českého*. Brno: Karel Winiker. ISBN nemá.

Klácel, F. M. (Jordan, J. P.)[2079] (1845a): *Ferina Lišák z Kuliferdy a na Klukově čili Kratičká historye zlopověstných kousků starého Reineke.* Lipsko: Expedice slovanských Letopisů slovanských. ISBN nemá.

Klácel, F. M. (Jordan, J. P.)[2080] (1845b): *Jahůdky ze slovanských lesů*. Lipsko: Expedice slovanských Letopisů. ISBN nemá.

Klácel, F. M. (1846, 1850): *Bájky Bidpajovy I.,*[2081] *II.* Olomouc: Hölzel. ISBN nemá.

Klácel, F. M. (1847a): *Dobrowěda.* Praha: České muzeum. ISBN nemá.

Klácel, F. M. (1847b): Shakespeare, Goethe, Schiller. *Časopis českého muzeum*, roč. 21, díl I, s. 250-269. ISSN 0862-7282.

Klácel, F. M. (1848):[2082] Na pováženou. *Týdenník, listy ponaučné a zábavné*, č. 38, s. 297-301. ISSN nemá.

Klácel, F. M. (1849a): *Listy přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu otištěné z Morawských Nowin*.[2083] Brno: Karel Winiker. ISBN nemá (dále *Listy přítele*

[2076] Vydáno anonymně.
[2077] Též uváděno jako *Lyrické básně I – II*. Brno: Rudolf Rohrer 1836-37. ISBN nemá
[2078] Vydáno anonymně.
[2079] Publikováno jako *Ferina Lišák z Kuliferdy a na Klukově čili Kratičká historye zlopověstných kousků starého Reineke již vydal dle mnohých rukopisů slovanských Dr. J. P. Jordan, učitel slovanských jazyků a literatury na vysokých školách v Lipsku*.
[2080] Publikováno jako *Jahůdky ze slovanských lesů sebral Dr. J. P. Jordan, učitel slovanských jazyků a literatury na vysokých školách v Lipsku*.
[2081] I. díl pod jménem F. Třebovský.
[2082] Publikováno anonymně.

k přítelkyni o původu socialismu a komunismu. 2. vydání. Praha: Klub socialistické kultury 1948. ISBN nemá, 3. vydání. Praha: Melantrich 1948. ISBN nemá).

Klácel, F. M. (1849b): *Slownik pro čtenáře nowin, w němž se wyswětlují slowa cizího původu.* Brno: Karel Winiker. ISBN nemá.[2084]

Klácel, F. M. (1854a):[2085] O ústavech lidmilé obecnomyslnosti.[2086] In *Negnowěgssj moravsko-slezský Domácj Přjtel: Wsseužitečný Občanský Kalendář na rok obyčegný 1854.* Brno: Karel Winifer, s. 17-33. ISBN nemá.

Klácel, F. M. (1854b): *Strýc Tomáš, ze života černých otroků v Americe.* Brno: Karel Winiker. ISBN nemá.

Klácel, F. M. (1868):[2087] *Enkyklopaedishe Erinerungen an Fortraege aus Logik, Ethik, Aestetik, Literaturgeschichte, Stylistik, Pflanzen-Symbolik & c.* Brno: Buschak & Irrgang. ISBN nemá.

Klácel, F. M. (L.)[2088] (1877, 1879a): *Věčný kalendář čili Kniha svojanovská, obsahující zajímavé a poučlivé čtení na všecky dny života*. *Díl jarní, díl letní*. Milwaukee: Antonín Novák. ISBN nemá.

Klácel, F. M. (1878): *Historie Spojených států amerických*. Milwaukee. ISBN nemá.[2089]

Klácel, F. M. (L.)[2090] (1879b)*: Svatá legenda aneb životopisy svatých*. Milwaukee: Antonín Novák. ISBN nemá.

Klácel, F. M. (L.)[2091] (1880): *Bible biblí, aneb Dvacet sedm zjevení božích*. Milwaukee: Antonín Novák. ISBN nemá.

Klácel, F. M. (L.)[2092] (1882): *Vesměrnost: Domýšlení se Nejvyšší Jednoty Všeho …* Chicago: Sbor svobodných myslitelů. ISBN nemá.

Klácel, F. M. (L.)[2093] (1887): *Svoboda a nemýlenství*. Chicago: A. Geringer. ISBN nemá.[2094]

Klácel, F. M., Jeřábek, D. (1964): *Výbor z díla*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění. ISBN nemá.[2095]

Klusoň, V. (2005): O ekonomické odpovědnosti. *Politická ekonomie*, roč. 53, č. 4, s. 435-458. ISSN 0032-3233.

Klusoň, V. (2016): Ekonomie a spravedlnost. *Listy*, roč. 45, č. 3. ISSN 1210-1222.

[2083] Zde v seznamu literatury nejsou uváděny Klácelovy články in *Morawské Nowiny* v období 1848-49, odkazované a upřesněné v kontextu subkapitoly 4.2.

[2084] V Čechách vychází jako *Cizojazyčný abecedník, čili vysvětlení neznámých slov (Vyňato z Polabského Slovana)*. Hradec Králové: Jan Host. Pospíšil 1849. ISBN nemá.

[2085] Publikováno anonymně.

[2086] Klácel má později název změnit na *O ústavech proti lidské bídě*.

[2087] Publikováno anonymně.

[2088] Uváděno pod jménem Matouš, Ladimír.

[2089] Neúplné dílo, čítající 82 listů – srov. (Kabelík, 1907).

[2090] Uváděno pod jménem Matouš, Ladimír.

[2091] Uváděno pod jménem Matouš, Ladimír.

[2092] Uváděno pod jménem Matouš, Ladimír.

[2093] Uváděno pod jménem Matouš, Ladimír.

[2094] Sepsáno roku 1869.

[2095] Jádrem jsou *Listy přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu*, které doprovází stati (o divadle, světových dramaticích, kosmopolitismu a vlastenectví, ateismu aj.) a ukázkami z korespondence (A. V. Šemberovi, I. J. Hanušovi, V. Hankovi, V. Vrbíkové, M. Mikšíčkovi, M. Mikšíčkové).

Kohout, P. (2014): *Ďáblův slovník ekonomie a financí*. Praha: Internet Art. ISBN 978-80-88062-00-4.[2096]

Kohoutek, M. (2004): *Krizové řízení. Část 1 – teoretické základy*. Slaný: Melandrium. ISBN 80-86175-39-1.[2097]

Kohoutek, M. (2008): *Systémový pohled na krize a vývoj*. Praha: Klub společenských věd. ISBN nemá.

Kohoutek, R., Ouroda, K. (2000): *Psychologie osobnostních typů učitele*. Brno: CERM. ISBN 80-7204-176-2.

Koljadko, V. I. (1982): *Bernard Bolzano*. Moskva: Mysl. ISBN nemá.[2098]

Kolman, A.[2099] (1958): *Bernard Bolzano*. Praha: SNPL. ISBN nemá.[2100]

Kolman, A.[2101] (1968): *Dějiny matematiky ve starověku*. Praha: Academia. ISBN nemá.

Kolnai, A. T., Dunlop, F. (ed.) (1995): *The Utopian Mind and Other Papers: A Critical Study in Moral and Political Philosophy*. London: Athlone. ISBN 9780485112320.

Komárek, S. (2022): Tři metly Západu. *Týdeník Echo*, roč. 9, č. 5, s. 16-17. ISSN 2336-4971.

Komárek, S., Drábová, D., Cílek, V., Neff, O., Peňás, J. (2022): Nejhorší je, že už nemusí platit nic: Debata o tom, jestli jsme na konci, nebo třeba už svítá. *Týdeník Echo*, roč. 9, č. 12, s. 30-35. ISSN 2336-4971.

Komenský, J. A. (1970): *Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: Odeon. ISBN nemá.

Komenský, J. A. (1992): *Obecná porada*, Praha: Svoboda. ISBN 80-205-0225-4.

Komenský, J. A. (2008): *Všenáprava*. Brno: Solitron.cz. ISBN 978-80-254-1154-2.

Konůpka, P. (2017): *Bernard Bolzano a české myšlení 1945 – 1989. Diplomová práce*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzita Karlova v Praze. ISBN nemá.

Kopetz, V. G. (1829, 1830): *Allgemeine österreichische Gewerbs-Gesetzeskunde*. *Díl I, II*. díly. Wien: Friedrich Volke. ISBN nemá.

Kořalka, J. (2002): František Palacký a čeští bolzanovci. In Lášek, J. B., Kučera, Z. (eds.) (2002): *Modernismus – historie, nebo výzva? Studie ke genezi českého katolického modernismu*. Brno: L. Marek. ISBN 80-86263-35-5.

Kořínková, J., Čížková, Z., Němčík, L. (2017): *Z historie spotřebního družstevnictví na našem území*. Plzeň: Delex. ISBN 978-80-87118-11-5.

Kotleta, F. (2016): *Spad*. Praha: Epocha. ISBN 978-80-7557-035-2.[2102]

[2096] Srov. recenzi 3 x Z aneb knižní okénko 8 (resp. část Dvakrát Kohout aneb poučila se ekonomie z Velké recese?). *Marathon*, 2022, roč. 26, č. 1, s. 11-31. ISSN 1211-8591.

[2097] Srov. recenzi Systémový pohled na teoretické základy krizového řízení. *Marathon*, 2004, roč. 8, č. 6, s. 33-34. ISSN 1211-8591.

[2098] V originále Колядко В. И. (1982): *Бернард Больцано.* Москва: Мысль.

[2099] Kromě Arnošt též Ernest Kolman či Ernest Natanovič.

[2100] Překlad ruského originálu Кольман, Э. (1955): *Бернард Больцано*. Москва: Издательство АН СССР (Kolman, E. (1955): Bernard Bolzano: Moskva: Izdatělstvo akademii nauk SSSR. ISBN nemá).

[2101] Kromě Arnošt též Ernest Kolman či Ernest Natanovič.

[2102] Šířeji další publikace F. Kotlety (L. Kyši), včetně celé série *Spad* – dále *Poločas rozpadu*. Praha: Epocha 2017. ISBN 978-80-7557-067-3, *Rázová vlna*. Praha: Epocha 2017. ISBN 978-80-7557-096-3, *Řetězová reakce*. Praha: Epocha 2018. ISBN 978-80-7557-167-0. Srov. recenzi 3 x Z aneb knižní okénko 5 (resp. část Postapokalyptický nářez aneb kdo nečetl Kotletu, není Čech). *Marathon*, 2020, roč. 24, č. 3, s. 18-37. ISSN 1211-8591, recenzi 3 x Z aneb knižní okénko 7. *Marathon*, 2021, roč. 25, č. 6, s. 21-40. ISSN 1211-8591 či

Kotrba, Š. (2021): Ideje zvítězily, ČSSD končí. *Mladá fronta Dnes*, 16. 1. 2021, s. 9. ISSN 1210-1168.

Kott, F. Š. (1878-93): *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. Díl 1-7*. Praha: J. Kolář a F. Šimáček. ISBN nemá.

Koubek, P. (2014): *Krajem zapomenutých studánek*. 2. rozšířené vydání. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov. ISBN 978-80-7415-096-8.

Koukal, E., Popelová, J. (ed.) (1955): *Tyl, Němcová, Klácel: Výchovný význam jejich díla*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. ISBN nemá.

Kovanda, F. a kol. (2019): *Podotýkání ve stínu století.* Praha: Orego. ISBN 978-80-87528-48-8.[2103]

Kovářová, D. (2021): Co feministky možná necítí: Pryč s okovy manželství a rodičovství, jak nabízí televizní seriál Božena? I tradiční role žen si zaslouží uznání. *Lidové noviny*, 21. 1. 2021, s. 9. ISSN 0862-5921.

Kovářová, I. (2005): *Bernard Bolzano a jeho vliv na české národní obrození*. Hradec Králové: Gaudeamus. ISBN 80-7041-262-3.

Kowalewski, A. (1932a): Einführende Betrachtungen. In Bolzano, B., Kowalewski, A. (ed.) (1932): *Bernard Bolzano's Schriften. Band 3: Von dem besten Staate*. Praha: Královská česká společnost nauk v Praze, s. V–XXVIII. ISBN nemá.

Kowalewski, A. (1932b): Worwort der Herausgebers. In Bolzano, B., Kowalewski, A. (ed.) (1932): *Bernard Bolzano's Schriften. Band 3: Von dem besten Staate*. Praha: Královská česká společnost nauk v Praze, s. III–IV. ISBN nemá.

Krameš, J. (2001): Počátky ekonomického myšlení v českých zemích. *Politická ekonomie*, roč. 49, č. 2, s. 289-305. ISSN 0032-3233.

Krameš, J. (2010): Výuka politických věd a ekonomické myšlení v první polovině devatenáctého století v českých zemích. *Politická ekonomie*, roč. 58, č. 9, s. 641-656. ISSN 0032-3233.

Krameš, J. (2012): *Ekonomie jako předmět výuky na vysokých školách v českých zemích do roku 1918*. Praha: Typograf. ISBN 978-80-260-1590-1.

Kraus, I. (2004): *Dějiny technických věd a vynálezů v českých zemích*. Praha: Academia. ISBN 80–200–1196–X.

Kraus, I., Volf, J., Šolcová, A. (2018): *Vědci, vynálezci a podnikatelé v Českých zemích. 5. svazek: Gerstner, Bolzano, Božek, Purkyně, Hlávka*. Praha: Jonathan Livingston, s. 47-79. ISBN 978-80-7551-096-9.

Krejčí, K. (1948): Fr. Matouš Klácel a petraševci. *Listy filologické*, roč. 72, č. 2/4, s. 232-236. ISSN 0024-4457.

Krejčík, P. (2017): *Tradice a inovace žánru dystopie v české próze v období 1945-1989. Diplomová práce.* Pardubice: Filozofická fakulta Univerzita Pardubice. ISBN nemá.

Krpálková, S. (2021): *Poselství a vzájemný vztah sociálních myšlenek Bernarda Bolzana a Charlese Fouriera. Diplomová práce*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzita Karlova v

recenzi 3 x aneb knižní okénko 8 (resp. část Pražské postpunkové postapo aneb Kotleta každý rok do každé rodiny). *Marathon*, 2022, roč. 26, č. 1, s. 11-31. ISSN 1211-8591.

[2103] Srov. recenzi Sto let státu očima spolupracovníků Klubu společenských věd. *Alternativy (časopis CSTS)*, 2019, roč. 3, č. 6, s. 220-226. ISSN nemá.

Praze. ISBN nemá.

Krsková, A. (2003): *Dějiny evropského politického a právního myšlení*. Praha: Eurolex Bohemia. ISBN 80-86432-24-6.

Křivský, P. (1985): Nařčení Bernarda Bolzana z kantovství roku 1821. *Literární archiv* 16 I, s. 41-48. Praha: Památník národního písemnictví. ISBN nemá.

Křivský, P., Pavlíková, M. (1985): Bernard Bolzano (1781 – 1848): Literární pozůstalost. *Literární archív* 16 II, s. 85-101. Praha: Památník národního písemnictví. ISBN nemá.

Křížek, M. a kol. (2018): *Abelova cena: Nejvyšší ocenění za matematiku*. Praha: Academia ISBN 978-80-200-2842.[2104]

Kučerová, S. (2020): Problém malého národa: Stará otázka znovu aktuální. *Lípa,* roč. 25, č. 4, s. 4-7. ISSN 1210-7476.

Kumar, K. (1991): *Utopianism.* Buckingham: Open University Press. ISBN 978-0335153619.

Kurzweil, R. (1999): *The Age of Spiritual Machines: When Computers Exceed Human Intelligence*. New York: Viking Press. ISBN 0670882178.

Kurzweil, R., Grossman, T. (2007): *Fantastická cesta: Žijte tak dlouho, abyste mohli žít navždy.* Olomouc: Anag. ISBN 9788072633920.

Kusý, M. (1969): Charta 77 a reálný socialismus. *Svědectví: Čtvrtletník pro politiku a kulturu*, roč. 14, č. 59, s. 423-443. ISSN 0586-0350.

Kutálková, E. (2016): *Pojem lichvy v současné ekonomické teorii – konfrontace s historickým vnímáním. Diplomová práce.* Brno: Ekonomicko-správní fakulta Masarykova univerzita. ISBN nemá.

Kutnar, F. (2003): *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus: Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenecké*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-833-6.

Lafargue, P. (1926): *Právo na lenost: Vyvrácení práva na práci*. Praha: Rudolf Rejman. ISBN nemá.

Lafargue, P., Liebknecht, W., Lessner, F. (1946): *Vzpomínky: Intimní Marx*. Praha: Rudolf Rejman. ISBN nemá.

Lambert, J. H. (1771): *Anlage zur Architectonik oder Theorie des Ersten und des Einfachen in der philosophischen und mathematischen Erkenntnis.* Riga: Johann Friedrich Hartknoch. ISBN nemá.

Lamennais, H. F. R. (1834): *Paroles D´un Croyant*. Paris: Renduel. ISBN nemá (česky *Slova věřícího*. Praha: J. Otto 1912. ISBN nemá).

Lancz, D. (2020): Symbol jednotné Evropy. *Lidové noviny*, 21. 11. 2020, s. 15. ISSN 0862-5921.

Lapointeová, S. (2014): Bolzano and the Analytical Tradition. *Philosophy Compass*, roč. 9, č. 2, s. 96-111- ISSN 1747-9991.

Lassalle, F. (1933): *Lassallovy milostné dopisy.* Praha: Rudolf Rejman. ISBN nemá.

Lašek, F. (1946): *Zapadlí osvícenci F. E. Welz, F. M. Klácel a Dr. F. Rybička*. 2. opravené a

[2104] Srov. recenzi Laureáti prestižní ceny za matematiku. *Politická ekonomie*, 2019, roč. 67, č. 6, s. 672-675. ISSN 0032-3233. Srov. též (Sirůček, 2021c).

rozšířené vydání.[2105] Česká Třebová: František Lukavský. ISBN nemá.

Lebr, M. (2021): *Moravský národní buditel Matěj Mikšíček na pozadí doby. Bakalářská práce*. Brno: Filozofická fakulta Masarykova univerzita. ISBN nemá.

Leibniz, G. W. (1982): *Monadologie a jiné práce*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Leibniz, G. W. (2004): *Theodicea: Pojednání o dobrotě Boha, svobodě člověka a původu zla*. Praha: Oikoymenh. ISBN 80-7298-094-7.

Liessmann, K. P. (2009): *Teorie nevzdělanosti: Omyly společnosti vědění.* Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1677-5.

Liessmann, K. P. (2018): *Vzdělání jako provokace*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2875-4.

Linhartová, V. (1994): K interpretaci povídky Divá Bára Boženy Němcové (On interpretation of the story Divá Bára by Němcová). In *Prameny díla, dílo pramenem: Sborník příspěvků z konference o životě a díle Boženy Němcové, konané 15.-16. září 1992 v Hradci Králové*. Hradec Králové: VŠP Hradec Králové, Gaudeamus, s. 169-178. ISBN 80-7041-073-6.

Lněničková, J. (1999): *České země v době předbřeznové 1792-1848*. Praha: Libri. ISBN 80-85983-27-3.

Lochman, J. M. (1964): *Duchovní odkaz obrození: Dobrovský, Bolzano, Kollár, Palacký. Náboženské profily*. Praha: Kalich. ISBN nemá.

Lorenzová, H. (1990): Sen o české filozofii: K počátkům sporu o její smysl. In Ottlová, M., Pospíšil, M. (eds.) (1990): *Proudy české umělecké tvorby 19. století: Sen a ideál*. Praha: Ústav teorie a dějin umění ČSAV, s. 33-42. ISBN nemá.

Lorenzová, H. (2002): Bolzanův proces. In Hojda, Z., Prahl, R. (eds.) (2003): *Bůh a bohové: Církve, náboženství a spiritualita v českém 19. století. Sborník příspěvků z 22. ročníku sympozia k problematice 19. století*. Praha: Koniasch Latin Press, s. 17-32. ISBN 80-85917-98-X.

Loužil, J. (1971): *Ignác Jan Hanuš*. Praha: Melantrich. ISBN nemá.

Loužil, J. (1978a): Bolzano a Rukopisy. *Česká literatura*, roč. 26, č. 1, s. 54-73. ISSN 0009-0468.

Loužil, J. (1978b): *Bernard Bolzano: Studie s ukázkami z díla.* Praha: Melantrich. ISBN 32-033-78-02-4.

Loužil, J. (1982): Oslavy 200. výročí narození Bernarda Bolzana. *Česká literatura*, roč. 30, č. 5, s. 460-463. ISSN 0009-0468.

Loužil, J. (1983a): Neznámá exhorta Bernarda Bolzana „O lásce k vlasti a mateřskému jazyku“. Strahovská knihovna*: Sborník Památníku národního písemnictví Praha*, roč. 18-19, s. 223-243. ISSN 0081-5896.

Loužil, J. (1983b): „Vesměrné“ vlastenectví Františka Matouše Klácela. *Česká literatura*, roč. 31, č. 2, s. 97-110. ISSN 0009-0468.

Loužil, J. (1996): Nakolik bylo české myšlení rakouské? In Hojda, Z., Prahl, R. (eds.) (1996):

[2105] V 1. vydání Klácel chybí (*Zapadlí osvícenci F. E. Welz a Dr. F. Rybička*. Litomyšl: V. Augusta 1937. ISBN nemá).

Český lev a rakouský orel v 19. století. Böhmischer Löwe und österreichischer Adler im 19. Jahrhundert. Praha: Koniasch Latin Press, s. 77-83. ISBN 80-85917-08.

Loužil, J. (1998): Bernard Bolzano – apologet, nebo kacíř? *Filosofický časopis*, roč. 46, č. 6, s. 895-914. ISSN 0015-1831.

Lutz, B. (ed.) (1989): *Metzler Philosophen Lexikon: Dreihundert biographisch-werkgeschichtliche Porträts von den Vorsokratikern bis zu den Neuen Philosophen*. Stuttgart: J. B. Metzler. ISBN 978-3-476-03258-4.

Mably, G. B. (1768): *Doutes Proposés Aux Philosophes Économistes: Sur l'Ordre Naturel Et Essentiel Des Sociétés Politiques*. Paris: Durandová. ISBN nemá.

Mably, G. B. (1795): *Doutes far l´Order Naturel*. Paris: Durandová. ISBN nemá.

Mably, G. B. (1958): *Výbor z díla*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. ISBN nemá.

Macura, V. (1995): *Znamení zrodu: České národní obrození jako kulturní typ*. Jinočany: H & H Jinočany. ISBN 80-85787-74-1.

Mačák, K. (2005): Počet pravděpodobnosti v učebnici náboženství Bernarda Bolzana. In Mačák, K. (2005): *Vývoj teorie pravděpodobnosti v českých zemích do roku 1938.* Praha: Prometheus, s. 32-59. ISBN 80-7285-052-5.

Macháček, J. (2022): Nějak jsme na toho Voltaira zapomněli. *Lidové noviny*, 12. 3. 2022, s. 9. ISSN 0862-5921.

Machek, J. (2012): Báječné nové světy: Současnost a budoucnost v meziválečné české utopické beletrii. In Taranenková, I., Jareš, M. (eds.) (2012): *Bude ako nebolo: Podoby utopického žánru*. Bratislava: Ústav slovenskej literatury SAV, s. 64-89. ISBN 9788088746188.

Makovský, J. (2019): Konkurz 1804: Bolzano a matematika v Českých zemích konce 18. století. *Dějiny věd a techniky*, roč. 52, č. 4, s. 167-207. ISSN 0300-4414.

Malý, J. (1880): *Naše znovuzrození*. Praha: J. Otto. ISBN nemá.

Mannheim, K. (1991): *Ideologie a utopie: Přednášky a eseje*. Bratislava: Archa. ISBN 80-7115-022-3.

Manuel, F. E. (1973): *Utopias and Utopian Thought*. London: Souvenir Press. ISBN 978-0285647237.

Marques-Soromenho, J. V. (2007): Utopia and Ecology. *Spaces of Utopia: An Electronic Journal*, č. 4, Spring 2007, s. 135-143. ISSN 1646-4729.

Marušiak, J. (2010): Šimečkovo zmáhanie sa s utópiou a jeho cesta k otvorenej spoločnosti. *Studia Politica Slovaca*, č. 2/2010, s. 140-154. ISSN 1337-8163.

Marek, P. (2011): *Ekonomické aspekty anarchismu a typologizace anarchistických směrů. Bakalářská práce.* Olomouc: Filozofická fakulta Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN nemá.

Marková, I. (1997): The Individual and the Community: A Post-Communist Perspective. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, roč. 7, č. 1, s. 3-17. ISSN 1099-1298.

Marx, K. H. (1986): *Spisy. Svazek 23: Kapitál I.* Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Marx, K. H., Engels, F. (1848): *Manifest der Kommunistischen Partei*. London: J. E. Burghard. ISBN nemá (česky např. *Manifest komunistické strany*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1982. ISBN 14-100-82).

Marx, K. H., Engels, F. (1958): *Spisy. Svazek 3*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. ISBN nemá.

Marx, K. H., Engels, F. (1966): *Spisy. Svazek 19*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Marx, K. H., Engels, F. (1967): *Spisy. Svazek 22*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Masaryk, T. G. (1895): *Česká otázka: Snahy a tužby národního obrození*. Praha: Čas. ISBN nemá.

Masaryk, T. G. (1896): *Karel Havlíček: Snahy a tužby politického probuzení.* Praha: J. Laichter. ISBN nemá.

Masaryk, T. G. (1898): *Otázka sociální*. Praha: Laichter. ISBN nemá.

Matalová, A. (1979): A Monument to F. M. Klácel (1808-1882). *Folia Mendeliana*, roč. 14, s. 231-262. ISSN 0085-0748.

Matalová, A., Matalová, E. (2022): Petitioner for Freedom 1848. Matalová, A., Matalová, E. (2022): *Gregor Mendel: The Scientist.* Berlin: Springer, s. 9-12 ISBN 978-3-030-98922-4.

Matheis, Ch. (2021): *Anarchism, Ideal Theory, Compatibility*. Příspěvek na The 2021 Eastern Division Meeting of the American Philosophical Association. https://www.academia.edu/44922609/_Anarchism_Ideal_Theory_Compatibility_.

McLemorová, M. R. (2021): The Complicated Legacy of E. O. Wilson. *Scientific American*, 29. 12. 2021. ISSN 0036-8733. https://www.scientificamerican.com/article/the-complicated-legacy-of-e-o-wilson/.

Medová, M. (1957): *Bernard Bolzano a jeho soukromá knihovna*. *Diplomová práce*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. ISBN nemá.

Mehring, F. E. (1931): *Zur Geschichte der Philosophie*. Berlin: Soziologische Verlagsanstalt. ISBN nemá.

Merunka, V. (2009): *Novoslovienskij jazyk*. České Budějovice: Nová Forma. ISBN 978-80-87313-51-0.

Merunka, V. (2012): *Neoslavonic zonal constructed language*. České Budějovice: Nová Forma. ISBN 978-80-7453-291-7.

Mervart, J. (2020): Mocní snílci: Jan A. Baťa a Andrej Babiš mezi ideologií a utopií. In Mervart, J. (ed.) (2020): *Reflexe moci a moc reflexe*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, s. 109-139. ISBN 978-80-7561-269-4.

Michňák, K. (1962): *Idea rovnosti*. Praha: Svobodné slovo. ISBN nemá.

Miller, D. L. (ed.) (1995): *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno: Centrum demokracia a kultury, Proglas, Jota. ISBN 80-85617-47-1.

Mises, L. E. (1969): *The Historical Setting of the Austrian School of Economics*. Arlington: Arlington House. ISBN 978-0870009969.

Mises, L. E. (2003): *Epistemological Problems of Economics*. 3. vydání. Auburn: Ludwig von Mises Institute. ISBN 0-945466-36-6.

Mlynář, J. (2014): Někde jinde: Utopie jako „virtuální světy“ v minulosti a dnes. *Cyan*

Sociology, roč. 2, č. 1, s. 4-26. ISSN nemá.

Morava, J. (1995): *Někdejší Betty*. Ostrava: Sfinga. ISBN 80-7188-015-9.

Morava, J. (1997): *Havlíček v Brixenu*. Praha: Regulus. ISBN 80-901564-7-9.

More, T. (1516): *Libellus vere aureus, nec minus salutaris quam festivus, de optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia*. Löwen: Martinus. ISBN nemá (česky např. *Utopie*. Praha: Městská knihovna v Praze 2019. ISBN 978-80-7602-722-0).

Morelly, É. G. (1958): *Zákoník přírody*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. ISBN nemá.[2106]

Morgan, F. (2008): Compactness. *Pro Mathematica*, roč. 22, č. 43-44, s. 121-131. ISSN 1012-3938.

Morkes, F. (2005): Karel Alois Vinařický a česká škola. In Hýbl, F. (ed.) (2005): *Sborník konference Učitelé – autoři učebnic a dětské literatury. Muzeum Komenského v Přerově 22. - 23. 7. 2004*. Přerov: Muzeum Komenského. ISBN 80-239-5165-3.

Morscher, E. (2007): Bernard Bolzano. In Zalta, E. N. et al. (eds.) (2007): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford: Stanford University. ISSN 1095-5054. https://plato.stanford.edu/entries/bolzano/.

Morscher, E. (2008): *Bernard Bolzano's Life and Work.* Sankt Augustin: Academia. ISBN 978-3896654533.

Morscher, E. (2016): *Bernard Bolzanos Lehre von Grund und Folge: Eine axiomatische Rekonstruktion.* Sankt Augustin: Academia. ISBN 978-3-89665-698-8.

Morscher, E., Strasser, K, F. (1995): Fakten über fingierte Fiktionen oder Bolzano als angeblich literarisches Sujet: Eine kleine Lichtung. *Euphorion: Zeitschrift für Literaturgeschichte*, roč. 89, č, 3, s. 322-330. ISSN 0014-2328.

Mukařovský, J. (1950): *Božena Němcová*. Brno: Rovnost. ISBN nemá.

Mulgan, T. (2007): *Understanding Utilitarianism*. Stocksfield: Acumen. ISBN 978-1-84465-089-7.

Müllner, V., Svoboda, F. (2020): První teorie úvěru a její instituce: Dobročinné úvěrové instituce v hospodářských dějinách Západu. *Politická ekonomie*, roč. 68, č. 2, s. 213-236. ISSN 0032-3233.

Naxera, V., Stulík. O. (2012): *Komparace sociálních utopií*. Brno: Aleš Čeněk. ISBN 978-80-9040-835-7.

Nedbálková, K. (2021): *Tichá dřina: Dělnictví a třída v továrně Baťa.* Praha: Display. ISBN 978-80-907883-1-2.

Neff, O. (1998): *Tma.* Chomutov: Milenium Publishing. ISBN 80-86201-04-X.[2107]

Neff, O. (2021): Vzdáváme se identity, a tím i svobody. *Téma*, roč. 2021, č. 42, s. 6-16. ISSN 2336-4815.

Nejedlý, Z. (1927): *Božena Němcová*. Praha: Bedřich Bělohlávek. ISBN nemá.

[2106] Vzhledem k pochybnostem ohledně díla, zmíněným v subkapitole 3.3., není uváděno první vydání.

[2107] Resp. *Tma 2.0*. Chomutov: Milenium Publishing 2003. ISBN 978-80-86201-32-0. Verze 2.0 je podstatně temnější a hustější. Podle anotace je důvod *„prostý. Za posledních pět let se autor naučil nevěřit mocným tohoto světa ani nos mezi očima. Podle toho taky Tma 2.0 vypadá. Je to příběh černější, než sama tma ...“* (cit. dle https://www.cbdb.cz/kniha-2242-tma-20-tma-20).

Nejedlý, Z. (1952): *Vybudujeme Československou Akademii věd.* Praha: Československý spisovatel. ISBN nemá.

Neruda, J. (1877): *Feuilletony Jana Nerudy. Svazek třetí: Žerty, hravé i dravé*. Praha: Dr. Grégr a Ferd. Datel. ISBN nemá.

Nesbitt, N. (2020): Bolzano's Badiou. *Filozofski vestnik*, roč. 41, č. 2, s. 57-68. ISSN 0353-4510.

Nešpor, Z. R. (2002): Vnější označení a sebeoznačení českých nekatolíků v 18. a 19. století. *Religio: Religio: Revue pro religionistiku,* roč. 10, č. 2, s. 215-236. ISSN 1210-3640.

Neupert-Doppler, A. (ed.) (2018): *Konkrete Utopien: Unsere Alternativen zum Nationalismus.* Stuttgart: Schmetterling. ISBN 3-89657-199-0.

Neužil, F. (2022): *Stručný dodatek k monografii věnované Bernardu Bolzanovi*. Nepublikovaný podkladový materiál z 1. 5. 2022. ISBN nemá.

Němec, J. (2017): *Eduard Winter 1896-1982: Zpráva o originalitě a přizpůsobení se sudetoněmeckého historika.* Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity. ISBN 978-80-210-8808-5.

Němcová, B. (1845-48): *Národní Báchorky a Pověsti, sw. I, II*. Praha: Jaroslav Pospíšil 1845. ISBN nemá, *sw. III-V*. Tamtéž, 1846. ISBN nemá, *sw. VI.* Tamtéž, 1847. ISBN nemá, sw. *VII*. Tamtéž, 1848. ISBN nemá.

Němcová, B. (1855): *Babička: Obraz venkovského života*. Praha: Jaroslav Pospíšil. ISBN nemá (dále např. *Babička*. Praha: Městská knihovna v Praze 2012. ISBN nemá).

Němcová, B. (1856a): Divá Bára. *Kalendář Česká pokladnice* na rok 1856. Praha: Karel Bellmann. ISBN nemá.

Němcová, B. (1856b): V zámku a v podzámčí. *Kalendář Koleda* na rok 1857. Brno: Moravská národní jednota. ISBN nemá.

Němcová, B. (1951): *Listy I. 1844–1852*. Praha: Československý spisovatel. ISBN nemá.

Němcová, B. (1971): *Dopisy lásky*. Praha: Odeon. ISBN 01-020-71.

Němcová, B., Janáčková, J. (ed.) (2003-08): *Korespondence I. 1844–1852*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2003. ISBN 80-7106-162-X, *Korespondence II. 1853–1856.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004. ISBN 80-7106-697-4, *Korespondence III. 1857–1858*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2006. ISBN 80-7106-764-4, *Korespondence IV. 1859–1862*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2008. ISBN 978-80-7106-895-2.

Němcová, M. (1996): František Josef Studnička a Bernard Bolzano. In Bečvář, J., Fuchs, E. (eds.): *Matematika v 19. století. Sborník přednášek z 15. letní školy Historie matematiky, Vyškov, 26.-30. 8. 1994.* Praha: Prometheus, s. 115-111. ISBN 80-7196-019-5.

Nikodým, T. (2014): *Z knihovničky utopického socialismu*. Praha: Ludwig von Mises Institut. ISBN 978-80-87733-17-2.

Nittner, E. (1956): Havlíčeks Beziehungen zu B. Bolzano über F. Schneider. In Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Institut für Slawistik: *Deutsch-Slawische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhunderten*. Berlin: Akademie Verlag 1956. ISBN nemá.

Nodl, M. (2019): Táborský komunismus: Ke genezi pojmu v historiografii 19. a 20. století. *Český časopis historický*, roč. 117, č. 4, s. 906-934. ISSN 0862-6111.

Novák, A. (1934): Bernard Bolzano jako sociálně politický myslitel. *Lidové noviny*, 8. 5. 1934, roč. 42, č. 230, s. 9. ISSN 1802-6265.

Novotný, J. (1985): Dvě obrozenecká pojetí národa, vlasti a vlastenectví (Bernard Bolzano – Josef Jungmann). *Literární archiv* 16 I, s. 15-21. Praha: Památník národního písemnictví. ISBN nemá.

Novotný, J. (1990): Utopie české společnosti. In Ottlová, M., Pospíšil, M. (eds.) (1990): *Proudy české umělecké tvorby 19. století: Sen a ideál*. Praha: Ústav teorie a dějin umění ČSAV, s. 11-16. ISBN nemá.

Novotný, J. (ed.) (1982): *Čeští utopisté devatenáctého století.* Praha: Melantrich. ISBN 32-032-82.

Novotný, M. (1950): Tvář Boženy Němcové. *Vlasta*, roč. 4, č. 5, s. 8-9. ISSN 0139-6617.

Novotný, M. (1951): *Život Boženy Němcové: Dopisy a dokumenty II. Českomoravské bratrstvo (1848-1851)*. Praha: Československý spisovatel. ISBN nemá.

Oates-Indruchová, L. (2003): The Ideology of the Genderless Sporting Body: Reflections on the Czech State-Socialist Concept of Physical Culture. In Segalová, N., Cook, R., Taylorová, L. (eds.) (2003): *Indeterminate Bodies*. London: Palgrave Macmillan, s. 48-66. ISBN 0-333-94969-2.

Ochrana, F. (2009): *Metodologie vědy: Úvod do problému*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1609-4.

Oliva, P. (1971): *Sparta a její sociální problémy*. Praha: Academia. ISBN nemá.

Olšáková, D. (2010): Leopold Lev Thun-Hohenstein mezi osvíceneckým pragmatismem a liberalismem 19. století. *Ústecký sborník historický*, 2010/2, s. 37-54. ISSN 0231-9349.

Ort, J. (2019): Konkrétní utopie jako koncept pro radikální politiku. *A2larm*, 26. 08. 2019. ISSN nemá.

Orwell, G. (1949): *Nineteen Eighty-Four*. London: Secker & Warburg. ISBN nemá (česky např. *1984*. Praha: Leda 2021. ISBN 978-80-7335-647-7).

Otáhal, M. (1980): Několik poznámek k problematice Bernarda Bolzana a českého národního obrození a na okraj repliky prof. V. Černého. *Svědectví: Čtvrtletník pro politiku a kulturu*, roč. 16, č. 61, s. 187-190. ISSN 0586-0350.

Otáhal, T. (2015): *Význam Bernarda Bolzana pro výchovu a vzdělávání. Bakalářská práce.* Praha: Evangelická teologická fakulta UK. ISBN nemá.

Ottova všeobecná encyklopédia v dvoch zväzkoch A-L, M-Ž (2005): Bratislava: Cesty. ISBN 8096915924.

Ottův slovník naučný: Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Čtvrtý díl (1891): Praha: J. Otto. ISBN nemá.

Ottův slovník naučný: Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Šestý díl (1893): Praha: J. Otto. ISBN nemá.

Ouředník, P. (2010): *Utopus to byl, kdo učinil mě ostrovem*. Praha: Torst. ISBN 978-80-7215-395-4.

Ovčáčková, L. (2018): Naturfilozofický svět soukromého učence J. F. A. Buquoye. *Živa*, 6/2018, s. 290-292. ISSN 0044-4812.

Palouš, R. (1981a): Bolzano v lidové paměti. *Studie,* roč. 4-5, č. 76-77, s. 391-395. ISSN

nemá.

Palouš, R. (1981b): K Bolzanovu významu v duchovním vývoji a v národním povědomí. *Studie,* roč. 4-5, č. 76-77, s. 343-374. ISSN nemá.

Palouš, R. (1994): *Česká zkušenost*. Praha: Academia. ISBN 80-200-0494-7.

Papoušek, V. (1996): USA jako prostor utopických projekcí Ladimíra Klácela. *Česká literatura*, roč. 44, č. 2, s. 160-170. ISSN 0009-0468.

Pařízek, A. V. (1788-1800): *O prawém způsobu cwičenj mládeže we sskolách českých; gegž Včitelům sskolnjm k vžitku wyprawuge Kněz Aleš Pařjzek*. I. kniha 1797, II. kniha 1790, III. kniha 1788, IV. kniha 1800. Praha: Kašpar Widtmann. ISBN nemá.

Patočka, J. (1958): Bolzanovo místo v dějinách filosofie. In Popelová-Otáhalová, J., Kosík, K. (eds.) (1958): *Filosofie v dějinách českého národa: Protokol celostátní konference o dějinách české filosofie v Liblicích ve dnech 14.-17. dubna 1958.* Praha: Československá akademie věd, s. 111-123. ISBN nemá.

Patočka, J. (1963): Bernard Bolzano. In Kalivoda, R., Zumr, J. (eds.): *Antologie z dějin československe filosofie, dil 1*. Praha: ČSAV, s. 365-373. ISBN nemá.[2108]

Patočka, J. (1969): Filosofie českých dějin. *Sociologický časopis*, roč., č. 5, s. 457-472. ISSN 0038-0288.

Patočka, J. (1987): *O smysl dneška: Devět kapitol o problémech světových i českých*. Londýn: Rozmluvy. ISBN 0-946352-34-8.

Patočka, J. (2006): Současný český bolzanovský výzkum. In Patočka, J., Palek, K., Chvatík, I. (eds.) (2006): *Češi II: Soubor textů k českemu myšleni a českym dějinam*. Praha: Filosofia a Oikoymenh, s. 146-153. ISBN 80-7007-231-8, resp. 80-7298-182-X.

Pauza, M. (2002): Bernard Bolzano jako objekt zkoumání českých teoretiků. *Filosofický časopis,* roč. 50, č. 6, s. 933-941. ISBN 0015-1831.

Pavlík, J. (1994): Bernard Bolzano a německá klasická filosofie. *Filosofický časopis,* roč. 62, č. 6, s. 1013-1030. ISSN 0015-1831.

Pavlíková, M. (1974): Vztah Josefa Jungmanna k Bernardu Bolzanovi a jeho žákům. *Literární archiv* 8-9, s. 79-102. Praha: Památník národního písemnictví. ISBN nemá.

Pavlíková, M. (1976):[2109] Bolzanovství v rodině Palackého a Riegrově. In *Strahovská knihovna: Sborník Památníku národního písemnictví*, roč. 11, s. 78-97. ISSN 0081-5896.

Pavlíková, M. (1985a): Bolzanova univerzitní studia. *Literární archiv* 16 I, s. 59-63. Praha: Památník národního písemnictví. ISBN nemá.

Pavlíková, M. (1985b): *Bolzanovo působení na pražské univerzitě*. Praha: Univerzita Karlova. ISBN nemá.

Pavlova, O. (2018): Literární dystopie a pokusy o její vymezení ve světovém a českém kontextu. *Slovo a smysl*, roč. 15, č. 30, s. 111-127. ISSN 2336-6680.

Peasleeová, M. H., Orel, V. (2001): F. M. (Ladimír) Klácel: Teacher of Gregor Mendel. *Kosmas,* roč. 15, č. 1, s. 31-54. ISSN 1056-005X.

Peasleeová, M. H., Orel, V. (2007): The Evolutionary Ideas of F. M. (Ladimir) Klacel,

[2108] Patočkovo autorství v knize samotné není uvedeno. Srov. (Konůpka, 2017).
[2109] Vydáno v roce 1978.

Teacher of Gregor Mendel. *Biomedical Papers of the Medicine Faculty of the University Palacký*, roč. 151, č. 1, s. 151-155. ISSN 1213-8118.

Pehe, J. (1996): Český provincialismus. *Nová Přítomnost,* 1. 1. 1996. ISSN 1213-0133. http://www.pehe.cz/clanky/1996/cesky-provincialismus.

Perný, L. (2018): *Vybrané kapitoly zo súčasnej anglo-americkej sociálnej filozofie: Liberalizmus, komunitarizmus, neomarxizmus*. Prešov: Vydavateĺstvo Prešovskej university. ISBN 978-80-555-2045-2.

Perný, L. (2019): Vizionár sociálneho štátu, humanista Bernard Bolzano. *DAV-DVA*, 29. 1. 2019. https://davdva.sk/vizionar-socialneho-statu-humanista-bernard-bolzano/.

Perný, L. (2020): *Utopisti: Vizionári světa budúcnosti. Dejiny utópií a utopizmu*. Martin: Matica slovenská. ISBN 978-80-8128-257-7.[2110]

Perný, L. (2021a): 240 rokov od narodenia humanistu a projektanta globálneho sociálneho štátu Bernarda Bolzana. *Bulletín – Veci verejné*, 5. 10. 2021. https://veci-verejne.sk/240-rokov-od-narodenia-humanistu-a-projektanta-globalneho-socialneho-statu-bernarda-bolzana/.

Perný, L. (2021b): *Idea spravodlivosti spoločnosti vo vybraných sociálnych utópiách*. *Dizertačná práca*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešově. ISBN nemá.

Perný, L. (2021c): The Roots of Slovak Utopianism and Utopian Concepts of 1848. *Filosofija Sociologija*, roč. 32, č. 1, s. 32-41. ISSN 0235-7186.

Pešková, J. (1965): *Utopický socialismus v Čechách 19. století.* Praha: Svobodné slovo. ISBN nemá.

Petr, K. (1926): *B. Bolzano a jeho význam v matematice: Přednáška, kterou proslovil nastupující rektor Karlovy University PhDr. Karel Petr*. Praha: Jednota československých *matematiků* a fysiků. ISBN nemá.

Petřík, M. (2010): *72 jmen české historie.* Praha: Edice ČT. ISBN 978-80-7448-005-8.

Pichnerová, A. (2019): *P. Franz Schneider: Portrét bolzanovce. Bakalářská práce*. Praha: Filozofická fakulta Univerzita Karlova. ISBN nemá.

Pithart, P. (1979): Pokus o vlast: Bolzano, Radl, Patočka a my v roce 1979. *Svědectvi: Čtvrtletnik pro politiku a kulturu,* roč. 14, č. 59, s. 445-464. ISSN nemá.

Píša, A. M. (1927): Vlna utopičnosti. In *Směry a cíle. Kritické listy z let 1924-26*. Praha: Svoboda a Solař, s. 142-151. ISBN nemá.

Píša, P. (2018): *Cenzura v Čechách v kontextu předbřeznové habsburské monarchie. Disertační práce.* Praha: Filozofická fakulta Univerzita Karlova v Praze. ISBN nemá.

Platón (1993): *Ústava.* Praha: Svoboda. ISBN 80-205-0347-1.

Plecháček, I. (1983): *K dějinám spořitelnictví v Československu*. Praha: Česká státní spořitelna. ISBN nemá.

Pleskač, K. J. (1881): *Život na Měsíci*. Praha: Karel Bellmann. ISBN nemá.

Pokorná, M. (2009): *Josef Němec: Neobyčejný muž neobyčejné ženy*. Praha: Academia. ISBN

[2110] Srov. recenzi (Sirůček, 2020b). Srov. též představení utopistů např. G. B. Mablyho, W. Weitlinga či T. Mora na https://davdva.sk/gabriel-bonnot-de-mably-prirodzeno-pravny-filozof-osvietenstva-ktory-bol-vyskrtnuty-z-dejin-filozofie/, https://davdva.sk/evanjelium-podla-wilhelma-weitlinga-burica-proroka-a-vizionara-vedecky-riadenej-spolocnosti/, https://davdva.sk/z-kniznice-utopickeho-socializmu-thomas-vizionar-buducnosti/.

978-80-200-1780-2.

Pospíšil, C. V. (2018): *Průkopníci a jejich odpůrci: Světová katolická teologie 1871-1910 a evoluční vznik-stvoření člověka*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-4051-8.

Preisner, R. (1981): Na téma Bolzano. *Studie*, roč. 4-5, č. 76-77, s. 384-391. ISSN nemá.

Procházka, M. (1898):[2111] *Otázka dělnická*. Praha: Vzdělávací kroužek křesťansko-sociální. ISBN nemá.

Prorok, V. (2020): Teorie chaosu, války a determinanty nestability současného světa. In Prorok, V. a kol. (2020): *75 let od konce 2. světové války: Od jistot bipolárního světa ke globálnímu chaosu*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha, s. 263-292. ISBN 978-80-7452-150-8.

Přibáň, J. (2017): O nejlepších státech. *A2*, #21/2017. ISSN 1801-4542. https://www.advojka.cz/archiv/2017/21/o-nejlepsich-statech.

Příhonský, F. (1830):[2112] *Geschichte der böhmischen Privat-Anstalt zur Erziehung und Heilung der Blinden*. Praha: Fetterl. ISBN nemá.

Příhonský, F. (1849): Bolzano. *Bohemia,* roč. 22, č. 41, 17. 1. 1849, s. 1-2. ISSN nemá.

Příhonský, F. [2113] (1850): *Neuer Anti-Kant oder Prüfung der Kritik der reinen Vernunft nach den in Bolzano's Wissenschaftslehre niedergelegten Begriffen von Dr. F. Příhonský.* Bautzen: A. Weller. ISBN nemá.

Příhonský, F.[2114] (1857): *Atomenlehre des sel. Bolzano, insbesondere wie Bolzano die Schwierigkeiten, die dem Denker bei dieser Lehre begegnen, glücklich beseitigt hat. Dargestellt aus den Schriften desselben von Dr. phil. Fr. Příhonský*. Budissin: E. M. Monse. ISBN nemá.

Putna, M. C. (2010): *Obrazy z dějin americké religiozity*. Praha: Vyšehrad. ISBN 978-80-7429-007-7.

Putna, M. C. (2017): *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848 – 1918*. Praha: Městská knihovna v Praze. ISBN 978-80-7587-281-4.

Putna, M. C. (2018): *Obrazy z kulturních dějin střední Evropy*. Praha: Vyšehrad. ISBN 978-80-7429-977-3.

Rakušanová, P., Stašková, B. (2007): *Organizovaná občanská společnost v České republice.* Praha: Professional Publishing. ISBN 978-80-86946-22-1.

Ramsey, F. P. (1928): A Mathematical Theory of Saving. *Economic Journal*, roč. 38, č. 152, s. 543-559. ISSN 1468-0297.

Rank, J. (1862): *Kapesní slovník novinářský v němž se nacházejí zvláště slova z cizích jazyků*v. Praha: L. L. Kober. ISBN nemá.

Ransdorf, M. (2012): Božena Němcová pro 21. století. *Obrys-Kmen. Literární týdeník Haló novin*, 31/2012, 1. 8. 2012. ISSN 1210-1494.

Rawls, J. B. (1995): *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing. ISBN: 80-85605-89-9.

[2111] Časopisecky vydáno 1872-73 in *Časopis katolického duchovenstva*.
[2112] Vydáno anonymně.
[2113] Dílo sepsal F. Příhonský se souhlasem Bolzana.
[2114] Bývá uváděno i v seznamech děl samotného Bolzana.

Roski, S. (2017): *Bolzano's Conception of Grounding*. Frankfurt: Vittorio Klostermann. ISBN 978-3-465-03971-6.

Roski, S., Rumbergová, A. (2016): Simplicity and Economy in Bolzano's Theory of Grounding. *Journal of the History of Philosophy*, roč. 54, č. 3, s. 469-496. ISSN 0022-5053.

Roski, S., Schnieder, B. (eds.) (2022): *Bolzano's Philosophy of Grounding: Translations and Studies*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0192847973.

Rothland, D. (2003): *Das Wendische Seminar*. Bautzen: Domowina-Verlag. ISBN 3-7420-1926-0.

Rousseau, J. J. (1949): *O společenské smlouvě neboli o zásadách trestního práva*. Praha: V. Linhart. ISBN nemá (dále česky např. *O společenské smlouvě neboli o zásadách trestního práva*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk 2002. ISBN 80-86473-10-4).

Rumpler, H. (ed.) (2000): *Bernard Bolzano und die Politik: Staat, Nation und Religion als Herausforderung für die Philosophie im Kontext von Spätaufklärung, Frühnationalismus und Restauration*. Wien: Böhlau. ISBN 978-3205993278.

Runštuková, M. (2017): *Božena Němcová jako trvalá i proměnlivá inspirace. Bakalářská práce.* Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzita Hradec Králové. ISBN nemá.

Rusnock, P. (1997): Bolzano and Analytic Philosophy. *Grazer Philosophische Studien*, roč. 53, č. 1, s. 61-85. ISSN 0165-9227.

Rusnock, P. (2021): Bolzano on Continuity. In Shapiro, S., Hellman, G. (eds.) (2021): *The History of Continua: Philosophical and Mathematical Perspectives*. Oxford: Oxford University Press, s. 187-218. ISBN 978-0-19-8880964-7.

Rusnock, P., Šebestík, J. (2019): *Bernard Bolzano: His Life and Work*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0198823681.

Russ, S. B. (1993): Bolzanův analytický program. *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie*, roč. 38, č. 5, s. 249-259. ISSN 0032-2423.

Rybáková, H. (1964): Knihovna Bernarda Bolzana. In *Ročenka Státní knihovny ČSSR 1962-1963*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1964, s. 95-98. ISBN nemá.

Rychlík, K. (1959): Bolzanův pobyt v Liběchově. *Matematika ve škole*, roč. 9, s. 111-113. ISSN nemá.

Ryschawy, F. (1970): *Die Unsterblichkeitlehre und ihre philosophischen Voraussetzungen bei Bernard Bolzano (1781–1848). Doktorská disertace.* Salzburg: Universität Salzburg. ISBN nemá.

Řeháková, V. (2019): *Buditel, historik, apologeta Matěj Procházka (1811–1889). Disertační práce*. Praha: Katolická teologická faktulta Univerzita Karlova v Praze. ISBN nemá.

Saage, R. (2001): *Utopische Profile: Renaissance und Reformation. Bd. 1*. Münster: Lit Verlag. ISBN 3-8258-5428-0.

Saage, R. (2002): *Utopische Profile: Aufklärung und Absolutismus. Bd. 2.* Münster: Lit Verlag. ISBN 978-3-8258-5429-4.

Saage, R. (2002): *Utopische Profile: Industrielle Revolution und Technischer Staat im 19. Jahrhundert. Bd. 3*. Münster: Lit Verlag. ISBN 978-3-8258-5430-2.

Saage, R. (2003): *Utopische Profile: Widersprüche und Synthesen des 20. Jahrhunderts. Bd*

4. Münster: Lit Verlag. ISBN 978-3-8258-5431-0.

Saage, R. (2006): *Utopisches Denken im historischen Prozess: Materialien zur Utopieforschung.* Münster: Lit Verlag. ISBN 978-3-8258-9555-6.

Sabina, K. (1861): *Duchovný komunismus*. Praha: Alois Štorch. ISBN nemá (další vydání např. *Duchovný komunismus. S předmluvou Zd. Nejedlého*. Praha: Rudolf Rejman 1928. ISBN nemá).

Sabina, K. (1950): *Sociální studie: Pojednání o socialismu*. Praha: Melantrich. ISBN nemá.

Saint-Simon, C. H. R. (1949): *Výbor z díla*. Praha: Orbis. ISBN nemá.

Sealsfield, Ch. (1992): *Rakousko, jaké je*. Praha: Odeon. ISBN 80-207-0269-5.

Sedláček, T. (2009): *Ekonomie dobra a zla: Po stopách lidského tázání od Gilgameše po finanční krizi.* Praha: Nakladatelství 65. pole. ISBN 978-80-903944-3-8.[2115]

Seebacherová, F. (2015): Communicating Politics in the Dissecting Room: The Influence of Medical Students and Physicians from Prague Charles-Ferdinand University on the Liberal Model of Human Progress at Vienna University. *Dějiny věd a techniky*, roč. 48, č. 4, s. 217-228. ISSN 0300-4414.

Segal, H. P. (2012): *Utopias: A Brief History from Ancient Writings to Virtual Communities.* Chichester: Wiley-Blackwell. ISBN 978-1-4051-8328-4.

Seidlerová, I. (1952): *Bolzanův názor na společnost. Disertační práce*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzita Karlova v Praze. ISBN nemá.

Seidlerová, I. (1956): Politické a sociální názory Bernarda Bolzana. *Časopis pro pěstování matematiky*, roč. 81, č. 4, s. 388-390. ISSN nemá.

Seidlerová, I. (1963): *Politické a sociální názory Bernarda Bolzana*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. ISBN nemá.

Seifert, J. (1940): *Vějíř Boženy Němcové*. Praha: Orbis. ISBN nemá.

Seiler, S. (1843): *Das Eigenthum in Gefahr! Oder was haben Deutschland und die Schweiz vom Kommunismus und Vernunftglauben zu fűrchten?* Bern: Jenni Sohn. ISBN nemá.

Sejbal, J. (1997): *Základy peněžního vývoje*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 80-210-1734-1.

Seltenreich, R. (2018): Utopickému myšlení je vlastní dvojakost. *Česká pozice – Internetový magazín deníku Lidové noviny a serveru Lidovky.cz.* ISSN 1213-1385.

Scheicher, J. (1884): *Duchovenstvo a sociální otázka*. Brno: Benediktinská tiskárna. ISBN nemá.

Schindler, F. S. (1908a): Bernard Bolzano. *Deutsche Arbeit: Monatsschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen*, roč. 8, s. 73-80. ISSN nemá.

Schindler, F. S. (1908b): Bolzano als Sozialpolitiker. *Deutsche Arbeit: Monatsschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen*, roč. 8, s. 683-699. ISSN nemá.

Schirrmacher, F. (2005): *Spiknutí metuzalémů.* Praha: Euromedia. ISBN 80-242-1496-2.

Schneider, F. (1850a): *Offerner Brief an Herrn Augustin Smetana*. Praha: Wenzel Heß. ISBN nemá.

[2115] Srov. recenzi Pravdo-láskařská pseudoekonomie. *Marathon*, 2010, roč. 14, č. 1, s. 12-16. ISSN 1211-8591

Schneider, F. (1850b): *Pravda v obrazech: Bájky a podobenství*. Praha: Bedřich Rohlíček. ISBN nemá.

Schuster, R. (ed.) (2020): *The Vienna Circle in Czechoslovakia*. Cham: Springer International Publishing. ISBN 978-3-030-36382-6.

Schwab, K. (2017): *The Fourth Industrial Revolution.* New York: Crown Publishing. ISBN 978-1-5247-5886-8.

Schwab, K., Malleret, T. (2020): *Covid-19: The Great Reset.* Zürich: ISBN Agentur Schweiz. ISBN 978-2940631124.

Siebel, M. (1996): *Der Begriff der Ableitbarkeit bei Bolzano*. Sankt Augustin: Academia. ISBN 978-3-89665-008-5.

Simon, P. (1981): Bolzano a teorie dimenze. *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie*, roč. 26, č. 5, s. 248-258. ISSN 0032-2423.

Simons, P. M. (2014): Bolzano, Tarski, and the Limits of Logic. In Simons, P. M. (2014): *Philosophy and Logic in Central Europe from Bolzano to Tarski: Selected Essays*. Berlin: Springer, s. 13-40. ISBN 978-9401580953.

Simons, P. M. (2019): Bolzano´s Monadology. In Dunham, J., Phemisterová, P. (eds.) (2019): *Monadologies*. London: Routledge. ISBN 9781351112154.

Sirůček, P. (2008): Moravský buditel, utopický socialista a „poslední kacíř v českých dějinách“. *Marathon*, roč. 12, č. 5 s. 7-8. ISSN 1211-8591.

Sirůček, P. (2009): Moravský buditel a utopický socialista F. M. Klácel. *Naše Pravda*, č. 28, s. 4. Společensko-politická příloha *Haló novin*, 27. 7. 2009. ISSN 1210-1494.

Sirůček, P. (2011): Bernard Bolzano – matematik, filozof, utopický socialista i ekonom. *Marathon*, roč. 15, č. 2, s. 7-9. ISSN 1211-8591.

Sirůček, P. (2015): Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení: R. Owen. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 23, č. 4, s. 78-85. ISSN 0572-3043.

Sirůček, P. (2016a): *Dlouhé K-vlny (historie zkoumání, vývoj, výhledy) a rozpory soudobé globalizace. Díl I. O cyklech a dlouhých vlnách. Díl II. O globalizaci a dlouhých vlnách.* 3. aktualizované vydání. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, roč. 4, s. 1-875. ISSN 2336-7679.

Sirůček, P. (2016b): Tragédie korektního pokrokářství. *Marathon*, roč. 20, č. 4, s. 4-34. ISSN 1211-8591.

Sirůček, P. (2018): Pokrokářské mýty vzdělání 4.0. Příspěvek na 20. ročník mezinárodní vědecké konference *Lidský kapitál a investice do vzdělání: Teorie a praxe v návaznosti na Průmysl 4.0*, konané 24. 11. 2017 na VŠFS Praha. *Marathon*, roč. 22, č. 1, s. 2-11. ISSN 1211-8591.

Sirůček, P. (2019a): České emancipistky a rané feministky. *Alternativy (časopis CSTS)*, roč. 3, č. 6, s. 73-102. ISSN nemá.

Sirůček, P. (2019b): *J. V. Robinsonová a R. Luxemburgová – největší ženské osobnosti teoretické ekonomie*. 2. doplněné vydání. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, roč. 7, s. 1-387. ISSN 2336-7679.

Sirůček, P. (2019c): Levici chybí kompas i kotva: Tady je – normálním lidem a práci čest! *Marathon*, roč. 23, č. 1, s. 3-24. ISSN 1211-8591.

Sirůček, P. (2019d): Prekarizovaní pokrokáři – avantgarda liberálního pokroku? (recenze knihy Standing, G.: Prekariát: Nová nebezpečná třída. Praha: Rubato 2018. 296 s.[2116]). *Fórum společenských věd Klubu společenských věd*, roč. 7, s. 1-38. ISSN 2336-7679.

Sirůček, P. (2019e): R. Richta a civilizace na rozcestí – před půlstoletím vs. dnes. *Fórum společenských věd Klubu společenských věd*, roč. 7, s. 1-52. ISSN 2336-7679.

Sirůček, P. (2019f): Vstanou noví obrozenci? *Lípa*, roč. 24, č. 2, s. 37. ISSN 1210-7476.

Sirůček, P. (2020a): *Bubble 4.0: A Marxist View through the Prism of the Old Left.* November 2020 – epaper. Brusell: Transform! european network for alternative thinking and political dialogue 2020. ISBN 978-3-903343-07-8 (česky *Bublina 4.0 – marxistický pohled prizmatem staré levice* včetně dodatku *Zelená etapa 4.0 a koronakrize*. Praha: Institut české levice 2021).[2117]

Sirůček, P. (2020b): Poučení z dějin utopií jako obrana před liberální dystopií (recenze publikace Perný, L.: Utopisti: Vizionári světa budúcnosti. Dejiny utópií a utopizmu. Martin: Matica slovenská 2020. 390 s.). *Alternativy (časopis CSTS)*, roč. 4, č. 8, s. 163-186. ISSN nemá.

Sirůček, P. (2020c): *Utopický vizionář B. Bolzano*. Slaný: Melandrium. ISBN 978-80-87990-24-7.

Sirůček, P. (2020d): Zelená pseudorevoluce 4.0. *Medias res*, roč. 5, č. 1-2, s. 18-33. ISSN 2464-6334.

Sirůček, P. (2021a): Keynesova Obecná teorie stále inspirativní (a provokující) (recenze publikace Keynes, J. M.: Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz. Praha: Cicero 2020. 347 s.). *Politická ekonomie*, roč. 69, č. 1, s. 135-141. ISSN 0032-3233.[2118]

Sirůček, P. (2021b): Konec nebo restart neoliberální globalizace? (recenze publikace Sušová-Salminen, V., Švihlíková, I. (eds.): Pandemie covid-19: Konec neoliberální globalizace? Praha: OVIA Argument 2020. 124 s.). *Alternativy (časopis CSTS)*, roč. 5, č. 9, s. 159-195. ISSN nemá.

Sirůček, P. (2021c): Quo vadis, „nobelovské“ ocenění za ekonomické vědy? *Politická ekonomie*, roč. 69, č. 4, s. 479-504. ISSN 0032-3233.

Sirůček, P. (2021d): Svébytní polští ekonomové M. Kalecki a O. R. Lange. *Alternativy (časopis CSTS)*, roč. 5, č. 9, s. 99-158. ISSN nemá.

Sirůček, P. (2022a): Ekonomický romantik J. Ch. L. Simonde de Sismondi a další malovýrobní socialisté. *Alternativy (časopis CSTS)*, roč. 6, č. 11, s. 139-184. ISSN nemá.

Sirůček, P. (2022b): Iluze kapitalistické udržitelnosti aneb Spasí svět snění o tom, že malé je milé? (recenze publikace Schumacher, E. F.: Malé je milé, aneb jak by vypadala ekonomie, které by záleželo na lidech. Praha: Kořeny 2021. 232 s.). *Alternativy (časopis CSTS)*, roč. 6, č. 11, s. 85-117. ISSN nemá.

Sirůček, P. a kol. (2007): *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy).* Slaný: Melandrium. ISBN 9788086175034.

Sirůček, P., Džbánková, Z. (2008): Předchůdci neoklasické ekonomie. *Ekonomie a Management*, roč. 11, č. 3, s. 23-38. ISSN 1212-3609.

[2116] ISBN 978-80-87705-64-3.
[2117] Česká rozšířená verze dostupná na https://institutcl.cz/blog/2021/03/04/bublina_40/.
[2118] Srov. též recenzi Keynes pro 21. století? *Marathon*, 2022, roč. 26, č. 3, s. 11-16. ISSN 1211-8591.

Sirůček, P., Džbánková, Z. (2009): Předchůdci neoklasické doktríny a teorií. *Marathon*, roč. 13, č. 3, s. 2-26. ISSN 1211-8591.

Sirůček, P., Džbánková, Z. (2019): Národohospodář F. L. Rieger. *Ekonomické listy VŠEM,* roč. 10, č. 2, s. 17-30. ISSN 1804-4166.

Sirůček, P., Šetek, J. (2019): Bernard Bolzano – Utopian Visionary. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 27, č. 3-4, s. 95-104. ISSN 0572-3043.

Sirůček, P., Šetek, J. (2023): Ekonomické vize B. Bolzana. *Politická ekonomie*, roč. 71. ISSN 0032-3233.[2119]

Sitárová, Z., Kliment, A. a kol. (1981): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Skalický, K. (1987): Il pensiero ceco tra Otto e Novecento. In Vaccaro, L. (eds.) (1987): *Storia religiosa dei cechi e degli slovacchi*. Milano: La Casa di Matriona. ISBN nemá.

Skalický, K. (2006): Bernard Bolzano: Od logiky k teologii. *Listy,* roč. 36, č. 6. ISSN 1210-1222.

Skutil, J., Skutil, J. (1958): Ještě k ohlasu Moravského krasu v krásné literatuře. *Vlastivědné zprávy z Adamova a okolí* II-3, s. 4-11. ISSN nemá.

Slačálek, O. (2006): Utopistika, meta-utopie a utopická polyfonie: O významu poznání a smyslu utopie pro radikálně emancipační politické myšlení. *Politologický časopis*, roč. 6, č. 2, s. 249-257. ISSN 1211-3247.

Slavíčková, P. (2015): Počátky českého ekonomického myšlení. In Slavíčková, P., Tomčík, J. (eds.) (2015): *Znalosti pro tržní praxi 2015: Ženy – podnikatelky v minulosti a současnosti. Sbotník z mezinárodní vědecké konference*. Olomouc: Societas Scientiarum Olomucensis II, s. 895-902. ISBN 978-80-87533-12-3.

Sláma, B. (2020): Proč by neomodernismus měl vyjít do světa z českého prostředí. *Aktuálně.cz,* 21. 11. 2020. ISSN nemá.

Sláma, F. J. (1832): *Slowo útěchy, poslané Prachatičanům po nessťastném ohni, genž w gegich městě 13. dubna 1832 za hodinu sto sedm a třidcet domů w popel obrátil*. Praha: Josefa Fetterlowá. ISBN nemá.

Sláma, F. J. (1838): *Obraz minulosti starožitného města Prachatic*. Praha: Jan Hostivít Pospíšil. ISBN nemá.

Sláma Bojenický, F. J., Pažout, J. (1898): Příspěvek k historii české z roku 1831. *Časopis Musea království Českého*, roč. 72, č. 4, s. 338-354. ISSN 1210-9746.

Slušná, N. (1986): K některým otázkám rodiny a jejího vývoje v díle Bedřicha Engelse. In *Bedřich Engels a aktuální problémy marxisticko-leninské sociologie. Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica 1 – 1984. Studia Sociologica VIII,* s. 97-107. ISSN 0567-8293.

Smetana, A. (1848): *Die Bedeutung des gegenwärtigen Zeitalters*. Praha: Friedrich Ehrlich. ISBN nemá (česky např. *Úvahy o budoucnosti lidstva: Obrat ve vývoji filosofického myšlení a jeho konečný cíl*. Praha: Jan Laichter 1903. ISBN nemá).[2120]

[2119] Konzultace nabídnuta redakci k posouzení na podzim 2022.

[2120] Spis *Die Bedeutung des gegenwärtigen Zeitalters* byl vydán v češtině ve dvou překladech. Jeden název zní *Úvahy o budoucnosti lidstva*, druhý *Význam současného věku*. Druhý spíše odpovídá původní německé verzi. Část spisu *Význam současného věku* je součástí sborníku (Smetana, 1960). Srov. (Novotný, 1982).

Smetana, A. (1863): *Geschichte eines Excommunicierten*. Lepzig: Grunow. ISBN nemá (česky *Zápisky z církve vyobcovaného kněze Dra. Augustina Smetany, někdy řeholníka řádu křižovnického a supl. profesora filosofie na universitě Pražské*. Praha: Vácslav Bambas 1863. ISBN nemá, resp. Smetana, A., Šnebergová, I. (ed.): *Příběh jedné exkomunikace: A doprovodné texty*. Praha: Filosofia 2008. ISBN 978-80-7007-276-9).

Smetana, A. (1865): *Der Geist, Sein Entstehen und Vergehen: Philosophische Encyklopädie*. Praha: A. G. Steinhauser. ISBN nemá (česky *Vznik a zánik ducha: Filosofická encyklopedie*. Praha: Česká akademie věd a umění 1923. ISBN nemá, resp. *Sebrané spisy II*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1962. ISBN nemá).

Smetana, A. (1960): *Sebrané spisy I*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. ISBN nemá.

Smetana, A. (2008): *Příběh jedné exkomunikace a doprovodné texty*. Praha: Filosofia. ISBN 978-80-7007-276-9.

Smith, B. (1994): *Austrian Philosophy: The Legacy of Franz Brentano*. Chicago: Open Court. ISBN 0812693078.

Sobková, H. (1991): *Tajemství Barunky Panklové: Nové úvahy o narození a původu Boženy Němcové*. Praha: Horizont. ISBN 80-7012-047-9.

Sobotka, M. (1979): *G. W. F. Hegel: Život a dílo*. Praha: Mladá fronta. ISBN nemá.

Soják, V. (1948): *Bernard Bolzano*. Praha: Orbis. ISBN nemá.

Sojka, M. (2002): *Kdo byl kdo: Světoví a čeští ekonomové*. Praha: Libri. ISBN 80-7277-055-1.

Sojka, M. a kol. (1991): *Dějiny ekonomických teorií.* Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze. ISBN 80-7079-937-4.

Sojka, M. a kol. (1999): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-991-X.

Soldán, L. (2011): F. M. Klácel: Otec zakladatel. In Hošťálek, A., Švábová, B. (eds.) (2011): *Novinářem v Brně*. Brno: Moravskoslezský kruh, s. 5-8. ISBN 978-80-254-9623-7.

Souček, S. (1906): *Klácelova „filosofie řeči české" a spor jí vznícený: Příspěvek k dějinám blouznění o jazyce*. Praha: Stanislav Souček. ISBN nemá.

Souček, S. (1920): K dějinám naší politické poesie. In Vlček, J., Hýsek, M., Jakubec, J. (eds.) (1920): *Z dějin české literatury*. Praha: J. Laichter. ISBN nemá.

Sousedík, S. (1992): Místo Komenského „Obecné porady" v dějinách novověkých utopií. *Filosofický časopis*, roč. 40, č. 1, s. 51-56. ISSN 0015-1831.

Springer, A. H. (1849): *Geschichte des Revolutionszeitalters (1789 – 1848*). Praha: Friedrich Ehrlich. ISBN nemá.

Sršeň, L. (2012): *Michael Josef Fesl, dobrodinec muzejní knihovny*. Praha: Sborník národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie, sv. 57, č. 1-2. s. 82-95. ISSN 2570-6861.

Sršeň, L. (2021): Naděje na zmtvýchstání? Zamyšlení u hrobu Bernarda Bolzana na Olšanských hřbitovech dne 29. září 2010. *Acta Musei Nationalis Pragae: Historica Litterarum*, roč. 66, č. 3-4, s. 163-165. ISSN 2570-6861.

Stanislav, B. (1954): *Karel Havlíček*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. ISBN nemá.

Stehlík, L. (1957): *Země zamyšlená 1, 2*. Praha: Československý spisovatel. ISBN nemá.

Stein, L. (1842): *Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs, ein Beitrag zur Zeitgeschichte*. Leipzig: Wigand. ISBN nemá.

Stephani, H. (1842):[2121] *Europa's bevorstehende politische Verwesung gleich jener frühern Asiens und der übrigen Welttheile I, II.* Aarau: Heinrich Remigius Sauerländer. ISBN nemá.

Stern, J. P. (1990): Sprachbewußtsein und Nationalität zur Zeit Bernard Bolzanos. *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, roč. 64, č. 1, s. 118-133. ISSN 0012-0936.

Stifter, A. (1857): *Der Nachsommer*. Pesth: G. Heckenast. ISBN nemá (česky např. *Pozdní léto*. Praha: Odeon 1968. ISBN 01-041-68).

Strasser, K. F. (2020): *Bernard Bolzano (1781 – 1848): Ein böhmischer Aufklärer*. Wien: Böhlau. ISBN 978-3-412-51750-2.

Strasser, K. F. (ed.) (2003): *Die Bedeutung Bernard Bolzanos für die Gegenwart: Akten des Internationalen Symposiums 30. Oktober-1. November 2001 in Prag*. Praha: Filosofia. ISBN 80-7007-182-6.

Strasser, K. F. (ed.) (2011): *Bernard Bolzanos bessere Welt: Akten der internationalen Tagung Salzburg, 27. und 28. Mai 2010.* Brno: L. Marek. ISBN 978-8087127339.

Strnad, E. (1974): Návrhy Karla Sabiny na vzdělávání lidu z let 1849 a 1861. *Pedagogika*, roč. 24, s. 695-706. ISSN 0031-3815.

Studnička, F. J. (Čech, P.)[2122] (1892): *Luňan Hvězdomír Blankytný Broučkův host v Praze roku 1891*. Praha: Ed. Grégr. ISBN nemá.

Sutton, R. P. (1994): *Les Icariens: The Utopian Dream in Europe and America*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press. ISBN 0-252-02067-7.

Světlá, J. (1878):[2123] *Nemodlenec.* Praha: Ed. Grégr a Ferd. Dattel. ISBN nemá.

Světlá, K. (1888):[2124] *Upomínky.* Praha: Libuše, Matice zábavy a vědění. ISBN nemá.

Světlá, K. (1950): *Zvonečková královna*. Praha: Melantrich. ISBN nemá.

Svoboda, K. (1954): *Bolzanova estetika*. Praha: Československá akademie věd. ISBN nemá.

Syllaba, T., Veber, V., Vítek, M. (eds.) (2005): *Dějiny politických filozofií: Politické filozofie od antiky do konce 20. století*. Hradec Králové: Gaudeaums. ISBN 80-7041-055-8.

Synytsia, A. (2021): Bernard Bolzano's Philosophical Conception of Education from a Modern Standpoint. *Journal of Education, Culture, and Society*, roč. 11, č. 1, s. 32-44. ISSN 2081-1640.

Szacki, J. (1971): *Utopie*. Praha: Mladá fronta. ISBN nemá.

Szilágyi, T. (2018): *Problematika vzniku a zániku ducha u Augustina Smetany. Bakalářská práce*. Plzeň: Fakulta filozofická Západočeská univerzita v Plzni. ISBN nemá.

Šafaříková, K. (2022): Předsednictví angličtiny. *Respekt*, roč. 33, č. 18, s. 22. ISSN 0862-6545.

[2121] Vydáno anonymně.
[2122] Vydáno pod pseudonymem coby parodie na *„broučkiády*" S. Čecha – srov. (Čech, 1888).
[2123] V roce 1873 publikováno in *Světozor*, ročník 7. ISSN nemá.
[2124] Psáno roku 1873.

Šalda, F. X. (1935): *Básnický typ Boženy Němcové*. Turnov: J. Jiránek. ISBN nemá.

Šebestik, J. (1992): *Logique et mathématique chez Bernard Bolzano*. Paris: Vrin. ISBN 2-7116-1067-5.

Šebestík, J. (2014): Bolzano's Lehrjahre. In Reboul, A. (ed.) (2014): *Mind, Values, and Metaphysics: Philosophical Essays in Honor of Kevin Mulligam. Volume 1*, s. 289-293. Cham: Springer. ISBN 978-3-319-04198-8.

Šetek, J. (2008a): Albín Bráf – zakladatel moderního proudu českého sociálního učení. *Marathon*, roč. 12, č. 1, s. 40. ISSN 1211-8591.

Šetek, J. (2008b): Obrozenec a sociální myslitel František Matouš Klácel. *Marathon*, roč. 12, č. 5, s. 3-7. ISSN 1211-8591.

Šetek, J. (2009): Emanuel Chalupný nebyl pouze sociologem a právníkem. *Marathon*, roč. 13, č. 2, s. 2-7. ISSN 1211-8591.

Šetek, J. (2010a): Dimenze postojů a sociálního myšlení Přemysla Pittra. *Marathon*, roč. 14, č. 6, s. 21-28. ISSN 1211-8591.

Šetek, J. (2010b): Jan Herben nebyl pouze spisovatelem a novinářem. *Marathon*, roč. 14, č. 5, s. 16-24. ISSN 1211-8591.

Šetek, J. (2011a): Bernard Bolzano – nejen matematik evropského formátu, ale též filozof, teolog a významná osobnost českých kulturních dějin. *Marathon,* roč. 15, č. 2, s. 3-7. ISSN 1211-8591.

Šetek, J. (2011b): František Machník – agrární politik, ministr, ctitel venkova a vlastenec. *Marathon*, roč. 15, č. 4, s. 18-23. ISSN 1211-8591.

Šetek, J., Sirůček, P. (2023): *Ekonomické dimenze českého a moravského utopického myšlení*.[2125]

Šimečka, M. (1963): *Sociálne utópie a utopisti*. Martin: Osveta. ISBN nemá.

Šimečka, M. (1967): *Kríza utopizmu: O kontinuite a vyústení utopických názorov*. Bratislava: Obzor. ISBN nemá.

Šlapeta, V. (2009): The Baťa Legacy: The Realization of a Utopia. In Klinganová, K., Gustová, K. (eds.) (2009): *A Utopia of Modernity. Zlín: Revisiting Baťa's Functional City*. Berlin: Jovis, s. 53-67. ISBN 978-3-86859-034-0.

Šmahelová, H. (2002): Bernard Bolzano a české národní obrození. *Český časopis historický*, roč. 100, č. 1, s. 74-115. ISSN 0862-6111.

Šmahelová, H. (2005): Adalbert Stifter jako problém dějin literatury. *Slovo a smysl*, roč. 2, č. 4. ISSN 2336-6680.

Šmahelová, H. (2016): *Otevřená hra: Studie z let 2001–2015*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity. ISBN 978-80-7308-670-1.

Šmerda, H. (2011): *František Sušil: Život, dílo a odkaz budoucím generacím. Disertační práce.* České Budějovice: Teologická fakulta Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. ISBN nemá.

Šolcová, A. (1999): Památníky matematiků, fyziků a astronomů na Olšanech. *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie*, roč. 44, č. 1, s. 62-74. ISSN 0032-2423.

[2125] Zamýšleno prodiskutovat téma případné konzultace s redakcí časopisu *Politická ekonomie*, resp. nabídnout k posouzení v roce 2023. S plánovanou přípravou širší anglické mutace.

Šolcová, A. (2018): Bernard Bolzano (* 5. října 1781, † 18. prosince 1848). In Kraus, I., Volf, J., Šolcová, A. (2018): *Vědci, vynálezci a podnikatelé v Českých zemích. 5. svazek: Gerstner, Bolzano, Božek, Purkyně, Hlávka*. Praha: Jonathan Livingston, s. 47-79. ISBN 978-80-7551-096-9.

Šťastná, K. (2014): *Bernard Bolzano a jeho představy o společnosti. Bakalářská práce*. České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. ISBN nemá.

Šubrová, A. (2006): *Dějiny populačního myšlení v českých zemích.* Praha: Česká demografická společnost. ISBN 80-239-8369-5.

Švejda, J. (1981): *Bernard Bolzano: Výběrová bibliografie*. Praha: Státní knihovna ČSR. ISBN nemá.

Švejda, J. (2006): Knihovna B. Bolzana. In Faltysová, V. (ed.) (2006): *Rukověť tištěných knihovních fondů Národní knihovny České republiky: Od prvotisků do konce 19. století.* Praha: Národní knihovna České republiky, s. 169-172. ISBN 80-7050-456-0.

Švihlíková, I. (2021): *Veřejná a participativní ekonomika*. Praha: Vydáno vlastním nákladem autorky. ISBN 978-80-7615-070-6.[2126]

Táborský, J. (2007): *Reformní katolík Josef Dobrovský*. Brno: L. Marek. ISBN 978-80-87127-00-1.

Texler, J. (1996): *Despotický socialismus: Selhání utopie*. Praha: Academia. ISBN 80-200-0575-7.

Tille, V. (1905): *Božena Němcová: Glossy k životopisu.* Praha: V. Tille. ISBN nemá.

Tobolka, Z. V. (ed.) (1900): *Karla Havlíčka Borovského politické spisy. Díl 1., Pražské noviny (1846-1848)*. Praha: Jan Laichter. ISBN nemá.

Tobolka, Z. V. (ed.) (1901): *Karla Havlíčka Borovského politické spisy. Díl 2., Národní noviny (1848-1850)*. Praha: Jan Laichter. ISBN nemá.

Tobolka, Z. V. (ed.) (1902-03): *Karla Havlíčka Borovského politické spisy. Díl 3., Slovan (1850-1851), Epištoly kutnohorské 1851. Část 1-2*. Praha: Jan Laichter. ISBN nemá.

Tomek, V., Slačálek, O. (2006): *Anarchismus: Svoboda proti moci*. Praha: Vyšehrad. ISBN 80-7021-781-2.

Trapl, M. (1955): Pedagog Klácel. In Koukal, E., Popelová, J. (eds.) (1955): *Tyl, Němcová, Klácel: Výchovný význam jejich díla*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. ISBN nemá.

Trapl, M. (1999): *František Matouš Klácel.* Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN nemá.

Trlifajová, K. (2018): Bolzano's Infinite Quantities. *Foundations of Science*, roč. 23, č. 4, s. 681-704. ISSN 1233-1821.

Trlifajová, K. (ed.) (2006): *Osamělý myslitel Bernard Bolzano.* Praha: Filosofia. ISBN 80-7007-226-1.

Trnka, J. (2017): Chybí nám utopie. *Deník Referendum*, 2. 3. 2017. ISSN 2533-5987.

Turner, Ch. (2003): Mannheim's Utopia Today. *History of the Human Science*, roč. 16, č. 1, s. 27-47. ISSN 0952-6951.

[2126] Srov. recenzi Zachrání nás lokální ekonomické struktury? *Alternativy (časopis CSTS)*, 2021, roč. 5, č. 10, s. 155-170. ISSN nemá.

Tušl, J. (2016): Bylo mi lásky zapotřebí lásky, jako květině rosy ... Božena Němcová v dopise manželovi po dvacetiletém nevydařeném soužití. *Medicína & Umění*, roč. 39, č. 1, s. 38-42. ISBN 1803-3679.

Urfus, V. (1985): Bolzanovy představy o nejlepším státě na pozadí osvícenských státovědeckých a utopických idejí. *Literární archiv* 16 I, s. 7-14. Praha: Památník národního písemnictví. ISBN nemá.

Vacková, B. (2009): *Prostor, moc a utopie: ideální město a jeho společnost. Disertační práce.* Brno: Fakulta sociálních studií Masarykova univerzita. ISBN nemá.[2127]

Valenčík, R. (1983): *Úvod do logiky pro studenty politické ekonomie*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze. ISBN nemá.

Valenta, L. (1985): Sémantické předpoklady Bolzanovy logiky. *Literární archiv* 16 I, s. 49-58. Praha: Památník národního písemnictví. ISBN nemá.

Valenta, L. (2018): *Česká filozofie: Sebrané spisy I.* Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 978-80-87895-19-1.

Valenta, L. (2019): *Bolzanova logika: Sebrané spisy III*. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 978-80-88278-25-2.

Varadzin, F. (2021): Forming Opinions on the Role of the State in the Beginnings of Economic Theory. In Vaňková, I. (ed.) (2021): *Proceedings of the 14 th International Scientific Conference Public Economics and Administration 2021*. Ostrava: VSB – Technical University of Ostrava, s. 414-428. ISBN 978-80-248-4580-7.

Varadzin, F. a kol. (2004): *Ekonomický rozvoj a růst*. Praha: Professional Publishing, ISBN 80-86419-61-4.

Varian, H. R. (1974): Equity, Envy, and Efficiency. *Journal of Economic Theory*, roč. 9, č. 1, s. 63-91. ISSN 0022-0531.

Varian, H. R. (1975): Distributive Justice, Welfare Economics, and the Theory of Fairness. *Philosophy & Public Affairs*, roč. 4, č. 3, s. 223-247. ISSN 1088-4963.

Varian, H. R. (1995): *Mikroekonomie: Moderní přístup*. Praha: Victoria Publishing. ISBN 80-85865-25-4.

Vašíčková, K. (2018): *K životu a díle Františka Matouše Klácela. Bakalářská práce.* Brno: Filozofická fakulta Masarykova univerzita. ISBN nemá.

Večerka, K. (1967): Bernard Bolzano – Anti-Euklid. *Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky / Acta historiae rerum naturalium nec non technicarum* 11, s. 203-215. Praha: Akademia. ISBN nemá.

Velupillai, K. (2010): *Computable Foundations for Economics*. London: Routledge. ISBN 9780415586207.

Vencovský, F. (1997): *Dějiny českého ekonomického myšlení do roku 1948*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 80-902197-5-6.

Vencovský, F., Jindra, Z., Novotný, J., Půlpán, K., Dvořák, P., Lacina, V. et al. (1999): *Dějiny bankovnictví v českých zemích*. Praha: Bankovní institut. ISBN 80-7265-030-0.

Veselá, P. (2016): Utopian Studies in the Czech and Slovak Republics. *Utopian Studies* , roč. 27, č. 3, s. 431-440. ISSN 1045-991X.

[2127] Knižně Brno: Masarykova univerzita 2010. ISBN 978-80-210-5252-9.

Veselý, F. (1956): Život a dílo B. Bolzana. *Matematika ve škole,* roč. 6, č. 8, s. 449-464. ISSN nemá.

Veselý, F. (1957): Život Bernarda Bolzana a jeho matematicko–přírodovědecké práce. *Pokroky, matematiky fyziky a astronomie*, roč. 2, č. 1, s. 119-127 a č. 2, s. 234-243. ISSN 0032–2423.

Veselý J. (1997): *Matematická analýza pro učitele. 1. díl*. Praha: MatfyzPress. ISBN 80-85863-23-5.

Veverková, K. (2004): *Dílo Antona Krombholze a jeho význam pro reformní teologické myšlení v Čechách*. Brno: L. Marek. ISBN 80-86263-47-9.

Veverková, K. (2006): K problematice studia osvícenství u nás a pramenů týkajících se některých Bolzanových žáků In Svoboda, R., Weis, M., Zubko, P. (eds.) (2006): *Duchovní a myšlenkové proměny druhé poloviny 19. století.* České Budějovice: Studie Teologické fakulty JČU sv. 40, s. 25-47. ISBN 80-7040-900-2.

Veverková, K. (2008): Etické otázky vědy v díle Bernarda Bolzana a některých jeho žáků. *Theologická revue*, roč. 79, č. 3-4, s. 424-439. ISSN 1211-7617.

Veverková, K. (2015): Význam nového bádání o Bolzanovi a jeho kruhu. *Theologická revue*, roč. 86, č. 1, s. 19-35. ISSN 1211-7617.

Veverková, K. (2022): *Bernard Bolzano: A New Evaluation of His Thought and His Circle*. London: Lexington Books. ISBN 9781793653055.

Vinš, P. J. (2014): Dějiny českého starokatolictví: Bernard Bolzano a litoměřický seminář. *Communio*, 4/14, s. 14-17. ISSN 1805-1243.

Vítková, A. (2010): *Eminentní osobnost Františka Matouše Klácela v augustiniánském klášteře na Starém Brně. Bakalářská práce*. Brno: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity. ISBN nemá.

Vlach, M., Kemenny, V., Šimánková, I., Veverka, L. (2016): *Cesty nesmrtelných: Putování po osudech a hrobech slavných českých matematiků, fyziků a astronomů*. Praha: Matfyzpress, vydavatelství Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze. ISBN 978-80-7378-312-9.

Vlasáková, M. (1997): Bolzanovo pojetí pravdy a korespondenční teorie. *Organon F*, roč. 4, č. 1, s. 1-7. ISSN 1335-0668.

Vlasáková, M. (1999): Srovnání Bolzanovy a Tarského definice vyplývání. *Organon F*, roč. 6, č. 1, s. 1-5. ISSN 1335-0668.

Vlasáková, M. (2005a): *Bernard Bolzano: Cesta k logické sémantice*. Praha: Filosofia. ISBN 80-7007-220-2.

Vlasáková, M (2005b): Kořeny analytické filosofie: Bernard Bolzano. In Nitsche, M., Sousedík, P., Šimsa, M. (eds.) (2005): *Schizma filosofie 20. století*. Praha: Filosofia, s. 19-28. ISBN 80-7007-224-5.

Vlasáková, M. (2006): Životaběh B. Bolzana. In Trlifajová, K. (ed.) (2006): *Osamělý myslitel Bernard Bolzano*. Praha: Filosofia, s. 11-26. ISBN 80-7007-226-1.

Vlasáková, M. (2021): *Bernard Bolzano. Edice Věda kolem nás / Osobnosti, č. 109*. Praha: Středisko společných činností AV ČR. ISSN 2464-6245.

Vlček, E. (1981): *Bernard Bolzano: Podoba, tělesné vlastnosti a zdravotní stav*. Praha: Památník národního písemnictví v Praze. ISBN nemá.

Vlček, J. (1898): *Několik kapitolek z dějin naší poesie*. Praha: Bursík & Kohout. ISBN nemá.

Vlček, J. (1952): *Kapitoly z dějin české literatury*. Praha: Československý spisovatel. ISBN nemá.

Vlha, M. (2013): *Mezi starou vlastí a Amerikou: Počátky české krajanské komunity v USA 19. století*. *Disertační práce.* Brno: Filozofická fakulta Masarykova univerzita. ISBN nemá.[2128]

Volgin, V. P. (1928): *Istorija socialističeskich idej 1.* Moskva: Gosudarstvennoe izdatelstvo. ISBN nemá.

Volgin, V. P. (1931): *Istorija socialističeskich idej 2.* Moskva: Gosudarstvennoe izdatelstvo. ISBN nemá.

Vomáčka, J. (2000): *Severočeští bolzanovci*. Ústí nad Labem a Liberec: UJEP a TU v Liberci. ISBN 80-7044-284-0.

Vondra, R. (2012): *Peníze v moderních českých dějinách*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2130-4.

Vondruška, V. (2019): *Kronika zániku Evropy 1984-2054*. Brno: Moba. ISBN 978-80-243-8898-4.[2129]

Vopěnka, P. (1981): Nekonečno, množiny a možnost v Bolzanově pojetí. In Jednota českých matematiků a fyziků (1981): *Bernard Bolzano – Konference českých matematiků: 9-11. února 1981 Zvíkovské podhradí*. Praha: Jednota českých matematiků a fyziků, s. 28-47. ISBN nemá.

Vopěnka, P. (1998): *Podivuhodný květ českého baroka: První přednášky o teorii množin.* Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-646-5.

Vopěnka, P. (2004a): *Horizonty nekonečna: Matematický pohled na svět*. Břeclav: Moraviapress. ISBN 80-86181-66-9.

Vopěnka, P. (2004b): *Vyprávění o kráse novobarokní matematiky: Souborné vydání Rozprav o teorii množin.* Praha: Práh. ISBN 80-7252-103-9.

Vosyka, S. (ed.) (2008): *František Matouš Klácel: Filosof, spisovatel, novinář. Sborník ze sympozia konaného ve dnech 24.-26. září 2008 v České Třebové*. Česká Třebová: Městské muzeum Česká Třebová. ISBN 978-80-904276-0-0.

Vozka, J. (1937): *Bernard Bolzano: První moderní socialista v Čechách.* Praha: Pražská odbočka Dělnické akademie. ISBN nemá.

Vozka, J. (1947): *Michal Bakunin, věčný revolucionář*. Praha: Dělnické nakladatelství. Isbn nemá.

Všetička, F. (1995): *Před branami Omegy: Román o jednom českém osudu*. Olomouc: Votobia. ISBN 9788085885521

Vykypěl, B. (2018): Poznámky k Eduardu Winterovi. In Malčík, P. (ed.) (2018): *Vesper Slavicus: Sborník k nedožitým devadesátinám prof. Radoslava Večerky*. Praha: Lidové noviny, s. 213-246. ISBN 978-80-7422-620-5.

[2128] Knižně Brno: Matice moravská 2016. ISBN 978-80-87709-13-9.

[2129] Srov. recenzi 3 x aneb knižní okénko 5 (resp. část Hutná sága rodu Wagnerů s varovným scénářem „ruleoutu"). *Marathon*, 2020, roč. 24, č. 3, s. 18-37. ISSN 1211-8591.

Wagenknecht-Jakeš, J. (1938): Bernard Bolzano: Předchůdce socialismu v Čechách. *Tvorba*, roč. 13, č. 21, s. 248. ISSN nemá.

Wallerstein, I. M. (2006): *Utopistika: Historické rozhodování ve 21. století*. Praha: Intu. ISBN 80-903355-4-3.

Weiss, J. (1928): *Dům o tisíci patrech*. Praha: Melantrich. ISBN nemá.

Weitling, W. (1927): *Evangelium chudého hříšníka*. Praha: Rudolf Rejman. ISBN nemá.

Weitling, W. (1987): *Lidstvo jaké by mělo být*. Praha: Mladá fronta. ISBN nemá.

Winter, E. (1932)*: Religion und Offenbarung in der Religionsphilosophie Bernard Bolzanos, dargestellt mit erstmaliger Heranziehung des handschriftlichen Nachlasses Bolzanos*. Breslau: Müller & Seiffert. ISBN nemá.

Winter, E. (1933): *Bolzano und sein Kreis.* Leipzig: Jakob Hegner. ISBN nemá (česky *Bernard Bolzano a jeho kruh*. Brno: Spolek katolických akademiků Moravan 1935. ISBN nemá).

Winter, E. (1934): Josef Fesl. In *Sudetendeutsche Lebensbilder*, sv. III., s. 170-174. Reichenberg: Gebrüder Stiepel. ISSN nemá.

Winter, E. (ed.) (1944): *Der Bolzanoprozess: Dokumente zur Geschichte der Prager Karlsuniversität im Vormärz.* Brno-Munich-Vienna: Rudolf M. Rohrer. ISBN nemá.

Winter, E. (1945): *Josefinismus a jeho dějiny: Příspěvek k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740-1848.* Praha: Jelínek. ISBN nemá (německy *Der Josefinismus und seine Geschichte*. Brno: Rudolf M. Roher 1943. ISBN nemá).

Winter, E. (1949): *Leben und geistige Entwicklung des Sozialethikers und Mathematikers Bernard Bolzano 1781–1848.* Halle: Max Niemeyer. ISBN nemá.

Winter, E. (ed.) (1956): *Der Böhmische Vormärz in Briefen B. Bolzanos an F. Příhonský (1824-1848).* Berlin: Academie-Verlag. ISBN nemá.

Winter, E. (ed.) (1967): *Bernard Bolzano: Ein Denker und Erzieher im österreichischen Vormärz*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften. ISBN nemá.

Winter, E. (1971a): B. Bolzano: Ein Denker der Donaumonarchie. In Gabriel, L. (ed.) (1971): *Akten des XIV. Internationalen Kongresses für Philosophie. Volume 6, Öffentliche Vorträge, Nachträge zu den Bänden 1-5*, s. 566-572. ISBN 978-1-63435-003-7.

Winter, E. (1971b): *Über die Perfektibilität des Katholizismus: Grundsätzliche Erwägungen in Briefen von Pascal, Bolzano, Brentano und Knoll*. Berlin: Akademie Verlag. ISBN nemá.

Winter, E. (ed.) (1975): *Robert Zimmermanns Philosophische Propädeutik und die Vorlagen aus der Wissenschaftslehre Bernard Bolzanos: Eine Dokumentation zur Geschichte des Denkens und der Erziehung in der Donaumonarchie*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. ISBN 370010118X.

Winter, E., Zeil, W. (eds.) (1965): *Wissenschaft und Religion im Vormärz: Der Briefwechsel Bernard Bolzanos mit Michael Josef Fesl 1822–1848*. Berlin: Akademie Verlag. ISBN nemá.

Wißhaupt, A. (1850): *Skizzen aus dem Leben Dr. Bernard Bolzano´s: Beiträge zu einer Biographie.* Leipzig: Sechtling. ISBN nemá.

Wright, E. O. (2010): *Envisioning Real Utopias*. London, New York: Verso. ISBN 978-1-84467-617-0.

Wrinchová, D. M. (1917): Bernard Bolzano (1781-1848). *The Monist*, roč. 27, č. 1, s. 83-104. ISSN 0026-9662.

Zahradník, V. (1907-17): *Filosofické spisy Vincence Zahradníka I-IV*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. ISBN nemá.

Zajíček, S., Stehlík, M. (2022): Cesta k diskusní nevzdělanosti: Čím dál větší důraz klademe na komunikační kompetence, jenže bez vzdělanostního základu jsme ztraceni. *Lidové noviny*, 16. 9. 2022, s. 13. ISSN 0862-5921.

Zamarovský, V. (ed.) (1961): *Utopisti*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry. ISBN nemá.

Zamarovský, P. (2018): *Mýtus nekonečno*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-3837-9.

Zandl, P. (2022): Umělointeligentní chudoba: Aby čeština ve světě AI neumřela, Česko musí v příštích letech investovat do jazykových modelů. *Lidové noviny*, 22. 9. 2022, s. 9. ISSN 0862-5921.

Záhoř, Z. (1917): *Výbor z korespondence Boženy Němcové*. Praha: Fr. Borový. ISBN nemá (2. vydání. Praha: Stanislav Minařík 1922. ISBN nemá).

Záhoř, Z. (1918): Mravní stránka milostného života Boženy Němcové. *Lumír*, roč. 46, č. 6 a 7. ISSN 1212-0243.

Zehová, J. (2021): *Ve jménu Metody*. Praha: Argo. ISBN 978-80-257-3609-8.

Zeil, W. (1967): *Bolzano und die Sorben: Ein Beitrag zur Geschichte des „Wendischen Seminars" in Prag zur Zeit der josefinischen Aufklärung und der Romantik*. Bautzen: Ludowe nakładnistwo Domowina. ISBN nemá.

Zeithammer, Ř. (1849): *Beschreibung eines neuen Lese- und Schreibunterricht*. Praha: Calve. ISBN nemá.

Zelený, J. (1962): *O logické struktuře Marxova Kapitálu*. Praha: Nakladatelství ČSAV. ISBN nemá.

Zelený, J. (1988): *O pravdivém a poctivém myšlení*. Praha: Svoboda. ISBN nemá,

Zelený, V. (1873): *Život J. Jungmanna*. Praha: Matice česká. ISBN nemá.

Zeman, J.[2130] (2016): Bolzanovské stopy v Plzni: Martin Jašek (1879–1945). In Ulrychová, M., Mouček, R. (eds.) (2016): *Sborník konference Genius Loci Rokycany 2016. Rokycany 4. – 5. 10. 2019*. Rokycany: Muzeum Dr. Horáka v Rokycanech a Genius loci českého jihozápadu, s. 82-86.[2131] ISBN nemá.

Zeman, J. (2002): *Ekonomické základy trvale udržitelného rozvoje.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 80-244-0420-6.[2132]

Zeman, J. (2022): *Ekonomické základy (trvale) udržitelného vývoje*. Praha: Institut české levice. ISBN nemá. http://library.institutcl.cz/ekonomicke_zaklady.pdf.

[2130] Jedná se o jiného Jana Zemana, nežli u následujících dvou ekonomicko-ekologických titulů.

[2131] Dle verze na Sbornik_X_Konference_Genius_Loci_Rokycany_2016.pdf v obsahu figurují chybně s. 62-81.

[2132] Srov. recenzi Kult růstu nebo trvalá udržitelnost vývoje? *Marathon*, 2003, roč. 7, č. 6, s. 26-32. ISSN 1211-8591.

Zimmermann, J. A. (1848): *Oesterreich´s Volkslied Gott! erhalte unsern Kaiser fűr Joseph Haydn´s Melodie. Mit einigen Worten der Erläuterung von Michael Joseph Fesl.* Wien: Braumüller & Seidel. ISBN nemá.

Zimmermann, R. (1849): Die Literarische Preisaufgabe des Professors B. Bolzano im Jahre 1839. *Wiener Zeitung*, 30. 10. 1849 a 1. 1. 11. 1849. ISSN nemá.

Zimmermann, R. (1852-53): *Philosophische Propädeutik für Obergymnasien*. Wien: Braumüller. ISBN nemá.

Zouhar, J. (2001): Národnostní tolerance a intolerance jako minulé a současné téma českého myšlení. In Zachariasz, A. L., Symotiuk, S. (eds.) (2001): *Europejskie modele tolerancji*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 331-336. ISBN 83-7338-000-0.

Abstrakt

ThDr. Bernard Bolzano nebyl jen matematikem a logikem evropského formátu, teologem, filozofem, učitelem a vychovatelem, nýbrž též kritickým sociálním myslitelem a reformátorem, jehož dílo má i zřetelné dimenze ekonomické. Proto oprávněně figuruje v přehledech prvopočátků českého ekonomického myšlení. Nejvýznamnějším českým utopistou se stává díky pojednání O nejlepším státě, který není pouhým kompilátem osvícenských idejí, nýbrž představuje svébytný, původní, originální a ucelený utopický systém. Bolzanova vize spočívá na propracovaných ekonomických fundamentech, v čele s kategorií vlastnictví. Ekonomický samouk Bolzano se vyjadřuje k celé řadě ekonomických kategorií a hospodářských problémů. V díle lze vystopovat vizionářství sociálního státu, veřejného sektoru, zárodky ekonomie blahobytu či zřetelné prvky utopického, resp. křesťanského socialismu. Ocenit je možné promyšlenost, logičnost a přesnost Bolzanova projektu účelně zřízeného státu. Bolzano měl nemálo obdivovatelů a ctitelů, přímého pokračovatele v žádných z mnoha oblastí zájmu však nemá. K bolzanovské tradici náleží svérázný moravský utopista, myslitel a neúspěšný reformátor F. M. Klácel. Klácel jako jeden z prvních u nás seznamoval veřejnost s idejemi utopického socialismu a komunismu, ke kterým ale sám zůstával v jistých ohledech skeptický.

Klíčová slova

B. Bolzano – bolzanovci – F. M. Klácel – sociální utopie – české sociálně-ekonomické myšlení – odkaz Bolzana pro současnost

Oborové zařazení

AA, AB, AD, AH, AO

Abstract

ThDr. Bernard Bolzano was not only a mathematician and logician of the European format, theologian, philosopher, teacher and educator. He was also a critical social thinker whose work also has precise economic dimensions. Therefore, he rightly appears in the overviews of the beginnings of Czech economic thought. He becomes the most important Czech utopian thanks to his treatise On the Best State that is not just a compilation of Enlightenment ideals but represents a peculiar, original, authentic and comprehensive utopian system. Bolzano's vision is based on elaborate economic fundamentals, led by the category of ownership. The economic self-taught – Bolzano comments on a wide range of economic categories and economic problems. In his work, one can trace the visionary nature of the welfare state, the public sector, the germs of welfare economics, or distinct elements of utopian or Christian Socialism. It is possible to appreciate the thoughtfulness, logic and precision of Bolzano's project of a purposefully established state. Bolzano had quite a few admirers and admirers, but he does not have a direct successor in any of the many areas of interest. The peculiar Moravian utopian thinker and unsuccessful reformer F. M. Klácel belongs to the Bolzano tradition. Klácel was one of the first in our country to introduce the public to the ideas of utopian socialism and communism, to which he remained skeptical in certain respects.

Keywords

B. Bolzano – Bolzano's successors – F. M. Klácel – social utopia – czech socio-economic thinking – the legacy of Bolzano for the present

JEL classifications

B14, B19, B59, P49

Shrnutí

Originální vědec (matematik, logik, filozof, etik, teolog), učitel, osvícenský katolický kněz, zemský patriot ThDr. Bernard Bolzano je významnou postavou českého národního obrození. Věhlasu po smrti dosahuje zejména ve sférách matematiky a logiky. Byl i kritickým sociálním myslitelem a utopickým reformátorem, jehož dílo má zřetelné dimenze ekonomické. V řadě ohledů se nestrefil do správné doby a též jako sociální reformátor svou dobu předběhl. A i v této oblasti zůstal osamocen. Bolzanův odkaz zůstává otevřený a bývá různě interpretován.

Bolzana je možné označit za původního českého utopistu. Spis O nejlepším státě (Bolzano, 1932) není jen kompilátem osvícenských idejí, nýbrž představuje svébytný, původní a ucelený utopický systém. Státní utopie (Bolzano, 1932) není pouhou utopií literární, není koncipována formou rozhovoru ani vyprávění či cestopisného románu. Není to kratochvilné čtení, ironický text ani parodie. Je to promyšlené vědecké dílo. Jde o jeden z mála, pravděpodobně i stále jediný pokus o původní český utopický systém. Systém ucelený, propracovaný, systematický, spočívající na relativně promyšlených ekonomických základech. Nejedná se o povrchní líčení utopického ideálu – hlubší odůvodnění zásad projektovaného systému u Bolzana neabsentuje, jako u dalších tuzemských pokusů. Bolzano utopii sice dolaďuje až do konce života, přičemž však reaguje spíše na podmínky a problémy 18. století. Proměny 19. století příliš nereflektuje. V době publikování utopie (Bolzano, 1932) pak již šlo o historický dokument.

Bolzanovu vizi lze řadit k utopiím globálním, komplexním, konkrétním a horizontálním. Nejedná se o utopii času ani o utopii místa. Bolzanovi je cizí i představa izolované městské společnosti či venkovské komunity. Jde o koncepci světskou, pozemskou, i když ne ateistickou. Bolzanovo pojednání lze řadit k utopiím věčného řádu, jejíž filozofickou základnou je osvícenský racionalismus 18. století. Nalézající se na pomezí utopie politické a utopie věčného pořádku. Vizionářský Bolzanův projekt nese zřetelné rysy utopického socialismu i komunismu. Bolzano však nevolá po úplné majetkové (a vlastnické) rovnosti, nýbrž po omezení křiklavých majetkových rozdílů. Akceptuje ideu soukromého vlastnictví coby kořenu zla ve společnosti. Uvažuje o široké demokracii a reformách ekonomiky, politiky, výchovy, morálky i životního stylu. Nechybí mravní étos a je možné identifikovat znaky utopií v podobě kolektivismu či rovnostářství. Bolzanova vize není utopií uzavřenou. Bolzana je možné přiřadit k reprezentantům evolučního typu projektované sociální transformace, z hlediska filozofie dějin náleží do skupiny přístupů optimistických.

Dílo O nejlepším státě přesahuje rámec racionalistické osvícenské utopie. K originálním aspektům náleží snaha dovádět argumentaci do nejmenších detailů, aby na každý možný protiargument spis přinášel odpověď. Bolzanovo dílo je nutné vnímat jako celek, kdy pojednání utopické souvisí s pracemi logickými aj. Zdůraznit lze široký záběr vědce Bolzana a jeho mezioborovost. Bolzanův utopismus není zcela fantazijní a má realistické kontury.

K realismu klíčovým způsobem přispívají propracované ekonomické fundamenty. Státní zásahy do ekonomiky jsou u Bolzana promyšlenější nežli u osvícenských utopistů. Bolzanova hospodářská koncepce vychází z pojetí vztahu soukromého a společenského vlastnictví. Kategorii vlastnictví je identifikována jako klíčová z hlediska fungování nejenom ekonomiky. Bolzano soukromé vlastnictví nezavrhuje, vymezuje tomuto však omezený prostor. Bolzano se

vyjadřuje k celé řadě ekonomických kategorií a hospodářských problémů. V díle Bolzana (včetně jeho odkazu matematického) lze nalézat implicitní prvky korespondující se závěry moderní ekonomie blahobytu či vizionářství veřejného sektoru. Bolzana je možné počítat k autorům, kteří průkopnicky prošlapávali cestičky českému ekonomickému myšlení. Nicméně samotný Bolzano ekonomem nebyl, sociálně-ekonomickým a politickým myslitelem však ano.

V rovině silně utopické zůstává cesta k ideálnímu státu, cesta nenásilná, reformní, cesta pokojné osvěty. Opatrný reformista Bolzano neuznává rychlé a radikální změny, včetně revoluce. K idealistickým a utopickým rysům náleží nereálná víra v harmonický řád světa, v němž má být předem zajištěno vítězství dobra a spravedlnosti. Chybí adekvátní subjekt změn. Bolzano se morálními, resp. výchovnými apely obrací především na vzdělané vyšší vrstvy.

V monografii je Bolzano, včetně jeho nadtřídního humanismu, interpretován v souvislosti s proudy utopismu a socialismu křesťanského. Bolzano není mechanicky přiřazován k typickým utopickým socialistům typu Saint-Simona, Fouriera a Owena. V díle Bolzana lze nalézat stopy utopického komunismu, ovšem označení samotného Bolzana jako komunisty na místě není.

K nejsvéráznějším bolzanovcům náleží poslední z proudu českých kacířů – komplikovaná osobnost F. M. Klácel. Moravský buditel, národní obrozenec a vlastenec, kněz, filozof, humanista, pedagog, jazykovědec, básník, překladatel, žurnalista, literární kritik a organizátor může být považován též za originálního utopického socialistu. Nejen za teoretika, nýbrž, na rozdíl od Bolzana, i za praktika – za společenského reformátora neúspěšného.

Klácel se jako jeden z prvních v českých zemích podrobněji, a kriticky, zabýval socialismem a komunismem. S těmito idejemi seznamoval spisovatelku B. Němcovou, kterou romanticky vzýval jako světici, a jejímž zhrzeným mentorem a vychovatelem se na čas stal. S Klácelem mohou být spojovány počátky české levicové utopie, včetně komunistické varianty. Přitom zůstával socialistou, resp. komunistou osobitým a nábožensky založeným i orientovaným. Mysticky sní o všeobecném sbratření lidstva na základě rovnosti, bratrské vzájemnosti, lásky a pravdy. Ve srovnání s utopií ideálního státu Bolzana je Klácelova vize bratrských komun mnohem méně propracovanější. Nejedná se o žádný konkrétní návod, nýbrž o heslovitý náčrt vysněné obce. Politické ani ekonomické fungování obce upřesněno Klácelem není.

Summary

The original scientist (mathematician, logician, philosopher, ethicist, theologian), teacher, Enlightenment Catholic priest, and provincial patriot ThDr. Bernard Bolzano is an important figure in the Czech National Revival. He achieved fame after death, especially in mathematics and logic. He was also a critical social thinker and utopian reformer whose work had precise economic dimensions. In many respects, he did not meet the right time, and also, as a social reformer, he was ahead of his time. Furthermore, even in this area, Bolzano remained alone. Bolzano's legacy remains open and interpreted differently.

Bolzano can be described as an original Czech utopist. The work On the Best State (Bolzano, 1932) is not just a compilation of Enlightenment ideas. State utopia (Bolzano, 1932) is not just a literary utopia; it is not conceived in the form of an interview or a narrative, or a travel novel. It's not a short reading, an ironic text, or a parody. It is a well-thought-out scientific work. It is one of the few, perhaps still the only attempts at the original Czech utopian system. A comprehensive, sophisticated, systematic system based on relatively well-thought-out economic foundations. This is not a superficial account of the utopian ideal – a deeper justification of the principles of the projected system is not present in Bolzano as in other domestic experiments. Although Bolzano refines the utopia until the end of his life, he responds more to the conditions and problems of the 18th century. It does not reflect the changes of the 19th century very much. At the time of the publication of Utopia (Bolzano, 1932), it was already a historical document.

Bolzano's vision can be classified as global, complex, concrete, and horizontal utopias. It is not a utopia of time or a utopia of place. The idea of an isolated urban society or rural community is also foreign to Bolzano. It is a secular, earthly, though not atheistic concept. Bolzano's treatise can be classified as the utopias of the eternal order, whose philosophical basis is the Enlightenment rationalism of the 18th century. Located on the border of political utopia and the utopia of eternal order. The visionary project bears apparent features of utopian socialism and communism. However, Bolzano does not call for full equality (and ownership) equality, but the reduction of glaring property differences. He accepts the idea of private property as the root of evil in society. It considers broad democracy and reforms in economics, politics, education, morality, and lifestyle. There is no lack of moral ethos, and it is possible to identify signs of utopias in the form of collectivism or egalitarianism. Bolzano's vision is not a closed utopia. Bolzano can be assigned to the representatives of the evolutionary type of projected social transformation in terms of the philosophy of history belonging to the group of optimistic approaches.

Sophisticated economic fundamentals make a crucial contribution to realism. State economic interventions are more thoughtful for Bolzano than Enlightenment utopians. Bolzano's economic concept is based on the concept of the relationship between private and social property. The ownership category is identified as key in terms of functioning, not just the economy. Bolzano does not reject private property but limits its space. Bolzano comments on many economic categories and economic problems. In the work of Bolzano (including his mathematical legacy) one can find implicit elements corresponding to the conclusions of

modern welfare economics or visionary public sector. Bolzano can be counted among the authors who pioneered the way to Czech economic thought. However, Bolzano was not an economist but a socio-economic and political thinker.

On a highly utopian level, the path to an ideal state remains a non-violent, reformist path of peaceful enlightenment. The cautious reformist Bolzano does not recognize rapid and radical change, including revolution. Idealistic and utopian features include an unrealistic belief in a harmonious order in the world, in which the victory of good and justice is to be secured in advance. An adequate subject of change is missing. Bolzano with moral, resp. educational appeals mainly to the educated upper classes.

The monograph interprets Bolzano, including his humanism without classes, in connection with the currents of utopianism and Christian socialism. He is not mechanically assigned to typical utopian socialists such as Saint-Simon, Fourier, and Owen. Traces of utopian communism can be found in Bolzano's work. Nevertheless, the designation of Bolzano himself as a communist is out of place.

One of the most peculiar Bolzano followers is the last of the current Czech heretics - the complicated personality of F. M. Klácel. The Moravian national revivalist and patriot, priest, philosopher, humanist, pedagogue, linguist, poet, translator, journalist, literary critic, and the organizer can also be considered an original utopian socialist. Not only as a theoretician but, unlike Bolzano, also as a practitioner – an unsuccessful social reformer.

Klácel was one of the first in the Czech lands to deal with socialism and communism in detail and critically. With these ideas, he introduced the writer B. Němcová, whom he romantically invoked as a saint, and for a time he became her crushed by the rejection mentor and educator. The beginnings of the Czech left-wing utopia, including the communist variant, can be associated with Klácel. At the same time, he remained a socialist resp communist who was distinctly and religiously based and oriented. Klácel mystically dreams of a universal brotherhood of humanity based on equality, brotherly reciprocity, love and truth. Compared to the utopia of the ideal state of Bolzano, Klácel's vision of fraternal communes is much less elaborate. It is not a specific guide but a word-like sketch of the dream village. The political or economic functioning of the municipality is not specified.

Rejstřík[2133]

Adam, R. *291*, 357

Adamovič, I. *200*, 357

Adamusová-Sýkorová, O. *113*, 357

Achilles *76*

Aínsa, F. *215*, 357

Amerling, K. S. 290, 312

Andreae, J. V. *102*, *215*, *234*

Arbes, J. 12, *17*, *21*, 47, *47*, 201, *201*, 239, *239*, 250, *250*, 290, *290*, 357

Aristoteles ze Stageiry 79, *79*, 312

Arnold, C. *38*, 214

Arnold, E. *201*, *242*, *290*

Augusta, V. 375

Baar, J. Š. *17*, *21*, 47, *47*, 239, *239*, 250, *250*, 357

Babeuf, F. N. (G.) 5, *215*, 227, ***227***, 293, *293*, 294, *299*

Babiš, A. *334*, 357, 377

Babulíková Weberová, G. *157*, 357

Bacon, F. 112, *112*, 215, *215*, 216

Badiou, A. *67*, 357, 379

Bahenská, M. 292, 357

Balbín, B. 312

Balcar, B. *77*, 357

Balík, S. *315*, 357

Bambas, V. 389

Barth, K. 351

Basedow, J. B. ***315***

Basilius, D. z Deutschenberka 312

Batušek, J. 21, *253*, *262*, *263*, 357

[2133] Rejstřík je koncipován jako jmenný. U Bolzana, Cabeta, Fouriera, Klácela, Lamennaise, Mablyho a Morellyho jsou uváděny též orientační odkazy charakteru věcného. Tučně jsou označeny stránky hlavních míst výkladu, kurzívou je označeno umístění v poznámce pod čarou.

Bayerová, M. 17, *19*, *21*, *33*, *67-69*, *81*, 114, *242*, *243*, *257*, *316*, 357, 358
Bazard, A. *191*, *222*, 293, 294
Bažantová, I. *20*, *23*, *189*, *201*, *242*, 358
Baťa, J. A. 334, *334*, 357, 377, 378, 391
Baťa, T. 339, 378, 391
Bayle, P. *40*
Bárta Letovský, J. *271*
Bečvář, J. 379
Beer, J. *242*
Becher, J. J. *150*, 312
Bellamy, E. 112
Bellmann, K. 379, 382
Bendl, Č. 283
Beneš, E. *112*
Beneš, J. *245*, 358
Bentham, J. *28*
Beran, J. 19, *51*, 358
Berankova, J. N. 357
Berg, J. *74*, *75*, *84*, 114, *344*, *345*, *354*, *355*, 358
Bergmann, S. H. *107*, 358
Berlin, I. 234, *234*, 359
Berka, K. *15*, *17*, 18, 19, *19*, *20*, *23*, *24*, 26, *33*, *34*, *38*, *46*, *47*, *50*, 54, *64*, *65*, *68*, *69*, *71*, 80, *80*, *81*, *88*, *92*, 93, *93*, *97*, *104*, 114, *114*, *143*, *160*, 171, 186, 189, *190*, *205*, 207, 223, *245*, 249, *316*, *319*, 327, 352, 358, 359
Bettiová, A. *69*, 359
Bewley, T. F. 75, *75*, 359
Bezos, J. P. 338, 339
Bělohradský, V. 286, *286*, *321*, 359
Billing, J. *75*, 359
Bittnerová, M. *282*, *291*, 359
Bílka, P. *270*
Bláha, P. 359

Bláha, V. *21*, 359
Blanc, L. J. J. Ch. 111, 112, *290*, 293, 295, *299*, *302*, 359
Bloch, E. S. 341, *341*, 359
Blok, J. *66*, *68*, 359
Boadway, R. W. *198*, *199*, 359
Boff, C. *343*, 358
Boháč, L. 21, *253*, 359
Bolzano, B. – etik 33-34, 59, 78, 84, **89-93**, *89-93*
Bolzano, B. – exhortátor **33-46**, *33-46*, 85-97
Bolzano, B. – filozof **65-69**, *65-69*
Bolzano, B. – knihovna **344-345**, *344-345*
Bolzano, B. – logik **78-84**, *78-84*
Bolzano, B. – matematik **69-78**, *69-78*
Bolzano, B. – odkaz a inspirace **311-343**, *331-343*, 346-350
Bolzano, B. – pohřeb a hrob **52-54**, *52-54*
Bolzano, B. – protoekonom **85-201**, *85-201*
Bolzano, B. – sociální myslitel **85-224**, *85-224*
Bolzano, B. – studia **24-27**, *24-27*
Bolzano, B. – teolog **26-46**, *26-46*
Bolzano, B. – učitel **29-46**, *29-46*, 50, 51
Bolzano, B. – zemský patriot **55-65**, *55-65*, 313-325
Bolzano, B. – život **23-54**, *23-54*, 62-64
Bolzano, B. P.[2134] 24, ***24***, 26
Bolzano, J. K.[2135] *24*, ***51***, 52
Bolzano, P. E.[2136] ***24***, 79
Bolzanová, F.[2137] ***24***
Bolzanová, M. C.[2138] ***24***
Bonitz, H. ***248***
Borový, F. 363, 365, 397

[2134] Otec B. Bolzana.
[2135] Bratr B. Bolzana.
[2136] Bratr B. Bolzana.
[2137] Sestra B. Bolzana.
[2138] Matka B. Bolzana.

Bouvard, F. D. B. *231*, 363
Boyer, C. B. *72*, 359
Brabec (Brabec-Vojkovský), L. 28, 32, *32*, *41*, 97, 100, *101*, *103*, 104, *104*, *107*, *120*, *124*, 126, *126*, *130*, *131*, *141*, *152*, 173, 187, 209, 360
Bradleyová, K. *229*, 360
Brandl, V. 252, ***252***, *284*
Bratranek, F. T. *255*
Braumüller, W. 353, 354, 398
Brauner, F. A. *51*
Bráf, A. *22*, 107, *107*, 108, *108*, 117, *128*, *188*, *304*, 360, 362, 391
Bregman, R. *325*, 360
Breitkopf, Ch. G. 360
Brentano, F. 69, *69*, *79*, 366, 389, 396
Brezina, P. 19, *77*, 78, *78*, 361
Brožík, J. *24*, *54*, 360
Bruce, N. *198*, *199*, 359
Budil, I. T. 321, *321*, 360
Buchta, P. 2
Bultmann, R. *36*
Buquoy, J. F. A. 22, ***22***, 151, *151*, 164, *164-166*, 193, *193*, 194, *194*, 201, 312, 360, 380
Bursík, J. 395
Butaševič-Petraševskij, M. V. *309*
Buzek, I. A. 255, 258, ***258***, *259*

Cabet, É. 5, 12, 14, *14*, 15, *17*, *20*, *94*, *102*, *103*, 105, *105*, 106, *106*, *109*, 110, *110*, 112, *120*, *163*, *174*, 203, 214-217, *215*, *216*, 220, *220*, 222, **225**-236, *225-236*, *241*, *290*, 293, *293*, 294, *299*, *302*, 319, *328*, *338*, 347, 350, 360, 366-368, *405*
Cabet-Bolzano komparace **233-236**, *233-236*
Cach, J. *248*, 360

Calve, J. B. (G.) 397
Campanella, T. 5, *10*, 11, *11*, *102*, *105*, 112, *163*, *174*, 198, *207*, *220*, 215, *215*, 216, *216*, *231*, *234*, *303*, *328*, 336, 338, 360
Cantor, G. F. L. P. 70, *76*
Caramuel, J. z Lobkovic 312
Carisdall, W. 225, *227*, 235, 360
Cauchy, A. L. 70, *73*, *74*
Centroneová, S. 20, *68*, 360
Cimrman, J. *13*, *312*
Cílek, V. *14*, 334, *334*, *338*, 360, 372
Claeys, G. 333, *333*, 361
Cockshott, W. P. 336, *337*
Colloredo, F. 344
Cook, R. 380
Cottrell, A. 336, *337*
Coudenhove-Kalergiová, B. *314*, 361
Coufal, J. 4, 19, *77*, 78, *78*, 361
Croce, B. 332
Čapek, J. 201
Čapek, K. 12, *199*, 201
Čaputová, Z. *340*
Čáda, F. 21, *253*, 263, *263*, 264, *264*, *271*, 295, *295*, *304*, 361
Čech, P. 390
Čech, S. 12, *200*, 361, *390*
Čechák, V. 19, *47*, 65, *65*, *66*, *68*, 80, 86, *86*, *87*, *90*, *95*, *186*, 206, 361
Čelakovský, F. L. 45-47, *54*, 241, 244, *244*
Čenžák, F. 359
Černoch, F. *315*, 361
Černý, J.[2139] ***241***

[2139] Bolzanovec.

Černý, J.[2140] *16*, *55*, 65-68, *79*, 81, 85, *86*, 91, *103*, 235, 356
Černý, V. 369, 380
Červinková-Riegrová, M. *16*, *18*, 19, *26*, *29*, 32, *32*, *41*, *43*, *45-47*, *71*, *114*, *237*, 238, ***238***, 239, 241, *242*, *246*, 318, 344, 361
Čížková, Z. 372
Čupr, F. *258*

Darboux, J. G. 74
Darwin, Ch. 304, *304*, *305*, *321*, 364
Dattel, F. 390
Dee, J. *312*
Delmedigo, J. Š. E. *312*
Demetz, P. 20, *58*, 64, *313*, *318*, 361
Diderot, D. *219*
Dinuš, P. 334, 361
Dinušová, D. *16*, 361
Dirichlet, J. P. G. L. 70
Dobrovský, J. 37, 45-47, *46*, *54*, 241, *318*, *345*, 375, 392
Dohnal, P. 21, *253-255*, 254, 259, 260, *260*, *266*, *268-270*, 361
Dolejš, J. *342*, 361
Doležalová, A. 22, *42*, *69*, 85, *110*, *128*, 150, *150*, 157, 164, *188*, *189*, 205, *304*, *316*, 358, 361
Doppler, Ch. A. *51*, 352, 353, 362
Dorn, G. J. W. 20, 362
Dostojevskij, F. M. *309*, *340*
Döllinger, I. von 37, *38*
Döring, W. O. *30*
Dratvová, A. *103-105*, 105, *108*, 109, 362
Drábová, D. 372
Drulák, P. *342*, 362
Drozenová, W. *69*, *247*, 362
Dubislav, W. *67*, 369
Dubský, I. *290*, 362

[2140] Bolzanolog.

Dubucs, J. *96*, 362
Duffková, J. 332, *332*, 362
Dugin, A. G. 335, *335*, 362
Duhan, A. *321*, *342*, 362
Dunham, J. 386
Dunlop, F. *333*, 372
Durdík, J. A. *71*, 318, *319*, 362
Dušková, I. *332*, 362
Dvořák, P. 393
Dvořáková, Z. 21, *253*, 255-257, *255-263*, 261, 263, *266*, 267, *267*, *276-278*, *280*, *281*, *283*, 286, 298, *301*, 362
Džbánková, Z. *128*, *150*, *198*, *238*, *304*, *331*, *332*, 362, 387, 388

Eden, A. *51*, 362
Edgar, G. A. *73*, 362
Effenberger, F. F. 248, *249*
Effenberger, J. *52*
Enders, C. W. 351
Enfantin, B. P. *191*, *215*, *222*, 293, 294
Engels, F. *10*, *14*, 18, *18*, 112, *187*, 205, 210, 211, *211*, *212*, *222*, 225, *226*, 227, *227*, *233*, 235, 236, *236*, 323, *323*, 362, 363, 377, 388
Engliš, K. 69, *69*, 363
Erenburg, I. *335*, 363
Eukleides (Euklides) z Alexandrie 75, *75*, *78*, 363, 393
Evan, T. *157*, 363
Exner, F. S. *16*, *51*, 248, ***248***, *345*, 356, 363

Faltysová, V. 392
Felix, E. 109
Fels, H. 20, *107*, 363
Ferdinand V. *111*
Ferris, H. 333, 363
Fesl, M. J. *21*, *30*, 36, *38*, *39*, *41*, *43*, *50*, *55*, *59*, *62*, *63*, 77, *81*, *83*, 85, 103, 106-108, *108*, *237*, 238, *238*, *240*, 241,

241, 244, *244-247*, **245**-247, 249, *345*, *352*, *353*, *355*, 363, 389, 396, 398
Fetterlowá, J. 388
Feuerbach, L. *243*, 256, *295*
Fiala, P. *329*
Fiebrich, V. ***241***
Fichte, J. G. 67
Filip, D. *138*, 363
Fingal, P. (Fingl, F. A.) *239*, 239, 363
Fischer, J. L. ***102***, 363
Fischer, P. *333*, 338, 363
Fischerová, M. *281*, *283*
Fišer, Z. *281*, 363
Fitzpatrick, P. M. *75*, 363
Flaubert, G. *231*, 363
Folta, J. 19, *25*, 70, *70*, *71*, *72*, *79*, *80*, 364, 367
Ford, H. M. 339
Fourier, Ch. F. M. 5, 10, *10*, *11*, 12, *20*, 21, *102*, 112, *142*, 191, *191*, 192, *192*, *195*, *196*, *211*, *215*, 214, *216*, *226*, 217, 220, 222, 227, *230*, *232-234*, 233, *233*, 290, 293, *293*, 299, 303, *328*, 336, 340, 350, 364, 373, 402, 404, *405*
Fourier-Bolzano komparace **191-193**, *191-193*
France, A. 209, 333
František I.[2141] 24, 29
Frič, J. V. 12, *51*, 55, *55*, *201*, 238, *251*, 364
Frint, J. ***26***, *34*, 41, *41*, 42, *42*, 46, *46*, 245, 364
Fučík, J. *113*, 284, *284*, *285*, *292*, 364
Fučíková, R. *291*, *292*, 364
Fuentes-Guillén, E. *71*, 364
Fuchs, E. 379

[2141] František I. v letech 1792–1835 král uherský a český a markrabě moravský, v období 1804–1835 císař rakouský a jako František II. v letech 1792–1806 poslední císař Svaté říše římská národa německého.

Fuchs, K. 22, *22*, *201*, 364
Fukuyama, F. Y. *321*, 339, *339*, 364,

Gabler, V. 258
Gabriel, J. 71, *253*, *262*, 269, *269*, *304*, 364
Gabriel, L. 396
Galbraith, J. K. *9*
Gardeil, A. *36*
Garrigou-Lagrange, R. M. *36*
Gates, W. H. 339
Gautsch, W. E. 312
Geiselberger, H. *331*, *336*, 364
Geistinger, J. 364
George, R. 20, *319*, *354*, 356, 364
Gerstner, F. J. 25, ***25***, *54*, 352, 373, 392
Geržabek, K. 353
Gesell, G. *9*
Gide, Ch. *191*, 364
Girgal, O. 364
Goethe, J. W. 257, 312, 319, 370
Goodhart, D. *318*, 364
Gotthardt, G. 356
Grandville, J. I. I. (Gérard, J. I. I.) *261*
Grégr, E. 379, 390
Grossman, T. *337*, 374
Gruber, J. *108*, *188*, *301*, 365
Grulich, J. 365
Grund, B. 364
Grün, J. N. 41, 42, ***42***
Gualtieriová, C. *341*, 365
Gustová, K. 391

Haase, G. 351-353, 363
Habermas, J. 325
Hahn, H. *72*, 365

Hahnemann, N. P. *198*, 365
Halas, F. 284, 365
Hampl, J. 351, 368
Hampl, P. *346*, 365
Hanák, D. *224*, 365
Hanák, J. *342*, 365
Hanka, V. 46, 47, *47*, *54*, 241, *241*, *345*, *371*
Hankel, H. *73*
Hansgirg, K. V. 138, 365
Hansmann, L. J. 268, *268*, ***281***
Hanuš, I. J. 67, *67*, 281, ***281***, 282, *282*, *291*, *371*, 375
Hanuš, J. *17*, *115*, 365
Hanzal, J. *51*, *62*, 365
Harant, K. z Polžic a Bezdružic 312
Harsanyi, J. Ch. 198, 365
Hartknoch, J. F. 369, 374
Hasemann, J. *107*
Haudová, E. *282*
Hauser, M. *14*, *333*, 335, 336, *336*, *337*, 338, 342, 365, 366
Haussmann, J. *199*, 201
Havel, R. *283*, 386
Havel, V. 286, 322, *322*
Havlíček Borovský, K. 47, *62*, 241, 242, *242*, *267*, 268, 322, *344*, 358, 366, 377-379, 389
Havránek, B. 366
Havránek, J. *105*, *225*, *234*, 366
Hay, J. L. *38*
Hayek, F. A. von 339
Hába, Z. *194*, 366
Hábl, J. *12*, *33*, 366
Hájek, P. 369
Hájek, T. z Hájku 312
Hála, V. 19, *69*, *92*, 366
Härtel, G. Ch. 360

Heczková, L 357
Hedrén, J. *229*, 360
Hegel, G. W. F. *6*, *37*, 66, 67, *67*, 82, *95*, 242, *243*, *253*, 256-260, *257-260*, *262*, 263-265, *269*, *281*, 286, 293, *295*, 304, 309, 389
Heinroth, J. Ch. 352
Helcelet, J. E. *268*, 269, *269*, *270*, 281, ***281***, 282, *282*, *283*, *291*
Helísek, M. 3
Heller, J. *213*, 366
Hellman, G. 384
Herbart, J. F. *69*, *71*, *258*, *295*
Herben, J. 10, 391
Herder, J. G. 7, *11*, 59, *59*
Herget, F. A. L. ***25***
Hertzka, T. 112
Heß (Hess), W. 353, 354, 385
Heywood, A. *18*, 213, *213*, *214*, *234*, *326*, 366
Hicks, J. R. *199*
Hirschberger, J. *23*, *68*, 366
Hloucha, K. 201
Hoffmann, J. *18*, 47, *47*, 48, ***48***, 49, *49*, 52, *103*, *187*, 188, *238*, 241, *241*, 319
Hoffmannová, A. *18*, 47, *47*, 48, ***48***, 49, *49*, 52, *66*, 85, 104, *104*, *105*, 188, *238*, 241, *319*, 328, *328*
Hoffmannová, K. 48, *48*, *49*, *66*
Hofman, A. 366
Hofrichter, J. *249*
Hohoš, L. 361
Hojda, Z. 375
Holubec, S. 334, *334*, *341*, 366
Holý, P. *261*
Hood, R. *11*
Horatius (Quintus Horatius Flaccus) 138, *138*
Hormayer, J. 318

Horská, P. 292, *328*, 366
Horáček, C. 107, *109*, *145*, *152*, *164*, *168*, 177, *177*, *183*, *239*, 366
Horálek, K. 19, *81*, *82*, 366
Hošťálek, A. 389
Houdek, P. *332*, 367
Hovorka, L. 369
Hrdličková, I. *157*, 367
Hrnčíř, J. 369
Hron, J. (Metánovský) *312*
Hrtánek, P. *201*, *333*, 367
Hrubý, T. 201
Hrůza, J. *119*, *226*, 367
Hudema, M. *330*, 367
Hugo, V. 332
Humboldt, A. F. H. 312
Hume, D. *40*
Hurdálek, J. F. *38*, *241*, 245, ***245***, 249, 358
Hus, J. 5, 33, *33*, 42, 45, *201*, *285*, 293, *294*, 322
Husák, T. *331*, 367
Husserl, E. 68, 69, *69*, *76*, *79*, 367
Hušek, K. *238*
Huxley, A. 333, *335*, 363
Hülsmann, J. G. *69*
Hykšová, M. 19, *51*, *73*, 78, 249, 367
Hythlodaios, R. *106*
Hýbl, F. 378
Hýsek, M. 389

Chalupný, E. 10, 391
Charous, Č. 201
Chelčický, P. *201*, 275, *319*
Chleborád, F. L. 12, 22, 111, *189*, *201*
Chlumčanský, V. L. I. ***46***

Chocholáč, B. *268*, 367
Chojecki, E. *309*
Chvatík, I. 381
Chvojka, J. 366
Chytský, V. *265*, *323*, 367

Ikar *228*, 229, *229*
Isokratés 70

Jablonský, B. *250*
Jakubec, J. 389
Jameson, F. *201*, 367
Janáčková, J. 286, *286*, *270*, *287*, 367, 379
Jandera, J. L. ***29***
Janiš, V. *14*, *225-227*, *229-232*, *236*, 367
Janíčko, P. 2
Jareš, J. 376
Jarina, J. *201*, *333*, 367
Jarník, V. 19, *71-74*, 73, 74, *108*, 364, 367
Jastrzembská, Z. 328, 363
Jašek, M. *15*, *17*, 19, *54*, *72*, *73*, *98*, **108**, *108-111*, 109, *109*, 110, *110*, *103*, *104*, *108*, 112, *116-119*, 120, *123*, *125*, *126*, *129*, *131*, *133*, *134*, *137*, *139*, *144-146*, *148*, *149*, *152-154*, *160*, *163-172*, *174*, *175*, 177, *178-183*, 225, 354, *354*, 367, 368, 397
Jauris, M. *16*, 19, *65*, *67*, *105*, *225*, *234*, 368
Jánošík (Jánošak), J. 11
Jedinák, D. 19, *72*, *76*, 368
Jeník, J. z Bratřic *312*
Jeřábek, D. 21, 37, *37*, *253*, 254, 256, *256*, *257*, *259*, 260, *262*, *263*, 265, *265*, *266*, *268*, 269, *269*, 272, *272*, 273, *273*, *274*, *276*, *280*, *286*, *287*, 293, *293*, 295, *295*, *296*, *298*, 299, 305, *305*, *309*, 310, 368
Jesenský, J. (Jesenius) *5*
Ježek, J. F. 351, 368

Jindra, Z. 393
Jiras, J. 20, *20*, *104*, *218*, *222*, *242*, 368
Jiránek, J. 391
Jirásek, A. 250, *250*, 368
Jobs, S. P. 338
Johanisová, N. *189*, 368
Johnson, D. M. *75*, 368
Johnson, Ch. H. *14*, *226*, 368
Joch, R. *55*, *64*, 368
Jordan, J. P. 254, 261, *309*, 370, *370*
Josef II. 17, 24
Jourová, V. *330*, 368
Jungmann, J. 46, *47*, *54*, *56*, 58-60, *59-62*, 62, 64, *76*, 114, *257*, *258*, 261, 264, 266, 322, 323, 368, 380, 381, 397
Jurenka, H. (J.) *291*
Justi, J. H. G. *137*
Justoň, Z. *26*, *219*, 368

Kabelík, J. 21, *21*, 252, *253-263*, 254, 255, 258-260, 267, *267*, 268, *270-274*, 271-275, 277, *277*, 278, *278*, 280-284, *280-284*, 287-289, *287-289*, *292-294*, 293-295, *301*, *304-306*, 305, 306, 308, *308*, 368, 369, *371*
Kadlec, L. *48*, *49*, *188*, 369
Kaldor, N. 199, *199*
Kalecki, M. *9*, 387
Kalivoda, R. 381
Kamarýt, J. V. 45, *47*
Kambartel, F. *355*
Kampelík, C. 189, ***189***, *302*, *309*
Kant, I. *11*, 34, *34*, *66-68*, 67, 68, *71*, 79, *79*, 82, 83, 91, 96, *150*, 214, *245*, *247*, 359, 366, 369, 374, 383
Kaňák, M. *113*, 369
Karásek, J. *244*, 369
Karel Veliký 323

Kasabova, A. *67*, 369
Kasper, T. *26*, 369
Kasperová, D. *26*, 369
Kašparů, J. M. *312*
Kautsky, K. *111*
Kavalírová, A. 49, 369
Kästner, A. G. 25, 369
Kejkula, M. 19, *38*, *91*, 369
Keller, J. 330, 362, 369
Kellner, P. *322*, 369
Kemenny, V. 394
Kepler, J. 12
Kern, L. *15*, 20, *28*, 75, 196-199, *197-199*, *321*, 369
Kijania-Placeková, K. 359
Kindermann, J. F. ***26***
Kislingerová, E. *331*, 369
Klaret (Bartoloměj z Chlumce) 312
Klaus, V. *64*, *318*, *322*, *329*, *335*, *339*, 369, 370
Klaus, V. ml. *324*
Klatzl, A. 254
Klácel, F. M. (L.) – básník **256-260**, *256-260*
Klácel, F. M. (L.) – bratstvo **277-284**, *277-284*
Klácel, F. M. (L.) – filozof **258-267**, *258-267*
Klácel, F. M. (L.) – jazykovědec **257-260**, *257-260*
Klácel, F. M. (L.) – Klácelka *51*, **261**, *261*, *262*
Klácel, F. M. (L.) – pohřeb a hrob **274**, *274*
Klácel, F. M. (L.) – redaktor **262-275**, *265-275*
Klácel, F. M. (L.) – učitel **255-261**, *255-261*
Klácel, F. M. (L.) – utopista u nás **276-304**, *276-304*
Klácel, F. M. (L.) – utopista v Americe 270-275, **304-310**, *304-310*
Klácel, F. M. (L.) – závěť **306-308**
Klácel, F. M. (L.) – život 252, **253-275**, *253-275*
Klácel-Bolzano komparace **308-310**, *308-310*
Kliment, A. 21, *89*, 388

Klinganová, K. 391
Klostermann, V. 384
Klusoň, V. *70*, *97*, *191*, 371
Kodýdek, A. 250, ***250***, 357
Kohout, F. 395
Kohout, P. *14*, 372, *372*
Kohoutek, M. 334, 335, 372
Kohoutek, R. *30*, 372
Koljadko, V. I. *19*, 372
Kollár, J. *59*, 256, *256*, 265, 275, 375
Kolman, A. (E. N.) 10, *10*, *14-17*, 18, 19, *19*, *20*, *23*, *24*, 27, *27-30*, 34, *34*, 44, *45*, *51*, 54, *54*, *62-64*, 66, *66*, *67*, 70, *70*, *71*, *73*, 76, *76*, 86, *86*, 88, *89*, 90, 91, *91*, 93, *93*, 94, 101, *101*, 103, *103*, *112*, 113, *113*, 118, 119, *119*, 121, *122*, *124*, *125*, 126, *127*, 131, 133-135, *134*, *135*, 137-139, *140-143*, 141, 147, 148, *148*, 151-154, *151-153*, *155*, *156*, 158, *158*, 159, 161-163, *165*, 166-169, *170*, *171*, 172-178, *173*, *175*, *177*, *179*, 181-187, *185*, 206, *206*, 207, 224, 225, *225*, *235*, *242*, 243, 277, 315, 317, 319, *319*, *322*, *324*, 372, *372*
Kolnai, A. T. 333, *333*, 372
Kolping, A. 249
Komárek, S. 340, *340*, 372
Komenský, J. A. 5, *12*, 33, *33*, *54*, *93*, *132*, *207*, 275, 312, 333, 372
Kondratěv, N. D. *9*, 437
Konůpka, P. *13*, *19*, 20, *21*, *23*, *55*, *76*, *89*, 107, *111*, 113, *114*, 115, *115*, *135*, *241*, *316*, 372, *381*
Kopetz, W. G. ***107***, 372
Kořalka, J. 21, *239*, 372
Kořínková, J. 189, *189*, 372
Kosek, F. 368
Kosík, K. 381
Kotleta, F. (Kyša, F.) *333*, 372, *373*

Kotrba, Š. *343*, 373
Kott, F. Š. *76*, 373
Koubek, P. 49, 373
Koukal, E. 21, *253-256*, 256, 270, *270-273*, 373, 392
Kounicová, E. *291*
Koutecký, J. *312*
Kovanda, F. *323*, 373
Kovářová, D. *284*, *291*, 373
Kovářová, I. 20, *242*, 373
Kowalewski, A. *108*, 354, 373
Kramerius, V. M. 46
Krameš, J. *22*, *107*, *137*, *150*, 373
Kraus, I. *25*, *312*, 373, 392
Krejčí, J. *312*
Krejčí, K. 21, *253*, *258*, 283, *309*, 373
Krejčík, P. 333, 373
Krombholz, A. 69, 241, *245-248*, **247**, 248, 249, 394
Krombholz, J. V. *51*
Kronbergererová, A. 352
Krpálková, S. 21, 191, 192, 192, *230*, *232*, 373, 374
Krsková, A. 374
Křesadlo, J. (Pinkava, V. J. P.) *312*
Křivský, P. *34*, *67*, *245*, *355*, 356, 374
Křižík, F. 312
Křížek, M.[2142] *77*, 374
Křížek, M.[2143] *194*, 366
Křížkovský, P. *255*
Křížová, L. 364
Kučera, Z. 372
Kučerová, S. *325*, 374
Kumar, K. *226*, 374
Kummer, P. G. 351

[2142] Matematik.
[2143] Politický ekonom.

Kutálková, E. *157*, 374
Kurzweil, R. 337, *337*, 374
Kusý, M. *16*, 374
Kutnar, F. *64*, 374
Kűnne, W. *355*
Kvasnička, A. 351, 368

Lacina, V. 393
Lafargue, P. *201*, 374
Laichter, J. 364, 377, 388, 389, 392
Laluha, I. 361
Lambert, J. H. 26, 374
Lambl, V. D. 282, *291*
Lamennais, H. F. R. *14*, *102*, ***217***, *242*, 293, *293*, 294, *300*, 303, 374
Lamennais-Bolzano komparace ***217***
Landauer, G. 332
Lange, O. R. *9*, 199, *199*, 387
Lapointeová, S. *66*, *96*, 362, 374
Lassalle, F. (Lassal, F. J. G.) *201*, 374
Lašek, F. 21, *253*, 374
Láska, V. *312*
Lášek, J. B. 372
Lebr, M. *281*, 375
Leibniz, G. W. 25, *33*, 66, *66*, 68, *68*, *79*, *82*, 83, 312, 322, 375
Lenger, J. F. *306*
Lenin (Ujanov), V. I. 20, *110*, 113, 193, *208*, 322, 388
Lerner, A. P. 199, *199*
Leroux, P. H. 293, 295
Lessner, F. 374
Lešikar (Leschinger), J. L. *270*
Leśniewski, S. 69, 359
Levý, V. *51*, 261, *261*, ***262***
Lexa, J. A. z Aehrenthalu *22*
Libuše 318, *318*, 355

Liebknecht, W. 374
Liebleinová (Řehořová), K. 105, *105*, *240*
Liessmann, K. P. *329*, 375
Linda, J. *47*, *241*
Linhartová, V. *292*, 375
Lisý, J. 22, *22*, *201*, 364
Lněničková, J. *247*, 375
Locke, J. *132*
Lochman, J. M. *15*, 19, *21*, *28*, *31*, *32*, *35*, *36*, *40*, 46, *65*, *67*, *113*, *114*, 375
Lorenzová, H. *15*, 21, *45*, *253*, *257*, *258*, *260*, 261, 375
Loudín, J. 361
Loužil, J. *15-17*, 18, 19, *19-21*, 21, 23-25, *23-25*, 29, *30*, *33-36*, 35-36, 38, 41-52, *41-52*, *56*, *58*, 61-63, *61-63*, *69*, *72*, *74*, 77, *77*, 80-85, *80-85*, *90*, *91*, 94, 96, *96*, 100, *100*, *104*, *105*, *107*, *113-115*, 114, 115, 119-135, *119-135*, 137-142, *137-142*, 144-148, *144-148*, 151, *152*, 153, *153-161*, 158, 160-162, *163*, 165, *166-168*, *170*, *171*, 172, 173, *173*, 174, 176, *176*, 178-182, *178*, *180-185*, *188*, 193-196, *193-195*, 202-204, *204*, 206, 210, *210*, 211, *212-214*, 213, 215, 217, 220-224, *221-224*, *219-224*, *237*, *241*, *245*, 249, *249*, *253*, 259, *281*, *282*, *318*, *322*, 327, 328, *328*, 343, 344, *354*, 355, *355*, 356, 375, 376
Lutz, B. *23*, 376
Luxemburgová, R. *9*, *16*, 361, 386, 438
Lužická, V. 291

Mably, G. B. 6, 12, *12*, 14, *14*, 20, *102*, 203, 207, 208, *215-221*, **217**, 218-222, 376, *382*, *405*
Mably-Bolzano komparace **220-224**, *220-224*
Macura, V. *266*, 376
Mačák, K. 19, *77*, *78*, 376
Macháček, J. *330*, 376

Machek, J. *199-201*, *333*, *334*, 376
Machník, F. 10, 391
Majerová, M. *199*
Makovský, J. *29*, 376
Makovský, P. *2*
Malčík, P. 395
Malleret, T. *339*, 386
Maliarik, J. *11*
Malý, J. *239*, 376
Mannheim, K. *18*, *338*, 376, 392
Manuel, F. E. 376
Marek, L. 372, 390, 392, 394
Marek, P. *333*, 376
Maresch, J. 248
Maria, J. (Mayer, J.) 201
Mark, H. F. 365
Marková, I. *322*, 376
Marků, J. M. (Marci z Kronlandu) 312
Marques-Soromenho, J. V. *229*, 376
Marušiak, J. *10*, 376
Marx, K. H. 10, *10*, *11*, *14*, *17-21*, 18, *18*, *33*, *41*, *79*, *101*, *111*, 112, *114*, *115*, *142*, *160*, *163*, *165*, *185*, *194*, *195*, 205, *207*, 209, 211, *211*, *212*, *213*, 220, *222*, *226*, 227, *227*, *230*, *233-236*, *242*, *249*, *251*, *260*, 290. 302, *302*, 310, 322, *323*, *337*, 336, 338, *341*, 350, *354*, 362, 363, 366, 376, 374, 377, 382, 387, 388, 397
Masaryk, T. G. 5, *16*, 68, 69, *69*, *111*, *112*, *209*, *244*, *274*, *291*, *315*, 322, 377
Matalová, A. 21, *253*, *266*, *269*, 377
Matalová, E. *253*, *266*, *269*, 377
Matheis, Ch. *333*, 377
Mattuš, K. 237

Maurer, V. F. 24
Mánes, Q. *51*
McLemorová, M. R. *321*, 377
Medau, K. W. *52*, 363
Medová, M. *345*, 377
Mehring, F. E. *95*, 377
Meiner, F. *354*, 363
Mendel, J. G. *255*, *266*, *268*, 269, *269*, 270, *270*, *317*, *321*, 377, 381, 382
Menger, C. *317*
Mercier, L. S. *215*
Merunka, V. *323*, 377
Mervart, J. *334*, 377
Mervart, P. 366, 369
Metternich, K. W. 37, *87*, 105, *252*, *286*
Metzler, J. B. 376
Meyrink, G. (Meyer, G.) 201
Michňák, K. *228*, 377
Mika, J. M. 28, ***28***, 29
Mikšíček, M. 262, *270*, 273, ***281***, *309*, 363, *371*, 375
Mikšíčková (Vrbíková), A. V. 281, ***281***, *371*
Mikšíčková, M. 273, *371*
Milkov, N. 369
Mill, J. S. 312
Miller, D. L. *227*, *233*, 377
Minařík, S. 397
Mises, L. E. von *69*, *317*, 339, 377, 379
Mlynář, J. 341, 377
Modráček, F. *111*
Mohlová, A. 274, *274*
Montesquieu, Ch. L. S. *320*
Morava, J. *280*, *283*, 378
More, T. 5, *10*, 11, *12*, *102*, 105, *105*, ***106***, *163*, *164*, *167*, 198, 203, *203*, *207*, 210, *210*, *213*, *216*, *231*, *303*,

317, 331, 338, *343*, 378
Morelly, É. G. 5, *10*, 11, 12, *12*, 14, 20, *94*, *102*, 203, *210*, 214, *215*, 216, *216*, 217, *217*, **218**-222, *218-223*, 290, 347, 350, 378, *405*
Morelly-Bolzano komparace **218**-**224**, *218-224*
Morgan, F. *75*, 378
Morkes, F. *244*, 378
Morscher, E. 20, 114, *117*, *312*, *316*, *344*, *355*, 358, 378
Mouček, R. 397
Möhler, J. A. *38*
Mukařovský, J. *285*, 388
Mulgan, T. *197*, 378
Mulligam, K. 391
Musilová, D. 357
Musk, E. R. 338
Müldner, J. 201
Műllerová, A. *355*
Müllner, V. *189*, 378

Napp, C. F. 255, ***255***, 260, *260*, 262, 270, *270*, 283
Navrátil, J. *51*
Naxera, V. 18, 92, *204*, 378
Náhlovský, F. 53, *53*, *63*, 186, *187*, *239*, **249**, *249*, *250*, *345*
Nebeský, V. B. *291*
Nedbálková, K. *334*, 378
Neff, O. 333, *333*, 372, 378
Neff, P. 363
Nejedlý, J. 46
Nejedlý, Z. *205*, 285, *285*, 301, 302, *302*, 378, 379
Neruda, J. 200, *200*, 201, 379
Nesbitt, N. *67*, 357, 379
Nešpor, Z. R. *294*, 379
Neupert-Doppler, A. 341, 379
Neužil, F. 2, 84, 85, 366, 379

Newman, J. H. *36*
Němčík, L. 372
Němec, J. *20*, *89*, 379
Němec, J.[2144] 281, ***281***, 282, 382
Němcová (Panklová), B. 12, 280-287, *280-287*, 289-292, *291*, *292*, *301*, 302, *344*, 357, 364, 365, 369, 373, 375, 378, 379, 383, 384, 384, 392, 393, 404
Němcová, M. *46*, *72*, 379
Niemeyer, M. 367, 396
Nikodým, T. *94*, *203*, *210*, 219, *219*, 290, 379
Nittner, E. *251*, 379
Nitsche, M. 394
Nodl, M. 290, *290*, 379
Novák, A.[2145] 371
Novák, A. (A. F. M.)[2146] 109, 380
Novák, J. 364, 367
Novotná, T. *291*
Novotný, J. *10*, *12*, *15*, 16, *17*, 18, *18*, *58*, *93*, *108*, *113*, *130*, *204*, *210*, *242*, *243*, *244*, 380, *388*
Novotný, M. 270, *276*, *277*, *280*, *283*, *284*, *288*, 291, *292*, *298*, *300*, 380
Nykles, V. *238*

Oates-Indruchová, L. *132*, 380
Obama, B. H. 339
O´Connell, D. *185*
Ohéral, J. 262, *270*, *309*
Ochrana, F. *14*, 380
Oliva, P. *122*, 380
Olšáková, D. *248*, 380
Opiz, J. F. *312*
Otáhal, M. *30*, *33*, *114*, 380

[2144] Manžel B. Němcové.
[2145] Antonín – nakladatel.
[2146] Arne – kritik a historik.

Orel, V. 21, *253*, *262*, 269, *269*, *304*, 364, 381, 382
Ort, J. 341, *341*, 380
Orwell, G. (Blaire, E. A.) *329*, 333, *335*, 339, 380
Othová, M. 274
Ottlová, M. 375, 380
Otto, J. 23, *350*, 357, 360, 368, 374, 376, 380
Ouroda, K. *30*, 372
Ouředník, P. *10*, 18, *106*, *333*, *338*, 380
Ovčáčková, L. *22*, 380
Owen, R. 5, 10-12, *10-12*, *20*, *102*, 151, *189*, 205, *211*, 214, *215*, 216, *216*, 222, *222*, 225-227, *225*, *226*, 233, *233*, 350, 386, 402, 404
Ožegovič, M. *262*

Padlesák, J. P. *242*
Palacký, F. 46, 47, *47*, 51, *51*, *52*, *54*, 58, 59, *59*, *64*, 114, 224, 238, *238*, 239, 241, 251, *251*, 266, 268, *278*, *322*, 323, 372, 375
Palek, K. 381
Palouš, R. *15*, *16*, 19, *19*, *23*, *28*, *30*, *32*, *38*, *45*, 48, *49*, *61*, 62, *62*, *66*, *72*, *89*, 92, *92*, *93*, 105, 113, *114*, *115*, *204*, 248, *248*, 369, 380, 381
Papoušek, V. 21, *253*, *271*, *306*, 381
Pareto, V. *20*, 74, 197, *198*, 198, *199*
Pařízek, A. V. *26*, 381
Patočka, J. *17*, 19, *19*, *21*, *23*, *33*, *55*, 59, *59*, *61*, *62*, *64*, 68, 77, *77*, *80*, *87*, 96, *96*, 113, *114*, *114*, *241*, *322*, *325*, 381
Pauer, K. *268*
Pauza, M. *20*, 69, 381
Pavlík, J. 6, *6*, *7*, 19, *68*, *69*, *79*, 381
Pavlíková, M. 19, *25*, *26*, *29*, *30*, *31*, 33, *33*, *34*, *42*, *47*, *52*, 114, 237, *238*, *241*, *245*, 355, *355*, 356, 358, 374, 381
Pavlova, O. *199*, 381
Pažout, J. *249*, 251, *251*, 388

Peasleeová, M. H. 21, *253*, *269*, 381, 382
Pecka (Strahovský), J. B. *290*
Peckhaus, V. 369
Pecqueur, Ch. C. 112
Pehe, J. *324*, 382
Peňás, J. 372
Perný, L. 2, *5*, 7, 8, 10, *10*, 11, *11*, *12*, *14*, 18, *18*, *34*, 56, *89*, *95-98*, *101*, 102, *102*, *106*, *108*, *112*, *142*, *145*, *191*, *199*, 202, 203, *204*, *210*, 214-218, *214-220*, 225-229, *226-228*, *230*, 231, *232*, 233, *233*, 234, *235*, *236*, 292, *303*, *313*, 319, *319*, 320, *320*, 332-334, *332*, *333*, 339-341, *341*, 382, 387
Pešková, J. *10*, *15*, 18, *89*, *98*, *103*, *113*, 114, *190*, 193, 196, *200*, *204*, *210*, *290*, 382
Petr, K. *68*, *108*, *241*, 382
Petřík, M. *54*, 382
Pécuchet, J. R. C. *231*, 363
Pfeiffer, B. 45, **242**
Phemisterová, P. 386
Pichnerová, A. 21, *21*, *38*, *53*, 237, *237*, 238, *238*, *250*, 251, *251*, 382
Pichová, D. 367
Pistl, F. ***47***
Pithart, P. *16*, 19, 19, *23*, *114*, *241*, 322, *322*, 382
Pitter, P. 10
Píša, A. M. *334*, 382
Píša, P. 20, *42*, *44*, *46*, *50*, *71*, 82, 83, *83*, *135*, *137*, *244*, *246*, *351*, 382
Platón *6*, 139, *210*, *213*, 228, 276, 293, *293*, 299, 299, 312, 336, *342*, 382
Pláteník, J. *189*
Plecháček, I. 189, 382
Pleskač, K. J. 12, *200*, 382
Plojhar, J. *113*

Podlipská (Rottová), S. 47, ***282***
Podracký, V. *315*, 357
Poland, F. *107*
Pokorná, M. *281*, 382, 383
Popelová-Otáhalová, J. 21, *253-256*, 256, 270, *270-273*, 373, 381, 392
Popper, K. R. *11*, 339
Pospíšil, C. V. *253*, *255*, 269, 383
Pospíšil, J. 379
Pospíšil, J. H. *371*, 388
Pospíšil, M. 375
Prahl, R. 375
Preisner, R. *16*, *17*, 19, *67*, 68, *68*, 115, *115*, 365, *383*
Procházka, M. *209*, 383, 384
Prorok, V. *315*, 383
Proudhon, P. J. *11*, *240*, 293, *293*, *294*, 295, *299*
Přibáň, J. 59, *203*, *316*, 325, 383
Příhonský, F. *68*, 103, *105*, *110*, 239, *239*, 241, *241*, **244**, *244*, 245, *245*, 249, *249*, *345*, 353, *353*, 354, *354*, 366, 383, *383*, 396
Puchmajer, A. J. 46
Putna, M. C. 20, *20*, *27*, *29*, 33, *36*, 37, *37*, 42, 114, *242*, 291, *306*, 383
Purkyně, J. E. 46, *113*, 268, 269, *269*, 312, *345*, 373, 392
Půlpán, K. 393

Radecký, J. V. z Radče *316*
Ramsey, F. P. *198*, 383
Randová, A. 339
Rank, J. *258*, 383
Ransdorf, M. 8, *284*, 285, *285*, *291*, *312*, 383
Rakušanová, P. *303*, 383
Rathkolb, O. *314*, 361
Rawls, J. B. *319*, 320, 336, 383
Reboul, A. 391

Reclam, C. H. 354
Regner (Havlovický), J. *238*, **250**, *250*,
Reinhard, K. 357
Rejman, R. 200, 374, 385, 396
Rettigová, M. D. *284*, *285*, 291, 292, *292*
Rieger, F. L. *52*, *150*, 224, 237-239, *237*, *238*, 251, *251*, 388
Riegrová-Palacká, M. 238
Riemann, G. F. B. *73*
Richta, R. *13*, *312*, 387
Rist, Ch. 364
Robinsonová, J. V. *9*, 386, 438
Rohlíček, F. (B.) 354, 386
Rohrer, R. M. 370, *370*, 396
Rohrweck, J. 248
Romang, J. P. *107*, *345*
Rootselaar, B. van *355*
Roski, S. 20, *69*, 81, *312*, 384
Rousseau, J. J. 7, 11, *12*, 45, *90*, *95*, *106*, *132*, *168*, 203, 216, *218*, 227, *246*, *253*, *292*, *320*, 336, 384
Rothland, D. *345*, 384
Rozum, V. *239*
Rubricius, V. 353, *353*
Rumbergová, A. 81, 384
Rumpler, H. 20, 384
Runštuková, M. *284*, 384
Rusmichová, L. 362
Rusnock, P. 20, *20*, *66*, *70*, *72*, 318, *319*, *354*, 356, 364, 384
Russ, S. B. 356, 384
Rust, B. 319
Rybáková, H. *345*, 384
Rybička, F. 374, *375*
Rychlík, K. *51*, *70*, 73, *73*, *108*, 356, 367, 384
Ryschawy, F. 66, *384*

Řeháková, V. 214, *214*, 249, *249*, 384
Řezáč, F. J. ***249***
Řiwnač, F. 352

Saage, R. *196*, 384, 385
Sabatier, A. *36*
Sabina, K. 16, 17, *18*, *51*, 201, 266, 290, *290*, *242*, 301, **302**, *302*, *303*, 385
Sailer, J. M. 37, *38*
Saint-Simon, C. H. R. 5, 6, 10, *10*, 12, *12*, *102*, *107*, *110*, 112, 191, *191*, *196*, 203, 209, *211*, 214, *215*, 216, *216*, 217, 222, *222*, *226*, 233, *233*, 290, 293, 294, *299*, 303, *304*, 350, 385, 402, 404
Salm, V. F. *29*
Sak, R. 361
Sassman, A. 369
Sealsfield, Ch. *237*, 385
Sedláček, T. *332*, 385
Seebacherová, F. *29*, 385
Sechtling, F. 396
Segal, H. P. *204*, 385
Segalová, N. 380
Seibt, K. J. ***25***, *26*, *34*, 90
Seidel, J. E. von 351, *351*, 352, 398
Seidlerová, I. 13, *13*, 18, 19, *19*, 21, *21*, 35, *35*, 36, *36*, 38-41, *38-41*, 44, *44*, 55-58, *55-58*, 85, 86, 88, 89, *89*, 90, *90*, *92*, 94-96, *95*, *96*, *103*, 106, *106*, 107, *107*, 113, *113*, 114, *114*, 120, *120*, 122-124, *122*, 126, 128, 130, *133*, *134*, *137*, 138, 142, 144, *144*, 150-152, *150-152*, *157*, *159*, 161-163, *163*, 165-167, *165-168*, 174, *175*, 183-187, *184-187*, 192-196, *193-196*, *202*, *205-208*, *206-209*, *210*, *213*, 214, *218*, 220, *220*, 225. *231*, 234, *234*, 235, *235*, 239, *239*, 240, *240*, 245-249, *245-249*, 251, *251*, 252, *252*, 259, *259*, 276,

276, 277, *277*, 290, *290*, *299*, 309, *309*, *311*, *320*, 321, 324, *327*, 328, *328*, 385
Seifert, J. 284, 385
Seiler, S. *214*, 385
Sejbal, J. *344*, 385
Seltenreich, R. *92*, 343, 385
Schaffgotsche, A. A. 260, *260*, *262*
Shapiro, S. 384
Shaw, G. B. *157*
Scheicher, J. *213*, 385
Schelling, F. W. J. 34, *244*, 369
Schlegel, F. 356
Schmutzrová, E. 354
Schneider, F. *21*, 52, *52*, 53, *53*, 238, *237-239*, 241, *242*, 247, 248, *249-251*, **250**, 251, 379, 382
Schneider, J. *52*
Schnieder, B. 81, 384
Schindler, F. S. *103*, *107*, *109*, *139*, 385
Schirrmacher, F. *330*, *331*, 385
Schőningh, F. 354
Schumacher, E. F. 387
Schumpeter, J. A. *23*, 358
Schuster, R. *69*, 386
Schwab, K. *339*, 386
Siebel, M. *68*, 360, 386
Simon, P. 19, *25*, *73*, 75, *75*, 386
Simons, P. M. *68*, 68, *79*, 386
Simota, V. 369
Sismondi de Simonde, J. Ch. L. S. *9*, 208, *208*, 387
Sitárová, Z. 21, *89*, 388
Skalický, K. 16, *19*, 35, *35*, 36, *36*, *38*, *41*, *68*, *82*, *85*, *316*, 388
Skřeček, R. 366

Skutil, J.[2147] *269*, 388
Skutil, J.[2148] *269*, 388
Slačálek, O. *333*, *341*, 388, 392
Sladkovský, K. *201*
Slavíček, J. *239*
Slavíčková, P. *22*, *201*, 388
Sláma, B. *322*, 388
Sláma (Bojenický), F. J. **251**, *251*, 252, *252*, 388
Slušná, N. *142*, 388
Smetana, A. 16, 17, *18*, *37*, *39*, *54*, 67, 83, 201, *201*, 212, *220*, **242**, *242*, 243, 244, *242-244*, *253*, *258*, *259*, 277, *290*, *295*, 296, 357, 385, 388, *388*, 389
Smetana, B. *113*
Smith, A. *151*
Smith, B. *69*, 389
Smíchovský, J. A. *312*
Sobková, H. *291*, 389
Sobotka, M. *67*, *244*, *258*, 389
Soják, V. 19, *19*, *58*, 113, 150, *150*, 389
Sojka, M. 21, *150*, 389
Sokrates 31
Soldán, L. 21, *253*, 264, *264*, 267, 389
Sommer, J. *83*, *345*
Sonnenfels, J. von ***137***, 151
Soros, G. (Schwartz) 339, *339*
Souček, S. 21, *253*, *256*, *259*, *276*, 389
Sousedík, P. 394
Sousedík, S. 18, 207, 389
Spěšněv, N. A. *309*
Spinoza, B. *193*
Spranger, E. *30*
Springer, A. H. 290, *290*, 389

[2147] Jan Skutil.
[2148] Josef Skutil.

Sršeň, L. 19, *52*, 53, *53*, *245*, 389
Standing, G. 387, *387*
Stanislav, B. *47*, *166*, *242*, 389
Stašková, B. *303*, 383
Stavrogin, N. V. (Verchovenskij) *309*
Stehlík, L. 49, *49*, 390
Stehlík, M. *328*, 397
Stein, L. von *103*, *107*, *110*, 292, 293, *293*, *301*, 390
Stephani, H. *107*, *163*, *167*, 193, *193*, 390
Stern, J. P. 20, 390
Stifft, A. J. von ***34***
Stifter, A. (V.) ***316***, 390, 391
Stoppani, J. A. *34*, *345*
Stoweová, H. B. *257*
Strabón *303*
Strasser, K. F. 20, *20*, *33*, *87*, *316*, *354*, *355*, 356, 378, 390
Stránská, L. *274*
Stránský, V. *273*, *274*
Strnad, E. *249*, 302, *302*, 390
Stropnický, M. 362
Stroupežnický, L. *53*
Strobl, K. H. 201
Studnička, F. J. *71*, *200*, 351, 356, 379, 390
Stulík, O. 18, 92, *204*, 378
Suša, O. 361
Sušil, F. 391
Sušová-Salminen, V. 360, 387
Sutton, R. P. *226*, 390
Svatoň, V. 364
Světlá, K. (Rottová-Mužáková, J. N.) 47, *47*, 239, *239*, 291, 343, *343*, 390
Svoboda, F. 378
Svoboda, K. 19, *19*, *138*, 390
Svoboda, L. *19*, *354*

Svoboda, R. 394
Svoboda (Plumplovský), V. *312*
Svoboda, V. A. *241*
Swift, J. 333
Syllaba, T. *193*, 390
Symotiuk, S. 398
Synytsia, A. 20, 32, 390
Szacki, J. *11*, 18, *210*, 215, *215-217*, 390
Szilágyi, T. *243*, 390

Šafařík, P. J. 46, 252, *257*, *258*,
Šafaříková, K. *324*, 390
Šalda, F. X. 284, 391
Šauer, J. z Augensburgu *52*, ***249***
Šebestík, J. *20*, *26*, 384, 391
Šebek, F. 52, *52*
Šembera, A. V. 252, ***256***, 262, *265*, *270*, *281*, *282*, 283, *371*
Šetek, J. 2, 9, 10, 21, *21*, *36*, *41*, *85*, *89*, 201, *210*, *237*, *253*, 292, *303*, 304, *304*, 388, 391
Šimáček, F. 189, ***189***, 357, 361
Šimánková, I. 394
Šimečka, M. *10*, 203, *203*, 210, *210*, *219*, *228*, *320*, 391
Šimsa, M. 394
Škoda, J. K. **249**, *249*
Šlapeta, V. *334*, 391
Šmahelová, H. 20, *23*, 316, *316*, 391
Šmerda, H. 35, *36*, 38, *85*, *247*, *259*, 391
Šmíd, A. *254*
Šmídek, K. *37*, 287, *287*, *288*
Šnajdr, V. *272*
Šnebergová, I. 389
Šolcová, A. 20, *29*, *32*, *41*, *51*, *53*, 71, *71*, *74*, *79*, *87*, *312*, 318, *318*, 373, 391, 392
Štítný, T. ze Štítného *201*

Štěpánek, P. *77*, 357
Štúr, Ľ. *11*, *102*, *262*, *290*
Šťastná, K. 392
Štulc, V. *62*, *237*, *239*, 241, **249**, *249*
Šubrová, A. *205*, 392
Šubrt, J. 362
Švábová, B. 387
Švejda, J. 19, *345*, 392
Švihlíková, I. *185*, *313*, 334, 360-362, 387, 392

Tambach, G. 360
Tanner, L. 361
Taranenková, I. 376
Tarski, A. *79*, 386, 394
Taylorová, L. 380
Táborský, J. *38*, 392
Teilhard de Chardin, P. *36*
Terrell, B. 355
Texler, J. *338*, *341*, 392
Textor, M. 364
Thaler, A. 269
Thám, J. Š. V. 266
Thám, K. V. I. 266
Theer, O. 201
Thun-Hohenstein, L. L. *111*, *185*, *238*, 239, 247, 248, ***248***, *251*, 344, 380
Tille, V. *286*, 392
Tobolka, Z. V. *20*, 392
Toffler, A. *9*
Tofflerová, H. *9*
Tomčík, J. 388
Tomek, V. *333*, 392
Tolstoj, L. N. *168*
Topič, F. 361
Toussaint, F. V. *219*

Trapl, M. 21, *253*, *259*, *268*, 392
Trlifajová, K. 19, *76*, 77, *138*, 392, 394
Trnka, J. 342, 392
Troska, J. M. (Matzal, J.) 201
Třebovský (Terebowich), F.[2149] 254, *270*
Tugan-Baranovskij, M. I. *9*
Tučková, K. 364
Turner, Ch. *338*, 392
Tušl, J. *281*, *291*, 393
Twardowski, K. J. S. 69
Tyl, J. K. 373, 392

Ulrych-Kamenický, J. *9*
Ulrychová, M. 397
Urbánek, F. A. 353
Urfus, V. *104*, 393

Vaccaro, L. 388
Vacková, B. *18*, 226, *226*, *229*, 338, 393
Vachek, E. 201
Valenčík, R. 72, *72*, 393
Valenta, F. *9*
Valenta, L. 19, *82*, *102*, 393
Vaňková, I. 393
Varadzin, F. 22, *87*, 393
Varian, H. R. *75*, 198, *198*, *199*, 393
Vašíčková, K. 71, *253*, 393
Vavák, F. J. 224
Veber, V. 390
Večerka, K. *75*, 393
Veith, A. 51, ***51***, *238*, 259, *259*, 261, *261*, 262
Veith, J. z Volar *51*
Velupillai, K. 198, 393

[2149] Jeden z pseudonymů F. M. Klácela.

Vencovský, F. 21, 22, *22*, 188, 189, 393
Verne, J. 200, *200*, 338, *338*
Veselá, P. *201*, 393
Veselý, F. 19, *76*, *114*, 394
Veselý, J. *71*, 394
Veverka, E. ***249***
Veverka, L. 394
Veverková, K. 21, 114, 247, *247*, 394
Vinařický, K. A. **244**, *244*, 249, *249*, 378
Vinci, L. da 312
Vinš, P. J. 21, 37, *38*, 78, *245*, *246*, 394
Vítek, M. 390
Vítková, A. 394
Vlach, M. 52, *53*, *251*, 318, 394
Vlasáková, M. *18*, 19, *32*, 36, *66*, *72*, *79*, 394
Vlček, E. 19, *25*, *49*, 394
Vlček, J. *239*, *250*, 389, 395
Vlha, M. 21, *253*, *262*, *268*, *270*, *271*, 274, *274*, *283*, *298*, 305, *305*, *306*, 395
Vodička, F. *60*, 368
Voigt, M. A. *312*
Volf, J. 373, 392
Volgin, V. P. *210*, 395
Voltaire (Arouet, F. M.) 30, *39*, 220, *220*, 376
Vomáčka, J. 21, *33*, 395
Vondra, R. *344*, 395
Vondruška, V. *335*, 395
Vopěnka, P. 19, *19*, *75-78*, 395
Voss, L. 353
Vosyka, S. 21, *253*, 395
Vozka, J. *15*, 18, 19, *23*, *43*, 57, *59*, *61*, 62, *62*, *88*, *89*, *98*, *100*, 104. *104*, 105, *110*, 111, *111*, 112, *112*, 151, *170*, 186, *187*, 188, *191*, 205, *205*, 209, *210*, *212*, *302*, 395

Všetička, F. *17*, *21*, *250*, 395
Vydra, S. ***25***, *54*
Vykypěl, B. *20*, *89*, 395

Wagenknecht-Jakeš, J. *205*, 396
Wagner, M. *51*
Wagnerová (Veithová), K. *51*
Wallerstein, I. M. *341*, 396
Wankel, J. *312*
Weierstrass, K. T. W. 70, *72*, 73-75, *73-75*, 198, 359
Weigl, J. *329*, 370
Weiss, J. *199*, 396
Weis, M. 394
Welz, F. E. 374, *375*
Welzl (Eskymo), J. *312*
Weitling, W. *10*, 12, *14*, *102*, *106*, *107*, 108, 112, *163*, *201*, 235, *235*, *222*, *227*, *233-235*, *290*, *319*, *382*, 396
Wells, H. G. 117, *215*
Wenzig, J. *54*, **248**, 249
Werner, F. 247, *245*, *246*, ***247***
Widtmann, C. (K.) 351, 381
Wiesner, A. 360, 366
Wilde, O. 333
Wilhelm, F. 42
Wilson, E. O. *321*, 377
Windischgrätz, A. 63
Winter, E. *15-17*, *19*, 20, *20*, 24, *24*, *25-27*, 31, *31*, *34*, *38*, *40*, *41*, 45, *46*, *50*, *54*, *62*, 68, *69*, *71*, *72*, *74*, *83*, 85, *89*, *100*, 104, *104*, *109*, 110, *111*, 112, *113*, 114, *114*, *152*, *199*, *210*, 241, *241*, *244*, *245*, 246, *250*, *354*, 355, *355*, 356, 379, 395, 396
Wißhaupt, A. *43*, *50*, *54*, *55*, *63*, 64, *185*, 212, *212*, *240*, *245*, 396
Wittgenstein, L. J. J. *69*
Woleński, J. 359

Wolff, F. 257
Wolff, Ch. 25, *66*, 68, 83
Wright, E. O. 341, 397
Wrinchová, D. M. 20, *20*, *138*, 397

Zaháňská, K. F. V. B. *238*, *286*
Zahradník, V. *37*, 47, *47*, *62*, 69, 241, *245-247*, **247**, *269*, 397
Zachariasz, A. L. 398
Zajíček, S. *328*, 397
Zamarovský, P. *76*, 397
Zamarovský, V. *10*, *14*, 18, *110*, *219*, *225*, *227*, *228*, 397
Zandl, P. *324*, 397
Záhoř, Z. 289, *291*, 397
Záleský, F. 274
Zbyněk ze Zásmuku *261*
Zehová, J. *335*, 397
Zeil, W. 20, *83*, 396, 397
Zeithammer, A. O. *345*
Zeithammer, Ř. 26, *90*, **248**, *248*, 249, *345*, 397
Zelený, J. *83*, 395
Zelený, V. *56*, 397
Zeman, J.[2150] 108, *108*, 109, 397, *397*
Zeman, J.[2151] *229*, 331, *331*, 397, *397*
Zeman, K. *12*
Zénón z Eleje *76*
Zimmermann, J. A. *239*, *241*, *248*, *249*, 398
Zimmermann, R. *62*, *63*, *69*, 71, ***71***, 72, *81*, *239*, 241, *241*, 396, 398
Zouhar, J. 20, *62*, 367, 398
Zubko, P. 394
Zumr, J. 381

Žižek, S. 334
Žižka, J. *113*, *261*

[2150] Bolzanolog.
[2151] Ekologický ekonom.

Žižka, V. 243
Žídek, P. (Pražský) 312

O autorovi

Pavel Sirůček *(*1965) – politický ekonom, snad politolog (což je ovšem v současnosti synonymum nadávky, a to do značné míry i oprávněně), historik a popularizátor sociálně-ekonomických učení, politický analytik a ultrakonzervativně-levicový glosátor, laický pivně-gastronomický fejetonista, příležitostný pivní degustátor a tradicionalistický stoupenec české hospodské kultury, přítel plemene welsh corgi, žižkovský patriot, cykloturista etc.*

Od roku 1991 nepřetržitě působí na VŠE v Praze, s domovským pracovištěm na Fakultě podnikohospodářské a do roku 2001 také na Fakultě národohospodářské. V současnosti je zaměstnán na katedře manažerské ekonomie (dříve katedra mikroekonomie) Fakulty podnikohospodářské VŠE v Praze. Vzdělání na suchdolské ZDŠ M. Alše a vokovickém Gymnáziu Arabská; dále studia na Fakultě stavební ČVUT Praha, Filozofické fakultě UK v Praze či mimořádné doktorské studium předmětů specializace Politologie v Centru doktorandských a manažerských studií VŠE v Praze. Absolvent Fakulty národohospodářské VŠE v Praze – obor Politická ekonomie (1991), specializace Politologie na Fakultě mezinárodních vztahů VŠE v Praze (1994), doktorského studia Ekonomie na Institutu ekonomických studií Fakulty sociálních věd UK v Praze (1999). Habilitace v oboru Ekonomie na Fakultě národohospodářské VŠE v Praze (2000), v roce 2016 jmenován profesorem v oboru Ekonomie na návrh Fakulty podnikohospodářské VŠE v Praze.

Dlouholeté zkušenosti z výuky bakalářských, magisterských i doktorských kurzů standardní mikro- a makroekonomické teorie, včetně garancí kurzů magisterské Ekonomie či přijímacího řízení z Ekonomie na VŠE v Praze. Garant předmětů z oblasti dějin ekonomických a sociálních teorií, resp. hospodářských dějin na všech stupních studia na VŠE v Praze. Pedagogická, vědecko-výzkumná, odborná, poradní aj. spolupráce s různými institucemi (působení v CSTS – Centru strategických a teoretických studií, akademické radě Institutu české levice aj., redakční práce, poradce pro politickou analýzu, spolupráce s Komorou auditorů ČR). Dříve pedagogická, vědecko-výzkumná a další spolupráce s ČVUT Praha, ekonomickými fakultami v Ústí nad Labem, Pardubicích, Brně, Kladně, dále s ARC-VŠPSV, BIVŠ Praha, JU v Českých Budějovicích aj. V současnosti spolupráce s VŠFS Praha.

Hlavní publikační aktivity zaměřené na teorie, historii zkoumání a aplikace tzv. dlouhých vln (dlouhodobých Kondratěvových ekonomických, resp. společensko-ekonomických cyklů), na rozpory a perspektivy globalizace, na oblast dějin ekonomického a sociálního myšlení, resp. metodologie a aktuálního stavu společenských věd, na politické analýzy a prognózy, včetně perspektiv a vizí levice či krize politických ideologií apod. a na učební texty k výuce standardní mikro- a makroekonomické teorie především na VŠE v Praze (celkem několik set položek, včetně příspěvků v denním tisku – úplný seznam publikací viz osobní www stránky).

Osobně si – v marnivé pýše – cení studie Dlouhé K-vlny (historie zkoumání, vývoj, výhledy) a rozpory soudobé globalizace. Díl I. O cyklech a dlouhých vlnách. Díl II. O globalizaci a dlouhých vlnách. 3. aktualizované vydání. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd 2016, ročník 2016 (IV.). ISSN 2336-7679 (& konzultací, výzkumných zpráv, popularizací o dlouhých vlnách či globalizaci), monografie J. V. Robinsonová a R. Luxemburgová – největší ženské osobnosti teoretické ekonomie. S předmluvou I. Švihlíkové. 2. doplněné vydání. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, ročník 2019 (VII.). ISSN 2336-7679 a učebního textu Sirůček, P. a kol.: Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy). Slaný: Melandrium 2007. ISBN 978-80-86175-03-4. Dále podílu na výstupech CSTS a popularizačně-osvětových dlouhodobých seriálů o nositelích tzv. Nobelovy ceny za ekonomii (Zpravodaj VŠE, Acta Oeconomica Pragensia, Politická ekonomie), ženách v ekonomii (Acta Oeconomica Pragensia), polozapomenutých postavách sociálně-ekonomického myšlení (Acta Oeconomica Pragensia) a ekonomických osobnostech levicové orientace (Alternativy). Aktuálně se věnuje bublinám 4.0 a 5.0, včetně jejich etap zelené, koronavirové, moralistně-válečné a synergii krizí vyvolaných liberalismem.

e-mail: sirucek@vse.cz *www stránky: http://nb.vse.cz/~sirucek*